

777/52

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

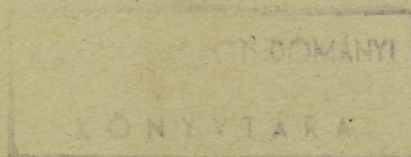
KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSAGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK:

HEGEDÜS LORÁNT   MANDELLÓ GYULA

1907. — XXXI. ÉVFOLYAM. — 37. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1907.

TARTALOM.

1907. XXXI. ÉVFOLYAM. — 37. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Acsády Ignác †. (Kovács Ferencz)	3
Barabás Endre: A nép táplálkozása Maros-Torda vármegyében . . .	37
Bud János: Születési és termékenységi statisztika	24
Bud János: Népünk halandósága és élettartama . . . . . 227.	320
Dénes István: Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezése . . .	73
Dénes István: Budapest községi pénzügyi helyzetének javítása . . .	377
Edvi-Illés László: Alföldi városaink emelkedése	115
Edvi-Illés László: Aradváros közgazdasági leírása . . . . . 194, 249, 342.	395
Geber Antal: A sztrájkstatisztika	93
Hegedús Sándor †. (M. Gy.)	1
Jankovich Béla: Az értékelmélet mechanikai alapelvei: a termények értékelése és elosztása	289
Lukács Károly: A francia államháztartás Sully idejében	7
Lukács Károly: Sully mezőgazdasági és ipari politikája	181
Mailáth József: A mezőgazdasági munkáskérdésről	217
Matlekovics Sándor: Az európai kereskedelmi politika és Észak- Amerika Egyesült-Államai	145
Polányi A.: A japán valuta történetéhez	410
Szántó Menyhért: A Magyar Társadalmi Múzeum feladatai	361
Szentkirályi Kálmán: Az adóreform	240

II. Közlemények és ismertetések.

A Chamberlain-féle tarifabizottság (—vits)	125
Amerikai socialismus (—vits)	127
A new-zealandi munkásügyi hivatal működése 1891—1906. (Moldoványi István)	212
Az 1905. évi francia sztrájkstatisztika (Moldoványi István)	57
Államsocialismus Amerikában (—vits)	428
Bibliographia (M.)	139
Collectivszerződések (—vits)	206
Egygyermek-rendszer (Kovács Gábor)	204
Határ vámigazgatás (Wallon)	265
Ipari szövetségek (—vits)	52
Középosztálypolitika (—vits)	421
Közgazdasági szótár (Florián Károly)	63
Közraktárak (—vits)	54
Lakáskérdés (Ferenczi Imre)	357
Lakáskérdés (Kovács Gábor)	209
Magyar Compass	64
Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén (Kovács Gábor)	260
Magyar közgazdasági társaság . . . . . 64, 65, 143, 216, 282, 283.	359
Marx és Engels (Somló Bódog)	50

	Oldal
Nagy Magyar Atlasz (Téglás Gábor)	122
Népegyetemek (I. k.)	202
Nyereségben részesedés (—vits)	355
Olommérgezések Ausztria ipari üzemében és az ólommal foglalkozó munkások védelme (Moldoványi István)	131
Osztrák bányapénztári statisztika 1899—1903. (Moldoványi István)	276
Osztrák sztrájkstatisztika 1905. (Moldoványi István)	266
Régi súlymértékek (Téglás Gábor)	416
Vasérczkivitelünk korlátozása (Téglás Béla)	350
Vita a dohánygyári munkásviszonyokról	139

III. Ismertetett művek.

A Daciával kereskedelemben állott aldunai és pontusmelléki görög gyarmatok kereskedelmi súlymértékei időszámításunk első századában	416
A Nagy Magyar Atlasz 158 színes főterképpel és 257 mellékképpel és névmutatóval. A Magyar Földrajzi Társaság megbízásából Erődi Béla, a Magyar Földrajzi Társaság volt elnöke, Berecz Antal tiszteletbeli főtitkár közreműködésével szerkesztette dr. Brozik Károly Budapest, Lampel Róbert könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) részvénytársaság 1906.	122
Bibliographie der Sozialwissenschaften. (Bibliographie des sciences sociales. Bibliography of social science). Herausgegeben von Dr. Hermann Beck im Auftrage des Internationalen Instituts für Sozialbibliographie. 1906. II. Jahrgang. Böhmert, Dresden. XLVIII. 604	139
Die Gebarung und die Ergebnisse der Krankheits-, Mortalitäts- und Invaliditätsstatistik der Bergwerksbruderladen im Jahre 1903. Wien, 1907. 218 lap	276
Epstein Jakob H.: Die autonome Fabrik. Ein Versuch zur Lösung des Problems der Gewinnbeteiligung industrieller Arbeiter. Dresden, 1907. 120. l.	355
Fanny Imle Dr.: Die Tarifverträge zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern in Deutschland. Jena, 1907. IV. és 159. lap. Adam Brogsitter: Der Tarifvertrag unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung in England, sowie der deutschen Buchdrucker-Tarifgemeinschaft. Essen-Ruhr, 1900. 93. lap	206
Ferenczi Imre: A munkáslakás-kérdés, különös tekintettel Budapestre. Budapest, 1906. Kilián Frigyes utóda kiadása. 176. old.	209
Forbát Imre dr.: A lakáskérdés és Budapest jövője. Budapest, 1907.	357
Gaál Jenő: Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén. Nemzetgazdasági és társadalompolitikai tanulmányok és beszédek rendszeres csoportosításban. Budapest, 1907. Kilián Frigyes utódának bizománya. Két kötet 541+560 old.	260
Herz E. Dr.: Der Zusammenbruch der Wirtschaftsfreiheit und der Sieg des Staatssozialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika. Jena, 1906. VIII. 461 l.	428
Jacques Bardoux: L'université populaire en France et en Angleterre (Le Musée Sociale Mémoire. Février 1907)	202
K. k. Arbeitsstatistisches Amt im Handelsministerium: Bleivergiftungen in hüttenmännischen und gewerblichen Betrieben. Ursachen und Bekämpfung. II. Teil. Bericht über Erhebungen in Bleiweiss- und Bleioxydfabriken. Mit 33 Bildern und 4 Plänen. Wien, 1905. 37. l. — III. Teil. Protokoll über die Expertise über die Blei- und Zinkhütten. Wien, 1906. 32. l. — IV. Teil. Protokoll über die Expertise betreffend die Bleiweiss- und Bleioxydfabrikation. Wien, 1906. 38. l.	131
Márffy Ede: A magyar határvámigazgatás és vámkezelés szabályai. Budapest, 1907	265

Ministère du commerce, de l'industrie et du Travail. Direction du Travail: Statistique des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1905. Paris, MCMVI 684. l.	57
Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 1906–1907. XXXIV. évfolyam. Szerkeszti Galántai Nagy Sándor. Budapest, XXXIV. 2368. oldal	64
Peters W.: Zur neuesten Entwicklung des Genossenschaftswesens im Handwerk. Crefeld, 1906. vm. és 117. lap	52
Rudolf Leonhard: Kornhäuser und Getreidehandel. Ein Beitrag zur deutschen Agrarpolitik. München, 1906. 201. lap	54
Szabó Ervin: Marx és Engels válogatott művei. I. kötet, Politzer, 1905. XV. 400. p.	50
Széchenyi Imre gróf: Az egyke. Budapest, 1906. A Budapesti Hirlap nyomdája. 129. old.	204
The New-Zealand Departement of Labour. Its organization and work. Issued under the Direction of the Hon the Minister of Labour. Wellington, 1906. 20. lap	212
The Tariff-Commission. Vol. 3. Report of the agricultural Committee. London, 1906	125
Werner Sombart: Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus? Tübingen 1906. 142. l.	127
Wernicke J. Dr.: Kapitalismus und Mittelstandspolitik. Jena, 1907. VIII. és 1009. lap	421
Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden. Herausgegeben von Ludwig Elster. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage. Erster Band, Abbau-Gutsherrschaft. Gustav Fischer, Jena. 1906. IV—1160	63

Hegedüs Sándor †.

Közéletünk gyásza, melyet Hegedüs Sándornak, 1906. december 28-ikán bekövetkezett halála okozott, a *Közgazdasági Szemlének* is gyásza.

A politikust, a ki huszonnégy esztendőn át volt a képviselőházban a költségvetés előadója,

az államférfiut, a ki mint miniszter, három éven át vezette Magyarország kereskedelmi, ipari és közlekedési ügyeit és az erélyesebb iparfejlesztési actiónak alapját vetette meg,

a református egyházi életnek buzgó előharczosát, a ki egyházának legfőbb méltóságát, az egyházkerületi főgondnoki méltóságot is elérte és valláserkölesi, jótékonysági ügyeit lelkesedéssel szolgálta,

az ujságirót, a ki kitünő tollával fényes nevet szerzett magának hirlapirodalmunkban,

a gyakorlati közgazdasági életnek vezéremberét, a ki számos pénzügyi, biztosítási, ipari intézet élén állott, vagy vezetésökben részt vett, —

méltatták már mások.

Mi e helyütt különösen arról a veszteségről emlékezünk, a mely Hegedüs Sándor halálával a közgazdasági tudományt érte. Bár a nagypolitika, az ujságírás és a gyakorlati közgazdasági tevékenység eléggé kitölthették Hegedüs Sándor életét, mindig szakított magának időt arra, hogy a közgazdasági tudomány elméleti és politikai kérdéseivel irodalmilag foglalkozzék.

Már irodalmi munkásságának jegyzéke is mutatja, milyen sok kérdés foglalkoztatta erősen elemző elméjét és megjegyezni való, hogy Hegedüs Sándor már 1881-ben az aranyvaluta föltétlen hívének vallotta magát, kutatásaiban pedig számos oly adóelméleti és -politikai igazságot derített ki, melyeket tudományunk mindig figyelembe fog venni.

Hegedüs Sándor irodalmi munkássága a következő:

Közhasznú ismeretek. Pest. 1870. (Vadnay Károly, Kodolányi Antal és Kunsági társaságában.)

A baloldal törekvése. Budapest, 1872. (négy kiadás. Németül is. Budapest, 1872.)

Junius emlékezete, politikai tanulmány. Budapesti Szemle, 1873.

Tíz év az osztrák bank történetéből. (1862—72.) Neuwirth

József: *Bankakte und Bankstreit in Oesterreich-Ungarn* című műve után. Budapest, 1874.

Francia alkotmánykérdések. Budapest, 1876.

A cukorkérdés. Budapesti Szemle. 1877.

Az önkormányzat és pénzügye. Budapest, 1878.

Iparunk és az ipartörvény. Budapesti Szemle, 1880.

Beszéde a *fogyasztási adóról* a képviselőház 1881. jan. 28. ülésében. Budapest, 1881.

Az amerikai verseny és jelentősége. Budapesti Szemle, 1881.

Jelentés a párisi (1881) nemzetközi pénzügyi konferenciáról. Budapest, 1882.

A nemzeti tornaegylet alakulása, fejlődése s a tornatanítóképzés történetének rövid ismertetése. Budapest, 1885. (Bernáth Bélával együtt.)

A szabadalmi ügyről. Nemzetgazdasági Szemle.

A latin államok pénzzövetsége 1865–1885. Budapest, 1886.

Der lateinische Münzbund. Budapest, 1886.

Két értekezés a cukoradóról. Budapest, 1887; 1890.

Az árképződésről és törvényeiről. Budapesti Szemle 1890.

Oroszország pénzügyeiről. Nemzetgazdasági Szemle 1890.

Az adóeszmény elméleti és gyakorlati szempontból. Budapest, 1894. (Értekezések a társad. tud. kör. XI. 7. sz., székfoglaló).

Az aranyvaluta terjedése. Közgazdasági Szemle 1903.

Chamberlain politikája. Közgazdasági Szemle 1903.

Ezen irodalmi jegyzék épenséggel nem tarthat számot teljességre. Különösen hírlapírói munkássága maradt figyelmen kívül. Hiszen Hegedüs Sándor 4700 vezércikket írt és számos ismerető és szépirodalmi cikke jelent meg folyóiratainkban.¹⁾

Legutolsó két nagyobb tanulmánya, a mint látható, épen Szemlénk hasábjain jelent meg.

Hegedüs Sándor élete folyása a magyar közönség előtt oly annyira ismeretes, hogy csak a legfontosabb életrajzi adatokat iktatjuk ide.

Életpályájának adatai a következők:

Hegedüs Sándor 1847. április 22-én Kolozsváron született. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári ref. kollegiumban végezte; 1865-ben Budapestre jött és az egyetemen jogi tanulmányokat végzett, letéve az államvizsgákat és a birói elméleti vizsgát. Együttal nevelősködött Csengeri Antalnál, ki a *Budapesti Szemle*-nél is alkalmazta. 1868-ban a *Hon* szerkesztőségébe lépett és rövid idő múlva a lapnak főmunkatársa és első vezércikkirója lett. 1875-ben Abrudbánya választotta meg képviselőjévé. A pénzügyi bizottságban a kisebb tárczák előadója lett. 1877. óta a pénzügyi bizottság főelőadója és a költségvetési javaslatoknak előadója volt; ezenfelül számos és fontos törvényjavaslatnál szerepelt, mint előadó. 1876-ban lett a delegáció tagja s 1877-ben a delegáció jegyzője. 1884-ben az abrudbányai és a kolozsvári I. kerületben választatván meg, az utóbbi mandátumot fogadta el.

¹⁾ L. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, 1906. IV. 607. és köv. old.

A M. T. Akadémia 1885-ben levelező, 1893-ban pedig rendes tagjává választotta; tagja volt a nemzetgazdasági bizottságnak is.

1899. február 26-tól 1902. márczius 4-ig a Széll kabinetben kereskedelmi miniszter volt. Alig fél évvel miniszterré történt kinevezése után Ő felsége valóságos belső titkos tanácsosává tette. A Lipót-rend középkeresztjét, majd a vaskorona-rend első osztályát nyerte kitüntetésül. 1902-ben a dunántúli ev. ref. egyházkerület főgondnokává választották, e minőségben 1905-ben meghivatott a főrendiházba.

Tevékeny részt vett a hírlapírók nyugdíjintézetének megalapításában, melynek alelnöke is volt.

Igazgatója, illetőleg elnöke volt az Assicurazioni Generali, a bécsi Balesetbiztosító Társaság, a Magyar Jelzálog Hitelbank, a Magyar Leszámitolóbank, a Ganz Vasöntőde, az Osztrák-Magyar Államvasut Társaságnak, a Magyar Általános Takarékpénztárnak, a Telepítő és Parcellázó Banknak, a Magyar Jég- és Viszontbiztosító Társaságnak stb.

A *Közgazdasági Szemle* kegyelettel őrizi meg Hegedüs Sándor emlékét. Egyike volt azon közgazdáknak, a kiket politikai és gyakorlati tevékenységökben alapos, tudományos képzettsége, tudományos, irodalmi alkotásaikban pedig a kiválóan gyakorlati érzék vezet mindig sikerhez.

M. Gy.

Acsády Ignác †.

A ki magános csapáson halad, azt embertársai csakhamar eltévesztik szemük elől. Nem látják az utat, nem mérhetik a távolságot, a melyre ez úton eljutott, nem látják az akadályokat, a melyeket leküzdött, nem méltatják a fáradságot, a mely verejtékes gyöngyöket fakaszt homlokán. S a mikor e magános vándor célját megközelítette, Clio — tudomást szerezvén az eredmény jelentőségéről, nem tudja mégsem, mily betűvel jegyezze fel ércztábláján az úttörő nevét. Mivel mérje, hogy becsülje az érdemet, az eredményt, a midőn hasonló eredményt más senki sem ért el, hasonló elismerésre más senki sem tette érdemessé magát.

Magános vándor volt a magyar tudomány berkeiben *Acsády Ignác* is, a mult év utolsó szakának halottja. Nem volt közvetlen elődje, eddig nem volt követője. Elismert »iskola« hivének nem vallotta magát, nem is sorolták egyikbe sem. Sajátságos munkamezejét sem osztályozták be eddig véglegesen a tudomány vidékei közé. Mint gazdaságtörténész nem volt történetíró az általánosan elfogadott »köznapi« értelemben, de gazdasági író sem. Vele szemben¹ azért senki sem alkalmazta s alkalmazhatja azt az olcsó s rágalmazó élczet, hogy a történészek nemzetgazdának, a nemzetgazdák pedig történésznek tartották. Ellenkezőleg, mindkét tudományág képviselői büszkén vallották magukénak

a magános kutatót, a ki ugyan vajmi keveset törődött az elismeréssel, méltatással, mert rajongóan szolgált egy czélt, a melyet elérni kívánt, s a melynek megközelítése képezte volna számára az elégtétel azon jutalmi koronáját, a mely után kizárólag törekedett.

Sajátságos és sajnálatos jelenség, hogy napjainkban, mennél nagyobb okmánykincsek kerülnek napfényre, mennél terjedelmesebb levéltári anyag válik hozzáférhetővé a kutatás számára, mennél bőkezűbb nemzetünk a kutatóval szemben, mennél gyorsabban gyarapodott a kutatás tábora, annál jobban ellaposodott a magyar történetírás. Ezen ellaposodás ellen két évtized előtt felszólt egy, a hivatalos tudomány czéhén kívül álló ujságíró ember, a ki elég elfogulatlan volt, hogy összehasonlitsa a magyar történetírás klasszikus korának munkáit az epigonok compilációival, s hogy ez egybevetés eredményét bátran kimondja, tekintet nélkül arra, hogy az élők, az epigonok, rovására ütött ki a kritika. Ujságíró ember, a ki hosszú ideig küzdött irótársai sorában az ujjászületett Magyarország nemzeti kiépítéséért. A kit tudományos hajlamai arra ösztönöztek, hogy a modern politikai élet nagy jelszavait ne csak hangoztassa, hanem tudományos érvekkel támogassa is. Hiába kereste azonban azokat a munkákat, a melyekből ez érveket merithette volna. Az ő idejében meghódította a politikusok jeleseit a társadalmi evolúció tana. Hiába kereste a magyar társadalom evolúciójának kielégítő, kimerítő leírását. Azon tudomány, a melyre e feladat hárult, »buzgón kutatja, ugyan, hogy Opus fia Márton melyik genushoz tartozott, de hogy azok a százezrek, talán milliók, kik vele egy időben éltek, hogyan futották meg pályájukat, azzal nem törődik.« A magyar történettudomány elhanyagolta azon néposztályok multjának felkutatását, a kik 1848 előtt nem tartoztak a politikai nemzethez. E mulasztás nemcsak a tudományban idézett elő zavart, elhomályosította az eredményeket, elavult felfogást mesterségesen tartott fenn, de a politikai életben is éreztette végzetes hatását. Sok hamis jelszót, a mely mellett nem a leghitványabb elemek küzdöttek, azért kapott fel a közvélemény, mert tájékozatlan maradt a legfontosabb társadalmi problémák keletkezésére, a társadalmi fejlődés tipikus mozzanatainak összefüggésére nézve.

E tájékozatlanság mélyreható végzetes következményeit tapasztalta *Acsády*, az ujságíró. Maga is tájékozatlan volt. Érezte, hogy másképp folyt le a magyar társadalom történeti fejlődése, a mint azt az orthodox történettudományi iskola tanította. Érezte, hogy a jelenkori társadalmi élet továbbfejlesztése csak akkor lehet eredményes, ha az a multban megfogamzott csirákat kelti, ápolja, neveli. Érezte, hogy duzzad e csiráktól a társadalom talaja, de nem ismerte e csirákat és senki sem ismertette meg vele azokat. S elhatározta, hogy maga fogja e csirákat felkutatni, hogy beáll azok közé, a kik e nagy feladat megoldására törekszenek. Így lett Acsádyból, az ujságíróból, Acsády, a kutató, a történész.

Hangyaszorgalommal, szinte lázasan, fogott az új munkához. Dolgozatainak hosszú sorából három főmunkája válik ki:

Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában, — A magyar birodalom története (2 kötet), és *A jobbágyság története*. Az első kísérletszámba megy, nem azért, mintha a mű tudományos értékelése megokolná, hogy csak kísérletre lebecsültessek. »Magyarország pénzügyei«-nek tudományos önálló értéke elismertetett nemcsak az olvasóközönség s a bíráló részéről, de babért nyújtott a szerzőnek a Magyar Tudományos Akadémia is, tagjává választván *Acsádyt*. *Acsády* kísérlete volt a munka, kísérlete, hogy bemutassa azt a módszert, a melyet követett, azokat a különleges forrásokat, a melyeket feldolgozott, azokat a czélokot, a melyeket maga elé tűzött. Több hasonló tartalmú és irányú kisebb terjedelmű dolgozat követte az első nagyot. *Acsády* kutatása e művekben leginkább a magyar történelem azon korszakára terjedt ki, a melyet a Habsburg dinastia uralma első korszakának mondhatjuk. A XVI. és a XVII. század okmányait tanulmányozta legszivesebben, ezek magyarázatához, feldolgozásához értett legjobban. Tudásának legérettebb, legértékesebb gyümölcse gyanánt a milleniumi »Magyar Nemzet történetének« ötödik kötetében megírta hazánk történetét 1526—1608 közt. Ezen munka minden sora a szerző részletes, kimerítő forrástanulmányairól tesz tanuságot. Ekkor biztos talajon mozog *Acsády* kutatása. Ismeri a kort, ismeri a kor uralkodó tendenciáit, azokat a czélokot, a melyek felé törekedett akkor úr és paraszt, a korszellemet, a mely áthatotta a XVI. század magyar társadalmát, e társadalomnak nemcsak privilegiált rétegeit, de a jogtalan, röghöz kötött, szolgaságban elnyomatott legalsó néposztályát is. *Acsády* itt mutatta be szélesebb keretben történeti felfogását, a melyhez ugyan bíráló szó fér, de a mely eredetiségével határozottan előrevitte a magyar történettudományt.

E munkában *Acsády* elévülhetetlen érdemei mellett az író gyöngéi is határozottabban tűntek fel. *Acsády* módszere új és eredeti, de ötletszerű és nem következetes (a pénz értékének változásai stb.). Forrástanulmányai részletesek és lelkiismeretesek, de a források felhasználása nem kifogástalan. Főhibája pedig, hogy azon tudománynak irodalmát figyelembe nem vette, a mely tudomány követőjének vallotta magát. Gazdaságtörténész volt *Acsády*, de nem tanulmányozta a nemzetközi gazdaságtörténelmi irodalmat a melynek magyar hajtásai még gyengék arra, hogy a külföldi nagyobb dolgozatok tanulmányozását elhanyagolhassuk. És épenséggel nem osztozhatunk azon magyarok felfogásában, a kik a külföldi tudományos kutatások eredményeinek tudomásvételtől féltik a magyar író önállóságát. *Acsády* úgy látszik, ezen nézetet vallotta. E nézetének képzésére bizonyára az hatott ki, hogy azon specziális munkamező, a melyen eredetileg kutatott, oly sok hasonlatosságot mutat a modern korról szemben. A »korai kapitalistikus aera« — a mint *Sombart* elnevezte, a XVI. század kora a jelenkorral egybevetve gyakran részletekig terjedő párhuzamos fejlődési mozzanatokot tartalmaz. *Acsády* e párhuzamosságot más korszakra is kiterjesztette, a midőn a »Magyar Birodalom történeté«-ben, s még előbb a Közgazdasági Lexikon különböző czikkeiben első munkáinak tanul-

ságait a magyar nemzet egész évezredes multjára alkalmazta, tekintet nélkül a szervezeti különbségekre, a melyek a gazdaságtörténezt külön korszakfelosztásokhoz vezették. Acsádyra így feleslegessé vált a gazdaságtörténeti elméletek tanulmányozása, saját elméletével pedig unifikálta a történelem oly gazdag jelenségeit, s evvel erőszakoskodott a tények előadásánál. Hangoztatta azt, hogy mindenekelőtt történelmi objectivításra törekszik, s mégis minden ízében a legsubjectivebb felfogásnak hódolt. Emanicipálta magát bármely »iskola« befolyása alól, de azért maga a legelfogultabb álláspontról ítélkezett a magyar történelem tényei felett.

Nem kívánom azonban Acsády álláspontját lekicsinyelni. Elfogult volt, de nem kicsinyes. A közvélemény hamis előítéleteit akarta kiküszöbölni, s maga új előítéleteket dogmatizált. Utolsó nagy munkájában szeretettel, valóságos rajongással emelt emléket a magyar jobbagynak, de ez emlék nem »objektív«, szerzője tulságosan pártolja a szolgát az urral, az elnyomottat az elnyomóval szemben. E pártvallást lehet ugyan szenvelgő érzelmekkel megmagyarázni, de a tudományban ily sentimentalizmus nincs helyén.

Mindazonáltal Acsády érdemei messze tulszárnyalják fogyatékosságait. Munkáival maradandó helyet biztosított magának a magyar tudomány csarnokában. Számtalan új eszmét vetett fel, fontos tényeket új, meglepő világításba helyezett. Mélyebbre szántotta a gazdaságtörténeti kutatás talaját. Ha egykor ott dús termés érik, bizonyára nem utolsó sorban *Acsády Ignác* érdeme.

Kováts Ferencz.

A francia államháztartás Sully idejében.

Gazdaságtörténeti tanulmány.

I.

Három évtizede folyt már a polgárháború, mikor (1589-ben) a francia trón joga a protestáns IV. Henrikre, az első Bourbonra szállt. De a gazdasági és erkölcsi süllyedésnek az a mértéke, a mely már ekkor joggal megdöbbenhette a szemlélőt¹⁾ s a belátóbb hazafiak kis csoportjának (az u. n. »politikuskok« pártjának) nemes erőlködése a kiegyezés érdekében, még mind kevés volt arra, hogy ezt a nagyjelentőségű fordulatot a valóságos ellentétekből fakadt polgárháború zárkövévé tegye. Még tíz évnek kellett eltelnie, míg a nyugalom annyira helyreállt, hogy IV. Henrik hozzáfoghatott ahhoz a — rövid egy évtizedre szabott — igazán uralkodói munkához, a mely őt a francziák legnagyobb királya czimére érdemesítette. Az is nagyságának egyik jele, hogy e munkához olyan társat tudott kiszemelni magának, a milyen Sully herceg volt,²⁾ az első a nagy francia

¹⁾ Cavalli : *Relazione dell'anno 1574*. (Coll. Alberi) »Mindenütt romok ; a földmivelők jószágai nagyrészt elpusztultak, úgy hogy nem tudják többé a földeket megmunkálni, a melyek jórésze így parlagon marad. Sok szántóvető odahagyta a házát ; a lakosságot a vér látása, a háború ravasszá, durvává, vaddá tette.« A katonák, kiket a pártvezérek nem győztek zsoldal, sarczolások útján szereztek kárpótlást, az elszegényedett s cadett (nem elsőszülött) nemesek fegyveres csapatok élén fosztogatták a tanyákat és veszélyeztették az utak biztonságát. »O le misérable temps, pour n'oser sortir des villes !« kiált fel 1585-ben egy tulle-i polgár. Levasseur : *Hist. des classes ouvrières et de l'industrie en France avant 1789*. II. 152.

²⁾ Maximilian de Béthune, Rosny bárója, a későbbi Sully herceg, 1560-ban született, régi, de elszegényedett nemesi családból. Apja, mint hírhű hugenotta már 11 éves korában a navarrai Henrik herceg (a későbbi IV. Henrik) szárnyai alá bocsátotta, aki az értelmes és ragaszkodó apródnak ez idő óta élete minden viszontagságaiból részt juttatott. A szentbertalanéji vérmenyegző alkalmával a fiatal Rosny félig-meddig csoda által menekült csak meg ; urának ezután következő fogsága alatt a Collège Bourbon-ban folytatta tanulmányait. Együtt szökött Henrikkal a hugenotta táborba (1576-ban) s ekkor kezdí meg az utóbbi oldalán katonai pályáját, a mely alatt annyi babért szerzett, különösen a tűzérségi harcokban, hogy már egyedül ez is alkalmas lett volna neve megörökítésére. De pénzgyűjtő szenvedélyének, erős önzésének is korán tanujelét adja. Egy sikeres várostrom alól se távozik üres zsebbel, nincsenek aggályai a zsákmányszerzés módjait illetőleg, s Henriktől is sűrűn kéri vitézsége jutalmát egy-

miniszterek ama fényes sorozatában, a melynek közepén Colbert, végén Turgot áll.

Hogy érdeme szerint méltathassuk Sully művét, szükséges előbb egy pillantást vetni a pénzügyek állapotára az ő - névleg 1599-ben, de tényleg már három évvel előbb kezdődött - régi-meje előtt.

IV. Henrik trónraléptekor François d'O volt a pénzügyek »surintendentant«-ja, a ki — Mézeray szerint — minden rendet felforgatott az ügyekben, hogy a maga módja szerint valót vigyen beléjük; ¹⁾ s mivel ily főnöknek érthetőleg a hivatalnokai sem vallottak szigorúbb elveket, nem lehet csodálni, ha a kincstárba a kivetett adóknak csak körülbelül 1/3-része folyt be. Ime egy pénzügyi év mérlege d'O alatt: 1581-ben, viszonylag békés állapotok közt, a bevétel közel 9 millió tallért (écu) tett ki; ebből 4 millió el volt idegenítve, 3 millió esedékes tartozásokra utalványozva, másfél millió fordítottatott a határok szemmel-tartására meg a belső várak ellátására. Az udvarnak mindenemű szükségleteire így mindössze 300.000 tallér maradt fenn. ²⁾ Világos, hogy ez csak a papiron volt így oly udvartartás mel-

egy vár kormányzósága alakjában. Marodeur leleményessége meg egyéb spekulációi által (pl. Flandriában, Németországban összevásárolt lovakat a belföldön, különösen Gascogneban jó haszonra eladatott) el is érte, hogy — a mi a hugenotta táborban nagy szó volt — neki mindig volt pénze s gyakran segítette ki Henriket is pillanatnyi zavaraiból. (V. ö. Sully, *Oeconomies Royales* I. 52.) Ura oldalánál van, mikor ez III. Henrikkel egyetértve a ligueuröktől megszállt Páris ostromára készül és tanuja annak a jeletnek, mikor a meggyilkolt király előszobájában a skót gárda hűséget esküszik IV. Henriknek. Része van majdnem minden ütközetében (Arques, Ivry, Chartres etc.). Tanúja annak a hódító hadjáratnak, melyet az új király a katolikus praetendensek s a reactionárius főurak ellen folytat, majd Henrik katholizálása után (1593), ő is azoknak egyike, kiket Henrik a még makacszkodó ligueurök minden áron való lefegyverzésével megbízott. Sikert is sok jelentékeny várat Henrik kezére juttatni, de gazdálkodó természetű, szűkmarkusága jócskán megnyújtotta az alkudozásokat, különösen Villars-Brancas-szal, a roueni kormányzóval, kinek meghódolása pedig egész Normandiát maga után volt vonandó. Utoljára is Henrik, a ki már valósággal égett a vágytól, hogy végre teljes birtokában lássa magát a királyságának, egyenesen ráparancsolt, hogy az egyezséget megkösse, s aztán siessen Párisba »éljen a király«-t kiáltani (*Lettres missives de Henri IV.* 4. k. 110. »Mon amy, vous êtes bien bête d'user de tant de remises et de mesuages... Lorsque je serai Roy paisible, nous userons des bons mesuages, dont vous m'avez tant parlé.«) De akármennyire türelmetlenkedett is követe nehézkessége miatt, látnia kellett, hogy Sully ép oly »bon mesuager«-ja tud lenni a reábizott javaknak, mint a sajátjának. Két év múlva a pénzügyi tanács tagja s 1599-ben Franciaország pénzügyeinek főfelügyelője lett. Ettől kezdve élettörténete mintegy azonosul IV. Henrik belügyi kormányzásának történetével. 1599-ben »Grand Maitre de l'Artillerie«, másszóval hadügyminiszter, majd »Grand voyer de France« (közmunakügyi miniszter), 1602-ben »surintendant des bâtimens et fortifications«, 1606-ban »duc de Sully«, azonkívül a Bastille kapitánya s több tartomány és város kormányzója. Henrik meggyilkolása után (1610) csak pár hónapig marad még az udvar megváltozott levegőjében; birtokaira vonul vissza s hátralévő idejét ura és a maga dicsőségének kultuszában éli le. Megírja »*Mémoires des sages et royales Économies d'Etat de Henry le Grand*« stb. cím alatt élete és közéleti munkássága történetét, de csak 1638-ban adja ki, három évvel halála előtt.

¹⁾ Mézeray: *Histoire de France*. 1643. (1830-i. kiadás) XII. 522. Sully: *Oeconomies Royales* I. 172.

²⁾ Ranke: *Französische Geschichte* II. 50.

lett, melynek gyönyörűségeiről egy d'O, egy d'Epernon és hasonlók gondoskodtak, kik az által tették magukat nélkülözhetetlenekké, hogy a királyt minél rendkívülibb fényűzéssel és érzékizgatóbb multságokkal kápráztatták.¹⁾ Ha a kincstár kiürült és az adóbérlőktől lehetetlen volt új összegeket kiszorítani: vagy lefoglalták a Hôtel de Ville évjáradékait²⁾ vagy új állásokat bocsátottak áruba, vagy egyszerűen visszatartották a tisztviselők fizetéseit.³⁾

Ily áldatlan állapotokat talált Henrik, mikor a királyi cím birtokába jutott. De a politikai viszonyok neki korántsem engedtek meg oly gyökeres intézkedéseket d'O-val és tolvajbandájával, mint pl. unokájának, XIV. Lajosnak Fouquetval szemben. Még öt-hat évbe s rengeteg összegbe (állítólag 32 millió livres-be) került a liga főembereinek hűségretériteése; s mivel d'O is ezek közé tartozott, az ügyek élén kellett hagyni egész haláláig (1594-ig). Ekkor Henrik megszüntette a főfelügyelői méltóságot s egy nyolcz tagú bizottságra ruházta a pénzügyek vezetését.⁴⁾ 1596-ban Sully is tagja lett e tanácsnak, melyben csakhamar irányadó tekintélyre emelkedett, A király mindjobban hozzászokott, hogy egyenesen hozzáforduljon a szükség napjaiban. Így az amiens-i ostrom alkalmával (1597-ben) ő rá bizza a hadi felszerelés s a hozzá szükséges összeg előteremtését, s munkájával annyira meg van elégedve, hogy mint egyik levelében írja, szemébe mondja, hogy több bizalma van benne, mint az egész pénzügyi tanácsban⁵⁾ Két év múlva hivatalosan is vezetőjévé lett a pénzügyeknek »surintendant« címmeel.

Körülbelül ez volt az államháztartás mérlege, mikor a vezetés Sully kezébe került: Összes bevétel 23 millió livres; a rendes terhekre kellett 16 millió, maradt tehát a hadügyre, udvartartásra, közmunkára stb. összesen hét millió. Világos, hogy ezzel nem lehetett fedezni a szükségleteket; az évi deficit 1596-ban, mintegy 16 milliónyi rengeteg összegre emelkedett.⁶⁾ A koronajavak és a navarrai uradalom rég le voltak kötve legnagyobb részükben s az évjáradékok már 1596-ban 7½ millió livres-rel szerepeltek a kiadásban. Az államadósság, beleértve azt a közel 100 milliót, melybe a háború és a megvásárolt béke került, összesen mintegy 350 millió livrest tett ki, melynek majdnem fele tőkeadósság vagyis akármikor követelhető. Említettük, hogy a liga kibékítése 32 millióba került,⁷⁾ idegen fejedelmek és álla-

¹⁾ L'Etoile feljegyezte (*Journal* II. 33), hogy III. Henrik Joyeuse herczeg menyegzője alkalmával 1,200.000 tallért költött el.

²⁾ Az államadósságokból 3½ millió évjáradéknak megfelelő a párisi városházára volt írva. Philippson: *Philipp III. und Heinrich IV.* 1876. III. 147.

³⁾ A párisi parlement »remonstrance«-a 1587-ben Mézeraynél id. m. XIV. 71.

⁴⁾ De Thou: *Histoire universelle*. CXI. könyv, 304.

⁵⁾ »Je ne veux point vous céler que j'ai plus de confiance en vous, qu'à tout ce que j'ai laissé par delà.« *Lettres missives* IV. 804.

⁶⁾ V. ö.: Forbonnais *Recherches et considér. sur les finances de France* Basel. 1758. I. 28—9. D' Avenel szerint a livre tournois akkori értéke körülbelül 2'92 francs; vevő értéke körülbelül megfelel a frankban kifejezett érték 2½-szeresének. Lavisse: *Histoire de France*. 1905. VI. k. 4.

⁷⁾ *Oeconomies Royales* II. 27.

mok (Anglia, Svájc, Flórencz, Velence, Württemberg etc.) körülbelül 70 millióval szerepeltek az adósságokban; jórész gazdag magánosok, különösen olasz bankárok pénze volt. Biztosítékul és kamatképen bizonyos adók (főleg út- és hidvámok) voltak lekötve a hitelezők számára, kik azonban e jogokat gazdag francziáknak adták haszonbérbe.

Az adószedők, kincstárosok és számvevők már régóta egy u. n. alternatív tisztviselővel osztották meg hivatalukat; újabb időben egy harmadik (triennial) titulaire is magvásárolhatta ugyanazt a hivatalt, minélfogva egy-egyre csak minden harmadik évben került a működés. Képzelték, hogy iparkodtak ezt az évet jól felhasználni a szegény nép (»taillable et corvéable à merci«) rovására. Pedig erre nehezedett a zavaros időknek úgyszólván minden terhe, nyomorúsága; annál inkább, mert a zavarok alatt a harmadik rend igen sok tagja, majd mindenki a ki kardot vagy talárt viselt, kivonta magát a roturéból, vagyis rendje kötelezettségei alól. Természetes, hogy a föld népe nem tudott egyre halmozódó tartozásainak a kívánt mértékben megfelelni. Az adószedők azonban nem ismertek elnézést: lefoglalták a földmives jószágait, eszközeit, sőt őt magát is fogva tartották, míg az adóösszeg elő nem került.

A behajtás nehézségeihez a kezelés és ellenőrzés rendetlenségei is járultak. Az állami jövedelmek még nem voltak, mint ma s némileg már Sully alatt, központosítva a felhasználásuk szempontjából. Csak egy része a bevételeknek — kevéssel több mint a fele — ment az állampénztárba (revenants bons en l'Epargne) a többi az adókerületi¹⁾ (généralité) főadószedőknél maradt (receveurs généraux) a helyi kiadások fedezésére (prélèvements). Ez a berendezés óriási zavar és visszaélések forrása volt. E mellett, a kerületi számvevőségek még arra sem igen vettek időt maguknak, hogy az állampénztárba szállított bevételhez szabályszerű jegyzéket csatoljanak.

II.

Sully is oly lépéssel vezette be működését, mint Colbert; mint ennek idejében, a viszonyok kétségbeejtő volta ezuttal is igazolta az eszközök erőszakosságát. Mihelyt tagjává lett a pénzügyi tanácsnak, engedélyt kért a királytól egy kis ellenőrző kórutra öt-hat közeli adókerületben, egyrészt, hogy tájékozást szerezzen a különböző közjövödelmekről s azok kezelési rendjéről, másrészt, hogy lássa, csakugyan lehetetlen-e azt a félmillió tallért előteremteni, melyre a királynak a háború folytatására ép szüksége volt. A király szívesen adta beleegyezését és

¹⁾ Franciaország IV. Henrik idejében 21 adókerületre oszlott, élén egy-egy receveur général-lal. Az adóösszeget az államtanács vetette ki az egyes kerületekre s a főadószedők osztották szét az egyes élection-okra. Ezekben az u. n. élük megállapították a városokra és falvakra eső részt, a hol aztán a községi assesseurök által minden egyesre kirótt adóösszeget a receveur-ök behajtották. A főadószedőkből összegyűlt pénz aztán — a már érintett levonásokkal — az állampénztárba került, nyugta ellenében. A főadószedők eljárásukról és annak eredményeiről minden évben jelentést tartoztak benyújtani a Chambre des Comptes-nak, a legfőbb számvevőségnek.

még kilencz megbizottat indított utnak az ország minden részébe. Ennek az eddig hallatlan rendelkezésnek hire nagy riadalmat keltett a vidéken. Egy része a tisztviselőknek makacs ellenállást kísérelt meg, mások siettek számadásaikat minél hajmeresztőbben összebonyolítani, jórésze pedig egyszerűen lecsukta a hivatalát és elutazott a vizsgálat elől. De egyik csoportja sem ért célt a hűtlen sáfároknak. Sully energiájának, türelmének és szakértelmének sikerült minden kezelési és számviteli visszaélésnek végére járni s rövid idő alatt több mint félmillió tallérnyi summával tért vissza a Rouenban mulató királyhoz. A többi intendáns közül csak kevés volt, a ki nem üres kézzel jött meg az utjáról.¹⁾ Ez a sokáig emlékezetes campagne, melynek számos felfüggesztés és óriási váltságfizetések jártak a nyomában, oly aerának a beköszöntét hirdette, mely minden kompromisszumot száműz. »Rien de plus dramatique — mondja Michelet az ő szokott vervejével — que l'intrépide percée de cet homme de guerre jusque là étranger à ces choses, dans l'épaisse forêt des abus, où il entre l'épée à la main. A chaque coup ils criaient tous, comme les arbres animés des forêts du Tasse«...²⁾

Az eredményen felbuzdúlva Sully arra is gondolt, hogy a Chambre des Comptes (legfőbb számvevőszék) ellen is hasonló vizsgálatot indít, mert a vidéki tisztviselők mind azzal mentegődztek, hogy a központi hivatalok okai a zavarnak s mert valóban »ezek szuverén testületek, minden felelősség és ellenőrzés nélkül«,³⁾ de erre már hiába kérte a király engedelmét. Ez a mértéke a radikális musznak már nem volt alkalmazható veszedelmes érdeksérelmek nélkül. De a hűtlen pénzügyi tisztek megítélésére alakult rendkívüli törvényszék mégis nemsokára összeült (1601-ben) és innen kezdve, megszakításokkal, Henrik egész uralkodása alatt működött.⁴⁾ Nagy változást a rendszerben mégsem létesít, mert Sully minden erőfeszítésével sem tudja elérni, hogy részrehajlás ne érvényesüljön az ítélethozatalban. Csak némi váltságdíjakat rovogatott ki, mert a nagy tolvajok, »megkenvén a kegyenczek kezeit«, kivonták magukat a büntetés alól, s a mi kártérítés befolyt, azt a szegény ördög adóbehajtóknak (»pauvres grimelins de larroneaux) kellett fizetniök.⁵⁾

Említettük, hogy Henrik hitelezői, külföldiek és francziák egyaránt (Mayenne, Lorraine, Nemours, Joyeuse, Montpensier, Epernon, Villars herczegek stb.), hogy biztosan és gyorsan pénzüik kamatjához jussanak, bizonyos, nagyobbára ad hoc adószedésekre csikartak ki engedélyt. Sully a királyi tekintély botránnyos sérelmét látta ebben, mert a felségjogok egy részét használták fel ezzel a legkiáltóbb uzsorára, s nem is késett sokáig a reparatioval. 1598-ban rendeletet bocsátott ki, a legbátrabbak és leghasznosabbak egyikét, mely idegentől és belfölditől (ha vérbeli

¹⁾ *Oeconomies Royales* I. 232 és kk. II.

²⁾ *Oeuvres complètes* X. 327.

³⁾ *Oec. Roy.* II. 192.

⁴⁾ De Thou id. m. CXXXII. 324. — *Chronologie sommaire depuis la naissance de Louis XIII jusqu'à 1611.* Bibl. Nationale, ms. fr. 20.358. Noel Valois: *Arrêts du Conseil sous Henri IV.* II. 537.

⁵⁾ *Oec. Roy.* I. 372., I. 616.

herczeg is, mint pl. maga Madame, a király huga) egyaránt visszakövetelte az elidegenített adójövedelmeket, szigoruan megtiltotta az önkényes adószedéseket, s egyenesen az állampénztárhoz utasította őket évjáradékaik vagy hátralékaik dolgában. Az így megkisebbitett hitelezők a királyt kezdték ostromolni panaszaikkal, a ki — sarokba szorítva — már a felzúdulás következményeitől kezdett tartani. De Sully nem hátrált meg. Érdekes az a jelenet, mely közte és a király, meg a »rekriminánsok« közül való Montmorency connétable közt lefolyt.¹⁾ A király Sully elé vezeti »komáját«, hogy adja elő panaszát. »Az a panaszom, Sire, hogy úgy bántak velem, mint egy közönséges alattvalóval s elvették tőlem azt a nyomorult kis vámjogot, a mely a kincstárnak sohasem hozott semmit.« Sully azt feleli, hogy neki esze ágában sem volt a connétablet megkárosítani; mondja meg Montmorency, mennyi jövedelme volt az adójából s ő rögtön kifizeti neki. Az utóbbi kételkedik, himez-hámoz, majd megvallja, hogy a kérdéses jog kilenczezer tallért jövedelmezett évenként. Sully rögtön rendeletet ad az összeg kiutalására s megjegyzi, hogy a királynak még kétszer annyi fog maradni, ha reábizza a bérlet áruba bocsátását. Másnap valóban egy vállalkozót vezetett a királyhoz, a ki ötvenezer tallért ajánlott a connétable vámja szedésjogáért. Hogy aztán ez a bőkezű bonhomme mily eljárást követett a behajtásnál, arról hallgatnak Sully feljegyzései. De nyilvánvaló, hogy első sorban a pénztár fogyatkozásain kellett segíteni, hogy a tervben lévő üdvös átalakításokra szabad keze legyen a királynak.

Belátva, hogy az albérlők siserahada voltaképen a nép és a király költségén élösködik, Sully már 1599-ben bekérte a főbérlőknek járó bérösszegek kimutatását s meggyőződvén az előbbiek nyereségének, valamint a bérletek igazi jövedelmének nagyságáról, a régi »fermes générales«-t (főadóberletek) s általában minden bérletet, jogot, hivatalt a legtöbbet ígérőnek adott oda nyilvános árverés útján, ha mégúgy exponálták is magukat a gyakran érdekelt tanácsosok egyik-másik ajánlattévő mellett.²⁾ Ez által majdnem megkettőzte a bérletek jövedelmét.

Pár évvel később történt, hogy Soissons gróf (a király unokatestvére) kiereszkolta Henrik engedélyét, hogy tizenöt sou-nyi adót szedhessen minden az országból távozó szövetáru csomagja után, ha ez a jövedelem 50,000 tallért nem halad meg. Sully, erről értesülvén, rögtön adatokat szerzett be e tárgyban és bebizonyítja, hogy ez a vám — »jól alkalmazva« — több mint százezer tallér jövedelemnek felel meg, de viszont egész tartományok (Picardia, Brétagne) len- és kenderiparát teszi tönkre; nem mulasztja el a királyt figyelmeztetni, hogy ha korlátot nem szab adakozó kedvének, kereskedelmét egészen meg fogják bénítani a monopoliumok. Nem is lett a Soissons vámjából semmi.

Az állam pénzével ép oly rendszeres gazdálkodást szándékozván folytatni, mint a magáéval, első igyekezetei közé tartozott, hogy az udvari fényűzés tulzásait, a királynak természeté-

¹⁾ *Oec. Roy.* I 294—5.

²⁾ V. ö. Forbonnais: *Recherches* etc I. 17—8.

ben lévő bőkezűségét mérsékelje s a takarékoság szellemét vigye be az udvartartásba. Nem titkolható elégedetlenséggel látja fokozódni Henrik szenvedélyét a szép, de fortélyos és érzéketlen Madame de Verneuil iránt, mert nincs az az összeg, melyet Henrik ilyenkor meg tudna tagadni. Mikor 1594. októberében (csak áprilisban halt meg Gabrielle d'Estrées) 100,000 tallért kellett kiutalványozni az új kegyencznőnek, epésen mormogta oda fogai közül a királynak: »La marchandise est bien chère, Sire!«¹⁾ Jellemző az a szintén L'Étoile feljegyezte adat is, hogy Sully azzal kezdte az 1600. évet, hogy két teritékkel megrövidítette a király asztalát, ez által évi 36.000 tallérnyi (!) megtakarítást eszközölvén,²⁾ vagy Laforce-nak, a későbbi hercegnek és marsallnak ez az észrevétele: »Sohasem volt ennyi folyamodó és soha ily fősvény adakozás.«³⁾ Valóban, Sully a »természetében rejlő barátságtalansággal mindenki jóindulatát megvetette s szinte tetszelgett a visszautasításokban.«⁴⁾ Nem hiába nevezte el Richelieu »le grand refuseur«-nek.⁵⁾

Nem szünik meg küzdeni a király gascognei könnyűvérűsége ellen, mert Henrik, a mint magától nem tudott semmi kellemeset megtagadni, úgy mások kéréseinek sem állt sokáig ellen. Ezt a gyengeségét maga a király is ismerte és nem egyszer folyamodott Sully segítségéhez, hogy egy-egy hevesebb ostromnak ellenálljon. Az utóbbi — »avec son front negatif«, mint egy kortársa mondja — valóságos mentor szerepét játssza a hét évvel idősebb Henrik mellett. Utóbb már annyira sajátjakép kezelte az ország pénztárát, hogy a király szinte mentegedtődzve kért tőle pénzt »menu plaisir«-jeire. A rossz nyelvek azt is mondták, hogy mintsem megvallotta volna Sullynek a játékadósságait, inkább nem fizette ki azokat.⁶⁾ De Sully minden erőlködése mellett sem tudta megakadályozni, hogy a király az ő élvezeteire több mint egy millió tallért ne költsön, »a mely összeg pedig elég lett volna 15.000 gyalogos ellátására.«

Ezek a negatív jellegű intézkedések, mint a visszaélések megtorlása és megszüntetése, a fényűzés és pazarlás korlátozása, igen hasznosak voltak ugyan, de inkább Sully energikus jelleme, mint pénzügyi tehetsége dokumentumaiul tekinthetők. Lássuk most a pozitív munkáját, az alkotásait.

Sullynek nagy érdeme, hogy a közjövedelem minden nemét forrásaiban kutatta fel és nyomon kísérvén az utjában, nem vesztette el szem elől egész felhasználásáig.⁷⁾ A kezelésre, számvitelre és ellenőrzésre vonatkozó rendszabályaiban az a szempont vezeti, hogy a helyben való fizetéseknek lehető redukálása által a bevételeket központosítsa. Ő előtte nemcsak, hogy az állami kiadások és bevételek mérlege nem volt használatos,

¹⁾ *Journal inédit* de P. L'Estoile. Ed. Halphen. 107.

²⁾ U. o. 121.

³⁾ *Mémoires* du duc de Laforce. I. 383. 1604. nov. 28-i levél feleségéhez.

⁴⁾ Agrippa d'Aubigné: *Histoire universelle*. 1620. III. 462.

⁵⁾ Richelieu: *Mémoires* I. 32.

⁶⁾ V. ö. *Oec. roy.* I. 371.

⁷⁾ V. ö. Sainte-Beuve: *Causeries du Lundi* VIII. és XIII. k. Két lundí szól Sullyról.

de még formulák sem voltak a kincstári hivatalnokok kimutatásai számára, pedig hivatalnok több volt akkor, mint ma. Onnan volt ez, hogy az előző főfelügyelők titokban tartották a király előtt az ország segélyforrásait s az adminisztráció gépezetét. Ez a rejtélyes homály szükséges volt ugyanis ahhoz, hogy nélkülözhetetleneknek tűnjenek fel. Sully ellenben szabatos és rendszeres jegyzékmintákat küldet szét és maga is minduntalan áttekinthető összeállításokat csinál, úgy hogy a király nem fázik többé pénzügyei állapotába bepillantani. Az 1608. évi szabályzat a számvevők részére ¹⁾ oly rendelkezéseket tartalmaz, melyeket bizonyos mértékben már régebben alkalmaztatott s a melyek, a mikor a felhasznált közpénzekről részletes jegyzékvezetést irnak elő, egyben nagyon megszorítják a közvetlen kiutalványozást. E rendeletnek volt is eredménye: 1596-ban 16 millió a helybeli kiadás, 1607-ben 13 millió, 1609-ben pedig nem több mint 7 millió.

Nála már nyomait fedezzük fel a mi korunk budgetjeinek. Ő volt az első, a ki véget vetett az »anticipatio«-k rendszerének, megakadályozván, hogy a bevétel egyes részeire több kiadást irjanak, mint a mennyit elbirt (»manger d'avance les revenus«); ő a kiadás minden részletére a bevétel meghatározott részét asszignálta ²⁾ Ezen az uton biztosíthatta a közszolgálatokra szánt összegeket, melyek eddig közösen kezeltettek az államadóssági kamatfizetésekhez szükséges alapokkal; miután az előbbiekről gondoskodott, a bevételek megmaradt részét külön pénztárban egyesítette az adóssági szolgálat s egyéb lehetséges redukciók céljaira. Az 1600. év végén részletes előirányzatát mutatja be a következő év várható bevételeinek és kiadásainak. ³⁾ Ez az érdekes költségvetési kísérlet a következő öt részből áll: 1. A királyság minden tartományának pénzügyi állapota, a melyből megismerhető, minő adókat s mennyit szednek az egész országban, mi fizettetik ki helyben és mi folyik be tisztán a kincstárba. 2. Tervezete a kincstárba befolyó összegek felhasználásának. 3. Általános előirányzata a tüzérség bevételeinek és kiadásainak, kapcsolatban a lőszerkészlet és felszerelés leltárával. 4. A »grande voirie« és 5. az erődítési munkálatok és az építkezések költségelőirányzata.

Pénzügyi műveleteinek számszerű eredményeiről időnként áttekinthető kimutatást nyújtott be a királynak. Így 1607. elején rövid összeállítását adja az odáig kifizetett adósságoknak és rendkívüli kiadásoknak. A végösszeg 98 millió livrest tett ki; ebből, hogy csak a főbbeket említsük, 29 milliót kaptak a szövetséges fejedelmi hitelezők (összes tartozás 68 millió), közel 14 milliót (32-ből) a volt ligneurök, 12 millió tüzérségi felszerelésre, 6 millió erődítési munkálatokra, közel 5 millió pedig hidak és utak javítására s kiépítésére fordított. ⁴⁾

¹⁾ *Oec. Roy.* II. 230—1.

²⁾ Forbonnais id. m. 30. Henri Martin: *Histoire de France* IV. kiadás. X. 437.

³⁾ *Oec. Roy.* 1. 359.

⁴⁾ U. o. II. 171. A fent adott számok valódiságához kétség fér ugyan, mint általában Sully minden számadatához, de ellenőrzésük, korrigálásuk ma már úgyszólván lehetetlen.

Egyáltalán ez a pont, t. i. az államadósságok körüli eljárás az, melynek eredményei Sully művének jelentőségét legszembeszökőbben elének tárják. Clement szerint soha, még a legerősebb pénzügyi válságok idején sem, melyek pedig Franciaországban elég gyakran ismétlődtek, egyetlen adminisztráció sem vágott ily merész kézzel az érdekek elevenébe.¹⁾ Az államadósságok revíziója legnagyobb gondja volt Sullynek minisztersége kezdete óta. A nagy járadékszabályozás csak az 1604.-i rendelettel indult ugyan meg, de — mint emlékirataiban olvassuk — már az előző években nagyban dolgozott Sully a jó és rossz járadékok átvizsgálásán, minekutána jó kivonatokból és hiteles aktákból bebizonyította a királynak, hogy volna mód gyökeres vizsgálat útján — minden jogtalanúság nélkül — mintegy hat milliónyi évi megtakarítást eszközölni. A király nem is késett a campagnera felhatalmazást adni, sőt később leveleiben sürgette is azt.²⁾ Az előző uralom gyengesége és pázarlásai, az igazgatás zavarai, akkori kifejezés szerint »licence des temps« annyira felszaporították ugyanis az államadósságokat, hogy kamatjaik a bevétel igen nagy részét felemésztették. Az állandósított adósság állami évjáradékokból s az elidegenített vagy lekötött koronajavakra irt kölcsönökből állt s összesen mintegy 157 milliónyi tőkének felelt meg. A járadékok legnagyobb része az adókra (taille, gabelle) s a párisi Hôtel de Villere volt táblázva.

1603. évi angolországi követségéről visszatérve, Sully bizottságot alakított az állam járadékei igazolására. A hosszú munka eredményeképen három kategóriáját sikerült megkülönböztetnie az évjáradékoknak, s ehhez képest háromféle eljárást követett a rendezésnél.³⁾ Egy része a járadékoknak jogos címeken alapult, de érvénybe lépésük óta a pénz jelentékenyen olcsóbb lett s így érdekében állt az államnak, hogy visszaváltsa őket. Így is történt, de — ha a teljes tőke nem fizettetett vissza egyszerre — nem a régi 8 $\frac{1}{4}$ -es, hanem hatos kamat mellett. Igen sokhoz a járadékok közül nevetséges alacsony áron, sőt uzsora által jutottak a birtokosok, vagy oly tőkék ellenében, melyeknek tényleg csak egy részét fizették be a kincstárba. Ezek némelyikét egészen törölték, másoknál levonták a tőkéből az addig történt kamatfizetéseket, a többinél 3—4 $\frac{0}{c}$ -nyi kamatleszállítás történt. Végre a hamis címeken alapuló évjáradékokat megsemmisítették, sőt néhányat a tulajdonosok közül kártérítésre köteleztek.

Hasonló volt az eljárás a koronajavak (domaines) rendezése körül. A lekötött dominiumok földekből és jövedelmes hivatalokból álltak, melyek haszonélvezete körül szintén általános volt a visszaélés és bitorlás. Így némelyek jogtalanul kikerekítették a maguk osztalékát s több földet foglaltak el az átengedettnél; megtörtént, hogy a szerződésekbe jogkiszélesíté-

¹⁾ P. Clément : *Portraits historiques* 84.

²⁾ *Oec. Roy.* I. 553.

³⁾ U. o. I. 619., II. 199. V. ö. Joseph Chailley bevezetését az *Oec. Roy.*-ből vett kivonatokhoz. (Petite bibliothèque économique. Ed. Guillaumin. 1888.)

seket csempészték, hogy a hivatali hatáskört önkényesen tágitották, vagy hogy az élvezett földek és hivatalok oly értéket képviseltek, hogy a jövedelem már néhány év alatt elérte a kölcsöntőkét. A hol ily szabálytalanságoknak jöttek nyomára, a fizetett kamatokat levonták a tőkéből vagy az utóbbit egészen törlesztettnek nyilvánították. Még a jogszerű címeket is visszavették, ha felüligérők jelentkeztek.¹⁾

Ez a merész operáció sok nehézséggel találkozott. Az uradalmak bitorlói túlnyomórészt igen hatalmasok (»genz grandement qualifiez«) voltak, a járadékosok pedig tekintélyes részét tették a bourgeoisie-nak, melyet a visszaváltás vagy redukczió jövedelme javától fosztott volna meg. Volt is ingerültség, különösen Páris lakossága közt. François Miron, a prévôt des marchands (főpolgármester-féle, a czéhek főmestere) magáévá tette a panaszosok ügyét s a királytól a rendelet visszavonását kérte. Henriknek a politikája s a természete egyaránt egyezséget ajánlott s ő nem is ragaszkodott a Sully programja szigorú betartásához.²⁾ De az utóbbi azért nem szünt meg minden lehető megtenni az adósság leapasztására, s ha a járadékok dolgában fékezni is kellett energiáját, a tőkeadósság visszafizetésére minden módot felhasznál.

A hármas (renték, dominiumok rendezése, tőketörlesztés) művelet eredménye öt év alatt (1609. végéig) ez volt:³⁾ százmilliónyi tőkeadósság visszafizetve, több (6?) milliónyi járadék visszaváltva, végre a dominiumokból mintegy 35 millió értékű visszaszerezve; további 45 milliót érő, melynek élvezete 16 évre bizonyos pénzszövetkezeteknek volt átengedve, ez idő leteltével volt tehermentesen az államra visszazállandó.⁴⁾

Ugyanott, a hol Sully igazgatása eredményeit felsorolja, azt is olvassuk, hogy hat millióval emelte a király adójövedelmeit, daczára hogy az adózó nép öt millióval kevesebb taillet fizetett.⁵⁾ Tudjuk, hogy ezen a téren mily korlátjai voltak akkor a királyi hatalomnak, különösen a tartományok traditionalis alkotmányos intézményeiben. Bármekkorát haladt is az abszolút királyi hatalom Szép Fülöp óta, daczára, hogy ép IV. Henrik korában mondja ki egyik parlamentja azt az elvet, hogy »a királynak ellenállni annyi, mint istennel szállni szembe«,⁶⁾ s Loisel is ekkor hangoztatja, hogy »si veut le roi, si veut la loi«: a királynak még sokáig nem áll hatalmában szuverén elhatározását érvényesíteni az adókivetés terén. Ép ez időben tisztelegnek így Languedoc követei a király előtt: »Nous sommes vos sujets, Sire, mais avec nos privilèges!⁷⁾ És ezek a kiváltságok hatalmasak. A francia terület közel $\frac{1}{3}$ -a pays d'États (Languedoc, Dauphiné, Provence, Bourgogne, Bretagne), mely maga szavazza meg, veti ki és szedi be adóját, s a beszédett pénznek csak egy része

¹⁾ *Oec. Roy.* I. 557.

²⁾ De Thou id. m. CXXXIV. 445—6.

³⁾ *Oec. Roy.* II. 72., II. 266.

⁴⁾ V. ö. Lavissee: *Histoire de France* VI. 57.

⁵⁾ Jövedelmi adó, mely azonban csak a roturiert terhelte.

⁶⁾ P. Bondois: *Histoire des mœurs et institutions de France.* II. 3.

⁷⁾ E. Hanotaux: *Etudes historiques du 16. et 17. siècle.* 1886. 142.

megy a királyi kincstárba. A tartományi rendek nélkül egy sou-nyi adót se lehetett kiróni a tartományra, s ha a király végső szükségében rendkívüli adót akar szedetni, a rendek azt csak önkényes ajándék czímén szavazzák meg, ha jónak látják. Azon felül továbbá, hogy a pays d'États-k mellett még számos tartomány rendelkezett a rendkívüli adó feletti szavazás kiváltságaival (de a szedés joga nélkül, pays d'Élections): a parlamentoknak, az ediktumok bejegyzésére hivatott testületeknek sem lehetett a feltétlen szolidaritására számítani.

Mint hogy az adók amúgy is rendkívül sulyosan nehezedtek a háborútól agyonsanyargatott népre, tanácsosabb volt tehát segítségére menni az adózók teherképességének és nyakára hágni a visszaéléseknek, mint felforgató ujitásokat hozni be az adórendszerbe. S ha mégis látunk, különösen Henrik kormánya első évében új adónemeket, ezek (pancarte, paulette, franc-fief) a szegénysorsuakat vagy egyáltalán nem, vagy a fogyasztással, illetőleg a jövedelemmel arányosan terhelték.

A pancarte egy sou-nyi fogyasztási adó volt minden — nem gabonanemű — árú fontjára, mely a királyság városai-
ban, falvaiban s vásárain eladatik.¹⁾ Daczára, hogy az intelligensebb elemek acceptálták, vagyis elviselhetőnek tartották, mert hisz' »ugy fizették, hogy tulajdonképpen nem is fizették, csak az árút vásárolván kissé drágábban«: a pancarte az alsóbb népeesség körében s a távolabbi vidékeken igen népszerűtlen volt,²⁾ ugy hogy öt évi fennállás után (1652-ben) meg kellett szüntetni.³⁾ Sully sem volt barátja ennek az adónak, mert igen tág teret hagyott a behajtás körüli visszaéléseknek és mert aránylag egyképpen terhelte a szegényt és a gazdagot, mivel a fényüzési cikkek után ép ugy kellett fizetni, mint a nélkülözhetetlenek után.

A pancarte körülbelül másfél millió livres-rel gyarapította a bevételeket; érthető, hogy a miniszter ennek beszüntetése ellenében iparkodott valamiképp kármentesíteni a kincstárt. Ezt czélozta nyilván az 1604-ben behozott paulette⁴⁾ sokat gáncsolt intézménye. Abban állt ez, hogy a király a bírósági és pénzügyi hivatalokat örökös és örökölhető tulajdonul engedte át a viselőiknek, ha ezek évenként a hivatal megbecsült értékének egy hatvanad részét a kincstárba fizetik. Örökös hiján a hivatalok a király birtokába mennek vissza. Ez az ujitás, melyet, magyar szóval, a hivatalok ősiségének lehetne nevezni s a mely megszüntette azt a fonákságot, hogy egy hivatalnak két-három betöltője legyen, nem volt bizonyos — legalább akadémikus — előnyök nélkül a nép nyugalma s a hivatalnokság színvonala

¹⁾ Isambert: *Recueil des anciennes lois françaises* XV. 119. és 131 Nem Sully, hanem még a roueni notables-gyűlés alkotása 1596-ból.

²⁾ *Chronol. sommaire* (Bibl. Nat. ms. fr. 20158): »1602. fevrier. Esmotions en Limosin à cause de la Pancarte.«

³⁾ Isambert id. m. XV. 276. A rendelet eltörli a p.-t s helyette egyrészt felemeli a bornak Párisba való behozatali vámját, másrészt félmilliónyi subsidiumot követel a taillementes városoktól. V. ö. De Thon id. m. CXXVIII. 63.

⁴⁾ Paulet volt az első bérlője s — ugy látszik — kieszelője az uj közvetett adónak.

szempontjából, de mindenképen igaz, hogy több mint egy milliónyi évi jövedelemnek felelt meg.¹⁾

De vitathatatlanul gáncsolat érdemel az az intézkedése Sullynek, a melylyel a franc-fief régi jogát felélesztette (1604.) ezzel tanuságát adva, hogy ő sem volt ment kora előítéletétől a roturierekkel szemben.²⁾ A franc-fief a roturier által megvásárolt nemesi birtok minden huszadik évi jövedelmét a kincstárba rendelte be. A mily igazságtalan, ép oly rövidlátó rendszabály! Az által, hogy a parasztot a birtokvásárlástól való tartózkodásra kényszerítették, közvetve az ország gazdagodása elé emeltek gátat, mert a gazdag roturier nyilván jobban tudta volna értékesíteni a birtokot, mint eladósodott nemesi gazdája.

Viszont ugyanez érdemben szerencsésnek mondhatjuk Sully rendelkezését a törvényes pénzláb leszállítását illetőleg. III. Henrik idejében a pénz és a járadékok törvényes kamatja 8 százalék volt³⁾ s IV. Henrik uralkodása első éveiben még $\frac{1}{3}$ százalékkal emelkedett. Sully belátta, hogy ez a körülmény okozza jórészt, hogy kereskedelmi és ipari téren oly csekély forgalma volt a tőkének, valamint ez teszi lehetetlenné a földhitelt is, visszariasztva a kölcsönzéstől a fekvőségek urait. Az emlékezetes 1601. évi ediktum szavai szerint »a nagy kamat bénította meg az áruforgalmat és a kereskedést, a mely valamikor oly virágzó volt; ez hanyagoltatta el a földmivelést és ipart is, mert igen sok alattvalónk kényelmesebbnek találta könnyű, de voltaképen tisztességtelen (»à la fin trompeur«) nyereségből élni a városokban, minthogy igyekezetét a némi fáradsággal járó szabad mesterségekre vagy örökségének művelésére fordítsa.«⁴⁾

A rendelet kinyilatkoztatja, hogy a jegyzőknek tilos ezentul oly szerződéseket készíteni, melyek $6\frac{1}{4}$ százaléknél (le denier 16) nagyobb kamatot állapítanak meg. De az országban nem talált valami kedvező visszhangra a rendelet indokolása. L'Étoile szerint nagy elégedetlenség támadt a rendelet miatt, a melyet különben ő maga is károsnak tartott.⁵⁾ Nem is hajtották végre

¹⁾ S nem két milliúnak, mint Sully állítja. De még ez is majdnem tizszerese annak, a mit a hivatalvásár pl. 1597-ben hozott (150.000 livres). Clément hevesen elítéli a paulette-t, részint sajnálatos elfajulása miatt s különösen mert — szerinte — a pénzügyi helyzet egyáltalán nem követelte. De Thou is károsnak, sőt immorálisnak mondja az új intézményt, de mintha meg hagyná magát győzteni Sully érvelése által; az utóbbi szerint eddig sem érdem alapján töltötték be a hivatalokat, a melyek az udvaroncok kapzsiságának és intrikáinak prédái voltak mindig. Ezentul a helyett, hogy magánosok zsebébe menne a hivatalok ára, a kincstár fog vele gyarapodni. De e főök mégis csak az, hogy szükség volt pénzre — mondja Sully. A hivatalvásár elbírálását l. Ballaginál: *Colbert* I. 80.

²⁾ Mézeray: *Hist. de France*. XV. 94. Szerinte is a Valois-k legkárhózatossabb ujitásai közé tartozik az, hogy »megengedték a roturier-knek a nemesi földek s a bírósági hivatalok megvásárlását.«

³⁾ Poirson: *Histoire du règne de Henri IV.* Introd. XI.

⁴⁾ Isambert id. m. 263. A rendelet célja Sully szerint (*Oec. Roy.* I. 375): »pour faire estimer davantage les fonds de terre de la noblesse et améliorer le trafic, à cause que le grand profit qui se tiroit de l'argent au denier 10 et 12 (10% ill. $8\frac{1}{3}$ %) sans peiner, travailler ny risquer, avilissoit l'un et faisoit négliger l'autre.«

⁵⁾ *Journal inédit* 287. »... édit pernicieux duquel on murmura fort.« Valószínűleg érdekeit csorbította a nagyvagyonú krónikásnak.

soha általánosan. A földbirtokosok továbbra is csak mindennemű óvadékok és uzorakamatok mellett juthattak pénzhez. Ennek oka — Fagniez szerint¹⁾ — az volt, hogy a sűrű vagyonbukások megrendítették a hitelt. Volt ugyan egy rendelet, mely a hamis bukásokat halállal büntette, de a törvényszékek rendszeresen megelégedtek a pellengérrel vagy »amende honorable«-ra (kártérítés) kötelezéssel. A közvélemény nyomása alatt történt, hogy Sully 1602-ben és 1604-ben²⁾ újra halálbüntetést szabott a vétkesekre.

Fontosak Sully intézkedései a valuta-ügyben. Sok rendetlenséget okozott ez időben a francia és idegen pénzek összevegyülése a használatban. A francia ezüst és arany értékaránya (1 : 11^{1/6}) jelentékenyen különbözött a szomszéd államokbeli aránytól. Spanyolországban az értékviszony 1 : 13^{1/3}, Angliában 1 : 13^{19/40}, úgyhogy az aranypénzek dolgában Franciaország valóságos piacza volt a külföldnek. Minthogy a francia aranyért külföldön mindenütt több ezüstöt lehetett kapni, óriási mértékben emelkedett a francia arany kivitele.³⁾ Sully ebben az ország károsodását látta és egy 1601-iki rendeletben eltiltotta az idegen — kivéve a spanyol — pénzek behozatalát és halálbüntetéssel sújtotta a francia arany kivivőit. Természetes, hogy ez a rendszabály sokat ártott a kereskedelmi forgalomnak. A következő évi rendelet⁴⁾ felemelte a francia pénzek névértékét, de nem annyira, hogy véget vetett volna az arany kivitelének. Végre 1609-ben egy rendelet teljesen értéktelenné nyilvánította az idegen pénzeket és elkobzás meg büntetés terhe alatt tiltotta el a nyers vagy vert érczek (argent monnayé ou non monnayé) kivitelét. Ez a drákói rendelet valósággal fellázította a népet, különösen a kereskedő elemet. A párisi parlement visszavetette az ediktumot azzal, hogy »nec debemus, nec possumus«, és hiába is volt minden igyekezete Sullynek, az ellenállás győzött és a rendelet regisztrálatlan maradt.⁵⁾

Sully első és legjelentősebb ténykedései közé tartozik az adóügy körül az adólajstrom revíziójának sokszor utánzott rendszabálya. Az 1593. januárban kiadott ediktum⁶⁾ bevezetése mindennél világosabban beszél: »Minél inkább növekedtek a terhek és kötelezettségek, annál jobban iparkodtak a gazdag és

¹⁾ Fagniez : *Économie sociale sous Henri IV.* 171. Páris 1897.

²⁾ *Oec. roy.* (Petitot kiad.) V. 240. és V. 339—41. V. ö. Isambert id. m. XV. 349.

³⁾ A király becslése szerint hatszor több spanyol piztol volt Franciaországban, mint Spanyolországban. Forbonnais id. m. 49.

⁴⁾ Isambert id. m. XV. 270—76. *Oec. roy.* I. 403.

⁵⁾ Forbonnais id. m. 52—3. Csak a »cour des monnaies«-t regisztrálta minden szokás ellenére. Isambert XV. 348. Clément minden józan felfogást elvitat Sullytól e rendelet dolgában. Szerinte már azért sem volt értelme a tilalomnak, mert a francia arany többérsége ismeretes lévén, a kereskedelem bizonyára helyreállította az egyensúlyt a váltásnál. E feltevés logikus ugyan, de nem tényeken alapuló : különben nem tudók megérteni, miért vitték ki oly mohósággal a francia aranyat, a mint hogy megtörtént, hogy Sully egy 72 000 livresnyi aranyzállítmányt fogott el, mely Spanyolországba indult. *Oec. roy.* I. 371. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az elkobzott pénz ⁴/₅-ét Sullynek ajándékozta a király, a mi még fokozta a miniszter buzgóságát a tilalom végrehajtásában.

⁶⁾ Isambert XV. 169.

jómódú adókötelesek szabadulni alóluk: sokan megvásárolták a nemesi kiváltságot, mások jogtalanul bitorolták azt azon a czímen, hogy a zavarok alatt kardot hordtak s most erőszak árán is ragaszkodnak hozzá. A rendelet szerint a roturier-k ezentúl kivétel nélkül adófizetésre köteleztetnek, a taille lehetőségükhöz képest vettetvén ki reájuk; a hamis nemesek¹⁾ könnyörtelenül visszavették a roture-be, büntársaik pedig, főként adótisztek, szigorú büntetésben részesültek, a mely persze nem volt megválthatatlan, ha még oly nagy lett volna is.

Igy rendet-csinálván az adólajstrom körül, Sully ezután hozzáláthatott azon tervéhez, hogy a szegény nép adóját közvetlenül is csökkentse. Már az 1600. márcziusában kelt rendelet elengedi az 1596. évi és a megelőző évekről maradt taille-hátralékot, hogy a következő évek adóját a nép annál könnyebben beszolgáltathassa. 1603-ban két millióval szállította le a taillet, s úgy számított, hogy ezt minden évben ismételheti. De valószínűleg 12 év alatt csak összesen 6 millióval kevesebb taillet szedetett. Bizonyára többet is engedhetett volna, ha — Colbert módjára — megfelelő arányban szaporította volna a közvetett adókat (aides) melyek egyformán nehezettek úrra és parasztra.

Még kevesebb láttatja van a leggyűlöltebb adónem: a gabelle (sóadó) enyhítése körüli — állítólagos — igyekezetének. Ez az adó főleg azért volt igazságtalan, mert nem a fogyasztás illetőleg a szükségletek arányában volt fizetendő, hanem felülről octroyálták a népre megállapított mennyiségben. A »cour des aides« (a nem egyenes adók főtörvényiséke) minden évben bizonyos mennyiségű sőt osztott ki a főbérlő kezén keresztül az adókerületek között. Magukban a községekben a sóbérlő ügynökei útján — állítólag 20.000 volt az országban — történt a kirovás, persze rendkívül magas áron s minden tekintet nélkül a szükségletek arányára. Mivel pedig monopólium volt: a kiknek feleslegük volt, nem adhatták el a szűkölködőknek. Sully — ha írásainak hihetünk — sokat dolgozott e szembeszökő méltánytalanság korrigálásán. Véget akart vetni annak, hogy a gabella a fejadó egy neme maradjon; ezért a királlyal együtt azon gondolkozott, hogy állami direkt egyedárusággá teszi, megvásárolván a nyugatfranciaországi sóbányákat; így a helyett, hogy kiróná az egyesekre, elég jó áron ugyan, de minden kényszerítés nélkül maga az állam árusítaná el. De fáradozása eredménytelen maradt, »annyira nehéz megsemmisíteni azt, a mi a csalhatalnokul emlegetett ősök tudatlansága és rövidlátása folytán az első berendezésekbe belé került.«²⁾ Nehéz elhinni, hogy valamivel több leleményességgel s bizonyos áldozatok árán ne lett volna kivehető ez a humanus szándék. Sőt mi egyenesen védekezést látunk a hiú erőlködéseknek a hangoztatásában, mert tény az, hogy a só muidjának ára ép Sully alatt emelkedett 305 livres-ről 400-ra s a gabelleből eredt jövedelem az

¹⁾ Körülbelül 40.000-re teszik azok számát, kiket így újra adókötelesekké tettek, még pedig kártérítés nélkül, mert Sully szerint »ces nobles d'argent avoient esté plus que remboursez par la jouissance de l'exemption«.

²⁾ *Oec. Roy.* II. 17.

összes bevételek $\frac{1}{5}$ -ére. Ha 1596-tól — 1604-ig le is szállította a taillet 2 millió livres-rel, viszont a gabelleből $2\frac{1}{2}$ millióval többet hajtatott be.¹⁾ Pedig az utóbbi terhesebb adónem volt, mert sokkal többen voltak felmentve alóla, mint a taille alól.

Hogy a pénzügyi igazgatás mily súlyosan nehezedett a népre, arról számtalan egykorú feljegyzés nyújt megdöbbentő felvilágosítást.²⁾ George Carew, az angol követ, 1609-ben annak a benyomásának ad kifejezést, hogy a francia kormányzás elve eltiporni az adósokat, hogy fel ne emelhessék fejüket a fennálló rend ellen.³⁾

A nép széles rétegeinek hangulata azonban nem talált utat az udvar levegőjébe, a mely valósággal telítve volt a jólét, rend és gazdagság érzetével. »Les affaires du Roy — írja Laforce 1609. végén — sont en plus grande prospérité que jamais; il semble que l'ordre et la disposition en toutes choses aillent de mieux en mieux. Le crédit de M. de Sully et son autorité vont toujours augmentant...« Nincs jellemzőbb, mint a fentebbi gondolattársulás. A jólét képzete közvetlenül annak életrehívóját, a rendé annak helyreállítóját hívja fel a levélíró elméjében. S elég egy pillantást vetnünk Sully pénzügyi régime-jének eredményeire, hogy egy objektív szemlélőnek ezt a méltányló konstatacióját igazolva lássuk.

Kevesebb mint 12 év alatt módot talált a nép taille-tartozását 26 millióval csökkenteni (20 at elengedett és hattal kevesebbet szedetett) s e mellett a közjövödelmeket évi négy millióval gyarapítani. Kiegyenlített mintegy 100 milliónyi tőkeadóságot és visszavásárolt körülbelül felényi értékű járadékot és koronajavakat. 1602. óta nem volt többé deficitre eset. Hiteles adatok szerint az 1610. év pénzügyi mérlege ez volt:⁴⁾ Az egyenes adókból származó összes bevétel $17\frac{1}{2}$ millió livres; helyesebben ennyi folyt be a kincstárba a nép $23\frac{1}{2}$ milliónyi adójából, a hat milliónyi különbözetet a beszédés költségei, a tartományi hivatalnokok fizetései és a tartományokra (ezek taille- és gabelle-jövedelmeire) irt tartozások amortizációi képezvén, a mely összeget a főadószedők helyben utalványozták ki.⁵⁾ Egyéb rendes államjövödelmek (a parties casuellesből, vagyis a hivatal-

¹⁾ Lavisse : *Histoire de France* VI. 60.

²⁾ Claude Groulart »*Voyages dans la cour*«, különösen az 1597. évi. (Michaud et Poujoulat kútfőgyűjteménye. XI. k. 577. és kk. II.). Tallemant des Réaux : *Historiettes*. 3. éd. Paris, 1854. I. k.

³⁾ *Relation of the ambassade* 463. Idézi Fagniez id. m. 343. Mikor Sully egyszer öntelten mondja a követnek, hogy ő az egy Normandiából többet hajt be a királynak, mint a mennyit az összes angol tartományok jövedelmeznek : »Ez a tény — felelte Carew — alkalmas arra, hogy ő legkeresztyénibb felsége alattvalói más urat óhajtsanak s hogy az angolok az övékhöz még jobban ragaszkodjanak.«

⁴⁾ *Remarques sur l'Etat général de France* en 1611. Egykorú névtelen kézirat a brüsszeli Bourgogne-könyvtárban. M. 14287. Mallet : *Comptes rendus sur l'administration des finances sous Henri IV etc.* 1789. Philippson : *Philipp III. und Heinrich IV.* 3 kötet. 1870—76. III. 320. és kk. II.

⁵⁾ Philippson szerint 1869-ban a háromszor oly népes Franciaországban körülbelül 148 millió tallérnyi adót fizettek. Ha a terhek hasonló arányban oszlottak volna meg már abban az időben, aránylag nem is lett volna oly borzasztó a nép megterhelése.

vásárból, meg a királyi birtokokból, nemesítésekből stb. befolyók) két és fél milliónyi összegre becsülhetők. A rendkívüli bevételek (a papság subsidiumai, a dominiumok nagyobb részének jövedelmei, a bankárokkal kötött ügyletek eredményei stb.) körülbelül 13 milliót tettek ki. E szerint a francia királyság összes jövedelmei 1610-ben 39 millió livres-re rúgtak. Ezzel szemben a rendes kiadások 21 millióval voltak előirányozva. Még pedig: 6 millió a fentebb említett prélèvements-ra, $3\frac{1}{2}$ millió különböző kamatfizetésekre, 2 millió évjáradékokra, $1\frac{1}{2}$ millió a királynak nem szerződésszerű (tehát nem az államadóssághoz számító) külföldi penzióira, $1\frac{1}{2}$ millió udvartartásra, 4 millió a hadügyre, $\frac{1}{4}$ millió a tengerészetre, $\frac{1}{4}$ millió a diplomáciai ügyvivőkre, ugyanannyi rendkívüli jutalmazásokra, 100.000 livres a tartományi kormányzók fizetésére, végül $1\frac{1}{2}$ millió ellenőrizhetetlen kiadásokra. A 39 milliónyi összes bevétellel szemben tehát 18 millió felesleg maradt az állampénztárban. Azonkívül mintegy 20—23 milliót tett ki a Bastille pinczéiben felhalmozott államvagyon.¹⁾

Ezt az utóbbi operációt, t. i. a készpénzeknek ily nagy mértékű felhalmozását, gáncsolni szokták, s valóban, az ország gazdasági helyzetét s a rövid időt tekintve, mely alatt összegyűjtetett, igen nagynak tetszik a megtakarítás; de nem szabad elfelejteni egyrészt, hogy Franciaország egy nagy háború küszöbén állt, másrészt, hogy a hitel s annak kombinációi felől a korban még általában tájékozatlanok voltak.²⁾

Egyébiránt abban az összbenyomásban, melyet Sully pénzügyi igazgatóságának áttekintése folytán nyerünk, a mi leginkább kidomborodik, az szerintünk ép a pénzgyűjtésnek, a jövedelem gyarapításának és megtakarításának az igyekezete. S ennek igen közelfekvő a magyarázata. Sully ténykedései talán a legtudatosabb alkalmazkodást mutatják e korban az igazi francia politikához. Ő tisztán látta, hogy az 1598-iki vervinsi békekötés nem zárta le a francia-német rivalitás aktáit; egy nagy európai háboru közeli kitörését sejtette, melyben a vezető szerep az ő királyáé leend, s hogy ez a szerep nyomatékos legyen, hogy teljes előkészület után legyen eljátszható, ez volt minisztersége kezdete óta egyik főrugója pénzügyi tevékenységének.³⁾ Ezért nem jutott több egy milliónál az ipari segélyezésekre, ezért kellett a gabellenak magánmonopoliumnak maradni, s másrészt, ennek esett áldozatul népszerűsége és bizonyos mértékben a történeti jóhíre is.

A mi végre pénzügyi munkásságának általános értékét illeti: minden életírója megegyezik abban, hogy nem voltak nagy inventiói, széles conceptiói, melyek a gazdaságtudományt előbbre vitték volna, de a részletekben élesen látott s a jelen

¹⁾ Régnier egy satyrájából ítélve példabeszéd volt akkoriban: több pénz, mint a mennyi a királynak van a Bastille pinczéiben.

²⁾ V. ö. Forbonnais id. m. I. 84—85.

³⁾ V. ö. Sully egyik hosszú levelét a királynak, a mely szerint ő a vervinsi béke óta állandóan igyekezett bizonyos összegeket félretenni, »afin qu'ils ne fussent employez qu'en despenses de cette nature« (t. i. a háboru céljaira). *Oec. Roy.* II. 434.

követelményei iránt kitűnő érzéke volt. Erélyes és eszélyes miniszter, ha nem is reformátor. De ha nem tett volna is semmi egyebet, minthogy a tisztesség, a rend és a takarékoság szellemét hozta be a pénzügyekbe, mintegy fáklyával világítva be azokba a sötét és siket aknákba, a honnan az állam pénze előkerült¹⁾: így is az ő érdeme marad, hogy az anyagi romlás útján állította meg Franciaországot s ezáltal előkészítette Richelieu nagy művét: az európai hegemoniának a Habsburgoktól a francia királyságra való átruházását.²⁾

¹⁾ Sainte Beuve: *Causeries du Lundi* VIII. 142.

²⁾ Jelen értekezés egy részlete szerző közelebb megjelenendő, Sully életét és munkáját tárgyaló nagyobb dolgozatának,

Lukács Károly.

Születési és termékenységi statisztika.¹⁾

A demografia történetének tanulmányozása két érdekes jelenségre hívja fel figyelmünket. Az első az, hogy a demografiának első tudományos művelői (Graunt, Petty, Halley stb.) majdnem kizárólag a népességnek csak halálozási viszonyaival foglalkoztak, míg ma viszont azt észlelhetni, hogy főként a születési és termékenységi viszonyok vizsgálata van homloktérben. E két, mondhatni szinte teljesen ellentétes irányt kellőképp megmagyarázzák az adott viszonyok. Az újkor első századaiban igen nagy volt ugyan a népek szaporodása, de viszont a halál is óriási mérvben szedte áldozatait. A cél az egyes nemzeteknél pedig az volt, minél magasabb népszámot elérni, mert ez volt feltétele a hatalom nagyságának. A nagy halandóság viszont óriási akadályt képezett s könnyen érthető, ha mélyebben kezdtek kutatni az okok után, a melyek előidézik s törekedtek megszüntetésükre. S tényleg a kulturának, a nagyobb belátásnak s az emberi tudásnak sikerült a halandóságot erősen csökkenteni. Viszont ezzel szemben, különösen a XIX. század utolsó évtizedeiben a születések is erősen csökkenő irányzatot mutatnak. Lucien March szerint 1870-től 1900-ig a születési arányszám 1000 lélekre számítva Angliában 35-ről 30-ra, Svédországban 31-ről 27-re, Franciaországban 25-ről 22-re, Svájcban 31-ről 28-ra, Belgiumban 32-ről 29-re, Németországban 29-ről 36-ra, Magyarországon 44-ről 41-re, Ausztriában 39-ről 37-re, Olaszországban 36-ról 35-re szállott alá. A születéseknek ez a hanyatló tendenciája természetesen a szokottnál erősebben irányította mind a szociálpolitikusok, mind a statisztikusok figyelmét a születési és termékenységi viszonyok tanulmányozására. Hatalmas irodalom keletkezik, a mely a statisztika hivatalos szervei által nyújtott bő és kimerítő adatok igénybevételével a születést, »a társadalom fennállásának ezt az alapvető tényezőjét« minden oldalról kutatás tárgyává teszi. Vizsgálják mint a népesség fajfentartó erejének fokmérőjét, a halálozással egyetemben mint a népesség szaporodásának meghatározóját, a jövő alakulás tényezőjét stb. Számos új és új probléma merül föl e téren, a törvényszerűségeknek és szabályszerűségeknek a társadalmi és

¹⁾ Értekezésemet, a mely Illyefalvi Vitéz Géza, sárospataki jogtanár, hasoncímű 1906. évi márczius hóban Radil Károly kiadásában megjelent munkáját bírálatosan ismerteti, még a múlt év október hó első napjaiban küldöttem be a *K. Sz.* szerkesztőségének.

A munka ily terjedelmes ismertetését nem kiválósága és alapos volta teszik indokolttá, hanem ellenkezőleg az a körülmény, hogy nálunk nem egy ily munka csak a hiányzó tudományos ellenőrzés miatt jelenik meg.

gazdasági élettől való kapcsolatának megállapítása új feladatokat ró a statisztikusra. Nagy a törekvés azonkívül különösen ott, ahol a csökkenés már a nemzeti létre veszélyessé vált, mint Franciaországban, megtalálni azokat az eszközöket és módokat, amelyek segítségével ismét fokozható s a régi normális keretekbe visszaterelhető lenne a születés aránya.

Nincs kizárva, sőt több mint valószínű, hogy a hazánkban is utóbbi időben mind erősebbé váló s szinte már veszélyes jellegű apadása a születéseknek, — hisz 1905-ben már csak 36 volt az ezer lélekre eső születések száma, — a mit még veszélyesebbé tesz az a körülmény, hogy évről-évre mind többen vándorolnak el, készítette tudományos akadémiánkat is 1903-ban »A születési és termékenységi statisztikának az utolsó 30 év alatti fejlődése« című pályatétel kitűzésére, amelynek hatása alatt írta meg Illyefalvi Vitéz Géza sárospataki jogtanár »Születési és termékenységi statisztika« című, az 1906. év folyamán megjelent munkáját, amely jelen ismertetésünk tárgya.

Illyefalvi művének átolvasása elsősorban is azt a — feltétlenül alaposnak mondható — benyomást kelti az emberben, hogy a munka rendkívül hézagos, nem képez teljes egészet, nem meríti ki kellőleg a tárgyat s határozott célja nincsen. Nem lehet megállapítani belőle, hogy megírásakor mi lebegett a szerző előtt. Ragaszkodni akart-e az akadémia feltételéhez, mely főként az utolsó 30 évben e téren eszközölt módszertani változásokra vetett súlyt, a mi nyilvánvaló abból a tényből is, hogy újabb pályatételt tűzött ki tisztán az adatok tudományos feldolgozására. Avagy ép ezt szándékozott művében megcselekedni, vagy pedig e két irány egybekapcsolásával a szóban forgó statisztikának egyidejűleg a fejlődését, mai állását s a rendelkezésre álló adatok kellő kritikai és tudományos méltatását kapcsolatban a megfelelő irodalom ismertetésével volt-e szándékában bemutatni? Nem tévedek, azt hiszem, ha azt állítom, hogy épen e nagyfokú határozatlanságnak tulajdonítható be, hogy Illyefalvi munkájával alig ért el valami kevés eredményt.

Az első cím nélküli fejezetben azt vélné az ember, hogy az írónak komoly szándéka az olvasót azokkal a változásokkal megismertetni, amelyek a születési statisztikai adatgyűjtések az utolsó évtizedekben az egyes államokban átestek. Ez nem tekintve azt, hogy rendkívül érdekes, tanulságos és elismerést érdemlő munka lett volna, egyszersmind erősen növelte volna a mű értékét. Igaz, hogy ebben az esetben bizonyos utánjárásra lett volna szüksége, át kellett volna tanulmányozni az írónak az egyes államok kiadványait, az adatgyűjtésnél régen és most követett módszereket, s nem folyamodhatott volna ahhoz az egyszerű módhoz, amely távolról sem mondható valami genialisnak, hogy körülbelül mintegy 30 lapon — bár a szerző engedelmével — leközi Kiaer kiváló norvég statisztikus »Statistische Beiträge zur Beleuchtung der ehelichen Fruchtbarkeit« című jeles munkájának első részét. Kiaer ugyan tekintettel volt az említett szempontokra, azonban mellőzte mindig, a mi különben nem is volt célja, az adatgyűjtésekben történt változásoknak az indokolását, valamint az egyes államok adatgyűjté-

seinek a bírálatát. A mit nem tett meg Kiaer, megcselekedhette volna Illyefalvi. Azonkívül módjában lett volna Kiaer dolgozatának egyes részeit kiegészíteni s így valami újat is nyújtott volna s nem maradt volna meg az egyszerű másolás mellett. De ez a rész teljesen elárulja azt is, hogy Illyefalvi a kérdés ez oldalával önállóan egyáltalán nem is foglalkozott, valamint már erősen előre veti az árnyékát annak, hogy a szerző egész munkája folyamán szinte öntudatosan mellőzi az eredeti forrásokat. Azt hiszi, hogy tisztán egyes írók értekezéseinek és munkáinak, illetőleg azok egyes részeinek minden eredetiség nélkül való egyszerű leközlése avagy tartalmi kivonata önálló munkának tekinthető.

Igy könnyen érthető, hogy mivel Kiaer munkájában nincs említés róla, a mi természetes is, mert ez a mű 1903-ban jelent meg, Illyefalvi sem szerez tudomást arról az eléggé mélyreható változásról, mely termékenységi statisztikánkat 1903-ban érte. E helyett dicséri az 1897-ben életbelépett születési statisztikai lapnak a termékenység megállapítására vonatkozó adatokat tudakoló azon pontjait (az újszülött élő és meghalt testvéreinek száma s a házasság megkötésének évére vonatkozó kérdések), a melyek 1903-ban elejtettek. Arról természetesen sejtelve sincsen, hogy ez idő óta a termékenységre vonatkozó adatok a halálozási lapon tudakoltatnak és pedig oly alapon, hogy azon esetben, ha az elhalt házas volt, feljegyeztetnek a halál által felbontott házasságnak éve, a házasságból született összes, valamint külön az életben levő gyermekek száma és az elhalt házastárs életkora. Azt hiszem, felesleges a két módszer között az eltérést kimutatni, hisz az előadottak eléggé feltárják ezt, valamint nem szükséges ~~becs~~ bizonyítani az új módszer fölényét a régi fölényénél. Még kivívóbbá teszi Illyefalvi ez erős mulasztását azzal, hogy ma egy három évvel ezelőtt megszűnt módszert olyannak mutat be, a melynek segélyével 20—25 év múlva megtörténhetik a termékenységnek biztos megmérése s ez által a laikust ez igazán oly fontos dolog felől tévedésbe ejti, a szakembert pedig erősen bizalmatlanná teszi művének többi részével szemben. Annál meglepőbb, hogy Illyefalvi e módszerváltozással nem foglalkozik, mert a mint műve későbbi folyamán kitűnik, tudomással bír Ráth Zoltán, korán elhunyt kiváló statisztikusunknak, ily irányban tett módosító javaslatairól, sőt azokat elég helyén való, habár az adatgyűjtések által már nem igazolt bírálatnál kíséri. De itt alkalma lett volna továbbá a szerzőnek bizonyos subtilis megkülönböztetéseket tenni az egyes módszerek között, a szerint a mint azok előre- vagy visszamenőleg törekesznek megállapítani a termékenységet.

Ugyancsak itt az első részben egész kimerítően felsorolja Illyefalvi, hogy a születési statisztika révén mi mindenről nyerünk felvilágosítást s szinte azt vélné az ember, hogy az a sok felemlített nagy érdeklődéssel bíró kérdés később kellő megvilágítást is nyer. S ez a reményünk kétszeresen jogosult, elsősorban a könyv címe, másodsor az előszó ama kijelentése alapján, hogy e munkálatnak kapcsolatban a szerzőnek »A nemek aránya és a munkaképződés« című dolgozatával a »szüle-

tési és termékenységi viszonyok nagyfontosságú kérdéseinek a tanulmányozása képezi feladatát és pedig azon tényezők szerint, a melyek ezen viszonyok alakulására és változásának irányára befolyást gyakorolnak» De úgy látszik, a szerző meglepetéseket is tartogat az olvasó részére, mert az első fejezet végén egyszerűen kijelenti, hogy a születéseket és ezek viszonyait csak röviden ismerteti s a fősúlyt a termékenység kérdésére veti.

De mi következik ebből? Először, hogy a szerző indokolatlanul nevezi művét termékenységi és születési statisztikának, valamint mellőznie kellett volna az előszóban is, hogy a születési statisztikát is széles mederben tárgyalja. Másodsor, nem lett volna szabad a szerzőnek magának azt a kedvtelést megengedni, hogy felköltse a közönség kíváncsiságát egyes nagy érdekű kérdések iránt, ha azok kellő megvitatást nem nyernek. Hosszadalmas volna annak a sok kérdésnek, melyet Illyefalvi előre jelez, de nem fejt ki, a felsorolása, tisztán egy-két fontosabbat fogok kiemelni.

Igy a többek között Illyefalvi szóvá teszi a magyarság erős propagatív erejét és azt mondja: « . . . fajunk benső ereje, a termékenység az a hódító robur (?), mely idővel erőszak nélkül is be fogja olvasztani a többi nemzetiséget kivált a művelődés haladásával párhuzamosan fokozódó érintkezés, keveredés élénkülésével s a melynek segítségével, természetes erejével a magyar haza egykor csak a magyarok hazája lesz. Ez a kérdés hát az, a melyen nyugszik s fejlődhetik nemzeti nagy létünk s ezért méltó, hogy különös figyelem, érdeklődés és gondoskodás tárgyát képezze . . . » Ki tagadná, hogy nincs igaza Illyefalvinak, de a nagy tömeg egy statisztikustól egész méltán elvárja azt is, hogy ily elsőrendű kérdést számadatokkal is támogasson. Illyefalvi azonban úgy látszik ezt fölöslegesnek tartja. Különben a »Születések« című fejezetben is lépten-nyomon bizonyosságot tesz arról, hogy nincs teljesen tisztában a statisztikus munkájának lényegével. Komoly statisztikus, a mit állit, azt számokkal — ha csak lehet — be is bizonyítja és ép ebben áll a statisztika jelentősége. Illyefalvi ellenben a születési viszonyokra nézve ritkán határozza el magát adatok idézésére s ez az talán, a mi mégis némi eredetiséget kölcsönöz művének. Pedig ép az említett kérdést illetőleg megfelelő adatok állanak rendelkezésre, sőt ha mélyebben behatol a kérdés lényegébe, tán még arra is rájött volna, hogy nemcsak a termékenységi, hanem a születési adatok is eklatánsan igazolják a magyarság erősebb fajfentartó erejét, valamint azt a tényt, hogy egyes nemzetiségek termékenyebb volta a születési adatok alapján csak látszólagos. És hogy ezt elérje, egyebet nem kellett volna tennie, mint a városi népességet eliminálni a vizsgálat köréből, a mit kellően megmagyaráz az a körülmény, hogy a városi népelem túlnyomó része a magyarságból kerül ki, míg épen a nagy szaporodást mutató nemzetiségek alig szerepelnek a városi népesség között, s így a teljes adatok összehasonlítása mellett nincs meg az azonos alap.

Annál is inkább megérdemelte volna e kérdés a bővebb megvitatást, mert mind többen vannak, a kik kétségbe vonják

a magyarság erős propagatív erejét. Véleményüket ezek, az utóbbi időben, sajnos, már ránk nézve is nagy jelentőséggel bíró »egy« és »két« gyermekrendszerre alapítják. Illyefalvi többször érinti is ezt a kérdést, de bővebb megvilágítására nem terjeszkedik ki. Még a lelki, gazdasági és társadalmi rugókat sem tárja fel eléggé, melyek e kórt előidézik, nem is említve azt, hogy kellő adatokkal még hazánkat illetőleg sem szolgál. E két kérdéssel szemben még az a mentsége sincs meg, hogy e kérdések tisztán a születési statisztikába vágnának, sőt ellenkezőleg első sorban a termékenységi statisztikába valók.

Abban azonban mégis kénytelenek vagyunk igazat adni a szerzőnek, hogy a születéseket igazán röviden, hogy egy köznapias kifejezéssel éljünk »compendium«-szerűen tárgyalja. Adatokat pedig, ha csak lehet, a mint már említettük, szinte jól esőleg mellőz. Így egészen röviden kijelenti, hogy a születések száma függ a két nem arányától, a népesség korviszonyaitól, a házasságkötések számától, az élettartamtól, éghajlattól, fajtól, vallástól stb., de hogy mindezt statisztikushoz illően számokban is bemutassa, arra egyáltalán nem gondol. No hát ez egyszerűen nem statisztika és főként nem születési statisztika s ily körülmények közt egy munkát születési statisztika névvel megjelölni egyszerűen képtelenség. Hisz a statisztikával soha sem foglalkozó s csak tisztán természetes ésszel rendelkező ember is tudja mind ezt, de a statisztika tudományának lényege nem abban áll, hanem épen a tényekben rejlő törvényszerűségeknek és szabályszerűségeknek felderítésében és számszerű igazolásában.

S ha mégis némelykor adatok közlésére határozza el magát a szerző, ezt is érdekes módon cselekszi meg. Eredeti összeállítást az adatokból egyáltalán nem találunk, pedig »több évi fáradságos munka után« minimalis követelményként állapíthatnók meg az íróval szemben. E helyett ahhoz a kényelmes eljáráshoz fordult Illyefalvi, hogy egyes kiváló statisztikusok fáradsággal összeállított s már részben elavult kimutatását mutatja be. Így a születési mutatónak országonként való nagyságáról Fircksnek összeállítását közli, a mely 1895-ig terjed. Avagy a halvaszületteket illetőleg 1881—1890. évi átlagokat közöl, a törvénytelen születéseknek alakulására két táblázatot is bemutat, de csak 1890-ig, illetőleg 1895-ig terjedő adatokkal és így tovább. Én kétségbe vonom, ha az egyetemen egy vizsgázótól ma, a midőn legalább is 1903-ig az összes államok részéről vannak népmozgalmi adatok, megkérdeznék, hogy mily nagy a születési arányszám jelenleg hazánkban vagy másutt, és ő erre 1895. évi adattal állna elő, hogy feleletét elfogadnák. Mennyivel súlyosabban bírálendő el tehát, hogy egy tudományos jellegre számító munka, mely 1906-ban jelenik meg, csak 1895-ig terjedő adatokkal foglalkozik. De érthetetlen is a munkának ez a felületes volta. Hisz a megíráshoz használt forrásművek jegyzékének végén fel vannak sorolva az egyes államok hivatalos kiadványai, közleményei, évkönyvei stb., a melyek alapján könnyen összeállíthatta volna a szerző az újabb adatokat. Feltéve, azonban meg nem engedve, hogy a szerző nem bírna azzal a csekély gyakorlati ügyeséggel, a mely az adatok összeállításához szükséges,

akkor sem lett volna szabad egy évtizeddel előbbre szóló adatokkal megelégednie. Csak annyi fáradságot vett volna magának, hogy az újabb statisztikai irodalmat figyelmesebben áttanulmányozza, akkor is megmenekült volna e kellemetlenségtől. Hisz az utóbbi évek folyamán, hogy többet ne említsek, három igen jeles munka jelent meg, melyek alapján legalább is 1900-ig be lehetett volna állítani az adatokat és pedig Conrád népességi statisztikája, Juraschek »Die Staaten Europas« című munkája, mely igen bőven és részletesen foglalkozik a népmozgalmi statisztikával és végül Lucien March híres nemzetközi népmozgalmi statisztikájának első része, mely épen a házasságokon kívül való születésekkel foglalkozik. Különösen, hogy az utóbbi két munkáról nincs tudomása Illyefalvinak, mint statisztikusnak, ez igazán meglepő. De kívánatosá teszi a legújabb adatok figyelembevételét, nem tekintve azt, hogy ez mindig bizonyos aktualitást is kölcsönöz egy statisztikai munkának, az a körülmény is, hogy különösen hosszabb idő alatt különböző okok hatása alatt egyes érvényben volt szabályszerűségek megváltoznak. Így pl. még nem rég sokan voltak, a kik azt vélték, hogy a nők aránya a büntetettek és az öngyilkosok közt egyenlő. Tényleg akkor az adatok is támogatták ezt a feltevést, ma azonban már egyáltalán nem észlelhető ez a szabályszerűség. E tekintetben megjegyezzük végül legkiválóbb statisztikusaink egyikének, Vargha Gyulának szavaival élve, hogy a statisztikusnak »a természettudós türelmével kell rendelkeznie«. A komoly statisztikus előbb kutat s nem kimélve fáradságot, hangyaszorgalommal gyűjti össze a valamely tárgyra vonatkozó adatokat s csak, ha ez megvan, lát hozzá azok feldolgozásához és a megfelelő következtetések levonásához.

Azt hiszem továbbá, hogy a munka teljessége és értéke szempontjából nem irrelevans, hogy az ujszülöttek nemi megoszlása mily módon és hol tárgyalatik. Kár, hogy Illyefalvi egész külön tárgyalja ezt a kérdést, bár tagadhatatlan, hogy ez a dolgot elég sikerültnek mondható. Igaz ugyan, hogy több érdekes újabb elméletet nem találunk itt sem megemlítve. Így többek között az 1897. évi népmozgalmi hivatalos kiadványunkban található szép, eredeti, tudományos niveauun álló, sok tekintetben ugyan kifogásolható, pszichológiai elméletet, valamint Orschanskynek nagyszerű biológiai elméletét stb. Az lett volna a helyes eljárás, ha legalább főbb körvonalakban ismertetést nyertek volna e művében is az egyes elméletek.

Szokásos alapossága azonban e helyen sem hagyja cserben Illyefalvit. Bemutat például egy táblázatot az ujszülöttek nemi megoszlásáról a születés sorrendje szerint (56-ik lapon), de hogy ez adatok mely országra, városra stb., vagy mely évre vonatkoznak, az titok marad. Kétlem, hogy a honnan Illyefalvi kiírta e táblázatot, mindez ne lett volna megemlítve. Majd az ujszülöttek megoszlását, tekintettel a törvényességre, 1851. évi magyaroszlák adatokkal mutatja be akkor, mikor már nekünk, de az összes európai államoknak is legújabb időkről is vannak hasonló adataink. Egy kissé komikus, hogy ép az abszolút korszak megbízhatlan adatgyűjtését szemeli ki e célra.

A születések törvényes vagy törvénytelen voltának vizsgálá-

lása kétségtelenül egyik legtanulságosabb és legérdekesebb fejezete a születések statisztikájának. E kérdés taglalásába se mélyed bele eléggé Illyefalvi, pedig már erről igazán nem mondhatja azt, a mit a halvaszülöttekről, hogy ezek viszonyait az adatok megbizhatlansága folytán nem veheti a »különböző szempontok szerint« részletező vizsgálat alá. Még a számításoknál alkalmazott módszereket sem meríti ki teljesen. Így egy szóval sem emlékezik meg Ertl osztrák statisztikusnak módszeréről. A törvénytelen születések okaira nézve pedig mi mondanivalója sincsen. Pedig, hogy mennyire érdemes bővebben foglalkozni mindezzel, evidenssé válik, ha akár Földes »Statisztikai előadások« című művének a törvénytelen születésekről szóló nagy tudással megírt fejezetét, akár Lindnek a bajorországi törvénytelen születéseket tárgyaló szép munkáját vagy bármely hasonló, e tárgyról szóló dolgozatot elolvassuk. Teljesen elfogadhatatlan a törvénytelen fogamzások időpontjára vonatkozó érvelése. Ugyanis azt mondja: »A téli hónapokban, a mikor az erdei (?) munka legjavában folyik, kevés a törvénytelen fogamzás, mivel erdei munkával csaknem kizárólag férfiak foglalkoznak.« Hogy a téli hónapokban legkevesebb a törvénytelen fogamzás, általánosan tapasztalt jelenség, független az erdei munkától, hisz oly helyeken, mint síkságokon, hol mentől kevesebb erdő van, azonkívül városokban is észlelhető. Ennek a jelenségnek magyarázata csakis élettani okokban keresendő, mint ezt igen helyesen kifejti Kenéz »Magyarország népességi statisztikája« című művében és azonkívül Kovács Alajos az 1900—1902. évi népmozgalmi hivatalos kiadványban. Mint mellékkörülmény ott, a hol sok az erdőség, az erdei munka is befolyásolhatja a törvénytelen fogamzások alakulását, azonban ez legfeljebb csak kivétel, de nem általános szabály. Talán valamely ily vidékre állapította meg valamelyik statisztikus, hogy a törvénytelen fogamzások az erdei munkával erős összefüggésben vannak, a mit azután Illyefalvi, mellőzve a kellő bírálatot, általánosított, mert különben az adatok ezt a feltevést egyáltalán nem igazolják.

Mellőzve a »Születések« című fejezet többi részének ismertetését, a melyek egyes írók nyomán a születéseknek a nap szaka szerint való megoszlására, valamint az egyes születések között eltelt időtartamra vonatkoznak, még csak azt említjük meg, hogy a szerző a szóban forgó fejezetet a következő érdekes mondattal zárja le: »Végül a születés helyének pontos feljegyzése felvilágosítást ad az oda- és elköltözésekről, a ki- és bevándorlásról, szóval a vándormozgalom nagyságáról.« Még a laikus is észre kell, hogy vegye, hogy ez csak mellékcélja lehet a születési statisztikának, és nem is erre kellett volna rámutatni az írónak, hanem azt kellett volna feltárni, hogy a vándorlások mennyire befolyásolják a natalitást és a termékenységet. Sajnos, e tekintetben a mű vajmi keveset nyújt, mert a mennyire e kérdés »A termékenységi statisztika« cz. fejezetben érintve is van, azt Bücher és Brückner, valamint Cauderlier kivonatolt dolgozatainak köszönhetjük. Pedig talán akkor, a midőn az évről-évre mind nagyobb mérveket öltő kivándorlás folytán hazánkra nézve e kérdés nagyon is aktuális, megérdemelte volna a saját viszo-

nyaink figyelembevételével mellett való tárgyalást, a mi nem is lett volna annyira nehéz dolog, hisz elég sok adattal rendelkezünk e tekintetben. E helyett azonban Illyefalvi ismét életjelt ad statisztikai tájékoztatásáról. A 194-ik lapon ugyanis azt mondja, hogy az elmúlt esztendő folyamán (nem tudni biztosan, hogy 1904-et vagy 1905-öt ért) 250 ezren vándoroltak ki hazánk-ból. Honnan vette Illyefalvi ezt a képtelen adatot, mert 1904-ben csak 70 ezren s 1905-ben is, a midőn legmagasabbra csaptak a kivándorlási mozgalom hullámai, csak 168 ezren vándoroltak ki. Tán joggal elvárhatnók, hogy a munka legalább ily absurd s a valóságnak meg nem felelő, a közönséget könnyen megtévesztő dolgokat ne tartalmazzon.

A míg hosszasan kellett foglalkoznunk a »Születések« cz. fejezetnek a bírálatos ismertetésével, addig jóval kevesebb a mondanivalónk a »Termékenységi statisztika« cz. részről annak daczára, hogy összehasonlítlanul terjedelmesebb, mint az előbbi fejezet. És ezt csakis az írónak köszönhetjük, mert ez az egész fejezet — bátran el lehet mondani — nélkülöz minden önállóságot és eredetiséget, s a mint már ismertetésünk elején említettük, nem egyéb, mint egyes írók értekezéseinek és dolgozatainak, illetőleg ezek egyes részeinek nem egyszer szószerint való leközlése avagy egyszerű kivonatolása. A hely szűke nem engedi meg, hogy az egyszerűen lemásolt részeket leközljük, hisz ez számtalan oldalra terjedne, hanem azt hiszem, hogy e tekintetben eleget teszünk, ha különösen a szakértők figyelmét felhívjuk egy-két dolgozatra, a melyek e fejezetnek egyszerű fordításként java részét kitöltik. Utalunk e tekintetben első sorban Kiaernek már említett munkájára, továbbá Böckhnek »Die statistische Messung der ehelichen Fruchtbarkeit« cz. dolgozatára, Prinzingnek »Das Bevölkerungsgesetz« cz. értekezésére, Lucien Marchnak »Les bases d'une statistique correcte de la natalité stb« dolgozatára, Cauderlier »Les lois de la population en France« című munkájára, Raserinek és Kőrösynek a születési és termékenységi viszonyokat tárgyaló számos értekezésére stb. A felsorolt és fel nem sorolt munkákat illetőleg Illyefalvinál még bírálatos ismertetést sem találunk, mert az egyes értekezéseknél esetleg odavetett egy-két általános szólamot legjobb akarat mellett sem minősíthetjük tudományos bírálatnak. Még leginkább van méltatva Cauderlier munkája, azonban a kritika ez esetben is nem az Illyefalvié, hanem tisztán a Levasseuré. Mi nem ezt vártuk volna az írótól, hanem, hogy kellő rövidezséggel és alapos kritikával megismertessen bennünket egyrészt az e kérdést tárgyaló irodalommal s azután eredeti kutatások alapján tegye vizsgálat tárgyává az egyes részleteit a termékenység nagyfotosságú kérdésének. Példát vehetett volna e tekintetben Kiaertől, a ki teljesen önállólag dolgozta fel a rendelkezésére álló anyagot. Az ő művéből azonban a szakember mit sem tanul, a laikus pedig egy chaosszal áll szemben, a mi csak annak a következménye, hogy a szerző az egyes értekezéseket, legtöbbször nem a kellő alkalommal és minden indok nélkül, szétdarabolja s ennek folytán az egész »Termékenységi fejezet« teljesen összefüggéstelen, minden logikus kapcsolat nélkül összeállított

részekből áll. Beszél termékenységről, minden indokolás nélkül átmegegy a szülési képesség tárgyalására, a mely pedig mint a termékenységet befolyásoló körülmény különállólólag volna tárgyalandó. Majd a szaporodást tárgyalja, holott a józan logika már azt követelné, hogy ez, mint a termékenység következménye, ennek ismertetése után fejtegettessék. Azután minden benső kapcsolat nélkül, hol a natalitás, hol a termékenység képezi a fejtegetés tárgyát és így tovább. De talán ez a rendszertelenség onnan is ered, hogy az író nem osztotta különálló fejezetekre tárgyát s a kérdések nagy complexumát együttesen tárgyalja. Pedig nem ártott volna a külső technikára is figyelemmel lenni, a mire az író absolute nem fordít gondot, — hisz még egy tartalomjegyzéket is sajnált munkájához hozzáfűzni, — mert ez egyrészt egyöntetűbbé tette volna a művet, másrészt nem egy tévedéstől is megóvta volna íróját.

Már az eddig előadottak kétségtelenné teszik, hogy e részt nincs miért nagyon bírálunk, mert akkor nem Illyefalvi munkájáról, hanem tulajdonképen egész más írók dolgozatairól mondanánk kritikát, ez a kötelesség pedig az író terhelte volna és nem bennünket. Sőt, ha a közlemény terjedelme megengedné, legalább nagyjában azt is körvonalozni tudnók, hogy mily módon, minő fejezetek alatt kellett volna ezt az oly jelentőségű kérdést fejtegetni. Mi mindenre kellett volna, mint a termékenységet befolyásoló körülményre figyelemmel lenni. Kimerítően egyidejűleg teljesen azt a rendkívüli nagy statisztikai anyagot is, mely a születéseket és atermékenységet illetőleg az egyes államok részéről rendelkezésünkre áll, s a mely különben legalább is 1900-ig főbb vonásokban Lucien Marchnak már szóvátett híres nemzetközi népmozgalmi statisztikájában együvé is van foglalva. Minderről — sajnálattal bár — mint egyszerű bírálóknak le kell mondanunk.

De ugyanekkor egyidejűleg kötelességet vélünk teljesíteni, ha e fejezetnek is legalább egyes lényegesebb hiányaira és tévedéseire rámutatunk. Mindenekelőtt a szerző nem alaptalanul azt a gyanút kelti maga ellen, hogy nincs teljesen tisztában a termékenység fogalmával sem. Leközli ugyanis Grassl-nak »Die Gebärfähigkeit der bayerischen Frauen« cz. értekezését annak indokolására, hogy utóbbi időben a termékenység nem csökkent s nem veszi észre, hogy Grassl a szülési képességet fejtegeti. Pedig szülési képesség és termékenység nem identikus fogalmak. A szülési képességet emberileg az orvosi tudomány segítségével fokozni lehet, a termékenység ellenben elsősorban természeti jelenség, s hogy tényleg ily értelemben fogta fel a dolgot Grassl is, kiviláglik abból, hogy a fogó segítségével, a gyermeknek, illetve az anyaméhben való helyzetének megfordítása útján és a gyermekelvétele útján való műtétek számának az alakulását vizsgálja első sorban. S mindezek alapján arra az eredményre jut, a mit Illyefalvi nyomaték kedvéért művében dült betűkkel szedet ki, »hogy egész Bajorországra nézve a múlt század folyamán nem lehet megállapítani s az adatokból kimutatni a születés nehezebbé, korlátoltabbá válásának növekedését«. Illyefalvi pedig ezek után megállapítja, hogy a női termékenység

hosszú időn át változatlan maradt s állandóságra törekszik. A mint már említettük, a szülési képességnek, mint a termékenységet befolyásoló melléktényezőnek tárgyalása kellő adatok felhasználása mellett nagyon is helyén lett volna, de több logikával és a kétértelműségek kizárásával. De úgy látszik, Illyefalvi is belátja ezt, mert azt mondja, hogy a női termékenységre csakis a tényleges s az arra befolyást gyakorló körülmények vizsgálata alapján lehet következtetést vonni statisztikai szempontból. Mily kár, hogy mindezt nem cselekszi meg!

Ugyancsak furcsán tárgyalja a szaporodás kérdését is Illyefalvi. Egyszerűen Prinzingnek »Das Bevölkerungsgesetz« cz. értekezését némi kihagyásokkal adja elő. Ebben van azután szó gyermekmegtartási képességről, szaporodásról stb. Az egész részből az tűnik ki, hogy Illyefalvi a szaporodást is egyértelműnek veszi a termékenységgel, pedig ez csak annak eredménye. Lehet a termékenység nagy és a szaporodás mégis, kicsiny lesz, ha sok a halva szülött. Vagy a szaporodás nem effektív, ha az újszülöttek nagy része a születés után nemsokára elhal. A szerzőnek nagyon szem-előtt kellett volna tartani a »Qui bene distinguit, bene docet« elvét, ha az volt szándéka, hogy műve a tudományos bírálatot kiállja. Lehet, hogy ő mind e dolgokat helyesen képzei el és tudja is, de egyidejűleg azt se kellett volna figyelmen kívül hagynia, hogy alapos munkának nem szabad zavartnak, többféle magyarázatot megengedőnek lennie.

»A termékenységi statisztika« fejezete azonkívül szintén tanúságot tesz arról, hogy Illyefalvi nem tudja, mily nagy statisztikai anyag áll rendelkezésre a születésekre és a termékenységre vonatkozólag mind hazánkat, mind a többi külföldi államokat illetőleg. Hisz ha az újabb adatokat figyelembe veszi (szülők életkora, foglalkozás, nemzetiség stb. egybevetve a születésekkel), akkor lett volna igazán nagy becse munkájának. Érdekessé, élénkké és vonzóvá tette volna az új adatok felhasználásával munkáját, míg így egyáltalán nem ébreszt komolyabb érdeklődést a közönségben e kérdések iránt, sőt rossz tárgyalási módszerénél fogva inkább bizonyos ellenszenvet kelt. Pedig erre is bizonyos tekintettel lenni nem lett volna meddő dolog.

Hátrányára kell betudnunk a műnek, hogy egyes esetekben, ha valamit mégis újabb adatokkal akar igazolni, az új adatokat teljesen logikátlanul használja fel. Így, hogy hazánkban bebizonyítsa a faji jelleg hatását a termékenységre és a születésekre, a 211. lapon közöl 1897. és a következő lapon 1903. évi adatokat. De nincs tudatában annak, hogy ez adatok nem a termékenységnak és a születéseknek külön az egyes nemzetiségeken és hitfelekezeteken belül való alakulására mutatnak rá, hanem arról adnak számot, hogy az egyes nemzetiségek és hitfelekezetek mily súlylyal vesznek részt az összes születésekben. Nem jelenik pedig meg évkönyv, hogy legalább is 1000 lélekre számítva ne tartalmazza a születési arányszámokat az országban lakó egyes nemzetiségek és hitfelekezetek szerint. Hogy 1897-ben a népmozgalmi jelenségeknek az egyes nemzetiségek és hitfelekezetek körében való alakulását a megfelelő lélekszámmal való egybevetés alapján nem lehetett tüzetesebb vizsgálat tárgyává tenni, azzal indo-

kolható, hogy ily tanulságos összeállítás igazán csak a népszámlálási adatok felhasználásával készülhet, a melyek Illyefalvinak 1900-ra nézve már rendelkezésre állottak. Továbbá a születések hitfelekezet szerint való alakulására miért idézi csak Kőrösynek Budapestre vonatkozó adatait, mikor országos adatok is vannak.

Kifogásoljuk Illyefalvi művében azt az eljárást, hogy egyes írók érdekes nézeteit a születésekről, termékenységről és egyáltalán a népesedési kérdésekről más írók nyomán nagyon felületesen tárgyalja. Csak a legfontosabbra, Malthus elméletére utalunk. Igaz ugyan, hogy Böckh sem fejtegette ezt bővebben idézett értekezésében, de ez felolvasás keretében mozgott s nem birt a kérdést teljesen kimerítő munka jellegével. Már csak a filozofiai alap, a melyen nyugszik Malthus elmélete, érdemessé tette volna bővebb fejtegetését, mert a létért való küzdelemmel és ennek alapján a gazdasági, társadalmi stb. jelenségekkel először ez az elmélet hozza erős összefüggésbe a népesedési kérdéseket. De indokolt lett volna ezzel már csak azért is foglalkozni, mert nem letűnt, hanem a gyakorlatban részben ma is érvényesülő elmélettel van dolgunk, azonkívül talán az új Malthusianismusra sem lett volna érdektelen kiterjeszkedni, nem említve azt, hogy a teljesség kedvéért a Malthus-féle tannak legalább négy közismert interpretálását is megbeszélés tárgyává lehetett volna tenni. A normál család fogalma, az egy és két gyermekrendszer szintén szoros kapcsolatban vannak Malthus elméletével.

De azt se mondhatnók, hogy a biológiai elméleteket kimerítette volna teljesen Illyefalvi, pedig ezekkel, úgy látjuk, kedvvel foglalkozik. Miért mellőzte akkor de Candolle, de Lapouge, Carey, Spencer elméleteit, a melyek főként a szellemi tevékenységnek a termékenységre gyakorolt hátrányos befolyását tették kutatás tárgyává. Ez elméleteknek nemcsak tudományos, hanem bizonyos kulturtörténeti jelentőségük is van. Ez alapon törekszenek ugyanis de Candolle s utódai azt a tényt megfejteni, hogy a természeti népek a kultúra befogadásával erősen vesztenek termékenységükből, valamint, hogy a mind intensivebbé váló szellemi munkásság jórészben oka a natalitás csökkenésének. Tény, hogy különösen a civilizáció első éveiben a természeti népeknél erősen alászáll a termékenység, de feltétlen okát megállapítani alig lehetséges. Peschel nem annyira a a szellemi tevékenységgel, mint inkább a hirtelen mélyen járó változások folytán bekövetkezni szokott s általában tapasztalható bizonyos életuntsággal véli indokolhatónak e jelenséget. Illyefalvi bizonyos combinatiók alapján (foglalkozások, műveltségi viszonyok stb.) a jelenre nézve érdekesen fejtegethette volna a szellemi tevékenység fontosságát az emberi nem szaporodása szempontjából s ily módon sok eredetiséget és tudományos jelentőséget kölcsönözhetett volna munkájának. Miért nem kutatja továbbá, ha annyira figyelemmel van az újabb élettani vizsgálatokra, az alkoholismusnak jelentőségét és sok hasonló tényezőnek hatását. A halandósági viszonyoknak a születésekkel való egybevetésével megemlékezhetett volna, ha annyira súlyt helyezett az élettani körülményekre, Schweignak igen érdekes elméletéről, mely épen biológiai kutatások alapján azt szándékozik

beigazolni, hogy a születési arányszám mindig egy bizonyos közepes halandósági értéknek felel meg.

Biológiai szempontból igazán kimerítőbb fejtegetést csak a nemi bajok és a termékenység viszonyáról nyújt Illyefalvi, több jó akarattal azonban, mint sikerrel. Mert a mit a bujakór határsáról állít, az absolute el nem fogadható. Ugyanis egyszerűen két egyénnek, Levinnek és Hancnek a nézetét erről a kérdéstről szembeállítva, elég merész minden statisztikai és élettani indokolás nélkül eredményként megállapítani, hogy »a bujakór nem a termékenység, hanem a magzat életképességének a korlátozója.« Mint lehet állást foglalni oly kérdéssel szemben, mely még a szakemberek részéről is eldöntetlen. Mi tartózkodunk minden véleménynyilvánítástól, de annyit mégis kijelentünk, hogy az orvosi vélemények túlnyomó része odá konkludál, hogy a bujakór mind a termékenységre, mind az életképességre nagyon káros befolyással van. A kérdés lényege különben ma nem is ez, hanem annak megállapítása, hogy a kártékony hatás mely irányban fokozottabb, a mit kellő világításba hozni a jövő feladata.

Még legsikerültebb Illyefalvi munkájának az a néhány oldala, a melyen a gazdasági viszonyok, a város és vidéki élet hatását tanulmányozza. Azonban valami eredetinek ezt a részt sem mondhatjuk, mert folyton csak mások véleményét közli, holott e tényezők befolyása a születési és termékenységi viszonyokra úgy hazánkra, mint a külföldre nézve tisztán a nyers számok alapján is szépen igazolható. Azután nem értjük, miért tulajdonít némelykor a városoknak jelentőséget, máskor meg nem. Vagy az egyik tétel, vagy a másik állhat meg, de mindakettő egyszerre nem.

Nem folytatjuk tovább a bírálatot, hisz minél jobban bele-mélyedünk e műbe, annál több észrevételünk és ellenvetésünk támad. Nem hagyhatjuk szó nélkül azonban a bombasztikus, sokszor nehézkes és érthetetlen, azután inkább hirlapi, mint tudományos irányát a munkának. Mire valók tudományos műben az ömlengések, költői lendületű kifejezések, mint pl.: »Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett«; »O tempora, o mores!« »Fuit, fuit in hoc civitate virtus.« »De el ti komor képek, ti sötétség rajzai, félre.« Higyje el a szerző, hogy az ily kifejezések és citatumok nagyon ártalmára vannak a mű komolyságának s minden érdemi jelentőség nélkül csak tért töltenek ki.

Végeredményül megállapíthatjuk, hogy a munka legjobb akarat mellett szigorú objectivitással nem mondható egyé- nek, mint igen kezdetleges kísérletnek a statisztika terén. Nem örömet mondunk ily lesújtó bírálatot, midőn bizony oly kevesen foglalkoznak nálunk statisztikával, de a mű rendszertelen, hézagos, sokszor logikátlan, minden eredetiséget és önállóságot nélkülöző, következtetéseiben gyenge s egyáltalán új dolgot nem nyújtó volta kényszerít rá. Hisz a szerző is érzi, hogy műve nem sikerült, mert az előszóban hivatkozik arra, hogy ő e téren a statisztikai irodalomban (?!) az uttörő hivatását teljesíti, a mi nagyon is megnehezítette munkáját. Nehéz volna megállapítani, hogy miben áll Illyefalvinak az uttörői jelentősége, hisz a

születési és termékenységi viszonyok elég széles körű megvitatásban részesültek már eddig. Nekünk magunknak négy hivatalos kiadványunk is van már (1890/91, 1892/93, 1897, 1900—1902.) a melyek behatóan és tudományosan tárgyalják e kérdéseket. Hisz e kiadványokhoz mellékelt bevezető részek új írónak a legerősebb támaszt nyújtják egy ily munka megírásához. Különösen a legutóbb megjelent népmozgalmi közleményben részletesebb és kimerítőbb adatokat és következtetéseket talált volna a hazánk születési és termékenységi viszonyait illetőleg s e mellett tudomására jutott volna az is egyszersmind, hogy utóbbi időben mily lényegesen változott az adatgyűjtés módszere. Hasonlóan a külföld is bőven rendelkezik ily munkákkal. Illyefalvinnak csak a legújabb alakulások megfigyelése — a mit ő azonban teljesen elmulasztott — lett volna kötelessége és ezeket szembevetni a régi tényekkel. Ez a munka azonban még nem jogosít fel senkit sem arra, hogy uttörőnek képzelje magát. Avagy talán a forrásművek jegyzékében 86. tétel alatt felsorolt hazai és külföldi munkák tesznek tanuságot Illyefalvi uttörő voltáról. Kétlem, hisz ezek mind, hol monografice, hol az összes népesedési kérdésekkel karöltve foglalkoznak a születési és termékenységi viszonyokkal. Én azt ajánlom, és pedig egyrészt a történelmi hűség, másrészt az igazság kedvéért, ne fosszuk meg Süßmilchet és még egy pár későbbi jeles statisztikust uttörői voltuktól.

A mi pedig a termékenység megállapítására Illyefalvi által ajánlott új módszert illeti, erre csak az a megjegyzésünk, hogy az már különösen a matematikai statisztikában nagyon is ismeretes, valamint már hazánkban is előbb láttuk gyakorlatilag is bemutatva, mint Illyefalvi munkája megjelent és pedig Kovács Alajostól az 1900—1902. évi hivatalos népmozgalmi kiadványban. Sőt Kovács Alajos módszere talán helyesebb. mert a korhatárolás (20—39) megfelelőbb. Különben mivel a szerző módszerét bővebben nem fejtegeti, mi sem bíráljuk tovább. Hanem fenntartjuk mondanivalónkat arra az időre, midőn szerző legközelebb megjelenő művében részletesebben beszámol róla.

Bud János.

A nép táplálkozása Maros-Torda vármegyében.

1887-ben Keleti Károly összeállította volt Magyarország népességének élelmezési statisztikáját a nagyszámban begyűlt kérdőívek adatai alapján. Bár e 28 év előtti adatok a mai állapotoknak nem felelhetnek meg minden tekintetben, mindazonáltal még ma is tanulságosak és sok tekintetben szolgálhatnak ma is alapul a népesség élelmezését tekintve.

Ezen statisztika adatai akkor fognak nagy fontossággal birni, mikor ugyanezen alapon az élelmezési statisztika újból fel fog vétetni, addig is meg kell elégednünk ezen adatokkal, melyeket kivonatosan az alábbiakban közlünk.

A népesség átlagos fogyasztása kilogrammokban :

Maros-Torda-, Háromszék-, Csik-Udvarhely- megyében					Maximális		Minimális
					fogyasztás		
Húsfélék- ből . . .	28'07	43'94	25'24	27'15	71'56	Pestm.	8'25 Árvam.
Szalonna, zsír . . .	24'86	32'73	24'83	20'06	43'09	«	7'68 «
Tej, turó .	47'96	37'03	49'57	61'07	65'34	Liptóm.	24'51 Baranyam.
Buzake- nyér . .	4'49	5'97	48'94	46'52	105'68	Csanádm.	0'00 Zemplénm.
Kétszeres rozskenyér	98'80	91'24	68'40	99'29	104'41	Esztergomm.	22'19 Liptóm.
Árpa, zab- kenyér .	30'47	31'97	21'56	7'21	142'06	Árvam.	0'00 Temesm.
Kukoricza- kenyér .	54'37	7'41	23'15	—	117'67	Krassószm.	0'00 Esztergomm.
Burgonya	108'24	102'03	126'34	102'48	217'62	Árvam.	63'18 Kisküküllöm.
Gyümölcs	116'13	67'63	11'23	68'87	138'34	Kisküküllöm.	1'48 Esztergomm.
Bor	8'14	4'31	14'14	7'86	88'27	Esztergomm.	0'00 Turóczm.
Pálinka .	24'56	24'94	26'23	26'20	41'34	Kisküküllöm.	7'70 Esztergomm.
1000 ujoncz közül visz- szavetettek	510	376	379	421	591	Aradm.	255 Beregm.
Átlagos évi fogyasztás	647'41	613'03	573'49	599'32	761'83	Trencsénm.	476'88 Esztergomm.

Ha csak általánosságban is, ezen adatokat a tapasztalható életkörülményekkel szembe állítjuk, azt látjuk, hogy a fogyasztott mennyiség ha nem is változott, a hús és zsírféle tápanyagok, továbbá a gabonából készült kenyérfélék fogyasztási mérvé

csökkent s helyüket a kukoriczából készült puliszka nagymérvű fogyasztása foglalta el, mint azt alább látni is fogjuk.

Ugyancsak Keleti Károly kiszámítása szerint álljon itt az évi fogyasztás, a termékek szerint métermázsákban:

	Maros-Tordamegye lakossága 153.474	Maros-Vásárhely lakossága 12.557	Szászrégen lakossága 5.489
Marha- húsból	12.550 = 5.835 drb állat	4.637 = 2.157 drb állat	139 = 65 drb állat
Sértés- húsból	14.842 = 30.451 » »	1.544 = 3.216 » »	488 = 1.011 » »
Birka- húsból	8,089 = 47.582 » »	639 = 3.758 » »	483 = 2.841 » »
Borju- húsból	800 = 2.667 » »	800 = 2.667 » »	— » »

	Maros- Tordamegye	Maros- Vásárhely	Szász- régen
Baromfiból	4.301	393	167
Halból	666	—	—
Kolbászfélékből	1.752	118	50
Szalonnából	26.182	3.612	763
Zsirból	12.011	1.467	387
Vajból	1.212	354	83
Tejből	57.020	4.426	2.149
Turóból	15.670	880	743
Tojásból	2.250	431	109
Gyümölcsből	85.459	1.514	3.306
Buzakenyérből	62.971	7.190	—
Kétszereskenyérből	26.593	—	3.004
Rozskenyérből	68.133	7.190	3.003
Kukoriczakenyérből	86.112	3.595	3.031
Buzaliszt	37.589	7.648	913
Kukoriczaliszt	111.918	—	1.375
Burgonya	283.391	11.129	5.236
Borsó, lencse, bab	53.790	1.226	604
Zöldségből	91.764	9.159	1.032
Savanyított eledelék (káposzta, ugorka)	102.073	8.815	3.239
Sóbból	12.357	1.277	410
Borból	9.244	5.176	271
Sörből	5.209	5.209	—
Pálinkából	27.584	1.380	1.063

Az elfogyasztott táplálékot pénzértékre átszámítva, a következőkben állapította meg Keleti 1887-ben.

Az átlagos élelmezési költség fejenként évente:

	Egy férfinál	Egy nőnél	Egy gyermeknél	Egy átlag- embernél
Maros-Tordamegyében	171.02 kor.	125.08 kor.	92.78 kor.	129.62 kor.
Csikmegyében	165.12 »	126.46 »	86.96 »	126.18 »
Háromszékmegyében	199.46 »	153.10 »	105.38 »	152.64 »
Udvarhelymegyében	164.54 »	127.48 »	90.98 »	127.66 »
Erdélyi átlagban	171.50 kor.	127.30 kor.	92.30 kor.	130.42 kor.

Azaz Csik- és Udvarhelymegyét kivéve, az átlagos táplálkozás értéke nagyobb az erdélyi átlagnál a férfiaknál, míg az átlagos ember élelmezése, Háromszékmegyét kivéve, a székely megyék alatta maradnak az országos átlagnak.

Ugyanekkor az átlagos napszámberék ezek voltak :

	1887-ben			1904-ben pedig		
	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek
Maros-Tordamegyében	96 fill.	50 fill.	40 fill.	108 fill.	82 fill.	57 fill.
Csikmegyében	104 »	70 »	50 »	163 »	96 »	66 »
Háromszékmegyében	76 »	61 »	48 »	132 »	102 »	67 »
Udvarhelymegyében .	84 »	66 »	50 »	108 »	89 »	65 »
Erdélyi átlagban	93 fill.	64 fill.	44 fill.	117 fill.	90 fill.	61 fill.

A fogyasztás és termelés viszonya a főbb terményekben ez volt Maros-Tordamegyében 1887-ben :

	Buza mm.	Kétszeres és rozs mm.	Kukoriczát mm.	Burgonya mm.	Bor hl.
Elfogyasztatik . . .	100.395	87.657	126.326	171.643	9.244
Vetőmagszükséglet	23.020	27.392	5.769	2.126	—
Összes szükséglet .	123.415	115.049	132.095	173.769	9.244
A megye termelése	130.250	128.245	450.116	12.868	9.136
Fölösleg vagy hiány +	6.835	+ 13.196	+ 318.021	— 160.901	+ 108

1901-ben pedig ugyanazon arányban :

Elfogyasztott . .	115.607	100.785	147.618	197.618	10.474
Vetőmagszükséglet	57.894	6.469	9.108	29.316	—
Összes szükséglet .	173.501	107.254	156.726	212.618	10.474
A megye termelése	235.442	33.261	371.245	29.302	4.406
Fölösleg vagy hiány +	61.901	— 73.993	+ 214.519	— 183.316	— 6 068

Ezen számítás szerint hiány a kétszeres és rozs, továbbá a burgonya és bor termelésénél mutatkozik, míg a buzatermelési felesleg megtízszereződött, a kukoriczatöbblet 100.000 mm.-val alászállott. A rossz irányba terelődött termelési rendszernek tulajdonítható az, hogy míg 27 év előtt a szegény emberek kenyérterményéből, a kétszeresből és rozból még tekintélyes felesleg mutatkozott, addig ma e tekintetben csaknem 74.000 mm. bevételre szorul a megye lakossága — a túlhajtott buzatermelés miatt. Azonban a bevétel a jelzett mértéket nem éri el, mert a nép nagyrésztben már elszokott a kenyértől és a puliszka pótolja azt, meghonosítva egyuttal a pellagra-betegséget is. Valószínűleg e miatt a kukoriczatermelés nem is fedezi a szükségletet, dacára annak, hogy a sertéstenyésztés már kevesebb kukoriczát igényel, mivel a sertésállomány csak az utolsó 10 év alatt is 56°/_o-kal csökkent.

És ezek után, a tudományos kiszámítások terét elhagyva, lássuk a székelység táplálkozását közvetlen közelből és olyan-
nak szemével, ki nem az elméletekből leszűrt igazságok segélyével igyekszik képet nyújtani e nép életviszonyairól, hanem közvetlen közelből, az egyszerű nép napontai életnyilvánulását éles

szemmel, érző lélekkel figyelte meg, tudatosan, a ki, — hogy e nép táplálkozását megismerhesse — mint tanítónő a nap minden szakára és minden évszakra vonatkozólag az iskolás gyermekeket szorgalmasan kikérdezte az elhasznált táplálékra vonatkozólag s a hallottakat szorgalmasan feljegyezte.

Ez Keményfi Katinka kibédi áll. isk. tanítónő, ki nemcsak tanított az iskolában, hanem megfigyelte a népet is s a látott bajok okozatai után fáradhatatlanul és odaadással kutatott és kutatása eredményét adott alkalmakkor nyilvánosságra is hozta.

A fővárosi nagy napilapok vezércikkeiben is foglalkoztak azzal a tanulmányával,¹⁾ melyet az Országos Közegészségi Egyesület 1900. márczius 28-án 200 koronás első jutalomdíjjal tüntetett ki.

Keményfi Katinka a székelyek pusztulásának és kivándorlásának okát egyenesen annak tulajdonítja, hogy: nincs már mit ennie a székelyeknek. Hogy e tételét bebizonyítsa, nem a legnyomorultabb székely községet teszi vizsgálata tárgyává, hanem a maros-tordamegyei Küküllővölgy egyik legjobb módúnak ismert székely községét: Kibédet. E községnek akkor, mikor Keményfi tanulmányához az adatokat gyűjtötte 2.579 lakója volt, 853 tanköteles gyermekkel. A község lakói mind magyar anyanyelvűek — egy izraelitát kivéve, ki német anyanyelvűnek vallotta magát. Vallás szerint van: 15 róm. kath. 2.529 ev. ref., 2 unitárius és 26 izraelita. Ir és olvas: 1.024. Van a községben 13 kőház és 541 faház, ezek közül zsúppal van fődve 28. A gazdaságok száma 679. Területe: szántóföld 3.009, kert 123, rét 798, szőlő 28, legelő 749, erdő 1.604, nádas 6 és nem termő terület 290 k. hold. együtt 6.607 k. hold. A gazdaságok területéből tulajdon birtok 6.454 k. hold, haszonélvezeti 60 és haszonbéres 93 k. hold. 240 ház volt tűz ellen biztosítva, gabonáját és takarmányát pedig 71 gazda biztosította. 100 k. holdon felül három gazdának volt birtoka 502 k. holdon. Az igás fogatok közül volt: 9 egyes lófogat, 95 kettős lófogat; 66 kettős ökörfogat, 14 bivalyfogat és 50 tehénfogat. A szarvasmarha-állomány 575 drbból állott, közötté 34 bivaly, ló volt 254 drb, kecske 282 drb, sertés 466 drb, juh 1.694 drb, baromfi 3.271 drb és 70 méhcsalád. A gyümölcsfák közül: 1.378 drb alamafa, 1.847 drb cseresznyefa, 778 drb körtefa, 129 drb meggyfa, 35 drb őszibarack, 93 drb kajszinbarack, 3.996 drb szilvafa, 116 drb diófa, 53 drb eperfa; összesen 8.431 drb gyümölcsfa. A község állami egyenes adója 6.435 koronát tett ki s a 46%-os községi pótdó pedig 2.960, (1904-ben 60% = 4000 kor.) az egyházi teher az állami adónak 34%-a: 2.200 korona. Tehát az összes közteher 11.595 korona, miből minden lélekre 4,5 korona esik. A község összes jövedelme 624 korona. A birtokot 83 esetben összesen 81.820 korona jelzálogteher terhelte, de a váltó- és magánadósság négyszer ekkora is van.

A táplálkozási viszonyok szorosan összefüggnek a nép fog-

¹⁾ Címe: A Kibéd vidéki székelyköznép táplálkozása és táplálkozás befolyása a közegészségre. Megjelent az »Egészség«-czimű folyóirat XIV. évf. 5. füzetében, 1900-ban.

lalkozásával. Keményfi Katinka szerint Kibéd községében főfoglalkozás a földművelés, de mivel a népesség arányához képest igen kevés földbirtok van az egyesek kezén, de ezt sem tudják a marhaállomány csekélyisége miatt kellőképen művelni, sem csekély termékeiket jól értékesíteni: mindenféle más foglalkozáshoz folyamodnak. Csaknem minden székely faragómesterséget is úz primitív eszközökkel nehézkesen, nagy fáradsággal és kevés haszonnal. Leginkább igásszekér-részeket, kerekeket gyártanak, azokat vásárookra hordják. A házépítéshez szükséges farészeket is mind maguk faragják, valamint a legszükségesebb faeszközöket is.

A nők pedig minden, a házhoz és ruházathoz szükséges, ruhaneműt s a hozzávaló anyagot is maguk állítják elő. Vászonneműekhez kendert termelnek, azt feldolgozzák, meg is szövik, meg is varják, Felső ruháik szövétéhez az u. n. fejtőt (pamut, fonalak), boltból szerzik be, de szövetté maguk szövik. A férfiruhákhoz szükséges gyapjúszöveteket is ők állítják elő, melyből csak annyit tudnak előállítani nagy munkával, a mennyire égetően szükségük van.

Mint gyümölcsstermő vidék, legnagyobbjövedelmet agyümölcsből tudnak elérni. Piaczuk Gyergyó (Üsik m.) vidéke, hova minden terményeiket elfuvarozzák — valósággal a maguk és gyermekeik szájából. Maguknak csak a nem értékesíthető, silány maradékot hagyják. Paszulyból, gabonából, kertiveteményből vagy nagyon keveset, — vagy ha adóért zaklatják s pénzre van szükségük — semmit sem hagynak saját használatukra, hanem viszik ki Gyergyóba. Gyakran nem marad más a háznál, mint kukoricza.

Ezenkívül útközben minden lehető élelmi cikket összeszednek, hogy csekély nyereséggel továbbadjanak rajta. Ez a kereskedés okozza azt, hogy a kisebb gazdák csak lófogatot tartanak s általában kevés gazda van, a melyik lovat és marhát is tartana egyszerre, miért a legtöbb családnál a tejet is nélkülözik.

A kétlovas gazdák, a cseresznyeérestől késő őszig folytonosan utban vannak. Egy fordulat 6—7 napot vesz igénybe s ekkor a gazda nagy sebbel-lobbal körülnéz a gazdaságban, hogy az asszony hogy vezette az »életet« (gazdaságot) s ismét felpakolva utnak indul. Megtörténik az is, hogy az apa, anya és fiu is utban van egyszerre, más és más irányban, hol borvizzel, hol terménynyel utazva, míg a gyermekekre addig a jó Isten visel gondot. Sok helyen a munka úgy oszlik meg, hogy a gyergyói terménykereskedést az asszony bonyolítja le, míg a férfi borvizzel a délibb vármegyéket keresi fel.

»Szánalmas kimerültség látszik az egész családon, mikor eljön az ősz; s így következik be a tél, a mikor a furás és faragás megkezdődik; az asszonyok fonnak, szőnek s a tavasz kezdetével ismét megkezdődik az emberfeletti küzdelem!«

Ezen küzdelmes életmóddal csak úgy nem járna az elsatnyulás és pusztulás, ha a táplálkozás kielégítő volna, a mi azonban nem az. A mi kevés disznót tartanak, azt vásárra viszik. A legmódosabb gazda is csak egy disznócskát tart meg magának, de ezt sem képesek zsirnak meghizlalni. A legtöbb ház azonban csaknem merőben zsiradék és hús nélkül van egész éven át.

Marhahúst nagyon keveset fogyasztanak, a nyári munkaidőben azonban bárányt, juhot, disznót sűrűbben vágnak.

A húséttel általában nagy takarékoszággal élnek, ha hozzá juthatnak. Egy csirke két napig tart a családnál, a lúd már egy hétig. Jelszó: kicsi hús, sok, nagyon sok puliszka!

Téli időben a székely csak kétszer eszik napjában, nyáron háromszor. Közben legfeljebb pálinkát isznak, mihez — ha van — egy falat kenyeret is esznek. Kenyeret egész éven át alig sűtnék, leginkább közvetlen aratás után, mikor a régi kukorica fogyatéknál van. De mihelyt a kukorica annyira fejlődött, hogy kemenczében megszáritva megőrölhető, a kenyérsütés csak ritka házaknál s különleges alkalmakkor fordul elő. A kenyeret és sok más mindent, itt a puliszka pótolja, mely jó keményre főzve, melegen, hidegen, piritva mindennapi eledel: reggelre, ebédre és vacsorára. Kenyerüket is nem búzából, hanem rozsból és kétszeresből sűtik, melyet jó korpásan szitálnak át, kukoriczaliszttel kevernek, hogy szaporább legyen (ne fogyjon nagyon, jól fekűgye meg a gyomrot).

»A puliszkán kívüli egyéb, más táplálékuk, azt lehet mondani magyarán, hogy csak gyomorbolondítás, mert azokban az ételekben a vérképzéshez szükséges táperő alig van meg és ezt érzi is szervezetük, mert aztán a lázangó gyomrot pálinkával hallgattatják el; ezzel a veszedelmes, olcsó itallal pótolják a tartalmatlan, hiányos táplálkozást és ennek a gyarló kosztosának lehet egyenesen tulajdonítani azt, hogy e vidéken az iszákosság és pedig majdnem teljesen csak a pálinkára szorító iszákosság, ijesztő mérveket öltött.« Az a felfogásuk, hogy a pálinka adja az erőt.

A puliszka mellett a különböző értéktelen levek szerepelnek, így: hagyma-lé, fokhagyma-lé, köményes-lé, tormás-lé, mindenféle gyümölcs-lé, paradicsom-lé, burgonya-lé, reszelt-lé, babéros-lé, rántottás-lé, mind hús és zsír nélkül. Főzik a paszulyt minden alakjában, szintén hús nélkül. A savanyított káposzta még nyersen is elkel puliszkával.

Nagy ritkán húslevest is főznek, baromfi vagy marhahúsból, de ezt is hosszúlére. A szegény családnál ez is csak ünnepeles alkalmakkor kerül az asztalra.

Tejet még a gyermekek is alig esznek, még Kibédnél is »módosabb«-nak tartott Makfalván sem, hol a Keményfi által kikérdezett 56 iskolás gyermek közül csak 7 evett naponta reggel tejet.

Szóval a székely a legfőbb három táplálékot nélkülözi: a kenyeret, húst és a tejet. »Egész táplálkozásukat a puliszka dominálja, melyet túróval, szilvaizzal, zsirral, zsír nélkül, megpiritva, ritkán tejjel és mindenféle ételükkel kenyér helyett s gyümölcsessel, hidegen és melegen esznek. Ezért a puliszkáért küzd, fárad egész éven át a székely s ha ezenkívül legszükségesebb ruházatát, lábbelijét beszerezheti, adóját kifizetheti, megvan elégedve.«

Keményfi Katinka az iskolás gyermekek táplálkozását vette szorosabb vizsgálat alá s az ezek útján szerzett adatai nemcsak feltétlen megbízhatóságuknál fogva érdemelnek figyelmet, hanem

ezek útján a legbiztosabban lehet a család többi tagjainak táplálkozására is következtetni. Hosszabb időn át különböző évszakokban 50 iskolás gyermeket kérdezett ki a reggeli, ebéd és vacsorai táplálkozás felől és ezen bevallások alapján 50 gyermek közül:

	I	II	III	
	alkalommal			
Reggelire : csak kenyeret evett	22	24	30	gyermek,
semmit sem evett	4	6	—	»
kenyér mellett egyebet is evett	4	4	1	»
tejet evett	3	1	5	»
hús-, vagy tojásételt kapott . .	2	1	1	»
puliszkát evett szárazon	4	1	7	»
szilvaizes, vagy túrós puliszkát				
evett	5	8	2	»
valamely levet evett puliszkával	6	2	3	»

50 gyermek közül evett az:

	I	II	III	
	alkalommal			
Ebédre : száraz kenyeret	12	9	4	gyermek
kenyeret szilvaizzal, hússal v.				
lével	6	7	2	»
puliszkát hússal v. tojással . .	2	8	7	»
puliszkát egyébvel	30	23	32	»
főtt burgonya, patogatott kuko-				
ricza, sült tök stb.	—	3	5	»
Vacsorára : száraz kenyeret	5	4	1	»
semmit	—	2	—	»
húsételt, v. tojást kenyérral, v.				
puliszkával	4	10	6	»
tejes, túros puliszkát	5	4	4	»
puliszkát lével, szilvaizzal, paszuly-				
lyal, káposztával stb.	32	21	36	»
száraz puliszkát, hagymát ke-				
nyérral, sült tököt	4	9	3	»

Néhány iskolás gyermek kosztja ilyen volt:

A 14. számúé:

	reggelire:	ebédre:	vacsorára:
1. esetben:	semmi,	paradicsom-lé puliszkával,	paradicsom-lé puliszkával ;
2-ik »	kenyér,	reszelt-lé »	sütőtök
3-ik »	kenyér,	fokhagyma-lé »	paszuly puliszkával,

A 18. számúé:

	reggelire:	ebédre:	vacsorára:
1. esetben:	kenyér,	paradicsom-lé,	sütőtök ;
2-ik »	túrós puliszka	paszuly,	nyúlhús puliszkával ;
3-ik »	tejes »	kenyér. »	paszuly »

A 43. számúé:

	reggelire:	ebédre:	vacsorára:
1. esetben:	száraz puliszka,	hagymatokány puliszka,	paradicsom-lé puliszkával;
2-ik »	főtt burgonya,	rántotta puliszka,	kenyér;
3-ik »	kenyér,	fokhagyma-lé »	burgonya-lé puliszkával

Az 50. számúé:

	reggelire:	ebédre:	vacsorára:
1. esetben:	semmi,	rántott hagyma puliszkával,	kömény-lé puliszkával
2-ik »	kenyér,	szilvaiz »	káposzta »
3-ik »	kenyér,	nyers v. savanyú káposzta puliszkával	káposzta »

Igy táplálkoznak egy jobb módúnak ismert tiszta magyar községben a Székelyföldön és csoda-e, ha oda hagyja ősei földjét a nép — örökre. És hogy a székely nép tudja e hozzá nem méltó életmódot, igazolja az is, hogy Keményfi Katinka e jutalmazott munkájának megjelenése után beszédbe elegyedtem egyik kibédi székelylyel, ki így szépítette a dolgot: »hát igaz, igaz, de miért kellett éppen minket kicégérezni, hiszen más falvakban még úgy sem élnek, mint mi!«

Elvándorlás és kivándorlás.

Maros-Torda vármegye, mivel nem esik a kivándorlás utvonalaiba, a székely megyék közül a legkevesebb kivándorlót mutathat fel, bár itt is igen tekintélyes számmal akadnak és akadtak olyanok, kik őseik földjét odahagyva, Romániában vagy más országokban, sőt más világrészekben kísérlették meg boldogulhatóságukat.

A megye községeinek lakossága az utolsó 30 esztendőben feltűnő hullámozást mutat, sőt számos községben ezen három évtized alatt határozott apadás tapasztalható és ezeknek a községeknek túlnyomó része éppen a magyar jellegűekből telik ki.

Ha az egyes, tíz évi időközökben megejtett népszámlálási eredményeket vizsgáljuk, akkor ki kell mondanunk, hogy ha a kivándorlás nagyobb mérvre nem is mutatható ki e megyéről, de az elvándorlás határozottan nagyobb mérvű volt e megyéből, mint a többi székely megyékből.

Az 1869—1880-ig eső tíz évi időszak valóságos katasztrófa-jellegű nyomokat hagyott maga után, a népszaporodást illetőleg. A megye 205 községe közül 143-ban, azaz a községek 69%-ában apadt a lakosság 1869—1880-ig, még pedig úgy, hogy az egész megye lakosságának is csökkent a száma 6.947 lélelkel. Járások szerint a Marosi-alsó járás 48 községe közül 34-ben apadt a lakosság s az egész járás lakossága is csökkent 2.298 lélelkel; a Marosi-felső járás 42 községe közül 33-ban szintén apadt a lakosság, még pedig az egész járást véve alapul, 1.634 lélelkel; a Nyárádszeredai járásban a 48 község közül 25-ben apadt a lakosság, az egész járásban végeredményében 621 lélelkel; a

Régeni-alsó járásban 41 község közül 32-ben mutatkozik apadás, az egész járásban pedig számszerint 2.200 lélekkel; a Régeni felső járás 25 községe közül 19-ben apadt a lakosság s az egész járásban az apadás 194 lelket tett ki.

1880—1890-ig eltelt tíz év alatt csak a magyar jellegű járások községeinek apadt a lakossága, míg a román jellegű Régeni-alsó és Régeni-felső járásokban egyetlen községben sem apadt. Ezen tíz év alatt a három magyar járásban ismét 14 község lakossága apadt meg a tíz év előtti állapothoz képest 268 lélekkel, azaz 5·4⁰/₀-kal. Es ezen 14 község közül csak egy volt olyan, melyben román anyanyelvű lakosság is előfordult, a többi 13 tősgyökeres, tiszta magyar lakosságú község. Ezek a községek a következők: a Marosi alsó járásban: Bede (272, —7, m.),¹⁾ Fintaháza (496, —32, m.), Kelementelke (662, —7, m.); a Marosi felső járásban: Kisadorján (140, —9, m.), Kislekencze (154, —20, r. m.), Nyárádszentlászló (511, —7, m.); a nyárátszeredai járásban: Abod (518, —28, m.), Bó (221, —9, m.), Csikfalva (505, —1, m.), Ilyésmező (219, —22, m.), Kendő (278, —15, m.), Seprőd (174, —54, m.), Szentistván (513, —41, m.), Szentsimon (215, —16, m.).

1890-től 1900-ig 10 év alatt a megye 28 községe lakosság számából mutatkozik újabb apadás, ezek közül tiszta magyar község 15, magyar-román község 3, román-magyar község 7 és tiszta román község 3. A 28 község lakossága a jelzett tíz év alatt átlag 3·4⁰/₀-kal csökkent, a mi 472 lelket jelent. A csökkenő lakosságú községek a következők: a Marosi-alsó járásban: Folyfalva (439, —59, m.), Harczó (421, —15, r. m.), Kisgörgény (442, —5, m.), Nyárádbálinfalva (220, —3, r.-m.); a Marosi felső járásban: Csejdtófalva (433, —18, m.), Galambod (440, —2, m.-r.) Ikland (407, —12, m.), Kebele (217, —15, m. r.), Kebeleszentiván (218, —6, r.-m.), Kisadorján (131, —1, m.), Kislekencze (134, —11, r.-m.), Mojos (481, —12, r.-m.), Székes (578, —1, m.); a Nyárátszeredai járásban: Atosfalva (419, —38, m.), Bere (465, —37, m.), Ehed (205, —1, m.), Geges (635, —4, m.), Havad (482, —3, m.), Nyárádszentanna (395, —2, m.), Süketfalva (144, —6, m.), Szentistván (572, —20, m.), Vecze (236, —9, r. m.); a Régeni-alsó járásban: Felsőoroszi (807, —5, r.), Kincses (546, —30, r.), Magyarpéterlaka (847, —31, m.); a Régeni-felső járásban: Alsórépa (1.001, —40, r.), Liget (1.050, —71, r. m.), Marosvécs (1.096, —17, m. r.)

Ha pedig az 1900-ik évi népszámlálás adatait állítjuk szembe az 1869-ikivel, még ekkor is találunk 28 olyan községet, (11 tiszta magyar, 8 magyar-román, 4 román-magyar, 4 tiszta román és 1 szász-román-magyar jellegűt), melyekben még 30 év múlva, 1900-ban sincs annyi lakosság, mint a mennyi 1869-ben volt. A jelzett 28 község közül 20 a három magyar jellegű járásra esik s ezeknél a 30 év alatti apadás 9·8⁰/₀-ot tesz ki 9.010 lélekkel, míg a Régeni-alsó és felső, román jellegű járásokban, csak 8

¹⁾ A zárjelben levő számok közül az első a tíz év első évében talált lakosság számát jelzi, a »—« jelű szám pedig a tíz év alatti apadást; az *m.* = tiszta magyar lakosságot jelent; *r. m.* = román többséggel magyar kisebbséget; *m. r.* = magyar többséggel román kisebbséget; *r.* = tiszta román lakosságot jelent.

községben mutatkozik apadás, s ez is csak 4·6‰ és 342 léleknek felel meg. Vannak ezen községek között olyanok, melyekben a 30 év előtti állapothoz képest még ma is 10—36‰ apadás mutatkozik, a mi még sajnosabb: ezek mind tiszta magyar községek, ilyenek: Süketfalva az apadás 36·4‰, Folyfalván 20‰, Szentistvánon 14·4‰, Magyarpéterlakán 12·3‰, Nyárádszentbenedeken 11·8‰ stb.

A következő községekben még 1900-ban sem volt a lakosság száma akkora, mint harmincz év előtt, 1869-ben: a Marosi alsó járásban: Cserefalva (407, —5, m.),¹⁾ Folyfalva (498, —118, m.), Káposztásszentmiklós (640, —37, m.), Lukafalva (716, —23, m.), Marosszentkirály (768, —27, m. r.), Mezőkövesd (615, —47, m.-r. Názánfalva (593, —49, r. m.), Nyárádszentbenedek (554, —65, magyar-román), Székelyuraly (494, —71, r.-m.); a Marosi-felső járásban: Galambod (460, —22, m. r.), Kebele (216, —14, m.-r.), Kislekencze (145, —22, r.-m.), Póka (721, —66, m.-r.), Pókakeresztur (365, —4, m.-r.); Nyárádszeredai járásban: Atosfalva (398, —17, m.), Ehed (144, —40, m.), Havad (511, —32, m.), Hodos (624, —58, m.), Süketfalva (217, —79, m.), Szentistván (624, —90, magyar); a Régeni-alsó járásban: Erdőszengyel (462, —4, r.-m.), Kincses (521, —5, r.), Magyarpéterlaka (931, —115, m.), Petele (1911, —59, n.-r.-m.), Unoka (265, —8, m. r.); a Régeni-felső járásban: Alsórépa (977, —15, r.), Felsőrépa (1237, —9, r.) és Liget (1.095, —126, r.).

Itt, a hol sok kivándorolt, elvándorolt, elkallódott székely család ősi fészkeire mutattunk rá, megemlíthetjük azt a még szomorúbb eseményt is, hogy az utolsó félszázad alatt egy székely község e megyében teljesen elnéptelenedett; ma már csak telekkönyvi fogalom, a régi gyakorlat alapján, de különben nem létezik. Ez a néhai Tófalva! A telkekről már az épületek is el vannak hordva! A hol hosszú századokon át a székely magyarság küzdött a föld rögeivel, hogy a mindennapi sovány kenyeret kicsikarja tőlük; hol a földes urak zsarnoksága, elnyomása a lelkeket a végletekig elkésesítette; hol a szabad székely kisbirtokosság minthogy oláh vallásúvá legyen, inkább világgá ment: ott ma a szomszédos községek magyar és oláh földműveseinek ekéje gyakran elakad egy-egy betemetett kapufélfában, egy-egy kemény küszöb vagy a temetőkert besüppedt sirköve miatt...

Hasonló sors vár, ha a rohamos pusztítást valami, vagy valaki fel nem tartóztatja, főleg a Nyárád mentén, több székely községre, a melyeknek fentebb ismertetett fejlődése, illetőleg visszafejlődése nemcsak a magyar ember szívét szoritja össze, hanem minden humánusan gondolkozó embert részvétre kell, hogy ébresszen.

Már fentebb többször említettük, hogy a népesség szaporodása, úgy e megyében, mint az egész Székelyföldön, még az

¹⁾ A zárójelben levő nagyobb szám az 1869-iki jelenlevő polgári népességet tünteti fel, a kisebbik pedig azt jelzi, hogy 1900-ban még mennyivel volt kevesebb a lakosság száma mint 1869-ben; az *m.* = tiszta magyar község, *m. r.* = magyar-román; *r. m.* = román-magyar; *r.* = tiszta román és *n. r. m.* = német-román-magyar község.

országos átlagot sem éri el, bár e megye lakossága az, mely azt legtöbbször megközelíti. Ezen körülmény azonban nem az itt élő faj szaporodó képességének rovására irandó, hisz úgy a székelyről, mint a románról el van ismerve, hogy szapora faj; hanem a baj oka az elvándorlásban és kivándorlásban keresendő.

Az elvándorlás abban nyilvánul, hogy e megye szülőttei, mivel az egyes családok természetes szaporodásával a megélhetést biztosító termőföld sem mennyiségileg, sem minőségileg nem tarthat lépést, kénytelenek fizikai vagy szellemi munkájuk érvényesülésére a szülőföldön kívül keresni teret. A fizikai munkás-elem mint iparos, vagy földműves-napszámos, avagy cseléd a szomszédos megyékbe húzódik, avagy még távolabb is addig, míg valahol megélhetésre talál s ott igyekszik megtelepedni. A különböző iskolák pedig évente százszámra bocsátják ki azokat az ifjakat, kik kizárólag szellemi munkájukra vannak utalva. Ezekre pedig a szülőföld, vagy születési megye területén számukhoz mért arányban nem lévén szükség, ők is kénytelenek az ország minden részében szétszóródni, apasztván a fajmagyarságot itt, hol oly égetően szükség van, a nemzeti politika szempontjából is, a magyarságnak számbeli növekedésére. A székelység fiai, mikor az iskola küszöbét átlépik, egyuttal arra az útra tértek, mely őket az ősök szülőföldjétől messze elvezeti, honnan visszatérni még reményük is alig lehet. A szellemi erőnek ez a kiválása hova-tovább mind nagyobb lesz, mi előbb-utóbb odavezet, hogy a Székelyföld szellemi erők tekintetében ki fog merülni. És ez a kivándorlás szakadatlanul folyik régi idők óta. Azok a fizikai munkások, kik érzik magukban az erőt arra, hogy más vidék lakóival az ő otthonukban is felvehetik a versenyt, tehát a kiválóbbak, azok ide hagyják születésök földjét. Hogy a fizikai és a szellemi kiéltség lehetősége beállhat, azt már például a kereskedelemügyi ministerium is belátta, mikor a székely fiak ipari kiképzésének irányát kénytelen volt megváltoztatni, mert azt tapasztalta, hogy a mikor az ország nyugati részében levő nagyobb városokban képezteti ki az ifjakat ipari pályára, ezzel a székelységet magát nemhogy erősitené, sőt ellenkezőleg gyöngíti, mivel a kiképzett ifjak az erdélyi viszonyoktól elütő körülmények között növe fel, a szülőföldre nézve örökre elvesznek. Már pedig az egyedüli helyes politika csak az, mely a székelységet ősei földjén tudja megtartani.

Hogy e megye elszármazott fiai hányan lehetnek, azt megközelítőleg sem lehet megállapítani, bár annak nagy mérvére következtethetünk abból, hogy a megyebeli magyar községek lakossága évtizedek óta alig mutat fel valamelyes gyarapodást; továbbá abból, hogy az ország minden részében a hivatalnoki osztálynak tekintélyes része székely származású. Az elvándorolt munkásnépességről azonban ennyi utbaigazítást sem tudunk adni, mert az inkább elvegyül észrevétlen a nemzet tömegében; pedig ezeknek a száma jóval meghaladja az elvándorló szellemi munkásokét.

A székelység vérvesztése azonban nemesak e két csatornán át történik, hanem még egy harmadik is derekasán működik: a kivándorlás. A két első csatornán elfolyó székely-magyar

vért veszteségnek — a Székelyföldre nézve — csak napjainkban kezdik tekinteni, sőt eddig még hasznosnak is tartották az ország érdekében, hol a hasznos magyar elem számát növelték, nem gondolva meg, hogy ezáltal az erdélyi egyetlen, tekintélyes magyar sziget magyarságát veszélyeztetik; a kivándorlás útján való magyar vérveszteség azonban már korábban felkelte a közérdeklődést, a mi azután létrehozta a Székely Társaságokat, a székely congressust és a földművelésügyi minister székelyföldi kirendeltségét.

A székely kivándorlás iránt megnyilatkozott közérdeklődésre nagy szüksége is volt a magyar nemzetnek, mert sorai évente erősen apadtak itt e keleti bástyáján — az erdélyi részeken — míg a Romániába kiszorított magyar elem szétszóródott ott mint a homok: néhol csak egy-egy szem, néhol vastagabb réteg s mindenütt szűrődik bele a talajba.¹⁾ A Románia felé irányult székely kivándorlás már oly nagy mértéket öltött, hogy Románia szükségét látta annak, hogy a további kivándorlás elé gátakat emeljen s célját el is érte részben, mert 1901-től kezdve a székelységnek Amerikába való kivándorlása kezd mind nagyobb arányokat ölteni. A sort az udvarhelymegyei Szentersébet székelyei kezdték meg s ma már évente mind a négy székely megye tekintélyes számban küld ki rajokat az új világba, úgy hogy csak az 1903-ik évben is 1,125 székely ment ki Amerikába, pedig ugyanez évben Romániába is még mindig 10.750 lélek távozott.

Maros-Tordamegye lakóinak kivándorlása, a székely vármegyék között, mindig a legkisebb méretű volt. E megyebeli kivándorlás a múlt század nyolczvanas évében még jelentéktelen volt. 1885-ben 47, 1886-ban 77 útlevéllel hagyták el az országot s távoztak Romániába. Az útlevelek száma azután évről-évre szaporodott 1893-ig (1891-ben 366, 1902-ben 380, 1903-ban 517 útlevél adatott ki), ezután újra apadás állott be 1896-ig (1894-ben 431, 1895-ben 172 útlevél adatott ki), ezután a kivándorlás újból növekedett s a növekedő irány napjainkban is tart (1901-ben 310, 1902-ben 406, 1903-ban 512 és 1904-ben 822 útlevél adatott ki).

Míg az amerikai kivándorlásban a székelyek nem vettek részt, addig e megye lakói is nagyobb részben leginkább a nyári időszakra, mezei munkára mentek ki Romániába, honnan a munka végeztével visszatértek. Az amerikai kivándorlás azonban, már a távolság miatt is egészen más jellegű, mert ide nem annyira a napszámos elem, mint a kisbirtokos osztály vándorol ki az itthon levő kis vagyonuk eladása után, tehát elszakítva azt a köteléket, mely e földhöz kötötte őket. Legsomorúbb a dologban az, hogy innen, e gyenge magyar többségű megyéből is a magyar elem vándorol ki s különösen Mezőbánd, Csittszentiván, Kibéd, Makfalva, Maroskeresztúr, Nyárádtó, Havad, Kelemenelke, Erdősszentgyörgy, Mezősámsond községek székely lakossága vesz abban állandó részt. 1904-ben 1074 (Maros-Torda-

¹⁾ Hegedüs Lóránt: *A székelyek kivándorlása Romániába.* (Különnyomat a Budapesti Szemléből.)

megye és Marosvásárhely sz. kir. város együtt) személyre szóló utazási engedélyből 517 Románia felé szólott és 144 Amerika felé. Az 1905. év első négy hónapjában 353 útlevél váltatott ki 442 személy részére, kik közül Romániába már csak 99 személy tartott, míg Amerika felé 144.

Ime egy erdélyrészi megye közigazdasági élete! Azé a megyé-é, mely a 15 megye közül, a magyarság arányszámát tekintve, a negyedik; azé, mely az utolsó azok között, melyekben a magyaranyelvűek még többségben vannak. Maros-Torda megyétől kelet felé a Kárpátok aljáig egy magyar szigetet találunk még, nyugat felé pedig egy hatalmas román néptengeren kell átgázolnunk, míg újból magyarokra találunk. E megye, mely az erdélyrészi egyetlen nagyobb magyar sziget nyugati partját képezi, már a nemzetiségi hullámok által erősen meg van támadva, a hullámok a partokat már nemcsak nyaldossák, hanem sok helyen már el is öntötték. Itt a veszedelemből csak úgy menekülünk, ha nem várjuk tétlenül, míg a hullámok visszahúzódnak, mire kilátásunk sem lehet, hanem ha védőgátakat emelünk a gyengülő partok mentén, melyeknek rendeltetése nemcsak az, hogy a további foglalást megakadályozzák, hanem az is, hogy a már elöntött területeket a víz alól kiszabadítsák.

Az egész Székelyföld rászolgált a magyar nemzet legteljesebb elismerésére. Az ezer éves őrhelynek fel nem adása, megvédelmzése a székelység szívósságát, önfeláldozását eléggé kipróbálta, sőt a mint Maros-Torda vármegye közigazdasági életének tárgyalása során láttuk, az önsegítés érzete is annyira ki van fejlődve e népben, hogy a düledező őrhelyet megerősíteni újból, nem kerül a nemzetnek nagy áldozatába.

A hol Sófalvi Józsefek, Gece Dánielek, Gidófalvi Istvánok emelkednek ki a nép soraiból, hol az önsegítésnek legmodernebb formái is megmunkált talajt találnak a nép lelkében: ott csak emberies vezetésre, jóakarató támogatásra van szükség, nem pedig koldus alamizsnára.

És ne felejtse el soha egyetlen magyar politikus sem, hogy a mikor megmentjük a Székelyföldet a székelynek, tulajdonképen az erdélyi részeket lánczoljuk hozzá Magyarországhoz. A székelység vérével és verejtékével öntözött Székelyföld a székelyek előtt mindenek fölött a legdrágább, de százsorosan becsesebb kell hogy legyen az egész magyar nemzet előtt, ha az erdélyi fensíkről, e természetes fellegvárról könnyelműen lemondani nem akar.

Barabás Endre.

Közlemények és ismertetések.

Marx és Engels.

Szabó Ervin: *Marx és Engels válogatott művei*. I. kötet, Politzer 1905. XV. 400. p.

A kötetnek pusztán czíme után itélve, könnyen azt hihetné az ember, hogy egyszerű tudomásulvétellel el is lehet mellette haladni. Talán mindössze az az érdekesség benne, hogy ezeknek a válogatott műveknek magyar kiadója akadt, a mi elegendő magyar olvasóra enged következtetni. Ezt a következtetést kiegészíti az előszónak az az adata, hogy e válogatott művek 3 kötetre tervezett kiadása nagyobb példányszámban jelenik meg, mint bármely más magyar tudományos könyv.

Az eddig megjelent első kötet nemcsak ebből a szempontból, mint kortörténelmi adat, érdekes. Marx és Engels kiválogatott műveit a vállalat szerkesztője *Szabó Ervin* bevezetésekkel és jegyzetekkel is kísérte; ezek a szerény bevezetések és jegyzetek pedig megannyi alapos önálló tanulmány, a melyben annyi munka, annyi tudás és gondolat van elszórva, hogy bizony sok külön értekezés telt volna ki belőlük, ha szerzőjük nem elégedett volna meg a »szerkesztés« szerény elnevezésével.

Szabó Ervin Magyarországon a szocializmus irodalmának, úgy a marxistának, mint a nem marxistának legalaposabb ismerője s hogy ő a legalkalmasabb ember egy magyar Marx-Engels-kiadás sajtó alá rendezésére, már az előttünk fekvő első kötet is igazolja. Már maga a gyűjteménybe felveendő dolgozatok kiválogatása sem volt könnyű feladat, minthogy a tervezett három kötet alig egy tizedét teszi ki a szerzők összes műveinek. *Szabó Ervint* e gyűjtemény összeállításánál hármasszempont vezette. Minthogy a mű fő célja a marxizmusnak bemutatása a magyar olvasó közönség előtt: először is arra törekedett, hogy az, a mi Marx és Engels műveiben új és sajátos, e válogatott kiadásban lehetőleg legjobb és legjellegzetesebb műveik által legyen képviselve. Másrészt azonban arra is törekedett, hogy a marxizmust oly dolgozatokban mutassa be, a melyek az előismeretek legkisebb mennyiségét követelik, minthogy a gyűjtemény a magyar munkás-osztálynak is szól. Végül pedig az ennek folytán elkerülhetetlen hézagoknak a marxizmus rendszerében kitöltésére is kellett vállalkoznia a szerkesztőnek és főleg erre szolgálnak a szerkesztői bevezetések.

Ezeken kívül még egy szempont játszott közre. »Megen-
gedhetőnek tartottam« — mondja a szerkesztő — »néhány a
a marxizmus egyéb részeihez mérve kisebb jelentőségű darab
felvételét, nem tudományos indokból, hanem csakis azon alkalmi
okból, hogy ez a gyűjtemény magyar publikumnak szól. Ezek
a darabok Engels dolgozatai a magyar forradalomról és a német
párasztháborúról és Marx megjegyzései Kossuth Lajosról és
Klapkáról. A legtöbbször jobban érdekel az, a mi saját min-
dennapi életünket, saját hagyományainkat, ismereteinket,
érzelmeinket, saját közvetlen vonatkozásainkat érinti; talán nem
hiba hát és nem rossz szolgálat Marx és Engels emlékének sem,
hogy a magyar földmives munkásságot, a melynek körében
munkáik ezen kiadása kétségtelenül sok olvasót talál majd,
hogy az egész magyar olvasó közönséget, melyben a forradalom
hagyományai — ha ugyan igen torzítva is — erősen élnek még,
ezen az úton eleve közelebb igyekeztem hozni a mesterek ide-
genebb és megértésre nehezebb műveihez.«

Mindezeket a szempontokat számba kell venni, hogy meg-
értsük a 400 oldalra terjedő első kötetbe felvett dolgozatok
sorozatát. A gyűjtemény természetesen *a kommunista kiált-
vánnyal* indul meg. Követik: *A magyar forradalom* Engelstől;
Kossuth és Klapka Marxtól; *A demokratikus panszlávizmus*
Engelstől; *Forradalom és ellenforradalom Németországban*
Marxtól; s végül *III. Napoleon államcsínyje* Marxtól. A fordítá-
sokat Bresztovszky Ernő, Csizmadia Sándor, Garami Ernő,
Kúnyi Zsigmond és Szabados Sándor végezték. A kötet élén
Marx és Engels szeretettel megírt együttes életrajza foglal
helyet Garami Ernő tollából.

A felvett dolgozatok megválasztásáról csak akkor lehetne
végleges ítéletet alkotni, ha a háralevő két kötet tartalma is
ismeretes volna.

Nagyon elismerésre méltók Szabó Ervin bevezetései és
jegyzetei. Igen sok tudás van bennük felhálmozva. Különösen
a kommunista kiáltványhoz és a magyar forradalomhoz irt be-
vezetések emelendők ki. Az utóbbi a magyar történelem e neve-
zetes korszakát egészen új szög alatt, egészen új világításban
mutatja be. A magyar történetírásnak majd kétségtelenül fog-
lalkoznia kell Szabó Ervinnek ezzel a kísérletével, a mely a
48-iki eseményeket az osztályharcok világításában igyekszik
feltüntetni és a mely e célból a magyar történelem korábbi
századaira is rendkívül érdekes reflexeket vetít. A kommunista
kiáltványhoz irt bevezetés is hasonlóképpen nemcsak a laikus
olvasónak fog jó szolgálatot tenni.

Egy jelentékeny hiányát tapasztaljuk a vállalatnak: Ha
már nem egyszerű szövegkiadásról, hanem jegyzetes és beveze-
tési kiadásról van szó, rendkívül hasznos lett volna a Marx-
kritikának legalább ama részeire kiterjeszkedni, a melyek tekin-
tetében némi megállapodás konstatálható, jöllehet ott is, a hol
a vita még eldöntve nincsen, szintén igen érdekes és tanulságos
lett volna a vitakérdés megvilágítása. Így a könyv sokat nyert
volna elevenségben és mint a fejlődő élet egy darabja állott
volna előttünk, míg így, midőn a bevezetések és a jegyzetek

inkább csak a keletkezés és a megértés kérdései körül forognak, egyes darabok a petrifikált szöveg benyomását keltik. A kommunista kiáltvány mindjárt kitünő, sőt kihívó alkalom a továbbmenő kritika hozzácsatolására.

Az kétségtelen, hogy ez a plus a szerkesztő munkáját rendkívüli mértékben megnehezítette volna és az is bizonyos, hogy már azért is, a mit nyújtott, nagy elismerést érdemel.

Somló Bódog.

Ipari szövetkezetek.

W. Peters: *Zur neuesten Entwicklung des Genossenschaftswesens im Handwerk.* Crefeld. 1906. vm. és 117. lap.

A szövetkezeteknek főképp a mesteremberekre (a kisiparosokra) nagy hatást szoktak tulajdonítani, ép ezért nagyon érdekes egy olyan tanulmány, milyen az előttünk fekvő, a mely Németország ebbeli viszonyaival tüzetesen foglalkozik.

A tanulmány már bevezetésében utal arra, hogy az utolsó 6 évtized története szerint termelő szövetkezet a kisiparosok körében kedvező hatást nem mutat. A szövetkezetnek a kisiparosok terén is vannak előnyei, növeli a közszellemet és ápolja a kölcsönösség érzését. Téves az a törekvés, mely az iparosokat arra tereli, hogy csak saját körükben alakítsanak szövetkezeteket, ellenkezőleg az a helyes, hogy minél eltérőbb foglalkozásbeliek egyesüljenek egy szövetkezetben. Nem szabad megfélekedezni soha arról, hogy a szövetkezeti alak az iparos számára a nagy üzem előnyeit akarja biztosítani s hogy éppen ez számos iparágnál nem lehetséges. A kereskedelmi üzleti szellem hiányát, a rendszeres könyvvezetés hiányosságát ép oly kevésbé gyógyíthatja a szövetkezet, a miként nem teheti a rossz munkát jóvá.

A szövetkezeti alak jótékony hatásai az iparosok körében is korlátokhoz van kötve. A nyersanyag beszerzése szövetkezet útján azért nehéz, mert különböző minőséget követelnek az egyes iparosok. Asztalosok számára például oly terjedelmű farraktárra volna szükség, mely óriási tőkét igényelne s így közép- és kisiparos az ilyen szövetkezetben részt nem vehetne. Gépszövetkezetek rendszerint az egyes ipartelepeknek egymástól való messze fekvésében látják működésük nehézségét.

Németországban a kisiparosok szövetkezete csak nagyon nehezen haladt; és csak legujabban kezd ez az ügy ott fejlődésnek indulni. Két körülmény az, mely az ipari szövetkezetek alakítását előmozdítja. Az egyik az 1899-ik évi szövetkezeti törvény; ez megengedi a korlátolt felelősségű szövetkezeteket is, míg az előbbi törvény csak korlátlan felelősségű szövetkezeteket ismert, már pedig az iparosok köreiből a korlátlan felelősség mellett szövetkezet nem igen alakult. A másik körülmény az, hogy az új törvény ismeri a szövetkezetek szövetségét; és ez az alak a szövetkezetek működésére és keletkezésére felette előnyösen folyt be.

Mindéhez járul még, hogy a mesteremberek kérdése az

újabb németországi törvényhozásban több irányban élénk gondozást élvez. Az »Innungok« (= testületek) erkölcsi hatásukban támogatást nyernek; mesteremberek kamarát alkothatnak a kereskedelmi kamarákhoz hasonlóan, s mindez előmozdítja a szövetkezetek keletkezését is.

A mesteremberek nagygyűlése Berlinben 1900-ban a következő vezérelveket fogadta el: »a szövetkezet a mesterségek előmozdítására és erősítésére fontos eszköz; lehetővé teszi, hogy a mesteremberek a modern gazdasági rendnek előnyeit a maguk számára felhasználják. Nem a tőke elleni harcz az egyedül, mely a gazdasági károkat a mesterségekben mellőzheti; arra kell törekedni, hogy a tőke a mesterség számára hasznosíttassék; a mesterségben is a tőkét kell a vállalat alapjává tenni. A tőkehiány folytán nincs a mesterembernek elég üzlethitele; a szövetkezet mindkettőről gondoskodik; a hitelszövetkezet ép ezért minden iparos számára nélkülözhetetlen. A nyersanyag szövetkezet a mesterembernek a nagyban való vásárlás előnyeit nyújtja. A gépszövetkezet biztos eszközt nyújt a verseny és szállítóképeség fokozására. A raktárszövetkezet lehetővé teszi a mesterség termelvényeinek kiállítását és eladási képességét. Szövetkezeti munka a mesterembert mint embert is egymáshoz közelebb hozta. A szövetkezet ébreszti fel tagjaiban a közös érdek érzéseit, neveli a rendezett, erkölcsös és gazdaságos életet.«

Németország a »kisember« védelmének jelszava alatt a kisiparos érdekében is az állami támogatást alkalmazza. Aránylag még legkevesebbet tesz Poroszország. 1899. óta kölcsönökkel támogatja a szövetkezeteket; 1903-ig 14 kölcsön 20.000 márka összegben adatott szövetkezeteknek; a kölcsön föltételei a következők: a kölcsön szól 10 évre, az első évben kamatmentes, a második évben $\frac{1}{2}$, a harmadikban 1, a negyedik és ötödikben 2, a többi öt évben $3\frac{1}{2}\%$ a kamat; a tőkét évenként tizedrészben kell törleszteni. A kölcsönök 500—800 márka összegben adtak. Poroszország a szövetkezeteket azzal is támogatja, hogy szövetkezeti oktatókat alkalmaz, a kik a szövetkezeti berendezésnél segítségre állnak; tanfolyamokat rendez, melyeken a szövetkezetek jelentőségét magyaráztatja meg, és az első berendezési költségeket viseli. Bajorországban a mesterek szövetkezeteinek berendezési költségeit 300—500 márkát maga az állam viseli; ezek a szövetkezetek $2\frac{1}{2}\%$ -os államkölcsönt kapnak 10 évi törlesztésre. Szászországban az 1895/6-ik országgyűlés 2 millió és az 1899/1900-iki további 3 millió márkát szavazott meg szövetkezetek támogatására; az összeg $\frac{3}{5}$ -de mezőgazdasági $\frac{2}{5}$ -de ipari szövetkezetek számára van rendelve; 1904-ig mezőgazdasági szövetkezetekre 2,377.900 m. ipariakra 45.000 m. fordított. Württembergben a szövetkezetek alapítása, berendezési költségek fedezése és kölcsönök útján mozdíttatik elő; az 1904. évben keletkezett ipari szövetkezetek szövetsége évenként 4000 márka segélyt kap. A badeni kormány és a többi német kormány hasonlóképp pénzzel támogatják a kisiparosok szövetkezeteit.

A szerző Ausztria állami támogatását is közli, melylyel 1892. a kisipart előmozdítja és utal arra, hogy itt nemcsak az

állam, hanem, a tartományok, kereskedelmi kamarák, kerületek és községek is közreműködnek a kisipar segélyezésében maga az állam évenként nagyobb összegeket, s így 1904-ben már 706.000 koronát fordított erre a célra.

A szövetkezeteknek állami támogatását újabb időben felette vitás kérdésnek tüntetik fel. Szerzőnk elvileg nem ellenzi az állami támogatást, sőt ha egyszer az állam szociális politikájában a gyöngébbnek védelmét tűzte ki, a szövetkezetek támogatását megokoltnak találja. A gyakorlatban mindazáltal általában meg nem állapítható, használ-e az állami segély a szövetkezeti ügynek; a düsseldorfi kerületben például oly szövetkezetek, melyek állami segélyt élveztek, éppen nem mintaszövetkezetek. Poroszországban a központi szövetkezet, mely állami pénzeket és pedig 1890. óta 90 millió márkát helyez a szövetkezeti ügy rendelkezésére, eddig igen jó szolgálatot tett, habár az iparosok szövetkezete érdekében nagyobb tevékenységet nem fejt ki, hanem inkább a mezőgazdasági szövetkezetek ügyeit mozdítja elő, de azért nem zárkózik el iparos szövetkezetek elől sem.

Németországban 1904. évben volt 13.686 hitelszövetkezet, 187 iparos nyersanyag-szövetkezet, 166 gépszövetkezet, 53 raktárszövetkezet, 115 nyersanyag- és raktárszövetkezet. A szerző saját fölvételei szerint tisztán az iparosok körében volt 1904. elején 266 hitelszövetkezet, 301 nyersanyag-szövetkezet, 76 gép- és raktárszövetkezet és 62 értékesítő szövetkezet.

A szövetkezetek eddigi működését behatóan megvizsgálva, szerzőnk arra az eredményre jut, hogy a szakemberekre (kisiparosokra) nézve nagy előnyökkel jár a szövetkezet. Az előny részben nem abból áll, hogy nagy nyereséget vagy jobb árakat szolgáltatnak, hanem abban, hogy az iparost függetlenítik a kereskedőtől. Legegészségesebben fejlődtek eddig a nyersanyag-beszerzési szövetkezetek. Bizonyíték arra, hogy az állami támogatással működő szövetkezetek nagyobb eredményt mutathatnak, mint az anélkül dolgozók, eddig nincsen.

A munka utolsó fejezete a szövetkezetek szövetségeiről szól és kifejti azokat az előnyöket, melyek a szövetkezeti ügyre a szövetségek által hárulnak.

(—vits.)

Közraktárak.

Rudolf Leonhard: *Kornhäuser und Getreidehandel. Ein Beitrag zur deutschen Agrarpolitik.* München 1906. 201. lap.

A gabonaraktárak kérdése az agráriusok körében a gabonárak javítása céljából újabb időben erősen tárgyalatik. Az eddig Európában tett kísérletek gabonaraktárakkal nem igen váltak be. Az előttünk fekvő munka a kérdést Németország szempontjából tárgyalja és ismételten hangoztatja, hogy nem ellenséges indulatból tanulmányozza a kérdést, sőt neki bizonyos tekintetben rokonszenves az, mert szeretné, hogy a gabona termésének értékesítésénél a gabonaraktárak intézményében találjon támaszt, sajnálattal kell azonban megállapítania azt, hogy éppen Porosz-

országban, a hol legerősebb a gabonatárak mozgalmá és a hol az állam legtöbbet áldozott ezen intézmény meggyökeresítésére, az eddig követett irány célhoz nem vezetett.

Szerzőnk mindenekelőtt röviden jelzi azokat a törekvéseket, melyeket az agráriusok a gabonaárak megszilárdítása céljából tettek. Fölemlíti a gabonavámok meghonosítását; a Kánitz-féle javaslatot az államigabona monopol megteremtésére és a tőzsde reform-ügyében, illetőleg a határidős üzlet ellenőrzésére vonatkozó törvényhozói intézkedéseket. Az utóbbira vonatkozólag megjegyzi szerzőnk: »a történeti fejlődésből egész biztonsággal kitűnik az, hogy az, a mit az agráriusok legjobban gyűlölnék és a mi ellen leginkább küzdenek, az üzletnek folyton fejlődő elválása az árutól, sőt az üzletet kötő személytől, a viszonyok által parancsolt szükség, a mely logikai következetességgel lassankint kifejlődött.« És az árúnak elválasztása az üzlettől főhibájául rovatik fel a tőzsdének. Az a szemrehányás, melyet a határidős tőzsde ellen felhoznak, hogy ott az áruval nem törődnek, hanem csak az árkülönbséggel, hogy tehát a gabna csak speculationális tárgyal szolgál, tulajdonkép minden kereskedőt éri. Az effectiv árúnál a kereskedő sem foglalkozik személyes kedvtőlésből a búzával vagy a rozsszal, hanem azért, hogy árkülönbséget érjen el.« A német törvényhozás megtiltotta a határidős üzletet »ezzel azonban csak desorganizálta a nagy tőzsdepiacokat és a határidős üzlet előnyeit a külföldre hajtotta, a hol ezentul ezeket az üzleteket meg kellett kötni, Az állami beavatkozástól várt következmények nem valósultak meg, helyette a tőzsdereform folytán kapcsolatban a védvámokkal az effectiv árúbehozatali nagy kereskedés gyarapodott, mert csak nagyobb importőrök képesek a magas vámösszegek előlegezésére és nélkülözhetik a határidős üzlet által nyújtott viszontbiztosítást.« A kormány be is látja már, hogy az agráriusok nyomása folytán eszközölt tőzsdereform ballépés volt és törekszik is a tett intézkedéseket mérsékelni.

Minthogy mindezekkel a palliativ eszközökkel a gabna árának emelését nem érték el, egy új mentőeszmé merült fel és ez a gabnaraktárak szervezése; legyen a gazda saját maga árújának kereskedője és ne hízalja a sok közvetítő nyereségét, hanem élvezze a gazda a közvetlen eladás előnyeit.

Szerzőnk mindenekelőtt foglalkozik az amerikai silossal; utal arra, hogy a rendszer feltételezi a gabnafajoknak kevés osztályba sorozását és hatalmas központosított tőkeerőt, mely a helyi gyűjtésből a kiviteli silosig kezeli a gabnát és rendelkezik felette. Az amerikai silosrendszer mindazonáltal a gazdákra nem előnyös, ép ezért újabb időben nagy mozgalom állott be, mely a gazdák szövetkezésével ellengabnaraktári intézményt állit és a gazdáknak akarja juttatni azokat az előnyöket, melyeket eddig a hatalmas silosok bírnak. Az annyira dicsért és irigyelt amerikai silosrendszer tehát a mezőgazdák hátrányára szolgált és kényszerítette a gazdákat arra, hogy védekező actiót kezdjenek, mely most már javában foly.

Németországban az Elbe keleti része az, a mely gabnatermelésének egy részét kénytelen vagy Németország egyéb vidékein

vagy a közel fekvő külföldön, kivált a skandináv országokban piacra vinni, ép ezért ezen vidék gazdái érzik legerősebben a gabnaversenyt nyomását és kívánták lehangosabban a gabnavámokat, és közülök támadtak az agrárvezérek. Innen eredtek a hangok, melyek követelték, hogy a gazda saját maga határozza meg termése árát és függetlenítse magát a kereskedőtől. Ez a vidék legerősebb követelője a gabnaraktári intézménynek, mely által hiszi, hogy a világ piac árai ellen a küzdelmet fölveheti, mert általa kézben tartja a belföldi termést, a gabnát az igénybevevő vidékeknek szükségletük szerint megküldi és a világpiacnak csak annyiban enged befolyást, a mennyiben tényleg behozatalra képes.

Szerzőnk ezek után részletesen foglalkozik a német gabnaraktár intézményével és pedig az északnémet és a délnémet kísérletekkel; ezen előadásból látjuk, hogy Északnémetországon részben erős államsegélylyel nagyobb raktárak keletkeztek, melyeknek legnagyobb része meglehetősen kudarczsal végezte be működését. Délnémetországban ellenkezőleg inkább kisebb raktárakat állítottak föl, melyeknek nagy része igen szép eredménnyel dolgozik.

Hogy az északnémet gabonaraktárak nem dolgoznak eredménnyel, noha az állam 5 millió márka erejéig segíyezi ezt az intézményt, azt szerzőnk két rendbeli oknak tulajdonítja. Egyrészt e gabonaraktárintézmény hibákkal jár, melyek a raktárok céljából és kezeleséből származnak; ezek a hibák a következők: *a)* magas vételárak, melyeket a szövetségi tagoknak adnak; *b)* a saját gabonaüzlet, mely veszteséggel jár; *c)* a raktárak nagy működési körre terjeszkednek. Másrészt azért nem sikerült az intézmény, mert a műszaki berendezés hibás és a szervezet rossz; így *a)* az üzleteknél az általános költségek túl nagyok; *b)* drága kölcsönökért nagy kamatokat kell fizetni; *c)* az évi forgalom nem elegendő nagy; *d)* nagy a veszteség rothadás és száradás következtében. Legnagyobb hiba az, hogy a raktárak a tagoknak jó gabonaárakat akarnak biztosítani és adni. Ez a törekvés nemcsak a raktárintézmény alapeszméjében fekszik, mert hisz a gabonaraktárak főcélja, hogy a szövetségi tagok jobb árhoz jussanak, mint a milyent a kereskedés adna; hanem azért is rendszeres, mert így lehet a raktárintézmény mellett legerősebb reklamot csinálni és a tagok számát gyarapítani. De ezáltal el is lehet kerülni azt, hogy magas osztalék ne kerüljön ki és így ne jusson a gabonaraktár intézménye abba a gyanuba, hogy egyszerűen kereskedelmi üzlet, csak olyan mint akármelyik részvénytársaság. Nagy árt kell a szövetségi tagoknak adni, mert a szövetségnek a hivatása a kereskedést kiszorítani és az árakat emelni.

Az északnémet gabonaraktárak csak akkor fognak beválni, ha kereskedelmi vezetésben részesülnek; ha nem indulnak ki abból a szempontból, hogy minden áron az árakat emelniök kell, hanem ha helyes vezetés mellett évi nyereségeiket utólag a szövetségi tagok kezébe juttatják. Szóval, ha csak olyan kereskedőkké lesznek, mint a milyenek azok, a kik ellen az agitatio megindult, vagyis ha a kereskedelmi szellem fogja ezeket a szövetségeket is vezetni. (—vits.)

Az 1905. évi francia sztrájkstatisztika.

Ministère du commerce, de l'industrie et du Travail. Direction du Travail: *Statistique des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1905.* Paris MCMVI 684 l.

Franciaországban az 1905. évben 830 sztrájk folyt le, melyben 177.666 munkás (114.127 férfi, 26.606 nő és 6.933 fiatalokorú munkás) vett részt, kik 5.302 üzemben voltak alkalmazva. A sztrájkok folytán 2,746.686 munkanap veszett kárba; e közül 2,522.030 munkanap a sztrájkolókra, 214.654 munkanap pedig 18.146 a sztrájkban részt nem vett oly munkásra esett, kik társaik szünetelése folytán voltak kénytelenek a munkát félbeszakítani.

Az egyes iparcsoportok közül szám szerint a textilipart érte a legtöbb sztrájk és pedig 130, vagyis az összes sztrájkok 15·66⁰/₀-a, 112 sztrájk (13·49⁰/₀) jut a fémiparra, 103 sztrájk (12·41⁰/₀) az építőiparra, 94 sztrájk (11·33⁰/₀) a bőriparra, 87 sztrájk (10·48⁰/₀) a közlekedési iparra. A többi iparcsoportra eső sztrájkok száma egy esetben sem haladja meg az összes sztrájkok öt százalékát.

A mi a sztrájkoló munkások számát illeti, e részben első helyen az építőipar áll 31.055 sztrájkoló munkással, vagyis az 1905. évi sztrájkokban résztvett összes munkások 17·48⁰/₀-ával; sorban utána következik a fémipar 26.540 sztrájkoló munkással (14·94⁰/₀), azután a textil-ipar 25.446 sztrájkoló munkással (14·38⁰/₀), a kőipar 13.100 sztrájkoló munkással (7·37⁰/₀), a faipar 14.918 sztrájkoló munkással (8·30⁰/₀) stb.

A 830 sztrájk közül 10 egyidejűleg 100 üzemet érintett; egy sztrájk (a fodrászok sztrájkja Marseilleben) pedig egyszerre 200 üzemre terjedt ki. Az 1905. évben egyáltalában nagy volt az úgynevezett csoportsztrájkok száma Franciaországban. Az előbb említett két eseten kívül a statisztika még nyolcz oly sztrájkról számol be, melyek mindegyike egyidejűleg 100–200 üzemet érintett.

A sztrájkok túlnyomó része a lefolyt esztendőben egy hét alatt ért véget; a 830 sztrájk közül 486 egy hétig vagy egy hétnél rövidebb ideig tartott s ezek között 145 olyan sztrájk volt, mely egy napon belül, vagy még ennél is rövidebb idő alatt, 79 pedig, mely két napon belül szünt meg. Száz napnál tovább nyolcz sztrájk tartott; a leghosszabb sztrájk 379 munkanapot vett igénybe.

A lefolyt 830 sztrájk közül 677 esetben valamennyi résztvevő munkás, vagy ezeknek egy része, tagja volt a szakszervezetnek. A munkaadók ellenben 333 esetben voltak szervezve. A sztrájkok folyamán vagy nyomán harmincznégy munkás-szakszervezet és kilencz munkaadó-szervezet alakult. Az egyik sztrájk következtében ellenben egy munkás-szakszervezet feloszlott, mely egy korábbi sztrájk alkalmával létesült. Egy másik sztrájk pedig egy munkaadó-szervezet feloszlására vezetett. Két sztrájk sikeres befejezése után a munkások nagy tömegekben csatlakoztak a már létező szakszervezetekhez. A szakszervezeti szövetségek ötvenhat sztrájk folyamán rendszeresen segélyezték tagjaikat és néhányszor a nem szervezett sztrájkolókat is. Három esetben azon munkások, kik a munkát be nem szüntették, a munka-

beszüntetés tartama alatt keresményük egy részét a sztrájkoló társaikat segélyező szakszervezeteknek juttatták.

A munkások két esetben egyebek között az átsztrájkolt napokra eső munkabérek megfizetését is követelték a munkaadóktól, kik e követelményt részben teljesítették; az egyik munkaadó ezer frankot küldött a munkás-szakszervezet pénztárának, a másik munkaadó pedig huszonöt sztrájkolónak a sztrájk folytán elmulasztott kilencz nap közül hat napra eső munkabérét térítette meg. Egy sztrájk alkalmával, mely másfél napig tartott, a munkások az ezen időre eső teljes munkabért megkapták, egy másik sztrájkban pedig, mely három napig tartott, a munkaadó a sztrájkoló munkásoknak szintén megadta a sztrájk idejére a megfelelő munkabért azon feltétel alatt, hogy a munkások ennek fejében a munka újrafelvételét követő vasárnapon dolgozni fognak. Az egyik munkaadó, kinek üzeme tizenegy napig állt sztrájk alatt, naponként és fejenként egy font kenyeret osztott ki sztrájkoló munkásainak gyermekei és elaggott hozzátartozói között. Ugyanezen munkaadó egy későbbi sztrájk alkalmával, mely vállalatának egy másik telepét érintette, sztrájkoló munkásainak (tizenhárom átsztrájkolt munkanap közül) hat napra eső munkabért fizetett.

A sztrájkok okai között az 1905. évi francia sztrájk-statisztikában is a legtöbbször a munkások béremelésére irányuló követelése szerepel. Ez az indok 471 sztrájkra (az összes sztrájkok 56·73°/_o-ára) adott alkalmat és 123.972 munkást (az összes sztrájkolóknak 69·78°/_o-át) készített a munka beszüntetésére. Személyi okok, úgymint elbocsátott munkások visszafogadása, egyes művezetők vagy munkások elbocsátása stb., 133 sztrájkra (16·02°/_o) vezettek, melyekben 31.721 munkás (17·85°/_o) vett részt. Ugyanennyi sztrájkot idézett elő a munkaidő megrövidítésének követelése a munkások részéről, csakhogy ezen sztrájkok az előbb említett csoportnál intenzívebbek voltak, a mennyiben ez okból 52.918 munkás (29·79°/_o) hagyta abba a munkát. A darabszám szerinti bérek eltörlése miatt, illetőleg e bérrendszer tervbe vett meghonosítása miatt 67 esetben (8·07°/_o) 34.382 munkás (19·35°/_o) állt sztrájkba.

A munkaidő megrövidítése érdekében megindított 133 sztrájk közül 35 az építőiparra, 24 a közlekedési iparra és 23 a fém-, továbbá a bőrreparra esett. Ez adatok magukban foglalják azon sztrájkokat is, melyek a vasárnapi, illetőleg heti munkaszünet és a félhavi munkaszünet rendszeresítésére irányultak. Az előbbi törekvés 24, az utóbbi 2 sztrájkot idézett elő.

Az 1905. évi sztrájkok kimenetelét, illetőleg eredményét a következő adatok tüntetik fel, melyek az összehasonlítás végett az 1895—1904. évig terjedő legutolsó tíz esztendő megfelelő átlagszámaival vannak szembe állítva :

	Sztrájkok száma	Az összes sztrájkok %-ában	Sztrájkolóknak száma	Az összes sztrájkolóknak %-ában	1895—1904-ig a sztrájkok %-ában	1895—1904-ig a sztrájkolóknak %-ában
Teljes sikerrel végződött sztrájkok . . .	184	22·17	22.872	12·87	23·65	14·29
Részben sikerrel végződött sztrájkok . .	361	43·50	125.016	70·37	36·11	60·62
Sikertelenül végződött sztrájkok . . .	285	34·33	29.778	16·76	40·24	25·09

A munkásokra nézve legkedvezőbben végződtek a sztrájkok a nemes fémiparban, hol a sztrájkoló munkások 51·31⁰/₀-a, azután a sokszorosító iparban, melyben a munkások 43·93⁰/₀-a, a kőbányászatban, hol a sztrájkoló munkások 33·18⁰/₀-a ért el teljes sikert. A többi iparcsoportokra vonatkozó adatok az előbbieket mögött messze elmaradnak. A sikertelen sztrájkokban legnagyobb mérvben a kőbányák sztrájkoló munkásainak volt része; ezeknek 41·88⁰/₀-a sztrájkolt minden siker nélkül; utánuk az élelmezési ipar sztrájkoló munkásai következnek, kiknek 28·49⁰/₀-a szüntette be sikertelenül a munkát.

Majdnem minden iparcsoportban a munkásoknak több mint a fele legalább részben sikert ért el. Kivételt képez e tekintetben a kohászat, hol a sztrájkoló munkásoknak csak 39·35⁰/₀-a, a sokszorosítóipar, melyben a sztrájkoló munkásoknak csak 38·29⁰/₀-a, az építőipar, melyben a sztrájkoló munkásoknak csak 28·22⁰/₀-a és a kőbányászat, hol a sztrájkoló munkásoknak csak 24·94⁰/₀-a ért el részleges sikert.

A mi az egyes sztrájkoknak eredményét a sztrájkok okaira való tekintettel illeti, legtöbb sikerrel jártak a birságpénzek eltörlése érdekében folytatott sztrájkok, számszerint 26 sztrájk 21.241 sztrájkolóval, kiknek 72·19⁰/₀-a teljes sikerrel hagyta abba a munkát. Továbbá a darabszám szerinti munkabér eltörlését követelő sztrájkoló munkások 65⁰/₀-a ért el teljes sikert. Ezzel szemben sikertelenül harcolt a személyi okokból sztrájkoló munkások 75·51⁰/₀-a a tanoncok számának korlátozása érdekében sztrájkoló munkások 58·54⁰/₀-a, a női munkások elbocsátásáért sztrájkoló munkások 55·26⁰/₀-a stb. A vasárnapi, illetőleg heti munkaszünetért folytatott 24 sztrájk közül 8 teljes sikerrel, 12 részben sikerrel s 4 sikertelenül végződött. A napi munkaidő megrövidítésére irányuló 133 sztrájk közül 48 sztrájk 20.947 sztrájkolóval (39·58⁰/₀) teljes sikert, 47 sztrájk 27.019 sztrájkolóval (51·05⁰/₀) részben eredményezett sikert és 38 sztrájk 4.952 sztrájkolóval (9·35⁰/₀) sikertelen maradt.

A sztrájkok eredményének mérlegelésénél fontos szerepet játszik az egyes sztrájkokban közvetlenül részt vett munkások száma és a sztrájkok tartama. Az alábbi táblázatban ez adatok egymás mellé vannak állítva.

A sztrájkolóok száma	a sztrájkok száma	teljesen sikeres	részben sikeres	sikertelen
	s z t r á j k o k	s i k e r e s	s z á m a	s z á m a
25 és ennél kevesebb	221	45	65	111
26— 50	177	40	70	67
51— 100	163	45	77	41
101— 200	107	23	49	35
201— 500	103	22	61	20
501—1000	31	8	16	7
1000 és ennél több	28	1	23	4
	830	184	361	285
A sztrájkok tartama				
Egy hét és ennél rövidebb	486	142	173	171
8— 15 nap	159	23	79	57
16— 30 »	94	8	56	30
31—100 »	83	11	48	24
100 napnál hosszabb	8	—	5	3
	830	184	361	285

A francia sztrájkstatisztika a munkabér emelésére irányuló 471 sztrájk közül 300 sztrájkra vonatkozólag pontos adatokat közöl a munkabeszüntetés folytán elért béremelkedésekről s a kárba vesztett munkanapok által okozott munkabérveszteségekről. Ezzel 300 sztrájk pénzügyi mérlegét állítja elénk, természetesen csak egyoldalúan, a munkások érdekeire vonatkoztatva. Az eredmény a következő:

	Teljes sikerrel	Részleges sikerrel	Sikerte- lenül	Összes sztrájkok
	v é g z ő d ő t t s z t r á j k o k			
Sztrájkok száma	85	119	96	300
Sztrájkolók száma	11.844	29.525	8.017	49.386
Átlagos napi munkabér fran- kokban a sztrájk előtt . .	4 22	3 61	3 50	3 68
Átlagos napi munkabér fran- kokban a sztrájk után . .	4 72	4 17	3 50	4 15
A sztrájkolók által elmulasz- tott munkanapokszáma . .	70.848	307.824	96.953	475 625
Az elmaradt munkabér ösz- szege frankokban	299.279	1,112.126	339.263	1,750.668
300 napi munka után elért brutto munkabérnyereség frankokban	2,084.833	4,920.603	—	7,500.436
Tiszta munkabérnyereség frankokban	1,785.554	5,808.477	—	5,254.768
A veszteségek fedezésére szükséges munkanapok száma	51	67	—	75

A munkabér tervbe vett leszállítása ellen megindított 41 sztrájk közül csak 16 sztrájkra sikerült a megfelelő pontos adatokat egybegyűjteni. A nyereség és veszteség a sztrájkok ezen csoportjánál a következőkép alakult:

	Teljes sikerrel	Részleges sikerrel	Sikerte- lenül	Összes sztrájkok
	v é g z ő d ő t t s z t r á j k o k			
Sztrájkok száma	9	2	5	316
Sztrájkolók száma	1.141	538	351	51.416
Átlagos napi munkabér fran- kokban a sztrájk előtt . .	3 05	3 02	2 67	3 65
Átlagos napi munkabér fran- kokban a sztrájk után . .	3 91	3 13	3 67	4 13
A sztrájkolók által elmulasz- tott munkanapok száma .	13.704	8.070	2.487	499.886
Az elmaradt munkabér ösz- szege frankokban	41.818	24.347	6.629	1,823.462
300 napi munka után elért brutto munkabérnyereség frankokban	294.300	17.776	—	7,317.512
Tiszta - munkabérnyereség frankokban	252.482	—	—	5,494.050
A veszteségek fedezésére szükséges munkanapok száma	43	411	—	75

Ez utóbbi összeállításban természetesen nem a sztrájk előtt tényleg fizetett napibérek, hanem a munkaadó részéről tervezett leszállítás (a sztrájk indító okának) figyelembevételével kiszámított munkabérek szerepelnek.

Az előbbi két táblázat a munkabérek okából megindított 512 sztrájk közül (471 sztrájk a munkabérek emelésére és 41 sztrájk a munkabérek leszállítása ellen) csak 316 sztrájkra, tehát a sztrájkok e csoportjának csak mintegy háromötöd részére (62·7⁰/o-ára) és 51.416 sztrájkolóra vonatkozólag tartalmaz adatokat. A többi 196 e nembeli sztrájkot, mely a sztrájkok ezen csoportjában résztvett munkások túlnyomó részét, azaz 77.952 sztrájkolót ölelt fel, számitáson kívül kellett hagyni. Ez utóbbi sztrájkok egy-némelyikénél ugyanis a munkaadó és munkás között a munkabér tekintetében felmerült ellentétek csakis az ugynevezett túlórákra, vagy az éjjeli munkára, vagy pedig a termelési jutalomra, tehát a bérkérdés lényegtelen, vagy legalább is kevésbé fontos pontjaira szorítkoztak. Némely sztrájkoknál továbbá az ellentét csak egyes czikkek munkabérére vonatkozott, míg a termelt többi árúczikk munkabére változatlan maradt s így nem igen lehetett még csak megközelítőleg sem megállapítani azon befolyást, melyet ezen talán hosszabb, talán rövidebb ideig gyártott egyes cikk az átlagos napi munkabér alakulására gyakorolt. Néhány sztrájk folytán ismét az órabér emelkedett, a munkaidő pedig egyidejűleg megrövidült, úgy hogy a napibér nagysága változatlan maradt s a sztrájkoló munkások tulajdonképen hosszabb szabad időnél egyebet nem nyertek. Teljesen külső okok tették lehetetlenné a bérkocsisok sztrájkmozgalmának a számitásba való bevonását. Az ellentétek e szakmában két irányban tértek el: vitássá vált részben azon bérösszeg, melyet a bérkocsis a jármű tulajdonosának a jármű használata fejében naponként fizetni tartozik, részben pedig azon osztalékminimum, melyet a jármű tulajdonosa a napi bevételekből a bérkocsisnak a munka ellenében juttat. Minthogy pedig — mint a francia sztrájkstatisztika mondja — nem áll semmi gyakorlati eszköz rendelkezésre, melynek segítségével a bérkocsisok napi bevétele megállapítható lett volna, ennél fogva ezen bérmunkások sztrájkmozgalmának pénzügyi eredményeit kiszámítani nem lehetett.

A békéltetésről és választott birói eljárásról szóló 1892. évi december hó 27-én kelt törvény az 1905. évi sztrájkok folyamán 246 esetben nyert alkalmazást. Minthogy pedig ez évben 830 sztrájk folyt le, a békéltető eljárást a felek a sztrájkok 29·64⁰/o-ánál vették igénybe. Ez arány a korábbi évekhez képest a viszonyok kedvező fejlődésére vall; 1904-ben a sztrájkok 24·07⁰/o-a, az 1892. évi törvény uralmának tizenkét esztendejében (1893—1904.) pedig a sztrájkoknak átlag 23·94⁰/o-a került békéltető eljárás alá.

A békéltetést 88 esetben a munkások, 4 esetben a munkaadók, 6 esetben pedig a munkások és munkaadók együttesen kezdeményezték. A békebiró 148 sztrájkban lépett fel hivatalból mint közvetítő. Az említett törvény szerint ugyanis a békebiró hivatalból is beleavatkozhatik a sztrájkmozgalomba, ha előzőleg az érdekelt felek egyike sem vette igénybe a békéltető eljárást. Ez esetben a békebiró felhívja a sztrájkoló munkásokat s munka-

adóikat, hogy három nap alatt a felmerült ellentétek mibenlétét, a békéltetés tekintetében elfoglalt álláspontjukat, végre megbizoztaik vagy képviselőik nevét vele közöljék.

A békéltetési kísérletek 68 esetben meddők maradtak és pedig 51 esetben a munkaadók, 8 esetben a munkások és 9 esetben mindketten visszautasították a békéltető eljárást. E hatvan-nyolcz sztrájk közül tiz sztrájk a békéltetés megghiusulása daczára elintézést nyert és pedig egy sztrájk a felek közvetlen tárgyalása során, a békebiró félhivatalos közreműködése mellett, három sztrájk a felek kölcsönös engedékenysége, három sztrájk a munkások követelményeinek elejtése árán, három esetben pedig a sztrájkoló munkások elbocsáttattak és ujakkal helyettesítették. A többi 58 esetben a munkások a sztrájkot folytatták.

Békéltető bizottság (Comité de conciliation) 171 sztrájk alkalmából alakult. E 171 sztrájk közül 96 sztrájkot közvetlenül e bizottságok szüntettek meg. A bizottság a békéltetés sikertelensége után 34 esetben választott bíróság (conseil d'arbitrage) alakítását javasolta. Ez ajánlatot a felek 8 esetben elfogadták, 26 esetben pedig visszautasították, és pedig 14 izben a munkaadók, 2 izben a munkások és 10 izben mindkét fél.

A békéltető bizottságok és választott bíróságok előtt együttesen 103 sztrájk, az összes sztrájkok 22·8⁰/₀-a ért véget. Ezek közül 7 sztrájk megszüntetése esik a választott bíróságokra. Ide kell sorolni azonban még 14 oly sztrájkot is, mely ugyan nem a békéltető eljárás során, hanem nyilvánvalólag a feleknek a békéltetés alkalmával történt közeledése folytán szünt meg.

A munka beszüntetése előtt a munkások 16 esetben fordultak a felmerült ellentétek kiegyenlitése végett a békéltető bizottságokhoz. E közül három esetben az ellentétek a munkásokra nézve teljes sikerrel nyertek megoldást, három esetben egyezés jött létre és négy esetben a munkások követelése elvettettek, de a munka nem szünt meg. Két esetben az érdekellentétek, minthogy a munkaadók a békéltető tárgyaláson részt venni vonakodtak, nyílt sztrájkra vezettek. A többi négy esetben a békéltető bizottság megalakult ugyan, de megállapodásra jutni nem volt képes, mire a munkások a munkát beszüntették.

A 246 sztrájkon kívül, melyben az 1892. évi törvény nyert alkalmazást, a francia sztrájkstatisztika még 87 oly sztrájkról számol be, melyek nem hivatalos jellegű békéltetés útján (prefektusok, alprefektusok, polgármesterek, rendőrfőnökök közbenjárásával) értek véget.

A munkásszervezetek 114 sztrájkban (13·73⁰/₀) 41.242 sztrájkoló (23·21⁰/₀) nevében tárgyaltak a munkaadókkal. E sztrájkok közül huszonegy sztrájk a munkásszervezetek és a munkaadószervezetek között létrejött egyezés folytán szünt meg ; e sztrájkok átlag tizenhárom napot vettek igénybe, de volt közöttük öt olyan, mely egy napon belül (két sztrájk két óra, két sztrájk öt óra, egy sztrájk hét óra alatt) ért véget, de viszont egy olyan is, mely nyolczvanhét napig huzódott el. A 114 sztrájk közül, melyben az egyezkedést a munkásszervezetek vezették, a munkásokra nézve harmincznyolcz sztrájk járt sikerrel, hatvannyolcz részben sikerrel, nyolcz pedig sikertelen maradt.

Moldoványi István.

Közgazdasági szótár.

Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden. Herausgegeben von Ludwig Elster. Zweite, völlig umgearbeitete Auflage. Erster Band. Abbau-Gutsherrschaft. Gustav Fischer, Jena. 1906. IV.—1160.

Első kiadásban 1898-ban jelent meg a »Wörterbuch«, mely alkalommal a tudományos sajtó osztatlan elismeréssel fogadta. Ezeket az elismerő bírálatokat igazolja most az a tény, hogy 8 esztendőn belül a hatalmas munka második kiadását kellett sajtó alá rendezni. A munka a »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« című vállalattól teljesen független ámbár ez utóbbi is a Gustav Fischer jeni kiadó cégénél jelent meg és kiadótárs gyanánt dr. Elster ezen is szerepel. Az előttünk fekvő mű sokkal tágabb körnek van szánva, mint a »Handwörterbuch.« Hivatása az, hogy az államtudományok iránt komolyabban érdeklődő főiskolai ifjúságnak hasznos segédkönyvül szolgáljon, valamint az is, hogy a leginkább csak jelszavakkal dolgozó nagyközönségnek alkalmat szolgáltatson ismereteinek bővítésére. A munkának aránylag olcsó ára lehetővé teszi azt, hogy mindenki, a ki közgazdasági kérdések iránt komolyan érdeklődik, a könyvet megszerezhesse. Az első kötet munkatársainak kiváló neve teljes garanciát nyújt az essay-szerű cikkek értéke tekintetében. E mellett mint kiváló érdemet ki kell emelnünk azt is, hogy az egész munkának alapját egy jól átgondolt egységes rendszer képezi, melyről az előszó tájékoztat. Sajnosan kellett azonban tapasztalnunk, — mint minden alkalommal, úgy most is — hogy a magyarországi viszonyok ebben a külföldi munkában sem nyernek megfelelő méltánylást. A nemzetközi adatok felsorolásánál — a házassági statisztika egy-két esetét kivéve — Magyarország sehol sem szerepel önállóan, hanem mindig »Oesterreich-Ungarn« cím alatt, a hol azután előbb Ausztriáról és másodsorban Magyarországról esik szó. Legtöbbször pedig egyáltalában nem találunk magyar adatokat. Sokszor pedig a meglevők igen hiányosak. Így például az »Arbeiterschutzgesetzgebung« címszónál Georg Adler a kieliegyetem tanára, abban a véleményben van, hogy a munkásvédelem Magyarországon még embrionalis alakban van. Csak két törvényt ismer idevágóan, az 1884: XVII. t.-cz. és az 1891: XIII. t.-cz.-et. De már az 1893. XXVIII. t.-cikket hallgatással mellőzi és javulást csak a Fejérváry-Christoffy (sic!) tervezte választói reformtól vár. Más helyütt, mint pl. a »Baumwollindustrie« címszónál a közölt statisztikai adatok teljesen hasznavehetetlenek, mert az egész »monarchiára« szólanak. A »Bevölkerung« címszó alatt a »monarchia« népessége szerepel 71·9 számmal. A »Bier und Bierbesteuerung« cz. cikkben olyan formán hangzik a dolog, mintha az osztrák söradótörvény Magyarországon is érvényben lenne. A »Branntweinsteuer« cz. cikkben meg Ausztriában is a 70 és 90 filléres régi adótétellel operál a szerző a 90 és 1 K. 10 filléres új adótételek helyett. A Magyarországról szóló rész pedig itt teljesen érthetetlen, mert a szeszadót összezavarja az italmérési monopóliummal az egyébként nagyhirű Heckel. Ugyanő a »Budget« cím alatt a

magyar-osztrák quótát még mindig 30:70-re teszi. Ennek és az ehhez hasonló hiányoknak azonban nem annyira a kötet kiváló írói, mint inkább magunk vagyunk az okai, mert túlon-túl kevésbé ismertetjük hazai viszonyainkat a külföldi tudományos folyóiratokban. Már pedig hiába — a magyar nyelvet csak a Kárpátoktól a horvát határig értik. Evvel kapcsolatban érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy a »Börsenwesen« cz. cikkben Schanz egy magyar írónak a munkájára is hivatkozik és pedig St. v. Tisza: Ungarische Agrarpolitik 1897. című művére, melyben Tisza István azt bizonyítja, hogy a budapesti határidő üzletek folytán az augusztusi, tehát az aratás utáni gabonaárak mindinkább közeledtek a novemberi gabonaárakhoz.

Flórián Károly. (Eperjes).

Magyar Compass.

Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. 1906—1907. XXXIV. évfolyam. Szerkeszti: Galántai Nagy Sándor. Budapest. XXXIV. 2368. oldal.

E kitűnő pénzügyi évkönyvnek immár 34-ik évfolyama jelent meg most. Ez az 1905. évi üzleteredményeket tartalmazza és a magyarországi, horvát-szlavon és ausztriai összes pénzintézeteken kívül, a szövetheszeket is figyelembe veszi. Míg a gyakorlat embere különösen a számbeli adatoknak és az utolsó eredmények kimutatásának veheti hasznát, addig a gazdasági történetíró számára az egyes intézetek fejlődési történetére vonatkozó részletes fejtegetések birnak különös beccsel.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A *M. K. T.* igazgatósága elkészítette az 1906-ik évi zárószámadást és azt a f. é. január hó végén tartandó választmányi ülés elé fogja terjeszteni.

Társaságunk választmányának négy taggal való kiegészítése, valamint könyvtárnok választása a legközelebbi rendes közgyűlésen fog megejtetni.

A *dohánygyári munkáviszonyok Magyarországon* című előadás kapcsán, melyet múlt év decemberben Bányász László úr tartott, érdekes vita fejlődött; ezt a *K. Sz.* a februári számban fogja közölni.

**A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége,
igazgatóválasztmánya, számvizsgálói és a társasági tagok
névsora 1906. december 31-én.**

I. Elnökség.

Tiszteletbeli elnök: Láng Lajos.

<i>Elnök:</i>	Kautz Gyula	<i>Pénztáros:</i>	Kőrösi Imre.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.	<i>Ellenőr:</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Főtítkárok:</i>	Mandelló Gyula.	<i>Könyvtáros:</i>	—
	Hegedüs Lóránt.	<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Bedő Albert	21. Hollán Sándor	41. Popovics Sándor
2. Bernát István	22. Horváth János	42. Schmidt József
3. Concha Győző	23. Jankovich Béla	43. Schober Albert
4. Deutsch Antal	24. Jellinek Henrik	44. Schwarz Gusztáv
5. Falk Miksa	25. Kilényi Hugó	45. Szabó Jenő
6. Fellner Frigyes	26. Krejcsi Rezső	46. Szántó Menyhért
7. Fenyvessy Adolf	27. Kunz Jenő	47. Széll Kálmán
8. Forster Géza	28. Lánczy Leó	48. Szilassy Zoltán
9. Földes Béla	29. Lukács Antal	49. Sztérynyi József
10. Gaál Jenő	30. Mailáth József gr.	50. Teleszky János
11. Gelléri Mór	31. Mándy Lajos	51. Tisza István gr.
12. Ghyczy Béla	32. Mariska Vilmos	52. Tolnay Lajos
13. Gonda Béla	33. Matlekovits Sándor	53. Vargha Gyula
14. Gorove László	34. Mende Bódog	54. Vizaknai Antal
15. Halász Imre	35. Miklós Ödön	55. Vörös László
16. Hatvany József	36. Nagy Ferencz	56. Wickenburg Márk gr.
17. Heltai Ferencz	37. Navratil Ákos	57.
18. Hertzka Tivadar	38. Neumann Ármin	58.
19. Hevesi Ödön	39. Neumann Károly	59.
20. Hieronymi Károly	40. Pap Dávid	60.

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Emich Gusztáv	Fritz Péter
Beck Dénes		Székely Ferencz

IV. A Társaság tagjai.

a) *Alapító tagok.*

Burchard-Bélavary Konrád, főrendi-házi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
Budapesti kereskedelmi és ipar-kamara, Budapest.
Budapesti Nagykereskedők és Nagy-iparosok Társasága, Budapest.
Földvály József dr., min. titkár, Brüssel.
Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

b) *Budapesti rendes tagok. *)*

Ágoston József kir. tanácsos, Ujvilág-u. 2. 1894 II.
Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Váci-körút 22. 1894 II.
Árkövy Richárd dr., az Orsz. M. G. E. titkára, Váci-u. 65. 1903 I.
Bacher Emil malomigazgató, Viktória-gözmalom. 1894 II.
Balkay Béla dr., ügyvéd, Retek-utca 49. 1903 I.

*) A nevek után levő évszám a belépési évet, a római szám a félét jelenti.

- Bálint Béla dr., az osztrák-magyar bankjogtanácsosa, Columbus-u. 31. 1905 II.
- Ballai Lajos dr., szab. hiv. elnök, Orsz. szab. hivatal. 1894 II.
- Balogh Jenő dr., egyetemi tanár, Szentkirályi u. 35. 1902 I.
- Bamberger István dr., kincstári jogügyi fogalmazó, V., Erzsébettér 6. 1904 I.
- Bánfi Oszkár pénzügyintézeti tisztviselő, Belvárosi takarékpénztár. 1899 I.
- Baross Géza, min. osztálytanácsos, Postatakarékpénztár. 1894 II.
- Baross Lajos dr., ügyvéd, Közp. hitelszövetkezet. 1897 II.
- Barta Arnold, vezérigazg., Agrárbank. 1898 II.
- Bartóky József dr., min. tanácsos, Földmívelési ministerium. 1899 I.
- Batthyány Tivadar gr., képviselő, VIII., Sándor-u. 10. 1894 II.
- Baumgarten Nándor dr., ügyvéd, egyetemi tanár, N.-Korona-u. 18. 1903 I.
- Beck Dénes bankigazgató, Ó-utca 11. 1894 II.
- Beck Miksa, bankelnök, Leszámitoló bank. 1894 II.
- Bedő Albert, ny. államtitkár, Alkotmány-u. 10. 1894 II.
- Benke Gyula, igazgató, Andrásy-út 5. 1894 II.
- Benedikty Béla, min. tanácsos, Pénzügyministerium 1894 II.
- Bernát István dr., képviselő, Üllői-út 25. 1894 II.
- Biró Pál dr., Nagy János-utca 13. 1902 II.
- Biró Tamás, min. tanácsos, Keresk. Ministerium. 1894. II.
- Bischitz Arthur, tőzsdetanácsos, Széchenyi-tér 3. 1894 II.
- Blum Brunó, bankigazgató, Váci-körút 32. 1899 II.
- Bognár Mátyás dr., ügyvéd, Magyar-utca 7. 1902 I.
- Bokor Gusztáv dr. jogtudor, Andrásy-út 45. 1899 I.
- Borbély Lajos vezérigazgató, Déli-Bossányi Endre igazgató, Széchenyi-utca 3 1894 II.
- Bródy Lajos dr., szerkesztő, Neues Pester Journal. 1894 II. báb-utca 20. 1895 II.
- Brüll Ignác dr., angol konzul, Váci-körút 26. 1896. I.
- Buday László dr., min. titkár, Orsz. közp. stat. hivatal. 1897 II.
- Chorin Ferencz ifj. dr., ügyvéd, Sas-utca 14. 1902. I.
- Concha Győző dr., udvari tanácsos, egyetemi tanár, Múzeum-u. 19. 1894 II.
- Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Földhitelint., Bálvány-u. 1894 II.
- Csöke Ferencz, min. tanácsos, Kis-Ernő-u. 4. 1894 II.
- Deák Gyula, igazgató, Belvárosi takarékpénztár. 1899 I.
- Déchy Mór, magánzó, Aradi-u. 70. 1905 II.
- Delmár Emil, ügyvéd, Széchenyi-u. 8. 1897 I.
- Dessewffy Aurél gr., v. b. t. t., Pápalétele-utca 6. 1902 I.
- Deutsch Antal, szerk., Pester Lloyd. 1894. II.
- Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, József-körút 31. 1894 II.
- Domony Mór dr., igazg., Bajza-u. 32. 1904 I.
- Drucker Jenő dr., a Magyar szőlősgazdák orsz. egyesületének igazgatója, József-körút 47. 1907 II.
- Éber Antal dr., képviselő, Horánszky-u. 27. 1895 II.
- Egger Gyula, gyáros, Városligeti fasor 24. 1894 II.
- Eisler Ede dr., ügyvéd, Tompa-u. 12. 1902. II.
- Elek Pál, udv. tan., igazgató, Váci-körút 32. 1894 II.
- Első budapesti gözm. r. t. 1895 I.
- Emich Gusztáv, udv. tanácsos, Athenaeum, Kerepesi-út. 1894 II.
- Emich Gusztáv ifj., dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist. 1894 II.
- Engel Aurél dr., ügyvéd, Hold-u. 8. 1895 I.
- Enyedi Béni, igazgató, Gyár-u. 7. 1902 I.
- Erekly Károly mérnök, Gyöngygyutca 13. 1906 I.
- Ersébet gözm. r. t. 1895 I.
- Exner Kornél dr., min. titkár, egyetemi m. tanár, Zsigmond-u. 9. 1899 II.
- Fábrý Sámuel, igazgató, Agrárbank. 1896 I.
- Falk Miksa dr., Pester Lloyd. 1894 II.
- Falk Zsigmond lovag, udv. tanácsos, Hold-u. 7. 1894 II.
- Falk Zsigmond dr., igazg., Hold u. 7. 1894 II.
- Farkas Géza dr., min. fogalmazó, Közoktatási Ministerium. 1897 II.

- Farkas László dr., főorvos, Muzeum-körút 18. 1894 II.
- Farkas Zoltán, min. osztálytanácsos, Váci-utca 52. 1894 II.
- Fekete Ignác dr., ügyvéd, Béla-u. 3. 1894 II.
- Fellner Frigyes dr., egyet. m. tanár, ügyvéd, Kecskeméti-u. 1. 1894 II.
- Fellner Henrik, igazg. Keresk. Bank. 1894 II.
- Fenyvessy Adolf, gyorsíró-főnök, Kertész-u. 51. 1894 II.
- Fenyvessy József dr., min. titkár, Keresk. Ministerium. 1894 II.
- Flittner Frigyes dr., igazgató, Osztrák-Magyar Bank. 1894 II.
- Fodor Jenő dr., min. titkár, Keresk. Minist. 1897 II.
- Földes Béla dr., udv. tanácsos, egyetemi tanár, Váci-u. 37. 1894 II.
- Follinus Emil, vasuti titkár, Lipót-körút 3. 1896 I.
- Forster Géza, igazgató, Köztelek. 1894 II.
- Friedl Ödön dr., ügyvéd, Kigyló-u. 4. 1899 I.
- Friedmann Lipót, szerkesztő, Pester Lloyd. 1894 II.
- Fritz Péter, kamarai titkár, Keresk. és ipark., Alkotmány-u. 1894 II.
- Fuchs Lajos, igazgató, Vigadó-tér 1. 1894 II.
- Fuhrmann Ferencz dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist. 1894 II.
- Gaal Jenő dr., min. tan., műegyetemi tanár, Műegyetem. 1894 II.
- Gaár Vilmos dr., törvényszéki bíró, Alkotmány-u., törvényszéki palota. 1894 II.
- Gajári Ödön, szerkesztő, New-York-p. 1894 II.
- Gásztmán Samu, Teréz-körút 33. 1899 II.
- Geber Antal, min. fogalm., Hunyadi-tér 12. 1899 II.
- Geiger Zsigmond, kir. tanácsos, Király-u. 76. 1894 II.
- Gerber Ferencz dr., áll. számvevőszéki számellenőr, Zöldfa-u 22. 1904 II.
- Gelléri Mór, kir. tanácsos, Uj-u. 4. 1894 II.
- Gerster Miklós, iparfőfelügyelő, Margit-rakpart 58. 1901 I.
- Ghyczy Béla, altábornagy, Vas-u. 14. 1896 I.
- Goldmann Mihály, kereskedő, Erzsébet-körút 27. 1894 II.
- Gonda Béla, min. tanácsos, Keresk. Ministerium. 1894 II.
- Gorove László dr., nagybirtokos, József-körút 59—61. 1894 II.
- Grósz Emil dr., egyet. tanár, Beniczky-tér 4. 1900 I.
- Haggenmacher Henrik gőzmalmai. 1895 I.
- Hajdu László, min. osztálytanácsos, Orsz. Közp. Statisztikai Hivatal. 1895 I.
- Hajduska Emil dr., ügyvéd, Földhitelintézet, Bálvány-u. 1894 II.
- Hajnal Vilmos államvasuti főfelügyelő, Keresk. Minis. 1894 II.
- Halász Imre, író, Fő-u. 1894 II.
- Halász Sándor dr., min. tanácsos, Postatakarékpénztár. 1894 II.
- Halászy László dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minis. 1900 I.
- Haller Károly dr., ministeri fogalm., Pénzügyministerium. 1899 I.
- Hatvani Hatvány József, nagyiparos, Eötvös-u. 13. 1905 II.
- Hatvány-Deutsch Károly, nagyiparos, Nádor-u. 3. 1894 II.
- Hatvány-Deutsch Sándor, főrendiházi tag, Nádor-u. 3. 1894 II.
- Havas Emil, bankigazgató, Leszámitolóbank. 1894 II.
- Havas Miksa, keresk. akadémiai tanár, Keresk. Akadémia. 1894 II.
- Hegedüs Ferencz, val. b. titk. tan. Apród-u. 1. 1895 I.
- Hegedüs Károly kir. tanácsos, Népszínház-u. 8. 1894 II.
- Hegedüs Loránt dr., a gyárosok szövetségének igazgatója Királyház. 1894 II.
- Hellebrandt János dr., ügyvéd, Kerepesi-ut 9/a. 1905 I.
- Heller Farkas Henrik dr., min. fogalmazó, Földmívelési Ministerium. 1899 I.
- Heltai Ferencz dr., Oszlop-utca. 1894 II.
- Hennyey Vilmos dr., posta- és táviratigazg. P. és t. vezérigazgatóság. 1900 I.
- Hertzka Tivadar dr., szerkesztő, Magyar Hírlap Honvéd-u. 10. 1903 I.
- Herz József, igazgató, Mária-Valéria-utca 7. 1896 I.
- Herz Vilmos, igazgató, Mérleg-u. 9. 1896 I.
- Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Váci-körút 32. 1894 II.

- Herzfelder Gábor dr., földbirtokos, Bajza-u. 28. 1901 I.
- Hevesi Ödön, takarékpénztári igazgató, Stefánia-u. 1894 II.
- Hieronymi Károly, valóságos belső titkos tanácsos, Döbrentey-utca 1901 II.
- Hirsch Albert, jogtudor, Váczi körút 22. 1901 I.
- Hoffmann M. Mihály, szerkesztő, Andrassy-út 2. 1895 I.
- Hollán Sándor, min. tanácsos, Pauler-utca 24. 1894 II.
- Hollán Sándor ifj. dr., min. titkár, Keresk. Ministerium. 1894 II.
- Horánszky Lajos, államvasuti igazgató, Eszterházy-u. 15. 1897 I.
- Hornyánszky Viktor, nyomdatulajdonos, Akadémia-épület. 1894 II.
- Horváth Elemér, min. tanácsos, Nádor-utca 12. 1894 II.
- Horváth János dr., igazgató, Mátyás-tér 16. 1894 II.
- Horváth Tivadar dr., ügyvéd, Nádor-utca 4. 1894 II.
- Jakobi Andor dr. ügyvéd, Koháry-utca 2. 1904 I.
- Jankovich Béla dr., egyet. m. tanár, Kerepesi-út 6. 1894 II.
- Jármay Elemér, min. fogalmazó, Döbrentey-tér 6. 1904 I.
- Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Lipót-körút 18. 1894 II.
- Jellinek Henrik, udv. tanácsos, elnök-igazgató, Lipót-körút 18. 1894 II.
- Jeney Lajos, udv. tanácsos, bizt. igazg., Vigadó-tér 1. 1894 II.
- Jónás Géza dr., vasuti fogalmazó, Bajnok-u. 14. 1903 I.
- Kán Béla dr., kir. tanácsos, Hajó-utca 2. 1894 II.
- Kanitz Géza, nagykereskedő, Szabadság-tér. 1897 I.
- Károlyi Sándor gr., val. belső titkos tan., képviselő, Eszterházy-u. 21. 1896 I.
- Kautz Gyula dr., val. belső titk. tanácsos, Kaplony-u. 5. 1894 II.
- Kenessey Kálmán, miniszt. osztály tanácsos, Keresk. Minist. 1894 II.
- Kenéz Béla dr., min. fogalmazó, Orsz. közp. stat. hivatal. 1898 I.
- Keppich Emil, földbirtokos, Szobi-utca 3. 1897 I.
- Kilényi Hugó, ny. min. tanácsos, Lógody-u. 1894 II.
- Klein Gyula nagykereskedő, Erzsébettér 13. 1901 II.
- Kochmeister Frigyes br., főrendiházi tag, Andrassy-út. 78. 1894 II.
- Kohner Zsigmond, udv. tanácsos, keresk bank alelnöke, Nádor-u. 19. 1894 II.
- Komin János dr., igazgató, Szentkirályi u. 3. 1899 I.
- Kondor Alfréd, pénztári főnök, Giro-és pénztári-egylet. 1899 I.
- Koppély Géza, földbirtokos, Andrassy-út 31. 1896 I.
- Kormos Alfréd, szerkesztő, Almássy-tér 2. 1894 II.
- Kormos Pál, hirlapíró, Almássy-tér 2. 1894 II.
- Korányi Frigyes ifj., min. titkár, Erzsébet-körút 56. 1897 II.
- Kornfeld Zsigmond, főrendiházi tag, Bajza-utca 32. 1895 I.
- Kornis Miksa, főtisztviselő, Generali. 1895 I.
- Kovács Aladár dr., min. titkár, Orsz. Közp. Stat. Hivatal. 1894 II.
- Kovács Alajos, min. fogalmazó, Vitéz-u. 15. 1901 I.
- Kovács Gyula dr., kir. tan., keresk. muzeum aligazg., Keresk. Muzeum. 1904 II.
- Kovács Sándor a magyar pénzügyintézetek orsz. szövetsége r. t. tisztviselője, Báthory-u. 4. 1906 I.
- Král Miklós dr., törvényszéki aljegyző, Váczi-körút. 82/a 1904 I.
- Krasznay Ferencz dr., orsz. képvis., Alkotmány-u. 3. 1902 I.
- Krausz Gyula dr., főhivatalnok, Király-utca 90. 1900 I.
- megyeri Krausz Izidor, nagyiparos, Örömvölgy-u. 8. 1895 I.
- Krejszi Rezső dr., kam. titkár, keresk. és iparkamara. 1894 II.
- Kunz Jenő, spanyol kir. főkonsul, Bécsi-u. 4. 1901 II.
- Lánczy Leó főrendiházi tag, kam. elnök, Keresk. Bank. 1894 II.
- Láng Lajos dr., val. b. titk. tan., Thonet-udvar 1894 II.
- Leipzig Vilmos, nagyiparos, Nagy János-u. 7. 1894 II.
- Leitner Zsigmond, bankigazgató, Andrassy-út 13. 1894 II.
- Lendvay Sándor, szerkesztő, Pénzügyi Hirlap Kerepesi-ut 44. 1894 II.
- Lers Vilmos dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium. 1894 II.
- Lestyánszky Sándor, ny. államtitkár, Kemnitzer-u. 22. 1894 II.

- Lévay József báró dr., min. titkár,
Igazságügymin. 1894 II.
- Lévy Béla dr., az orsz. K. E. titkára
Széchenyi-utca 1. 1905 I.
- Lichtenberger Ignác, bizt. vezértit-
kár, Riunione, Váci-u 20. 1894 II.
- Linzer Béla gyáros, Külső Váci-ut
1894 II.
- Lujza gözmalom r.-t. 1895 I.
- Lukács Antal, főrendiházi tag, Föld-
hitelintézet. 1894 II.
- Lukács József, udv. tanácsos bankig.
Fürdő-u. 6. 1894 II.
- Lukács György v. b. t. t. 1900 I.
- madarassi Beck Gyula báró, Nádor-
utca 7. 1894 II.
- madarassi Beck Nándor báró, Nádor-
utca 7. 1894 II.
- Máday Andor dr. egyetemi tanár,
Andrássy-ut 94. 1907 I.
- Máday Izidor, min. tan., Andrássy-út
94. 1899 I.
- Magyar keresk. csarnok 1895 I.
- Magyary Géza dr., egyetemi tanár,
Molnár-u. 39. 1894 II.
- Mailáth József gróf, főrendiházi tag.
Reáltanoda-u. 14. 1902 I.
- Makai Ernő dr., banktisztviselő,
Vas-u. 15/b. 1904 II.
- Malcomes Gyula báró, min. segéd-
fogalmazó, Keresk. minist. 1899 I.
- Mandello Hugó, bányatulajdonos,
Kerepesi-út. 1894 II.
- Mándy Lajos dr., ny. min. tanácsos,
Lipót-körút 3. 1894 II.
- Mariska Vilmos dr., udv. tan., egyet.
tanár, Lónyay-u. 7. 1894 II.
- Márffy Albin, államtitkár, Minist.-
elnökség. 1902 I.
- Márffy Ede dr., pénzügyi fogalmazó,
Országház-u. 2. 1906 I.
- Márki Hugó dr., ügyvéd, Kaplony-u. 7.
1905 II.
- Marx János, min. tanácsos, m. á. v.
igazgató, Lendvay-utca 7. 1902 I.
- Masirevics György, vasuti és hajózási
felügy. biztos, Kmetty-u. 19. 1903 I.
- Matlekovits Sándor dr., főrendiházi
tag, v. b. t. t., Árpád-u. 5. 1894 II.
- Mátray Elemér, államv. felügyelő,
Keresk. Ministerium. 1894 II.
- Mattyasovszky Miklós dr., ministeri
fogalmazó, Teréz-körút 39. 1898 I.
- Méhelyi Kálmán mérnök, Fő-u. 11.
1907 I.
- Mende Bódog, szerkesztő, Lónyay-u.
14. 1894 II.
- Metzler Jenő dr., Bécsi-u. 4. 1899 I.
- Mezei Mór dr., ügyvéd, Nagykorona-
utca 13. 1894 II.
- Miklós Ödön, ny. államtitkár, képv.,
Délibáb-u. 29. 1894 II.
- Nádas László ügyvédjelölt,
Gorove-u. 3. 1906 I.
- Nagy Emil dr., képviselő, ügyvéd,
Rökk-Szilárd-utca 32. 1904 I.
- Nagy Ferencz dr., ny. államtitkár,
képv., Calvin-tér 2. 1894 II.
- Nagy Sándor, cs. és kir. asztalnok,
Alkotmány-utca 28. 1898 I.
- Németh József dr., min. osztály-
tanácsos Földmív. Minist. 1894 II.
- Neumann Ármin dr., udv. tan.,
Andrássy-út 5. 1894 II.
- Neumann Károly dr., min. osztály-
tanácsos, Nagy János-u. 7. 1894 II.
- Nizsnyánszky István, dr. postatak.
titkár, Postatakarékp. 1894 II.
- Nyiry István dr., ügyv., Bálvány-u. 21.
1895 I.
- Ormai Mór, nagykereskedő, Nagy-
mező-utca 58. 1894 II.
- Ormody Vilmos, főrendiházi tag,
Vigadó-tér 1. 1894 II.
- Ott János dr., min. titkár, Keresk.
Ministerium. 1902 I.
- Ottlik Iván, min. tanácsos, Szabadság-
tér 10. 1902 I.
- Paikert Alajos, Budapest, Napos-ut
4. 1894 II.
- Pap Dávid dr., ügyvéd, Nádor-u. 9.
1894 II.
- Pap Dezső dr., min. titkár, Keres-
kedelmi ministerium. 1904 I.
- Papp Elek, min. tanácsos, Ország-
ház-u. 9. 1904 I.
- Papp Antal dr. min. titkár, Pénz-
ügyministerium. 1905 I.
- Papp Árpád dr., min. osztálytaná-
csos, Keresk. Ministerium. 1894 II.
- Parczer Gyula, bankhivatalnok, Al-
kotmány-u. 31. 1899 II.
- Parlagi Ferencz, igazg., Mérleg-u. 11.
1894 II.
- Pásztó Jenő, a Magy. Kel. Tenger-
hajózási r. t. főkönyvelője, Zoltán-
utca 18. 1898 I.
- Pekár Imre dr., ügyvéd, Dorottya-u. 6.
1900 II.
- Perlmutter Alfréd dr., szab. bíró,
Délibáb-u. 6. 1897 I.
- Pesti hengermalom r. t. 1895 I.
- Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Jávor-
utca 3. 1894 II.
- Pless Mór, takarékpénztári igazgató
Károly-körút 19. 1899 II.

- Poór Jakab, főnök, Generali. 1894 II.
 Popovics Sándor dr., államtitkár,
 Pénzügyministerium. 1894 II.
 Popper István, mérnök, Eötvös-u. 7.
 1894 II.
 Preiser Miklós, bankhivatalnok, Li-
 pót-körút 3. 1898 I.
 Procopius Béla dr., min. titkár, Bern.
 1902 I.
 Radványi Imre, biztosítási szakiroda
 tulajdonosa, Erzsébet-körút 44.
 1904 I.
 Ragályi Lajos dr., ügyvéd, V., József-
 tér 5. 1904 I.
 Rakovszky Géza, cs. és kir. kamarás,
 Röck Szilárd-u. 18. 1895 I.
 Reiner Zsigmond dr., min. titkár
 Váci-utca 25. 1895 I.
 Ribári Mór, igazgató, Foncière.
 1894 II.
 Révai Mór, Üllői-ut 18. 1902 I.
 Röser Alfréd Edvin, tanár, Aradi-
 utca 16. 1900 I.
 Rózsavölgyi Manó dr., ügyvéd, Pod-
 maniczky-u. 6. 1894 II.
 Rubinek Gyula, az O. M. G. E.
 igazgatója Üllői-ut 25. 1894 II.
 Ság Manó dr., képviselő, Teréz-körút
 35. 1894 II.
 Sándor Pál, képviselő, Eskü-tér 5.
 1902 I.
 Sarbó Leó, igazgató, Andrassy-út 2.
 1894 II.
 Schack Béla dr., kir. főigazgató,
 Lipót-körút 16. 1904 I.
 Schmidl Miklós dr., nagykereskedő,
 Károly-körút 15. 1894 II.
 Schmidt József dr., ny. államtitkár,
 Bécsi-u. 4. 1894 II.
 Schober Albert, min. tanácsos, ny.
 államvasuti igazgató. Andrassy-ut
 88. 1898 II.
 Schober Béla dr., igazgató, Agrár-
 bank. 1894 II.
 Schwarcz Felix, igazgató, Epreskert-u.
 1894 II.
 Schwarcz Gusztáv dr., udv. tan., egye-
 temi tanár, Epreskert-u. 26. 1897 I.
 Sajó Elemér, mérnök, Arany János-
 utca 1. 1904 I.
 Sebestyén Henrik, igazgató, Bálvány-
 utca 10. 1895 I.
 Serényi Réla gr., főrendiházi tag
 Stefánia-ut 1902 I.
 Sidó Zoltán, vámhivatalnok, Fővám-
 hivatal. 1902 I.
 Siklóssy József dr., ügyvéd, Kossuth
 Lajos-u. 4. 1902 I.
 Simon Jakab, tőzsdetanácsos, Nádor-
 utca 23. 1905 I.
 Singer Zsigmond, szerkesztő, Nagy-
 korona-u. 18. 1896 I.
 Somogyi Manó dr., pénzügyi titkár,
 Alkotmány-u. 21. 1894 II.
 Soós Miklós, banktisztviselő, Agrár-
 bank. 1897 I.
 Stankovits Szilárd, min. fogalmazó,
 Lónyay-u. 16. 1900 I.
 Steiner József, kereskedő, Wurm-u. 3.
 1895 I.
 Steinhardt Emil, főnök, Generali.
 1897 I.
 Stetina József dr., min. tanácsos,
 Kereskedelmi ministerium. 1898 I.
 Stettner László dr., igazgató, Ált.
 Hitelbank. 1894 II.
 Strasser Sándor, tőzsdetanácsos,
 Lendvay-u. 16. 1894 II.
 Strasser Vilmos, földbirtokos, Zrinyi-
 utca 9. 1895 I.
 Surányi Béla, nagyiparos, Városligeti
 fasor 24. 1895 I.
 Szabó Jenő, főrendiházi tag, Lipót-
 körút 3. 1894 II.
 Szabó Ferencz, földbirtokos, Kem-
 nitzer-u. 1897 I.
 Szabóky Alajos dr., min. titkár,
 Orsz. központi statisztikai hivatal.
 1902 I.
 Szalai Béla, a keresk. r.-t. igazgatója,
 Váci-körút 32. 1894 II.
 Szántó Menyhért, min. oszt.-t., Társa-
 dalmi Múzeum 1894 II.
 Szápáry László gr., Szép-u. 1895 I.
 Szathmáry Gyula, főkönyvelő, Agrár-
 bank. 1894 II.
 Szathmári Károly, postatakarékp.
 titkár, Hold-utca 4. 1894 II.
 Székely Aladár dr., törv. jegyző,
 Csengery-u. 20. 1899 II.
 Székely Ferencz, takarékp. vezér-
 igazgató, Királyház. 1894 II.
 Székely Miksa dr., gyáros, Wurm-
 utca 3. 1894 II.
 Széll Kálmán, val. belső titkos taná-
 csos, orsz. képv. 1894 II.
 Szentkirályi Kálmán, ügyvéd, hir-
 lapíró, Kádár-u. 6. 1902 I.
 Szilassy Zoltán, képviselő, orsz. gazd.
 egyes. titkár, Köztelek. 1894 II.
 Szirmai Oszkár, igazgató, Zrinyi-u. 4.
 1894 II.
 Sztérényi József, államtitkár, Keresk.
 Ministerium. 1894 II.
 Teleszky János dr., min. osztályta-
 nácsos, Pénzügyminist. 1894 II.

- Thirring Gusztáv dr., f. v. stat. hiv. igazg., Vigadó-épület. 1894 II.
- Thorotzkai Miklós gr., Bajza-u. 32. 1895 I.
- Tisza István gr., val. belső titkos tanácsos. 1894 II.
- Tolnai Arnold, igazgató, Erzsébet-tér 15. 1894 II.
- Tolnay Lajos, ministeri tanácsos, Üllői-út 19. 1894 II.
- Török Arthur dr., ügyvéd, Teréz-körút 43/a. 1902 II.
- Török Jenő Endre, szerkesztő, Vörösmarty-u. 14. 1898 I.
- Trautmann Henrik, tanár, Kötő-u. 10. 1905 I.
- Ullmann Adolf, igazgató, Magy. Ált. Hitelbank. 1894 II.
- Ullmann Emil, kir. tanácsos, Andrássy-út 23. 1895 I.
- Ullmann Károly dr., banktitkár Royal-szálloda. 1905 I.
- Unger Alajos dr., ügyvéd, Dorottya-utcza 3. 1894 II.
- Uray Zoltán, államvas. hiv., Csömöri-út 36. 1896 I.
- Vágó József, kamarai fogalmazó, Szőlőkert-u. 16. 1898 I.
- Vajda Imre, igazgató, Váczi-körút 32. 1894 II.
- Vajda Zoltán Lipót-körút 1901 I.
- Vargha Sándor, igazgató, Izabella-utcza 65. 1894 II.
- Vargha Gyula dr., min. tanácsos, Orsz. Közp. Stat. Hivatal. 1894 II.
- Vas Ferencz, igazgató, Keresk. Bank. 1894 II.
- Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Délibáb-u. 30. 1894 II.
- Vásárhelyi Zoltán dr., min. fogalmazó, Sörház-u. 4. sz. 1902 I.
- Veith Béla, igazgató, Egyetem-u. 1. 1894 II.
- Visontai Soma dr., képviselő, Nagykorona-u. 34. 1897 I.
- Vizaknai Antal dr., min. osztálytanácsos, Margit-körút 2. 1894 II.
- Vörös László, v. b. t. t., Báthory-u. 1894 II.
- Wallon Dezső dr., min. osztályt., Pénzügyministerium. 1900 I.
- Weinmann Fülöp dr., udv. tanácsos, Andrássy-út 9. 1894 II.
- Weisz Fülöp, bankigazgató, Keresk. Bank. 1894 II.
- Weisz Károly, igazgató, Magyar folyam-, és tengerhajózási r.-t. 1902 I.
- Wekerle Sándor dr., miniszterelnök, v. belső titk. tan., Damjanich-u. 5. 1895 I.
- Wekerle Sándor ifj. dr., képviselő, Damjanich u. 5. 1902 I.
- Wickenburg Márk gr., ny. államtitk. Mária-u. 29. 1894 II.
- Wittmann Mór dr., ügyvéd, Sétater-utca 6. 1894 II.
- Wolfner József, gyáros, Váczi-körút 12. 1894 II.
- Wolfner Nándor, gyáros, Károly-körút 3. 1894 II.
- Wolfner Tivadar, Andrássy-út 6. 1894 II.
- Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Akadémia-u. 14. 1894 II.
- Zigány Zoltán, tanár, Damjanich-u. 7. 1894 II.
- Zilahi Simon, igazgató, Budapesti Hirlap. 1894 II.
- Zorn Vilmos, ny. jogakadém. tanár, Vár, Uri-u. 7. 1895 II.

c) Nem budapesti rendes tagok.

- Agrár takarékpénztár r.-t., Maros-Vásárhely. 1896 II.
- Altnéder Ferencz, m. kir. kohómérnök, Fernezely, Szatmár-megy. 1905 II.
- Antal Géza, tanár, Pápa. 1897 I.
- Babics József, uradalmi igazgató, Zsombolya. 1902 I.
- Balas Károly, jogakadémiai tanár, Kassa. 1906 I.
- Ballagi Géza dr., Sárospatak. 1895 I.
- Bartha Béla dr., tanár, Selmezbánya. 1895 II.
- Beniczky György, földbirtokos, Csehi. 1897 II.
- Berényi Ármán dr., ügyvéd, Gyula. 1904 I.
- Berényi Pál dr., tanár, Sopron. 1894 II.
- Czeiner Nándor, közg. előadó, Beregszász. 1895 II.
- Czakó Emil, igazgató, Fiume. 1899 I.
- Deil Jenő, kamarai titkár, Kassa. 1894 I.
- Dér Sándor, kir. ipari s. felügyelő, Losoncz. 1901 II.
- Déri Miksa, igazgató, Bécs. 1894 II.
- Deutsch Zsigmond dr., ügyvéd, Pécs. 1894 II.
- Ecseri Lajos dr., ügyvéd, Szentes. 1899 I.

- Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz. 1894 II.
- Florián Károly dr., jogtanár, Eperjes. 1906 I.
- Gaal Gyula, földbirtokos, Büsü, Somogy vármegye. 1894 II.
- Herz Jenő, gyáros, Miskolcz. 1898 I.
- Hlatky Endre, ügyvéd, Nagyvárad. 1895 II.
- Holesch István, kamarai titkár, Besztercebánya. 1895 II.
- István-gözmalom Debreczen. 1895 I.
- Jónás János, nyug. ker. akad. igazgató, Eperjes. 1894 II.
- Karczag István, Magyar Egres. 1905 I.
- Kereskedelmi és iparkamara, Arad. 1895 I.
- Kereskedelmi és iparkamara Besztercebánya. 1895 I.
- Keresk. és iparkam. Brassó. 1896 I.
- » » Debreczen. 1904 I.
- » » Fiume. 1895 I.
- » » Győr. 1895 I.
- » » Kolozsvár. 1897 I.
- Kereskedelmi és iparkamara Maros-Vásárhely. 1896 I.
- Kereskedelmi és iparkamara Miskolcz. 1895 I.
- Keresk. és iparkam., Pozsony. 1895 II.
- » » Sopron. 1895 I.
- » » Szeged. 1895 I.
- » » Temesvár. 1895 I.
- Koós Mihály dr., min. titkár, Maros-Vásárhely. 1894 II.
- Kovách Kálmán, műszaki tan., Eger. 1897 II.
- Kovách János, főkönyvelő, Szabadka. 1896 I.
- Kovács Gábor, jogakad. tanár, Debreczen. 1904 I.
- Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét. 1895 II.
- Kovács Ferencz dr., jogakadémiai tanár, Pozsony. 1904 II.
- Kovács István dr., ügyvéd, Sopron. 1896 I.
- Kövár László, igazgató, Kolozsvár. 1894 II.
- Kráľik Lajos, Ipoly-Szécsénke, u. p. Hont-Nagyfalu. 1895 I.
- Lányi Mór, vezértitkár, Szabadka. 1896 I.
- Lapedatu János, banktitkár, Szászváros. 1906 I.
- László Gyula, Marosvásárhely. 1900 I.
- Leopold Gusztáv, gazda, Ágotapuszta, u. p. Sárkeresztur. 1898 I.
- ifj. Leopold Lajos, társad.-tud. író, Szekszárd. 1905 II.
- Lippich Gusztáv, Szolnok. 1897 I.
- Lukács Géza, cukorgyári hivatalnok, Selyp. 1905 II.
- Maléter István, birtokos, Kassa. 1901 I.
- Manasz György báró, képviselő, Temes-Murány, u. p. Bruckenu. 1895 I.
- Mandello Gyula dr., jogakadémiai tanár, Pozsony. 1894 II.
- Návay Lajos dr. ifj., képviselő, Makó. 1901 I.
- Navratil Ákos dr., egyet. tanár, Kolozsvár. 1895 I.
- Okolicsányi Miklós, vezértitkár, Eger. 1897 I.
- Pap Róbert dr., ügyvéd, Szeged, Bástya-u. 1906 II.
- Reiter Gyula, tisztviselő, Szabadka. 1896 I.
- Reitzer Gyula, cukorgyári igazgató, S-lyp cukorgyártelep, Nógrádm. 1904 I.
- Roszner Ervin b., v. b. t. t. 1897 I.
- Rózsa Károly, üzletvezető, Ujpest. Dobó-utca 24. 1895 I.
- Sarkady Lajos, kam. titk., Nagyvárad. 1894 II.
- Somló Bódog dr., egyetemi tanár, Kolozsvár. 1899 I.
- Sümeghy Árpád, földbirtokos, Eger. 1897 II.
- Szabadi József, tanár, Székesfehérvár. 1896 I.
- Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz. 1894 II.
- Szabó Kálmán, kam. eln., Debreczen. 1895 II.
- Szávay Gyula, kam. titk., Debreczen. 1894 II.
- Székely György, főispán, Brassó. 1895 II.
- Székelyhidý Viktor, Nagy-Enyed. 1897 I.
- Szolnoki mezőgazdasági takarékpénztár r. t., Szolnok. 1897 I.
- Vályi Gábor dr., egy. tanár, Kolozsvár. 1895 I.
- Vannay Ignác, kir. tan., B.-Gyarmat. 1897 II.
- Ybl Felix dr., Fiume, Via Szápáry. 1894 II.

Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezése.

I. Budapest háztartásának bajai és az ezeket előidéző okok.

Székesfővárosunk háztartását az utolsó tíz év alatt folytonosan a deficit fenyegette, és ezt időről-időre a legégetőbb szükségletek háttérbe szorításával, a meghatározott, specziális célokra felvett kölcsönpénzeknek és a székesfővárosi pénztár által kezelt idegen tőkéknek a rendes kiadásokra való átmeneti felhasználásával tudta csak elkerülni, míg végre most az 1907. évi költségvetési előirányzat egybeállításakor, — miután az 1905. évi zárszámadás 378.810 K 88 f háztartási hiánynyal zárult, pénztári készlet pedig egyáltalán nem áll rendelkezésre, s a kölcsönpénzek is már nemsokára teljesen elfogynak (alig 4 millió koronát tesz ki a mai átlag) — nem volt mit tenni egyebet, mint a költségvetés realitását helyre állítva a való helyzet rideg feltárásával az előirányzat mérlegét 2,686.875 K hiánynyal lezárni.

A költségvetés egyensúlyának ezt a zavarát számos a törvényhatóság ingerentiáján kívül álló körülmény, a városi gazdálkodás terén a multban elkövetett nem egy hiba és tervszerűtlenség idézte elő, de nem kis részben járultak hozzá ugyanazok az okok, a melyek a vidéki városokban és községekben a községi pótdók kulcsának szertelen emelésére vezettek. Ezekről a körülményekről, hibákról és okokról teljes felvilágosítást nyerünk a tanács pénzügyi és gazdasági ügyosztályának az utóbbi tíz év alatt az egyes költségvetésekhez fűzött jelentéseiből, melyek közül az 1907. évi a legértékesebb, mert ebben a jelenlegi pénzügyi helyzetnek teljes képét tárja elénk az ügyosztály. Ennek a jelentésnek kiinduló alapját képezi a székesfőváros törvényhatóságának a háztartás rendezése érdekében a kormányhoz intézett felterjesztés anyagát magába foglaló 1906. október 5-én kelt ügyosztályi előterjesztés. Az ebben foglalt adatokból főleg a székesfőváros hatáskörébe utalt feladatok terjedelméről és költségeiről, továbbá adóztatási bajairól nyerünk felvilágosítást. Mindezek a jelentések és előterjesztések arról győznek meg bennünket, hogy a székesfőváros háztartásában a zavarnak, az egyensúly megbomlásának szükségszerűen be kellett követ-

keznie, és hogy már évekkel ezelőtt (legkésőbbben 1901-ben) kellett volna a mai helyzetet előidéző okok gyökeres megszüntetéséhez látni. A költségvetési hiány valójában csak a folyó évi költségvetési előirányzatban jelentkezik ugyan, de nyomát találjuk már 1901-ben, a mikor a közgyűlés az ügyosztályi költségvetési tervezet szerint mutatkozott 2,047.750 koronát kitevő deficit eltüntetése céljából a költségvetési előirányzat kiadási oldaláról kihagyatott több tervszerű közmunkát, törölt nem egy normalis szükségletet, s végül törölte azokat a kiadási tételeket, a melyek a kölcsönpénzekből felvett előlegek visszatérítésére szolgáltak volna; szóval a határozott célra, befektetésekre szolgáló kölcsönpénzeket a rendes kiadások fedezésére fordította.

A székesfőváros községi pénzügyeinek mai sivár állapotát főleg a következő okok idézték elő:

1. *A székesfőváros rohamos és nagyarányú fejlődése.* Alig néhány évtized alatt (1872. óta) a közművek (vizvezeték, csatornázás stb.), a közegészségügyi és kulturális intézmények (kórházak, iskolák) egész sorát kellett létesíteni, a melyek oly óriási pénzáldozatokat követeltek, hogy ezeket a rendes bevételekből fedezni nem lehetett. Kölcsönpénzekhez kellett fordulni, de arról gondoskodás nem történt, hogy ezek kamatai és az évi törlesztési részletek honnan nyerjenek kielégítést. Ma már az e címen szükséges évi összeg 4,645.000 koronát tesz ki, a mi természetesen a rendes költségvetés keretében — adóemelés nélkül — nem tud kielégítést nyerni, annál kevésbé, mert a felvett kölcsönök nagy része nem jövedelmező vállalatoknak, hanem oly kulturális intézményeknek létesítésére fordított, a melyek egyébként a város rendes fejlődése mellett és helyes háztartási elvek szem előtt tartásával a rendes bevételekből lettek volna successive létesítendők. De nemcsak székesfővárosunk rohamos fejlődése, hanem az előre nem gondolás és a bevételekkel számoló, életképes program hiánya is előidézték azt az egészségtelen állapotot, hogy a rendes bevételek figyelmen kívül hagyásával kellett az intézmények egész sorát halaszthatatlanul kölcsönpénzekből létesíteni. Így p. o. csak a kulturális téren — nem tekintve azt, hogy a közoktatási kiadások, a melyekhez az állam évi 130.000 koronával járul, s a melyek 1875-ben 1,408.718 koronát, 1885-ben 2,309.794 koronát, 1895-ben 4,268.053 koronát, 1905-ben pedig már 8,098.841 koronát tettek ki, az iskolai épületek fentartási költségén és a tanszemélyzet nyugdíján kívül, a mi szintén legalább is évi félmillió költséget jelent — a fővárosnak 1873. óta 26 millió koronát kellett időközönként halaszthatatlanul áldoznia.

A kiadások ilykép évről-évre szaporodtak, de a népesség átlagos szaporodása és vagyonosodása ezzel lépést tartani nem tudott. 1874–1904-ig vagyis 30 év alatt a lakosság 301.993-ról 791.748-ra, a kiadások 10,132.516 koronáról 38,517.498 koronára, a községi adópótlékból származó bevételek azonban csak 3,196.744 koronáról 6,856.262 koronára emelkedtek, vagyis a míg a lakók száma 155⁰/₀-al, addig a kiadások 264⁰/₀-al, az említett bevételek pedig csak 114⁰/₀-al szaporodtak; az utolsó tíz év alatt pedig az

emelkedés 22¹/₀-ot (a lakók számában), 34⁰/₀-ot (a kiadásokban), 16⁰/₀-ot (a bevételeknél) tesz ki. Ezek az adatok leginkább igazolják, hogy székesfővárosunk adórendszere — nem tekintve azt, hogy a 25⁰/₀-kal megállapított községi adókulcsot 1872. óta nem emelte — nem eléggé képes a fejlődésre, és egyáltalán nem képezheti bizonyos szükségszerű korrekтивumok nélkül nagyarányú háztartásának alapját.

2. *A székesfővárosra az idők folyamán átruházott, mind több és több feladat teljesítése*, a melyek ma már közel 5 millió korona évi terhet jelentenek. Ilyenek: az anyakönyvek vezetése, a katonaugy-igazgatás, az adókezelés, középiskolák fentartása,¹⁾ kórházi és a közegészségi ügyek ellátása, községi biráskodás, adóincstár képviselte és az állami rendőrség kiadásaihoz való hozzájárulás.

3. *Számos bevételi forrás az időközben hozott törvények intézkedései folytán megszűnt.* Így: Az idők folyamán államosított vasutak nem fizetnek községi adót. Az útdó és azoknak a részvénytársasági fiókoknak a községi adói, a melyeknek főüzlete Ausztriában van, a közmunkatanács pénztárába utalandók át. E címeken a székesfővárost 1,359.133 korona évi veszteség éri. Továbbá károsodás érte a regale megváltás által, elesvén a lakosság szaporodásával emelkedő eme bevételi forrástól. Kárpótlásul az 1899. évi VI. t.-cz. szerint évi fix 1,481.353 koronát kap ugyan, de ennek az ügyosztályi jelentés szerint még az 1888. évi XXXV. t.-cz. rendelkezésének hatályban léte esetén²⁾ is legalább kétszer annyinak kellene lennie a jövedelemnek fokozatos emelkedése folytán. Veszteséget jelent az 1899. évi VI. t.-cz. 5. §-ának ama intézkedése is, hogy az állami adó alól mentes szesz folyadékok után járó városi fogyasztási adó szintén általányoztatott.

4. *A legjövödelmezőbb, a községi monopolizálásra alkalmas üzemeknek (gáz- és villamvilágítás, közúti vasutak) a magánvállalkozásba való átengedése.* Ezek a vállalatok, a melyek a legtöbb nagy városnak a legdúsabb jövedelmi forrásai, sajnos, Budapesten hosszú időre magán-kezekbe jutottak.

5. *A legutóbbi tíz év alatt iparunkat és kereskedelmünket fejlődésében gátló gazdasági depressio.*

6. *Helyes telekpolitika és rendszeres szabályozási terv hiánya.* Nem gondoskodtak arról kellő időben, hogy szükséges erélylyel irányítólag hathassanak a város fejlődésére, nem állták útját a rohamos külterjes terjeszkedésnek, minek következménye, hogy míg a város központjában utcák egész sora a mult század közepén épült viskókkal van még ma is tele, addig a külterületeken mezők közepén elszórva emeletes bérházakra is

¹⁾ A fővárosnak szorosan véve csak nép- (polgári, elemi és ismétlő-) és tanoncziskolákat és kiseddóvókat volna kötelessége fentartani, de a polgárok igényeinek megfelelőleg fentart ezeken (26 polgári-, 91 elemi-, 6 kereskedőtanoncz-, 42 iparostanoncz-iskolán és 66 kiseddóvón) kívül 2 reál-, 3 felsőkereskedelmi-, 2 felsőbb leány-, 1 iparrajziskolát, 7 női kereskedelmi tanfolyamot, 29 gazdasági és háztartási népiskolát; pedig csak a 2 reál-, a 3 felső kereskedelmi-, a 2 felső leány- és az 1 iparrajziskola 1905-ben már tisztán 536.099 koronába került.

²⁾ Ez a törvény akkép intézkedik, hogy a zárt területre eső jövedelemből 40⁰/₀, a nyílt területre esőből 30⁰/₀ részesedés illeti meg a fővárost.

találunk. Ez az egészségtelen külterjes fejlődés óriási költségeket rótt a városra: utcákat kellett nyitni, csatornázni és burkolni kellett oly területeket, a melyeknek tervszerű és helyes szabályozási és építésrendészeti politika mellett talán csak két-három évtized múlva lett volna szabad sorra kerülniök.

7. *A városi közigazgatás drágasága.* Az eddig felsorolt okok mellé, a melyeket az ügyosztályi előterjesztés felsorol, bátran hozzá tehetjük, hogy a mai bajok előidézéséhez némileg a városi administratio drágasága is hozzájárult. Az 1907. évi költségvetéshez fűzött jelentés ugyan kimutatja, hogy míg Bécsben az administratio költségeiből egy-egy főre 7·41 kor., Berlinben 5·36 kor., Drezdában 9·66 kor., addig Budapesten csak 5·31 korona jut, de egyidejűleg megemlíti azt is, hogy székesfővárosunk tiszta közigazgatása (iskolák, kórházak és vállalatok személyzeti kiadásain kívül) az összköltségekhez viszonyítva drágább (10·8%), mint Bécsé (6·2%), vagy Berliné (6·5%).

II. A székesfőváros pénzügyeinek rendezésére vonatkozó javaslatok és ezek bírálata.

Tudomásunk szerint székesfővárosunk háztartásának rendbehozatalát és biztos alapokra való fektetését, a fokozódó igények kielégítésére alkalmassá tételét ez ideig egyedül a tanács pénzügyi és gazdasági ügyosztálya tette tanulmánya tárgyává, melynek eredményét az 1907. évi költségvetéshez fűzött jelentésben tette közzé. Az ügyosztály ebben arra az eredményre jut, hogy az imént említett czélokat t. i. a pénzügyi egyensúly ezidejű helyreállítását, államsegélylyel, a háztartás tovább fejlesztését pedig csak adóemeléssel lehet elérni. Ezzel szemben Heltai Ferencz dr. a Pester Lloyd 1906. évi november 16-án 280. sz. és folytatólag 1906. november 22-én 285. számában megjelent »Staat und Hauptstadt« című cikkében azt az álláspontot foglalta el, hogy a községi adók emelését a polgárok nem bírják el, s hogy a városi pénzügyeket egyedül az állam által nyújtandó segélyből kell rendbe hozni. Vázsonyi Vilmos dr. pedig a polgári demokrata községi párt alakuló közgyűlésén e kérdésben szószerint következőleg nyilatkozott: »Nem akarunk egy függő Budapestet, mely a kormány alamizsnájából tartja fenn magát. A mi programunk Budapest pénzügyi és adóztatási önállósága. A mostani adórendszer mellett függő viszonyban vagyunk az államhoz . . . . stb.«

A tanács pénzügyi és gazdasági ügyosztálya a háztartás rendbehozatalát, illetőleg a pénzügyi egyensúly helyreállítását a már említett, 1906. október 5-én kelt előterjesztése szerint olyképp véli elérhetőnek, hogy a kormány: *a)* az államrendőrségi költségekhez való hozzájárulást engedje el; *b)* a magasabb fokú iskolákat vegye át; addig pedig, míg a tényleges átvétel megtörténhetik, ezek költségét (500.000 koronát) térítse meg; *c)* a községi népiskolák fentartásához a segélyt 1 millió koronára emelje fel; *d)* az állami italmérési jövedék tiszta jövedel-

méből a most állandósított 1,481.353 kor. részesedési összeg helyett visszamenőleg az 1906. évre már 2,400.000 korona, és évről-évre a tényleg elért tiszta jövedelem arányában emelkedő részesedést állapítson meg; e) az állami adó alól mentes szesz folyadékok után a városi fogyasztási adó megtérítése címén eddig kiutalt 147.632 kor. általányt legalább a kétszeresére 295.264 koronára emelje fel. Az 1907. évi költségvetéshez fűzött ügyosztályi jelentés szerint az államtól az e címeiken nyerendő mintegy 5 millió koronát kitevő kárpótlási összeg a háztartás időleges rendezésére lesz elegendő; ennek biztosabb alapokra való fektetése azonban csak a községi terheknek új adónemnek létesítésével való emelése által érhető el. De a mennyiben a kormány a kért segélyösszeget részben vagy egészben megtagadná (az ügyosztályi jelentés szerint), okvetlenül már most a polgárok áldozatkészségéhez, az adóemeléshez kell folyamodni: a községi póttadó kulcsának vagy házbérkrajczároknak emelése válik elkerülhetetlenné, a mi — ha a főváros pénzügyeit más módon rendbehozni nem lehet — nem is volna igazságtalan, tekintettel arra, hogy Budapesten 1-1 főre, az összes európai nagy városokkal összehasonlítva, a legkisebb községi adóteher esik,¹⁾ nem is szólva arról, hogy törvényhatósági joggal felruházott városaink közül egyedül Kecskeméten (15^{0/0}) kisebb a községi póttadó kulcsa.

A jelentés a továbbiakban rámutat arra, hogy részben a székesfőváros törvényhatósága, részben a kormány mindég bizonyos ellenszenvvel viseltetett a községi adók emelése ellen. Az idők folyamán számos új adónem létesítésének eszméje merült föl, de ezideig csak a kerékpáradó valósult meg, ez azonban számottevő pénzügyi eredménnyel nem járt, sőt 1902. óta folytonos csökkenést tüntet fel.²⁾ Az ügyosztály ezuttal a következő új adónemek létesítését javasolja:

1. *Az iskolaadót.* Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. szerint a székesfőváros jogositva van ennek létesítésére; és megvalósítását annál is inkább indokoltnak találja, mert a közoktatási költségek az összes kiadások $\frac{1}{4}$ részét teszik.

2. *A szikviz-, ásványviz-, pezsgő-, játékkártya-, magánfogat- és automobil-adót.* Az első négy adónemet a tanács már több ízben javasolta, de a közgyűlés mindannyiszor elvetette a javaslatot.

3. *A községi örökösödési adót.* Ez iránt is tett már a tanács indítványt, de a közgyűlés nem fogadta el.

4. *Lakás- és béradó.* A pénzügyi osztály 1901-ben az akkor jelentkezett előirányzati hiány pótlására javasolta, azonban csakhamar elejtette ebbeli tervét, a mikor a költségvetési egyensúly a már említett módon helyreállított. Az ügyosztályi 1907. évi költségvetéshez fűzött jelentés ezt az adónemet többé-kevésbé igazságtalannak, s a mai lakásbérek mellett nagyon

¹⁾ Budapesten esik egy-egy főre 16.07 kor. községi adó, Bécsben 23.78, Berlinben 38.10, Münchenben 21.12, Drezdában 25.95, Boroszlóban 25.35 kor. stb.

²⁾ 1902-ben 72.904, 1903-ban 69.825, 1904-ben 67.675, 1905-ben 63.719 kor bevételt eredményezett.

is megfontolandónak találja, annál is inkább, mivel a lakásbér-szükségletből az adózóképességre biztos következtetést vonni nem lehet.

5. *Betterment-adót.*

6. *Szegényügyi adót.*

7. *Az állami üzemeknek, az állami hivatalnokoknak és katonatiszteknek községi adófizetésre való kötelezését.*

8. *A községi adónak az általános jövedelmi pótdadó után való kivethetését.*

9. *Az ingatlan átruházási illelék revízióját.* Vagyis, hogy ez az illeték a tényleges érték után, s ne az 1887. évi XLV. t.-cz. által meghatározott minimális érték alapján, legyen szedhető.

10. *Végül a progressív városi kiegészítő jövedelmi adót.* Az ügyosztály azonban maga is ama aggodalmának ad kifejezést, hogy ezt az adónemet, mely szerinte leginkább hivatva volna a város adózását az államtól függetleníteni, a mostani állami adó-reform mellett aligha lehet majd létesíteni. Ezt az adónemet az 1898. december 12-iki közgyűlés Vázsonyi indítványára elfogadta és a pénzügyministerhez felterjesztést intézett ennek elvben való elfogadása végett. A pénzügyminister azonban a belügyminis-terrel egyetértőleg 84.053/902. sz. leiratában azt válaszolta, hogy ezt az állam az egyenes adórendszer reformja és a székes főváros háztartása alapjának és módszerének törvény útján való bekö-vetkezendő átalakításáig engedélyezni nem hajlandó.

A bevételek szaporítása céljából szükségesnek látja az ügyosztály továbbá a kormánynál kieszközölni, hogy az utadó és az osztrák fiókok községi adója a székesfővárosnak utaltas-sanak át; szükségesnek látja, hogy községi gyógyszertár, köz-ségi takarékpénztár és tűzkárbiztosító-intézet létesíttessék, azután hogy a most bérbeadott városi javadalnak (állás- és helyilleté-kek, kikötő- és rakodóhely-díjak, városi vámok) házi kezelésbe vétessenek, az irodai felszerelések és fűtőanyagok gazdaságo-sabb beszerzése céljából központi raktár állíttassék fel, a városi épületek tatarozása és a helyiségek takarítása házilag kezeltessenek, a közlekedési és világítási üzemek megváltassanak és házilag kezeltessenek, végül hogy a teljes és rendszeres telekpoli-tika a város fejlődésének helyes irányítása érdekében és a kül-terjes terjedés korlátozása céljából következetesen érvényre emeltessék, és hogy a város nemcsak a lakásviszonyok egész-ségesebb fejlődésének előmozdítása végett, de jövedelmezőségi szempontból is beltelkein bérházakat építtessen.

A székesfőváros tanácsi ügyosztályának a községi terhek szükségszerű emelésére vonatkozó eme javaslatával szemben Heltai említett cikkében a községi terheknek bármiféle emelé-sét helyteleníti, egyenesen meg nem engedhetőnek tartja: »Hacsak a város háztartásában jelentkezne a deficit, — mondja — nem tekinteném ezt olyan nagy bajnak, hogy e miatt kétségbe kel-lessen esnünk. A lakosság teherviselőképességének teljes kime-rülése tulajdonképen az a súlyos, nagy fontosságú és aggoda-lomkeltő jelenség, a mely annál is inkább aggodalomkeltő, mert a jelenlegi helyzetet előidéző okok képezik amannak okozatát, s ép. ezért aztán a jövőben még hatványozottabb mértékben fog

az a városra sorvasztólag hatni«. A mai deficiztet szerinte az általános gazdasági pangás idézte elő, a mihez még hozzájárult, hogy Budapest fejlődését mesterségesen akasztották meg, a mikor népszerű jelszavak után indulva, a gyáripart lassan-lassan a város területéről kiszorították. Szerinte a deficitnek további oka az állami adók nyomasztó terhe, a mely a főváros polgárait a szükséges községi adók megfizetésére képtelenné tette. Ennek igazolásául rámutat arra, hogy a hat fő egyenes adónak (föld-, ház-, kereseti-, részvénytársulati-, tőkekamat-, járadék- és általános jövedelmi pótdó) az egész országra háromló terhéből a székesfővárost 20·85⁰/₀ terheli, pedig lakossága az egész ország lakosságának csak 4·51⁰/₀-át teszi. A földadóból befolyó országos bevétel (61 millió kor.) figyelmen kívül hagyásával a főváros az egész ország adójövedelmének 35⁰/₀-át szolgáltatja, a mi annyit jelent, hogy, míg a vidék egy-egy lakosára (egy-egy főre) 9 kor. 24 fill., addig a főváros egy-egy lakosára 42 K 03 fillér esik. Kimutatja azután, hogy ha még a részvénytársulati adótól is eltekintünk, helyt adva a netán felvethető ama ellenvetésnek, hogy a fővárosi intézetek jövedelmét túlnyomó részben a vidék adja, az ilykép fenmaradó négy adónemnek az egész országra nehezedő terhéből a vidék minden lakóját 8 kor. 37 fillér, a fővárosét fejenként 33 kor. 41 fillér terheli, ha azonban ezekhez a terhekhez az országos betegápolási pótdótot is hozzávesszük, a vidék fejenkénti 9 kor. 48 fill. terheltségével szemben a fővárosban ez 43 kor. 36 fillért tesz ki. A továbbiakban vizsgálata tárgyává tévén egyrészt a fogyasztási adónak hatását külön a vidék, külön a főváros lakóira, másrészt az állami fogyasztási és egyenes adók terhének ezekre való összehatását, kimutatja, hogy az összes állami adókból a fővárosban fejenként 72 kor. 34 fillér, a vidéken 18 kor. 16 fill. jut, s hogy a főváros ezeknek az összes állami fogyasztási és egyenes adóbevételeknek 16—18⁰/₀-át szolgáltatja. Ezekkel beigazolván látván a főváros lakóinak túlterheltségét, összehasonlításokat tesz a külföldi városok közterheivel, mely szerint Berlinben egy-egy főre esik az összes állami, egyenes és fogyasztási adókból 30·77, Boroszlóban 21·68, Münchenben 34·45, Lipszében 38·72 kor., s ennek következményeként kimondja, hogy: »Ha ezeket a számokat figyelemmel mérlegeljük, teljesen jogosultnak látjuk annak kimondását, hogy a székesfőváros állami adóviszonyai mellett községi adórendszerének megfelelő kiépítése lehetetlenné vált«. Végül megemlítvén azt, hogy a községi adóteher Budapesten a nyugoteuropai államok városaihoz képest a legkisebb (Budapestben esik egy-egy főre 22·07, Berlinben 42·45, Boroszlóban 36·09, Münchenben 32·80, Lipszében 30·83 kor.), daczára, hogy a teljesítendő feladatok ezekénél sokkal nagyobb körűek, intézményei pedig ezekével a versenyt teljesen kiállják, s rámutatván arra, hogy Budapest összes állami és községi közterhei 94·41, Berlinben 73·22, Boroszlóban 58·58, Münchenben 67·25, Lipszében 69·55 koronát tesz ki, arra a konkluzióra jut: »Csak az, a ki azt hiszi, hogy Budapest székesfőváros fejenként évente 72·34 kor. állami adókat szolgáltatathat, a mikor Berlin lakosságára csak 30·77 kor. esik, mondhatja székesfővárosunknak államsegélyre való igényjogosultságát szerénytelennek«.

A fentiekben részletesen ismertettem az ügyosztályi javaslatot és a vele merőben ellentétes Heltai-féle álláspontot, vizsgáljuk már most, hogy az adott viszonyok között ezekből mit tehetünk magunkévá.

Az 1907. évi költségvetéshez fűzött jelentésben kifejtett pénzügyi program kétségtelenül több értékes javaslatot foglal magában, valamint nem lehet vita tárgya, hogy a pénzügyi egyensúly ez idejüleg csak az állam segélyével, vagy ennek részben való elmaradása esetén is, csak adóemeléssel állítható helyre, de azért az ügyosztályi javaslatokat en bloc még sem találom elfogadhatóknak.

A bérbeadott fővárosi javadalmaknak, a városi épületek tatarozásának és jókarban tartásának házi kezelésbe való vétele, a felszerelési tárgyaknak és fűtőanyagoknak olcsóbb beszerzésére központi raktárak felállítása, községi gyógyszertáraknak, tüzkárbiztosító intézetnek és takarékpénztárnak létesítése a székesfőváros háztartása részére bizonyára nem kicsinylendő megtakarításokat fognak eredményezni, ezeknek mielőbbi megvalósítása a törvényhatóságnak elsőrendű kötelessége.

A világítási és közlekedési üzemeknek megváltását és házi kezelésbe vételét az ügyosztályi program egész helyesen a jövő pénzügyi politika legfontosabb feladatának tartja. Az ügyosztály is elismeri, hogy végzetes hiba volt, hogy ezeket az üzemeket, a melyek leginkább hivatva volnának a községi terhek nagymérvű csökkentésére, s a melyeknek házi kezelésben való tartása nem csak pénzügyi szempontból, de a köz érdekében is kívánatos lett volna, a multban könnyelműen a magánvállalkozásnak engedték át, s pedig oly súlyos és terhes kikötések (szerződések) mellett, hogy azok megváltása ezidejüleg teljesen lehetetlen; s a főváros a jövőben legfeljebb csak arra szorítkozhatik, hogy az új vonalak engedélyezésénél következetesen törekedjék a régi szerződések megszorító feltételeinek enyhítésére, hogy ilykép lassan-lassan azok megválthatása előkészíttessék. Nézetem szerint e kérdés a törvényhozás közreműködése által volna megoldandó akkép, hogy külön törvénnyel az egész országra bíró joghatálylyal kimondatnék, miszerint a vízvezetési, világítási, helyi közlekedési és a köztisztasági ügy csak az illető önkormányzat által házi üzemben nyerhet megoldást, vagyis hogy ezek magánvállalkozás tárgyai nem lehetnek; s ehhez képest a már fennálló ily vállalatok (az állam segélyével és felügyelete mellett kölcsön felvétel útján vagy esetleg az önkormányzat meglévő mozgósítható vagyonából) az illető önkormányzatok által azonnal átveendőek.

Pénzügyi szempontból és a lakásviszonyok javítása érdekében nem eléggé helyeselhető továbbá a program ama ígérete, hogy jövőben a város fejlődésének helyes irányítása végett a szabályozási vonalak tervszerűen előre meg fognak állapíttatni, s gondoskodás történik arra nézve, hogy az építkezések mindig a kiszemelt helyeken történjenek, hogy a rendszertelen külterjes fejlődés, mely a város háztartásától annyi áldozatot követelt, végre-valahára megakadályoztassék. Ugyancsak helyeselhető az is, hogy a város üres telkein a tulajdonában lévő földszintes

rozoga épületek helyébe, jövedelmezőség szempontjából és a lakásviszonyok javítása érdekében, a város maga építsen bérházakat.

A fényüzési fogyasztásnak (szikviz, ásványviz, pezsgő, játékkártya, zongora, magánfogat, automobil stb.) külön községi adóval való megadóztatása teljesen indokolt. Egyáltalán érthetetlen, hogy a székesfőváros törvényhatósága miért utasította el az ez irányban tett javaslatokat, holott a közterhekhez való fokozottabb hozzájárulást mi sem támogatja inkább, mint a kérdéses fényüzési fogyasztásban nyilvánuló nagyobb teherviselőképeség. A községi örökösödési adónak behozatala ellen sem lehet kifogásunk, ennek létesítése pénzügyi és adóztatási szempontból akadályokba nem ütközik. Az ingatlan átruházási illeték revisiója csak az 1887. évi XLV. t.-cz. módosításával érhető el ugyan, de — azt hiszem — e tekintetben a törvényhozás intézkedése sem késhet már sokáig, mert az e törvénnyel elrendelt értékmegállapítás folytán az államkincstár is az örökségi illetékek kirovásánál — különösen a székesfővárosban — enormis károkat szenved. Az utadónak, az Osztrák-Magyar Bank és a több osztrák részvénytársasági fiókok községi adójának a főváros részére való átengedése ellen sem lehet kifogásunk, hacsak a kormány ezeket magasabb szempontból továbbra is a közmunkatanácsnak meghagyandóknak nem találja. Az állam kezelésében levő vállalatoknak községi adó alól való mentesítése nem igazságos, annál kevésbé, mivel ezeknek a magánvállalatokkal szemben a versenyben bármily előny biztosítása közgazdaságilag káros, de az ily adómentesítés ezenkívül az állami vállalatok jövedelmezőségének megállapítását és ennek alapján ezek helyes irányítását is megnehezíti. Már sokkal nehezebb kérdés, vajjon az állami tisztviselők és katonatisztek községi adófizetésre köteleztessenek-e? Tény az, hogy az általános teherviselés elve, de meg aztán az a körülmény is, hogy az állam tisztviselőit az állami adófizetésre kötelezi, a mellett szól, hogy ezek a községi adóteher viselésére is köteleztessenek. Figyelembe véve azonban azt, hogy állami tisztviselőink még mindig túlszerényen vannak dotálva, továbbá figyelemmel arra, hogy az élelmezésben, a lakberekben és egyéb szükségletekben beállott rohamos drágulás senkit érzékenyebben nem érint, mint épp a fix jövedelemre utalt hivatalnokot, végül tekintetbe véve azt, hogy a jelenlegi állami pénzügyi helyzet mellett egyáltalán nem lehet kilátás arra, hogy az állam tisztviselőinek fizetését emelje, határozottan igazságtalannak tartanám, hogy ezek helyzete a községi adó fizetése által súlyosbítottassék. De különben is ez a kérdés a főváros háztartása szempontjából nagy fontossággal nem is bír, mert Budapesten az összes 12.546 állami tisztviselő és nyugdíjas 57·5°/_o-a (7.216) 20 koronán aluli, 28·3°/_o-a (3.545) 20—50 korona és csak 14·2°/_o (1785) fizetett 50 koronán felüli IV. osztályu kereseti adót¹⁾, úgy, hogy a székes-

¹⁾ Lásd Thirring Gusztáv: *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1904.* — 322. oldal. Az adatok ugyan az 1895. évből valók, de azért nagyjában állanak ezek a mai állapotra is.

főváros részére az állami tisztviselőknek községi adóval való megterhelése alig eredményezne 150.000 koronánál többet.

Az iskolaadót abban az alakban, mint azt az 1898. évi deczember havi 12-én megtartott közgyűlés kívánta behozni, f. i., hogy ezt fizetni tartozzék mindenki, a főváros minden lakosa, tekintet nélkül arra, vajjon állami és községi adó fizetésére köteles-e, vagy sem, s vajjon a felekezeti iskolák fentartásához járul-e vagy sem, nem tartom elfogadhatónak, az állami adó bizonyos százalékaiban kivette pedig föltétlenül elvetendő, mert minden igyekezetünkkel arra kell törekednünk, hogy állami adórendszerünkről hordjuk le az »emeletek«-et, tehát nem szabad megengednünk, hogy most még egy újabb emelvénnyel súlyosbitsuk a közterhek aránytalanságait. Az iskolaadó, említett alakjában, valóságos külön önálló községi jövedelmi adóként jelentkezne, melyre a meglévő, az általános községi kiadások kielégítésére szolgáló községi adó mellett egyáltalában nincs szükség, de még azokkal szemben, a kik más iskolák fentartásához járulnak hozzá, vagy azokra nézve, kiknek gyermekei nincsenek, igazságtalan terhet is róna. Meg lehetne ugyan kísérelni Kreefeld németországi város¹⁾ és a rajnamelléki községek²⁾ példájára a tanpénzeknek a szülők jövedelme arányában progressiv tételekben való megállapítását, de ettől pénzügyi eredményt nem lehet várni. — A szegényügyi adót csak mint egyedüli főközségi adónemet lehetne helyeselni, mint kiegészítő, specziális célú szolgáló adó egyáltalán fölösleges; tulajdonképen nem jelentene egyebet, mint a főadónak meghatározott százalékkal való felemelését. — Az ügyosztályi jelentésben említett progressiv városi kiegészítő jövedelmi adó létesítését állami adórendszerünk kizárja, s erre az állami adórendszer tervbe vett reformja után nem is lehet gondolni. — Végül az az ügyosztályi javaslat, hogy az általános jövedelmi pótdadó után is legyen községi pótdadó szedhető, túlhaladott, késői óhaj, hisz csak hónapok kérdése, ennek az állami adórendszerre annyira zavarólag ható függelékek megszűnése. De ha ez az állami pótdadó még a közel jövőben nem szűnne is meg, bizonyításra sem szorul, hogy adópolitikai szempontból sem volna megengedhető ennek községi adóval való megterhelése.

Mindezekből kétségtelen, hogy székesfővárosunk háztartásának rendbehozására és ennek az emelkedő igények kielégítésére képessé tétele céljából, még ha az államsegélyt a kormány a kívánt teljes mértékben ki utalná is, a mit ugyan alig lehet remélni, feltétlenül szükségessé válik a polgárok áldozatkészségéhez appellálni. Azok a különféle, a bevételek szaporítását célzó intézkedések és intézmények, a melyeknek megvalósítását az ügyosztályi program kilátásba helyezi, a székesfőváros háztartásának javára fognak ugyan szolgálni, de ennek fejlődésre képessé tételére a községi adó emelése elkerülhetetlen. Az ügyosztályi jelentés szerint ezt a községi pótdadó kulcsának vagy a házbér-

¹⁾ Hugo Lindemann: *Steuern und Gebühren*. Berlin 1905. 10 oldal.

²⁾ Wagner: *Die finanzielle Mitbetheiligung der Gemeinden stb.* Jena 1904. 25. oldal.

krajczároknak felemelésével lehetne legegyszerűbben keresztülvinni. Az adóemelésnek ezt a módját azonban, a mely a közterheknek eloszlásában fennálló aránytalanságot még inkább fokozná, feltétlenül elkerülendőnek tartom.

De nem lehet elfogadni Heltai álláspontját sem s még kevésbé valósítható meg ez idejüleg — sőt mondhatjuk beláthatatlan időkig — Vázsonyi adóztatási programja.

A székesfővárosnak az az óhaja kétségtelenül jogosult, hogy az idők folyamán reá hárult számos közfeladat költségeihez az állam részben hozzájáruljon, hogy az egyes törvények által megszüntetett jövedelmei fejében bizonyos kárpótlást nyerjen s végül hogy az állam részéről, minthogy felvirágoztatása közjogi helyzeténél fogva országos érdek, politikai szükség, kivételes elbánásban részesüljön, tehát részére kivételes bevételi források engedélyeztessenek. A székesfővárosnak a kért állami hozzájárulásokra és kárpótlásokra pénzügyeinek időleges rendezése céljából okvetlenül szüksége van, de hogy az egész háztartás egyenesen az államsegély alapjára fektetessék, határozottan autonomiája rovására és gazdálkodásának hátrányára volna. Folytonosan újabb zavarokat idézne elő, mert a kiadások gyors emelkedésével a mai bevételek lépést nem tudván tartani, újabb meg újabb segélyekre volna szükség, miáltal a székesfőváros a mindenkori kormányokhoz egyrészt túlságosan függő viszonyba kerülne, másrészt a segélyekre való biztos kilátás könnyelmű költsékezésekre is csábítana, mert csak az a gazda tudja jövedelmeit megbecsülni, a ki a maga verejtékes munkájával szerzi meg őket. A segélyezési rendszer tehát a székesfőváros fejlődése és jövője érdekében nem kívánatos.

A Vázsonyi proklamálta pénzügyi és adóztatási önállóság fennálló állami adórendszerünk mellett még akkor sem volna keresztülvihető, ha székesfővárosunk az állam támogatására egyáltalán nem volna rászorulva. Az államszükségletek valamennyi fennálló állami adónak teljes igénybevételét kívánják meg, adóreformunk egyik adóalapot sem teheti szabaddá, legfeljebb csak az adótehernek arányosabb megosztására törekedhetik; már pedig ily körülmények között a községi szükségletek fedezésére csak a mostani adóalapok megkimélésével kiegyenlítő hatású forrásokat állhat esetleg módunkban kreálni. Vázsonyi adóztatási programja ép ez okból nélkülözi a gyakorlati alapot, — néztem szerint — beláthatatlan időkig pusztán csak hön óhajtható eszmény marad.

Székesfővárosunkat fejlődő, kulturális, gazdasági és szociális szükségleteinek kielégítésére kell képessé tennünk, háztartása részére az évről-évre fokozódó tehertöbbletnek megfelelő biztos bevételi forrásokat meg kell teremtenünk, ez elől statisztikai adatokkal kitérni nem lehet! Heltai túlságosan sötéten festi a helyzetet; s habár igaza van abban, hogy a mai általános gazdasági pangás aggodalomkeltő és hogy ez a székesfőváros fejlődését jó időre bénító, szomorú jelenség, még sem tehetjük magunkévá az ő álláspontját. Nem fogadhatjuk el az ő érvelését, még ha bebizonyított tényként el fogadjuk is azt, hogy Budapest az egész ország közterheinek 16—18°/o-át szolgáltatja, s ha az említett össze-

hasonlító adataira figyelemmel is vagyunk, mert annak elbirálásánál, hogy a közterhek mily hatással vannak a lakosok összességére, nem azt kell vizsgálnunk, hogy ezekből a terhekből egy-egy főre, vagy egy-egy városra mennyi esik, sem azt, hogy a külföld városainak lakóira fejenként mennyi jut, hanem azt kell megállapítanunk, hogy a közterhek miképen oszlanak meg, mint hatnak azok a polgárok egyeseire. Nem kicsinylendő ugyan az átlagszámok értéke, valamint tanulságos lehet a külföldi eredményekkel való összehasonlítás is, de a való életben sem az átlagszámok, sem az összehasonlító adatok gyakorlati értékkel nem bírnak; a való életben egyedül az a fontos, hogy a közterhek az egyes adózók jövedelméből mennyit vonnak el. Bebizonyított tényként állíthatom, hogy nálunk nem is annyira az állami adók túlmagassága, mint inkább aránytalan, degresszív eloszlása a nagyobb baj: a főbb állami egyenes adónemeknél a törvény által megállapított adókulcsok tulajdonképpen csak papiroson vannak meg. A való életben ezek csak a kis jövedelmekre nehezdednek teljes súlylyal, ellenben a nagyobb jövedelmekre a szerint, a mint ezek felfelé emelkednek, az adóteher aránylag kisebb és kisebb lesz, sőt nem egy esetben alóluk teljesen ki is bujnak. S ha ez áll, akkor a Heltai Ferencz dr. által kimutatott az a körülmény, hogy Budapesten az egyenes állami adókból egy-egy főre 43·36 kor. s főleg nagy tömegre, a kis emberekre nehezdedő fogyasztási adókból pedig 28·98 kor. esik, nem azt igazolja, hogy a polgárok összessége az állami adókkal túl van terhelve, hanem csak azt, hogy a kis existenciák összes jövedelmét adóink teljes mértékben utolérték. Ebből pedig nem az következik, hogy a székesfőváros pénzügyeinek szanálására a községi pótdadót, melynek kulcsa és átlagos terhe Heltai szerint is úgy hazánk, mint a külföld városaival szemben a legkisebb, semmiképp felemelni nem szabad, s hogy ilykép a székesfőváros háztartását már csak egyedül államsegélylyel lehetne és kellene rendbe hozni és ezt a jövő feladataira képessé tenni, hanem méltán mondhatjuk, hogy a községi terhek kielégítésére fel kell keresni azokat a helyeket, melyeket az állam a fennálló adórendszer hiányosságainál fogva el nem érhetett, s ezeket a helyeket legalább a községi terhekhez való hozzájárulásra kell rászorítani.

Szóval székesfővárosunkban, ha háztartását a jövő feladataira képessé akarjuk tenni, a községi adókat feltétlenül fel kell emelni. Egy ideig államsegélylyel, átmeneti gazdálkodással, a szükségletek mesterséges visszaszorításával el lehet ugyan kerülni az adóemelést, de minél későbbre halogatjuk, annál nagyobb áldozatok árán lesz majd utóbb a háztartás rendje helyreállítható. Az adóemelés szüksége fennáll már most, minél hamarabb visszük keresztül, annál jobb; csak hogy nem a meglévő alapok igénybevételével, a pótdadókulcs vagy a házbérekrajczárok egyszerű felemelésével, hanem ép ezeknek az állami adók által már igénybe vett alapoknak megkimélésével lehet és szabad keresztülvinni.

III. A székesfőváros községi adójának emelése.

A székesfőváros községi adójának emelése tehát csak a közterhek által ez ideig megkímélt helyeken történhetik. Ezeket a helyeket kell a községi pénzügyek javára kihasználni: vagyis mind az ingatlan, mind az ingó vagyonból származó, az állami adók által utól nem ért jövedelmeket kell községi adózás alá vonni. E célból tegyük első sorban vizsgálatunk tárgyává, mikép oszlik meg a házakra nehezedő közteher székesfővárosunkban, másodsorban pedig keressük módját annak, mikép lehetne a III. osztályú kereseti adónál a kereseti jövedelmekből történő nagymérvű eltitkolásokat a községi adózás javára hasznosítani.

Budapesten, ha a házbérjövdelem 10 koronát tesz, akkor az összes állami adóteher a jövedelemnek 80⁰/₀-át (Ó-Budán 79·5⁰/₀-át) vonja el; 100 kor. házbérjövdelemnél ennek 31·3⁰/₀-át (Ó-Budán 28⁰/₀-át); 1000 kor. jövedelemnél 24·4⁰/₀-át (20·5⁰/₀); 10.000 koronánál 23·2⁰/₀-át (19·6⁰/₀). Ezeket az eltéréseket aztán természetesen a községi adók és útdó még nagyobbakká teszik: a 10 koronát kitevő házbérjövdelemet az állami és községi adóteher egészben felemésztí, ellenben a 100 kor. jövdelemből 40·6⁰/₀-ot, az 1000 koronából 31·7⁰/₀-ot, a 10.000 koronából 30·1⁰/₀-ot, a 100.000 koronából pedig csak 29·9⁰/₀-ot vonnak el a közterhek. Már ebből a pár adatból is önkéntelenül rájövünk arra, hogy mi sem lehet igazságosabb, mint székesfővárosunk háztartása javára a nagyobb házbérjövdelemből a jelenlegi 25⁰/₀-nál többet igénybe venni. Nem erőltetni ezt az álláspontot az az ellenvetés, hogy Budapesten a házbéradó amúgy is elég magas, mert az arányos adóztatás mellett az egyáltalán nem tűrhető meg, hogy az adóteher a jövdelem emelkedésével kisebbedjék. S ha az állami adórendszer ezt a fordított viszonyt eredményezi, akkor a községi adónak olyan berendezése, a mely ezt a visszátságot kiegyenlíteni képes, egyenesen adó- és szociálpolitikai követelmény. Ámde közelebbről vizsgálva a budapesti házakra nehezedő közteher közvetlen hatását, ezt a terhet sem önmagában, sem szemben más kereseti források adóterhével, nem is mondhatjuk olyan súlyosnak, mint azt általánosan feltüntetni szeretik.

Fejér Miklós nyugalmazott államtitkár *A házbér-adóreform* című cikkében¹⁾ azt mondja, hogy a házbér-adó a vagyont terhelő adók között a jövdelemből megengedett levonások folytán a legelőnyösebb helyzetben van; s a most alkalmazásban lévő kulcsok nem túlmagasak. S ebben teljes igaza is van; ugyanis Budapesten az összes állami és községi közterhek a kivételes (30 évi) adómentességet élvező házaknál az első 15 évben a brutto házbérjövdelemnek átlag 7·5⁰/₀-át, a második 15 évben 15·7⁰/₀-át, a rendes (az új és toldaléképítkezéseknél 15 évi, a régi lerombolt házak helyébe történő építkezéseknél 12 évi) adómentességet élvező házaknál 11·78⁰/₀-át, s csak az adóköteles, tehát adómentes-

¹⁾ L. *Pénzügyi igazgatás* 1901. év 22. szám.

séget nem élvező házaknál 30·6°/_o-át teszik. S ha figyelemmel vagyunk arra, hogy 1904. évben a székesfőváros egész területére statisztikailag kimutatott összes 106,453.928 korona házbérjövdelemből több mint a fele, azaz 53,421.811 korona adómentes volt¹⁾ s ha még azt is számításba vesszük, hogy az egészükben maguk a tulajdonosok által használt, úgynevezett magánháznak adóalapjául vett bruttó bérértéke túlnyomó részben a ténylegesnél kisebb összegben van megállapítva, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a teljes bérjövdelem után a 30·6°/_o-ot kitévő összterhet a székesfőváros összes házainak alig $\frac{1}{4}$ -e viseli tényleg, de ez a teher ezeknél is csak névleges, mert bizonyításra sem szorul, hogy a mikor az illető ház első ízben gazdát cserél, a vételár megállapításánál az évi adóteher tőkésített összege számításba jő, vagyis az évi adóteher mindenkorra a volt tulajdonosra hárítatik át, s míg ez meg nem történik, addig az adóterhet — ha csak a házat ő maga nem használja — nem a tulajdonos, hanem a bérlők viselik.

Mindezek csak azt igazolják, hogy a budapesti házakra nehezedő közterhek nem mondhatók túl magasaknak, a mit még megerősít az a tény is, hogy az adóköteles bérházak átlag a ház tőkeértékének tiszta 5—6°/_o-át jövedelmezik, az adómentesek pedig 7—8°/_o, s ha ezek amortizacionalis bankkölcsonnel vannak terhelve, 9—10°/_o, sőt a nagyobb fényüzéssel, vagy a város ama helyein épült házak is, a hol a telkek a legdrágábbak, 4—4·5°/_o tiszta jövedelmet hoznak, úgy, hogy Budapesten a tőkének házakba való befektetése elég jövedelmező vállalkozás.

A házakra nehezedő közterhek megoszlásának vizsgálatánál azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy székesfővárosunkban számos vagy egészen üres, vagy csak részben viskóval beépített, nagy kiterjedésű telek van, melyek után effektív bérjövdelem nem lévén, majdnem semmi adó sem fizettetik. Ezt különösen a teleküzérek használják ki. Még a város belső területén is találunk ilyen nagy kiterjedésű telkeken épült régi házakra, a melyeket tulajdonosaik majdnem teljesen adózatlanul hevertethetnek, mi által befektetett tőkéiket a telkek értékének folytonos emelkedése által adózatlanul kamatoztathatják. Rá kell mutatnom arra is, hogy a város szívében nagyon sok olyan ház is van, a melyhez $\frac{1}{2}$ hold kiterjedésű kert tartozik, s ezek a közterhekből csak alig számba vehető összeggel vannak megterhelve, mert a kert után csak csekély földadó, és ez után még csekélyebb községi adó jár. Igaz ugyan, hogy az adózás alapelvénél fogva adó tulajdonképen csak jövdelem után szedhető, de tény az is, hogy azok, a

¹⁾ L. Thirring i. m. 311. oldal. Legrosszabb helyzetben van a IV. és V. kerület, a hol az adóköteles jövdelem kétszerannyi. A III. kerületben ugyan szintén ennyi, de itt amúgy is épületfentartás címén a bruttó jövdelemből 25°/_o vonható le és az így fennmaradó jövdelem után a házbéradó is csak 20°/_o-ot tesz ki, úgy hogy a házak adóköteles volta dacára a tehermegoszlás a többi kerületekkel szemben nem aránytalanabb. Az I., III., VI. és IX. kerületekben az adóköteles és adómentes jövdelem közel egyforma. A VII. és VIII. kerületben az adómentes jövdelem a nagyobb, sőt az utóbbiban majdnem kétszer akkora, mint az adóköteles jövdelem.

kik akár üzérkedés czéljából, akár fényüzésből nagy kiterjedésű telkeket beépítetlenül, vagy csak részben beépítve hevertetnek, azok méltán a közterheknek sokkal nagyobb mértékével terhelhetők meg már azért is, mert — nem tekintve azt, hogy a telkeknek ilyen hevertetése az illető tulajdonosokra nézve minden esetben tőkéknek erős kamatoztatását jelenti — maguk az ily nagy kiterjedésű telkek feltétlenül nagyobb fizetőképességre vallanak. De Budapesten nem ritka az az eset sem, hogy két egymás mellett levő, teljesen egyforma terjedelmű telken épült ház közül az egyik 5–10-szer annyi adóval van megróva, mint a másik, mert az egyiknél bérházként épülve, minden lakás teljesen ki van használva, míg a másik magánhasználatra szolgál, és esetleg tizszerannyi költséggel és fényüzéssel építve nincs bérbe adva. Így többek között a Népszínház mellett van egy 844·30 □ öl kiterjedésű telek, a mely állítólag már több mint 30 év óta a mostani tulajdonos birtokát képezi, és még most is az 50 év előtt épült földszintes viskóval van beépítve (a telek $\frac{3}{4}$ része udvarként szerepel, úgy hogy ezután még földadó sem jár). Eme óriási értékű telek és ház után a tulajdonos a tényleg élvezett bérjövedelem után össze-vissza 3.093 kor. állami és községi adót fizet, holott a szomszédságában negyedannyi területen épült bérház még most az adómentesség idejében is ép kétszerannyival járul a közterhekhez, pedig az előbbinek tulajdonosa az elmúlt 30 év alatt telkébe befektetett tőkéjének legalább tizszeres megnövekedését érte el a nélkül, hogy az ilykép részére az értékelkedés folytán évről-évre jutott enormis vagyonszaporodás (elrejtett jövedelem) után egy fillér adót is juttatott volna akár az államnak, akár a városnak. De van még a számtalan között egy másik ugyancsak a város kellő közepében, közel ötször akkora kiterjedésű (3.862·70 □ öl) telek, a melynek forgalmi értéke legalább tizszer akkora, s ez állami és községi adók fejében mégis összesen csak 4.032·06 koronával van terhelve, mert körülbelül a fele (1.872 □ öl) még a múlt század közepén épült magánlakásul szolgáló házzal van beépítve, a másik fele (1.990·70 □ öl) pedig kert, mely utóbbi után a közterhek összesen csak 14·94 koronát tesznek ki. Ennek az óriási kiterjedésű teleknek közvetlen szomszédságában van öt nagy bérház, melyek együttvéve csak 1.408·10 □ öl területen épültek, s daczára, hogy ezek ez idejüleg adómentességet élveznek, mégis összesen évi 13.346·73 koronával vannak egyedül községi pótdadó, útdadó és orsz. betegápolási pótdadó czímén terhelve. De az említett öt bérház közül az egyik, a mely 427 □ öl területen épült, egymaga évi 6.003·11 koronával járul a közterhekhez, tehát 2.029·05 koronával többel, mint az imént említett adómentességet nem élvező, tizszer akkora területű ingatlan tulajdon. Számtalan esetet lehetne még felhozni, melyek mindegyike csak azt igazolja, hogy a fenforgó körülmények között teljesen indokolt az az álláspontom, hogy — mivel az állami adók az ingatlan tulajdonnak csak tényleges hozadékát érhetik utól — használja fel a székesfőváros az ilykép nyitva hagyott területet háztartása javára, vonja adóztatása körébe a házak és telkek értékében elrejtett, efektive nem jelentkező jövedelmeket.

Az értékszorulatati »betterment«-adó nem felel meg a cél-
nak, mert ezzel csak a hatóság valamely művelete alkalmával,
mint p. o. utcányitáskor, szabályozáskor stb., az egyes érdekelt
tulajdonosokra eső vagyoneérték-emelkedés volna utolérhető,
azonban az ingatlanoknak a város fejlődése folytán minden
hivatalos beavatkozás nélkül szükségszerűen előálló értékszo-
rulatából a köz javára mi sem juthatna. De a betterment adó-
nak nagy hátránya az is, hogy egyrészt nagyon nehéz meg-
határozni a hivatalos ténykedés folytán az egyesek javára szár-
mazó értékszorulat nagyságát, másrészt azt is bajos meg-
állapítani, vajjon ebből az értékszorulatból a községi háztar-
tás javára mennyi vonassék el, s végül, — s ez a legnagyobb
hátránya — hogy általa az üres és beépített telkek ugyanazon
elbírálás alá kerülnek, már pedig általános elfogadott álláspont
az, hogy a város fejlődése és várostelek-politikai szempontból
az üres telkek erősebben terhelendők meg. A tulajdonképeni cél
elérésére, t. i. hogy az épületek és telkek értékében a város
fejlődése folytán és a kedvező konjunkturák következtében
beálló emelkedés a községi háztartás javára kihasználható
legyen, egyedül — mint azt Wagner és Lindemann is elismerik —
az ingatlan-forgalmi-értékadó — vagy mondjuk röviden — ingat-
lan-vagyonadó alkalmas.

Wagner az ingatlanok értékelkedését adózás alá veen-
dőnek tartja, »ennek adózatlanul való hagyása tarthatatlan, annál
is inkább, mert az értékelkedés a tulajdonosnak minden
személyes munkája és külön tőkebefektetése nélkül egyedül a
konjunkturák folytán áll be, a mit aztán még inkább előmoz-
dit a teleküzérkedés, a melynek a telkek majdnem teljes adó-
mentessége csak kedvez . . . . Ujabb statisztikai vizsgálatok
többek között igazolták azt, hogy a szokásos hozadéki adózás
mellett a jómódu, vagyonos osztály lakta házak (villák, urasági és
nagyuri bérházak) kevésbé vannak megadóztatva, mint a többiek
s az utóbbiak közül a »kisemberek«, a munkások által lakott »bér-
kaszárnyák vannak a legsúlyosabban adóval terhelve . . . stb.«
Wagner tehát — mint látjuk — a házaknak és telkeknek a hoza-
dék alapján való megadóztatását elégtelennek tartja és az adózás
alapjául az ingatlan forgalmi értékét (gemeiner Wert) kívánja
venni.¹⁾ Lindemann szerint ez az elv többek között Charlottenburg,
Köln és Frankfurt városok háztartásában már gyakorlati meg-
valósulást is nyert. »Legelőször Frankfurt valósította ezt meg, hol
már 1895. óta a forgalmi értéken alapuló ingatlanadó (Landsteuer)
áll fenn. A forgalmi érték (gemeiner Wert) alatt az a haszon
értendő, a melyet az ingatlan hozhat tulajdonosának. De ezt rend-
szerint nem meritik ki azok az előnyök, a melyek az ingatlan
használatából vagy jövedelméből erednek, hanem magába fog-
lalja azokat az előnyöket is, a melyek ennek a továbbadásából,
eladásából is származhatnak. Az ingatlan forgalmi értékét nem az
évi hozadék tőkésített összege, hanem az a vételár (eladási ár)
képezi, a melyet rendes körülmények között elérni lehet.«²⁾

¹⁾ L. i. m. 48. oldal.

²⁾ L. i. m. 38. oldal.

Ennek a forgalmi értéknek alapul vételével javasolnám Budapesten a házaknak és telkeknek megadóztatását.

Véleményem szerint az ily adóztatással elérhetjük, hogy a magunk elé tűzött célnak megfelelőleg a telkek és házak értékemelkedésében rejlő haszonból a főváros háztartása is részesülni fog, a mi remélhetőleg a háztartásnak bő, fejlődőképes és emelkedő bevételi forrását képezi majd. E mellett az üres telkek erősebb megadóztatása, ezeknek a tulajdonosok által való gazdaságosabb kihasználását, beépítését siettetné, a mi viszont város-telekpolitikai és lakásügyi szempontból csak igazán kívánatos lehet.

A vagyonadóinak adópolitikai szempontból mi sem áll útjában, mert míg az állami adórendszer a tiszta hozadékot éri, addig az a forgalmi értékben, az ebben beálló emelkedésekben, a házaknak és telkeknek fényüzési és üzérkedési felhasználása által elmaradó hozadék egyenértékében bírja alapját. De gyakorlati keresztülvitele sem ütközik akadályokba; létesítése nem adna túlságos nagy munkát, s a mi fő, maga az adókimutatás és kezelés nem volna költséges. A belőle származó bevétel pedig egyedül a megállapítandó kulcs nagyságától, a forgalmi értékek megközelítő pontos megállapításától és az értékemelkedések lelkiismeretes ellenőrzésétől függ.

E célból föltétlenül szükséges az ingatlanoknak pontos leltározása, vagyis egy pontos kataszter összeállítása, a melyben minden egyes ingatlanra nézve a legnagyobb megbízhatósággal kitüntetve legyen, mennyi a beépített terület, mennyi az udvar, mennyi a kert, mi ezeknek külön-külön a tényleges forgalmi értéke. E kataszter elkészítésénél egyedül a forgalmi érték megállapítása képez nagyobb munkát, a többi adatokkal a székesfőváros központi számviteli hivatala nagyjában már most is rendelkezik. A forgalmi értékek megállapításának céljából leghelyesebb volna a várost adózási körzetekre felosztani. Az egyes adózási körzetek akkép alakítandók meg, hogy az egy-egy körzetbe tartozó ingatlanok egységének forgalmi értéke körülbelül ugyanaz legyen. Ilykép az utolsó három évben előfordult vagyonátruházásokból (vételekből) egy-egy négyszögöl telek átlag értéke és a telken lévő épület külön értéke megközelítő pontossággal könnyen lesz megállapítható. Támponatot nyújthatnak továbbá a forgalmi értékek megállapításához a bekebelezett amortisations bankkölesönök is, de e célra maguknak a tulajdonosoknak becsülő bevallása is bekívánandó. Ha aztán a hivatalból kiszámított átlagforgalmi érték és a tulajdonos által bevallott érték között nagyobb eltérés lenne, törvényes hites becsű útján volna az érték megállapítandó. Az ilykép megállapított forgalmi érték képezné 5 évig az évi vagyonadó alapját; de természetesen ha időközben építkezés, eladás, csere, utczanyitás vagy szabályozás stb. folytán esetleg értékváltozás áll be, a változást követő évre már a vagyonadó az új, a kataszterbe azonnal bevezetendő változott érték után számítandó. Minden 5 év elteltével, illetőleg a negyedik év második felében az összes ingatlanok újból értékelendők. A vagyonadó célirányos alkalmazása végett pedig kimondandó volna: 1. hogy az üres telkek és a kertek a megállapított forgalmi érték kétszeres összege után és az erre meg-

határozott adótétellel rovandók meg; 2. hogy minden beépített telken csak a beépített résznek megfelelő területű udvar vehető ugyanazon adótétel alá, vagyis ha az udvar, a beépített területnél nagyobb, a különbözet után ennek forgalmi értéke kétszerezésétől jár külön adó; 3. hogy a kizárólag egészségben gyári és ipari célokra szolgáló épületek, udvarok és üres telkekre nézve, a mennyiben a város meghatározott belső körzeteiben vannak, az adó az egyszeres érték után rovandó ki, ellenesetben (a külső körzetekben) csak az egész értéktől számítandó adó fele jár; 4. hogy a külföldi honosokra és a külföldön állandóan tartózkodó magyar honosokra a tényleges forgalmi érték után a legmagasabb adókulcs szerint rovassek ki az adó.¹⁾

A vagyonadó kulcsának nagyságát illetőleg igen bajos konkrét javaslatot tenni, mert — sajnos — a rendelkezésre álló statisztikai adatokból csak az tudható meg, hogy Budapesten hány és kiterjedésére (földszintes, emeletes) nézve milyen épület volt 1900-ban, de arra nézve: hány üres, hány részben vagy egészben beépített telek, hány villa stb. volt ebben az időben, mi volt ezeknek forgalmi értéke, mennyit tesz ki az ingatlanok összértéke, sehol semmiféle adat nem található. Annyit azonban tudunk, hogy a székesfővárosban az összes házbéradó alá bevallott adóköteles és adómentes jövedelem 1904-ben 106,453.928 koronát tett ki,²⁾ s hogy földadó címén ez évben 129.679 kor. folyt be. Ha most már feltesszük, hogy a házak átlag a forgalmi érték 5^{0/100}-át jövedelmezik,³⁾ akkor a Budapesten lévő lakházak összértéke 2130 millió koronára tehető; s továbbá ha feltesszük, hogy a földadó alá tartozó üres telkek forgalmi értéke csak ezerszer nagyobb, mint a kataszteri tiszta jövedelem, pedig tudok több esetet, hogy az 5—10 ezerte nagyobb, akkor az összes üres telkek forgalmi értéke körülbelül 520 millió koronát tesz ki, úgy hogy az összes állami adó alá tartozó ingatlanok együttes forgalmi értékeként minimálisan 2650 millió korona vehető. E számítás alapul vételével, ha a vagyonadó útján körülbelül 7 millió korona bevételt akarunk elérni, világos, hogy kulcsának legfelsőbb határát 1000 koronánként 2—2.5 koronában kell megállapítani. Ehhez képest most már az egész adóskálát következőkép vélem felállítani:

1. Minden ingatlan után, a melynek forgalmi értéke 4.000 koronán alul van, vagyonadó címén 2 kor;

2. a 4.000 kor. — 50.000 kor. alul a forgalmi érték minden ezer koronája után $\frac{1}{2}$ korona, szóval 0.5 ezrelék;

¹⁾ Már Kossuth Lajos 1848-ban indítványozta, hogy külföldön élő honfiaink külön adóval, a távolléti adóval rovasanak meg. Havass Rezső dr. az 1903. évi költségvetés tárgyalásánál azt indítványozta, hogy a külföldieknek és a külföldön állandóan tartózkodó honosoknak külön adóval való megterhelése tárgyában a főváros törvényhatósága országos mozgalmat indítson. Indítványának támogatására felemlíti, hogy Polónyi a külföldiek súlyosabb megadóztatását már régebben sürgette, hogy Oroszországban a külföldi adó, Romániában a távollevő honosokra külön adó már régen áll fenn

²⁾ L. Thirring i. m. 311. oldal.

³⁾ Ha kisebbre vesszük az évi jövedelmet, akkor összértékül nagyobb összeget nyernénk.

3. 50.000 kor. — 100.000 kor. alul 0·75 ezrelék ;
4. 100.000 kor. — 300.000 kor. alul 1·25 ezrelék ;
5. 300.000 kor. — 500.000 kor. alul 1·5 ezrelék ;
6. 500.000 kor. — 800.000 kor. alul 1·75 ezrelék ;
7. 800.000 kor. — 1 millió alul 2 ezrelék ; s végül
8. 1 millió kor. és ezen felüli forgalmi értékből 2·25 ezrelék jár.

Ennek az adóskálának alkalmazása által a házak túlnyomó része,¹⁾ t. i. a melyeknek forgalmi értéke a 100 ezer koronát sem haladja túl, a vagyoadóban rejlő adóemelést alig éreznék meg, a most járó községi adó alig 7—8°/_o-al emelkedne,²⁾ s mégis remélhetőleg 6—7 millió koronát eredményezne, különösen a telkek és kertek erősebb megadóztatása által. Fényes eredmény ez, s fölötte megnyugtató a tehernek ily módon való eloszlása, a mit mi sem igazol jobban, mint hogy a tanácsi ügyosztály említett jelentése szerint ennek az eredménynek eléréséhez vagy a községi pótdadót kellene a mai 25°/_o-ról 50°/_o-ra, vagy a házbérfilléreket a mai 3·4°/_o-ról 11°/_o-ra az egész vonalon felemelni. Hogy pedig a községi pótdadónak, vagy a házbérfilléreknek utóbbi alapon való emelése az általam javasolt vagyoadóval szemben mennyivel hátrányosabb, az eddig elmondottak után ismételnem egyáltalán fölösleges.

Az ingó vagyomból származó, az állami adók által utól nem érhető jövedelmeknek a községi adózás körébe való vonhatása és ezeknek a jövedelmeknek az ingatlanokra nehezedő vagyoadóval arányos megterhelése céljából legalkalmasabbnak látszik a majd létesítendő állami progressiv személyes jövedelmi adót a község javára bizonyos százalékkal megterhelni. Az állami progressiv személyes jövedelmi adó a III. osztályú kereseti adónál mutatkozó visszasságokat van hivatva kiegyenlíteni, az ennek alapján kivetendő községi adó pedig a kulcsnak enyhe megállapítása esetén az adóteher megoszlására nézve a kívánatos hatást csak elő fogja segíteni. A mi aztán az ingó vagyomból eredő jövedelmeknek az ingatlanokkal arányos megterhelését illeti, erre nézve az ingatlanokra nehezedő közterheknek több ízben említett, rendszerint könnyen bekövetkezhető átháríthatása folytán a vagyoadó — talán egynémely esetben a kívántnál még erősebb mértékben is — meg fogja tenni kötetességét, úgy hogy adózási szempontból a progressiv jövedelmi adóra kivetendő pótdadó túl nagy fontossággal alig bír. Pénzügyi szempontból sem tulajdoníthatunk azonban annak nagy fontosságot, mert kulcsát csak igen kis százaléokban szabad megállapítani. Nézetem szerint — már a 10°/_o-kal megállapított pótdadó is elég súlyos lenne, tekintettel arra, hogy az alapul szolgáló állami progressiv adó legfelsőbb határa valószínűleg az 5°/_o-ot alig fogja túlhaladni,

¹⁾ Thirring szerint 1900-ban 16.254 ház közül 11.877 volt földszintes, ¹/₂ és egyemeletes.

²⁾ A 4000 koronán aluli ingatlanokra 5°/_o-os átlagjövedelmet véve alapul, a vagyoadó a jelenlegi pótdadókulcsnak 6°/_o-kal, az 50.000 koronán aluliakra ugyancsak 6°/_o-kal, a 100 ezer koronán aluliakra 8·78°/_o-kal, a 300.000 koronán aluliakra 14·62°/_o-kal, az 500.000 koronán aluliakra 16·44°/_o-kal, a 800.000 koronán aluliakra 20·5°/_o-kal, s még az 1 millió korona forgalmi értékű ingatlanokra nézve is alig 24°/_o-kal való emelését jelentené.

s ez esetben a 10⁰/₀ pótdadó 0·5⁰/₀ adóemelést jelentene, a mi a legfelsőbb határral szemben is elég magas. Az általános jövedelmi pótdából Budapesten 1904. évben 7·5 millió kor. volt az állami bevétel, az új progressiv jövedelmi adó alapján — úgy gondolom — ez maximum 10 millió koronát fog kitenni, s így a 10⁰/₀-os kulccsal is a székesfőváros részére csak 1 millió korona bevétel jutna.

A vagyonadó és a progressiv járulékos községi adó az elmondottak szerint tehát körülbelül 7—8 millió korona évi bevétel-többletet fognak eredményezni. Ez az összeg képessé fogja tenni a székes fővárost az adózóknak túlságos megterhelése nélkül is háztartásának teljes rendezésére és a jövőben évről-évre fokozódó feladatainak megakadás nélkül való teljesítésére. E két adó segítségével kielégítésre fognak találni a székesfőváros fejlődésével évről-évre emelkedő községi kiadások, sőt alapos reményünk lehet, hogy a belőlük folyó bevételek emelkedése által a székesfővárosnak, különösen ha az ügyosztály pénzügyi programjához képest a megtakarításokat célzó intézmények és berendezések mihamarább létesíttetnek és ha az említett magánkézben levő üzemek megválthatók és házi kezelésbe vehetők lesznek, csakhamar módjában fog állni a mostani járulékos községi adót, a 25⁰/₀ pótdadókulcsot következetesen leszállítani, s ez uton a községi adózást lassan-lassan az államtól teljesen függetleníteni.

A székesfőváros háztartásának rendbehozására, a városi pénzügyeknek a jövő feladataira alkalmassá és fejlődésre képessé tételére, valamint a városi adózásnak az államtól való függetlenítés előkészítésére javaslatot tenni tűztem ki ez értekezésben feladatomúl. Azt hiszem, hogy a vagyonadó által egymagában — nem is említve a progressiv járulékos községi adót — e célok el is érhetők. Ép ezért nem szabad ez ujitástól visszariadni annál kevésbé, mert az adózók túlnyomó többségétől csak mérsékelt áldozatot követel. S ha a vagyonadó a legnagyobb vagyonokra valamivel nagyobb terhet ró is, az ebből az összesség, a köz javára eső óriási előny egyenesen annak létesítését követeli meg.

Dénes István.

A sztrájkstatisztika.

A míg a természeti erők felett nyert uralom és a gépészet vivmányai a gyári ipart meg nem teremtették, a társadalom iparos részének szervezete a mesterek kiváltságaiban és a czéhszabályzatokban talált kifejezést. Mester és segéd azonban nem két különböző társadalmi osztály tagjai voltak, hanem épen a czéhszabályok oly kötelékbe fűzték őket össze, melynél fogva együtt egy rendi tagozatot alkottak. S ha e rend jogai teljességének elnyerése képesítéshez volt is kötve, az nem a segédeknek a mesterek sorába való felemelkedését akarta korlátozni, hanem minthogy e kellékek legelseje a születés volt, a czéhszabályok voltaképen csak kifelé, a rendhez nem tartozó személyek ellen kívánták úgy a mestereket, mint a segédeket oltalmazni. A segédeknek természetesen a rendi kötelékek daczára, mégis lehettek mestereikkel vizályaik. De egyfelől, mivel apró kis műhelyben voltak szétszórva, bajaik közösségét alig ismerhették fel, másfelől pedig azok orvoslására annál kevésbé tehetek valamit, minthogy a mesterekből álló czéhek felettök is hatósági jogokkal voltak felruházva.¹⁾ A midőn tehát a régi idők társadalom-gazdasági történetében, elvétve, mégis találkozunk tömeges munkabeszüntetések eseteivel, — u. n. legénylázadásokkal — a mesterek és segédek között fennállott különös viszonynál fogva azokat a mai sajátos értelemben vett sztrájkoknak annál kevésbé szabad tekintenünk, minthogy az csak a fogalmak teljes összezavarásához vezetne, ellenben semmi tanulságot nem nyujtana.

A mai bérrendszernek a sztrájk sajátos folyománya, melynek alapját azon feltevés képezi, hogy a munkaviszony: szabad egyezkedésen alapuló, kétoldalú magánjogi szerződés.

A midőn azonban a gyári termelés a munka feltételeit a nagy tömegekre egységesítette, ezzel oly helyzet állott elő, hogy az egyén, az egyes munkás merőben tehetetlenné vált és a munkafeltételeknek kedvezőbbekké alakítása czéljából, helyette az összességnek kell fellépnie.²⁾ Ha azonban a munkaviszony szabad egyezkedésen alapuló szerződés, akkor ugyancsak a szerződés szabadságából kell hogy következzen, hogy a munkások kedvezőbb munkafeltételek kivívása végett egymás között is szabadon szerződhetnek, vagyis egyesülhessenek.

¹⁾ Pulszky Ágost: *A munkáskérdés*. Budapest, 1890. 10. és 11. l.

²⁾ Ferenczi Imre: *A sztrájk fogalma és jogosultsága társadalmi szempontból*. *Huszdik Század*. 1905. VI. évf. 7. sz. 45. l.

Csaknem az összes nyugati államok elismerték már a munkások ezen egyesülési jogát, melyet a munkaadóktól amugy sem tagadhattak meg, már azon oknál fogva sem, minthogy ezek egyesülései könnyen titokban tarthatók s alig ellenőrizhetők. Az egyesülési jog ezen elismerésétől pedig már csak egy lépés visz odáig, hogy a követelések kivívására leghathatósabb fegyvert, a sztrájkot, mely ugyan a társadalmi rend megbontása és mindkét félre, sőt a közre is mérhetetlen áldozatokat s kárt jelent — az elhárítására szolgáló intézmények ez időszerinti fogyatékos volta miatt — elismerjék, vagy legalább is megengedjék.

Ipartörvényünk, vagyis az 1884. évi XVII. törvénycikk, nem szabályozta a sztrájkot. A 144., 159. és 162. §§. egyenesen nem tiltják, csak nehezítik létrejöttét, midőn kijelentik, hogy a magasabb bér megadására, vagy jobb munkafeltételek kicsikarására irányuló összebeszélések, továbbá az összebeszélések mellett megmaradók támogatására vagy az azokkal szakítók károsítására létesült egyezmények jogérvénnyel nem bírnak, s az összebeszélés folytán bekövetkezett munkaszünetelés esetén, ennek tartamára a segélypénztárból segélyezés nem adható.

Az ipartörvény életbeléptetésétől számítva épen husz évnek kellett eltelnie, míg az 1904. évi 73.078. sz. a. kelt magyar kir. kereskedelemügyi ministeri rendelet kimondotta, hogy: »A munkásoknak azon törekvése, hogy minél kedvezőbb munkafeltételeket érjenek el, a gazdasági életnek egy olyan természetes jelensége, melyet megakadályozni vagy korlátozni sem nem lehet, sem nem szabad.

Nem változtat ezen az sem, ha a munkások ezen törekvésüket tömeges összebeszéléseken alapuló tömeges munkabeszüneteléssel iparkodnak elérni . . . »

E rendelettel tehát a sztrájkok nálunk is elismertettek, habár a keletkezésüket gátló idézett törvényszakaszok továbbra is érvényben maradtak.

A munkás szervezeti mozgalom terjedése folytán és e rendelet hatásaképen nálunk is a sztrájkok szaporodását várhatjuk. A külföld példája is azt mutatja, hogy mindenütt csak az egyesülési szabadság megadása után — tehát Angliában 1824 után, az európai szárazföldön, a XIX-ik század második felének első évtizedeiben — kezdenek a sztrájkok gyakoriabbakká válni. Hogy vajion ezt a jelenséget miként kell megítélnünk, azt a sztrájkstatisztikák eredményei és tanulságai nyomán fogjuk megvilágosítani.

Kétségtelen azonban, hogy a mint az idők folyamán magának a sztrájknak jellege teljesen átalakult, akként annak az elmélet vagyis a tudomány, valamint a gyakorlat, a törvényalkotás szempontjából való megítélése is lényeges változáson ment keresztül.

A sztrájk eleinte csupán magántermészetű és mindössze a helyi viszonyokat érintő munkásviszály képében jelent meg. Manapság azonban egyes sztrájkok néha óriási birodalmak egy-egy iparágához tartozó összes üzemekre kiterjednek, s hatásukat hosszú időkre, esetleg az ország határain túl is éreztetik és oly rázkódtatásokat idézhetnek elő, melyek nemcsak az ipart sodorják válságba, hanem esetleg a közjólét s a társadalom alapjait is megrendítik.

A sztrájk tehát terjedelmére és jelentőségére nézve óriási arányokat öltött. Másrészt azonban a harcok növekedésével párhuzamosan fejlődött a harci eszközök belátóbb és erkölcsösebb kezelése. A könnyelműen felidézett, rombolással s gyilkosságokkal vivott harcok helyébe, az állandó szervezetek által felelősségük tudatában vezényelt, csak a végszükség esetében igénybe vett és a fegyelmezett nagy tömegek csöndes, heroikus kitartásával vivott küzdelmek léptek.

És ha bizonyos részről a munkásosztály anyagi és szellemi felemelkedésére gyakorolt befolyásukat talán túlozva is szokás elénk állítani — kétségtelen, hogy az üzemek gépészeti és munkásvédelmi berendezését, a gyermek s női munka és egyáltalában a munkaerő kizsákmányolásának elhárítását, a munkabérek emelését, a munkafeltételek emberségesebb megállapítását: fokozatosan, mintegy lökésszerűleg előbbre vitték.¹⁾

A munkások sztrájkjával szemben a munkaadók eleinte mint önvédelmi, ujabban azonban folyton gyakrabban, mint harci eszközhöz, a munkából a kizáráshoz folyamodtak. E munkabeszüntetések rendkívüli jelentőségüknél s gyakoriságuknál fogva mindenütt a közhatalomra azon feladatot rótták, hogy azok megfigyelésével minél behatóbban foglalkozzék.

I. Az adatgyűjtés szervezete.

Az első hivatalos sztrájkstatisztikákkal az északamerikai Egyesült-Államokban találkozunk. Nevezetesen New-York állam már 1882-ben adta ki első jelentését, sőt maga az Unio is 1886-ban már az 1881—1886. évekre vonatkozó adatokat bocsátotta közre. Az angol statisztika 1889-től kezdve jelenik meg, a francziák 1892-ben közlik először az 1890. és 1891. évekre vonatkozó adatokat s ugyanazon évben vagyis 1892-ben, az olaszok már az 1884—1891. évek adatait teszik közzé. Ausztriában ugyan már 1891. óta gyűjtik az adatokat, de azok feldolgozva csak 1894. óta jelennek meg, mikor a felvétel is egyuttal sokkal szélesebb körre terjesztetett ki. Belgium szintén csak 1903-ban adta ki elsőül az 1896—1900. évek adatait. A német birodalom pedig mindössze 1899., Hollandia pedig 1901. óta készít sztrájkstatisztikát. Végül nálunk, hol eddigelé a sztrájkokra vonatkozólag kizárólag csak az iparfelügyelői jelentésekben találhatunk hivatalos adatokat, 1905. január hó 1. óta van külön sztrájkstatisztikai felvétel folyamatban.

A régebbi adatgyűjtések a munkabeszüntetéseket inkább rendészeti, mint gazdasági és társadalompolitikai szempontokból fogták fel s e felfogás befolyása alól egynémely országban maig sem birtak teljesen szabadulni. Általában azonban mégis elismertetett, hogy a sztrájkstatisztikák célja első sorban a munkásosztály anyagi helyzetének, szellemi világának, kivánságainak, szervezeteinek megismertetése, továbbá a létező munkásvédelmi

1) G. Schmoller: *Volkswirtschaftslehre*. Zweiter Teil 407. l.

törvények végrehajtásának, a munkaviszályok megelőzésére tett intézkedések gyakorlati értékének ellenőrzése s megvilágosítása, egyszeresmind tehát az, hogy a jövő társadalom politikai kérdéseinek megoldásához anyagot szolgáltatassanak. Ezért szükséges, hogy mindjárt az adatok gyűjtésével is lehetőleg oly közegek bizassanak meg, a kik a munkásviszonyokat, hivatásuknál fogva, amugy is közvetlen tapasztalatból ismerik. Az adatgyűjtés szervezete tehát országonként nagy eltéréseket mutat, minthogy mindenütt az ország sajátos szervezetű közigazgatási rendszeréhez simul. Az összes többi országétól teljesen különböző szervezete van azonban az Egyesült-Államokban és Angliában. Az Egyesült-Államokban ugyanis egyáltalában nincs állandó szervezete, minthogy ott az adatgyűjtés sem folytonos, hanem a statisztikai felvételek hét éves időközökben utólag történtek. Ezen eljárásnak pedig az volt a módja, hogy az illető évekre vonatkozó ujság és egyéb közlemények alapján előbb a sztrájkok jegyzéke megállapított, azután a Commissioner of Labor kiküldöttjei a helyszinre kiutaztak és az érdekelt köröktől beszereztek a szükséges további adatokat. Eddig három jelentésben számoltak be az 1881—1886., az 1889—1894. és az 1895—1900. években gyűjtött adatokról. Megjegyzendő azonban, hogy az első két statisztikában még a szünetelések által érintett üzemek vétettek a számlálás egységéül, vagyis minden egyes üzemben előfordult munkabeszüntetés külön egységnek számított. Az utolsó jelentés azonban már nemcsak az 1895—1900. évekre vonatkozólag vette magát a munkabeszüntetést, tekintet nélkül az érintett üzemek számára, mint osztatlan egységet, a számlálás alapjául, hanem a régebbi két felvétel adatait is átszámította ezen alapra. Hogy ez miként történt, arra nézve felvilágosítást sehol sem nyerünk. Ez a körülmény is csak megerősíti azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy az amerikai adatok megbízhatóságához sok kétség fér. Az angol Labour Department sem veszi azonban igénybe a közigazgatási hatóságokat, bár az ujságok és szaklapok, munkaadó és munkásegyleti kiadványok stb. révén folytonosan figyelemmel kíséri az előforduló munkabeszüntetéseket. E munkájában a helyi levelezők támogatják. A mint tehát e hivatalnak valamely munkabeszüntetés tudomására jut, az érdekelt felekkel azonnal érintkezésbe lép, kérdőíveket küld, végül tömegesebb s elmérgesedett harcoknál a hivatal külön megbizottját küldi ki a helyszinre. Az adatgyűjtésnek ez a módja azonban bizonyára csak Angliában lehetséges, hol a munkás-hivatalt a hatalmas munkaadó és munkásszervezetek minden rendelkezésükre álló eszközzel támogatják és így a statisztikai felvétellel járó munkák, sőt az anyagi áldozatok tetemes részét is magokra vállalják.

Franciaországban magasabb közigazgatási hatóság, a préfet köteles azonnal a viszály megszünése után a kérdőívet kitölteni és részletes jelentés kíséretében a Direction du travailnak beküldeni. E hivatal az ujságok hirei és egyéb értesülései alapján igyekszik az anyagot gyarapítani.

Olaszországban már igen régóta szintén a praefektusok voltak kötelesek a sztrájk befejezte után, de csak a mennyiben az

a közrend megzavarásával járt, a belügyministernek jelentést tenni. A tulajdonképeni sztrájkstatisztikai felvétel azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministernek 1893. évi július hó 10-én kiadott rendeletén alapszik. Azóta minden év végén a statisztikai adatokat bekivánó ministeri rendelet megy a praefektusokhoz és ahhoz van mellékelve a több ízben módosított kérdőív is. A praefektusok évközben pontos jegyzéket tartoznak vezetni minden egyes sztrájkról, hogy abból az év végén összefoglaló jelentésöket a leküldött kérdőívnek megfelelően könnyebben összeállithassák. E jelentések közvetlenül a statisztikai hivatalhoz terjesztendők fel, mely hivatal értesüléseit egyéb forrásokból is igyekszik kiegészíteni.

Ausztriában, mióta 1898-ban a sztrájkstatisztika ügye az akkor létesült munkásstatisztikai hivatal ügykörébe ment át, az adatgyűjtéssel megbízott kerületi kapitányok (Bezirkshauptmann) a kitöltött számlálólapokat, egyenként vagyis esetről-esetre nyomban a sztrájk, vagy kizárás megszűnése után, véleményezés végett az iparfelügyelőhöz, illetőleg a mennyiben vasuti vagy folyamhajózási vállalatokról van szó, a vasuti vagy folyamhajózási felügyelőséghez teszik át, mely azt a másodfokú politikai hatóság útján, a nevezett munkásstatisztikai hivatalhoz terjeszti fel. Netalán szükséges pótlások ügyében a munkásügyi hivatal a kerületi kapitányokkal közvetlenül érintkezik. Minthogy pedig az adatgyűjtés 1900-ban a bányászat és kohászatra, továbbá a tengeri hajózásra és a tengeri halászatra is kiterjesztetett, az utóbbiakra vonatkozó adatok gyűjtésével a trieszti csász. kir. tengerészeti hatóságot bízták meg; a mennyiben pedig a bányászat és kohászat közigazgatásilag a földművelésügyi minister ügykörébe tartozik, az ezekre vonatkozó adatokat ezen minister állítja össze.

Belgiumban az adatgyűjtés a kereskedelmi és munkaügyi ministernek 1895. évi november hó 22-én kelt rendeletén alapszik. A helység polgármestere (bourgmestre de la localité) minden egyes üzemről külön számláló-lapot tartozik kiállítani és azt a vizsály befejezte után a nevezett ministeriumhoz, vagyis Office du travail-nak nevezett szakosztályához terjeszti fel. A szakosztálynak állandó levelezői is vannak és szükség esetén közegeit a helyszinre küldi ki.

A Németbirodalomban a sztrájkstatisztikai adatgyűjtést az egész birodalomra nézve egységesen a szövetségtanács 1898. évi június hó 10-iki rendelete állapította meg. A sztrájk számára fehér, a kizárások részére kék lapok vannak. Az adatgyűjtést első sorban a helyi rendőri hatóságok végzik, melyek közvetlenül a vizsály befejezése után kiállított lapokat a felettes közigazgatási hatósághoz küldik be. Ha ez utóbbi hatóság, mely a sztrájk helyére illetékes iparfelügyelőt is köteles meghallgatni, a felterjesztett számláló-lapokat rendben találta, azokat legkésőbb két héttel a negyedév lezárulta után a császári birodalmi statisztikai hivatalhoz küldi be. Az illető negyedévben be nem végződött sztrájkokról vagy kizárásról, illetőleg ha ilyen abban a negyedévben egyáltalában nem fordult elő, szintén rövid jelentés teendő.

A birodalmi statisztikai hivatal ezenfelül nagy számú (1903-ban 61) lapot járattván, ezekből negyedévenként szintén össze-

állítja az öt érdeklő híreket s midőn a negyedév eltelte után beérkeznek a felsőbb foku közigazgatási hatóságok jelentései, első sorban saját hírlapi és nyomtatványgyűjteményével veti azokat össze. Ha pedig ebből azt látná, hogy egyik vagy másik sztrájk a hatóság figyelmét elkerülte, a mi kisebb sztrájkoknál, hol sem rendzavarás, sem szerződésszegés miatt feljelentés nem történt, könnyen előfordulhat, az illető hatósághoz kérdést intéz.

Hollandiában a statisztikai hivatal ujságokból, szaklapokból és a munkásszervezetek titkárságaitól vett értesülései alapján kíséri figyelemmel a sztrájkokat. 1902. február 1. óta a munka kamarák is bevonattak az adatgyűjtésbe. Rendes körülmények között ugyanis, ha a statisztikai hivatal valamely sztrájkról értesült, maga küld a felek mindenikéhez kérdőívet. Ha azonban oly helyen ütne ki sztrájk, a hol az illető szakmához tartozó munkakamara is van, a statisztikai hivatal előbb megkérdi a kamarát, vajjon nem vállalja-e magára a felvétel eszközlését? Igenlő esetben a statisztikai hivatal a kérdőívet nem közvetlenül a feleknek, hanem a kamarának küldi meg kitöltés végett.

Magyarországon az 1905. évi január hó 7-én 87.906/904. sz. a. kelt kereskedelemügyi ministeri rendelet az adatgyűjtést az elsőfokú iparhatóságokra bizta. Ezek minden tudomásukra jutott sztrájkot vagy kizárást a kerületi kir. iparfelügyelőnek tartoznak bejelenteni, ki erre nyomban megküldi a statisztikai kérdőívet. A vizsály befejezése után kitöltött kérdőív ugyancsak az iparfelügyelőhöz küldendő vissza, ki azt a netalán szükséges pótlásokkal kiegészítve, a nevezett ministerium ipari és munkásstatisztikai osztályához terjeszti fel. Ezen osztály az ujságok és szaklapok révén tudomására jutó esetekről maga is jegyzéket vezet és a mennyiben ezekről bizonyos időn belül adatokat nem kapna, az illető iparfelügyelőt megsürgeti.¹⁾

A foglalkozási ágakat illetőleg az angol, francia és osztrák statisztikák terjednek ki a legszélesebb körre, a mennyiben ezek, ugy az iparban, mint a mezőgazdaságban, a bányákban, kohókban, a forgalmi vállalatokban, sőt a tengeri hajózásban és a tengeri halászatban előforduló eseteket is felölelik. Az olasz statisztika is kiterjed ugyan mindezen foglalkozási ágakra, azonban ugy látszik, hogy a nem szorosan vett ipari vállalatokban előfordult esetekről csak akkor kíván adatokat, ha azok eredete, lefolyása, vagy következményei csakugyan megérdemlik, hogy a kormány figyelme reájuk felhivassék.

Az amerikai, belga, német és hollandiai statisztikák a mezőgazdaságra nem terjednek ki, a magyar statisztikai felvétel pedig csupán a szorosan vett iparban előforduló sztrájkokra és kizárásokra szoritkozik.^{2) 3)}

Általában minden statisztikai adatgyűjtésnek egyik legfőbb

¹⁾ *Ipari sztrájkok és munkából való kizárások Magyarországon az 1905. évben.* Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest 1906.

²⁾ *Organisation der Streikstatistik in England, Frankreich, Italien, Oesterreich und den Vereinigten Staaten von Amerika.* Vierteljahrsheft zur Statistik des Deutschen Reichs. 1898. Heft N. S. 181.

³⁾ A magyar sztrájkstatisztikai adatgyűjtés 1907 től kezdve a bánya- és kohóvállalatokban előfordult munkaszünetelésekre is kiterjesztetett.

kelléke, hogy az adatok a központtal lehetőleg gyorsan közöl-
tessenek. Csakis ez által válik lehetővé, hogy e hivatal a pót-
lásra szoruló számlálólapokat még oly időben küldje vissza a
helyi közegeknek, midőn a még szükséges adatok könnyen be-
szerezhetők. Különösen áll ez a sztrájkstatisztikáról, mely nem
változatlan állapotú tárgyakra, hanem gazdasági jelenségek,
viszonyok keletkezésére és lefolyására vonatkozó adatokat, vagyis
részleteket gyűjt, melyek az emlékezetből hamar eltűnnek. Azért
tartjuk pl. a németországinál helyesebbnek a mi eljárásunkat,
midőn a számlálólapok esetről-esetre, a sztrájk befejezte után
haladéktalanul felterjesztendő a feldolgozást végző hivatalnak.

A gyors eljárás egyuttal azonban lehetővé teszi az anyag
fokozatos feldolgozását is, a mi nemcsak könnyebbséget jelent,
hanem a statisztika megbízhatóságát is fokozza. Az angolok a
Labour Gazette-ben, a francziák a Bulletin de l'office du Travail-
ben, az olaszok a Bolletino dell' Ufficio del lavoro-ban, az osztrákok
a Sociale Rundschau-ban, a belgák a Revue du Travail-ben havonta
közlik adataikat. A német birodalmi adatok a Vierteljahrshefte
zur Statistik des Deutschen Reichs című közlönyben negyed-
évenként jelennek meg.

Mind ezen országok, Belgium kivételével, az összesített és
helyesbitett adatokat, rendszeresen feldolgozva, újabban évente
is kiadják. Belgium eddigelé egyetlen összefoglaló jelentést adott
ki az 1896—1900 évekről. Ellenben Hollandia szintén évente
teszi közzé adatait (a Tydschrift van het Central Bureau voor
de Statistiek« mellékleteként). Megjegyzendő, hogy az angol,
belga és francia statisztikák egyuttal az egyeztető és békebírói
hivatalok évi működéséről szóló jelentést is magukban foglalják.

A sztrájkstatisztikai adatok közzétételének egyik legfőbb
kelléke, hogy azok valóban feldolgoztassanak. Néhány táblázat
s néhány kombináció azonban még egyáltalában nem tekinthető
feldolgozásnak. A számokat meg kell világítani az általános
gazdasági és munkásviszonyok leírásával és évről-évre össze
kell őket vetni az előző évek eredményeivel. A következtetések
levonása és a törvényszerűségek megállapítása szintén a fel-
dolgozást eszközlő hivatalra hárul, annál is inkább, mert a
sztrájkstatisztika tárgyát oly bonyolult jelenségek képezik, me-
lyeket az olvasó közönség, ha a puszta számok adatnak kezébe,
megfejtteni s megérteni nem bír. Hova-tovább általánossá is kezd
válni az a nézet, hogy csupán számszerű adatokkal egyáltalában
nem lehet kimerítő és hű képét adni a munkaviszályoknak. Míg
az osztrák statisztika csupán csak a nevezetesebb iratokat,
nyomtatványokat, hirdetményeket és tárgyalási jegyzőkönyveket
közli, melyek a sztrájkra vonatkoznak, addig az olasz, (és leg-
alább a nagyobb munkaszüneteléseket illetőleg) az angol, a
francia és legújabban a német statisztika is, a leíró, monogra-
fikus feldolgozás módszerét kezdi követni.¹⁾

¹⁾ A hivatalos sztrájkstatisztikai kiadványok czimeai:

Amerikai Egyesült Államok: *Third Annual Report of the Commissioner of Labor*. (Közölte az 1881—1886. években előfordult sztrájkok és kizárások adatait.) *Tenth Annual Report of the Commissioner of Labor*. (Közölte az 1887--1894. június 30-ig előfordult esetekre vonatkozó adatokat.) -- *Sixteenth*

II. A számlálási egység

A munkaszünetelésekre vonatkozó adatok gyűjtése egyik legnehezebb ága a statisztikának. Nem számítva ugyanis a felvétel szervezetének helyes megállapításával járó külső nehézségeket, az ily statisztikát legfőként az teszi körülményessé, hogy anyagát tárgyi ismérvekkel alig bíró fogalmak képezik.

Ebből magyarázható, hogy mindjárt a kiindulási pont, t. i. az a kérdés, vajjon a számlálási egység mi legyen — még a legujabb időkig is vitás volt. A míg ugyanis az összes európai statisztikák magát a sztrájkot s kizárást vették a számlálás alapjául, addig az amerikai Egyesült-Államoknak az 1881—86, továbbá még az 1887—94. évekre vonatkozó statisztikái is az érintett üzemeket számlálták.

Ez az eljárás, legalább első pillanatra, csakugyan előnyösebbnek is látszik, mivel statisztikailag könnyebben megfogható alapot nyújt, mintha a sztrájkot, vagy kizárást magát vesszük számlálási egységül.

Igen sok esetben éppen nem könnyű eldönteni, vajjon egy vagy több sztrájkról van-e szó, a midőn például ugyanazon helyen s időben, ugyanazon iparágba tartozó, de más vállalatnál alkalmazott s legalább látszólag nem közös célokért küzdő munkások sztrájkolnak? S fordítva, a midőn a sztrájk más helyen, időben s iparágban tört ugyan ki, azonban ugy látszik, mintha a munkások valamely más sztrájk visszahatásaként az ottani munkásokkal közös cél és azonos kivánságok kivívása végett hagyták abba a munkát.

Vagy például azt az esetet vegyük, midőn egy építkezésnél az asztalos, lakatos, üveges stb. munkások sztrájkolnak. Tegyük fel, hogy a követelések mindenik iparágban teljesen különbözők. Minthogy tulajdonképpen nem az építési vállalkozó, hanem a vele szerződött mesterek állanak szemben munkásaikkal, mindenek előtt az a kérdés merül fel, vajjon az asztalos, üveges stb. iparban előfordult több, avagy az építési iparba tartozó egyetlen sztrájk esetet kell-e számolni? De ha a német biro-

---

Annual Report of the Commissioner of Labor. (Közölte az 1894. jul. 1-től 1900. decz 31-ig előfordult esetekre vonatkozó adatokat és az átdolgozott korábbi adatokat 1881 óta.) — New-York állam: *Departement of Labor* . . . . .
The annual report of the Board of Mediation and Arbitration for . . . . .
(1894-ben a XII. kötet az 1885—1893. évi adatokat összefoglalja). Nagy-Britannia: *Report on strikes and lock-outs in the United Kingdom in . . . and on Conciliation and Arbitration Boards* (1898. óta). — Olaszország: *Statistica degli scioperi avvenuti nell' industria et nell' agricoltura durante l' anno* . . . (I. köt. 1884 1891. II. köt. 1892/93 évek adatait közli, azóta minden évről külön kötet jelenik meg). — Franciaország: *Statistique des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année* . . . (I. köt. 1890. és 1891. évek adatait közli.) — Ausztria: *Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen während des Jahres* . . . (1894. óta). Belgium: *Statistique des Grèves en Belgique. 1896—1900.* (Megjelent 1903-ban.) — Német birodalom: *Streiks und Aussperrungen im Jahre* . . . (1899 óta.) Hollandia: *Werkstakingen en Uitsluitingen in Nederland gedurende* . . . (1901. óta.) *Ipari sztrájkok és munkából való kizárások Magyarországon az 1905. évben.* Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, 1906.

dalmi statisztika álláspontjára helyezkedve ez utóbbi nézetet fogadjuk is el, még mindig kérdéses, vajjon lehet-e mindenik csoportot külön sztrájknek tekinteni, vagyis egy azon vállalatban egyszerre több sztrájkot számolni?

Számtalan hasonló eset fordulhat elő, a midőn a legbonyolultabb körülmények mérlegelése az arra alig hivatott és képes adatgyűjtő közegekre hárul.

A másik nehézség, a mi a sztrájk vagy kizárás egységül vétele ellen szól, hogy a munkaviszály esetleg a szomszéd adatgyűjtő közeg illetőségi területére csap át, a ki azt mint önmagában álló jelenséget fogja fel és így a központi hatóság esetleg azon helyzetbe jut, hogy két külön sztrájknek számítja azt, a mi valójában csak egy egységet képvisel.

E nehézségek azonban nyilván nem legyőzhetetlenek. Az adatgyűjtő közeg feladata megkönnyíthető, az által, hogy a tárgyi ismérvek nélküli fogalmakat s jelenségeket lehető pontosan körülírjuk. A központ pedig nemcsak hivatalos jelentések-ből, hanem egyéb forrásokból meritett értesülései alapján ellenőrizheti és megállapíthatja, hogy az eltérő számlálási adatok daczára egy egységes sztrájk esete mikor forog fenn.

Akkor pedig a sztrájkstatisztikának egész lényege és rendeltetése arra utal, hogy a sztrájkot és kizárást vegyük számlálási egységül. Mert ha csak arra vonatkozólag gyűjtünk adatokat, vajjon hány üzemet érintett a munkaszünetelés, hány üzemnél mi volt a sztrájk oka, hány üzemnél milyen eredménnyel járt a sztrájk stb., magáról a sztrájk vagy kizárás terjedelméről, gyakoriságáról, jelentőségéről egyáltalában nem nyerünk képet.

Már pedig a sztrájk és kizárás társadalompolitikai jelentőségét nem annyira az egyes üzemeknél előforduló különböző követelések és különböző eredmények összegelése adják, mint inkább az egyes sztrájk és kizárási esetek, az indító okok, a követelések és eredmények között esetleg fenforgó összefüggés, vagy vonatkozás, azután e kapcsolat alapját képező bizonyos általános tényezők, úgy mint a gazdasági viszonyok, az egymással küzdő osztályok felfogásai, szóval azon mozgó erők, melyek a munkások nagy tömegeit, vagy a munkaadók csoportjait közös cselekvésre birják.

Midőn tehát ma már az összes sztrájkstatisztikák, a sztrájkot s munkából való kizárást fogadták el számlálási egységül, legfőbb törekvésüket egyúttal az képezi, hogy az összefüggőséget, vagyis a mozgalom egész terjedelmét sikerüljön feltüntetniök. E törekvés ugyan mindenestre azzal a nehézséggel jár, hogy az esetben, ha minden munkabeszüntetésről csak egyetlen összefoglaló számláló-lap állíttatik ki, esetleg az adatok pontossága szenved hiányt. Ellenben, ha minden egyes érintett üzemről külön lap állíttatik ki, az az egység felismerését nehezíti. Utóbbi eljárás egyébiránt csupán Belgiumban létezik, azonban nálunk is minden 20-nál több munkást foglalkoztató üzemről külön számláló-lap állítandó ki, s azután az együvértartozás kifejezéséül e kérdőívek ugyanazon számmal jelölendők meg. Ez az eljárás az adatok feldolgozását végző központi hivatalt is inkább függetleníti az adatgyűjtő közegek felfogásától. Megjegyzendő, hogy a fentemlitett társadalompolitikai szempontok

elismerésének következményeképpen, a csekélyebb jelentőségű, csak egész rövid ideig tartó és csak kevés üzemet vagy munkást érintő munkabeszüntetések, melyek az illető adatgyűjtő közegeknek ugyanis csak hiányosan juthatnak tudomására, a sztrájkstatisztikákból többnyire kihagyattak. Az Egyesült-Államok statisztikája például csupán végösszegében közli az egy napnál rövidebb ideig tartott szüneteléseket, melyeknél sem az üzem, sem a munkások veszteségeiről szó sem lehet, sem rendzavarás elő nem fordult. Az angol statisztika szintén csak azon szüneteléseket öleli fel, melyekben legalább 10 munkás vett részt vagy a melyek legalább egy egész napig tartottak, úgy azonban, hogy a mulasztott munkanapok összesen legalább 100 napot tesznek. Az osztrákok is mellőzik a csekélyebb jelentőségű esetek felvételét, melyeknél sem összebeszélésekről nincs szó, sem határozott cél fel nem ismerhető. Kétséges esetekben mindazonáltal a számláló-lap kiállítandó és a munkásstatisztikai hivatal dönti el, vajjon az csak üzemzavarnak avagy sztrájkknak minősítendő-e? A német birodalmi statisztikai hivatal is csak azon esetekről gyűjt adatokat, melyeknél »többen« sztrájkoltak, a nélkül azonban, hogy a sztrájkolók legkisebb számát meghatározná. A mi kérdő-ívünk szerint minden sztrájk statisztikai adatai felveendőek, még pedig az ugyanegy sztrájk által érintett összes kis üzemek adatai egy számláló-lapon. A selejtezést tehát nálunk, nem a felvételt eszközölő közegek, hanem a központi hivatal végzi, a mi azért is helyes, mert a mi kérdő-ívünk, az osztrákokétól s belgákétól eltérően, egyébként nem tévén külön kérdést a kis- és nagyiparban előfordult munkaszünetelések iránt, a kisiparban előfordult esetek gyakoriságáról s jelentőségéről hű képet más-ként alig kapnánk.

III. A sztrájk és kizárás fogalma

Ha azonban a számlálási egység kérdése immár végleg eldöntöttnek tekinthető, annál vitásabb kérdés az egység, vagyis a sztrájk és a kizárás fogalmának meghatározása.¹⁾

A kizárás fogalmát még csak könnyebb megállapítani. Az

¹⁾ A sztrájk és kizárás fogalmát a belga és az amerikai Egyesült-Államok statisztikája — a feldolgozás szöveges részében következőképpen határozzák meg:

Grève: »la cessation du travail par plusieurs ouvriers à la fois, dans le but bien déterminé d'imposer certaines exigences au patron ou à la direction de l'établissement.

Lock-out: intervient, quand le patron ou la direction d'un établissement industriel renvoie ses ouvriers et décide de ne pas les reprendre a son service avant qu'ils ne se soient soumis à certaines exigences bien déterminées.« (Stat. des grèves en Belgique. 1896-1900. Bruxelles 1903.)

A strike occurs when the employees of an establishment refuse to work unless the management complies with some demand.

A lockout occurs when the management refuses to allow the employees to work unless they will work under some condition indicated by the management. (Sixteenth annual report of the commissioner of labor. 1901. Strikes and lockouts. Washington.)

1895. évi márczius hó 12-én kelt osztrák kereskedelemügyi ministeri rendelet pl. ezt akként állapítja meg: »Kizárás, valamely műhelynek a munkaadó részéről, követeléseinek a munkásaival szemben való kikényszerítése céljából történt bezárása«. A sztrájk fogalmát azonban sem az osztrák, sem a legtöbb más kérdőív, illetőleg végrehajtási utasítás nem állapítja meg. Az ok nyilván abban rejlik, hogy a szokásos sztrájkmeghatározások, melyek a sztrájk fogalmát kizárólag csak a munkaadók ellen irányuló követelések felállítására szorítják, hovatovább túlságosan szűk körűeknek bizonyulnak. Mindenütt folytonosan szaporodnak azok a politikai jellegű sztrájkok, melyek célja, hogy a törvényhozásokat társadalompolitikai alkotásokra szorítsák, vagy viszont, hogy nem tetsző törvényjavaslatok törvényerőre emelkedését megakadályozzák.¹⁾ De a sztrájk még számos más oly alakban is jelenhetik meg, melyeket a kizárás meghatározásának egyszerű fordítottja egyáltalában nem főd.

E szerint ugyanis nem lehetne sztrájkknak tekinteni azt az esetet, mikor a budapesti munkások az 1905. évi szeptember hó 15-én (a szocialisták által u. n. »vörös pénteken«) az országháza elé vonultak s az általános titkos szavazati jog mellett tüntettek. Szintúgy nem volna sztrájkknak tekinthető, midőn a munkások május 1-én a világ proletárjainak együvértartozását s összetartását manifestálják. Vagy nem volna zárlatnak veendő, mikor a munkaadók a május 1-ének engedelem nélkül ünneplőit büntetésből május 2-án a munkából kizárják.²⁾ Továbbá nem volnának sztrájkknak vagy kizárásnak tekintendőek az u. n. sympathia-sztrájkok (grèves de solidarité), illetőleg zárlatok sem, midőn t. i. a munkások nem maguk számára akarnak követeléseket kivívni, hanem csak harcban álló társaiknak kívánnak erkölcsi támogatást nyújtani, a munkaadók pedig csak azt akarják elérni, hogy munkásaik az idegen sztrájkolókat anyagilag ne segíthessék. Az említett meghatározás szerint a sympathia-sztrájkoknak legföljebb csak az a neme volna felveendő, midőn a munkások azért hagyják abba a munkát, hogy munkaadójuk, sztrájk vagy zárlat alatt álló idegen üzem munkáját át ne vállalhassa. Ellenben szintén figyelmen kívül kellene hagyni azon munkabeszüntetések, melyek bár közvetve a munkaadókat is érintik, alapjában véve nem ezek ellen irányulnak, hanem, a mint az különösen Angolországban gyakori, szervezett és nem szervezett munkásoknak, illetőleg munkásszervezeteknek akár a munkakörök elhatárolása (strikes of demarcation), akár más ok miatt, egymás elleni harcából erednek.

Mínthogy pedig ezen eseteket határozottan a sztrájkstatisztika körébe eső mozgalmuknak tartjuk, nem tehetjük magunkévá

¹⁾ Az olasz és a francia statisztika ezeket is kimutatja. Olaszországban pl. az is gyakori, hogy a munkaadók állami vagy községi adók s közterhek (gyufamonopolium) ellen akarván tüntetni, üzemüket becsukják.

²⁾ Mínthogy azonban a május 1-nek ünneplése gyakran pl. a 8 órás munkaidő, vagy magának a május 1-nek ünnepül leendő elismerésére irányuló tüntetés — a május 2-iki zárlat pedig a munkások jövőre való befolyásolását célozza, a német birodalmi statisztika e munkaszüneteléseket külön táblázatban mutatja ki.

a Mataja által is képviselt azon felfogást, hogy sztrájkról, vagy kizárásról egyáltalában csak akkor lehet szó, ha a munkások saját munkaadóiktól, a munkaadók pedig saját munkásaiktól kivánnak a munka beszüntetése által a munkaviszonyra vonatkozó bizonyos követeléseket kikényszeríteni.¹⁾

Nézetünk szerint a bérmunkásoknak minden olyan tömeges munkabeszüntetése sztrájknak tekintendő, mely akár a saját, akár bizonyos idegen, vagy akár egész általánosságban a munkásosztály munkafeltételeinek, sőt jogi, társadalmi és politikai viszonyainak javítása céljából akár közvetlenül a munkaadó, akár általában a társadalom felsőbb osztályai, vagy akár maga az államhatalom — törvényhozói vagy végrehajtói — szervei ellen irányul. Tehát a sztrájk tárgyát nem csupán magasabb munkabérekre, rövidebb munkaidőre, szóval gazdasági vívmányokra való törekvések, hanem jogi, társadalmi és politikai ujitások is képezhetik. E mozgalmak legfelsőbb határvonalául azt állapíthatjuk meg, hogy azoknak legalább végcélját a munkafeltételek és a szorosán vett munkásosztály viszonyainak javítása képezze.²⁾ Ellenben e fogalomból kizárjuk az általában alsóbb osztályok alatt értett tömegeknek, tehát nem csupán bérmunkásoknak, hanem parasztoknak, kispolgároknak, alsóbb hivatalnokoknak az egész állami és társadalmi rend erőszakos megváltoztatását célzó törekvéseit, melyek mint közrend elleni merényletek, lázadások vagy forradalmak a sztrájkstatisztika körén kívül esnek, noha bennök a munkások is részt vesznek és ennek következtében számos üzemben a munka szünetel.³⁾

Képzeltető azonban, sőt elég gyakran előfordul oly eset is, midőn a munkások bizonyos okból abban hagyják a munkát, a nélkül, hogy tulajdonképen bármi követelésük volna. A netaláni sérelem orvoslását, vagy kivánságuk teljesítését a munkaadótól nem is várják, hanem egyszerűen más vállalathoz szegődnek el, a hol jobb állapotokat remélnek. Mataja az ily eseteket nem tekinti sztrájkoknak, mivel követelés sincsen. Szerinte tehát sztrájk esete csak akkor forogna fenn, ha a munkások újból munkába szándékoznának állani. Ez az okoskodás azonban nézetünkkel nem egyezik, már csak azért sem, mert hiszen maga valamely szándék soha, semmi körülmények között a sztrájk ismervét nem képezheti. Egyébiránt azonban a követelések is csak másodrendű jelenségek és a sztrájkstatisztika tárgyát nem is ezek, hanem a tömeges munkabeszüntetés tényei képezik, mely tény pedig az adott esetben kétséget kizárólag megállapítható.

E felfogáson mitsem változtat az, vajjon a munkások a munkát jogosan vagy jogtalanul hagyták-e abba, jogosan vagy jogtalanul szegődtek-e el más munkaadóhoz. A magyar ipartörvény 95. §-a szerint ugyanis, ha a munkaadó a munkásokat tetteleg bántalmazza, őket becsületökben megsérti, a munkaszerző-

¹⁾ Mataja: *Statistik der Arbeitseinstellungen*. Jahrb. f. N. u. Stat. 3. F. Bd. XIII. S. 344—401. 1897.

²⁾ Kleeberg: *Ein Beitrag zur Revision der Begriffe, Streik, Lockout und Boycott*. Jahrb. f. Gesetzg. Verw. etc. 1904. S. 1052.

³⁾ Ferenczi J.: *A sztrájk fogalma stb. Huszadik Század* 1905. 7. füzet. 50. lap.

dést megszegi, továbbá ha az üzem a munkás életét veszélyezteti, a munkások a munkaviszonyt felmondás nélkül azonnal felbonthatják és más munkaadóhoz szegődhetnek. Mataja és az osztrák statisztika — ámbár szintén azon az állásponton vannak, hogy a munka jogos vagy jogtalan abbahagyása a sztrájk ismérévét nem képezheti — az ily eseteket már azért sem tekintik sztrájkoknak, mert azonfelül, hogy a munkások a munkába amugy sem szándékoznak visszatérni, vagyis hogy követeléseik nincsenek, a közöttük és a munkaadó között fennállott munkaviszony az egyoldalú felbontással is jogérvényesen megszűnt. Már pedig sztrájk csak azok között lehetséges, kik egymáshoz munkaviszonyban állanak. Mondanunk sem kell, hogy mi, kik a sztrájk fogalmáról adott meghatározásunkban ezen felfogást nem fogadtuk el, a belőle levont fenti következtetést sem tehetjük magunkévá.

Végül a sztrájk egy különös módjáról az u. n. bojkottról kell megemlékeznünk, melyet az 1904. évi magyar iparfelügyeletről szóló főfelügyelői jelentés, mint nálunk új jelenséget említ. A bojkott abban áll, hogy valamely iparág munkásai több munkaadóval szemben támasztott követeléseiket úgy igyekeznek érvényesíteni, hogy a munkát nem valamennyinél egyszerre, hanem az egyes üzemekben rendre szüntetik be. Ekképen leginkább áll módjukban az egyes munkaadók szorultságát kihasználni, a mellett, hogy a lehető legkevesebb munkás maradjon foglalkozás nélkül, és hogy a többiek ezeket leginkább segíthessék. Nyilvánvaló, hogy ez az eljárás semmi egyéb, mint körütekintéssel és a kockázat lehető csökkentésével rendezett sztrájk. Ily esetek leginkább a kisiparban fordulnak elő és a sztrájkstatisztikába mindenesetre felveendők.

Ugyanezt teszik egyébként a nyugati országokban a munkaadók is, midőn a kizárásokból az iparra háramló károk lehető csökkentése végett nem összes munkásaikat, hanem azoknak csak bizonyos csoportjait, pl. a heveskedőbb fiatalokat, vagy pedig csak a családásokat teszik szárazra.

Daczára az elméleti meghatározásoknak, a gyakorlatban néha mégis igen nehéz megállapítani, vajjon sztrájk vagy kizárás esete forog-e fenn? Sokszor előfordul pl., hogy a munkások béremelést követelnek s erre a munkaadó — esetleg csak szinleg — a bérek leszállításával felel. A munkások kimondják a sztrájkot, mire a munkaadó szintén kimondja reájuk a zárlatot.

Gyakori eset továbbá, hogy pl. válságos időben a munkaadó a munkások minden ellenállása nélkül a béreket leszállítja. De a munkások követelésére még akkor sem hajlandó azokat visszaállítani, midőn már újból gazdasági fellendülés következett be. Az e miatt kitört sztrájkért a közvélemény határozottan a munkaadót teszi felelőssé, habár a munkát szemlátomást a munkások hagyták abba.

Az a kérdés tehát, hogy mi legyen irányadó annak megítélésében, vajjon sztrájk vagy kizárás esete forog-e fenn?

Az egyik szempont az volna, hogy vajjon a munkabeszüntetést melyik fél mondotta előbb ki?

Azonban ismeretes dolog, hogy nem mindig az kezdi a

háborút, a ki előbb mozgósított. Meglehet ugyanis, hogy a munkások ugyan előbb mondták ki a sztrájkot, de azért tovább dolgoztak, míg a munkaadó az üzemet tényleg be nem csukja. A másik szempont az volna, hogy a munkabeszüntetéseket a közvélemény álláspontjára helyezkedve osztályozzuk. Azonban a mint az előbb másodikül idézett példa mutatja, a közvélemény igen gyakran épen nem felel meg a valóságos tényeknek.

Már pedig csakis valóságos tények, tehát a munkások részéről a munka tényleges abbahagyása, a munkaadók részéről pedig az üzem tényleges beszüntetése döntheti el csupán, vajjon sztrájkról, avagy zárlatról van-e szó. Ily értelemben természetesen a kezdeményezés elsőbbsége is számba veendő. Ekképen lehetséges ugyan, hogy bizonyos üzem munkásainak egy része sztrájkol, a többi ellenben kizáratik (s fordítva), vagyis hogy ugyanazon üzemben s egyidőben sztrájk és kizárás forog fenn; ellenben nem fordulhat elő, hogy ugyanazok, a kik sztrájkolnak, utólag még ki is zárassanak (s fordítva).

Mivel pedig csakis a munka vagy üzem tényleges beszüntetése, nem pedig a követelések felállítása, vagy a szándék kinyilvánítása veendő figyelembe, — mely utóbbi esetleg csak szinlelt is lehet — alapjában semmi értelme sincsen, hogy pl. az osztrák statisztika is, támadó (offensiv) és elhárító (defensiv) sztrájkok között megkülönböztetést tesz. Még némileg elfogadható e megkülönböztetés ott — mivel a sztrájk indító okaira is rámutatnak — a hol ézek, mint pl. a német statisztikában, külön nincsenek feltüntetve.

Megjegyzendő, hogy a sztrájk és zárlat közti határvonal megállapításának nehézségére való tekintettel az újabb angol statisztika együttesen csak »labour disputes« czímen közli a reájuk vonatkozó adatokat. Sőt a francia és belga statisztikák is — utóbbi mivel Belgiumban kizárások amugy is csak ritkán fordulnak elő — szintén egy táblázatba foglalják őket össze.

IV. A sztrájkok (kizárások) kezdete, vége és tartama.

A munkabeszüntetések jelentőségének egyik legfőbb mértéke, azok tartama. Fentiekben a sztrájk fogalmának megállapításánál egyuttal már azt is meghatároztuk, hogy mit értünk kezdőpont alatt. Oly esetekben azonban, midőn a sztrájk vagy kizárás esetleg több üzemre terjedett ki (u. n. csoport-sztrájkoknál), a munka legtöbbször nem valamennyiben egyszerre szűnt meg, hanem a sztrájk egyikről a másikkra csapott át, végül pedig nem is az összes üzemekben egyszerre szűnt meg. Szükséges tehát azon időpontot megállapítani, midőn az első munkások a legelső üzemben abban hagyták és azon időpontot, midőn már az összes üzemekben, tehát a legtovább viszályban állóban is, a munkát, a sztrájk, vagy kizárás előtti állapotot, legalább jól megközelítő erővel újra megkezdették. Az ekként meghatározott kezdet és vég között eltelt idő, adja a sztrájk vagy zárlat tartamát.

V. A sztrájk (kizárás) által érintett üzemek és munkások.

A munkabeszüntetések jelentőségének kifejezéséül az érintett üzemek és munkások számának megállapítása szolgál továbbá. Előbbihez alig van megjegyezni valónk. Az osztrák, belga és magyar számláló-lap a kis és nagy üzemek között tesz megkülönböztetést. A francia és magyar statisztika azt is kutatja, vajjon ugyanazon helységben volt-e még oly hasonló üzem, mely a sztrájk által nem érintetett? Ez tehát minden egyes alkalommal egy szűkebb körü iparstatisztikai felvételt igényel, a mi az adatgyűjtő közegekre nem csekély feladatot ró, egyuttal azonban a feldolgozást végző hivatal ellenőrzését is igen megnehezíti. Nézetünk szerint, a nélkül, hogy az elért eredménynek különös jelentőség volna tulajdonítható. Ezen adatok megadása egyébiránt nálunk a kitöltött számláló-lap első felülvizsgálatát végző iparfelügyelőkre hárul.

A sztrájk vagy zárlat által érintett munkások száma a munkabeszüntetés kiterjedésének és jelentőségének másik legfőbb fokmérője. A szünetelő munkások összes számán kívül azonban ezek számának hullámozása is különös figyelmet érdemel. E hullámozás, az egyidőben szünetelők legnagyobb számának kitüntetése, továbbá a számoknak nemek, korok és foglalkozási csoportok szerint alkatelemeikre való szétbontása, adja a küzdelem lefolyásának legérdekesebb jellemzését. E hullámozás egyuttal a munkanap és munkabér veszteségek kiszámításának is alapjául szolgál.

Az osztrák és német statisztika azt is kimutatja, vajjon teljes, vagy részleges volt-e a sztrájk, illetőleg a kizárás? A míg azonban az osztrákok ezzel csupán azt akarják megállapítani, hogy az üzemben (üzemekben), illetőleg ezen belül bizonyos üzemágban a munka teljesen szünetelt-e, s a mennyiben nem, vajjon hányan dolgoztak tovább, a német statisztika ezen az uton további következtetéshez is akar eljutni, a mennyiben azt igyekszik megállapítani, vajjon a szükséges munkaerő hiánya folytán, hány üzem volt kénytelen a munkát megszűntetni? Eszerint tehát teljes munkaszünetelés alatt nemcsak azt érti, hogy egyetlen munkás sem dolgozik, hanem azt is, hogyha a nem-sztrájkoló vagy ki nem zárt munkások csupán mellékes munkát végeztek.

Előfordulhat azonban, — kivált bizonyos idő múlva — hogy még ily mellékes munkákkal (csomagolás, tatarozás stb.) sem lehet a sztrájkolókhöz nem csatlakozott, vagy ki nem zárt munkásokat foglalkoztatni. Ezek tehát a munkát nem szándékosan, hanem kényszerűségből hagyják abba. Világos, hogy ezeknek számát, már csak a munkaszünetelés terjedelmének, jelentőségének, továbbá a mulasztott munkanapok s bérveszteségek megállapításának szempontjából is, mellőzni nem lehet. Az osztrákoknak s németeknek e számra még azért is szükségük van, mert arra a kérdésre, vajjon teljes, vagy részleges volt-e a munkaszünetelés, csak akkor adhatnak pontos feleletet, ha azt is tudják, hogy a munkát valamennyi nem sztrájkoló, illetőleg ki nem zárt munkás kénytelen volt-e abba hagyni? A kénytelenségből

szünetelők száma azonban természetesen csakis a sztrájk vagy kizárás által közvetlenül érintett üzemekben kutatandó, mert például egy kőszénbányában kiütött sztrájk távolabbi kihatása azon oknál fogva sem állapítható meg, minthogy az erre visszavezethető eseteket az adatgyűjtő közeg amúgy sem képes figyelemmel kísérni.

Nem elég azonban akár a szándékosan, akár a kénytelenségből szünetelők abszolút számát tudni. E számok csak akkor elevenednek meg, csak akkor beszélnek igazában, ha őket a sztrájk vagy kizárás előtt foglalkoztatott összes munkások számához viszonyítjuk. A különböző statisztikák azután még e számokat is alkatelemeire bontják. A legáltalánosabb, hogy a munkásokat bizonyos kategóriák (u. m. művezető, előmunkás, munkás, napszámos) szerint osztályozzák. Az olaszok ezen belül a férfiakat, nőket és fiatalkorúakat, a németek csak a 21 éven aluliakat s felülieket, az osztrákok ellenben a 16 éven aluli-felüli férfi- és női, a gyári (műhely) és otthon dolgozó, sőt a tanult, s tanulatlan munkásokat, végül az inasokat is kimutatják.

A magyar kérdőív, a kezdet nehézségeivel számolva, ily részletezésbe természetesen nem bocsátkozhatott, és ugy a sztrájk vagy kizárás előtt foglalkoztatott, valamint a szándékosan és a kénytelenségből szünetelő munkásokra nézve csupán a kategóriákat s a nemeket kívánja megállapítani.

VI. Indító okok, követelések és eredmények.

A munkaviszályok terjedelmének további, lefolyásának jellemzésén kívül, a sztrájkstatisztika egyik legfőbb feladatát az képezi, hogy azok hatását, azaz a sztrájkok s kizárások által elért eredményeket bemutassa. Eredmények alatt, közönségesen azt értjük, hogy a munkásoknak, illetőleg munkaadóknak követeléseik teljesítését mily mértékben sikerült kivívniok. Ebből a szempontból tehát ismernünk kell a legnagyobb részletességgel a munkaviszály kitörése előtti állapotokat, a sztrájk előtti béreket, munkaviszonyokat, munkaidőt, munkarendet; a hatalmi kérdések körüli viszályoknál a szakszervezeti viszonyokat, a szociális törvényhozást, az egyesületi, gyülekezeti, választói jogi állapotokat stb.

Ismernünk kell a munkaszünetelés indító okait, a mi alatt a viszály kitörésének közvetlen okait értjük. Valamely vállalat munkásai ugyanis esetleg már régen elégedetlenek és hosszú időn át bizonyos kivánságok érlelődtek meg bennök. A munka abbahagyására azonban még sem ezek szolgáltatnak okot, hanem valamely közbejött eset, mely az amúgy is elégedetlen kedélyeket hirtelen lánggra lobbantotta.

Ott a hol a munkásság szervezett és önfegyelemhez szokott, a küzdelmek ritkábban szoktak ily pillanatnyi kitörések eredményei lenni. Ily esetben az indító ok s a kivánságok földik is egymást, úgy, hogy az utóbbiakról az előbbiekre vissza lehet következtetni.

A hol azonban még kezdetlegesebbek a munkásviszonyok, — mint pl. Ausztriában s nálunk — ott nem felesleges, hogyha a kérdőív az indító okok és a követelések felvételére külön kérdőpontot állapít meg. Annál inkább, mivel a követelések is időközben gyakran változásokon szoktak keresztül menni, a mit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni,

Végül az elért eredményeket is pontosan fel kell jegyezni, s azután hogy ezek mértékét kapjuk, az indító okokat a követelésekkel s a követeléseket az elért eredményekkel arányba kell állítanunk. Sőt ez sem elég, hanem az eredményt az érdekelt személyek számával kombinálva, azt is kutatnunk kell, hogy benne nemek, korok és foglalkozási csoportok szerint egyenként s összesen hány személy, mily mértékig részesedett?

A sztrájk vagy kizárás eredményét ugyanis úgy szokás jellemezni, hogy az teljes, vagy részleges sikerrel, illetőleg kudarcz-czal járt. E kifejezések nyilvánvalóan a követelések teljesítésének mértékét jelzik. Azonban kétségtelen, hogy e kitétel: »részleges eredmény«, mindig homályos marad, mert nem lehet tudni, vajjon csak a mellékesebb, avagy épen a leglényegesebb követelések maradtak sikertelenül. Előfordulhat az is, hogy u. n. csoport-sztrájknál, a statisztika, a munkások összességét tekintve, részleges eredményt mutat fel, mert habár bizonyos számú vállalat munkásainak sikerült követeléseiket teljes mértékben kivívniok, más vállalatok munkásai teljesen sikertelenül küzdöttek. Nem lehet mellőzni tehát annak kimutatását sem, hogy hány üzemet és ezekben hány munkást érintett teljes vagy részleges eredménnyel járó, illetőleg eredménytelen sztrájk vagy kizárás. Ezt azonban csak az amerikai, az osztrák s a német statisztika teszi.

Végül megemlítendőnek tartjuk, hogy a német birodalmi statisztika a sztrájkot az esetben is eredménytelennek veszi, ha a munkaadó a követeléseket akár egészben is teljesíti ugyan, de nem a sztrájkolóknak, hanem azoknak, kik a munkában megmaradtak, vagy a kiket a sztrájkolók helyébe vett fel. Ugyan-csak eredménytelennek tekinti a sztrájkot, ha a munkások feladják követeléseiket s minden feltétel nélkül újból munkába állanak, azonban a munkaadó utólag önként engedményeket tesz.

Az első esetben elfoglalt álláspont következetes a német statisztika kiindulási pontját képező azon felfogáshoz, hogy sztrájk vagy kizárás esete csakis akkor forog fenn, ha a munkások saját munkaadójukkal szemben, a munkaadók pedig saját munkásaikkal szemben támasztanak követeléseket. Ezt a felfogást azonban a sztrájk s kizárás fogalmának tárgyalásánál nem tettük magunkévá s így a jelen esetben is eltérő állásponton vagyunk.

Ellenben magunk is azt tartjuk, hogy a sztrájk teljesen sikertelennek tekintendő, ha a munkások feltétlenül megadják magukat. Hiszen a munkába állással a sztrájk tényleg befejeződött s a netalán utólagosan önként tett engedmények, esetleg a munkabérek, munkaidő stb. változására vonatkozó, nem pedig a sztrájkstatisztika körébe tartoznak.

Az ekként nyert adatok azonban tulajdonképen még min-

dig csak igen viszonylagos értékét mutatják az elért eredményeknek. Azok abszolút értékét csak úgy kapjuk, ha az elért vívmányokkal az érettük hozott áldozatokat is szembeállítjuk. Arányba kell tehát állítanunk velük a munkások bérveszteségeit, illetőleg az üzem szüneteléséből a munkaadókra háramlott veszteségeket.

Mielőtt azonban ezen utóbbi tényezők mérlegelésébe bocsátkoznánk, már előre is meg kell jegyeznünk, hogy ily abszolút eredményeket a sztrájkstatisztika exakt pontossággal nem bír megállapítani. A mulasztott munkanapok, a munkabér-veszteségek s az üzem szüneteléséből a munkaadókra háramlott veszteségek kiszámítása a sztrájkstatisztikák egyik legkényesebb pontja. Bátran mondhatjuk, hogy azok legfőljebb csak becslés tárgyát képezhetik. Ebből pedig egyenesen az következik, hogy legfőljebb csak a sztrájk, vagy kizárás által közvetlenül érintett munkások vagy munkaadók nyereségeiről, illetőleg veszteségeiről beszélhetünk; legkevésbé jogosult azonban ezen engedményeket a munkások vagy munkaadók egész osztályára általánosítani. Hiszen nyilvánvaló, hogy a különböző helyen és időben sztrájkoló vagy kizárt munkások bérveszteségei vagy az általuk elért eredmények, ugyszintén a munkaadókra az üzemek szüneteléséből háramlott veszteségek összeadva, együttesen annál kevésbé képezik bizonyos iparágon belül is az egész munkás vagy a munkaadó-osztály nyereségét, illetőleg veszteségét, minthogy talán épen e munkaszünetelések, vagy egyéb okok folytán, más üzemek annál jobban fokozták termelésüket, annál kedvezőbben alakultak a termelt cikkek piaci árai és értékesítési viszonyai, s ennél fogva úgy a munkásoknak, mint a munkaadóknak annál jobb kereset kínálkozott. A mi a mulasztott munkanapokat illeti, az ezekre vonatkozó számítások már azon oknál fogva sem lehetnek pontosak, mert hiszen kétségtelen, hogy a munkások betegség s a legkülönbözőbb egyéni okok folytán amugy is mulasztottak volna bizonyos számú napot. Mások azonban a vállalathoz többé vissza sem térnek, hanem esetleg már a munkabeszüntetést követő napon máshol kaptak alkalmazást. Az osztrák s amerikai statisztikák tanúsága szerint — melyek a munkások személyi azonosságát is figyelemmel kísérik — a legtöbb üzemből a munka újra felvétele után meglehetősen nagy számú új munkás találtatott. Ilyen formán az sincs kizárva, hogy esetleg a régiek közül a sztrájk vagy kizárás befejezte után is még számosan munka nélkül maradtak. Az elszéledt munkások sorsát pedig teljes lehetetlenség mindvégig figyelemmel kísérni. Az amerikai Egyesült-Államok statisztikai hivatala azt az eljárást követi, hogy vissza nem térők munkába állásának időpontját ugyan akkorra teszi, mint a mikor a többiek a vállalathoz visszatértek. Ez azonban merőben önkényes eljárás és az ily alapon tett mindennemű egyéb számításokat még csak megközelítő becslésekül is alig fogadhatjuk el. Ha ellenben csak azoknak a munkásoknak mulasztásait vesszük számba, kik a vállalathoz visszatértek, oly hiányos eredményeket kapunk, melyeknek egyáltalában semmi értékük nincsen.

Mit szóljunk ezek után a munkások bérveszteségeire vonatkozó számításokról, melyeket úgy kapunk, hogy a mulasztott

munkanapok számát a szünetelő munkások számával s a bérek összegével szorozzuk össze? Hiszen a milyen lehetetlenség a tényleg szünetelő munkások számát megállapítani s az általuk mulasztott munkanapokat kiszámítani, ép oly kivihetetlen az elmaradt munkabérek összegét meghatározni. Ennél ugyanis a mulasztott munkanapok megállapításánál említett okokon kívül még egyéb körülmények is közrejátszanak. Pl. a sztrájk a legnagyobb munka idején tört ki. A munkások ekkor legkönnyebben találnak valamely más üzemben alkalmazást, ellenben a régi munkaadónál akkor állanak újból munkába, mikor egyébként a holt idény munkanélkülisége várt volna rájuk.

A sztrájkoló vagy kizárt munkások bérvesztéseikhez természetesen a kénytelenségből szünetelőkre háramló áldozatokat is hozzá kell adni. E számítást pedig az is bonyolulttá teheti, hogy esetleg a munkaadók ezeket akár önként, akár pedig szerződésből kifolyólag segítyezik.

Végül, ha nem szorosán a munkabérvesztéseket akarjuk megállapítani, — a mit amugy is csak elmaradt haszonnak, nem pedig valóságos veszteségnek szabad tekintenünk — akkor figyelembe kell vennünk a munkás szervezetek által nyújtott segítyeket s a rokonszenvező közönségtől a szünetelő munkások részére érkező adományokat is.

A német birodalmi statisztika a munkások bérvesztéseinek kipuhatólására azt a módszert használja, hogy a munkaadóktól kérdi meg, vajjon a sztrájk vagy kizárás ideje alatt mennyivel kevesebb bért fizettek ki? Minthogy azonban egyfelől a sztrájk vagy kizárás ideje alatt is kínálkozhatik a munkásoknak valami kereset, másfelől a vállalatok ezen idő alatt esetleg amugy is csökkentették volna a béreket, ehhez az eljáráshoz is sok szó fér.

Az amerikai Egyesült-Államok statisztikája a munkások számát, a munka nélkül eltöltött napokkal s az *átlagos* munkabérekkel szorozza össze. Az így nyert eredmény azonban teljesen figyelmen kívül hagyja a betegségnek, végleges eltávozásnak, vagy különben is beálló bércsökkenésnek, illetőleg a termelésnek újból és pedig fokozottabb mérvben való felvételéből eredő nagyobb kereseteknek az átlag számítást módosító hatásait.

Az angol statisztika, a munkások veszteségei czimén, a szakszervezetek vagy mások által a sztrájk szervezésére, vagy a kizárások leküzdésére hozott áldozatokat számítja csupán. De maga bevallja, hogy ezek az adatok is nagyon hiányosak.

A francia, belga és olasz statisztikák a munkások bérvesztéseit nem mutatják ki.

Az osztrák számlálólapon a bérvesztésekre vonatkozólag is van ugyan egy kérdés, de már az adatokat végösszegekben s természetesen csak bizonyos fentartásokkal közlik.

A magyar kérdőív szintén puhatolja a sztrájkoló, kizárt és a kénytelenségből szünetelő munkások bérvesztéseit. A számításoknál, az említett munkások időnkénti hullámvásának figyelembe vételével, a munkaadók által vezetett bérlajstromok veendőik figyelembe s a részletes számítás, melyen az egyes munkások napibére munkás-kategoriák szerint külön részletezendő,

a kiállított kérdőívhez csatolva, a ministeriumhoz szintén felterjesztendő.

A mit a bérveszteségekről mondtunk, körülbelül ugyanaz áll a munkaadók veszteségeiről is. Ez sem tulajdonképeni veszteség, hanem csak elmaradt haszon. Legfeljebb valószínűségi számításokat tehetünk felbecslése iránt. De az eredmény annál kétesebb értékű, minthogy kizárólag a munkaadók bemondásaira vagyunk utalva, s ezeket az adatokat a vállalkozói nyereség szerfölött bonyolult volta miatt, alig áll módunkban ellenőrizni.

A vállalkozók egy része nem is képes, más része pedig nem akar pontos választ adni.

A hivatalos közegek útján való felbecslésre pedig alig akad némileg biztos alap. A vállalatba befektetett tőke kamatveszteségeit ilyenül nem vehetjük, mert hiszen maga a kamatláb is változó. Másrészt a kamat elmaradása esetleg nemcsak addig tart, a még a sztrájk, hanem a vállalat még jó sokáig azután is veszteséggel dolgozik. Lehetséges t. i., hogy a termelés akadálytalanul folyik, de a cikkek értékesítése akadt meg.

Befektetett tőke alatt természetesen nemcsak a (telekben, épületben, berendezésben) lekötött, hanem a forgó tőke is, vagyis az összes termelési költségek értendőek. A kamat tehát a termelési költségek és az áruk piaczi ára közötti különbözet volna (habár utóbbiban már a vállalkozói nyereség is benne foglaltatik). De nem számítva, hogy gyakorlatilag mily nehéz megállapítani azt, vajjon mi tartozik a termelési költségekhez s a kamat veszteség nagyságát azért is nehéz meghatározni, mert hiszen a másik tényező, a piaczi ár alakulása már maga is esetleg azt a hatást tükrözteti vissza, melyet a termelésben épen a sztrájk idézett elő. Egyébiránt pedig manapság már minden valamire való vállalat üzleti viszonyai a perczről-perczre változó világ-konjunkturák alakulásától függenek. Szóval oly különböző természetű okok közrejátszásának vannak alávetve, hogy még az esetben is, ha a termelési költségek s a piaczi árak egybevetése alapján csakugyan lehetséges volna a vállalat kamatveszteségét megállapítani, mindig kétséges marad, vajjon a kedvezőtlen üzletmenet mily részben okoztatott a sztrájk által? Különösen azonban rövidebb időhatárok között a jobb vagy rosszabb üzletmenet, az üzem egyébkénti jövedelmezőségére nézve amugy sem lehet mérvadó. Egyrészt pl. rendelők, üzleti összeköttetések elvesztése, késedelmes szállítás folytán fizetendő büntetés-pénzek, hiányos felügyeletből eredő károk, ügyes munkások elvesztése stb. mind oly körülmények, melyek pénzürtékre át nem számíthatók. Másrészt azonban mindezen kedvezőtlen körülmények azonnal jóra fordulhatnak, ha a munka a sztrájk befejezése után a beállott nagyobb kereslet, vagy a vállalatnak a munkásoktól leendő függetlenítése céljából időközben beállított munkagépek nagyobb termelőképesége folytán fokozottabb mértékben indul meg és kedvező piaczi árak is nyereségesebbé teszik a termelést.

Az északamerikai Egyesült-Államok statisztikai hivatala az üzemek veszteségeire vonatkozólag maguktól a munkaadóktól kér adatokat. Ezeket felülvizsgálja és a szembetűnően hibásakat saját becslése alapján kiigazítja. A kérdőpontok csupán

az átmeneti veszteségekre vonatkoznak, a munkaszünetelés után netalán beállott fellendülés már figyelembe nem vétetik.

Az angol département a sztrájk vagy zárlat által tétlenségre kárhozott tőke, a használatlan ingatlan adóértékének, az üzem megszakítása által okozott kár, végül a szünetelés alatt is folyósított fizetések stb. nagyságát tudakolja.

A francia és osztrák statisztikák csupán azt tüntetik fel, hogy a sztrájk vagy kizárás folytán hány munkanapot veszített az üzem.

Az olasz, belga s magyar számláló-lap a munkaadók veszteségeire vonatkozólag nem tartalmaz kérdéseket.¹⁾

VII. Egyéb kérdések.

Az elősorolt kérdéseken kívül a sztrájkstatisztikák rendszerint még arra is kiterjednek, vajjon a sztrájk vagy kizárás előidézésében egyesületek és szakszervezetek is közreműködtek-e? Vajjon ezek pénzbeli segélylyel is támogatták-e a szünetelő munkásokat? Továbbá azt is kutatják, hogy voltak-e egyezkedési tárgyalások, még pedig közvetlenül a felek között, vagy békéltető bizottságok előtt és ezekbe a hatóságok, szakszervezetek, egyesületek, vagy harmadik személyek mily módon folytak be?

Végül arra vonatkozólag is gyűjtenek adatokat, vajjon a sztrájk vagy munkából való kizárás folyamán és annak következményeképpen történt-e rendzavarás, kihágás, személy vagy vagyon ellen irányuló büntény? S ha igen, volt-e szükség a karhatalom beavatkozására, avagy rendőrhatósági, illetőleg birói intézkedések (bekisérés, letartóztatás, eltolonczolás, kihágási vagy büntető birói eljárás) foganatosítására?

Mindezen kérdésekre, valamint a sztrájkoló és kizárt munkások gyűléseire, a gyűlések betiltásaira stb. vonatkozó adatok mig egyfelől a munkaviszályok lefolyásának jellemzését adják, addig másfelől a gyülekezési és egyesülési jognak a közhatalom részéről való kezelési módját vannak hivatva megvilágosítani.

Az osztrák és német statisztikák egy különlegességéről is meg kell azonban emlékeznünk, mely abban áll, hogy a munka azonnali abbanahagyására jogositottaknak és a szerződösszegőknek számát is kutatják.

Az osztrák Ständiger Arbeitsbeirat-ban e kérdéstről beható vitatkozások folytak s végül Inama-Sternegg és Philippovich tanárok, továbbá Verkauf szocialista képviselő javaslatára abban történt megállapodás, hogy a számláló-laphoz egy pótlap mellékeltessek, melyen az kérdeztetik, vajjon a munkaszerződésben a felmondási idő meg volt-e állapítva és a munkások e határidő figyelembe vételével, vagy ennek elérkezte előtt léptek-e sztrájkba, vagy zárattak-e ki? Ugyancsak e pótlapon tüntetendő fel, még pedig a tényleges elítélések alapján, a netaláni büntetések száma.

¹⁾ A magyar statisztikai adatgyűjtés 1906-tól kezdve arra is kiterjed, vajjon a sztrájk vagy kizárás miatt az üzem kénytelen volt-e szünetelni? Ha igen, mennyi ideig.

E pótlap ennél fogva csak a rendőri nyomozás, illetőleg birói ítélet után többnyire pótlólag terjesztendő fel.

A német birodalmi sztrájkstatisztikai számláló-lapba e kérdések sajtóságos körülmények következtében jutottak bele. 1899-ben a porosz kormány a dolgozni akaró munkások védelmére törvényjavaslatot terjesztett elő, mely a munkások egyesületi jogát szerfölött korlátozta. A javaslat nagy ellenkezésre talált, a közvélemény »Zuchthausvorlage« névvel bélyegezte meg. Végül a porosz országgyűlés el is vetette. E javaslat tárgyalása közben merült fel a sztrájkstatisztika szükségének kérdése. A sztrájkoknál igen gyakran fordultak elő erőszakoskodások — hiszen épen ezek ellen irányult az említett törvényjavaslat is — és a hivatalos körök a munkásokkal szemben meglehetősen barátságtalan érzelmekkel voltak eltelve. Ez készítette a birodalmi kormányt is, hogy midőn t. i. a sztrájkstatisztikai adatgyűjtés birodalmi ügygyé tétetett, a felvétel alkalmával a szerződésszegések gyakoriságát is kutassa.

Magunk részéről azok álláspontjához csatlakozunk, kik a szerződésszegésre vonatkozó adatgyűjtést nem tartják a sztrájkstatisztika körébe tartozó feladatnak.

Elvégre is, ha a sztrájk jogosultsága elismertetett, a munka beszüntetése alkalmából elkövetett szerződésszegés csupán mint magánjogi sérelem fogható fel. Ennél fogva tehát csak akkor létezik, ha a károsult fél jelentkezik és ha a bíróság azt csakugyan megállapította. Tapasztalati tény azonban, hogy a munkaadók maguk sem igen kívánják a szerződésszegő munkások visszavezetését vagy megbüntetését. Legföljebb a főkolomposok ellen tesznek feljelentést. Ennek egyszerű oka az, hogy tömeges szerződésszegés esetében a munkásokat megbüntetni nem is lehet. A magyar közigazgatási gyakorlat is az, hogy szerződésszegés esetében »az 1884. évi XVII. törvényczikk 159. §-a . . . . minden egyes munkással szemben külön alkalmazandó és minden munkásra nézve külön állapítandó meg, hogy a kölcsönös megegyezéssel létrejött munkaszerződés ellen vétett-e? Tömeges eljárásnak helye ez esetben nem lehet«. (73.078/904. sz. keresk. min. rend.)

Ily körülmények között nyilvánvaló, hogy a gyűjtött adatok épen a szerződésszegések gyakoriságára vonatkozólag egyáltalában nem nyujtanának felvilágosítást. De egyébiránt is, ha belátjuk, hogy a munkások jobb életfeltételeit csak az összesség képes kiküzdni, ha tehát elismerjük a sztrájk erkölcsi jogosultságát, akkor azt is be kell látnunk, hogy sem az egyes munkás, sem pedig egyes csoportok az összesség határozatával szembe nem helyezkedhetnek. Az esetben tehát, ha pl. valamely munkásszervezet a sztrájk mellett döntött és az egyesek, vagy ezek csoportjainak felmondási ideje a szervezet által a munkabeszünetés napjául megállapított idővel történetesen épen nem esik össze, a szerződésszegés eseteire vonatkozólag gyűjtött adatok semmiféle tanulságot nem nyujtanának.

Alföldi városaink emelkedése.

Közgazdasági jelentőséggel bíró városaink még a közelebbi múltban is alig voltak Magyarországon. Hazánk agrikulturális egyoldalúsága mellett, a politikai elnyomatás korszakában szinte ki volt zárva, hogy ipari, kereskedelmi és forgalmi élet fejlődjék a városokban. Az a forgalom, a mi egyes nagyobb helyeken észlelhető volt, alig érdemelt számbavételt, s ha egyes városok híresek voltak is a nagy országos vásáraikról, mások az élénk gabonakereskedésükről, mégsem volt egynek sem olyan jelentősége, a minővel egy gazdasági góczpontnak birnia kell. Később, az alkotmányosság visszanyerése után felszabadultak és érvényesülésre törekedtek ugyan a vidéken előbb lekötve volt erők, de az átmenet nélküli rohamossággal folyamatba tett közgazdasági akciót mindjárt elején megtörte a nagy válság. Vidéki nagyobb városainkat az 1873-iki rázkódás oly rettenetesen sujtotta, hogy egy évtizednél hosszabb ideig se tudták annak következményeit kiheverni. És ezalatt felülkerekedett egy központosító irányzat, mely erős, hatalmas főváros kijegeczítését czélozva, Budapestre terelte és ott felszívta az ország vérkeringésének összes szálait, úgy, hogy most már lassankint megjöttek volna a vidéki közgazdasági központok alakításának feltételei, de azokat nem lehetett érvényesíteni a Budapestre irányuló és onnan szertefutó ama nagyarányú tevékenység miatt, mely urrá lett közgazdasági politikánk minden vonatkozásában a főváros javára és a vidék rovására.

Az utóbbi évtized azonban már számot-tevő és örvendetes fordulatot jelez ebben a részben. A gazdasági egyoldalúságból ugyan még ma sem bontakoztunk ki egészen és annak a hatása hátrányosan befolyásolja a vidéki városok fejlődési törekvéseit, de a főváros minden erőt lekötő hatása már kezd gyengülni; a vidéki városok mindinkább felszabadulnak a provneciális nyüg alól és nem egy tekintetben felveszik a versenyt is a fővárossal. Mind több és több eszköz jó ebben segítségükre. Lakosságuk évről-évre szaporodik, a mi nagyobbodásukat, élénkülésüket eredményezi. Erősen nekilendül az építkezési kedv, a mit legtöbb helyen sarkall a lakásszükség. A még alig tegnap elhanyagolt külsejű, a modern városiasság követelményeit képező intézményeket nélkülöző vidéki városok napról-napra inkább megnyerik ama tulajdonságokat, melyek a város jellegéhez szükségesek. Legnagyobb részüknek földrajzi fekvése amugy is többé-

kevésbé központi levén, a viczinális vasutak rohamos kiépülése domboritja ki központi jellegüket. Növekszik az idegenforgalom; nem egymás zsebéből él már a város lakossága, de friss pénzkeringés jön falai közé s ennek révén fejlődik a kereskedelem, gyarapodik az ipara, öregbedik a jóllét és növekszik a pezsgő elevenség, a melyet oly jól esik látnunk, ha egy-egy vidéki városunk villamos-világítású, aszfaltburkolatú, ragyogó kirakatokban gazdag korzóján végig sétálunk. Kialakulnak a vidéki közgazdasági góczpontok és minden egyes ilyen kialakuló központ egy-egy erős oszlopává lesz a jövő Magyarországnak...

Ez a kialakulás, különösen alföldi és délvidéki városainknál, nem könnyen ment. Éppen ezek a városok maradtak el legjobban s éppen ezek lakosságának zömét képezte azon elem, a melynek igényei jóformán nincsenek és a melynek legalább is kevés érzéke van a kereskedelem, vagy az ipar iránt. Így alföldi nagyvárosainknak jobbadán nagy parasztvárosokból kell modern emporiumokká alakulniok. Városaink másik része, a melynek városias szellemű, többnyire idegen-ajkú volt a lakossága, a hadjáratok pusztításai következtében elszegényedve nem tarthatott lépést a haladás követelményeivel és nem tudjuk, melyiknek volt nehezebb az átalakulás körüli feladat: a gazdagságába fulladó igénytelenségnek, vagy pedig az igényekkel bíró szegénységnek-e? Szerencsére győzött a korszellem s ma mind a két kategóriába tartozó vidéki nagyvárosainkat a közgazdasági jelentőséggel bíró központok sorába látjuk lépni. Az elsőben vannak Debreczen, Szeged, Szabadka, a másokban Arad, Nagyvárad, Temesvár, valamennyien virágzó, nagy központjai egy-egy, reájuk támaszkodó nagy vidéknek.

Ezek a városok csak az utolsó harmincz esztendő alatt növekedtek meg lakosságukban, s a lakosság szaporodása révén terjedelemben, házakban is. Szinte bámulatos volt az alföldi városok népességének szaporodása ez idő alatt; ugyszólván márólholnapra támadtak a nagy-népességű központok az alföld síkján. Arad lakossága 64·7, Nagyváradé 63·8%-kal szaporodott 1869-től, 1900-ig, de nyomban e megnövekedett két város mögé áll Debreczen a maga 56·9 és Temesvár az ő 54·0% népességszaporulatával. Aránylag kisebb volt a lakosság szaporodása Szabadkán (44·6%) és a hat város között leggyengébb Szegeden (42·9%), a mit annak lehet tulajdonítani, hogy az 1879-iki pusztító nagy árvíz idején sokan elhagyták a hullámsírba merült Tiszaparti várost. Mégis egyedül Szeged küzdötte fel magát a százezernyi lélekszám fölé s így ma is az alföld legnagyobb városa, mert az 1900-iki népszámlálás szerint Szabadkának csak 82 ezer, Debreczennek csak 75 ezer, Aradnak 56 ezer, Temesvárnak 53 ezer és Nagyváradnak 50 ezer lakosa volt. Tekintettel arra, hogy az utolsó népszámlálást megelőző évtizedben Arad lakosságának szaporulata 28·2, Debreczené 27·1, Temesváré 24·4, Nagyváradé 21·9% volt, és feltehető, hogy ez a szaporodási arány a most folyó évek tizedében is megmarad, ezek a városaink erősen nyomába fognak lépni a lassan szaporodó két alföldi városnak, hiszen Szeged népének utolsó tíz évi szaporodása csak 17·2, Szabadkáié éppen csak 12% volt!

A hat alföldi nagyváros közül három gazdag s három szegény. Jellemző, hogy éppen azok a városok emelkedtek ki közgazdasági szempontból véve, a melyeknek nem volt gazdagságuk, a melyeket lételük érdeke szinte rászoritott az indusztriális tevékenységre, míg a nagy határral bíró, földművelést űző lakosság otthonaiban lassabb a fejlődés. Debreczen a 95.692 hektár és Szabadka a 95.571 hektár határával ma is messze mögötte van a városias fejlődés terén a 3.657 hektáros határú Temesvárnak, a 4.784 hektárnyi határú Nagyváradnak, vagy a 11.239 hektárnyi határú Aradnak. És hogy a 81.586 hektárnyi határral bíró Szeged a városias külső tekintetében valamennyi alföldi társát megelőzi, azt nem magának, hanem szerencsétlenségének köszönheti. Az ország s a nagyvilág alkotta újra Szegedet, míg a többi városok nagy küzdelemmel, maguk erejéből voltak kénytelenek előre törni, évtizedek, sőt századok mulasztásait kipótolni.

Legyünk azonban igazságosak. A rekonstruált Szeged népének is erősen kijutott a terhekből, s annak daczára, hogy városias intézményeinek jó részét az állam segélyéből nyerte, helyzete nem rózsás. Hisz mindent, a mi elpusztult ott azon a viharos-rémes márcziusi éjszakán, nem lehetett pótolni és a lakosság megpróbáltatása annál súlyosabb volt, mert ott a katasztrófa nélkül is nehezebbek voltak a kereseti, az értékesítési viszonyok, mint más városban. Szegeden a közterhek ma oly nagyok, hogy jó időre bénítólag hatnak az igazi, a nagyobb lendületre, kivált miután a rekonstrukció teremtett ugyan egy, az elpusztultnál szebb várost, de már ebbe a városba ipart és kereskedelmet egy csapással nem varázsolhatott. E nélkül pedig a pénztelenség baja megmaradt és csak lépésről-lépésre, e város derék magyar népének szívós kitartású munkálkodása által lesz eltüntethető.

A többi alföldi város aztán, talán az egy nagyon gazdag Szabadkát kivéve, még inkább nyög a városias irányú emelkedéssel járó áldozatok terhe alatt. Még a nagy Debreczen is, a melyet pedig sokáig úgy emlegettek, mint fehér hollót, mert szűz volt a községi pótdától. Alföldi város-társaihoz képest kevés még, a mit alkotott, de máris megismerte népe a »porció«-t és a közel jövőben még inkább meg fogja ismerni. Belső közlekedési utainak kiépítése nagy áldozatokat fog kivánni; vízvezetéke, csatornázása nincsen, pedig ezek létesítése elől nem térhet ki, ha meg akar maradni a fejlődés útján, melyre lépett. Nem riaszthatják vissza ettől azok a példák, melyeket a többi alföldi város felmutat; a melyeknek anyagi viszonyait éppen a városiassághoz szükséges alkotások parancsolóan szükséges létesítése zilálta össze. Különösen áll ez Aradot illetőleg, mely várost a kövezések, aszfaltozások, vízvezeték, csatornázás, középítkezések, iskolák teremtése stb. annyira megterheltek, hogy immár 72% ott a községi adópótlék. Nem riaszthatja vissza, mert viszont más oldalról a tapasztalások és statisztika adatai azt bizonyítják, hogy ezek a nagy közterheket viselő városok kétségkívül az általuk eszközölt befektetések következtében is, jelentékenyen emelkedtek vagyonosságban.

Kitünik ez, ha az illető városokban levő pénzintézetek taka-

réketétei fölött tartunk szemlét. A takarékpénztári betétek 1905. végén a következők voltak ezer koronákban :

Aradon	57.800
Temesvárt	39.100
Nagyváradon	38.400
Debreczenben	31.500
Szegeden	28.200
Szabadkán	14.900

A tőkéknek takarékpénztári betétek alakjában való felhalmozódása közgazdasági szempontból nem mindig örvendetes jelenség. Minden koronát, a mit így a pénzüintézetek vasládáiba visznek, az ipari vállalkozásoktól vonnak el. A vagyonszaporo-dásnak mégis kétségtelen bizonyítékai az idézett számadatok, ha a tiz év előttiékkal vetjük egybe őket. És itt nagyon érdekes jelenséggel találkozunk. A betétek szaporodása terén, a legszegényebb sorban emlegetni szokott Arad vezet teljes 27 millió koronával; Nagyvárad és Temesvár jönnek utána 16—16 millióval; tehát a takaréketétek alakjában kitüntethető magánvagyron azokban az alföldi városainkban szaporodott legnagyobb arányban, a melyek leginkább foglalkoznak iparral és kereskedéssel. Ellenben a lakosság számbeli arányával egybevetve, jelentékenyen kisebb a földművelő városokban. Szegeden 14, míg Szabadkán csak 4 millió volt a betétek tizévi szaporulata. A legutóbbi számból egyébiránt nem szabad semmiféle következtetést vonnunk, mert a szabadkai gazdag bunyevácز vagyona ép úgy szaporodik, mint a többi város lakosságáé, ha jobban nem, csak hogy nem viszi a pénzét a takarékbá, hanem földbe fekteti a jövedelme fölöslegét.

Alföldi városaink lakosságának vagyona azonban nem csupán takaréketétekben van, de jó része pénzüintézetek részvényeiben is. A hat városban huszonnyolcz milliónál nagyobb összeg van helyi papirokbá fektetve, tizenhárom millióval több, mint egy évtizeddel ezelőtt volt s ennek a nem-csekély összegnek nagyobb része is a vagyonszaporo-dás számlájára írható. A helyi részvényekbe fektetett összegek és ezeknek tiz év alatti szaporodása így viszonylik a hat nagyváros között ezer koronákban :

	Részvénytőkék 1905. végén	Tiz év alatt több
Aradon	7.300	2.700
Temesvártt	6.600	3.600
Nagyváradon	5.500	3.700
Debreczenben	4.200	1.900
Szabadkán	2.900	1.400
Szegeden	2.300	500

Ime, a pénzforgalmi élet elevenségének körébe vont tőkék szintén az indusztriális városokban nagyobbak, míg a földműveléssel foglalkozó lakossággal bíró városokban mennyire csökkenő arányt követnek. Ám ezzel a jelenséggel ellentétes és a mérleget az utóbbiak javára billentő adat az, hogy ez utóbbi

városokban az ingatlanok megterhelése sokkal csekélyebb, mint az előbbieken, a hol az építkezéseket bankteherrel tudták csak létesíteni s a földet is meg kellett terhelniök a nehéz viszonyok nyomása alatt. Tárgyalt hat nagyvárosunk pénzügyintézeteinek 1905. évi mérlegeiből kitetszőleg azokban a jelzálogos kölcsönök álladéka következő volt ezer koronákban:

Temesvárt	37.800
Aradon	24.300
Szegeden	16.000
Szabadkán	14.300
Debreczenben	13.600
Nagyváradon	11.100

Igaz is, hogy a legtöbb új építkezés az utóbbi évtized alatt Temesvártt és Aradon történt. Mióta a temesvári bástyákat lerombolták, gyorsasággal támadnak a földből a házsorok a délvidék ez emporiumában s nemcsak a két külváros öltött szinte egészen új alakot, de a régi vár, a belváros is folyton épül és nagyobbodik. Aradon pedig az Andrassy-téren kívül két nagy körút egészen újon keletkezett, a külvárosok utczái pedig megsokasodtak az új polgári lakóhelyekkel. Végre is a jelzálogos terhek növekedését nem vehetjük kedvezőtlen jelenségnek, mert a városok ingatlanainak szaporodása szükségét pótolta s az új házak a terheknek egy nagyobb részét mindenestre törlesztik jövedelmeikből, hacsak valami megrázkódás nem következik be.

Hogy egyébiránt élénk ezeknek az alföldi városoknak a kereskedelmi forgalma, azt szintén leginkább a pénzügyintézetek záró számadásaiból állapíthatjuk meg. És pedig azzal kapcsolatban, hogy a nagymérvű lendület csak néhány évnek, legfeljebb egy évtizednek az eredménye. Az Osztrák-magyar banknak mind a hat alföldi városban van fiókjintézete s e bankfiókok összes műveleteinek összege az 1905. évben következőleg alakult ezer koronákban:

Debreczenben	40.318
Temesvárt	35.010
Aradon	34.143
Nagyváradon	19.597
Szegeden	15.169
Szabadkán	13.144

Ugyanezt bizonyítják a helyi pénzügyintézetek amaz adatai is, a melyek a váltóálladékokat tüntetik fel s a melyek igen hatalmas összegekről beszélnek, melyeket a kereskedelem igénybe vesz. A váltótárczákat álladéka ugyanis 1905. végén volt ezer koronákban:

Aradon	54.300
Temesvárt	29.900
Nagyváradon	28.500
Szabadkán	21.800
Debreczenben	21.700
Szegeden	16.200

És még egy adat a tárgyalt városok kereskedelmének élénksége mellett. A postatakarékpénztári cheque-forgalom számainak összeállítása; ezt a következőkben adjuk az 1905. évről:

	Cheque- befizetések	Cheque- kifizetések
	ezer koronákban	
Temesvárott	18.375	8.740
Debreczenben	17.770	4.380
Aradon	16.124	8.743
Szegeden	15.148	5.718
Nagyváradon	11.364	5.750
Szabadkán	7.291	1.886

Ezek a számok ékesszólón beszélnek s azokhoz szinte szükségtelen minden magyarázat. Az üzleti forgalom segédeszközeinek olyan nagy mértékű igénybevételét jelzik, a minőről alig álmodott volna valaki még egy félszázaddal ezelőtt is. Ezen üzleti forgalom a kereskedelemnek sokféle ágazatában áll elő, de mégis legnagyobb részében — csaknem egyformán mind a hat városnál — a termény- és állatkereskedésből származik. Legerősebb gabonakereskedése Debreczennek és Aradnak van, míg az állatkereskedés terén Debreczen mellett Szeged és Temesvár tüntetnek fel nagyobb forgalmat. A debreczeni állatvásárokon éven át 17.500 lovat, 59.600 szarvasmarhát, 52.200 sertést adnak el, míg Szeged 11.000 lóval, 14 ezer szarvasmarhával és húszezer sertéssel szerepel az állatvásási statisztikában. Debreczenben és Szegeden azonkívül igen nagy kereskedelmi cikk a sertéshús, szalonna és a sertéshús felhasználásával készült kolbász és szalámi. Debreczenben tavaly 26.907, Szegeden 22.079 sertést vágta le, melyek husát nagyobb részben feldolgozva hozták forgalomba, a szalonnáját pedig külön értékesítették távolabbi piacokra szállítva. — Igen jelentékeny fakereskedése van Aradnak és Temesvárnak; mindkét város lisztből is számottevő kivitellel bír, míg Szegeden ehhez még a kender és a kötél, valamint a magyar különlegesség: a paprika járul. Szabadkának a ló- és szarvasmarha-forgalmán kívül (évi 16 ezer ló- és ugyanannyi szarvasmarha-eladás) csakis a szőlő és a gyümölcs képezi számottevőbb kereskedelmi cikkét. A futóhomokot óriási területen ültették be szőlővel és gyümölcsessel s mindkettő szép jövedelmet hoz. Erős borkereskedelmi központ Arad és Nagyvárad; amaz a ménes-magyarádi borvidékre: az aradi hegyaljára, emez saját több ezer holdnyi szőlőhegyére támaszkodik. Végül Temesvárnak, Aradnak és Nagyváradnak igen erős a szeszkereskedése, a mi nem is csoda, mert régebb idő óta ebben a három városban vannak a legnagyobb szeszégetők; Aradon a monarchia legnagyobb szeszgyára áll üzemben. Az árúkereskedés az utóbbi évek változott viszonyai dacára még mindig elég élénk valamennyi városunkban, jóllehet ezen a téren hanyatlás észlelhető. Mióta a gyárosok és nagykereskedők utazói a legkisebb faluban is felkeresik a boltost, azok az en-gros-kereskedések, a melyek raktáraiban Aradon, Váradon, Debreczenben és Temesvárt szünet nélkül csomagolták az ismételadóknak szánt árút, megcsapantak; a postai szállítás olcsósága a magánfogyasztók egy

részét is Budapesttel tartja relációban. Debreczenbe és Nagyváradra 193 ezer, Temesvárra 232 ezer, Aradra 178 ezer, Szegedre 185 ezer darab postai csomag érkezik egy esztendőben s ezek egy része a helyi kereskedelemtől elvont megrendeléseket viszi. Am azért mégis élénk helyi árúforgalom van különösen Temesvárt, Nagyváradon, Aradon s Debreczenben is, mely városok igen nagy vidék árúszükségleteit elégítik ki. Nagyváradot és Aradot például vasárúban a volt erdélyi részek csaknem egészen uralják, Aradnak a butorai pedig be a Székelyföldre és le Orsováig keresnek és találnak gazdát.

A mi mármost alföldi városaink iparát illeti, az három évtizeddel ezelőtt még egészen kisipari, kevés kivétellel csakis az alföld népének napi szükségletei kielégítésére szorító volt. Jóformán a ruházati ágakra szorított az ipari termelés, de ezen kívül is voltak ügyes, híres mesteremberek, pl. a szegedi kések. Általában ügyes, jó iparosai voltak az Alföldnek s jólétnek örvendő. Forgalmuk helye az országos vásár volt; egyik vásárról a másikra utazva töltötték az esztendő egy részét. Ma nagy változás állott be e városok iparában. A kisipar ma is megvan; mindenik városunkban másfélezerig kétezerig hullámzik a kisiparos-mesterek száma, de az ipari termelés súlya már nem ezekben a műhelyekben van: városaik jóllétét nem a kézműiparosok öregbitik, hisz a jóllét messze költözött az ő hajlékuk tájáról. Ellenben élénk gyáripari tevékenység fejlődött ki, az iparilag teljesen elmaradt és jelentéktelen Szabadka kivételével, mindenütt. Alföldi városainkban a gyárkérmények sokasága köszönti az érkezőt, a mi legörvendetesebb hirdetője ezen városok emelkedésének.

Kétségkívül legnagyobb és legfejlettebb ipara Temesvárnak van. Ez a város, bár azelőtti időben is sok ipari szellemet árult el, egy évtized óta rohamosan nőtte ki magát gyárvárossá. Egész sereg nagyszabású ipari telepe van üzemben s számuk évről-évre szaporodik. Közel kétezer munkást foglalkoztató állami dohánygyárát nem tekintve, van két nagy gőzmalma, nagy szeszgyárai, sörgyára, pánczélszekrény-, kalap-, gyufa-, czipő-, műtrágyagyára, nagy téglakemenczéi, gőzfűrészei stb. Kisebb üzemben kiválnak a műlakatosainak telepei, melyeken gyönyörű dolgokat termelnek. — Erősödő a gyáripara Debreczennek, a hol a híres Istvángőzmalmon kívül érczkoporsó-, kefe-, keményítő-, szappan-, kolbász és szalámigyárak keletkeztek; dohánygyára 1200 munkást foglalkoztat. Aradnak egy modern nagy ipartelepe a waggon-, gép- és hidszerkezet gyártásával foglalkoztat körülbelül másfélezer munkást, ugyanitt két nagy műmalom, egy nagy szeszgyár, szalmaanyaggyár és több butorgyár áll fenn. Az aradi butoripar magas fejlettségre tett szert. Nagyváradnak gőzmalma és szeszgyárai híresek, különben kézműipara szépen törekszik a műipari irány felé. Szegeden az élelmezési iparok (tarhonyagyár, paprikagyár, szalámigyár) mellett nagy gőzmalom, kenderfonó és gyufagyár van működésben. Természetes, hogy eme gyárak a nagyszámú munkások foglalkoztatása révén is tetemes összegeket hoznak az illető városokban forgalomba s így számot tevőleg járulnak azok élénkítéséhez.

Végezetül még két adatot szeretnék ide iktatni alföldi városaink erősen emelkedett forgalmának az illusztrálására. Egyiket a posta statisztikájából, másikat a vasutéból veszem. Az előbbi szerint az érkezett levelek száma egy évben Aradon 3,542, Debreczenben 3.443, Nagyváradon 3.670, Szegeden 3.705, Temesvárt 2.830, Szabadkán 2,481 ezer, míg az utóbbi szerint egy évben felszáll a debreczeni pályaudvaron 718.929, a temesváriin 691.780, a szegedin 665.881, a szabadkain 602,428, a nagyváradin 488.312 és az aradin 808.344 utas. Oly közlekedési forgalomról szólnak ezen adatok, a mely midenesetre a nevezett városok nagy élénk-ségű, jelentékeny és tetemesen emelkedett forgalmának a természetes kifolyása.

E néhány adattal azt kívántam e cikkelyben megvilágitani, hogy az alföldi városok, melyek még három évtizeddel ezelőtt a maguk jelentéktelenségében elszigetelve voltak, miként emelkedtek immár közgazdaságilag oly fokra, melyen joggal követelhetik, hogy góczpontnak tekintessenek és a kormányok mint ilyeneket vegyék őket figyelembe, mikor ipari, kereskedelmi és forgalmi kérdések elbírálásáról, vagy közgazdasági intézmények létesítéséről van szó.

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

Nagy Magyar Atlasz.

A *Nagy Magyar Atlasz* 158 színes főterképpel és 257 mellékképpel és névmutatóval. A Magyar Földrajzi Társaság megbízásából Erődi Béla, a Magyar Földrajzi Társaság volt elnöke, Berecz Antal tiszteletbeli főtitkár közreműködésével szerkesztette dr. Brozik Károly. Budapest, Lampel Róbert könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) részvénytársaság 1906. Ára 48 korona.

A nemzetgazdaságtan gyakorlati emberei és irodalmi művelői egyaránt rá vannak utalva a földrajzi atlaszok gyakori használatára s a jól szerkesztett kézi atlaszok valóban a legbecsesebb támpontokat nyújtják az itt felmerülő kérdések és érdekek tanulmányozására és elbirálására egyaránt, s főleg a ma oly sokat utazó nemzedék felületes benyomásainak kiegészítésénél és összefoglalásánál az irodalmi összes segédeszközök között a jól szerkesztett atlaszoknak vehetjük legbiztosabb hasznát.

S mert a földrajzi atlaszokban domborul ki egyuttal legpregnansabbul a nemzeti individualitás megkülönböztető jellege is, régi vágyunk teljesedését látjuk a Lampel-czég áldozatkészségéből megjelent Nagy Magyar Atlaszban, mely politikai önállóságunk érvényesítésével internationalis forgalmunk és világkereskedelmi érdekköreit is érvényre juttatva az eddig műveltebb köreinknél kedvelt külföldi nagy atlaszokat tagadhatatlan hibái és nagy fogyatkozásai daczára is nélkülözhetővé teszi.

Mert habár első tekintetre szembetűnik a mű cartographiai fejletlensége s a külföld magasfokú művészi haladottságával a Magyar Atlasz lapjai távol sem mérhetők össze; még e szembe-tűnő rajzbeli fogyatékos-ság, sőt homályos részletek és hiányok daczára is örömmel üdvözölhetjük a hazai cartographiai ipar emez első nagyobbszabású termékét, s a szigorubb követelményeket akkorra tarthatjuk fenn, a mikor értelmiségünk ezreinek támogatására is biztosabban számíthat egy ilyen nagy anyagi kockázattal járó vállalkozás. A 60 milliónyi német-ség számára készülő atlaszok óriás forgalmától nagyra fejlesztett cartographiai művészettel hogyan is mérhetné össze a méltányos kritika, a mi első kísérletünk zsen-géjét? De ha az 1817-ben megindult Stieler Atlasz régibb kiadásai-val állítjuk párhuzamba, minden-esetre megnyugtatóbb impressióval né-míthatjuk el a rajzolás fali atlaszjellegű durvasá-gai s a nem elég tervszerűleg összeállított melléklapok hézagossá-gai, sőt tévedései felett önkény-

telenül megnyilatkozó kifogásainkat. Hisz művelődési viszonyaink várható emelkedése biztos reménységet nyujthat arra nézve is: hogy a sok áldozattal megindított *Magyar Atlasz* újabb kiadásai sorra kerültevel bölcsőkorát élő cartographiánk haladására szintén kedvező alkalmul és iskolául szolgál s közönségünk jóakaró támogatásával ezen a téren is rohamosan helyrehozva elmaradottságunkat, lassankint sikerül a sokkal kedvezőbb helyzetben élő s a népmilliók tömegével minket érthetőleg túlszárnyaló külföld atlaszaival legalább lépést tartanunk. Ezen remélhető újabb kiadásra való tekintettel ajánljuk a szerkesztőség figyelmébe alábbi kifogásainkat. Így az első lap térképmintái iskolai atlaszba való felesleg. A 2-ik lap Budapest környékének alig tenyérynire tömörített szemléltetése egy nagyobb és áttekinthetőbb lappal volna kicserélendő. Általában ezek a mellékképek nem a legszerencsésebbek; tervezésük, beosztásuk homályos és nem nyujt kellő szemléletet. Nagyobbakat, tetszetősebbeket kérünk.

Nemzetgazdáink a 11—13. lapoknak vehetik különösebb hasznát. A 14—23-ig következő apró Mercator projectioban adott földképek a II-ik kiadásban bátran mellőzhetők s Európa különböző, de jobban rajzolt részlettérképeivel volna ajánlatosabb pótolni őket. A 24/5 Európa hegy- és vizrajzi ábrázolásán a kerek számban adott magassági számok helyesbitendők volnának. Miért írjuk a Ferencz József-csucsot 2.700 méterrel 2.636 helyett, a Montblancot 4.800-al, holott 4.810 m., a Gransassot 2.900 m., mely pedig 2.912 m. stb.? Európa néprajzi, vallási, vizrajzi, növény geographiai térképei nagyobb méretet igényelnének a szemléltetés kedvéért. A 33/4 Magyarország hegy- és vizrajzán kirívó tévedés a Nagyküküllőmegye helyén álló s a 37/8 geologiai lapon ismétlődő Erdővidék, s miért oláhosítsuk Pietrosultra a Kelemenhavast? A hunyadmegyei Vaskapu is hágó és nem szoros. Pálffy Mór geologiai lapja Magyarországról (37—8) a legsikerültebb s a nemzetgazdákra is felerészt tanulságos lapja az Atlasznak. Nagy kár, hogy Cholnoky Jenőnek népességi, folyamvidéki s főleg őstermelési néprajzi (47—50) és bányászati lapja (53) nem érvényesülhettek ekkora méretben. Közgazdáinkra tanulságos a Fiuméből kiinduló hajójáratok lapja (54/5); de Ausztria és Magyarország szemléltetése többet igényelne a mostani két lapnál (56—58), s Bécs környékét (61) ily parányi lapokkal csak oly kevéssé szemléltethetjük, mint Budapestét. A Balkán félsziget is áttekinthetőbb és részletesebb ábrázolást igényel közgazdasági és etnografiai sokágú viszonylatainál fogva. Az Apennini és Pyreneusi félszigetek Franciaország, az Alpok, Svájc, a Német birodalom, Németalföld és Belgium s magasabb igényeket is kielégíthetik, ép úgy, mint Skandinavia, Dánia és Oroszország. Általában világosabb s a plasticitas kiemelésével az olvashatóságot is jobban biztosító színskálát ajánlunk.

Ázsia általános lapjainál (108—9) sikerültebbek a részletlapok (112—215) s habár a színezés több finomságot követel ezeknél is, legalább ezek helyrajzi adatai a legújabb stádiumig pótolják amazok hézagait. Afrikánál is a rajz fogyatékosága jöhet komolyabb kifogás alá a terminologia ingadozásával. Sem itt, sem Ázsiában nem örökitik meg a szerzők hirneves ma-

gyar utazóink, mint Kőrösy Csoma Sándor, Reguly Antal, Vámbery Ármin, gróf Széchenyi Béla, Lóczy Lajos, valamint Magyar László (Bihe), gróf Teleky Sámuel stb. felfedezéseit.

A többi világrészeknél emelhető szerkezeti és kiállítási kifogások daczára a Magyar Atlasz hézagot pótol irodalmunkban s Berghaus (1893-beli 95 lapos), Andrae (1893-beli 140. lapos), Debes (59 lapos), Sydow, Stieler, Kiepert, Lange, Ziegler s más nálunk elterjedt idegen atlaszokkal szemben az erős támadások daczára, már csupa patriotismusból is megérdemli a pártolást. Hogy egy újabb kiadásnál formában és szerkezetben sok javítani, pótolni valóra szorul, s felesleges melléklapjai apasztásával tetemesen jutányosabbá is válhatik, az még nem állhatja útját annak, hogy a kiadó cég igazán jó szándékú, nemes célú vállalkozását ne méltányoljuk, mert, ez idő szerint legalább, művelt köreinknek való jobb magyar atlással nem rendelkezünk. Kövesük tehát hazai iparunk felvirágoztatásának egyik nem ok nélkül hangoztatott alapelvét: hogy a hol saját termékünk és a külföldi közt kell választanunk, ott a minőségbeli, sőt árbeli kifogások előtt szemet hunyva, mindig a hazainak juttassuk az elsőbbséget! Ám e tekintetben igen sokat tanulhatunk éppen a velünk versenyző szomszéd kisebb államoktól, melyek szembevető ipari és irodalmi emelkedésüket emez axioma sovinstikus alkalmazásának köszönhetik első sorban. A jónál is jobb, a jobb elvét tehát csak külföldi produktumoknál ajánlatos szigorúan alkalmazni, különben ilyen költséges iparág meghonosodását és önálló felvirágzását soha el nem érhetjük.

A minél előbb kívánatos második kiadásnál azonban vegye kezébe a szerkesztés ügyét teljesen a *Földrajzi Társulat* s a kiadó cég a felesleges, sőt ismétlődő lapok mellőzésével, vagy jobbák pótlásával is igyekezzék az *Atlaszt* jutányosabbá s így hozzáférhetőbbé tenni, mert közművelődésünk terjedésének valóban hatalmas erőforrását képezi egy jól szerkesztett s a közép osztály minden rétegében utat találó maga-magát magyarázó tetszetős kézi atlasz. A Nagy Atlasz azonban nagyobb vállalataink, iskoláink és olvasni, utazni szerető értelmiségünk könyvtárában, említett kifogásaink daczára, hézagot pótló hazai mű.

Téglás Gábor.

A Chamberlain-féle tarifabizottság.

The Tariff-Commission. Vol. 3. Report of the agricultural Committee. London 1906.

Szemlénk 1904. I. köt. 203. lapján 1905. II. köt. 665. és 1906. I. köt. 277. lapján ismertettük a Chamberlain által oly lelkesedéssel megindított védővamos mozgalom bizottságának az ipar- és gyári foglalkozásra vonatkozó munkálatait. Ma a most megjelent harmadik kötet fogunk foglalkozni, mely Nagybritannia mezőgazdaságát veszi tüzetes vizsgálat alá. A bizottság, melynek jelentése most közöltetik 33 ülést tartott. 147 szakértőt hallgatott ki, és 2.103 mezőgazdasági érdekeltről vett írásos véleményt. Tanulmányainak eredményei a következők:

Az egyesült királyság búzatermelése mely még az 1841—46.

években 24 millió lélek vagyis a lakosság 90⁰/₀-nak élelmezésére elegendő volt, ma már csak 4¹/₂ millió lelket, vagyis a lakosság 10⁶/₀-ját táplálja. A zab kivételével minden más gabonafaj termelése lényeges csökkenést mutat. A gabona alá fogott terület volt (ezer acre):

Évek átlagában	Buza	Árpa	Zab	Bab és borsó	Rozs	Összesen
1871—5	3.787	2.599	4.233	907	68	11.544
1876—80	3.190	2.753	4.170	756	63	10.932
1881—85	2.829	2.479	4.296	684	57	10.345
1886—90	2.488	2.314	4.258	587	75	9.722
1891—95	2.016	2.277	4.371	496	75	9.235
1896—1900	1.957	2.180	4.203	429	78	8.817
1901—05	1.677	2.024	4.203	429	70	8.399

Ugyancsak a gabonafajok évi termelése (ezer bushelben) volt:

Évek átlaga	Buza	Árpa	Zab	Bab és borsó	Rozs
1871—5	94.020	82.850	164.030	21.768	4.040
1876—80	78.670	85.340	160.550	17.010	1.764
1881—5	81.500	86.770	166.470	16.484	1.710
1886—90	76.630	80.990	164.878	16.201	2.290
1891—5	58.830	74.530	174.320	12.349	2.290
1806—1900	62.150	73.950	162.750	11.802	2.340
1901—5	51.855	66.970	172.268	11.676	2.100

A gabonatermelés alá fogott terület 3 millió acre-ral, azaz 40⁰/₀-kal fogyott. A gabonatermeléssel egy időben csökkenés mutatkozik a kapás növényeknél is, még pedig a területnél egyhatod a fogyás. A kaszálók területe ugyan egy harmaddal nagyobbodott ugyanabban az időben, de ez a növekedés nem pótolja a szántóföldnél mutatkozó hanyatlás arányát és az a húsmennyiség, mely ekkép a meggyarapodott állatszámából az ország fogyasztására rendelkezésre áll, csak 5 százalékos emelkedésnek felel meg. Még 30 évvel ezelőtt az ország húsfogyasztásából 85⁰/₀-kot az ország állattenyésztése szolgáltatta, most ez csak 55⁰/₀. A majorsági terményeknek (sajt, vaj, tej) behozatala a külföldről az utolsó 30 évben 140⁰/₀-kal emelkedett és az angol majorosok lassankint egyedül a tej értékesítésével foglalkozhatnak, a miben nincs külföldi verseny, Nagybritánia most élelmezésére nézve nagyban függ a külföldtől; az élelmezési cikkek értéke, melyeket a külföldről hoz be 1875-ben 124, ma 205 millió sterling, és súlyra nézve 130⁰/₀-kal nagyobb, mint volt az említett időben; tehát a külföldről hozott élelmiszerek négyszeresen jobban megszaporodtak, mint maga a népesség. A külföld ennél fogva a brit mezőgazdától elvonta a maga természetes piacának egy részét, s mivel a brit gazda termését máshol, mint hazájában nem értékesítheti lételében veszélyezteti. A brit mezőgazdaság minden ágazatában nagy hanyatlást mutat akkor, mikor a brit népesség szaporodik és fogyasztása növekszik.

Kifejti a bizottság a mezőgazdaságnak azt a hátrányos állapotát, mely a mezőgazdasági termények árának nagy eséséből származik. Ha az 1871. év ára 100-nak vétetik akkor

Években	A gabona ára	Hús, hal és majorsági czikkek ára	A többi árúk ára	Összesen
1871—1880	102·5	109·6	103·5	109·2
1881—1890	80·0	99·3	79·4	85·3
1891—1900	67·0	88·3	73·0	76·3
1901—1905	64·6	90·7	78·1	78·6

Legjobban hanyatlott a buza ára, a mint ez a következő adatokból kitünik:

I d ő	Buza	Árpa quarterje shilling	Zab	A buza árának % árpánál	zabnál
1801—1811	85·0	41·11	28·0	49·2	32·3
1810—1821	84·8	45·5	29·5	51·3	34·7
1821—1831	60·0	33·1	23·9	55·1	39·6
1831—1841	57·6	32·10	22·8	57·1	39·4
1841—1851	51·2	30·10	20·9	60·3	40·6
1851—1861	54·4	34·8	23·8	63·4	43·3
1861—1871	51·5	35·11	23·10	69·6	46·2
1871—1881	50·7	37·5	24·11	74·0	49·3
1881—1891	35·10	28·11	19·6	80·7	54·4
1891—1901	28·1	25·1	17·7	89·3	62·6

Az árhanyatlással kapcsolatosan a brit gazdára súlyosan nehezedtek a helyi adók és az országnak a földre vetett adója, a forgalmi viszonyok, melyeknél a brit termény nem kapott elég olcsó fuvardíjat, s végül az, hogy az állam nem törődik az angol gazda ügyeivel, holott a brit gazdával versenyző külföldi gazdák az állam erős gondozásában részesülnek.

A bizottság ép ez okból kívánja, hogy a szállítási díjak akkép rendeztessenek be, hogy ne legyenek hátrányban a tengeri kikötőkbe érkező külföldi termés szállításával szemben. Az angol kormány utánozza a versenyző országok kormányait abban, hogy a földművelés érdekeit támogassa és előmozdítsa. A helyi adók rendeztessenek be akkép, hogy a gazdát ne terheljék. Végre kívánatosnak tartja, hogy vámok útján is nyerjen védelmet az angol gazdaság s ez okból a következő vámokat hozzák javaslatba: a buza, árpa, zab, rozs, tengeri és egyéb gabona és hüvelyes angol mázsája után 6 pence, — liszt mázsája után 1 shilling 3 pence, — állatok, szalonna, hús az érték 5% — majorsági termények, beleértve tojást és baromfit, — zöldségféle, beleértve burgonyát és komlót, — széna és szalma az érték 5—10% vám alá essék. A gyarmatoknak előnyösebb vámokat lehet engedélyezni.

(— vits)

Amerikai socialismus.

Werner Sombart: *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus?* Tübingen 1906. 142. l.

Sombart minden munkája élvezetes és tanulságos olvasmány. A most megjelent kis könyv azonban valóban remekmű. Miért nincs socialismus az Egyesült-Allamokban? Ezt a kényes

kérdést veti fel az európai olvasó előtt, és a válasz egyszerű, mert az Egyesült-Államokban a társadalmi elkülönítés egyetlen egy téren, sem az ipari, sem a politikai, sem az érintkezés terén nem ismeri azokat a korlátokat, melyekkel az európai országokban találkozunk. Az igazi demokratia, mely semmi téren nem engedi az arisztokratia megszülemlését, egyenlővé teszi az egyént a társadalmi élet minden ágában, és ez megölel minden socialisticus mozgalomnak.

A socialismus rendszerint a capitalismus gyümölcseül tün-tettetik fel, és ha ez így volna az Egyesült-Államokban kellene a socialismusnak legerősebbnek lennie; mert az Egyesült-Államokban van a capitalismus kánaánja; sehol sem fejlődött a tőke összpontulása oly mérvben, mint itt: 1882-ben volt 7.302 bank 712 millió dollár alaptőkével, 2.785 m. d. betéttel és 1904-ben 18.844 bank 1.474 m. d. alaptőkével, és 10.443 m. d. betéttel. Sehol az industrialismus oly léptekkel nem siet előre. A gyárakba fektetett tőke 1880. évben 2.490 millió dollárról 1900. évben 9.831 milliódollárra emelkedik. Ma 7 nagyobbipari trust magába concentrál 1.528 előbbi vállalatot. De az amerikai gazdaságban csak capitalisticus képződmények szerepelnek: nincs itt középkori maradvány, jobbágy, vagy czéhrendszer, minden vállalat a tőke uralma alatt áll. Nem hiányzik itt sem a gazdag és szegény közötti különbség, sőt sehol a világon nincs az a nagyobb ellentét a milliárdos és teljesen elnyomorult közt. A luxus hatalmas sehol sem oly nagy, mint az Egyesült-Államokban és Tiffany-féle árúházak legfőlebb még Londonban és Párisban találnak még vevőkre, de már Berlin és Bécs sokkal szegényebbek, sem-hogy ilyen árúház megnyilhatnék bennük. Az amerikai a siker embere; istene a siker, ezt imádja, ezután törekszik, ez lelkesíti az ujságos rikkancstól kezdve a vasutkirályig minden amerikaiit. Nincs még ország e kerek földön, ahol a tömeg annyira benne van a speculatióban, a hol a népesség annyira élvezi a capitalismus gyümölcseit, mint az Egyesült-Államok.

És a capitalismus ezen kifejelettsége még sem jár a socialismussal, legalább nem oly socialismussal, milyent Európában ismerünk, mely a magántulajdon és a tőke ellen harcolna és az államnak új társadalmi átgyúródását követelné. A munkások az Egyesült-Államokban is erős egyesületeket és ligákat teremtettek. Az Egyesült-Államokban ma négy csoportja a munkás-egyesületeknek ismeretes. Közülük a Knights of Labor már inkább a multaké, az egyesület inkább szabadkőmives irány-zattal birt, 1883-tól 1886-ig tagjainak száma 52.000-ról 703.000-re emelkedett, de már 1888-ban felére csökkent; ezek a »lovagok« nem voltak szakszervezetek a mai értelemben, nem akartak tudni semmit a szakegyesületekről, nem törődtek a stricke-okkal és ma végső napjaikat élik. Az American Labor Union egyelőre a jövő-jét várja, a nyugoti országok szakszervezeteinek egyesülete, egyelőre azonban kisebbségben van. A socialist Trade and Labor Alliance 1896-ban alakult, de nem bir jelentőséggel, mert a szakszervezetek ellen alakult és velük szemben akarja a munkások erejét kihasználni. Legerősebb az American Federation of Labor, mely 1904. évben 1,676.000 munkást egyesít magába. De ha ily

szervezetek mellett mégis azt kell mondani, hogy az Egyesült-Államokban nincsen socialismus, vagy legalább nincsen európai értelemben, azt szerzőnk a következőkkel okolja meg: az amerikai munkás a dolgok állásával nem elégedetlen, ellenkezőleg jól érzi magát, örül a világnak, szóval amerikai; világfelfogása a rózsás optimizmus; elve: élni és élni hagyni; ily állapotban hiányzik benne az az osztályérzés, a mi az európai socialistában meg van, nincs benne irigység, keserűség vagy gyűlölet azok iránt kik többel birnak, vagy bőségben élnek. Az amerikai munkás országának nagyságában és missiójában hisz, és annak él; ez okból jó hazafi, és meg van győződve, hogy munkájával Amerika nagyságát mozdítja elő. Az amerikai munkás nem helyezkedik ellentétbe a tőke uralmával; az amerikai szakszervezetek nem tűzték ki céljukul a bérrendszer elleni küzdelmet, és biznak abban, hogy a jövőben a tőke és munka teljes összhangba jut.

Ha már így a capitalismus teljes uralmánál socialismus az Egyesült-Államokban nincs: ezt szerzőnk annak tulajdonítja, hogy a munkás politikai, gazdasági és társadalmi helyzete egészen más, mint a milyen az Európában.

Amerika politikájában két nagy párt küzd egymással; a győztes párt az összes hivatalokba helyezi saját pártjabelit, ezek kénytelenek állami fizetésük 20%-kát a párt pénztárába fizetni, s a választások óriási pénzerővel történnek. A ki nem tartozik a két nagy párt egyikéhez, annak nincsen politikai jelentősége, és ép ezért a socialista párt mint politikai párt tehetetlen, a munkás kénytelen, ha a politikában szerepet akar elérni az uralkodó pártok egyikéhez csatlakozni; politikában a socialismus nem tud érvényesülni, s ezért politikai ereje a socialismusnak az Egyesült-Államokban nincsen. A ki nem tartozik vagy a demokrata-, vagy a republicanus párthoz, az Amerikában politikailag nem számít, és ha bármely socialista áramlat elég erőssé lett, hogy a választásoknál számbavehető, akkor a nagy pártok egyike mindenestre megszerezte és megnyerte vezetőjüket a maga számára s így elvonta socialista pártjától. A munkás így a nagy pártok egyikéhez csatlakozik és politikailag érvényesül ép úgy, mint bármely más szabad amerikai polgár.

A munkás gazdasági helyzete sem olyan, hogy a socialisticus hajlamokat növeszsze. Munkabére nagy, rendszerint háromszor akkora, mint Németországban. Igaz a munkabér nagyságával szemben rendszerint azt hozzák fel, hogy az csak számra nézve nagy és hogy az élelem drágasága leszállítja a bér valószínűs értéket, úgy, hogy a dollár nem sokkal többet ér mint egy márka, azaz a mit Németországban egy márkán veszünk azért Amerikában egy dollárt kell adni. Szerzőnk tüzetes, számadások alapján tett tanulmánya szerint az amerikai munkás, ha oly rosszul laknék, mint a hogy a német munkás lakik, nem adna ki többet lakásra, mint német sorstársa; ételmezése nem drágább, ruházatra nem ad ki többet, szóval munkabére valóban háromszor több a németénél; de az amerikai munkás jobban él, többet élvez, s főképp jobban szolgál az alkoholnak. Az amerikai

munkás tehát gazdasági tekintetben nincs abban a súlyos helyzetben, mely a német munkást a socialismus karjai közé sodorja. Az amerikai munkás jól él és élvezzi a társadalmi élet kellemes oldalait, nincs tehát oka sorsával elégedetlennek lennie.

Mindehhez járul, hogy az amerikai munkás társaságban is egészen más jelenség, mint Európában. Amerikában a szabadság és az egyenlőség nem papiroson, hanem az életben van meg. Az amerikai munkás már külsejében is magán hordja azt a büszke érzést, hogy szabad polgár és bármily más foglalkozású gazdag polgárral egyenjogú. Az utcán »polgár«, föllépése után ítélve *working gentleman* és *working lady*. Külsejében is hiányzik a nyomottság jele, mely az európai munkáson megfigyelhető. Fejét magasan tartja, ruganyos lépéssel jár, kifejezése szabad és vig, akár olyan, mint egy polgár emberé. A nyomott és az alávetett kifejezés hiányzik magatartásában. Mindenki — nem csak elméletben — de igazában saját hasonlójával bánik. A szak-egyesület vezére, a ki ünnepi banketen vesz részt, ép oly biztosan lép fel, mint nálunk egy nagyságos úr. De van is pompásan illő frakköltőnye, lakcipője, finom a legujabb divat szerinti fehéreneműje, úgy, hogy külsőleg semmiben sem különbözik a köztársaság elnökétől. Az egész nyilvános élet democraticai jellegű. A munkás nem hallja lépten nyomon, hogy egy »alsóbb« osztályhoz tartozik. Nem az, hogy mi az illető, még kevésbé az mik voltak szülői, képezik Amerikában az egyéniség értékét, hanem az, hogy mit képes tenni: ép azért a munka becsületbeli czímet ad, és a munkás azért, mert munkás, tiszteletre talál. A munkás ép ezért egészen máskép érzi magát a társaságban, mint oly európai országban, hol az ember a bárónál, vagy a tartalékos tisztnél, a doktornál stb. kezdődik. Ily körülmények közt a munkaadó is egészen máskép viselkedik a munkással szemben. A munkaadó felette előzékeny munkásaival. Még angol munkásokat is meglepi az a tiszteletteljes hang, melylyel munkaadó vagy munkavezető Amerikában munkással szemben él. Nevezetes, hogy amerikai gyárakban a védőkészülékek s más a munkás oltalmára alkalmas berendezések teljesen hiányoznak, de a munkás kényelmi igényei bő kielégítést találnak, fürdőkádok, zuhanyok, elzárható szekrények, jól fűtött és szellőztetett helyiségek, rendszerintiek. Az amerikai vállalkozók jól tudták behálózni a munkásokat a tőke érdekébe. Az amerikai gyárak szivesen részesítik munkásaikat a gyár nyereségeiben, és jól megfizetik a munkások rendkívüli munkáját vagy vállalat érdekében tett külön szolgálatait, szóval éreztetik a munkással, hogy a vállalat érdeke az ő érdekei is.

És mindehhez járul még az a körülmény, hogy Amerika bő földtömegében még mindig elég térség nyílik új farmok létesítésére. Ha a munkás megunja a városi és gyári életet, csak akarnia kell és farmer lehet, kap a kormánytól ingyen 80 acres földet azzal a kötelezettséggel, hogy azt megművelje. Ime tehát ha a munkás állapotát türhetetlennek látja, nem kell »munkás«-nak maradnia, lehet földes ur.

Mindezek az amerikai étellel kapcsolatos állapotok tették meg azt, hogy az Egyesült-Államokban nincsen socialismus.

(— *vits*)

Ólommérgezések Ausztria ipari üzemében és az ólommal foglalkozó munkások védelme.

K. k. Arbeitsstatistisches Amt im Handelsministerium: *Bleivergiftungen in hüttenmännischen und gewerblichen Betrieben. Ursachen und Bekämpfung.* II. Teil. *Bericht über Erhebungen in Bleiweiss- und Bleioxydfabriken.* Mit 33 Bildern und 4 Plänen. Wien, 1905. 37. l.

— III. Teil. *Protokoll über die Expertise über die Blei und Zinkhütten.* Wien 1906. 32. l.

— IV. Teil. *Protokoll über die Expertise betreffend die Bleiweiss- und Bleioxydfabrikation.* Wien 1906. 38. l.

Az osztrák kormány által az ipari ólommérgezések elleni védekezés tanulmányozására kiküldött bizottság, mely először az ólomkohászati telepeket szemlélte meg¹⁾, másodsorban az ólomfehér- és ólomoxgyárakat vette vizsgálat alá, a melynek eredményéről az Arbeitsstatistisches Amt ezuttal számol be.

A vizsgálat kiterjedt hat ólomfehér- és ólomoxid-gyárra. Az ólomfehér vegyületet, melyet a megvizsgált üzemek egyik része termel, különböző módon állítják elő. A jelenleg legelterjedtebb gyártási eljárás az úgynevezett kamara-rendszer. Ez eljárásnál a kohászat utján nyert nyers ólmot vékony lemezekbe öntik s e lemezeket eczetsavval megnedvesítve a kamarákban helyezik el. A fémólmnak ólomfehérré (ólmkarbonáttá) való átalakulása a levegő szénsavtartalmának behatása alatt, továbbá szénsaváramnak a kamarákba való huzamosabb bevezetése utján megy végbe. A vegyi átalakulás két-három hónapot vesz igénybe. Ily módon amorf ólomfehér tömeg áll elő, melyet vízzel vékony péppé iszapolnak. A további eljárás az ólomfehér-termék minősége szerint változik; a pép kiszárittatik s az előállítandó minőségnek megfelelően por-, kúp-, vagy téglalakban kerül forgalomba.

A minium (ólmoxyd) előállítási eljárása lényegében abban áll, hogy az ólom külön e célra szolgáló kemenczékben oxydáltatik s pedig az elérendő minőséghez képest, hosszabb vagy rövidebb ideig.

A munkások száma, kik e telepeken alkalmazva vannak, aránylag csekély. A legjelentékenyebb ólomfehérgyárban (Klagenfurtban), mely évente körülbelül 6.000 q ólomfehért termel, a munkáslétszám az utolsó esztendőben ötven-hatvan körül ingadozik s ezeknek sincs mindegyike a tulajdonképeni gyári üzemben foglalkoztatva.

A munkások munkabére rendkívül nagy változatosságot tüntet fel, úgy, hogy általános adatokba alig foglalható egybe, már csak azért sem, mert a munkások nagy része a munkaadótól természetben lakást s ellátást kap, a mi a munkabérekbe be van tudva. A béreknek még hozzávetőleges kiszámítását az is megnehezíti, hogy az ólomvegyületgyárak tulajdonképeni munkástörzsszel nem rendelkeznek, annak daczára, hogy a természetben való ellenszolgáltatás tulajdonképen a munkások állandósítását célozza. Igen sok esetben tanulatlan napszámosok, sőt gyakran a telepre vetődő csavargók végeznek e gyárakban oly műveleteket, melyekre tulajdonképen csak gyakorolt, tapasztalt

¹⁾ Ólommérgezések Ausztria ipari és kohászati üzemében. *Közgazdasági Szemle* 1905. 34. k. 593. l.

munkások alkalmasak. Ez magyarázza meg a munkabérek silány-ságát, holott ily nehéz, egészségrontó munkánál magas munkabéreket kellene feltételezni. Átlagban a férfi-munkások napi keresete két korona, a női munkásoké pedig egy és fél korona körül változik, a természetbeni illetményeket is betudva.

A munkabéreknél egységesebben van ez üzemekben a munkaidő szabályozva. A munkaidő tartama általában tizenkét óra, mely két óráig tartó munkaközi szünettel van megszakítva. Ott, hol az üzem folytonos, a munkások tizenkét óránként váltatnak fel.

A mi ez üzemek egészségügyi viszonyait illeti, e tekintetben a bizottság mindenekelőtt megállapította, hogy a munka az ólomvegyületgyárakban nem oly veszélyes, mint az ólomkohászatban. Az anyag túlnyomó része nedves állapotban kezeltetik s így ólompor is csak csekély mérvben fejlődik. Ezenkívül az emberi kéz munkáját ez üzemekben mindjobban helyettesíti a mechanikai munka. Mindazonáltal vannak oly műveletek, melyeknél az emberi kéz géppel nem helyettesíthető, s a melyek a munkások egészségére nagyfokú veszélyt jelentenek.

Igy nevezetesen a kamarákban való munka kifogásolható egészségügyi szempontból. A nyers ólomfehérnek a kamarákból való elszállításánál a munkások erősen fertőzött levegőben dolgoznak. Az ólomkamarákban dolgozó munkások fejét környező levegő ezer literében (a klagenfurti gyárban) 1.554 milligramm ólom találtatott. A munkások, kik e művelettel foglalkoznak, rendszerint csak rövid ideig állnak munkában, mert legtöbbször csakhamar megbetegszik.

Kevésbé kifogásolhatók a miniumgyártás műveletei s pedig azért, mert ezeknél a porfejlődés ellen megfelelő berendezések, nevezetesen kellően elhelyezett szellőztető készülékek segélyével védekezni lehet. Az exhaustorok alkalmazása egyébként nemcsak munkásvédelmi, hanem gazdasági szempontból is ajánlatos, mint-hogy az ilykép összegyűjtött ólompor újból értékesíthető. Ez a hulladék ólompor az egyik gyárban (Saaz), mely épp a levegőmegújítás tekintetében elég tökéletesen van berendezve, évenként hétszázötven koronát jövedelmezett, a mi pontosan megfelel az exhaustorokra fordított befektetés kamatainak. Egy másik gyárban (Gailitz) a hulladékporból még jelentékenyebb bevételt lehetett elérni.

A szabályok előírják ugyan, hogy a munkások bizonyos műveleteknél az ólomtól fertőzött levegő tisztítása végett spongyával, esetleg respirátorral látandók el. Ámde a gyakorlat nem nagy jelentőséget tulajdonít ez óvszabályoknak. A munkások igen kényelmetlenül dolgoznak a respirator vagy spongya használata mellett, nem is említve azt, hogy e kényelmetlenség hátráltatja a munka menetét s az akkordbér szerint dolgozó munkásnak még anyagi kárt is okoz. Nem is igen használják a munkások ez óveszközöket.

Nagy szerepet játszanak az ólomveszély elleni védekezésben a tisztaság általános követelményei, nevezetesen a gyakori mosás és fürdés. Az osztrák gyárak e részben a kívánalmaknak meg is felelnek, a legtöbb ólomfehér- és miniumgyár fürdő-

berendezéssel van ellátva és meleg s hideg vizet, szappant s törülközőt bocsát munkásainak rendelkezésére. Sőt a munkarendek szigorú szabályokat tartalmaznak a fürdő- és mosdó alkalmak igénybe vételére.

Munkaruhával is el vannak látva az osztrák gyárak munkásai. De e munkásruhák czélszerű használatát már senki sem ellenőrzi. Az utczi ruhák elhelyezésére a legtöbb esetben hiányzanak a szekrények s így azután gyakran megesik, hogy a munkások a munkaruhát az utczi ruhák fölé huzzák s az ólomport ruhájukkal a lakásukba is magukkal viszik.

Az ólombetegségek ez üzemekben, tekintve az alacsony munkáslétszámot, aránylag gyakoriak. A legfontosabb ólombetegségek között veszélyesség tekintetében első helyen áll az ólomkólika. A megvizsgált hat telep közül az 1899—1903. években előfordult ólomkólika eseteket és ezek tartamát a következő táblázat tünteti fel:

	Munkáslétszám évi átlagban	Az ólomkólika eseteinek száma	Betegnapok száma	Száz munkásra eső ólomkólikaesetek száma
1899	186	30	550	16·1
1900	201	73	1'095	35·8
1901	195	52	818	26·6
1902	186	48	890	25·8
1903	173	29	425	16·7
1899—1903. évi átlagban .	188	46	755	24·2

Száz munkás közül tehát évente átlag 24—25 munkás betegszik meg ólomkólikában, az ólommérgezés egyéb nyilvánulásait ide nem számítva.

A telepek helyszini szemléljét kiegészítette egy szakértői anket, melyen az érdekelt munkások, munkaadók és orvosok az ólommérgezés elleni védekezés módozatára nézve adtak véleményt.

A szakértők az Arbeitsstatistisches Amt által e célra kidolgozott kérdőív alapján hallgattattak ki. A kérdőív negyvenegy pontot tartalmazott, melyek az ólomfehér- és ólomoxydgyárak építészeti berendezéseire, a munkások foglalkoztatására és munkaidejük tartamára, a munkásruhákra, mosdó- és fürdőberendezésre, a munkások magatartására és végül az orvosi szolgálat szervezésére vonatkozó kérdéseket foglaltak magukban.

Az ólomfehér- és ólomoxydgyárak *építészeti berendezése* és a gyári épületek csoportosítása tekintetében a szakértők kiemelték annak szükségességét, hogy a gyári épületek és munkatermek olyképp helyeztessenek el, hogy a feldolgozandó anyag gyorsan és könnyen legyen egyik üzemhelyiségből a másikba szállítható. Egészségügyi szempontból pedig azon követelmény érvényesítendő, hogy a munkatermek világosak, megfelelő (öt-hat méter) magasak, továbbá könnyen és alaposan szellőztethetők legyenek. Ott, hol ez akadályokba nem ütközik, a munkatermek felső világítással látandók el. Egynemű munkálatok lehetőleg

egyazon helyiségben végzendők. Így például azon készülékek és gépek, melyek száraz anyaggal dolgoznak és a melyeknél a porfejlődés alig kerülhető el, ne állitassanak ugyanazon helyiségben oly készülékekkel együtt fel, melyek nedves uton dolgoznak és tökéletes pormentességet biztosítanak. Oly helyiségek, melyekben száraz anyagot dolgoznak fel, a melyekben tehát a munka porfejlődéssel jár, mesterséges uton szellőztetendők és ezenfelül az ezekben elhelyezett gépek porfelszívó készülékkel látandók el. Általános érvényű szabály az ólomfehér- és ólomoxydgyárak építészeti berendezése tekintetében — a szakértők szerint — nem állitható fel. A gyári épületek elhelyezésénél és berendezésénél mindenekelőtt tekintettel kell lenni a gyár termőképességére s e termelőképesség esetleges későbbi fokozásának lehetőségére, ugyszintén arra a körülményre is, hogy a telep építészeti berendezése az egyes üzemfolyamatok kifogástalan lebonyolítását ne akadályozza.

Az ólomfehér- és ólomoxydgyárak pormentesítésének szempontjából a munkahelyiség burkolatának anyaga is fontossággal bír. Általában csak az oly sima burkolat engedhető meg, mely a lerakódott pornak nedves uton való gyakori s könnyű eltávolítását teszi lehetővé. Legjobban megfelel e czélnak a betonburkolat. Oly helyiségekben, hol a padozat nem melegszik át, aszfalt is használható. Ilyen alkalmas továbbá a faczement (xylolith) is, mely annyiban előnyösebb, hogy a munkás lábára lágyabban hat és a kicsúszás veszélye is kisebb ennél, mint a közönséges cze mentburkolatnál, a mi különösen oly helyiségekben veendő figyelembe, a melyekben a munkálatok nedves uton folynak. Megjegyzendő egyébként, hogy a munkások saját tapasztalataikra hivatkozva, a betonpadozatot tartják a legmegfelelőbbnek. A vaslemezburkolat az ólomfehér- és ólomoxydgyárakban egyáltalában nem válik be, minthogy a vaslemezek a nedvesség állandó behatása folytán hamar megrozsdásodnak, elvesztik tehát sima felületüket s ennél fogva alaposan ki nem takaríthatók.

Az anket az építészeti berendezés szabályozásánál nagyobb súlyt helyez az ólomfehér- és ólomoxydgyárak állandó s alapos *tisztántartásának* elrendelésére. A megfelelő jogszabályok alkotásánál különbséget kellene tenni a nagy tisztogatás és a rendszeres időszaki tisztogatások között. Az előbbi szempontból a munkatermek alapos kitakarítását s a falak bevonását évenként legalább kétszer kellene kötelezővé tenni. A mi a mindennapi tisztogatást illeti, úgy e részben az iránt is kellene intézkedni, hogy a tisztogatás a munkaidő alatt, előtt vagy után végzendő s hogy a tisztogatás kinek a kötelességét képezze. A munkatermek csakis a munkaidő előtt vagy után tisztogathatók. A munkaidő alatt való tisztogatás teljesen czélt tévesztett rendszabály volna, minthogy a felkavart por a munkásokat lepné el. A gyárakban a helyiségek tisztogatását rendszeren a házi szolgálak vagy a napszámosok végzik, de az általános tapasztalat szerint ez a tisztogatás felületes, minthogy a gyárnak ezen alkalmazottjai e munkájukért külön díjazásban nem részesülnek. Ezért a tisztogatást külön e czélra felfogadott személyzetre (súroló asszonyokra) kellene bizni.

Szóba került továbbá a *kézi erőnek* mechanikai berendezésekkel való helyettesítése, mint az ólommérgezés elleni védekezés egyik eszköze. Az orvosi szakértők nyilatkozata szerint a technikai profilaktikus rendszabályok általában hatályosabbak, mint az egészségügyi profilaktikus intézkedések. A műszaki szakértők ellenben e kérdésnek nagy jelentőséget nem tulajdonítanak. A kézi erőnek mechanikai erővel való helyettesítése a munkáslétszám csökkenését vonná maga után, a mi viszont a munkásoknak a veszélyes műveletekre való felváltását nehezené meg, sőt gyakran ennek lehetőségét éppenséggel kizárná. Az után meg az ólomfémgyártás egyik legveszélyesebb művelete, az oxydáló kamarában végzendő munka, mechanikai erővel nem teljesíthető. Innen van, hogy a legutóbbi időben a gépüzem kiterjedt alkalmazása mellett is, az ólomgyárak egészségügyi viszonyai — minden várakozás ellenére — alig javultak.

A munkások *foglalkoztatása és munkaidejük tartama* tekintetében a szakértők mindenekelőtt kiemelik, hogy az ólomfém- és ólom-oxydgyártásnak nincsen egyetlen oly művelete sem, melynél a mérgezés veszélye teljességgel ki volna zárva. Leginkább van veszélyeztetve az ólomfém-gyárak oxydáló kamaráiban dolgozó munkások egészsége. Oly munkás, ki ólommal hivatásszerűen egyáltalában nem érintkezik — a fűtőn és gépészen kívül, — e telepeken alig létezik. Talán még a kádárok, kik az ólomfém- és ólomoxyd elszállítására használt fahordókat készítik, mentesek az ólomveszélytől. Azonban a gyárban alkalmazott többi kézművesnek, asztalosnak, lakatosnak stb., javítások alkalmával szintén ólomtartalmú anyaggal akad dolga.

A mérgezés veszélyének nagyságára való tekintettel a szakértők a gyermek- és fiatalok munkásoknak ez ipartelepekről való teljes kizárását ajánlják. A kizárás, mint azt az egyik szakértő hangsúlyozta, nem annyira abban leli indokát, hogy a fiatalság az egészség körül általában könnyelműen jár el s az erre irányuló óvszabályokat kevésbé lelkiismeretesen követi, mint a felnőtt személyek — sőt éppen a fiatalabb munkásokat sok esetben könnyebben sikerül bizonyos terheesebb utasítások betartására rászoktatni, minthogy meggyökerezett szokásaik még nincsenek, — hanem a kizárás első sorban azért szükséges, mert a fiatal szervezet az ólom káros befolyásával szemben csekélyebb ellenállást képes kifejteni a fizikailag fejlettebb szervezetnél. Az ólomfém- és ólomoxyd-gyárakban való foglalkoztatáshoz szükséges korminimumot tizenhét esztendőben kellene megállapítani. Egyik osztrák gyárban egy ízben tizenhét esztendőnél fiatalabb munkásokat alkalmaztak s noha testileg jól voltak kifejlődve, rövid idő múlva ólombetegségbe estek s jó részük a katonai sorozás alkalmával nem vált be. Egyébkint, a szakértők állítása szerint, a munkások zöme, már ez idő szerint is, mikor tehát a kor tekintetében törvényes korlátozás még nem áll fenn, átlag csak husz-huszonöt éves korában szokott az ólomfém- és ólom-oxydgyárakba beállani.

A asszonyok munkásoknak az ólomfém- és ólomoxydgyárakban való teljes kizárását a szakértők egyik része nem tartja feltétlenül szükségesnek. Az asszonyok ugyanis nem nélkülözhetők

a tisztogatási munkálatoknál (munkaruhák mosásánál, munkatermek tisztogatásánál), a melyekre férfimunkás alig akad s a melyek az egészségre veszélylyel általában nem járnak. E mellett az asszonyok, hogy munkaerejük tökéletesebben kihasználtsák, némileg könnyebb üzemi munkára is alkalmazhatók. Így az ugynevezett kremsi fehér tömbök simítása, a melylyel, mint azt az egyik osztrák gyárban (Klagenfurt) megejtett kísérletek igazolták, férfimunkások nem igen foglalkoztathatók. Ez a művelet tiszta, csinos munkát igényel, tehát par excellence női munka. A simítás műve ezenkívül nedves uton, porelszívókészülékkel felszerelt asztalokon végeztetik s így egészségi szempontból sem igen eshetik kifogás alá.

A asszonyok foglalkoztatásának az ólomfehér- és ólomoxydgyárakban való eltiltását viszont a szakértők egy másik része és nevezetesen az orvosok azért tartják kívánatosnak, mert a nők az ólommérgezésre általában nagyobb hajlandóságot tanusítanak, mint a férfiak és e mellett a káros következmények az ólombeteg anyáról a gyermekekre is átszállnak. Azután pedig az ólomgyárakban a tisztaság ápolása a védekezés egyik legfontosabb tényezője. A női munkások azonban a tisztaság tekintetében kevésbé gondosak, mint a férfimunkások, a minek bizonyítására az egyik orvosszakértő felemlíti, hogy a bécsi népfürdőt 1900-ban 1,115.000 férfi és csak 298.000 nő vette igénybe, noha ez utóbbiak már csak fiziológiai okokból is gyakoribb tisztálkodásra volnának utalva.

A munkaidő tekintetében a szakértők a napi tíz órai munkaidő elrendelése mellett nyilatkoztak. Ebből öt óra délelőttre és ugyanannyi délutánra esnek. Ha hozzávesszük azt, hogy a munkás úgy délelőtt, mint délután, a munka abbahagyása után a munkaruhát levetni s megmosakodni kénytelen, a mi a munkaidőből rendszerint egy-egy negyed órát von el, úgy a munkás naponként kilencz és fél óránál többet alig tölt tényleges munkában. Az oxydáló kamarákban ellenben a munkások naponként hat óránál tovább nem foglalkoztathatók, minthogy ezen munkálatok — mint már többször említve volt, — az egészséget különösen veszélyeztetik. A hat órai munka is egyenlő arányban osztandó el a délelőtt és délután között. Az oxydáló kamarákban dolgozó munkások úgy a délelőtti, mint a délutáni munka befejezése után fürödni kötelesek. Az ólomgyárak munkásvédelmi szabályairól szóló német birodalmi rendelet (Bekanntmachung betreffend die Einrichtung und den Betrieb von Anlagen zur Herstellung von Bleifarben und anderen Bleiprodukten, vom 26. Mai 1903) e részben akként intézkedik, hogy az oxydáló kamarákban való hat óránál tovább tartó munka esetén a munkaidő három ízben egy-egy órai szünettel szakítandó félbe. E rendelkezés hátránya azonban szembeszökő; méltánytalanság volna ugyanis a munkástól azt követelni, hogy egy napon esetleg háromszor fürödjék meg. Ha a kamarai munka egyes nagyobb üzemekben hat óránál több időt venne igénybe, úgy a munkaadó arra lenne kötelezendő, hogy hat órai munka után újabb munkáscsapatról gondoskodják.

Fontos továbbá az, hogy a munka minden műveletnél egyfolytában, munkaközi szünetek nélkül végeztessék, minthogy

különben a munkások a rövid ideig tartó munkaközi szünetek alatt meg nem mosakodnak s tisztátlan kezekkel esznek.

A rendszeres *munkásváltás* kötelező elrendelését a szakértők nem tartják megengedhetőnek. A munkaadó nem mindig rendelkezik elegendő számú munkással arra, hogy a meghatározott csapatváltást betarthassa. Gyakran megesik, hogy hétfőn, vagy bérfizetést követő napokon a munkások egy ötödrésze távol marad a munkától s talán épen azok nem jelennek meg, kik a veszélyesebb műveletek kezelésére kerülnének sorra.

A tisztaság megóvása érdekében, a szakértők szerint, a munkások dolog közben *külön munkaruhák* viselésére volnának kötelezendők. E kötelezettség kiterjedne a telepen foglalkoztatott minden munkásra egyaránt, tehát a kézművesekre is, kik — mint említve volt, — javítások alkalmával gyakran kerülhetnek ólomtartalmú anyagokkal érintkezésbe. A test lehető tökéletes befedése végett a munkásnak külön zubbonyt, nadrágot és sapkát kellene viselnie. Ez utóbbi, hogy könnyű legyen, czélszerűen papirból volna készíthető, a mi a munkaadóra gazdaságosabb, minthogy ilyformán elesenék a mosatás szüksége. A munkaruha lehetőleg sűrű szövetből (molinóból vagy gradlból) készüljön, színe pedig olyképp választandó meg, hogy a gyártott termék színétől lényegesen elüssön (sötétkék, szürke) s így rajta minden tisztatlanság nyomban feltűnjék. A munkaruhákat természetesen a munkaadó bocsátaná munkásai rendelkezésére és őt terhelné a ruhák jókarban tartása és tisztogatási költsége is. Az oxydáló kamarákban, továbbá a porfejlődéssel járó műveletekkel (örléssel, csomagolással stb.) foglalkozó munkások ezenkívül szájszivacsokkal, vagy a por belégzését meggátló egyéb óvókészülékekkel látandók el. Az úgynevezett respiratorok e czélnak, az orvosi és műszaki szakértők egybehangzó véleménye szerint, nem felelnek meg s azonkívül a munkások is idegenkednek ezek használatától.

A *mosdó-, fürdő- és öltözőhelyiségek* olyképp csoportosítandók, hogy a munkások közvetlenül a munkatermekből jussanak a mosdó-, illetőleg fürdőhelyiségek útján az öltöző helyiségbe. Az utcai és munkaruhák mindenestre elkülönítve tartandók. Különös súlyt kell helyezni arra is, hogy e helyiségek fűthetők legyenek.

A gyakorlat nagy jelentőséget tulajdonít az ólommal foglalkozó munkások zsírdús táplálékának, melynek profilaktikus értékét azonban az elmélet mindeddig nem igazolta. A legtöbb gyár munkásai között szalonnát és tejet szokott kiosztani. Az orvosszakértők szerint azonban a szalonna és a tej az ólomveszély elhárítása szempontjából nem egyenértékű, a mint-hogy a munkások tejfogyasztása egészen más indokokra vezethető vissza. A tejivás ugyanis kizárólag azért terjedt el a munkások között, mert mint folyékony táplálékot nem kell a kezekkel érinteni s így ennél az ólommal való fertőzés lehetősége ki van zárva.

Általában szigorúan eltiltandó a tisztátlan kezekkel való *étkezés*. Az ólom ugyanis az emberi bőrön át resorptió útján nem igen kerül a szervezetbe, legalább nem oly mennyiségben,

mely figyelemre érdemes volna. A gyógyászatban évszázadok óta használatos még nyílt sebekre is az ólomtartalmú viz, kenőcs, stb. a nélkül, hogy valaha akár egy mérgezési eset is előfordult volna. Az ólomveszély első sorban onnan származik, hogy a munkások tisztátlan kezükkel az ólmot étkezés vagy dohányzás közben a szájukba viszik. Ezért eltiltandó az élelmi szereknek a munkatermekbe való bevitele. E tilalomnak a szakértők szerint oly módon lehetne érvényt szerezni, ha a munkaruhák zsebek nélkül készülnének, vagy pedig a munkások arra köteleztetnek, hogy kifordított zsebekkel jelentkezzenek munkára. Ugyancsak a fertőzés elkerülése végett rendelendő el a dohányzási tilalom is. Az egyik szakértő ennek ellenében kiemeli a dohányzásnak azt az előnyét, hogy a dohányzással (pipálással) járó gyakori köpés útján a nyállal együtt a szájba került ólom is eltávolittatik. Egy másik szakértőnek azon ellenvetésére, hogy a munkások a dohányzáshoz azért ragaszkodnak, mert a szomjat oltja, az orvosok megjegyzik, hogy épen azon műveleteknél jelentkezik különösen a szomjúság, melyek nagyfokú veszélyességüknél fogva a leg-szigorúbb óvszabályokat teszik szükségessé.

Helyén való az *alkoholtilalom* is. A tapasztalatok szerint a potatorok gyakrabban esnek ólommérgezésbe, mint a mértékletes munkások. Fiziologiai magyarázatát ennek az orvosszakértők nem tudják adni, hanem a jelenség okát abban keresik, hogy az iszákos emberek nyilvánvalóan az óvszabályokat is ép oly kevésbé veszik figyelembe, mint a mértékletesség szabályait. Az abszolút alkohol-tilalmat azonban az orvosok sem ajánlják. A munkás zsirdús táplálékát könnyebben emésztí meg, ha nem friss vizet, hanem könnyű sört, lényegében tehát főtt vizet iszik hozzá.

Végül nagy jelentőséget tulajdonítanak a szakértők az ólomveszély elleni védekezés körül a gyári orvosi szolgálat rendszeres szervezésének. Minden munkás a munkába állás előtt orvosilag megvizsgálandó és felfogadása e vizsgálat eredményétől teendő függővé. A munkás fizikai alkata tekintetében támasztandó követelményekre a teljesítendő munka minősége, illetőleg veszélyessége irányadó, ámbár — az orvosszakértők szerint, — a testi erő nem mindig jelent ellentálló képességet. Mindenesetre csak egészséges emberek volnának a munkára bocsátandók. Maguk a munkások, érthető okokból, az előzetes orvosi vizsgálat ellen foglalnak állást.

A munkásokat ezenkívül időszakosan megisméltendő orvosi vizsgálatnak is kellene alá vetni. Havonként legalább is egy orvosi vizsgálat tartandó. Ha azután az időszakos vizsgálat alkalmával az orvos valamely munkáson az ólombetegség jeleit állapítja meg, a munkaadó e munkást nyomban elbocsátani tartozik, természetesen a szerződésben megállapított felmondási időre járó munkabér kifizetése mellett.

Moldoványi István.

Bibliographia.

Bibliographie der Sozialwissenschaften. (Bibliographie des sciences sociales. Bibliography of social science). Herausgegeben von Dr. Hermann Beck im Auftrage des *Internationalen Instituts für Sozialbibliographie.* 1906. II. Jahrgang. Böhmert, Dresden. XLVIII. 604.

A berlini socialbibliographiai intézet azt a társadalomtudományi bibliographiát, a mely havonként, mint a Közgazdasági Szemle melléklete is megjelenik, immár évkönyv alakjában kiadta. A havonként külön felsorolt könyvcimeket az egész évről foglalták az egyes tárgycsoportokba, a szerzők betürendes sorrendjében; a bevezetés a socialbibliographiai intézet működéséről és a bibliographia elkészítési módjáról tájékoztat. Hatalmas kötet ez, mely körülbelül 18.000 könyv és folyóirat cikk címét foglalja magába.

Bizonyos fájdalmas érzéssel nézzük e szép munkát, a mely tulajdonképpen azt valósítja meg, a mit 1902—1904-ben Szabó Ervin és e sorok írója kezdeményezett. Mi szerveztük először a társadalomtudományi bibliographia ügyét nemzetközi alapon, mi közöltük a bibliographiát havonként és alakítottuk át ez anyagot a *Bibliographia Economica* című évkönyvvé; mind e vállalkozásunkban a brüsszeli nemzetközi bibliographiai intézet közreműködésére kellett támaszkodnunk, mert idehaza anyagi vagy szellemi segítségre munkánkban bizony alig számíthatunk. A brüsszeli intézet megbízhatlansága és pontatlansága folytán azután 1904-ben vége szakadt a mi vállalkozásunknak és a berliniek nagyban s a mi utbaigazításunk szerint, alkották meg intézetüket és fejlesztették azóta nagyra a társadalomtudományi bibliographia ügyét.

Még csak egy pontot kell érintenünk, a mely e kötet címlapjára vonatkozik. E címlapon a munkatársak közt szerepel e sorok írója is és neve után »Pozsony« helyett »Pressburg« áll. Szinte hihetetlen, hogy mily küzdelmeket kellett folytatnunk, hogy a Szemle mellékleteként megjelenő bibliographián »Pozsony« álljon; a német-francia-angol kiadásban ezt nem tudtuk kivívni. S mivel »Pressburg«-on kívül »Róma« helyett »Rom«, »Bruxelles« helyett »Brüsszel«, stb. szerepel, bele kellett nyugodnunk e különben helytelen írásmódba.

M.

Vita a dohánygyári munkásviszonyokról.

Bányász László dr.-nak »Dohánygyári munkásviszonyok Magyarországon« cím alatt 1906. decz. 13-án tartott előadása kapcsán behatóbb vita fejlődött ki, melynek lefolyását a következőkben adjuk:

Kautz Gyula elnök köszönettel adózik az előadónak tartalmas és érdekes előadásáért, melyből megállapítható, hogy sehol, kivéve talán Angliát, a dohánygyári munkások érdekében hasonló irányú intézkedések nem tétettek, mint nálunk s örömmel konstatálja, hogy az előadás igen sok fáradsággal érdekesen összeállított adatokat tartalmaz.

Schwarz R. B. az előadásnak azon részére kíván reflek-

tálni, mely a dohánygyári munkások betegsegítő pénztárának előnyeire vonatkozik.

Az előadó szerint a dohánygyári munkások betegsegélyző pénztára sokkal több előnyt nyújt a tagoknak, mint az általános munkás-betegsegélyző pénztár; ezt a szóló kétségbe vonja. Az 1891-iki XIV. t.-cz. kimondja, hogy minden munkás abban a pillanatban, mihelyt munkába lép, kötelező tagja egyuttal a kerületi általános munkás-betegsegélyző pénztárnak és quasi bele van kényszerítve a betegsegélyző pénztárba. A dohánygyári munkások betegsegélyző pénztáránál, ugy van értesülve, csak az lehet tag, a ki orvosilag egészségesnek találtatik, s azt hiszi nem téved, midőn azt állítja, hogy a mennyiben az általános kerületi munkás-betegsegélyző pénztár tagjai orvosi vizsgálatnak vétetnének alá, 80°/_v-a a munkásoknak biztosan betegnek találtatnék.

A dohánygyári munkások betegsegélyző pénztáránál a tagok 3 napig nem kapnak semmiféle segélyt, ha betegek, a segélyezés csak a 4-ik napon kezdődik, a miből szerinte az a hátrány származik, hogy az a munkás, a ki vasárnap lerészegedik és hétfőn nem áll munkába, beteget jelent és hogy a betegsegélyző pénztár segélyezésében részesüljön, betegségét kihuzni igyekszik 4-5 napig.

Véleménye szerint a munkás, ha mindjárt az első napon részesülne segélyben, mint a kerületi munkás-betegsegélyző pénztárnál az új törvény szerint, ugy mindjárt 1 nap alatt megszűnének baja, mig ha a pénztár szabályai előírják, hogy az illetőnek 4 napig kell betegnek lennie, ugy minden munkás oda törekszik, hogy a 4 napját legalább is betöltse.

Hibáztatja, hogy az új törvény belekényszeríti az ipartársulatokat a kerületi munkás betegsegélyző pénztárba, melyek el vannak adósodva, a dohánygyári pénztárakat pedig, melyek pedig nagy tőkével rendelkeznek, kivonja a csatlakozásból, pedig ha beolvasztatnának, meg volna a paritás. Oda concludál, hogy a kormányzatban meg volt a jóindulat a megfelelő megoldás tekintetében, helytelen információ folytán azonban másképen történt a döntés és azt hiszi, hogy ennek az lesz az előrelátható bekövetkezendő eredménye, hogy a mennyiben szép szerével nem olvadnának bele a dohánygyári betegsegélyző pénztárak, az esetben bár kényszerítő körülmények hatása alatt, de végre is feltétlenül meg kell történnie a csatlakozásnak.

Dr. *Bródy* Miksa élvezettel hallgatta az előadást, melyhez azonban néhány kérdő megjegyzést óhajt fűzni. Elismeri, hogy az előadásban foglalt betegségi statisztika igen érdekes adatokat tartalmaz, nincs azonban feltüntetve, hogy mennyi abortus eset fordul elő a dohánygyárakban. Érdekelne az is, hogy látóidegsorvadás minő arányszámban jelentkezett és történt-e ez irányban valaminemű intézkedés, illetve tétetett-e ez vizsgálat tárgyává. Óhajtana továbbá tudni azt is, hogy a gümőkór tekintetében azt megakadályozandó minő óvintézkedések történtek, van-e elég köpöcsésze a gyárakban? történik-e elegendő szelöltetés, vannak-e mosdókészülékek stb. stb.

Utal arra, hogy Németországban, midőn a higanygyárakban

igen nagy volt a halandóság és kutatták ennek eredetét, a higanymérgezés tekintetében, a vezetőség arra az elhatározásra jutott, hogy a munkaidőt leszállítja 6 órára és egyszerre megszűntek a higanymérgezések. Tekintettel már most a gümőkör pusztítására, tudni kellene, mennyi a gyárakban a munkaidő és vizsgálat tárgyává kellene tenni, nem-e volna kívánatos a munkaidő leszállítása tekintetében kísérletezni, a mit az ipartörvény keretében megvalósítani lehetne. Kívánatosnak jelzi a munkaidő olyatén beosztását, hogy a munkás a déli órákban 12-től 2 óráig nyugodtan költhetné el ebédjét, megmosakodhatnék, miáltal a tisztasági követelményeknek is eleget lehetne tenni, s a különböző gyomorbetegségek is erkerülhetők volnának.

Az *előadó* reflektálni óhajt mindenekelőtt *Schwarz R. B.* felszólalására és kijelenti, hogy a dohánygyáraknál uzsora nem létezik, sőt ellenkezőleg a kormány anyagilag is támogatja a betegsegélyező pénztárakat, a mennyiben a munkásjárulékok fizetéséhez annak egy harmadával járul a törvény szerint is, továbbá a rendbirságokat és bizonyos egyéb jövedelmeket jórészt a betegsegélyező pénztárak javára fordítja, a mire egyébként nem volna köteles. Sőt ezenkívül, ha a pénztárnak arra szüksége van, kamat nélküli kölcsönt is engedélyez, a mi, ha vissza nem fizettetik, viseli a terheket és leírásba hozza a követelést. Ezzel nagymérvű kedvezményekben részesíti a pénztár tagjait, hol van tehát itt az uzsora?

Felhozza, hogy a felszólaló szerint a dohánygyári pénztárak tagjai csak azok lehetnek, a kik orvosilag egészségeseknek találhatnák. Ez ilyen értelemben nem áll, a dohánygyári pénztáraknak ép úgy, mint az általános munkás-betegsegélyező pénztáraknak az 1891—11. t.-cz. értelmében mindenki lehet tagja, akár egészséges, akár nem. A felszólalónak a kijelentése tehát ilyen értelemben nem állhat fenn, csakis módosítottan. A dohánygyárakba munkásnak t. i. csak az vétetik fel, a kire nézve az orvosi vizsgálat beigazolja, hogy a dohánygyári munka ártalmára nincs, tehát egészséges.

A mikor azután valaki ilyképen dohánygyári munkás lett, akkor már feltétlenül tagja a betegsegélyező pénztárnak és ezen tagsága semmiféle orvosi felülvizsgálattól nem függ. A lényeges tehát az, hogy ő mint munkás önmagától értetődőleg a betegsegélyező pénztárnak is tagja, azonban, hogy munkás legyen, ahhoz szükséges az orvosi felülvizsgálás. Szerinte a felszólalónak kijelentése tehát úgy volna modifikálendő, hogy csak az lehet munkás, a ki egészséges, azonban minden munkás feltétlenül betegsegélyező pénztári tag. Véleménye szerint téved a felszólaló, ha azt hiszi, hogy a munkás csak 3 napon túl tartó betegség esetén részesül segélyben, mert a dolog valójában úgy áll, hogy orvosi gyógykezelést és gyógyszert azonnal kap, tehát már az első napon is, egyedül a táppénzt kapja 3 napnál hosszabb ideig tartó betegségnél, de akkor is visszahatólag az első naptól kezdve, így tehát ha valaki 3 napig beteg, akkor csak orvosi gyógykezelésben és gyógyszerekben részesül, ha pedig 4 napig, vagy azon túl tartó betegség akadályozza munkájának folytatásában, akkor élvezni ugyanezen kedvezményeket és ezenkívül visszamenőleg az első

napra táppénzt is kap. Különben mint a dohánygyári betegsegélyző pénztár egész szabályzata, ugy ezen rendelkezés is az új törvény életbeléptekor teljesen át fog dolgoztatni, bár a mostani állapotban is kedvező helyzetet jelent a pénztári tagok számára.

A mi a dohánygyári pénztáraknak az új törvényjavaslat szerint a többi betegsegélyző pénztáráktól való elválasztását illeti, s a mit a felszólaló helytelenít, véleménye abban kulminál, hogy méltánytalan volna a dohánygyári betegsegélyző pénztárak vagyonát, mely a munkások és a munkaadók közös tulajdona, mások részére lefoglalni, tehát olyanokat részesíteni vagyoni kedvezményekben, a kik annak megszerzéséhez semmiféle fáradsággal hozzá nem járultak. Ilyen alapon vette ki a kereskedelmiügyi kormány a törvényjavaslatból a bányatársládákat is, a melyeknél pedig több milliót kitevő vagyonról van szó, szemben a dohánygyári pénztárak fél millió koronát kitevő vagyonával. A dohánygyári betegsegélyző pénztárak, továbbá a tervezett kerületi betegsegélyző pénztárakba egyelőre azért sem olvasztathatók be, mert ezáltal a dohánygyári munkások szervezett jogaikból is veszítenének, miután ezek a jogok bizonyos tekintetben már most is többet tesznek ki, mint a mennyit a törvényjavaslat minimumnak tervez. Kétségtelen, hogy idővel a most tervezett kerületi betegsegélyző pénztárak is fejlődni fognak és akkor majd, ha a kerületi betegsegélyző pénztárak is legalább annyi kedvezményt fognak nyújtani, mint a mennyit most a dohánygyári pénztárak nyújtanak, akkor igenis lehet szó a beolvasztásról, addig azonban a dohánygyári munkások, mint pénztári tagok érdekében erről nem lehet beszélni, mert ez az ő megrövidítésükkel járna. Dr. Bródy felszólalására vonatkozólag a következő statisztikai adatokkal szolgál: a dohánygyárak kerek számban 18.000 kitevő nőmunkásainál, a legtöbb betegedési esett (2.200) a heveny hörghurut folytán áll elő. Gyomorhurutban beteg lett 1.377. Hevenyészban 1,241, sápkór és vérszegénységben 1.119, influenzában 876, bélhurutban 776, torokbajban 725, gümőkorbán 502, bőrlöbban 302, terhesség és szülészbetegségben 197, méh-megbetegedésben 297. A szembetegedés esetei, melyek iránt a felszólaló érdeklődik különösen, szám szerint csak ezen tételek után következnek, a mennyiben a szemvédő szervek betegségei 84, ragályos ködhártyalob 25, egyéb ködhártyalob 289, szaruhártyabetegség 74, szivárvány és érhártyabetegség 6 esetben fordult elő.

A gümőkör, mint jelezte, nőknél 502 esetben fordult elő (18.000) nőmunkás között, 19 eset volt 1.500 férfimunkás közül.

Ennek és általában minden más betegségnek meggátlására a legkiterjedtebb óvintézkedéseket teszi meg minden dohánygyár.

A dohánygyárak igazgatóságai a részükre kiadott szolgálati rend alapján kötelesek közegeik által a munkaterveket, raktárakat, műhelyeket, a munkaszünet alatt és a munka befejeztével sűrűn szellőztetni, azokat a porfelkavarások kikerülése végett nem száraz seprűkkel, hanem legcélszerűbb nedves ruhával burkolt kefékkel söpörtetni és általában tisztítani, rendben tartani. A munkahelyiségben a földre való köpködés tilos és ezen helyen megfelelő számú köpöedény alkalmazandó, ezeknek tar-

talma kiszáradásuk megelőzése céljából vízzel töltendő meg. A köpöedényeknek olyanoknak kell lenniök, hogy tartalmukat a szem ne lássa és anyaguk a fertőtlenítő és forró vízzel való kimosást megengedje. A köpöcsészék használatára a munkások falragaszok útján figyelmeztendők, tisztításukra és tartalmuknak ártalmatlanná való tételére a felszolgáló személyzet kitanítandó és szigoruan utasítandó. Mindezen intézkedéseket a pénzügy-minister a belügyministerrel egyetértőleg főképen a gümőkór pusztításának lehető megakadályozására adta ki és előadó azon reményének ad kifejezést, hogy a felszólaló ezirányú felvilágosítását megnyugvásul veszi tudomásul. Megjegyzi még, hogy a mely gyárakban a gümőkór nagyobb mérvben látszott fellépni, még pedig valószínűleg a gyárakon kívül álló okokból, olyan helyeken ezen intézkedések a dohányjövedéki központi igazgatóság rendeletéből fokozott mértékben lettek megvalósítva, olyképen, hogy a helyiségek nagyobb mértékben szellőztettek, a munkásokat ritkább helyközökben ültettek egymás mellé, hogy ily módon egy-egy munkás nagyobb tartalmu levegőközhöz jusson, végül minden két munkás részére az asztal alá betolható közös köpöcsésze alkalmaztatott. Ezen rendkívüli intézkedésre ezideig csak egy gyárban Zágrábban volt szükség.

Végül a mi a felszólalónak a munkaidőre vonatkozó megjegyzését illeti, erre nézve megjegyzi, hogy a munkaidő a dohánygyárakban, ha csak rendkívüli körülmények nem kívánják, tavasszal és ősszel 9 óra, forró nyáron és télen 8 óra. Ennél kevesebb munkaidő megállapítása már csak azért sem lehetséges, mert szakmánybérben dolgozó munkásnőkről van szó legnagyobb részben, kiknél ennek folytán a munkaidő megrövidítése jövedelem rövidítéssel járna, a mit a munkások maguk sem kívánnak és egyébként is ezen munkaidő az egészségre káros hatással nincs. 16 éven aluli munkás nem igen van, amennyiben azonban némely helyütt alkalmaztatnak, erre nézve az ipartörvény rendelkezései pontosan betartatnak. A pihenési idő tekintetében a felszólaló kérdéseire szintén kedvező választ adhat, miután a pihenési idő délelőtt és délután $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{4}$ óra, délben pedig rendszeren $1\frac{1}{2}$ óra, az utóbbi azonban a munkások kívánságához képest szabályozódik, vagyis esetleg több is lehet. (Élénk helyeslés.)

Elnök ezután a vitát bezárta.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató válaszmánya folyó évi február 14-én ülést tartott (*Kautz* Gyula elnök gyengélkedése folytán) *Falk* Zsigmond lovag udv. tanácsos elnöklete alatt. Az ülésen *Halász* Sándor igazgató meleg hangon emlékezik meg *Hegedüs* Sándor és *Acsády* Ignác választmányi tagoknak elhunytáról, méltatva a két kiváló férfiú érdemeit úgy a közgazdasági tudomány, mint különösen a közgazdasági társaság körül s jelentve, hogy a társaság nevében a végtisztesség alkalmával leróta a kegyelet adóját. A választmány elhatározta, hogy jeles két tagjának emlékezetét jegyzőkönyvileg is megörökíti. Igazgató ezután bemutatta az 1906. évről szóló zárszámadási munkála.

tokat, melyek a számvizsgáló bizottságnak adatai ki megvizsgálás végett. Együttal megállapította a választmány az 1907. évi költségvetési előirányzatot is. Végül új tagul fölvétetett Dénes István dr. pénzügyi segédtitkár.

A választmányi ülést fölolvasó ülés követte, melyen az elnököt *Gonda Béla* min. tanácsos helyettesítette s melyen *Dénes István* dr. terjesztette elő tanulmányát *Budapest székes főváros pénzügyi helyzetéről*. A fölolvasást nagyszámú közönség hallgatta, melynek sorában többek közt megjelentek *Fülepp Kálmán* főpolgármester, *Bódy Tivadar* fővárosi tanácsnok, *Lampl Hugó* főszámvevő, *Thirring Gusztáv*, a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója stb. Elnök az értékes tanulmányért a társaság meleg köszönetét tolmácsolta.

A Társaság legközelebbi felolvasó estéje február 28-án d. u. 1/26 órakor lesz. Ez alkalommal *Mailáth József* gróf főrendiházi tag tart előadást e cím alatt: *Munkáviszonyok a mezőgazdasági üzemben*.

Hibajavítás.

A Közgazdasági Szemle januári számában a következő hibák javítását kérjük:

a 26. oldalon, alulról 1. sorban, *munkaképződés* helyett *nemképződés*

a 29. oldalon, felülről 11. sorban, *a házasságokon kívül való születésekkel* helyett *a házasságokon kívül a születésekkel* olvasandó.

Az európai kereskedelmi politika és Észak-Amerika Egyesült-Államai.

A kereskedelmi politika Európában, nagyjában és egészben véve bizonyos megállapodásra jutott. A német birodalom, a mely egyelőre döntő szerepet játszik Európában, 1917-ig ismét a tarifszerezések erős hálózatát kötötte meg, melybe Németországon kívül Oroszország, Belgium, Svájc, Olaszország, Ausztria-Magyarország, Rumánia, Szerbia, Bulgária és Svédország tartoznak. Azok az egyenetlenségek, melyek egyelőre az osztrák-magyar monarchia és Szerbia közt fennállanak és előbb nyílt, most lappangó vámháborúra adtak alkalmat, lassan el fognak csendesülni és a kettős osztrák-magyar monarchia különben is tarifszerezések útján fogja szabályozni viszonyát a vele szomszédos Szerbiával és Rumániával, valamint Bulgária is be fogja látni, hogy sokkal jobb az osztrák-magyar monarchiát gazdasági szövetségesének birnia, mint Szerbiával vámegységre törekednie, a mely tervével inkább politikai célzatokat akart ez a két keleti ifjú állam elérni, semmint gazdaságának emelését tartotta szemel előtt. Svájc időközben Spanyolországot is behálózta a szerződéses nemzetek közé, sőt még Franciaországot is, úgyhogy ez az utóbbi állam, ha formailag nem kötött is tarifszerezést, de lényegileg mégis ezen szerződés következtében mérsékelte minimális tarifájának számos tételeit; szóval 1917-ig Európában megvan a forgalmi stabilitásnak alapköve; a tarifszerezések rendszere biztosítja a vámok állandóságát, illetőleg azt, hogy önként, vagy autonom törvényhozás útján nem módosíthatók. Minthogy pedig mindezekben a szerződésben egyuttal a legnagyobb kedvezés joga is lekötött: az európai államok közt a békés forgalmi viszonyok biztosítva vannak.

Nagybritannia nem szerepel ugyan a szerződéses nemzetek közt, mert vámtarifája oly értelemben, mint a többi nemzeteknek, nincsen, s így tarifakedvezmények alapján nem juthat tarifelőnyökhöz. Ámde Nagybritannia, legalább a legközelebbi időben, tehát a tarifszerezések új korszakának tartama alatt, vámpolitikai támadásra, illetőleg vámpolitikai conflictusra okot nem fog adni. A Chamberlain által megkezdett vámpolitikai mozgalom, melynek alap gondolata az volt, hogy Nagybritannia hozzon be új vámtarifát, melynek tételeiből saját gyarmatainak előnyöket adva őket anyagilag is szorosabban fűzze az

anyaországhoz és mely tételeket a többi államokkal szemben is felhasználhatna az elzárkózó vámrendszer mérséklésére, a legközelebbi időre nézve minden valószínűség szerint már nem fenyegető. Egyrészt az utolsó választásoknál a liberálisok győzelme megbuktatta azt a kormányt, melynek egyes tagjai talán még sympathiát éreztek Chamberlain irányzatával szemben, és így a parlamentben egyelőre a »finance reform« nem jut szóba, — de másrészt magának Chamberlainnek egészségi állapota is annyira meg van támadva, hogy alig remélhető az a szívós és erélyes actio, mely okvetlenül szükséges ahhoz, hogy az angol közvélemény a tervezett ujtásért lelkesedjék. Azok a beszédek, melyeket Chamberlain, eszméje érdekében 1903-ban Birmingham, Glasgow, Greenock, Newcastle, Tynemouth, Liverpool városokban tartott és melyek élénken emlékeztetnek arra a sikeres agitációra, melyet ugyancsak kereskedelem-politikai téren Cobden és Bright 1830—40 közt folytatott, a nyugodt angol vérben is lelkesedést tudtak kelteni olyan irányzat érdekében, mely a fél évszázad hagyományaival ellentétes, és a látszat amellett szól, hogy talán Nagybritannia visszatér a vámsorompók felállításához. Ámde ma, mikor az eszme apostola nem tudja többé harsogtatni lángoló szózatát, a mikor nincsen lelkesítő vezér: ma Chamberlain eszméi egyelőre letűntek a napirendről, legalább érvényesülésüktől egyelőre félni nem kell. Nagybritannia csendes részesülője az európai tarifszerződéseknek. A legnagyobb kedvezés útján élvezi mindazokat az előnyöket, melyeket az európai államok szerződéseik által a különböző vámtarifákban elértek. Maga tehetetlen az európai vámpolitika irányításában, mert nem ad semmi vámpolitikai előnyt, a mivel szemben más államok elzárkózó rendszerét mérsékelhetné. De helyzetében nem is árt senkinek, minden állam árúit egyenlően beengedi gazdag fogyasztó piacaira és türelmesen nézi, hogy a kereskedelmi szabadság teljes alkalmazása mellett Nagybritanniaiban, a többi országok egyre emelik a vámsorompókat és megnehezítik a brit árú kivitelét.

Mig így Európában a szerződések által biztosított kereskedelmi politika döntő a népek forgalmában, egészen más irány uralkodik az Amerikai Egyesült-Államokban. Ott a hatalmaskodás, a dictatori önkény, a legmerevebb önérték alkotja a kereskedelmi politika alapját. Európai értelemben véve tarifszerződést vagy a legnagyobb kedvezés jogát Amerika nem ismeri. Ott az autokrata nemzeti akarat döntő a saját vámtarifára és vámkezelésre nézve épúgy, mint a vámügyi nemzetközi politikára. Zsarnoki hatalom uralkodik mindenfelé és dictálja az intézkedéseket. Pedig Amerika Egyesült-Államai a világgazdaságban és a világgazdaságban nagy szerepet játszanak. Az a nagy befolyás, melyet Amerika óriási gabonamennyiségével és a szállítási díjak rendkívüli olcsóságával Európa összes mezőgazdaságára gyakorolt, és a mely részben a közép-európai agrárismust és az elzárkózás vámpolitikáját megteremtette, ismeretes. De Amerika Egyesült-Államai legujabb időben az ipar és gyártás terén is éreztetik nemzetközi erejüket. Európa elsőrendű és irányadó államai, első sorban Nagybritannia, Németország és Oroszország érzik Amerika szereplését; nemcsak ugynevezett neutrális területeken, vagyis

oly államokban, a hol iparcikkeket rendszerint Európából szoktak kivinni, jelentkeznek amerikai gyártmányok, hanem magukban az európai iparállamokban is amerikai cikkek kezdenek tért hódítani. Az az »amerikai« fellendülés, mely minden gazdasági ágban Amerika Egyesült-Államait a legújabb census adatai szerint jellemezi, a haladás ijesztő alakjait mutatja és Amerikát felette veszélyes versenyzőnek tünteti fel minden téren.

Amerika óriási gazdasági ereje kitűnik a következő adatokból.

A mezőgazdaság óriási mértékben fejlődik az Egyesült-Államokban, a mint ez a censusoknak a farmokra vonatkozó következő adataiból kitűnik:

évben	a farmok száma	a mezőgazdaságban foglalkozók száma	a farmok értéke	a mezőgazdasági termények értéke 000 dollár
1870	2,059.000	5,922.000	8,944.457	1,958.030
1880	4,008.000	7,713.000	12,180.501	2,212.540
1890	4,564.000	8,569.000	16,082.689	2,460.107
1900	5,739.000	10,438.000	20,514.001	3,764.177

Az emelkedés 1900. évben 1870. évhez képest a farmok számánál 178⁰/₀, a mezőgazdaságnál alkalmazottaknál 75⁰/₀, a farmok értékénél 129⁰/₀ és a mezőgazdasági termés értékénél 92⁰/₀; ez utóbbi emelkedés annál nagyobb jelentőségű, mivel ép a szóban forgó időszakban a mezőgazdasági termények ára erősen hanyatlott. Egyébiránt mily mértékben emelkedett a főbb gazdasági cikkek termelése kitűnik, a következő adatokból. Termelt:

évben	gyapjú 000 font	gabona 000 bushel	buza	pamut 000 bál	nádcukor 000 tonna
1870	162.000	1,094.299	235.884	3.114	46
1880	232.500	1,717.434	498.549	5.761	92
1890	276.000	1,889.262	399.262	7.311	136
1900	288.636	2,109.102	522.229	9.426	149
1903	287.450	2,244.176	637.821	10.727	293

Az emelkedés tehát 1903. évben 1870-hez képest a gyapjúnál 77, a gabonánál 105, a buzánál 169, a pamutnál 244 és a cukornádnál 537⁰/₀.

Mily nagy fontossággal bír az Egyesült-Államok mezőgazdasági termelése a világgazdaságban, kivehető, ha összehasonlítjuk a főbb országok gazdasági termésével. A buzatermés volt (ezer tonnában):

	1905-ben	1904-ben
Egyesült-Államok	18.500	16.000
Oroszország	15.000	18.100
Franciaország	9.187	8.100
Kelet-India	7.000	7.500
Magyarország	4.600	4.000
Argentína	4.500	4.000
Olaszország	4.200	4.150
Németország	3.700	4.250
Canada	2.900	1.900
Spanyolország	2.750	2.500
Rumánia	2.700	1.700
Ausztrália	2.000	1.540

A tengeri termelésénél még kiválóbb szerep jut az Egyesült-Államoknak. Volt ugyanis a tengeri termése (ezer tonnában):

	1905-ben	1904-ben
Egyesült-Államok	69.700	63.000
Argentína	4.400	3.500
Magyarország	2.700	1.800
Kelet-India	2.000	2.700
Olaszország	1.500	1.359
Canada	1.450	1.200
Törökország	1.200	1.000
Rumánia	1.000	510
Oroszország	900	600
Spanyolország	550	500
Bulgária	550	450

A zab termelésénél is az Egyesült-Államok szerepelnek a termelő országok élén.

A zab termése volt (ezer tonna):

	1905-ben	1904-ben
Egyesült-Államok	13.600	13.050
Oroszország	11.500	16.300
Németország	6.200	6.936
Franciaország	4.670	4.200
Canada	2.650	2.500
Nagybritánia	2.500	2.530
Ausztria	1.450	1.500
Magyarország	1.260	990
Svéd- és Norvégország	1.180	1.257
Dánország	700	720

Már árpában kisebb jelentőségű az Egyesült-Államok termése.

Volt ugyanis az árpatermés (ezer tonna):

	1905-ben	1904-ben
Oroszország	6.200	7.500
Egyesült-Államok	2.800	3.190
Németország	2.600	2.950
Kelet-India	2.500	2.800
Nagybritánia	1.500	1.450
Ausztria	1.350	1.455
Magyarország	1.400	1.140
Spanyolország	1.370	1.260
Törökország	1.000	800
Franciaország	960	858
Canada	900	900
Rumánia	580	286

Legkisebb szerep jut az Amerikai Egyesült-Államoknak a rozstermelésnél; ebben a cikkben a világgazdaságban jelentéktelen.

Volt ugyanis a termelés (ezer tonnában):

	1905-ben	1904-ben
Oroszország	19.000	25.600
Németország	8.500	10.060
Ausztria	1.900	2.330
Franciaország	1.565	1.350
Magyarország	1.400	1.200
Egyesült-Államok	770	700
Svéd- és Norvégország	640	800
Spanyolország	558	544
Belgium	500	500

Annál nagyobb jelentőségű azonban a pamuttermelésének folytonos fejlődése és ezzel a cikkel igazán uralkodik az egész világon, de főképp Európában. Ugyanis a pamuttermelés volt (millio angol mázsa):

Árak átlaga	Egyesült-Államok	Brazília	Nyugot-India	Kelet-India	Egyiptom					
1876—80	19·94	75·24 ^o / _o	039	1·47 ^o / _o	014	053 ^o / _o	3·63	13·70 ^o / _o	2·40	9·06 ^o / _o
1881—85	24·26	75·10 ^o / _o	048	1·49 ^o / _o	010	031 ^o / _o	4·58	15·02 ^o / _o	2·61	8·08 ^o / _o
1886—90	28·30	76·94 ^o / _o	047	1·28 ^o / _o	012	033 ^o / _o	5·20	14·14 ^o / _o	2·69	7·31 ^o / _o
1891—95	33·70	79·48 ^o / _o	045	1·10 ^o / _o	012	028 ^o / _o	4·05	9·54 ^o / _o	4·07	9·60 ^o / _o
1896—1900	41·01	83·38 ^o / _o	022	0·45 ^o / _o	014	028 ^o / _o	2·68	5·43 ^o / _o	5·14	10·4 ^o / _o
1901	43·27	84·17 ^o / _o	014	0·27 ^o / _o	010	019 ^o / _o	2·87	5·57 ^o / _o	5·04	9·89 ^o / _o
1902	45·48	82·68 ^o / _o	066	1·20 ^o / _o	020	037 ^o / _o	2·78	5·05 ^o / _o	5·88	10·71 ^o / _o
1903	43·85	81·00 ^o / _o	099	0·99 ^o / _o	020	037 ^o / _o	4·61	8·52 ^o / _o	4·93	9·12 ^o / _o
1904	44·92	81·40 ^o / _o	027	0·49 ^o / _o	019	034 ^o / _o	4·54	8·23 ^o / _o	5·27	0·54 ^o / _o

Az Egyesült-Államok mezőgazdasági fejlődése a rendelkezésre álló és növekvő állatlétszámban erős támaszt és a világpiacz versenyében nagy hatalmat nyer.

Az Egyesült-Államok állatállományáról a következő adatok nyújtanak tájékoztatást.

É v b e n	Az összes állat- állomány értéke 000 dollár	Szarvas- márha	Ló	Juh	Sertés
			000 d a r a b		
1870	1,524.960	25.484	8.248	40.853	26.751
1880	1,576.917	33.258	11.201	40.763	34.034
1890	2,418.766	52.801	14.213	44.336	51.602
1900	2,228.123	43.902	13.537	41.883	37.079
1903	3,102.515	61.764	16.557	63.964	46.922

Az emelkedés tehát 1903. évben 1870-hez képest az állatok összes értékében 101°/_o, a juhek számánál 49, a sertésekénél 76, a lovaknál 100 és a szarvasmárhánál 142°/_o. Ez az emelkedés annál jelentősebb, mert millióknál történik s így abszolút számokban, vagyis a versenyzés szempontjából felette nagy.

Az Egyesült-Államok gazdasága és versenyképessége, melylyel állataiban bir, még jobban kitűnik, ha szemléljük az egyes állatok számát a különböző országokban.

	Szarvasmárha volt	
Britt-Indiában	1900/901. évben	87,188.000
Egyesült-Államok	1903. »	61,764.000
Oroszország	1900. »	35,916.000
Németország	1904. »	19,333.000
Franciaország	1901. »	14,673.000
Nagybritannia	» »	11,477.000
Ausztrália	1900. »	10,128.000
Ausztria	» »	9,507.000
Magyarország	1895. »	5,829.000
Olaszország	1900. »	5,000.000
Rumánia	» »	2,589.000
Svédország	» »	2,582.000
Dánország	1898. »	1,749.000
Németalföld	1900. »	1,655.000
Japán	» »	1,490.000
Belgium	1895. »	1,420.000
Svájc	1901. »	1,340.000

Ezekből a számokból kitűnik, mily nagy szerep jut a hús-éllemezésben éppen az Egyesült-Államoknak; még jobban lép előtérbe Amerika gazdasága a sertések számában; volt ugyanis sertés:

Amerika Egyesült-Államai . .	1902. évben	48.698.000
Németország	1904. »	18,926.000
Oroszország	1900. »	12,629.000
Franciaország	1901. »	6,758.000
Magyarország	1895. »	6,447.000
Ausztria	1900. »	4,682.000
Nagybritannia	1901. »	3,411.000
Olaszország	1900. »	1,800.000
Rumánia	» »	1,709.000
Ausztrália	» »	1,188.000
Dánország	1898. »	1,168.000
Belgium	1895. »	1,163.000
Japán	1900. »	806.000
Svédország	» »	745.000
Németalföld	» »	746.000
Svájc	» »	555.000

A juhoknál Ausztrália és Argentína túlhaladja az Egyesült-Államokat, de ennél az állatfajnál is még mindig jelentékeny szerepet játszanak. Volt ugyanis juh:

	Évben	Darab
Ausztrália	1900.	92,086.000
Argentína	1895.	74,379.000
Egyesült-Államok . .	1902.	62,039.000
Oroszország	1900.	52,191.000
Nagybritannia	1901.	30,829.000
Franciaország	1901.	19,669.000
Britt-India	1900/1.	17,859.000

	Évben	Darab
Spanyolország	1891.	13,359.000
Capföld	1898/9.	12,639.000
Németország	1904.	7,907.000
Magyarország	1895.	7,526.000
Algír	1899/1900.	6,729.000
Olaszország	1900.	6,900.000
Rumánia	1900.	5,644.000
Ausztria	1900.	2,621.000

Bányászata a mezőgazdaságénál még nagyobb fejlődést tüntet fel. Bányatermékeinek évi értéke ugyanis volt:

	Ezer dollárban
1870	218,598
1880	369.319
1890	619.648
1900	1,063.620
1902	1,260.649

Az emelkedés tehát 1902. évben 1870-hez képest 477⁰/₀, és a bányatermékek közt az arany- és ezüstön kívül főképp kőszén, vas és réz, valamint a petroleum szerepelnek első sorban, szóval azok az ásványok, a melyekkel a világpiacz meghódítása az Egyesült-Államok előtt biztos. A termelés volt:

Évben	Arany millió dollár	Ezüst dollár	Kőszén tonna	Petroleum ezer gallon	Nyersvas t o n n a	Aczél	Réz
1870 . .	50	16	32.863	220.951	1.669	68	12
1880 . .	36	39	63.822	1,104.017	3.835	1.247	27
1890 . .	32	70	140.866	1,922.552	9.202	4.277	175
1900 . .	79	74	240.789	2,611.233	13.789	10.188	270
1902 . .	80	71	269.277	3,728.210	17.821	14 947	294

A rendkívüli fejlődés, mely a bányászat terén mutatkozik, igazán amerikai arányokat öltött. 1902-ben 1870-hez képest a kőszén 715, a petroleum 1594, a nyersvas 1012, az aczél 2097 és a réz 2350⁰/₀-kal nagyobb eredményt mutat. A kőszén és vas az ipar lényeges alapját képezi s így természetes, hogy ezen nagy tényezők ekkora fejlesztése az ipar óriási gyarapodásával járt. Tényleg az utolsó census adatai oly nagyszerű ipart tüntetnek fel, a mely az európai iparos államokra nézve, ha nem is ijesztő, de legalább is figyelemre méltó versenytársat ismertet meg. A census adatai szerint ugyanis volt:

Évben	Gyárak és ipartelepek	Az iparban alkalmazottak	Kifizetett bérek és fizetések ezer dollár	Az ipartermék- ek értéke
1870	252.000	2,053.000	475.584	4,232.325
1880	253.000	2,732.000	947.953	5,360.579
1890	355.000	4,712.000	2,283.216	9,379.437
1900	512.000	5,719.000	2,735.430	13,039.279

Az emelkedés tehát volt 1900-ban 1870-hez képest a telepek számánál 103, az alkalmazottaknál 178, a munkabéreknél 253 és az iparterméket értékénél 208⁰/₀.

Különösen érdekes a pamut, gyapju és a vas- és aczélárú gyártásában mutatkozó fejlődés. A termelés értéke ezekben a gyártási ágakban millió dollárban volt:

	Vas- és aczélárú	Pamut- i p a r	Gyapju-
1870	207·2	177·4	199·2
1880	296·5	192·0	238·0
1890	478·6	267·9	270·5
1900	835·7	339·2	296·9

Amerika Egyesült-Államai elérték ezt a fejlődést, mert a gazdasági élet fejlődésére szükséges föltételek bőségesen rendelkezésre állnak. A népesség óriási mértékben megsaporodott, 1870-ben 38·5 millió lakosság, ma már 1903-ban 80·3 millió lelket számlál; a vasutak, melyek 1870-ben még csak 52.922 mértföldre terjedtek, ma 203.192 mértföldön futnak és 655 millió utast szállítanak, 156.624 millió tonnamérföldnyi szállítást végeznek. A postahivatalok száma 1870-ben még csak 28.492 volt, ma 1903-ban 74.169 hivatal áll rendelkezésre. A postabevételek 1870-ben 19·7 millió dollárra rugtak, ma 134·2 milliót szolgáltatnak. 1870-ben 5.871 lap jelent meg, ma, 1903. évben, a lapok száma 20.485.

Hogy ez a vagyonosodás és a mezőgazdaság, bányászat és iparban mutatkozó fejlődés a külkereskedésre rendkívüli hatást gyakorol, ezt mindenki természetesen fogja találni, annyival is inkább, mert az Egyesült-Államok gabonatermése, petroleum-bősége, pamutja és számos iparága az amerikai belső szükségletnél sokkal nagyobb mennyiségeket adott rendelkezésre, a mely mennyiségek a kivitelre szorultak és külföldön kerestek megfelelő elhelyezést.

Az Egyesült-Államok külkereskedése volt (millió dollár értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Összesen
1870	435·9	392·7	828·7
1875	533·0	513·4	1.046·4
1880	667·9	835·6	1.503·5
1885	577·5	742·1	1.319·7
1890	789·3	857·8	1.647·1
1895	731·9	807·5	1.539·5
1900	849·9	1.394·4	2.244·4
1904	1.035·7	1.484·0	2.519·9

Az emelkedés tehát 1904. évben 1870-hez képest az összes forgalomban 203⁰/₀, a behozatalnál 138 és a kivitelnél 277⁰/₀, vagyis az óriás mértékben megnövekedett, a majdnem megötszörözött kivitel képessé tette az Egyesült-Államokat, hogy a külföldről is két és félszer oly nagy értékű árukat vásároljanak, mint a mennyit harmincznégy évvel ezelőtt.

* * *

De az Egyesült-Államoknak ez a nagyfokú vagyonosodása és az a körülmény, hogy ebbeli fejlődésökben kereskedelmi politikájukat az elzárkózás elvére alapították, valamint az

a különös helyzet, mely az által élesedett ki bizonyos keserűséggé, hogy vámpolitikájukban az európai szerződéses viszonyokat elfogadhatóknak nem találták, Európa több államában, kivált Németországban és Nagybritanniában ellenszenvet keltek az Egyesült-Államokkal szemben.

Az Egyesült-Államok már azóta, hogy gabonatermésükkel és állati termékeikkel a világpiaczon uralomra jutottak és a gabonaárak rendkívüli csökkenését idézték elő, az európai vámpolitikára nagy nyomást gyakoroltak. Az agrár-mozgalom soha sem fejlődött volna oly fokra és nem irányította volna a német és francia vámpolitikát az elzárkozás jelenlegi rendszerére, ha az amerikai verseny nem fenyegeti az európai országok mezőgazdaságának jövedelmezőségét. De ugyanakkor, a midőn az Egyesült-Államok Európában a szabad kereskedés rendszerét terményeik elárasztásával megbuktatják, a védővámrendszert ők is oly fokra fejlesztik saját maguknál, a mely az európai kivített az Egyesült-Államokba megnehezíti és az amerikai ipar rendkívüli fejlesztésére részben alkalmat szolgáltat.

Az Egyesült-Államok vámpolitikája 1890 óta az autokrata uralomnak határozott érvényre jutása. Nem egyedül az által, hogy tilalommal határos védővámok sánczolják körül és így megnehezítik a behozatalt, főképp természetesen iparcikkokban, hanem mert a vámeljárást oly zaklató módon rendezték be, a mely sok esetben a rendes kereskedelmi összeköttetést is megnehezítette. De végül a nemzetközi forgalomban az európai forgalom szerinti legnagyobb kedvezést, vagyis a különböző országokból jövő árúk egyenlő kezelését teljesen mellőzték és helyette a reciprocitás elvét erőszakolták ki, a nélkül, hogy ez az elv az európai országok anyagi érdekeit védelmezte volna.

Igy fejlődött ki Európában bizonyos vámpolitikai hidegség az Egyesült-Államokkal szemben, a mely Oroszország és Svájc részéről egy ideig nyílt vámháborúvá változott, Nagybritannia részéről óvásra adott alkalmat és Németország részéről a fennállott kereskedelmi egyezmény felmondására vezetett, egyuttal ismételten is az u. n. középeurópai vámegyesület eszméjét a középeurópai országoknak vagy más alakú egyesülését táplálta, mely mozgalomnak főcélja éppen az volna, hogy az európai országok valami módon egyesüljenek és egyetértő fellépésükkel kényszerítsék az Egyesült-Államokat rendszeres eljárásra, a mely az európai szerződéses viszonyoknak felelne meg.

Kétségtelen, hogy az a rendszer, melyet az Egyesült-Államok az európai országokkal a M. Kinley-bill óta alkalmaztak, a szerződések szellemének nem feleltek meg. Az Egyesült-Államok kötöttek ugyan kereskedelmi szerződéseket és egyezményeket az európai államokkal, így:

Nagybritanniával	1815 június 3-án,
Franciaországgal	1822 május 24-én,
Dánországgal	1826 április 26-án,
Porosországgal	1828 május 1-én,
Ausztriával	1831 február 10-én,
Oroszországgal	1832 december 18-én,

Németalfölddel	1839 január 19-én,
Svájccezal	1850 november 25-én,
Olaszországgal	1871 február 26-án,
Belgiummal	1875 márczius 8-án,

és ezen szerződések alapján az Egyesült-Államok Európában a vámügyekben a legnagyobb előnyt élvezték. Mivel pedig 1890 előtt az Egyesült-Államok csak Canadával mint szomszédos országgal szemben alkalmaztak kivételes vámokat, nagyban és egészben az európai kereskedés az Egyesült-Államok vámolásánál az egyenlőtlen kezelés ellen nem panaszkodhatott.

Csak a Mac Kinley-törvény meghozatala óta válik fontossá az a kérdés, vajjon ezek a vámpolitika régibb korszakában megkötött szerződések biztosítják-e az illető országoknak vámügyekben is a legnagyobb előnyt. Az említett tarifa-törvényben ugyanis az Egyesült-Államok a reciprocitás elvét állították föl és elnököknek megadták a jogot arra, hogy magasabb vámokkal sújtsa azt az országot, mely az amerikai kereskedést esetleg nem méltatja eléggé. Ennek az intézkedésnek történeti háttere van, mely egészen más képet mutat, mint a milyenre kinőtte magát.

Az Egyesült-Államok vezető államférfiai közvetlenül a Mac Kinley-vámtörvény meghozatala előtt azzal az eszmével foglalkoztak, hogy az összes amerikai államokat szorosabban fűzzék egymáshoz és főképp forgalmukat kölcsönös vámelőnyök által jobban fejleszszék s ekkép a többi világrészeket és főképp Európát Amerikától távol tartsák. Monroe doctrináját: Amerika legyen az amerikaiaké, az amerikai államok szorosabb kapcsolata által kívánták megvalósítani. Ez okból megtartották 1889 október havában Washingtonban az International American Conference-t, melyben az Egyesült-Államok képviselőin kívül Haiti, Nicaragua, Peru, Guatemala, Uruguay, Columbia, Argentína, Costarica, Paraguay, Brazília, Honduras, Mexico, Bolivia, Venezuela, Chili, Salvador és Ecuador államok képviselői jelentek meg. Ez a nemzetközi kongresszus nem végződött akkép, a mint azt az Egyesült-Államok óhajtották; főképp az az eszme, hogy az amerikai államok egymással szemben a »reciprocitás« alapján kedvezőbb vámokat alkalmazzanak, a miként más, főképp európai államokkal szemben járnának el, a délamerikai államoknál nem talált visszhangra s ezek határozottan kijelentették, hogy az efféle eljárásnál esetleg az európai államok visszatorló intézkedéseit provocálnák, a mi kereskedésükre nagyon veszélyes lehetne. Ez a körülmény adott ingert arra, hogy már most kényszereszközökkel erőltessék a reciprocitás rendszerét. A Mac Kinley-vámtörvény ugyanis fölhatalmazta a köztársaság elnökét, hogy azon országokkal szemben, a melyek cukrot, melasset, kávé, teát, nyersbőröket és hasonló árukat termelnek és kivisznek (tehát így első sorban és kivált amerikai országok voltak kiszemelve), ha az elnök azt találná, hogy ezek az országok az amerikai mezőgazdasági vagy másféle terményeket kedvezőtlenül vámosták, a mi az említett cikkek vámmentes behozatalával szemben nem méltányos, ez esetben az említett cikkekre vámokat vethet, és pedig a cukorra a 17 standardtól kezdve fontonként 1—2 cent,

a melasse gallonjára 4 cent, a kávé fontjára 3 cent, a nyersbőrök fontjára 1 $\frac{1}{2}$ cent vámot. A miként az árukból látszik, az intézkedés egyenesen az amerikai államokra volt szabva és egészen véletlenül (a cukor útján, melynél első sorban a nádcukor volt kiszemelve, mint az amerikai vidékek egy főterménye, és alig gondolt valaki a répaczukorra) nyert azután jelentőséget az európai és főkép a német államokra is.

Tényleg az amerikai államok siettek is a reciprocitás oltalma alá és így jöttek létre a következő reciprocitási szerződések:

Braziliával 1891 január 31.

Spanyolországgal, Cuba és Portorico javára 1891 június 16.

S. Domingóval 1891 június 4-én.

Salvadorral 1891 december 30-án.

Nagybritanniával, Nyugatindia (beleértve Trinidad, Barbados, a Leward szigeteket, a Windward szigeteket, Brit-Guineát, Jamaica és a hozzátartozó szigeteket) 1892 február 1.

Nicaraguával 1892 márczius 11.

Guatemalával 1891 december 30-án.

Hondurassal 1892 április 29-én.

Az európai államok, akik ellen tulajdonkép a Mac Kinley bill nem is volt tervezve, csakhamar megérik az Egyesült-Államok vámpolitikai hatalmát. A nyolczvanas évek kezdetén Középeurópában erős mozgalom volt a mezőgazdák körében az amerikai mezőgazdasági termények óriási versenye miatt és mint-hogy a gabonafélék kizárása ellen mód nem mutatkozott, mert abban az időben sem Franciaország, sem Németország, sem az osztrák-magyar monarchia (ez utóbbi az akkor még érvényben levő rumán szerződésben a gabonát csak határszéli behozatalnál kezelte vámmentesen) szerződések által előnyösebb vámokat nem nyújtott, az akkor nagy mérveket öltő sertéshús ellen kezdtek tilalmi rendszert alkalmazni. Németország 1880 június 26-án megtiltja az amerikai sertéshús (a sonka és szalonna kivételével) bevitelét. Ausztria-Magyarország 1881 márczius 10-én egészségügyi okokból eltiltja a sertés, sertéshús, szalonna és kolbászféléknek az Egyesült-Államokból való behozatalát és az Amerikára sokkal nagyobb jelentőségű Németország 1883 márczius 6-iki rendeletével kiterjeszti az 1880-iki rendeletét a sonka és szalonna behozatalára is. Az egészségügyi okokkal megvédett tilalmakkal szemben az Egyesült-Államok a türés álláspontján maradtak. Időközben az európai agráriusok hatalma nő; az 1886-ban Budapesten tartott gazdasági congressuson egy Amerika ellen létesítendő középeurópai vámegegyesülés, vagy legalább az egyérdekű országoknak Amerika mezőgazdasági terményeivel szemben követendő védekező eljárás tárgyalatik. Igaz, ezen irodalmilag is erősen szellőztetett kérdés az elméleti megbeszélések köréből nem tud igen kibontakozni, de növekszik az amerikaellenes küzdelem reménye akkor, a midőn Bismarck bukásával Caprivi veszi kezeibe Németország kormányát és ő a szerződési vámpolitikát tűzvén ki célul, egyuttal azt az eszmét hangoztatja, hogy a szerződéses országok egymással gazdasági érdekeikben cooperativ működést fejtsenek ki. A mezőgazdák a szerződési tárgyalások alapján legalább azt remélték elérni, hogy az Egye-

sült-Államokkal szemben a gabonaféléknél nem az új szerződéses vámok, hanem a magasabb autonóm vámtarifa tételei fognak alkalmaztatni és ez, különösen ha Németország erre az álláspontra állott volna, az európai gabonakivivő országokat, főképp Magyarország és Rumánia érdekeit nagy előnyben részesíti, mert Amerikával szemben a német piacon $1\frac{1}{2}$ márkával olcsóbban jelenhettek volna meg. Ekkor volt a megbeszélés tárgya az, vajjon az Egyesült-Államok kereskedelmi szerződéseiben a legnagyobb kedvezés joga le van-e kötve, mert különben, ha tényleg a legnagyobb kedvezés jogát élveznék, akkor csak a szerződés felbontása esetén lehetne az Egyesült-Államok gabonájával szemben kedvezőtlenebb vámokat alkalmazni. Mivel Németország behozatala játszott első sorban szerepet, a német szerződés határozatai képezték a vita legfőbb tárgyát. Az Egyesült-Államoknak Poroszországgal 1828 május 1-én kötött — és Németország által egész területére elismert — szerződésében az 5. cikk a legnagyobb kedvezést biztosítja, mert így szól: »a porosz királyság föld- és ipartermékeinek az Egyesült-Államokba való bevitelénél és az Egyesült-Államok föld- és ipartermékeinek a porosz királyságba való bevitelénél nem vethetők más vagy magasabb díjak alá, mint azok, melyek ugyanazon czikkekre, a mennyiben más idegen országok föld- és ipartermékei, vettettek.« Ez a cikk a legnagyobb kedvezést föltétlenül biztosítja és Németországban ez volt a felfogás 1889-ig, mert például még Bismarck is 1885 február 10-én a birodalmi gyűlésen ezt az álláspontot foglalta el. Amidőn szóba került az a kérdés, vajjon a Spanyolországgal Cuba javára kötött (de utóbb nem ratificált) szerződésnek a cukorra vonatkozó kedvezménye a német cukor javára igénybe vehető-e, azt válaszolta, hogy »tényleg Amerikával kölcsönösen a legnagyobb kedvezést alkalmazzuk«. Ámde ugyanazon szerződés 9. cikke bizonyos tekintetben homályt vet a legnagyobb kedvezés magyarozatára. Ez a cikk ugyanis így szól: »Ha az egyik szerződő fél más nemzetnek kereskedés vagy hajózás tekintetében külön kedvezéseket nyújtana, ez a kedvezés azonnal a másik szerződő fél javára is jár, mely azt, ha ellenszolgáltatás nélkül engedélyeztetett, szintén ilyen nélkül, ha azonban ellenszolgáltatás föltétele mellett adatott, ugyanezen ellenszolgáltatás ellenében fogja élvezni.« És ebben a homályos meghatározásban találják az amerikaiak alapját abbéli eljárásuknak, hogy a legnagyobb kedvezést nem alkalmazták az európai felfogás szerint, hanem a legnagyobb kedvezést a »reciprocitás« elvére fektetik. Kötelesek megadni a legnagyobb kedvezést, ha ellenértéke megadatik.

Most már az a szép terv, melyet az európai, kivált a német és a magyar gazdák abból vártak, hogy az Egyesült-Államokat az említett tilalmak útján nemcsak a húsról nézve, hanem az új német vámtarifa alapján a gabona differenciális vámozása által is sujtani fogják, a Mac Kinley-bill alapján ingóvá lett. A cukor, mely a fenyegető retorsiók eszközeül első sorban a nádcukrot termelő délamerikai államok megrendszabályozása céljából került a törvénybe, most hirtelen alkalmas fegyverül jelentkezik Németország, Franciaország és az osztrák-magyar monarchia harczi viszelkedésének mérséklésére. Az Egyesült-Államok erős cukor-

fogyasztók és már a nyolczvanas évek végén 1·3 millió tonnát hoztak be külföldről. Az európai cukortermelő országok, és első sorban Németország, nem nézhették közönyösen azt, hogy az Egyesült-Államok a Mac Kinley-tarifa vámmentességét felfüggesztik saját termésükre akkor, a midőn a nádcukortermelő amerikai tartományok sorban a reciprocitás alapján a nádcukor vámmentességét biztosítják. Az európai amerikaellenes láz közepette az Egyesült-Államok ügyes fordulattal törvényt hoznak, mely a kivitelre kerülő hús egészségügyi vizsgálatát és a vizsgálat eredményének állami igazolását rendeli el. Ez képezte azt az aranyhidat, melyre Németország lépett és mely az u. n. saratogai nyilatkozatra adott alkalmat. A német követ az amerikai Saratoga nyaralóhelyen 1891 augusztus 22-én ugyanis kijelenti, hogy ha az Egyesült-Államok tényleg egészségileg megvizsgált húst visznek ki, ez Németországba bevihető, azonkívül kijelenti, hogy az Egyesült-Államokból Németországba szállítandó mezőgazdasági terményekre nézve azokat a vámkedvezményeket élvezik, melyek az osztrák-magyar monarchiának vagy más államoknak szerződésük útján biztosítottatni fognak. Ezzel szemben az Egyesült-Államok kijelentették, hogy Németországot a Mac Kinley-törvényben biztosított vámmentességekben (tehát a cukorvámmentességében is) részeltetik. Tehát még mielőtt a Caprivi-féle szerződések életbe léptek (1892 február) az Egyesült-Államok már kivívták a maguk számára a gabonavámok legelőnyösebb fokát s így a közép-európai egyértelmű eljárás Amerika ellen ezuttal dugába dőlt. Az osztrák-magyar monarchia is viszonzván az amerikai sertés-hús behozatalának tilalmát és 1892 május havában az Egyesült-Államokat a legnagyobb kedvezés jogát élvező országok közé sorozta, úgy hogy az Egyesült-Államok a Mac Kinley-törvény alapján diadalmas győzőkül jelenkeztek.

A Mac Kinley-törvény alapján létrejött reciprocitási egyezmények mindazáltal az 1894 augusztus 27-én törvényerőre jutott Wilson-féle vámtarifa folytán hatályon kívül helyeztetek, mint-hogy e törvény a cukor vámmentességét megszüntette s általában a reciprocitás elvét nem hangoztatja.

De nemsokára az Egyesült-Államok vámpolitikája újra aggressiv lesz. 1897 július 24-én életbe lép az új vámtarifa, az u. n. Dingley-bill, mely még a Mac Kinley vámjainál is magasabbakat léptet életbe és mely a nemzetközi viszonyok szabályozására kétféle »reciprocitási« egyezményt rendel el.

A törvény 3. cikke ugyanis felhatalmazza az Egyesült-Államok elnökét, hogy *a)* nyersborkő, vagy borseprű vámja helyett 5°/o-os értékvámot; *b)* szesz gallonjára a 2 dollár 25 cent vám helyett 1 d. 75 cts; *c)* pezsgőbor tuczatjára, ha a palaczk egy pintnél több, de egy quartnál nem több, 8 dollár helyett 6 d., ha 1/2 pintnél több, de 1 pintnél nem több 4 dollár helyett 3 d., és ha 1 pintnél kisebb 2 dollár helyett 1 d. 50 cts; *d)* borok hordóban gallonjára 40—50 cts helyett 35 cts, palaczkban tuczatjára 1 d. 60 cts helyett 1 d. 25 cts vámot vethessen ki; *e)* olajfestmény, vízfestmény, pastellképek, tollrajzok és szobrászati művekre nézve a vámot az érték 20°/o-a helyett 15°/o-ára mérsékelhesse, ha szerződés útján az Egyesült-Államok számára alkalmas vámkedvezményeket tud elérni.

A törvény 4. cikke még tovább menő vámkedvezményekre ad kilátást; felhatalmazza az Egyesült-Államok elnökét, hogy a törvény életbelépte után két éven belül alkalmas tarifszerződések legfőleg 5 évi tartamra kössön és ez alkalommal a nyerendő vámkedvezmények ellenében az Egyesült-Államok vámtételeit 20% erejéig mérsékelhesse és a mezőgazdasági cikkekre (a mennyiben nem teremnek az Egyesült-Államokban) vámmentességet engedélyezzen vagy vámtalan cikkek vámmentességét lekösse, de csak a senatus hozzájárulásával.

A Dingley-bill 3. cikke értelmében négy reciprocitási szerződés kötött.

1. Franciaországgal 1899 május 30-án; az Egyesült-Államok a pezsgő boron kívül a 3. cikkben említett kedvezéseket megadták Franciaországnak; ezzel szemben Franciaország lekötötte minimális vámtarifájának következő tételeit:

Húsconserv	15 frank
Friss gyümölcs: citrom, narancs	5 »
mandarin	10 »
asztali szőlő	8 »
alma, körte, asztalra	2 »
alma, körte, másféle	1'5 »
más friss gyümölcs	3 »
Aszalt gyümölcs: alma, körte, asztalra	10 »
alma, körte, borra	4 »
szilva	10 »
másféle	5 »
Közönséges fa: törzsekben	0'65 »
fűrészelt, ácsolt, 80 mm.-nél vastagabb	1 »
fűrészelt, ácsolt, 35–80 mm.-es	1'25 »
ácsolt, 35 mm.-nél vékonyabb	1'75 »
Fakoczká	1'75 »
Kádárfa	0'75 »
Összeüzött alma és körte	1'50 »
Komló	30— »
Elkészített sertéshús	50— »
Szalonna	25— »

2. Németországgal 1900 július 13-án; az Egyesült-Államok ugyanazokat a kedvezményeket adták, melyek Franciaországnak engedélyeztettek. Németország biztosította a legnagyobb kedvezést, tehát az összes szerződéses vámtételeket.

3. Portugállal 1900 június 12-én; az Egyesült-Államok megadták az összes vámtételeket, melyekről a törvény 3. cikke szól. Portugál a) biztosította az Egyesült-Államoknak a legnagyobb kedvezést a következő cikkekre: buzaliszton kívül a többi gabonalisztre, kukoricza, buza, szalonna és zsiradék, petroleum és származékai, kaszáló- és cséplőgépek, széna- és szalmaprés, gőzeke és részletei, ekevas, ipari és mezőgazdasági szerszámokra; b) kötelezte magát arra, hogy a vámok a következő cikkeknel nem lesznek magasabbak, mint a tarifa 373. szám alatt foglalt gépek-

nél, 5 reis, a 386. szám alatti szerszámoknál 60 reis, a könnyű kőolajnál 46 reis (a tarifa 67 r.-szel szemben), a közép fajú olajnál 52 r. (a tarifa 60 r.-vel szemben), szurok 10 reis. Egyuttal azonban Portugál kikötötte magának a három havi felmondási jogot arra az esetre, ha az Egyesült-Államok más harmadik nemzetnek a következő cikkeknel nagyobb előnyt adnak, mint a mit Portugállal szemben alkalmaznak, nyers és tisztított borkő, borseprő, kávé, kakao, bor, szesz, parafa, szardínia, elkészített anchovis, el nem készített gyümölcs; az utóbbi cikknél csak Nyugat-India szigetei részesülhetnének nagyobb kedvezésben.

4. Olaszországgal 1900 július 18-án; az Egyesült-Államok a pezsgő boron kívül a többi kedvezményeket lekötik. Olaszország pedig megköti a következő vámtételeket:

Pamutmagolaj	24 frank helyett 21 frank
Marinált vagy olajba rakott hal	30 » » 15 »
Másképp elkészített hal	30 » » 25 »
Mezőgazdasági gépek	9 »
Gépek öntöttvasból	10 »
» másféle vasból vagy aczélből	11 »
Tudományos műszerek rézből, bronzból, sárgaréz- aczélből, lencsékkel stb.	30 »
Sárgaréz- » más szerkezetűek	30 »
Dynamógép, 1000 kg.-nál nehezebb	16 »
» » » könnyebb	25 »
Varrógép állvánnyal	25 »
» állvány nélkül	30 »
Fűrész	20 »

Az osztrák-magyar monarchia nem tárgyalta az Egyesült-Államokkal a kedvezmények iránt, azonban szó nélkül továbbra is mint a legnagyobb kedvezésben részesülő államot tekinti őket és a szerződéses vámokat alkalmazza ellenök; holott Amerika a 3. cikk kedvezményeit osztrák vagy magyar cikkekre nem alkalmazza.

Svájc 1850-ben kötött szerződése értelmében reclamálta a Franciaországnak adott kedvezményeket és az Egyesült-Államok ideiglenesen meg is adták, de felmondták az 1850 november 25-iki szerződést 1900 márczius 30-ikára, s mint-hogy ezen idő alatt nem tudtak tisztába jönni Svájccal a reciprocitás föltételeire, Svájc a mondott naptól kezdve az Egyesült-Államokkal szemben a szerződéses vámtételek helyett az általános vámtarifa tételeit alkalmazza. Az Egyesült-Államok nem sokat törődtek ezzel, míg végre Svájc kijelenti, hogy 1906. január 1-vel az Egyesült-Államokat ismét a legnagyobb kedvezés alapján fogja vámtételeiben részeltetni, mire az Egyesült-Államok elnöke kihirdette, hogy Svájcnak is megadja a Franciaországnak biztosított reciprocitási előnyöket.

A Dingley-bill 4. cikke alapján hét szerződés kötött meg, de ezen szerződések közül egyetlen egy sem nyerte el a senatus hozzájárulását s így az amerikai felfogás szerinti

tarifszerződés eddig érvényre nem tudott jutni. Az amerikai vámpolitikusok felfogásának jellemzéséül közöljük ezen hét szerződésnek az amerikai vámtarifában tervezett kedvezéseit.

1. Barbadossal 1899 június 16-án kötött szerződésben az Egyesült-Államok $12\frac{1}{2}\%$ engedményt adtak volna: nádcukor és melasse, friss gyümölcs, friss főzelék és asphalt vámjaiból.

2. A Brit-Guayanával 1899 június 18-án kötött szerződésben $12\frac{1}{2}\%$ engedmény volt: nádcukor, friss főzelék és a kaolin vámjainál.

3. Turk és Caicos (Nagybritannia) szigetei számára az 1899 július 21-én kötött szerződésben $12\frac{1}{2}\%$ engedmény volt a só és a szivacs vámjainál és a sásolfűre vámmentesség adatott meg.

4. A Jamaicával 1899 július 20-án kötött szerződésben $12\frac{1}{2}\%$ engedmény adatott a nádcukor és a melasse vámjaira, — 20% engedmény a citromfélék, ananász, friss főzelék, hagyma és a rum vámjaira, — vámmentesség biztosított banána, cocusdió, cocusdióhéj, gyömbér, koladió, piment, anasto, viasz, sassa-parilla, teknőczhéj, campèche, és sárgafa, mahagoni cikkekre.

5. A Bermudával 1899 július 24-én kötött szerződésben 20% engedmény adatik a burgonya, hagyma, paradicsomalma és más főzelék, növény guano és virág vámjaira.

6. Az Argentínával 1899. július 10-én kötött szerződésben 20% engedmény adatik a cukor, bőrök és a gyapjú vámjaira.

7. A Franciaországgal 1899 július 10-én kötött szerződésben 20% a pamutharisnyakötő-árak, dió, kátrányfesték, növények és magvak, szörme, nyers tollak, ásványviz, 15% a palaczkok, óraművek, csont-gyöngyház és efféle árú, faolaj, szög, tű és hangszerek, 10% lenszövet, szallag és himzés, bőrkeptyű, utánzott ékszer, játékszerek, csattok, elkészített főzelék, elkészített gyümölcs, tésztaféle, szilva, festék és lakk, glicerin, enyv, hamúzsír, szóda, elkészített gyógyszer, illatszer, szappan, ultramarin-kék, festett vagy ékitett agyaglemez, ablaküveg, tükör és tükörüveg, színházi látszó, késesárú, aczeltoll, tolltartó, fémárú más anyaggal kapcsolatban, író- és itató-papíros, levélpapíros, borítékok, könyvek tiszta papírosból, albumok, papíros-árú, fa és faárú, szalmakalap, szalmafonal, cement, kalap, likőr, — 5% engedmény adatik a selyemárú, pamutpaszománt, plüs, bársony, szallag és készruha, ékszerek gombok, kotány, öblös üveg, fém-drótárú, dístollak és mesterséges virágok vámjaira.

Ez a szerződés, mely ismételten a senatus elé került s melynek ratificálására ismételten meghosszabbított az eredetileg kikötött határidő, Európa iparos országaiban nagy figyelmet keltett; főkép Németország és Svájc fontolóra vették azt a visszás helyzetet, melyben legfontosabb iparcikkeiknek kelendőse szenvedne akkor, ha Franciaország $5-20\%$ erejéig előnyben részesülne. És ez a szerződés adott különösen lendületet arra, hogy az európai felfogás szerinti legnagyobb kedvezés és az amerikai felfogás szerinti és a reciprocitás elvére fektetett legnagyobb kedvezés beható tárgyalás alá vétessék. Ezen tárgyalások, s kivált a Németországban megjelent nagyszámú irodalmi művek és értekezések tisztába hozták azt, hogy az Egyesült-Államok vámpolitikája nem törődik az európai legnagyobb

kedvezéssel, de igenis megköveteli, hogy az ő legfontosabb kiviteli cikkei az európai államokban a legkedvezőbb vámok alá essenek s hogy velük szemben kedvezőtlen vámozás ne alkalmaztassék.

Míg a senatus az említett hét szerződés közül egyet sem ratificált és így életbe közülök egy sem lépett, tehát az európai államokra nézve újabb complicatiók nem keletkeztek, az Egyesült-Államok 1902 december 11-én Cubával kötnek egy reciprocitási szerződést, mely ratificáltatott is és életbe is lép. Ez a szerződés mélyen bele nyult Nagybritannia és Németország érdekeibe. Ugyanis ebben a szerződésben az Egyesült-Államok vámtarifája szerint vámmentes árúk Cuba javára a szerződés tartamára vámmenteseknek biztosítatnak, valamennyi többi árú vámjánál 20%-os engedmény adatik; kikötöttet továbbá, hogy a cukor váma minden más nemzettel szemben az 1897 évi tarifában megállapított összegben szedessék és hogy a Cubának a cukornál is adott 20%-os kedvezmény semmiféle más nemzetnek meg nem adható.

Ez a legnagyobb kedvezést európai felfogás szerint egyenesen sértő szerződés Nagybritannia részéről óvás tárgyává is tétetett, mivel gyarmatainak érdekeit a nádcukorra nézve határozottan érinti és Németországban nagy visszatetszésre talált, mely azonban a kormány részéről diplomatai tárgyalásra nem vezetett, mint-hogy egyrészt a politikai viszonyok vámpolitikai egyenetlenség kiegyenlítésére nem mutatkoztak alkalmasoknak, másrészt pedig Németország új vámpolitikai helyzete csak 1906-ban készült el és abban a hiszemben voltak, hogy ezen időig az Egyesült-Államokat is sikerül tarifaszerződés megkötésére bírni.

Az Egyesült-Államok vámpolitikája, mely az amerikai közvélemény kifolyása és mely első sorban az amerikai termelés fokozását a behozatal megnehezítése és a kivitel biztosítása által követeli, és e tekintetben autokrata szerződések által nem korlátolt intézkedési jogot érvényesít: a Dingley-bill 5. cikkében gondoskodott arról is, hogy más országok kiviteli jutalmak által Amerikába való kivitelöket az amerikai termelők kárára ne mozdítsák elő. Az említett cikk ugyanis felhatalmazza az Egyesült-Államok elnökét, hogy az így kiviteli jutalmat élvező behozatali árúnál a netto-jutalomnak megfelelő behozatali vámot szabjon ki.

Ezzel a jogával élt is az elnök 1900 óta, a midőn a belga, német, osztrák, magyar, franczia, sőt még az orosz cukor behozatalát is — daczára a minden oldalról hangoztatott reclamationak — kiegyenlítő vámok alá vonta, a melyek azután csak a brüsseli cukorconventió életbelépte után szüntek meg, habár maga Amerika ehhez a conventióhoz nem járult is hozzá.

Oroszország a cukor-kiegyenlítési vámok ellen nemcsak óvást tett, hanem miután óvása ellenére is alkalmazták, az Egyesült-Államok az Oroszországból jövő cukorra a kiegyenlítő váموkat 1901 óta az Egyesült-Államok árúit 20—30%-kal magasabb vámokkal sújtotta. Ez a vámháború csak 1905 szeptember havában szünt meg. Oroszország valószínűleg abból a politikai okból ejtette el a visszatorló vámügyi intézkedéseket, hogy az Egyesült-Államok elnöke volt a Japánnal való békekötés erős közvetítője.

Az Egyesült-Államok elzárkózási vámpolitikája az európai

államok iparcikkeivel szemben erős támogatást nyer azon kiméletlen vámozási eljárásban, a mely a Dingley-bill életbelépte óta rendszerre vált és a mely ellen a hangos panaszok napirenden vannak. Az iparcikkek legnagyobb része értékvám alá esik s így a vámozásnál nagy szerepet játszik az érték megállapítása. Ez az értékmegállapítás a törvény szerint oly eljárás szerint történék, mely eléggé védené a bevívő érdekét, ha igazságosan és czélzatosság nélkül alkalmaznak. Ugyanis minden áru a kellően kiállított szállítási okiratokkal, facturákkal és az illető amerikai consul elismervényével az examiner által az amerikai központi vámhivatalban vizsgálat alá vétetik; ha az examiner az áru értékét, illetőleg árát kisebbnek találja, véleményét az appraiser elé terjeszti; az appraiser határozata ellen a general-appraiser-hez, ennek határozata ellen a board of general-appraisers-hez s végre a washingtoni legfőbb törvényszékhez lehet fölebbezni. A fél érdeke tehát hatósági fokozatok igénybe vehetése által eléggé védettnek látszik. Csakhogy, ha az összes hatóságokat nem az igazságérzet, hanem Amerika vámpolitikájának az a sarkalatos elve vezeti működésökben, hogy az amerikai ipart meg kell védelmezni a külföld versenyével szemben, és ha az illető hatóságok közegei jól tudják, hogy főnökük, illetőleg az Egyesült-Államok elnökének kegyét, a melytől állásuk függ, csak úgy nyerik el, illetőleg tartják meg, ha az ő vámpolitikája szellemében döntenek: akkor a sok forma nem előnyére, hanem határozottan hátrányára válik a bevívőnek. És tényleg minden országban, mely Amerikával élénkebb összeköttetésben áll, napirenden vannak a panaszok az amerikai vámozás igazságtalan és önkényes eljárása miatt, sőt magában Amerikában is az import-kereskedők erős mozgalmat fejtenek ki, hogy ezen zsarnok vámozás, mely minden számítást lehetetlenné tesz, helyes mederbe tereltessek.

* * *

Az Egyesült-Államok vámpolitikájának most vázolt képéből kitűnik, hogy a védő és elzárkózó rendszer, mely a Dingley-bill vámtarifájában megnyilatkozik, az európai országok ipari cikkeinek kivitelére elég súlyosan nehezedik; hogy a vámozási eljárás rendkívül zaklató és rendes összeköttetések fentartása szempontjából káros; hogy a nemzetközi világforgalom nagyon nehezen barátkozik meg az Egyesült-Államok azon felfogásával, mely az európai értelemben vett legnagyobb kedvezés helyett a reciprocitás elvén rendezi be az amerikai vámkezelést, sőt a cubai szerződés által a legnagyobb kedvezésből Cubán kívül más országokat kizár.

Gyakorlatilag főképp Nagybritannia és Németország gyárosai és ennek a két államnak publicistikája küzdenek az Egyesült-Államok vámpolitikája ellen. Nagybritanniában és Németországban első sorban azt állítják, hogy míg az Egyesült-Államok magas vámjai az iparcikkek bevitelét gátolják, addig az Amerikában a magas vámok által fejlesztett és trustok által irányított amerikai ipar elfoglalja a világ piaczeit, sőt elárasztja Nagybritannia és Németország vásárjait is.

Nagybritannia jelenlegi vámrendszere mellett kénytelen tehetetlenül nézni az Egyesült-Államok invasióját, de Németország, mely a hazai termelés védelmére alapította vámrendszerét, nem tűrheti az Egyesült-Államok önkényét és több oldalról hangosan követelik, hogy Németország élére állva más európai országoknak, ha szükséges, vámpolitikai eszközökkel kényszerítse az Egyesült-Államokat arra, hogy vámpolitikáját az európai országok méltányos kívánsága szerint rendezze be.

Ha a statisztika csálhatatlan adataival megvilágítjuk az Egyesült-Államok és Európa forgalmi összeköttetéseit, azt fogjuk látni, hogy az Egyesült-Államok vagyonosodásával nemcsak az összes forgalom, hanem Európával való összeköttetése is — daczára az elzárkózási politikának — erősen gyarapodnak.

Az Egyesült-Államok összforgalma a következő összeállításból tűnik ki (az adatok pénzügyi évről, azaz az illető év júniusának végéig szólnak):

Év	behozatala	A m e r i k a		
		kivitele	összes forgalma	kiviteli többlet
		millió	dollárban	
1875	533·0	513·4	1.046·4	— 29·6
1880	667·9	835·6	1.503·5	+ 167·7
1885	577·5	742·1	1.319·6	164·6
1890	789·3	857·8	1.647·1	68·5
1895	731·9	807·5	1·539·4	75·6
1896	779·7	882·6	1.662·3	102·9
1897	764·7	1.050·9	1.815·6	286·2
1898	616·0	1.231·4	1.847·4	615·4
1899	697·1	1.227·0	1.924·1	530·9
1900	849·9	1.394·4	2.244·3	545·5
1901	823·1	1.487·7	2.310·8	664·6
1902	903·3	1.381·7	2.285·0	478·4
1903	1.029·7	1.420·0	2.445·8	394·4
1904	991·0	1.460·8	2·451·8	469·8
1905	1.117·5	1.518·5	2.636·0	401·0

E számsorokban a Dingley-bill hatása az 1896., 1897., 1898. és 1899. években világosan jelentkezik, a mennyiben 1896-ban a bill előkészítése évében a behozatalnál erős emelkedés mutatkozik, mely részben még 1897-ben az első félév nagy behozatala folytán is érezhető; a kereskedés azokban az években még fel akarta használni az üzleti conjuncturákat és a vámemelések előtt nagyobb tömegekben vetette az amerikai piacra készleteit. Az 1898. és 1899. évek a Dingley-bill első korszakában a hanyatlást jelentik, de csakhamar egész erővel ismét fokozódik a behozatal, még pedig előbb nem ismert arányokban. Ha az 1895. évet, mint a Dingley-bill által még nem érintett évet tekintjük, azt látjuk, hogy az ezen évben volt összes forgalom 1905-ben 71, a kivitel 87, és a behozatal 52%-kal emelkedett, vagyis az Egyesült-Államok behozatala ma a Dingley-bill hatása alatt is 375·6 millió dollárral nagyobb, mint volt 1895-ben. Ez pedig semmi esetre nem tekinthető elzárkózásnak s nem lehet mondani azt, hogy a Dingley-bill a külföldi versenyt teljesen megakadályozza.

Valóban Európa forgalma az Egyesült-Államokkal még 1895 óta is nagymértékben emelkedett. Európa ki- és bevitelére ugyanis volt:

Év	Európából	Amerikai Egyesült-Államok forgalma Európával				többség Európába
		%	Európába millió dollárban	%	összesen	
1875	287·2	51·85	533·5	80·18	820·7	+ 246·3
1880	370·8	55·52	719·4	86·10	1.090·2	348·6
1885	318·7	55·19	599·2	80·75	1.127·9	280·5
1890	449·9	57·14	683·7	79·74	1.133·6	233·8
1895	383·6	52·41	627·9	77·76	1.011·5	244·3
1896	418·6	53·69	673·0	76·26	1.091·6	254·4
1897	430·1	56·26	813·3	77·39	1.243·4	383·2
1898	305·9	49·66	973·8	79·07	1.279·7	671·9
1899	353·8	50·76	936·6	76·33	1.290·4	582·8
1900	440·5	51·84	1.040·1	74·60	1.480·6	599·6
1901	429·6	52·19	1.136·5	76·39	1.566·1	706·9
1902	475·1	52·60	1.008·0	72·96	1.483·1	532·9
1903	547·2	53·35	1.029·2	72·48	1.576·4	472·0
1904	498·6	50·32	1.057·9	72·42	1.556·5	559·3
1905	540·7	48·39	1.020·9	62·23	1.561·6	480·2

1895 óta Európából az Egyesült-Államok behozatala 41⁰/₀-kal és az Egyesült-Államok kivitele Európába 62⁰/₀-kal emelkedett.

Ha így az Egyesült-Államok Európa számára még mindig nagy jelentőséggel bírnak, a mennyiben még ma is az Egyesült-Államok összes kiviteléből 60—70⁰/₀ megy Európába, és az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlegének aktivitása leginkább Európával való forgalmuk által eredményeztetik: Európa kivitele is még mindig emelkedőben van az Egyesült-Államokba és az a félelem, mintha az Egyesült-Államok az európai iparcikkek számára megszűnnek piacok lenni, legalább egyelőre még nem valósul meg.

Ezzel azonban korántsem állítjuk azt, hogy az Egyesült-Államok némely iparcikkekre nézve és bizonyos iparágakra nem voltak hátránnyal. Az 1892 óta M. Kinley által inaugurált védekezés, az ugyanabban az időben erősebb gyökeret vert és az Egyesült-Államokban roppant fejlődésnek örvendő capitalismus és industrialismus teremtett az Egyesült-Államokban is iparágakat, melyek a hazai piacról leszoritják az addigi európai árút, külföldre is mennek czikkeikkel és versenyt támasztanak, sőt Európában és legelső iparok államaiban: Franciaországban, Németországban, sőt Nagybritanniában is megjelennek és az ipar legkiválóbb országaiban piacot találnak.

Legjobban jelentkezik az Egyesült-Államok ipari ereje a vas, aczél és vas- és aczélárúk termelésénél. Ez a forgalom meglepő adatokat mutat. Így volt:

	Amerika vas- és vasárú		
	behozatala	kivitele	kiviteli többlete
	ezer dollárban		
1892	28.928	28.800	— 128
1893	34.937	30.166	— 4.771
1894	20.925	29.220	+ 8.295
1895	23.048	32.000	8.952
1896	25.338	41.600	6.262
1897	16.091	57.497	41.406
1898	12.626	70.405	57.779
1899	12.100	93.716	81.616
1900	20.478	121.913	101.435
1901	17.874	117.319	100.445
1902	27.180	98.552	71.372
1903	51.617	96.642	45.025
1904	27.028	111.948	84.920
1905	23.510	134.727	111.217

A behozatal határozott csökkenése mellett a kivitel óriásilag emelkedik. A vasárúk közt kivált a gépek mutatnak nagy kiviteli arányokat és az Egyesült-Államok gépeikkel, főképp special-gépekkel az egész világon szerepelnek. A forgalom volt gépekben (ezer dollár):

	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1892	2.891	16.292	13.401
1893	3.369	15.604	12.235
1894	1.419	15.124	13.705
1895	1.629	16.898	15.269
1896	2.816	21.614	19.798
1897	1.289	29.442	28.153
1898	1.875	34.057	32.182
1899	1.630	44.285	42.655
1900	3.569	55.485	51.916
1901	9.321	49.814	46.493
1902	3.646	47.591	43.945
1903	4.085	46.298	42.213
1904	3.184	49.824	46.640
1905	2.943	49.163	46.220

Lehetetlen akkor, a mikor a vámpolitika iparfejlesztő határsáról szólunk, az amerikai politikusok kedvelt tárgyát, a bádogipar állását, nem emliteni. Már a Mac Kinley-bill oly védővámot állapított meg a bádoglemezre, hogy bádoglemez készítésére erős ösztönül szolgált, úgy, hogy a bádogbehozatal a legrövidebb idő alatt óriási módon megcsappant, a mint ezt a következő adatok igazolják.

Amerika bádogbehozatala (millió font):

	Behozatal	Termelés		Behozatal	Termelés
1889	735.7	—	1898	171.6	732.2
1890	680.0	—	1899	108.6	808.3
1891	1.036.4	—	1900	147.9	677.9
1892	422.1	13.6	1901	117.8	894.4
1893	628.4	99.8	1902	198.9	—
1894	454.1	139.2	1903	109.9	—
1895	508.0	193.8	1904	126.9	—
1896	385.1	307.2	1905	161.0	—
1897	230.0	446.9			

A főiparágak helyzete a forgalmi adatok szerint a következő. Amerika behozatala (ezer dollárban) volt ugyanis:

	Pamutárú	Lenárú	Selyemárú	Gyapjúárú	Bőr és bőrárú	Agyag- és porcellánárú
1890 . . .	29.918	28.514	38.686	56.582	14.436	7.030
1895 . . .	33.196	26.290	31.206	36.543	13.819	8.056
1900 . . .	41.296	31.559	30.894	16.164	13.292	8.645
1901 . . .	40.246	32.762	26.842	14.585	11.887	9.472
1902 . . .	44.460	39.036	32.640	17.384	11.317	9.680
1903 . . .	43.293	39.334	35.963	19.546	11.294	10.512
1904 . . .	41.220	40.308	31.973	17.733	11.100	12.005
1905 . . .	40.970	40.125	32.614	17.893	11.666	11.659

Kivitel:

	Pamutárú	Lenárú	Selyemárú	Gyapjúárú	Bőr és bőrárú	Agyag- és porcellánárú
1895 . . .	13.789	1.723	—	670	15.615	—
1900 . . .	24.003	4.141	252	1.300	27.293	576
1901 . . .	20.272	4.302	244	1.542	27.923	512
1902 . . .	32.108	4.575	801	1.512	29.798	600
1903 . . .	32.210	5.299	412	1.722	31.617	583
1904 . . .	32.463	6.414	466	1.987	33.980	692
1905 . . .	49.666	6.766	620	2.035	37.936	880

Ezen adatok szerint erősen fejlődő iparok a gyapjúárú, a pamutárú, a bőr és bőrárú ipara. A pamutárú iparánál a kivitel értéke már erősen emelkedett (290⁰/₀-kal) és 1905-ben már felülmulja a behozott pamutárú értékét; az amerikai ipar emelkedése mellett is a külföldről szintén emelkedő behozatal mutatkozik, mely ugyan nem mutatja azokat az arányokat, melyeket az Egyesült-Államok kivitele mutat (csak 41⁰/₀ emelkedés), de azonkívül az európai behozatal minőségében egészen átalakult, így a szövökötött árú behozatala erősen megapadt, holott a csipkék, ritkás szövetek és himzéseké erősen emelkedett. A gyapjúárú erősen veszítik értéküket, az amerikai piacon 1890. óta 68⁰/₀-kal csökkent behozataluk, a nélkül, hogy az Egyesült-Államok gyapjúárú kivitelével szerepelnének. A bőr és bőrárúban az európai kivitel meglehetősen stationarius marad, habár némely cikkben, pl. bőrkeztyűben erős a hanyatlás; ezzel szemben az Egyesült-Államok nagy mértékben visznek ki bőrt és bőrárúkat és ebbeli kivitelöknek emelkedése 100⁰/₀-nál is nagyobb. Lenárúban, selyemárúban, agyag- és porcellánárúban egyelőre az Egyesült-Államok még erősen rászorulnak az európai iparra és ezekben a cikkekben még Európát uralják az amerikai piacok.

Az Egyesült-Államok még a most követett erős védekező vámpolitikájuk mellett is, Európa iparos országai számára, nagy jelentőségű kelendőségi piacot képeznek, melyet egykönnyen nélkülözni vagy mellőzni nem lehet.

Az Egyesült-Államok erős ipara nem a védekező és elzárkózási vámpolitikának köszöni főképp felvirágozását, hanem első sorban az amerikai Egyesült-Államok természeti talajában, a nagy né-

pességben, az óriási területnek teljes szabad belső forgalmában, a naponkint növekvő igények erősségében találja állandó gyökereit, melyek védvámok nélkül is táplálnák az európai iparral szemben. De ép az a körülmény, hogy óriási mértékben fejlődő népessége vagyonosodásban is erősen halad, emeli az Egyesült-Államokban a fogyasztás óriási fejlődését és ez, valamint a luxus fokozódása teszi lehetővé azt, hogy Európa iparágai Amerikában nemcsak állandó, hanem javuló és gazdagodó piacczal bírnak és odavaló kivitelük a közel jövőben biztosítva is van.

Természetes, ha mindehhez még az is hozzájárulna, hogy az Egyesült-Államok barátságosabb vámpolitikára készséget mutatnának, ha pl. európai értelemben vett tarifaszervezésekre hajlandók lennének, vagy a vámozási egyenetlenségekre nemzetközi bíróság döntését fogadnák el: ez nagyot lendítene az európai kereskedésen. De gyakorlati politikus, ki az Egyesült-Államok közgazdasági viszonyait ismeri, efféle illúziókban ma nem ringathatja magát. Az Egyesült-Államokban a legközelebbi jövőben is az autokrata vámpolitika lesz az uralkodó. A gyártelepek urai egyelőre még elég erősek, hogy az eddigi védekező és autonóm uton rendezendő vámpolitikát az amerikai elnök és törvényhozás egyik sarkalatos elvül szabja meg és ha mutatkoznak is itt-ott egyes jelenségek, melyek az eddigi vámpolitikát visszásnak merik feltüntetni, ha egyes egyesületek felszólalnak is barátságosabb kereskedelmi politika érvényesítése végett, egyelőre meg kell barátkozni azzal az eszmével, hogy az Egyesült-Államok nem akarnak szerződéses nemzet lenni.

* * *

És ezzel szemben mit tehetnének az európai államok, mit tehetne egy középeurópai állami szövetség? Ezt a kérdést ismét a forgalom adatai oldják meg legjobban.

Az európai országokból az Egyesült-Államok behozatala volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Nagybritanniából	159.083	169.963	167.947	108.945	118.488	159.582
Németországból	81.014	94.240	111.210	69.697	84.225	97.374
Franciaországból	61.580	66.266	67.530	52.730	62.146	73.012
Olaszországból	20.851	22.142	19.067	20.332	24.832	27.924
Belgiumból	10.141	13.776	14.082	8.741	10.552	12.940
Németalföldről	15.182	13.295	12.824	12.525	14.457	15.852
Svájczból	14.988	14.080	13.849	11.380	14.826	17.393
Európai Oroszországból .	3.575	3.627	3.199	4.539	4.540	7.245
Ausztria-Magyarországból	6.510	7.644	8.158	4.716	6.551	9.079
Spanyolországból	3.574	4.131	3.631	3.575	3.982	5.950
Portugáliából	1.690	2.255	2.234	2.605	2.975	3.743
Európai Törökországból .	2.097	2.655	2.766	2.119	2.359	3.930
Svéd- és Norvégországból	2.531	3.320	2.500	2.675	2.605	4.244
Görögországból	327	720	732	910	944	1.122
Dánországból	324	334	356	211	280	5920

	1901	1902	1903	1904	1905
Nagybritanniából	143.388	165.746	190.021	165.785	175.811
Németországból	100.445	101.997	119.722	109.188	118.268
Franciaországból	75.458	82.880	90.050	81.410	89.830
Olaszországból	24.618	30.554	36.246	33.158	38.628
Belgiumból	14.601	16.522	22.567	22.668	25.882
Németalföldről	20.598	19.645	22.868	19.591	21.718
Svájczból	15.799	17.784	21.183	19.534	20.415
Európai Oroszországból .	7.030	7.308	9.234	11.763	11.652
Ausztria-Magyarországból	10.067	10.150	10.569	10.372	10.553
Spanyolországból	5.409	8.270	8.478	8.346	8.786
Portugáliából	3.370	3.179	3.483	5.243	6.439
Európai Törökországból .	3.386	4.935	5.672	3.890	5.176
Svéd- és Norvégországból	3.487	3.808	4.975	5.258	5.140
Görögországból	1.124	1.563	1.526	1.588	1.270
Dánországból	644	663	599	693	1.008

Amerika kivitele az egyes európai országokba a következő volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Nagybritanniába	387.125	405.741	483.270	540.940	511.778	533.819
Németországba	92.053	97.897	125.246	155.039	155.772	187.347
Franciaországba	45.149	47.040	57.594	95.459	60.590	83.335
Németalföldre	31.011	39.022	51.043	64.274	79.302	89.385
Olaszországba	16.363	19.143	21.502	23.290	25.034	33.256
Belgiumba	25.242	27.070	33.071	47.619	44.158	48.307
Spanyolországba	10.927	11.492	10.912	10.228	9.077	13.399
Európai Oroszországba .	5.957	7.496	7.602	7.336	8.486	7.438
Dánországba	3.475	6.557	10.194	12.697	12.609	18.487
Ausztria-Magyarországba	2.129	2.439	4.029	5.697	7.378	7.046
Portugáliába	2.971	3.156	2.520	3.532	4.132	5.886
Európai Törökországba .	41	34	54	130	354	340
Svájczba	17	32	70	263	267	250

	1901	1902	1903	1904	1905
Nagybritanniába	631.171	548.548	524.262	537.340	523.396
Németországba	191.780	173.148	193.841	114.785	194.220
Franciaországba	78.714	71.512	77.285	84.379	76.337
Németalföldre	84.356	75.123	78.245	72.250	73.298
Olaszországba	34.473	31.388	35.032	35.720	38.740
Belgiumba	49.389	46.271	47.087	40.871	38.478
Spanyolországba	15.480	15.511	17.682	15.762	17.038
Európai Oroszországba .	8.084	9.302	16.169	19.074	16.680
Dánországba	16.175	15.464	16.157	14.052	14.881
Ausztria-Magyarországba	7.222	6.167	7.156	8.225	11.623
Portugáliába	5.294	3.045	3.652	1.935	2.089
Európai Törökországba .	392	604	496	461	527
Svájczba	255	217	205	271	246

Azt látjuk ezekből a számokból, hogy az európai országok az Egyesült-Államokban emelkedő kivitellel, de sokkal jobban emelkedő behozatallal bírnak.

Ugyanis 1895-höz képest 1905-ben az emelkedés volt:

	Az Ameri- kába való kivitelnél %	Az Ameri- kából való behozatalnál %
Nagybritannia	10	35
Németország	46	110
Franciaország	46	69
Olaszország	85	137
Belgium	155	52
Németalföld	43	136
Svájc	36	—
Európai Oroszország	222	181
Ausztria-Magyarország	61	452
Spanyolország	149	56
Portugália	300	—
Európai Törökország	142	—
Svéd- és Norvégország	104	—

Az európai államok ezen adatok szerint tényleg nemcsak tartják magukat az Egyesült-Államok piacain, hanem az oda irányuló kivitelük emelkedik is, és ha ezzel szemben az Egyesült-Államok kivitele az európai államokba nagyobb emelkedést mutat, ez első sorban annak tulajdonítandó, hogy az Egyesült-Államok oly nyersanyagokat szolgáltatnak az európai országoknak, melyeket azoknak ipara szükségel s így az európai ipar emelkedése követeli a nagyobb amerikai behozatalt.

Igy Nagybritannia behozatala 1895-höz képest 1905. évben 136·2 millió dollárral volt nagyobb, s így 35°/_o-kal emelkedett; a nyerspamut behozatala magában 72·2 millió dollárral, azaz 69°/_o-kal, és a vörösréz behozatala 8·7 millió dollárral, vagyis 203°/_o-kal volt nagyobb. Németország behozatala 102·2 millió dollárral, azaz 110°/_o-kal nagyobbodott, maga a nyerspamut behozatala 44·3 millió dollárral, azaz 103°/_o, és a vörösrézé 13·6 millió dollárral, vagyis 787°/_o-kal nagyobbodott. — Franciaország behozatala 30·8 millió dollárral volt nagyobb, azaz 69°/_o-kal emelkedett, a nyerspamut 16 millióval, azaz 64°/_o-kal és a vörösréz 9·0 millióval, vagyis 347°/_o-kal nagyobb behozatalt tüntet fel.

Az európai országok forgalmából kitűnik mindenekelőtt az, hogy Nagybritanniára esik az Egyesült-Államokkal való forgalom legnagyobb része. Az Egyesült-Államokba az összes európai behozatalnak 32°/_o-a jut Nagybritanniából és az Egyesült-Államokból az európai országokba kivitt árúk értékének 51°/_o-a megy Nagybritanniába: ha még hozzávesszük, hogy az Egyesült-Államok forgalma a brit gyarmatokkal és brit uralom alatt álló országokkal 143·9 millió dollár értékű behozatalt és 205·5 millió dollár kivitelt tüntet fel, akkor Nagybritannia vámpolitikai jelentősége az Egyesült-Államokkal szemben mindenesetre nagy. És ha Nagybritannia a többi európai államokkal szövetkeznek, talán lehetne oly nyomást gyakorolni vámpolitikai eszközökkel (vám-tételek kiszabásával), hogy az Egyesült-Államok tarifaszerezésre lépnének és eddig követett autokrata vámpolitikájukkal felhagynak. Amde ez feltételezi azt, hogy Nagybritannia eddigi

vámpolitikáját, a szabad kereskedés legteljesebb alakját, a védekező vámpolitikával felcserélje; már pedig Chamberlain eszméjének legyőzete után erre a legközelebbi időben nincsen kilátás, s így az európai országok vámpolitikai törekvése az Egyesült-Államokkal szemben vámpolitikai téren Nagybritanniából támogatást nem várhat.

Ezt az Egyesült-Államokkal szemben folytatott publicistikai küzdelem érzi is s ezért szól rendszerint egy közép európai actióról és ezért merül fel időnkint az eszme, hogy Németország vezérlete alatt a közép európai államok egységesen járjanak el az Egyesült-Államokkal szemben.

Talán szükségtelen kiemelni, hogy Franciaország egy efféle szövetségben aligha fog résztvenni. Nem egyedül a politikai ellenszenv, mely mindent, a mi Németország érdekében is történik, körülövez, hanem Franciaország vámpolitikájának természete és az árúk, melyek Franciaország és az Egyesült-Államok forgalmában szerepelnek, teszik nehezzé részvételét egy vámpolitikai actióban az Egyesült-Államok ellen. Franciaország ugyanis kettős tételű vámtarifájában megjelölte jövődöbéli szerződéses politikájának irányát; minimalis tételeinél kisebbeket szerződésekben nem köt le és maximális díjait alkalmazza ott, hol szerződések meg nem kötik. Arra tehát, hogy más országokkal — a közép európai egyesült államokkal — harcias vámokat alkalmazzon, Franciaország vámrendszere nem alkalmas. Ehhez járul, hogy az Egyesült-Államok főbehozatali czikkei Franciaországban vagy vámmentesek, milyen a nyerspamut, vörösréz, olajpogácsa, trágyaszerek, nikol — vagy monopoltárgy, mint a dohánylevél — vagy agrár szempontból minimalis és maximalis tételeiben ugyanegy, mint a gabonafélék, állati termények. Szóval Franciaország csak mostani vámrendszerének teljes megváltozásával lehetne a közép európai vámszövetség hatékony tagja. Már pedig, hogy Franciaország az Egyesült-Államok megpuhítására, még pedig első sorban Németország érdekében, eddigi vámrendszerének módosítására rábirható legyen, nem valószínű.

Belgium és Németalföld szabad kereskedői tarifái, de főképp nagy szükségletük mezőgazdasági terményekben, nem teszi alkalmatossá ezeket az országokat arra, hogy az Egyesült-Államokkal eddig fentartott élénk forgalmi viszonyaikat megváltoztassák.

Mindkét ország az Egyesült-Államokból a saját szükségleteiknek fedezésére oly czikkeket hoz első sorban, a melyeket onnan legelőnyösebben kap és a melyeket máshonnan vagy épen nem, vagy csak sokkal drágábban szerezhetne be. Így Belgium az Egyesült-Államokból összesen 38·4 millió dollár értékű behozatalából (1905-ben) nyerspamut 6·55, olajpogácsa 4·00, kőolaj 2·91, kukoricza 2·83, disznózsir 2·23, nyersdohány 1·97, sonka és szalonna 1·76, terpentin 1·21, vörösréz 0·97, vagyis 22·67 millió dollár olyan cikk, mely vagy kizárólag csak Amerikából szerezhető meg, vagy legalább onnan a legjutányosabban jut Belgium piacaira. Így vagyunk Németalfölddel is; ez az ország az Egyesült-Államokból 73·2 millió dollár értékű árút kap, és pedig közte vörösréz 20·38, margarin 6·51, kőolaj 6·34, disznózsir 4·94, kenyértermék 7·23, olajpogácsa 3·07, dohánylevél 1·37, nyers-

pamut 1·29, terpentin 0·98, mézga, szurok 0·80, összesen tehát 52·91 millió dollár értékű árú, melyet Németalföld majdnem kénytelen az Egyesült-Államokból beszerezni. Ily viszonyok közt Belgium és Németalföld csak saját anyagi kárával léphetne egy oly actióba, mely vámpolitikai eszközökkel akarná kényszeríteni az Egyesült-Államokat szerződéses politikára.

Maradna tehát Németország, az osztrák-magyar monarchia, Svájc és Olaszország, hogy mint középeurópai szövetség megpuhítsák az Egyes.-Államokat és közös eljárással biztosítsák kivitelüket.

Ezek között az országok között természetesen első helyen áll Németország. Kereskedése Amerikával a következő részletekből látható.

Amerika Egyesült-Államainak kivitele Németországba volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes kivitel	92.053	97.897	125.246	155.039	155.772	187.347
Nyerspamut	43.078	41.759	50.264	54.886	47.346	63.476
Szalonna	8.018	7.788	8.317	12.820	13.600	12.269
Vörösréz	1.604	2.394	3.167	3.705	6.208	10.928
Tengeri	1.672	5.121	9.881	14.171	13.855	18.776
Nyers kőolaj	4.712	7.686	6.617	6.838	6.542	10.071
Olajpogácsa	2.339	1.939	2.827	3.795	4.037	4.008
Nyersdohány	3.910	4.034	4.650	4.325	4.013	5.056
Trágyaszerek	2.165	1.609	1.944	1.738	2.521	2.513
Oleomargarine	1.962	1.773	1.398	1.911	2.080	2.141
Mézga, gyanta, szurok . .	697	1.033	1.122	843	859	866
Halak	268	135	394	350	430	424
Gépek és géprészek . . .	491	1.082	1.929	1.225	1.715	1.487
Pamutmagolaj	931	271	430	639	873	1.330
Vas és aczélárú	631	747	1.099	1.521	2.350	2.306
Deszka, küszöb	341	347	639	817	1.101	1.139
Fa, nyers állapotban . . .	777	1.008	1.385	1.113	1.176	1.623
Terpentin	463	631	613	797	876	1.264
Mezőgazdasági szersz. . .	556	581	710	1.232	1.646	2.886
Magvak	672	188	601	838	1.055	1.603
Prémes bőrök	580	551	579	527	516	737
Bőr m. n. n.	105	191	317	587	953	986
Vegyészeti cikkek	638	620	647	592	761	870
Varrógép	472	676	761	861	688	1.016
Alma, száraz	103	492	525	743	455	932
Gyümölcs	188	222	555	600	354	730
Szarvasmarha	621	—	55	—	—	50
Ló	260	614	822	1.161	921	544
Árpa	—	356	1.695	703	69	1.531
Zab	—	199	625	3.165	450	394
Rozs	—	112	2.063	3.240	2.284	352
Búza	1.522	608	1.977	3.124	7.666	6.498
Búzaliszt	740	632	613	851	2.007	2.700
Paraffin	254	624	658	926	867	1.295
Marhahús elkészítve . . .	518	616	372	446	294	361
Hús, sózva, füstölve . . .	550	376	252	271	319	344
Faggyú	121	297	362	445	677	524
Sonka	216	176	268	1.109	903	345

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes kivitel	191.780	173.148	193.841	214.780	194.220
Nyerspamut	76.234	70.416	84.824	109.123	87.592
Szalonna	13.700	16.252	15.448	14.931	14.847
Vörösréz	7.785	6.878	7.592	11.324	14.224
Tengeri	17.305	2.772	6.642	7.157	9.200
Nyers kőolaj	8.746	8.622	7.949	8.836	8.602
Olajpogácsa	5.285	4.272	4.361	4.098	5.782
Nyersdohány	3.913	4.280	5.978	5.031	4.869
Trágyaszerek	1.941	2.308	2.604	2.558	2.518
Oleomargarine	2.647	2.597	2.824	2.287	2.079
Mézga, gyanta, szurok . .	1.330	908	1.080	1.858	2.026
Halak	459	535	785	1.079	1.703
Gépek és géprészek . . .	1.316	923	1.100	1.501	1.588
Pamutmagolaj	1.407	1.275	1.293	1.062	1.473
Vas és aczélárú	2.460	1.472	1.475	1.403	1.425
Deszka, küszöb	1.746	815	1.146	1.789	1.358
Fa, nyers állapotban . .	1.229	419	1.098	1.593	1.295
Terpentin	1.226	1.101	1.009	1.402	1.261
Mezőgazdasági szersz. . .	2.677	1.868	1.419	1.579	1.246
Magvak	1.288	699	1.898	516	1.213
Prémes bőrök	593	945	1.325	873	1.122
Bőr m. n.	742	644	874	823	1.122
Vegyészeti cikkek	1.020	835	761	907	1.119
Varrógép	863	745	686	906	982
Alma, száraz	733	523	941	1.236	1.055
Gyümölcs	894	481	1.453	1.647	945
Szarvasmarha	3	—	—	—	—
Ló	141	23	17	29	35
Árpa	163	—	—	—	550
Zab	642	26	—	—	30
Rozs	365	559	1.500	97	—
Búza	7.871	14.944	11.114	5.962	84
Búzaliszt	2.011	2.773	3.630	2.182	586
Paraffin	732	1.218	1.008	888	515
Marhahús elkészítve . . .	247	35	98	122	89
Hús, sózva, füstölve . . .	397	570	707	450	395
Faggyú	516	300	229	613	244
Sonka	218	219	116	27	33

Az Amerikából jövő árúk fő- és legnagyobb része Németország nagy iparának szükséges, még pedig nélkülözhetetlenül szükséges nyersanyagai, a melyeket máshonnan, mint az Egyesült-Államokból meg sem tud szerezni. Van köztük sok élelmiszer (gabona, zsír, hús), melyek az Egyesült-Államok erős kiviteli cikkei és a melyek agrár szempontból korlátozhatók, melyekről később tüzetesebben szólunk. Végül kezd már mutatkozni az Egyesült-Államok kifejlődött iparainak szereplése a Németbirodalom piacain, melyekkel szemben az új német vámtarifa (főképp a gépeknél) már is korlátozó állást foglalt el.

Az Egyesült-Államok behozatala Németországból a következő volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes behozatal	81.014	94.240	111.210	69.697	84.225	97.374
Pamutcsipke, himzés . . .	1.747	1.223	1.996	1.888	1.574	2.402
Pamut szövekött árú . . .	5.954	5.509	4.994	3.616	3.836	4.185
Agyag- és porcellánárú . .	1.910	2.692	3.033	2.089	2.252	2.787
Nyersbőrök	1.467	1.216	1.279	1.901	2.649	3.487
Játékszerek	1.732	2.242	2.985	2.020	2.088	2.674
Kátrányfestékek	1.917	2.324	2.386	2.815	2.868	3.822
Czukor	6.098	10.408	27.636	2.656	13.808	12.290
Vegyészeti cikkek, vámm.	2.040	2.236	2.280	2.293	2.230	2.665
Szörme	755	024	915	1.428	1.862	2.129
Vámköteles vegy. cikkek	1.952	1.838	2.207	2.596	2.890	3.572
Szörmeárúk	1.542	1.121	752	930	1.137	1.315
Papiros és papirosárú . . .	1.729	2.037	1.915	1.727	1.975	2.284
Hamúzsir	1.352	1.373	1.395	1.770	1.496	1.768
Trágyaszerek	741	702	793	1.077	1.119	1.217
Selyemárú m. n. n.	2.882	2.701	2.184	2.131	1.603	1.965
Lenárú	1.813	1.770	1.973	1.276	1.566	2.045
Ruggyanta	588	484	397	734	1.090	945
Fémárúk	1.533	1.729	1.636	1.377	1.471	2.106
Vas- és aczélárú	647	1.359	798	677	657	1.055
Keztyű	2.768	2.894	2.610	2.683	2.347	2.785
Komló	548	576	582	599	515	621
Pamutruházat	657	540	503	361	456	563
Pamutszövetek	1.149	1.072	1.458	950	892	1.187
Felsőbőr	1.036	1.177	1.290	1.042	1.224	1.960
Késes árúk	1.098	1.362	1.454	566	749	1.016
Üvegárú	1.786	1.755	894	590	707	892

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes behozatal	100.445	101.997	119.772	109.188	118.268
Pamutcsipke himzés	2.888	3.700	4.540	4.545	5.331
Pamut szövekött árú	4.838	4.687	5.472	5.449	5.504
Agyag- és porcellánárú . . .	3.392	3.651	3.961	4.815	4.770
Nyersbőrök	3.133	3.695	2.873	2.572	4.602
Játékszerek	3.545	3.681	3.873	4.542	4.512
Kátrányfestékek	3.052	3.982	4.113	3.789	4.387
Czukor	14.882	3.233	1.060	50	4.296
Vegyészeti cikkek, vámm.	3.441	3.522	3.965	3.969	4.269
Szörme	2.121	3.734	2.986	3.560	3.981
Vámköteles vegy. cikkek	3.930	4.309	4.402	3.969	3.932
Szörmeárúk	1.167	1.593	1.876	1.590	3.461
Papiros és papirárú	2.386	2.462	2.848	3.191	3.235
Hamúzsir	2.035	2.109	2.597	2.317	3.208
Trágyaszerek	1.813	1.803	2.148	2.454	2.867
Selyemárú m. u. n.	1.867	2.443	3.539	3.207	2.874
Lenárú	2.113	2.114	2.554	2.902	2.694
Ruggyanta	854	814	1.532	1.541	2.432
Fémárúk	2.411	2.690	2.860	2.439	2.303
Vas- és aczélárú	1.142	4.228	11.704	4.340	2.154
Keztyű	2.338	2.156	1.839	2.004	1.772
Komló	764	740	1.557	1.105	1.564
Pamutruházat	798	959	1.487	1.722	1.527
Pamut szövetek	1.305	1.341	2.031	1.900	1.425
Felsőbőr	1.621	1.761	994	1.180	1.394
Késes árúk	1.039	1.134	1.210	1.310	1.280
Üvegárú	938	968	1.140	1.168	1.201

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Gyapjúruházat	4.770	5.939	5.679	2.060	1.629	1.201
Selyem szövetek	3.006	3.013	2.756	1.883	1.856	1.779
Papiranyag	617	545	459	577	579	748
Posztó	1.874	2.584	2.836	686	763	1.080
Sörte	599	722	563	550	683	880
Faárú	643	714	438	349	476	817
Drágakövek, gyémánt	251	252	200	356	471	529
Ruggyantaárú	179	169	155	171	195	321
Hangszerek	681	920	812	717	835	816
Vámmentes növényolaj	128	135	168	19	190	187
Gépek	149	187	165	259	243	676
Tollak	224	366	478	768	764	717
Bor üvegekben	430	503	459	416	461	507
Czement	1.473	1.815	1.517	1.366	1.535	1.885
Selyemruhák	620	504	255	411	403	342
Platina	135	323	395	348	324	610
Bor hordóban	808	813	871	449	585	618
Képek	479	532	547	455	511	708
Gyapjúkelme	446	506	324	259	326	405
Indigó	57	36	43	102	76	319
Szivar	328	137	1.141	204	153	138
Alizarin és alizarin-festék	789	928	964	796	627	691
Vám alá eső növényolaj	161	195	170	234	180	244
Pamutvászon	295	365	458	500	519	524
Selyembársony	—	—	—	—	777	1.014
Gyapjúárúk m. n. n.	998	1.443	1.446	367	379	366
Gyapjú szövetkötött árú	486	1.184	1.056	182	353	293

	1901	1902	1903	1904	1905
Gyapjúruházat	1.186	1.192	1.125	1.135	1.142
Selyem szövet	1.228	1.188	1.291	1.409	1.139
Papiranyag	473	721	866	731	1.137
Posztó	894	1.061	1.080	1.075	1.129
Sörte	740	997	1.118	867	1.034
Faárú	548	709	1.128	968	897
Drágakövek, gyémánt	396	496	639	610	895
Ruggyantaárú	248	300	391	536	895
Hangszerek	675	681	782	954	876
Vámmentes növényolaj	171	333	892	549	862
Gépek	547	723	663	680	821
Tollak	611	1.023	955	1.094	763
Bor üvegekben	528	650	744	722	733
Czement	1.232	834	2.287	1.213	697
Selyemruhák	358	528	1.032	814	673
Platina	696	743	825	450	679
Bor hordóban	638	622	685	651	658
Képek	681	622	787	721	628
Gyapjúkelme	524	610	1.060	545	598
Indigó	325	446	684	682	584
Szivar	166	289	547	438	579
Alizarin és alizarin festék	648	941	645	586	578
Vám alá eső növényolaj	337	310	404	506	551
Pamutvászon	459	382	605	557	549
Selyembársony	889	929	893	604	526
Gyapjúárúk m. n. n.	414	278	358	306	324
Gyapjú szövetkötött árú	169	294	360	333	36

Németország nagy iparágai mind erősen jelentkeznek az amerikai piacz elfoglalásában. Németország nagy iparágai majdnem nélkülözhetlennek látják az amerikai nagy fogyasztó piacot

és jól tudják, ha Amerika bármely oknál fogva megnehezíti kivitelüket, a velük versenyző angol, francia és belga ipar kész örömet foglalják el helyüket.

Sokkal kisebb jelentőségű Olaszország kereskedése az Egyesült-Államokkal.

Az Egyesült-Államok kivitele Olaszországba volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes [kivitel	16.363	19.143	21.502	23.290	25.034	33.256
Nyerspamut	9.771	10.533	11.953	11.468	11.652	17.441
Nyersdohány	2.288	2.874	2.623	2.620	3.287	3.665
Vörösréz	117	316	389	358	532	906
Finomított kőolaj	1.365	1.829	1.974	1.059	1.207	1.475
Pamutmagolaj	288	226	209	1.012	512	874
Trágyaszerek	165	303	222	195	393	649
Gépek	58	65	118	341	334	502
Karók és léczek	416	416	443	328	274	495
Paraffin	88	150	209	307	471	438
Deszka, küszöb	148	123	112	164	186	145
Mézga, gyanta, szurok	138	85	168	132	112	169
Fűrészárú	116	108	122	204	184	253
Kukoricza	26	583	209	602	152	110
Zab	—	7	—	55	29	349
Buza	—	8	226	920	699	369

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes kivitel	34.473	31.388	35.032	35.720	38.740
Nyerspamut	16.849	18.524	19.821	22.236	22.519
Nyersdohány	4.457	3.118	3.767	2.338	2.513
Vörösréz	894	819	1.038	1.446	2.219
Finomított kőolaj	1.469	1.889	1.710	1.178	1.807
Pamutmagolaj	1.356	465	811	547	1.669
Trágyaszerek	524	600	676	716	1.015
Gépek	390	389	465	557	750
Karók és léczek	627	330	347	536	626
Paraffin	402	663	693	600	554
Deszka, küszöb	212	218	181	346	387
Mézga, gyanta, szurok	142	137	200	238	301
Fűrészárú	300	174	376	354	297
Kukorica	299	19	675	19	247
Zab	3	—	45	—	—
Buza	675	356	196	—	—

Ismét nélkülözhetlen nyersanyagok, melyeket az olasz ipar egyre nagyobb és nagyobb mértékben követel.

Olaszország kivitele Északamerikába volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes behozatal	20.851	22.142	19.067	20.332	24.852	27.924
Nyersselyem	4.899	4.587	3.019	6.227	8.929	10.816
Czitrom	3.774	4.792	3 821	2.773	4.287	3.581
Kenyértermények	333	467	612	558	518	658
Sajt	387	475	522	416	478	608
Kén	1.296	1.586	1.821	2.613	2.050	2.369
Faolaj	443	563	544	463	575	655
Borkő és borseprő	989	1.488	1.189	960	804	914
Szalmakalap, szalmafonat	471	265	211	535	681	875
Márvány és szobrok	637	684	686	557	577	667
Friss gyümölcs	413	457	463	469	386	519
Selyemárú	431	280	293	356	395	479
Hajak	37	42	71	121	198	158
Len és kender	483	535	407	469	440	389
Bor palaczkokban	213	208	253	211	150	190
Faárú	522	533	464	369	442	343
Bor hordóban	52	73	65	66	76	102
Művészeti tárgyak	29	—	—	173	103	78
Bőr és bőrárú	219	189	212	175	152	228
Dió és mandula	209	152	199	133	225	210
narancs	1.458	1.149	697	207	292	211

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes behozatal	24.618	30.554	36.246	33.158	38.628
Nyersselyem	7.151	9.954	12.969	8.784	16.630
Czitrom	3.412	3.205	3.038	3.612	2.891
Kenyértermények	604	826	1.032	1.455	1.911
Sajt	801	991	1.285	1.425	1.367
Kén	2.474	3.111	2.997	2.833	1.305
Faolaj	706	852	1.036	1.120	1.238
Borkő és borseprő	1.019	998	1.356	1.324	1.054
Szalmakalap, szalmafonat	863	879	1.117	838	1.026
Márvány és szobrok	826	1.128	1.222	1.156	1.013
Friss gyümölcs	520	643	718	830	681
Selyemárú	409	398	684	748	554
Hajak	136	332	288	457	552
Len és kender	537	718	650	717	512
Bor palaczkokban	269	238	325	361	443
Faárú	369	414	406	390	374
Bor hordóban	97	136	248	330	353
Művészeti tárgyak	119	164	227	232	310
Bőr és bőrárú	306	374	398	338	307
Dió és mandola	103	305	270	261	303
Narancs	113	218	197	98	47

Az osztrák-magyar monarchia forgalma az Egyesült-Államokkal erősen fejlődik, de nem nagy jelentőségű.

Az Egyesült-Államok kivitele az osztrák-magyar monarchiába volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes kivitel	2.125	2.439	4.023	5.697	7.378	7.046
Réz	241	432	777	520	988	1.432
Nyers pamut	714	648	887	987	1.576	1.758
Pamutmagolaj	503	425	619	1.168	1.012	1.448
Hús	1	39	272	1.161	1.083	65
Gabona	—	—	7	34	6	47
Gépek	24	109	177	175	288	390
Gyanta	120	103	182	103	172	112
Zsíradék	—	1	6	18	101	75
Mezőgazdasági eszközök .	11	36	13	33	103	70

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes kivitel	7.222	6.167	7.156	8.225	11.623
Réz	1.906	1.577	1.697	2.635	3.327
Nyers pamut	1.685	1.642	1.774	1.775	2.437
Pamutmagolaj	1.368	675	1.460	966	1.365
Hús	81	52	73	341	864
Gabona	—	—	—	—	684
Gépek	313	293	304	360	554
Gyanta	173	148	102	226	272
Zsíradék	98	6	84	90	201
Mezőgazdasági eszközök	86	84	107	75	162

Ebből kitetszik, hogy az amerikai adatok alapján készült statisztikai adatok csak a direct kivitelt mutatják ki, holott az a nagy mennyiség, melyet az osztrák-magyar monarchia pl. nyerspamutban az angol és német piacok útján szerez meg, nem jelentkezhethet bennük; de ezekből az adatokból is kitűnik, hogy az osztrák-magyar monarchia első sorban az ipara számára fontos anyagokat kapja Amerikából.

Az osztrák-magyar monarchia kivitele Amerikába volt (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes behozatal	6.510	7.644	8.158	4.716	6.551	9.079
Bőrök	286	426	184	351	277	406
Len és árú	464	500	660	334	551	656
Üveg és üvegárú	912	996	845	543	587	688
Agyag- és porcellánárú .	702	782	658	509	501	548
Vegyiarúk	226	216	237	247	352	637
Sőr	93	113	117	321	123	187
Arany- és ezüstárú	112	162	104	172	279	454
Vas- és aczélárú	18	24	11	17	28	37
Komló	20	18	41	37	58	78
Faárú	169	101	112	121	112	190
Gyapjúárú	131	237	271	81	103	95
Fémárú	237	194	172	157	141	184
Pipa és pipaárú	61	50	50	38	31	39
Gombok és gombforma .	397	517	298	98	88	115
Nyersgyapjú	55	30	128	70	97	134
Műtárgyak	22	36	27	16	13	26
Ásványviz	70	90	91	69	95	103
Legyező	—	138	118	98	136	161
Pamutárú	64	59	57	53	68	107
Selyemárú	190	203	150	135	167	142
Hangszer	24	49	42	26	44	42
Keztyű	111	366	600	298	198	124
Czukor	114	931	1 683	34	1.450	2.108

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes behozatal	10.150	10.550	10.569	10.372	10.553
Bőrök	359	538	556	492	950
Len és árú	555	628	923	1.075	948
Üveg és üvegárú	690	702	787	953	945
Agyag- és porcellánárú	622	696	714	858	909
Vegyárúk	554	677	769	759	877
Sör	236	274	344	391	489
Arany- és ezüstárú	278	307	269	467	496
Vas- és aczélárú	60	237	594	413	406
Komló	72	78	203	249	399
Faárú	193	210	267	326	395
Gyapjúárú	97	152	196	246	260
Fémárú	153	197	211	239	245
Pipa és pipaárú	59	98	154	232	198
Gombok és gombforma	92	213	310	238	186
Nyersgyapjú	118	135	242	136	167
Műtárgyak	27	51	40	41	154
Ásványviz	108	130	126	147	151
Legyező	128	216	196	225	145
Pamutárú	117	119	157	152	113
Selyemárú	111	92	113	139	101
Hangszer	53	50	62	70	85
Keztyű	86	64	39	29	43
Czukor	3.348	949	162	—	44

A kivitelnél ismét az osztrák ipar nagy ágai szerepelnek, vagyis az amerikai piac jó vevője az osztrák ipar cikkeinek, sőt nem egy iparág egyenesen az ottani igényekre rendezte be magát.

Svájcz direct forgalma Amerikával csak az Egyesült-Államokba való behozatalnál jelentős.

Volt ugyanis az Egyesült-Államok behozatala Svájcából (ezer dollárban):

	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Összes behozatal	14.988	14.080	13.849	11.380	14.826	17.293
Pamutcsipke, himzés	5.589	5.753	5.679	4.381	6.574	8.070
Selyem ruhaszövet	1.365	1.227	1.087	2.037	2.791	2.797
Zsebórák	825	903	958	507	824	1.023
Sajt	749	651	783	585	652	674
Kátrányfesték	368	417	522	619	660	740
Selyemszalag	688	502	370	880	774	834
Floretselyem	—	—	—	—	202	452
Chocolat	10	10	16	4	7	7
Pamutvászon	533	352	369	156	315	413

	1901	1902	1903	1904	1905
Összes behozatal	15.790	17.784	21.183	19.534	20.415
Pamutcsipke, himzés	7.536	7.627	8.966	8.667	8.750
Selyem ruhaszövet	2.115	2.129	2.607	2.289	2.496
Zsebórák	1.317	1.627	1.819	1.939	2.040
Sajt	771	949	1.245	1.135	1.229
Kátrányfesték	545	643	770	749	874
Selyemszalag	465	1.141	1.772	680	788
Floretselyem	489	927	790	974	715
Chocolat	8	10	47	273	524
Pamutvászon	491	557	567	367	483

Egyenkint tekintve az említett országok forgalmát, már is kitűnik, hogy az amerikai forgalomra nagy vámpolitikai erővel nem bírnak; ugyanez áll, ha egymással közös eljárásra egyesülnének és középeurópai szövetséget alakítanának.

A miként a közölt adatokból kitűnik, ebbe a négy országba Amerika 1905. évben 244·8 millió dollár értékű árút vitt ki (tehát közel feleannyit, mint Nagybritanniába) s így Amerikával szemben érezhető módon érvényesíthetnék akaratukat; kivittek pedig Amerikába 187·8 millió dollárt (tehát 12 millióval többet, mint Nagybritannia) s így érdekük is nagy az amerikai piacon. Csakhogy azok az árúk, melyeket ezek az országok Amerikából hoznak, első sorban oly czikkek, melyek saját iparuk számára szükségesek, a melyek tehát nem alkalmasak arra, hogy vámügyi erős megtorlás vagy harc tárgyát képezzék; az említett 244·8 millió dollárból nyerspamut, vörösréz, kőolaj, olajpogácsa, trágyaszerek, nyersdohány margarin, mézga és terpentín 164·7 millió értéket képvisel; ezen áruknál vámok útján nem az Egyesült-Államokat, hanem saját közgazdaságukat sújtják az illető országok. A még megmaradó 80 millió dollár nagy része gabonafélék, hus és zsirra esik és itt találkozónak az agráriusok összhangzatos kívánsága, mely az Egyesült-Államok kizárásában összpontosul és melylyel meg akarják éreztetni a középeurópai szövetség hatalmát. Ámde ha Nagybritannia piacza az amerikai termények számára nyitva marad Amerikának, az európai országokból (első sorban Németországból, mert Svájc és Olaszország rendszerint más országokból látja el magát mezőgazdasági terményekkel, az osztrák-magyar monarchia pedig csak szűk termés esetén szorul Amerikára) való kizárása csak a forgalom eltolásában nyilvánul, mert az Egyesült-Államok szerepét Németországban Oroszország fogja elfoglalni és Amerika az orosz mennyiségeket az angol piacokon fogja pótolni, szóval a világpiacz akkép fog berendezkedni, hogy a középeurópai vámszövetségnek Amerika ellen indított eljárása Amerika kivitelének nem fog megártani.

A középeurópai szövetségnek tehát nem áll oly vámpolitikai fegyver készletben, melylyel Amerika magatartására hathat, holott ellenkezőleg Amerika a középeurópai országok ellenében bármely pillanatban rontó befolyású intézkedéseket tehet, mert a középeurópai szövetség országai többnyire oly iparcikkeket visznek ki, melyek Nagybritanniában és Franciaországban is készíttetnek és így retorsionális eljárás esetében az Egyesült-Államok fogyasztását Nagybritannia és Franciaország bőven fedeznék és örömet szorítanak ki az amerikai piacokról a német, svájci vagy osztrák ipar versenyét.

A középeurópai államok Nagybritannia és Franciaország nélkül tehát az Egyesült-Államok ellen erélyes és nyomatékos vámpolitikát nem követhetnek, mert gazdasági helyzetükben ők a gyöngébbek és Amerika az erős. Az Egyesült-Államok árthatnak vámpolitikájuk által a középeurópai államoknak, a középeurópai államok pedig legfőlebb túszerkálásokkal boszanthatnák, illetőleg alárendelt mértékben bánthatnák az Egyesült-Államok érdekeit.

Be is látta ezt a német kormány; nem is kereste a publicista által ismételt hangoztatott közép-európai vámszövetséget; nem is követte az agráriusok hangos kívánságait, melyek az Egyesült-Államokat 1906. márczius 1-től kezdve a legnagyobb kedvezés jogából ki akarták zárni és ha felmondta is az 1900-ban megkötött szerződést az Egyesült-Államoknak s így most szerződés nélküli viszonyban van, külön törvény által nyert felhatalmazás alapján 1907 június végéig az Egyesült-Államokat továbbra is a legnagyobb kedvezésben részelteti és szorgalmasan dolgozik azon, hogy ez év júniusáig valami módon az Egyesült-Államokkal szerződést kössön. S sikerülni fog-e Németországnak az, a mit Franciaország elért, hogy tarifszerződést kötött (habár az soha életbe nem lépett) és szerencsésebb lesz-e Franciaországnál, jóvá fogja-e hagyni az esetleges tarifaszerződést az Egyesült-Államok senátusa, az nem valószínű. Az Egyesült-Államok ma elnökválasztás előtt állanak; a míg új elnökük nincsen, eddigi kereskedelmi politikájukat megváltoztatni nem fogják. De nem is valószínű, hogy a legközelebbi elnökválasztással az eddigi autokrata és elzárkózó vámpolitika átalakuljon. Az anyagi érdekek hatalma, a nagy iparvállalatok uralma, az amerikai közfelfogás iránya egyelőre még nem enged reményt arra, hogy az Egyesült-Államok Európával szemben előzékenyebb álláspontot foglaljanak el s így a legközelebbi jövő az Egyesült-Államok és Európa között az eddigi állapot marad, egyelőre az Egyesült-Államok a vámpolitikában autokraták maradnak.

Mattekovits Sándor.

Sully mezőgazdasági és ipari politikája.

I.

A IV. Henrik korabeli államgazdaságnak előbbi ¹⁾ közleményünkben adott áttekintéséből látnivaló, hogy Sully a kormányzat és igazgatás egész apparátusával dolgozott »a király jövedelmének« emelésén s a végsőig kihasználta az alattvalók kontributív képességét. Vegyük szemügyre most, mi volt az ellenértéke ennek a nagy kölcsönnek, mikép gyümölcsöztette Sully a nép beszolgáltatott filléréit a gazdasági fejlődés és a közjólét javára. Már láttuk, hogy egy részével a bevételeknek egy viszontagságos multat kellett liquidálni, nézzük most, mire fordított a fenmaradt nagyobb rész.

Franciaországot a természet par excellence földművelő országgá alakította; ²⁾ s eleve kimondhatjuk, hogy — az egy Turgot-n kívül — az ancien régime egy minisztere sem volt ennek oly világos tudatában és senki annyit nem tett a mezőgazdaság előnyére, a földművesek sorsának könnyítésére, mint Sully. Ha teoretikus rendszeresség nélkül is — nemcsak elméletet, hanem még szigorúan vett következetességet se mernénk Sullynek tulajdonítani — de politikájának motivumai és célzatai szerint ő az első francia fiziokrata. Ebben a pontban övé az érdem oroszlánrésze lángeszű ura mellett, ha minden egyébben is, ami a gazdasági termelés öregbitésére történt, Henrikben kell a kezdeményezőt látnunk. Sokszor hangoztatta, hogy egyedül a földműves élet adja meg azt a testi és erkölcsi energiát, amely feltétele a hasznos és dicsőséges nemzeti munkának.

Legelső ténykedései közé tartozik (1598), hogy — a föld népét a marodeurök dúlásai ellen megóvando — »gens de probité

¹⁾ *Közgazdasági Szemle*. 1907. I. szám.

²⁾ Legtöbb és legjobb gabona Beauce-ban termett (»Franciaország magtár«-ának is mondták, továbbá Touraine-ben, mely gyümölcstermeléséről is híres volt (»Franciaország kertje«), Metz vidékén s Quercy, Pikárdia és Normándia tartományokban. Provence-ban óriási rizsültetvények voltak. A szőlőtermelés Orleáns vidékén (»Páris pinczéje«), Guyenneben, Languedocban, Champagneban és Bourgogneban volt a legintenzivebb. Déligyümölcs Languedocban és Povenceban termett; az utóbbi tartományban a cukornád is otthonos volt. A Dauphiné gesztenyéről, Auvergne sáfrányáról volt ismeretes; Berryben, Auvergneban, Bretagneban kitűnő legelők voltak. A legkeresettebb lovakat Perche és Bresse vidéke szolgáltatta.

et de police«-t (tábori csendőrségfélét) rendel a hadcsapatok követésére; »mert mindig csodálatos gondja volt a szegény népre és gyakran mondta a királynak, hogy a szántás-vetés és a legeltetés: ez Franciaország két tápláló emlője s ezek az igazi perui kincses bányák.«¹⁾ E meggyőződés jelentőségén nem sokat változtat az, hogy a mezőgazdaság pártolása nála, aki a franc-fief jogát felélesztette, inkább az ész, mint a szív ügye volt. Ő tudta, hogy Franciaország az ő mérsékelt klimájával s mindenre alkalmas termőtalajával Európa magtára lehet, de hogy az is legyen, először a termelés főtényezőjét, a földműves lakosságot kell pártfogásba venni, a termelés eszközeivel felruházni.

A király maga mondta egy alkalommal, hogy »ha semmi szájalommal sem vagyunk a nép iránt, kell hogy elpusztuljon; pedig akkor mi is vele pusztulunk.«²⁾ Azért szigorú rendeleteket bocsátat ki azok ellen, akik a földeket s a földek népét fosztogatják; a connétablet felszólítja, hogy »ha más nem használ, vágassa darabokra a fosztogatókat.«³⁾ Nemcsak a faczér és sokszor éhező fegyveres bandák, hanem a nemesek ellen is védelembe kell venni a mezők népét. Ezt czélozzák a már 1596 óta kiadott vadászati rendeletek. 1598-ban eltiltatik a tüzifegyverviselés (bâtons à feu) mindenkinek, a tényleges katonákon és a saját földjeiken vadászó urakon kívül; visszaesés esetén halálbüntetés van kiszabva a tilalom áthágóira.⁴⁾ Az 1601.-i nagy vadászati törvény, hogy a lábon levő veteményeket megóttalmazza, még a nemeseket is eltiltja a vadászattól, márczius elsejétől fogva az aratás, illetőleg szüret utáni.⁵⁾

A polgárháborúk alatt és után nyilván a föld népe volt az, melyre az adók a legsúlyosabban nehezedtek. Sully e nagy teher megkönnyítésével vezette be pénzügyi tevékenységét. »Áfin de donner bonne odeur de ses desseins: egészen elengedi az 1597 előtti évek mindennemű adóhátralékát, mely az egész királyságban együttvéve húsz milliót tett ki s valósággal megbénította a parasztság nemzetfenntartó munkásságát, különösen a déli tartományokban.«⁶⁾

Hasonlókép a földműves lakosság terheit csökkentette az adómentességek nagysikerű revíziója, amelyről más helyen már megemlékeztünk, ép úgy, mint rendeletei az adóbehajtás körüli erőszakosságok megfékezésére (szerszámok lefoglalása, hátralékosok bebörtönzése stb.).

Hogy a földművelés munkája minél intenzivebb legyen, még az iránt is lépések történtek, igaz, hogy sikertelenül, hogy az ünnepnapok száma, mely a parasztságot csaknem féléven keresztül dologtalanságra kárhoztatta, leszállították.⁷⁾ Amit XIV. Lajos

¹⁾ Sully: *Oeconomies Royales* I. 283.

²⁾ *Lettres missives* IV. 946. V. ö. Quesnay eme tételét: »A vidéki lakosság gazdagsága élteti a nemzet gazdagságát. Szegény parasztság, szegény ország.« Fenyvessy Adolf: *Quesnay és Turgot*. 2. kiad. 1898. 43. lap.

³⁾ *Lettres missives*. IV. 749.

⁴⁾ Isambert: *Recueil des anciennes lois* XV. 211. V. ö. L'Estoile: *Journal inédit* 24.

⁵⁾ U. o. XV. 247. és kk. ll.

⁶⁾ *Oec. Roy.* I. 293.

⁷⁾ V. ö. Henri Martin: *Trois grands ministres* 24.

a jezsuiták nagy pártfogója Rómában elért, azt a hugenották egykori vezére s az előbbi szerzet küldözője, még nem tudta kieszközölni magának.¹⁾

Viszont a földművelés extenzivitása érdekében adatott ki az a nevezetes rendelet, — első e tárgyban — mely a királyság mocsarainak és ártereinek lecsapolása iránt intézkedett (1599). Okunk van hinni, hogy Sully diktálta ennek az ediktumnak szép bevezetését, amelyben többek között ezt olvassuk: »... a legnagyobb és legigazságosabb nyeresége a népeknek, különösen a miénknek, a föld megmunkálásából származik, amely nemcsak jómódban való megélhetést biztosít neki, de termékei által lehetővé teszi a kereskedést és csereviszonyt a szomszédokkal és távoli földek népeivel, s e révén aranyat, ezüstöt és számtalan oly cikket szerezhet tőlük, amelyeknek azok nagyobb bőségében vannak, mint mi s amelyek alkalmasak és szükségesek az ember használatára.«²⁾ Minden módot fel kell tehát használni a földművelés kiterjesztésére. Ezért a király elhatározta, hogy azokat a mocsarakat és berkeket, melyek az országnak különösen tengerparti vidékein oly rengeteg területet borítanak, termőföldekké alakíttatja át. Evvel a nagy szakértelmet igénylő munkával a berg-of-zoomi Hunfrey *Bradley*-t bizza meg s őt a »maître des digues« címmel ruházza fel. Munkájuk díjául az összes lecsapolandó mocsarak »igazságos felerészét« kapják *Bradley* és társai. Hasonló feltételek mellett a magánosoknak is kötelelességévé teszik a mocsarak kiszáritását.

Ezt az üdvös vállalkozást nem fogadták egyforma jó szívvvel az országban. Voltak, akiknek a mocsarakban való szabad halászat az egyetlen keresetforrásuk volt és ezek összefogva, nemcsak hogy megnehezítették a vállalkozó munkáját, de némely helyen, széthányván a töltéseket, újra elárasztották a réteket.³⁾ Erre mutat az 1607-iki új vízszabályozási rendelet is, mely a munkálatok újrafelvételéről intézkedik.⁴⁾

1608-ban (l'année du grand hiver) a Loire áradásai óriási károkat okoztak a környék mezőgazdáinak. Sully sürgős segílyt eszközölt ki a szerencsétlenül jártak számára, miután hosszú levélben tárta a király szemei elé a rombolás nagyságát s az állami segíly multhatatlan szükségét. Jellemző a király felelete is: »Isten azért bizta rám alattvalóimat, hogy mint saját gyermekeimet, oltalmazzam őket. Gondoskodjék róla, hogy a tanács jóakarattal járjon a kezükre, hogy mindennel segítsék őket, ami itéletük szerint hatalmamban áll.«⁵⁾

¹⁾ V. ö. Ballagi: *Colbert*. II. 110—111. Még a Lajosnak adott engedmény is igen csekély volt: csak 17 napot töröltek az ünnepek közül, a vasárnapokat és sátoros-ünnepeket beszámítva. Még így is maradt több mint kétszer annyi. Csak a forradalom fog itt is gyökeres reformot inaugurálni.

²⁾ Látnivaló, hogy az ipar még csak érintve sincs ebben a kis elmefuttatásban a nemzeti vagyonosodásról, pedig ugyancsak közel fekszik az eszmetársulás számára. Később alkalmunk lesz Sully autentikus felfogását is ismertetni e tárgyban.

³⁾ V. ö. a charente-i halászok ellen kiadott Arrêt du conseil-t. Fagniez: *Economie sociale sous Henri IV.* 29.

⁴⁾ *Isambert* id. m. XV. 313.

⁵⁾ *Oec. Roy.* II. 259.

1600-ban jelent meg *Olivier de Serres* nagyjelentőségű műve: a »Théâtre d'agriculture et Mesnage des Champs«. A király és minisztere örömmel üdvözölték e munkát, melytől nagy hatást vártak, különösen a kisebb nemesség életmódjának helyesebb irányítását illetőleg.¹⁾ A nemesség ugyanis a polgárháborúk alatt mindjobban elszokott a mezei gazdálkodástól; ennek folytán oly nagy adósságba merült, hogy sokan csak kastélyaik és földjeik átengedése árán szabadulhattak meg hitelezőiktől. François Miron becslése szerint 1605-ben a királyság földjeinek fele gazdát cserélt a Châteletben, még pedig úgy, hogy a nemességről átszállt a királyi tisztekre, bankárookra és mindenféle jöttmentekre, kik a zavarosban halászni tudtak.²⁾ Ezenfelül a nemesi rend hemzsegett a cadet-ktől, kik, a kor szokása szerint, az apai örökségből csaknem teljesen ki voltak zárva s valóságos proletárságot alkottak.³⁾ Csekély kis jövedelmükkel kétes ipari vállalatokba bocsátkoztak, vagy adóbérlőknek adták el nevüket (recte kivált-ságaikat), sőt némelyek egyenesen nagystilű utonállóknak csaptak fel.⁴⁾ Emellett igen nagy volt a száma azoknak a nemeseknek, kiket az udvar vonzóereje, katonai és udvari tisztségekre való kilátások a király oldala mellé csábítottak, »hacsak 2—3 lakájjal is, hol többre nem tellett.«⁵⁾ Valóban óhajtották, hogy ezeket a lejtőre jutott existenciákat a praderi agronomus tanácsai és példája a »manoir patrimonial« buzgóbb és okszerűbb művelésére serkentse.⁶⁾ Olivier de Serres véleményét, hogy a »legeltetés az a szilárd alap, melyre az egész mezőgazdaság támaszkodik«, Sully is magáévá tette; tudta, hogy a baromtenyésztés, mint a mely a trágyát szolgáltatja, feltétele a földművelésnek s ezért Serres előírásai szerint a király dominiumain mintaréteket csináltat. Az 1602 óta működő kereskedelmi tanács előterjesztésére a király állami méntelep (haras) felállítására adott ki rendeletet (Meungben) és szubvencionált egy magános által alapított kancatelepet (jumenterie).⁷⁾ Csak így volt remélhető, hogy Franciaország, mely már ekkor híres voltl ófajokban való gazdagságáról, nem lesz majd kénytelen szükséglete javát Németországból, Erdélyből és Törökországból szerezni be.⁸⁾ Laffemas azt is indit-

¹⁾ Sully említi, hogy a király minden ebéd után félóráig felolvastatott magának belőle.

²⁾ P. de Vaissière: *Gentilshommes campagnards* p. 221. Id. Lavissee: *Hist. de France*. VI. 4.

³⁾ Pl. a beauce-i és bretagne-i nemességnek közmondásos volt a nyomorusága (»ils dejeunent de l'air du temps«). V. ö. Tallemant des Réaux: *Historiettes*.

⁴⁾ V. ö. a legendás capitaine de Guillery viselt dolgainak elbeszélését: *Histoire veridique des grandes et exécrables voleries et subtilitez du G.* Ed. Fillon 1848. Bretagnei főuri család sarja. 1601-ben toborozta a zsványbandáját, a mely oly félelmes lett, hogy a hatóságok egy 4500 főnyi katonacsapattal tudták csak szétugrasztani. A vezért 1608-ban La Rochelleben kivégezték.

⁵⁾ Carew: *Relation* 437. Id. Fagniez id. m. V. ö. Montchréten: *Traicté de l'économie politique*. 1615. (Funck-Brentano jegyzetes kiadása 1889.) 41—2.

⁶⁾ A műnek volt is sikere. Tíz év alatt öt kiadást ért.

⁷⁾ Fagniez: id. m. 69. és kk. II.

⁸⁾ O. de Serres: *Théâtre de l'agriculture* I. 542. Id. Fagniez.

ványozta, hogy csak idegeneknek szabadjon lovakat behozni, de oly feltétel alatt, hogy a kapott pénzt belföldön kell elkölteniök.¹⁾

Sully volt az első, aki tartós rendet hozott a kincstári javak egyik igen fontos részének, a vizeknek és erdőknek igazgatásába. Az 1597.-i ediktum és a kevéssel utóbb kiadott »grande ordonnance« az egész igazgatást in capite et membris reformálta.²⁾ A tizenkét »grand officier« és számtalan alárendeltje anarchikus gazdálkodásának³⁾ a saját magára ruházott főfelügyelői tisztség rendszeresítésével s viszont igen nagyszámú alsóbb hivatal és hamis használati jogok meg egyéb hátrányos engedmények eltörlésével vetett véget. Utána csak Colbert foglalkozott a királyi erdők és vizek ügyével, kiegészítvén s részben módosítván Sully intézkedéseit. Ez a szervezet aztán egész a forradalomig érintetlen maradt.⁴⁾

Elismert jogcíme a nagy emlékezetre az a felfogása Sullynek, melyben Henriken kívül csak igen kevesedmagával osztozott s mely a belföldi szabad gabonaforgalomra vonatkozó rendeletekben jutott kifejezésre. Elvül jelentetett ki a gabona szabad szállítása egyik tartományból a másikba, s a kivált 1601 óta hozott rendelkezések elejét vették annak, hogy a tartományi kormányzók önkényesen szabályozzák a belföldi gabonakereskedelmet. E korban, sőt még Colbert idejében is az az előítélet volt ugyanis uralkodó, hogy a nyersterményekkel való kereskedelem s főkép a külkereskedés szabadsága megdrágítja a gabonát. Hogy a fogyasztók károsodását meggátolják, a helyi hatóságok a kivitelre alkalmas termények elől gyakran elzárták a tartomány határait. Nemesak külföldre, de még a szomszéd tartományokba sem engedték meg a kivitelt. Henrik, ki megegyezett Sullyvel abban a felfogásban, hogy »a kormányoknak nem szabad megakadályozni, hogy a kereskedelem jóvoltából mindenki hasznot huzzon abból, a mi az övé«:⁵⁾ mindjárt a vervinsi békekötés után eltörli a magforgalmi tilalmat a középső és déli tartományok közt.⁶⁾ 1601-ben a forgalom és kivitel szabadsága az egész királyságra kiterjesztetett,⁷⁾ s ez fenn is marad Henrik uralkodása végéig; csak háború meg rossz termés esetén függesztik fel rövid időre.

Valóságos jótétemény volt ez a földművelő népre nézve, mely a nagy vámok miatt eddig potom áron adta el gabonáját

¹⁾ Barthélemy *Laffemas*, »a király szabója és a kereskedelem főellenőre«, akivel még találkozni fogunk ismertetésünk folyamán, épp oly tekintély volt az ipar és kereskedelem, mint Serres a mezőgazdaság dolgában. Érdekes volna tudni, hogy mi volt Laffemas fenti javaslatával szemben Sully véleménye, aki vagyona alapjait ilyen spekulációkkal vetette meg.

²⁾ Isambert XV. 128. és 141.

³⁾ A rendelet bevezetése szerint a királyi erdők kipusztításában épp annyi része volt a tisztek hanyagságának, mint az alattvalók üzelmének.

⁴⁾ Ballagi: *Colbert* I. 234. és Bondois: *Hist. des moeurs et inst. de l'ancienne France*. I. 187. V. ö. Chérueil: *Dictionnaire historique des moeurs et institutions de France*. (Eaux et forêts.)

⁵⁾ V. ö. Poirson: *Hist. du règne de Henri X.* IV. k. 615.

⁶⁾ Isambert XV. 246.

⁷⁾ *Lettre patente du 26 février*. Id. Pigeonneau: *Hist. du commerce en France*. II. 306. A belföldi gabonaforgalom korlátozása különösen Spanyolországban volt divatban; s innen magyarázható jórésben, miért súlyodt ott oly siralmasan mélyre a földművelés. V. ö. Philippson: *Philipp III. und Heinrich IV.* II. 338.

a városi lakosságnak,¹⁾ s melyet fáradozásainak ily silány eredménye nem igen csábíthatott az intenzív gabonatermelésre.²⁾

Jórészt a mezőgazdaság körébe vág az az intézkedés is, mellyel Sully — egy 1597.-i rendelet körülírása szerint — állami fuvar-kocsiállomásokot alapít minden egymástól 10–15 francia mérföldnyire fekvő helységben, azzal a rendeltetéssel is, hogy a szegény földművesek, kiknek jószágai a zavarok alatt elpusztultak, itt olcsó díj ellenében lovakat találjanak az ekéjük mellé.²⁾

Jelentékeny vonatkozásai vannak végül a mezőgazdasággal egy már tárgyalt rendszabálynak, mely a törvényes kamatleszállításra vonatkozik. Ebben a korban a földhitel úgyszólván ismeretlen fogalom volt. A hivatalokban és adóbérletekben elhelyezett tőke sokkal többet hozott, hogysen az elvben oszthatatlan földbirtok is hitelezésre csábított volna. Így a földesgazdák csak különféle óvadékok és uzorakamatok mellett juthattak kölcsönhöz új földek vásárlására, vagy a meglévőkön való nagyobb befektetésekre. Magától érthető, hogy az az 1601. évi intézkedés, mely a kamatot leszállította, egymagában még nem teremtette meg a földhitelt, de maga az oly józan belátásra való indokolása is kellett, hogy némiképp hozzájáruljon a hitel fogalmának tisztázásához és terjedéséhez.

II.

Sully iparpolitikáját — ha szabad e szót használni — már nem jellemzi az a buzgalom és belátás, amelyről idáig bemutatott tevékenysége tanuskodott. Az az egészséges, világos, józan ész, mely egyéniségének fővonása, e pontban nagyon is földhöz ragadt. Katonatermészet — mondhatja valaki, huszonöt évi táborig élet után lépett az államügyek élére. Ámde látni fogjuk, hogy ura, aki szinte a bölcsőjéből szállt ki a csatatérre, e tekintetben sokkal tisztábban látott. Henrik tudatában volt, hogy a gazdálkodás nem áll csupán pénzgyűjtésből és takarékosaságból, hogy — leveleiben sokszor hangsúlyozza ezt — az ő gazdagsága (értsd: az államé) alattvalói gazdagságától függ, s munkájukat, termelő foglalkozásaikat sokszorozva jómódjukat s vele az állam hatalmát öregbíti. Abban a serény, nagy reményekre jogosító iparfejlesztésben, melyre Henrik, e felfogásából kifolyólag, pél-

¹⁾ V. ö. Levasseur a Lavisse-Rambaud-féle *Histoire générale* V. k. 314. lapján.

²⁾ Aligha szükséges erősítgetni, mennyire összevág Henriknek és Sullynek józan felfogása a szabad kereskedelemről a fiziokraták idevágó tanaival. Elég csak a következőket idéznünk Quesnay »*Maximes générales*«-jából: »A külkereskedelem eltiltása az oka, hogy gyakran a szükségesben van hiány, hogy a nagyon is a helyi szükségletekhez szabott földművelés annyira ingataggá teszi az árakat, mint a jó és rossz évek a terméseket, hogy ezen korlátozott művelés a földek nagy részét jövedelem nélkül hagyja. Csakis a világ minden kereskedőjének megnyitott lehető legnagyobb verseny által biztosíthatja magának a nemzet terményei számára a legjobb árakat és a legelőnyösebb keletet és óvhatja meg magát az ország kereskedőinek egyedárúsága ellen.« Fenyvessy id. m. 40 és 44.

³⁾ Isambert id. h. 131. és kk. ll.

dát mutatott. Sullynek majdnem semmi része sincs. Pedig a passzivitás ily magas helyen s ily fontos államérdekkel szemben súlyosabb beszámítás alá esik a történelemben, mint akármily túlzó igyekezet más irányban, egyéb államférfiui feladatok körül. Ha Sully csak félannyi energiát szentelt volna az iparpártolásnak, mint az úgynevezett »nagy terv« kieszelésének és előkészítésének, tán nem tartott volna közel 300 esztendeig, míg nevét Henrik többi munkatársai közül kiemelték és nem esett volna oly jelentékeny csorba Richelieuvel meg Colbert-rel való kongeniálításán.¹⁾

Óriási volt e korban a szövetek luxusa; a pompát kedvelő I. Ferencz utódait a polgárháborúk minden nyomora sem riasztotta vissza az adott példa követésétől; különösen a selyemruhák kedveltsége öltött nagy arányokat, le egészen a harmadik rendig s a vidék népéig.²⁾ S e divat igényeinek nem szabott korlátokat az a körülmény, hogy Franciaországnak e korban úgyszólván semmi selyemgyártása sem volt,³⁾ hogy ez az izlés az országot — Laffemas becslése szerint — évi hét millió erejéig Olaszország adófizetőjévé tette.⁴⁾

IV. Henrik volt az első francia király, aki az országot ettől a szégyenletes adótehertől megszabadítani törekedett. 1596-ban tanusít először érdeklődést a hazai selyemipar iránt, mikor a Tuillériákban eperfák ültetését rendeli el. Ettől fogva egyre-másra jelennek meg rendeletei a selyemhernyó-tenyésztés és selyemgyártás emelése érdekében; buzgóságát, erős meggyőződését sem gyakorlati, sem elméleti akadályok nem tudják lelohasztani.

Az utóbbiak szószólói közt első helyen éppen — minden egyébben jobbkezet — Sullyt találjuk. Amint ez maga fennen hirdeti, mindent, ami hatalmában volt, elkövetett, hogy a királyt tervétől eltérítse.⁵⁾ Levelezésükből látjuk, hogy a fáradhatatlan miniszter, ki éjjeleket tölt íróasztala mellett s akinek munkabíráásával csak a Colberté versenyezhet, figyelmetlen, szinte hanyag, mikor idevágó rendelkezések végrehajtásáról, a drága pénzen behozott külföldi gyárosok és munkások segélyezéséről van szó.⁶⁾ Végre egy nap a király felkeresi az Arzenálban⁷⁾ és nyilatkozatra szólítja fel ellenszenve okai felől egy oly ügy iránt,

¹⁾ Az Institut 1878-ban tüzte ki először pályakérdésül Sully munkásságának méltatását (hagyományos szokás szerint panegyris formájában). A díjat Perrens nyerte el; de műve — természete szerint — nem tekinthető a kérdés tudományos értelemben való megoldásának.

²⁾ A nyári ruhákat akkoriban még nem a később oly divatosná vált színes vászonból, hanem selyemből készítették.

³⁾ Egészen véve csak két selyemgyár volt, Lyonban és Toursban, de működésük többnyire szünetelt. V. ö. Chailley: *Sully*. (Kivonatok.) Bevezetés 33.

⁴⁾ Champollion-Figeac: *Documents inédits tirés des manuscrits de la Bibl. Nat.* 284. Fagniez (id. m. 103.) szerint az a 7 millió livres megfelel 66¹/₂ millió mai franknak.

⁵⁾ *Oec. Roy.* I. 516. és kk. II.

⁶⁾ A király sürgető, panaszkodó levelei: *Oec. Roy.* II. 10. és 174.

⁷⁾ Sully 1599 óta a »tüzérség nagymestere« is volt s mindig az Arzenálban tartózkodott, melynek mintaszerű felszerelése és megtöltése legfőbb gondjai egyike volt.

mely »az ő különös kedvtelésére, királysága szépitésére és gazdagítására és hozzá a tétlenség megszüntetésére szolgál a nép körében«. A mi a kedvtelést illeti — feleli Sully — hacsak erről volna szó, ő a világeért sem ellenkezne, ha még akkora árát kellene is adni, hisz eleget megszenvedett és fáradt érte Henrik, a mig király lett; de a többi argumentumra nézve nem tud egyetérteni. Kifejti álláspontját, melyben elég figyelemreméltó gyakorlati megfontolások valóságos metafizikával elegyülnek. Isten rendelése — így kezdi — hogy különböző országok különböző czikkeknak legyenek bőségében, hogy a közlekedés, a kereskedés társas érintkezést fejtsen ki a föld legtávolabb eső országai között is. Továbbá, Franciaország éghajlata, változó időjárása, a talaj minősége és a nép hajlandósága is nagyon kétséges, hogy megengedik-e a selyemtenyésztést. Legfőképp pedig, kár a népet erre az ülő, elmélkedtető (méditatív) foglalkozásra szoktatni, amely végre is alkalmatlanná tenné a katonáskodásra. Van a francia népnek jó és »minden selyemtermelésnél hasznosabb« foglalkozása: a földművelés. A mi pedig a francia pénz kivándorlását illeti, »semmi sem könnyebb, mint ezen segíteni, azáltal, hogy eltiltunk minden fényüzést és pazarlást, az igazságügy, pénzügy s általában az »escritoire« embereit s ezek családját arra a viseletre szorítván, amilyenben XI. Lajos, meg VIII. Károly idejében jártak.«¹⁾

Természetes, hogy ez az ó-római izű, államférfiunál ugyan csak triviális okoskodás nem győzhette meg a királyt kedvencz eszméje kivihetetlenségéről,²⁾ de ha lett volna is, minden kétséget eloszlatta volna de Serresnek 1599-ben megjelent »La cueillette de la soye par la nourriture des vers qui la font« című művecskéje, melyet szerzője a király egyenes megrendelésére irt, kiterjedt, pontos tanulmányok után. Megjelöli benne Franciaország azon részeit, melyek kiválóan alkalmasak a tenyésztésre, gyakorlati utmutatásokat nyujt az eperfák meg a selyemhernyók kezelésére és — a többi közt — kiemeli a selyemtenyésztésnek azt a nagy előnyét, hogy nem vonja el, mint Sully hitte, a földművest a mezei munkájától, mert a hernyók nevelése csak az aratás előtt igényel gondosabb munkát, melyet egyébként a paraszt háza népe is elvégezhet.³⁾

Nem is volt egész Colbertig oly lelkes istápolója a selyemiparnak, mint IV. Henrik, s hogy a pártfogásnak nem lett maradványosabb hatása, az egyéb felsorolandó okokon kívül, főképp a rövid tartamán mult. Buzgalmában odáig megy a király, hogy — mielőtt még a hazai selyemipar kellő munkaképességéről megbizonyosodott vagy annak elégséges lendületet adhatott volna — első folyamodására a toursi gyárosoknak, kik azt erősítették, hogy Franciaország egész selyemszükségletét el tudják

¹⁾ *Oec. Roy.* id. h.

²⁾ Ezt Sully emlékiratai is elismerik. Utolsó érvére azt feleli a király, hogy inkább felvesz három »bataille rangée«-t a spanyol királyljal, mint-hogy a nyakára jőjjenek azoknak a hosszú talárosoknak a feleségei. A király álláspontját különben szépen összefoglalják az idevágó rendeletek bevezetései. Kivált Isambert id. m. XV. 278.

³⁾ V. ö. Fagniez id. m. 115.

látni, eltiltja a selyem-, arany- és ezüstszövetek behozatalát külföldről (1599).¹⁾ Ám néhány hónap múlva oly sűrű lett a panasz a hazai árú gyarló minősége és nagy ára miatt, hogy a következő évben vissza kellett vonni a tilalmat. Sully mindig erősen ellene volt, már csak azért is, mert e fontos behozatali cikk kitiltása jelentékeny vámjövedelemtől fosztotta meg a kincstárt.

Laffemas és de Serres egymást multák felül az eperfa-ültetvények és gyáralapítások elősegítésében, s a király minden intézkedésükben kezükre járt.²⁾ Nagy mennyiségben osztották ki az eperfacsemetéket és selyemhernyópetéket; Páris, Orléans, Fontainebleau és Tours környékén kiterjedt ültetvényeket csináltak; a boulogne-i erdőben épült Madrid kastélyt selyemfosztó és kikészítő műhelylyé alakították át; olasz munkásokat hívtak be oktatók gyanánt és nemsokára Párisban, Poitiersben, Montpellierben és Lyonban új selyemgyárak alapultak, illetőleg a régiek újra üzembe léptek.³⁾ Ha elvben nem volt is barátja a selyemiparnak, csupa tiszteletből ura szándékai és »kedvtelése« iránt, utóbb Sully is valóságos buzgóságnak adja jelét a sericicültúra körül; az ő kormányzóságai (kivált Poitou) az elsők, a hol új selyemgyári vállalkozások létesültek, s rosny-i meg sully-i birtokain a saját jószántából nagyszámú eperfát ültetett.

Nem hallgathatjuk el, hogy Henrik erőfeszítései intenzív selyemipar teremtésére nem hozták meg a várt eredményt. Ennek okát Montchrétien, a híres egykori nemzetgazda,⁴⁾ első sorban a királyi tervek végrehajtóinak, egyes nagyuraknak, de különösen a népnek közönyösségében látta, a mely viszont a dolog természetében leli magyarázatát, mert — a mint de Serres is elismeri — a selyemhernyótenyésztés nem fizeti meg a ráfordított munkát, hacsak legalább két-háromezer eperfa mellett és mintegy 6–8 év múlva nem. A gyárak közül is kevés élte túl Henriket; így az ő védnökségével alapult párisi házak már halála évében megszűntek.⁵⁾ Világos, hogy a dolgok ilyen fordulata még nem igazolja Sully álláspontját; a regenzia után a selyemtenyésztés, különösen a Rhône medencéjében, mindjobban fellendült. Colbert alatt a francia selyemgyártás minőség és mennyiség dolgában egyaránt kiállta a versenyt az olaszszal.⁶⁾

A selyemtenyésztésen kívül az ipari téren csak még a bányászat az, a melyre nézve Sully valamelyes szerepét emlegetve találjuk, — s ezt is kétségbe kell vonnunk. Neville angol követ írja, hogy abban a rendelkezésben, mely 1601 júniusában az

¹⁾ Isambert id. m. 212. »Avant de defendre l'entrée des soieries étrangères, il aurait fallu avoir de quoi faire dans le royaume« jegyzi meg bölcsen Palma Cayet, e kor egyik krónikása. (*Chronologie septenaire. 1598—1604.*)

²⁾ V. ö. Isambert id. m. 278. és 291. H. Martin: *Trois grands ministres* 21.

³⁾ Lefebvre: *Hist. des classes ouvrières et de l'industrie avant 1789.* II. 168. 70.

⁴⁾ *Traité de l'économie politique.* Ed. Funck-Brenano 1889. 98.

⁵⁾ Fagniez id. m. 134.

⁶⁾ Ballagi: *Colbert* I. 130. Lefebvre id. m. II. m. 167. Chéruel: *Dictionnaire* etc. 1165.

érczbányák kiaknázási módját szabályozta, Sullynek volt legnagyobb része és »ugy látszik, ő is lesz Franciaország összes bányáinak főfelügyelője.«¹⁾ Az *Oec. Roy.* egyetlen adata, melyet e tárgyra vonatkozólag találtunk, így szól: »Hirek jöttek a királyhoz több arany- és ezüstbánya felfedezéséről (különösen Lyon környékén), a mivel nagy zajt csaptak s különösen Beringuen annyit könyörgött, hogy ő Felsége neki adta a főellenőrséget és Bellegarde herczegnek a superintendanturát.«²⁾ Nem valószínű, hogy ily jelentős, fiskális vonatkozású ügyre nézve ne maradtak volna Sullynek jegyzetei, ha tényleg része lett volna benne. Az angol követ különben a rendelet értelmével sincs tisztában, mert ez a rendelet nem fosztotta meg a tulajdonosokat »csaknem teljesen« a bányák jövedelmétől, hanem csupán bekövetelte azt a VII. Károly óta feledésbe ment tizedet, a mely az állam coproprietasát akarta jelezni és — a mi fontosabb — állami ellenőrzés alá vetette a kiaknázást.³⁾ Egyébként a bányaipar sem fejlődött úgy, a mint várható lett volna. A bányák száma még igen csekély volt, nem fizette ki eléggé a vállalkozó erőfeszítéseit és a munkások is visszariadtak még ily szokatlanul nehéz napszámtól.⁴⁾

IV. Henrik egyéb intézkedéseiben, melyeket a hazai ipar fellendítésére, így a posztó-, vászon-, gyapju-, szőnyeg-, üveg-, kristály-, fayence-, bőr- és ólomipar stb. előmozdítására tett, nem találjuk Sully tettleges részvételét. De mindenesetre az ő befolyása nyilatkozik azokban a kicsinyes és ósdi »loi somptuaire«-ekben, melyek ismételten eltiltják az aranyos, ezüstös szövetek használatát és — Isambert szerint — soha oly sűrűn ki nem adattak, mint IV. Henrik alatt.⁵⁾

Ily puritán elvekkel természetes, hogy nem jó szemmel nézte Sully a »ritka és értékes kézművek« iparosainak betódlását, a melyet a király sokféle kedvezményvel segített elő, és nem mulasztotta el urának előterjeszteni, hogy »mikép rendelkeztek e tárgyban a rómaiak.«⁶⁾ Hogy ilyféle ellenvetések mennyire hatástalanok maradtak, megítélhetjük annak az 1603-i ediktumnak a bevezetéséből, mely egy párisi arany-, ezüst- és selyemszövetgyár alapításáról rendelkezik: »Gyárak és műhelyek alapítása alattvalóink jólétének egyik legfőbb előmozdítója, mert reményt nyújt egyrészt a királyság gazdagodására és csinosodására, másrészt arra, hogy nem kell többé szomszédainkhoz folyamodnunk koldusok... módjára, másutt keresvén azt, a mit önkeblünkben táplálhatunk...«⁷⁾ Mindezek okából nagy kivált-

¹⁾ »Mr. de Rosny affects the matter much and if it proceed, is like to be superintendant of all the mines of France.« *Id. Fagniez* 34.

²⁾ *Oec. Roy.* I. 404. Beringuen a király kedvenc lakája volt.

³⁾ *Fagniez id. m.* 34.

⁴⁾ *De Thou: Hist. univ.* CXXIV. könyv. 113. és kk. II.

⁵⁾ *Isambert XV.* 239., 263. és 303.

⁶⁾ *Oec. Roy.* 616. »... en cette année-ci s'introduisirent plusieurs sortes d'ouvrages et manufactures rares et précieuses, sur quoi vous représentastes au Roy ce que les Romains avaient ordonné pour cela.«

⁷⁾ V. ö. Montchrétien egykorú nemzetgazdaságtanának következő passzusát: »Est-ce un bon mesnage, qui met la main à la poche, pour acheter ce qu'il peut recueillir de son propre fonds? qui pour faire valoir la terre d'autrui, laisse la sienne en friche?«

ságokat (nemesi cím, szubvenczió, kamatmentes kölcsön stb.) ad egy szövetkezetnek a fentnevezett gyár alapítására.¹⁾ Idegen iparosoknak is szívesen adott hasonló kiváltságokat, de mindig azon feltétellel, hogy műhelyeikben legalább felerészben francia munkásokat foglalkoztassanak.

Ily szorgos istápolás folytán vált csak lehetővé, hogy a vászon- és posztógyártás, a francia iparnak kezdettől fogva legfontosabb két kiviteli terméke, a béke tíz évében élénk virágzásnak indult. A Gobelin-ek és a Savonnerie királyi gyárai is e korban létesített és segélyezett műhelyekből fejlődtek ki. A Gobelinek ipara annak a pártfogásnak köszöni eredetét, melyet Henrik két flamand szőnyeggyártónak nyújtott, hogy Párisban (a Faubourg St.-Marceau-n) aranynyal és ezüsttel átszőtt szőnyeget készíthessenek; a Savonnerie pedig abból a műhelyből fejlődött ki, melyet Henrik 1604-ben egy Dupont nevű francziának engedélyezett a Louvreban török, kairói (quérin) és perzsa szőnyegek utánzására. Rendszeres támogatása által Henrik így megteremtője lett az ugynevezett királyi gyáraknak (manufactures royales) és ezzel a francia nagyiparnak.²⁾

Odáig ment a király jóindulata az iparosok iránt, hogy a Louvre nagyszerű grande galerie-ja földszintjét kiválóan ügyes iparosoknak engedte át műhelyekül, felmentvén őket mindennemű testületi kötelezettség alól. Sully emlékirataiból tudjuk,³⁾ hogy Henrik valami iparmuzeum-félét is akart berendezni a Louvreban s Sullytól — a részletek, összeállítások emberétől — tervrajzokat kért. De ez a gondolat, mely a mai Conservatoire des arts et métiers embriója, abban a korban még nem valósulhatott meg.

Ebben az időben különben Sully mellett, vagyis inkább vele szemben, volt már Henriknek szakavatott tanácsadója az ipari és kereskedelmi ügyekben: a királyi szabóból kereskedelmi főellenőrséggig emelkedett (1602) Barthélemy Laffemas, a colbertismus valóságos előfutára. Ő már a roueni notables-gyűlésnek előterjesztette azt a reformtervezetet, melylyel a francia ipart a szervezete meg a politikai zavarok okozta szánalmas állapotából kiemelhetőnek vélte. A céhrendszer ujjaszervezése és általánossá tétele,⁴⁾ a munkabérek megállapítása, syndikális törvényszékek, selyemipar teremtése, iparosok segélyzőpénztára, idegen munkások behívása s főképp a nemzeti ipar védelme a nyers anyagok kivitelének és a feldolgozott cikkek behozatalának fokozatos eltiltása által: ezek a Laffemas tervének főpontjai, melyeket a notable-ok részint közönnyel, részint teljes inintelligenciával fogadtak, melyekből azonban az 1602-ben megalakult

¹⁾ Isambert XV. 283.

²⁾ Levasseur id. m. II. 172. és kk. II. Valaki kiszámította, hogy Henrik tizenkét gyárat összesen 670.000 livre-rel segélyezett.

³⁾ *Oec. Roy.* II. 293.

⁴⁾ H. Hauser szerint (*Ouvriers du temps passé*, XXVIII. 1.) a céhrendszer ebben az időben még nem volt oly általános, mint közönségesen hiszik. Minden faluban s igen sok városban (Lyonban is) szabad volt az ipari munka, sőt az u. n. ville jurées-ben is sok iparág kívül állt a céhi köteléken (jurande-on). Ily helyeken és ily mesterségekben »mesterlevél« és »remek« nélkül is nyithatótt műhelyt, a kinek módja volt hozzá. V. ö. Lavisse id. m. VI. k. 7.

»Kereskedelmi tanács« részletekben eleget megvalósít, míg más-részüik csak Colbert alatt érvényesül majd egész messzevágóságával. ¹⁾

Igy pl. nem sikerült az ipari céhek rendszerének olyan megjavítása, a mint azt Laffemas tervezte. Nem tudjuk, mi része volt Sullynek az 1597. évi, a mesterségek dolgában intézkedő ediktumban, de sok van benne, a mi az ő felfogását tükrözi. A rendelet nagyban és egészben az 1581.-i »règlement général« alapján áll és lényegében fiskális szellemű. Nem is igyekszik eltítkolni, hogy létoka »a pénzügyek végső szüksége«, közelebb-ről a svájcziaiak zsoldhátralékainak előteremtése. ²⁾ A francia ipar — valamint a kiskereskedelem — fejlődésének erős gátja volt a régi »rois des merciers« intézménye. ³⁾ Ez a java középkorban keletkezett hatóságféle az ország sok vidékén lassanként minden kiskereskedőre és iparosra kiterjesztette a befolyását, úgy hogy senki sem gyakorolhatta mesterségét, ha jó pénzen mesterlevelet nem szerzett a »királyok«-tól, akiknek biráskodása alá is tartozott s a kik azonkívül minden képzelhető czímen egész sereg díjat szedtek tőle. Minden hamisítást, csalást megengedtek, ha jól megfizették őket. ⁴⁾ A fentérintett királyi rendelet, annak fejében, hogy »királyokat« minden hadnagyaikkal egyetemben megszüntette, ⁵⁾ minden kereskedőtől és iparostól bizonyos díjat követelt ($\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$ tallér) a mesteri eskü letételekor a királyi jury előtt; a nélkül egyáltalán nem adatott engedély semmiféle mesterségre vagy kereskedésre. Ezenkívül a király fentartotta magának a jogot minden mesterségben három maîtrise-t remek nélkül árúba bocsátani. ⁶⁾

Sully és Laffemas befolyásának a fentebbiekből kitünő ellentétessége talán első mérkőzése annak a két nagy nemzetgazdasági irányelvnek, mely a szabad és védvamos kereskedelmi politikában valósul meg. Sully — azt lehetne mondani — free-exchangist (ha miként már föntebb mondtuk, nem is elvszerűen, elméleti szigorúsággal): fel akarja lendíteni a hazai mezőgazdaságot és némely vele kapcsolatos iparágat, s ezek termékeit szabadon kibocsátja, hogy az idegen pénz beáradjon; megengedi a kereskedőknek, hogy a leghasznosabb, Franciaországban elő nem állított iparczikkeket kívülről vásárolják, de kitiltja a fényűzési árukat, mert ezekkel vándorol ki a legtöbb francia pénz. ⁷⁾

¹⁾ V. ö. Fagniez id. m. 90 és kk. II. A kereskedelmi tanács jegyzőkönyvei igen tanulságos dokumentumai a francia ipartörténetnek. Champollion-Figeac: *Documents inédits* etc. IV. 1 301.

²⁾ Isambert id. m. XV. 135. és kk. II.

³⁾ Merciers: vásári árusok. Egy ilyen kereskedő sem nyithatta ki a mercerie-jét, ha előbb meg nem vizsgálhatta a roi vagy kiküldöttje. Levasseur id. m. I. 613.

⁴⁾ A visszaélésekre nézve v. ö. Levasseur id. m. II. 99.

⁵⁾ Ámbár ezzel még nem tüntek el egészen, mert az 1614-i rendi gyűlés még követeli az eltörlésüket. Levasseur id. m. II. 160.

⁶⁾ Isambert XV. 135.

⁷⁾ Mintha a pénz, az ércz mennyisége volna egy nemzet vagyonságának fokmérője! Montchrétien pedig épp e korban hirdeti (*Traicté de l'économie politique* 99.), hogy nem az arany meg ezüst bősége, hanem a munka a nemzeti jólét főtényezője. Ugyancsak ő nála (XXVIII—IX.) találjuk a legtömörebb formulázását annak a kettős szabálynak, a melyet — akármit

Szinte úgy tünt fel nekünk, mintha ipari politikájának kiáltó üressége egyenesen oki összefüggésben volna nagy takarékos-ságával, örökös gondjával, hogy mindig tekintélyes pénzkészlet fölött rendelkezék. A régi iparágakat (szövet-, posztó-, bányá-, malomipar) nem vetette meg, de mintha minden egyéb ipar-termékben fényűzési cikket látott volna, különösen a mi Olaszországból vagy Hollandiából jött. Azért nézi oly rossz szemmel a király bőkezű segélyezéseit, alig látván bennük egyebet Henrik pazarlási hajlamának nyilvánulásainál.

Laffemas viszont protekcionistaának mondhatnók: minden erővel fejleszteni, de előbb szigorúan rendszabályozni kívánja a hazai ipart, a fényűzést is, mint jelentékeny tényezőjét a nemzeti vagyonosodásnak s elzárni a határokat az idegen gyári termékek elől, mihelyt a hazai ipar a fogyasztásukat fedezni képes. A mint láttuk, Henrik mind a két elvet alkalmazta, nem következetesen ugyan, hanem az esetleges konjunkturák irányításai szerint. Sok fényűzési tilalmat adott ki és eltiltotta a nyersanyagok kivitelét meg a gyártottak behozatalát,¹⁾ de Laffemas tervezetének rendszeres végrehajtására mégsem gondolt soha. Maga a »Kereskedelmi tanács« se működött sokáig (csak 1605-ig)²⁾ s a mig működött, addig sem volt voltaképpen egyéb, mint tanácsadó bizottság, a mely csak aktualis érdekű, jobbára részletkérdésekben érvényesíthette Laffemas elveit.

beszélnek is a teoriák — minden nemzetközi egyezményben alkalmaztak vagy alkalmazni törekedtek a szerződő hatalmak, hogy: »Libre échange pour toutes choses qui sont nécessité par défaut et protection pour toutes celles dont nécessité est besoin.« Montchrétien különben, az ő korában meglepő intuitióval, már mintegy a népek gazdasági fejlődésének egy törvényét is felismerte, mikor azt az észrevételt teszi, hogy az emberi élethez szükséges dolgok értéke idők folytán mindinkább csökken, míg azok az áruk, melyek az ember fényűzési és művészeti hajlamait szolgálják, folyton értékesebbek lesznek. (Id. m. IV. könyv. 353.)

¹⁾ V. ö. De Thou: *Hist.-univ.* XIII. k. 434. XIV. k. 141–2.

²⁾ Tudvalevő, hogy Colbert szervezte újra, 1665-ben. V. ö. Pigeonneau: *Hist. du commerce en France.* II. 277–8.

Lukács Károly.

Aradváros közgazdasági leírása. I.

Az Alföld délkeleti határpontja, déli Magyarországnak és a volt erdélyi részeknek kapuja, első állomása Arad. Az a város, melynek nevét hazánk legujabb történetének gyászos eseményei tették örökre emlékezetessé, de melyet, a legutóbbi pár évtized alatt, lakosságának hazaszeretete, áldozatkészsége, lankadatlan szorgalma és munkássága emelt az ország első vidéki városainak sorába.

Történetét illetőleg egyike az ország legrégebb városainak: eredete valószínűleg szent István korára vihető vissza. Alapítója a hagyományok szerint Arad vezér volt, a kit István, a szent király küldött erre a vidékre, hogy Csanáddal együtt verje le a lázadó Achtumot. De ez az egykori Arad, vagy mint a krónikákban előfordul: Orod, a mostani várostól keletre feküdt, a jelenlegi Glogovác aradmegyei falucska helyén. Itt alapította II. (vak) Béla az orodi prépostságot és káptalant. Ez utóbbinak a falai romokba dűlve ma is láthatók a faluban és a közelben levő öthalom, melyet gondozás végett az aradi Kölcsey-egyesületre bízott a kincstár, arról a hagyományról nevezetes, hogy azok fednék az 1132-iki országgyűlésen legyilkolt pártütő országnagyok tetemeit. Az eddig eszközölt ásatások azonban e részben semmi nyomot nem hoztak felszínre s így e legenda alighanem csak a nép képzeletében birja gyökereit. Az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt az egykor erős vár lehanyaglott és 1551-ben, a mikor a hóditó török fészkelte meg benne, a lakosok kivonultak és egy-órányi távolságban, a Maros folyó egyik nagy szigetén lerakták a mai Aradnak alapjait. A törökök kiűzése után ennek az újabb városnak az a feladat jutott, hogy a folyó által képezett határvonalat védje s a nehéz feladat teljesítése közben, a viharos időkben nagyobbára elpusztult a régi, törzsmagyar lakosság. Az erdélyi fejedelmek a megcsappant számú népesség kiegészítésére ráczokat telepítettek s ezek a rácz határőrök építették ki tulajdonképen a jelenlegi Arad ősi negyedét, az ugynevezett Ráczvárost, mely az egykori várra támaszkodva, szűk és sötét sikátoraiival, apró házaival akkoriban az igazi Aradot képezte. Az ugynevezett német-város, az előbbitől észak felé, már későbbi település; a mai Arad belső, nyugati része, melyet a magyar mesteremberek laktak, még ennél is később jegecedett ki. És míg a város az uralkodótól kapott szabadalmak hatása alatt

erősödött, a rácz-negyed szaporodott meg legjobban, míg a magyarság lassabban és nehezebben vert gyökeret. Közben el is pusztult újból csaknem egészen. Mikor a tizenhét század kezdetén a féktelenkedni kezdő rácz határőröket a bécsi kancellária derekasán megrendszabályozta, Szegedinec Pero vezérése alatt a ráczok feltámadtak és porrá égették Aradot. Hogy a lázadást leverték, új munkának állt a lakosság, mely ekkor már nyolcezer lélekszámra ment. Ismét felépült a város és annak tulajdonképeni fejlődése csakis ettől az időtől, az ezerhét század évek első tizedeitől számítható. Már 1751-ben ezerszáz házból állott Arad, melyen közben három ízben sodort keresztül pusztító erejével a pestis, a »fekete halál«: 1732-ben, 1738-ban és 1740-ben. Mária-Terézia idejében súlyos megpróbáltatásnak volt kitéve a város. A régi rozoga vár helyett a királynő két millió forint költséggel a Maros folyó bal partján hatalmas új várat emelt és ennek a várnak az érdekében ki akarta költöztetni Aradot a zimándi pusztára. Szabad királyi várossá emelést ígért a lakosságnak, ha kivonul régi fészkeiből, de ez vonakodott a kivánságot teljesíteni. Ennek az lett a következménye, hogy eltiltatott a városban az új házak építése és a régiek kijavítása. Csak II. József könyörült meg a sokat sanyargatott városon, visszavonván elődének rendeleteit. Mégis csak a tizenkilencedik század hozta meg Aradnak az igazi megváltást bajaitól: az 1826-iki pozsonyi országgyűlés elvben teljesítette Arad régi óhaját és felszabadította a kamara földesurasága alól, a melynek eddig alárendelve volt. A szabad királyi várossá emelés tényleg csak nyolcz évvel később, 1834-ben történt meg s ettől fogva a város gyorsabban izmosodott. Iparosok telepedtek le falai közé, kereskedelme fejlődött ki; mint a gabonatermő és állattenyésztő vidékek góczpontján, országos jelentőségű vásári forgalom támadt. A rácz elem hatalmas, gazdag polgárokból állott, de jómódúak voltak a német polgárok is, a kiknek kezében az ipar java-részben összpontosult. A magyarság csak lassan tömörült számottevő elemmé, de szívósságával mind jobban megerősödött. Az oláhság, melynek városrészét a tizenhét század végén hasították ki a várostól nyugatra eső legelőkből és erdőirtványokból, nagy rajban települt és ez képezte a földmivelő osztályt, bár a legszegényebb volt és maradt a lakosság egyes részei között. Az 1848—49-ik évi szabadságharc nagy erővel viharzott el Arad fölött és ugyancsak kitétte a várost a megrázkódásoknak. A polgárság ebben az időben fényes bizonyítékait szolgáltatotta hazaszeretetének: érzelemben kivétel nélkül magyar volt ekkor, ha nyelvben csak később lett is azzá. Minő eseményekkel jött ebben a válságos időben összeköttetésbe Arad neve, nem kell itt ecsetelnünk. Aradot elválaszthatlanul forrasztották össze a szabadságharc történetével azok az események, a melyek falai között lejátszódtak. Elég legyen csak annyit jelezni, hogy hosszú ideig tartott, míg a szabadságharc után kiheverhette sebeit a város és újból oda juthatott, a hol a háboru pusztításait megelőzőleg volt. Az összetartás, a szívós kitartás csaknem csodákat művelt itt a múlt század második felében; a város úgy külsőleg, mint belsőleg annyira fejlődött, hogy mikor elkövet-

kezett az alkotmányosság korszaka, a régi kis határőri város helyén modern alapon létrejött várost talált, mely magában hordotta csiráit a nagyvárosi, emporiális fejlődésnek és emelkedésnek.

Arad fekvése igen kedvező. A Maros folyó vidékének az a szöge, a hol a város áll, természetes találkozó pontja a nagy magyar Alföldet a Királyhágón túli országrészszel, ezt pedig a délvidékkel egybekapcsoló utaknak. A Maros maga is a legkövetlenebb közlekedési ut az Alföld és az egykori Erdély között. A kanyarulat, melyet Aradnál alkot a sűrű iszaptartalmú sárgás folyó, a legszerencsésebb viszonyok között levő földdarab. Északról és keletről a felföld utolsó sánczai nyomulnak szelid lejtéssel határához, délen a kövér, vízben gazdag Bánát fekete humusának legszélsőbb legelői érintkeznek az alföldi televény aranykalászos szántóföldjeivel. A város határain pedig gazdagon fakad a hegy nemes leve; alig órányira kelet felé domborul az aradi hegyalja szőlővel beültetett lánczolata, míg nyugaton messze rónába vész a táj a mezőhegyesi pusztá felé. A hegyvidék és a síkság e találkozó pontján épült fel és terjeszkedett ki Arad 112 □-kilométernyi területen a Maros jobb partján, míg szemben vele az erőd jellegét régebben elvesztett vár sánczai meredeznek.

A város épülése a Maros folyó kanyarulatához alkalmazkodott. Északról délre szinte félkörben simul a folyóhoz. Belvárosa a folyó felé eső részen húzódik hosszan s azt nagyon széles főút, egyben az állami útnak átkelési szakasza, szeli át a déli végeig, hol hid vezet keresztül a Maroson. Az egykori rácsváros, Sarkad elnevezéssel, ma egyik külvárost képezi, igen kevés átalakulással, a modern fejlődés legkevesebb nyomával. Másik külvárosa az egykori Pernyáva, az oláhság lakóhelye, ma Erzsébetkülváros névvel. Ez szabályos, egyenes, egymást derékszögben metsző utcákból áll, de még nagyon falusias képpel bír. Kövezete nagyon kevés, csatornázása nincs. Pedig az egykori parasztházak között sűrűn emelkednek már a csinosabb polgárházak, mert ez a városrész népesedett be az utóbbi időkben legerősebben. 1900-ban 11.292 lakója volt, tíz év alatt 3.076 lélekkel szaporodott. A kispolgárság leginkább itt telepedett meg. A Séga és Poltura nevű külvárosok elszórtan, kertek és szőlők között épült házakból állanak, az északnyugat felé vezető országút mentén; míg Gája külváros, mely hajdan külön községet képezett, teljesen elkülönítve áll a várostól s jóformán csak közigazgatásilag függ vele össze. Itt 3.988 lélek lakik, míg az ezzel összefüggő tanyákon 1.256 lakos van.

Természetes, hogy a városi élet központja a belváros. Ez, kivált főbb közlekedési vonalain, egészen nagyvárosias külsejű. Számos középületen kívül nagy magánházak díszítik utcáit, melyek kockakövezettel és aszfaltjárdával látvák el. Itt vannak a hatalmas nagy közterek: a karesú tornyú városháza által urált, a vasuti és pénzügyi paloták által szegélyezett városháztér, a tizenhárom vértanu szobrával ékes, kétemeletes bérpalotákkal körülvett Szabadság-tér, a görög-keleti püspöki templom kettős tornyának árnyában a piacul használt Tököli-tér és küljebb a szintén tágas Ferencz-tér, melyen a vármegyei közkórház áll.

A Marost hatalmas védtöltés koronája szoritja el a város utcáitól s a partok és a festői szép új körutak közötti területet üde, viruló parkok képezik. A belvárosban vannak az összes közintézmények s ezek közül igen sokat modern, új, palotaszerű épületekben a marosi sétányra néző körutakon helyeztek el. Itt volt ugyanis teljesen szabad területe a városnak az újabb alkotásokra; az előbbi pusztaság helyén valósággal új, nagyon díszes városnegyedet alkotott az utóbbi húsz esztendő tetteje. A városban most 16 nagy gyárépület, 95 középület és 5.216 lakóház van.

A Maros Aradnál nem hajózható, csak tutajokkal és kisebb evezőhajókkal lehet rajta közlekedni. Vize nagyon szeszélyes, duzzadási és apadási viszonyai szinte kiszámíthatlanok. Nyáron és őszszel alig lehet még tutajt is usztatni rajta, mikor meg a hegyekből az áradás le zúdul, vadul meg dagad és roppant sebességgel zajlik alá, úgy, hogy akkor meg e miatt nem alkalmas a szállításra. Szabályozása most van folyamatban, még pedig két-féle irányban: alulról a Szeged melletti torkolattól felfelé és Arad-megye keleti részétől lefelé. A szabályozás igen nehéz, mert alul a medernek rendes hajóúttá kiképzése, fenn pedig az elfajulások helyrehozása roppant nagy munkát ad. Lassan is megy ez, mert az államnak nincs hozzá elég anyagi ereje. 1868-tól 1904-ig 2,649.731 koronát fordítottak a Maros szabályozására, de ezek a szabályozási munkák 1875-től 1887-ig teljesen szüneteltek s most is, hogy folyamatban vannak, alig évi 300.000 koronát vehetnek igénybe. Így hosszú időbe fog kerülni, míg az aradi partok mentén hajózhatóvá lesz a Maros, pedig ettől nagyon sok függ a város kereskedelmének emelkedése szempontjából.

Az éghajlati viszonyok Aradon a végletekre nagy hajlandóságot mutatnak. Az abszolút szélsőségek $+37.1$ és -23.3 C^o közt ingadoznak; a középhőmérséklet 10.6 C^o. A szelek uralkodó iránya az északi és a délnyugati. A csapadék mennyisége 673—731 milliméter közt, a csapadékos napok száma 116—125 közt változik.

Népesség. Arad a múlt század derekán még gyér lakosságú kisváros volt, melynek lakossága igen lassan növekedett: 1850-ben csak 22.398 lakosa volt e városnak. Még az 1869-iki első népszámlálás idején is csak 32.725 lakost állapított meg a statisztikai felvétel. Attól fogva azonban gyorsabb menetet kapott a lakosság szaporodása, még pedig nem annyira a természetes szaporodás, mint a beköltözések segélyével. 1880-ban már 35.556 főből állott a népesség, a mi még szintén csekély szaporodásnak felel meg, de már a nyolczvanas évtized népszaporodását igen örvendetesnek lehet mondani; 1890-ben 42.052 lakosa volt a városnak, vagyis hat és félezerrel több, mint tiz évvel annak előtte. Az 1890-től 1900-ig terjedő évtized alatt még nagyobb volt a szaporodás: a legutolsó népszámlálás adatai szerint 1900-ban a város polgári népessége 53.903 lélekszámot tett, vagyis közel tizenkétezer főnyi szaporodást mutatott fel. Ehhez képest míg 1869-től 1880-ig 8.7% -os, 1881—1890-ig 18.3% -ot tett a népesség szaporodása, az 1891—1900-ig terjedő idő alatt 28.2% szaporodás mutatkozott és ennek segélyével Arad a vidéki városok között (Budapestet nem számítva) a hatodik helyre emelkedett. A népes-

ség szaporodása 1869-től 1900-ig 64·7°/_o-ot tett ki, tehát oly nagy arányt, amit előtte csak Budapest, Fiume, Kolozsvár és Pécs mutattak fel a törvényhatósági joggal bíró városok közül. A népesség szaporodásának aránya azóta is lépést tart a kimutatott számokkal, mert a kiszámított népesség az 1905. év végén már 62.219 főre rúgott. A magyarországi városok népesedése nem olyan nagy, mint más országoké, de az országos viszonyok között az aradi népszaporodás igen jelentékenynek mondható és azt bizonyítja, hogy ama nehéz viszonyok daczára is, melyek között az utolsó két évtizedben e város népessége úgy a közterhek szaporodása, mint a megélhetés drágasága miatt küzdök, Arad mégis erős vonzó erőt gyakorol a leteleplőkre és ezek számát nem képes lenyomni a napról-napra nagyobb mérvet öltő kivándorlás sem. Arad népsűrűsége □-kilométerenkint 502·3 lélekre megy, míg 1890-ben csak 382·4 volt, a mi azt jelenti, hogy a város mind sűrűbben és sűrűbben lakott területet képez.

A város népessége az utóbbi évtizedek alatt erős átalakulásnak volt alávetve. Míg a régebbi időben rácok, németek és románok képezték a lakosság zömét, az utóbbi évtizedekben hatalmas győzelmet aratott itt a magyarságnak a fölényért folytatott küzdelme. A városalapító rác lakosság csaknem teljesen kipusztult, ahogy az ország egyéb városaiban is kiveszőben van, a délvidék kivételével; az oláhságot visszaszorította, a németiséget pedig magába olvasztotta a magyarság. Ezt az örvendetes tényt élénken illusztrálják a következő számbeli adatok.

Nyelvre nézve volt a lakosságból 1900-ban:

Magyar	37.935	(70·4 ^o / _o)
Német	5.151	(9·6 ^o / _o)
Román	8.816	(16·3 ^o / _o)
Szerb	1.389	(2·5 ^o / _o)
Tót	266	(0·5 ^o / _o)
Egyéb	346	(0·7 ^o / _o)

A népesség ezen megoszlásának arányszámait az 1890-iki népszámlálás eredményeihez képest következőleg oszlottak meg:

Magyar	61·6 ^o / _o
Német	13·3 ^o / _o
Román	18·7 ^o / _o
Szerb	4·0 ^o / _o
Tót	0·8 ^o / _o
Egyéb	1·1 ^o / _o

Mint ebből látható, a magyarság számaránya 8·8°/_o-kal szaporodott (az 1890-iki 25.901 magyar lakossal szemben 1900-ban 37.935 állott) és a magyarság szaporodása legerősebben csökkentette a német lakosságot. Ennek a vesztesége a magyarság rovására 3·7°/_o volt tiz év alatt és ez a beolvasztás szinte egészen más képet adott a városnak, mely a mult század hetvenes éveiben a németiség domináló szereplése alatt élt. Ipara, kereskedelme német volt, legtekintélyesebb hírlapja német nyelven jelent meg; három-négy kölcsönkönyvtárból németnyelvű könyvekből meri-

tett szellemi táplálékot a középosztály; a római katolikusok egyházában német hitszónoklatok járták stb. Mindez eltűnt. Kevés város van a hazában, a hol a magyarság térfoglalása olyan nevezetes és örvendetes lenne, mint Aradon volt, különösen a németiséggel szemben, melynek suprematiája egészen letörött harmincz esztendő alatt. De fogyott a román elem is: tíz év alatt 2·4⁰/₀-kal, a mi annál figyelemre méltóbb, mert egyrészt a város oláh lakossága az őstermeléssel foglalkozó népből kerül ki, mely a város két külvárosában ugyszólván erősen elbástyázva külbehatások elől, együtt élt azelőtt s így nehezebben volt hozzáférhető a megmagyarosodás javára, másrészt a városban lakó oláh értelmiség sokféle eszközzel (társadalmi propagandával, oláh-ajkú felekezeti iskolák fentartásával) igyekezett az oláhokat nyelvüknek megtartani s a görög-keleti püspök székhelye lévén Arad, ez is jelentékenyen hozzájárult az oláhok természetes fajellentálló képességének a kifejtéséhez. De a magyarság mégis rést ütött középük. Az u. n. Erzsébet-külváros, mely előbb kizárólag az oláh földművesek fészke volt, évről-évre jobban átalakul. Az iparos kispolgárság közéje ékeli magát az oláhságnak; házikókat épít nagy gyorsasággal, benépesíti az eddigi paraszt-telkek szérüskertjeit és szoritja kifelé az oláhságot, mely előbbi viszonyaihoz képest anyagilag erős dekadenciába jutott és nem képes többé ellentállani a magyarság terjeszkedésének. Csak az u. n. Gája-külvárosban maradt még meg előbbi erejében, mely távol esik a város fókuszaitól. Pedig ez a városrész egykor magyar volt s az idők folyamán oláhosodott el. Magyarul egyáltalán nem tudó családok magyar hangzású nevei bizonyítják ezt a szomorú jelenséget. Hogy a szerbek számaránya 4⁰/₀-ról 2·5⁰/₀-ra szállt alá, alig kell megokolni. A ráczok, a kik Tököli-Popovics Száva idejében hatalmas urai voltak a városnak, kihaltak és ma már nem bírnak súlylyal és jelentőséggel a város életében. Van a városnak egy része, melynek hivatalos neve Sarkad-külváros. Ezt a köznyelven ma is úgy hívják, hogy ráczváros. Ez volt Arad kijegecedési pontja; dúsgazdag szerbek házai állottak itten. De rácz alig lakik már azokban. Ott áll dúsan aranyozott tornyával a szerb templom, de egyházközsége alig van többé. A meglevő rácz lakosság manapság nem gazdag, de elszegényedett s évről-évre fogyóban van.

Az utolsó népszámlálási statisztikának egy érdekes adatára kívánok itt még utalni Aradnak szinte rendkívüli mérvben történt magyarosodása szempontjából. Mig magyarnak 37.935 lakos vallotta magát, a statisztikai felvétel a magyarul beszélők számát 47.668-ban (84·4⁰/₀-ban) állapította meg a tíz évvel azelőtt meg-ejtett számlálás 35.090 lakosával szemben. Mig 1900-ban a nem-magyarajkuak közül 61⁰/₀ beszélt magyarul, 1890-ben csak 56⁰/₀ volt az ilyenek arányszáma, jeléül annak, hogy az idegen nemzetiségűek is fokról-fokra magyarosodnak.

Arad népességének felekezeti viszonyait illetőleg megállapíthatjuk, hogy e város lakossága túlnyomóan a római katolikus egyház kebelébe tartozik. Tar tozikpedig szaporodással az orthodox egyház hiveinek rovására. Ine a vallási adatok a népszámlálás adatainak világánál:

Volt 1900-ban Arad népessége közül

római katolikus	28.253	52·4%	1890-hez képest +	0·6%
görög-keleti	10.797	20·0%	»	» — 2·0%
izraelita	5.962	11·1%	»	» — 0·3%
ev. református	5.936	11·0%	»	» + 1·7%
ágostai hitv. evang.	1.667	3·1%	»	» + 0·2%
görög-katolikus	1.202	2·2%	»	» — 0·3%
egyéb	86	0·2%	»	» —

Ezek a számok ugyanazt bizonyítják, a mit a nyelvi viszonyokat illusztráló adatokból levonunk: a magyarság terjedését. A görög-keleti vallásuak jelentős fogyásával szemben áll a magyar vallásnak nevezett reformátusoknak nagy és a római katolikusoknak (kiknek zömét a némettség felszívódása óta a magyarság adja) szaporodása. Az izraeliták számának csekély fogyása nem tesz számot, mert az aradi zsidók voltak azok, a kik leghamarabb és legőszintebben tették magukévá a magyarosodás követelményét.

Arad népessége *foglalkozási viszonyainál* fogva túlnyomóan az ipari munkálkodás körébe esik. Az 1900. évi népszámlálás adatai (bár még ez a sok tekintetben tökéletesített eljárás mellett létrejött felvétel se mondható tökéletesnek, hiszen a számláló biztosok a talált egyedek szóbeli bemondását minden kritika nélkül jegyezték be az illető rovatokba) azt igazolják, hogy az ipari foglalkozások Aradon a lakosság legnagyobb kontingenciájának adnak kenyeret. Ilyen kis százalékot tesz e város népességénél az őstermeléssel való foglalkozás, még kisebb az úgynevezett vagyonos osztály. Ez a körülmény reá nyomja bélyegét a városra: itt erős munkával meg kell keresnie úgyszólván mindenkinek a létfenntartás eszközeit s ez annál nehezebb, mert a városi lakosság soraiban igen kevés azoknak a száma, a kiknek anyagi eszközeik bősége magasabb igények kielégítését engedi meg s így az itt munkája után élő lakosság csakis a városra támaszkodó környék lakosságának szükségletei kielégítéséből nyerheti amaz eszközöket, melyek segélyével létfenntartásán felül a város közszükségleteinek fedezéséhez járulhat. Nem kicsiny ugyan annak az osztálynak a száma, a mely bizonyos meghatározott évi jövedelemből tartja fenn magát s ezt a jövedelmet életszükségletei révén a városban forgalomba is hozza, elkölti, de mégis sokkal kevesebb az ezek kezéből a termelő és értékesítő osztályok kezébe jutó összeg, semhogy az egymagában az ipar és a kereskedelem elég táplálékát szolgáltatathatná. A vidék adja meg tehát határozottan Arad lakosai megélhetésének tápját. Mivel pedig ez a vidék első sorban a földművelésből él, Arad lakossága zömének sorsa erősen függő minden időben a — jó esztendőktől. Szegénység van itt, ha rossz a termés, némi jóllét mutatkozik, ha beüt az aratás és mindenekfölött a szüret. Egyébiránt a város népességének foglalkozási viszonyait a következő adatok mutatják:

	kereső	eltartott	%	Összesen
Őstermelés	1.698	2.783	8.0	4.481
Bányászat	2	1	0.0	3
Ipar	9.724	10.856	36.6	20.580
Kereskedelem, hitel	2.268	2.839	9.1	5.107
Közlekedés	1.728	3.884	10.0	5.612
Közszolgálat stb.	1.752	2.587	7.7	4.339
Véderő	2.357	256	4.6	2.613
Napszámosok	2.053	2.922	8.8	4.975
Tőkés, nyugdíjas	1.211	1.419	4.7	2.630
Egyéb foglalkozás	908	1.686	4.6	2.594
Házi cseléd	3.186	140	5.9	3.326

Ezeket a számokat nem lehet egészen összevetni az 1890-iki népszámlálás adataival, mert, mint már jeleztem is, az 1900-iki évi számlálásnál részben eltérő volt az alkalmazott rendszer, mégis érdekesnek találom, hogy az előző népszámlálás adatainak főbb eredményeit ide iktassam, annak megállapítása czéljából, minő átalakulásnak volt alávetve Arad lakossága egy évtized alatt.

Az 1890-iki felvételnél volt Aradon

Értelmiség	3.193
Őstermelő	3.759
Bányászat, ipar, forgalom	21.812
Járadékosok	3.166
Napszámosok	7.062

Vagyis %-ban kifejezve a legfőbb foglalkozási ágakat, 1890-ben őstermeléssel foglalkozott 8.94, az ipar és forgalom terén 51.87, napszámos volt 16.79%. Ehhez képest tíz év alatt fogyott az őstermelők száma 0.94%-kal, fogyott volna az ipari, kereskedelmi stb. csoportba tartozók száma is 3.9%-kal és a napszámosok és cselédek száma 3.62%-kal. Csakhogy ezek csupán feltevések, melyeket nem igazol a valóság, legfeljebb az őstermelési csoportnál, a hol az ingatlan-birtóknak az értelmiségi osztályhoz tartozók kezeibe való átjutása apasztotta a parasztság számát, míg a többi foglalkozási csoportoknál az adatok más-képen való összefoglalásában található az eltérések kulcsa.

(Folytatása következik.)

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

Népegyetemek.

Jacques Bardoux: *L'université populaire en France et en Angleterre (Le Musée Sociale. Mémoire. Février 1907.)*

Szerzőt ma, Boutmy halála után, az angol viszonyok, az angol lélek legjobb ismerőjének tartják. Értekezésében nem mérlegét adja az angol postscolaris oktatásnak a francziával szemben, hanem kiválaszt kettőt a legújabb népegyetemek közül, melyek mindegyike kézművesek számára alakult: a párisi Université populairet, mely az 1898—1900. években, és az oxfordi Ruskin Hallt, mely 1899-ben létesült és ezeknek megkülönböztető lélektani vonásait adja. Először szervezetüket mutatja be összehasonlítólá, majd szellemüket, végül módszerüket.

A Ruskin Hall szervezetére első sorban az az egyetemi fegyelem jellemző, a melynek alá van vetve. A vezetés t. i. egy öt tagú igazgatóságra és egy húsz tagú, egyetemi tanárokból, munkásvezetők, birákból, papokból, nőkből stb. álló tanácsra van bízva, a mi kizárja azt a választási háborusdit, a mely a párisi népegyetemeken oly általános. Második jellemző vonása a csoportok hierarchiája. Legfelül van a Ruskin College, mely a kézművesek élitejének van szánva, azoknak, a kikben meg van a képesség arra, hogy munkásképviselek, szövetkezetek, cooperatiók vezetői válhassanak belőlük. Évi 1500 frankért a tanuló munkás teljes ellátásban részesül az intézetben, a hol több évet is tölthet. Szolgák nincsenek, egy szakácson kívül; nyolcz naponként adminisztrátorokat és szolgákat választ a collegium, úgy hogy a sor mindenkire rákerül. Hét év alatt 270 tanulója volt, 5% hijján csupa kézműves. (Párisban a hallgatóknak csak 75%-a kézműves.) És ezek meg is maradnak az ő társadalmi osztályukban az iskola elhagyása után is; mert az a gondolat, hogy nagyobb képzettsége által elősegítheti osztálya felszabadulását, fejlődését, ilyen ambiciót ébreszt a tanuló munkásban. A R. C. alatt vannak a Correspondence School osztályai. Ezeknek idáig 6.500 tanulójuk volt, kik havi egy shillinget fizettek tanáraiknak. A tanulóknak minden tantárgyból syllabusokat küldenek, heti anyagokra osztva, melyekben meg vannak jelölve az olvasmányok, a dolgozatok és az előadások themái. A tanulótól napi egy órai munkát követelnek, mely a kézikönyv és az ajánlott művek jegyzetekkel kísért olvasásából áll; azonkívül havonként egy dissertatiót. Ezen egyéni munkán kívül hetenként összejöveteleket tartanak,

melyeken adott thema felett vitatkoznak. Ezekből a levelező osztályokból ujonczozzák vizsgák útján a R. C. tagjait, kik közül sokan ösztöndíjasok. Mert — s ez a harmadik vonása a R. C. szervezetének — a collegium fentartásában fő részük a cooperativ egyesületeknek, Trade Unionoknak és Trade Counciloknak van. Az Amalgamated Society of Engineersnek pl. 9 tagja ingyen tölthet egy évet az intézetben, azon nagy alapítványok fejében, melyeket az egyesület az utóbbinak tett. Ez a három jellemvonás adja meg az angol népegyetemnek azt az állandóságot, befejezettséget, mely a francziában hiányzik. Ott a gazdasági csoportok nem fentartói, hanem jórészt egyenesen ellenségei a népegyetemeknek. A hierarchia sincs meg szabály szerint. A hallgatóságot senki sem osztályozza, maguktól különülnek el az előadások niveauja szerint. S végül Párisban gondolni sem lehetne oly szigorú iskolai fegyelem bevezetésére, a milyen a R. C.-ben van, s a mely odáig megy, hogy pl. az igazgatóság eltávolíthatja az oda nem illő tanulókat.

A mi a R. C. szellemét illeti, az egyrészt állampolgári, másrészt vallásos. Az intézet a munkást a nagy társadalmi és politikai kérdések tudományos tanulmányára akarja előkészíteni, minden tanulóban a felelősség érzetét akarja felébreszteni, úgy hogy a munkás felemelhesse az osztályát és ne kívánja elhagyni. Ezért küzd a helytelen individualismus ellen, mely csak jogokat követel, mely a társaságot egyének összeverődésének tekinti, minden kötelék nélkül, nem pedig élő, fejlődő organismusnak. Elitéli az osztályharczot is, mert azt tartja, hogy nincsenek válaszfalak a társasági csoportozatok közt, s hogy abban a hadseregben, mely a mai állapot ellen harczol, minden osztályból vannak emberek. A hazafiatlanságnak sincs helye a collegiumban: a fajbüszkeség minden vitában, értekezésben felcsillan. Vallásos a szellem annyiban, hogy a mesterek moralis nevelés által igyekeznek a lelkiismereteket formálni, az angol pedig moralis cselekedetet nem tud vallásos élet nélkül elképzelni és megfordítva. Csakhogy az angol vallásban nincs semmi metaphysikai aggodalom vagy mystikus érzékiség; ők a kötelesség, az akarat vallását követik.

A módszernek két jellemző vonása van: 1. a tanulmányok korlátolt számúak, csak a polgári kötelességek megértését és gyakorlását veszik célba: angol és franczia nyelv, számtan, sociologia, nemzetgazdaságtan, ipar-, munkás- és politikai történet, közigazgatási jog, logika; 2. nevelő gondoskodás jut kifejezésre benne. »Jellemek fejlesztése nagyobb érdeke a közösségnek és a fajnak, mint theoriák alkotása.« Ezért nincsenek szolgák az intézetben s ezért nem szerezhhetnek a tanulók diplomákat. Hogy a tanár tartós hatást gyakorolhasson a tanulóra, a lecke meghallgatása és az előirt olvasmány után a tanulók megbeszélnek a themát a tanárral, azután megszerkesztik írásbeli dolgozatukat s végre egy második megbeszélésben újra meghányják a dolgozat conclusióit.

A R. C. vallásos civismusával a párisi népegyetem értelmi idealismusa áll szemben. Itt a tudományos theoriákkal akarják a munkást megismertetni. Mig Oxfordban azzal törődnek, hogy

mit fognak csinálni a munkás tanulók, itt azzal, hogy mit fognak tudni. Ott a hasznosra tekintenek, itt a szépre.

S míg, módszer dolgában, az angol a jellemet akarja nevelni, a francia program az érdeklődést elégíti ki. Amott a tananyag a társadalom megértéséhez és megjavításához szükséges politikai és gazdasági tények tanulmányára szorítkozik, a párisi előadások ellenben encyclopedikusak s a tanterv a világ és az emberiség eredetének kérdésére akar világot vetni. Ennélfogva a párisi népegyetemi oktatás philosophikus (az ily előadásokat hallgatják legtöbbször), objectiv (csak azokat hallgatják figyelemmel, kik nem agitatorius érdekből szólnak hozzájuk, kik nem politikai, sem morális irányban nem akarnak rájuk hatni) és szóbeli, mert philosophiai themákról nem lehet írásbeli dolgozatokat várni a munkástól. Az eredmény is ehhez mérten különböző. A R. C.-ből egy sereg tanuló került ki, a kik most képviselők, községtanácsosok, szakegyeleti titkárok stb. A párisi népegyetem ellenben nem mutathat fel ily pozitív eredményt; sok ismeretet közöltek ott, a melyeknek több-kevesebb hatásuk lesz, a szerint, a mily talajra hullottak.

Végül lélektanilag jellemzi az angol munkást és szembe állítja vele a francziát. Az elsőt nagy ellenálló ereje, erkölcsi öntudata és utilitarius felfogása föléje emeli a — talán a rossz lakás- és táplálkozási viszonyok, meg a szeszélvezet folytán — ideges, változékony és gyenge ellenállású francia munkásnak; a kiből kevesebb a solidaritás, az egyesülési hajlam, s kit jobban vonz az értelmi és gazdasági libertinismus, a forradalmi ideál, mint a marxista socialismus, a fegyelmezett, szervezett egyesülés, s a kit inkább érdekelnek a metaphisikai discussiók, az abstract, de kényelmes és világos rendszerek, mint a morális hygiene hasznosítható elvei.

l. k.

Egy-gyermekrendszer.

Gróf Széchenyi Imre: *Az egyke.* Budapest, 1906. A Budapesti Hirlap nyomdája. 129. old.

Széchenyi Imre halála után bocsátotta közre családja ezt a kis tanulmányt, a melyről észrevehetőleg hiányzanak az utolsó simítások. Az egy-gyermekrendszer dunántúli, főleg somogyvármegyei hódításának bemutatására van szánva az egész munka, mely részint közvetlen a szerző által beszerzett adatokra, részint pedig a dunántúli református lelkészek által készített anyakönyvi s más egyházi kimutatásokon nyugvó statisztikára támaszkodik.

Az egy-gyermekrendszerről szóló főrészt polémia előzi meg, a magyarság szaporodása kérdésében, midőn a szerző Ajtay Józsefnek egyik munkájában felállított merész következtetéseiivel szemben gyakorol helyes s e tulzó következtetéseket visszautasító kritikát. A francia egy-gyermekrendszer mellé odaállítja a dunántúli magyarságét, majd megismételi egyik akadémiai felolvasásában még 1892-ben ismertetett s az egy-gyermekrendszer elleni küzdelmet szolgáló propositióit, majd bemutatja 57 somogyvármegyei község nagyrészt református lakos-

ságnak körében a születések csökkenését feltüntető adatokat, azon okokkal együtt, melyek szerinte az egy-gyermekrendszer forrásai. Ezeket részint »kizárólagosan egoisztikus okok«-nak, részint a »gyermek jövőjéről való gondoskodás«-nak nevezi, de rögtön hozzáfűzi: »természetes, hogy mindkét csoportba tartozó okok feltételezik a vallástalanság és erkölestelenség okozta cinizmust, a mely nem áll emberi kézzel belenyulni Isten rendelkezésébe.« (91. old.)

Állami és egyházi adózási reform, a több gyermekes családapáknak kedvezményben való részesítése, a több gyermekes család egy férfi tagjának a katonáskodás alóli mentessége, teljesen ingyenes, állami népoktatás, vagy legalább is az iskolai terhek alól való felmentés biztosítása a sok gyermekű családok részére, az állam által nyújtott évjáradék a sok gyermekes szülőknek öregségök idején, a földéhség csillapítása a kötött birtok szabaddá tétele után, telepítés, parcellázás, iparfejlesztés, a bábák szigorú ellenőrzése stb. stb., ezek az egy-gyermekrendszer elleni küzdelem eszközei, nem ugyan Széchenyi Imre, de az általa nyilatkozatra felhívott lelkészek véleménye szerint, melyek közt talán nem minden érdekesség nélkül van kiemelve az, hogy a kötött birtok szabaddá tételét a lelkészek egy része nem kívánja.

Széchenyi a maga nézeteit a »nemzeti politikánk eszközei« című utolsó fejezetben foglalja össze. Az u. n. »magyar fajpolitika« hívei által sokat hangoztatott, ismeretes kívánságok és gondolatok ezek, melyek gyökérszálaikkal egy agrárius-feudális világnézetből táplálkoznak s onnan meritik életerejöket. A hazafiság a szerzőt is hajlandó elzárkozóvá, sőt szűkkeblűvé is tenni a nemzeti érdekek védelmezése céljából. De a mi az »egyke« elleni harcot illeti, úgy látszik, maga sem bizik teljesen propozícióiban: az ősi magyar szokással ellenkező örökösödési és egyéb törvények megváltoztatásában és az egy gyermekes családokat ma kedvezményben részesítő törvényeink megszüntetésében, mert — mint maga mondja — »csak a vallásos élet újabb fellendülésétől remélhetünk lényegesebb javulást.« (120—121. old.)

Kétségtelen, hogy mélyreható pusztítást visz véghez a magyar földművelő népesség szaporodásában az egy-gyermekrendszer, de a nem földművelő népesség körében is meglevő ezen új-malthusianizmus miatt nem szenvedhet-e ép úgy — a mint hogy szenved is — a nemzeti érdek? Miért kell hát első sorban éppen a földművelő parasztság egyke-rendszerét ostromozni és miért nem a magasabb osztályokét is? Ha pedig erre a kérdésre a helyes feleletet megadtuk s elgondolkozunk amaz okokon, melyek a parasztságot az egyke rendszerére áttérni ösztönzik s azokon a gazdasági okokon, melyek között tekintélyes helyet foglal el az is, hogy a paraszt éppen a Dunántúl nem tud földet szerezni a nagy megkötött birtokok miatt, nem láthatnók-e az egy gyermekrendszer elleni harc egyik eszközéül azt, a mit Széchenyi óvatosan kerül: a kötött birtoktömbök szabaddá tételét? Az egyén népesedési politikája és az állam népesedési (és így nemzeti) politikája ellentétben áll egymással: az egyénre, a mennyi-

ben az a birtokos osztályok egyikének vagy másikának tagja, tény, hogy elég sikerrel és előnnyel jár a népesedés tekintetében követett azon eljárása, melyet a hatalmi politika álláspontján álló állam a maga magasabb szempontjából anathéma alá vet. A két érdeket össze kell egyeztetni; összes mai állapotaink ugyanis kompromisszumok: igazi megoldást a jelen nem tartalmaz. Ezt az összeegyeztetést kíséri meg Széchenyi; tanulmánya eredeti adataival érdekes és figyelemreméltó, de az összeegyeztetésre tőle ajánlott eszközök hiányosak, nem kimerítőek és nem is mind megfelelők.

Kovács Gábor.

Collectivszerződések.

Dr. Fanny Imle: *Die Tarifverträge zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern in Deutschland.* Jena, 1907. IV. és 159. lap.

Adam Brogsitter: *Der Tarifvertrag unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung in England, sowie der deutschen Buchdrucker Tarifgemeinschaft.* Essen-Ruhr, 1900. 93. lap.

A midőn nálunk a munkáskérdésnél a collectivszerződések rendszerében látjuk a békés megoldás reményét, a két kis munka épen kapóra jön és felvilágosítást nyújt arról, hogyan válik be a collectivszerződés, vagyis volt-e másutt gyakorlati hasznuk azon szerződéseknek, melyeket a munkások szakszervezetei a munkaadók érdekszövetségeivel kötöttek.

Imle művecskéjében a collectivszerződések történeti fejlődését vázolja. Szerinte a collectivszerződés az alkotmányos érzés következménye. Németországban a nyomdászok voltak az elsők, a kik az eszmét életbe kívánták léptetni és már 1848. július havában a Mainzban tartott nyomdasegédi nemzeti gyűlésen egy tarifaközösség-tervezetét dolgozták ki és a parlamenttől követelték, hogy a nyomdafőnökök szervezetéről gondoskodják, hogy a collectiv szerződés megköthető legyen; hosszú küzdelem után sikerült 1868. évben Berlinben egy tanoncz-tarifascálát kiküzdeni. De az ügy csak akkor nyer nagyobb lendületet, midőn végre 1869. évben a nyomdafőnökök egyesülete létrejön. Kezdetben a főnökök egyesülete nem akarta elismerni a segédek szervezetét egyenjogú tárgyalónak és sokáig e felett küzdött a két fél, csak 1873. évben folynak a tárgyalások paritásos alapokon. Ekkor jött létre az első tarifaegyezmény. »De a tarifaegyezmény formai elfogadása ép oly kevésbé biztosítja általános érvényre jutását, a miként egy jó törvénynek a meghozatala még nem hozza meg a rendet az államban.« A megkötött tarifaegyezmény Németország sok vidékén valóban nem tudott érvényre jutni; különösen az 1891. évben gyuladt ki az óriási küzdelem, melyben a nyomdai munkások a 8, illetőleg 8^{1/2} órai munkaidőt követelték, bár utóbb maguk is átlátták, hogy ebbeli követelésük a viszonyoknak meg nem felelő. Ezen nagy küzdelem után a munkások és munkaadók sokáig meglehetősen hidegséggel néztek egymásra, de mégis 1890-ben továbbra is fentartották a tarifaegyezséget.

A betűöntők korán követték a nyomdászok példáját, de inkább helyi egyezségekre törekedtek; így már az 1868. évben kötöttek tarifaegyezményt Lipszében. A könyvkötők 1873-ban

szintén Lipsében, a német könyvpiacz székhelyén, létesítettek tarifaegyezséget. A késesek 1870. körül Gräfrath, Wald és Solingenben accordáratokat állapítanak meg. Hasonló törekvéseket valósítanak meg abban az időben a kaszacsinálók és a reszelővágók. A kesztyűsök 1880-ban a szabásmértékek egyesítésére kötöttek egyezményt. A butorasztalosok sokáig küzdöttek collectivegyezményért, törekvésük sikerre vezetett 1887. évben Lipsében, 1888-ban Stettinben, 1889-ben Bergdorf és Sandecban. Szintén eredményre vezetett a közös megállapodás a kefekötőknél, a kosárfonóknál, a stukkaturóznál és a fonóknál. Az építőiparosoknál a kezdeményező lépések igen nehezen haladtak és csak némely helyütt és bizonyos egyes ágaknál sikerült tarifegyezményeket létrehozni. A tarifaszervezők egész erőteljességökben 1890. óta jelentkeznek, a szakszervezeti congressus pedig 1899. évben kimondotta, hogy collectivszerződés mindazokban az iparágakban kívánatos, a melyekben mind a munkások, mind a munkaadók erős szervezetei megvannak, mert csak ezek nyujtják a biztosítékot arra, hogy a collectivszerződésben kikötötteket szigorúan meg is fogják tartani. A collectivszerződések azóta nagyon terjednek és szerzőnk összeállítása szerint ma (1905.) Németországban 1.080 tarifaegyezmény áll fenn és pedig 406 az építőiparokban és a cserépfedők körében, 135 a faiparban, 106 a díszítési iparban, 98 az élelmiszerek ipariban, 86 a szállítótársaságokban, 76 a fémiparban, 71 kő- és agyagiparban, 36 a mély építkezésnél, 34 a ruházati és bőriparban, 32 a grafikai iparban. Mennyi iparosra és alkalmazottra terjednek ki ezek a szerződések, erre nézve egyelőre pontos adatokat nem tudott szerzőnk szerezni.

A tarifa vagy collectivszerződések természetét tanulmányozva, főjellegük abban található, hogy paritásos alapon köttessenek meg, azaz egyenlőjogú vállalkozók egyesülete egyenlőjogú munkások testületével szerződnek; többnyire időre, nem igen hosszabb időre, mint öt évre köttetnek, leggyakrabban úgy, hogy ha az utolsó évben fel nem mondatnak, továbbra érvényesek egy évre. A szerződések megtartása felett rendszerint a felek mindegyike részéről választott bizottságok őröködnék és e bizottságok kebeléből vitás kérdések eldöntésére választott bíróság alakul, melynek elhatározása föltétlenül mérvadó. A collectivszerződések gondoskodnak arról, hogy a piszkos verseny az illető iparágban lábra ne kapjon; megakadályozzák az inasokkal való túlságos munkát az által, hogy az inasok számát az alkalmazott segédek számától teszik függővé; és megakadályozzák, hogy a segédek a munkaidő után saját kezükre dolgot ne vállaljanak. A szerződések gondoskodnak egyúttal arról is, hogy a munkaközvetítés rendben folyjon és e végből rendszerint a városok támogatását is megnyerik. A szerződésekben gondoskodnak arról, hogy a munkaidő tartama megállapíttassék, a túlságos munka meggátoltassék, a vasárnapi munkaszünet megtartassék, az éjjeli munka nagyobb díjazásban részesíttessék és végül a munkabérek szabályozására részletes tarifát állapítanak meg, minthogy pedig ez a lényege minden collectivszerződésnek, Németországban ezeket az egyezményeket tarifaszervezőnek hívják.

A szerző tüzetes vizsgálat tárgyává teszi a tarifaszervező-

nek socialpolitikai jelentőségét. A társadalmi béke és főképp a strikeok és munkáskizárások elhárítása a főcél, melyet a collectivszerződések el akarnak érni. Habár a strikeok és munkáskizárások még ott sem szűnnek meg, a hol collectivszerződések fennálltak, Németországban mégis épen ezek a szerződések igen terjednek és jótékony hatásúak. Így a nyomdászok egyik évi jelentéséből kitűnik, hogy a tarifaszerződés 1896—1901. évi szakában a vállalkozók száma 3.244-ről 3.691-re, az alkalmazottaké 26.020-ról 38.682-re emelkedett, a kik az egyezménynek hódoltak és ezen idő alatt csak nyolcz nyomda lépett ki a köteleléből. A munkaadó és munkás közti kartársi viszony erősbül és jó és békés állapotok uralkodnak. Ugyanez tapasztalható a betüöntők, a reszelővágók, bádigosok, építőasztalosok, butorasztalosok, agyagárúiparosok, építőmesterségek, cserépfedők és szabók körében. »Annyi bizonyos, hogy a munkások megelégedettsége a munka feltételeivel és a mód, melylyel megállapításukra közrehatathatnak, biztosítja annak a szükségességét, hogy a vállalkozókkal állandó és zavartalan békés viszonyban maradjanak, és a vállalkozók ismét a munkaerő szükséges voltát abban az arányban fogják jobban méltatni, a melyben közreműködésük a társadalmi reform előmozdításában szükségesnek tűnik fel.« Szerzőnk jól tudja, hogy a tarifaszerződések hatásáról egyelőre még végleges ítéletet mondani nem lehet, »annyi azonban már is mondható: egy lelki forradalom kezdődik munkások és munkaadók tágas köreiben a szerződéses összműködés által, a kölcsönös viszonyok az üzleti összetartozandóság és a közös kötelességek eddigi felfogásában revisio mutatkozik. Sok előítélet egészen csöndben megszűnik; új traditiók keletkeznek és remélni lehet, hogy — igaz más tényezők közreműködésével is — e tarifaközösségek által az absolutisticus individualismus, illetőleg az osztályegoismus helyét az iparvilágban az alkotmányos szervezet szellemen fogja elfoglalni.«

Brogsitter munkája mintegy kiegészíti Imle munkáját, mert vizsgálata tárgyává teszi azokat a jogi nehézségeket, melyek Németországban a tarifaegyezmények útjában állanak. Mivel nálunk is majdnem ugyanazok az intézkedések érvényesek, a melyek e részben a német ipartörvényben fennállanak, a mi szempontunkból is érdekesek fejtegetései. Szerzőnk bevezetésében utal azon súlyos anyagi veszteségekre, melyeket a német közgazdaság a sztrájkok következtében szenved; így a nagy ruhr-völgyi bányasztrájk 5 millió tonna bányahiányt okozott, a mi a bányavállalatoknál 70 millió márka veszteséget jelent; a munkások 19 millió márka munkabért vesztek; a vasutaknál a napi fuvarbér kimaradása 45.000 márka, a rajnai hajózásnál 600.000 m., ehhez járul az iparnak indirect vesztesége az által, hogy a vasipar, a fémipar és a gépipar különböző ágai szenvedtek. A sztrájk által okozott veszteségeket 150 millió márkára teszik. A collectivszerződések hivatva vannak a munka terén biztonságot adni. De a collectivszerződések megkövetelik a szabad egyesülés teljes uralmát; pedig az eddigi német ipartörvény csak bizonyos tekintetben biztosítja a coalitio jogát. A német ipartörvény 152. §-a következőképp intézkedik: »minden tilalom és

büntetés, azért, mert iparosok, ipari segédek, legények vagy gyári munkások magasabb bér vagy jobb munkaviszonyok elérésére összebeszélnek vagy egyesülnek, különösen mert a munka megszüntetése vagy a munkások elbocsájtása következik be, ezennel megszüntetik.« A midőn így a törvény a teljes coalitio-jogot megadja, ugyanabban a §-ban jogi hatását gyöngíti, mert »mindenkinek szabadságában áll az összebeszélés vagy egyesülésből bármikor kilépni és e miatt ellene sem panasz, sem perjogi kifogás nem emelhető«. A német ipartörvény szerint tehát a collectivszerződésből eredő vitás kérdéseket bíróilag érvényesíteni nem lehet, vagy érvényesíthetésük legalább is kétes. »Jogi kényszer a tarifahúségre nincsen«. Ha megszűnnék a 152. §. második mondata, akkor a collectivszerződés meg nem tartóját bíróilag is kényszeríteni lehetne a szerződés megtartására, illetőleg kártérítésre. Még nehezebbé válik a helyzet az ipartörvény 153. §-a által, (mely megfelel a magyar ipartörvény 164. §-ának) mely szerint az összebeszélések, fenyegetés, tettelegesség, becsület-sértés vagy lealacsonyítás alkalmazásával büntetendő cselekmény. Az ipartörvény ezen határozatai folytán a német bíróságok a collectivszerződésekből származó vitákban nem ítélik. A collectivszerződések ez okból megkövetelik, hogy az ipartörvény módosíttassék, illetőleg hogy a törvény világosan kimondja, hogy a collectiv szerződésre az összebeszélésekről szóló intézkedések nem vonatkoznak. Nem szabad abból, hogy sok collectivszerződés tulajdonképen sztrájk útján jött létre, magát a collectivszerződést elítélni, annál kevésbé, mert az újabb közgazdasági felfogás a sztrájk jogosultságát is elismeri »A sztrájk joga másban nem bir korlátot, mint az állami rendben és a saját embertársaink szabadságában. Ha a sztrájk ezeket a korlátokat nem lépi át, akkor el kell tünni; nem lehet föltételekhez kötni, nem lehet szájkosarat adni vagy lánczra verni. Csak ha e korlátokat áttöri, akkor van helye a büntetésnek.« A könyv többi része nem foglalkozik a tarifaszterződések jelentőségével, előadja az angol viszonyokat és a német nyomdatarifa fejlődését.

(—vits.)

Lakáskérdés.

Ferenczi Imre: *A munkáslakás-kérdés, különös tekintettel Budapestre.* Budapest, 1906. Kilián Frigyes utóda kiadása. 176. oldal.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara a munkáslakások kérdésének tanulmányozásával bizta meg egyik fogalmazóját, Ferenczi Imrét, a ki studiumairól előterjesztést is tett még tavaly a kamarának s tanulmányai eredményét e könyvben kiadta.

A munka a felhasznált források előrebocsátása után, a városi munkáslakás-kérdésnek szociális és iparfejlesztési szempontból fontos voltát hangsúlyozó bevezetéssel kezdődik. Az első részben a szerző a fővárosi lakásmizériák hosszú sorát, természetét, az orvoslásukra való kilátásokat ismerteti. A második részben összefoglalja az olcsó, megfelelő és egészséges kis lakások létesítésére külföldön és nálunk is tett kísérletek eredményeit, hogy

a harmadik részben kifejthesse a fővárosi viszonyok követelte reform-intézkedésekre vonatkozó javaslatát.

A fővárosi lakásmizériák felsorolása alkalmával megtudjuk, hogy a budapesti összes lakások számának 82·7⁰/₀-a 1—2 szobás (12. old.), s Budapesten aggasztóan rossz viszonyok közt él (mert egy szobára 6-nál több lélek esik) a lakosság 36·3⁰/₀-a, s kedvezőtlenek a lakásviszonyai, (mert egy-egy lakószobára 4—5 egyén esik) a lakosság 29·6⁰/₀-ának. (13. old.) Már az 1893-iki lakásstatisztika szerint egy egyszobás, konyhanélküli lakás átlagos évi bére Budapesten 168 kor. volt, az egyszobás és konyhás lakásé 246 korona, a kétszobás és konyhás lakásé pedig 334 kor. (Bécsben is jóval kevesebb. — 19. old.), de mivel az utóbbi évek építési válsága az építkezési kedv csökkenésére vezetett s a háztulajdonosok a népesség növekedése folytán beállott nagy kereslettel szemben a kínálat oldalán rájuk váró előnyös helyzetet kitudták használni: a házbérek, főleg a munkáslakások bérei Ferenczi tudakozódásai szerint megállapíthatólag 20—30⁰/₀-kal emelkedtek. Ez pedig igen szomorú fényt vet fővárosi lakásviszonyainkra, melyeknek bajai: a lakások túlszűfolttsága, a túlságos magas lakásárak és a munkásnép igényeinek megfelelő kis lakások hiánya. (29. old.)

A lakásügy tekintetében világos, hogy tenni kell valamit. A nyugoti államok törvényhozásilag, nyugoteurópai városok autonómiájuk erejénél fogva segítik elő a munkásság részére történő építkezéseket. Ferenczi bemutatja az ide vonatkozó angol, francia, belga, holland, német és olasz állami, illetőleg önkormányzati intézkedéseket és intézményeket. (43. s köv. old.) A magyar állam részéről az új építkezésekre vonatkozó általános törvényen kívül, mely az adómentességet szabályozza, a munkáslakásokra vonatkozólag semmi intézkedés nem történt, mert az idevágó 1875. évi VI. t.-cikket, mely ideiglenes érvényű volt, intézkedésnek nem is tekinthetjük. Budapest főváros részéről egyedül az 1885-iki 215. sz. a. fővárosi szabályrendelet megalkotása a lakáskérdés szabályozására vonatkozó intézkedés, de az mit sem tehet a munkásság érdekében, hisz 2. pontja, mely szerint a munkáslakházak 15 évig községi adómentességet élveznek, nem nyert miniszteri megerősítést. (79. old.) Ha a főváros intézkedései nem sokat érnek, intézményei vajmi kevés értékkel bírnak: a Ferencz-városban levő 4 emeletes munkásháza, melyet a »Hajléktalanok Menhelye Egyesülete« kezel, olyan, hogy bátran arra szolgálhat például: milyenek nem szabad egy városi munkásháztelepnek lennie. (82. old.)

Az állami vállalatok (államvasutak, bányaművek, vas- és aczélgyárak) és magánvállalatok által hazánkban és külföldön épített munkáslakások bérviszonyai, építési költségei találnak ismertetést a IV. fejezetben, míg az V-ikben a közhasznú laképítő egyesületek ily irányú működése nyer leírást és bírálatot. Itt a rákos-ligeti »Munkás-Otthon Szövetkezet«-tel foglalkozik szerző bővebben (124—134. old.), melynek szociális gyengéi láttán kijelenti, hogy »a közhasznú építkezés nemes eszméje az egyetlen magyar szövetkezetnél... torzalakot öltött, a melyet az érdekelt feleknek, első sorban az államnak, semmi esetre se szabad

tovább tűrniök. Arra kell törekedni, hogy csak olyanok jussanak házakhoz, a kik azt saját családi szükségletükre akarják felhasználni, nem pedig bérbe adni, vagy vele spekulálni. A házépítőszövetkezeteket kötelezni kell arra, hogy ha már tulajdonszerzésre építenek házakat, ne csak elvileg éljenek az eredeti áron való visszavételi jog fentartásával, hanem tényleg keresztül vigyék a gyakorlatban is...«

A lakásreformra vonatkozó konkrét javaslatait a következőkbe foglalja össze a szerző: Mivel a kislakások számának a növelése az első feladat, ettől pedig a tisztos magánvállalkozás állandóan visszavonul, pedig ha csak négy lelket számítunk egy szobára, évenként a fővárosnak átlag legalább 3.750 kis lakásra volna szüksége: a kis lakások építésére nem a magánvállalkozás hivatott, mert az nemcsak, hogy antiszociális módon gondoskodik a munkásnép lakásairól, de egyáltalán nem is tud lépést tartani a fennforgó szükséglettel (141. old.), hanem a mennyiben az állam s a község mechanizmusa ehhez nehézkes, közhasznú részvénytársaságoknak kell a kislakások építését kezökbe venniök, persze állami vagy községi támogatás, felügyelet mellett.

Az építendő házak minősége kérdését (családi-e vagy bérház?) nem elvileg dönthetni el, hanem a lakásszükséglettel bírók társadalmi, gazdasági helyzetét kell venni alapul: a saját kertes otthon (cottage), az olcsó bérlakások és a férfi s női szállóhelyek építése tekintetében. Az államnak és a községnek a munkáslakásépítés reformjában kifejtendő tevékenységét adópolitikai intézmények, építési hitelkezdvezmények biztosításában, okos városfejlesztő tervek készítésében, s abban kell találni, hogy ezek saját munkásaik részére mintabérház-telepeket létesítsenek. De ez csak az egyik oldala az állami és községi lakáspolitikának; a másik egy helyes közlekedési szociálpolitika: mely a munkáslakóházak külterjes, nagyobb arányú építésének lehetőségét megadja, s a rendszeres és egységes, törvényi alapon nyugvó lakásfelügyelet, mely lakáshivatalok szervezése, szakértő tisztviselők alkalmazása útján a jövőben is felmerülhető hibák kiküszöbölésére hivatott.

Ferenczi konkrét javaslatai felett lehet vitatkozni; elfogadni vagy elvetni lehet őket, esetleg ujakkal is kipótolni: ennek a munkának nem is ez az érdeme, (mert utóvégre e javaslatok számát növelni igen könnyen lehet, s teljességre még mindig nem tarthatnak számot), hanem az, hogy a rendelkezésre álló vagy fáradsággal felkutatott adatok szorgalmas összehordásával megállapítja a fővárosi lakáskérdés állapotát. Nem nagyobb szabású munka ez, újabb elméletek felállítása, avagy a lakáskérdés egy újabb törvényének megállapítása, — ezt a szerző megbízója nem kívánta és nem is kívánhatta, — hanem gyakorlati irányú, világos fejjel irt, a tényeket szorgalommal összegyűjtő dolgozat.

Egy pár apróbb hiba és tévedés nyomára is akadtunk; így pl. a 27-ik oldalon (*) hol b. e. dr. Farkas Jenő állására vonatkozólag van a szerző tévedésben, s a 29. oldalon, hol az első kikezés utolsó mondatának értelmét nem tudjuk kitalálni, — mindez azonban a dolognak érdemén mit sem változtat. *Kovács Gábor.*

A new-zealandi munkásügyi hivatal működése 1891—1906.

The New-Zealand Departement of Labour. *Its organization and work.* Issued under the Direction of the Hon. the Minister of Labour. Wellington 1906. 20. lap.

A minap megnyílt christchurchi nemzetközi kiállításon a new-zealandi kormány bemutatta egyebek között a munkásosztály érdekében alkotott intézményeket és ez alkalomból külön füzetben megíratta ezen szociálpolitikai szempontból oly fejlett és érdekes ország munkásügyi hivatalának szervezetét és eddigi tevékenységének fontosabb eredményeit.

A new-zealandi munkásügyi hivatal (Departement of Labour) 1891-ben lépett életbe és pedig iparügyi hivatal (Bureau of Industries) név alatt oly czélból, hogy a munkanélküliség kérdésének megoldását megkísérelje (trying to meet the unemployed difficulty), a mely kérdés akkoriban az ország minden nagyobb városának gazdasági politikájában a homloktérben állott. E czélból a hivatal feladata volt a munkaalkalmat és a munkásokat összehozni és pedig a gyarmat egész területén kinevezendő ügynökök útján, kiknek kötelessége volt kerületük munkapiaczárról állandóan jelentést tenni és a munkásokat munkához juttatni. A kormány a maga részéről nagyarányú út- és vasútépítésekbe fogott, hogy ezzel is csökkentse a munkanélküliek számát.

Általában az iparügyi hivatal rendeltetése volt:

- a) a munka feltételeire vonatkozó statisztikai adatok gyűjtése;
- b) külön ügynökségek felállítása oly czélból, hogy a hivatal egyes kerületekben a munka hiányáról vagy a felesleges munkaerőről állandóan értesülést nyerjen;
- c) a felesleges munkaerők elszállítása oly helyekre, hol munkahiány észlelhető, és
- d) az összes iparoknak ellenőrzése a foglalkoztatott munkások testi és erkölcsi jólétének (benefit) tekintetében.

A hivatal fennállásának első hónapjaiban a new-zealandi törvényhozás megalkotta a truck-törvényt és a gyári törvényt. Ezzel a hivatal ügynökeinek feladata megnövekedett, a mennyiben most már a gyárak rendszeres megfigyelésével is megbizattak. A gyarmat négy nagyobb városában (Wellington, Auckland, Christchurch és Dunedin) fizetett gyárfelügyelők alkalmaztattak, míg a többi helységben és kerületben a gyárfelügyeletet és a hivatal ügynöki teendőit a rendőrség közegei látták el.

A hivatal, fennállásának első évében, 2.593 munkanélkülit juttatott munkához és pedig 863 személyt az állami munkálatoknál, 1.730 személyt pedig magán munkaadóknál helyezett el.

Fennállásának harmadik esztendeje, azaz 1893 óta, a hivatal folyóiratot ad ki, mely kezdetben Journal of Commerce and Labour, jelenleg pedig Journal of the Departement of Labour néven havonként jelenik meg. A folyóirat a hivatal közegeinek jelentései alapján az egyes kerületek munkapiacjának mindenkori állását ismerteti, továbbá a munkástörvények alapján hozott bírói ítéleteket, a békéltető bíróság (Arbitration Court) határozatait és az összes tarifaegyezményeket közli.

A hivatal egyik legelső alkotása az úgynevezett State farm, a munkanélküli munkásoknak a mezőgazdaságra való áttelepi-

tése volt. A kormány e célra 1892-ben 800 acre (vagy 330 hektár) erdőterületet bocsátott rendelkezésre, mely a munkásügyi hivatal ellenőrzése alá került. Ez egy szakavatott mezőgazdászt bízott meg e farm munkálatainak vezetésével. A cél, a melyet a kormány e farm létesítésével elérni kívánt, első sorban arra irányult, hogy az előhaladt korban levő munkásokat, kik a városban nehezen jutnak munkához, elhelyezze s hogy a munkanélküli ipari munkásokat a földművelésre terelje és ekként alkalmat adjon nekik, hogy e téren, melyen New-Zealandban mindig munkahiány volt, értékesítsék munkaerejüket. E kísérlet teljesen bevált, úgy hogy 1900-ban a munkanélküliség kérdése teljesen tárgytalanná vált és a farm a földművelésügyi hivatal hatásköre alá került, minthogy ez intézmény szociálpolitikai rendeltetése teljesen megszűnt. Ez időben 650 acre volt már művelhető állapotban s a föld, melynek acreje körülbelül száz korona értéket képviselt, 1900-ban acreként mintegy négyszáz koronára becsültetett.

1895-ben a munkásügyi hivatalban egy új osztály állított fel a munkanélküli női munkások elhelyezésére. Az eredmény azonban nem volt kielégítő. Kezdetben a munkásnők nagy számmal jelentkeztek munkáért, de a munkaadók nem igen mutattak hajlandóságot a női munka foglalkoztatására. Későbbi években, midőn nőcselédekben nagy hiány mutatkozott az egész gyarmaton, az ellenkező eset állt be, azaz a kínálat nagyobb volt a keresletnél. Az 1901/2. évben például 631 munkaadó keresett női munkást (cseléd stb. szolgálatra), de a közvetítőintézet — jelentkezők hiányában — csak 219 nőt volt képes elhelyezni. E kedvezőtlen eredmény miatt a női munkások részére szervezett osztály 1904-ben feloszlott.

A hivatal egyik feladatát kezdettől fogva a gyárfelügyelet képezte. A gyár fogalmát a new-zealandi törvényhozás mindinkább kibővítette. A gyári törvények szerint gyárfelügyelet alá tartozik nemcsak minden épület, iroda vagy hely, hol kettőnél több személy közvetve vagy közvetlenül kézimunkával van foglalkoztatva, hanem minden sütőműhely és fehérnemű-tisztító, tekintet nélkül az alkalmazottak számára, úgyszintén minden munkatelep, melyen ázsiai (kinai vagy japán) ember van alkalmazva, vagy elemi erővel hajtott gépek vannak üzemben. A gyárak száma — természetesen a gyári törvény értelmében vett gyárakról van szó — a gyarmaton évről évre növekedett, a mint azt a következő összeállítás feltünteti:

Év	Gyárak száma	Szaporulat	Munkások száma	Szaporulat
1895	4.109	—	29.879	—
1896	4.647	538	32.387	2.508
1897	5.177	530	36.918	4.531
1898	5.601	424	39.672	2.754
1899	6.286	685	45.305	5.633
1900	6.438	152	48.938	3.633
1901	6.744	306	53.460	4.522
1902	7.203	459	55.395	1.935
1903	7.675	472	59.047	3.652
1904	8.373	698	63.968	4.921
1905	9.123	750	67.713	3.745
1906	9.881	758	70.403	2.690
Összes szaporulat . . .		5.772		40.524

Az ipari választott bíraskodásról szóló 1894. évi törvény (Industrial Conciliation and Arbitration Act), mely 1896-ban lépett életbe, új tevékenységi kört nyitott a munkásügyi hivatalnak. Az összes szakegyletek alapszabályait kellett felülvizsgálnia abból a szempontból, hogy a törvény követelményeinek megfelelnek-e. Ez idő óta a hivatal folyóirata a »Labour Journal«, a választott bíróságnak e törvény alapján hozott határozatait is közli, a melyeket azon kívül a hivatal évenként egy külön kötetben (Awards, Recommendations, agreements, made under the industrial Conciliation and Arbitration Act) is közre bocsát. E kiadványból eddig hat kötet jelent meg.

A törvény hatása szembeszökően megnyilvánult a szakszervezetek fejlődésében: 1896-ban, tehát a törvény életbelépése idején, New-Zealand területén mindössze egy munkaadó-szervezet állt fenn 30 taggal és 65 munkásszervezet 9.370 taggal. A törvény tiz éves uralma után, 1906-ban, a munkaadó-szervezetek száma 133-ra növekedett 3.276 taggal, a munkásszervezetek száma pedig 261-re, összesen 29.869 taggal.

Tizenkét évi fennállás után a hivatal törvényes alapot nyert. Az erre vonatkozó 1903. évi törvény szerint a hivatal célja:

a) New-Zealand munkásvédelmi törvényeinek (labour laws) végrehajtása;

b) a népesség ipari foglalkozására vonatkozó ismeretek gyűjtése és terjesztése, és

c) a gyarmat iparára és a munkabérekre vonatkozó adatok gyűjtése és közzététele.

Ez utóbbi cél megvalósítására a hivatal széleskörű enquete-jogokkal ruháztatott fel, melyek büntető sanctióval is bírnak, a mennyiben a hivatal felszólítására az adatszolgáltatás megtagadása vagy hamis adatok bevallása husz fontig (mintegy 500 koronáig) terjedhető pénzbüntetéssel büntethető.

A hivatal felállításának egyik legfőbb indító oka, mint már említettük, a munkanélküliség kérdésének megoldása volt. Természetes tehát, hogy a hivatal első sorban a munkaközvetítést szervezte. A hivatal a jelentkezők nevét, a korukra, családi állapotukra és gyermekeik számára vonatkozó adatokkal együtt nyilvántartotta s a munkanélkülieket, a vidéki ügynökségektől beérkező jelentések alapján, az egyes helyekre, hol munkaalkalom kínálkozott, továbbította. A családos emberek, vagy a szülei-
ket eltartó munkanélküliek, a lehetőség szerint, az állami munkálatoknál nyertek alkalmazást. Érdemes megemlíteni, hogy ez alkalmaztatás egyik feltételül az állam kikötötte, hogy a munkás keresményének felét a családjának juttassa. Ennek megfelelően azután a munkabér felerészben készpénzben, felerészben pedig a munkás feleségének, szülőjének stb. nevére szóló postautalvánnyal fizettetett ki.

A hivatal fennállása óta (1891. évi június havától 1906. évi márczius haváig) 45.084 munkanélkülit helyezett el. Ezek viszont 84.631 családtagot tartottak el, úgy hogy a hivatal ez idő alatt tulajdonképen 129.715 embernek megélhetését biztosította. A hivatal munkaközvetítői tevékenysége az egyes esztendőkre következőkép oszlott meg:

	A közvetített munkások száma		Összesen	Az elhelyezett munkások eltartott hozzátartozóinak száma.
	házas vagy férjes	legény, vagy hajadon		
1891—92	1.054	1.539	2.593	4.729
1892—93	1.808	2.066	3.874	7.802
1893—94	1.836	1.505	3.341	7.942
1894—95	2.007	1 023	3.030	8.883
1895—96	1.880	991	2.871	8.424
1896—97	1.084	634	1.718	4.719
1897—98	1.163	872	2.035	4.928
1898—99	1.178	937	2.115	4.759
1899—900	1.115	1.032	2.147	4.471
1900—1	1.326	1.798	3.124	5.432
1901—2	713	1.117	1.830	2.747
1902—3	1.492	2.212	3.704	5.934
1903—4	777	2.083	2.860	3.085
1904—5	953	2.177	3.130	3.425
1905—6	2.027	4.685	6.712	7.351
Összesen	20.413	24.671	45.084	84.631

Az elhelyezett munkanélküliek túlnyomó részének az állam juttatott munkát, a mint ezt a következő adatok igazolják:

	Magán vállalkozóknál	Állami munkálatoknál
	elhelyezett munkások száma.	
1891—92	1.730	863
1892—93	2.518	1.356
1893—94	1.019	2.322
1894—95	894	2.136
1895—96	708	2.163
1896—97	652	1.066
1897—98	544	1.491
1898—99	638	1.477
1899—900	486	1.661
1900—1	519	2.605
1901—2	396	1.434
1902—3	580	3.124
1903—4	1.216	1.644
1904—5	1.960	1.170
1905—6	1.929	4.783
Összesen	15.789	29.295

Érdeemes még a megemlítésre, hogy a munkahelyre való utazás költségét a hivatal a munkakeresőnek előlegezi, ha meggyőződött arról, hogy a munkanélküli előreláthatólag talál is munkát ott, a hova utazni szándékozik. Az előlegezett utiköltségek általában megtérülnek. A veszteség e czímen igen csekély. Így a legutóbbi évben (1905—1906-ban) a munkakeresők az előlegezett utiköltség 85%-át fizették vissza és csak 15%-a ment veszendőbe.

Moldoványi István.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaságban február 28-án Mailáth József gróf *a munkáskérdésről a mezőgazdasági üzemben* címmel, márczius 16-án pedig Szentkirályi Kálmán dr. az *adóreformról* tartott előadást.

Mindkét előadáson Láng Lajos tiszteletbeli elnök elnökölt és nagyszámú érdeklődő közönség volt jelen.

Mindkét tanulmányt közölni fogjuk a K. Sz.-ben.

A mezőgazdasági munkáskérdésről.

I.

A mezőgazdasági munkáskérdés megoldásának sokféle javaslatával találkozunk a lassanként gyarapodó szakirodalomban, melynek művelői egymástól eltérően, sőt sokszor ellentétesen fogják föl a kérdés mivoltát. Vajon miért? A vélemények szétágazása arra mutat, hogy még a kiindulási pont kérdése sincs tisztázva s a szakirodalom nem találta meg a helyes szempontot, melyből a tárgyalandó problémát nézni kell.

Talán nem csalódom, ha úgy hiszem, hogy a mezőgazdasági munkáskérdés mai állását jól jellemeztem; mert a részletek egyetlen pontjára nézve sem vágnak egybe a nézetek s nem is fognak addig, míg a kiindulási pont megfelelő tisztázását nem tekintjük elsőfőladatul. Ehhez kívánnék előadásommal hozzájárulni.

Igen fontos feltételnek tartom a mezőgazdasági és ipari üzem közt való különbségnek szabatos megállapítását, mely nélkül az elemi fogalmakkal sem lehetünk tisztában s abba az útvesztőbe tévedünk, melyben két, egymástól jellegzetesen eltérő kérdést, a mezőgazdasági és az ipari munkáskérdést összezavarunk és mind a két irányban téves következtetésekre jutunk.

A munkáskérdés szorosan összefügg az üzem természetével. Döntő ez az összes munkafőltételekre, a munkás egészségére, testi-lelki fejlődésére, fizikai és lelki jólétére, kereseti viszonyaira és általában életviszonyainak alakulására nézve. Az üzem természete a munkások társadalmi törekvéseire, ideáljaira, óhajaira, sőt kitűzött céljaira sincs hatás nélkül, sőt egyenesen irányítja őket. Az egyes üzemek természetét tehát jól szemügyre kell vennünk, hogy a munkáskérdésben eligazodhassunk.

A mezőgazdasági termelés folyamata természetesen a növény- és állatvilág szerves fejlődési folyamatához lévén kénytelen alkalmazkodni, változhatatlan természeti törvények szerint mozog. Az emberi tevékenység nem igazodhatik másképp a mezőgazdasági termeléshez, mint a hogy a természet törvényei előírják; hiszen a munka itt nem egyéb, mint a természetes folyamat támogatása, elősegítése, kihasználása. Ebből a kényszerhelyzetből fakadnak a mezőgazdasági üzem előnyei és hátrányai egyaránt.

A természet változhatatlan rendjének a következménye az, hogy a mezőgazdasági munka nem folytonos és egyforma, mint az ipari, melyben a munkás szakadatlanul, éjjel-nappal, évről-

évre, akár egész életén keresztül ugyanazt csinálja; a mint hogy ezt az üzem természeté, a gépek minél tökéletesebb kihasználása meg is követeli. A mezei munkás dolga, föladata nem annyira lélek nélkül való, mint azé az ipari munkásé, a ki pl. mindig ugyanazt a munkát végzi, egész életén keresztül egy tárgyat készít, apró alkatrészét a gépnek, melyet talán nem is ismer. A mezei munkás közvetlenül élvezhető javak termelésében segédkezik, munkájának valóságos eredményét mindig látja s inkább szívvel-lélekkel dolgozhatik, mintsem az a gyári munkás, a ki folytonosan ugyanazt a csavarrészt vagy szöveget csinálja, melynek rendeltetéséről sincs néha fogalma.

A mezei munkának a természet rendje szabja meg a szigorú egymásutánját s ez a törvényszerű változatosság semmiféle munka-beosztással nem módosítható, míg az ipari munkánál a nagy üzem valóságos géppé alakítja a munkást. Ez a magyarázata annak, hogy a mezei munka jótékony hatású a munkás testi-lelki fejlődésére, izomerejét nem zsákmányolja ki mindig csak ugyanazon egy irányban, mint az ipar, sőt a munka változatossága a munkás szellemi életét is megóvja attól az egyoldaluságtól, mely a gyári munkásnál gyakran tapasztalható.

A mezőgazdasági munkák változhatatlan változatossága, törvényszerű időszakossága persze hátrányokkal is jár a munkásra nézve, főleg a miatt, hogy a mikor a természet rendje szerint a mezei munka szünetel, a munkásnak nincs foglalkozása. Minél külterjesebb a mezőgazdasági üzem, annál érezhetőbb az időszakos munkahiány, mely a mezei munkások elégedetlenségének főoka; pedig általában véve, még e részben is előnyösebb a helyzetük, mint az ipari munkásoké.

Ipari válságok hatása alatt hányszor marad kenyér nélkül az ipari munkás, a kit, mint fölöslegest, elbocsátanak. Üzemcsökkentések mindennapiak az ipari életben; a gazda ellenben még a mezőgazdasági válság közepette sem csökkentheti üzemét, mert mint Kärger is jól mondja: »kénytelen minden évben annyit termelni, a mennyit földje évenként teremhet.«¹⁾

Időszakonként, hosszabb, rövidebb ideig, a mezőgazdasági üzemek bel- vagy külterjességéhez mérten vannak tehát foglalkozás nélkül a mezőgazdasági munkások; de póthadsereg — mint az ugynevezett »Industrielle Reserve-Armée« — soha sem okoz a mezei munkásnak bajt, mert nincsen; az az állandóan munka hiányában szükölködő elem, mely az ipari munkás kedvezőtlen helyzetének, hátrányos bérvizonyainak, rossz munkaföltételeinek oka s helyzete javításának akadálya, a mezőgazdasági munkáskérdésnél nem tényező,

A mezei munkások mögött nem áll munkaéhes tartaléksereg, mely mindig kész a munkából kiálló helyét elfoglalni s mindig megghiúsítja a helyzetük javítására irányuló kísérleteket. Sőt ellenkezőleg, a mezőgazdaságban évről-évre nagyobb a munkáshiány s nemcsak a tartaléksereg hiányzik, hanem állandóan foglalkoztatható, rendes munkás sincs elég.

¹⁾ *Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik über die ländliche Arbeiterfrage* 1893. LVIII. kötet 96. oldal.

Ily körülmények között a bérharc is, a munkaadó és a munkás közötti viszony is, más a mezőgazdaságban és más az iparban. Ahol nincs munkástartalék, sőt állandó munkáshiány van, ott a bérharcban a munkás az erősebb fél s egészen más a helyzete, mint akkor, ha fölösleges, munkaéhes munkássereg kínálkozik a munkaadónak a bérharczba szálló munkások helyett.

De nem tekintve mindezeket, vannak a történeti fejlődés következtében s az üzem természeténél fogva egyéni kapcsolatok is munkaadó és munkás között, vannak személyi mozzanatok, melyek a mezőgazdasági munkással szemben sokkal inkább előtérbe lépnek, mint az ipari s főleg a gyári munkással szemben.

Suchsland szerint egyetlen gazda sem tekinti árúnak a munkást. Szerinte »a mezőgazdasági munkás munkája teljesen az egyén szabad erő kifejtése s ép ezért fontos, hogy a munkaadó a munkáshoz való személyes viszonyát lehetőleg ápolja.«¹⁾

Szétválaszthatatlanul össze is van forrva a mezőgazdasági munkásnak és a munkaadónak az érdeke. Az ipari vállalkozóra nézve meglehetősen közönyös a munkás sorsa, míg biztos a felől, hogy száz helyett százat kap; ellenben a gazda kénytelen érdeklődni iránta, mert nincs miben válogatni.

Ezer szál fűzi össze a nemzedékről-nemzedékre helyben lakó birtokost a munkásaival s oly kötelék ez, mely a körülményekhez képest igen különböző elemekből álló munkástömegeket mechanikus módon foglalkoztató gyárparban majdnem ismeretlen. Munkaadó és munkás sehol sincsenek annyira egymásra utalva, mint a mezőgazdasági üzemnél.

Még élesebb az ellentét a mezőgazdasági és ipari munkás-kérdés jellege között, ha figyelembe vesszük azt az eddig tudtommal még alig méltatott körülményt, hogy a mezei munka nagyrészt társas, együttes munka. Bücher lipcsei tanár, a közgazdaság fejlődéséről irt művében valóban meggyőzően igazolja, hogy a munka közössége mennyire könnyíti a munkát.

»Társaságban — ugymond — sokkal könnyebben és gyorsabban megy a munka, mint magánosan. Egyik sem akar a másik mögött maradni s emeli a munkakedvet, hogy szemlátomást nő a munkaeredmény; míg az olyan munka, melynél az eredményt soha sem látja, melynek a vége beláthatatlan, a munkásra mindig leverő.«²⁾

Az együttes munka hangulatkeltő. Dal, vidámság kíséri a mezőn, s ez a jelenség erős bizonyíték a nagy különbség mellett, mely a mezei és ipari munka természete közt valósággal megvan s melyet a munkás-kérdés taglalásakor figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Csodálható-e, ha a munka természetének ennyire eltérő jellege a bérendszer, az időbeosztás és munkarend fejlődési menetében is kifejezésre jut? Mindezek lényegesen eltérők a mezőgazdasági és ipari üzemből s lehetetlenné teszik a munkásviszonyoknak egy és ugyanazon szempontból való helyes megítélését.

¹⁾ *Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik über die ländliche Arbeiterfrage.* 1893. LVIII p. 125.

²⁾ *Die Entstehung der Volkswirtschaft.* III. p. 317.

A mezőgazdaságban az üzem természete nem engedi meg a munkaidő egységes szabályozását s lehetetlen volna 8 vagy 9 órában megszabni a napi munkát, ami az ipari üzemeknél lehetséges. De erre nincs is szükség, mert a nyári hosszú munkanapokat kiegyenlítik a téli rövid munkanapok, s a szabad természet ölen, az anyaföldön, tiszta levegőben végzett mezei munka, ha napkeltétől napszálltáig egy huzamban tartana is, senki egészségének meg nem árt. Ellenben ipari üzemeknél, ahol a munkás négy fal között s többnyire rossz levegőben kénytelen dolgozni, a munkás egészségének megvédéséről kell gondoskodni.

A női és gyermeki erő kihasználásának a veszélye, melylyel az ipari munkánál számolni kell, legkevésbé sem forog fenn a mezőgazdaságnál, mely a nőt és gyermeket szorgalmas munkássá neveli, annélkül, hogy elcsigázná.

Teljesen eltérők a lakásviszonyok tekintetében támasztható igények is.

Az egész nap szabad levegőn dolgozó, mezőgazdasági munkás az év nagy részében szokás szerint szabad ég alatt, vagy legalább is a szabad levegőn alszik s csakis a téli hónapokban szorul a szobába. Az egész napon át többnyire zárt levegőben dolgozó, ipari munkás éjjel is rossz levegőjű, zsufolt szobában alszik; erre nézve tehát a lakáskérdés sokkal nagyobb fontosságú.

A bérfizetés módját illetőleg, míg az ipari üzemeknél kizártnak tekinthető, hogy a munkás munkája egyenértékét a tőle előállított ipari cikkekben kapja meg s közte és a munkaadó között ily módon érdekközösség biztosíttassék; a mezei munkásra nézve határozott előny, ha bérének legalább egy részét természetben kapja s ez egyszersmind szorosabbra fűzi az érdekek közösségének kötelékét is munkás és munkaadó között, mert így az aratás eredménye egyformán érinti őket.

Az ipari munkás, ha bérét vagy annak egy részét iparcikkekben kapná, csak veszteséggel értékesíthetné s ez az értékesítés az ipari vállalatnak sem volna javára; a mezei munkás ellenben oly termények előállításában segédkezik, melyekre neki magának is szüksége van s melyeket, ha nem természetben kap meg, pénzért s a kereskedőtől drágábban kellene beszereznie.

Franckenstein szerint a kapitalisztikus gazdálkodás előnyomulása s a természetben való bérfizetés háttérbe szorítása megingatta a mezei munkások és földbirtokosok érdekközösségét.¹⁾ Goldschmidt szerint pedig a munkások ételmódjának s különösen élelmezésüknek rosszabbodása ott észlelhető, ahol a természetbeli bért a pénzbeli bérfizetés váltotta föl, úgy, hogy a viszonyok kedvezőtlen fordulatának egyenesen ez az oka. Tévton járnak tehát, akik a mezőgazdasági munkabérek készpénzben történő fizetését kívánják.

Böttger azt mondja: »A készpénz és természetbeli bér megfelelő keveréke ajánlható.«²⁾

Nyilvánvaló már most, hogy még a szerződés-szegést is egé-

¹⁾ *Die Arbeiterfrage in der deutschen Landwirtschaft.* p. 296.

²⁾ *Die Socialdemokratie auf dem Lande.* P. 152.

szen másképp kell megítélni a mezőgazdasági, mint az ipari munkásnál. Ennek a szerződésszegése közvetlenül nem sért közérdeket s egyelőre csupán magánérdeket veszélyeztet; amazé a közérdeknek súlyos sérelmével jár, mert az aratás eredményét kockáztatja s pótolhatlan javakat semmisíthet meg.

A mezei munkások közvetlen az aratás előtt, mikor a termés éretten áll már a mezőn s betakarítása égető szükségé válik, tehát a legnagyobb kényszerhelyzetben szokták az aratási szerződés teljesítését megtagadni. Jogtalan követeléseikkel rendszerint akkor lépnek föl, mikor a gazdának nincs egyéb választása, mint vagy teljesíteni a munkások kívánságát, vagy lemondani egy egész évre az Isten áldásáról.

Ily helyzetek megokolják a mezei munkás szerződés-szegésének szigorubb megítélését és keményebb megtorlását s az állami beavatkozás, a munkásoknak önként vállalt szerződéses kötelezettségük teljesítésére való szorítása nem tekinthető a bérharczba, a magánfelek vitájába való illetéktelen beavatkozásnak, mert a közjólét forog kockán. Franckenstein helyesen jegyzi meg, hogy nemcsak az összesség, hanem a mezei munkások jól felfogott osztályérdeke is megköveteli ezt a beavatkozást.

Ha a szerződésszegés szokása terjed, a birtokosok ezentul majd csak a legszükségesebb munkaerőt kötik le s azt időnként napszámosokkal szaporítják. Így pedig a munkásoknak az a része is csak napról-napra fog élni, melynek máskülönben a szerződés állandóbb existenciát biztosítana.

II.

A mezőgazdasági és ipari munkáskérdés egymástól messze eltérő természetét annál szükségesebb élesen megvilágítani, minél inkább hangsúlyozták a socialisták, hogy az ipari és a mezőgazdasági munkáskérdés közös alapon és egyformán oldandó meg. Ez az ő állandó követelésük s nem kívánnak egyebet, mint azt, hogy az állam az ipari munkásokra vonatkozó socialpolitikai törvényeket a mezei munkásokra is terjeszsze ki.

Schmidt Róbert szerint a socialpolitikai reformnak mindenekelőtt az ipari és mezei munkások közötti különbséget kell eltörölnie.¹⁾ Ha a szakirodalom a mezőgazdasági és ipari üzemek természete közt levő, nagy eltéréseket, melyeket az imént vázoltam, több figyelemre méltatta volna, már rég napirendre térhettünk volna a socialisták e követelése fölött.

Pedig maguk a socialisták is, a kevésbbé elfogultak és mélyebben gondolkozók, lezáfolták azokat a társaikat, a kik a kétféle munkások kétféle helyzetéről nem akarnak tudni. Az 1895. évi boroszlói pártcongressus elismerte, hogy a mezőgazdaság egészen sajátságos és az ipari élet törvényeitől eltérő törvények hatása alatt áll s ha a socialdemokratia a vidéken sikerre akar elérni, e törvényeket tanulmányozni kell és figyelembe venni.

Hézagos volna előadásom, ha nem mutatnék a mezőgazda-

¹⁾ *Socialistische Monatshefte*. 1905. januári füzet, 47. oldal.

sági és ipari fejlődés irányánál jelentkező, nagy eltérésekre s mellőzném azt a megfigyelést, hogy míg az ipari életben a nagy-tőke uralma növekszik s a nagyvállalatok elnyelik a kisüzemeket, addig a mezőgazdaságban hasonló jelenség nem észlelhető. Ezt a tényt, noha nem illik bele régi tanaik rendszerébe, a socialdemokraták is elismerik. Dávid¹⁾ szerint a belterjesebb gazdálkodásra való átmenet a kisüzem és kisbirtok jelentőségét fokozza s az ipari fejlődéssel ellentétben, a mezőgazdaság terén a kisüzemeket fölszívó áramlat nem érvényesül.

Ime az ellentét a Marx-Kautsky-féle fölfogással, mely már a fűvet is hallotta nőni s az ipari fejlődés mintájára a kisbirtokoknak a nagybirtokok által leendő elnyelését jövendölte.

Egyébiránt már az a bizottság is eltért a régi állásponttól, melyet 1901-ben az utrechti socialdemokrata-congressus küldött ki a mezőgazdasági kérdés tanulmányozására. Ez az 1904. évi dortrechti congressus elé terjesztett jelentésében konstataulta, hogy a fejlődés iránya a mezőgazdaságban egészen más, mint az ipar terén²⁾ s így a régi Marx-féle dogma s jórészt a tőke concentrációjáról szóló tan is megdőlt — magától.

Azok a messze kiható különbségek, melyeket az ipari és mezőgazdasági fejlődés mutat, a munkásmozgalmak jellegében is visszatükröződnek.

A kisipar háttérbe szorul s az ipari munkásnak önállóságra való természetes törekvése mindnagyobb nehézségekre talál; ellenben a fejlődés irányának megfelelően a mezei munkás elől mindinkább elhárulnak az önállóságra való törekvés akadályai, oly arányban, a mily arányban a kisüzemek jelentősége a mezőgazdaságban emelkedik.

A mezőgazdaságban — a mint Thiel is kiemelte³⁾ — gazdaságilag egészséges módon, minden erőltetés nélkül biztosíthatja magának a munkás — ha talán eleinte kisebb mértékben is — azt a függetlenséget és szabadságot, mely után vágyódik: idővel önálló gazdává is lehet; míg a gyári munkásnak semmi kilátása arra, hogy belőle önálló, független vállalkozó lehessen.

A mezei munkásból válhatik a maga gazdája, erre megvan a lehetőség, de meg is van a vágy, a törekvés, minden mezei munkás szívében, s ez az, a mi a kétféle munkások mozgalmának egymástól annyira eltérő jellegét ad.

A mezőgazdasági munkáskérdés, mint Frankenstein, Kärger s más előkelő írók is elismerik, első sorban földkérdés.

Mi, magyarok, tudjuk legjobban. A mult évtized munkásmozgalmi megtanítottak bennünket rá. Ez pedig a legmerekvebben, a legellentétesebben szétválasztja az ipari és mezőgazdasági munkáskérdést egymástól s minden egyesítési kísérletet a limine meghiusít.

A földkérdés, a mezei munkáskérdésnek ez a lényeges eleme, föltétlenül kizárja a socialistikus megoldás lehetőségét. Ez a kérdés csakis egyéni megoldást követel.

¹⁾ *Socialismus und Landwirtschaft*. Berlin 1903 I.

²⁾ *Socialistische Monatshefte*. 1905. p. 867.

³⁾ *Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik bez. der ländlichen Arbeiterfrage*. LVIII. p. 115.

A mezei munkásnak nem az a vágya, nem az a törekvése, hogy a termelés méhe, a föld, az összeség tulajdonába kerüljön s ne az övé legyen. Neki az a vágya, az a törekvése, hogy neki magának legyen saját földje, ha csak egy talpalatnyi is, de az övé, az ő kizárólagos, szabad tulajdona, a miről elmondhatja: ez senki másé a világon, ez az enyém!

A mezei munkás természetesen józan esze idegenkedik a falansterszerű, közös termeléstől (közös lónak turós a háta), ő nem osztozkodni kíván csupán a föld hozadékán; ő a saját földjét akarja művelni, a saját kenyerét akarja enni s ez az erős, individualistikus hajlam, a magyar parasztnak, a magyar mezei munkásembernek ez a hajlama, kiegyenlíthetetlen ellentétben áll a socialis tanok alapelveivel.

Ezt a socialisták jól tudták és soha sem is férhettek volna alföldi munkásaink szívéhez, ha tanaik alapelveit hirdetik. Ezeket tehát szögre akasztották s reázendítettek a régi dalra, mely mindig visszhangot kelt a mezei munkáselem körében, a földosztás ígéretére, s így sikerült is nekik mozgalmat ébreszteniök.

A hol az emberek belátták, hogy a földosztás soha jól meg nem valósítható ábránd csupán, ott a socialisták befolyása csakhamar véget ért.

Hogy a földéhség, az önálló földtulajdon után való hő vágyakozás mennyire egyéni, David fejtegetései szintén igazolják.

David az önálló földtulajdonhoz jutó mezei munkásokat illetőleg szükségesnek látja hangsúlyozni, hogy a földtulajdonost sem kell másféle rendelkezési szabadsággal felruházni, mint bármely más árú tulajdonosát s nem kell új birtokörjögöket (Eigentumsfanatiker) teremteni. A gazdálkodó család pszichologiai érdeke a magántulajdon rendszerének eltörlése esetén neki is fejtörést okoz.

Kärger is vallja, hogy a mezei munkások törekvése általában földbirtok szerzésére irányul¹⁾ Így vélekedik számos kiváló író s így látjuk mi is a magyar mezőgazdasági munkásmozgalmak tanulságából. Nem kétséges tehát, hogy a mezei munkáskérdés merőben individualistikus s így socialistikus módon megoldani nem lehet. És minden kétségen kívül állónak tartom, hogy a socialisták törekvései nyomban kudarczot vallanak, mihelyt az állam és a földbirtokos-osztály a mezőgazdasági munkáskérdés lényeges elemének, a földkérdésnek, nagy jelentőségét, individualistikus jellegét, a maga teljességében fölismerik és a kérdés megoldását célzó actiójukat ehhez a jelleghez mértén irányítják.

III.

A mezőgazdasági üzem jelzett sajátossága s a mezei munkarend szerves kialakulása még egy igen fontos következményt vont maga után a mezőgazdasági munkáskérdésben.

Ez a kérdés nemcsak a munkás szempontjából van meg, nemcsak a munkás érdekében követel megoldást, hanem a földbirtokos-osztály szempontjából s érdekében is.

¹⁾ *Verhandlung des Vereins für Socialpolitik* LVIII. p. 101.

A föld megmunkálásához szükséges munkáskezek hiánya évről-évre érezhetőbb, a kellő számú munkaerő biztosítása napról-napra több nehézséggel jár.

Tömegesen hagyják el munkásaink a falut s keresnek városokban, ipari góczpontokon munkát, vagy vándorolnak messze földre, tul az óceánon, Amerikába, leggyakrabban azzal a reménységgel, hogy ott pénzt szerezhettek s itthon földet vásárolhatnak.

Hogy ez a munkaerő-veszteség milyen következményekkel fog járni a mezőgazdaságra; hogy ez a szükséges számú munkáskezet honnan teremti elő pár esztendő múlva; hogy rendeltetésének, hivatásának, a közéletnek miként lesz képes megfelelni a közel jövőben: ez már azután olyan kérdés, mely nemcsak a földbirtokos-osztály érdekeit érinti, hanem a nemzet, az állam, az összesség érdekeit is.

A mezőgazdasági munkáskérdés megoldását tehát nemcsak a munkásérdek, nemcsak a földbirtokos érdeke, hanem az összesség érdeke is követeli s ezek az érdekek — szerencsére — nem állanak ellentétben egymással.

»Annak ellenére, — mondja Franckenstein — hogy a mezőgazdasági munkáskérdésben a munkaadó és munkás érdeke látszólag ellentétes, a kettő közt sok az érintkező pont s végeredményben a kérdés egységesen oldandó meg.« De nem is lehet máskép.

A »jobbágyság« évszázadokon keresztül konsolidált s mind a két fél érdekeinek megfelelő munkarendszer volt, mely a birtokosnak a szükséges munkaerőt, a parasztnak és munkásnak a megélhetést s a patriarchalizmus áldásait biztosította. A legutóbbi századok átalakulási folyamata megsemmisítette ezt a régi rendszert a nélkül, hogy idejekorán újat állított volna helyébe. Az átalakulás ugyszólván átmenet nélkül történt s félszázados kedvező konjunktúrák mellett nem jelentkeztek az új állapot hátrányai oly szembeötlő módon, mint most, mikor a tengerentúli országok versenye megnehezítette a mezei termények értékesítését.

Ez az időpont a kezdete, s itt kell keresni a lényegét is a mezőgazdasági munkáskrisisnek. A változott közgazdasági helyzet új viszonyai közé még nem tudott jól beilleszkedni a mezőgazdaság s ezt sanyli munkaadó s munkás egyaránt. A szempont lehet kétféle. Más a gazdáé, más a munkásé; de a lényeg egy.

Nem a latifundiumokban, nem abban rejlik a baj oka, hogy a föld magántulajdon tárgya, hanem a közgazdasági élet gyökeres átalakulásában, melynek hátrányait az alkalmazkodó képesség korlátoltabb volta következtében késervesen érzi az egész mezőgazdaság, érzi a gazda és érzi a munkás.

Nincs itt érdekellentét s a kik elfogulatlanul s nem egyoldalú osztályérdek szempontjából vizsgálják a kérdést, meggyőződhetnek arról, hogy a segítség eszközei is azonosak, s a munkásbajok orvoslásának is az a természetes útja van, mely a munkáshiány megszüntetésére vezet.

Mindenütt konstatálható, hogy a törpebirtokos munkás helyzete aránylag még a legjobb. Ez az az elem, mely a legértéke-

sebb munkaerőt szogáltatja a gazdának. A nálunk lezajlott munkásmozgalmak igazolták Böttgernek azt a nézetét, hogy a munkásosztálynak ezt az állandó elemét erősíteni, növelni közgazdasági, tehát állami érdek.

A földszerzés lehetősége, az elérhető önállóság reménye elviselhetővé teszi a munkás helyzetét a vidéken, fokozza ellentálló képességét a lelkiismeretlen izgatással szemben s csökkenti a kivándorlás hajlamát; viszont a gazda nem kénytelen nélkülözni a szükséges munkaerőt, mely a némi csekély földbirtokkal önállóságra vergődött munkáselemben mindig rendelkezésére áll.

Kärger azt mondja, hogy a mezei munkások anyagi helyzete nem olyan nagyon rossz; inkább a társadalmi helyzetük hátrányos s azt hiszi, ez a sarkpont, melyen a kérdés fordul. Igaza van. Nincs a mezőgazdasági munkáskérdés gyökeres megoldásának más módja, — akár a munkás, akár a gazda szempontjából tekintjük is — mint lehetővé tenni, hogy a mezei munkás egy darab földet szerezhessen.

Nehéz kérdés azonban: miként?

A földet egyszerűen átengedni a mezei munkás tulajdonába aligha bizonyulna jónak. Nálunk a jobbágyságnak korlátlan földtulajdonnal való megajándékozása — tudjuk — mire vezetett.

A jobbágy nem volt kellőleg előkészülve önálló gazdálkodásra s teljes hiányában szükölködött az ellentálló képességnek azzal az irányzattal szemben, mely a birtoklásból nagyrészt kiszorította s melynek a mezőgazdasági munkáskérdés fölszínre kerülésében is része van.

A korlátlan földtulajdon a mezőgazdasági munkásra nézve csak bizonyos föltételek mellett járhat biztos előnnyel. Sering, Vanderholtz, Frankenstein s mások is egyetértenek abban, a mi nekem régi meggyőződése, hogy a mezei munkás mind társadalmilag, mind gazdaságilag, csakis a faluban boldogulhat. Erre a telepítések irányításánál nagy gondot kellene fordítani.

De kétségkívül előnyösnek látszik a földnek feles művelésre való átengedése is, mely az érdekeket szorosabbra fűzi, s előnyös helyenkint a bérleti rendszer is. Mi, Magyarországon, jól ismerjük a feles-földek nagy jelentőségét s jól tudjuk, hogy a legutóbbi munkásmozgalmak kitörésének egyik oka ép a feles gazdálkodás visszafejlődése volt.

A feles-föld bizonyos önállósághoz juttatja a mezei munkást, lehetővé teszi az állattartást s a vagyoni gyarapodást. Hasonló előnyökkel jár a földnek hosszabb idejű bérbeadása is mezei munkások részére, mert emeli öntudatukat, önállóságuk érzetét és társadalmi helyzetüket, fölébreszti bennük az anyaföld szeretetét s a hozzá való ragaszkodást.

Egy 1873-ban megjelent német emlékiratban olvastam a következőket: »A munkás csakis a földbirtokkal nyer hazát, mely leköti, köteléket, melyet nem szakíthat szét bármely pillanatban — bizonyos függetlenséget, melyre vágyott — és ösztönzést arra, hogy szorgalom és takarékoság útján haladjon előre.«

Stumpfe a munkásnak művelésre átengedett földterületben látja az alkalmas eszközt arra, hogy a jövőnk munkásnemzedék szorgalomra, kitartásra neveltessék, mert a munkás kis bérgazdasága családtagjainak, nőknek, gyermekeknek állandó és jó alkalmat nyújt a serény munkálkodásra.

Stumpfe a telepítés kérdésének kitünő ismerője s igaza van, mikor a bérleti rendszerben látja az átmeneti állapotot önálló munkás-birtokok létesítéséhez.¹⁾ A bérleti rendszer a gazdát is, a munkást is megismerteti a dolog természetével, előnyeivel és hátrányaival s ha a munkás megszokja kissé az önállóságot azon a bérbirtokon, melyet egy időre a magáénak tekinthet, csakhamar elégedettebb lesz a helyzetével, a mi a gazdára nézve is kiváló előny.

Kétségtelennek tartom, hogy földterületek átengedésével javítani lehet a mezőgazdasági munkás helyzetét, meg lehet szüntetni elégedetlenségét, fokozhatjuk szorgalmát s a földhöz való természetes ragaszkodását és ezzel egyszersmind gátat is vetünk a falusi munkásnak a városba való özönlése elé s biztosítjuk a mezőgazdaságnak a szükséges munkaerőt.

IV.

A mezőgazdasági munkásnak földbirtokkal való ellátása s ez által gazdasági önállóságának s haladása lehetőségének biztosítása mind a gazdák, mind a munkások szempontjából a legalkalmasabb eszköznek látszik arra, hogy a mezőgazdasági munkáskérdést közelebb juttassuk a megoldáshoz; de nagy tévedés volna hinni, hogy ezzel azután meg is oldottuk a kérdést.

Univerzális gyógyszernek nem fog ez bizonyulni s jól mondja Thiel, hogy ilyen gyógyszer nincs is.²⁾ Sőt a mezei munkás-birtokok létesítése a socialpolitikai törvények egész sorozatát föltételezi, melyeknek megalkotásával késlekedni nem szabad.

A törvényhozásnak azonban számolnia kell a mezőgazdasági és ipari üzem természetének lényeges különbségeivel s át kell látnia, hogy azok a követelések, melyek a socialdemokraták részéről bocsáttattak világgá, merőben egyoldalúak. Ezek mindig csak az ipari élet viszonyait tartják szem előtt s oly rendszabályokat követelnek, melyek a mezőgazdasági munkásra semmiképp sem alkalmazhatók.

Klasszikus példa erre az 1897. évi, budapesti mezei munkáscongressus programja, melynek összeállításánál aligha vették figyelembe Hertz következő szavait: »A programnak nem az a föladata, hogy mindenféle hasznos dolgot igérjen, hanem az, hogy az álláspontot írja körül határozottan, melyet a párt a társadalmi fejlődést illetőleg elfoglal.«³⁾

Az ipari munkásokra nézve fennálló munkásvédelmi törvényeknek és intézkedéseknek a mezőgazdasági munkásokra való

¹⁾ *Die Sesshaftmachung der Landarbeiter.* P. 49.

²⁾ *A Verein für Socialpolitik* 1893. évi tárgyalásain.

³⁾ *Die agrarischen Fragen u. ihr Verhältniss zum Socialismus* Wien, 1899.

kiterjesztését kívánni s azért, mert ez még meg nem történt, a mezei munkást a sociális politika mostoha-gyermekének nevezni — mint a hogyan Schmidt Róbert nevezi — hangzatos szólamnál nem egyéb.

Lássuk csak, mit nyerne a mezei munkás az ipari üzem természetének megfelelő rendelkezések kiterjesztésével. Alig egyebet a semminél, mert az ugynevezett munkásjóléti intézkedéseknek, melyek az ipari üzemben előforduló ártalmak ellen védik a munkást, ily ártalmak hiányában mi hasznuk sem volna a mezőgazdasági üzemben. Ha tehát a sociáldemokrata-párt e követelésekkel a saját álláspontját kívánta jelezni, melyet a mezőgazdasági munkáskérdésben elfoglal, akkor — szegénységi bizonyítványt állított ki önmagáról.

A mezőgazdasági üzemnek az iparítól lényegesen eltérő jellege egészen más jóléti és sociálpolitikai intézkedéseket föltételez a mezei munkásokra nézve s a kik ezt még ma sem látják be, azokat csak egyre szeretném figyelmeztetni.

A sociálpolitikai követelések keletkezésének egész folyamata az ipari élet színterén mozog s ezek a követelések az ipari fejlődés nyomdokain alakultak ki, mert okozati összefüggésben állnak magával az ipari fejlődéssel. De már most ezzel szemben azt állítani, hogy csakis az a helyes socialpolitika, mely erre az ipari kaptafára huzható és szabatosan erre a mintára készül, — talán mégsem egészen megokolt. Annál kevésbbé az, minél tévesebb a sociális politika fogalmát oly intézkedésekkel kimeríteni, melyek az ipari élet adott viszonyai közepette kívánatosak lehettek, de általánosságban mindenütt még sem volnának célszerűen alkalmazhatók.

A munkás testi-lelki jólétét, társadalmi helyzetét emelni socialpolitikai föladat s ez nem merül ki az intézmények bizonyos csoportjában, de legkevésbbé azokban a határozományokban, melyek egészen más viszonyokhoz alkalmazkodtak, mint a mezőgazdaság különleges viszonyai.

Ha azonban az ipari munkásokra alkalmazott védelmi intézkedéseknek a mezei munkásokra való változatlan kiterjesztését minden szempontból elhibázott lépésnek tartanám is, semmi sincs távolabb tőlem, mint a socialpolitikai rendszabályok jelentőségének kicsinylése akkor, mikor a mezőgazdasági munkáskérdés megoldásáról van szó. Ellenkezőleg. Igen fontosnak és lényegesnek tartom a kérdés megoldása érdekében azt, hogy a mezőgazdasági munkások védelméről is gondoskodjunk. Ezeknek az intézkedéseknek azonban a mezőgazdasági üzem természetéhez, sajátosságaihoz, a mezei munkák természetes rendjéhez s a mezei munkás viszonyaihoz kell idomulniok.

Állítsuk egymás mellé az ipari munkást és a mezei munkást s látni fogjuk a különbséget minden tekintetben, nemcsak az életviszonyokban, hanem lelki világukban is. Más nézetek, más vágyak, más fölfogások, más ideálok ; csak az örök emberi közös mind a kettőben.

Az emberi természet közösségéből azonban csak az következik, hogy valamennyi munkásemberrel szemben ugyanarra az álláspontra, az emberszeretet, a humanismus álláspontjára kell

helyezkednünk. A mi azonban a célhoz vezető utakat-módokat illeti, ezek megválasztásában nem szabad figyelmen kívül hagyni a gyakorlati élet követelményeit s a mezőgazdasági üzem természetének az iparítól merőben eltérő voltát.

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a socialpolitikai intézkedések hatása egészen más a mezőgazdasági életben, mint az ipariban. Hertz figyelmeztet arra, hogy a mezőgazdasági üzem a körülményekhez képest sokféleképen folytatható s a gazda úgy alkalmazkodhatik a viszonyokhoz, hogy irányt változtat a termelésben s az eddigitől eltérő alapokra helyezi gazdálkodását. Ha több gép s kevesebb munkás alkalmazásával segít nehéz helyzetén, a socialpolitikai intézkedések több kárt okoztak a mezei munkásnak, mintsem hasznot.

Ez a lehetőség arra int bennünket, hogy nagy óvatossággal kell a socialpolitikai törvényhozásnak eljárnia s lehetőleg a szerves, lassú fejlődés biztos útján maradni, azon az uton, melynek irányát a szakirodalom lesz hivatva kijelölni, mihelyt a fogalmak tisztázódnak és a ma még százfelé ágazó tudományos felfogásokban némi egység létesül.

A mezei munkásnak földdel való ellátása, megfelelő socialpolitikai intézkedésekkel karöltve, volna nézetem szerint az első, szükséges lépés a mezőgazdasági munkáskérdésnek mind a gazda, mind a munkás előnyére való sikeres megoldása felé.

Mailáth József gróf.

Népünk halandósága és élettartama. I.

(Különös tekintettel a megállapításnál alkalmazott módszerekre,
főként pedig a halandósági táblákra.)

A népmozgalmi statisztikának az a része, mely a halálozásokkal és ezzel kapcsolatban az emberi élettartammal foglalkozik, nem újabb keletű. Keletkezési ideje a 17-ik évszázadra esik, de némi nyomaira már az ó-korban is akadunk. A 90-ik zsoltár 70 évben állapítja meg az élettartamot, Ulpianus (68. Dig. XXXV. ad legem Falcidiam) pedig az életjáradékok helyes megállapítása végett egyes kor évekből kiindulva egész táblázatot állított össze a közép-élettartamra vonatkozólag. Vagy Belochnál olvashatni, hogy a classicus ókorban nemcsak népszámlálások tartattak, hanem a halálesetek és születések is feljegyeztek, azonban ezen feljegyzések sohasem értékesítették s csak számalmas töredékekben maradtak meg az utókorra. A középkorban sem mutat fejlődést a halálozási statisztika. Sőt ez időszakban talán még helytelenebb felfogás uralkodott az emberek halandósága és valószínű élettartama felől. Egyrészt a szentíráshoz fűződő pietismus, másrészt a multnak kedvező megítélése uralkodóvá tették azt a feltevést, a melyet különösen a laikus elem között elég elterjedtnek mondhatni ma is, hogy régen az emberek összehasonlíthatlanul hosszabb ideig éltek, mint a jelenben. S ezek, meg sok hasonló más téves nézet csak akkor veszítenek némileg tért, a midőn a statisztika tudománya kezd kialakulni. De még a 17-ik században is nemcsak hogy nem tudják a halálozás mérvét megállapítani, hanem annak igazi okait sem sejtik s megelégszenek oly magyarázattal, hogy »az égi testeknek bizonyos állása, bizonyos jó vagy rossz napok és órák, bizonyos mysticus számok igen nagy jelentőséggel bírnak az emberi élet és egészség szempontjából«. Cohn írja, hogy különösen a holdváltozásoknak, valamint kedvező és kártékony égi testek bizonyos viszonylatainak tulajdonítottak nagy befolyást a születések és halálozások alakulására.

Ily babonaszerű véleményekkel száll szembe már Süßmilch, a ki erősen harczolt egyuttal a »Klimakterikus évek«-ről való felfogás ellen is, a mely szerint minden hetedik év, sőt hét is vészthozó az emberiségre. Tételei felállításában ellenben Süßmilch sem volt szerencsés. Nem helyezkedik ugyan a régi álláspontra, hogy az emberi élettartam azelőtt kedvezőbb volt, de viszont az »isteni rendből« kiindulva, elég merész azt a követ-

keztetést vonni, hogy az emberek halandósága mindig változatlanul egyező, a minek következménye azután, hogy szerinte az élettartam 3000 évvel előbb is ugyanaz volt, mint a jelenben. Elismeri ugyan, hogy különböző ragályos betegségek, háborúk stb. az általa felállított törvény érvényesülésére némileg zavarólag hatnak, de azért ezeket mint ható erőket eliminálja vizsgálatai köréből s beéri annak kijelentésével, hogy ezeket egyszerűen Istennek, mint »egy végtelen és kiváló mathematicus« tényeinek tekinti, a melyek szükségesek a világrend fentartása végett.

Süssmilch »Göttliche Ordnung etc.« című munkája mégis esetleges tévedései daczára is nemcsak alapvető jelleggel bír a halálozási statisztika terén, de sok oly igazságot is tartalmaz, amelyek ma ép oly igazoltak, mint az ő korában voltak. Tételei igazolására felhasználja Graunt, Petty, Halley, Kundmann, Deparcieux, Kerseebrom. Struyck és más elődjének vagy kortársának adatait. Fejtegeti a különböző halálokok hatását, latolgatja az éghajlat és évszakok befolyását, tisztában van a város és vidéknek különböző és nagy jelentősége felől a halálozások alakulását illetőleg, sőt sejtelmei vannak a halálozási viszonyok és az egyes foglalkozások közötti összefüggésről is. Axiomaként hirdetett, bár téves orthodox theologikus elméletével az »egyenlő élettartamról« határvonalat húz pedig a múlt és jelen felfogása között. De míg többi tételét majdnem változatlanul átvette az utókor, addig ez rövid életű volt s az utána következő statisztikusok Quetelettel az élükön már épen annak a bebizonyítására törekszenek, hogy a folyton fejlődő kultúra, az orvosi tudomány haladása s az erős mértékben megjavult közegészségi viszonyok a halandóságot erősen csökkentették s az élettartamot a »régi jó idők -kel szemben emelték. Utalnak arra, hogy míg a XVI. és XVII. században 20–25 lélekre jutott egy haláleset, addig a XIX. század közepén csak 40–45-re s az átlagos élettartam is ugyanezen idő alatt 20 évről 35 évre emelkedett. Mennyiben jogosult a jelennek a multtal való ily erős szembeállítás, tekintettel arra, hogy a multról kellő s különösen megbízható statisztikai adatok nem állanak rendelkezésre, teljes positivitással, de még csak megközelítőleg sem lehet megállapítani. Igaza van Westergaardnak, aki azt mondja, hogy egész biztosan csak azt lehet a multtal szemben vitatni, hogy a XIX. század folyamán a halandóság erősen csökkent, de többet nem. A mindinkább nehezebbé váló létért való küzdelem következménye ez, mely az utolsó évtizedekben a natalitást a legtöbb európai államban lerontotta, de viszont ellenszerűl a közegészségi viszonyoknak nagyfokú javulását s ily módon a halandóság alászállását eredményezte, így tévén mintegy lehetségessé a népesség stagnálásának, illetőleg némely helyen fogyásának megakadályozását.

Amíg tehát a multról az emberi nem halandóságát illetőleg megbízható adataink nincsenek, addig újabb időben egyrészt a mult század közepétől a kulturállamokban rendszeressé vált népszámlálások és ezek adatainak beható és részletes feldolgozása, másrészt a népmozgalmi statisztikának kiépítése által sikerült ezt a nehéz kérdést mind a tudomány, mind a gyakor-

lati élet követelményeinek szempontjából teljesen kielégítően megoldani. Ma már nem is egy módszerünk van, amelynek segélyével, ha nem is egész biztos, de legalább nagyon megközelítő mértékét a halandóságnak megállapíthatni. De ép az alkalmazott módszerek sokfélesége kényszerít egyszersmind arra is, hogy midőn e kérdéssel foglalkozunk, kellő megkülönböztetést tegyünk a szigorú tudományos kutatás és a skrupulozitásig menő statisztikai dilettantismus között, mert csak ily módon leszünk képesek a valóság megállapítására.

A legegyszerűbb és leginkább alkalmazott módszer a halandóság mértékének meghatározására az, hogy kutatjuk az egy bizonyos időben elhalták és ugyanabban az időpontban életben volt középnépesség között fennálló arányt s így nyerjük az ugynevezett »nyers« halálozási arányszámot. Ez alapon hazánkban az 1905 évben 27·8 halálozást jutott az évi középnépesség ezerére számítva. Ez a mi viszonyainkhoz képest már túl magas halálozási arányszám, a melyet csak rendkívüli körülmények igazolhatnak. S valószínű, hogy az igen nagy halálozás az 1905 évben részint a rossz 1904 évi termésnek s az ennek folytán bizonyára jelentékenyen rosszabbodott táplálkozási viszonyoknak tulajdonítható, de az sincs kizárva, hogy az 1905. évi kedvezőtlen időjárás is nagyban hozzájárult a halálozások számának fokozásához. Csak az 1898 előtti években találkoztunk hasonló rossz halálozási viszonyokkal, azóta folytonos javulást lehetett észlelni. Kétségtelen, hogy az 1905 évben nem alakult normálisan a halálozási arányszám, a mi nyilvánvalóvá lesz különösen abból az egyszerű tényből, hogy ugy az előttevaló, valamint az utána következő évben is összehasonlíthatatlanul kedvezőbb volt és pedig 1904-ben 24·8, 1906-ban meg az előzetes adatok szerint 24·5. Általában mondhatjuk mégis, hogy mint a legtöbb európai államban, ugy hazánkban is a halálozás mind kisebb mérvű lesz, a miről különben, valamint egyáltalán a halálozási arányszám alakulásáról az egyes államokban kellő áttekintést nyújt a Lucien March által összeállított s újabb adatokkal kiegészített következő táblázat:

	1.000 lélekhez viszonyítva meghalt az			
	1871—1880	1881—1890	1891—1900	1904
	é v e k á t l a g á b a n			é v b e n
A Magyarbirodalomban	36·6	32·5	29·0	24·8
Ausztriában	31·5	29·5	26·6	23·8
Angolországban	21·4	19·1	18·2	16·3
Belgiumban	22·6	20·5	19·2	17·0*
Dániában	19·4	18·6	17·5	14·2
Franciaországban	23·7	22·1	21·5	19·4
Németalföldön	24·3	21·0	18·4	15·9
A Németbirodalomban	27·2	25·1	22·2	19·6
Norvégiában	17·0	17·0	16·3	14·2
Olaszországban	29·9	27·1	24·2	22·3*
Oroszországban	—	—	33·4	—
Romániában	31·1	27·5	29·3	25·0*
Svájcban	23·5	20·8	19·0	17·8
Svédországban	18·2	16·9	16·1	15·1*
Szerbiában	34·3	25·2	27·0	23·4*

* 1903-ra vonatkozó adatok.

E kimutatás absolute nem ad ugyan jogosultságot Condorcet optimistikus ábrándjaira, a ki a tökéletesedés oly magas fokát gondolta lehetségesnek, mely teljesen kizárná a halált; túlvérmesnek mutatja be ez idő szerint Foissac nézetét is, a ki a halandóság oly kedvező alakulását képzelte hihetőnek, hogy a tudomány segélyével az emberi életkort 150 - 200 évig vélte meghosszabbíthatónak, viszont azonban fényesen igazolja azok álláspontját, kik közé tartozik többek között a budapesti tudományegyetem tudós tanára, Földes is, a kik közelfekvőnek látták azt az időt, a midőn egyes országokban a halandóság oly erősen alászáll, hogy nagyon megközelíti azt az állapotot, a midőn az emberek túlnyomó része megéli az adott viszonyok közt elérhető legmagasabb életkort. Ezer lélekre 17 haláleset képezné az utóbbi nézet szerint ez ideálisnak mondható állapot jellegzetes vonását s ma már, mint látjuk, nem egy állama van Európának, a hol a halálozási arányszám a 16-ot sem üti meg. Németalföldön 15·9, Svájcban 15·1, Dániában és Norvégiában pedig csak 14·2. De vannak részei a földnek, a hol a halálozási arányszám még alacsonyabb, így Dél-Ausztráliában 1904-ben csak 10·0, Uj-Zélandban ugyanabban az évben csak 9·4 volt.

Önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy mi okozta a halandóságnak utóbbi időben általában észlelt alászállását. Tagadhatatlan, hogy a születések apadásának is része van ebben, de a nagyfokú javulást túlnyomó részt a természet- és orvostudomány határt nem ismerő haladásának, még inkább a közegészségügy és különösen a közegészségügyi rendszet és ezzel kapcsolatosan a közegészség ápolásának tudhatni be. Az ó-kor, a középkor, de még az ujkor is egészen a legujabb időig, ugyszólván csak a gyógyászati ügynek tulajdonított jelentőséget. Földes említi, hogy a XIX. század alatt a gyógyszerek száma mintegy 6000-rel szaporodott. Csak midőn a természet-tudomány mindnagyobb körét a körülöttünk és bennünk lefolyó jelenségeknek kutatás tárgyává teszi és ennek révén, a mint helyesen mondja kiváló tudósunk Concha: »a lassan ható okokat földeríti, melyek az egészséget a levegő, a víz, a talaj, a lakás, az élelem útján, bár a laikus előtt észrevétlenül s lassan aláássák, kezdődik a positiv közegészségi alkotások időszaka, magának az egészségnek közgondozása, a közegészségnek közigazgatási ápolása«. Hogy mily nagy szerepe van mind e tényeknek az emberi halandóság alakulásában, talán legjobban Földes jellemzi, ki szerint, ha az évenként Európában chininre fordított pénz mocsarak kiszáritására fordíttatnék, az eredmény a halandóság csökkenését illetőleg még nagyobb volna, mint azt az adatok alapján láttuk. De ugyancsak a fenti tétel igazolására szolgál az az angol közegészségügyi congressus is, mely a közegészségügyi codexet két szóból állónak mondotta ki: »tisztaság és erkölcsiség«, valamint Beaconsfield lord fölkiáltása, hogy az ujkori államférfi jeligeje legyen »Sanitas sanitatum et omnia sanitas«, a zsoltáros »Vanitas vanitatum«-a helyett.

Azon a nézeten vagyunk, hogy hazánkban is a halandóság alászállását főként a közegészségügyi viszonyok mind határozottabb és nagyobb fokú javulásának lehet betudni. Kenéznek,

ki ugyan alapjában szintén ezen a nézeten van, mintha némi aggályai volnának s tényleg hajlandóbb a halálozási arányszám alászállását inkább a születési arányszám csökkenésének, mint a közegészségügy javulásának számlájára írni. De hogy közegészségügyünk is derekasan kiveszi ebből a részét, mi sem igazolja jobban, mint épen a gyermekhalandóságnak csökkenése, a mit kellő módon mutatnak be a részben Kenéz által is idézett adatok, melyek szerint az öt éven alul elhaltak az 1891—1895. évek átlagában 40·0⁰/₀-át, az 1896—1900. évek átlagában 34·2⁰/₀-át, az utolsó öt év átlagában pedig csak 32·5⁰/₀-át tették a Magyarbirodalom ujszülötteinek s a csökkenés itt jóval erősebb, mint a születési arányszám apadása, mely ugyanezen idő alatt 41·7-ről 39·4-re, illetve 37·2-re szállott alá. Még kedvezőbben alakult volna a szóban forgó arányszám az 1901—1905. években, ha 1905-ben normálisak lettek volna a halálozási viszonyok, a mire vall az a tény is, hogy 1904-ben az 5 éven alul elhaltak már csak 29·4⁰/₀-át tették az ujszülötteknek. 1905-ben azonban a már szóvá tett különös okok közreműködése folytán, melyek hatása talán legérzékenyebben itt érvényesült, 35·3-ra emelkedett az arányszám. 1906-ban ellenben, a melynek halandósága, mint láttuk rendes keretek között mozgott, több mint valószínű, — habár adatok hiányában számokkal állításunkat nem támogathatjuk — hogy az 5 éven aluli elhaltaknak az ujszülöttekhez viszonyított arányszáma is sokkal kedvezőbben alakult, mint 1905-ben.

Természetesen mindezzel nincs az mondva, mintha közegészségügyünk nem ismerne kivánni valót, sőt tényleg sok még a teendőnk e téren, csak hogy ugyanekkor nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a közegészségügy fejlődése egyenes arányban áll a vagyoni helyzettel és a kulturális viszonyokkal, s minél erősebb haladást mutatunk ez utóbbiakban, annál jobb lesz közegészségügyünk is és ennek kapcsán kisebb népünk halandósága is.

A kulturális és gazdasági viszonyoknak erős befolyását a közegészségügyre s ennek révén a halandóságra legnyilvánvalóbban tünteti fel az értekezésünk elején közölt kimutató, a mely szemelláthatóan bizonyítja, hogy legnagyobb a halandóság a Keleten, a hol legzavartabbak a társadalmi viszonyok, erősen elmaradott a kultúra, mindebből kifolyólag a közegészségügy még csak alárendelt jelentőséggel bír, s rendszerint nagy gazdagsággal szemben a nép nagy tömegénél ugyiszólván nyomor uralkodik. Oroszországnak ezer lélekre számítva még mindig 30 a halálozás arányszáma s nem sokkal kedvezőbbek a viszonyok az egyes Balkán-államokban sem. Szerbia halálozási arányszáma ugyan kisebb, mint a mienk, Romániáé se nagyobb, de ez államokban még igen sok szó férhet a statisztikai adatok megbízhatóságához. Minél inkább nyugatnak haladunk, annál kedvezőbb halálozásnak örvendenek a népek, de legkedvezőbbek e tekintetben a viszonyok az éjszaki nemzeteknél, a mit nagy tévedés volna tisztán a társadalmi, vagyoni, kulturális körülményeknek betudni, hanem nagy szerep jut itten az éghajlatnak is, a mely a legjótékonyabban befolyásolja a halálozás alakulását.

A kulturális viszonyok és a halálozás közötti összefüggés megállapítása céljából nem is szükséges hazánk határain túl mennünk. A Ráth Zoltán-féle meghatározás, melynek értelmében a halandóság az a demographiai tényező, mely a leg-tömörebb mértéke a kultúra fejlettségének, vagy a mint ezt Kenéz rövidebben mondja, »indexe a civilizációnak«, sehol sem érvényesül jobban és szebben, mint hazánkban. Nem kell egyebet tennünk, mint vagy-országgrészenként, vagy nemzetiségenként vizsgálnunk a halandóság alakulását. Rendszerint legkedvezőbb halálozással bír a Duna jobb partja, mely tudvalevőleg az országnak leg-műveltebb s gazdaságilag is legfejlettebb része, míg legnagyobb a halandóság rendszerint a Felvidéken és főként a Tisza jobb partján, a hol nagy szegénység uralkodik, valamint az oláhok és szerbek által lakott területek egyes részein, a mi a kulturai elmaradottságnak kiáltó jele. Még szemelláthatóbb a kultúra hatása a halandóságra a következő táblázatból, mely öt évre visszamenőleg mutatja az anyaországban az egyes nemzetiségek halálozási arányszámát,összevetve a műveltségi fokmérővel, az írni-olvasni tudással:

1.000 lélekre esett :

	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben	írni-olvasni tud %-ban
	h a l á l o z á s					
A magyarok közt .	23·9	25·8	24·9	23·9	27·3	61·0
A németek » .	23·5	24·0	23·4	22·8	24·4	68·2
A tótok » .	28·0	29·9	27·5	26·0	28·4	50·0
Az oláhok » .	27·1	29·0	28·3	26·2	28·4	20·4
A ruthének » .	25·9	29·3	27·8	25·6	26·7	14·5
A horvátok » .	26·8	27·5	25·5	24·4	29·3	52·8
A szerbek » .	29·4	31·8	33·0	32·5	35·8	41·5

Legkisebb a halandósága a műveltségileg, gazdaságilag és kulturailag legfejlettebb nemzetiségeknek: a magyarnak és németnek, míg legrosszabb a halálozási arányszám a szerbeknél, kiket az oláhok, majd a tótok követnek, a mely nemzetiségek még mindig elég alacsony műveltséggel bírnak. A szerbek és oláhok nagy halandóságában elég nagy súlylyal játszik szerepet a vallás is, mert e nemzetiségek túlnyomó része a görög keleti, illetve az oláhok: a gör. keleti és gör. kath. vallás hívei. E vallások mintegy 140 napon át szigorú böjtöt írnak elő, melyet különösen a szegényebb népelem fanatikusan tart be, nem törődve azzal, hogy ily módon egészségét aláássa. A böjtnapok jó része épen nyári munka idején van előírva, a mikor legerősebb erőkifejtést kell végezni s mikor tehát leginkább kellene az elvesztett energiát pótolni, ép ekkor vannak a vallások hívei megfosztva az erőt adó hús- és tejételektől. Másutt is észlelhető e jelenség, a hol a gör. keleti vallás hívekkel bír; így többek között Ballod Oroszország népességének nagy halandóságát jó részt a gör. keleti vallás következményének tudja be.

A szerbek és tótok kedvezőtlen halálozási viszonyait a születések magas száma is okozza, mert míg pl. a magyarság születési arányszáma 1905-ben csak 35 volt, addig a tótoké 37·3, a szerbeké meg 38·8. S ha előbbi évekre visszamegyünk, azt látjuk

hogy e két nemzetiség birt mindig a legkedvezőbb születési arányszámmal. Ismételten utalunk azonban itt is, mint a »Közgazdasági Szemle« január havi számában »Születési és termékenységi statisztika« czimű közleményünkben, hogy az általános születési arányszám nem jelenti tiszta mutatóját az egyes nemzetiségek termékenységének, mert ennek helyes megállapításánál figyelemmel kell lenni a népességnek város és vidék szerint való tagozódására is.

Bár igen érdekesek azok a tanulságok, a melyeket a »nyers halálozási arányszám« alapján merithetni, mégis az így nyert számítások nem elégitik ki — több oknál fogva — sem a tudomány, sem a gyakorlati élet követelményeit. Nagy hibája a nyers halálozási arányszámnak, hogy nincs tekintettel az egyes népek különböző korösszetételére, a mivel pedig nagy összefüggésben van a halandóság alakulása. Egyes népeknél a fiatalabb korosztályok, másoknál a magasabbak vannak jobban képviselve s lehetséges, hogy egyenlő, sőt jobb közegészségi viszonyok mellett is az a nép, mely a népesség nagyobb részét köti le a fiatalabb korcsoportok részére, látszólag nagyobb halandósággal fog birni, pedig tényleg az ellenkezője áll. Nagy hátránya továbbá a nyers halálozási arányszámnak, hogy az évi születések és a vándorlások erősen befolyásolják. Ennek következménye lehet azután, hogy például két népnek, a melyeknél az életveszélyeztetés egyforma, a halálozási számai mégis eltérnek, mert a születések apadása és a nagy bevándorlás kedvezőbb, míg a születések növekvése és erős kivándorlás kedvezőtlenebb halálozási számot eredményeznek. De ez természetes is, mert a vándorlások oly korosztályokból történnek, a melyekben a halálozási quota alacsonyabb, a születések erős emelkedése pedig a népesség kormegoszlását megváltoztatja annyiban, hogy a legalacsonyabb és a halálozásnak igen erősen kitett korosztályokra nagyobb hányad esik, minek következtében a gyermekhalandóság nagyobb arányúvá lesz, a mit azután a kedvezőbb halandóságnak örvendő magasabb korosztályok csak kis részben tudnak ellensúlyozni. E hibák kiküszöbölése új módszer alkalmazására kényszerítette a statisztikusokat. Így a halálozás mérvének megállapítására helyesebb módszer gyanánt kezdték alkalmazni azt az eljárást, a mely szerint a bizonyos korévhez vagy korcsoport-hoz tartozó meghalt egyének száma egybevettetik az ugyanazon korévhez, illetve korcsoport-hoz tartozó élők számával. Ily alapon találjuk bemutatva népünk halandóságát az 1897. évi népmozgalmi közleményhez nagy gondnal és kiváló tudással irt bevezető részben. Az itt közölt adatok szerint a népesség halandósága egy éven alul igen magas (hisz 1897-ben ezer ily korú lélekre 287·5 halálozás esett), majd azután előbb rohamos, később lánghuló csökkenés áll be, mely a 10—14 éves korcsoportban éri el határát s innen kezdve — csekély eltéréstől eltekintve — emelkedés áll be, mely a magasabb korcsoportokban mind erősebbé válik, míg a 85—89 évesek korcsoportjában nagyobb a halandóság, mint az egy éven aluliakéban. Ha az így nyert adatokat összehasonlítjuk a később tárgyalandó halandósági táblák adataival, azt észleljük, hogy a két módszer révén az egyes korcsoportokat illetőleg,

majdnem egyező változatok jelentkeznek a halandóság alakulása tekintetében.

Lucien March megkísérelte e módszer segélyével az egyes államok népességének halálozási viszonyait kimutatni. Idézünk egy pár érdekesebb adatot Lucien March összeállításából. Így az 1886—1895. évekre terjedő időszakban:

Az ország megjelölése	E z e r										84 éves és idősebb	1000 lélekre esett összesen halálozás
	egy éven aluli	1—4	5—14	15—24	25—34	35—44	45—54	55—64	65—74	75—84		
		ó v e s										
korú egyénre esett hasonló korú halálozás												
Ausztria	315	44	8	8	9	12	18	35	74	165	307	28
Angolország	176	26	4	5	7	11	17	32	66	140	280	19
Skótország	143	27	5	6	8	11	17	31	62	127	270	19
Irország	117	19	4	7	9	11	15	29	66	135	269	18
Belgium	188	26	4	6	8	11	15	28	61	141	290	20
Dánia	163	20	6	6	7	9	13	24	51	126	257	19
Franciaország	218	27	5	7	9	11	15	29	65	142	254	22
Norvégia	101	20	6	7	8	9	11	19	41	102	233	17
Olaszország	230	55	7	7	8	10	14	27	71	156	334	26
Oroszország ¹⁾	360	59	9	7	8	11	17	31	63	105	132	32

Bár az e módon nyert halálozási arányszámok inkább megközelítik a valóságot, mint a nyers halálozási arányszám, mégis e módszer sem tökéletes, mert még mindig számolnunk kell azzal a nagy súlylyal bíró zavaró körülménnyel, hogy a népesség korösszetétele az egyes államokban nem azonos, hanem nagyon is erős változatokat mutat. Egy előnye van ennek a módszernek mégis és pedig az, hogy legalább a gyermekhalandóságnak nagy befolyását az általános halálozási arányszám alakulására kimutatja. Így a fenti összeállításban felsorolt országok közül Oroszországban legnagyobb az egy éven aluliak halandósága s ennek folytán, noha a többi korosztályok halálozási arányszáma alig mutat eltérést a többi országokétól, az általános halálozási arányszáma a legmagasabb. Ausztriában, Olaszországban szintén a nagy gyermek halandóságnak lehet betudni a magas halálozási arányszámot. Természetesen az egy éven aluli népesség nagyobb halandósága egyes államokban nemcsak az esetleg rosszabb közegészségügyi viszonyoknak a folyománya, hanem szoros összefüggésben van a születések kedvezőbb alakulásával is. S tényleg, ha az 1886—1895. évekre kiterjedő időszakra vonatkozó születési adatokat tanulmányozzuk, állításunkat számadatokkal is teljesen igazolva látjuk. Mert míg a legnagyobb egy éven aluli gyermek halandósággal bíró Ausztriában és Olaszországban 38—41 között mozgott az említett 10 év alatt ezer lélekre számítva a születési arányszám, addig Norvégiában és Dániában, ahol legkedvezőbben alakult az egy éven aluliak halandósága, a születési arányszám is legalacsonyabb volt és pedig rendszerint 30-on alul maradt. Az európai államok gyermekhalandóságát különben összevetve a mi viszonyainkkal, a későbbiek folyamán majd részletesebben tárgyaljuk.

¹⁾ 1897-re vonatkozó adatok.

A népesség kormegoszlását figyelembe vevő halálozási arányszámok sem nyújtván biztos alapot a különböző korösszetétel miatt a nemzetközi összehasonlításra, a statisztikusok ez irányban bizonyos egységesség megállapítására törekedtek. Ezt célozta volna a »standard population« felvétele, melynek értelmében egy mintanépeességből indulunk ki, s ennek korösszetétele irányadó a halálozási arányszámok kiszámításánál. A nemzetközi statisztikai intézet az 1871 évi bécsi kongresszuson e célból külön bizottságot is szervezett, míg az 1895 évi berni kongresszus elfogadta tavaly elhunyt kiváló statisztikusunknak, Körösynek indítványát, mely szerint Svédország népességének a kormegoszlása képezze a nemzetközi összehasonlítások alapját. Bár sok logikai érv szól e módszer alkalmazása mellett, nagy hibája mégis, hogy teljesen hypothesisen alapul, a miért a segélyével nyert adatok nem tárják fel hűen a valóságot. Több éven át mi is alkalmaztuk e módszert, ujabban azonban nemcsak nálunk, hanem egyáltalán nem nyer alkalmazást. Ma a halálozási statisztikában mindinkább látjuk érvényesülni azt az irányt, mely e téren a törvényszerűségeket az ugynevezett »halandósági táblák« segélyével törekszik megállapítani.

Quetelet »Physique sociale« című munkájában egy helyen a következőket mondja: »La théorie des probabilités prit naissance presque en même temps que la statistique, sa soeur puînée et la plus indispensable.« Majd tovább megy és utal arra, hogy e két tudományág összetalálkozása a történelemben távolról sem merő esetlegesség, hanem a közöttük levő szoros összefüggésnek a következménye; ugyanis mindkettő tények vizsgálatából indul ki és ennek alapján törekszenek matematikai módszerek segélyével bizonyos — ha nem is absolut, legalább relativ értékkel bíró — törvényszerűségeket meghatározására.

Pascal és Fermet valószínűségi számításai, melyeket a két tudós az egymással váltott levelekben fejtett ki, nem maradtak tehát sokáig egyszerű elvont matematikai okoskodások és levezetések, hanem kivonultak a gyakorlati élet terére. A statisztikával kapcsolatban Graunt eszközli ezt első sorban »Natural and political observations« című művében, megvetvén ezzel alapját egyszersmid a ma még nagyobb érvényességgel bíró politikai számtannak. Utána mind gyakrabban találkozunk ugy matematikusokkal, mint specialisan statisztikusokkal, a kik főként a halálozási viszonyok megismerése céljából törekedtek az új tudományt értékesíteni. Így Halley az életjáradék és biztosítási díj nagyságának helyes megállapítása céljából összeállit Boroszló város halálozási lajstromai alapján egészen teljes és határozott tudományos célú halandósági táblázatot »Philosophical Transactions« című munkájában. Süßmilch is megkísérli egy halandósági tábla szerkesztését.

A mint pedig Laplace, Simpson, Fourier, Gauss s az utánuk következő matematikusok mind tovább fejlesztik a valószínűségi számítást, ezzel kapcsolatban a halandósági táblák is párhuzamosan biztosabb alapra lesznek fektetve. A közlemény terjedelme nem engedi meg, hogy az egyes esetekben alkalmazott módszereket itt fejtegetssük, a miért is megelégszünk tisztán a nevezetesebb

halandósági táblákra való utalással. Ilyenek a Simpson, Carlisle, a különböző angol társaságok, Deparcieux, továbbá Price svéd, Quetelet belga táblája stb. Csak azt jegyezzük meg, hogy míg a legelső táblák magánuton nyert adatok alapján állítottak össze, addig Wargentín óta nagyobbrészt népszámlálási adatok alapján szerkesztettek e táblázatok.

De mit értünk halandósági táblák alatt? E táblázatok ugyanis oly kimutatások, a melyek egy nemzedéknek a halálzási rendjét adják s egyszersmind az életbenmaradás valószínűségéről s a valószínű élettartamról is felvilágosítással szolgálnak. Alapelve e tábláknak, hogy mindig stationár, vagyis oly népességre vonatkoznak, a mely vándorlásoktól ment, továbbá a születések száma egyenlőnek vétetik a halálesetek számával s a népesség korösszetétele változatlan marad. Céljuk pedig kettős: egyrészt gyakorlati, másrészt tudományos. Gyakorlati jelentőségük különösen a biztosítási ügy terén érvényesül és pedig a különböző biztosítási, ellátási stb. díjtételek nagyságának megállapításánál, a kockázat mértékének kiszámítása lévén erre nézve irányadó. Tudományos fontossága a halandósági tábláknak viszont abban áll, hogy teljesen tisztán mutatják meg a kor és halandóság, valamint élettartam közötti összefüggést s így ez alapon volna legkönnyebb egységes számítási módszer mellett biztos alapokon nyugvó nemzetközi összehasonlitásokat végezni. Legélesebben mutatnak rá azonkívül a halandósági táblák a társadalmi, vagyoni és kulturális viszonyokra, valamint a közegészségügy helyzetére. A halandósági táblák ez irányú nagy jelentőségére vall a híres angol történetíró Macaulay megjegyzése is, ki szerint a társadalom physikai jólétének nincs határozottabb bizonyítéka, mint az, melyet a halandósági táblák nyújtanak.

A cél szerint, melyet szolgálni akarnak a halandósági táblák vagy általánosak (tables générales), a melyek az egész népességre vonatkoznak, vagy pedig részlegesek (tables particulières), a melyek figyelembe veszik az észlelés elé vont socialis tömegnek különböző tagozódását. Ilyenek például az egyes foglalkozási csoportok, vagy a biztosítottak halandósági táblái. Tévedés volna azt hinni, mint Quetelet gondolá, hogy csak az általános halandósági táblák érdemelnek figyelmet, sőt lehet mondani, hogy különösen a biztosítási ügy s egyáltalában a gyakorlati élet követelményeit a részleges táblák sokkal megfelelőbben elégitik ki s az általános tábláknak általánosságuknál fogva csak a tudományos értéke nagyobb.

Jóllehet a halandósági táblák eszméje nagyon is régen vetődött fel és pedig a XVII. század második felében, mi mégis napjainkig nélkülöztük népességünk halandósági tábláit. Fáy és Fényes ugyan állítottak össze halandósági táblázatokot, de ezek, tekintettel arra, hogy csak magánuton szereztettek be a szükséges adatok, legfeljebb történelmi értékkel bírnak, de gyakorlati és tudományos jelentőségre soha sem emelkedtek. A magyar kir. központi statisztikai hivatal áthatva e tábláknak ugy tudományos, mint gyakorlati jelentőségétől, már rég sürgette ezek szerkesztését. 1900-ban e tárgyban az akkori kereskedelemügyi miniszterhez egy magas színvonalon álló emlékiratot is adott be, a mely-

nek révén az eszme végre testet öltött s a mult év folyamán megjelentek (első ízben) »A magyar korona országainak halandósági táblái«. A módszer (melynek ismertetésétől eltekintünk s a mit különben elég kimerítően tárgyal maga az idézett munka), melynek alapján a számítások eszközöltettek, eltérő a többi államok halandósági tábláinak számításánál alkalmazott módszerektől s így természetesen ez uton nemzetközi összehasonlításokra jelenleg nem térhetünk ki. A halandósági táblázatok szerkesztésénél alapul a népesség kormegoszlására nézve az 1900. évi népszámlálás, a halálozásokat illetőleg pedig a népszámlálást megelőző s az ezt követő évek vétettek. Halandósági tábláinknak, melyek különben nagy ürt töltöttek be népességi statisztikánkban, csak egy nagy hiánya van. Tudvalevő, hogy az egyének jó része népszámlálás alkalmával nem annyira adathamisítási szándékkal, mint inkább közönyösségből, nem tudásból helytelen adatot vall be. Különösen az 5-tel és 0-sal végződő korévek azok, a melyek a rossz bemondás folytán erősen kiemelkednek az őket környező évek színvonalából. Főként a magasabb korévekben az eltérés annyira nagy lesz, hogy 50—60% is kitesz az előző és következő korévekhez viszonyítva. Mentől műveltebb egy nép, annál kevésbé fordul elő ez a hiba, annyira, hogy az eltérések nagyságából bátran lehet következtetni a műveltségi viszonyokra. Ráth Zoltán hazánkra nézve érdekes vizsgálatokat tett ez irányban, s arra az eredményre jutott, hogy az eltérések legkedvezőbbek a fővárosban, azután egyáltalában a városokban, majd az országrészek közül a Duna jobb partja áll elől, melyet a Duna-Tisza köze követ, vagyis azok a részek, a melyek legnagyobb műveltségnek örvendenek. Leghátul a Tisza két partja és a Királyhágón túl állanak, a hol a műveltségi viszonyok leggyengébbek. Ráth Zoltán vizsgálódásai 1890-re vonatkoznak, de ha az újabb népszámlálás adatait tanulmányozzuk, ezt a feltevést ma is teljesen megerősítve látjuk. Hasonló jelenség észlelhető a halottak kor szerinti megoszlásánál is. Természetes, hogy e korbevallási hibák a halandósági hányadosok kiszámításánál rendkívül erősen érvényesülnek és nem egyszer a valóságnak teljesen ellentmondó adatokra vezetnek, a miért is lehetőleg kiküszöbölendők. Ezt elérhetni pedig interpolatio és kiegyenlítés segélyével, a mit mellőz a mi halandósági táblázatunk, míg pl. az ujonnan készülő franciaországi halandósági táblák, a melyekből a provisorikus adatok már napvilágot láttak, nagyon is figyelembe vesznek. Halandósági táblázatunknak szóvá tett hibáját azonban erősen indokolja egyrészt az erre a célra szolgáló nagy idő- és munkaszükséglet, valamint a költségesség, továbbá hogy ez alkalommal még nagyon meg kellett küzdeni a kezdet nehézségeivel is. Remélhetőleg azonban a jövő népszámlálás alapján készülő halandósági táblák erre is kellő figyelemmel lesznek.

Megismervén a halandósági táblák fogalmát, áttérhetünk az adatok behatóbb ismertetésére. Természetesen a hol lehet — persze sajnos mentől kevesebbszer — a nemzetközi viszonyokra is tekintettel leszünk, azonkívül a szükséghez képest egyéb módon nyert adatokat is felhasználunk.

Bud János.

Az adóreform.

Adóreformról szólván, az egyenes adók reformjára gondolkunk. Ennek határozott alakot az 1893. évi hivatalos emlékirat adott. E terv nem érinti a hadmentességi díjat, a vadászati és fegyveradó, a nyereményadót és a szállítási adót, mely három utóbbi különben csak kezelése módjánál fogva egyenes adó, hanem reformálni akarja a földadót, a házadót, a kereseti adót, a tőkekamat- és járadékadót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek és a bányaművek adóját és az általános jövedelmi pótagót.

A reform először maguknak a főadóknak módosulásában, másodsor abban állana, hogy a járulékos természetű általános jövedelmi pótagó eltöröltetvén, szerepét egy ujonnan creálandó adó: a jövedelmi adó venné át.

A reform rendjén a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek és a bányaművek adója, a tőkekamat és járadékadó és a házbéradónak három osztálya tételében nem változnék. Mindössze a tőkekamat- és járadékadónál bizonyos esetekben adott kedvezés terjesztetnék ki, a házbéradónál pedig az évenként való kivetés hozatnék be.

A reform terjedelmére az emlékiraton kívül azokból a szempontokból is kell következtetni, melyeket a pénzügyi kormányzat újabb elaboratumaiban hangoztat. Ez elaboratumok tömör bevezetések az 1893. óta összegyűjtött statisztikai adatok közreadott kötetéhez. Eddigelé nyolcz kötetet adtak ki. Bennök a kiváló gondossággal és szorgalommal gyűjtött anyag nagy hozzáértéssel van feldolgozva.

Ez újabb elaboratumok szerint a házosztályadót szűkebb körre szorítanák és a legkisebb házbéradót a megállapítandó feltételek alá eső helyeken általánosítanák.

A földadónál az emlékirat nem akar új kataszteri felvételt. Hiteles kormánynyilatkozat még ez év február havában is csak annyit ígér, hogy a katasztert a valódi művelési ágaknak megfelelően ki fogják igazítani és a tiszta jövedelem kiszámításánál mutatkozó aránytalanságoknak legalább kiáltóbb részeit orvosolni fogják. Az emlékirat különben megtartja a mostani földadókontingenst, a kivetési százalékot azonban fél százalékkal mérsékli. E szerint ott, a hol földtehermentesítési járulék is van, a földadó 25°/o lenne, a volt határőrvidéken pedig, a hol ily járulék nincs, 17°/o.

A személyes keresetek megadóztatásánál az emlékirat a IV. osztályú kereseti adót nem változtatja meg. Az I. osztályú kereseti adónál az önálló kisiparosok egyrészét átteszi a keresetadó III. osztályába. A II. osztályú kereseti adó alsó és felső határát kitágítja és 2—28 koronára szabja emelkedő fokozatokban. A III. osztályú kereseti adónak mostani egységes 10⁰/₀-os kulcsa helyett 5—10⁰/₀-os kulcsot állapít meg és igéri, hogy az alsó határt nemsokára 3⁰/₀-ra fogja mérsékelni.

Az újabb elaboratumok szerint a kereseti adók I. és IV. osztályának eltörlésén gondolkoznak és azon, hogy ez adóalapokat lehetőleg csak egyszer, a jövedelmi adóval, érintsék. Együttal kiküszöbölnék adórendszerünkben a családtagok megadóztatását.

Az emlékirat a reform sulyát az ujonnan creálandó jövedelmi adóra veti, a melynek mintája az angol Income-Tax volna. Ez adó mérlegeli az adózónak bármely, még adómentes forrásból is eredő összes jövedelmét. Lényegében önálló, de célját tekintve mégis járulékos és kiegyenlítő és érvényesíteni akarja a modern sociológia két követelését: a létminimumot és progressiót. A létminimum 600 korona jövedelem volna, a mely itt mentes lenne az adótól; a progressió pedig 1—5⁰/₀ között mozogna.

Az újabb elaboratumok a jövedelmi adóhoz utalván az I. és IV. osztályú kereseti adóalapokat, ezek közül az eddigelé az I. osztályban adózó legkisebb keresetek 2—6 koronás adóval rovatnának meg, az eddigelé a IV. osztályban adózó keresetek közül pedig a 8000 koronán felül valók még egy külön emelkedő illetményadóval terheltetnének. Ennyiben tehát az Income-Tax tiszta jellege módosulna.

Az emlékirat a jövedelmi adóhoz az 1—5⁰/₀-os határt sok tekintetben alteráló nehéz clausulát tett; azt hogy senkinek jövedelmi adója nem lehet kevesebb, mint a tulajdonában levő föld és házak után fizetendő adónak 30⁰/₀-a.

Ez rövid összefoglalása a reform előmunkálatok eddig ismert elveinek.

A törvényjavaslat megjelenése előtt időelőtti volna a részletes bírálat. Viszont a reformra vonatkozó vagy azzal összefüggő némely elvi kérdés megvilágításának most az ideje.

Az adóreform jobbat kell, hogy tegyen a meglevő helyére. Jobb az, a mi igazságosabb, méltányosabb és elviselhetőbb. De itt éppen úgy kell tekinteni a terhek összeségét, az állam mulhatatlan szükségzeit és a fejlődés feltételeit, mint az egyén vagy az osztály érdekét. Ezért valamely adóreform bírálata mindig bonyolódott és ezért nem lehet egészen kiküszöbölni belőle a tényleges közgazdasági politika elemeit.

Ma is helyt áll az emlékirat álláspontja, hogy a közszükségletek és pedig mind az államiak, mind a helyhatóságiak, még sokáig növekedő irányt fognak mutatni, ennél fogva nagyjában és egészben véve nem a közszolgáltatások leszállításában, hanem azok arányosításában és elviselhetőbbé tételében kell a megoldást keresnünk. El kell ismerni azt az elvet is, hogy finánciális bajainkat egyoldalú pénzügyi intézkedések egymagukban nem orvosolhatják, hanem azokat csak a közgazdasági viszonyok

rendszeres, következetes és minden térre kiterjedő fejlesztése képes enyhíteni.

De itt már meg lehet állapítani, mint tényt, hogy az 1890. évi állami költségvetés szerint, a mely az 1893. évi emlékirat pénzügyi bázisául vehető, mivel benne az italmérési jog megváltásából született és az államra hasznothajtó pénzügyi műveletek egész sora már belátható távlatba került, a rendes állami bevétel 348 millió forint, azaz 696 millió korona volt, az 1907. évi költségvetésben pedig 1.180 millió korona. Tehát az állami rendes szükségletek fedezésére szolgáló alap fokozatosan majdnem ötszáz millió^f koronával emelkedett. Megállapítható az is, hogy minden költségvetés a rendes kezelésnél és végső összegében felesleget mutatott s egyuttal reális is volt, mert a zárszámadás az exlex muló hatását nem tekintve, minden évben az előirányozottnál nagyobb fölösleggel záródott. Lehetetlen tehát legalább föl nem vetni a kérdést, hogy az államkormányzat e többleteket elegendő mértékben használta-e fel a közviszonyok rendszeres, következetes és minden térre kiterjedő fejlesztésére és arra, hogy e fejlesztésre az állampolgárok is alkalmatosabbá váljanak? Mert itt circulus vitiosus van. A közgazdasági viszonyok javulásához szükséges az adózók áldozatkészsége, viszont az adózók fizető képességének javulásához szükséges a közgazdasági helyzet javulása.

A földadó-reformnál leglényegesebb a kataszter dolga, mivel általában véve a földadó kontingens főösszegének jelentősebb megváltoztatását senki sem akarja.

Sok okból nem engedhető meg, hogy a földadó valótlan, a viszonyoktól túlhaladott alapon legyen kiróva. Ennek eredménye a mostani nagy: 17·1⁰/₁₀₀, vagy a földtehermentesítési járulékkal együtt 25·5⁰/₁₀₀ adókules. A magyar birodalom kulturált mezőgazdasági és erdő területe 53 millió és majdnem 400 ezer katasztrális hold. Ennek tiszta jövedelmét csak 303 millió koronára tenni nyílt valótlanág. Viszont a földbirtok adóterhének főtétele a valódi tisztajövedelem arányában nem lehet több 7—8⁰/₁₀₀-nál. A világforgalomba bekapcsolt és modern szükségletek terhét hordozó államok ugyanazonnemű adóterhe nagyjában közös mérték szerint igazodik. Egy új becslés, a mely számol a tényleges művelési ágakkal, a folyam-szabályozások és ármentesítések által a valóságban keletkezett új kulturterületek értékével, a közutak és vasutak kiépítésével előállott új helyzetével egyes vidékeknek és a kultura folytán bekövetkezett javulásával a földeknek, könnyen fog kihozni oly jövedelmi alapot, a mely a mai 52 millió korona földadó-kontingenst 8⁰/₁₀₀-os alapon biztosítja. A földtehermentesítési járulék szintén ehhez igazodnék és 4⁰/₁₀₀-nál kevesebb lenne. Az én saját becslésem legméréskeltebb alapon 630 millió korona tiszta jövedelem.

A mostani kataszteri becslés egyáltalában túlalacsony a réteknél és legelőknél, a melyek a modern gazdaságban mind nagyobb jelentőségre jutnak. Azonkívül minden művelési ágban az elsőb osztályok igen sujtva vannak a hátrább levők javára. A VI., VII. és VIII. osztályok jobbára teljesen túl vannak haladva. Már a nemzeti vagyion pontos mérlege sem engedi meg

hogy millió hold számra szerepeljen szántó és rét 2 sőt, 1 korona tiszta jövedelemmel, legelő 70, 60 és 50 fillér és erdő 60, 40 és 20 fillér tiszta jövedelemmel. De ez csak az országos átlag, a mely természetesen sok vármegyében még lejjebb hanyatlik. Így például Csikvármegyében 40 ezer holdnál több rétnek tiszta jövedelme 40 fillérrel és 125 ezer hold erdőnek tiszta jövedelme 4 fillérrel van felvéve.

E tiszta jövedelmi becslő alapján két millió katasztrális holdnál több szántó van olyan, a melynek adója országos átlagban 57 fillér, egymillió holdé 27 fillér; másfélmillió holdnál több rétnek évi adója 75 fillér, nyolczszázezer holdé 47 fillér és négyszázezer holdé 27 fillér; három és félmillió hold legelő évi adója 50 és 20 fillér között van, négyszázezer holdé 17 és 10 fillér között; nyolczmillió hold erdő adója van 22 és 11 fillér között és egy millió holdé alul marad a 6 filléren. Az említett csiki erdőknél pedig az adó 1 fillér.

Figyelembe kell venni, hogy ez alacsony adótételek után igazodik a végrehajtási törvény értelmében a birói becslő is. Nem csak oka lehet ez annak, hogy élelmes üzérek a földet árveréskor potom áron megszerezzék és a be nem avatott vevőket a vételtől visszatartsák, hanem alkalmas arra is, hogy kiskoruk és más hatósági ellenőrzés alatt állók vagyonának értékére nézve a hatóságot megtévesszék; mert az említett adótételek százszorosa lévén a becslő, szerepelhet becsárképpen a szántó, rét és legelő holdjánál, még pedig tekintélyes arányban, husz koronáig bármily kis összeg, sőt a megyei átlagok szerint még kevesebb. Az erdőknél pedig millió és millió hold becslőre lemehet 5 koronáig sőt még lejjebb. Csik megyében tizenkét és fél négyszög mértföld erdőnél a becslő 1 korona. Csakugyan tág tere lehetett a vármegyében annak, hogy a föld szegény népe megtévessztessék az érték nagyságáról, a mit erdeiben bir.

A túlalacsony nemzeti vagyonbecslés, káros hitelpolitikai szempontból is. A mikor a külföld záloglevél-czímleteink összegét egybeveti a magyar földbirtok tisztajövedelmének csak 303 milliós becslőjével s a mikor figyelembe veszi a magyar földbirtok adómegterhelésének szokatlan nagyságát, kell, hogy hátrányos következtetést vonjon a magyar földbirtok további hitelbirására és nem érezhet nagy kedvet ily túlterheltnak látszó föld által garantált papirok vásárlására.

A földadónál a reál progressió kérdése akadémikus jellegű. A mennyire a gazdálkodás sérelme nélkül a progressió mint reális teher elmehet, annyira már egy jó kataszteri becslés figyelembe veszi, valamint a házosztályadó becslésében is már befoglaltatik bizonyos reálprogressió.

Feltűnik mostanság a gazdasági érdekképviselet köreiben egy sajátságos jelenség. Szakemberek kezdik erősíteni, ugyan egészen más okoskodás támogatására, hogy a nagybirtokok fel fogják emészteni a kisbirtokot és mondják, hogy ez helyes közgazdasági folyamat, mert a nagybirtokkal szemben a kisbirtok kevesebbet és drágábban termel. Van a ki a terménykivitel lehetőségét egyenesen a nagybirtok ez intensivebb hozadékának tudja be. Nincs itt a helye ez állítás tulzásait kimutatni. Némi-

képpen jogosult ez állítás, de csak a középbirtokkal szemben, a melynek helyzete legrosszabb, mert nem rendelkezik sem a parasztbirtok előnyével: a saját kézimunkával, sem a nagybirtok előnyét: a gép és emberi erő pontosabb kihasználását nem képes keresztülvinni a kellő módon. A nagybirtoknak ily túlzott dicsérete azonban mindenesetre provokálná az erőteljes progressiót a középbirtokosság s ha kellene a parasztbirtok védelmére is. Semmi kedvünk nem lehet az ipari nagy gyári üzemek visszaélései után a mezőgazdasági nagy gyári üzemek és az ezt követő trösztös alakulások túltengését festeni gazdasági horizontunkra eszménykép gyanánt.

A földadónál különben meg kell jegyezni, hogy a közel jövőben a magyar közvélemény által remélt kereskedelempolitikai átalakulás bizonyára maga után fog vonni bizonyos retorsiót, ami első sorban a mezőgazdálkodást fogja érinteni. A másik birodalom a múlt évszáz közepén a közös vámterületbe — egy kiváló pénzügyi államférfiu: Kübeck báró, intelmére — addig nem ment be, bárha arra a vágyakozás régen megvolt, a míg a magyar birodalomban a nemesi birtok megadóztatása meg nem érlelődött, hogy így saját mezőgazdaságával szemben a versenyt megnehezítse. Kübeck báró 1845-ben az akkori osztrák császárhoz így ír: Minden oly rendelkezésnek, mely a magyar őstermékeknek a többi tartományokba való teljesen szabad behozatalát célozza, föltételei közé a magyar nemes földbirtokos arányos megadóztatását kell sorolni, hogy a többi adóval terhelt tartományok őstermékeinek versenyét még jobban alá ne szállítsa, miáltal veszélyessé válhatnék e tartományok jólétére.

A magyar birodalomnak sem lesz szabad egy quasi in integrum restitutiót tervező kereskedelempolitikai alakulás esetén a mezőgazdaság recompensatiójáról az adópolitika terén megfelelkezni.

Mig a földadó nagy kulcsa általában véve csak látszatos, addig a bérbeadott házak adója a valóságban is túl sulyos. Különösen sulyos a 20 és 22°/_o-os adótétel. A főváros pesti részén például, ha nem is vonjuk le a 20°/_o megengedett fentartási és értéktörlesztési költséget, hanem a teljes nyers házbér alapján számítunk, fizetni kell (átlagos jövedelmű házat véve fel):

állami adóban	17·6 %-ot,
általános jövedelmi pótdóban . .	5·28 %-ot,
községi adóban	4·4 %-ot,
utadóban	0·264%-ot,
betegápolási adóban	0·88 %-ot és
házbérekrajczár címén	3·4 %-ot
együtt . . .	<u>31·824%-ot.</u>

De ehhez hozzájárul mint valóságos kiadás körülbelül 3°/_o vízdíj és legmérsékeltebb számítással legalább 7°/_o fentartási költség. Szóval minden 100 korona nyers házbérből leütendő 40 korona 82 fillér. Igaz, hogy a háziur panasza nem részvétet keltő. Különben a háziur fejlődő városban, ahol nagy a lakás kereslet, nem is panaszkodik, mert egyszerűen a lakóra háritja

az adó terhét, úgy hogy nálunk a legsúlyosabb indirekt adó tulajdonképpen a házbérben beszedett házbéradó. Ez egyik oka a nagy drágaságnak is. Ekkora házbéradó még oly országban is súlyos volna, ahol a fogyasztási adók nagy száma és súlya az élelmiszereket és így az életet nem drágítja s ahol a teljes gazdasági függetlenség a keresetek kedvező fejlődését előmozdítja.

A kereseti adóknak és a creálandó jövedelmi adónak reformja alig kíván megjegyzést. Az ujonnan tervezett progressiónál azonban nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy a progressivitás sehol sem hajt valamely számottevő többletet; mert Európában az igen nagy jövedelmek összege még mindig kis részét alkotja a nemzeti jövedelemnek. A progressiónak inkább csak morális és a szegényebbeket megnyugtató hatása van. Az adó fejlesztésének titka a kis- és középkeresők termelő és fogyasztó képességének emelése.

A kereseti adó III. osztályában, ahol a közép és magasabb rendű kereskedelmi és ipari és szellemi kereset adózik, a statisztikai adatok szerint, nálunk az összes adózóknak 85%-a vallotta tiszta jövedelmét 600 koronán alul levőnek és 43% 100 koronán alul levőnek. De a szoros értelemben vett magasabb szellemi foglalkozást űzők között is 70.7% vallott be 600 koronán aluli és 36.9% 200 koronán aluli tiszta jövedelmet. Jellemzi ez a közszegénységet, de azt a könnyűséget is, amelylyel a társadalom irányítására magukat hivatottaknak tartó elemek a közkötelességek parancsán magukat tulteszik. Mig nálunk a legalsó adófokozatban van az adózók óriási többsége, addig például Franciaországban a pátens-adónál, a mi körülbelül a III. osztályú kereseti adónak felel meg, az utolsó osztályokban fele sőt negyede sincs az utolsó előtti és az előtti osztályba sorozottak számának.

A jövedelmi adónak enyhe százaléka talán meg fogja kedveltetni ezt az adót. Angliában maholnap jelentéktelenné törpül mellette minden más egyenes adó. Az 1904—1905. pénzügyi évi angol budgetben a földadó 725 ezer fonttal, a házadó 1 millió 900 ezer fonttal, ellenben a jövedelmi adó (Property and Income-Tax) 30 millió fonttal, tehát 720 millió koronával van felvéve. Igaz ugyan, hogy Angliában a nálunk a kereseti adó III. osztályában megrótt keresetek jelentékeny része Excise czímen adózik, ami megfelel a francia pátens-adónak s nálunk a licentiának. A jövedelmi adó előreláthatóan nálunk is termékeny adó lesz, de feltétlenül mellőzendő az a terv, hogy senkinek jövedelmi adója ne lehessen kevesebb, mint föld- és házadójának 30%-a. Ez méltánytalanul sujtaná a más jövedelemmel nem bíró föld- és házbirtokosokat, a kiknél megmaradna körülbelül az eddigvaló pótdadó terhe, az ingó tőketulajdonosokkal és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokkal és a személyes keresőkkel szemben, akik legfeljebb a jövedelmi adó maximális 5% terhét hordoznák.

Az egyenes adók reformja azonban a helyhatóságok adózásának rendezése nélkül csak félmunka. Ebben az emlékiratnak igazsága van. Sok panasz van a helyi adózás súlya miatt.

E panaszok csak részben jogosultak. A föld és a személyes keresetek adójánál most az adókulcs csak látszatra lévén nagy, e főadók arányában kivetett helyi adó súlya, némely különös esetet nem tekintve, nem oly nehéz. A kérdés azért és ott lesz bonyolult, mert az adóreform sikeréhez multhatatlanul szükséges eljárási reformot a közvélemény eddigelé a közigazgatási reformmal kötötte össze. A közszabadság barátait azonban e részben súlyos csalódás érte. E csalódás arra figyelmeztet, hogy az adóbeszedés egész eljárásában az önkormányzatnak befolyását ne csökkentsük, sőt inkább erősítsük.

A kérdés második bonyodalma az, hogy a községi és városi élet fejlesztése, a társadalmi és közgazdasági decentralisatió követeli a községi és városi budgeteknek hathatósabb támogatását. E támogatás egyfelől az lehet, hogy az egyenes adó tételei apasztassanak, hogy e tételek után a helyhatósági adók nagyobb százalékban legyenek kivethetők, másfelől az, hogy a helyhatósági budgetek közvetetlenül nagyobb állami segítségben részesüljenek. A magyar állami budgetben e czímen a fogyasztási adók jövedelméből 1907-re 7,080.000 korona van felvéve. A fogyasztási adók 3·8⁰/₀-a. Angliában, a hol erős és gazdag a polgárság és már kifejlesztett városok vannak, az 1903/4. évi zárszámadás szerint a vámbevételekből 203 ezer font (0·62⁰/₀), a fogyasztási adókból 5 millió 396 ezer font (16·5⁰/₀), a jogilletékekből 4 millió 196 ezer font (24·4⁰/₀), együtt 9 millió 795 ezer font (225 millió korona) jutott községi részesedésként. Belgium 1905. évi budgetjében 21·38⁰/₀ és 35⁰/₀-os részesedés czímén bizonyos cikkek vámjöveldelme után 910 ezer frank és fogyasztási adója után 28 millió 870 ezer frank, némely illeték után 670 ezer frank és a posta jövedelméből 12 millió 180 ezer frank, együtt 42 millió 630 ezer frank van a községek részére felvéve.

Az állammal szemben támasztott igények mindenütt és minden irányban növekednek. Ezt magával hozza a socialis kormányzat aránya, de szivesen is vállalja e feladatokat a kormányhatalom, hogy annak fejében állandóságát biztosítsa s a társadalom felett való hatalmát az érdek szálaival erősítse. A növekedő igények arányában az egyenes adók nem növelhetők. A Magyarbirodalom 1907. évi rendes bevételi előirányzata, ha még a közös vám magyar quotáját (40 milliót) is hozzávesszük: 1.220 millió korona, a tulajdonképpen való egyenes adók összege 205 millió, tehát csak 16·8⁰/₀. Az 1906. évi francia budget bevételi főösszege 3.700 millió frank, az egyenes adó 554 millió frank, azaz 16⁰/₀. Belgium 1905. évi bevételi előirányzata 543 millió frank, az egyenes adóé 81 millió frank, azaz 11·2⁰/₀. Még a conservativ Angliában is az 1904/5. évi 143 millió 600 ezer fontos (3.432 millió koronás) bevételi budgetben az egyenes adó csak 22·9⁰/₀. A modern állam szükségleteinek fő fedezeti forrása, a pénzügyi tudomány minden kárhozzátása ellenére, még a monopoliumpokat és az állami üzemeket is megelőző sorban a vám és fogyasztási adó és a sokféle illeték- és bélyegdíj, a melyet a polgárok járulékosan a vásárlások és egyes cselekmények kapcsán fizetnek. Franciaország 1906. évi budgetjében például e czímeken, a monopoliumpok és az állami üzemek nélkül, 2.065

millió frank, azaz a budget 55·9%-a van előirányozva. Ebből csak a jogilleték 594 millió, annyi mint a magyar budget fele.

E nagy bevételek erőteljes fogyasztást, élénk forgalmat és jogi és üzleti életet tételeznek fel, és a népnek általános jó módját követelik.

De még így is egy modern állam polgárainak e sokatbirása csak úgy magyarázható meg, ha figyelembe vesszük, hogy az állami bevételek csak átfutóan vannak az állam pénztáraiban és nyomban visszafolynak a társadalomba és ha feltesszük, hogy akár egy gondos gyári üzemben, semmi kiadás haszon és visszafordulás nélkül el nem vesz. Lehet, hogy ma az egyik osztály részesül kedvezésben, holnap a másik, de a nemzet vagyonosodása nem szünetel. A mi állami gazdálkodásunknak ez nehéz és érzékeny pontja.

Keresvén okát annak a közvagyontalanságnak, a mely nálunk inkább terjedni látszik, mint apadni, annak az elégedetlenségnek, melyben a kereset legtöbb osztálya leledzik, a mely mindig más osztályra gyanakszik, hogy annak a másnak zsebében van a nemzeti munka gyümölcse és saját adóterhére panaszolván másra háritja a teherviselés nagyobb részének kötelességét: szembetűnik a sok vérvesztés, a mely a magyar birodalmat 1867 óta éri.

A közös állami adóssághoz való évi 60 milliós hozzájárulás az első. Még egy viselt háború költségénél is improductivebb, mert a háború kiadásai már előzőleg jó részben a társadalomba folytak; még leginkább megfelel jellegére egy ezer milliónál nagyobb hadisarcznak, azzal a hátránnyal, hogy a nyílt hadisarcz munkára ösztönöz, a társadalmat magába szállani készíti és takarékosagra inti s a hadisarczot nyerő felet erkölcsileg lekötelezi; nálunk ellenben mindez be nem következett és be sem következhetett.

Az udvartartásra fordított összegnek legnagyobb része szintén olyan, hogy a nemzeti közgazdaságba semmiféle alakban vissza nem térül.

A közös ministeriumok és a számellenőrzés céljaira szolgáló központi költségek összegének magyar hányada 2 millió koronánál több. Azok a közös intézmények, a melyek a másik birodalomban költik el egész összegét a közösen adott költségnek s a mely intézményeknek közös költségből fentartott egyenértékesük a magyar birodalom területén nincs, a hadi tengerszettel együtt, de a megszállott tartományok igazgatása nélkül, 64 millió koronát emésztenek fel. Ennek magyar hányada 22 és fél millió korona. Ez összegek is minden közgazdasági haszon nélkül mennek veszendőbe.

A közös katonai nyugdíjak évi terhe 25 és fél millió, ennek magyar hányada 8·5 millió. Kevés, ha ebből 5 milliót teljesen elveszetteknek tartunk a magyar közgazdaságra.

Ezekhez számítandók a consulatusok költségéből ránk eső hányad legnagyobb része, a rendes felszerelések beszerzésénél mutatkozó megrövidülés és azok a rendkívüli felszerelések és erősítések, a melyek következetesen mint rendkívüli kiadások, sőt legtöbbször csak utólagosan kerülnek engedélyezésre, de

belőlük a magyar közgazdaság nem részesedik, például az arsenal budgetje.

E tételek együtt évenként jóval meghaladják a száz millió koronát. Adjuk össze ezeket az összegeket 1867. óta és megtaláljuk a milliárdokat, a melyeket a magyar közgazdaság tényezői megkerestek nehéz munkával, a föld és az ipar kiizzadott, a magyar birodalom adózói tényleg kifizettek, a melyeket sokszor igazságtalan szenvedelemmel egymáson kutatva keresünk, a melyek azonban nálunk tényleg nincsenek meg és egész közgazdaságunknak nélkülözően hiányzanak.

A számítás teljességéért fel kell még venni évi 6.500 ujonczot, mely jutalékot a katonasorban levő férfinépeség arányszámán felül adunk, állandóan a magyar birodalom határain kívül való katonáskodásra, a másik birodalom helyett. Ez ujonczállomány három évig szolgál tényleg fegyverben. A nemzeti munkaerőben tehát 19.500 elsőrangú munkást képvisel. Ez 300 munkanap és napi két korona bér mellett évi 13 millió korona pénzvesztést jelent, de a mai nehéz munkásviszonyok között sokkal több vesztést a nemzeti termelés egyetemére.

Ha közgazdasági életünk e rendszeres vérvesztésének legalább egy részét megszüntetni sikerül és ha gazdasági fejlődésünk általán ismert alap feltételeit biztosítani lehet, akkor az adózás bajai részben önmaguktól meg fognak szünni, részben a reformmal gyógyíthatók lesznek. A közgazdasági viszonyok minden térre kiterjedő fejlesztésének, az emlékirat e szép frázisának, ez a kulcsa. Mert államgazdászati alaptörvény, hogy a modern alkotmányos állam nagy terheit csak az állami élet összes jogainak gyakorlása mellett és a vissza nem térülő kiadások kiküszöbölésével lehet elviselni. E törvény megszegése megboszulja magát.

Szentkirályi Kálmán.

Aradváros közgazdasági leírása. II.

Valóban az ipari foglalkozás csoportja a legerősebb Aradon. Az ország városai között ezen a réven a városok sorrendjében a tizenegyedik helyen áll a város. Az iparosok zömét a kisiparosokon kívül a gyárakban foglalkozó munkások adják, a kiknek jelentékeny része az itt állandóan megtelepült családfenntartókból áll. Ez utóbbiak a külvárosokban laknak s nagyon soknak közülök saját házacskájuk van. A kisiparosság is a külvárosok lakóit szaporítja; ezek többnyire hajlékot építettek maguknak s így szaporodott a házak száma, különösen az Erzsébetkülvárosban. A belvárost a jobbmódú polgárok, kereskedők, tisztviselők lakják. Van a városnak egy új rajkibocsájtása is, az Araddal szomszédos Mikalaka község területén ugyan, de e község és a város között, utóbbihoz nagyon közel. Úgy hívják: Új-Mikalaka; vasuti kisebb alkalmazottak, mozdony- és vonatvezetők települtek ott meg néhány évvel ezelőtt s a kis telepítvény napról-napra nagyobbodik, rövidesen községgé növi ki magát. Ezt a létesülést a városi lakbér-drágaság idézte elő; ugyane körülmény sarkalja a tisztviselőket is mostanában, hogy külön kolóniát létesítsenek, pedig ezek a kiszakadások nem válnak előnyére a városnak, a hol ez idő szerint lakások elegendő számban állanak rendelkezésre.

Arad népe se szokásaiban, se ruházatában nem önálló, nem eredeti. Mind a ráczok, mind a románok rég letették jellegzetes viseletüket s az oláhoknál még legfeljebb a nőknél vehető észre a hagyományokhoz való ragaszkodás, mely az élénk színvegyületű ruhaszövetekben s különösen az ezüstpénzekből készült három-négysoros nyak- és mell-ékszerek viselésében nyilatkozik meg. Leginkább megőrizték még eredetiségüket a románok és szerbek lakodalmi szokásaikban; hosszú szekérsorban, felkendőzött cigánybandával, képviseléválasztás idején kapott zászlóval és természetesen, az elmaradhatlan pálinkás butykosokkal nagy hangosan vonulnak ilyenkor keresztül a városon. A román parasztlányoknak feltűnően szép arczélük, kerek szemük van. De hamar tönkreteszi szépségüket a »szerecsika«, a korrozívból készült arczfehérítő szer, melyet mértéktelenül használnak. Húszéves korukban már elfonnyad ettől az arczuk; valamennyi oláh asszony koravén, legszebb éveiben tőpörödött anyókének látszik. A férfiak széles, erős testalkatúak; ezeket meg a pálinka pusz-

titja korán. A román nép férfiai a földművelésen kívül fuvarozással foglalkoznak, míg az asszonyok a tejgazdaságot és a baromfitenyésztést kezelik. Azonban a zöldségtermelésre, mely pedig nagyon jövedelmező volna, nagy kertjeik daczára sem igen lehet őket rábírní. Az iparososztály egészen városias elem és így is él; lendületet ad a forgalomnak és megélénkíti a várost, midőn csak kissé is jó idő jár. Most már azonban évek óta súlyos viszonyok nehezedenek a termelő osztálynak erre a részére s az iparos-világ helyzete nem olyan kedvező, mint pár évtizeddel előbb volt. De a szorgalmas, munkás és igyekvő családok ma is boldogulnak, vagy legalább tisztességgel fenntartják magukat. Az értelmiség egészen modern, a fővárossal való sűrű érintkezésben raffinálódott izléssel, fejlődött igényekkel. Az aradi középosztály női gyönyörű szépek, férfiai edzettek.

Arad népességének műveltségi foka elég jónak mondható; az irni-olvasni tudók arányszáma felül van az országos átlagon. Ez annak köszönhető, hogy a város igen sokat tesz a népoktatás érdekében és évről-évre szaporítja az iskolák számát. Igaz, még nem áll ebben a részben az ideális magaslaton, mert 9.273 tanköteles gyermek közül még mindig 2.023 nem jár iskolába, de ebben az arány évről-évre javul. Általában Arad oktatásügye jó karban van s a város sok iskolával rendelkezik. A községi iskolák száma 16, óvoda 4 van, ezek összesen 17 épületben vannak elhelyezve. Van egy polgári fiúiskola tíz, egy polgári leányiskola nyolcz osztálylyal, négy elemi leányiskola 25, négy elemi fiúiskola 21, három vegyes iskola 15 osztálylyal. Van azonkívül a városnak siketnéma-iskolája és nőipariskolája is. Ezekbe az iskolákba jár

a polgári fiúiskolába	477
a polgári leányiskolába	474
a nőipariskolába	44
a siketnéma-iskolába	48
az elemi fiúiskolába	2.192
az elemi leányiskolába	1.920

Összesen . . . 5.155 tanuló.

A községi iskolákon kívül a város területén a különböző felekezetek közül az izraeliták, a görög-keleti románok és a szerbek tartanak fenn iskolákat; ezekben, s a két tanítóképző-intézet mellett fennálló gyakorló-iskolákban 1.068 gyermek részesül oktatásban. Fentart a város még egy kereskedőtanoncz-iskolát négy osztálylyal, melybe 171 tanuló jár és egy iparostanoncz-iskolát, melynek 22 osztályát 1.059 mesterinas látogatja. Magasabb iskolák tekintetében Arad szintén elég jól el van látva; van főgymnasiuma, főreáliskolája, állami tanítóképzője, fa- és fémpipari szakiskolája, felső kereskedelmi iskolája, felső leánytanintézete és görög-keleti román nőnevelője. Ezekben a magasabb tanintézetekben 1.214-et tesz a tanulók létszáma. A községi iskolák fentartása a városnak évenként 212.140 koronájába kerül, ezenkívül fedezi a város a tanoncziskolák költségeit és a felekezeteket illető 5°/_o-os közoktatási járulékot, úgy, hogy az összes oktatásügyi kiadások 247.357

koronára rugnak; elég jelentékeny összeg, mely a város köz-költségvetésébe van beállítva s pótdórból nyeri fedezetét. Az oktatás a község iskoláiban nem egészen ingyenes; mérsékelt tandíjat szednek, melyből 40.646 korona foly be, ezt azonban az újabban emelt iskolaépületek költségeire felvett kölcsönök törlesztésére fordítják és nem használják fel iskolafentartási célra.

A mi a népmozgalmi jelenségeket illeti, felemlithető, hogy Aradon a házasságkötések arányszáma elég kedvező, sőt utóbbi években emelkedést mutat; a családalapításra való törekvés itt szembeszökő; míg 1890-ben 8·5 pro mille volt a házasságkötések aránya, ez az 1904. évben 10·9 pro millére emelkedett. A nép között s a munkásosztály rétegeiben azonban erősen divik még mindig a vadházasság. A születések arányszámai az országos átlag kereteiben mozognak; 1904-ben 41·8 volt az újszülöttek ‰-je és az előző évekhez képest igen kedvező a halálozási arányszám 26·5 pro millével, holott még 1895-ben is 32·2 volt a halálozások aránya. Évek során keresztül ugyanis járványok pusztították a város lakosságát, különösen a gyermekek egész évsorozatait irtotta ki a vörheny és a ronsoló toroklob. Ezek a járványok megszűntek később; a város csatornázása és vízvezetékekkel való ellátása nagyban javította az állapotokat. Arad ugyanis nagyon mélyen fekvő helyen épült s a talaj fokozatos feltöltése közben erősen meglett fertőztetve. Ivóvize nagyon rossz volt; kevés iható, tisztavizü kutat lehetett a városban találni. A régi épületek egészségtelenek voltak, a foecáliák eltávolítása kezdetleges volt; nem csoda tehát, ha a város levegője kevésbé kedvezett az egészségnek. Volt azonfelül egy bűzös csatorna is a város területén: az úgynevezett Holtmaros, mely a Maros folyóból ágazott ki, de lefolyása, esése nem lévén, posványával szinte türhetetlenné tette a város északi részeiben a lakást. Később ezt a Holtmarost szabályozták, illetőleg medrének felhasználásával az állam élővizcsatornát készítettett a mezőhegyesi czukorgyár részére; azóta ez a baj elmúlt és az egészségi állapotok javultak. Fokozatosan jobbá lett az egészségügyi szolgálat is; ma már 89·7‰ részesül orvosi ápolásban a meghaltak közül. Azért a gyermekhalandóság még mindig elég nagy; 1.256 elhalt közül 1904-ben 480 esett az öt éven alóli gyermekekre. A fertőző bajok is sok áldozatot ragadnak el a lakosságból; az elhaltak 22·2‰-ja fertőző bajban pusztul el. Az ekként temetőbe került 357 egyén közül 296 gümőkórban halt meg 1905-ben, tehát igen nagy szám, a minek leginkább a munkásnép adja meg az árát s a mi a város fokozottabb gondját kellene, hogy irányozza e baj ellen való védekezésre. Legújabban sok történik Aradon a gyermekvédelem érdekében. Mintaszerűen berendezett gyermekmenhelyet létesítettek, azokat a kisdedeket pedig, a kiket ide helyszűke miatt be nem fogadhatnak, Aradmegye egészséges fekvésű helyeire adják ki szigorú és erélyes egészségügyi felügyelet alatt. A *kivándorlás* az utóbbi két évben ijesztően nagy mérveket öltött, a mire azelőtt nem volt eset. Még 1904-ben is mindössze 56-an mentek ki Aradról Amerikába, de már a következő évben valószínűs kivándorlási láz fogta el az embereket; szinte tömegestől vették kezükbe a vándorbotot. Már 1905-ben 471 volt a kiván-

dorlók száma és ezek közül 222-en Amerikába, 132-en a balkáni államokba mentek létfontosságuk eszközeit megkeresni. A kivándoroltak zöme : 233 az iparososztályból került ; munkások és önálló kisiparosok engedtek leginkább a császárnak ; az őstermelők közül mindössze 29, a kereskedők közül csak 26 kivándorló akadt. Az 1906. év már 718-ra (Amerikába 380-ra) fokozta a kivándorlók számát.

Közigazgatási tekintetben Aradnak nem rózsásak a viszonyai. Régebben elhanyagolt, a modern városiasság intézményeire súlyt nem vető város volt, melynek hatásai jóformán semmit sem tettek a lakosságért. Ugyyszólván minden intézményt gyors egymásutánban kellett megalkotni a múlt század utolsó évtizedeiben. Ez rendkívül nagy terheket rakott a lakosság vállaira, a melyeknek súlya alatt állandóan küzdek. Mivel pedig a nagyobb befektetésekkel hosszabb időre lekötötte a város jövedelmeinek egy részét, további alkotások létesítése elől pedig kitérnie tiltja az élet szükséglete, a községi adópótlék, mely a szükségletek fedezésére elkerülhetetlen, évről-évre magasabbra szökik. A város ugyanis nem vagyonos, határa kicsiny, javadalmi csekélyek, az italmérési jog megváltása alkalmával e jogért mindössze 1,510.000 koronát kapott ; épületei nagyobbára közcélokra használatnak s így nem jövedelmeznek. A közigazgatás szükséglete pedig évenként emelkedik, a bevételek azonban nem szaporodnak, új jövedelmi forrásokat nem tudnak nyitni. A város költségvetésének végösszegei az utóbbi években így alakultak koronákban :

	Bevétel	Kiadás	Hiány
1903	1,502.720	1,006.820	495.900
1904	1,540.720	1,024.740	515.980
1905	1,587.790	1,038.630	549.160
1906	1,633.660	1,055.640	578.020

A hiány fedezésére a községi adópótlék 1903-ban 61, 1904-ben 64, 1905-ben 60 és 1906-ban 63°/_o volt, de már az 1907. évre előkészített költségvetés különösen a tanítói és hivatalnoki személyzet fizetésének rendezése miatt 69°/_o-ra emelte a pótdadót. Ez utóbbit a város területén fizetett állami egyenes adó alapján számítják ki s érdekes, hogy az állami adó az utóbbi években emelkedett. Míg az 1902-ik évi kivetés, a mely az 1903-iki és az ex-lex következtében az 1904-iki községi adó megállapításának is alapjául szolgált, 814.500 koronát tett, addig a városi lakosságra kivetett állami adó 1903-ra már 912.816 korona, az 1904-re kivetett adó pedig 918.600 korona volt. Az emelkedés onnan származik, hogy az új házak adómentessége fokozatosan lejár s az adóalap öregbedik. Az Arad lakosságának terhére eső összes közadó-forgalmat egyébiránt a következő adatok világítják meg. Az 1904. évre fizetendő volt a város lakossága által koronákban :

Állami adó	1,955.724
Betegápolási adó	69.055
Hadmentességi díj	36.626
Jog- és bélyegilleték	150.363

Községi adó	949.256
Útadó	67.664
Községi átírási díj	45.847
Csatornázási illeték	146.192
Iparkamarai illeték	8.807
Idegen közadó	152.647
Szárazérszabályozási járadék	9.567
Összesen	<u>3,591.748</u>

Erre a tartozásra a lakosság a jelzett évben 2,889.341 koronát fizetett s így adóhátraléka 767.372 koronát tett. A lakosság kedvezőtlen viszonyaira vet világot, hogy ebben az évben az adóhátralék 67.611 koronával nagyobbodott.

A város nevezetesebb jövedelmi tételei közül felemlítjük a következőket:

	Korona
Földhaszonbérékből	150.193
Városi épületekből	65.145
Tőkék kamataiból	67.986
Helypénz-szedésből	76.000
Közvágóhidból	40.300
Adóvégrehajtási díjból	13.500
Laktanya-bérből	33.523
Fogyasztási illetékből	67.500
Ingatlan átírási díjből	45.800
Részesedés az állami italmérési jövedék többletéből	36.611
Az állami borital- és húsfogyasztási adó megváltásából	233.000
A fogyasztási adótermészetű jövedel- mek kevesebbteleért állami segélyből	78.000

Ellenben a kiadási tételek legjelentékenyebbjai ezek:

	Korona
Tisztviselők és alkalmazottak	276.460
Rendőrség	77.750
Tűzoltóság	26.000
Épületek fentartása	27.450
Ingatlanok adója	24.590
Utcavilágítás	48.000
Utcatisztítás	35.000
Szegényápolás	71.600
Iskolaügy	247.988
Adósságtörlesztés és kamat	159.653
A nyugdíjszükséglet pótlása	68.290
Városi árvaház szükséglete	33.650
Az állami borital- és húsfogyasztási adó megváltásáért s ezen adó szedéseért	233.720
Előre nem látott	18.000

Mint a fentebbiekből is kitetszik, a város házilag kezeli a javadalmaikat és belőlük elég szép jövedelmet nyer. A borital- és husfogyasztási adók bérbevételén kívül ilyen házilagos kezelésben van a városnál a kövezetvám, a partvám és a helypénzszedés is. Ezeken a czímeken 141.623 koronát tesz a bevétel, míg a kezelés költsége 14.849 korona, s így a jövedelem 126.774 koronára rug. Ehhez azonban még hozzá kell adni azt a kövezetvámot, melyet a vasutakon érkezett árúk után a vasutak szednek be és számolnak el a város javára s a mely 64.845 koronát tesz. A város az utóbbi években ismételt' kísérleteket tett, hogy fogyasztási adó- és vámtermészetű jövedelmekhez jusson, de e részben merev ellenállásra talált mind a kereskedelmi kamaránál, mind magában a törvényhatóságban; így újabb fogyasztási adók és behozatali vámok nem jöhettek létre, a mi csak helyes is, hisz az ily díjak szedése a kereskedelmet és a forgalmat érzékenyen károsította volna. Azok a hasonló természetű adók, a melyeket mégis behozni sikerült, mint a szikviz-fogyasztási és vadhus-behozatali adó, nem váltak be s csak jelentéktelen jövedelmet nyújtanak.

A város vagyoni álladéka mintegy tizenhárom millió koronával van a leltárba véve s egyes tételei így oszlanak meg:

	Korona
Földek	3,922.265
Épületek	4,610.340
Javadalmak	1,856.254
Szerek és eszközök	56.806
Lábas jószágok	12.100
Értékpapírok	1,516.260
A törzsvagyon követelése	447.323
Követelések	148.663
Alapok	224.557
Összesen	12,794.509

Az őrizett alapok közül nevezetesebbek: a kórház-alap (39.632 K), az árvaházi alap (144.573 K), a nyugdíj-alap (207.794 K), a róm. kath. templomépítési alap (188.185 K), a tandíj-alap (52.902 K), az ipariskola-alap (52.392 K), a cselédmenedékház-alap (83.914 K), a millenniumi emlék-alap (40.000 K), a szegény-alap (26.068 K) stb. A millenniumi emlék-alapot egy kulturpalota építésére használja fel a város a folyó esztendőben.

A fennebb kitüntetett vagyoni állapottal szemben a városnak 4,903.420 korona adóssága van, még pedig legnagyobb részében a bécsi osztrák általános földhitelintézettel szemben, meglehetősen terhes feltételek alatt. Mikor ugyanis a mult század hetvenes éveinek elején erőt vett az alkotás és cselekvés vágya a lakosságon és bérházzal összekötött színháznak és nagyobb szabású városi széképületnek emelését határozták el, Arad kereskedelme csaknem egészen az osztrák császárváros felé gravitált s a törvényhatóság irányt adó tagjai, a kik a nagykereskedők soraiból kerültek ki, Bécsbe fordultak kölcsönért. Ez azonban — és a későbbi kölcsönök is, melyekért a város kény-

telen volt régebbi hitelezőjéhez fordulni, mert az összes vagyónára tábláztatta be az első kölcsönöket — úgy meg van kötve, hogy nagy áldozat nélkül nem konvertálható, e részben ismételtett kísérletek daczára sem. Az adósságokhoz a város a színház és városház építési költségein kívül a Maros partját védő töltésművek, két laktanya, közbúgóhid, a csatornázási hálózat, a fa- és fémipari szakiskola stb. építésének révén jutott.

A közbiztonsági állapotok a város területén állandóan kedvezőknek mondhatók. A bűnügyi krónika adatszámai túlnyomóan kisebb lopási és verekedési eseteket mutatnak fel; nagyobb bűntények gyéren fordulnak elő. A szegényügy terén erejéhez mérten igyekszik a hatóság eleget tenni feladatának, bár ez mind nagyobb lesz, mert a hogy a város terjed, a lakosság szaporodik, a beözönlő bizonytalan keresetű munkásosztályból a munkahiány következtében mind többen jutnak nyomorba munka hiánya folytán. De az elszegényedés a város régibb lakosai között is nagyobbodik: régi, egykor tekintélyes polgári családok jutnak olyan kényszerhelyzetbe, hogy a közjótékony-ságot kell igénybe venniök. Aradnak két olyan intézete van, mely saját, elszegényedett polgáraitól gondoskodik: egyik a városi szegények háza, másik az u. n. polgári menház, melyet magánegyesület tart ugyan fenn, de a hatóság segítyez. Az utóbbiban a város Ferencz-József-alapítványának terhére 12, az előbbiben városi költségen 133 elszegényedett öreget tartanak el. Azonkívül a szegényügy intézése terén a havi segítyezés divik: 723 szegényének ad a városi hatóság havi 40 koronától 4 koronáig menő segítyt, azonkívül a társadalmi szervezetek, különösen az izraelita felekezethnél, messzemenő humanitárius munkásságot fejtenek ki. A város a közvetlen szegényügyi kiadásokra 67.173 koronát fordít évenként, azonfelül fentartja a városi árvaházat és segítyezi a társadalmi szervezeteket. Ennek következménye, hogy Aradon a koldulás olyan szembeszökő alakban, mint több más városban, nem fordul elő. A szegényügy kezelésének új alapra fektetése iránt most vannak folyamatban tárgyalások; az összes gyámolításra szorulóknak rendszeres ellátását tervezik a társadalmi egyesülések bevonásával. Ha ezt a tervet valóra tudják váltani, Arad mintául szolgálhat az ország városainak az altruistikus munkásság terén.

Általában az aradi társadalom rendkívül hatékony munkásságot fejt ki mind jótékony-sági, mind közművelődési irányban. Mindkét tekintetben az áldozatkészség legvégsőbb határáig megy el. Az előbbi czélt szolgálják többek között a szegény tanulókat segítyező egyesület, a Fehér Kereszt-egyesület és a többi nőegyesület. Előbbi egész télen át ebéddel és ruházattal látja el a nélkülözö családok iskolás gyermekeit, a Fehér Kereszt a gyermekmenhely administrálásában vesz részt tevékenyen. A kulturális munkásság terén első a Kölcsey-egyesület, mely muzeumokat és közkönyvtárakat tart fenn és télen át irodalmi estélyeket rendez, a melyeknek nagy közönsége van. A kispolgárság különböző társulatai nagyobbára helyi czélok érdekében veszik igénybe tagjaik áldozatkészségét és jóllehet a túlságos sok egyesület és társulat nem kevés egyént von el az intenzivebb munkától, végeredményben

a köz érdekében való buzgólkodás nemcsak az általános szellemet tereli üdvös irányba, hanem hasznos eredményekre is vezet. Persze csak olyankor, midőn a politikai pártmozgalmak szünetelnek, mert ezek sokszor izzóvá és szenvedélyessé teszik a város hangulatát és alaposan felkavarják a kedélyeket. Ez a szenvedélyesség különben közös tulajdonsága az aradi polgár-
 nak minden más város polgáraiéval. Viszont közös vonás az is, hogy a késhegyig menő ellentétek pár nap alatt elsimulnak. Akkor aztán a tolerancia tekintetében odáig megy a közönség, hogy még a nemzetiségi propagandával szemben is a semleges-
 ség álláspontjára helyezkedik. Pedig nem kis baja Aradnak, hogy míg a magyar társadalom nemzeti irányban csak az asztal-
 társaságok efemer értékű tevékenységének hagyja nyitva a tért, a román értelmiség rendszeresen és ügyesen tudja a nyelv- és fajrokonokat összetartani. A külvárosban van egy diszes »Casa nationale« (nemzeti ház), olyan népkaszinóféle, melyet gond-
 dal ápol a román intelligencia, de a magyarajku alsóbb néposztály jóformán ellensúlyozás nélkül van a szocialista munkáspártok agitációjának kiszolgáltatva.

Óstermelés. Már fennebb jeleztük, hogy Arad lakossága túlnyomóan az ipari foglalkozások körében keresi meg kenyerét, míg a földművelés alárendeltebb jelentőséggel bír. A városnak nincsen nagy határa s a lakosság ugyyszólván kényszerülve volt kezdettől fogva arra, hogy más fogalkozási kört keressen, mert a földművelés nem igen volt rá nézve jutalmazó. Az óstermelés körében csakis az Érzsébet-külváros és a Gáj-külváros népe foglalkozik s a lakosságnak az a kisebbik része, mely az ugynevezett tanyákat alkotja. A város gazdasági művelés alatt levő határa 18.601 kat. holdat tesz s ebből is 5.118 kat. hold Arad város tulajdona. Igaz ugyan, hogy a város a maga földjeit bérbeadás útján hasznosítja, a bérbeadásnál pedig első sorban a kisemberek létfenntartására van tekintettel s a földeket kisebb részletekben adja ki, a határ e jelzett szűk területe azonban mégis erős korlátokat szab a földművelés elé Aradon. Az aradi határban levő gazdaságok száma 2.740-et tesz és ezeknek területe művelési ágak szerint következőleg oszlik meg:

	Kat. hold
Szántóföld	12.995
Kert	576
Rét	1.749
Szőlő	874
Legelő	1.190
Erdő	707
Nádas	19
Nem termő	551

A gazdaságok jellegének és nagyságának a művelési ágak szerint való megoszlása a legutolsó országos felvétel adatai szerint a következő:

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazdaságok száma	A gazdaságok területe művelési ágak szerint kat. hold								
		szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	nem termő	összesen
1 holdon alul szántó-föld nélkül . . .	1.589	—	226	4	38	1	—	1	121	391
1 holdon alul szántó-földdel	145	73	7	2	2	—	—	—	7	91
1—5 holdig	519	869	131	62	173	4	—	4	83	1.326
5—10 »	186	914	50	80	214	8	—	2	45	1.313
10—20 »	136	1.447	51	173	140	35	2	2	35	1.885
20—50 »	99	2.326	53	357	152	86	—	8	59	3.021
50—100 »	34	1.691	22	434	45	127	4	2	95	2.420
100—200 »	18	1.918	30	283	34	46	1	—	66	2.378
200—500 »	12	3.126	6	354	16	203	—	—	28	3.733
500—1000 »	1	631	—	—	—	—	—	—	12	643
1000 holdon felül . .	1	—	—	—	—	700	700	—	—	1.400
Összesen	2.740	12995	576	1.749	814	1.190	707	19	551	18.601
Ebből :										
Törpegazdaság (5 holdig)	2.253	942	364	68	213	5	—	5	211	1.888
Kisgazdaság (5—100 holdig) . .	455	6.378	176	1.044	551	236	6	14	234	8.639
Középgazdaság (100—1000 holdig) .	31	5.675	36	637	50	249	1	—	106	6.754
Nagygazdaság (1000 holdon felül)	1	—	—	—	—	700	700	—	—	1.400

Ezekből a számokból kitetszik, hogy egy gazdaságra átlag 6,78 kat. hold földterület s ebből is csak 4,85 kat. hold szántóföld esik, a miből következtethető, hogy itt a gazdálkodás a vele foglalkozóknak átlagban nem nyújthat elég megélhetési alapot. Az átlagos megoszlásnál még kedvezőtlenebb adatokat mutat a valóságos birtokmegoszlás, melyhez képest az egy holdon alóli 1.734 gazdaság mindössze 482 kat. holdra terjed ki. Igaz, hogy ezek az egy holdon alóli gazdaságok nem mezőgazdasági művelés alatt állanak, de nagyobb részben kert- és szőlőművelés folyik rajtuk, a mi sokkal jövedelmezőbb, mégis nehéz küzdelem közepepette kell, hogy éljenek a lakosságnak ama rétegei, melyek arra vannak utalva, hogy ily kis területeken gazdálkodjanak.

A gazdaságok birtokviszony szerinti megoszlása 2.105, összesen 9.777 kat. holddal tulajdonbirtokot, 40 gazdaság 131 kat. holddal haszonélvezeti birtokot, 234 gazdaság 2.171 kat. holddal haszonbéres birtokot és 361 gazdaság 6.522 kat. holddal vegyes birtokot mutat. A földtulajdonosok száma tehát aránylag legnagyobb, de ennek az aránynak első pillanatra kedvező látszatát nagyon leszálítja az a körülmény, hogy a 2.105 tulajdongazdaságból 1.420 egy holdon alóli szántóföld nélkül és ezeknek a gazdaságoknak az összes területe 345 kat. holdat tesz ki.

A kis- és középgazdaságokon nagyobbára gabonatermelés folyik. Főtermény az őszi búza, mely kat. holdanként 7—8 mmázsás átlagokat hoz; utána a tengeri következik, mely kedvező, rendes

időjárás mellett 6 mmázsás átlagtermést ad. Rozsot, zabot, árpát keveset termelnek; alárendelt jelentőségű a dohány és burgundi répatermelés. A termési viszonyokat következő számok világítják meg. Termett 1904-ben:

	Métermázsa
Búza	41.070
Rozs	2.175
Árpa	6.850
Zab	3.195
Tengeri	23.743
Burgonya	5.460

A szőlőművelést a kisebb kertekben üzik; egy részüket azonban még a múlt század nyolczvanas éveiben elpusztította a phylloxeravész s a területek sok helyen ma is parlagon hevernek. Az egész szőlőterületnek kevesebb, mint a fele: csakis 327 kat. hold a termő. Ezen az 1904. évben 7.453 hektoliter mustot szűrték, azonfelül mintegy 3.000 kilogramm szőlőt adtak el gyümölcsként. Az aradi kerti borok igen jók, elég szesztartalmúak és nagyon kapósak. Már szüretkor csaknem az egész termés gazdát talál; ennek az az oka, hogy e borok igen alkalmasak a nehéz hegyaljai borokkal való összevágásra. A kerti gazdaságokban zöldségtermeléssel foglalkoznak, de a termelés nagyon is kevés; a helyi szükségletet részben se fedezi, mert nem elég intenzív, eléggé nem is jövedelmező. A városi hatóság már ismételt kísérleteket tett, hogy a törpegazdaságok birtokosait az okszerű kerti gazdálkodásra buzdítsa s e célból példaadás okáért a városi földek arra alkalmas részeit begyakorolt makói zöldségkertészeknek igyekezett kiadni, mindaddig azonban látható eredménye nincs ennek a fáradozásnak.

A gazdasági felszerelés csak azokban a gazdaságokban elég jó, a melyek értelmesebb tulajdonosok vagy bérlők kezén vannak; az oláh parasztnál bizony kezdetleges. Az összeírás szerint volt a város területén gőzerőre 3 lokomobil és 3 cséplőgép, ló- és emberi erőre 4 járgány, 3 cséplőgép, 1 aratógép, 32 vetőgép, 20 lógereblye, 159 rosta, 376 fából való és 47 vasból való borsajtó. A kisebb gazdasági eszközök, különösen az ekék kezdetlegesek. A gazdaságokban alkalmazott igásfogatok száma következő volt:

Lófogat:

Egyes	168
Kettős	607
Hármas	35
Négyes	16

Ökörfogat:

Kettős	76
Négyes	42
Hatos	1

Az állattenyésztés csaknem egészen jelentéktelen. Ennek főoka, hogy a városnak igen kevés a legelője. Jóformán mindent felszántottak a határban s az alig 1.200 holdnyi legelő szinte

semmi arra, hogy erősebb állattenyésztés fejlődhessék ki. A városi lakosság birtokában levő állatállomány igen kevés számú és ennek megvan aztán a maga természetes visszahatása az egész gazdálkodásra. Az állatok összeírása következő adatokat tüntet fel:

Szarvasmarha :

Bikaborjú és bika	212
Üsző, tehén	1.455
Tinó, ökör	4.246
Összesen	5.913

A szarvasmarhák közt túlnyomó az e vidéken általában kedvelt magyar-erdélyi fajta, melyből 4.530 darabot olvastak össze; riska csak 223, pirostarka 809, borzderes 65, egyéb színes 272 találtak. Az állatok tartására az oláh parasztság nem valami nagy gondot fordít s így nem csoda, ha állapotuk nem valami kiváló. A gondatlanság különösen a teheneknél boszulja meg magát, mert tejelőképességek csekély.

A lovak száma volt:

Mén	69
Kancza	801
Herélt	2.159
Összesen	3.029

Az aradi földművesek lovai közönséges, csenevész állatok; nemesebb fajú lovat csak elvétve találni a gazdaságokban. Általában az aradi parasztság sűrűn cseréli haszonállatait; a munkaidényben erősen kihasználja őket, télre aztán vásárra viszi s tavasszal újakat szerez be.

Csekély a sertésenyésztés is, melyet úgyszólván lehetlenné tesz az évek óta uralkodó sertésvész. Azelőtt nagyarányú volt az állattenyésztés ezen ága, de az utóbbi időben erősen megcsappant; az utolsó összeírás szerint talált 6.841 sertés olyan létszám, mely ma már nincsen meg. Alárendelt a juhtenyésztés is; a juhok számát 2.055-re teszi a statisztika. Ellenben jelentékeny és folytonosan emelkedő a baromfitenyésztés. A nép mindjobban belátja e foglalkozási ág jövedelmezőségét s különösen, mióta a kiviteli üzletnek egyik központjává lett Arad, nagy buzgalommal lát a tenyésztéshez.

(Folytatása következik.)

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén.

Gaál Jenő: *Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén.* Nemzetgazdasági és társadalompolitikai tanulmányok és beszédek rendszeres csoportosításban. Budapest. 1907. Kilián Frigyes utódának bizománya. Két kötet. 541+560 oldal. Ára 15 korona.

A budapesti műegyetemnek érdemes tanára, Gaál Jenő két hatalmas kötetben adta ki nemrég nemzetgazdasági és társadalompolitikai tanulmányait és beszédeit: eredményét egy munkás élet harminczötesztendő tudományos működésének. Méltó ajándék ez a két kötet, melylyel a szerző nemzetének a gazdasági problémák iránt érdeklődő tagjait karácsonyra megajándékozta; csokorba gyűjtött, de illatukat ma sem igen vesztett virágai e tanulmányok és beszédek annak az üde rétnek, melyen rég időtől fogva tallóz, gyűjtöget és kutat Gaál Jenő, az elméleti képzettség magas fokán álló botanikus, a ki a botanikai jelenségeket a való élet világításában: a természet ölen is vizsgálja, s nyitott szemmel keresi a reális élet eseményei között azt, a mit a tudós a maga dolgozószobája négy fala között már elméletileg igazságnak állapított meg.

Nem az elmélet, hanem a gyakorlat kérdései, problémái nyernek feleletet a Gaál Jenő könyvében. Természetesen nincsenek meg benne önállóan megjelent dolgozatai, s csak a vidéki és fővárosi ujságokban, napilapokban, szakfolyóiratokban, tollából szerteszórva megjelent apróbb-nagyobb cikkek, egyes testületek ülésein tartott beszédek, kisebb tanulmányok, főleg pedig gazdasági, pénzügyi és sociálpolitikai kérdésekről, a magyar parlamentben tartott beszédek — szakok szerint csoportosítva — megirt, vagy elmondott eredeti alakjukban vannak e két kötetben összeszedve.

Ezért tagadhatatlanul nehéz az a feladat, mely egy ily gyakorlati irányú nagyszabású mű birálatával és ismertetésével arra háramlik, a ki maga kathedrából hirdeti a gazdaságtan tudományát, s a kinek talán elméleti képzettsége, s így egyoldalúsága, állása és dolgozószobájához kötöttsége folytán alkalma vajmi kevésszer nyílik arra, hogy a gyakorlat, az élet eseményeinek zűrzavarában kövesse s követni bírja azt a fonalat, a melyet ő theoretice helyesnek, igaznak és kivezetőnek ismer,

s a maga valóságában lássa meg, fedezze fel a reális élet tényei által determinált és határok közé szorított igazságot, melyet elméleti határtalanságából az élet valóra váltással jutalmaz. Ebben az életben kellene élnie s egyszersmind épp oly gyakorlati téren mozognia, mint Gaál Jenőnek, annak, a ki ezt a munkát teljes egészében, sokoldalúságában mindenhol egyformán értékelni s így bírálni akarja. Nevetséges volna, ha a magam számára vindikálni óhajtanám az ily irányú képzettséget és sokoldalúságot, s felvont szemöldökkel bírálni akarnék, a mikor csak ismertetek.

Nem a Gaál Jenő már eddig bőven megszerzett érdemeinek elismerése, mely talán elnyomná egy újabb munkájánál a bírálni akarás óhaját, hanem ily irányú, e munka megbíralásához szükséges gyakorlati iskolázottság hiánya az, a mi e két kötetes nagy munkának csak ismertetésére, de nem egyszersmind kritizálására is utal engemet. Csak azt a kérdést vetem fel: van-e szükség a tudomány szempontjából egy harminczötesztendős gyakorlati téren való munkálkodás eredményeinek összegyűjtésére akkor, a midőn az események, az emberek, a gazdasági irányzatok, a politikai állapotok folyton változnak, s a történelmi jelentőségén kívül elismeri-e a tudomány értékét az ily gyűjteménynek, melynek túlnyomó része a napi politika ma már lezárt aktacsomójának egyik vagy másik irományát képezi?

Azt hiszem, szükség van ily gyűjteményre, s van értelme egy ily nagyszabású munkának, hiszen a hol már megoldott — többé-kevésbé jól vagy rosszul kicsomózott — kérdésekre vonatkozó dolgozatok foglalnak is helyet e könyvben, ott is az élet, a napi politika, a maga ezer és ezer változatos eseményeivel áll előttünk, melyhez való állásfoglalása a szerzőnek sokszor nemcsak az életbeléptetett intézmények és intézkedések történelmi fejlődésének menetét, a megvalósítás folyamatát jelenti, hanem legtöbbször oly elvek foglalását tünteti fel, a melyeket egy, a napi politika eseményeit magasabb szempontból vizsgáló agy hosszas kutatások alapján leszűrt, a melyet nem is mindenkor fed teljesen a létesített intézmény a maga konkrét megvalósulási alakjában. Itt azután lehetnek és vannak is oly követelmények, melyek ma is megállhatnak, s a melyeket a jövő az életbe átültethet, noha már napirendre tért felettük egyidőre a törvényhozás, a mikor konkrétan intézkedett. — Nemcsak történelmi, de magasabb jelentősége, értéke is van és lehet egy-egy konkrét kérdésre vonatkozó dolgozatnak.

* * *

A két kötet tiz csoportba és két függelékebe sorozva tartalmazza Gaál Jenő dolgozatait. A csoportok a következők: Általános közgazdasági érdekű és társadalompolitikai tanulmányok és beszédek; nyerstermelés; ipar; kereskedelem; közlekedés (eddig az első kötet); majd a második kötetben pénz- és hitelügy; munkásügy; társadalompolitikai tüzetesebb dolgozatok; államgazdaság, melynek két alcsoportja adóügy és államháztartás, végül általános politikai tárgyú beszédek. A két függelék leírások és benyomások, illetőleg emlékezések czímen tartalmaz

könyv tulajdonképpeni tárgyával nem mindenhol szoros kontaktusban álló dolgozatokat.

Az első csoport (1—149 oldal) első cikke 1874-ből származik. »Önérdék és közszellem« a címe, egy Aradon tartott tudományos felolvasás. A hazafiság és önérdék összeegyeztetése a társadalmi nevelés útján: ez benne a szerző óhajta. Aradi kereskedelmi és iparkamarai titkár korában az ország délkeleti részében tett tanulmányútja eredményéről (1872-ből) számol be a következő dolgozatban; »gazdasági életünk egészségesebb irányú fejlődésének társadalmi feltételeiről« értekezik (1881-ből) egy másikban, hol az északamerikai munkásviszonyokat ismerteti, a »világgazdaság és a kulturai egység fejlődéséről« szól a következő dolgozatban, s a posta, távirda és vasut, hajózás haladását mutatja elénk. A Közgazdasági Lexikon-ban foglalt cikke a »gépekről« szintén itt nyer helyet, s 1875-ik évi battonyai programbeszéde »közgazdaságunk követelményei az első fuzió idején« címmel, majd a költségvetések, a gazdasági tárca, illetőleg az ezredéves kiállítás költségeire vonatkozó törvényjavaslat tárgyalásai alkalmával tartott hat parlamenti beszéde is (egy közülök ugyan nem lett elmondva) az 1879—93-ik évekből.

A »Nyerstermelés« című második csoportban (150—245 oldal) 12 dolgozat van — köztük néhány képviselőházi beszéd — leginkább a mezőgazdaság s borászat köréből, némelyhol kettős sőt hármas cikkekben, melyek választ adnak a szerző felvetett eszméivel foglalkozók kritikájára. Talán a legérdekesebb e csoportban a »Mezőgazdasági válság kérdése« című kettős dolgozata (171—184 oldal), mely az 1885. évben Budapesten egybeült nemzetközi gazdakongresszus előadói bevezető és záróbeszéde volt, mely utóbbiban a határozati javaslat ellen Wolff Gyula és Kautz Gyula, Dorn Sándor stb. által emelt ellenvéleményekre való válaszáadás is foglaltatik.

Az »Ipar« címmel ellátott sorozatban foglalt iparpolitikai dolgozatai, a Közgazdasági Lexikon-ban »Ipar és iparpolitika« címen megjelent tanulmánya, a Közgazdasági Társaság millenáris emlékkönyvéből ismert »Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén«, az 1872-ik évi ipartörvény revíziójával összefüggő kérdésekben az 1879 és 1880-as évekből származó előadások, a kereskedelmi és iparkamara reformja tárgyában készült két dolgozat, egy parlamenti beszéd az iparfejlesztésről még 1890-ből, a háziiparról, a külföldi tőkének hazánkban való elhelyezéséről szóló kisebb ujságcikk stb.

A 17 dolgozatot tartalmazó »Kereskedelem« című fejezetben már csak egy elméleti dolgozat van: a »Válságok« című, melyet a Közgazdasági Lexikon III. kötetéből ismerünk. A túlnyomó része az itten csoportosított tanulmányoknak a vámkérdésben mondott parlamenti beszédeket öleli fel s a két utolsó dolgozat: »A külön vámterület felállításának és hasznosságának feltételeiről« az Országos Iparegyesület-ben (1900-ban) felolvasott tanulmány és a »Közgazdasági önállóság felé« című határozati javaslat, melyet 1905-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vámügyi bizottsága elé terjesztett a szerző, aktualitását legkevésbé sem vesztette el manapság, a midőn a vámterület ön-

állóságának kérdése a napi politika legfontosabb kérdéseinek egyike.

Az ötödik fejezet a »Közlekedés«-ről: vasutügyünkről és a tengeri s dunai hajózásról tartalmaz egy ujságczikket, egy emlékiratot és öt képviselőházi beszédet, melyek közül a legfontosabbak az »Államvaspályák rendszerének győzelme« czímen (1891-ben) s a »Vaskapu-csatorna mélyítéséről« szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával (1892-ben) mondott beszédek.

Engem a második kötet dolgozatai érdekelnek leginkább, már az első csoport: a pénz- és hitelügy is, nem ugyan azon részében, hol az »aranyvaluta behozataláról« 1892-ben tartott képviselőházi érdekes beszéde, vagy a kisbirtokosok hitelügye, a »Kisemberek hitelszükséglete és a postatakarékpénztár« című parlamenti beszéde foglaltatik, hanem azon tanulmány e csoportban, mely az »ipari szövetkezetről« szól. Ebben a kis 18 oldalas dolgozatban Gaál Jenő már felismeri a kézműipar bajait, tönkremenetelének okait szükségképpen beállóknak látja, a kisipar jövőjének reménytelenségét éles konturokkal vázolja s a kooperatív társulásnak két szempontból tulajdonit rendkívüli horderőt: »először, mert ott is, a hol már régebben keletkezett ipar virágzik, azt az egyoldalú, tehát minden bizonynyal egészségtelen fejlődéstől megmentheti, másodsor pedig, mert lehetővé teszi, hogy kisebb nemzetek, a melyek fejletlen ipara eddig a forgalmi nehézségek által még bizonyos védelemben részesült, ma, a forgalmi eszközök tökélye korában, kevesebb tőke és vámvédelem mellett a nagyobb iparos államok általi teljes gazdasági elszibbasztatástól annak segítségével megóvhatják magokat. Nekünk is a gyáripár befolyása ellen kell védekeznünk és pedig annál inkább, mert a mi kézműiparunk feláldozása által a belföldi munkásosztályt sem gyarapítanók. A magyar ipar létéről vagy tökéletes megsemmisüléséről van tehát jelenleg szó . . .« Majd a szövetkezés ügyének fejlődését, a különböző szövetkezeti fajokat ismerteti, s a kereskedelmi törvénynek (1875. : XXXVII. t.-cz.) a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályait, és ha talán nem mindenhol tudunk vele egyetérteni, szerző állásfoglalását megérthetjük, e dolgozat megmagyarázza önmagát: még 1879-ben a II. országos iparos gyűlésen tartott előadás.

Gaálnak a társadalmi kérdéshez való viszonyának megismerésére a VII. fejezet: a »munkásügy« a legjobb eszköz. »A munkáskérdés hazánkban«, »Az alföldi munkásmozgalom« című két dolgozat s »A patriarchalizmusról« című a Közgazdasági Lexikon-ban megjelent tanulmány eléggé tájékoztatnak bennünket a szerző álláspontjáról, melyet e kérdés tekintetében a »Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalizmus alapján« című 1896-ban kiadott 300 oldalas könyve s két kötetes nemzetgazdaságtana később még tisztább világításba helyezett. Ez az álláspont pedig a társadalom ethikai tartalmának gyarapítására való törekvésnek hangsúlyozása, »mert különben a társadalmi rend mai — általában véve igazságos — alapjai erős, esetleg veszélyes támadásoknak és megrendülésnek lesznek kitéve . . .« Gaál szerint a társadalmi osztályok közti ellentétet el kell, de el is lehet

bizonyos mértékben simítani, bár a nyomor és inség szerinte immanens kategoria az emberiség életében, természettől adott tényező, melyet eliminálni, míg emberek laknak a földön, nem lehet. A társadalom felsőbb osztályai törvényes kötelességek mértékén túl is tanusítsanak jóakaratot az alsóbb osztályok iránt, ezek erkölcsi színvonalát emeljék, hisz nem az egyes osztályok birtokviszonyai különbségében rejlik a társadalom bajainak gyökere, hanem az osztályok műveltségének ellentéteiben. Ebből a szempontból vizsgálja Gaál a munkáskérdést mindenhol, s állapítja meg az állammal szemben a munkások javára tett követeléseit; socialpolitikai felfogásában mindenhol ez a gazdaságtan-ethikai felfogás: mai társadalmi rend megtartása, de ethikai tartalommal való gyarapítása.

Lehet ez az álláspont elfogadható vagy megtámadható; a felfogások különbözősége, ha valahol, úgy első sorban itt juthat — kívánalmait tekintve is — ellentétes eredményekhez, s a radikálisabb és kevésbé radikális reformok szükségességét hirdetőknél ebben a kérdésben van alkalmuk leginkább összeütközni. Az egymással szemben álló táborok egymást megérteni nem igen fogják s nem igen tudják, de mindannyian egyek abban, hogy az igazságot keresik; amazok talán a messze jövőben, elméleti okoskodások végeredményeként látják az igazság teljes világosságát, emezek pedig már ma is általában igazságosoknak vallják a társadalom intézményeit, vagy legalább is csak csekély reformra szorulóknak. Magam részéről nem osztozom mindenben Gaál felfogásában, s nem tartom fejtegetéseit olyanoknak, hogy azok alapján a socialis kérdés megoldása lehetséges legyen, de álláspontját meg tudom érteni, tudom becsülni nézeteit és követelményeit. De azt hiszem, hogy a mai, ezen munkái megírása óta még rosszabbra vált hazai mezőgazdasági munkásviszonyok szemlélete nem oly igazságnak tüntetné fel előtte akkori következtetéseit és posztulatumait, hogy azoknak örök időkre petrifikálását, megkövülését kívánatosnak tartaná, hanem ma már egyik-másik helyen önmaga is módosítaná azokat.

A socialpolitika egyes kérdéseivel foglalkozik szerzőnk a VIII. csoportban, hol Széchenyi iránti végtelen rokonszenve meleg szavakban talál kifejezésre az Akadémia ünnepélyes közülésén 1901-ben tartott előadásában, mely Széchenyi nemzetfejlesztő társadalmi politikáját vázolja. Széchenyivel egy más czikke is foglalkozik itt, a »Széchenyi-liga tervrajza« czímen. Az angol »university extension« intézményének hazánkba való átültetése módozatainak fejtegetésére két cikk is szolgál, s a tanár-embert érdeklő három fontosabb dolgozata: a technikusoknak gazdasági életben való szerepéről, szakképzéséről és a műegyetemi jogi és nemzetgazdasági oktatás reformjáról — is ide van sorozva. Néhány apróbb-nagyobb, inkább csak általánosabb keretekben mozgó ujságcikke, mely azonban mind érdekes gondolkodónak tünteti fel Gaál Jenőt, talál még itt helyet.

Az »adóügy«, »államháztartás« és »általános politikai tárgyú beszédek« című következő három fejezet már a konkrét napi politika hullámverésének hatása alatt támadó gondolatokat, parlamenti beszédek és kisebb dolgozatok formájában, tartalmaz,

s főleg az államháztartásra vonatkozó részében adja erősebb kritikáját a magyar pénzügyeknek. Ez a rész az, a mi inkább történelmi értékű.

A függelékek első csoportja az idegen földön bolyongó éles szemű kutató megfigyeléseit, a gazdaságilag képzett író elmélkedéseit s benyomásának a hazai állapotokkal való összehasonlítását köti csokorba, a második csoport pedig »emlékezések« címén elhunyt nagyjaink s szerző jó barátai emlékezetét igyekszik felújítani, egy-egy találó konturral adván képét azoknak, a kik egy vagy más téren végzett munkásságukkal hazájuknak nagy szolgálatokat tettek. Főleg a Berzeviczy Gergely élete és műveiről írt dolgozat emelkedik ki itt a többiek közül.

* * *

Nem a bíráló, csak az ismertetés volt a célja ennek a néhány sornak, s futólagos átlapozások alapján készült rövid ismertetés lett belőle. De nem is lehet ez másként. Egy ily munkával szemben annak végigolvasása után csak benyomásokat lehet papírosra vetni, mert uralkodni minden irányban és vonatkozásban a mű óriás anyagán — meghaladja az ismertető erejét.

De az a benyomásom, hogy hosszú évtizedekre terjedő gazdaságpolitikai, irodalmi s parlamenti tevékenység eredményeinek ily összegyűjtésével Gaál Jenőnek érdemei csak élénkebb fénybe helyeződnek, s széleskörű munkásságára e műve lapjairól is reá hullnak a fényes, tiszta világosság melegítő sugarai; ez a munkája egy újabb emlékkő érdemekben gazdag pályafutásán, melynek a gazdaságtan tudományának más terén is sok-sok munkájával már önmaga állított maradandó becsű emlékeket.

Kovács Gábor.

Határvámigazgatás.

Márffy Ede: *A magyar határvámigazgatás és vámkezelés szabályai.* Budapest, 1907.

Az önálló vámterület, az autonom magyar vámtarifa, a nemzeti érzést erőteljesen felköltő szövegek s azonkívül mindaz, ami szempontjukból nézve lelkesít: a magyar ipar lendülete, a magyar termelés hódító uralma, nemcsak bő anyagot szolgáltatnak a magyar közgazdasági irodalomnak, hanem bizonyára aktuális főkérdések is mindegyikünk gondolkodásában. Pedig ha lelkiismeretesen vizsgáljuk e korszakot jelentő tárgy mivoltát, be kell ismernünk, hogy a részletek alakulásának a módja s főleg az a kérdés, hogy is lesz majd akkor, ha minden valóra válik, sokak előtt még csak rémlik, a pozitív és szükségszerű intézkedéseket a legtöbben még csak elképzelné sem igen tudják. Márffy Ede, a kit már több kiváló pénzügyi közigazgatási dolgozattól ismerünk, »A magyar határvámigazgatás és vámkezelés szabályai« című füzetével siet bizonyítani, hogy vannak, a kik a vámkezelés technikai részében is készen állanak.

A füzet gyakorlati használatra készült, tehát számolni kénytelen azzal, ami ilyen cél mellett szükséges és dicséretes, hogy tudniillik minden lehetőséget tárgyaljon, a mely az árúk minősítése, kezelése, szállítása, vámolása körül csak előfordulhat, de amit tudományosan feldolgozni alig lehet. Szerző ezt nyíltan be is jelenti s önzetlen lelkiismeretességgel foglalkozik az ezernyi apró szabálylyal, melynek összehordása nagy szorgalmat, szakképzettséget s a tárgy szeretetét kívánja, de lelkesíteni nem tud.

A füzet tizenöt részben foglalkozik a terjedelmes anyaggal; az első résznek, a mely a magyar korona országainak vámigazgatásáról szól, III fejezete, a második résznek, a mely a beviteli árúk vámkezeléséről szól, IV fejezete van.

Az alapvető fogalmaknak világos és szabatos meghatározása pontos képét nyújtja a vámterület viszonyainak, a vámigazgatás szervezetének s a vámigazgatás jogforrásainak. A további részekben a beviteli árúknak a vámhivatal elé állítása, az árúk bevallása, a vámhivatal eljárása, az árúk kilépése és szabad forgalma, a vámvisszatérítés, a kiviteli árúk kezelése, az utalás, mind a bevitt, mind a kivitt és átviteli árúkra nézve, a bemondójegygyel való utalás, a postaküldemények kezelése, a tengeri hajókon érkezett árúk kezelése, az előjegyzési eljárás, a vámmentességek és kedvezmények, a forgalmi korlátozások, a vámhitel, a vámraktárak, a hivatalos vámtarifális felvilágosítások, a vámhivataloknál vezetett lajstromok, végül a jövedéki kihágások és azok büntetése tárgyalatik, folytonos vonatkozással az idézett szabályokra és tarifákra. Minden tárgynál előzőleg megmagyarázza a szükséges fogalmakat és szakkifejezéseket; ilyenek a bemondó jegy, az utalás, a zugolyfa, a bemondó őrs, szemlelet, a vámút stb., mind-megannyi kifejezés s fogalom, melyeknek a jelentése a laikus előtt egyszeri hallomásra majdnem érthetetlen.

A füzet nélkülözhetővé teszi a százféle utasításban és szabályokban való keresgélést, benne a szállító, a kereskedő, szóval a vámokkal foglalkozó közönség megtalál mindent, amire szüksége lehet, így tehát annak a célnak, melyet szerzője maga elé tűzött, kiválóképen megfelel.

A füzet végén a külkereskedelmi árúforgalom statisztikai nyilvántartásából, a felekre háramló kötelezettségek is fel vannak említve.

Wallon.

Osztrák sztrájkstatisztika, 1905.

Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1905. Herausgegeben vom K. k. Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien, 1906. 145 + 419 lap.

Az 1905. évben összesen 686 sztrájk folyt le Ausztriában, 99.591 sztrájkolóval, vagyis 272-vel több, mint 1904-ben, mikor 414 volt a munkabeszüntetések száma. Az összes sztrájkok kétharmad része (66%) Alsó-Ausztriára és Csehországra esik. Ezenkívül még csak Morvaországban voltak jelentékenyebb sztrájkmozgalmak — 72 sztrájk, azaz az összes sztrájkok 10·50%-a, —

a mit külön ki kell emelni azért, mert e tartományban a korábbi években aránylag ritkán fordultak elő bérharczok.

Az 1905. év különben nemcsak a sztrájkok száma, hanem a sztrájkok által érintett üzemek és a bennök foglalkoztatott munkások száma tekintetében is lényeges emelkedést tüntet fel. Egy-egy sztrájkban 1905-ben átlag 145 munkás, 1904-ben 155 munkás, 1903-ban 142 munkás, 1902-ben 141 munkás és 1901-ben 92 munkás vett részt. A munkabeszüntetéseknek az érintett üzemek számához való aránya pedig 1905-ben 1 : 5·5, 1904-ben 1 : 6·5, 1903-ban 1 : 5·3, 1902-ben 1 : 4·5 és 1901-ben 1 : 2·7. Ezek szerint tehát a sztrájkmozgalmak átlagos terjedelme mind a sztrájkoló munkásokat, mind az érintett üzemeket illetően 1905-ben csekélyebb volt, mint a megelőző esztendőben.

A 686 sztrájk közül 129 sztrájk, azaz az összes sztrájkok 18·8⁰/₁₀₀-a egyidejűleg több vállalatra terjedt ki, tehát ugynevezett csoportsztrájkoknak minősíthető. A korábbi évekre vonatkozó megfelelő adatok a következők: 1904-ben a csoportsztrájkok száma 83 = 20⁰/₁₀₀, 1903-ban 49 = 14·3⁰/₁₀₀, 1902-ben 42 = 16·6⁰/₁₀₀ és 1901-ben 29 = 10·7⁰/₁₀₀. A sztrájkokban résztvett munkások közül a csoportsztrájkokra esik 1905-ben 43.961 munkás, vagyis az összes sztrájkoló 44·1⁰/₁₀₀-a, 1904-ben 36.581 munkás = 57·0⁰/₁₀₀, 1903-ban 14.009 munkás = 30·3⁰/₁₀₀, 1902-ben 15.861 = 42·3⁰/₁₀₀ és 1901-ben 5.431 munkás = 25·8⁰/₁₀₀.

A sztrájkmozgalmakban — a sztrájkok számát véve alapul, — legtöbb része volt az építőiparnak, melyben az 1905. év folyamán 188 sztrájk eset fordult elő. A sorban utána következik a kő-, agyag- és üvegipar 76 sztrájkkal, a fémipar 65 sztrájkkal, a textilipar 54 sztrájkkal, stb. A sorrend némileg megváltozik, ha a csoportosítás nem a sztrájkok száma, hanem a sztrájkoló munkások száma szerint igazodik.

Iparcsoport	Sztrájkok száma	A sztrájkokban résztvett munkások száma	Az iparcsoportban foglalkoztatott munkások száma
Építőipar	188	35.024	48.730
Kő-, agyag- és üvegipar	76	9.832	13.692
Fémipar	65	7.406	12.773
Textilipar	54	5.866	11.263
Fa- és kaucsukipar	53	2.736	4.083
Ruházati ipar	46	7.525	9.490
Gépek. eszközök, közlekedési eszközök és hangszerek	45	4.660	9.648
Bányászat	43	10.100	25.031
Élelmiszerek és élvezeti cikkek	30	4.442	7.347

A következő kimutatás feltünteti azon iparcsoportokat, melyek — a sztrájkoló munkások számát tekintve, — az utolsó öt évben (1901—1905) a sztrájkmozgalmakban leginkább érdekelve voltak:

Iparcsoport	Sztrájkoló munkások száma az összes sztrájkoló százalékában				
	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben
Bányászat	30·1	36·2	26·7	30·5	10·1
Kő-, agyag és üvegipar . .	6·8	4·9	5·9	7·5	9·9
Fémipar	5·5	2·0	6·4	6·6	7·4
Gépek, eszközök, közle- kedési eszközök stb. . .	3·6	2·7	1·5	2·2	4·7
Fa- és kaucsukipar	11·8	3·5	6·2	2·7	2·7
Textilipar	10·7	6·9	11·3	5·4	5·9
Ruházati ipar	7·3	2·5	17·2	4·0	7·6
Építő-ipar	12·9	27·4	20·9	24·8	35·2
	88·7	86·4	96·1	83·7	83·5
A többi iparcsoport együttvéve	11·3	13·6	3·9	16·3	16·5
	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

A sztrájkok által érintett üzemek összesen 156.596 munkást foglalkoztattak; ezek közül a sztrájkokban tényleg résztvett 99.591 munkás, tehát mintegy 65⁰/₀. A sztrájkolók 84·4⁰/₀-a férfi-munkás, 15·6⁰/₀-a női munkás volt. Mind a férfi-, mind a női munkások túlnyomó része tanult (skilled) munkás volt. Korra nézve a sztrájkolók 3·0⁰/₀-a tizenhat esztendőnél fiatalabb volt, 97·0⁰/₀-a pedig idősebb. A fiutanonczok az összes sztrájkoló között 1·0⁰/₀-kal, a leánytanonczok pedig 0·1⁰/₀-kal voltak képviselve. A sztrájkokban tényleg részt vett 99.591 munkáson kívül még 11.340 munkás volt kénytelen a sztrájk miatt a munkát félbeszakítani.

A bányászatot nem tekintve, a szorosán vett iparban az összes sztrájkoló 56·0⁰/₀-a, és pedig 50·0⁰/₀ férfimunkás és 6·0⁰/₀ női munkás, a tanult munkások csoportjához tartozott. A tanulatlan munkásokra a sztrájkoló 42·9⁰/₀-a jutott, még pedig 33·4⁰/₀ férfimunkás és 9·5⁰/₀ női munkás.

Kor és nem szerint a szorosán vett iparban sztrájkoló munkások a következőkép oszlottak meg:

Kor	Összes sztrájkoló százalékában		
	Összes sztrájkoló	Férfi	Nő
16 évesnél fiatalabb	3·0	2·0	1·0
16 » idősebb	97·0	82·4	14·6
Összesen	100·0	84·4	15·6

A mi a sztrájkok megindításának időpontját illeti, úgy az 1905. év is megerősítette azon esztendő óta tett tapasztalatot, hogy a sztrájkok leginkább a tavaszi hónapokban (márcziustól májusig) kezdődnek. A legutóbbi öt esztendő (1901—1905) közül e részben csak az 1904. év kivétel, mikor a legtöbb sztrájk nem a tavaszi, hanem a nyári hónapokra (juniustól augusztusig) esett, a minnek oka nagyrészt abban keresendő, hogy ez esztendőben nagyszámú építőipari sztrájk folyt le, s így a sztrájkmozgalmak jórésze az építőipar évadjára, vagyis a nyári hónapokra terelődött.

		Tavaszi (márczius— május)	Nyári (június— augusztus)	Ősz (szeptember— november)	Téli (január— február és december)
1901	Sztrájkok száma	86	81	52	51
	Sztrájkolók száma	7.392	8.443	4.239	4.796
1902	Sztrájkok száma	87	85	40	52
	Sztrájkolók száma	16.221	11.801	4.008	5.441
1903	Sztrájkok száma	107	100	78	39
	Sztrájkolók száma	17.100	9.236	12.002	7.877
1904	Sztrájkok száma	121	157	87	49
	Sztrájkolók száma	16.072	35.638	8.590	3.927
1905	Sztrájkok száma	228	201	169	88
	az összes sztrájkolók %-ában	33·3	29·3	24·6	12·8
	Sztrájkolók száma	41.315	22.787	21.456	14.033
	az összes sztrájkolók %-ában	41·5	22·0	21·5	14·1

A sztrájkok legtöbbje (53·4%-a), úgy mint a korábbi években, 1905-ben is öt napon belül ért véget. Legtovább tartott, összesen 312 napig, a bécsi cipéssztrájk, mely 35 nagyüzemre és 46 kisüzemre terjedt és a melyben 2.167 munkás (köztük 81 női munkás) vett részt. A sztrájkok tartamát a legutóbbi öt esztendőben (1901—1905) az összes sztrájkok százalékos arányában a következő táblázat mutatja:

Sztrájktartam	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben
1—5 napig	59·2	55·3	54·1	52·7	53·4
6—10 »	16·3	17·0	18·6	18·6	17·1
11—15 »	8·5	9·1	8·6	9·9	7·6
16—20 »	3·0	4·2	2·8	4·1	5·4
21—25 »	4·1	4·2	3·4	3·9	4·0
26—30 »	2·6	2·3	3·7	2·4	2·2
31—35 »	2·2	1·5	1·5	1·7	1·6
36—40 »	1·1	1·5	—	1·0	1·6
41—45 »	—	0·8	0·6	0·7	0·9
46—50 »	1·1	1·5	0·9	0·2	1·2
51—60 »	1·1	1·1	2·5	0·2	1·7
61—70 »	0·4	—	0·6	0·7	0·7
71—80 »	—	—	0·6	1·0	0·7
81—90 »	—	1·1	0·6	0·2	0·4
91—100 »	0·4	—	0·6	0·2	—
100 napon túl	—	0·4	0·9	2·5	1·5
	100 0	100 0	100 0	100 0	100 0

Ez adatok szerint a sztrájkoknak több, mint a fele az utolsó esztendőben öt napon belül ért véget. Az 1905. évet illetőleg e jelenség, nevezetesen a bányászatban, a kő-, agyag- és üvegiparban, azután a textiliparban, az élelmiszerek iparában — és mint minden esztendőben, — az építési iparban aránylag nagy számban fellépett, de rendszerint csak néhány napig tartott sztrájkokra

vezetendő vissza. Hattól-huszonöt napig tartott 1905-ben az összes sztrájkok 34·1⁰/₀-a, 1904-ben a sztrájkok 36·5⁰/₀-a, 1903-ban a sztrájkok 33·4⁰/₀-a, 1902-ben a sztrájkok 34·5⁰/₀-a és 1901-ben a sztrájkok 31·9⁰/₀-a. Átlag egy-egy sztrájk 1905-ben 12·8 nap alatt, 1904-ben 14 nap alatt, 1903-ban 11·7 nap alatt, 1902-ben 10 nap alatt és 1901-ben 8·8 nap alatt ért véget.

A sztrájkok főoka, mint minden esztendőben, úgy 1905-ben is, a bérekkel és munkaidő tartamával való elégedetlenség volt. A munkabérekkel való elégedetlenség 402 sztrájkot, a munkaidő tartamával való elégedetlenség pedig 151 sztrájkot idézett elő. Ezenkívül egyes munkások elbocsátása 104 esetben, a munkabérek leszállítása 24 esetben, a munkarend egyes sérelmes határozmányai 16 esetben és a napi munkaidő meghosszabbítása 4 esetben készítette a munkásokat a munka beszüntetésére.

Említésre érdemes, hogy azon sztrájkok száma, melyek a munkabérrel és a munkaidő tartamával való elégedetlenségre vezetendők vissza, amelyek tehát a béremelésre és a munkaidő megrövidítésére irányulnak, az utóbbi öt esztendőben állandóan emelkedik, míg ellenben a munkabérek leszállítása, vagy a munkaidő meghosszabbítása miatt megindított sztrájkok száma következetesen apad.

Sztrájkindokok	Sztrájkok száma az összes sztrájkok százalékában				
	1901	1902	1903	1904	1905
A munkabérekkel való elégedetlenség . . .	43·0	48·1	46·6	51·4	58·6
A munkaidő tartamával való elégedetlenség .	17·0	19·7	18·8	22·0	22·0
Egyes munkások elbocsátása	13·3	14·0	15·1	16·4	15·2
Bérleszállítás	10·4	10·6	9·3	5·3	3·5
A munkarend sérelmes határozmányai . . .	5·6	9·4	4·6	7·2	2·3
A munkaidő meghosszabbítása	2·6	3·0	2·8	0·5	0·6

A sztrájkok indokait egyrészt, másrészt a sztrájkok által érintett üzemek terjedelmét egymással egybevetve, megállapítható, hogy a munkabérekkel való elégedetlenség a nagy üzemeket ért összes sztrájkok 54·5⁰/₀-át, a kis üzemeket ért sztrájkok 63·6⁰/₀-át idézték elő. A munkaidő tartamával való elégedetlenségre vezetendő vissza a nagyüzemeknél a sztrájkok 16·7⁰/₀-a, a kisüzemeknél a sztrájkok 30·3⁰/₀-a, egyes munkások elbocsátására a nagyüzemeknél a sztrájkok 19·0⁰/₀-a, a kisüzemeknél a sztrájkok 7·3⁰/₀-a és a bérleszállításra a nagy üzemeknél a sztrájkok 4·1⁰/₀-a, a kis üzemeknél a sztrájkok 2·4⁰/₀-a.

A sztrájkok indító okainak megfelelően alakulnak a sztrájkoló munkások részéről támasztott követelések. Bérkövetelések az 1905. évben, épp úgy mint az előző négy esztendőben, a legsűrűbben fordultak elő, azaz 502 sztrájkban 85.720 sztrájkoló munkással. A munkaidő tekintetében 258 sztrájkban 49.833 sztrájkoló munkás támasztott követeléseket és egyéb követelés 433 sztrájkban szerepelt, a melyekben összesen 72.617 munkás vett részt.

A bérkövetelések között első helyen áll, úgy mint az elmúlt esztendőben, a napibérek és akkordbérek emelésére irányuló törekvés, melyért 1905-ben 456 esetben 82.357 munkás szüntette be a munkát. E követelés 1905-ben az összes sztrájkoknak 66·5⁰/₀-ában, 1904-ben az összes sztrájkoknak 61·6⁰/₀-ában, 1903-ban az összes sztrájkoknak 55·9⁰/₀-ában, 1902-ben az összes sztrájkoknak 55·7⁰/₀-ában és 1901-ben az összes sztrájkoknak 47·4⁰/₀-ában lépett fel.

A többi bérkövetelés közül különösen említést érdemelnek az ünnepnapok, a túlórák stb. díjazása iránt támasztott követelések, valamint a meglevő munkabérek fentartására irányuló követelés. Az előbbi követelést 1905-ben 113 sztrájkban 24.029 munkás, az utóbbit 22 sztrájkban 2.111 munkás képviselte.

A munkaidő tekintetében támasztott követelések közül leg-sűrűbben a napi munkaidő leszállítására irányuló követelés szerepel, és pedig 1905-ben 196 esetben 42.950 sztrájkolóval, azaz az összes sztrájkok 28·6⁰/₀-ában, szemben 27·8⁰/₀-kal 1904-ben, 27·5⁰/₀-kal 1903-ban, 26·5⁰/₀-kal 1902-ben és 22·6⁰/₀-kal 1901-ben. E mellett gyakrabban jelentkezik a vasárnapi és ünnepnap munkamegszűntetése vagy korlátozása és a szombat vagy hétfői napokon való munkaidő megrövidítése iránt támasztott követelés, még pedig 33 esetben 9.363 sztrájkolóval, illetőleg 62 esetben 8.707 sztrájkolóval.

A sztrájkok eredményeiről a legutóbbi öt esztendőben (1901—1905) a következő adatok nyújtanak felvilágosítást:

		Teljes sikerrel	Siker- telenül	Részben sikerrel
		végződött sztrájkok		
1901	sztrájkok % ⁰ / ₀ -ában	20·7	43·0	36·3
	sztrájkolók % ⁰ / ₀ -ában	20·1	32·1	47·8
1902	sztrájkok % ⁰ / ₀ -ában	19·7	41·3	39·0
	sztrájkolók % ⁰ / ₀ -ában	13·8	33·5	52·7
1903	sztrájkok % ⁰ / ₀ -ában	17·3	39·2	43·5
	sztrájkolók % ⁰ / ₀ -ában	10·0	22·0	68·0
1904	sztrájkok % ⁰ / ₀ -ában	24·4	31·2	44·4
	sztrájkolók % ⁰ / ₀ -ában	18·6	40·0	41·4
1905	sztrájkok % ⁰ / ₀ -ában	21·9	26·9	51·2
	sztrájkolók % ⁰ / ₀ -ában	14·0	14·4	71·6

Ez összeállításból kitűnik, hogy a teljes sikerrel végződött sztrájkok százalékszámát a rájuk eső munkások százaléka 1905-ben is meghaladta, még pedig 7·9⁰/₀-kal, vagyis, hogy ezen sztrájkok általában véve ezuttal is kisebb terjedelműek voltak.

Különös figyelmet érdemel az a kérdés, mennyiben befolyásolja a munkások részvételének mértéke a sztrájkok eredményét. A legutóbbi öt esztendő (1901—1905) sztrájkstatisztikai adatai szerint az ugynevezett teljes sztrájkok, vagyis az oly sztrájkok, melyekben az érintett üzemekben foglalkoztatott összes munkások részt vettek, általában véve kedvezőbben végződtek a munkásokra nézve, mint a nem teljes (partialis) sztrájkok, melyeknél az illető üzemből alkalmazott munkásoknak csak egy része szüntette be a munkát.

Teljes sztrájkok		Teljes sikerrel	Részleges sikerrel végződött sztrájkok	Siker-telenül
1901	{ a sztrájkok %/o-ában	34.1	50.5	15.7
	{ a sztrájkolók %/o-ában	37.7	55.4	6.9
1902	{ a sztrájkok %/o-ában	45.2	35.7	19.1
	{ a sztrájkolók %/o-ában	25.2	68.9	5.9
1903	{ a sztrájkok %/o-ában	27.3	41.8	30.9
	{ a sztrájkolók %/o-ában	19.9	75.5	4.6
1904	{ a sztrájkok %/o-ában	27.7	50.6	21.7
	{ a sztrájkolók %/o-ában	29.7	41.4	28.9
1905	{ a sztrájkok %/o-ában	31.7	45.3	23.0
	{ a sztrájkolók %/o-ában	16.1	61.7	22.2

Partialis sztrájkok		Teljes sikerrel	Részleges sikerrel végződött sztrájkok	Siker-telenül
1901	{ a sztrájkok %/o-ában	18.2	33.6	48.2
	{ a sztrájkolók %/o-ában	15.4	45.8	38.8
1902	{ a sztrájkok %/o-ában	15.3	39.2	45.5
	{ a sztrájkolók %/o-ában	9.6	46.6	43.8
1903	{ a sztrájkok %/o-ában	15.3	43.9	40.8
	{ a sztrájkolók %/o-ában	7.7	66.3	26.0
1904	{ a sztrájkok %/o-ában	23.6	42.9	33.5
	{ a sztrájkolók %/o-ában	14.0	41.3	44.7
1905	{ a sztrájkok %/o-ában	19.1	52.8	28.1
	{ a sztrájkolók %/o-ában	13.6	73.9	12.5

Oly sztrájkoknál, melyekben a munkások csak csekély mértékben (nevezetesen az összes üzemek összes alkalmazottainak 20°/o-áig terjedőleg) vettek részt, az eredmény jóval elmaradt a sztrájkok átlagos eredményétől. A sztrájkolók számának az alkalmazottak számához való pusztán százalékos aránya azonban nem fejezi ki tökéletesen a sztrájkok intenzitását. A partialis sztrájkok közül nevezetesen különös figyelmet érdemelnek azok, melyek az üzemre való hatásukban a teljes sztrájkokhoz közelednek. Ide tartoznak első sorban az oly munkabeszüntetések, melyeknél a sztrájkolók szünetelése a sztrájktól érintett üzemekben alkalmazott összes többi munkás akaratlan szünetelését vonja maga után, azután pedig az oly sztrájkok, melyekben legalább egyes munkáskategóriák teljesen, vagy a mennyiben csoportsztrájkokról és ennél fogva több üzembről van szó, legalább egyes üzemek összes alkalmazottai vesznek részt. A megfelelő adatokból megállapítható, hogy a partialis sztrájkok közül azok járnak leggyakrabban sikerrel, melyeknél az illető vállalat összes munkásai, kik a sztrájkhoz nem csatlakoztak, a sztrájkolók munkabeszüntetése folytán, a munkát szintén félbeszakítani voltak kénytelenek.

E helyütt megemlítendő még, hogy azok a sztrájkok, melyekben túlnyomóan női munkások vettek részt, aránylag kis számokkal vannak a teljes sikerrel végződött sztrájkok között képviselve. Figyelmen kívül hagyva azokat a sztrájkokat, melyeknél a sztrájkoló munkások a férfi- és női nemhez tartoznak, mindössze 465 oly sztrájk folyt le az 1905. évben, melyben kizárólag férfimunkások vettek részt és pedig szám szerint 45.937.

Ezek közül 107 sztrájk, azaz e sztrájkok 23·0⁰/₀-a, teljes sikert ért el, 225 sztrájk, azaz e sztrájkok 48·4⁰/₀-a, részben járt sikerrel és 133 sztrájk, azaz e sztrájkok 28·6⁰/₀-a, sikertelen maradt. Kizárólag női munkások — számra nézve 902 — 12 sztrájkban szerepeltek. E sztrájkok közül 3, vagyis 25⁰/₀, összesen 151 munkásnővel teljes sikerrel végződött, 5 sztrájk, vagyis 41·7⁰/₀, összesen 570 munkásnővel, részben ért el sikert és 4 sztrájk, vagyis 33·3⁰/₀, összesen 181 munkásnővel, sikertelen maradt.

A sztrájkok, melyeket tulnyomó részt tanult munkások rendeztek 1905-ben, aránylag épen oly gyakran jártak sikerrel, mint azok a sztrájkok, melyekben tulnyomóan tanulatlan munkások vettek részt. Ha nem tekintjük azokat a sztrájkokat, melyekben tanult és tanulatlan munkások is érdekelve voltak, úgy összesen 352 oly sztrájk marad, melyben kizárólag tanult munkások voltak érdekelve és pedig számra nézve összesen 30.164. A sztrájkok eredményét tekintve, 77 sztrájknál, azaz e sztrájkok 21·0⁰/₀-ánál, összesen 3.760 munkással teljes volt a siker, 176 sztrájk, azaz e sztrájkok 50⁰/₀-a, összesen 22.244 munkással, részben eredményezett sikert és 99 sztrájk, vagyis e sztrájkok 28·1⁰/₀-a, összesen 4.160 munkással, pedig teljesen siker nélkül végződött. Kizárólag tanulatlan munkásokkal 1905-ben összesen 96 sztrájk folyt le, együttesen 15.892 sztrájkolóval. Ezek közül teljes sikerrel járt 23 sztrájk, vagyis ezen sztrájkok 24·0⁰/₀-a, összesen 3.482 sztrájkolóval, részben sikerrel járt 42 sztrájk, vagyis ezen sztrájkok 43·7⁰/₀-a, összesen 10.332 sztrájkolóval és siker nélkül végződött 31 sztrájk, azaz e sztrájkok 32·3⁰/₀-a, összesen 2.078 sztrájkolóval.

A mi végül a sztrájkoló munkások részéről támasztott egyes követelések eredményeit illeti, arra nézve a következő adatok nyujtanak felvilágosítást:

	Egészen teljesítették a követelések összes	Részben a megfelelő követelések százalékában	Nem teljesítették a követelések
Bérkövetelések általában	23·9	51·8	24·3
Jelesen :			
A létező munkabérek fentartására irányuló követelés	40·9	22·7	36·4
A napszám- és akkordbérek emelésére irányuló követelés	24·8	49·6	25·6
Az ünnepnapok díjazására irányuló követelés	38·0	31·0	31·0
A munkaidő tekintetében támasztott követelések általában	41·4	37·6	20·5
Jelesen :			
Az érvényben levő munkaidő fentartására irányuló követelés	62·5	12·5	25·0
A napi munkaidő leszállítására irányuló követelés	46·4	32·7	20·9
A túlórák (Überstunden) megszüntetésére vagy korlátozására irányuló követelés	71·4	—	28·6
Az éjjeli munka megszüntetésére irányuló követelés	100·0	—	—
Egyéb követelések általában, jelesen :			
Művezetők elbocsátására irányuló követelés	26·3	5·2	68·5
Elbocsátott munkások visszafogadására irányuló követelés	28·0	11·0	61·0
Sztrájkoló munkások megtartására irányuló követelés	71·2	7·6	21·2

A napszám vagy akkordbérek emelése iránt támáasztott követelések 1905-ben 339 esetben jártak teljes vagy részleges sikerrel. A béremelések a régi bérek 1 – 50%-áig terjedtek. A napi munkaidő leszállítására irányuló követelést 155 esetben követte teljes vagy részleges siker. A munkaidő megrövidítése $\frac{1}{4}$ óra és 4 óra között (napi 16 órától 12 órára) váltakozik.

Az 1905. évben lefolyt 686 sztrájk közül 9 esetben a munkások a szabályszerű felmondási idő betartásával álltak sztrájkba, 399 esetben a munkaviszony felmondási időhöz nem volt kötve, 19 esetben a munkásoknak csak egy részére volt felmondási idő megállapítva, a melyet azonban az érdekelt munkások be nem tartottak; 3 esetben az összes munkásokra kötelező felmondási időt a sztrájkolók egy része respektálta, 3 esetben a munkásoknak csak egy részét kötötte felmondási idő és ezt a sztrájkolók egy töredéke be is tartotta, végül 253 esetben a munkások a felmondási idő betartása nélkül szüntették be a munkát. Ez adatoknak azonban csak relativ jelentőséget szabad tulajdonítani; a munkásnak felmondás nélkül való elbocsátása ugyanis még nem jelent szükségképen egyuttal szerződésszegést, mert lehetnek esetek, a melyekben a munkás a munkaviszonyt a törvény erejénél fogva azonnal felbonthatja. Az osztrák sztrájkstatisztika azonban nem bocsátkozik annak vizsgálatába, mennyire voltak a munkások jogosítva a munkából azonnal kilépni és ez annyiban érthető, mert annak eldöntése, hogy a munkaviszony azonnal való felbontása mennyiben képez egyuttal szerződésszegést, bírói mérlegelést igényel.

Az 1905. évi sztrájkok befejezése után a sztrájkoló munkásoknak csak 93·3%-a tért vissza a munkába; a sztrájkolók 4·5%-a elbocsátatott és 2·2%-a önként hagyta el az üzemet. Az 1901—1905. évig terjedő öt esztendőre a megfelelő adatok a következők:

	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben
	az összes sztrájkolók százalékában				
I. A sztrájkolók közül újra munkába állt:					
a) a támáasztott követelések teljes érvényesítése után	19·3	13·2	9·5	18·4	13·8
b) a támáasztott követelések részben való érvényesítése után	45·5	50·9	66·6	38·0	68·3
c) a támáasztott követelések érvényesítése nélkül . .	27·9	30·3	18·7	35·3	11·2
II. A sztrájkolók közül elbocsátatott	4·9	2·9	2·9	3·9	4·5
III. A sztrájkolók közül az üzemet önként elhagyta	2·3	2·6	2·3	4·3	2·2
IV. A sztrájkolók közül egyéb-ként elmaradt	0·1	0·1	—	0·1	—
	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

Az összeállítás azonban feltétlen pontosságra nem tarthat számot, mert előfordultak oly csoportsztrájkok is, a melyeknél a sztrájkoló munkások egyes üzemekben követeléseiket

egészben vagy részben érvényesítették, más üzemekben pedig semmit sem értek el. Minthogy azonban nem sikerült megtudni, hogy a csoportsztrájkok résztvevői az elért eredmény tekintetében miként oszlottak meg, a pontosság szempontjából leghelyesebbnek látszott az ily sztrájkok összes résztvevőit az I. csoport b) alcsoportjába sorolni.

Egy fontos kérdés, mely a sztrájkok gazdasági hatásának mérlegelésénél merül fel, a veszteségekre és áldozatokra vonatkozik, melyeket a munkabeszüntetések mindkét félnek, tehát a munkaadóknak és munkásoknak okoznak. A nemzeti termelésre háruló károk megállapításánál a sztrájkok számán kívül, a sztrájkban tényleg részt vett, továbbá a sztrájk folytán akaratlanul is szünetelni kénytelen munkások száma, ugyszintén az elmulasztott munkanapok száma veendő tekintetbe. Az adatok e részben a következő képet nyújtják:

	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben
A tényleg sztrájkoló munkások száma	24.870	34 471	46 215	64.227	99.591
A szünetelni kénytelen munkások száma	2.846	6.354	5.245	9.301	11.340
Az előbbiek részéről elmulasztott munkanapok száma	157.744	284.046	500.567	606.629	1,151.310
Az utóbbiak részéről elmulasztott munkanapok száma	32.015	79.168	72.244	60.029	87.148
Elmulasztott munkanapok száma összesen	189.759	363.214	572.811	666.658	1,238.458

Nagy nehézségekbe ütközik a sztrájkok folytán elmaradt munkabérek összegét még csak megközelítőleg is megbecsülni. A sztrájkoló munkások egy része ugyanis (elbocsátás stb. miatt), az üzembe többé vissza nem tér, e személyek tekintetében tehát csakis a munkabeszüntetés napja állapítható meg, ellenben ismeretlen marad azon időpont, midőn újra munkához jutnak s így rájuk nézve a munkabérvesztések ki sem számíthatók. Ha ezek a munkások a számításnál figyelmen kívül maradnak, úgy az ekként megállapított munkabérvesztések a valósággal szemben kisebbek. Nem marad tehát más hátra, mint ezekre a munkásokra nézve is a bérvesztéseget a sztrájk végéig kiszámítani. Az így nyert szám azonban nem annyira a munkások pénzügyi áldozatait fogja kifejezni, mely éppen a munkások előbb említett egyik része tekintetében meg nem állapítható, hanem a sztrájk folytán elmaradt munkabérkeresmény hozzávetőleges összegét fogja képviselni. A megfelelő számítások eredménye szerint az 1905. évben lefolyt sztrájkokban résztvett munkások 3,100.000 korona munkabért vesztek, a mely összegből 198.000 korona a teljesen sikeres sztrájkokra, 2,528.000 korona a részben sikerrel végződött sztrájkokra és 374.000 korona a sikertelen sztrájkokra jut. 1904-ben a munkásokat ért munkavesztés 2,200.000 koronát tett ki.

Sztrájkismérlés 1905-ben 34 esetben fordult elő és pedig 31 üzemben az év folyamán 2 izben, 2 üzemben 3 izben és 1 üzemben 4 izben volt sztrájk.

Munkakizárás az 1905. évben 17 esetben fordult elő. Ezek közül 8 esetben megelőző sztrájkmozgalom, 3 esetben a munkaadók szolidaritása, 4 esetben a munkások részéről támasztott bérkövetelések és 2 esetben a munkások szerződésszegése vezetett kizárásra. A munkakizárások részleteit az 1901—1905-ig terjedő öt esztendőre a következő kimutatás foglalja magában:

	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben
A munkakizárások száma . .	3	8	8	6	17
Az érintett üzemek száma .	3	9	71	605	448
Az üzemekben foglalkoztatott munkások száma általában	429	2.104	2.576	23.944	14.888
A kizárt munkások száma .	302	1.050	1.334	23.742	11.198
A kizárt munkások a foglalkoztatott munkások %-ában	70·4	49·9	51·8	99·2	75·2
A kizárt munkások közül újra munkába állt	302	1.003	905	23.717	9.614
Elbocsáttatott	—	43	198	25	740
Az üzemet önként hagyta el	—	4	231	—	843
Ujjonnan felfogadott munkások száma	—	6	186	13	1.941

1903-ban 3 kizárás alkalmával több munkaadó közösen járt el, és pedig egy esetben 4 üzem munkaadói, egy esetben 19 üzem munkaadói és egy esetben 43 üzem munkaadói közösen egyidejűleg zárták ki munkásaikat. 1904-ben szintén 5 közös kizárás fordult elő; ezek közül egy 9 üzemre, egy 20 üzemre és egy 573 üzemre terjedt ki. 1905-ben a közös munkabeszüntetések száma 9 volt.

Moldoványi István.

Osztrák bányapénztári statisztika (1894—1903).

Die Gebarung und die Ergebnisse der Krankheits-, Mortalitäts- und Invaliditätsstatistik der Bergwerksbrüderladen im Jahre 1903. Wien, 1907. 218 lap.

Az általános bányatörvény alapján létesített bányatársládák viszonyainak szabályozásáról szóló 1889. évi július hó 28-án kelt törvény (28. §-a) előírja, hogy a bányatársládák működésének, továbbá betegségi, halálozási és rokkantsági statisztikájának eredményéről a törvényhozásnak évenként jelentés teendő.

Az 1903. évre vonatkozó jelentés, melyet az osztrák földmívelésügyi miniszter a minap tett közzé, beszámol egyúttal a bányatársládák tevékenységének fontosabb mozzanatairól az 1894—1903. évig terjedő tíz esztendő alatt. A bányapénztári statisztika első évtizede az 1902. év végén telt ugyan már le, minthogy azonban 1893-ban, vagyis a felvétel első évében, néhány jelentékenyebb társláda, melyek együttvéve mintegy 31.000 tagot számláltak, tehát a bányatársládák az időtájt összes tagjainak mintegy harmadrészét ölelték fel, a betérjesztett kimutatások hiányossága miatt, az 1893. évi statisztikából kimaradt, czél-szerűnek mutatkozott a tíz évi összesítésből az 1893. évet kihagyni

és e helyett az 1894—1903. évig terjedő egy évtizedre vonatkozó adatokat összefoglalni.

A bányatársulások száma — és itt kizárólag csak azok szerepelnek, melyek statisztikai kimutatást közöltek, — ezen tíz év alatt 271-ről 222-re hanyatlott. E visszaesés leginkább néhány kisebb, önálló létre kevésbé alkalmas pénztárnak egybeolvadására vezetendő vissza. Ezzel szemben azon pénztárak száma, melyeknek tényleges tagjaik nem voltak, 36-ról 47-re emelkedett. Ezen, jóformán kizárólag kisebb biztosítási szervezetek a bányapénztári törvény végrehajtása szempontjából alig bírnak már jelentőséggel, minthogy e 47 pénztár között 21 olyan, melyeknek esztendőök óta már csak vagyona van, a többi 26 pénztárt pedig csakis járadékot élvező biztosítottak alkotják, úgy hogy mire ezek elhalnak, e pénztárak feloszlanak, annál is inkább, mert túlnyomó részük teljesen felhagyott bányüzemeknél áll fenn.

A bányapénztárak tíz éves fejlődését a következő adatok mutatják be:

Év	A bányatársulások száma	A bányatársulások közül kizárólag		Proviziópénztárral rendelkező bányapénztárak száma	Az előbb jelzett bányapénztáraknál fennálló külön betegsegélyező pénztárak
		segélypénztár	betegpénztár		
1894	271	2	7	262	212
1895	272	2	11	259	208
1896	268	2	9	257	204
1897	262	2	8	252	197
1898	247	2	7	238	182
1899	253	2	7	244	185
1900	247	2	5	240	180
1901	242	2	5	235	173
1902	225	2	3	220	163
1903	222	2	3	217	162

A mint a bányapénztárak száma általában apadt, ép úgy hanyatlott a tíz esztendő alatt a bányapénztári törvény alapján működő betegsegélyező pénztárak száma is, még pedig 219-ről 165-re, illetőleg 208-ról 164-re, ha csak azok a pénztárak részesülnek figyelemben, melyek a további összefoglaló feldolgozásra alkalmas kimutatásokat szolgáltatottak be.

Az ekként tekintetbe vett bányabetegsegélyező pénztárak tagjainak átlagos számát, a mely az év minden hónapjának első napján és a december hó 31-én kimutatott taglétszámokból állapított meg, ugyszintén az egy-egy pénztárra eső tagok átlagszámát a következő kimutatás tünteti fel:

Év	A tagok száma átlagban	Egy-egy pénztárra eső tagok átlagszáma
1894	142.559	685
1895	144.841	693
1896	148.192	752
1897	153.222	782
1898	156.891	857
1899	161.504	873
1900	166.650	931
1901	178.492	1.020
1902	170.864	1.042
1903	168.015	1.024

A bányatársulások betegsegélyező pénztárainak bevételei a jelzett tíz esztendő alatt 43,780.583·87 koronát értek el, mely összegből 40,240.792·88 korona, vagyis az összes bevételeknek 91·9⁰/_c-a a tagok és az üzemvállalkozó járulékaikra esett.

A következő kimutatásban fel vannak sorolva, egy-egy tagra kiszámított átlagban, külön a tagok és külön az üzemvállalkozó járulékaik, továbbá a bevételek általában, tíz esztendei változatokban:

Év	Egy-egy tagra eső járulékok koronákban			Egy-egy tagra eső bevételek általában
	a munkás, illetőleg a provizionista, özvegy és árva részéről	a munkaadó részéről	összesen	
1894	11·52	11·08	22·60	24·10
1895	12·04	11·28	23·32	24·70
1896	12·24	11·48	23·72	25·40
1897	12·62	11·60	24·22	25·90
1898	12·84	11·64	24·48	26·56
1899	13·32	11·89	25·21	27·69
1900	13·87	12·28	26·15	29·01
1901	14·25	12·48	26·73	29·41
1902	14·59	12·66	27·25	30·20
1903	15·03	13·05	28·08	30·68

E kimutatásból mindenekelőtt szembe ötlik a járulékoknak a lefolyt tíz esztendő alatt való tetemes megnövekedése és pedig 22·60 koronáról 28·08 koronára, a mi túlnyomó részben a bér-niveau általános emelkedésére és némileg a járulékkulcs emelésére is vezethető vissza. Egy további körülmény, mely figyelmet érdemel, az üzemvállalkozó és a munkás járulékaik között mutatkozó különbség, mely nevezetesen az utolsó négy-öt esztendő alatt lép mindjobban előtérbe. E jelenség onnan ered, hogy a pénztári tagokra eső járulékok összegébe beszámítottak azon pénztári járulékok is, melyeket a tagok hozzátartozóik biztosítása után fizettek. A hozzátartozók biztosításának költségeit pedig, minthogy az üzemvállalkozókat a törvény az azokhoz való hozzájárulásra nem kötelezi, a tagok rendszerint kizárólag sajátjukból fedezik.

A bevételekből a pénztárak a lefolyt tíz esztendő alatt 40,023.963·35 koronát ismét kiadtak. A biztosított szolgáltatásokra a pénztári járulékok 87·9⁰/_c-a fordítottatott. Az egy-egy betegnapra, ugyszintén egy-egy megbetegedési esetre fordított költségek átlaga a tíz év alatt a következőképen alakult:

Év	Egy-egy betegnap átlagos költségei koronákban	Egy-egy megbetegedési eset
1894	1·80	23·18
1895	1·74	22·66
1896	1·78	25·12
1897	1·86	25·52
1898	1·92	26·06
1899	1·94	26·07
1900	1·95	26·46
1901	1·97	26·64
1902	2·14	30·15
1903	2·90	30·64
1894—1903 átlagában	1·93	26·32

A bevételeknek a kiadásokat meghaladó feleslegéből képződtek a betegsegélyző pénztárak tartalékalapjai. A járulékokból átlag 9·34⁰/₀ folyt a tartalékalapba. A tartalékalapból egy-egy tagra eső hányad a jelzett tiz esztendő alatt jóformán meg-négyszereződött, vagyis 7·30 koronáról 26·26 koronára emelkedett.

Az 1894—1903-ig terjedő évtized alatt azon pénztárak száma, melyek évi mérlegüket hiánynyal zárták le, meglehetősen állandó maradt. 1894-ben 208 pénztár, azaz a számba vett pénztárak 37⁰/₀-a, 1903-ban 164 pénztár, azaz a pénztárak 34⁰/₀-a mutatott ki hiányt. Ezzel szemben azon pénztárak száma, melyek passzív felesleggel zárultak, mi alatt azon pénztárak értendő, melyeknek tartalékalapjuk nem volt, ez időszak alatt csökkentek: 1893-ban még 66, azaz az összes pénztáraknak 32⁰/₀-a nem volt képes tartalékalapot teremteni, míg 1903-ban már csak 27 pénztár, vagyis a pénztárak 16⁰/₀-a működött tartalékalap nélkül.

A lefolyt tiz esztendő alatt a bányabetegsegélyző pénztáraknál 100 tagra — a születéseket ide nem számítva, — átlagban 78·8 megbetegedés esett (megbetegedési százalék) és 100 női tag között 3·20 szülés fordult elő (szülési százalék). A következő adatok a férfi- és női tagokra eső betegnapok számát, egy-egy megbetegedési eset átlagos tartamát és a halálozási arányt tüntetik fel:

Év	Egy-egy tagra eső betegnapok száma		kizárólag szülések	Egy-egy megbetegedési eset átlagos tartama napokban	100 tag közül elhalt (halálozási százalék)
	a férfi- tagoknál	női a szülések beszámításával			
1894	10·31	7·53	0·55	12·9	1·08
1895	11·23	9·39	0·67	13·0	0·95
1896	10·93	9·15	0·89	14·1	0·92
1897	10·61	9·17	0·91	13·7	0·86
1898	10·57	10·13	1·06	13·6	0·82
1899	11·22	11·12	1·20	13·4	0·87
1900	10·80	11·63	1·02	13·5	0·87
1901	11·06	11·85	1·26	13·5	0·81
1902	10·33	11·15	1·30	14·0	0·78
1903	10·53	11·45	1·27	13·9	0·69
1894—1903 átlagában	10·76	10·29	1·02	13·6	0·86

Egy-egy betegnap 1903-ban átlag 2·20 korona, egy-egy megbetegedési eset pedig 30·64 korona kiadást okozott a bányabetegsegélyző pénztáraknak. E kiadások a pénztárak nagysága szerint a jelentés évében (1903) a következők voltak:

	Egy-egy betegnap átlagos költségei	Egy-egy megbetegedési eset átlagos költségei
k o r o n á k b a n		
200-nál kevesebb tagot számláló pénztáraknál .	2·54	35·90
200—500 tagot » » .	2·18	30·59
500—1.000 » » .	2·15	30·06
1.000—3.000 » » .	2·14	28·16
3.000-nél több tagot számláló pénztáraknál .	2·22	31·67
Összes pénztáraknál . . .	2·20	30·64

A bányatársládák proviziópénztárainak száma az 1894—1903-ig lefolyt egy évtized alatt csökkent; 1894-ben még 262 ily

pénztár működött, míg ellenben 1903-ban már csak 217 állott fenn. A statisztikai feldolgozásban ezek közül is csak 239, illetőleg 191 pénztár szerepel. Ez utóbb említett 191 pénztár közül, melyek az 1903. évre rendszeres kimutatásokat terjesztettek be, 26 pénztárnak tényleges tagja már nem volt, hanem csak járadékot élvező személyek (rokkantak, özvegyek és árvák) tartoztak a pénztár kötelékébe. E szerint tehát 165 volt azon pénztárak száma, melyek 1903-ban provizióra biztosított tényleges tagokat számláltak.

Az átlagos taglétszám egy-egy proviziópénztárnál 1904-ben 549, 1905-ben 578, 1896-ban 624, 1897-ben 685, 1898-ban 757, 1899-ben 792, 1900-ban 878, 1901-ben 942, 1902-ben 998 és 1903-ban 982 volt. Az 1903. évben működött 165 proviziópénztár, nagyság szerint, a következőkép oszlott meg:

	Pénztárak száma	Összes tagokszáma
200-nál kevesebb tagot számláló pénztárak	76	5.166
200—500 tagot számláló pénztárak	27	9.356
500—1.000 » » »	28	20.613
1.000—3.000 » » »	22	38.196
3.000-nél több tagot számláló pénztárak . .	12	88.779

A jelentés évében (1903-ban) a 200-nál kevesebb tagot számláló proviziópénztárak közül 21 pénztárnál a tagok száma 10-nél kevesebb volt, 7 pénztárnál a taglétszám 11—25 között, 10 pénztárnál 26—50 között, 18 pénztárnál 51—100 között és 20 pénztárnál 101—200 között váltakozott.

A proviziópénztárak bevételei a lefolyt tíz esztendő alatt 117,943.677·84 koronát értek el. Ez összegből a munkások és üzemtulajdonosok járulékaikra együtt 80,585.035·21 korona, a gyümölcsözőleg elhelyezett tartalékalapok kamataira pedig 27,599.167·68 korona esik. 1903-ban a bevételek összege 13,164.406·23 korona volt és ebből a járulékok 8,756.755·08 koronát, a kamatok 3,655.066·02 koronát szolgáltattak.

A tagsági járulékoknál megkülönböztetendők azon járulékok, melyek a társláda teljes igényű (vollberechtigigt) tényleges tagjait az alapszabályszerű provizióknak saját részükre továbbá házastársuk és gyermekeik részére való biztosítása után terhelték, azután azok a járulékok, melyeket a proviziópénztárnál kizárólag az üzemi balesetek következményei ellen biztosított (minderberechtigigt) tagok a rokkantjára való igény, illetőleg az özvegy vagy árvák ellátási igényeinek megszerzéseért fizetnek.

A lefolyt évtized alatt e kétféle tagsági járulékok átlaga a következőképpen alakult:

Év	A teljes igényű tagok évi járulékaiknak átlaga	A részigényre jogosultak átlaga
1894	29·10	9·26
1895	28·16	8·58
1896	27·42	8·76
1897	27·14	5·76
1898	26·84	5·76
1899	26·03	4·58
1900	25·88	5·12
1901	26·16	5·62
1902	25·73	4·97
1903	26·05	4·67

A proviziópénztárak a lefolyt évtized alatt összesen 63,617.748·80 koronát adtak ki és ebből 52,053.748·93 koronát a biztosított szolgáltatásokra (rokkantak, özvegyek és árvák proviziójára) fordítottak. 1903-ban a pénztárak kiadásainak 78·2⁰/₀-a jutott a szolgáltatásokra.

A proviziópénztárak szolgáltatásait első sorban azon proviziók alkotják, melyek az állandóan keresetképtelenné (rokkanttá) vált teljes igényű pénztári tagokat, ugyszintén a tagok özvegyeit és árváit megilletik, másodsorban pedig azon járadékok, melyek a baleset folytán rokkanttá vált, részigényre jogosult tagok, illetőleg ezek özvegyei vagy árvái részére folyósítatnak.

A rokkantprovizió átlagos évi összege a biztosítottak két kategóriája szerint, tiz esztendő alatt a következőkép változott:

	Átlagos évi rokkantprovizió koronákban	
	teljes igényű t a g o k	részigényre jogosult u t á n
1894	206·18	156·30
1895	207·46	169·14
1896	208·36	161·16
1897	217·50	193·64
1898	218·46	200·68
1899	222·18	183·37
1900	224·20	169·47
1901	223·81	163·19
1902	232·22	166·11
1903	234·20	174·33

A teljes igényű tagokra eső rokkantprovizió évi átlaga a tiz esztendő alatt mindvégig meghaladta a 200 koronát, melyet az általános bányatörvény alapján a létesített bányatársládák viszonyainak szabályozásáról szóló 1889. évi július hó 28-án kelt (4. §-a) e részben minimumnak megállapított.

A teljes igényű biztosított tagok özvegyeinek átlagos évi proviziója az 1903. évben 95·14 koronát, az ily tagok árváinak évi segélye pedig 34·47 koronát tett ki. A részigényre jogosult tag után hátramaradt özvegy évi járadékának átlaga ugyancsak a jelentés évében 67·98 korona és az árvák segélye 22·11 korona volt.

Az évi jelentés végül közli a proviziópénztárakra nézve az átlagos rokkantsági számokat (Invaliditätsziffer) és az átlagos balesetrokkantsági számokat (Unfallsinvaliditätsziffer) az 1894—1903. években. Az előbbi számot az év folyamán általában előfordult, tehát balesetek, betegség vagy a kor folytán beállott rokkantsági esetek számának (I) és a tényleges tagok számának (M) hányadosa $\left(\frac{I}{M}\right)$ fejezi ki, az átlagos balesetrokkantság számát pedig az üzemi balesetek által előidézett állandó munkaképtelenség eseteinek száma (U) és ugyancsak a tényleges tagok számának (M) hányada $\left(\frac{U}{M}\right)$ adja meg. A megfelelő adatok a következők:

Év	Rokkantsági szám általában	Balesetrokkantsági szám
1894	0·01499	0·00147
1895	0·01535	0·00142
1896	0·01652	0·00133
1897	0·01502	0·00152
1898	0·01397	0·00145
1899	0·01565	0·00146
1900	0·01420	0·00106
1901	0·01600	0·00127
1902	0·01838	0·00128
1903	0·01689	0·00132
1894—1903. átlagában . .	0·01576	0·00135

A proviziópénztárak tagjainak általános halálozási száma, valamint balesethalálozási száma, vagyis az év folyamán általában beállott haláleseteknek száma általában, — tekintet nélkül a halál okára — illetőleg a kizárólag baleset által előidézett halálesetek száma, elosztva a pénztári tagok számával, az 1894—1903. évig terjedő egy évtizedre vonatkozólag a következő:

Év	Halálozási szám általában	Balesethalálozási szám
1894	0·01103	0·00316
1895	0·00880	0·00164
1896	0·00849	0·00138
1897	0·00821	0·00122
1898	0·00777	0·00113
1899	0·00807	0·00115
1900	0·00803	0·00155
1901	0·00780	0·00119
1902	0·00724	0·00143
1903	0·00641	0·00074
1894—1903. átlagában . .	0·00868	0·00142

A kiadvány megigéri a rokkantsági és halálozási számoknak részletesebb és behatóbb, nevezetesen a tagok életkorának figyelembevételével való feldolgozását is, hogy azután az így nyert adatok alapján a bányatársulások proviziópénztárainak tarifái felülvizsgálhatók legyenek.

Moldoványi István.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya Kautz Gyula elnöklete alatt tartott legutóbbi ülésében a Társaság rendes évi közgyűlésének napjaul április hó 27-ét tűzte ki s megállapította a közgyűlés napirendjét, melynek egyik pontját Láng Lajos v. b. t. tanácsosnak »A társadalom megosztása foglalkozás szerint« című előadása fogja képezni. Az ülésen Bernát István vál. tag indítványozta, hogy a socialis kérdések fokozódó jelentőségénél fogva, ezekre a Társaság működése az eddiginél

nagyobb mértékben terjeszkedjék ki. A választmány az indítványt Hieronymi Károly és Láng Lajos választmányi tagok pártoló felszólalása után egyhangulag elfogadta s megbizta az elnökséget, hogy az említett kérdéseknek (általános drágaság, sztrájkok, stb.) megvitatása érdekében erre hivatott szakférfiak közreműködését vegye igénybe. Végül új tagokul felvételre Chorin Ferencz dr. főrendiházi tag és Liptay Béla, a Magyar aszfalt r.-t. titkára.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1906. évi működése.

I. Az igazgató választmány 1906. évi jelentése.

Midőn számot adunk a múlt évben kifejtett munkásságunkról s a lefolyt eseményekről, mindenekelőtt azon súlyos veszteségekről kell megemlékeznünk, melyeket Társaságunk, több jelesének, nevezetesen a választmány hat érdemes tagjának elhunytával szenvedett. Gyors egymásutánban dőttek ki sorainkból: Hegedüs Sándor, Kőrösy József, Acsády Ignác, Mandello Károly, Enyedy Lukács és Bamberger Béla; megannyi oszlopos tagja egyesültünknek. Az úr, melyet e kiváló férfiak a magyar közélet és tudományosság terén maguk után hagytak, valóban nehezen lesz betölthető; de kétszeresen nehezen Társaságunkban, mely az ő fáradhatatlan tevékenységüknek és lelkes buzgalmuknak annyit köszönhet. Vajha azok, a kiket a t. közgyűlés helyükbe választani hivatva lesz, követnék a szorgalom és kötelességérzet azon nemes példáját, melyet az elköltözöttek életpályája nyújt, és a mely sikereiknek kétségkívül egyik nagy tényezője volt.

Munkálkodásunk vázolására térve át, jelentjük, hogy a lefolyt évben a rendes közgyűlésen és a választmányi üléseken kívül nyolcz fölolvasó ülést tartottunk. Január 25-iki ülésünkön mutatta be Gonda Béla vál. tag tanulmányát »Magyarország tengeri áruforgalmáról«; a február 22-én tartott ülésen olvasta föl Kondor Alfréd tagtársunk »Svédország és Norvégia egymáshoz való vámviszonyáról« irt munkájának egyik részletét; a márczius 8-án és folytatólag 9-én lefolyt ülésen dr. Jankovich Béla vál. tag értekezett »Az értékelmélet mechanikai alapelveiről«; követte ezt márczius 29-én dr. Ecséri Lajos tagtársunk előadása: »A buzaárak alakulásáról a múlt század közepe óta és az új mezőgazdasági vámok várható hatásáról«; az április 5-iki ülésen Ereky Károly tagtársunk adta elő tanulmányát »Az állam és társadalom gazdasági tevékenységéről Magyarországon.« Az őszi évadot Matlekovits Sándor vál. tag előadása nyitotta meg: »Az autonóm vámtarifáról« s befejezte az évet Bányász László dr. tagtársunknak fölolvasása: »Dohánygyári munkásviszonyok Magyarországon.«

A folyó évre maradtak a következő előadások: Dénes István dr.: Budapest székesfőváros pénzügyi helyzetéről; Mailáth József gróf: A munkáskérdés a mezőgazdasági üzemben; Szentkirályi Kálmán dr.: Az adóreformról; Thirring Gusztáv dr.: Fővárosunk lakásviszonyai új világításban, az 1906. évi népszámlálás eredményei alapján.

A Közgazdasági Füzetek cím alatt fennálló irodalmi vállalatunkból a lefolyt évben megjelent a 3-ik füzet, és pedig Kondor Alfréd tanulmánya e címen: »Vámkapcsolat és szakadás Svédország és Norvégia közt«, mely tartalmánál fogva éppen az adott hazai viszonyok közt különös érdeklődésre tarthatott számot. Alapos reményünk van arra, hogy a 4-ik füzet, ugyancsak egy aktualis tárgynak tudományos feldolgozásával, nemsokára szintén a könyvpiacra fog kerülni. Kilátásba vettük, hogy szóban forgó kiadványainkat előnyös előfizetési feltételek mellett tegyük könynyebben megszerezhetővé.

Társaságunk hivatalos közlönye, a Közgazdasági Szemle, mellékletével, a Társadalom-gazdaságtani bibliographiával együtt, rendszerint megjelent s díjtalanul küldetett meg tagjainknak. Az említett bibliographia, mely a közgazdasági irodalom legujabb bel- és külföldi termékeiről rendkívül részletes tájékozást nyújt, kétségkívül nagy anyagi áldozatokat ró a szerkesztőkre, miért is nem zárkozhattunk el az elől, hogy rendszeres megjelenését anyagi eszközeinkhez mért, különben csekély segélyösszeggel biztosítsuk.

Társaságunk megkeresés folytán képviseltette magát a Duna—Tisza csatorna ügyében tartott enquéten; nemkülönben a Középeurópai gazdasági egyesületek nemzetközi bizottságainak 1906. évi november havában Bécsben lefolyt értekezletén.

A hivatalos helyiségeink fentartása érdekében a Társadalmi Muzeummal létesített albérleti viszony további egy évre meghosszabbítottván, 1906. év őszén irodánkkal, könyvtárunkkal stb. a Muzeum által a Mária-Valéria-utca 12. sz. házban bérelt új helyiségekbe költöztünk át, a hol tágas fölolvadó terem is áll rendelkezésre. Őszinte köszönettel tartozunk a Muzeum felettes hatóságának, a kereskedelemügyi kormánynak, Társaságunk ügye iránt tanusított meleg érdeklődéseért és hathatós támogatásáért, mely nemcsak abban jut kifejezésre, hogy általa aránylag szerény bér fejében nagyarányú és kitünően felszerelt helyiségeknek jutottunk birtokába, hanem abban is, hogy irodalmi céljaink előmozdítása érdekében az eddig élvezett 2.000 K évi segélynek további élvezetében megmaradhattunk.

A jelentésünk mellékletét képező zárszámadási munkálatok és költségvetési előirányzat adatai megnyugtathatják a t. közgyűlést, hogy gazdasági helyzetünk eléggé kedvező; s hogy van okunk remélni, hogy képesek leszünk föladatainknak minden irányban megfelelni. Ennek érdekében külön is kérjük t. tagtársaink hathatós támogatását.

Az elnökség és választmány a múlt évben újjá választatván, ezuttal csak a megüresedett helyek betöltése van napirenden; választandó lesz öt választmányi tag és (Bamberger Béla

helyébe) egy könyvtáros. Hasonlóképen (mint minden évben) választás alá kerül a számvizsgáló bizottság.

Midőn e részben a t. közgyűlés intézkedését várjuk, hozzáfűzzük azon kérelmet, hogy ezen jelentésünket tudomásul venni s részünkre, valamint a számvizsgáló bizottság részére a fölmérvényt megadni méltóztassék.

Budapest, 1907. április hó 6-án.

Az igazgató választmány nevében:

Kautz Gyula
elnök.

Halász Sándor
igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1906. évi zárszámadása.

Bevételek		Összesen		Kiadások		Összesen	
Tételszám		K.	f.	Tételszám		K.	f.
1	Befolyt tagsági díjak	6920	—	1	Egyleti helyiségek bére	1000	—
2	Kereskedelmi ministerium segélye	2000	—	2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4800	—
3	Kamatok	117	77	3	Hozzájárulás a Gazdaság-történeti Szemléhez	400	—
4	Pénztármaradvány 1905. évről	2789	84	4	Közgazdasági füzetek	300	—
				5	Könyvtár gyarapítására és hírlapelőfizetésekre	130	40
				6	Irodai és nyomdai költségek	1433	20
				7	Postadíjak	125	84
				8	Szolgá díjazására	400	—
					Pénztári maradvány 1906. évi december hó 31-én	3238	17
		Főösszeg	11827 61			Főösszeg	11827 61

Budapesten, 1906. december 31-én.

Kautz Gyula s. k.   *Körösi Imre s. k.*   *Hallás Sándor s. k.*   *Lovag Falk Zsigmond s. k.*
elnök.   *pénztárnok.*   *igazgató.*   *ellenőr.*

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk, miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1907. február 21-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k.   *Beck Dénes s. k.*   *Fritz Péter s. k.*   *Baross Géza s. k.*   *Sékely Ferencz s. k.*

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1906. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételek száma	Vagyon		Tétel száma		Teher		Összesen	
	K.	f.	K.	f.	K.	f.	K.	f.
1	Készpénz-maradvány 1906. decz. hó 31-én . . .	3238	17	—	1400	—	—	—
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványi tőkék	2000	—	—	200	—	—	—
3	Hátralékos tagsági díjak	2705	—	—	140	16	—	—
4	Leltári tárgyak értéke 10% leirása után . . .	735	45	—	—	—	—	—
5	Könyvtár értéke a beszerzési 17211 K. 10 f. ár egy harmadában	5737	—	—	2000	—	—	—
6	Kamatkövetelés	7	—	—	10682	46	—	—
	Összesen	14422	62	—	14422	62	—	—

Budapesten, 1906. évi december hó 31-én.

Kautz Gyula s. k. *Kőrösi Imre s. k.* *Halász Sándor s. k.* *Lovag Falk Zsigmond s. k.*
elnök. *pénztárnok.* *igazgató.* *ellenőr.*

Ezen vagyonkimutatást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk

Budapest, 1907. február 21-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k. *Beck Dénes s. k.* *Fritz Péter s. k.* *Baross Géza s. k.* *Székely Ferencz s. k.*

IV. Tagsági jegyek forgalma 1906. évben.

1906. évben kiállított	Fővárosi à 10 kor.	Vidéki à 10 kor.	Vidéki à 5 kor
I. félév	347	16	85
II. félév	340	16	81
Összesen	687	32	166
Hátralék az előző évekről	229	3	225
Összesen	916	35	391
Beváltatott 1906. évben	603	32	114
Semmisnek nyilvánított 1906. évben	87	—	194
Összesen	690	32	308
Hátralék	226	3	83

Befolyt érték
 $603 \times 10 = 6030$ K.
 $32 \times 10 = 320$ »
 $114 \times 5 = 570$ »
 Összesen 6920 K.

Hátralék
 $226 \times 10 = 2260$ K.
 $3 \times 10 = 30$ »
 $83 \times 5 = 415$ »
 Összesen 2705 K.

Budapest, 1906. december 31.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1907. évre.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1 Egyleti helyiség bére	1000	—	1 Pénztári maradvány 1906. decz. 31-ről	3238	17
2 Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4800	—	2 Tagdíjakból	7000	—
3 Hozzájárulás a Gazdaság-történeti Szemléhez	400	—	3 A kereskedelemügyi ministerium segélye	2000	—
4 Közgazdasági füzetek írói tiszteletdíja	1000	—	4 Hátralékok befolyásából	200	—
5 Könyvtár gyarapítására és könyvek kötetésére	200	—	5 Kamatjövedelem	100	—
6 Irodai és nyomdai költségekre	2000	—			
7 Postai díjakra	240	—			
8 Szolga díjazása	400	—			
Összes kiadás	10040	—	Összes bevétel	12538	17
			Előirányzott kiadás	10040	—
			Várható több bevétel	2498	17

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1907. február 14-iki üléséből.

Az értékelmélet mechanikai alapelvei: a termények értékelése és elosztása.

Az »értékelmélet mechanikai alapelvei« címen eddig megjelent fejtegetésekben*) tárgyalván egyrészt a fizikai produktivitás fogalmát, a mely minden értéktöbbletnek előfeltételét képezi, másrészt megállapítván a termelési együttható fogalmát, a melyben úgy a termelési költségek, mint a kereslet és kínálat esélyeinek hatása a kellő módosítással feltüntethető, a következőkben a gazdasági produktivitás jelenségét akarjuk e tényezők együttes hatása gyanánt levezetni, a midőn kimutatni iparkodunk azt, miként válik az anyag- és energiatöbbletből gazdasági értéktöbblet az árucserre és értékalakulás ismeretes törvényei szerint.

Önként értetődik, hogy a levezetésben a legegyszerűbb esetek tárgyalásából kell kiindulnunk azért, hogy a gazdasági tényezők tipikus hatását minden más befolyástól menten könnyen felismerhessük. Ezért egyelőre teljesen eltekintünk ama hatástól, a melyet az állami élet és társadalmi együttlét anyagi igényei gazdasági téren gyakorolnak. Így pld. nem vesszük tekintetbe azt, hogy a társadalom és az állam saját érdekében folyton igénybe veszi a gazdasági anyagok és erők egy részét és hogy a magángazdaság terén is számos olyan fizikai és szellemi munka nyer anyagi jutalmat, a mely gazdasági termelésnek nem minősíthető. Ezek szerint tehát ama feltevésből indulunk ki, hogy minden gazdasági anyag és erő kizárólag a termelés anyagcseréje által lesz értékesítve és ekkép a fent jelzett maximalis munkakifejtés valóban elérhető. Ez esetben a tápanyagok összege egyenlő a maximalis munkakifejtés egyenértékével.

Ugyancsak a gazdasági forgalom tárgyalásánál egyelőre mellőzzük ama subjektív tényezők hatásának feltüntetését, a melyek abban gyakran mint önálló tényezők szerepelnek, a minek következtében gyakran a munka arányánál nagyobb értékben cseréljük fel a terményeket. Az értékelésnek ezen módja — mint jeleztem — csak akkor lehetséges, ha erre a fizikai produktivitas ténye képesít; az értékbecslésnek ezen módja magában foglalván az értéktöbblet jelenségét, csak akkor lesz tárgyalható, ha már tisztáztuk az elvi kérdést: mikép jön létre az értéktöbblet.

*) *Közgazdasági Szemle* 1906. évi márczius és július havi füzetek I. 145—164. és 440—445.

Ezért mellőzve a forgalom különleges tényezőinek befolyását, másodsorban ama feltevésből indulunk ki, hogy az értékalakulásban kizárólag termelési tényezők érvényesülnek és pedig oly módon, hogy a javak értéke mindekor arányban áll a terményekben felhalmozott közvetlen vagy közvetett munka mennyiségével, illetőleg annak hányadával. Ehhez ugyan az is szükséges, hogy a kellő mennyiségű tápanyagkészlet mindenkor rendelkezésünkre álljon, a mi csak akkor lehetséges, ha a mezőgazdasági termelés köre akadálytalanul kiterjeszthető. Ha ez nem lehetséges, úgy a tápanyagok értéke is emelkedik és az nagyobb lesz a termésre fordított munka átlagos arányánál. Ezért az utóbbi lehetőség is szükséges az említett feltételek megvalósításához. De mivel e körülmény már bennfoglaltatik a javaknak jelzett értékelésében, azt mint külön feltevést megemlítenünk nem szükséges.

Ezek szerint tárgyalásainkban két feltevésből indulunk ki, a melyek egyike a természeti erőknek teljes kihasználása a termelés terén, a másik munka arányának teljes érvényesülése az értékalakulás terén. E feltételek egyike sem érvényesül ugyan teljesen, bármelyik korszakát vesszük szemügyre a gazdasági fejlődésnek. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy e feltételek aránylag jobban valósíthatók meg egyik korszakban, mint a másikban. De jelen esetben nem is képezi feladatunkat az, hogy teljes és kimerítő képét nyujtsuk a jelenségek összességének — a mi teljesen soha el nem érhető — hanem azt akarjuk elérni, hogy kikutassuk az eddig megállapított általános jelenségeknek jellemző tényezőit, a mi csakis a feltételeknek mesterséges korlátozása mellett valósítható meg. Jelen esetben pedig különösen mellőznünk kell minden olyan jelenséget, a mely physikai produktivitas nélkül egyáltalában el nem képzelhető. Ha sikerült ez egyszerű alapon megfejteti az értéktöbblet jelenségét, úgy a továbbiakban azzal is foglalkozhatunk, miként módosul az értéktöbblet elosztása akkor, ha arra egyrészt forgalmi tényezők is gyakorolnak befolyást, másrészt akkor, ha ugyanabban a magán-gazdasági érdekek hatását és az állami beavatkozás következményeit is kimutatni akarjuk.

Fejtegetéseinkben eredetileg abból indultunk ki, hogy a csereértéket, mint külső jelenséget vettük figyelembe és mellőztük mindamaz alanyi tényezők tárgyalását, a melyek alapján létrejön a szükséges csereüzlet. Mint láttuk, a cserében alapjában véve különböző minőségű árúkat hozunk mennyiségi viszonyba és azokat egyenlősítjük a kicserélés ténye alapján. Ekként kifejezhető az értékösszeg egyszerű számtani egyenletben. E jelenséget általánosítva, kapjuk a csereérték elvont fogalmát. A csereérték minden változása e mennyiségi viszony megváltozásában főg nyilvánulni akárminők is a tényezők, a melyek hatása alatt előáll e változás. A mennyiben a következőkben a munkát tekintjük irányadó tényezőnek, a mennyiségi viszony arányosításánál is ugyanazt kell figyelembe vennünk.

Ha pl. adva van (k_1) mennyiségű műtermény, a melyet $(m_1 a)$ munkával állítottunk elő, e mennyiséget csak akkor vehetjük egyenértékűnek más terménymennyiséggel, (k_2) ha az utób-

bira ugyananyi munkát fordítottunk. Ellenben, ha az kisebb vagy nagyobb, a mennyiségeket is megfelelő arányban kell egyenértékűnek tekintenünk. A munkának befolyása tehát abban nyilvánul az értékelés terén, hogy a terménymennyiségek kicserélési arányát az előbbieket szerint kell megállapítanunk, a mi algebrai képletben a következőleg fejezhető ki:

$$k_1 : k_2 = m_1 a : m_2 a.$$

Ugyanezt azonban másképp is írhatjuk, és pedig:

$$k_1 = \left(\frac{m_1 a}{m_2 a} \right) k_2.$$

Ez utóbbi egyenletben szembeötlik az, hogy a jelzett két terménymennyiség kicserélési aránya a törtszám értékétől függ és e szerint annál nagyobb k_1 értéke k_2 javakban kifejezve, minél nagyobb az előbbire és minél kisebb az utóbbira fordított munka. Ezt rövidített alakban akként szoktuk kifejezni, hogy a javak értéke a munkától függ; ez utóbbi alakban is azonban mindig a munkának jelzett arányát kell értenünk. Az egyes terményekre fordított munka nem határozhatja meg egymagában semmiféle árúnak értékét és egymaga nem képezheti semmiféle értékviszonynak alapját, azon egyszerű ok miatt, mivel a terménymennyiség anyag, a munka pedig erő kifejtés lévén, a kettő egymással nem hozható kapcsolatba. Ha azonban, mint a jelen esetben tettük, két terményre fordított munkát hasonlítunk össze és ezen munkaarányt vesszük alapul, ezzel physikai értelemben is nem többé munkát, hanem határozott számot kapunk, a mely szám megfelelőleg módosítja a terménymennyiségek kicserélési arányát, azaz azok egyenértékét. A munka befolyása e téren másképp, mint ilyen arányszámítás alapján el sem képzelhető és más módon ki nem fejezhető. Ugyanigy ha a köznapi életben nem munkában, hanem az előállítási költségen számítjuk a javak értékét, itt is rendesen csak egyenlő költséggel előállított terménymennyiségeket szoktunk egyenértékűnek venni. Ha e költségek különbözők, a mennyiségek ekkor is oly arányban egyenlősítendőek, a mint az megfelel a költségek arányának. Általánosságban mondhatjuk tehát azt, hogy az értékviszony a termelésre fordított munka avagy annak költsége arányában állapítandó meg.

A fenti egyenletben — a munka arányán kívül — az is szerepet játszik, milyen mennyiségben hasonlítjuk össze a terményeket; azaz az értékegyenlet a szerint is változik, a mint módosul k_1 és k_2 számértéke. Nyilvánvalólag e mennyiség nem lehet más, mint ama terménymennyiség, a mely a megfelelő munkára esik. Ha az összehasonlításban felszámítjuk a termelésben felhasznált összes munkát, akkor természetesen a termés hozam is teljes összegben felveendő. Ellenben ha csak egy részét számítjuk fel a munkának, akkor a termés hozam is megfelelőleg veendő fel átlagszámítás alapján. Ha a termési viszonyok folytonosan nem változnának, nem volna szükséges a mennyiséget mint ilyet külön figyelembe venni. Tényleg azonban a termés hozam összege függ nemcsak a munkakifejtés nagyságától, hanem

attól is, milyenek az évad esélyei pl. mezőgazdasági terményeknél; avagy miként változik egyik-másik ágban termelőképességünk nagyobb tőkebefektetés vagy újabb találmányok következtében. E szerint tehát a munka meghatározza ugyan a kicserélési arányt, de nem határozhatja meg a termények abszolút összegét. Ezért nem szabad megfélekednünk arról, hogy nemcsak a munka aránya, hanem a terménymennyiség összege és azok kölcsönös viszonya is befolyásolja az értékviszonyt. Ha röviden mégis mindig csak a munkáról beszélünk mint értéktényezőről, ez azért lehetséges, mert ilyenkor annak hatását adott terménymennyiségekre vonatkoztatjuk, a mit hallgatagon feltételezünk. Akármelyik szempontból nézzük a dolgot: az értékegyenletben tulajdonkép mindig két alkatrész különböztetendő meg: az egyik az előállított terménymennyiség, a másik az arra fordított munka. A kicserélés e tényezők arányosítása alapján jön létre és maga értékegyenlet alapján véve különböző terményeknek ez alapon való gazdasági egyenlősítését fejezi ki. Mivel a termelés terén ugyanezen két tényezőt láttuk szerepelni, önként értetődik, hogy tulajdonkép az értékviszony a termelési tényezők hatását tükrözteti vissza a forgalom terén. Ez a fenti egyenletből is kitűnik, ha azt megfelelőleg módosítjuk. Az előbbi

arányt oly módon is írhatjuk, mint: $\frac{k_1}{m_1 a} = \frac{k_2}{m_2 a}$. Ez utóbbi alak-

ban felismerjük a termelési együtthatókat, a melyekkel részletesen foglalkoztunk az előbbi fejezetben. A mennyiben tehát a munka és mennyiségek arányában értékeljük a terményeket, ez tulajdonkép azt jelenti, hogy ezzel az együtthatókat egyenlősítjük és ekkép a termelés konkrét ténye határozza meg az értékviszonyt. A termelési együttható tehát nemcsak jellemző termőképességünkre nézve, a melyben a technikai és gazdasági fejlődés minden mozzanata érvényre jut, hanem az egyszersmind irányadó tényező a forgalom terén, a hol a kicserélés és értékviszony e tényezők egyenlősítése alapján megyen véghez. Ha e termelési adatok alapján kiszámítjuk a terményegységet, azaz az egységes munkanapra eső termény mennyiségét, ez esetben röviden azt is mondhatjuk: a forgalomban a terményegységek egyenértékűek. Valóban ez alapon értékelünk akkor, a midőn ugyanazon munkával vagy munkaköltséggel előállított terménymennyiséget cserélünk fel egyiket a másikért.

A termelési együttható jelzett szerepe a forgalom terén szükségkép ama következménnyel jár, hogy minden változás, a mely bekövetkezik a termelés terén akár a technika tökéletesítése, akár a munka jobb kihasználása következtében, hasonló módon megváltoztatja az illető termény értékviszonyát a többi árúkkal szemben. Lehetséges ugyan az is, hogy ettől függetlenül is megváltozik e viszony a kereslet és kínálat arányának megváltozása következtében. Ez annál inkább lehetséges, mivel a termelés ténye tulajdonkép csak az arányt adja meg a mennyiség és munka között, de hogy milyen mennyiségben termeljük az árút, az már az egyéni szükséglettel és a vevők vételképességétől függ. Ha a termelt mennyiség pl. ki nem elégíti e keres-

letet, ez esetben az illető jav értékben emelkedik, a minek folytán eltérés lesz az illető termény termelési és forgalmi együtt-hatója között. Ez esetben tehát nem $\frac{k_1}{m_1 a}$, hanem $\frac{k_1}{(m_1 + x) a}$ lesz a forgalmi együtt-ható számértéke. Ennek folytán az illető termelők kedvezőbb feltételek mellett értékesítik e terményeket, mivel azért több árút kapnak cserébe, a mint az megfelel a munka arányának. Az utóbbi körülmény a rendesnél nagyobb hasznot biztosítván a termelőnek, az mindaddig szaporítja k_1 mennyiségét és az arra fordított munkát, a míg a nagyobb mennyiség kedvezően értékesíthető. Mivel azonban egyenlő termelési feltételek mellett a mennyiség csakis akkor szaporítható, ha elvonjuk a szükséges munkaerőt más termelési ágaktól, ezzel megint az utóbbi termények mennyisége lesz kisebb és egyúttal az illető termelők vételképessége is csökken. Ily módon tehát az értékviszony megváltozása, a mely a munka arányának jelzett különbözetében mutatkozik, két irányban gyakorol visszahatást a terménymennyiség előállítására: egyrészt szaporítja az értékben növekedett javak mennyiségét, másrészt csökkenti olyan javak mennyiségét, a melyekkel szemben a jelzett értékemelkedés leginkább mutatkozik. Mindkettőnek pedig az lesz a következménye, hogy megváltozván a mennyiségek összege a termelés útján, e javak kicserélési aránya is módosul a forgalomban. A hatás mindaddig folytatódik, a míg helyreáll azon arány, a mely megfelel az együtt-hatók számértékének. E szerint minden ilyen eltérés, a mely az egyéni szükséglet megváltozása, a kereslet és kínálat esélyei következtében előáll, mint ilyen csak időleges jelenség lehet, mivel az mindig maga után vonja a termelés irányának megfelelő megváltozását és ezzel kapcsolatban a kicserélendő mennyiségek arányának megváltozását mindazon ideig, a míg megint érvényre jut a termelési együtt-ható az értékalakulás terén. Ez együtt-ható tehát nemcsak átlagban érvényesül, hanem kapcsolatban a termelés tényével egyúttal szabályozza és mérsékli az értékek jelzett ingadozását.

Ha ily módon felismertük a termelési együtt-ható szerepét úgy a termelés, mint az értékalakulás terén, általánosságban kifejezhetjük a különböző termények értékviszonyát az illető együtt-hatók egyenletében. E célra csak ismernünk kell az illető termelési ág hozamát és az arra fordított munkamennyiséget, hogy azokat más ágak ugyanazon adataival összehasonlíthassuk és abból az értékviszonyt megállapítsuk. Tudvalevőleg ez adatok könnyen megállapíthatók a műtermelés terén, a hol az egyes terményeket a munkamegosztás fokához mérten rendszeren külön-külön termeljük. Megkaphatjuk tehát a termények értékviszonyát akkor, ha az együtt-hatókat páronként vagy folytatólag egyenlősítjük. Így például írhatjuk:

$$\frac{k_1}{m_1 a} = \frac{k_2}{m_2 a}, \quad \frac{k_1}{m_1 a} = \frac{k_3}{m_3 a}, \quad \frac{k_1}{m_1 a} = \frac{k_4}{m_4 a} \text{ stb.}$$

$$\text{avagy} \quad \frac{k_1}{m_1 a} = \frac{k_2}{m_2 a} = \frac{k_3}{m_3 a} = \frac{k_4}{m_4 a} \text{ stb.}$$

Nyilvánvaló ez úton tulajdonkép annyi viszonyt kapunk, a hány combinatio elképzelhető a különböző javak között. Ezzel még nem kapjuk meg az értékviszonynak általános áttekintését. Lényegesen megkönnyíti az áttekintést az, ha e célra közös csereeszközt és értékmérőt használunk — mint a milyen a modern forgalomban a pénz — és abban fejezzük ki egyöntetűen a különböző termények értékviszonyát, a mit a köznapi életben ármegállapításnak nevezünk. Ha ez eljárást itt is követjük, a következő sorozatot kapjuk, a melyet a teljesség kedvéért az első identikus képlettel kiegészítünk és így kiegészítve összeadunk:

$$\begin{aligned}
 k_1 &= \frac{m_1 a}{m_1 a} k_1 \\
 k_2 &= \frac{m_2 a}{m_1 a} k_1 \\
 k_3 &= \frac{m_3 a}{m_1 a} k_1 \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 k_x &= \frac{m_x a}{m_1 a} k_1
 \end{aligned}$$

$$(k_1 + k_2 + k_3 \dots k_x) = \frac{(m_1 + m_2 + m_3 \dots m_x) a}{m_1 a} k_1$$

$$\frac{k_1 + k_2 + k_3 \dots k_x}{(m_1 + m_2 + m_3 \dots m_x) a} = \frac{k_1}{m_1 a}$$

Ha ezen felsorolásnál és összeadásnál a műtermények összes mennyiségét és az azokra fordított összes munkát felszámítjuk, tekintet nélkül arra, vajjon e mennyiségek valóban forgalomban vannak vagy sem, a mi az arányszámítás szempontjából szerepet nem is játszik, akkor olyan egyesített együtthatót kapunk, a melynek számértéke megfelel az összehasonlított termény együtthatójának. Mivel azonban a többi javakat elméletileg ép úgy használhatjuk az összehasonlításra, mint az előbbi, az összeadást a többiek révén ugyanigy eszközölhetjük, a midőn az utóbbiak értéke is egyenlő lesz az egyesített közös összeggel. Ha továbbá tekintetbe vesszük azt, hogy $(m_1 + m_2 + m_3 \dots m_x) a = m a$, akkor a következő folytatólagos egyenletet kapjuk:

$$\frac{k_1 + k_2 + k_3 \dots k_x}{m a} = \frac{k_1}{m_1 a} = \frac{k_2}{m_2 a} = \frac{k_3}{m_3 a} \text{ stb.}$$

Hogy e levezetés algebrai szempontból is helyes, közvetlenül kitűnik a fenti egyenletből is, ha abban a törteket folytatólagos arányoknak tekintjük. Az ilyen arányoknál a megelőző részek (számlálók) összege mindig akkép viszonylik a következő részek (nevezők) összegéhez, a mint viszonylik minden egyes rész a megfelelő másik alkatrészhez. Ennek természetes követ-

kezménye az, hogy ugyane viszony a terménymennyiségek összege és az összes munka között is megállapítható. Az egyesített termelési együttható tehát nemcsak magában foglalja az összes terménymennyiséget és az arra fordított munkát, a mely műtermelés adatai alapján megállapítható, hanem egyúttal megadja azt az arányt is, a melyben minden egyes együttható mint értéktényező szerepel a forgalomban. A közös együtthatóban tehát egybefoglalhatjuk a műtermelésnek összes termelési és forgalmi tényezőit. Ha az utóbbinak alakját rövidíteni akarjuk, írhatjuk $(k_1 + k_2 + k_3 \dots k_x) = K$, a midőn a közös együttható $\left(\frac{K}{m a}\right)$ alakban kifejezhető. Csakhogy ez eset-

ben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy K csak mint jelkép szerepel, mivel természetesen különféle anyagból álló és különböző módon előállított terménymennyiségek tényleg soha nem összegezhetők.

A tápanyagok értékviszonya nem határozható meg aránylag oly egyszerű módon, a mint azt a műterményeknél elérhetjük. Első sorban az egyes terményekre fordított munka nem mindig ismeretes; másodsorban ismerve azt, nem tekinthetjük a munkát egyedüli értéktényezőnek, a mint erről tények alapján meggyőződhetünk. E tekintetben tehát lényeges eltérések észlelhetők a termelésnek két ága között, a mely eltérések a termelési ágak mikénti felosztásában is mutatkoznak és pedig annál nagyobb mértékben, minél fejlettebbek a gazdasági viszonyok, a melyek közepette azokkal foglalkozunk.

Igy általánosan ismeretes az, hogy az egyes ipari cikkek előállítása önálló kereseti ágakat képez, a melyekkel más-más egyének és termelési körök foglalkoznak; sőt azt is megfigyelhetjük, minél inkább előre haladtunk e téren, annál inkább külön válnak ez ágak egymástól a munkamegosztás fokozása következtében, úgyannyira, hogy ugyanazon termény előállításának különböző phazisai mint önálló foglalkozások üzhetők. Ezzel ellentétben a tápanyagtermelés terén és különösen a mezőgazdasági üzemben rendszeren különböző minőségű termények együttes előállításával foglalkozunk váltakozó sorrendben. Így pl. a földet művelve nemcsak egyik-másik gabonafajt termeljük, hanem különféle szemes gabonát és más magvakat termelünk bizonyos sorrendben azért, hogy ily módon a föld termőképességét jobban kihasználjuk. Ezen felül rendszeren összekötjük az előbbi ágakat a takarmánytermeléssel és állattenyésztéssel egyrészt azért, hogy a magtermeléshez szükséges igás erőt biztosítsuk, másrészt azért, hogy ezek segítségével lehetőleg pótoljuk a magtermelés útján a talajból elvont anyagokat és ekkép továbbra is biztosítsuk a föld termőképességét. Ugyanigy olyan gazdaságban, a hol az állattenyésztést és a legelőgazdaságot tekintik fő kereseti forrásnak, ott sem üzhetik az előbbit egymagában, mert csak a földművelés útján biztosíthatjuk az állatok kellő almozását és azok eltartását a téli időszakban. A mindennapi tapasztalatból is tudjuk azt, hogy a mezőgazdasági üzemek jövedelmezősége soha sincsen kizárólag egyik vagy másik termelési

ágra alapítva, hanem az rendszeren függ különböző művelési ágak együttes eredményétől.

Ezzel kapcsolatban a mezőgazdaság terén a haladás is abban mutatkozik, hogy mindinkább nagyobb számban hozzuk egymással kapcsolatba különböző termelési ágakat egy és ugyanazon üzem keretében. Kezdetleges mezőgazdasági viszonyok mellett, a hol ritka a népesség és a hol elegendő szűzföld áll e népesség rendelkezésére, a gabonatermelés fogja képezni a fő kereseti forrást. Ha kimerül az egyik talaj, helyette más földdarabot vehetünk megmunkálás alá. Hasonlólag az állattenyésztő nomádnépek a legelők folytonos felcserélésével törekednek biztosítani állatjaik megélhetését, noha e népek is rendszeren foglalkoznak bizonyos fokig földműveléssel, a melyet az asszonyokra és rabszolgákra bízunk. De minél inkább előrehalad a föld betelepítése, annál inkább előáll szüksége annak, hogy a legelő- és rablógazdaságot helyettesítsük más takarékosabb és jövedelmezőbb rendszerrel. Ily módon először a kettős forda rendszere honosodik meg, a melynél a föld felerésze parlagon marad, de annak másik felét művelik mindaddig, a míg az kimerül és az előbbivel helyettesítendő. Ezt megint követi a hármas forda rendszere, a melynél már rendszeresen különböző gabonafajokat termelünk, őszt tavaszival felváltva; ugyanekkor a földnek csak egyharmad része marad ugarnak. Végre ez utóbbit helyettesíti a rendszeresített váltó-gazdaság, a melynél nemcsak magvakat, hanem gyök- és gumós növényeket, továbbá különféle takarmányokat is termelünk, a mely utóbbiak az ugarrendszert is helyettesítik. Általában minél inkább előrehalad a mezőgazdaság állapota, annál nagyobb lesz azon növények száma, a melyeket egymással kapcsolatba hozunk ugyanazon üzem keretében; ezzel egyidejűleg szorosabb lesz az összefüggés növénytermelés és állattenyésztés között, a melyeket kezdetben önálló kereseti ágaknak szoktunk tekinteni. Sőt mitöbb, a mezőgazdasági rendszer legmagasabb fokán ugyanez közvetlen kapcsolatba jut az ipari termékkel, a mennyiben a nagy térfogattal bíró nyers anyagokat gyakran a termelés színhelyén feldolgozzuk, kapcsolatba hozva e foglalkozást a mezőgazdasági üzemmel. Tudvalevőleg a mezőgazdasági rendszer belterjességének egyik ismertető jelét az képezi, mennyire sikerült különböző termelési ágakat egymással szerves kapcsolatba hozni és ily módon a föld anyagcséréjének tökéletesebb kihasználása által nagyobb jövedelmezőséget elérni. Könnyen elképzelhető, hogy ilyen viszonyok mellett a termelőképeség csak az összes termelési ágak együttes eredményében lesz teljesen felismerhető.*)

Ha ezen kombinált üzem közös együtthatója alapján meg-

---

*) Az utolsó évtizedekben Észak-Németországban meghonosodott zöldtrágyázás mellett ugyan mellőzhető bizonyos fokig az állattenyésztés; de még ezen egyoldalú rendszer sem tekinthető kivételnek az általános elvvel szemben, mert e rendszer állandóan nem űzhető a kellő mennyiségű műtrágya alkalmazása nélkül. Ez esetben tehát a megfelelő ipari ág helyettesíti az állattenyésztést, a melynek segítségével mesterséges úton pótoljuk a növény életéhez szükséges anyagokat és sókat. Itt is egy különálló termelési kör jut kapcsolatba a növénytermeléssel.

határozni akarjuk az egyes termelési ágakra fordított költséget avagy munkahányadot, ezt másként mint arányszámítás alapján nem eszközölhetjük. Valóban minden gazda ugyanígy számít, a midőn az év végével összehasonlítja az egyes terményekre eső költséget a tényleg elért eredménnyel. E célra felszámítja a különböző munkanemek költségét, a melyet évközben munkabér, cselédfizetés, természetbeni szolgáltatás, marhatartás, épülettartozás, eszközök és más anyagok beszerzésére fordított és azt felosztja a tényleges munkaidő alapján az egyes termelési ágakra. Ez egységes alapon való számítás és felosztás nemcsak azért szükséges, mert a mezőgazdasági munka többé-kevésbé az egész éven át folytatódik, hanem azért is, mert az egyes terményekre fordított munka is folyton váltakozik a termelés különböző ágai között. Azonban e számítás a legpontosabb eljárás mellett is csak megközelíthető értéket fog szolgáltatni, mert a művelési ágak benső kapcsolata következtében gyakran nehézségbe ütközik ez arány pontos megállapítása.

Jól tudjuk például azt, hogy a kapásnövények termelése átlagban több munkát igényel, mint a gabonatermelés, egyrészt a kapálás ténye, másrészt az azt megelőző trágyázás folytán; de azért nem indokolt kizárólag az előbbiekre terhére írni a munkatöbbletet, tekintettel arra, hogy időnkint minden föld kapálandó, ha azt ugarrendszer nélkül trágyázni és a gatzól mentesíteni akarjuk. Hasonlóképp ismeretes az is, hogy e munkatöbblet és trágyázás nemcsak a kapásnövénynek válik hasznára, hanem az egyszersmind fokozza a következő év gabonatermését; továbbá ugyanaz biztosítja a harmadik év takarmányhozamát légenygyűjtő növényekben, a mely körülmény viszont alapját képezi a negyedik évi jó buzatermésnek. Ha rossz időjárás mellett a kapásnövény hozama elégtelen, a munkatöbblet esetleg a következő évek termése révén fog megtérülni. Ekkép a termelési költségnek megállapítása megközelítő értéket fog képviselni, a mely változni fog egyrészt a számítás módja, másrészt a természeti tényezők esélyei szerint. Ha tovább menve ugyanígy összehasonlítjuk különböző és egymástól független gazdaságok termelési költségét és előállításának módját, e téren még nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg.

A termelési költségek évi összege — mint tudjuk — széles határok között mozog a különböző gazdaságokban a szerint, milyen a föld minősége, minők az éghajlati viszonyok, minő gazdasági rendszert követünk a termelésben és így tovább. Tudvalevőleg a kötött agyagföldek művelése több munkát igényel, mint a humozus vályog- vagy laza homokföldek megmunkálása. Nedves években a földmunka nagyobb erő kifejtést avagy hosszabb munkaidőt vesz igénybe, mint száraz években. Továbbá az egyes földrészek távolsága egymástól és a központtól, általában a birtoktest mikénti tagosítása lényegesen befolyásolja e költségek évi összegét és azok mikénti felosztását. De a legnagyobb mértékben fog változni e költségek összege az alkalmazásban lévő gazdasági rendszer szerint. Külterjes gazdálkodás mellett, a midőn főleg szemes gabonát termelünk és jórészt legelőgazdaság alakjában üzzük az állattenyésztést, aránylag csekély munka-

erőre lesz szükségünk, a minek folytán az egyes terményágakra eső munkaösszeg is csekély lesz. Ellenben belterjes gazdasággal, a hol sok növényt termelünk és a hol mesterséges takarmányozás alapján folytatjuk az állattenyésztést, a munkaszükséglet nemcsak tetemesen meghaladhatja az előbbit, hanem annak sokszorosa is lehet. Ez utóbbi esetben ugyan a termés hozam is nagy arányban fokozódik; de mivel a hozam emelkedése különböző mértékben fog mutatkozni az egyes művelési ágakban, ezért azokban a szaporodás aránya is különböző lehet és ezzel azonos terménymennyiségre más-más munkahányad fog esni a különböző gazdaságokban.

Ha ezek szerint annyira változik a tápanyagtermelés terén egyrészt a termelési költségek évi összege, másrészt az egyes terményekre eső munkahányad, kérdés tárgyát képezi az: a termelés melyik adatai alapján számítsuk fel a termés hozamot és a munkát az értékegyenletben, azaz minő alapon értékeljük ezen terményeket? Nyilvánvalóan itt a mennyiség és munka aránya egymagában nem elegendő az értékviszonylat megállapításához; e termények csereforgalmában a munkán kívül még más tényezőnek kell érvényesülnie a mely a termelés terén észlelhető ezen különbségeket többé-kevésbé kiegyenliti. Annak hatását valóban felismerjük akkor, ha figyelemre méltatjuk a tápanyagtermelés együtthatójának különleges jellegét.

A midőn a műtermények fenti tárgyalásánál megkaptuk az értékegyenletet a termelési együtthatók egyenlősítése alapján, ezzel tulajdonképp különböző minőségű, esetleg különféle mértékegységben kifejezett terménymennyiségeket egyenlősítettünk. Ilyen egyenlet különböző termények között csakis gazdasági értelemben állitható fel, a mire a kicserélés ténye jogosít fel. Jellemzi ugyan e viszonyt az is, hogy a terményegységben felhalmozott kinetikai energia összege szintén egyenlő; de mivel ez utóbbi ugyancsak gazdasági ténykedésre vonatkozik, azt szintén csak ilyen értelemben vehetjük egyenlőnek. Ha ezzel szemben szemügyre vesszük a terménymennyiség és munka közti viszonyt a tápanyagtermelés terén, ezzel oly viszonyt állítunk fel, a melynek nemcsak gazdasági, hanem physiologiai értelme is van. A terményegység ugyan itt is jelzi ama tápanyag mennyiségét, a mely az egységül választott munkanapra esik; de annak számértéke változni fog nemcsak mennyiség és munka szerint, hanem a szerint is, milyen a termény minősége, minő annak vegyi összetétele és mennyiben használhatjuk azt fel emberi táplálkozásra és a munkához szükséges erőforrás kiaknázásához. Minél nagyobb tehát e mennyiségek physiologiai tápértéke, annál nagyobb lesz a terményegység számértéke és megfordítva annál kisebb, minél kisebb e tápérték. Ha tehát e tápértéket a terményekben foglalt fehérnye, zsír és szénhidrátok avagy kalóriák olyan átlagában vesszük fel számításba, a mint azok az emberi szervezetben a physiologiai anyagcsere alapján effektív értékesíthetők — ez esetben a munka produktivitása nemcsak az előállított terménymennyiségtől függ, hanem attól is, milyen nagy az illető anyag tápértéke. Így pl. ha 1 kg. borsót ugyanazon munkával állítunk elő, mint 1 kg. búzát, a munka produktivi-

tása mégis különböző lesz, mert a borsó tápértéke circa $\frac{1}{8}$ -dal nagyobb, mint a búzáé. Ha tehát meg akarjuk határozni a tápanyagok értékalakulását a munka produktivitása alapján — a mint azt czélul kitűztük és eddig is tettük — a tápanyag-együtthatók összehasonlításánál figyelembe kell vennünk nemcsak a terménymennyiséget és munkát, hanem a terménymennyiségekben foglalt tápértékek összegét. Ha nem így járunk el, mennyiség-tani alapon is kifogásolható egyenletünk, mert akkor a rendes együtthatók alapján oly viszonylatokat egyenlősítenénk, a melyeknek arithmetikai értéke a valóságban különböző. Ellenben ha az együtthatók összehasonlításánál tekintetbe vesszük a viszonylagos tápértéket, ezzel a termelés eredményében mutatkozó különbséget kiegyenlítettük. A műtermények nem tartalmazván olyan potentialis energiát, a melynek alapján közvetlen összehasonlítás eszközölhető termény és munka között, ott e körülményt nem vehettük figyelembe; azoknál a terményegységek, mint láttuk, egyenlők azért, mert az azokban felhalmozott kinetikai energia egyenlő. Ezzel szemben a tápanyagok potentialis energiát is tartalmazván, azoknál az energia foka szintén figyelembe veendő és pedig mint olyan tényező, a mely lényegesen módosítja az előállított termény és munka közti viszony számértékét.

Ezek szerint, ha a tápanyagtermelés adatai alapján megállapítjuk is a jelzett arányszámítás segítségével az egyes terményekre eső átlag-munkahányadot, ezzel megkapjuk ugyan a terményegységet a különféle termelési ágakban, de azokat a forgalomban nem vehetjük egyenértékűeknek a felhozott indokok alapján. Így pl. ha adva van különböző minőségű tápanyag az előállításra fordított különböző munkával együtt, ebből meghatározhatjuk osztás útján az egyes munkanapokra eső terményegységet, ha e munkanapot egységnek feltételezzük, azaz írhatjuk, feltéve, hogy: $a = 1$

$$\frac{s_1}{n_1} = \sigma_1 \quad \frac{s_2}{n_2} = \sigma_2 \quad \frac{s_3}{n_3} = \sigma_3 \quad \text{stb.}$$

Nyilvánvalóan a terményegységek $\sigma_1, \sigma_2, \sigma_3$ stb. számértéke nemcsak a munka koefficiens szerint változik, hanem a szerint is, milyen s_1, s_2, s_3 tápértéke. E különböző értékű terményegységek tehát csak közös tényező alapján hasonlíthatók össze. Jelen esetben a közös tényező nem lehet más, mint azon tápérték, a melyet elfogyasztunk az egységes munkanap alatt, a mely közben tényleg előállítjuk e terményegységet. Ezen tápérték tehát azon fehérnye-, zsír- és szénhydrát-, avagy kaloriumennyiség, a melyet egy munkanap alatt elfogyasztunk és a melyet fentebb a munka biológiai egyenértékének (a) neveztünk. Ha összehasonlítjuk az egyenértéket a terményegységekben foglalt alkatrészekkel, meghatározható számértékhez jutunk, a mely jellemző lesz az illető terményegység tápértékfokára nézve. Így módon kapjuk tehát:

$$\frac{\sigma_1}{a} = v_1 \quad \frac{\sigma_2}{a} = v_2 \quad \frac{\sigma_3}{a} = v_3 \quad \text{stb.}$$

Az ekkép meghatározható számok $\nu_1 \nu_2 \nu_3$ stb. jelzik azt is, miként változik a viszony az előállított tápérték is az egységes munka egyenértéke között a termény minősége és összetétele szerint. E számok tehát jellemzik a munkaproduktivitásnak különböző fokát egyenlő munkakifejtés mellett. Ha egyenlő munkaproduktivitás alapján akarjuk meghatározni e termények értékviszonyát, csakis e számok arányában egyenlősíthetjük azokat. A fenti egyenleteket átalakítva írhatjuk:

$$\frac{\sigma_1}{\nu_1} = \frac{\sigma_2}{\nu_2} = \frac{\sigma_3}{\nu_3} \text{ stb.}$$

$$\text{avagy } \sigma_1 = \frac{\nu_1}{\nu_2} \sigma_2 \quad \sigma_2 = \frac{\nu_2}{\nu_3} \sigma_3 \text{ stb.}$$

Az utóbbi egyenlet szerint akkor lesznek valóban egyenértékűek a terményegységek, ha azokat a tápértékszámok arányában egyenlősítjük. Ha abban helyettesítjük a terményegységeket a termelési együtthatók értékével, ezzel meghatározhatjuk azt, milyen arányban egyenlősítendő az előállított összes terménymennyiség; ugyanis a fentiekből önként következik:

$$\frac{s_1}{n_1 a} = \frac{\nu_1}{\nu_2} \frac{s_2}{n_2 a}, \quad \frac{s_2}{n_2 a} = \frac{\nu_2}{\nu_3} \frac{s_3}{n_3 a} \text{ stb.}$$

$$\text{avagy } s_1 = \left(\frac{\nu_1}{\nu_2} \right) \left(\frac{n_1 a}{n_2 a} \right) s_2, \quad s_2 = \left(\frac{\nu_2}{\nu_3} \right) \left(\frac{n_2 a}{n_3 a} \right) s_3 \text{ stb.}$$

A különböző termelési ágakban előállított terménymennyiségek e szerint nemcsak a munka arányában egyenlősítendőek, hanem kapcsolatban a munkahányad ez arányával, számításba veendő még a terményegységek viszonylagos tápértéke. Mindkét arányszám szorzata határozza meg azon mennyiségi viszonyt, a melyben az előállított terménymennyiségeket kicseréljük és egyenértékűnek tekinthetjük. Az értékviszony a különböző tápanyagok között e szerint a fenti módon alakul, ha azt általánosságban egyenlő produktivitás alapján akarjuk meghatározni. Ugyanez azonban egyszerűbb alakot ölt akkor, ha különleges esetekben a munka nem szerepel mint értéktényező.

Feltéve, hogy az összehasonlított tápanyagokat egyenlő munkával állítjuk elő, ez esetben a fenti egyenletben a munkahányad elesik és fenmarad mint egyenlet:

$$s_1 = \frac{\nu_1}{\nu_2} s_2$$

a mely kifejezi azt, hogy egyenlő munkával előállított tápanyagokat a tápértékek arányában kell egyenlősítenünk. Ugyanigy ha oly termények értékegyenletét akarjuk megállapítani, a melyeknél a munkahányad külön meg nem állapítható a termelés ténye alapján, ez esetben a tápérték szintén irányadónak veendő e hányad megállapításánál. Így pld. ha adva van $(s_4 + s_5)$ terménymennyiség, a mely kétféle terményt együttes termelési folyamatban $(n_4 a)$ munkával állítunk elő, e termények összehasonlításánál

is elesik a közös munkahányad, a minek folytán azok egymás között szintén a tápérték arányában lesznek kicserélendők:

$$s_4 = \frac{\nu_4}{\nu_5} s_5$$

Ha ennek megfelelőleg helyettesítjük az egyik terményt a másikkal, a közös együtthatóban kapjuk:

$$\frac{s_4 + s_5}{n_4 a} = \frac{s_4 + \frac{\nu_5}{\nu_4} s_4}{n_4 a} = \frac{\nu_4 + \nu_5}{\nu_4} \frac{s_4}{n_4 a} = \left(\frac{\nu_4}{\nu_4 + \nu_5} \right) n_4 a.$$

Más idegen terményekkel szemben tehát a közös együtthatóval előállított terménymennyiségeknél a munkahányad oly arányban veendő felszámításba, a mint az megfelel az illető termény tápértékének, összehasonlítva azt az előállított összes tápértékkal.

Mindebből, azt hiszem, eléggé kitűnik az, hogy a tápérték igen fontos szerepet játszik a tápanyagok értékelésénél; sőt ennek figyelembe vétele nélkül e termények értékviszonya egyáltalában meg sem magyarázható, mert a munka produktivitása ép annyira függ e tényezőtől, mint magától a munkakifejtés nagyságától és minőségétől. Ezért a munkaelmélet oly értelemben, a mint azt eredetileg Smith értette, csakis a műtermények értékviszonyára alkalmazható. A tápanyagoknál ezenkívül az említett physiologiai tényezőt is tekintetbe kell vennünk, a mely azonban az említett keretbe be nem illeszthető. Kétségtelenül a munkaelméletnek ezen és más téren tapasztalt fogyatékosága késztette a későbbi írókat arra, hogy a munkán kívül még más tényezőket is figyelembe vegyenek az előállítási költség közös elnevezése alatt. E szélesebb keretben a munkabérkülönbsözen és gazdasági haszonon kívül a termények korlátolt mennyisége is szerepel mint esetleges értéktényező, a mint azt pld. Stuart Mill is felemlíti. De tekintetbe véve azt, hogy a tápanyagok mindannyian korlátolt mennyiségűek, e körülmény megmagyarázhatja ugyan e termények nagyobb értékét a korlátlan mennyiségben előállítható műterményekkel szemben, azonban ugyane körülményt nem hozhatjuk fel indokul a tápanyagok értéke között mutatkozó és különböző fokú eltéréseknél. Ezt annál kevésbé tehetjük, mert a mezőgazdasági üzem keretében bizonyos határok között könnyen áttérhetünk az egyik termelési ágról a másikra és ekkép a szükséghez mérten szaporíthatjuk és tényleg szaporítjuk is emelkedő árak mellett a nagyobb kereslet tárgyát képező tápanyagokat. Ellenben ha ettől eltérőleg a munkaelméletet akként módosítjuk, hogy nem magát a munkát tekintjük irányadó tényezőnek, hanem az előállított terménymennyiség és munka közti viszonyt, ez esetben a mutatkozó eltérések is e viszony megváltozásával indokolandók. Ez utóbbinál pedig, mint láttuk, a terménymennyiség és munkán kívül a terményekben foglalt tápérték is lényeges szerepet játszik.

A praktikus életben ugyan rendesen nincs szükségünk e tényező megállapítására, mert ilyenkor az előállítási költségeket

pénzben számítjuk fel és ekkép a tápanyagok beszerzésére fordított munkabér is e termények ára szerint jön felszámításba. A mennyiben tehát változik ez utóbbiak ára a tápértékek arányában, ezzel a tápérték is érvényre jut a jelzett árfelszámítás útján. Ha azonban olyan termelési ággal foglalkozunk, a melyben a tápanyagok összetételét tetszőlegesen módosíthatjuk, mint pld. az állatok takarmányozásánál; ez esetben a tápértéknek a praktikus életben is fontos szerepe lehet. Tudvalevőleg ekkor a tápérték és a piaci ár összehasonlítása által állapítjuk meg azt, milyen takarmány beszerzésével érhetjük el a legnagyobb eredményt a legolcsóbb költség mellett. Ha ez eljárást minden gazda egyaránt követi, ennek szükséges következménye az lesz, hogy a különbözőzetek e téren mindinkább kiegyenlítődnek és a takarmányok tápértékviszonya egyenlő feltételek mellett teljesen megfelel a termények árviszonylatának. A tápérték tehát a praktikus életben is fontos szerepet játszik akkor, ha a piaci árnak esetleges eltéréseit ez aránytól saját előnyünkre kihasználni akarjuk, a mivel ugyan végeredményben érvényre juttatjuk az utóbbit.

Ha fenti levezetésünk helyes, a tápérték ezen befolyása az áralakulás terén is kimutatható. E körülmény eddig sem került el a physiologusok figyelmét, a kik erre közvetlenül figyelmeztettek, a nélkül azonban, hogy az e téren észlelhető eltérések magyarázatával bővebben foglalkoznának.*)

E célra a tápanyagokban foglalt fehérje, zsír és szénhidratokat bizonyos arányokban egyesíteni szokták. Így a fehérjét ötszörös értékben számítják fel a szénhydráttal szemben, azért, mert az ember energiaszükségletét rendszeren $\frac{1}{5}$ -részben fehérjével, $\frac{4}{5}$ -rész szénhydráttal és zsírral szokta kielégíteni és mert az előbbinek bizonyos mennyisége nélkülözhetetlen az ember megélhetéséhez. A zsirt szintén nagyobb értékben számítják fel a szénhydráttal szemben, mert az circa 2·4-szer annyi kalóriát tartalmaz, mint ugyanazon mennyiségű szénhidrát; de mivel a zsirnak térfogata kisebb, a zsirkalória sokszorosát kiegészítik és

---

*) L. Dr. J. König: *Chem. Zusammensetzung der menschl. Nahrungs- und Genussmittel*. 4-te Auflage. Berlin, 1903. Vol. I. und II.

II. B. p. 1465: Dieses Verfahren liefert daher recht übersichtliche Beziehungen zwischen dem Nährstoffgehalt und den Preisen der Nahrungsmittel; nur ist, wenngleich die Werte sich auf ausnützbare, daher an sich vergleichbare Nährstoffe beziehen, zu beachten dass:

1. nur Nahrungsmittel von gleicher oder ähnlicher Beschaffenheit und konstitution mit einander verglichen werden dürfen, weil die einzelnen Nahrungsmittel oder Nahrungsmittelgruppen ausser durch grössere oder geringere Ausnützbarkeit durch besondere Eigenschaften ausgezeichnet sind, welche sie uns für den Genuss mehr oder weniger wertvoll erscheinen lassen. Aus dem Grunde sind von vorneherein, was die Menge der für 1 Mark erhaltenen ausnützbaren Preiswerteinheiten anbelangt, tierische und pflanzliche Nahrungsmittel scharf auseinander zu halten; und unter den tierischen Nahrungsmitteln dürfen wiederum nur die Fleischsorten und die Milcherzeugnisse unter sich, unter den pflanzlichen Nahrungsmitteln wiederum nur die Erzeugnisse aus Getreidearten oder Hülsenfrüchten oder die Gemüsearten unter sich in Vergleich gezogen werden;

2. dass alle diejenigen Bestandteile unserer Nahrung, welche fast ausschliesslich oder ganz als Genussmittel dienen, einstweilen von einer Preiswertberechnung ausgeschlossen werden müssen.

azt háromszoros értékben veszik fel.*) Ha kiszámítjuk ez alapon a termények egyesített tápértékszámát, a mint azt a mellékelt táblázat feltünteti és ha összehasonlítjuk különböző termények tápértékszámát azoknak piaczi árával, meggyőződünk a felől, hogy bizonyos határok között a kettőnek aránya megegyezik, a mi természetesen azt jelenti, hogy a tápértékarány tényleg befolyásolja az árakat.

Igy például az egyenlő munkával előállított buza- és rozsliszt tápérték arányát kikerekítve és a buzáét egységnek véve, egyenlő $\frac{5}{6}:1$. Az áralakulásban többnyire ugyanezen viszony állapítható meg. A buzakenyér tápértéke csak $\frac{2}{3}$ -része a buza tápértékének. Ha a kenyér ára nagyobb ezen aránynál, ez természetes következménye annak, hogy a kenyér nagyobb munkahányadot tartalmaz, mint a liszt. Ezzel ellentétben a korpára rendesen fele a liszt árának, sőt gyakran ennél is alacsonyabb, annak dacára, hogy azok tápértéke körülbelül egyenlő. Mivel a buzaliszt és korpára oly terményt képvisel, a melyet közös együttműködés alapján állítunk elő és a melynél az egyes terményre eső munkahányad meg nem állapítható, az előbbi levezetés szerint azt kellene következtetnünk, hogy egyenlő tápérték mellett a munkahányad és az ár is egyenlő lesz. Ez esetben azonban a buzaliszt és korpára tápértéke közvetlenül össze nem hasonlítható. A liszt, mint ilyen közvetlenül szolgáltatja a tápértéket az emberi szervezetnek, ellenben a korpára tápértéke csak közvetve az állati anyagcsere útján értékesíthető és így annak tápértéke állati szervezetre vonatkozik. Mivel az utóbbi értékesítés közben a tápértékenergia egy része mozgás és hőszugárzás alakjában elvész, az emberi táplálkozás és energiaforrás szempontjából ezen tápérték egy része leszámítandó a felhasználás és értékesítés módja szerint. Ezért a korpára tápértéke emberi táplálkozás szempontjából, a melyre a liszté is vonatkozik, kisebb a kimutatott értéknél. Ha továbbá tekintetbe vesszük azt, hogy a lisztőrlés közben a buza 25—30 százaléka esik korpára és más hulladékokra, a mely hulladékok ára mindig kisebb a buza áránál, mindebből szükségképpen következik, hogy a közös munkából sokkal nagyobb hányad számítható fel a lisztre, mint a kisebb tápértékű korpára és érték-telen hulladékokra. A kivételesnek látszó áralakulás tehát ez esetben is a tápértékek különbözetével indokolandó.

Ha a következő sorban összehasonlítjuk különféle állati termények ár- és tápértékviszonyát, itt is felismerjük az összefüggést azok között. A hús, tej és vaj tápértékviszonya többékevésbé megfelel az árviszonynak; de a savó ára megint feltűnően kisebb, mint a megfelelő tápértékarány a tejjel szemben. Ez esetben is a savó mint takarmány értékesíttetik, a minek

*) L. Dr. J. König: *Chem. Zusammensetzung der menschl. Nahrungs- und Genussmittel*. Bd. II., p. 1464: Aus allen diesen Gründen scheint für die menschlichen Nahrungsmittel ein Wertverhältnis zwischen:

Protein: Fett: Kohlenhydrat = 5:3:1

noch immer eine sachgemässe Grundlage für sich zu haben und zwar umsomehr als es sich auch im grossen Durchschnitt aus den wirklichen Marktpreisen ergibt.

Emészthető összetétel százalékban (König szerint).

	Tápanyagok			Takarmányok
	buzaliszt (finom)	rozsliszt	buzakenyér	buzakorpa
Fehérje . . .	$8.65 \times 5 = 43.25$	$6.73 \times 5 = 31.65$	$5.52 \times 5 = 27.60$	$12.9 \times 5 = 64.5$
Zsir	$0.85 \times 3 = 2.55$	$0.86 \times 3 = 2.58$	$0.38 \times 3 = 1.14$	$3.7 \times 3 = 10.1$
Szénhydrat .	$73.62 \times 1 = 73.62$	$69.78 \times 1 = 69.78$	$56.64 \times 1 = 56.64$	$42.6 \times 1 = 42.6$
Összesen .	119.42	104.01	85.38	117.2
Tápérték összeg viszonya buزالiszt tápértékéhez	} = 1:1	$\frac{5}{6}:1$	$\frac{2}{3}:1$	1:1
Piaczi ár . . .	1 kiló = 24 f.	1 kiló = 20 f.	1 kiló = 20 f.	1 kiló = 10 f.
Árviszony . .	1:1	$\frac{5}{6}:1$	$\frac{5}{6}:1$	$\frac{2}{5}:1$
	marhahús (közepes)	tehén tej	vaj	savó
Fehérje . . .	$19.60 \times 5 = 98.00$	$3.19 \times 5 = 15.95$	$0.71 \times 5 = 3.55$	$3.37 \times 5 = 16.85$
Zsir	$7.03 \times 3 = 21.09$	$3.49 \times 3 = 10.47$	$81.19 \times 3 = 243.57$	$0.21 \times 3 = 0.63$
Szénhydrat .	— = —	$4.84 \times 1 = 4.84$	$0.49 \times 1 = 0.49$	$4.72 \times 1 = 4.72$
Összesen .	119.09	31.26	247.61	22.20
Tápérték összeg viszonya tej tápértékéhez	} = 4:1	1:1	8:1	$\frac{2}{3}:1$
Piaczi ár . . .	1 kl. = 120-160 f.	1 kiló = 28 f.	1 kiló = 320 f.	1 kiló = 4 f.
Árviszony . .	$4-5\frac{1}{2}:1$	1:1	11:1	$\frac{1}{7}:1$
	borsó	burgonya	takarmány répa	széna (közepes)
Fehérje . . .	$16.98 \times 5 = 84.90$	$1.55 \times 5 = 7.75$	$0.98 \times 5 = 4.90$	$5.4 \times 5 = 27.0$
Zsir	$0.60 \times 3 = 1.80$	$0.09 \times 3 = 0.27$	$0.08 \times 3 = 0.24$	$1.0 \times 3 = 3.0$
Szénhydrat .	$45.82 \times 1 = 45.82$	$20.03 \times 1 = 20.03$	$8.33 \times 1 = 8.33$	$40.7 \times 1 = 40.7$
Összesen .	132.52	28.05	13.47	70.7
Tápérték összeg viszonya burgonya tápértékéhez	} = 5:1	1:1	$\frac{1}{2}:1$	$2\frac{1}{2}:1$
Piaczi ár . . .	100 kl. = 1600 f.	100 kiló = 250 f.	100 kiló = 120 f.	100 kiló = 500 f.
Árviszony . .	6:1	1:1	$\frac{1}{2}:1$	2:1

folytán a takarmányozás céljára kimutatott tápérték megfelelőleg kisebbítendő, ha azt emberi tápanyaggal hasonlítjuk össze. A savó mint hulladék szerepelvén a vajkészítésnél, ezért a vaj ára megint valamivel nagyobb, mint az megfelelő a tej tápértékének; továbbá fokozza a vaj árát a tejjel szemben azon körülmény is, hogy azt külön munkával állítjuk elő, a mely munkát a savó értékesítésénél fel nem számíthatjuk. Legjobban kitűnik az összefüggés ár és tápérték között a borsó, burgonya, takarmányrépa és széna értékének összehasonlításánál, mivel e terményeket egyaránt takarmányozási célokra értékesíthetjük; itt is azonban magasabb azon termények ára, a melyeket mint a borsót és burgonyát, emberi táplálkozásra is felhasználjuk.

Ha ezzel szemben az említett terménycsoportokat egymás között hasonlítjuk össze, itt már nagy eltéréseket tapasztalhatunk ár és tápértékviszony között. Első sorban a kikészített termények ára mindig magasabb a tápértéknél, azért, mert azok munkahányada nagyobb. Így pl. nagy az eltérés a liszt és borsó ára között; de ha borsót a búzával hasonlítjuk össze, a melynek tápértéke körülbelül egyezik a lisztével, itt már megint megtaláljuk a megfelelő arányt ár és tápérték között. Másodsorban látjuk azonban azt is, hogy az állati tápanyagok ára magasabb, mint a növényi tápanyagok ára. Noha a borsó tápértéke nagyobb a hús tápértékénél, mégis a hús ára 9—10-szerese a borsó árának. Ugyanigy alig van különbség a tej és burgonya tápértéke között és mégis az előbbinek ára körülbelül 9-szerese az utóbbinak. Mennyiben áll ez összefüggésben az állati termények magasabb energiapotentialjával, avagy mennyivel előnyösebb az energia összmennyiségének átalakítása effektív izommunkára állati táplálkozás mellett, e kérdéssel csak akkor foglalkozhatunk, ha e körülményekre nézve majdan megkapjuk a biztos választ a további physiologiai kutatások révén. Gazdasági szempontból azonban alig fér kétség ahhoz, hogy a nagyobb ár jelét adja a magasabb munkahányadnak. Látszólag ugyan a gondozáson kívül nem fordítunk sok munkát az állati termények előállítására. A tapasztalatból tudjuk azonban azt, hogy felszámítva mindazon takarmányt és munkát, a melyet az állatok felnevelésére közvetve vagy közvetlenül felhasználunk, e termelési ágból alig marad hasznunk, sőt azt gyakran veszteséggel üzzük.

Mindezen takarmányok termelése, behordása, elkészítése tudvalevőleg tetemes munkát vesz igénybe. Ha továbbá tekintetbe vesszük a félretett takarmánynak nagy mennyiségét, az állatnevelésnek hosszú idejét és végre azon körülményt, hogy mindezen anyagoknak csak igen kis része lesz tényleg állati terméké átalakítva, mivel annak nagyobb része az emésztés, mozgás és hőszugárzás alakjában veszendőbe megy, elképzelhetjük azt, hogy minden kilogramm hús, a melyet a felnőtt állat levágásával értékesítünk, közvetve valóban sok izommunkába kerül. Jelenlegi ismereteink alapján nem merem ezen nagyobb hányad pontos megállapítását megkísérteni. Általánosságban azonban nem fér kétség ahhoz, hogy jelenlegi állattenyésztési rendszerünk mellett ugyanezen súlyú terményre eső közvetlen és közvetett munka összege tetemesen nagyobb az állati, mint a növényi

terményeknél. A nagyobb munkahányad tehát megmagyarázza az állati termények nagyobb értékét a növényi terményekkel szemben. Ugyane körülmény indokolja azt is, miért kell az árak és tápértékek összehasonlításánál — König szerint — »mindig olyan tápanyagokat összehasonlítani, amelyek minősége és összetétele egyenlő avagy hasonló«. Természetesen azért, mert csakis ezen tápanyagoknak lehet többé-kevésbé egyenlő termelési együtthatója. Minden más esetben a munkahányad viszonya meg fogja zavarni a tápértékek viszonyát és az utóbbtól eltérő áralakulást fog eredményezni.

A felhozott tények és összehasonlítások, azt hiszem, elég bizonyosságot szolgáltatnak a mellett, hogy a tápérték aránya valóban igen fontos szerepet játszik a tápanyagok értékalakulásában. Egyúttal meggyőződhattünk azonban a felől is, hogy egyedül annak alapján csak kivételes esetekben magyarázhatjuk meg kielégítően az értékviszonyt; ezenkívül még a terménymennyiség és munkahányad is mindenkor figyelembe veendő, a mint azt az általános levezetésben hangsúlyoztuk. A tápérték és áralakulás összehasonlítása tehát további bizonyítékot szolgáltat e levezetés helyessége mellett. Korántsem akarom azt állítani, hogy ezenkívül más tényezők közre nem működnek, a melyek hatása gyakran számbelileg is megállapítható. Az alanyi tényezők és különösen az egyéni szükséglet és izlés hatása itt is érvényesül a tömegjelenségben és valóban gyakran módosítja a fizikai és termelési tényezők hatását. Ezzel szemben azonban — e téren jobban, mint másutt — felhozhatjuk azt is, hogy az egyéni izlés sok esetben csak jelét adja a физиologiai anyagszükségletnek különösen akkor, ha a táplálkozás nem felel meg a normalis aránynak, avagy a klimatikus viszonyoknak. Általában pedig e tényezők módosító hatása, mint már többször említém, csak bizonyos korlátok között érvényesülhet. Ilyen általános jellegű levezetésnél annak tárgyalása egyelőre mellőzhető.

Ekkép megállapítván a különféle tápanyagok értéktényezőit általánosságban, a továbbiakban arra kell törekednünk, hogy e különböző értékviszonylatokat közös összegben és viszonylatban egyesítjük, mint tettük azt a műtermények egyesítésével. Ez egyesítésnél azonban csak azon tápanyagokat kell tekintetbe vennünk, a melyek emberi táplálkozásra közvetlenül felhasználhatók. A takarmány úgy tápérték, mint munkahányad tekintetében amugy is bennfoglaltatik az előbbiek együtthatójában, mint fentebb láttuk. Eddig is mindig az volt célunk, hogy meghatározzuk a gazdasági munkához szükséges energiamennyiséget és feltüntessük annak viszonyát a tényleg előállított energiamennyiséghez. Ha ez egyesítésben felvennők a takarmányok közvetlen vagy közvetett tápértékét, ezzel az utóbbi érték kétszer volna felszámítva: egyszer a takarmányban, másszor az abból nyert állati terményben. Az ilyen módon számított együttható nagyobb értéket szolgáltatna, mint a milyen megfelel a munka produktivitásának és mint a mennyi energiát gazdasági munkára effektív átalakíthatunk. Ha ekkép az összes előállított és emberi táplálkozásra szolgáló termények mennyiségét és tápértékét, valamint az azokra eső megfelelő munkahányadot felszámítjuk, ezen termelési együtthatók alapján meghatározhatjuk azok értékviszonyát

bármilyen terménynyel szemben, a melyet közös értékmérőnek veszünk. Ily módon a következő értéksorozatot kapjuk, a melyet kiegészítve az értékmérő identikus egyenletével összegezhethetünk:

$$\begin{aligned} s_1 &= \frac{\nu_1}{\nu_1} \frac{n_1 a}{n_1 a} s_1 \\ s_2 &= \frac{\nu_2}{\nu_1} \frac{n_2 a}{n_1 a} s_1 \\ s_3 &= \frac{\nu_3}{\nu_1} \frac{n_3 a}{n_1 a} s_1 \\ &\vdots \\ s_x &= \frac{\nu_x}{\nu_1} \frac{n_x a}{n_1 a} s_1 \end{aligned}$$

$$(s_1 + s_2 + s_3 \dots + s_x) = (\nu_1 n_1 a + \nu_2 n_2 a + \nu_3 n_3 a \dots + \nu_x n_x a) \frac{s_1}{\nu_1 n_1 a}$$

Ha felsorolásunk teljes $(s_1 + s_2 + s_3 \dots s_x)$ összege egyenlő lesz a rendelkezésünkre álló összes tápanyagok mennyiségével, a melyet az első fejezetben S betűvel jelölünk. Mint láttuk, ez összeg számértéke physiologiai alapon mindenkor pontosan megállapítható. Ugyanigy az egyenlet második összege is kiszámítható, ha helyettesítjük annak alkatrészeit a megfelelő egyenértékkel. A fentiekben ν_1, ν_2, ν_3 stb. tápértékszámokat a terményegység alapján állapítottuk meg. Ha helyettesítjük azokat és a terményegységeket a megfelelő viszonylatokkal, kapjuk:

$$\begin{aligned} \nu_1 n_1 a &= \left(\frac{\sigma_1}{a} \right) n_1 a = \sigma_1 n_1 = \left(\frac{s_1}{n_1} \right) n_1 = s_1 \\ \nu_2 n_2 a &= \left(\frac{\sigma_2}{a} \right) n_2 a = \sigma_2 n_2 = \left(\frac{s_2}{n_2} \right) n_2 = s_2 \text{ stb. stb.} \end{aligned}$$

Ezen egyenértéketket a fenti egyenletben helyettesítve írhatjuk:

$$S = (s_1 + s_2 + s_3 \dots s_x) \frac{s_1}{\nu_1 n_1 a}$$

Ha ez utóbbi egyenletet elosztjuk a tápanyagtermelésre fordított összes munkamennyiséggel (na) kapjuk:

$$\frac{S}{na} = \frac{(s_1 + s_2 + s_3 \dots s_x)}{na} \frac{s_1}{\nu_1 n_1 a}$$

Tekintetbe véve azt, hogy $\frac{(s_1 + s_2 + s_3 \dots s_x)}{na}$ értéke nem más, mint az összes munkára eső tápanyagegység elosztva a munka biológiai egyenértékével, azaz:

$$\frac{(s_1 + s_2 + s_3 \dots s_x)}{na} = \frac{\Sigma}{a} = N, \text{ a midőn } N \text{ jelzi ezen közös}$$

terményegységnek tápérték számát, ennek folytán írhatjuk:

$$\frac{S}{na} = \left(\frac{N}{\nu_1} \right) \frac{s_1}{n_1 a}$$

Ez utóbbi egyenlet kifejezi azt, hogy a közös együttható, azaz az összes tápanyagmennyiség és az összes munka viszonya oly arányban egyenlősítendő a különleges együtthatóval, a mint az megfelel a közös tápérték-szám és az illető termény tápérték száma közötti aránynak. Mivel ez eljárást minden egyes termény-nél hasonló módon alkalmazhatjuk, ebből szükségkép az következik, hogy minden egyes termény együtthatóját a megfelelő arányban egyenlősíthetjük a közös együtthatóval, a miből következik:

$$\frac{S}{na} = \frac{N}{\nu_1} \frac{s_1}{n_1 a} = \frac{N}{\nu_2} \frac{s_2}{n_2 a} = \frac{N}{\nu_3} \frac{s_3}{n_3 a} \text{ stb.}$$

E levezetés helyessége kitűnik abból is, hogy az egyes termények arányosított együtthatóját páronként egyenlősítve, a közös tápérték-szám elesik, a midőn a termények között azon érték-egyenleteket kapjuk meg, a melyekből eredetileg kiindultunk. Ez alakban azt arra is felhasználhatjuk, hogy annak alapján a tápanyagok és műtermények közötti értékegyenleteket levezessük, a melyekkel eddig még nem foglalkoztunk.

Első pillanatra látszólag nehézségbe ütközik az, hogy a tápanyagok és műtermények együtthatóját egyáltalában összehasonlítsuk. Mindkettőnél ugyan szerepet játszik a mennyiség és a munkahányad; ezek alapján valóban eszközölhető volna az értékegyenlet felállítása. A tápanyagoknál azonban a tápérték-szám is szerepel mint értéktényező, a mely a műterményeknél megfelelő adattal össze nem hasonlítható. Ha ettől teljesen eltekintünk, megkapjuk ugyan az értéket a munkaarány alapján; de akkor előfordulhat az, hogy különböző tápértékekkel bíró tápanyagok, a melyek a munkaarány alapján ugyanazon mennyiségű műterményekkel egyenértékűek, egymás között még sem egyenértékűek a különböző tápértékszámok következtében. Ez természetesen nem fér össze az egyenérték elvével, a miért a jelzett összehasonlítás sem lehetséges. Ha azonban a tápanyagok együtthatóját csak oly arányban vesszük számításba, a mint az megfelel a közös tápérték-szám és az illető termény tápértékének, a mint azt fentebb tettük, akkor e művelettel alapjában véve a tápértékből eredő különbséget kiegyenlítjük a közös tápértékkel szemben; ez esetben az egyes munkanapra eső energiamennyiség is mindenkor egyenlő és egyszersmind az ekkép arányozott együtthatók egymás között és a közös együtthatóval szemben is egyenlők. A műtermelés terén a terményegységben felhalmozott kinetikai energia szintén egyenlő lévén, gazdasági produktivitás tekintetében azok az előbbiekkal is egyenlősíthetők. Megkapjuk tehát azok értékviszonyát akkor, ha egyenlősítjük a műtermények együtthatóját a tápanyagoknak fenti arányosított együtthatójával, azaz ha írjuk:

$$\frac{k_1}{m_1 a} = \left(\frac{N}{\nu_1} \right) \frac{s_1}{n_1 a} = \left(\frac{N}{\nu_2} \right) \frac{s_2}{n_2 a} = \frac{k_2}{m_2 a} \text{ stb.}$$

Ez alapon számítva a műtermények nemcsak a munkának bizonyos arányában lesznek egyenértékűek a tápanyagokkal szemben, hanem ugyanazon tápanyagok egymás között is mindenkor egyenértékűek. E szerint a műtermények csak akkor egyenlősíthetők a tápanyagokkal a munkaarány szerint, ha tekintetbe vesszük ez anyagok tápértékét és összehasonlítjuk azt a tápanyagtermelés átlagos tápértékszámával. A kettőnek viszonya számérték lévén, megfelelőleg módosítja a munkaarány számát és ezzel együtt a kicserélendő termények mennyiségét.

Ha mindezek után tekintetbe vesszük az összes eddig megállapított értékegyenleteket, a melyek alapján egyrészt a műtermelés terén egyenlősítettük az egyes termények együtthatóját a közös együtthatóval, másrészt a tápanyagtermelés terén egyenlősítettük a tápanyagtermelés közös együtthatóját a tápérték szerint arányosított együtthatókkal, a mely utóbbiak megint egyenlők a műtermelési együtthatókkal, ebből szükségkép az következik, hogy az említett közös együtthatók egymás között is egyenlők, azaz képletben kifejezve:

$$\frac{K}{ma} = \frac{k_1}{m_1a} = \frac{k_2}{m_2a} = \frac{N}{\nu_1} \frac{s_1}{n_1a} \text{ stb.}$$

$$\frac{S}{na} = \frac{N}{\nu_1} \frac{s_1}{n_1a} = \frac{N}{\nu_2} \frac{s_2}{n_2a} \text{ stb.}$$

$$\frac{S}{na} = \frac{K}{ma}$$

A fenti módon arányosítva a terményeket, kitűnik tehát az, hogy végeredményben a tápanyagtermelés és a műtermelés közös együtthatója is egyenlő. Ez a legáltalánosabb képlet, a melyben az értékalakulást feltüntethetjük; azzal egyuttal az összes termelési és forgalmi tényezők hatását összefoglaltuk. Valóban a csereértéknek ezen általános képlete képezi a gazdasági termelés és forgalom végleges célját, mivel csak ily csereüzlet mellett lehetséges egyrészt az, hogy a műtermelők a szükséges energiakészlet birtokába jussanak, a mely készlet őket a további termelésre képesíti; másrészt csak ez alapon lehetséges az, hogy a tápanyagtermelők gazdaságilag értékesíthessék a felesleges energiátöbbletet, a melyet munkaközben az organikus világ közreműködésével előállítottak és ezért cserébe oly terményeket kapjanak, a melyek az anyagi táplálkozáson felül fokozzák jólétüket és számukra kulturális élvezetet és haladást is biztosíthatnak. A fenti egyenlet kifejezi tehát azt, mikép valósítható meg e csereforgalom a termelés ténye és az értékelés konkrét adatai alapján.

Egyuttal kitűnik ez egyenletből az is, hogy a termelés ezen két ágában előállított terménymennyiségek kicserélési arányát a munka aránya határozza meg. Azon elv tehát, hogy a munka határozza meg a javak értékét, általánosságban érvényesül a terményforgalomban. Elméleti szempontból tehát a munkaarány valóban alapját képezi a gazdasági értékelésnek, a mint azt Smith eredetileg felállította. Előbb láttuk azonban azt is, hogy ezen elv konkrét esetekben csak a műterményeknél alkalmazható

és ott is csak kapcsolatban az előállított terménymennyiségek figyelembe vételével. A tápanyagoknál a mennyiséggel egyidejűleg a viszonylagos tápérték is számításba veendő, a mely arányszám módosítja a munkaarányt és az értékrelatiót. Ezen elv tehát csak általánosságban állítható fel; az még az előállítási költség módosított alakjában sem képes kellőleg megmagyarázni a különféle termények értékviszonyát és annak változásait. De ha egybefoglaljuk az értékalakulásnak összes konkrét jelenségeit és azokat a jelzett energetikai alapon csoportosítjuk, ez elvont képletben az általános elv mint ilyen feltétlenül érvényesül. Ezen elv alapján lehetséges lett volna ugyan a fenti hosszadalmas bevezetés nélkül is közvetlenül felállítani ez egyenletet a termésnek ezen két ága között; de akkor be nem igazolhattuk volna ennek helyességét, tekintve azt, hogy a közös együtthatók számértéke és azok értékegyenlete egykönnyen meg nem állapítható. Ellenben ha megfordítva konkrét értékviszonylatokból indulunk ki, a melyek a tapasztalat útján ellenőrizhetők, és azok összevitte útján jutunk a fenti absztrakt képlethez, az utóbbi sem szorul további bizonyítékra.

A közös együtthatók egyenletét felhasználhatjuk arra, hogy azok alapján megállapítsuk a javak mikénti elosztását a fogyasztók között. Feltételeink szerint minden anyag gazdasági célra lévén felhasználva, ez esetben természetesen fogyasztó nem lehet más, mint a ki javakat termel és azokat más javakkal felcserélni képes. Mint láttuk az első fejezetben, a tápanyagtermelők birtokában levő összes terménymennyiség $S = A + U$, a mely kifejezhető akár terménymennyiségekben, avagy azok összesített tápértékében. Ezen mennyiségből A rész az, a melyet a termelők saját szükségleteik kielégítésére és a munkára visszatartanak, feltételezve azt, hogy ezen termelési ágat a következő évben hasonló terjedelemben folytatni akarják. Ellenben U azon mennyiség, a mely ezen feltétel mellett meghaladja szükségleteiket és ily módon mint felesleges készlet műterményekért kicserélhető. A kérdés tehát az: mi lesz U mennyiségnek egyenértéke a csereforgalomban? Ez utóbbit könnyen meghatározhatjuk az együtthatók egyenlete alapján, ha ez egyenletben S és ma értékét a megfelelő módon helyettesítjük.

$$\text{I. } S = A + U = na + ma; U = ma$$

$$\text{II. } \frac{Sma = Kna}{(na + ma) U = Kna}$$

$$U = K \frac{na}{na + ma}$$

E szerint a tápanyagtöbblet, azaz a tiszta hozadék egyenértékű a műtermények azon mennyiségével, a mely megfelel a tápanyagtermelés terén kifejtett munka és az összes termelési munka arányának. Ennek folytán a tápanyagok összmennyisége egyenlő a termelésre fordított összes tápanyagokkal és a műtermények jelzett részével:

$$S = A + U = A + K \frac{na}{na + ma}$$

Mivel A értéke az összmenyiségben is kifejezhető, az egyenletet akként is írhatjuk:

$$A = S \frac{A}{S} = S \frac{na}{na + ma}$$

$$S = S \frac{na}{na + ma} + K \frac{na}{na + ma} = (S + K) \frac{na}{na + ma}$$

Ez utóbbi egyenlet kifejezi tehát azt, az összes termelésnek minő hányada egyenlő a tápanyagtermelés összegével, a mi egyszersmind feltünteti azt is, miként részesednek a tápanyagtermelők az össztermelésben a javak termelése és csereforgalma alapján.

Ugyanigy a műtermelők részét is könnyen meghatározhatjuk. Ez utóbbi áll első sorban ama tápanyagtöbbletből (U), a melyet a jelzett módon műterményekért becseréltek; másodsorban a műterményeknek részükre fenmaradt részéből, a melyet saját céljaikra felhasználhatnak. E szerint felállíthatjuk a következő egyenletet:

$$K = U + K \frac{ma}{na + ma}$$

Mivel $U = S \frac{U}{S} = S \frac{ma}{na + ma}$, az előbbit akként is írhatjuk:

$$K = S \frac{ma}{na + ma} + K \frac{ma}{na + ma} = (S + K) \frac{ma}{na + ma}$$

Ez utóbbi egyenlet megint feltünteti azt, az összes termelésnek minő hányada egyenértékű a műtermények mennyiségével; ugyanezzel meghatároztuk azt is, minő az utóbbi termelőkre eső összes terménymennyiség, a melyet saját maguk elfogyaszthatnak. Mindkét esetben a termelési ágra eső terményrész maximalis értékű, a mely csak a jelzett elvont feltételek mellett érhető el a maximalis munkakifejtés alapján. A levezetés helyessége kitűnik egyrészt abból, hogy ilyen elosztás mellett az összes termények a munka arányában lesznek értékelve és felcserélve, a mint azt kezdetben feltételeztük; másrészt pedig abból, hogy ezen elosztás mellett minden gazdasági érték megtalálja ellenértékét a forgalomban; ekként minden munkálkodó megkapja a szükséges energiaforrást; egyuttal minden anyag és erő teljesen ki van használva, úgy hogy semmiféle felesleg nem marad. Mennyiségtanilag is beigazolhatjuk a levezetés helyességét a két egyenlet összeadása által.

Ugyanezen egyenletekből kitűnik az is, hogy minden gazdasági munka nemcsak megkapja egyenértékét a megfelelő tápanyagokban, hanem egyuttal terménytöbblet birtokába jut, a minek folytán a reá eső összes terménymennyiség több kinetikai energiát tartalmaz, mint a mennyit saját maga a termelésben kifejtett. Ekkép minden termelő a tápanyagokon kívül műtermények birtokába jut, a mely terményeket tetszése szerint felhasználhat akár élvezeti célokra és anyagi jólétének fokozására, akár további befektetésre a termelés terén, a mi által a jövőben munkát megtakaríthat avagy nagyobb terménymennyiséget elő-

állíthat. Ezen terménytöbblet képezi tehát a gazdasági hasznot, a melyhez ugyan munkája révén jut, de amely meghaladja annak aequivalensét. A forgalomban ezen anyagtöbblet szerepel mint értéktöbblet, a mely haszon alakjában feloszlik a termelők között. Mint látjuk ez értéktöbblet és haszon előállhat elsősorban azért, mert a termelés egyik ága tiszta hozadékot, azaz energiatöbbletet szolgáltat. Ilyen energiatöbblet nélkül semmiféle más termelés nem volna űzhető; e nélkül valóban mindenki kénytelen volna arcának verejtékével megkeresni saját kenyerét; e nélkül soha semmiféle értéktöbblet nem juthatnánk. Ez energiatöbblet maga azonban még nem értéktöbblet; ez csak akkor lesz azzá, ha felhasználjuk az energiatöbbletet gazdasági célra és azt kinetikai erőre átváltoztatjuk. A midőn azzal műterményeket előállítunk, az energiatöbblet gazdasági terménytöbbletté alakul át, a mely utóbbi a munka egyenértéken felül felosztható a termelők között. Feltéve, hogy a javak értékviszonyát a munka aránya határozza meg, akkor a terménytöbblet is ez arányban oszlik fel a termelők között. Az ekkép elosztott többlet képezi a gazdasági hasznot, a mely értéktöbblet alakjában a javak érték-egyenletében is mindenkor befoglaltatik. Következtetéseink végeredményét tehát röviden akként fejezhetjük ki: az értéktöbblet a természet által nyújtott azon energiatöbblet, a mely gazdasági terményre átalakítva a munka arányában oszlik fel a termelők között.

A felosztásnak jelzett módja azonban csak az egyéni szabad gazdálkodás rendszere mellett lehetséges ott, a hol a köz- vagy magánjogból folyó kiváltság nem biztosít kivételes részesedést az uralkodó osztály részére. Ha a földművelést rabszolgákkal űzzük, avagy a földet jobbágy munkával műveltetjük, az előállított energiatöbbletből vajmi kevés marad meg a termelő munkások részére, mivel annak túlnyomó része a földtulajdonosnak beszolgáltatandó. Ha az utóbbi azzal házi gazdálkodás keretében műterményeket állít elő — a mint szokásban volt ez a római latifundiumokon — ez esetben az energiatöbblet átalakul ugyan gazdasági terménytöbbletté, de az utóbbin kívül abban senki más nem részesedik. Viszont ha a városi élet kifejlődésével megalakul az önálló ipar és céhrendszer, a műtermelők kiváltságos helyzetbe jutnak és csere útján eszményeiket esetleg nagyobb árban értékesíthetik, a mint az megfelel a munka arányának és ekkép a városon kívül lakó őstermelők avagy birtokosok kevesebb terményt kapnak cserébe a tápanyagokért, mint a mennyi őket a munka aránya szerint megilletné. Ezzel lehetségessé válik a városi polgárosztály gyors gazdagodása és megerősödése. Mindezzel azonban csak a haszon és értéktöbblet felosztása módosul. Annak absolut összege független a gazdálkodás említett rendszerétől, mert akkor is az előállított terménytöbblet függ első sorban az előállított energiatöbblettől, másodsorban a többlet felhasználási módjától. A gazdasági produktivitás ezen magyarázata tehát a gazdasági fejlődés minden korszakára alkalmazható. E tekintetben csak annyiban lehet eltérés, a mennyiben az egyéni gazdálkodás rendszere mellett az energiatöbblet jobban ki lesz használva a termelésben, mint kényszermunka

mellett. Máskülönb a gazdasági haszon és értéktöbblet keletkezésének módja minden elképzelhető gazdasági rendszer mellett egy és ugyanaz.

A magyarázat valóban oly egyszerű és olyan általános elvekből következethető, hogy felismerve azt alig kétkedhetünk annak helyes voltában. Ezzel szemben azonban kifogásolhatjuk a magyarázat általános jellegét, valamint azt is, hogy a feltételek, a melyek alapján azt levezettük, soha és sehol meg nem valósíthatók. Hogy a termelés terén kifejtendő munka arányban van a tápanyagok összegével, az tulajdonkép magától értetődik, minthogy manapság az energetika alaptörvényei általánosságban ismeretesek. Hogy a műtermelésben annál több terményt állítunk elő, minél több munkát fordítunk egyenlő feltételek mellett annak előállítására, az szintén nem szorul bizonyítékra. De ha a továbbiakban a terménytöbbletet azonosítjuk az értéktöbblettel és haszonnal, ezzel a gazdasági terményeknek olyan felosztását tételezzük fel, a melyben a gazdálkodó egyének mint olyanok egyáltalában nem szerepelnek. Ily módon csak két termelési kör közötti felosztás van feltüntetve. Mivel pedig mindkettőnél a szellemi tényezőkön kívül az ismeretes gazdasági tényezők — mint természeti erő, munka és tőke — egyaránt szerepelnek, ezzel nincs megfejtve az, minő osztályrész jut az egyes termelési tényezőkre és különösen nincs ezzel megfejtve a tőke jövedelmezősége és annak kamatja.

Készséggel elismerem, hogy az adott magyarázat ki nem elégíthet, ha annak alapján meg nem fejthetjük a gazdasági haszon utóbb jelzett felosztását vagy ha be nem illeszthetjük a földjáraadék jelenségét annak keretébe. E kérdéseket a következő fejezetben fogjuk részletesen tárgyalni. Mint minden deduktív levezetésnek, úgy ennek is az képezi feladatát, hogy ismeretes általános elvek alapján megfejtjük a konkrét jelenségek változásait, a midőn csak fokként térhetünk át bonyolultabb jelenségek tárgyalására. Ugyanigy elismerem azt is, hogy az említett általános elvek új tényeket és megfigyeléseket nem tartalmaznak. Ez nem is lehet a deduktív eszmemenet közvetlen célja, mert ilyenekhez csak közvetlen megfigyelés és analízis útján jutunk. Ezzel szemben a deduktio feladatát az képezi, hogy kiindulva a különböző tudományi szakokban megállapított általános elvekből és törvényekből és felhasználva az illető tudománynak ténybeli megfigyeléseit és általánosításait, mindezekből olyan következtetéseket levonjunk, a melyek keretébe az eddig ellentétesnek vélt elméletek a szükséges módosítással beilleszthetők és a melyek segítségével alkalom nyílik arra, hogy a tények megfigyelésénél és csoportosításánál újabb támpontokat és irányítást nyerjünk. Mielőtt megkísérelnők az utóbbit, célszerűnek vélem összefoglalni az előbbi tekintetben elért eddigi eredményeket.

Ha a fenti levezetés két alaptételét vesszük szemügyre, a melyekből a termények mikénti elosztására következettünk, azonnal felismerjük azt, hogy az utóbbihoz a két alaptétel egybekapcsolása által jutottunk. Ezek egyike — mint láttuk — a fizikai produktivitas egyenlete, a másik a termelési együtthatók, azaz a gazdasági produktivitas egyenlete. Az első magában foglalja

a physiokratáknak helyesbített tantételét; a másikban a Smith-féle munkaelv érvényesül azon módosítással, hogy a munkával kapcsolatban az előállított terménymennyiséget is mindenkor feltüntetjük. Egyedül a munkaelv alapján az értéktöbblet jelensége meg nem magyarázható, a mint azt az eddigi kísérletek meggyűsülése bizonyítja. Ha azonban összekapcsoljuk a két egyenletet, a termelés minden ágában szükségszerűleg értéktöbbletbe jutunk, a melynek alapján annak további felosztása is levezethető. E szerint tehát a közgazdasági kutatásnak mindkét iránya indokolt volt. Az egyik physikai tényekből indul ki, de tévesen azonosítja azt a gazdasági jelenséggel. A másik helyes gazdasági megfigyelés alapján vonja le általánosítását, de meg nem állapítja érvényesülésének physikai határait. Egyenként a kutatás mindkét iránya partialis induktiót szolgáltat, mivel a tárgyalt jelenségben két független változó szerepel, a melyek felderítésével külön-külön foglalkoznak. Ellenben, ha figyelembe vesszük mindkét változó együttes érvényesülését, az értéktöbbletet megismerjük mint a physikai és gazdasági productivitás együttes hatását.

Ugyanezen levezetés kapcsán egy másik kutató tantételét is helyesbíthetjük, a ki eredeti eszméssel gazdagította ismereteinket. Mint ismeretes, Thünen munkája*) az irodalomban különleges helyet foglal el. Ő volt az, a ki Ricardoval majdnem egyidejűleg felállította a földjáraadék elméletét és pedig a távolságra való tekintettel, a melynek hatását az előbbi teljesen ki nem fejté. Ugyancsak Thünen e levezetése kapcsán a munkabérre nézve is felállít egy új törvényt, a melyben a »természetes munkabér« számértékét megállapítani törekszik. Ez utóbbi törvényt ugyan általánosságban helyesnek el nem ismerték, de nézetem szerint mindeddig kellőleg ki nem mutatták azt, hol rejlik abban a tévedés. A fentiek alapján ezt könnyen pótolhatjuk.

Ha a fenti egyenleteket kellő módon átalakítjuk és azok alapján meghatározzuk az össztermelésnek értékét ($S + K = P$), a következő eredményhez jutunk:

$$U = K \frac{m a}{n a + m a} = K \frac{A}{A + U}$$

$$K = \frac{U(A + U)}{A} = U + \frac{U^2}{A}$$

$$S = A + U$$

$$P = S + K = A + S U + \frac{U^2}{A} = \frac{A^2 + S A U + U^2}{A} = \frac{(A + U)^2}{A} = \frac{S^2}{A}$$

$$P = \frac{S^2}{A}$$

$$S = \sqrt{A P}$$

$$(Thünen) a + y = \sqrt{a p}$$

*) *Thünen der isolierte Staat* 2 Aufl. Berlin 1873.

Thünen egyenlete szerint a munkabérben két rész különböztetendő meg: az egyik rész (a) azon terménymennyiség, a melyet a munkás élete fentartásához és munkájához szükséges; a másik rész (y) azon terménymennyiség, a melyhez mint külön jutalomhoz munkája egyenértéken felül jut. Elmélete szerint mindkettőnek összege akkor felel meg a természetes munkabérnek, ha az egyenlő az össztermelés és munka szorzatából kivont gyöknek ($\sqrt{ap}$). Ebből kitetszik, hogy Thünen a jelzett fogalmakat és azok jeleit ép úgy állapítja meg, a mint azokat fentebb is használtuk. Saját levezetésünk kapcsán azonban ugyanezen gyök értéke egyenlő a tápanyagok összegével. Első pillanatra meglepő az eredmény azonossága, különösen ha tekintetbe vesszük azt, hogy Thünen egészen más úton állapítja meg ez értéket. Egyúttal azonban megzavar ama körülmény, hogy a gyök számértéke a két esetben más-más egyenértékre vonatkozik. Mivel a munkabér mai gazdasági rendszerünk mellett csak egy része lehet a tápanyagtermelésnek, nyilvánvalóan vagy az egyik vagy a másik vonatkozás téves, minthogy ugyanazon érték nem vonatkozhatik úgy az egészre, mint annak egy részére. Avagy másképp kifejezve, a természetes munkabér soha nem lehet olyan nagy, hogy azzal a munkások az összes tápanyagokhoz jutnának, mert ily módon nem maradna semmi rész a föld- és tőkebirtokos részére. Ez nem is lehetett Thünen levezetésének célja, a ki mint földbirtokos e képlet szerint akarta megjutalmazni munkásait. Az ellentét könnyen kimagyarázható, ha elemezzük ama feltételeket, a melyekből Thünen levezetésénél kiindul.

Thünen mindenekelőtt feltételezi azt, hogy elegendő szűzföld áll a termelők rendelkezésére, a midőn azokat az irtás munkája által termőfölddé átalakítani akarják. Ezért elválasztva az előkészítés munkáját a tulajdonképeni termeléstől, két csoportra osztja a munkásokat, a midőn megállapítani törekszik azt, mily arányban részesedik a földművelő munkás az össztermelésben. A maximalis részesedést meghatározza a föld tiszta hozadékának egyenletéből oly módon, hogy az egyenletet differencirozza és annak differenciál hányadosát nullával egyenlősíti. Az utóbbi egyenletet átalakítva megkapja a fenti eredményt. Ha Thünen a jelzett két csoportra osztja a munkásokat, a melyek egyike közvetlenül tápanyagtermeléssel, a másik annak előkészítésével, azaz irtással foglalkozik, ezzel a munkaköröket alapjában véve első egyenletünk szerint osztályozza, a melyben megkülönböztettük a tápanyagtermelésben lekötött munkát a többi munkától, a melyet kinetikai czélokra felhasználunk. Ily módon az irtással foglalkozó munkás és a műtermelő energetikai szempontból hasonló munkát végez; különbség a kettő között csak gazdasági szempontból állapítható meg, a mennyiben az egyik a földet előkészítve tőkebefektetésre használja fel a szabad energiát, a másik fogyasztási czikke előállítására használja fel ugyanazt. A földműves-munkás mint ilyen a tápanyagtermelők osztályába sorolandó. A munkaerők felosztása tehát mindkét esetben azonos elvek alapján történik. Egyszersmind Thünen jelzett feltevése, hogy e czélra a szükséges földterület mindenkor rendelkezésünkre áll, tulajdonkép azt jelenti, hogy a tápanyagtermelés még el nem

érte ama korlátokat, a melyek a népesség szaporodásával szükség-szerűleg beállanak. Ilyen viszonyok mellett az ősterményeknek értéke megfelel a munka arányának, mivel ellenkező esetben azokat mindenki önmaga termeli. Mint kezdetben jeleztük, mi is ugyanezen feltevésből indultunk ki, a midőn az értékalakulásban kizárólag a munkaarányt vettük irányadónak. E szerint a feltételek úgy az értékalakulásra, mint a munkakör felosztására nézve mindkét esetben azonosak.

Ezen kívül Thünen hallgatagon azt is feltételezi, hogy a földműves munkás minden segítség nélkül képes folytatni munkáját az első esztendőben és képes bevárni az időt, a míg az aratás által újabb terménykészlet birtokába jut. Ez természetesen azt jelenti, hogy a munkás időközben el van látva a szükséges élelmi cikkekkel és munkaerőkkel, azaz hogy a munkás rendelkezik a termeléshez szükséges forgó tőkével. Ilyen viszonyok mellett a munkás tulajdonkép nemcsak munkás, hanem tőkepénzes, földbirtokos és munkás egy személyben. Ha ekkép saját személyében egyesíti e különböző kereseti ágakat, természetes következménye ennek az, hogy a munkás az őstermelésben előállított összes termények birtokába jut és ekkép a »természetes munkabér« értéke valóban egyenlő az utóbbiak mennyiségével, azaz $a + y = S = \sqrt{AP}$. Thünen levezetése tehát formailag nem kifogásolható és megegyezik a fentiekben megállapított tételekkel. Tévedése azonban abban gyökeredzik, hogy feltevéseiben sokkal általánosabb viszonyokat veszen alapul, mint a milyenek a munkabér meghatározásával elképzelhetők. Az ekként megállapított érték a valóságban nem munkabér, hanem az egyik termelési kör részesedése az össztermelésben. A földműves munkások csoportja a valóságban azonos az őstermelők osztályával, a kik a termelés és csereforgalom útján megkapják a jelzett gyök értékének megfelelő terménymennyiséget. Ha Thünen tovább kutatja a másik munkáscsoportnak részesedését, akkor ezeknél »természetes munkabér« gyanánt egészen más értéket kap. Ez utóbbiak, mint láttuk, azonosak lévén a műtermelőkkel, a fentiekből az utóbbiak részesedését kell e célra megállapítanunk, a midőn a következő eredményhez jutunk:

$$K = P - S = \frac{S^2}{A} - S$$

$$AK = S^2 - AS = S(S - A) = SU$$

$$S = \frac{AK}{U}$$

$$S = \sqrt{AP}$$

$$\sqrt{AP} = \frac{AK}{U}$$

$$AP = \left(\frac{AK}{U}\right)^2$$

$$K^2 = \frac{U^2 P}{A}$$

$$K = U \sqrt{\frac{P}{A}}$$

Az utolsó érték képezi a kinetikai munkát végző osztályok részeseését. Mivel ez értékben nemcsak a termelésre fordított munka egyenértéke (U) szerepel, hanem az előbbi osztály munkája (A) is befoglaltatik, ebből is kitűnik az, hogy itt nem lehet szó munkabérről, hanem egy egész termelési osztály részesezéséről. Ha valóban »természetes munkabérrrel« volna dolgunk, a két munkáscsoportnak részeseését hasonló képletben kellene megkapnunk és abban csak az egyéni munka értékét kellene kicserélnünk. Ha tehát Thünen fenti levezetése formailag helyes, mégis kifogásolnunk kell azt annyiban, hogy a praemissák jelentőségét nem vette kellőleg figyelembe. Alapjában véve levezetésében mindazon alapelvek és következtetések befoglalvák, a melyeket mi is a fentiekben kifejtettünk. Ha még sem képes azokat kellőleg értelmezni és kifejtetni, e körülmény megmagyarázható az energetikai alapelvek ismeretének hiányával, a melyek akkorában még nem állottak rendelkezésére. Tovább kutatva a közgazdaságtan fenti két alaptételének jelentőségét, meggyőződhetünk arról is, hogy azok nemcsak gazdasági téren bírnak elvi jelentőséggel, hanem szűkebb értelmezésben megfelelnek a természet-tudomány terén megállapított általános törvényeknek.

Az eddigi levezetések kapcsán felállíthatjuk a következő egyenleteket:

$$Sma = Kna$$

$$Kna = U(na + ma)$$

$$Sma = U(na + ma)$$

$$(A + U)ma = U(na + ma)$$

$$\frac{A + U}{na + ma} = \frac{U}{ma}$$

Az utóbbi egyenletnek, a melyet közgazdasági általánosításokból levezetünk, tulajdonkép nincsen közgazdasági értelme. Az csak hasonnemű tápanyagkészletre és az abból teljesíthető munkára vonatkozik. Ha ezen jeleknek megadjuk a physikai értelmezést, a mely szerint a tápanyagkészlet potentialis energia-készlet és az emberi izommunka klg.-méterben mérhető kinetikai energia, ez esetben kifejezhetjük azt a következő módon:

Ha rendelkezésemre áll meghatározott energiamennyiség, a melyből egységes idő alatt határozott klg.-méter munka elvégezhető, akkor az energiakészlet egy részéből csak annyi klg.-méter munka lesz teljesíthető, hogy ezen energiarész és munkaképesség közötti arány megfeleljen az összes energia és munkaképesség arányának.

Mivel a munkaképesség azonos a mechanikai munka potentialjával, kitűnik ebből az, hogy ekkép a potentialelosztás módja

van meghatározva olyan esetekre vonatkozólag, a midőn az energiamennyiséget felosztani akarjuk. Ezen alakban könnyen felismerjük az energetika második alaptörvényének egyik formáját az energiamennyiség és mechanikai potentialra való vonatkozással. A mechanikai potentialnál ugyan rendesen nincs szükségünk ilyen meghatározásra, mivel a mechanikai munkát minden egyes részében közvetlenül is megmérhetjük és meghatározhatjuk. Olyan esetekben azonban, a hol a potential értéke közvetlenül nem ismeretes, mint pl. a hőpotentialnál, az utóbbi egyenlet alapján kiszámíthatjuk annak megváltozását az energiamennyiség változásai szerint. Ha e változás állandó erőhatást feltételezve, gyorsított menetű, akkor a változást az idő után számított differential-hányadosban kell kifejeznünk. Ugyanekkor a változás végeredményét a differencialok integratioja által állapítjuk meg. Ezért rendesen az utóbbi módon szokták kifejezni e törvényt. Specialis esetekben azonban — a melyekhez a fenti is tartozik — ugyanaz a fenti egyszerű képletben is kifejezhető.

Mindezek kapcsán tehát megállapíthatjuk azt, hogy a potentialelosztás törvénye alapján véve a termények jelzett elosztásában is befoglaltatik, azaz hogy az előbbi szabályozza az utóbbit ép úgy, mint minden más erőkiegyenlítődést. A mennyiben tehát a termények felosztása a munka arányában megyen véghez, az azt is jelenti, hogy az végeredményben a potentialelosztás szerint történik. Ugyanigy megállapíthatjuk a termelési együttthatóknak physikai jelentőségét. E fogalom a terménymennyiség és munka közötti viszonyt tüntetvén fel, általánosságban megfelel az energiamennyiség és erőpotential közötti aránynak, a melyet a hőelmélet terén »entropia« szóval jelölünk. A termelési együttthatók egyenlete fejezi ki tehát a második energetikai törvény lényegét, a míg a tápanyagok egyenlete megfelel az első alaptörvénynek, a melyben szintén megkülönböztetjük a szabad és lekötött energiát. E két alaptörvény tehát nemcsak a természet rendjében érvényesül általánosságban, hanem azok érvénye a gazdasági termelés és csereforgalom különleges jelenségében is felismerhető akkor, ha az energia rendszerét a megfelelő szűkebb körre vonatkoztatjuk. Mint jeleztük, e két egyenlet a közgazdasági kutatásban követett két irányt jelez, a melyeket egyesítenünk kell, ha e jelenségeket teljesen magyarázni akarjuk. Ugyanennek szüksége az energetika történetében is felismerhető. A Carnot-féle tétel, a mely a második alaptörvényt magában foglalja, mindaddig nem részeseült kellő méltatásban, a míg fel nem ismerték az első alaptörvényt és a míg Clausius a kettőt nem hozta kapcsolatba. Ugyancsak a Smith-féle munkaelv, a mely a termelési együttthatókban befoglaltatik, mindaddig nem adhatja meg teljes magyarázatát a gazdasági jelenségeknek, a míg nem helyesbítjük a physiokraták tantételét és azokat egymással nem hozzuk szerves kapcsolatba.

Ekkép tudatára jövünk annak, hogy az energetika törvényei nemcsak a termelés physikai tényénél érvényesülnek, a hol megszabják az emberi munka érvényesülésének korlátait, hanem egyuttal a csereforgalom és értékalakulás terén is fel-

ismerjük azok hatását. A midőn tehát egyéni izlésünk és szükségleteink szerint termeljük a gazdasági javakat és azokat a munka arányában értékeljük, ezzel, habár öntudatlanul is, a jelzett természeti törvénynek felelünk meg. Hasonlókép ha az energiatöbblet egyenértéke a munka arányában oszlik el a termelők között értéktöbblet alakjában, ebben szintén az erőkiegyenlítődés törvényét ismerjük fel, a mely szerint minden szabad energia a potential arányában oszlik el a természetben. Ha tehát a fenti általános törvény szerint értékeljük a terményeket, még ilyen látszólag teljesen öntudatos cselekedetekben is felismerhető az erőkiegyenlítődés törvényének hatása. Ha lehetséges volna elérnünk azt, hogy e hatást a részletekben is kinyomozzuk, ezzel mindinkább megközelitenők Laplace ideálját t.i. azt, hogy az erőnek adott egyenletéből mennyiségtanilag levezessünk minden elképzelhető hatást és pedig nemcsak physikai, hanem szellemi és gazdasági téren.

Jankovich Béla.

Népünk halandósága és élettartama. II.

(Különös tekintettel a megállapításnál alkalmazott módszerekre,
. főként pedig a halandósági táblákra.)

A halandósági táblák elméleti részéből még szükségesnek véljük röviden utalni arra, hogy ezek vagy egy nemzedéknek a születéstől a teljes kihalásig való észlelése alapján készülnek (közvetlen módszer), vagy pedig úgy jönnek létre, hogy az elhaltak kor szerint részleteztetnek; az így nyert adatok azután a megfelelő korú népességgel viszonyítatnak és kellő matematikai számítások útján állapítatik meg úgy az elhalás rendje, mint mértéke. Az előbbi módszer nyilvánvalóan túl hosszú időt igényel (90—100 év), miért is az így készült halandósági tábláknak legfeljebb tudományos értékük lenne, de ezzel szemben a legkisebb gyakorlati jelentőségre sem számíthatnának. Ép ezért ma már az összes halandósági táblák — így a mienk is — az utóbbi módszer szerint készülnek és itt csak az a veszély forog fenn, hogy különböző nemzedékek összekevertetnek, a mely hibát azonban kellő számításokkal ellensúlyozni lehet. Említésre méltó, hogy az elhaltaknak kor szerint való egybevetését a megfelelő korú népességgel, a mit ma főelvnek ismerünk, már Halley is alkalmazza a »Philosophical transactions«-okban Boroszlóra nézve megjelent halandósági táblájában (czime: An estimate of the Degrees of the Mortality of Maukind drawn from curious Tables of the Births und Funerals at the City of Breslau). Ezek után áttérhetni az adatok ismertetésére.

A halandósági táblák alapján első sorban a halálozási hányadosokról nyerünk felvilágosítást, vagyis azokról a számokról, a melyek azt mutatják, hogy bizonyos (0, 1, 2 . . . . n éves) korban álló egyének közül hányan halnak meg egyik születésnaptól a másikig viszonyszámokban kifejezve. Halandósági tábláinkat ebből a szempontból tévén vizsgálat tárgyává, az első érdekes jelenség, mely felhívja figyelmünket, a rendkívül nagyfokú halandósága csecsemőinknek. Ugyanis 100 ezer fiú ujszülött közül meghal hazánkban az első életév betöltése előtt 22.828, ugyanennyi leány ujszülött közül pedig 19.441. Kár, hogy az eltérő módszerek folytán nem tehetünk a halandósági táblák alapján nemzetközi összehasonlításokat, de viszont azokra a nagy érdekekre való tekintettel, a melyek a gyermekhalandósághoz és ennek okaihoz fűződnek, indokoltnak tartjuk, ha ennél a kérdésnél más irányú adatok felhasználásával tovább időzünk.

A csecsemő-halandóság rendkívül eltérően alakul az egyes államokban s ha már az egyszerű nyers halálozási arányszám rámutat az egyes államok sociális viszonyaira, kétségtelen, hogy a csecsemőhalandóság még élesebb fényt vet erre. A következő táblázat szerint 1000 élve ujszülöttre esett egy éven aluli gyermekhalálozás:

	Az 1890—1900. évek átlagában		
	fiú	leány	összesen
Oroszországban	—	—	259
Ausztriában	245	206	226
Magyarországon	235	202	219
Poroszországban	217	185	201
Olaszországban	177	159	168
Szerbiában	165	153	159
Franciaországban	172	144	158
Belgiumban	171	144	158
Angolországban	170	141	156
Németalföldön	164	137	151
Svájcban	156	129	143
Bulgáriában	151	133	143
Dániában	145	119	132
Svédországban	109	91	100
Norvégiában	106	86	96

Legnagyobb a csecsemő-halandóság Oroszországban, legkisebb Norvégiában. Mi a harmadik helyet foglaljuk el, a mennyiben Ausztriában kedvezőtlenebbek a viszonyok. S ha Poroszországot számításon kívül hagyjuk, látni való, hogy a többi európai államok sokkal jobb csecsemő-halandóságnak örvendenek, mint mi. Nem mondhatnók, hogy talán az éghajlat, kulturális elmaradottság, vagy rossz gazdasági viszonyok okozzák ezt, mint inkább közegészségi viszonyaink s főként a bábaügy fejletlen volta, továbbá tisztátalan és helytelen kezelése a gyermekeknek. Nem csatlakozunk azokhoz, a kik a darvinismus alapján azt a nézetet vallják, hogy a nagy csecsemő-halandósággal bíró országokban a népesség erőteljesebb, mert a selectio érvényesülése folytán a gyengébb szervezetű gyermekek halnak el, míg az életképesebb csecsemők kevésbé vannak kitéve a halál veszélyének. Első pillanatra tetszetős ez a hypothesis és ebből kiindulva hazánk nagy csecsemő-halandóságát is kedvező jelenségnek kellene minősíteni, azonban a statisztikai adatok e feltevést egyáltalán nem igazolják. Prinzing is rámutatott már arra, hogy az ujszülöttek halandósága nem annyira a bennük lakozó életerőtől függ, mint inkább attól, hogy születésükkel mily környezetbe kerülnek és mily táplálkozáshoz jutnak. Általánosan tudott dolog, hogy sokkal nagyobb a gyermekhalandóság a szegénysorsú, mint a jómódú társadalmi osztályoknál. Kőrösy az 1882—1890. évekre terjedő időszakra vonatkozólag azt találta, hogy Budapesten a gazdagok csecsemő-halandóságát 100-zal téve egyenlőnek, a középosztályé 105·28, a szegényeké 113·20, a szükséget szenvedőké 115·27. Conrad szerint, ki Hallera vonat-

kozólag eszközölt hasonló vizsgálatokat, míg a magasabb osztályokban az 1870—74. években 100 ujszülött közül 10·01 halt el egy éven belül, addig a munkás-osztálynál ez az arányszám 20·26°/_o volt. Hasonló észleleteket tapasztaltak ez irányban még Westergaard, Sörensen, Rubin, Pfeiffer stb. De különben is, ha a csecsemőhalandóság a Darwin-féle selectio értelmében hatna, akkor már csak a pár felsorolt adat szerint is az idősebb gyermekek és felnőttek halandóságának kedvezőbben kellene alakulnia az alsóbb néposztályoknál, mint a felsőknél, vagy például a tüdővésznek ritkábban kellene előfordulnia a szegények, mint a gazdagok között, holott mindennek az ellenkezőjét tapasztalhatni. A való tényállás az, hogy általában véve nem a gyengébb gyermekek halnak el, hanem inkább azok, a kik gondatlanul kezeltetnek, rossz táplálékban részesülnek s különösen mesterségesen tápláltatnak. Természetesen egyenlő körülmények mellett az erősebb szervezetű csecsemők az egyes betegségekkel szemben nagyobb ellenálló képességgel bírnak, mint a gyengébbek.

Igen tanulságosak azoknak a vizsgálatoknak eredményei, a melyek az anyatejnek és az állati tejnek vagy különböző tejkivonatoknak befolyását vannak hivatva megállapítani az ujszülöttek vitalitására.

Vacher szerint az anyatejjel táplált gyermekek 25°/_o-a, míg a mesterségesen táplált gyermekeknek körülbelül $\frac{2}{3}$ -a hal el egy éven belül. Ugyancsak e célból Böckh Berlinre nézve 1895-ben külön felvételt eszközölt és megállapította mindenekelőtt, hogy a megszámlált 37.316 egy éven aluli gyermek közül 16.097 anyatejjel, 536 dajkatejjel, 16.918 csak állati tejjel és pedig 1.778 sterilizált tejjel táplálkozott. Az összes gyermekek közül az első hónapban 67°/_o csak anyatejjel táplálkozott, míg a tizenkettedik hónapban ez az arányszám 26°/_o-ra szállott alá. Meghalt pedig:

	t i z e z e r	
	anyatejjel táplált csecsemő	állati tejjel közül
0— 1 hónapon belül	201	1.120
1— 2 » »	74	588
2— 3 » »	46	497
3— 4 » »	37	465
4— 5 » »	26	370
5— 6 » »	26	311
6— 7 » »	26	277
7— 8 » »	24	241
8— 9 » »	20	213
9—10 » »	30	191
10—11 » »	31	168
11—12 » »	39	147

Szemmel láthatóan igazolják ez adatok a mesterséges táplálás káros befolyását az ujszülöttek vitalitására. Különösen az emésztési szerveknek szolgál nagy kárára a mesterséges táplálás, a minek jelentőségét csak akkor lehet kellőleg értékelni, ha tudjuk, hogy az emésztési szervek betegségei folytán elhalt mesterséges táplálásban részesült csecsemők aránya 3—4-szer akkora, mint az anyatejjel tápláltaké. Bár ugy maga az élet, mint a statisztika napról-napra kirivóan igazolja a mesterséges

táplálás káros hatását, mégis, mint szomorú tényt kell megállapítani, hogy kivált városokban, meg erősebb ipari jelleggel bíró vidékeken az anyák mind nagyobb aránya mond le a csecsemőknek természetes táplálásáról s fordul a tehéntejjel és különféle kivonatokkal való neveléshez. Vidéken inkább a gondatlanság, a gyermekek könnyű meghűtése s egyéb hasonló okok járulnak hozzá a csecsemők halandóságának fokozásához.

Város és vidék szerint tanulmányozva a csecsemőhalandóságot, halandósági tábláink azt mutatják, hogy hazánkban az újszülöttek halandósága kisebb a törvényhatósági jogú városokban, mint a vidéken, mert míg ezekben 100 ezer fiú, illetve leány újszülött közül 21.844, illetve 18.444 hal el az első életév elérése előtt, addig emitt már 22.917, illetve 19.331. Nagy tévedés volna azért ez adatokból a városok jobb csecsemőhalandóságára következtetni, sőt ellenkezőleg még ma is érvényesül a már Süssmilch által tapasztalt tény, hogy városokban még mindig nagyobb arányban halnak el a csecsemők, mint vidéken. Legfeljebb annyit állíthatni, hogy ma a közegészségügyi viszonyok rendezettebb volta s nagyobb fejlettsége folytán bizonyos javulás észlelhető. Tényleg az adatok is azt igazolják, hogy csak egyes fejlett s már magasabb színvonalon álló közegészségügyi igazgatással bíró nagyobb városok képeznek kivételt. Nálunk is, ha az igen kedvező csecsemő-halandóságnak örvendő Budapestet számításán kívül hagyjuk, a többi városokban az újszülöttek halandósága kedvezőtlenebb, mint a vidéken, a mit a törvénytelen születések sokkal nagyobb aránya (a Magyarbirodalomban 1902-ben a vármegyékben 100 szülött közül 8,5, a városokban ellenben 19 volt törvénytelen), a törvénytelen szülöttek erőszakos elpusztítása, jóval kisebb életképessége, az anyák életviszonyai s az e születéseket követő hátrányos körülmények folytán, továbbá a gyermekeknek már ismertetett mesterséges táplálása s végül különösen az alsóbb néposztályoknál a gyermekek elhanyagolása eléggé indokolnak. A törvénytelen születéseknek nagy szerepét a városok csecsemő-halandóságában hazánkra vonatkozó adatokkal nem támogathatjuk, de hogy mégis kimutassuk ezeknek az első életévben nagyobb életveszélyeztetésüket, idézzük Lucien March adatait, melyek szerint, ha a törvényes egy éven aluli gyermekek halandóságát 100-nak vesszük, akkor az 1896—1900. évek átlagában volt a törvénytelen újszülöttek halandósága Norvégiában 199, Franciaországban 171, Bulgáriában 162, Németalföldön 158, Belgiumban 156, Olaszországban 147, Ausztriában 136. Megjegyezzük, hogy a törvénytelen szülötteknek kisebb ellenálló ereje a betegségekkel szemben körülbelül az 5-ik évig tart, míg innen kezdve majdnem egyenlő ellenálló erővel bírnak a törvényes szülöttekkel.

Általában vizsgálva pedig a csecsemő-halandóságnak a Magyarbirodalom keretén belül való területi alakulását, azt látjuk, hogy az anyaországban nagyobb, mint a társországokban, mert míg amott 100 ezer fiú újszülött közül 23.118, ugyanannyi leány közül 19.673 hal el az első életéven belül, addig emitt csak 20.892, illetve 17.888, a mi az anyaországban a csecsemőknek nagyobb arányú veleszületett gyengeségével indokolható. Az

egy- egyes országrészeket tekintve pedig legmagasabb az egy éven aluli gyermekek halandósága a Duna jobbpartján, a hol száz-ezer lélekre számítva, a halálozási hányados a fiuknál 24.399, a leányoknál pedig 20.598, míg legkisebb a Tisza jobbpartján, hol a halálozási hányados 21.098 illetve 17.856. Szomorú tény, hogy a Dunántúl, a hol a két és egy gyermekrendszer is meghonosodott s a honnan elég erős a kivándorlás, még az újszülöttek nagy halandósága is hozzájárul a népességnek apasztásához.

Mielőtt tovább mennénk a többi korcsoportok halandóságának ismertetésére, helyén valónak találjuk, ha a csecsemőhalandósággal az egyes nemzetiségekre való tekintettel is foglalkozunk. A halandósági táblák mindenekelőtt arról tesznek tanuságot, hogy a fiu csecsemő-halandóság nagyobb a magyaroknál, mint az oláhoknál, jobb azonban részben, mint a tótoknál; a leány újszülöttek halandósága ellenben legrosszabb a magyaroknál. Ennek bemutatására szolgáljon a következő összeállítás, mely szerint százezer fiú, illetőleg leány újszülött gyermek közül az egyik születésnaptól a másikig meghal:

	a legalább 75 ^o /c-os			az 50—75 ^o /o-os		
	magyar	tót	oláh	magyar	tót	oláh
	többségű törvényhatóságokban					
Fiú	23.208	23.430	22.129	23.570	22.751	22.380
Leány	19.754	19.015	19.347	20.549	19.549	18.529

A magyarság kedvezőtlen csecsemő-halandóságát több, mint valószínű, hogy egyrészt az okozza, hogy az oláhok és tótok a kultúra jóval alacsonyabb fokán állván, náluk a csecsemőkorban még nem jutnak kifejezésre a civilizatioval járó hátrányok és ennél fogva erősebb ellentálló képességgel bírnak; másrészt arról sem kell megfélekedni, hogy míg a nemzetiségek csak igen kis részét teszik a városi népességnek, addig a magyarság szolgáltatja ennek legnagyobb contingensét, azt pedig láttuk, hogy a városok mily kedvezőtlen csecsemő-halandósággal bírnak. Végül azt hisszük, nem tévedés, ha azt állítjuk, hogy a magyar csecsemők oly nagyfokú pusztulásában épen a magyarság közt legerősebben pusztító tüdővész hatása érvényesül, a mennyiben a tüdővész örökölhetésének kitett, avagy a már ezzel terhelt anyák gyermekei első életévükben sokkal kevésbé életképesek, mint az egészséges anyáktól származók. E mellett bizonyít az a tény is, hogy a hegyes vidéken fekvő és a tüdővész által kevésbé sujtott Csík és Háromszék 75°/o-os magyar többségű vármegyék csecsemő-halandósága kisebb, mint a túlnyomó részt (75°/o) oláh lakta vármegyéké, míg ezzel szemben a magyarság csecsemő-halandósága legmagasabb Csongrád, Heves, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Pest, Hajdu, Szabolcs alföldi vármegyékben, a hol a tüdővész legerősebben pusztít. Mindenesetre itt egy komoly jelenséggel állunk szemben, a mely mielőbb sürgős intézkedést kíván, mert igaza van a híres angol államférfinak, Temple-nek, ki azt mondja, hogy az egészség és élet-tartam a születésnek függvényei. A régi mondás is »gaudeant bene nati« nemcsak a vagyoni s jó társadalmi helyzetre vonatkozik, hanem arra is, hogy lehetőleg teljesen egészséges szülők-től származzék az ember. De annál kevésbé szabad e tényt mérő

közönyösséggel fogadnunk, mert a mindinkább nagyobb mérveket öltő alászállását a születéseknek, a mely ha nem is feltétlenül a propagatív erő csökkenéséről, de legalább is annak nem a természetes határok közt való érvényesüléséről tesz tanúságot, csakis a halálozási viszonyoknak kellő mértékben való javulásával lehet ellensúlyozni. Továbbá első sorban nemzeti, de társadalmi, gazdasági s más egyéb okok is követelik, hogy a magyar csecsemők minél nagyobb részét megmentjük az élet számára, hogy ez uton növeljük és erősítsük a magyar faj szám-beli túlsúlyát.

Áttérve a többi korcsoportok halandóságára, azt észleljük, hogy az első év betöltése után kezdetben gyorsabb, később pedig lassabb javulás áll be, míg a második évtized kezdetén a halálozási niveau körülbelül a 12 és 14 év között a minimumra száll alá. Legkisebb pedig a halálozási hányados a férfiaknál a 14 év, a nőknél a 12 év elérése előtt. Innen kezdve valószínűleg a nemi élet ébredése folytán mérsékelt emelkedés észlelhető, a mely emelkedés különösen erőssé válik a férfiaknál a 22—24 éves életkorban, a midőn tudvalevőleg a legnagyobb küzdelmet kell folytatni az életfentartásnak kellő biztosítása érdekében; míg a nőknél a 18—22 korcsoport emelkedik ki erős halandóságával, a mi az első szülésekkel járó veszélyek következménye. A férfiaknál még egy izben körülbelül a 24 életévtől kezdve közel egy évtizeden át ismét sülyedés áll be, a melyet azután felvált egy fokozatos emelkedés. A nőknél ellenben mindig alig némi s számba nem vehető megszakítással állandó a halandóság emelkedése. A 70-ik életév után viszont mindkét nemnél erősebb a halandóság, mint a két éven aluliaknál, a 80-as évek közepétől még az ujszülöttek halandósága is kisebb, mint az ezen korévekbe tartozóké, míg végül a legmagasabb aggkorban matematikai pontossággal biztosá válik a halál.*) Ha az így alkotott görbét egybevetjük az értekezésünk elején említett s az 1897. évi közleményben ismertetett korszerinti halandóság görbéjével, alig fogunk találni némi eltérést.

Már az eddig előadottakban is találkoztunk adatokkal, a melyek a két nemnek külön-külön alakuló halandóságára rámutattak, a következőkben még nyilvánvalóbban bemutatjuk azt a törvényszerűséget, mely e tekintetben jelentkezik. Az első már rég észlelt s egyszerű természeti jelenségnek minősíthető tény, mely felhívja figyelmünket, az, hogy a nők az ujszülöttek halandóságában sokkal kisebb arányban vesznek részt, mint a férfiak. S ha az összes európai államokat e szempontból szemügyre vesszük, azt észleljük, hogy a leány ujszülöttek halandóságát 100-nak véve, a fiu ujszülöttek halandósága 108—123 határok között mozog. Legmagasabb Norvégiában, hol 123, majd Dánia következik 122-vel, Anglia 121-gyel, míg nálunk 116 a szóbanforgó arányszám s legalacsonyabb Olaszországban, hol 111 és Bulgáriában, hol csak 108. Mint érdekes dolgot megemlítjük, hogy ez az arány elég állandó jelleggel bír, mert pl. Angliában 1851—55-ben is 121 volt, Belgiumban 1840-től kezdve folyton 118—119 között vál-

*) Számadatokat lásd »A magyar korona országainak halandósági táblázata« című kiadvány 222—223. lapjain.

takozik, Bajorországban az utolsó három évtizedben változatlanul 118, s a hol mint Norvégiában, erősebb eltérés mutatkozik (1840-ben 120 volt), ez az újabb időkben jelentkezik. S ez a kedvező helyzete a nőknek nemcsak az ujszülöttekre vonatkozik, hanem, habár folyton csökkenő mértékben, körülbelül a 6-ik évig tart, a miről tanuságot tesznek halandósági tábláink is, a melyek szerint a nők halálozási hányadosa az 5-ik korévben (1.366) még 32-vel kisebb, mint a hasonló korú férfiaké (1.398).

Tovább vizsgálva hazánkban a két nem halandóságának alakulását, kiemeljük azt a tényt, hogy a 6-ik évtől kezdődőleg a férfiak jutnak előnyösebb helyzetbe az ötödik évtized kezdetéig, a mely időszaktól kezdve a 60 évig ismét a nők halandósága alakul kedvezőbbben. A 60 év után újból a férfiak birnak kisebb halandósággal, míg a 80-dik évtől kezdve megint a nők kerülnek előtérbe. Általában véve mégis a férfiak halandósága nagyobb, a mi a létért kifejtett erősebb küzdelemnek, a foglalkozási viszonyoknak is a sok tekintetben irracionálisabb életmódnak az eredménye. *) Az 1886—1895. évre terjedő tízéves időszakban Lucien March szerint az európai államok közt csak Szerbia volt az, a hol a két nem halandósága egyező arányu volt, míg a többi államokban a férfiak nagyobb mértékben estek áldozatul a halálnak, mint a nők. 100-nak véve a női nem halandóságát, legmagasabb volt a férfiak halandósága az említett időszakban Angliában és a Német birodalomban (112), majd Oroszországban és Belgiumban (111), mely államok után mi következünk Ausztriával és Norvégiával (110), míg legkedvezőbb volt Szerbia után Olaszországban, hol csak 103-ra rugott.

Kapcsolatban az egyes nemek halandóságával, igen tanulságos volna a halandósági táblák alapján kutatni a családi állapot és a halálozás közötti összefüggést, a miről azonban le kell mondanunk s meg kell elégednünk az egyszerű halálozási arányszámokkal. Már Hufeland 1797-ben az élet meghosszabbíthatóságának művészetéről irt könyvében utal a házasesletnek kedvező hatására az ember fizikai jólétére. A statisztikai adatok pedig arról tesznek tanuságot, hogy a házasesletet élő férfiak sorában kevésbbé pusztit a halál, míg a nőknél a 20—39 években az ellenkezőjét tapasztalhatni, azután a házaseslet itt is jótékonyan hat. Kenéz szerint az 1900—1901. évek átlagában esett a magyar birodalomban ezer az oldalt megjelölt korcsoportba tartozó

	nőtlen	házas	özvegy
	f é r f i r a h a l á l o z á s		
20—24 évig	9·3	4·7	9·3
25—29 »	11·5	5·4	13·9
30—34 »	13·9	6·4	14·1
35—39 »	19·1	8·4	20·0
40—49 »	26·8	11·9	23·6
50—59 »	41·5	20·8	35·9
60—69 »	68·1	41·8	64·2

Ugyancsak hasonló törvényszerűséget tár elénk a következő összeállítás, mely szerint az oldalt megnevezett országokban az 1886—1895 évek átlagában

*) Lásd az előző lapon a jegyzetet.

	e z e r								
	20—39			40—59			60 és több		
	nőtlen	nős	özvegy	nőtlen	nős	özvegy	nőtlen	nős	özvegy
	é v e s h a s o n l ó k o r ú f é r f i r a e s e t t h a l á l o z á s								
Belgium (1890. év)	7·8	7·2	19·0	23·8	16·1	29·4	82·1	59·1	112·5
Franciaország .	10·3	7·7	21·1	24·6	15·3	29·3	79·4	58·3	114·8
Norvégia	11·4	6·5	11·0	22·6	15·1	22·7	80·8	52·9	101·0
Poroszország . .	8·4	7·1	20·1	28·1	17·5	34·6	80·6	58·2	109·1
Svájcz	8·7	7·5	16·6	24·4	17·4	31·0	85·4	61·5	109·7
Svédország . . .	8·3	5·3	11·0	20·4	11·4	20·8	69·0	43·3	92·0

A nőknél a családi állapot és halálozás közötti összefüggést a szóban forgó országokban az 1886—1895. évekre vonatkozólag az alábbi kimutatás mutatja be, mely szerint

	e z e r								
	20—39			40—59			60 és több		
	hajadon	férjes	özvegy	hajadon	férjes	özvegy	hajadon	férjes	özvegy
	é v e s h a s o n l ó k o r ú n ő r e e s e t t h a l á l o z á s								
Belgium (1890. év)	6·0	7·3	14·8	16·0	11·6	16·9	67·8	48·9	87·3
Franciaország .	7·8	8·0	14·5	16·6	12·1	19·8	73·0	45·6	93·0
Norvégia	7·1	8·4	9·5	16·0	12·3	16·1	69·4	46·2	79·7
Poroszország . .	5·9	7·9	10·1	17·9	12·8	17·2	72·9	49·7	86·5
Svájcz	7·1	9·0	10·3	18·3	14·0	18·7	78·7	55·9	87·1
Svédország . . .	6·1	6·6	9·8	12·0	9·6	13·2	52·8	36·4	69·8

A mi a férfiakat illeti, Mayr szerint nagy tévedés a nős és nőtlen férfiak halandóságában és ezzel kapcsolatban közép élet-tartamában jelentkező különbséget tisztán a házasság kedvező hatásának tulajdonítani. Nagyon befolyásolja szerinte a házasság előnyére jelentkező különbséget az a tény, hogy a házasság egyé- nek egészségileg előnyben vannak, mert a betegek vagy vala- mely testi fogyatkozásban szenvedők rendszerint nem nőülnek meg és így fokozzák a nőtlenek halandóságát. Ugy szintén az utóbbi körülményre helyez sulyt Kollmann is és nem a házasság egyének racionálisabb életmódjára. Kőrösy hasonlóképp arra az álláspontra helyezkedik, hogy a házasság az egészségesebb és nagyobb ellenálló képességgel bíró egyének kiválasztása. Egyező kiinduló ponttal bírnak mind e vélemények Spencerével, a ki annyira megy, hogy hibásaknak minősíti azokat a statisztikai adatokat, a melyek a házasság nagy befolyást tulajdoni- tanak az emberi halandóság kedvező alakulására, mert véleménye szerint itt semmi más nem érvényesül, mint a természetben oly nagy szerepet játszó selectio. Spencerhez csatlakozik Stark is. Prinzing ellenben mindezzel szemben erősen hangoztatja a házasság nagy befolyását az emberek egészségi állapotára s határozottan »élet- hosszabbító képességet« tulajdonít neki. Kenéz »Magyarország népe- sségi statisztikája« című szép munkájában egyértelműen nyilatkozik Prinzinggel s a házassági köteléken kívül álló egyé- nek nagyobb arányú halálozását »a házi tűzhely kényelmének és gondoskodásának hiányaival, a házassági kötelékben nem élők éjszakázásaival, kicsapongásaival stb.« indokolja. Akadnak

végül olyanok is, a kik tisztán a vagyoni helyzetre alapítják nézetüket s ezzel magyarázzák a házaselet kedvező befolyását az emberi élettartamra s utalnak arra, hogy rendszerint csak a kellő vagyoni helyzettel bírók alapítanak családot, a szegények ellenben jóval kisebb arányban, míg a tönkrement s nyomorgó existenciák csak ritkán lépnek házasságra. Feltevésük helyessége mellett azzal érvelnek, hogy a vagyoni viszonyok s egészség szoros összefüggésben vannak egymással. Bár érvelésükben van realitás s talán az is feltehető volna, hogy a házások közt kevesebb a szegény, mégis ezen elméletnek nagyon ellene szól ép az a tapasztalati tény, hogy a szegényebb osztályokban nősznek meg az egyének leggyorsabban, továbbá, mint igen fontos körülmény, az is figyelembe veendő, hogy különösen az alsóbb osztályoknál a házasság folytán igen gyakran a vagyoni helyzet megrosszabbodik. Tárgyilagosan vizsgálva ez elméleteket, közöttük olyat, mely egymagában adná a jelenség megfejtését, nem találunk, hanem legelfogadhatóbbnak látszik az a feltevés, hogy a házasság folytán a kiválasztás legerősebben érvényesül, a mely tényezőn kívül feltétlenül a vagyoni helyzet s a rendszeresebb életmód is nagy mérvben hozzájárulnak a férfiak halandóságának kedvezőbb alakulásához s az élettartam emeléséhez. Kizárólag csak a házasság intézményének tulajdonítani szerepet e jelenség alakulásában — tekintet nélkül a hozzáfűződő körülményekre — viszont nem egyéb, mint a morálstatisztikának tulajdajása. A nőknél a férfiaktól eltérően a 20—39 években a férjes nők halandósága a születek folytán nagyobb, mint a hajadonoké, különben jórészt rájuk is vonatkoznak a férfiakról mondottak.

Tovább vizsgálva a népesség halandóságának a magasabb életkorokban való alakulását és pedig országrészek s nemzetiségek szerint azt észleljük, hogy a férfinépesség halandósága általában véve igen kedvezőtlen az ország keleti részén és a felvidéken, mert ezekből a részekből az életerős és a betegségekkel szemben nagyobb ellenállási képességgel bíró egyéneket a kivándorlás elvezeti, míg legkedvezőbb a Duna jobb partján, a mi némileg ellensúlyozza ez országrész nagy csecsemő-halandóságát. A Dunántul kedvező helyzetét egyrészt a többi országrészeknél jóval magasabb kulturfoka, másrészt kellő egészségügye magyarázza meg. A nők halandósága fiatalabb életkorokban a Tisza-Maros szögén, a 38—62 éves korcsoportokban pedig a Tisza balpartján a legkedvezőtlenebb.

A míg a magyarság csecsemő-halandósága kedvezőtlenül alakul, addig a többi életkorban férfiaknál, nőknél egyaránt csekély kivétellel kedvezőbb a halálozás a magyarok, mint a nemzetiségek közt. A tót és oláh nemzetiségek erősebb halandóságát egyes mellékkörülményeken kívül, mint a kivándorlás, melynek következménye a tót többségű vármegyék feltűnően magas halandósága, indokolja kulturai elmaradottságuk, ennek folytán rossz gazdasági helyzetük, életmódjuk stb. Látszólag ugyan az oláh többségű vármegyék férfigalandsága jobb, mint a magyar törvényhatóságoké, aminek egyszerű okát abban kell keresni, hogy a magyarság jó része városban él, a minek destructiv hatását alább eléggé bebizonyítjuk. Különben lássuk

az adatokat. Ha a legalább 75%-os magyar többséggel bíró törvényhatóságokban a férfiak és nők halálozási hányadosát minden egyes korcsoportban 100-zal egyenlőnek tekintjük, volt

Korcsoportok	a férfiak		a nők	
	halálozási hányadosa tót	oláh	a legalább 75%-os tót	oláh
Ujszülöttek	101	95	96	98
3—7 éves	136	150	136	148
8—12 »	135	163	115	135
13—17 »	101	123	84	118
18—22 »	95	115	82	122
23—27 »	105	116	78	110
28—32 »	112	106	94	103
33—37 »	122	97	99	104
38—42 »	138	95	115	112
43—47 »	135	89	136	119
48—52 »	125	93	137	136
53—57 »	134	107	150	124
58—62 »	131	110	154	134

Hogy az oláhoknál a férfiaknál a 33-ik évtől kezdve a magyarsággal szemben mutatkozó jobb halandóságot csak a városi élet hiánya okozza, nyilvánvaló, ha a városokat elimináljuk vizsgálataink köréből, a mikor is következőkép alakul a halálozási hányados

Korcsoport	a legalább 75%-os	
	magyar többségű vármegyék	oláh férfi-lakosságában
33—37 év	723	851
38—42 »	940	1.090
43—47 »	1.154	1.233
48—52 »	1.587	3.709

Feltétlenül jobb halandóságnak csak a nők örvendenek a tót többségű vármegyékben, a kiknek halandósága a 13—37 éves életkorokban jóval alatta marad a magyar nők halandóságának, a mit részint a születés nagyobb gyakoriságának a magyar nőknél, részint a tudóvész befolyásának rovására kell írni, mely a magyar anyák jó részének ellenálló képességét a szülés veszedelmeivel szemben teljesen lerontja. Ettől eltekintve végeredményként meg lehet tehát állapítani, hogy legéletképesebb, legszívósabb a magyar elem s csak csecsemő-halandósága az, a mi aggasztó.

A vidéki és városi népesség halandóságának tanulmányozása, összevetve a régi időekkel, arra az eredményre vezet, hogy jelenleg városok és vidék között a halandóságot illetőleg nincs meg az a nagy ellentét, a mely régen volt, a midőn, ha nagyobb beözönlés nem történik vidékről a városokba, azok a nagy halandóság folytán rövid időn belül megszűntek volna. Hansen utal arra, hogy a nagy városokban a születések sohasem fedezik a halálozások folytán a népesség számában beálló hiányt s ezt még újabb időkre is vonatkoztatja. Wernicke nyolcz 16-ik, tizenhárom

17-ik és tizenhét 18-ik századbéli város születési és halálozási viszonyait áttanulmányozván, arra az eredményre jutott, hogy a szóbanforgó városok népességét a vidéki beözönlés nélkül kihalás fenyegette az említett időszakokban, mert a halálozási arányszám mindenütt 10—20%-kal magasabb volt, mint a születési arányszám. Conrádnál olvashatni, hogy Boroszlóban 1555—1624-ig évenként 19·5%-kal több egyén halt el, mint született. Vagy Danzigban 1601—1623. években a szülöttek és halottak aránya 46·6 : 100-hoz volt. Londonban ugyanez az arány 1701—1750. évek között ugy alakult, mint 66 : 100-hoz. Ujabban kedvezőbbek a viszonyok s bár Schmoller a nagy- és iparivárosok keletkezését azok halandósága szempontjából nagyon elítéli, mégis azt látjuk, hogy ép ezekben a városokban rendkívül javultak a viszonyok, mert a nagy járványok, melyek ezelőtt a városi népességben oly nagy pusztítást végeztek, a közegészségi viszonyok javulásával (vizvezetékek, csatornák, kórházak, jobb lakás és táplálkozási viszonyok stb.) elvesztették túlvészélyes jellegüket. Ha nem is oszthatni Rapmund nézetét, ki szerint ma a vidéken nagyobb a halandóság, valamint Thuróczynak elméletét sem fogadhatni el, hogy a községek népességszámának növekedésével a halálozási arányszám is csökken, mégis mint örvendetes tényt lehet megállapítani, hogy a városi és vidéki népesség halandósága közt ma nincs túléles különbség és az irány bizonyos kiegyenlítést elérni. Legjobban bizonyítja ezt az a tény, a mit először statisztikai alapon Geissler konstatált, hogy a városokban általában véve születési többlet van. Így hazánkban 1905-ben a 26 törvényhatósági jogú város közül 18-ban a születési arányszám felülmulta a halálozást. Ugyanezt észlelhetni külföldön is, így Berlinben, Bécsben, Altonában stb. Mindez adatok, a mint Conrad igen helyesen jegyzi meg, nem jogosítanak fel arra a következtetésre valakit, hogy a városi népesség minden külső betelepedés nélkül is fenttarthatná létszámát; nem azért, mert a születési arányszám emelkedése jórészt a már erőteljes korban levő betelepetteknek a következménye. Legbehatóbban foglalkozott e kérdéssel Ballod s arra az eredményre jutott, hogy általában véve a természetes szaporodás városokban és vidéken alig mutat eltérést, de ha a városi népesség stationär jellegűnek tekintetik, tehát ment a bevándorlásoktól, akkor a mérleg a városok hátrányára jelentékenyen megváltozik, mert a városok halandósága rendszerint rosszabb a vidékénél. Balloddal szemben nem fogadható el irányadónak Kuczynsky-nek a feltevése, hogy a városi népesség ugyanabban az arányban esik a halálnak áldozatul, mint a vidéki, mert vizsgálatai tisztán Berlinre vonatkoznak s ennek alapján általános szabályt felállítani nem lehet. Végeredményben a tény az, hogy a jelenlegi viszonyok oda fejlődtek hogy a városok elnéptelenedésétől nem kell tartani, mert a kik erre hivatkoznak, jól mondja Weber, elavult statisztikai adatokból indulnak ki, holott az utolsó 25 év alatt mélyen járó változások történtek e téren s több, mint valószínű, hogy a javulás még tovább tart s nem érte el még a maximumot.

Hazánkra nézve már felemlítettünk egy-két adatot, a melyek némileg rámutattak a városi és vidéki népesség halandóságának mérvében mutatkozó különbségre. Tudjuk már, hogy a csecsemő-halandóság nagyobb a városokban, mint vidéken, azt is láttuk, hogy városaink annyira kedvező halálozási viszonyokkal bírnak, hogy nagyobbbrészt születési többlettel dicsekszenek. Tovább menve az egyes korcsoportok halandósága alakulásának ismertetésére, azt találjuk, hogy a férfinépesség majdnem kivétel nélkül mindig erősebb mérvben esik áldozatul a halálnak a városokban, mint a vidéken. A következő összeállítás egy pár korévre nézve ad ez irányban felvilágosítást.

Volt a halálozási hányada:

korév	vármegyei törvényhatóságokban	városi
24—25	819	925
27—28	697	947
31—32	590	843
34—35	692	1.192
44—45	1.093	1.954

stb. stb.

Megjegyzendő, hogy a közbeeső korévekben is mindig a városokban nagyobb a halálozási hányados. A férfiaknak nagyobb-mérvű halandóságát városokban a férfiaknak e helyeken a vidéktől teljesen eltérő társadalmi helyzete és viszonyai eléggé megmagyarázzák. A városokban különösen a foglalkozási viszonyok növelik a férfiak halandóságát s ez az, a mit az angolok »trade made« névvel jelölnek. A nők halandósága ellenben körülbelül a negyedik évtized első pár évéig általában jobb a városokban, mint a vidéken, a minnek az az oka, hogy a városokban erősen el van tolva a vidékhez képest a férjhezmenetel időpontja, sokkal nagyobb tehát a hajadon nők száma, a miért a szülések által való fokozása a halálozási arányszámnak kevésbé jut kifejezésre. Továbbá a vidékről igen sok életképes, munkabíró leány özönlik mint cseléd a városokba, a kik itt elég könnyű munkát végeznek s úgy természetes nagyobb ellenálló erejüknél, valamint foglalkozási viszonyaiknál fogva is javítják a halálozási arányszámot. Mentől nagyobb ipara van viszont egy városnak s minél nagyobb a női ipari munkások száma, annál inkább emelkedik a nők halandósága.

Egyik érdekes fejezete volna a halandósági statisztikának a különböző foglalkozások és halálozás közötti összefüggést megállapítani. De úgy a mi, mint a többi államok hivatalos kiadványai is erre nézve nagyon kevés anyagot nyújtanak. Arról pedig, hogy halandósági táblák alapján vizsgáltság e kérdés, szó sem lehet. Már pedig, hogy mily jelentőséggel bír a szóbanforgó kérdés, elég azokra a nagy különbségekre gondolni, melyek az egyes foglalkozások között az ember testi és szellemi erőinek kihasználása, az egyes foglalkozással járó egyéb körülmények, mint vagyoni helyzet, társadalmi állás stb. tekintetében léteznek. Nem volna-e érdekes, hogy csak egy részletkérdésre utaljunk, kutatni azt, hogy mint alakul a jól és rosszul díjazott munkások halálozása. Egyáltalán magasabb vagy alacsonyabb munkabér,

gyengébb vagy erősebb táplálkozás, vidéken vagy sűrűn lakott városokban való tartózkodás és sok más hasonló tényező mind nagy befolyással vannak nemcsak az alsóbb néposztályok, de ezek révén az egész népesség halálozási viszonyainak alakulására is. Sőt tovább lehetne menni a kérdés fejtegetésével s kiterjeszkedni arra, hogy mind e viszonyok kapcsolatban a családi élettel minő elbirálás alá esnek az egészségügyi viszonyok szempontjából. Lehet, hogy talán a munkát végző férfiak elég kedvező egészségnek örvendenek, de a folyton túlzásfolt, egészségtelen lakásokban tartózkodó nők és gyermekek lesznek a kedvezőtlen anyagi viszonyok áldozataivá. Kellő adatok hiányában mind erre nézve pozitív felvilágosítást nem nyerhetünk s meg kell elégednünk egyes általánosan tapasztalt törvényszerűségek megemlítésével. A többek között fel lehet állítani azt a tételt, hogy eltekintve a felső osztálytól, a középosztályt képező népesség foglalkozási viszonyai kedvezőbbek az egészségre, mint a különösen testi munkával járó s munkabérért teljesítendő hivatások. Tulnyomórészt ezekkel a foglalkozásokkal járó vagyoni s társadalmi viszonyok következménye ez, a mihez nagyban hozzájárul még a műveltebb elem részéről az egészségnek kellőbb értékelése is. Szem előtt kell tartani továbbá azt is, hogy a munkásosztály rossz szokásai, takarékoság hiánya, korhelykedés stb. is nagy mértékben okozói a közöttük mutatkozó szegénységnek és nyomornak és ennek folytán az erősebb mérvű halálozásnak. Kisebb a halálozás végül a foglalkozásukat a szabadban, mint a zárt helyen s különösen különböző gázokkal s porral telt helyiségekben üző egyének sorában. Mindezek a feltevések azonban a statisztika által teljesen megvilágítva nincsenek és pedig azon egyszerű okból, mert hogy teljes érvénnyel megállapíthassuk az egyes foglalkozások befolyását a halálozásra, szükségünk volna a népesség kor és foglalkozási viszonyainak összevetésére, a mely tekintetben pedig adatokkal nem rendelkezünk. Hazánkra nézve legutolsó népmozgalmi közleményünkben találunk egy táblázatot, mely az 1900—1902. évi halálozásoknak az egyes foglalkozásokra eső százalékszámait szembeállítva a népességnek az 1900. évi népszámlálás alkalmával egyes főbb foglalkozási ágak szerint való százalékos megoszlásával, némi fényt vet a foglalkozás és halálozás közötti kapcsolatra s melyet épp ezért érdekesség kedvéért ide iktatunk:

Foglalkozás	100 halálozás közül			A népesség %-os megoszlása a népszámlálás szerint
	1900-ban	1901-ben	1902-ben	
I. Őstermelésre	69·96	70·62	70·91	68·43
II. Bányászat, ipar és forgalomra :				
A) Bányászat	1·06	0·88	0·86	0·81
B) Ipar	12·24	12·24	12·26	13·60
C) Kereskedelem és hitel	1·78	1·90	1·84	2·88
D) Közlekedés	1·85	1·87	1·82	2·26
Összesen	16·93	16·89	16·78	19·55

Foglalkozás	100 halálozás közül		1902-ben	A népesség %-os megoszlása a népszámlálás szerint
	1900-ban	1901-ben		
III. Közszolgálat és szabad foglalkozásokra . . .	1'99	2'04	2'05	2'97
IV. Véderőre	0'22	0'21	0'22	0'79
V. Különböző ágbeli nap-számosokra	4'04	3'87	4'07	3'32
VI. Házi cselédekre	2'29	2'00	1'94	2'22
VII. Egyéb és ismeretlen foglalkozásuakra . .	4'57	4'37	4'03	2'72

E kimutatás megerősíti az előbb előadottakat. Látnivaló, hogy eltekintve a VII-ik csoporttól, a melyben a nagy halálozást az idősebb s így az elhalás veszélyeinek jobban kitett nyugdíjasok és járadékosok nagy száma okozza, legkedvezőtlenebb a halálozás az V-ik korcsoportban, tehát az alsó néposztálynak legnagyobb hányadát szolgáltató csoportban. Legkedvezőbb a halálozás ellenben a kereskedelem és hitel, továbbá a közlekedés és közszolgálat és szabad foglalkozások csoportjába tartozó egyéneknél. Ezek tulnyomó részt a középosztályhoz tartoznak. Az iparra és őstermelésre nézve az adatok összefoglalása folytán nem állapítható meg a különböző vagyoni helyzettel s társadalmi jelleggel bíró egyének halálozása. Meglepő viszont az őstermelő osztálynak kedvezőtlenebbül alakuló halandósága, mint az ipari foglalkozást űzőké, a mi csak úgy lehetséges, hogy a nemzetiségek tulnyomó része e foglalkozáshoz tartozik s ép ezért az őstermeléssel foglalkozók halálozási arányszámában a foglalkozáson kívül az egyes nemzetiségeknek kulturai elmaradottsága is kifejezésre jut. A véderő kedvező halandóságát jól ismert kormegoszlása eléggé megfejtí. De itt is nyilvánvalóvá lesz, hogy mily messze állunk még más államoktól közegészségi viszonyok tekintetében, mert Oroszország után, hol a hadsereg halandósága 1000 lélekre számítva 5'32, az osztrák-magyar monarchia következik (5'06), míg Olaszországban ez az arányszám 4'87, Franciaországban 4'58, Németországban meg csak 2'32.

Nyilvánvaló, hogy sem a tudomány igényeit nem elégíti ki, sem az egészségügyi igazgatásra nézve nem elégséges egyedül a halálesetek számának, avagy a halandóság alakulásának ismerete, hanem feltétlenül szükséges azonkívül lehetőleg minél megbízhatóbb tudomást szerezni azokról az okokról is, a melyek közvetlen eredménye gyanánt áll be a halál. Sőt tovább lehet menni s a mint igen helyesen jegyzi meg Kenéz: »a halált okozó betegségek adatait nyújtó, u. n. mortalitási statisztikán kívül kívánatos volna az összes betegségekre kiterjedő u. n. morbiditási statisztika beható művelése is, mert hiszen nemcsak a halállal végződő betegségeknek van meg a maguk szomorú jelentősége, hanem az emberi szervezet rendes testi vagy lelki állapotának minden hosszabb időre történő és nagyobb mértékű megzavarása is nyomoruságot, szenvedést, idő- és munkaveszteséget jelent s a nemzeti jövedelem csökkenésével jár«. Bár ily fontos

tények fűződnek hozzá e statisztikákhoz, mégis azok még mai nap is nagyon fejletlen állapotban vannak s még mindig igaza van Mayrnak, hogy »nemzedék nemzedék után hull a sírba, a nélkül, hogy megbizható felvilágosítással birnánk azon okokról, a melyek a halált előidézték«. A közlemény terjedelme nem engedi meg, hogy a hiányokra részletesebben rámutassunk s mivel még egységes nomenclatura hiányában nemzetközi összehasonlításokat is alig végezhetünk, elégségesnek tartjuk, ha egy-két betegségre utalunk, a melyek legnagyobb pusztitást végeznek az emberek tömegében.

A mi népmozgalmi statisztikánk a halálokokat 3 csoportba sorozza; az első csoportot a fertőző betegségek, a másodikat az egyéb természetes betegségek, az utolsót pedig az erőszakos halálokok alkotják. Fertőző betegségekben évenként hazánkban 130—140 ezer egyén hal el s közel egy negyedét teszik az összes halottaknak. 1905-ben például 560.921 haláletet közül 138.348 esett a fertőző betegségekre, vagyis 24·7%. Az egyéb természetes halálokok csoportjára a halottaknak rendszerint több, mint két harmadrésze esik (1905-ben 72·9%), míg erőszakos halál által évente a Magyar birodalomban mintegy 12—13 ezer ember pusztul el (1905-ben 13.502). A fertőző betegségek közül legtöbb áldozatot szenved a gümőkór, évente közel 100 ezret (1905-ben 89.120). Különösen a tüdővész óriási pusztitást végez népünkben. Hazánkban 100.000 lélekre évente mintegy 380—400 tüdővész által okozott haláletet jut, míg Ausztriában mintegy 300—330, Irhonban csak 216, Norvégiában 198, Svájcban 188, a Németbirodalomban 186, Németalföldön 133, a szorosán vett Angliában 120, Olaszországban 120, Belgiumban 108. Annál szomorubb ez a statisztika, mert évről-évre emelkedik szóban levő betegségben elhaltak arányszáma. Bár sokat tárgyalunk e kérdéstről, igazi erélyes intézkedést, mely javitaná a helyzetet, nem foganatosítunk. Nincsenek kellő számmal sanatoriumaink, a hol a kezdő betegek gyógyíttatnának. Arról sem igen hallunk, hogy a kiváló francia Calmette buvárkodásának köszönhető »dispensaire antituberculeux«-k kellő számmal létesíttetnének, holott ezek külföldön nagyon beváltak. Ezek a speciálisan tüdővész miatt létesített poliklinikák kettős czéllal birnak: 1. a gyógyulásra alkalmas betegeket kiválasztani, sőt a nép között azokat kikutatni s megfelelő kezelésnek alávetni, 2. a fertőzés forrásait elhárítani, illetve ártalmatlanná tenni. Helyes volna, ha minálunk is Németország mintájára teljes erélylyel a kormány venné kezébe ez ügyet. Itt ugyanis Fränkel felhívására a kormány támogatásával ugyszólván az összes egyetemi és más nagyobb városokban is létesíttettek ily intézmények.

A nem fertőző természetes halálokok között különösen kettő érdemel említést: a veleszületett gyengeség és az aggkori kimerülés. Az előbbire esik évente a halottaknak mintegy 13—14%-a, az utóbbira, a legtermészetesebb halálnemre 12—13%-a. Kedvező jelnek tekinthetjük közegészségügyünk szempontjából, hogy míg a veleszületett gyengeség folytán elhaltak aránya évről-évre csökken, addig azoknak az aránya, kik aggkori végkimerülés folytán halnak el, emelkedik. Az előbbi betegség folytán ezer

lakosra jutott haláleset az 1896—1900. évek átlagában 4·1, az 1900—1905. években pedig 3·6, míg az aggkori végkimerülés folytán elhunytak arányszáma az 1896—1900. évekre terjedő időszakban 3·2 volt, jelenleg pedig 3·5. Sok halált okoznak még hazánkban a tüdő- és mellhártyagyulladás, azonkívül a különböző görcsök.

A nem természetes halálokok között az öngyilkosság bir nagyobb jelentőséggel. A statisztika az öngyilkosságoknak a 19-ik század folyamán erős emelkedéséről tesz tanuságot. Hogy csak az utóbbi időkre legyünk tekintettel, azt észleljük, hogy hazánkban 1891-től 1895-ig százezer lakosra csak 11·5, 1895—1900-ig 15·5, sőt ma már 20 öngyilkosság esik. Angolországban 1861—1865. évekre terjedő időszakban 65, 1895—1900-ig ellenben 89 volt a százezer lakosra eső öngyilkosságok száma. Svédországban ugyanezen idő alatt 76-ról 151-re, Belgiumban 69-ről 119-re emelkedett a szóban forgó arányszám. Az öngyilkosságok arányszámának csökkenését észlelhetni Ausztriában, hol 1881—1885-ben 163, míg 1896—1900-ban 156 volt, és Németországban, a hol a 15 ezernél nagyobb lélekszámmal biró városokban az öngyilkosok arányszáma 1877—1881-től, midőn 310 volt, 1900-ig 245-re szállott alá. Franciaországra nézve Wirminghausnál találunk adatokat, ki szerint 1826-tól 1893-ig az öngyilkosságok arányszáma több, mint megkétszereződött. Poroszországot illetőleg Baer azt találta, hogy az öngyilkosságok száma a 19. század utolsó három évtizedében úgy alakult, mint 100:218·8. Az öngyilkosságoknak emelkedése kapcsolatos a mind erősebbé váló kultúrával, a folyton lüktetőbbé váló gazdasági élettel, mely testet, szellemet jobban és jobban igénybe vesz és végül a valósi élet hanyatlásával, a mely ma már kevés vigaszt nyújt a megtört és kétségbeesett jellemeknek. A napról-napra fokozódó idegességgel, a létért való erősebb küzdelemmel arányos emelkedést mutat az öngyilkosok szomorú statisztikája is. S hogy mily arányokban fokozódik korunk idegessége, mi sem igazolja jobban, mint az öngyilkosságnak mind gyakoribbá válása a gyermekeknél. A mit még Gasper 1825-ben hihetetlennek tartott, hogy a gyermekek között nagyobb mérvűvé váljék az öngyilkosság, arra már Ottingen 1882-ben megjelent moralstatisztikájában óva int. Rehfish utal Porosz-, Franciaországra és Dániára, hol mindenütt igen nagy a gyermeköngyilkosok száma. Siegert a gyermeköngyilkosság problémájáról írott művében pedig addig jut, hogy a mai kort a gyermeköngyilkosságok korszakának nevezi. Morselli szerint különösen a nagy városokban nő félelmetesen az ifjú öngyilkosok száma, úgy hogy ezek (20 éven aluliak) $\frac{1}{4}$ -ét teszik az összes öngyilkosoknak. Már magába véve az, hogy a civilisatio emelkedésével az öngyilkosságok száma nemcsak abszolút, hanem relativ mértékben is nő, kedvezőtlen jelenség, de még szomorúbbá teszi a helyzetet az, hogy az életuntság a gyermekkorra is átragad.

Igy nagyjában megismerkedve népünk halandósági viszonyaival, áttérünk annak vizsgálatára, mint alakul hazánkban a népesség élettartama.

Az idealis állapot az lenne, ha az emberek elérnék a fizio-

logiai maximális életkort, vagyis csak aggkori végkimerülés által mulnának ki. Mózes első könyvében találni, hogy az embernek legalább 120 évig kellene élni. Buffon és más kutatók a természetes életkort az embereknél és állatoknál a növési korszak 5—6-szorosára teszik. A növés az embereknél körülbelül 20—25 évig tart, tehát az élettartamnak legalább 100 évnek kellene lenni. A valóságban különböző okok hatása folytán nagy eltérés van az elmélet által megállapított élettartamtól s a való tény az, hogy csak igen kevesen érik meg a természetes életkort, mert mint helyesen mondja Baer, az emberek tulnyomó része korai halállal mulik ki az öröklött betegségek és a szerzett gyengeség, valamint a minden tekintetben kedvezőtlen életviszonyok folytán. Az a nagy erőkifejtés, a mit ma különösen az alsóbb néposztályoknak ki kell fejteni a létérti küzdelemben, nagy részét az embereknek idő előtt sirba viszi.

Minden nemzedéket Lexis szerint három csoportba lehet osztani: az elsőbetartoznak az életképtelenek, a kik a 10-ik életév elérése előtt hálnak el, a másodikba a némileg életképesek, a kik 10 és 60 év között hálnak el és a harmadik életcsoportot azok képezik, a kik legalább megközelitik a természetes életkort, ez a normális életkoruak csoportja. Hazánkban halandósági tábláink szerint egy nemzedékből mintegy 38°/_o hal el a 10-ik életév előtt és pedig 20°/_o az első életévet sem tölti be; körülbelül 40°/_o esik a második csoportra, míg a normális életkornak csoportjára csak 22°/_o jut. A 10-ik év előtt elháltak nagy része különböző betegségek és szervezeti hiányok, jó része pedig a rossz táplálkozás és túlhiányos gondozás folytán pusztul el. A középső csoport több, mint egyharmadának a tüdővész okozza halálát, de jelentékeny része áldozata az öröklött szervezeti gyengeségnek, a mely csökkenti az ellenállási képességet a kedvezőtlen külső körülményekkel szemben. Végül a normális életkorú egyének közül mintegy 40°/_o aggkori gyengeség, a többi rész ellenben járványok, balesetek, betegségek stb. folytán hal el.

Ha a népesség átlagos életkorát vizsgáljuk, a melyet valamely nemzedék tagjai által elért életévek összegének a tagok számával való elosztása utján nyerünk, azt találjuk, hogy nálunk az átlagos életkor ugy a férfiakat, mint a nőket illetőleg 26·7 év. Mily messze állunk tehát a 35 éves átlagos kortól, a melyet a XIX. század közepén élő statisztikusok hirdettek hiányos adataik alapján. Noha nemzetközi adatok erre nézve nincsenek, mégis bátran állithatni, hogy az átlagos élettartam a külföldi államokban sem sokkal magasabb, mint nálunk. Magasabb valamivel az átlagos életkor az anyaországban, mint a társországokban, a mit részint a születések ritkább volta, de még inkább a kedvezőbb halandósági viszonyok okoznak. Az egyes országrészeket tekintve a Duna jobb partja áll első helyen részint az itt legnagyobb mértékben duló egygyermekrendszerrel, részint már említett közegészségügyi viszonyainál fogva, majd a Tisza-Maros szöge és a Királyhágón tul következnek, mely országrészekben legkisebb a születések száma. Legalacsonyabb viszont az átlagos életkor a Tisza két partján, tehát a legsza-

porább két országrészünkben. Mindennek számokkal való bemutatására szolgáljon a következő összeállítás:

	V o l t	
	a férfiak átlagos életkora kifejezve	a nők években
Duna balpartja	26·4	27·0
Duna jobbpartja	27·8	27·7
Duna-Tisza köze	26·6	26·6
Tisza jobbpartja	25·5	26·2
Tisza balpartja	25·8	25·3
Tisza-Maros szöge	27·3	27·1
Királyhágón tul	27·7	27·3
Magyarország	26·8	26·8
Horvát-Szlavonországok	26·4	26·1
Magyarbirodalom	26·7	26·7

A vármegyei törvényhatóságok közül legmagasabb az átlagos életkor ugy a férfiakat, mint a nőket tekintve Baranya vármegyében, az előbbieké 30·4, az utóbbiaké 30·1 év, a míg legalacsonyabb a férfiak átlagos életkora Ungban 23 év, a nőké pedig Máramarosban 23·6 év. Magasabb az átlagos életkor továbbá a városokban, mint a vidéken. Különösen a nőknél mutatkozik éles különbség, mert míg a vármegyékben 26·7 év az átlagos életkor, addig a városokban 27·8, a mit a születések jóval kisebb számával lehet indokolni. Nemzetiségek szerint kutatva az átlagos életkor alakulását, arra az eredményre jut az ember, hogy az oláh többségű törvényhatóságok magasabb életkorral bírnak, mint a magyar többségűek, viszont ezek átlagos életkora magasabb, mint a tót többségű törvényhatóságoké.

	Volt ugyanis az átlagos életkor a legalább 75%-os		
	magyar többségű	tót törvényhatóságokban	oláh
a férfiaknál	26·8	25·4	27·8
a nőknél	26·9	26·2	27·0

A tót többségű vármegyék férfinépességénél a kivándorlás érezteti erősen hatását, mely az egészséges és productiv korban levő egyének nagy részét elvesziti. Az oláhok magasabb átlagos életkora viszont távolról sem jelenti a magyar fajnál nagyobb életerejüket, hanem ez csak pregnans kifejezője szaporátlan-ságuknak.

Tagadhatatlan, hogy nagy óvatossággal és körültekintéssel az átlagos életkorra vonatkozó adatokból is lehet némi következtetéseket vonni, mégis tekintettel arra, hogy a születések száma, a népesség kormegoszlása, a vándorlások stb. nagyon befolyásolják ez adatokat, ennek folytán igen könnyen tévutra vezethetik az embert. Igen gyakran ugyanis magas átlagos életkor kedvezőtlen okok eredménye, pl. alacsony a születések

száma, vagy mint helyesen jegyzi meg Kenéz, egy kiháló félben lévő népnél egyre nő az átlagos életkor, anélkül, hogy ebben kedvező jelenség nyilvánulna. Ép ezért az átlagos korra vonatkozó adatoknak társadalompolitikai jelentőségük nincsen, azokból a közegészségügyről, jólétről stb. véleményt alkotni lehetetlen.

Míg az átlagos életkor nem egyéb, mint egyszerű matematikai abstractio, a melynek alig van némi jelentősége, addig a valószínű élettartamra vonatkozó adatok valóságos hű reflexképét adják nemcsak a népesség halandóságának, hanem egyúttal mély bepillantást engednek a társadalmi viszonyok felismerésébe is. Valószínű élettartam alatt értendő pedig az az időpont, midőn a valószínűség egyforma nagy arra, hogy valaki életben maradjon vagy meghalt legyen, azaz a hol az elhalálzási s a megélési valószínűség = $\frac{1}{2}$ -lel. Eszerint tehát valamely összeség valószínű élettartamának kifejezésére az az időpont szolgál, a meddig az összeségnek fele kihalt.

A Magyarbirodalom népességének az ujszülöttekre vonatkozó valószínű élettartamát egybevetve más államokkal, az alábbi táblázat mutatja be:

Volt ugyanis

	a férfiak		a nők	
	valószínű	élettartama	valószínű	élettartama
	év	hó	év	hó
Magyarbirodalom . .	40	3	39	5
Svédország	61	8	65	6
Dánia	60	10	65	1
Norvégia	59	11	65	2
Belgium	54	8	60	2
Franciaország	54	—	59	6
Olaszország	52	11	53	2
Angolország	51	8	56	6
Svájc	51	2	55	4
Németalföld	51	—	54	7
Poroszország	49	5	55	10
Ausztria	41	5	45	4

Az összes felsorolt államok között legkisebb az ujszülöttek valószínű élettartama nálunk s egyedül Ausztria az, mely némileg megközelít bennünket, míg a többi államok 9–21 évvel vannak előnyben velünk szemben. Annál kedvezőtlenebb a mi helyzetünk, mert nem egy állam adatai régiebbek, mint a miénk s több, mint valószínű, hogy ez országokban jelenleg még magasabb az ujszülöttek valószínű élettartama. Intő például szolgálhatnak e száraz számok arra, hogy több súlyt fektessünk az emberi élet gondozására, továbbá fejlesszük közegészségügyünket, de különösen törekedjünk az ez adatokban legélesebben kifejezésre jutó nagy gyermekhalandóság megszüntetésére. Igaz ugyan, hogy már klimatikus viszonyainknál fogva sem érhetjük el az északi államok valószínű élettartamát, de meg van adva viszont a lehetősége annak, hogy a népesség élettartamát a vagyoni és társa-

dalmi viszonyok kellő javításával s közegészségügyünk fejlesztésével legalább 50 évig emeljük, mely körülbelül normalis alsó határnak tekintendő az európai államokra nézve. Hogy ez lehetséges, arra például szolgálhatnak ép a többi államok, a hol az utolsó évtizedekben a valószínű élettartam erősen emelkedett. Angliában 1870-től férfiagnál, nőknél egyaránt 4 évvel, Dániában 1885-től a férfiagnál 4, a nőknél 5 évvel, Svédországban 1870-től mindkét nemnél 7 évvel, Svájcban 1876-tól pedig 4 évvel, Franciaországban 1860-tól a férfiagnál 11, a nőknél meg 14 évvel lett magasabb a valószínű élettartam.

Mily pusztitást végez a gyermekhalandóság népünkben, legnyilvánvalóbbá lesz azokból az adatokból, a melyek valamely későbbi korévbe tartozó összességnek valószínű élettartamára vonatkoznak. A mi halandósági tábláink a 7 és 22 évesek valószínű élettartamáról is tartalmaznak adatokat. Ezeknek megfelelő adatokkal a külföldi országok részéről nem rendelkezünk. Nem követünk el azonban nagy hibát, ha a külföldi országokra nézve a 10 és 20 évesek adatait vesszük irányadóknak. A Magyarbirodalomban a 7 éves férfiak valószínű élettartama 62 év 3 hó, a 22 éveseké 64 év 5 hónap, a 7 éves nőké ellenben 61 év 5 hó, a 22 éveseké 64 év 3 hó. Az alább felsorolt államokban volt:

	a 10 éves				a 20 éves			
	férfiak		nők		férfiak		nők	
	v a l ó s z i n ű é l e t t a r t a m a							
	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó
Ausztria	62	6	63	8	63	5	64	9
Poroszország . . .	63	4	66	11	64	2	67	7
Franciaország . . .	63	8	67	1	64	8	68	1
Belgium	64	4	68	1	65	1	68	10
Norvégia	67	2	70	7	68	8	71	10
Svédország	68	4	70	10	69	4	71	8

Az óriási különbség tehát, mely az újszülöttek valószínű élettartamánál volt, a magasabb korokban részint elenyészik, részint erősen mérséklődik, a mi csak úgy lehetséges hogy az ország népessége, ha a gyenge szervezetű gyermekek elhalnak, erősen életképes. Még egy másik érdekes jelenséget tárnak elénk a valószínű élettartamra vonatkozó összeállítások. A külföldi országokban ugyanis a nők rendszerint magasabb valószínű élettartamnak örvendenek, mint a férfiak, míg nálunk a férfiak javára mutatkozik — igaz ugyan, hogy jelentéktelen — különbözet. Annál feltűnőbb ez, mert tudvalevő, hogy a leánycecsemők halandósága jóval alacsonyabb, mint a fiuké. Okát e ténynek alig lehet másban keresni, mint abban, hogy nálunk a magasabb korokban, kivált a fogamzás korában a nők halandósága igen magas, továbbá a születések és így az ezek folytán beálló halálozások is gyakoriabbak, mint a többi államokban.

Hazánk egyes részeit tekintve a valószínű élettartamok következőkép alakulnak:

	V o l t																			
	az ujszülött				a 7 éves				a 22 éves											
	férfiak		nők		férfiak		nők		férfiak		nők									
	v	a	l	ó	s	z	i	n	ű	é	l	e	t	t	a	r	t	a	m	a
év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	
Duna balpartja	39	6	42	10	60	9	62	1	63	1	64	1								
Duna jobbpartja	47	11	46	5	65	4	63	9	66	11	66	—								
Duna-Tisza köze	39	11	40	5	62	3	62	9	64	6	65	7								
Tisza jobbpartja	43	8	46	2	60	8	62	1	62	10	64	—								
Tisza balpartja	37	3	35	2	61	—	58	5	63	8	62	1								
Tisza-Maros szöge	36	6	34	6	61	5	60	2	64	—	63	6								
Királyhágóntúl	39	—	37	11	62	1	60	5	64	6	63	7								
Magyarország	40	8	40	3	62	3	61	5	64	5	64	3								
Horvát-Szlavonországok . .	36	7	35	2	60	9	58	9	63	3	62	—								
Magyar birodalom	40	3	39	5	62	1	60	11	64	3	63	11								

Lehetetlen, hogy fel ne tűnjön mindenkinek a birodalom egyes közjogi részei közt levő éles különbség, a mit a kulturális különbségek, az egészségügy és a halandóság eltérő volta eléggé megmagyaráznak. A műveltséggel, vagyoni viszonyokkal és közegészségügygyel való szoros összefüggését a valószínű élettartamnak igazolja a Dunántúl, a hol az ujszülöttek valószínű élettartama a legmagasabb, a 7 és 22 éveseké pedig megközelíti nem egy külföldi ország körülbelül hasonló népességének valószínű élettartamát. Legrosszabbak a viszonyok a felvidéken és a Királyhágón túl, mely részekben ugy a kulturális, mint az egészségügyi viszonyok a leggyengébbek. Igen erősek az ellentétek a valószínű élettartamot illetőleg az egyes törvényhatóságok között; míg például Belovár-Kőrösben, Vas megyében, Székesfehérvárt, Budapesten az 50 évet meghaladja a férfi ujszülöttek valószínű élettartama, addig Verőczében csak 16 év, Verseczen pedig, a hol hazánk területén a gyermekhalandóság a legnagyobb és szinte ijesztőnek mondható, mert az ujszülötteknek egyharmada hal el az első életév elérése előtt, csak 10 év és 8 hónap. Hasonlók az ellentétek a nőknél is.

Igen élesen jut kifejezésre a valószínű élettartamnál a városi élet hatása. A vidéken a férfiak, a városokban a nők valószínű élettartama nagyobb, a mint ez a következő adatokból kitünik:

	V o l t																			
	az ujszülött				a 7 éves				a 22 éves											
	férfiak		nők		férfiak		nők		férfiak		nők									
	v	a	l	ó	s	z	i	n	ű	é	l	e	t	t	a	r	t	a	m	a
év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	
a vármegyei } törvényható-	40	5	38	8	62	7	60	11	64	11	63	10								
a városi } ságok	40	4	45	7	56	6	62	4	58	9	64	6								

A férfi ujszülöttek valószínű élettartamában jelentéktelen eltérés látható a város és a vidék között, míg a nőknél érzékenyebb a különbség. Különben összhangzóak ez adatok a halandóságra vonatkozó adatokkal, melyek a városi életnek az emberi szervezetre erősen destructiv hatásáról tanuskodtak. Az ujszülötteknél a városok javára mutatkozó előny csak látszólagos, mert ha jelen esetben is kihagyjuk a fejlett közegészségügyi igazgatással bíró Budapestet, akkor a férfi ujszülöttek valószínű élettartama

37 évre száll alá, a nőké pedig 40 évre. Megjegyezzük, hogy az összehasonlítás nem egészen pontos, mert az összeállításban levő adatok a birodalom területén fekvő összes városokra vonatkoznak, míg az utóbbi adatok csak az anyaország területén levő városokra. Megengedhető ennek daczára az összevetés azért, mert az összes és a csak az anyaországban levő városok újszülötteinek élettartamában a férfiaknál 5, a nőknél csak 1 hónap különbség van. A férfiaknál az elég jelentékenynek mondható eltérést az élettartam alakulásában a városok rovására a vidékkel szemben az újszülötteket illetőleg a nagyobb gyermekhalandóságnak, a későbbi korokban pedig annak tudhatni be, hogy városokban a férfiak halandósága a foglalkozási viszonyok folytán sokkal kedvezőtlenebb, mint a vidéken. A nőknél ellenben emelkedő korról a város és vidék között mindinkább egyensúly áll be s a mint lehet látni, az újszülötteknél a városi törvényhatóságok javára mutatkozó 7 évi többlet, mely a városi leánygyermekkedvezőbb halandóságának a következménye, a 22 éveseknél már egy évvé törpül, a mit a nők városi foglalkozási viszonyai okoznak. Ugy a városokban, mint a vidéken viszont általában véve a férfiak valószínű élettartama túlhaladja a nőké. Természetesen vannak kivételek, mint a Duna bal- és Tisza jobbpartja, a mely országrészekben a nők magasabb valószínű élettartammal bírnak, mint a férfiak, a mi a kivándorlásnak tudható be, mely a férfiak halandóságát kedvezőtlenül befolyásolja.

Már a halandósági adatok is a magyar fajnak a nemzetiségeknél nagyobb életerejéről és hatalmasabb szívósságáról tettek tanuságot. De még inkább e mellett szólnak a valószínű élettartamra vonatkozó adatok, melyek szerint a 75%-os magyar többségű törvényhatóságokban több, mint 6 évvel kedvezőbben alakul a férfi újszülöttek valószínű élettartama, mint az ugyanolyan többségű oláh és majdnem 7 évvel kedvezőbben, mint a megfelelő többségű tót törvényhatóságokban. A nőket illetőleg pedig azt találjuk, hogy a magyar és tót törvényhatóságok közt kevés az eltérés, míg a magyar többségű törvényhatóságokban a nők valószínű élettartama számottevően jobb, mint az oláh többségűekben. Nagyrészt ugyanazok az okok működnek itt közre, a melyeket a halandóság ismertetésénél már bővebben fejtegettünk, s a melyeken kívül még a faji jellegnek kell tulajdonítani nagy jelentőséget. De nemcsak az újszülöttek, hanem ha valamely későbbi életkorba tartozóknak, pl. a 7 vagy 22 éveseknek, a hol a gyermekhalandóság befolyása már elimináltatott, vizsgáljuk a valószínű élettartamát, akkor is arra a meggyőződésre jutunk, hogy ez mindig a magyarság javára alakul, annak daczára, hogy jórészt városokban él, a hol az életveszélyeztetés jóval nagyobb, mint a vidéken. Ennek igazolására idézzük a következő adatokat, melyek szerint volt ugyanis:

a legalább 75%-os	az újszülött				a 7 éves				a 22 éves				
	férfiak		nők		férfiak		nők		férfiak		nők		
	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	év	hó	
magyar } tót } oláh }	törvény- hatósá- gokban	41	7	41	8	62	3	62	7	64	5	65	2
		34	3	40	1	58	—	58	11	60	5	61	8
		35	9	35	1	60	11	58	7	64	2	62	6

Végeredményben megállapíthatjuk tehát, hogy úgy halandósági tábláink, mint egyáltalán halandósági statisztikánk sok kedvező és biztató jelel tesznek tanuságot, de egyuttal sok hiányra is rámutatnak, (kivándorlás, nem megfelelő gazdasági viszonyok, közegészségügy elmaradottsága stb.), a melyeket mielőbb orvosolnunk kell, hogy nemzetünk zavartalan és biztos fejlődését lehetővé tegyük. A felhasznált adatok természetesen nem meritik ki teljesen a halandósági statisztika dús anyagát; még sok részletkérdés van, mint pl. évszakok, időjárás befolyása a halandóságra, halálozási és életvalószínűség stb., melyek közérdeküknel fogva is bővebb megvitatást érdemelnének, de ez alkalommal tisztán a legfőbb dolgok kiemelésére szoritkoztunk, hogy legalább nagyjában megismerhessük népünk közegészségügyi és halálozási viszonyait.

Bud János.

Aradváros közgazdasági leírása. III.

A *gyümölcstermelés* terén nem találkozunk örvendetes jelenségekkel. A város területén és határában mindössze 70.302 gyümölcsfa van s az ültetés igen lassan megy; az itteni népnek nem igen van érzéke a gyümölcsészet iránt. A főbb gyümölcsfajok ily mennyiségekben vannak képviselve:

Alma	8.322
Körte	5.681
Cseresnye és meggy	7.454
Szilva	21.955
Eper	16.968

Nemesebb gyümölcsfajok csak egypár kertben találhatók; a nép birtokában levő fák közönséges gyümölcsöt teremnek, a mikor épen teremnek. Mert nem fordítanak elég gondot az ápolásra, még a hernyózást se végzik elég lelkiismeretesen, nem csoda aztán, ha a gyümölcs egy része éretlenül lepotyog, mert megférgesedett. A gyümölcsöt helyben a piacokon kicsinyben adják el és a házi szükséglet kielégítésére használják, mert az iránt nagyon kevés kereslet mutatkozik rossz minősége miatt.

A mezőgazdasági munkásviszonyok tekintetében jegyezzük még meg, hogy elegendő munkás van és azok mindig el vannak látva munkával. A gazdasági munkabérek az 1905. évben így alakultak fillérekben:

	Tavaszzsal	Nyáron	Őszszel	Télen	Évi átlagban
Férfi napszám	2·30	3·60	2·30	1·80	2·50
Női »	1·60	2·40	2—	1·20	1·80
Gyermek napszám	70	80	70	—	73

A munkanemek szerinti napszám a következő: kapálásért 130, aratásért 360, cséplésért 280, kaszálásért 240, tengeri törésért 150.

Végül megemlítjük, hogy az aradi földművelő népnek kevés érzéke van a biztosítás iránt. A házat még többé-kevésbé biztosítja, de már a termésével nem igen törődik. A gazdaságok közül biztosítva van épület 1.598, gabona 53; átalánybiztosítás van 18, jégkár elleni 20. Ez utóbbit legjobban elhanyagolják, pedig sokszor megadják az árát keservesen.

Ipar. Már a város történetét tárgyaló bevezető sorokban érintettük, hogy Arad újjáalakulásának korszakában nagyobb számmal telepedtek le területén az iparüzők és Arad csakhamar — az akkori idők viszonyaihoz és szükségleteihez képest — jelentékeny ipari központtá lett. Természetesen ez az ipar abban az időben első sorban és csaknem kizárólag a nép mindennapi szükségletének fedezésére szoritkozott; a magasabb igényű közönség, az úri rend, a nagybirtokosság, mely a környéken lakott, de a vagyonosabb városi polgárság is, Bécsből szerezte be ipari szükségleteit. Így az ipar elég kezdetleges volt, bár kezdetlegessége dacára jól ment az iparosok dolga: a vásári forgalom, a melynek számára portékáikat készítették, bőven ontotta a pénzt s meggazdagodtak. A legtöbb szép nagy egy- és kétemeletes ház a város főutcáján iparos-családoké volt a mult század első felében. Gyáripára akkorában még egyáltalán nem volt a városnak, s mint minden egyéb téren és minden más városban, az ipari téren és itt is csak az alkotmányosság visszanyerése után támadt az igazi lendület, mikor az alkotás vágya az ipar terére is kiterjeszkedett. Jelentékeny, izmos, erőteljes központja fejlődött ki abban az időben Aradon a szesztermelésnek és a malomiparnak. Nagy befektetéssel, modern berendezéssel keményítő-, gyufa-, bőrgyárak, fűrésztelepek létesültek. De csakhamar rossz idők következtek. Az első lelkesedés lángja lohadni kezdett és az erők nem tartottak lépést az akarattal. A kezdeményezések nyomában nem járt siker. A nagy pénzügyi válság és az 1873-iki kolera-járvány oly mértékben szegte szárnyát egyszerre minden ipari munkásságnak, hogy a viszonyok hirtelen nyomasztókká lettek: egymás után dőltek romba az előző évek viruló, szép jövőt ígérő alkotásai. Az aradi gyárak egy része bezárta kapuit, az általános pangás szinte ijesztő lett. A rázkodás-okozta kár több millióra ment s erős iparos-házakat, ipari vállalatok körül érdekelt családokat és intézeteket ért. Csaknem egy egész évtizedig tartott az ezután bekövetkezett pangási korszak. Csak a nyolczvanas évtized elején kezdett az iparra kedvezőbb idő derengeni. Jó termékek, magas gabonaárak lendületet adtak a forgalomnak. Ujabb nemzedék lépett sorompóba, mely már a modern haladás eszközeit vitte bele a küzdelembe. Az iparosok tökéletesebb készítményei iránt fokozott érdeklődést tanusított a fogyasztó közönség is. Ez az átalakulás Aradon számottevő eredménnyel járt. A butoripar, a fa- és fémipar, a kocsigyártás, a szijgyártóipar stb. csaknem egészen kiszorították az idegen készítményeket, sőt a déli és keleti országrészek távolabbi vidékein is piacot szereztek czikkeiknek. A nagyipar is megszabadult részben a nyomástól, mely alatt szenvedett, bár a közönség bizalmatlansága megmaradt s azóta ipari vállalkozáshoz alig lehet a tőkét megnyerni. A mely iparvállalat részvénytársasági alapon áll, az még a régibb időből származik, a mit pedig újabban alapítottak, az vagy jelentéktelen, vagy pedig a tőkéje nem aradi forrásokból származik. Így többek között a gázvilágítási vállalat, a villamosági üzem, a szalmaanyag-gyár, a Benoid-gázgyár r.-t. mind idegen tőkecsoportok anyagi támogatásával keletkeztek.

A szorosabban vett iparban foglalkozó önálló iparüzők és

vállalatok számát a főbb iparcsoporthoz szerint való összeállításban íme ezekben adjuk:

Vas- és fémipar	126
Gépipar	40
Közlekedési eszközök	22
Építési ipar	113
Faipar	143
Butor- és díszítőipar	27
Agyag- és üvegipar	10
Bőripar	18
Fonó- és szövőipar	31
Ruházati ipar	503
Papíros-ipar	5
Sokszorosító-ipar	19
Arany- és ezüstárúk	15
Vegyészeti ipar	11
Élelmezési ipar	347
Egyéb iparok	176
Összesen	1.618

Ebbe az összeállításba nem vettük fel az igen nagy számban levő varrónőket (212), a mosó- és vasalónőket (251), valamint a vándor- és házi iparosokat sem, a kik a népszámlálásnál az iparosok között vétettek fel, a kik bizonyos mértékig iparosok ugyan, de még sem tekinthetők olyan iparüzőknek, a kiknek a munkássága egy várost industrialis szempontból emelhetne. A fentebb kitüntetett 1.618 iparos közül 1.284 tartozik a képesítéshez kötött mesterségekhez, tehát ennyi tagja van az aradi ipar-területnek. A többi gyáros, és olyan ipart üző, a kinek nem kell a szakbeli képesítését igazolni: korcsmáros, kávéstb. A képesítéshez kötött iparosoknál 2.982 segéd és 1.457 inas dolgozik, a segédszemélyzet tehát 4.439 főre rug. A képesítéshez nem kötött 334 iparos leszámításával tehát 3.333 egyén marad a gyárak munkásaira és a nem-képesített iparosok segédszemélyzetére. Miután aszorosabban vettiparral foglalkozók országos átlagban 14·48%-jártették a lakosságnak, látható, hogy Aradnak az iparban foglalkozó népessége ezt az átlagot meghaladja.

Hogy mindenekelőtt a nagyiparral foglalkozzunk, ide iktatjuk a részvénytársasági alapon álló nagyobb iparvállalatokra vonatkozó adatokat, melyek eme gyártelepek felől meglehetősen tájékoztató képet nyújtanak:

	Részvény- tőke	Tartalékok	Az üzletbe fektetett tőke	Üzemi bevétel	Nyereség
	k o r o n á k b a n				
Széchenyi-gőzmalom	576.400	669.325	531.901	448.796	100.305
Weitzer-féle waggongyár	2,555.750	1,764.974	3,490.908	1,226.781	252.635
Vendéglősök szikvizgyára	20.000	8.473	41.714	32.784	4.196
Gázvilágítási társulat	1,000.000	3.314	961.964	166.379	45.124
Villamosági társaság	900.000	59.000	1,163.81	163.557	45.274
Aradi vízművek	2,000.000	52.305	2,044.096	148.963	62.752
Nyomdatársaság	80.000	77.742	140.900	—	—

A gyárpar terén folytatott tevékenység az iparnak sokféle ágára kiterjed, mégis a legfőbbek, a legjelentékenyebbek a gépgyártás, a szeszgyártás és a malomipar. Ezekben olyan méretű, olyan termelőképeségű, berendezésű s olyan nagy munkáslétszámot foglalkoztató telepek állanak fenn, a minőkkel az országnak kevés vidéki városa rendelkezik.

Aradon ez idő szerint üzemben lévő gyárak jegyzéke következő:

Agyuemű- és paplangyár: Domán Sándor. Egyszerű és finomabb ágyfelszereléseket készít nagyobb mértékben. Szállít közkórházak és gyermekmenhelyek számára. Cikkei messzebb vidéken is el vannak terjedve.

Agyagpipagyár: Özv. Flam Lipótné. Közönséges égetett cseréppipákat készít a nép számára. Tizenöt-húsz munkást foglalkoztat. Készítményeit leginkább a vidéki kiskereskedők útján hozza forgalomba.

Agyagkályhagyár: Balogh Dávid. Cserép- és majolikakályhákat készít a helybeli és környékbeli fogyasztás számára. Az üzemben nagy helyet foglalnak el az égetett építési díszítmények. A telep versenyképes és készítményeivel több kiállításon nyert kitüntetést.

Bútorgyárak: Reinhart Fülöp, Lengyel Lőrincz, Steigerwald Alajos, Verbos Ádám és fiai. A bútorgyártás igen jelentékeny iparággá fejlődött Aradon és ipartechnikailag magasra emelkedett. A fővároson kívül nincs az országban olyan bútorgyártás, mint Aradon. Még a múlt század hetvenes éveiben is mind az egyszerűbb, mind a finomabb bútor Bécsből került az aradi elárúsító raktárakba, ma az aradi bútorgyárosok nem egy évadban abba a helyzetbe jutnak, hogy nem képesek a megrendeléseket kielégíteni. Eladási piacai Temes, Torontál, Krassó-Szörény és Hunyad megyékre terjednek. Forgalma meghaladja évenként a 3 millió koronát. Ez az iparág a gyárak házi termelésén kívül 20—25 kisiparosnak is állandó foglalkozást és keresetet biztosít.

Czementárú-gyárak: Kotsis Lajos és társa, Kemény Manó. Mind a két gyár czementből, sajtolás útján előállított csöveket, járdalapokat, koczkákat, vízvezetéki és csatornázási berendezéseket készít.

Czipőgyár: Az aradi czipészek termelő szövetkezetének van egy kisebb czipőgyára az aradi villamos közműhelytelepen, a kereskedelmi ministertől ajándékozott munkagépekkel felszerelve. Készít évenként 7—8.000 pár czipőt bolti eladásra, 3—4.000 párt megrendelésre. Feldolgoz 60.000 korona értékű nyersanyagot, kifizet munkabérben 28—30.000 koronát; foglalkoztat 52—60 munkást.

Czukorka-gyárak: Weisz Mór és fiai, Nyáry testvérek. Mind a két gyár czukorkákat, kanditokat, drageét készít izléses kivitelben. Jelentékeny forgalmukat az ausztriai behozatal rovására szerezték s cikkeik ma már erősen el vannak terjedve az egész Alföldön.

Ecetszesz-gyárak: Weisz Mór és fiai, Plesch Herman, Tedesehi Viktor. Az első a legnagyobb.

Élesztőgyár: Neuman testvérek. Gáj-külvárosban egy régebbi szeszgyárat alakítottak át sajtolt élesztőgyárrá, az aradi nagy szeszgyárnak a tulajdonosai. Élesztőgyártmányuk az egész országban el van terjedve.

Érzekoporsógyár: Limbek János és fia. Régóta fennálló vállalat; minden tekintetben versenyképes, üzeme azonban nem tágkörű.

Fűrésztelep: Ländler Aladár. Előbb két gőzfűrész volt Aradon, de az egyik leégett s most csak a régibb és nagyobb van üzemben. Ez évenként 80.000 köbméter fenyőfát dolgoz fel épületanyagká. Piaczát a város és a környék képezi. Külön iparvágánnyal van az államvasutak vonalához kapcsolva. Jól berendezett gyártelep modern gépekkel, nagy árúkészletekkel.

Gépgyártás: A legnagyobb és legjelentékenyebb gépgyártási telep a »Weitzer János-féle waggon-, gépgyár- és vasöntőde részvénytársaság« tulajdona. Készít vasuti kocsikat, mozdonyokat, hidfelszereléseket, öntvényeket, Diesel-féle hőmotorokat, Dürr-rendszerű vizesöves kazánokat, Berger-féle csővágókat, Freytag-féle tengelycsapágyakat stb. Munkásainak száma 1.600—2.000 között váltakozik. A hazai fogyasztáson kívül Bulgária, Rumánia, Görögország részére dolgozik.

Harangöntőde: Hönig Frigyes.

Légszeszgyár: Az aradi világítási és erőátviteli részvénytársaság gázgyára már 1869-től fogva fennáll s az utcai és magánvilágítást látja el. Mintegy huszonöt kilométernyi csőhálózata van s évenként 650—700.000 köbméter gázt termel. Az utcai lámpák száma 402. Termel a gyár azonkívül 8—9.000 métermázsa kokszt és kisebb mennyiségű kátrányt.

Likőr- és rumgyárak: A Weisz Mór és fiai, valamint a Nyáry testvérek czukorkagyárai egyben likőr- és rumgyártással is foglalkoznak. Különbféle lepárlatokat állítanak elő.

Műfestő- és vegytisztító-gyár: Müller József és fia. Nagy telep, gépekkel gazdagon felszerelve. A vidék csaknem összes nagy városaiban fióközletekkel bir. Állami gépsegélyben részesült.

Műmalmok. Két nagy műmalma van Aradnak, a »Széchenyi gőzmalom-részvénytársaság« és a Neumann testvéreké. Hatalmas két telep. Előbbinek 10 malomjárata és 26 hengershéke, utóbbinak 16 malomjárata és 43 hengershéke van. Előbbi 600, utóbbi 1.000 métermázsa lisztet képes naponként előállítani. Az előbbi rendszerint 170—180.000 q, az utóbbi 290—300.000 q gyártmányt készít. Ennek a két malomipari telepnek a készítményei már több mint harmincz év óta legjobb hírnévnek örvendenek és piacjai a belföldön kívül Ausztriára, Angliára, Franciaországra, Belgiumra és Hollandiára terjednek ki.

Papirgyártás. Az »Első magyar szalmaanyaggyár-részvénytársaság« papiros-félkészítményt (papiranyagot) állít elő szalmából. A készített anyagot a papirgyárak dolgozzák ki finom papirossá. A mezőgazdaság szempontjából fontos ipar, mert a gazdák jól tudják értékesíteni szalmájukat. A gyár évenként 35.000 mmázsa papiranyagot készít, melynek eddig $\frac{2}{3}$ része Ausztriába, $\frac{1}{3}$ része pedig Magyarországon kívül Oroszországba, Rumániába és a Svájcba került, tavaly azonban egy hazai

nagyobb papirgyár birtokába mentek át a vállalat részvényei s azóta az egész termelést itthon dolgozzák fel.

Pezsngőgyártás. Az Andrényi Kálmán utóda cég legutóbb létesített pezsgőgyárat, melynek első készítményei a múlt évben kerültek forgalomba.

Robbantó-szerek gyártása. »Dobiáschi és Dörner« cég »haloxylin« nevű robbantó-port, továbbá gyújtó-zsinórokat állít elő évenként 400.000 korona értékben. A hazában egyetlen gyár ebben a szakmában, a pozsonyi telepet kivéve. Csaknem valamennyi bányavállalat használja a készítményeit. Ugyanez a gyáros-cég külön gyártelepen kátrányos fedéllemezeket és kénlapokat is készít.

Szeszgyártás. Még a múlt század nyolczvanas éveiben hat nagy szeszgyár dolgozott Aradon s azok évenként 143.000 hektoliter szeszt gyártottak, nagy lendületet adva a forgalomnak, mert igen sok nyersterményt vásároltak és nagy munkásságnak adtak keresetet. A később megalkotott szeszadó-törvény szárnyát szegte ennek a nagy iparnak; a szeszgyárak egymásután szüntek meg s ez idő szerint csak egy szeszgyár van üzemben: a Neuman testvéreké a Gáj-külvárosban. Ez hatalmas, az idők folyamán ismételten kibővített modern ipartelep 7 kazánal, 900 lóerejű géppel és napi 80 hektoliter termelő-képességgel. A gyár több, mint 500 munkást és 80 hivatalnokot foglalkoztat; 300.000 mmáza nyersterményt dolgoztat fel. Az általa előállított megadózott szeszmenyiség tavaly 2,850.577 hektoliter-fokot tett. Kivitele az 1902–3-iki termelési idényben 23.600, az 1903–4-iki idényben 58.471 hektoliter volt.

Szikvízgyárak: Aradi vendéglősök szikvízgyára és I. aradi szikvízgyár. Csak a helyi fogyasztásra dolgoznak, összezsugorodott forgalom mellett. Arad város hatósága ugyanis fogyasztási adót vetett a szikvizre s azóta egy harmadára szállott le ennek a cikknek az eladható mennyisége.

Téglagyártás. Nagyon kifejlődött ipar és az utolsó évtized fokozott sietséggel végrehajtott építkezései több gyárnak adtak létet, most azonban már csökkenőben van, mert az építőipari munkások folytonos sztrájkmozgalma gátat vet az építkezéseknek. Nagyobb gyárak: az aradi közuti vasut- és téglagyár-részvénytársaságé és Pollák Sándoré a mikalakai határban, mind a kettő körkemenczével. Az előbbi 3,200.000 darab fali téglát, az utóbbi egy millió fali téglát és 300.000 darab fedélcserepet állít elő. Van még négy tégláégető, melyek azonban csak tábori kemenczékkel dolgoznak. Az összes téglagyártás évenként átlag 9,700.000 darabot tesz. A múlt év végén részvénytársulati alapon egy újabb nagy téglagyár létesült s kezdte meg működését.

Vasbutorgyár. Fleischer testvérek. Készít rézbutorokat lakások, vasbutorokat kórházak, laktanyák, kerti pavillonokat, padokat, székeket vendéglők számára, mintegy 150.000 korona értékben.

Vasgyárak és vasöntők. Fennebb már ismertettük a legnagyobb ilyenmű ipartelepet, a Weitzer-féle vaggongyárat, mely üzemének egy számottevő részében a vasgyártást és vasöntőmunkákat karolja fel. Ezen nagy ipartelepen kívül még négy

ilyen szakmába vágó gyár van Aradon: az aradi vasipari szövetkezeté, Solymos testvéreké, továbbá az arad-csanádi vasutak gépműhelye és a magyar államvasutak fiókműhelye. Az első kereskedelmi öntvényeket állít elő, a gépekkel jól felszerelt és állami géptámogatásban részesült Solymos-féle telep gazdasági gépek előállításával foglalkozik, a két utóbbi pedig vasuti mozdonyokat és kocsikat javít.

Világítási berendezések. Magyar Benoid-gáz részvénytársaság. A Benoid nevű világító gáz bevezetésével és az ahhoz szükséges készülékek gyártásával foglalkozik egy esztendő óta.

Villamossági telep. »Aradi villamossági részvénytársaság«. A világítási célra szolgáló elektromos áramon kívül a telepen épített közműhely faipari és czipészipari munkagépeit is ellátja energiával.

Ezekhez képest Aradon negyvenegyre megy a gyárak száma s így Arad a vidéki törvényhatósági jogú városok sorában a harmadik helyen áll. Csak Pozsony előzi meg a maga nagyarányú, kifejlett gyáriparával és 51 telepével, valamint Pécs, a hol szintén 41 gyár áll üzemben. Ezek a felsorolt gyárak nem mind nagyszabásúak, de termelésük mennyisége oly jelentékeny, hogy nem egy tekintetben a pécsi gyárakét is meghaladja s így Aradot mint gyárvárost a második helyre is tehetnénk.

(Befejezése következik.)

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

Vasérczkivitelünk korlátozása.

A történelmi kutatás tanúsága szerint hazánk területe jelentőségének nagy részét termékeny völgyei mellett ősidőktől fogva ércgazdagságának köszönhette. A pragmaticus történetírás korszaka előtt már nehéz harcok folytak a felvidék vasérczeiért, s az erdélyi hegyek aranyáért, s a királyság megalapítása után megindult céltudatos bányászat haladottsága az Árpádházi királyok és az Anjouk kedvezéseivel felvirágoztatva, bányavárosaink akkori gazdagságában előnyösen tükröződik vissza. Ez a bányászat azonban a legújabb idők technikai vívmányaival elért óriási arányokhoz mérten még a Thurzóknak egész Közép-Európára, le Velenczéig, Rómáig, s fel Varsón át Danzigig kiterjedt hatalmas bányavállalatai idejében sem mérhető össze a jelenkori vastermeléssel, s mert a rohamos vasfogyasztás nyomában önkénytelenül előtérbe nyomul vastelepeink lehető kimerülésének aggasztó réme is, talán nem időszerűtlen foglalkoznunk a ma már nem csak szakkörökben, de a napi sajtóban is felhangzó aggodalmak latolgatásaival. Hiszen a vastermelés nemcsak nálunk, de világszerte akkora befolyást gyakorol az államok nemzetgazdasági függetlenségére, hogy a felmerült kérdés minden komolyan gondolkozó hazafi érdeklődését megérdemli, sőt egyenesen követeli.

Magyarország ez időszerint évenként átlag 16 millió méter q vasérczet termel, de ennek körülbelül csak fele kerül belföldi feldolgozás alá, a másik fele kivándorol, a mi nyilván azt a benyomást kelthetné a felületes szemlélőben, hogy ez az eljárás ad infinitum minden aggály nélkül folytatható, vastelepeink gazdagságának jele, s nemzetgazdaságilag is örvendetes jelenség, mert sok ezer oly munkáskezet foglalkoztat, melyek a korlátoltabb üzemre berendezett vasműveknél kenyerüket ily könnyen meg nem találhatnák, s azonfelül nagy előnyt látszik képviselni a vasuti forgalom növelésében, valamint az adóbevételek fokozásában is.

Feltéve, de meg nem engedve, hogy a nyers vaskő kivitele saját vasiparunk jövőjére teljesen veszélytelen, már az állami adópolitika és a vasuti forgalom szempontjából sem igazolható a nyers vasércznek ily elpazarlása. Az idegen bányavállalatok vezetőiben ugyanis sohasem hiányzott az a finánczleleményesség, mely a törvény kedvezményeinek kellő kihasználásával a lehető

minimumra tudja apasztani a kivitel után várható adóösszeget. Ki tenné fel például a távolból, hogy 1902-ben 4 millió métermázsas vas kivitel össze-vissza 4008, mondd: négyezernyolcz korona adóösszeget jövedelmezett az államkincstárnak, mely összeg az ügyvitel szaporodásával felmerült hivatali kiadásokat is alig térithette meg. És hogy a vasut jövedelmével sem vagyunk különbül, eléggé megítélhető abból a nyilvánosságra került egyetlen adatból, hogy 0·18 fillér kilométer-díjtétel szerint folyik a szállítás, és a vasuti kiadásokat is alig fedező jövedelmet még bizonyos refactiák is apasztják. Így tehát már a szorosán vett adóügyi szempontból sem lehet örvendenünk a korlátlan vasérczkivitelnek, mely ipari fejlődésünknek egyenesen akadálya, sőt veszedelme.

De ha a jelenleg kivitelre kerülő nyers vasérczet egész tömegében egyelőre nem is lehetne az országban feldolgozni, még felényi vagy harmadhányadával is óriási nemzetgazdasági előnyünkre szolgálna, mert a most exportált, métermázsánként alig egy koronát képviselő nyers vas legalább is kétszáz korona értékű gyári termék alakjában kerül ismét vissza az országba, 199 korona bruttó-jövedelmi különbözettel gazdagítva a külföldi gyárat, hol ezt az értékelkedést elérhette. Felesleges is fejtegetnünk tehát, hogy e ropant nagy értékelkedés nemcsak hazai vasművállalataink jövedelmi összegére nézve megy veszendőbe, hanem egyuttal elvonja a magyar munkások nagy tömegétől a megfelelő gyári alkalmaztatás előnyei is.

A vasérczkivitel korlátozása tehát a hazai vasművek üzemére csak élénkítőleg és gyümölcsözőtetőleg hatna vissza, s a nyerstermelésnél netalán bekövetkező csökkenés a vasművek intenzivebb és nagyobb arányú foglalkoztatását idézvén fel, ezáltal a bányászattól kiszoruló munkásoknak emberibb és jobb megélhetési alkalmat teremtené. És e kedvező állapot akkor sem alakulhatna hátrányosabban, ha bekövetkeznék a vasérczkivitel szabadságának szószólói által a kivitel korlátozását sürgetőkkel szemben elijesztésül felidézett az az eshetőség, hogy t. i. a külföldi érczbányatulajdonosok hazánkba áthelyezendő vasműveik concurrentiájával fenyegethetnék most meglévő hazai vasmű vállalatainkat. A világszerte érezhető vashiány mellett e rémképül kilátásba helyezett fokozott vasipari productió elhelyezésére oly sok előnyös piac kínálkozik, hogy e félelmesnek képzelt eshetőség hazai vasiparunkra csupán üdvös lehetne, mert hisz a külföldi vállalkozók a kedvező világpiaczi forgalom kihasználását mégis előnyösebbnek tartanák, s így aligha keresnék működésük súlypontját hazai vasműveink megbénítására irányuló retorziók alkalmazásában.

Ausztriáról szólva, a vasgyártásnál nélkülözhetetlen kokszkérdéssel sem látjuk a hazai szakkörök által sürgetett nyerskivitel korlátozása ellen felszólalók álláspontját igazoltnak. A vasipar versenyképességének leghatalmasabb előmozdítója a vasércz mellett valóban a koksz és mert ezzel mi nem rendelkezünk, ennek biztosítását is vasérczeink révén érhetnők el legkönnyebben. A statisztikai kimutatások szerint Ausztria 2,800.000 métermázsas kokszot szállít hazánkba a nélkül, hogy

részünkről a kokszt-szükséglet zavartalan kiszolgáltatására az ott épp oly mértékben szükséglet pótló magyar vasércz-export szabályozásával bármi részben is kényszeríthetnők. A lefolyt téli időszak szénmizériái siralmasan éreztették is velünk e rendezetlen állapotnak hiányait, mert hisz az osztrák vasutügyi minister a legkisebb habozás nélkül betilthatta a Magyarország felé indított koksztvonatok forgalmát egész addig, míg az osztrák szükséglet bő kielégítést nyerhetett. Ezzel szemben nem épen oly joggal követelhetjük-e mi is a kereskedelmi kormány részére azt a rendelkezési szabadságot, hogy hasonló torlódások esetén az Ausztriába irányított nyersvaszállítmányokat kokszt-szükségletünk biztosítása céljából presszióképen visszatarthassa?

A vasérczkivitel tehát csakis a koksztbehozatal arányában állhat hazánk érdekéken s ezzel az egyensulyozással egyrészt megóvnók magunkat a mostani oktalan vasérczpazarlás kiszámíthatatlan veszélyeitől, másrészt a jövőre is biztosíthatnók magunknak a koksztot, mely nélkül vasműveink virágzása lehetetlenség. A vaskivitel tehát még abban az esetben is mielőbb korlátozandó volna, ha azt nem tenné is életkérdéssé reánk nézve érczkészleteink rohamos apadása. Hiszen a Bányászati és Kohászati Egyesületnek a hazai vasbányászat viszonyaival legtájékozottabb szakközegei által eszközölt becslése szerint 711 millió méter q vasérczre értékelhető csupán a hazai vasércztelepek összes kiaknázásra váró készlete. Ezzel szemben figyelemreméltó újabb feltárásokra alig számíthatunk, mivel a vállalatok évtizedes megfeszített erővel folytatott kutatásai már bizonyossá tettek a felől, hogy a most ismert telepeken kívül számottevő vasáldásra kilátásunk alig lehet. A Bányászati és Kohászati Egyesület, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége és az érdekelt iparkamarák méltán hangoztatták tehát aggodalmaikat vasiparunk jövőjére nézve, mert hisz ha a kimerülés napja bekövetkeznék, azzal vastermelésünk katasztrófája is kikerülhetetlen, mivel geografiailag oly államok közé vagyunk ékelve, a melyekből a vasércz-importot a helyi termelés lekötöttsége vagy elégtelensége merőben lehetlenné teszi. Ezt a szakemberek által ma már negyven esztendőre számított eshetőséget vasércz-készletünk kimelésével késleltetni oly országos érdekű feladat, mely a kormány és törvényhozás beavatkozását égetően sürgeti s a korlátozási módszer üdvös keresztülvitele Wekerle Sándor kormányelnöknek és Kossuth Ferencz kereskedelmi miniszternek valóban felette hálás államférfiui feladatul, sőt egyenesen hazafias érdemül kinálkozik.

Vasipari czikkeink kivitelével u. i. nem vigasztalhatjuk magunkat e tekintetben, mert hisz vasáruink kivitele ezidőszert csak arra a csekély mennyiségre szorítkozik, melyet a kartell értelmében Ausztriába juttatunk. S ez az exportálási törekvés is azokból a nehéz időkből származik, a mikor a belföldi pangás által félig tétlenségre kárhóztatott vastelepeink még az alacsony árak mellett is kénytelenek voltak a kivitel terén keresni érvényesülhetőségüket. S egyébként -- mint már fentebb is említettük -- a vasműárúk exportjának növekedése, s vasműveinknek azzal

arányban elérhető fejlesztése alkotná hazai vasbányászatunk és vasiparunk legkívánatosabb jövőjét, mert a nyersvas kivitelével fel nem használható bányászkontingens így találhatná legbiztosabb és legjövedelmesebb alkalmaztatását épen határaink közt s ezzel is csökkenne a bányásznép körében az amerikai kívándorlásnak oly vészesen ható vonzóereje.

Egyes lapjaink, főleg az ércz-kivitel korlátozása ellen cikkező Pester Lloyd, Svédország példájára utalva próbálják lecsillapítani az ércz-kivitel miatt felhangzó aggodalmakat. Csak-hogy Svédországban szintén magán-érdekek késleltették egy-ideig a korlátozást, s jóllehet ott 15.310 millió méterq vasércz-készlettel rendelkeznek s legalább 250 évre biztosítottnak tudják vastermelésüket, a svéd kormány mégis, mihelyt kellő információk útján tudatára ébredt a kivitel veszélyének, a kikötőkből elszállítható maximum megállapításával sietett utját szegni Németország kizsákmányoló törekvéseinek. A Németországgal fennálló kereskedelmi szerződés ugyanis csak arra kötelezi Svédországot, hogy a német birodalomba irányuló vaskivittelt még 5 esztendeig vámmentesen bocsássa át a határon, az export mennyiségét azonban a szerződésben elfelejtették megállapítani s így a svéd kormány most a szerződés e hiányát ügyesen kihasználhatja vasércz-készletének biztosítása érdekében.

Nem sokkal szerencsésebb az angol példára való hivatkozás sem, mert a Times újabb közgazdasági mellékletei is meggyőzhetnek mindenkit arról, hogy az angolok is mind hangsúlyosabban követelik az érczkivitel korlátozását.

Németország csupán az 1871-ben bekebelezett Lotharingia vasérczeiből exportál, a mennyiben az eredetileg francziák tulajdonában állott bányák részvényesei most is tulnyomólag Franciaországban lakván, ott kívánják e nyers érczeket iparilag feldolgoztatni. Nagy kérdés azonban, hogy ha a svéd érczbehozatal valóban megakad, vajjon az erőszakos sovén német érdekvédelmi politika megtüri-e jövőre a szerzett jogok daczára is a Franciaországba irányuló kivittelt? Egyébként a német birodalom abban a kivételesen előnyös helyzetben van, hogy mai vasércztermelési méretei évszázadokig sem fenyegetik kimerüléssel vastelepeit s ebből kifolyólag a biztosítási óvóintézkedések és előrelátó takarékoskodás távolról sem oly égetően szükségesek ott, mint nálunk, hol alig egy emberöltő múlva bekövetkezhetik a vastelepek katasztrófája.

Az európai vasércztermelés tanuságai ugyan teljesen megokolják a Bányászati és Kohászati Egyesület részéről a pénzügyministeriumhoz benyújtott emlékiratnak azt a javaslatát: hogy az idegen kézben lévő vasbányák kisajátításával s a vasérczkivitel azonnali beszüntetésével siessünk vasiparunk jövőjét biztosítani, mert a vasércztelepek kiapadásával közgazdasági életünkre háruló megrázkodtatásoknak pár évtizeddel lehető késleltetése is óriási előny volna az országra nézve. De ha a szerzett jogok tiszteltetésben tartásában saját jól felfogott érdekünk ellenére is visszatartaná a nem egyszer kárunkra szolgált magyar lovagiasság és nagylelkűség, legalább a jövőbeli bányászati jogositványoknak magyar állampolgárok részére való privilegizálásával s a

termelt vasérczek kizárólag belföldön való feldolgozásának feltételével kellene érdekeinket biztosítani. Nézetünk szerint hasonló korlátozás volna kiterjesztendő minden oly vasbányára és salak-külmértékadományozásra is, mely 1906. január 1-e óta üzembe nem vétetett vagy időközben abbahagyatott. Épen azért ajánlatos volna, ha minden ezután megkötendő bánya- és salak-adás-vételről szóló szerződést a legfőbb bányahatóság csakis a fenti kikötések szem előtt tartásával és azzal a határozott feltétellel erősítene meg, hogy a tulajdonjog idegen állampolgárookra át nem ruházható.

Mindezekkel kapcsolatosan épen az osztrák kormány intézkedéseiből okulva, a kokszbekhozatal és vasérczkivitel szabályozását oly szoros viszonylatban kellene foganatosítanunk, hogy a rendkívüli torlódás esetére is biztosíthassuk a részünkre szükséges kokszmennyiséget s hogy általában e cikkek importja, illetőleg exportja a mennyiség tekintetében is egymással teljes egyensúlyban legyen.

Végül a vasuti díjtételek felemelésével s a titkos refectiák megszüntetésével oly tarifapolitika ajánlatos, mely a kivitel lehetőségének a tulajdonjog korlátozása nélkül utját szegve, vasérczeinket hazai feldolgozásra terelné vagy arra kényszerítené a bányatulajdonosokat, hogy évi vasércztermelésünknek feleslegét — a magyar vasipar jövőjének biztosítása érdekében — rezerválják.

Azoknak a teendőknek, a melyeknek szem előtt tartásával nézetünk szerint a vasérczkivitel korlátozandó volna, úgyszólván a tizenkettedik óráját éljük.

Az érczkivitel kérdésében lefolyt sajtócampagne gyümölcseit (a főbb lapok közül, — mint említettük — a Pester Lloyd a korlátozás ellen, a Pesti Napló és a Pesti Hirlap a korlátozás mellett léptek sorompóba), eddig a külföldi vállalkozók szaktották le. Az üzleti élelmesség, mely oly gyors lábakon jár, a napisajtó megszólalásából hamar kivette, hogy a közvélemény megmozdulása oly ouvertur, mely után már az állam beavatkozása fog következni. Mielőtt tehát az állam fölemelné szavát, az idegen vállalkozók rohamosan aknázzák ki ama előnyöket, melyeket a mostani helyzet nyújt, és gyors tempóban vásárolják össze vastelepeinket. Az eredmény világos: minél később lép a színtérre az állam, annál inkább ki van téve annak, hogy a külföldi vállalkozók már alig hagynak szabadon megvásárolható vastelepet, s így oly fait accompli előtt találná magát, mely az állam pénzügyi és közgazdasági érdekei szempontjából egyaránt káros.

E sorok írása közben értesültünk, hogy a toroczkói vastelep az utóbbi hetekben már idegen kézre került, a vajdahunyadi vastelepek szomszédságában élénken alkudozik egy külföldi cég, s hazánk egyéb vasvidékeit is, főleg Gömör- és Szepesmegyét valósággal megszállva tartják az idegen vállalkozók ügynökei. Az üzleti élelmesség így felette kiaknázza azt a helyzetet, hogy az államkormányt az Ausztriával kötendő vám- és kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban oly elsőrendű állami problémák tartják lekötve, hogy e kérdés megoldásának még nem szentelhetett időt.

E tulzás nélkül aggasztónak mondható helyzetben joggal kiálthatunk fel: *periculum in mora!* *Dr. Téglás Béla.*

Nyereségben részesedés.

Jakob H. Epstein: *Die autonome Fabrik. Ein Versuch zur Lösung des Problems der Gewinnbeteiligung industrieller Arbeiter.* Dresden, 1907. 120. l.

A szerző a majnai Frankfurtban egy bőrgyár tulajdonosa, s mint ilyen gyári munkásait a gyár nyereségeiben valóban részesíteti; és az ő részesítési rendszerét, annak alapját és előnyeit kívánja közzétenni. Felhasználja egyúttal az alkalmat arra, hogy a nyereségben való részesítés ügyével és a vele kapcsolatos közgazdasági elvekkel is foglalkozzék. Ha előadása és gondolkodásának a módja nem mondható is rendszeresnek, könyve eléggé tanulságos és a munkáskérdés szempontjából olvasásra érdemes.

A munkásoknak a vállalat nyereségében való részesítése, főképp a hatvanas évek elején, erősen foglalkoztatta az irodalmat: kivált Böhmert Victor Németországban, Gilman Amerikában és Charles Róbert Franciaországban adtak ki terjedelmes munkákat. A gyakorlat emberei mindazáltal nem igen lelkesedtek az eszméért; és valóban ha történt is sok kísérlet, maradandó hatást a kísérletek nem mutatnak föl. Szerzőnk állítása szerint ma Németországban 30 vállalatban vannak a munkások nyereségben részesítve, nagyobbára közintézetek és részvénytársaságok alkalmazzák a rendszert. Pedig nem szűkkeblűség az, a mi a vállalatokat visszariasztja attól, hogy munkásaikat a nyereségben részesítsék, mert minden vállalat jól tudja azt, hogy minél jobban lánczolja munkásait magához, annál jobb munkásokat bir bennük. Az ok, hogy miért nem alkalmazzák a nyereségben részesítést jobban, abban rejlik, hogy nem találják meg a helyes módot, melylyel a helyesnek tartott eszmét életbe léptessék. A nyereségben részesítés nagy ethikai és gazdasági előnye éppen az, hogy a munkást épúgy érdeke vonja a vállalat jövedelmezőségére, mint a melyben a vállalkozó maga áll. Igaz ugyan, hogy azt vetik e rendszer ellen, hogy ha a munkás a vállalat jobb jövedelmezőségében részt vesz, részt kellene vennie veszteségeiben is, a mi pedig keresztülvihetetlen; csakhogy a nyereségben való részesítésnek elve nem a vállalat kockázata (rossz vagy jó sikerülte), hanem czélja az, hogy a munkást érdekelje munka eredményének jóvoltában; minél jobban éri el a vállalat czélját, annál több anyagi része legyen belőle a munkásnak is. A nyereségben való részesítésnek gyakorlati keresztülvitelét sokan azért tartják nehéznek, sőt lehetetlennek, mert ez a rendszer föltételezi azt, hogy a munkások a vállalat részleteit ellenőrizhessék, könyveibe betekintést nyerjenek, szóval a vállalat oly titkaiba beavatassanak, a melyeket a vállalat nem tár fel szívesen. Erre nézve szerzőnk azt hiszi, hogy akad mód — esetleg harmadik nem érdekelt személyek alapján — az ellenőrzés foganatosítására. A fődolog az, hogy tisztába hozassék, hogy a részesedés csak a tiszta nyereségből, még pedig a munkások által előidézett tiszta nyereségből kerüljön ki. Szerzőnk szerint ugyanis minden vállalat nyeresége két részből alakul, az egyik a gyártásból, a má-

sik az értékesítésből. Az értékesítés tisztán a vállalkozó műve, ebből tehát nem lehet és szabad részesedést adni a munkásnak. A gyártás ismét első sorban a munkástól függ; ha tehát a befektetett tőke kamatja, a termelési költségek, a nyersanyag, a hozzávalók stb. költsége és a rendes munkabérek fedezve vannak, az így származó nyereség az az összeg, a mely megosztás alá kerülhet. Ez föltételezi azt, hogy a gyártott cikk ára előre megállapított és az ezen árnál elért kedvezőbb eredmény lesz a megosztás alapja. Szerzőnk a vállalatot két részre osztja: a gyárra, vagy a mint ő akarja: az autonóm gyárra, a mely előállítja az iparcikket és a vállalat vezetésére, mely a cikket megrendeli a gyárosnál és átveszi a gyárból értékesítés végett. Legjobb volna, ha a gyárt a munkások termelő szövetsége önállóan vezetné azzal a föltétellel, hogy csak a vállalkozó cég számára dolgozik.

A szerzőnek ez az »autonóm gyár« fogalma éppen nem új dolog; akárhány vállalatnál leginkább megtakarítási jutalmazás czímén megvan az a berendezés, hogy az elért eredménynek egy bizonyos százaléka az üzemköltségek számára megállapított hányad levonása után a munkásoknak adatik. Általában a nyereségben való részesítés igen sok vállalatnál szokásos, csak hogy más és más nevek alatt szerepel.

A szerző művének a nyereségben részesedésre vonatkozó tulajdonképeni tárgyához pótlásokat és felvilágosításokat kapcsol, és azokban mintegy filozofiai alapot ad »autonómgyárak«-nak elméletéhez. Vezérmondatokba foglalja elveit. Első vezérelve, hogy a munkaadó tulajdonképen a termelő, mert a termelés szellemi functio; a gondolattevékenység a tulajdonképeni alkotó- és termelő-erő; a fej munkája a fő, a kézimunka a másodrangú. A tőke tulajdonosa számára csak kamatozó vagy; ha tulajdonosa a tőkéből többet akar nyerni a rendes kamatnál, termelnie kell, vagyis szellemi tevékenységet kell kifejtenie; nem a tőke, hanem az emberi szellem a főtermelő erő, s ép ezért a socialisták küzdelme a tőke ellen egészen megalomlatlan; mert nem a pénz teszi meg a vállalatot, hanem az ész és az értelem. Nem a tőke, hanem azok a szellemek, kik a gépeket és a technikai találmányokat megteremtették, alakították át a gazdasági helyzetet. A vállalat szellemi vezetése, és nem a munkás munkája az, a mi a termelésnél a magasabb értéket létrehozza. Második vezérelvül azt állítja fel, hogy a jóléti intézmények, melyeket a vállalat munkásai számára létesít, magának a vállalatnak szolgálnak előnyül, mert a munkásokat a vállalathoz szorosabban fűzik; azt felismerték a socialisták is, és ép ezért nem is igen szeretik a jóléti intézményeket, mert általuk a munkások kevésbé hódolnak a szakszervezeteknek. Ezzel szemben szerzőnk utal arra, hogy a magasabb bérek is ugyanezt érik el, pedig jobb béreket a munkások mindig szeretnek elérni. Harmadik vezérelve, hogy a nyereségben való részesítés hasonlóképen jóléti intézkedés, és hasznos a termelésre, mert mind a vállalkozónak, mind a munkásoknak előnyére szolgál, oly viszonyt teremtven köztük, a mely kellemetes együttműködést biztosít. De a nyereségben való részesítés nem joga a mun-

kásnak, habár főképp a régibb francia socialisták ezt állították, és újabb német írók is, pl. Beck H.: Gerechter Arbeitslohn, 1902; és Stichl V.: Die Gewinnertheilung der Arbeit, 1905; című munkáikban ugyanezt az álláspontot foglalják el. Negyedik vezérelvként azt vitatja, hogy a nyereségben való részesítésnél az a legjobb rendszer, a mely a lehető legegyszerűbb módon juttatja a munkásnak részesedését; ez pedig ötödik vezérelvére vezet, a mennyiben a termelő szövetséget találja a legegyszerűbb alakulásnak, mely a vállalatától a gyárat bérbeveszi.

(—vits.)

Lakáskérdés.

Forbát Imre dr.: *A lakáskérdés és Budapest jövője*. Budapest, 1907.

Míg a nyugati, kivált az angol és német városok évtizedek óta céltudatos községi socialpolitikát folytatnak, Budapest székesfőváros a népességének amerikai szaporodásával járó modern socialis feladatokkal a legújabb időkig nem törődött. A fővárosi törvénynek és vele kapcsolatban a választórendszernek a reformja azonban a közel jövőben be fog következni és bizonyára nagy változásokat fog ebben az irányban is maga után vonni. A főváros közéletének e nagyjelentőségű fordulata indította Forbát Imrét arra, hogy egy, az egész művelt világon bevált, tudományosan megokolt alapokon nyugvó községi politikának toborozzon nálunk is híveket. Az alapos hozzáértésről tanuskodó dolgozat publicistikai jellegének tudjuk be azt, hogy a szerző a lakásügyi elmélet vitás kérdéseit egyáltalán nem ismerteti s noha mindenütt, a véleményem szerint is nagymértékben győzelmes Eberstadt-féle irány alapelveit követi, sem ezt az elsőrendű szakembert, sem egyéb forrásait nem említi. Pedig munkájának érdemén és eredetiségén az idézés sem ejtett volna csorbát, hiszen Forbát a lakáspolitikának ma már közkeletű alapelveit mindenütt fővárosunk fejlődéséből meritett érdekes adatokkal világítja meg.

Forbát helyesen ismeri fel, hogy ama socialpolitikai feladatok közül, a melyek elé a fejlődés minden modern nagyvárost állít, jelentőségénél és széles körénél fogva a községi telekpolitika emelkedik ki. Az egész lakásügy, a városszabályozási terv, az építési szabályzat, az utcák, terek, ültetvények alakulása, a világítás, a vízvezeték s a helyi közlekedés kérdése, a város közegészségügyi és pénzügyi viszonyai stb. mind olyan közigazgatási és közgazdasági problémák, a melyek a legszorosabban a városnak tágabb értelemben vett telekpolitikájával függnek össze. Forbát, a ki a műgyetemen a városrendezés magántanárára, első sorban technikai szempontból vizsgálta a lakáskérdést, ugyancsak azoknak a telekpolitika terén elkövetett hibáknak tulajdonítja főképp fővárosunk mai lakásnyomorát és siralmas pénzügyi helyzetét, a melyekre én a néhány hónappal munkája előtt megjelent »A Munkáslakáskérdés« című tanulmányomban közgazdasági szempontból már rámutattam. Szerinte is a város helytelen városszabályozási terve és építési szabályzata okozza a telkeknek

mesterséges drágulását, az kedvez nagymértékben a túltengő telekspekulációnak, az kényszeríti mintegy ki a város egész területén a sablonos, szűk udvarokra nyíló, egészségtelen udvari lakásokkal ellátott tömegbérkaszárnya-rendszert. S ez nemcsak a legegészségtelenebb építési mód, hanem mivel a telkek árát eleve fokozza és az építkezést egészségtelen hitelműveletekre alapítja: a legdrágább is. A tervszerűtlen és drága építkezés okozza már most azt, hogy fővárosunk nagyszámú vagyontalanjai ma oly rendkívül zsufoltan laknak, jóllehet jövedelmüknek viszonylag jóval nagyobb részét kénytelenek a lakásszükséglet kielégítésére fordítani, mint Európa bármely nagyvárosában. A főváros vezető körei azonban nemcsak a nagy dolgos tömegek gazdasági, egészségügyi és erkölcsi érdekei ellen vétettek az által, hogy helyesebb városépítési, telekpolitikai és adózási rendszabályokkal nem avatkoztak bele a telkek értékalakulásába, hanem a »laissez faire«-politika eme városi kiadása sok tekintetben elcsufította a város esztétikai képét is, sőt, a mi még ennél is fontosabb, elhanyagolta a főváros pénzügyi érdekeit is. Ez a rég meghaladott városi politika nevezetesen a legkisebb mértékben sem biztosította nálunk az összeségnek a telkeknek azt az érték-szaporulatát, a melyet nem pusztán a város természetes fejlődése teremt elő, de a melynek létrejöttéhez a közadókból, tehát első sorban a széles néprétegek igénybevételével létesített közintézmények is hozzájárulnak.

Forbát a modern lakásügyi-elmélet utmutatása mellett megállapítja, hogy kellő számú egészséges és olcsó kislakáshoz csak úgy juthatunk, ha a város szabályozási tervét és építési szabályzatát reformáljuk: az övezetesség mellett megvalósítjuk a fokozatosság elvét is, azaz a belső részekről kifelé fokozatosan ritkuló beépítést biztosítunk, különbséget teszünk a forgalmi utcák és a pusztai lakóutcák között stb. Helyes reformok a maga helyén meghagyják a bérkaszárnyát is, bár az egészségügy követelményeit itt is jobban érvényesítik, de kizárják azt ott, a hol az csak a telekértéknek és ezáltal a lakásáraknak is egészségtelen emelkedését okozhatja. A főváros már ezen általános és elvi jelentőségű reformok által is nagy mértékben fel fogja lendíteni a magánépítkezést, de emellett azt az intézményt kell nálunk is széles körben alkalmaznia, a melylyel lakáskinálatot ott és akkor közvetlenül fokozhatja, a hol és a mikor a közérdek megkívánja. Ez a közhasznú intézmény, a melylyel kivált a német városok értek el már eddig is üdvös eredményeket: a város tulajdonában levő telkeknek öröképítési jogon való bérbeadása. Sajnálattal nélkülözzük, hogy a szerző itt nem tér ki a visszavásárlási és elővételi jog alapján való községi teleknyújtás intézményeinek ismertetésére, holott azok bizonyos esetekben — Inama-Sternegg pompás fejtegetései szerint — sokkal inkább megfelelnek a felek és a köz érdekének, mint a telkeknek öröképítési jogon való bérbeadása. (Z. f. V. S. u. V. Bd. XIV. S. 119. ff.)

Igen meggyőzően mutatja ki Forbát, hogy a főváros pénzügyeit is csak a szerző szociális városfejlesztési programja alapján lehet rendezni. Javaslati részben összeesnek Dénes

Istvánnak ide vonatkozó, e szemle hasábjain (1907. február) közzétett, fejtegetéseivel. Javaslati abban csúcsosodnak ki, hogy a főváros a területén levő építési telkeket adóztassa meg tényleges értékük szerint, honosítsa meg a betterment-adózást és az érték-szaporulati adót. Az állam pedig térítse meg a fővárosnak azokat a költségeket, a melyeket az állami teendőknek átruházott hatáskörben való elvégzése a fővárosnak okoz. Az öröképítési jogon bérbeadott telkek az eddigi $\frac{1}{8}\%$ helyett $2-2\frac{1}{2}\%$ -ot fognak a városnak jövedelmezni. Kivánatos végül szerzőnk szerint, hogy a főváros mentől előbb községesítse a közsükségletek kielégítésére szolgáló monopolisztikus üzemeket, mert azok nagy mértékben fokoznák bevételeit. Az egyik fejezetében azután a szerző még a városfejlesztés bizonyos esztétikai és higiénikus szempontjaival, a másikkban a városfejlesztés egyes részletkérdéseivel (Erzsébetvárosi sugárút, új dunahidak stb.) foglalkozik. Végül a székesfőváros mérnöki hivatalának és a közmunkatanácsnak reformját sürgeti és egy lakásügyi hivatal felállítása mellett tör lándzsát. Alig érinti a szerző a szomszédos községek beolvasztásának az e fajta tanulmányokban kétségen kívül részletesen tárgyalandó, nagyfontosságú kérdését. Szívesen vettük volna továbbá a hivatott szakembertől az építési szabályzat jelenlegi hiányainak behatóbb kritikáját és ennek kapcsán a szerző állásfoglalását az ide vonatkozó nagyszámú reformjavaslatokkal szemben. Viszont bátran kihagyhatta volna a szerző a székesfőváros közéletmezéséről irt rövid fejezetet, a mely a mellett, hogy a munka egységes szerkezetét megbontja, tárgyilag semmi olyat nem mond, a mivel minden ujságolvasó ember tisztában ne volna.

Forbát Imre tanulmánya nem óhajt a lakáskérdés elméletének nemzetközi vitatásába beleszólni. A lakásreform ügyének azonban, a melyet ügyesen fűzött össze Budapest székesfőváros legégetőbb gyakorlati kérdéseivel, igen jó szolgálatot tett azzal is, hogy elfogadott alapeszméire népszerű, rendszeres és meggyőző, talán csupán felesleges ismétlésekbe eső előadásban hívta fel újra a magyar közvéleménynek és kivált az ezen ügy körül első sorban érdekelt köröknek a figyelmét.

Ferenczi Imre.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság április hó 27-én tartotta évi rendes közgyűlését Kautz Gyula elnöklete alatt.

Elnök megnyitván a közgyűlést, konstatálja annak határozatképességét. Rövid visszapillantást vet a társaság működésére és kilátásba helyezi, hogy az továbbra is a közérdekű kérdések és különösen a sociálpolitika körébe vágó problémák szakszerű fargyalására az eddiginél is fokozottabb mértékben fog kiterjeszkedni. A megnyitó beszéd elhangzása után felkéri a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyczy Béla v. b. t. t. és Wickenburg Márk gróf tagokat. Választásról is lévén szó, a szavazatszedő bizottság tagjaiul kijelöli Csillag Gyula dr., Wallon

Dezső és Kenéz Béla tagokat. Következett ezután Láng Lajos előadása: „Társadalmunk megoszlása foglalkozás szerint“ czímmel. Az előadó szemlét tartott bevezetésében a világ nagyobb államai felett, részletesebben tárgyalva azon államok viszonyait, a melyekben a földművelés a legfőbb foglalkozás. Kimutatta, hogy a külföldön aránylag a legkevesebb eltartott a földművelési ágra esik, az iparból, kereskedelemből többen élnek. Párhuzamot vont azután köztünk és Ausztria, valamint Németország között, megjelölván a meglepő egyformasággal jelentkező fény- és árnyoldalakat, nemkülönben az eltéréseket, melyek a fejlődés gyorsasága tekintetében köztünk és szomszédaink között mutatkoznak. Egész előadásában - tudományos objectivitással igyekezett kimutatni ama nagy erőket, melyek a nemzetek gazdasági fejlődését mindinkább az ipar felé irányítják. A foglalkozási statisztikának eddig nem ismert gazdag adatai meglepő világításba helyezik ezeknek az erőknek nyilvánulását a mi gazdasági életünkben is.

Előadása, a mely igen tanulságos és bő statisztikai adatokat tartalmazott, önálló munka alakjában külön is meg fog jelenni és így fejtegetéseinek a részleteire ezúttal nem terjeszkedhetünk ki. Befejezésében utalt arra az óriási különbségre, a mely a régi és az új Magyarország között már eddig is mutatkozik, igyekezett megjelölni azt a hatást, melyet e nagy átalakulás különösen nemzetiségi viszonyainkra fog gyakorolni. Az előadó érdekes fejtegetéseit a közgyűlés nagy tetszéssel fogadta és zajosan megéljenezte, az elnök pedig meleg szavakban tolmácsolta a kitünő előadásért a társaság köszönetét.

Az előadás után a közgyűlés, az igazgatóság s választmány jelentését a társaság 1906. évi működéséről tudomásul vette.

Következett ezután a számvizsgáló bizottság jelentése az 1906. évi zárszámadásokról. A közgyűlés ezen jelentést is tudomásul vette és megadta ehhez képest az elnökségnek a felmentvényt. Rátért azután a közgyűlés az 1907. évi költségvetés megállapítására. A közgyűlés a kiadások és bevételek összegét a Szemle előző számában közölt adatok szerint megállapította. Erre könyvtáros, öt választmányi tag és öt számvizsgáló megválasztása következett.

Elnök az ülést a választások megejtése céljából 10 perczre felfüggesztette. Az ülés ismét megnyitván, Csillag Gyula a szavazatszedő bizottság nevében jelenti, hogy egyhangúlag megválasztottak könyvtárossá Baumgarten Nándor, választmányi tagokká Exner Kornél, Chorin Ferencz, Hatvani Deutsch Sándor, Rubinek Gyula és Thirring Gusztáv. A számvizsgáló bizottság tagjai lettek: Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Április hó 20-án Szántó Menyhért, a Társadalmi múzeum igazgatója előadást tartott »A Magyar Társadalmi Múzeum újabb feladatai«-ról.

A Magyar Társadalmi Múzeum feladatai.

Az igen tisztelt Közgazdasági Társaságnak egyik fölolvadó ülésén néhány évvel ezelőtt ismertette Navratil Ákos, ki akkor a Társadalmi Múzeum szervezésével foglalkozott, ez intézet célját és eszközeit. Az intézet létrehozatalában nagy része volt Gelléri Mórnak, az Országos Iparegyesület igazgatójának és több jeles szakembernek. A mi a múzeum működési körét illeti, ez megmaradt abban a keretben, melyet Navratil Ákos akkor előadott, bár terveinek némelyike későbbi időre maradt, így pl. ő ajánlotta már akkor, hogy célszerű volna a hasonló célokat szolgáló külföldi tudományos intézetekkel állandó összeköttetésbe lépni, a tapasztalatokat velök kölcsönösen kicserélni. Ez a terv csak az utóbbi időben valósult meg és remélhetőleg termékenyítő hatással lesz az intézet munkásságára. Az intézet természetesen fejlődésével újabb és újabb feladatok lépnek előtérbe, ezeknek ismertetésére szívesen fel a t. Közgazdasági Társaság. Örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy a felszólításnak eleget tegyek és az intézet ma folyó munkálatait és közelebbi munkatervét röviden a következőkben ismertessem.

Jelenleg a munkások testi épségének megóvására irányuló szolgálat a legaktuálisabb feladata a múzeumnak. A múzeum tevékenységét manapság erre a t. öszpontosította egyrészt a nagyobb arányú iparfejlesztés, másrészt és különösen az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításairól szóló 1907 : XIX. t. cz.

Ennek a törvénynek egyik fejezete különösen kötelezi a munkaadókat arra, hogy üzemeikben minden intézkedést megtegyenek, melyek az alkalmazottak életének és egészségének megóvására és a balesetek lehető elhárítására szükségesek.

A baleset-elhárítás kötelező voltát ugyan már az 1884. évi ipartörvény és az 1893-ik évi iparfelügyeleti törvény is kimondta, de nem oly nagy nyomattal, mint az 1907. évi törvény.

Aki egyszer szemtanúja volt egy ipari balesetnek, az egyszerre átlátja és átérzi a baleset-elhárítás szükséges voltát. A békésen dolgozó, mitsem sejtő munkás hirtelen robbanás, szíjleesés, állvány leszakadása vagy egy hibás fogás folytán egyszerre nyomorékká válik vagy meghal. A foglalkozással járó ily vesze-

delmes eseteket a szocziálista lapok külön rovatban szokták fölsorolni »munkássors« elnevezés alatt. Így egy csomóba szedve a baleseteket, az ember megdöbben azon, mily sok és súlyos veszély lebeg folyton a kötelességét teljesítő szegény munkás feje fölött és önkénytelenül arra gondol, nem lehet-e ezt a fenyegető veszedelmet elhárítani.

Már 40 évvel ezelőtt egy mühlhauseni textil-gyáros, Engel Dolfus — bizonyára az ő tapasztalataiban előfordult szomorú esetek hatása alatt — arra buzdította gyárostársait, hogy közös erővel igyekezzenek elkövetni mindent a balesetek elhárítására. Az ő buzgolkódására meg is alakult 1867-ben az első egyesület a gyárosok körében, melynek célja az volt, hogy a munkások között előforduló gyári baleseteket különféle óvórendszabályokkal és technikai berendezésekkel lehetőleg megakadályozzák.

A mühlhauseni példa hatása alatt más országokban is, legelőször Francia- és Németországban több és több egyesületet alkottak a gyárosok a balesetek elkerülése érdekében. Ezek az egyesületek kicserélték egymással tapasztalataikat és megismertették tagjaikkal az erre alkalmas újabb találmányokat és berendezéseket.

Néha ugyan egyszerű berendezéssel elejét lehet venni a gépokozta baleseteknek. Így pl. tanácsos a gépek hajtó kerekeit, a transzmissió-szijákat védőburokkal ellátni, vagy korláttal körülvenni, hogy a munkás vigyázatlanságból, vagy szórakozottságból ne lépjen oda, a hol veszély fenyegeti. Vannak egyszerű szerkezetek is, mik ezt a célt szolgálják. Így pl. a cséplőgépnél is használatos körfűrész védősisakkal lehet ellátni, mely alatt a fűrészelni való fát oda lehet tartani a fűrész fogához, de a munkás keze nem ér oda.

Sok baleset történik a szecskavágóval akkor, ha a szálas takarmány hirtelen eltömi a garat száját és a gép megakad. Ilyenkor a munkás kezével próbálja az akadályt eltávolítani és ha hirtelen megindul a kés, a munkás kezét is elvághatja. Ezen egyszerűen segít az a berendezés, ha a szecskavágó etetőnyílására oly hosszú deszkát szegezünk, hogy az ember karja be ne érjen. De vannak elmésebb szerkezetek is, olyanok, melyek az etető-nyílást elfödik, mikor a gép megindul: ilyen szerkezetet alkalmaznak a centrifugális gépeken is, pl. a tejgazdaságban, textiliparban, hogy csak akkor lehessen beléjük nyulni, mikor a gép áll.

A gyáriparunkban előforduló balesetekről Gerster Miklós ipari főfelügyelő a minap tanulságos kis füzetet tett közzé. Ime egynehány eset az ott felsorolt tényekből:

Egy fűrésztelepen a körfűrész állványa alatt nyílást hagytak a pinczébe s ezen dobálták le a fahulladékot. Egy darab fa megakadt s a dobáló munkás, hogy a fadarabot a nyílásba igazítsa, az asztal alá nyult. A fűrész meghasította a karját és két ujját levágta. Ha az asztal alul burkolt lett volna, vagy ha a fűrészlapot az állvány alatt két elég mélyen leérő védődeszkával kerítették volna el, nem eshetett volna kár a munkásban.

Ime egy másik eset: Nagy furógépen vaslemezbe lyukat furt a munkás. Közben a gép tulsó oldalára letett kenyere felé

nyult. Kigombolt kabátját a furókés kiálló rögzítő csavarának feje elkapta és a kabátnál fogva a munkást sodorgatta. A munkás kiáltására társai hamarosan kiiktatták a furógépet s csak így menekült néhány kis zuzódással a nagyobb bajtól. Egy vashengermű munkása, mikor a hengersor üresen járt, ecsettel kente a henger csapokat, még pedig — utasítás ellenére — a behuzó oldalon. Kenésközben a bal kezében tartott kenyeret eszegette. A henger csapok az ecsetet és ezzel a munkás jobb kezét bekapták és három ujját eltörték. Egy rézarugyárban a munkás indításkor a hengerjárat lendítőkerekét megforgatni akarta, miközben lába a lendítőkerék és a padló közé szorult és összezúzódott. Ha a lendítőkereken indítókészülék lett volna, a sérülés nem eshetett volna meg. Többször megesett, hogy a forrasztó vagy a gázmotorok indításához való benzínlámpa felrobbant és a munkást megégette. Pedig az ilyen balesetet ugyancsak könnyű elhárítani: a lámpa minden nyílására dróthálót kell forrasztani.

Az elhárító és óvókészülékek közt vannak olyanok, melyek a munkagépre ráilleszthetők és olyanok, melyek a géppel együtt készülnek, elválaszthatlanul. A gazdasági gépek közt számos olyan óvókészülék van, a mit az egyszerű falusi mesterember is, akár a gazdasági kovács vagy bognár házilag is elkészíthet. Czélszerű volna pályázat tárgyává tenni azt a kérdést, milyen baleset-elhárító készülékeket lehetne a gazdasági gépeken a falusi mesteremberekkel kevés költséggel készíttetni.

Még a hol drágább is a baleset-elhárító készülék, ott is csak ilyenekkel fölszerelve kellene a gépeket alkalmaznunk. Ha új gépet vásárolunk, a veszélyesebb munkagépeket mindenestre csak baleset-elhárító készülékkel fölszerelve kellene beszerezni, annál is inkább, mert az ilyen fölszerelés a gépek árát nem sokkal fokozza, de a baleseti veszélyt annyira csökkenti, hogy a kártalanítási igények mérsékléséből a köztvagyon számára sokszorosan megtérül az elhárító-készülékek beszerzési költsége. De ennél még fontosabb az a humánus szempont, hogy magára a munkásra és családjára nézve mennyivel jobb a testi épség és keresetképeség megóvására, mint a rokkantsági évjáradék élvezete.

A munkaadóra is mindenképen jobb a balesetek elhárítása. A magyar gazda-társadalom egyik vezérférfia, kit humánus gondolkozása is az elsők közé emel, éppen erről a kérdéstről folytatott eszmecsere alkalmával említette, hogy az ő gazdaságában egy erőteljes és ügyes béres mint etető dolgozott a cséplőgépen. Egy vigyázatlan perc és az a szegény ember a fél karját elveszítette. Gondos ápolás folytán a seb begyógyult, de a 25 éves erőteljes fiatal ember igazi munkát többé nem tudott a gazdaságban végezni, elbocsátani a gazdája nem akarta, sem a bérét leszállítani, tehát libapásztornak alkalmazza, a mit felénél is olcsóbb erővel el tudna végeztetni.

Az újabb időben a gépipar igen sok elmés készülékkel gazdagodott, a melyek arra valók, hogy a munkások testi épségét óvják.

A technikának ebbeli haladásával együtt nagy változáson

ment át a közfelfogás is a balesetek következményének megítélésében, mely a szavatossági törvények fejlődésében kifejezésre is jutott. Németországban az 1871-ik törvény mondta ki a bányák és gyári vállalatok szavatosságát a munkások baleseteinél. Angolországban az 1880. évi törvény állapította meg a munkaadók szavatosságát oly módon, hogy mindazon balesetekért, melyek a műhely vagy gyár berendezésének, a gépek állapotának, a gyártási módnak, vagy a rendelkező személyzetnek hibájából keletkeznek, a munkaadó vagyoni kártérítéssel tartozik a megsérült munkás, illetőleg családja iránt.

E törvény egy új biztosító ágának adott életet. Csakhamar keletkeztek részvénytársaságok, melyek a munkaadó szavatosságából származó kockázatot bizonyos díjakért átvállalják. Kezdetben jogukban állott a munkaadóknak és a munkásoknak oly egyezsége lépni egymással, mely a szavatossági törvény hatályát az illető szolgálati viszonyra felfüggeszti.

Idővel azonban a közvélemény helytelenítette az ilyen egyezkedést, azon felfogás alapján, hogy a szavatossági törvénynek nemcsak a kártérítés a célja, hanem még inkább az, hogy a gyár felszerelése és a gyártási mód az életbiztonság követelményei szerint rendeztessenek be. Tényleg e törvény hatása alatt a legtöbb gyár berendezése tetemes átalakuláson ment át, sőt újabban az ipari főfelügyelő is bocsáthat ki rendeleteket, melyek a gyárosokat ipartelepeiken oly berendezésekre kötelezi, a mik a munkások testi épségének és egészségének megóvására alkalmasak. A ki az angol gyárvárosok, London, Manchester, Glasgow ipartelepeit megnézi és a 20—25 év előtti állapotokkal összehasonlítja, a gyárak berendezésében a munkás életbiztonsága és egészségügyi követelményeinek szempontjából teljes átalakulást fog tapasztalni.

Ugy a német, mint az angol szavatossági törvénynek az a régebbi határozata, hogy a munkaadó csak az ő hibájából származó balesetekért tartozik kártérítéssel, sok pörre adott alkalmat. Azért a későbbi törvények az ipari balesetekre minden esetben kimondták az anyagi kártérítés igényét, tekintet nélkül arra, kinek a hibája vagy mulasztása idézte elő a balesetet. Sőt a német balesetbiztosítási törvény még arra az esetre is kimondja a biztosítás érvényességét, ha a munkásnak saját vigyázatlansága idézte is elő a balesetet.

A törvénynek ezt a humanistikus álláspontját dr. Bödicker, a német birodalmi biztosító hivatalnak éveken át volt főnöke, ki csak most nem régiben távozott el az élők sorából, az 1891-ik évi konferencián a következő szavakkal magyarázta:

»Mi emberek egyáltalán elég hibát elkövetünk a nélkül, hogy kénytelenek volnánk valamennyi hibánknak minden következményét viselni. Méltányos tehát, hogy a munkás számára se mérjük a hibája okozta balesetnél a merő szigorúság mértékével, hanem inkább elnézéssel és jótékonyssággal. Még akkor is elég súlyos neki a teher, a mit efféle netaláni hibája reá rótt.«

A szavatossági törvényeknek ez a fejlődése tehát azt hozta magával, hogy a balesetekből származó anyagi terhek kizárólag a munkaadóra nehezednek, ekkép egyik tényezőjét alkotják a

termelési költségeknek. Ez a teherviselés indítja a munkadókat arra, hogy munkásaiknak testi épségéről gyáraik, műhelyeik berendezésében a lehetőség szerint gondoskodjanak.

Nálunk a birói gyakorlat egyre szigorubb és szigorubb mértékkel állapította meg a munkaadó felelősségét az üzemi balesetekből kifolyólag. Az utóbbi években már igen gyakran hoztak bíróságaink olyan ítéleteket, melyek a munkaadót arra kötelezik, hogy az üzemi baleset folytán rokkanttá vált munkásoknak élethossziglan rendes évjáradékot fizessenek. Ezek a birói ítéletek ugyanannak a közfelfogásnak a megnyilatkozásai, a melyek parlamentünkben is megnyilvánultak a balesetbiztosító törvény megalkotásával. Jele ez annak, hogy ugy a birói fel fogás, mint a törvényalkotás a fejlődő közszellemnek a kifejezői.

A munkaadó szavatosságának a birói gyakorlatban való ily szigorú alkalmazása egyik előkészítője is volt balesetbiztosítási törvényünknek, mert az a gyáros, a kit a birói ítéletek már évjáradékok fizetésére köteleztek, az a balesetbiztosító törvényben előirt járulékok fizetésében nem lát már új terhet, hanem az eddigi változó és bizonytalan tehernek állandósítását.

Abban a tekintetben is változott a közfelfogás, hogy ma már nem tartjuk elegendőnek a balesetérte munkás anyagi kártalanítását, hanem ugy az ipari, mint a mezőgazdasági üzemmel szemben azt az igényt támasztjuk, hogy munkásaikat a balesetektől megóvják. Mert ez az igazi balesetbiztosítás, nem pedig a sérült emberek anyagi kárpótlása.

Még anyagi szempontból is előnyösebb, ha balesettől megóvjuk a munkást, mert az ország kára sokkal nagyobb, mint a sérülteknek fizetett bármilyen bőséges járadék, vagy egyéb kártalanítás.

Magyarországon az ipari munka közben évenként kerek számban 20.000 baleset fordul elő; ebből 200 halálos kimenetelű. Az ipari baleseteknek $\frac{1}{10}$ -ed része esik a kisiparra, $\frac{9}{10}$ -ed része a gyáriparra. A mezőgazdaságban évenként átlag 8.000 embert ér baleset, a miből 400 halálos kimenetelű. Ezek a balesetek nemcsak a munkás életében és családjában okoznak gyakorta helyrehozhatatlankárt, de ha pusztán anyagi szempontból tekintjük a kérdést, sokat elvisznek az ország köztvagyonából. Maga a gyógyítás és a sérültek segedelmére kiadott táppénz százezrekbe kerül évenként. Ezenkívül a baleset érte munkások a gyógyítás ideje alatt tétlenségre kárhoztatva, az iparban évenként 300.000-re, a mezőgazdaságban 200.000-re rug az így elvesztett munkanapok száma.

S ez még nem is az egész kár. Az üzemi balesetek áldozata többnyire termelő, munkabíró, javakorban levő ember, a ki épen visszafizeti a társadalomnak azt a költséget, a mibe felnevelése került, a mellett még kenyérkeresője egy egész családnak. Ha ilyen munkaerőt elveszít az ország, nagyobbbrészt tapasztalatlan kezdőkkel kell helyettesíteni.

Az ország vagyonának legbecsesebb része a munkabíró ember. Ebből a drága vagyonból veszítünk mi évenként oly rettenetes sokat a kivándorlással. Legalább ne veszítenénk még a balesetek révén is.

A baleset-elhárítás szükséges volta mindenütt átment már a köztudatba. Még Amerikában is, melyről pedig azt tartják, hogy a pénzkeresésért való rohanásban nem sokba veszi az emberi életet, megszólalt már a nagyközönség lelkiismerete a munkások kiméltése érdekében. New-Yorkban az utóbbi időben sociális muzeum létesült az érdeklődő társadalom adakozásából, mely ez év február havában balesetbiztosító-készülékekből és munkásjóléti berendezésekből kiállítást rendezett. Nálunk is az idén a külföldi munkásvédelmi készülékek és munkásjóléti intézmények bemutatása céljából a hazai iparos vállalatok testületei a folyó év nyarán nemzetközi kiállítás rendezését határozták el. A kiállítás megnyitó ünnepségét Roosevelttel köztársasági elnök levélben üdvözölte, élénk érdeklődését fejezte ki a baleset-elhárítás ügye iránt és levelét ezzel a felhívással végezte: »Fel kell hagyni azzal a felfogással, hogy a gyári üzemből olcsóbb az embereket megölni, mintsem megvédeni.«

Ugyanezen a felavató ünnepségen a muzeum elnöke, Joshia Strong lelkes hangú beszédben ismertette a baleset-elhárítás szükséges voltát mind gazdasági, mind erkölcsi szempontból. Legyen szabad ebből a beszédből egynehány adatot és megjegyzést fölemlítenem.

»Mi itt Amerikában — ugymond Strong — a béke áldásait élvezzük és nem gondolunk arra, hogy a békés ipari munkában kétszer annyi embert veszítünk évenként, mint a hány ember elesett a francia és angol seregből a krími háború 3 éve alatt. Vasutainkon minden egyes évben több haláleset és a sérülés, mint a búr-háború 3 évén át a két hadakozó fél részén előfordult. A vasuti baleseteket még csak számon tartja a közönség, de az ipari baleseteket nem méltatja figyelemre, mert szét-szóródva fordulnak elő. Pedig ez a veszély mindinkább fokozódik. Egyre csak gyorsabban akarunk utazni, magasabb épületeket emelünk, újabb és erősebb robbanó anyagokat fődözünk fel, a vegyi ipar több mérgező gázt fejleszt, a villamosság új veszélyeket hoz felszínre. Mindezek az új fölfedezések napról-napra több ember életét és épségét kockáztatják, a minnek súlyosan meg is adjuk az árát.

Pedig a baleseteket ipartelepeink kellő berendezésével tetemesen mérsékelni lehet és mérsékelni kell is, még ha a termelés rovására menne is.

A tárgyak, a melyeket az ember előállít, arra valók, hogy az életet szolgálják. Életet áldozni tehát tárgyakért, a dolgok természetes rendjének megfordítottja volna.

Ha tömeges baleset fordul elő, rögtön megnyilvánul az emberek könnyörületessége. Pedig jobb volna a baleseteket megelőzni. Beszédét e szavakkal végezte: »Nagyobb jótétemény az emberiségre az, ha meredek lejtőn korlátot építünk, mintha a hegy tővében ambulatoriumot rendezünk be.«

A védő-készülékek és egészségügyi berendezések terén a gépipar az újabb időben igen sok találmánnyal gazdagodott. Ezeknek az érdeklődő közönséggel való megismertetése céljából az újabb időben muzeumokat rendeznek be. A föltalálók, gyárosok itt mutatják be újabb készülékeiket és itt találnak buzdítást

vagy újabb eszméket készülékeik tökéletesítésére. A munkások oda járnak, hogy a védő-készülékeket megismerjék, a velük való bánást megtanulják és ez úton is előmozdítják tudatos kiképzésüket. Az ilyen muzeumok eszméjét Twining angol író és lelkes szocialpolitikus vetette fel először 1852. évben. Ez az eszme eleinte csak egyes időszakos kiállítások keretében valósult meg, a hol a munkásosztály életmódjára, egészségének megővésére és gyermekeinek nevelésére vonatkozó tárgyak és adatok jelentek meg először csoportos gyűjteményben.

Ezek a kiállítások mindig újabb és újabb buzdításul szolgáltak arra, hogy az ott összegyűjtött becses anyag szét ne szóródjék ismét, hanem alkalmas muzeumokban állandóan megőriztessék.

Különösen az 1889-ik évi párisi világkiállítás a szocialis kérdésekre vonatkozó oly becses anyaggyűjteményt hozott össze, hogy ennek a gyűjteménynek a megővése érdekében határozta el magát Chambrun gróf a párisi Musée Social alapítására.

Még ezt megelőzőleg alakult Bécsben dr. Migerka iparfelügyelő és kiváló szakember kezdeményezésére egy iparegészségügyi muzeum, egyelőre csak szerényebb keretben, mely azonban később igen szépen fejlődött. Az ipari baleset-elhárító készülékeknek muzeuma létesült 1893-ban Amsterdamban, később München, Charlottenburg, Brüssel, Moszkva, Páris, New-York s több kisebb városban.

A legkiválóbb helyet ezek között a charlottenburgi »Ständige Ausstellung für Arbeiterwohlfahrt« foglalja el, mely nemcsak az összegyűjtött anyag gazdagságával s célirányos, tanulságos elrendezése által tűnik ki, hanem munkásságának egész rendszerével a hasonczélu intézmények követendő mintaképeül szolgál. Ez intézet kiváló jelentőségére való tekintettel talán nem lesz érdektelen valamivel bővebben megemlékezni róla. A charlottenburgi muzeum létesítésére tulajdonképen már 1883. évi hygieniai kiállítás adta meg az első impulzust, a melyet 1886-ban a »Hygiene Museum« létesítése, 1887-ben a Reichsversicherungsamt által berendezett baleset-elhárító készülékek gyűjteménye, valamint a »Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen« gyűjteményének kezdeményezése követett. Egy 1889. évi kiállítás »Deutsche Allgemeine Ausstellung für Unfallverhütung« tanulságainak hatása alatt a szövetséges államok egynehányának kormánya elrendelte, hogy az iparfelügyelettel megbizott szakközégek gyűjtsék össze a jóléti berendezésekre vonatkozó tárgyakat. 1900. évben pedig a birodalmi gyűlés egyhangú szavazata alapján a szövetség tanácsa a charlottenburgi állandó kiállítás létesítését határozta el s e célra kerekaszámban egy millió márkát bocsájtott mindjárt rendelkezésre.

Az állandó kiállítás épülete charlottenburgi műegyetem közvetlen közelében épült. Van benne a gyűjtemények elhelyezésére szolgáló 1700 négyszög méter területű csarnok, gazdag könyvtár s kényelmes irodahelyiségek és még mintegy 200 hallgató befogadására elégséges tanterem, a hol időnként szaktávágó, ismeretterjesztő előadások tartatnak. A kiállítás anyagának megválasztásánál arra törekedtek, hogy csakis a gyakorlatban tényleg

bevált védő-készülékeket és baleset-elhárító berendezéseket, lehetőleg a megfelelő gépeken való alkalmazásukban, munkaközben mutassanak be. Ehhez képest a gépek lehetőleg eredeti nagyságukban szereztetnek be. Csak ha a gépek nagysága, vagy a berendezések terjedelme akadályozza azok bemutatását, akkor mutatnak be helyettük modelleket, rajzokat vagy fényképeket. Rajzok és fényképek egyébként az eredeti nagyságban kiállított gépeknél és berendezéseknél is nagy számban láthatók, a szerkezet egyes részleteinek jobb áttekinthetését mozdítják elő. Az egyes készülékek mellett nyomtatott lapokon magyarázó szövegek és vázlat-rajzok vannak. Ezeket a látogatók magukkal vihetik. Már belépéskor kap mindenki egy erős borítékot, melybe az őtet érdeklő ismertető lapocskákat összegyűjtheti és együvé fűzheti, hogy otthon kényelmesen tanulmányozhassa.

A kiállítás nagyobb részét a baleset-elhárításra szolgáló védő-készülékek osztálya foglalja el, míg a másik, kisebb részt a munkásjóléti berendezések osztálya képezi. A gépeknek védőkészülékkel ellátott részei vörösre vannak festve, a hol pedig a munkás testi épségének megóvása céljából a gép munkája közben fejlődő gőzöknek, ártalmas gázoknak vagy poroknak gyors eltávolítására szolgáló berendezések vannak alkalmazva, az ezt a feladatot teljesítő géprészek kék színezésük által ütnek el a gép többi részeitől.

A gépek hajtására 4 nagyobb és néhány kisebb elektromotor szolgál. A nagy számú gépek és berendezések tanulmányozását nagyon megkönnyíti szakmák szerint való áttekinthető csoportosításuk és a vezetők világos magyarázata.

A munkások személyes felszerelését képező védő-készülékek, mint pl. a szemek védelmére szolgáló védő-üvegek, gépkezelők, kazántisztítók, öntők, villamosgyári munkások stb. részére alkalmas különleges ruhadarabok gyűjteményei mellett, külön-külön csoportokban látjuk az emelő-gépeket, a famegmunkáló gépeket és fémmegmunkáló gépeket. A famegmunkáló és fémmegmunkáló gépek mindegyike a legkülönbözőbb rendszerű baleset-elhárító készülékekkel és a gépek munkája közben keletkező ártalmas por eltávolítására szolgáló berendezésekkel van felszerelve.

A különféle prések, préshengerek, gyuró-gépek és húsipari gépek csoportjait elhagyva, a papíripar, a textilipar és a ruházati ipar védő-készülékkel felszerelt gépeit látjuk.

A bányászat csoportjának különösen a szállító-szerkezetek biztonságát célzó berendezések, valamint a balesetek elhárítására szolgáló különböző készülékek ragadják meg a figyelmet; külön alcsoportokat képeznek itt a szénbányák, vasbányák és kohók stb. speciális berendezései és jellegzetes védő- és mentő-készülékei.

Igen változatos képet nyújt a hajózási csoportban bemutatott számos védőmentő- és jelző-készülék is. Ezt a csoportot kisebb-nagyobb személyszállító gőzösök és teherhajók felszerelését bemutató modellek tarkítják. A leggazdagabbak egyike az a csoport, mely a gőzvezetékek, gőzkazánok és gőzgépek biztonsági és védő-készülékeit foglalja magában. Azután a szállító-gépek és vontató-szerkezetek, mint pl. csigasorok, csavarkerekek, felvonó-

szerkezetek, mezei és sodrony-vasutak stb. stb. baleset-hárító készülékeinek változatos gyűjteményei. Ezenkívül még az agyagipar, építőipar, vegyészeti ipar, az élelmi szerek előállításával foglalkozó iparágak, a mezőgazdasági gépek stb. speciális védőkészülékeinek legkülönbözőbb rendszereit látjuk szemléltető elhelyezésben, s ha ehhez még elképzeljük magukon a hajtóerő átvitelére szolgáló transmissiókon alkalmazott védőkészülékek sokaságát, némi fogalmat alkothatunk arról a változatos és tanulságos képről, melyet a charlottenburgi állandó kiállítás nyújt. Tanulmányozása nem csupán az emberi elmének a balesetek elhárításában kifejtett leleményessége ébreszti fel csodálatunkat, hanem egyszersmind fölkelti figyelmünket azoknak a veszedelmeknek a sokasága is, melyek a munkást hivatása közben kísérik, s a melyeknek elhárításához vagy lehető csökkenéséhez oly nagy országos érdekek fűződnek.

Mélyebb benyomást tesz a szemlélőre a kiállítás munkásjóléti osztálya. Kiváltképen azok a praeparatumok, melyek a különböző foglalkozásokkal járó megbetegedések számtalan veszélyeit tárják elénk, szemléltető módon mutatva be némely iparágnak a munkások egészségére gyakorolt veszedelmes hatását.

Külön csoportokban látjuk itt a munkahelyiségek szellőztetésére, valamint a mérges gázoknak és ártalmas gőzöknek, a pornak és füstnek közvetlenül a kiválasztás pillanatában történő eltávolítására szolgáló készülékeket és berendezéseket. A jól szellőzött munkahelyiség alapföltétele a munkás egészségének, de a szellőztetés sohasem lehet olyan mérvű, hogy a munkást az ott képződő ártalmas gőzöknek vagy pornak hatásától teljesen megóvja. A szellőztető készülékek csak a helyiség levegőjében már teljesen eloszlódott gőzöknek és pornak eltávolítására képesek, de az ezen ártalmas tényezők kútforrását képező anyagoknak, vagy gépeknek közelében tartózkodó munkásokat, a közvetlen behatás veszélyétől csak úgy lehet kellőképen megóvni, ha a munkaközben fellépő káros anyagok belégzését megakadályozzuk, a mire egyrészt a munkás száját és orrát elfedő respiratorok, másrészt magukra a gépekre alkalmazott porszívó, füstszívó stb. készülékek használatosak. A respiratorok alkalmazása már csak azért is igen korlátolt, mivel azok a munkás szabad légzését akadályozván, csak rövid időn át, s különleges esetekben használhatók. Ennélfogva a védőkészülékeket inkább az utóbb említett irányban fejlesztették. A kiállításnak ezen osztályában látható füstszívó és porszívó szerkezetek egy része már a védőkészülékek között is szerepel, a hol hatásuk pl. a csiszoló, famegmunkáló gépek munkája közben észlelhető.

A légzőszervek védelmére alkalmazott készülékek mellett ott látjuk a munkások testi épségének és jólétének ápolására szolgáló különböző berendezések tárgyait, modelljeit és rajzait, mint pl. öltözőket, mosdó- és fürdő-helyiségeket, étkező-termekeket, a munkaszünetek alatt való tartózkodásra szolgáló helyiségeket stb.

Az ipari megbetegedések sokféleségét és veszedelmeit különféle praeparatumok mutatják be.

Az ipari hygenia mellett a social-hygieniára is nagy figyelemmel van az állandó kiállításnak ez az osztálya. Munkáslakások modelljei és tervezetei, a munkások táplálkozására vonatkozó tanulságos adatok és szemléltető grafikonok, a munkások gyermekeinek védelmére, nevelésére és oktatására szolgáló intézkedések, betegség és rokkantság esetére létesült intézmények, szóval a munkás életének minden mozzanatára kiterjedő intézkedések vannak itt rendszeres csoportosításban bemutatva, a melyekből nemcsak a tudomány haladásának és az ismeretek terjedésének a nemzet minden rétegére kiterjedő áldása, hanem az igaz ember-szeretet melege is sugárzik felénk.

* * *

A nagyszabású és mintaszerű intézmény ismertetése után legyen szabad a mi sokkal szerényebb intézetünk ismertetésére és a legközelebbi munkatervére áttérni.

Eleinte itt is mint sok más muzeumban kis modellek alakjában gyűjtöttük a védőkészülékeket. De a tapasztalat nálunk is úgy, mint külföldön, azt mutatta, hogy ezek a kis modellek nem elég instruktívek főleg a laikusok számára. Sokkal célszerűbb a gépeket és védő-készülékeket természetes nagyságban bemutatni.

A kereskedelemügyi és földmivelésügyi ministerium az utóbbi időben külön hitelösszeget bocsájtottak a muzeum rendelkezésére ily védő-készülékek és egészségügyi berendezések beszerzése céljából. Az ismertebb nevű hazai és külföldi gyárosokat a muzeum ajánlattételre szólította fel ilyenmű gyártmányaik szállítására nézve.

A legtöbb gyár igen előzékenyen válaszolt a felszólításra, közölte védőkészülékeinek munkásvédelmi jellegét és sokan — a közhasznú célra való tekintettel — tetemes árkedvezményrel, sőt némelyek ingyen is hajlandók gyártmányaikat a muzeumnak átengedni. Számos külföldi gyáros a nála alkalmazásban lévő védő-készülékek és munkásjóléti intézményeknek fényképeivel is megajándékozta a muzeumot; sokan olyan élénk érdeklődést tanúsítanak a muzeum ily irányú felszerelése iránt, a mi csak a humánus cél iránti lelkesedésnek és a munkásvédelmi törekvésekben való szolidaritásnak a jele.

Annál feltünőbb volt egy chemnitzi gyár, a »Sächsische Maschinenfabrik Aktiengesellschaft«-nak a levele, mely a muzeum felszólítására azt felelte, hogy Magyarországon egyáltalában nincsenek neki vevői, csupán idevaló bizományosok szereznek be tőle néha ajánlatokat, a miből eszmét merítenek új gépek szerkesztésére. Nem áll tehát érdekében munkásvédelmi készülékeit velünk megismertetni.

Ez a fölfogás, mely szerencsére egymagában áll, a milyen szűkkeblű, olyan szűk látókörre is vall, mert a munkásvédelmi eszközök terjedése nemcsak a humanismus kívánalma, hanem általános üzleti érdek is. Éppen a külföld nagy iparosai körében fölmerült már az a gondolat, hogy ha ők nagy áldozatokat hoznak munkásvédelmi berendezéseikre, az talán az ő versenyképes-

ségüket gyöngíteni fogja olyan külföldi vállalatokkal szemben, melyek munkás-védelemre semmit sem költenek és ennyiben kisebb termelési költséggel dolgoznak. Eljöhethet az az idő, mikor az egyes államok külkereskedelmi szerződéseikben a velük szerződő felet kötelezik egy bizonyos minimális munkásvédelmi intézkedés alkalmazására. Hasonló törekvésre vall pl. az is, hogy a múlt év őszén Bernben tartott nemzetközi értekezlet a munkások egészségének megóvása érdekében úgy kívánta a foszforos gyufa gyártását eltiltani, hogy ehhez minden számottevő iparos-állam hozzájáruljon.

A Társadalmi Múzeum, mihelyt az erre kiszemelt helyiséget átveheti, minden egyes iparág számára külön szakaszban be fogja rendezni azokat a védőkészülékeket, melyeket az illető iparban alkalmazni tanácsos. Ez tehát állandó kiállítás lesz, mely a technika haladásával a védőkészülékek tökéletesedésével helyet fog adni újabb és újabb tárgyaknak és így az érdeklődő közönséget az ez irányú fejlődésről folyton tájékoztatja. Hogy pedig ezen állandó kiállítás rendezésénél ne csak a technika újabb vívmányai, hanem a gyakorlati alkalmazásban szerzett tapasztalatok is kellő méltatásban részesüljenek, a múzeum felkérésére az egyes iparágak szerint társult gyárosok különféle egyesületei, továbbá az iparos, gazda és munkástársadalom egyesületei, szabadalmi hivatal és az iparfelügyelői testület több tagja készséggel felajánlották közreműködésüket a kiállításra alkalmas védőkészülékek és egészségügyi berendezések kiválasztásában. Múzeumunk tehát úgy, mint a hasonló külföldi intézetek, a balesetelhárító-készülékek mellett az egészségügyi berendezések gyűjtésével is foglalkozik. A munkások egészségének megóvása legalább is olyan fontos, mint a balesetek elhárítása.

Az ipari foglalkozással járó betegségek okozta kár és pusztítás, ha nem is oly szembetűnő, mint a baleset rombolásai, kártevő hatásuk nem kisebb. Olyan baleset, melyet már súlyosnak lehet tekinteni, minden 30-ik, halálos kimenetelű pedig 1.600-ik munkást ér, de az ipari foglalkozással járó ártalom valamennyi munkást éri, ha csak kellő berendezéssel az ártalom elhárításáról nem gondoskodunk. A megbetegedett munkás időnek előtte kidől a munkából, a mi nemcsak a családja fentartását nehezíti meg, hanem a közvagyonnak is tetemes kára.

A társadalom háztartásában megvan az a természetes oeconomicus beosztás, hogy eleinte a munkabíró társadalom dolgozik a gyermekek és ifjak fölnevelésén és ezek csak később — mondjuk 20-ik életévüktől fogva — kezdik visszafizetni a társadalomnak reájuk fordított áldozatát. Minél hosszabb ideig marad az ember munkabíró, annál kedvezőbb lesz a társadalom összességének a háztartási mérlege. A hol az emberek 60—70 éves korukban még megállják helyüket a termelők sorában, az a társadalom könnyebben eltartja a maga összes tagjait, mint az, a hol 20 vagy 30 évi munka után kidől az ember a produktív tagok sorából s maga is ellátásra szorul.

Ez az egy szempont eléggé megvilágítja az ipari egészségügy fontosságát.

Az egészségre káros behatások részint az ipari munkának

természetében rejlenek, részint pedig azzal összefüggésben állanak. Az például, hogy a betűszedő ki van téve az ólommérgezés veszélyének, foglalkozása természetében rejlik, de az, hogy meggyengült ellentálló képessége mellett a zsúfolt és rossz levegőjű műhelyben könnyen megkapja a tüdővést, csak összefügg az ő foglalkozásával.

Sokan azt, hogy a tüdővész olyan rettenetes pusztítást visz végbe általában a szabók között, a foglalkozásnak tulajdonítják, pedig kétségtelen adatokkal be van bizonyítva, hogy nem a szabó-mesterség okozza a tüdővést, hanem az, hogy a szabók rendszeren zsúfolt műhelyekben dolgoznak, a hol nem gondoskodnak kellő szellőztetésről és a hol a betegek az egészségesekkel együtt vannak.

A sok ezernyi taggal bíró betegsegélyző pénztárak tapasztalataiból kiderül, hogy bizonyos ipari foglalkozások bizonyos betegségeknek keletkezésére és kifejlődésére feltűnő nagy mértékben alkalmasak.

Káros hatással lehet a munkásra azon anyag, a melyet fel kell dolgoznia, káros a túlhosszu munkaidő, a műhelynek hőmérséklete, nem elégséges légtér, a mérges por stb. Okkal-móddal e káros hatásokat lehet mérsékelni, vagy teljesen el is háritani. Glasgowban egy szövethézi pékműhely van, melynek hőmérsékletét mesterségesen hűtik, nagy előnyére a munkások egészségének. Főkép a különböző pornemek igen veszélyesek a munkások légzőszerveire nézve. Viszont az is bebizonyult, hogy ezen a porneműeknek megfelelő módon való elháritása általi sikerült a munkásokat súlyos megbetegedésektől megóvnunk.

Más foglalkozással más megbetegedés jár. A forrasztóknál, üvegfuvoónál gyakori a tüdőtágulat. Igen sűrűen találkozunk az ipari munkásoknál a csuzos és izületi bántalmakkal, a melyek csak részben függnék a hivatástól (például a bányamunkásoknál, téglavetőknél, kőműveseknél), részben pedig a telepnek vagy a műhelynek fogytékos berendezésétől. Módunkban állana tehát célszerű berendezések által a bajok számát csökkenteni.

Az ólom, réz, arzén és foszfor által előidézett betegségek számát is csökkenthetnők, ha egyrészt a telepeket a szükséges óvó- és védő-rendszabályok megtartására köteleznénk, másrészt pedig a munkásokat kitanítanók és a szabályok szigorú megtartására szorítanók. Be van bizonyítva például, hogy a minden testi bajok egyik legrettenetesebbje, az ugynevezett foszfornekrózis ellen meg lehet védeni a munkásokat egyrészt szellőztető készülékek, másrészt pedig respirátorok alkalmazása által. Természetesen egyéb intézkedések is szükségesek stb., de kétségtelen, hogy meg van itt is, mint sok egyéb bajnál, a védekezésnek lehetősége és célravezető volta.

Csak a példa kedvéért hivatkozom Sommerfeldnek előadására, a melyet az otthoni munkásoknak védő-kongresszusán tartott. Tőle tudjuk, hogy volt rá eset, mikor az anya a nála készülő ruhával takarta be skarlatinás gyermekét, mivel más takarója nem volt. Így aztán a ruha elkészültével egy távoli városrészbe nemcsak a ruhát szállította haza, hanem egyuttal a vörhenyt is odavitte. Pedig az otthoni ipari munka révén a

munkásokat és a lakosság széles rétegeit érhető veszélyeket meg lehet előzni, csak a műhelyek ne szolgáljanak egyuttal lakásul is.

A munkások egészségét megóvó berendezéseknél talán még nagyobb fontossággal bírnak a munkás-jóléti intézmények, melyek a munkás családi életének, testi és szellemi jólétének és egész élete harmoniájának az előmozdítására vannak hivatva.

Messze vezetne, ha itt az összes jóléti intézményekre ki akarnánk terjeszkedni, csupán egynéhánynak a felsorolására kell a rövidség okáért szoritkozni.

Fontos intézmény az, mely a munkásnak és családjának ellátásáról a keresetképtelenség napjaiban (betegség, rokkantság stb.) gondoskodik. Vannak nagyobb gyárak, melyek a munkások házi, ápolására külön betegápolónőket alkalmaznak. Ez igen értékes intézkedés, mert általa a munkás otthon családjá körében és mégis az orvosi tudomány követelményeinek megfelelő ápolásban részesül, a miből a család is sok hasznosat tanulhat.

Sok ipartelepen fürdőberendezés is van, melyet a munkások családtagjai is igen csekély pénzért igénybe vehetnek. Sőt nagy jelentőséggel bírnak a nagyobb ipartelepeknek olyan berendezései, melyek a munkásokat a fontosabb élelmi és háztartási cikkek olcsó beszerzéséhez segítik. (Németországban pl. számos gyár önköltségi áron látja el munkásait tüzelőanyaggal. Két nagy ipartelep külön vágóhidat létesített munkásainak ellátása végett, másik kettő pedig külön tehenészetet rendezett be erre a célra.)

De talán legfontosabb e téren a munkásoknak jó lakással való ellátása. Igy például egy rajnavidéki vashámor (bruckhauseni Deutsche Gewerkschaft) beküldte ide a muzeumhoz munkáslakásainak a rajzát. Szép kétemeletes épületek ezek, melyek kívülről tekintve olyanok, mint nálunk egy-egy vidéki szép kastély. Benne minden munkáscsalád számára 3 vagy 4 szobás lakás van, kellő mellékhelyiségekkel. Két-két családnak egy-egy külön lépcsője, a földszinten fürdőszobák, mosókonyhák vannak; a gyermekek számára tágas udvar, sőt még rossz idő esetére fedett játszótér is.

Mennyivel egészségesebb nemzedék fog itt felnevelkedni, mint a zsufolt lakások fülledt levegőjén tengődő kis penészvirágokból.

Pedig a nemzetek egymásközti versenyében mégis csak az erősebb, egészségesebb, munkabiróbb nemzeteké lesz a győzelem. Igen jó lakással és sok kényelemmel és kulturális eszközzel látja el munkásait az esseni Krupp-gyár. Igen híresek a munkás-jóléti intézményei a catbury cégnek kakaógyárában Bournvilleben, Liverpool mellett. Sok helyen pedig a munkásokat külön családi házakban helyezik el, minden ház körül kis kert van.

Külföldön a nagyobb ipari telepek gondoskodnak munkásaik szórakoztatásáról, továbbképzéséről és szellemi szükségleteik kielégítéséről, olvasótermekkel, gyári könyvtárakkal, klubokkal stb. Sőt nálunk is a MÁV. északi főműhelyében az ottani fiatal mérnökök buzgólkodására van már a munkásoknak dalárdájuk, sporttelepük, önképző-egyletük stb., melyek nemcsak a

munkásokat teszik elégedettebbekké, hanem meglátszanak a munka jobb eredményén is.

Amerikában, mely minden tekintetben a nagy számok hazája, a rengeteg nagyságú ipartelepeken a munkásjóléti intézményeknek egy új tényezőjét kezdték az utóbbi időben alkalmazni: ez az ugynevezett »social-secretary« vagy »vel fare manager«, a kinek az a hivatása, hogy a munkások jólétének, testi és szellemi szükségleteinek kikutatásával és kielégítésével törődjék. Ha alkalmaz a gyáros a gépeinek felügyeletére és jókarban tartására külön szakembert, mért ne tarthatna a legértékesebb munkaerőnek, az embereknek jóléte gondozására külön szakembert? 1889-ben alkalmazták az első munkásügyi intézőt s ma már igen elvannak terjedve Amerikában és Angolországban is. Különösen a hol sok a női munkás, igen hasznosaknak bizonyultak a munkásügyi intézőnők.

A munkásjóléti intézményeknek a muzeumba való összegyűjtésétől és kiállításától azt lehet várni, hogy példaadó hatással lesznek a mi ipartelepeinkre is.

Még csak azt az egy kérdést kell vizsgálnunk, vajjon a munkásjóléti intézmények mily hatással lesznek a vállalatok pénzügyi eredményére. Ebben a tekintetben a történelem egy-néhány nagy példával szolgálhat.

Jól tudjuk, hogy a rabszolgaságot nem a humánus felfogás terjedése, hanem az a körülmény szüntette meg, hogy a rabszolgamunkával végzett termelés nem állta ki a versenyt a szabad emberek munkájával. Ugyanigy a jobbágyság megszüntetésének meg voltak a magok gazdasági okai. Így például nálunk a XIX. század első felében a gazdatársadalom pályakérdéssé tüzte ki azt a tételt, mi módon kellene a meddőnek bizonyult robotot és dézsmát megszüntetni s mivel kellene pótolni? Széchenyi István munkái tele vannak annak a bizonyításával és a műveltebb közvélemény is meg volt már győződve arról, hogy a jobbágymunkának megszűnt a productivitása.

A munkás igényének a növekedése tehát igen jól összefér a termelés nagyobb productivitásával és a vállalat jövedelmének fokozódásával.

A mit az angol vagy a német munkás az életmód elégedhetetlen szükségletének tart, az bizonyára messze meghaladja nemcsak a chinai, hanem az oláh vagy szerb munkás életigényeit is, a hol nem oly tiszta a lakás, elégtelen az élelem, hiányosabb a gyermeknevelés, egy szóval olcsóbb az élet. Viszont a jobb életmóddal nagyobb munkaképesség is jár és így a ráfordított költség a munka drágulása daczára megtérül a termelőképeség növekedésében. Ha imitt-amott van is ez alól kivétel, általánosságban a helyzet az, hogy a műveltebb országok munkaképessége fölötte áll a műveletlenebb országokénak, jóllehet amazoknál a munka drágább.

Budgett Medkin angol író a munkásjóléti intézményekről a mult évben irt könyvében részletes adatokat sorol fel arra nézve, mily kedvező tapasztalatokat tettek Amerikában és Angolországban a nagy gyárosok a munkásjóléti berendezésekkel. Így pl. Cheney, egy nagy selyemgyár tulajdonosa Connecticutban,

midőn megmutatta neki gyárát és munkásainak ellátását, így nyilatkozott előtte: mi nem vagyunk philantropisták, hanem csak üzletemberek és ebből a szempontból csináljuk ezeket a berendezéseket és nagyon meg vagyunk az eredménnyel elégedve. Egy »new-yerseyi« gépgyár igazgatója megmutatta neki, hogy a gyár a lehető legjobb feltételekről gondoskodik munkásai számára: ily módon képesek vagyunk, úgymond, jobb munkásokhoz jutni, a kik finomabb munkát és többet végeznek. A mi mottónk: »Jó munkabér, egészséges munkafeltételek és nagy termelés«. Egy másik gyárban figyelmeztették az irót arra, hogy a munkásjóléti intézmények mennyire átalakították a munkásoknak kedélyét és gondolkodásmódját. »A mi telepünkön ritkán lehet egy indulatos szót hallani munkásainktól és sohasem káromkodnak«, mondták neki egy helyen. Jele ez annak, hogy a szélesebb néprétegek jólétében mily nagy erkölcsi és nevelő hatás rejlik.

Megjegyzi Medkin munkájában, hogy ezeket a dicséreteket nem a felebaráti szeretettel eltelt, vagy sentimentális gondolkodásra hajlandó teoretikusoktól hallotta, hanem csupa számító üzletemberektől, a kik előtt a pénzcsinálás a legfontosabb szempont.

A Társadalmi Muzeum feladata azonban nincs kimerítve azzal, hogy a munkásvédelmi intézkedések összegyűjtésével és kiállításával követésre méltó példákat akar felmutatni és buzdításul szolgálni a hazai termelésnek.

A szociális jelenségeknek és szociális kérdéseknek egész sorozata van ezenkívül előttünk, melyek még tudományos kutatásra és feldolgozásra várnak. Hogy egyebet ne említsünk, itt van a gyermekvédelem ügye, a szegények támogatása, árva-házak, a közjótékonyosság ezerféle megnyilvánulása, az elbocsátott bűntettesek oltalmazása, a munkások háztartásának kérdése, a nyereségben való részesedés, a foglalkozásnélküliség kérdése, a szövetkezeti ügy, a tőke és a munka közti viszonynak százféle kérdései. Ide tartozik még egy speciális magyar társadalmi kór: a nagymérvű kivándorlás, mely az utóbbi években hazánkban már oly nagy tömegben folyik, hogy fölért már egy középkorbeli népvándorlással. (Ennek az egy kérdésnek is sok ága van, mely behatóbb tanulmányozást igényel: u. m. a kivándorlás itthoni okai, az amerikai és a magyarországi munkapiacok egymáshoz való viszonya, kivándoroltak sorsa, az itthonmaradottak ellátása és a visszaköltözés kérdései.)

Ugy a tudós, mint a gyakorlati szociálpolitikus keresi a társadalmi jelenségek törvényszerűségét, kutatja a bajok okait, az orvoslásnak módját és eszközeit. De ez a kutatás csak akkor lesz helytálló, a javasolt módok akkor lesznek megbízhatók, ha a társadalmi jelenségek okait részletes felvétellel fel tudjuk kutatni, az okok és következmények közti törvényszerű összefüggést megbízható módon ki tudjuk mutatni. A népeletre vonatkozó ezen felvételt már dr. Mandello Gyula e tisztelt társaság körében néhány év előtt tartott felolvasó-ülésén a Társadalmi Muzeum feladata gyanánt jelölte meg.

Szükséges is volna a népeletnek sokféle jelenségeit tüzetes

felvételekkel felkutatni és folyton nyilvántartani, hogy így ne elvont elméletekben, hanem elevenen, a küzdő emberek törekvéseiben és életpályájuk eredményeiben lássuk magunk előtt a társadalmi életet.

E feladat teljesítésére e kérdések iránt érdeklődő intelligens közönség körében munkatársakat kell a muzeumnak keresni. Bizonyára fog is találni, mert a szociális kérdések iránti fogékonyság és érdeklődés az utóbbi években annyira elterjedt, hogy minden vidéknek meg lesz a maga kutatója és benne az intézet munkatársa. A munka eredményéről az intézet időszaki közleményekben tájékoztatná dolgozó-társait és az érdeklődő közönséget.

Szántó Menyhért.

Budapest községi pénzügyi helyzetének javítása.

I.

Budapest községi adójának reformjáról általában.

Főbb irányelvek.

A főváros községi háztartásának sivár helyzete magára vonta nemcsak a főváros közönségének, hanem az egész országnak figyelmét, s ma már mindenki a legnagyobb érdeklődéssel várja, hogy e nagyfontosságú kérdés miként fog megoldást nyerni.

Mindenki tudta, hogy a székesfőváros háztartása közel egy évtized óta nem működik zavartalanul és hogy ezt folytonosan, évről-évre a deficit réme fenyegette, de a rideg valóság, a háztartás teljes ziláltsága csak a múlt év október havában vált köztudomásúvá, a mikor a főváros törvényhatósága a helyzetnek teljes feltárásával a kormányhoz intézett felterjesztésében egyedül a háztartás időleges rendbehozására különböző címeken a székesfőváros részére mintegy öt millió koronát kitevő bevétel-többlet-nyújtást, illetőleg segílyt kért.

E felterjesztés nagy feltűnést keltett ugyan, de a mikor aztán alig egy pár héttel rá, november közepén, a tanács pénzügyi és gazdasági ügyosztálya közzétette az 1907. évi költségvetési előirányzatra vonatkozó, a 2,686.875 korona előirányzati hiány okairól és az egész pénzügyi helyzetről beszámoló jelentését, az érdeklődés a székesfőváros pénzügyi helyzete iránt általánossá vált s a kérdést csakhamar több oldalról beható vizsgálat tárgyává tették. A kérdést, t. i. hogy a költségvetési egyensúly mikép volna helyreállítandó és hogy a székesfőváros háztartásának a jövő emelkedő igények kielégítésére képessé tétele céljából mit kellessen tenni, azonban actualissá tulajdonképpen csak most tette az ügyosztálynak a folyó év ápril havában közzétett, a tanácshoz »az üres háztelkeknek érték szerint való megadóztatása, valamint az értéknövekedési adó behozatala tárgyában« intézett előterjesztése.

Most, a mikor az ügyosztály ebben az előterjesztésében teljesen új alapokon nyugvó két új adónemet kíván létesíteni, két

kérdés merül fel és pedig: 1. vajjon szabad-e a polgárok összességét általánosan érő oly új adónemeket létesíteni, a melyek a székesfőváros pénzügyeinek teljes konzolidálását nem eredményezhetik és csak némi bevételtöbbletet jelentenek; és 2. vajjon az ügyosztály által most ajánlott ez a két adó szolgálhat-e majd a községi háztartásnak a jövőben alapjául, illetőleg vajjon ez a két adónem a székesfőváros háztartásának továbbfejlesztésére alkalmas-e?

Ehhez a kérdéshez kívánok hozzászólni. Ki fogom mutatni, hogy figyelemmel egyrészt a székesfőváros pénzügyi helyzetére, másrészt az általános gazdasági viszonyokra és a polgároknak a közterhekkel való terheltségére ezuttal már — nem tekintve a különböző csak részleges hatású közvetett adókat (p. o. a fényüzési adókat) — a polgárok összességére kiterjedő általános természetű közvetlen (direct) oly adót szabad csak létesíteni, a mely e célokra: a költségvetési egyensúly helyreállítására és a háztartás továbbfejlesztésére minden irányban képes. Az ellenvéleményeket megdöntve meg fogom állapítani tehát, milyennek kell lenni az említett célnak teljes megfelelő adónak, másodsorban e szempontból bírálat tárgyává teszem az ügyosztály javaslatát, és végül a bírálat eredményeként ki fogom mutatni, mit kell tennünk a cél elérésére.

Az 1906. évi október hó 5-iki törvényhatósági felterjesztésből nagyjában kétségtelenné válik előttünk, hogy a mikor egyedül a háztartás időleges rendezésére évi öt millió korona kell, akkor már olyan súlyos bajjal állunk szemben, melynek orvoslása nem is egyszerű adófelemeléssel, nem is új bevételi források létesítésével, hanem csak az egész községi adórendszernek lehetőleg új alapokra való fektetésével, gyökeres adóreformmal lehetséges. De teljesen megerősít bennünket e meggyőződésünkben az 1907. évi költségvetési előirányzathoz fűzött, említett ügyosztályi jelentés, a melyben ugyanis az ügyosztály egész határozottsággal kijelenti, hogy a mennyiben a kormány csak részben is megtagadná a törvényhatóság által felterjesztésében kért segítyt, föltétlenül azonnal adóemeléshez kell fordulni: a házbérkrajczárokat vagy a községi pótagó kulcsát kell felemelni, sőt tovább megy és kimondja, hogy még a segélynek teljes mértékben való elnyerése esetén is a háztartásnak biztosabb alapokra való fektetése végett új bevételi forrásokat kell megteremteni. Az ügyosztály álláspontjához képest a mellett, hogy számos megtakarításokat célzó intézkedés megtételét és a bevételeket szaporító több intézmény létesítését helyezi kilátásba, jelentésében máris a házbérkrajczárok vagy a községi pótagó kulcs egyszerű felemelésének elkerülése végett új adónemek behozatalára vonatkozó javaslatok egész sorával áll elő. Így a többek között ajánlja az iskolaadó, a különböző fényüzési adók, a községi örökösödési adó, a szegényügyi adó, a betterment adó stb. létesítését.

Az ügyosztálynak ez az álláspontja az érdekelt körökben általános ellenzésre talált, a mi természetes is, mert különösen a mai gazdasági viszonyok között nálunk, hazánkban, a hol az adózó polgárok túlnyomó többségére a közterhek amúgy is nagy

súlylyal nehezdednek, mi sem lehet ellenszenvesebb, mint adó-emeléssel előállani. Egyrésztől annak a nézetnek adtak kifejezést, hogy a főváros időleges háztartási zavarán a kormánynak kell segítenie, és a jövőre nézve is csak az állam segítségével lehet és kell a kérdést megoldani, mert a polgárok a legcsekélyebb újabb megterhelést sem bírják el. Másrésztől felhangzott az a követelmény, hogy az állam Németország módjára engedje át a székesfőváros részére az ingatlanadókat (a ház- és földadót) és akkor egy csapásra a székesfőváros pénzügyei a polgárok minden újabb megterhelése nélkül nemcsak ezidejűleg találnak teljes rendezésre, de ez által az egész háztartás, a jövő fokozódó igényeinek kielégítésére képessé lesz. Ismét más oldalról a bajon a székesfőváros községi adózásának az állami adózástól való teljes függetlenítése: külön önálló községi jövedelmi adó létesítése által vélnék segíteni.

Már a folyó év február havában a Magyar közgazdasági társaságban felolvasott »Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezése« című tanulmányomban rámutattam arra, hogy az egyetlen önálló községi jövedelmi adó létesítése fennálló adórendszerünk mellett egyáltalán lehetetlen. Kimutattam továbbá azt is, hogy — habár az az óhaj kétségtelenül jogosult, hogy fővárosunk az állam részéről, minthogy felvirágoztatása közjogi helyzeténél fogva országos érdek és politikai szükség, kivételes elbánásban részesüljön, tehát részére kivételes beviteli források engedélyeztessenek — arra gondolni sem lehet, hogy az állam, a mikor még az is kétséges, vajjon a kormánynak módjában lesz-e a háztartás időleges rendezésére körülbelül évi 5 millió koronát kitevő kárpótlásokat és segélyeket megadni, akkor bármelyik állami adónemet is egészen a város háztartása javára átengedhessen. Ily körülmények között azt kívánni, hogy az állam engedje át a mellékjárulékokkal mintegy évi 12 millió koronát kitevő állami ingatlanadókat, valóban nem jelenthet mást, mint a kormánynak kellemetlenkedni akaró rosszhiszeműséget. Az államszükségletek valamennyi fennálló állami adónak teljes igénybevételét kívánják meg, egyetlen egy adóalapot sem lehet szabaddá tenni, a küszöbön álló adóreformunk is legfeljebb csak az adóteher arányos megosztására törekedhetik. Ezt igazolják a már közel 15 éve folyamatban levő reformmunkálatokról anketekben elhangzott hivatalos nyilatkozatok és a hivatalos kiadványokban azokról a mértékadó tényezők részéről közzétett enuntiációk. De a legutóbbi időkben a törvényhozás házában itt-ott provokált kormánynyilatkozatok is arról győzhetnek meg bennünket, hogy a jelenlegi állami adóreform keretében az állami költségvetési egyensúly biztosítására irányuló szükséges gondosság legfeljebb csak a legdurvább adózási aránytalanságok megszüntetésére való törekvést engedheti meg, az adórendszer merészebb megváltoztatását, vagy a főadónemek bármelyikének teljes elejtését és ennek a községi háztartás javára való átengedését azonban egyenesen kizárja. E tények figyelembevételével most már hogyan lehessen még arra gondolni is, hogy a székesfőváros háztartása a jövőben fennakadás nélkül való működésre tisztán államsegélylyel tétessék képessé, a mikor e célra előre-

láthatólag ma már minimalisan 7—8 millió korona évi segélyre volna szükség és a mely szükséglet évről-évre még szaporodni fog? Ezt az államtól várni nem lehet, de nem is szabad, mert a háztartásnak egyenesen az államsegély alapjára való fektetése a város autonomiájának rovására és gazdálkodásának hátrányára volna. Folytonosan újabb zavarokat idézne ez elő, mert a kiadások gyors emelkedésével a mai bevételek lépést nem tudván tartani, újabb meg újabb segélyekre volna szükség, miáltal a székesfőváros a mindenkori kormányokhoz egyrészt túlságosan függő viszonyba kerülne, másrészt a segélyekre való biztos kilátás könnyelmű költsékezésekre is csábítana. A segélyezési rendszer tehát a székesfőváros fejlődése és jövője érdekében sem kívánatos.

Szóval, ha székesfővárosunk költségvetési egyensúlyát helyre akarjuk állítani és háztartását a jövő feladataira képessé akarjuk tenni, el kell ejtenünk azt a hiú reményt, hogy azt akár az állam részéről valamely állami adónemnek átengedése által, vagy akár az államtól a kárpótlások és segélyek czímén évről-évre eddig kapott és esetleg a jövőben mérsékelten felemelt összegeken felül nyújtandó dotációval fogjuk elérni, hanem rá kell térnünk a legegészségesebb alapra, vagyis modját kell keresnünk annak, hogy a mostani adóterheltség daczára a polgároktól folyjon be községi adók czímén a mindenkori költségvetés megkívánta összeg. Egy ideig államsegélylyel, átmeneti gazdálkodással, a szükségletek mesterséges visszaszorításával el lehet ugyan kerülni a reformot, de minél későbbre halogatjuk, annál nagyobb áldozatok árán lesz majd utóbb a háztartás rendje helyreállítható. A reform szüksége fenáll most, igazolja ezt az ügyosztály legutóbbi javaslata is, s minél hamarább visszük keresztül, annál jobb.

A székesfőváros adózásának reformjánál a meglévő alapokat nem lehet igénybe venni: nem szabad a póttadókulcsot vagy a házbérkrajczárokat felemelni, nem szabad az ügyosztály által az 1907. évi költségekhez fűzött jelentésében javasolt iskolaadót és szegényügyi adót sem létesíteni, mert ezek az állami adók bizonyos százalékában kivette a mostani terheltséget összes aránytalanságaival csak tetéznék és nem jelentenének egyebet, mint tulajdonképen a póttadókulcsnak bizonyos százalékkal való felemelését. A reform a közterhek által megkimélt helyek igénybevételével viendő keresztül. Ezeket a megkimélt helyeket kell a székesfőváros háztartása javára kihasználni: vagyis mind az ingatlan, mind az ingó vagyonból származó, az állami adók által utól nem ért jövedelmeket kell községi adózás alá vonni.

Az ügyosztály a telekértékadó és értéknövekedési adó behozatala iránt tett javaslatával ezt az álláspontot tette ugyan magáévá, azonban a javaslat felépítésében már szem elől tévesztette azt a főczélt, hogy ezek az új adók a jövő háztartás biztos alapjául is szolgálhassanak, de azért csak a legnagyobb elismeréssel adózhatunk a tanácsi ügyosztálynak, hogy javaslatával ezt az eszmét hivatalos helyről nálunk először felvetette.

Nézetem szerint a jelenlegi viszonyok között csak oly új községi adónemek létesítéséről lehet szó, a melyek a székes-

főváros pénzügyeinek nemcsak ideiglenes rendbehozatalát, hanem az egész háztartásnak a jövő feladataira alkalmassá és fejlődésre képessé tételét eredményezhetik, sőt ezek berendezésének megépítésénél már arra is figyelemmel kell lennünk, hogy az ujonnan megalkotott alapok igénybevételével a mostani 25%-os pótdókulcsnak elejtése lehetségessé váljék és ilyképen a községi adózás az államtól függetlenítessék. A külföldi példák ugyanis arról győznek meg bennünket, hogy — különösen a városokban — nemcsak a rohamos fejlődés folytán, de az idők folyamán az egyes önkormányzatokra áthárult mind több és több újabb közfeladat által előálló és évről-évre szaporodó költségek zavar-talanul csak úgy nyerhetnek kielégítést, ha ezeknek az önkormányzatoknak az állami adórendszerrel független bevételi alapok állanak rendelkezésre. S ha nekünk, noha állami adórendszerünk majdnem minden adózásra alkalmas alapot már igénybe vett, mégis sikerül szabadon maradt tért találnunk, ezt sietnünk kell önkormányzataink javára lefoglalnunk és ez alapon a két adórendszernek egymástól való elválását előkészítenünk, sőt módját ejtenünk, hogy e folyamat teljes betetőzése lehetőleg mielőbb bekövetkezhesse. A mai súlyos közterhek enyhítése, a közterhek eloszlásában mutatkozó, általánosan ismert nagy aránytalanságok csak akkor szűnhetnek meg, másrésről a folyton szaporodó önkormányzati költségek zavartalan kielégítése csak akkor remélhető, ha az állami adórendszerrel független önálló, más alapon nyugvó önkormányzati adórendszer lesz megteremthető. Bármiféle új adónemeket kívánunk is létesíteni, első sorban tehát arra kell ügyelnünk, hogy ezek az imént említett célok elérésére alkalmasak legyenek, ezt pedig mai viszonyaink között csak úgy lehet elérni:

1. Ha a kérdéses új adónem azokat a tárgyakat és személyeket éri kivétel nélkül, a melyek az állami adótörvények hiányossága folytán ez ideig a közterhekhez aránytalanul kisebb mértékben vagy esetleg elenyésző csekélységgel járultak.

2. Ha az új adónem úgy van konstruálva, hogy általa a fizetőképesség figyelembe vételével a nagyobb jövedelmeket reprezentáló tárgyak és a nagyobb jövedelmeket élvező személyek hatványozott mértékben róhatók meg. Szóval az alkalmazandó új adónem csak akkor felelhet meg hivatásának, ha általa az állami adóktól nyitva hagyott területet teljes mértékben igénybe vesszük, és azt az egész vonalon teljes általánosságban alkalmazzuk. De azért az új adónem berendezésének felépítésénél természetesen a szociálpolitikai követelményeket sehol figyelmen kívül hagyni nem szabad, sőt ellenkezőleg épp ezek kihasználásával kell annak — hogy úgy mondjam — jövedelmezőségét fokozni.

Az ügyosztály telekérték- és telekértéknövekedési adója — mint azt be fogom bizonyítani — minthogy belső berendezésükben az említett elvek nem emelkednek érvényre, nem szolgálhatja e célokat; s e mellett még a célba vett szociálpolitikai követelményeknek a gyakorlatban való érvényre emelésére sem alkalmas, sőt éppen az ellenkezőt eredményezheti.

II.

A telekértékadó és telekérték-növekedési adó.

Az ügyosztályi előterjesztés bírálata.

A székesfőváros tanácsának pénzügyi és gazdasági ügyosztálya, a tanácshoz intézett, múlt hó 17-én kelt előterjesztésében Kaufmann¹⁾ nyomán ismertetve Anglia, Franciaország és Poroszország községi adórendszereit, arra az eredményre jut, hogy a telkeknek »olyan megadóztatása, mely nem a hozadékot, hanem a telkek tényleges értékét veszi alapul« és a mely e mellett alkalmas a háztelkeknél mutatkozó értékelkedés utolérésére is, módot nyújt arra, hogy »egyrészt az üres telkek beépítésére, másrészt a régi rozoga házak helyett újak építésére szoríttassanak a tulajdonosok«. Az értékelkedésben rejlő adózási képesség igénybevételét nemcsak azért tartja megokoltnak, mert a közjövedelmeket gyarapítja, hanem egyrészt azért is, mert a telekértékelkedés a legigazságosabb adóalap, másrészt, mert általa a telekspekuláció hathatósan megakadályozható, olcsóbb és jobb lakásviszonyok teremthetők és az egyenlő teherviselés elvének megvalósítására irányuló hatásukban nagyfontosságú szociálpolitikai követelmény nyer kielégítést. Az előterjesztés a továbbiakban aztán rámutat arra, hogy a község gyarapodása és egyáltalán a konjunktura folytán beálló értékelkedés külön megadóztatása a külföldi példák nyomán háromféle módon történhetik, és pedig: 1. az átírási díjjal kapcsolatban, 2. a telekértékadó útján és 3. az önálló értéknövekedési adó által.

Az értékelkedésnek az átírási díjjal kapcsolatban való megadóztatását a mi viszonyaink között nem tartja keresztülvihetőnek.

A telekértékadót azonban — tekintettel arra, hogy a beépített telkek amúgy is rendkívül súlyos házbéradóval vannak terhelve és tovább meg nem terhelhetők — egyedül a be nem épített telkekre javasolja alkalmazandónak, annál is inkább, mert az utóbbiak a kataszteri hozadék alapján adóznak, ennél fogva a községi terhekhez értéküknek alig kétszázévezredrészével járulnak. Az üres telkeknek az értékadóval való megadóztatása — mondja az ügyosztály előterjesztésében — szociálpolitikai szempontból is kívánatos, »mert ez a legmodernebb és manapság a leghatékonyabb mód a telekspekuláció korlátozására és így az üres háztelkeknek a beépítéstől való visszatartása ellen is védőeszköz gyanánt szolgál.« A telekértékadó alkalmazásánál községháztartási és szociálpolitikai szempontból az üres telkek-

¹⁾ Lásd Richard von Kaufmann »*Die Kommunal финанzen Grossbritannien, Frankreich, Preussen.*« Leipzig 1906. II. kötet 129—350. oldal. Mellesleg megjegyzem, hogy az ügyosztályi előterjesztés 14-ik oldalán alulról a 3-ik és 6-ik sorban nyomdahiba csuszott be, mert a lakásbéradó, valamint az ipari helyiségek béradója nem $1\frac{1}{2}\%$, hanem $\frac{1}{2}\%$ (l. Kaufmann II. 280. oldal 3., 4.)

kel egyenlő elbírálás alá veendőknél tartja azokat a telkeket, a melyeken »csak kis földszintes épületek, rozoga viskók« állanak, mert ezek is kis hozadékuk alapján adózáván, csak csekély adóval vannak megterhelve s »mert azokat a kis épületeket új építkezés céljára rendszerint ugyanazon okból nem bontják le, a miért az üres telkeket is visszatartják a beépítéstől, t. i. a telekspekuláció okából.« Az adót, a várost három övezetre osztva, övezetek szerint 4—3—2^{0/00}-kal változó kulccsal kívánja megállapítani és ez alapon a székesfőváros üres telkei után 120.000 korona, az üres telkekkel egyenlő elbírálás alá veendő »viskóval, barakkal stb.« beépített telkek után ugyancsak 120.000 korona, összesen 240.000 korona évi bevételt remél. Az ügyosztály maga is belátja, hogy ez rendkívül kis eredmény, de azzal vigasztalja magát, hogy ezt az adónemet elsősorban nem is pénzügyi, hanem szociálpolitikai célból kell létesíteni.

Ezután az előterjesztés a telekértéknövekedési adó tárgyalására tér át. Rámutat arra, hogy ez az adó két alakban fordulhat elő, t. i. 1. egy másik adóval és pedig vagy az átírási díjjal, vagy a telekértékadóval kapcsolatban; és 2. mint egészen önálló adó. Az átírási díjjal kapcsolatos adózást, minthogy a fővárosi átírási díj az állami vagyron átruházási illeték függeléke, nem tartja alkalmazhatónak. A telekértékadóval kapcsolatosan pedig az értéknövekedés — szerinte is — csak akkor volna megadóztatható, ha a telekértékadó nem csak az üres telkekre, hanem kivétel nélkül az összes, tehát a beépített telkekre is kiterjedne. Ilykép tehát mint végső expedienst, az önálló értéknövekedési adót választja, a mely alakja az adónak viszonyaink között — szerinte — a legajánlatosabb is. Megvalósítását olykép véli a leghelyesebbnek, hogy a kivetés első ízben öt év múlva történjék. Tudniillik most megbecsültetnék az összes telkeknek értéke, öt év múlva újból és az akkor jelentkező értéknövekedésnek egy bizonyos százaléka (10^{0/0}) rovatnék ki adó gyanánt, az adó összege azonban öt évre felosztva volna fizethető. Azontul is a becslés öt évenként ismétlődne s minden alkalommal a legutolsó becsléshez képest mutatkozó értéknövekedés vétetnék adóalapul. Az ügyosztály ebből az adóból a főváros tulajdonát képező telkek leltárszerű értékemelkedéséből kiindulva 2 millió korona évi bevételt remél elérni.

Befejezésül az egész anyagot vizsgálat alá véve, arra a végeredményre jut, hogy egyrészt az üres háztelkek beépítésének az előmozdítására s általában a telekspekuláció kinövésének a korlátozására, másrészt a közjövedelmek szükséges fokozására sem a telekérték-adó, sem a telekértéknövekedési adó egymagában nem alkalmas, hanem e kettős célú csak e két adó kapcsolatos alkalmazásával lehet elérni, azért a következő előterjesztést teszi:

1. »Határozza el a közgyűlés a főváros területén lévő üres háztelkeknek tényleges forgalmi értékük szerint való megadóztatását.

Az üres háztelkekkel egyforma elbírálás alá esnek azok a telkek, a melyeken viskó, barakk, bódé vagy ilyesféle építmények vannak, a melyek részletesebben majd a szabályrendeletben fognak körülíratni.

Az adózás keresztülvitele céljából a főváros területe három övezetre osztandó s a belső övezetben az évi adó kulcsa az érték 4^{0/00}, a középső övezetben 3^{0/00}, a külső övezetben 2^{0/00} leend.

2. Határozza el továbbá a közgyűlés, hogy úgy a beépített, valamint a be nem épített telkeket öt évenként hatósági becslés útján megállapítandó értéknövekedés alapján megadóztatja.

Az adó az öt évi ciklus ideje alatt esetleg kirótt útépítési, csatornázási és burkolási járulékok levonásával meghatározandó értéknövekedésnek a 10^{0/0}-a s az adóösszeg öt évre felosztva is fizethető.«

Ezekben röviden ismertettem az ügyosztályi előterjesztést; és most áttérek a birálatára.

A telekértékadó létesítésének indoklásául az ügyosztály abból indul ki, hogy az üres telkeknek érték szerint külön adóval való megrovását a szociálpolitikai követelményeknek és az általános és egyenlő teherviselés elvének érvényre emelése követeli meg. Ez egészen helyes; azonban épen ezért teljesen érthetetlen, hogy az ügyosztály közel negyvenszer akkora értékű, ugyancsak egyedül földadóval terhelt, tehát csupán kataszteri hozadék alapján adózó telkeket még sem javasolt telekértékadóval megróni, holott ezekre sem mondhatja azt, hogy »súlyos hozadéki adóval« vannak megterhelve. Dr. Thirring Gusztávnak »Budapest, székesfőváros statisztikai évkönyve« (VII. évfolyam 194.) című művének 310. oldalán olvashatjuk, hogy a fővárosban állami földadó címén 1904-ben 103.790 kor. földadó folyt be, a 311. oldalon pedig, hogy ebből a főváros tulajdonát képező telkekre 19.866 kor. esett, világos tehát, hogy a magánkézben levő üres telkek és kertek földadója összesen 83.924 kor. volt, a mi 329.114 kor. kataszteri tiszta jövedelemnek felel meg. Már pedig ha figyelemmel vagyunk az ügyosztályi előterjesztés 46. oldalán lévő hivatalos kimutatásra, mely szerint a magánkézben levő 40,110.903 kor. forgalmi becserítéket képviselő összes üres telkek 11.087 kor. 10 fill. kataszteri tiszta jövedelem alapján adóztak, kétség sem fér hozzá, hogy átlag a telkek forgalmi értéke 3.708-szorta nagyobb, mint kataszteri hozadékuk, a miből viszont következik, hogy a székesfőváros területén levő a csupán kataszteri tiszta jövedelem alapján adózó összes magántulajdont képező telkek (üres telkek és kertek) együttes értéke 1.337,721.000 koronára — mondjuk — kerekszámban 1.340 milliós koronára tehető. Sőt ha figyelembe vesszük az imént említett hivatalos kimutatás ama adatait, mely szerint az üres telkeknek 76·1^{0/0}-a az I., II., III. és X. kerületekre esik, a hol pedig az átlagos becseríték 3—4-szerte kisebb, mint a többi kerületekben, továbbá figyelemmel arra, hogy a IV. kerületben egyetlen egy üres telek sincs, bátran mondhatjuk, hogy az ügyosztály által adózatlanul hagyott kertek önmagukban 1.340 millió koronára értékelhetők. Ezeknek a kerteknek adózatlanul hagyását sem adópolitikai, sem szociálpolitikai szempontok nem indokolhatják. Hisz maga az ügyosztály is azt mondja előterjesztésében: »Avagy összeegyeztethető-e az általános és egyenletes teherviselés elvével az, hogy sokszoros nagy értéket képviselő vagyონrészek, a melyek csak látszólag nem jövedelmi források, úgyszólván egyáltalában

ne vegyenek részt az általános adóterh viselésében?« S ebben teljesen igaza is van; adópolitikai szempontból ezek a majdnem túlnyomólag fényűzési használatban levő ingatlanok sokkal igazságosabb adóalapot képező vagyontárgyak, mint az üres telkek, melyek között bizonyára a túlnyomó rész közép módúak tulajdona, a kik azokat inkább tőke hiányában, mint spekulatio okából hagyják beépítetlenül. Nincs ok rá, hogy a város szívében levő dísz- és villakerteknek prémiumot adjunk a város periferiáin, a I., II., III. és X. kerületben levő üres telkekkel szemben, a mikor mind ezeket, mind amazokat a közterhekből — mint láttuk — egyformán ma mi sem terheli. A javasolt átlagos 3⁰/₀₀-os kulcsesal számítva évi 4 millió koronát tesz ki az az összeg, a melyet az előterjesztés elejtett nemcsak az adópolitikai, de egyenesen a szocialpolitikai szempontok rovására. Az ügyosztály e helyett megelégedett 240.000 kor. évi bevételt ígérő adónemmel, azt mondván, hogy csak szocialpolitikai célokat kíván vele érvényre juttatni. Ámde ez a hézagoss megterhelés, a melyből az I., II., III és X. kerületek, tehát az aránylag legszegényebb kerületek, 46.4⁰/₀-ot szolgáltatnának, aligha fogja a telekspekulációt korlátozni vagy az üres telkek beépítését siettetni. De feltéve, hogy a telekértékadó még ez alakjában is képes lesz a most említett irányban hatni, akkor föltétlenül csak a városnak külterjes fejlődését fogja előmozdítani, mert a telekértékadó alá kerülő üres telkek több mint 75⁰/₀-a a város periferiáin van. Hogy pedig a külterjes fejlődést nem elősegíteni, hanem épen ellenkezőleg minden eszközzel megakadályoznunk kell, — ezt fölösleg is bizonyítanom. De nem tekintve mindezeket, fővárosunkban a telekspekulációnak nem az a faja káros, a mely a város külső részein levő arányosan kis értékű telkekkel esetleg üzeti, hanem az, a melynél fogva a város belső övezeteiben nagy kiterjedésű udvarral vagy kerttel bíró régi házakat tulajdonosaik továbbra is úgy hasznosítanak, azokat nem rombolják le és helyükbe nem építenek modern új épületeket. Az ügyosztály javasolta telekértékadó a házak lerombolását és újra-beépítését egyáltalán nem siettetheti, mivel ezeket nem is fogja érhetni, mert hiu remény az, hogy az esetleg alkotandó szabályrendeletbe felveendő az a műmeghatározás, »viskóval beépített telek« alkalmas lenne az összes régi házakkal beépített telkeket is a telekértékadó alá vonni. Különben ha még az említett régi házakat a telekértékadóval sikerül is utólélni, minthogy Thirring szerint a fővárosban levő az összes 9.169 földszintes ház közül az I., II., III. és X. kerületben 5695 van, ez csak azt jelentené, hogy a remélt második 120.000 koronából ismét több, mint 62⁰/₀ ép ezeket a kerületeket fogja terhelni. A »viskó« megjelölés legkevésbé sem szerencsés és egyáltalán nem alkalmas valamely adónem tárgyának meghatározására, ez annyira relativ fogalom, hogy ez az adó alkalmazásánál az adóhatóság és az adózó polgárok között a legélesebb surlódásokra és a közigazgatási perek végnélküli sorára adhat csak alkalmat, a mit a törvényhozónak már javaslata elkészítésénél emberileg lehető határok között már eleve ki kell zárnia. Németország ama városaiban, a hol csak az üres telkek vannak megadóztatva és a melyek

mintájára az ügyosztály telekértékadóját megkonstruálta, ezt a meghatározást nem használják. Így p. o. Frankfurtban az 1904. február 19-ikén kelt szabályrendelet 9. §-a így szól: »Üres telkeknek tekintendők azok is, a melyeken szin (Schuppen), kertiházacska (Gartenhäuschen) barak és hasonló rövid vagy átmeneti használatra szolgáló építmény van.« Az ügyosztálynak azonban szüksége volt erre a terminus technikusra, mert csak ennek segélyével tudott kihozni 240.000 kor. előirányzott évi bevételt, a melyet bizonyára még így is az adó megállapításával, nyilvántartásával és kezelésével járó költségek fel fognak emészteni, úgy hogy ez az adó ilyen alakban csak az adózók zaklatására lesz alkalmas, a nélkül azonban, hogy ebből a székesfőváros háztartásának haszna lehessen, avagy általa bármiféle cél is elérhető legyen.

A telekértékadónak az ügyosztály által javasolt alakjában való használhatatlanságát azonban — mint látni fogjuk — az bizonyítja legjobban, hogy a tisztán pénzügyi célzattal létesíteni kívánt értéknövekedési adónak a gyakorlatban való beválását egyenesen lehetetlenné teszi.

Az értéknövekedési adót az ügyosztály »a közjövödelmek szükséges fokozására« az összes ingatlanokra terjeszti ki. Általa az 5—5 évenként mutatkozó értékelkedést akarja csupán megadóztatni. Az ebből származó évi eredményt 2 millió koronára teszi, abból indulva ki, hogy a magántulajdont képező ingatlanoknál az értékelkedés legalább is kétszer akkora, mint a mennyit a főváros tulajdonát képező ingatlanoknál leltárszerűleg értékelkedés gyanánt kitüntetnek. Az értékelkedés ezen megállapításának helyességére nézve csak annyit kívánok megjegyezni, hogy nagyon kétséges, vajjon ez a számítás a gyakorlati életben be fog-e válni; köztudomású ugyanis, hogy az 1896. évi millennáris kiállítás megelőző években nálunk lezajlott — hogy úgy mondjam — telekszedelgés az árakat annyira felhajtotta, hogy utóbb az ezredéves kiállításához fűzött nagy reményekben való csalatkozás folytán ezek az árak a felére estek le és a nagy átlagban ezek még ma is alig valamivel javultak. De ha az ügyosztálynak az értéknövekedés mennyiségére vonatkozó számítását teljesen elfogadjuk is, értéknövekedési adója a gyakorlatban be nem válhatik, mert nem áll rendelkezésre olyan támpont, a melynek segítségével az egyes ingatlanok értékelkedése igazságosan megállapítható legyen.

A tényleges értéknövekedés egyedüli legigazságosabb módja az, hogy az ingatlanok a legutóbbi átruházásnál elért forgalmi értékéből levonjuk az ezt megelőző utolsó átruházáskor elért értéket és a közbenső időben esetleg befektetett összegeket. Németországban, az értéknövekedési adó (Wertzuwachssteuer) hazájában, kivétel nélkül mindenütt, az értéknövekedést az ingatlan átruházáskor számítják ki és adóztatják meg. S még itt is, különösen a hol a telekértékadó csak üres telkekre terjed ki, az értéknövekedési adó behozatalakor szükségszerűen megejtendő értékesések alkalmával egyrészt az adózó polgárok részéről a legnagyobb visszaélések, másrészt az értékelő bizottságok részéről igen sok esetben önkénykedések követtetnek el; a leg-

kellemetlenebb surlódások és végnélküli viták támadnak, a mit 5—5 évenként megújítani egyáltalán sehol sem éreznek kedvet. Dr. Bredt János Viktornak »A telekértékemelkedés és ennek megadóztatása Poroszországban« című művében olvashatjuk, hogy Kölnben az 1905. évi első becslés alkalmával a telektulajdonosok valóságos harcztot vívtak ingatlanaiknak magasra való beértékelése érdekében, pedig ott csak az ingatlan átruházásakor adóztatják meg az értéknövekedést.

Az ügyosztály által javasolt értéknövekedési adó életbe léptetése esetén nálunk ez még fokozott mértékben történne meg az első értékeléskor. A beépített telkek tulajdonosai ugyanis minden kockázat nélkül, az üres telkek tulajdonosai azonban csak az általuk bevallott többlet-forgalmi-értéknek megfelelő telek-értékadó árán menekülnének a telekérték-növekedési adótól, de ezek is még mindég jól járnának, mert ha p. o. a tényleges érték kétszeresét sikerül telekértékadó alapul felvételni, akkor 20 évig semmi értéknövekedési adót sem fizetnek és ezáltal az adónak 60%-át takarítják meg. Az első értékelésnél ily formán az értékelő bizottság abba a fura helyzetbe jutna, hogy az adózók magas értékbecslésével szemben az adóalapnak, a forgalmi értéknek minél alacsonyabbra való leszorításáért lesz kénytelen küzdeni. A végeredmény pedig nem lehet más, minthogy a telekértékadó címén nem 240.000 korona, hanem majdnem kétszerannyi fog befolyjni, a miből közel a felét — mint már említettem — a legszegényebb kerületek fogják szolgáltatni, a tisztán pénzügyi célzatú értéknövekedési adóból ellenben az évi bevétel nem 2 millió korona, hanem talán még ennek fele sem lesz, és ennek is javarészt nem az adózásra képesebb nagy vagyoneértéket képviselő telkek tulajdonosai fogják megfizetni, mert az első értékelésnél ezek bizonyára az értékelő bizottsággal szemben hatályosabban fogják tudni saját értékelésüket érvényesíteni. Szóval a két adónem az ügyosztály által javasolt alakjában összehatását tekintve csak a lehető legélesebb igazságtalanságokra és egyenlőtlenségekre vezethet, és e mellett — ha az adónak egyáltalán lehet befolyása az építkezés siettetésére és a lakásvizonyok megváltoztatására — föltétlenül csak visszás irányban, a külterjes fejlődésnek tehet szolgálatot.

Az ügyosztály által javasolt alakja az értéknövekedési adónak az egész világon egyedül Kiautschou-ban, Németországnak Chinában lévő, a birodalom által magánjogi alapon létesített és rendkívüli áldozatokkal fentartott telepén van meg a gyakorlatban, de vele Bredt szerint még itt sem tudtak sem gazdasági, sem szociálpolitikai, sem pénzügyi eredményt elérni. S ez természetes is. A telekértéknövekedési adó csak mint szabályozó tehet jó szolgálatokat, de ezt is csupán ott, a hol az összes telkek kivétel nélkül, mind a beépítettek, mind az üresek, telekértékadóval vannak megróva. Ezeken a helyeken ugyanis a tulajdonosok, nehogy ingatlanaik átruházásakor esetleg a telekértékadó alapját képező becslési és az átruházási érték között nagy különbség legyen s ilykép a százalékokban megállapított értéknövekedési adó címén nagy összeget kellessen fizetniök, inkább az ezrelékekben megállapított telekértékadó alá legalább a való-

ságos tényleges forgalmi értéket, sőt bizonyára ennél magasabbat fognak bevallani. Ez által a mindenkori telekérték-emelkedést, mint legigazságosabb adóalapot, a telekértékadó, különösen ha ez progressiv kulccsal van megállapítva, fogja közvetve utolérni; és a községi háztartás még mindig nagyon jól jár: nagyobb, biztos bevételre tesz szert, és e mellett az értékelő bizottság menekül az értékeléssel járó, fent vázolt kellemetlenségektől és nem kell neki az adózókat az értéknek lefelé való liczitálásával zaklatnia.

Az értéknövekedés a gyakorlatban csak az általános telekértékadóval érhető utól, és ezzel is csak az esetben, ha mellette meglehetősen magas százalékkal megállapított értéknövekedési adó áll fenn. A fősúlynak a telekértékadón kell lennie, az értéknövekedési adó csak amannak biztosítására szolgáljon, azért teljesen elegendő, hogy utóbbi csupán a tulajdonos-változásokor alkalmaztassék, s főleg csak azokra az ingatlanokra (többnyire a jogi személyek tulajdonában levőkre), a melyek esetleg hosszú időközön keresztül nem esnek átírás alá, lehet az időszakonkinti (p. o. 15—20 évenkénti) újra felbecslést és az értéknövekedési adóval való külön megadóztatást kimondani. Németországban már is észrevették a frankfurti és kölni rendszer hiányát, úgy hogy újabban a legtöbb város és község az általános telekértékadó behozatalára törekszik, sőt nem egy helyen már a hozadéki adórendszer teljes elejtésével a tiszta ingatlanérték forgalmi adót létesítették. Így a többek között Düsseldorfban ilyen adó van érvényben, Halleben pedig hasonló javaslat van tárgyalás alatt.

Szóval mindezekből azt látjuk, hogy a telekértékadó és telekértékemelkedési adó a községi háztartásnak nagy szolgálatokat tehet, a községi adózásnak méltán legigazságosabb alapját képezheti, de az ügyosztály által javasolt alakban a gyakorlati követelményeknek nem felelhet meg. Ezuttal is hangsúlyoznom kell azonban, hogy az ügyosztályt javaslatáért föltétlenül a legnagyobb elismerés illeti, mert általa hivatalos helyről is figyelmeztette hazánk városait ennek a két adónak adó- és szociálpolitikai nagy fontosságára.

Az ügyosztály javaslatában a természetes sorrendet hibázta el, és e mellett figyelmen kívül hagyta, hogy adója általános legyen, valóban az egyenlő teherviselőképeségen alapuljon, és végül, hogy lehetőleg kijátszható ne legyen. De a mikor ezt az ingatlant terhelő két adónemet akarjuk létesíteni, nekünk a pénzügyi célzaton túl még arra is törekednünk kell, hogy általa a mostani földadó és a házbéradó után szedett községi pótlék szüntettessék be, és ezáltal legalább az ingatlanok községi adózása függetlenítettessék az állami adózástól. Ez okból, ha az ügyosztály még a telekértékadót tette volna általánossá, ezt választotta volna pénzügyi adójának, és melléje az értéknövekedési adót pusztán szociálpolitikai célzattól és az előbbinek biztosítására állította volna is fel, nem lehetnénk megelégedve, mert e két adónak az ilyen berendezése sem volna képes eme most említett, szem előtt nem tévesztendő nagy cél hatályosan megvalósítani. E cél a szabályozó értéknövekedési adóval kapcsolatos általános ingatlan-forgalmi — érték-adóval lehet csak elérni,

a mi természetes is, mert ha az állami házbéradó után szedett 25%-os községi pótdókat el akarjuk ejteni, akkor az igazság követelményeként nem csak a telkeket kell forgalmi értékük szerint megadóztatni, de a rajtuk lévő felépítményeket (házakat stb.) is, a mi viszont a mostani aránytalanságok megszüntetésére fog vezetni és módot nyújt a hozadéki adórendszerrel utól nem érhető lappangó jövedelmeknek utólérésére.

III.

Budapest községi adóreformjának gyakorlati keresztülvitele.

Az ingatlan-értékadó.

»Budapest székesfőváros pénzügyeinek rendezése« című tanulmányomban rámutattam már arra, hogy a hozadék alapján való adózás nagyon sok esetben erős aránytalanságokra vezet. Megtörténik ugyanis, hogy két teljesen egyforma területen épült, egyforma kiterjedésű ház közül az egyik, a melyiknél — bérházként épülve — minden zug ki van használva, 5–10-szerre annyi adóval van megróva, mint a másik, a mely — magánhasználatra avagy fényüzési célra szolgál és esetleg tizszer annyi költséggel és fényüzéssel építve — nincs bére adva. Az újabb statisztikai vizsgálatok is azt igazolják, hogy a hozadéki adózás mellett a jómódú vagyonos osztály lakta házak (villák, urasági és nagyuri bérházak) kevésbé vannak megadóztatva, mint a többiek, és utóbbiak közül az egy-szobás lakásu bérkaszárnnyák vannak legsúlyosabb adóval terhelve. Wagner Adolf, a híres német közgazdasági író, ép ez okból a hozadéki adózás helyébe a házaknak és telkeknek a forgalmi érték alapján való megadóztatását tartja a legigazságosabbnak.

A székesfőváros tanácsának pénzügyi és gazdasági ügyosztálya is elismeri, hogy a hozadéki adónál eszményileg igazságosabb az értékadó, ámde alkalmazhatásának szükségszerű előfeltétele gyanánt azt tartja, hogy az ingatlanok súlyos hozadéki adóval megróva ne legyenek. Teljesen osztozom az ügyosztály nézetében, de ez csak a mellett szól, hogy ejtsük el a községi adózás terén a hozadéki adórendszert és helyezkedjünk az általános értékadó alapjára, a mi fennálló állami adórendszerünk mellett csak kívánatos lehet.

Az általános értékadó alkalmazásának adópolitikai szempontból mi sem áll utjában, mert míg az állami adórendszer a tiszta hozadékot éri, addig amaz a forgalmi értékben, ennek folytonos növekedésében, a házaknak és telkeknek fényüzési és üzérkedési felhasználása által elmaradó egyenértékében birja alapját. Gyakorlati keresztülvitele sem ütközik akadályokba: a mellette szabályozó és biztosító célzattal alkalmazott, magas százalékkal megállapított értéknövekedési adó az időközönként foganosítandó értékbecsrléseket rendkívül megkönnyíti és a

becslésekkel járó költségeket a minimálisra szállítja le; magának az adónak kivetése és kezelése pedig semmivel sem volna költségesebb, mint az ügyosztály javasolta értéknövekedési adó administrálása egymagában. Az általános értékadónak mérhetetlen előnye ezenkívül, hogy benne megtaláljuk a székesfőváros községi kiadásainak emelkedésével arányos fejlődésre képes bevételi forrását, mivel — különösen ha azt progressiv kulccsal állapítjuk meg, — a mindenkori értéknövekedést, habár közvetve is, okvetlenül utól fogja érni, és ezáltal időről-időre emelkedő bevételt fog eredményezni. De általa lehetővé válik, minden általános adóemelés nélkül, nemcsak a főváros költségvetési egyensúlyát már ezidejűleg is helyreállítani, hanem az egész háztartást a jövő fokozódó feladataira alkalmassá tenni és egyben a városi adózást az államtól függetleníteni.

Említett tanulmányom megírásakor a székesfőváros területén levő magántulajdont képező ingatlanok terjedelmére és ezek forgalmi értékére nézve semmiféle adat sem állván rendelkezésemre, egyedül a statisztikailag kimutatott adóköteles és adómentes házbérjövedelem alapján 5%-os tőkésítéssel számítva, a beépített telkeket a házakkal együtt 2130 millió, a csupán földadóval megrótt kerteket és telkeket a kataszteri tiszta jövedelem 1000-szeresével számítva 520 millió, az összes ingatlanokat a rajta lévő épületekkel együtt tehát 2650 millió koronára becsültem. Ma már azonban változott helyzet előtt állunk. Az ügyosztályi előterjesztés 46. oldalán lévő hivatalos kimutatás szerint ugyanis fővárosunkban 3061 magánkézben lévő üres telek van, a melyek összértéke 40·11 millió koronát tesz ki és a melyek együttevve 11087·10 korona kataszteri hozadék után adóztak. Ebből önként következik, hogy az összes 103.790 korona csupán földadóval megrótt kertek és üres telkek együttevve kerek számban 1340 millió koronát érnek, a mi körülbelül átlag (az ügyosztály 52·79 korona átlagbecsértékét véve alapul) 2·5 millió négyszögöl területnek felel meg. Budapesten az összes magánkézben lévő terület azonban kerekszámban 35 millió négyszögölet tesz ki, miért is tehát a tisztán házakkal beépített terület a földadó alá nem tartozó udvarokkal együtt 32·5 millió négyszögöltre tehető. Ha a házakkal beépített területen lévő házakat, a hozzájuk tartozó udvarokat és a tényleg beépített területet együttesen csak négyszer akkora értékűnek vesszük, mint az üres telkeket, akkor ezeket minimalisan 7000 millió koronára becsülhetjük. Igaz ugyan, hogy ez a 106·5 millió korona kimutatott összbérjövedelemnek alig teszi ki 2%-os tőkésített értékét, de ez épen a hozadéki adórendszer hiányának tudható be. A Budapesten magánkézben levő ingatlanok együttes értéke tehát nem 2650 millió, hanem legalább is 8500 millió koronára tehető. Ezeknek az adatoknak hiányában az általános ingatlan-forgalmi-értékadót 0·5⁰/₀₀-tól 2·25⁰/₀₀-ig emelkedő progresszív-kulccsal javasoltam alkalmazandónak, mi által 6—7 millió korona bevételt reméltem elérni, a mit a jelenlegi községi pótdóbevétellel együtt elegendőnek találtam egyrészt a költségvetési egyensúly helyreállítására, másrészt a községi pótdó kulcsának lassan-lassan való lejjebbállítására, kimutatván azt, hogy ez az újítás az alsóbb rétegekben (a 100.000 koronán

aluli ingatlanoknál) alig 7—8⁰/₀, és még az 500.000 korona értékű ingatlanoknál is alig 16⁰/₀ adóemelést jelentene. Most a hivatalos helyről nyert átlagos értékelési adatok alapján természetesen e számítás teljesen megdől az eszme javára.

Ha ugyanis a szocziálpolitikai követelményekre való figyelemmel az üres telkeket és kerteket forgalmi értékük kétszeres összege után adóztatjuk meg, továbbá ha részben e rendszabály kijátszásának megakadályozására, részben a nagyterületű beépítetlen udvaroknak is erősebb megterhelése végett kimondjuk, hogy minden beépített telken csak a beépített résznek megfelelő területű udvar vehető ugyanazon adótétel alá, vagyis, ha az udvar a ténylegesen beépített területnél nagyobb, a különbözet után ennek forgalmi értéke kétszeresétől számítandó az adó, — mint ezt eredetileg is javasoltam — erős a meggyőződésem, hogy a tanulmányomban javasolt kulcs alkalmazásával, de legfeljebb ennek nagyon csekély felemelésével, az állami házbéradó és földadó alapján eddig szedett községi pótdó egészen elejthető, mivel az utóbbi czímen ezidejűleg befolyó évi közel 4·5 millió korona bevétellel szemben jövőben csupán az ingatlan-értékadó alkalmazásával legalább 10 millió korona községi adó fog befolyjni, a nélkül, hogy ez tulajdonképen adóemelést jelentene. Hihetetlennek látszik ugyan ez, de kétségtelenné válik, ha figyelembe vesszük, hogy az 5·5 millió évi bevételtöbbletet egyedül a hozadéki adórendszer által egyáltalán utól nem ért avagy csak mérsékelten megadózott vagyontárgyak fogják szolgáltatni, a mit legjobban igazol, hogy csupán az 1340 millió korona értékű kertek és üres telkek a mondottak alapján az átlagos 1·5⁰/₀-es kulccsal és a kétszeres 2680 millió érték után számítva 4 millió korona bevételt fognak évente eredményezni.

Czélszerűségi szempontból az adót az érték szerint felfelé emelkedő progresszív kulccsal találom megállapítandónak. Ilykép ugyanis a város külső körzeteiben lévő kisebb értékű ingatlanok enyhébben, a belsők ellenben arányosan súlyosabban lesznek terhelve, mi által a város természetes irányban való fejlődését vélem elősegíteni, mert — ha valamely adó az építkezés siettetésére és a telekspekuláció korlátozására egyáltalán képes — akkor az általános ingatlan-értékadó ily alakban bizonyára előbb a belső körzetekben fogja ezt a hatást gyakorolni. Az övezetek szerint váltakozó kulcsot — mint azt az ügyosztály javasolta — azért nem választom, mert az övezetek terjedelmének megállapítása, különösen az I., II., III. és X. kerületekre való tekintettel, rendkívül bajos és csak aránytalanságokra vezethet. Az övezetek szerint való beosztásnak hátránya továbbá még az is, hogy az övezetek határán a választó utcza egyik oldalán a súlyosabb, másik oldalán az enyhébb tételt kell alkalmazni. Így Berlinben a Friedrich-Strasse egyik oldalán a háztulajdonosok nagyobb adót fizetnek, mint a másik oldalon. A progresszív kulccsal ezeket a hátrányokat elkerüljük és minden tekintetben a lehető legigazságosabb és teljesen arányos adózás válik lehetővé. Igaz ugyan, hogy a reál-adóknál, a melyek a személyes adófizetési képességet figyelmen kívül hagyják, az általánosan elfogadott pénzügytani elv szerint a progresszív kulcs nem igen volna alkalmazható és

igy az ingatlan-érték adónál sem, ámde ezzel szemben fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a progresszivitással jelen esetben egyrészt a vagyoneértékekben rejlő adozóképességet vélem közvetve utólrni, másrészt a város belső körzeteiben lévő nagyobb értéket képviselő ingatlanok erősebb megadóztatása által az egészségesebb irányban való építkezésre lehet irányítólag hatni.

Az általános értékadó gyakorlati alkalmazásánál az említett előnyök biztosítására, továbbá az értékelési munkálatok egyszerűsítése és sima lefolyása érdekében kitünő szolgálásokat tehet az értéknövekedési adó. Az ily célzattal alkalmazandó értéknövekedési adótól azonban nem szabad pénzügyi eredményt várnunk, miért is teljesen elegendő, ha általa az esetleg mutatkozó értéknövekedést csak a tulajdonos-változáskor adóztatjuk meg. Az ügyosztály előterjesztésében azt mondja, hogy az értéknövekedési adó nálunk az átírási díjjal kapcsolatosan nem alkalmazható, mert a fővárosi átírási díj az állami vagyonátruházási illeték függeléke. Nézetem szerint azonban ez tévedés, mert ha elfogadjuk az értéknövekedés megadóztatásának elvét, nem látom be, vajjon miért lehessen az értékben beálló szaporulatot csak az 5—5 évenkénti becsléssel és miért ne lehessen esetről-esetre a tulajdonos-változáskor is kivetni. Különben az utóbbi kivetési mód még az esetben sem állapitana meg az értéknövekedési adó és az átírási díj között junktimot, ha esetleg értékszaporulatként a két legutóbbi átruházás között mutatkozó különbséget vennők, s így az értéknövekedési adónak még ily formában való létesítését sem gátolná a fővárosi átírási díjnak függelékes viszonya. Ámde az ingatlan-értékadót véve főadól, az értéknövekedési adót pedig mellette csak regulatorként alkalmazva, az értékszaporulat összegéül a célnak megfelelőleg csupán a folyó értékadó alapjául szolgáló becsérték és az átruházási érték között esetleg mutatkozó tevőleges különbséget szabad venni. Általánosságban az ügyosztály javasolta 10%-os kulcs ennek a célnak is teljesen megfelel, mert p. o. ha valamely ingatlan mai tényleges forgalmi értéke 500.000 korona, a tulajdonos azonban csak 400.000 koronát vallana be az értékadó alapjául és az ingatlant 10 év múlva is csupán 500.000 koronáért adná el, ez esetben az eladáskor az 10%-os értéknövekedési adó czimén fizetne egyszerre 100.000 korona szaporulat után számítva 10.000 koronát, a mivel szemben ingatlan-értékadó czimen évi 2‰-el, az alacsonyabbra való értékelés folytán pedig összesen csak 2000 koronát takarított meg. Ily körülmények mellett bizonyára senki fog az értékadó alapjául a ténylegesnél kisebb értéket bevallani, sőt mindenki óvatosságból a ténylegesnél nagyobb értéket kíván majd felvételni, annal inkább, mivel ez tőle alig számbavehető áldozatot követel. Ezzel pedig célunkat el is értük! Természetes azonban, hogy azokra az ingatlanokra nézve, a melyek hosszú időn keresztül gazdát nem cserélnek, az értékadó alapjául veendő érték kellő ellenőrizhetése céljából az értéknövekedési adót időről-időre (p. o. husz évenként) külön foganosítandó hatósági becsüvel kell alkalmazni, de ezeknél is csak a folyó értékadó alapjául szolgáló érték és a hatósági becsérték között esetleg mutatkozó

tevéleges különbség képezheti az értéknövekedési adó tárgyát. Ámde itt a kulcsot az értékforgalmi adó életbelépésétől vagy esetleg az ez után bekövetkezett átruházástól számított és már letelt időhöz képest a netán előfordulható visszaélések meggátlása végett már emelkedő százalékokban kell megállapítani. Így p. o. ha valamely ingatlan az értékforgalmi adó életbeléptetésétől számított 20 éven belül nem volt vagyónátruházás tárgya, akkor az említett különbség után 20% értéknövekedési adó lenne kirovandó, ellenben ha csak 10 év mult el, akkor 10% és így tovább minden 1—1 évre 1—1%-al több.

Mindezek alapján az ingatlan-értékadónak és a vele kapcsolatos értéknövekedési adónak berendezését következőkép vélem megállapítani:

1. Az ingatlan-értékadóra nézve a kulcsot — mint azt több ízben említett tanulmányomban megalkottam — változatlanul 0·5⁰/₀₀—2·5⁰/₀₀-ig emelkedő tételekben, vagy legfeljebb 0·75⁰/₀₀—2·5⁰/₀₀-ig haladólag tartom alkalmazandónak. Az adó kivetésére és kezelésére nézve föltétlenül szükséges, hogy az összes ingatlanok pontosan leltározassanak, vagyis pontos kataszter állítassék össze, a melyben minden egyes ingatlanra nézve a legnagyobb megbízhatósággal kitüntetve legyen, mennyi a beépített terület, mennyi az udvar, mennyi a kert, mi ezeknek külön-külön a tényleges értéke. A forgalmi értékek megállapításának céljából a város adózási körzetekre osztandó fel olykép, hogy az egy-egy körzetbe tartozó ingatlanok egységének forgalmi értéke körülbelül ugyanaz legyen. Ilykép az utolsó három évben előfordult vagyónátruházásokból (vételekből) egy-egy négyszögöl telek értéke és a telken lévő épület külön értéke könnyen meg lesz állapítható. Támponot nyujthatnak továbbá az értékek megállapításához a bekebelezett amortisationalis bankkölcsonök is. De mindezek a segédeszközök csak a tulajdonosok becsló bevallásának ellenőrzésére veendők igénybe. Az értékelés alapjául általában a felek becslése szolgáljon, s csak ha ez a hivatalból kiszámított forgalmi értéktől nagyon eltérne és az eltérés egyszerű megegyezéssel nem volna kiegyenlíthető, kellene a hatósági becslést alkalmazni. Az ilykép megállapított forgalmi érték képezné 5 évig az értékadó alapját, de természetesen ha időközben építkezés, eladás, csere, utczanyitás, vagy szabályozás stb. folytán esetleg értékváltozás áll be, a változást követő évre már az új, a kataszterbe azonnal bevezetendő változott érték után számítandó az adó, viszont a kivetett adóból laküresedések esetén az aránylagos rész leirandó. Minden 5 év elteltével, illetőleg a negyedik év második felében az összes ingatlanok újból értékelendők. Az értékadó kivetésére nézve pedig kimondandó volna: a) hogy az üres telkek és kertek a megállapított forgalmi érték kétszeres összege után és az erre meghatározott adótétellel rovandók meg; b) hogy minden beépített telken csak a beépített résznek megfelelő területű udvar vehető ugyanazon adótétel alá, a különbözet a forgalmi érték kétszerese után számított adóval terhelendő meg; c) hogy a kizárólag egészükben gyári és ipari czélokra szolgáló épületek, udvarok és üres telkekre nézve, a mennyiben a város meghatározott

belső körzeteiben vannak, az adó az egyszeres érték után rovandó ki, ellenesetben (a külső körzetekben) csak az egész értéktől számítandó adó fele jár; és végül *d)* hogy a külföldi honosokra és a külföldön állandóan tartozkodó magyar honosokra az érték után a legmagasabb adókulcs szerint rovassék ki az adó.

2. Az értéknövekedési adó csak az ingatlanoknak eladás, csere, ajándék és örökség folytán más tulajdonosra való jutásakor szabandó meg, Az adó a folyó értékadó alapjául szolgáló érték és az átruházási érték között esetleg mutatkozó tevéleges különbözet után jár s pedig ha az átruházáskor az értékadó életbeléptetésétől illetőleg ezen túl történt utolsó tulajdonosváltás óta 10 évnél több még nem mult el, 10⁰/₀, ellenesetben annyi 1—1⁰/₀-al több, mint a mennyivel több mult el, mint tiz év. Mindazok az ingatlanok, a melyek 20 éven belül tulajdonost nem cseréltek, hatóságilag külön felbecsülendők és az említett tevéleges külömbőség után 20⁰/₀-os adóval rovandók meg. Természetesen ettől fogva az ingatlan-értékadónak is ez esetekben a hatósági becsü által megállapított magasabb érték fog a következő évtől alapul szolgálni.

E rendszabályok alkalmazásával bizton hiszem, hogy a székesfőváros háztartása a mostani házbéradó és földadó után szedett községi pótlék teljes elejtésével is minimalisan 10 millió korona bevételhez fog jutni, a nélkül — és ezt újból hangsúlyozom — hogy ez adóemelést jelentene, s e mellett a székesfőváros pénzügyei nemcsak rendezésre találnak, de az egész háztartásnak évről-évre fokozódó feladatai, a székesfőváros fejlődésével évről-évre emelkedő kiadások is mindenkor zavartalanul kielégíthetők lesznek.

Még csak befejezésül meg akarom említeni, hogy az ingó vagyonból származó, az állami adók által utól nem érhető jövedelmeknek a községi adózás körébe való vonhatása és ezeknek a jövedelmeknek az ingatlanokra nehezedő értékadóval arányos megterhelése céljából — mint azt több ízben említett tanulmányomban kifejtettem — legalkalmasabbnak látszik a majd létesítendő progressziv állami személyes jövedelmi adót a község javára bizonyos százalékkal megterhelni.

A székesfőváros községi adózásának az adóteher igazságos, arányos és egyenletes megosztásával keresztülvitt oly reformját megtalálni tűztem ki feladatombul, a mely az állami adóktól megkimélt helyekben bírja alapját és a mely által az eddig terhelt alapok megkimélésével egyrészt a szocziálpolitikai követelmények kielégítésre találjanak, másrészt a székesfőváros ez idejű pénzügyi helyzete és a jövő fejlődés megkívánta fokozott bevételek biztosítva legyenek. Ugy hiszem, az általam javasolt ingatlan-értékadó e célznak meg is fog felelni, és csak megnyugtatóul szolgálhat, hogy ez az újítás nem adóemelést, hanem csupán az eddig adózatlanul maradt vagyontárgyaknak a községi adózás körébe való bevonását jelenti.

Dénes István.

Aradváros közgazdasági leírása. IV.

Kézműves ipar tekintetében azonban hátrább esik valamivel a sorban, mert itt már Temesvár hatalmasan megelőzi. Tizenöt évvel ezelőtt még fordítva állt a helyzet, azóta azonban sokat gyengült az aradi iparosság. Az 1890. évben egy arányaiban és tartalmában hatalmas regionalis kiállítást hoztak létre az aradi iparosok, de ma ilyen vállalkozás alig volna lehetséges. Pedig egyes iparágakban szép emelkedés mutatkozik, de sokféle körülmény, ezek közt legfontosabb gyanánt a munkásviszonyok bizonytalan, sőt tarthatatlan voltából származó, játszik közre, hogy egészben véve az aradi iparban inkább megállapodást, mint haladást konstatálhatunk. Nem is lehet csodálni, ha az ipar nyugodtan és akadálytalanul nem működhetik, ha tudjuk, hogy pl. 1905. évben tizenhárom sztrájk volt az iparossegédek között és a kőművesek, asztalosok, lakatosok, szabók stb. egymásután álltak elő munkabeszüntetéssel.

Az aradi kézműipar ágai közül igen fejlett a vas- és a fémipar. A lakatosok és a bádogosok különösen az építő-munkákban versenyképesek, de a díszműves munkáikban is nagy az emelkedés. Fejlett a rézművesség is, melynek egyik képviselője a Balkán-országokba szállít szeszgyári berendezéseket. A faiparban jól dolgoznak az épületasztalosok s még jobban dolgoznak a bútorasztalosok, ha épen azok közül nem sodorna magával olyan sokat a kivándorlási láz. Ezek az iparosok az 1905. évi iparművészeti kiállításon fényesen kitétek magukért s igazán nívón álló munkákat mutattak be. A timármesterség kiveszőben van, pedig egykor a legerősebb volt Aradon. Később egy nagy bőrgyár is volt itten, de az is megbukott, a timárok pedig elzüllöttek. Textilipara Aradnak egyáltalán nincsen. Ismételten történtek kísérletek, legutóbb angol vállalkozók bevonásával, egy fonó- és szövőgyár létesítésére, a városi hatóság sok kedvezményt is helyezett kilátásba, de a terveket nem sikerült dűlőre vinni.

Legtöbb iparos a ruházati iparokra esik most is, mint régen, azzal a különbséggel, hogy ezeknek a sorsa most már nem olyan rózsás, mint egykor volt. A ruházati iparosok közül pipe-rész 11, magyar, német és nőszabó 123, szűrszabó 5, kalapos 8, csizmadia 96, cipész 110 esik. Legtöbben mennek tönkre a cipészek közül; igaz, legtöbben is kezdik az önállóságot annak minden előfeltétele nélkül. Mivel a vásárok forgalma évről-évre

csökken, mivel a készruha- és czipőüzletek száma folytonosan szaporodik, a ruházati iparosok kereslete erősen megapadt. — Nagyon fejlett Aradon a sokszorosító ipar. Mintaszerűen berendezett négy nagy és több kisebb könyvnyomda van üzemben, közülök három, napilapot is állít elő. Van egy kővel nyomtató műhely is. A mi meg a fényképészetet illeti, azt a divat magasra tökéletesítette. Három fényképésznek a műtermei gyönyörű képeket szolgáltatnak. — Az arany- és ezüstművesség is a kiháló iparok közé tartozik Aradon. Még az oláh nép számára dolgozó kisebb ezüstműveseknek van valami dolguk, de az aranyművesek csak javítással foglalkoznak; ugyan így az óráskok is. Az ételmezési iparosok zömét a kocsmárosok és a kávéskok adják. Annyi korcsmája van Aradnak, hogy szinte több a kelletténél; a kávéházi élet is nagyon ki van fejlődve, sok hát a kisebb-nagyobb kávéház. Egészségtelen jelenség, hogy a korcsmárosok nagyobb része egyéb mesteremberekből toborzódik; a kinek nem megy jól a maga ipara, felcsap korcsmárosnak. Ott azután igazában tönkre megy egészen.

Aradnak számos ipari intézménye van. Ezek között legnevezetesebb az állami fa- és fémipari szakiskola és tanműhely. Néhai Baross Gábor alapította és tizennégy esztendeje áll fenn; átlag 96—100 növendéke van a négyéves tanfolyamban. Az intézet kiváló vezetésnek örvend s a torinói és milanói világkiállításokon is dicsőséget szerzett a növendékek készítményeivel. Fenntartása 60.628 koronába kerül. Ez az intézet van hivatva művelt és modernül készen ipari munkaerőket nevelni az aradi ipar számára és örvendetes, hogy azok a rajok, melyeket az iskola eddig kibocsájtott, 98°-ban meg is maradtak az iparospályán. Van Aradnak ipartestülete is, mely diszes, emeletes saját házában székel. Az ipari életnek ez a látható központja élénk tevékenységet fejt ki. Kapcsolatos vele az ipartestületi betegsegélyző pénztár, mely a kézműiparosok segédszemélyzetének gyógykezeléséről gondoskodik. Különálló intézmény, a kerületi betegsegélyző pénztár kebelében nyernek hasonló ellátást, a gyárak és a többi iparosok munkásai. Az előbbinek 3.445 tagja van és 39.158 korona bevételből 10.691 koronát táppénzre, 5.250 koronát gyógyszerekre, 4.492 koronát kórházi ápolásra, 6.770 koronát orvosok díjaira költ. Az utóbbinak az Aradmegye nagyobbik felére kiterjedő külkerülettel együtt 4.309 a taglétszáma, 56.965 korona a bevétele; 18.127 korona a táppénz, 11.322 korona a gyógyszer- és 11.378 korona az orvosi díjkiadása. Van az iparosoknak több szövetkezetük is: egy hitelszövetkezet, mely a szükséges pénzhittel látja el őket, egy bőripari raktárszövetkezet, mely a czipészek és csizmadiák részére nyersanyagot árusít, egy czipőtermelő szövetkezet és egy bútorigipari raktárszövetkezet. A bőriparosok raktárszövetkezetébe tartozó csizmadiák évenként nagyobb mennyiségű bakancsot szállítanak a közös hadsereg és a honvédség számára s a legjobb szállítók gyanánt ismerte el őket a hadügyi kormányzat. Szövetkezetük 3—400.000 koronát forgalmaz. A bútorigiparosok szövetkezete az asztalos-kisiparosok készítményeiből tart boltot s abban 206.600 korona értékű áru talál vevőre.

Jóllehet közös intézménye az iparosoknak és kereskedőknek, itt emlékezünk meg arról, hogy Arad az egyik kereskedelmi és iparkamarának is a székhelye. Ez a városon kívül négy (Arad, Békés, Csanád és Hunyad) megyére terjedő hatáskörben szolgálja a közgazdasági érdekeket 1872 óta, a mikor a többi kamarák testéből kihasították a területét. Az aradi kamara saját, palotaszerű házában székel és $3\frac{1}{2}\%$ -os illeték mellett adminisztrálja magát. Költségvetése 38.496 korona bevétellel szemben 35.636 korona kiadást mutat; ebből jelentékeny rész esik kereskedelmi és iparoktatási czélokra. A kamara egyik fentartója az aradi fa- és fémipari szakiskolának és az aradi felsőkereskedelmi iskolának is.

Kereskedés. Arad kereskedelme már korán nyert jelentőséget a város szerencsés fekvésénél fogva. Mihelyt véget ért az áldatlan helyzet, mely lekötötte volt az ország összes gazdasági erőit, e város kereskedelmi szempontból egyszerre országos fontosságú szerephez jutott. Ide hozták nemcsak Aradmegye sík vidékeiről, de Békésből és Csanádból is a gabonát s a hetenkint kétszer tartott piáczy oly nagy volt, akár egy országos vásár. Az aradi gabonakereskedők előbb Béccsel álltak összeköttetésben; később, mikor a budapesti piáczy önállósította magát a bécsi befolyástól, pesti összeköttetéseket létesítettek, de sok részben közvetlenül is tartottak fenn ilyeneket a külfölddel. Azonkívül a bor- és a fakereskedés vert erős gyökeret. Az aradi hegyalja bőven termette kitünő borait; egy-egy jó év, minő pl. az 1868-iki is volt, páratlan minőségű bort adott s az iránt messzebb vidékekről is megnyilatkozott az érdeklődés. Az erdélyi részek fenyveseiből egymásután usztatták le a nagy tutajokat s csakhamar erős fakereskedési telepek támadtak, a várost félkörben övező folyó partján. Eleven lett az árukkal való kereskedés is; nagykereskedések jöttek létre, melyek a vidék kisebb üzleteit látták el portékával. Az ismételadók messze földről is Aradra küldték szekereiket, honnét azok megrakottan távoztak. A nagy gazdasági válság ezt a virágzó kereskedést is meg rázta s a múlt század hetvenes éveiben hanyatlás állott be. A kereskedők száma csökkent; míg 1870-ben 762 kereskedője volt a városnak, 1874-ben már 590, 1877-ben pedig 491 volt a kereskedők száma. A nyolczvanas években következett be az újabb fellendülés korszaka s azóta fejlődött ki az az erős, nagy és szolid alapokon nyugvó kereskedelem, mely ezt a várost ma is jellemzi.

Természetesen az idők és a viszonyok változása nagy átalakulást vont maga után a város kereskedelmében is. A vasutak hálózatának kiépülése a gabona- és terménykereskedés egy nagy kontingensét vonta el Aradtól. Míg azelőtt a város igazi központja volt az alföldi terménykereskedésnek, most ez decentrizálva van.

Az állatokkal való kereskedés is megoszlik a vidék országos vásárjai között, a hízott marha kereskedése pedig a szeszgyártás viszonyainak megváltozása és az aradi szeszgyárak legnagyobb részének megszűnése miatt vesztett terjedelméből. Kevesbedett a szesz- és a lisztforgalom is, míg a borkereskedés

csak mostanában kezd újra lábra kapni, mikor a phylloxera-pusztította hegyek új-ültetésű szőlői már teljes termésben vannak. A mi pedig az árúkereskedést illeti, az u. n. en-gros kereskedés szinte egészen lezorul. A kiskereskedő alig jön a városba, mert felkeresik az utazók a falujában és közvetlenül szerzi be azok útján a szükségleteit. Mégis az árúkereskedés nagyon virágzóvá, nagyon fejlődötté lett az utolsó két évtizedben. Egy séta a város főutczáin szinte abba a hitbe ringatja az idegent, hogy a fővárosban van. Sűrűn egymás mellett a leggazdagabb kirakatok sorakoznak, mindazt a portékát kínálva, a mire csak egy raffinált izlésű közönségnek szüksége van.

Arad kereskedése az egyes főcsoportok szerint következőleg oszlik meg az önállóan kereskedést űzők között:

Gabona és termény	23
Bor	24
Állat	7
Állati termények	2
Fa- és erdei termények	16
Gép-, vas- és aczélárúk	13
Kőedény, üveg	5
Bőr és nyersbőr	13
Kézmű- és divatárú	94
Bútor	2
Könyv, papir, írószer	10
Díszmű, narinbergi árúk	13
Fűszer- és gyarmatárúk	36
Élelmi cikkek	66
Vegyes és szatócs	271
Egyéb kereskedők	205
Összesen	800

A törvényszékileg bejegyzett czégek száma 218, tehát a kereskedők tekintélyes hányada nagyobb mértékben folytatja az üzletet, miután tudvalevőleg czégjegyzési kötelezettség alá csak azok nem tartoznak, a kiknek üzlete nem haladja meg a kisipar körét.

A mi a kereskedés részleteit illeti, megemlítjük, hogy a gabonakereskedelem igen nagy-forgalmú. Ennek a forgalomnak a nagyságát nem szabad — mint már mondtuk is — az innen elszállított gabonamennyiségek után megítélni. Ezek évenként 43—50.000 métermázsát tesznek csak, de 300—350.000 métermázsára rúg az a gabonamennyiség, a melyet aradi terménykereskedők saját, vagy idegen számlára vásárolnak és a termelési helyhez legközelebb eső vasuti állomásról tova szállítatnak. Az állatkereskedést kivált az országos vásárokon bonyolítják le. A lókereskedés gyenge, de a szarvasmarha-üzlet már elevenebb, ha nem is annyira, mint egykor volt. Az ország keleti részeiben megfogyott az állomány, a növekvő város élelmezési szükséglete is mind több anyagot kíván meg, így más piacokra kevés jut. Sovány marhát a belföldre 2.100—2.300-at, külföldre 1.300—1.400-at szállítanak el; borjut azonban sokkal többet küldenek nagyvárosok vágóhidjaira. Hizott marhából, melyet a szeszgyár és

a pár nagyobb gazdaság hoz forgalomba, évente 10—11.000 darab megy Bécsbe és mintegy 1.500—2.000 darab Bajorországba, a rajnai tartományokba. A baromfikereskedés pár év óta nagyon kiterjedt üzletággá lett, a tojáskereskedéssel együtt. Arad a kivitel számára való bevásárlásnak a központjává alakult és a helyi termelésen kívül különösen a déli vidék lakossága által ide a piacra hozott árút szállítják el Aradról a gyűjtőkereskedők. Tojásból 26—30 vasuti kocsirakomány, baromfiból, leginkább tyukokból és pulykákból, 150—180 kocsirakomány kerül innen a nagy piacokra. Élénk a vadkereskedés is.

A fakereskedés nagy arányait már fennebb jeleztük. Ennek az üzletágnak a méreteit illusztrálandó, megemlítjük, hogy tüzi-fát tutajokon 160—180.000 ürköbmétert, hajókon 50—60.000 ürköbmétert usztatnak le Aradra a Maros völgyéből, míg a Körös völgyéből vasuton 70—80.000 ürköbméter fát szállítanak. Az utóbbi mennyiség nagyobb részét tovább szállítják az alföldi városok piacaira. Épületfából 20—24.000 köbméter fenyő-fűrész-árút, 10—12.000 köbméter fenyődongát és 40.000 köbméter fenyődeszkát hoznak az aradi kereskedők telepeire. A fakereskedés azonban a Maros folyó szeszélyessége miatt nagyon kockázatos; vannak száraz évek — minő az 1904-iki is volt — hogy egész esztendőn át oly kis vízállása volt a Marosnak, hogy egyetlen tutajt se lehetett leusztatni. Ez aztán valósággal építési válságot von maga után és a kevés készlet árát hihetetlenül felemeli.

A borkereskedés néhány nagyobb, régóta fennálló nagykereskedő pinczéjén kívül számos kisebb kereskedő és részben maguk a termelők között oszlik meg. Az aradi hegyalja borait némely évben nagyon keresik, máskor meg egészen elhanyagolják. Többnyire azonban szüret után élénk üzlet fejlődik ki, mert jobbadán az újbort keresik az idegen vásárlók, a kik ilyenkor Aradra jönnek az ország északi vidékéről és Galicziából. Régibb évjáratokból mindig nagy készletek vannak a borkereskedők pinczéiben, különösen a híres ménesi vörös borból, a melynek — sajnos — ma már nincs elég kelendősége. Aradról 25—30.000 q bort szállítanak el évenként a hazába, 4—5.000 q-t Ausztriába és 2—3.000 q-t egyéb külföldre.

A szeszkereskedést az aradi szeszgyáron kívül több kereskedő folytatja, a kik szabad magánraktárral bírnak és a vidéken levő mezőgazdasági szeszgyárak készítményét vásárolják össze. Szeszkereskedése Aradnak sokat veszített régi nagyságából; különösen a külföldi piacok egy része ment veszendőbe. Mégis átlagban 57.600 mmázsa szeszt visznek el hazai, 59.700 mmázsat ausztriai, 26.600 mmázsat egyéb külföldi állomásokra, úgy hogy a szeszforgalom 140—150.000 q közt hullámszik. Az aradi szeszküldemények nagyobb részben keletre irányulnak: Sofiába, Turn-Szeverinbe, Philippopolba, de kisebb részt Olasz- és Franciaországba is küldenek. Az osztrák szükséglet csökkenőben van, mert a Lajtán túl burgonyából állítják elő a szeszt, nem szemes terményből, mint nálunk, s ha ott kedvező a burgonyatermés, az aradi gyártmány nem képes árban felvenni a versenyt az ausztriai árúval.

A lisztkereskedés forgalmát 540—550.000 métermázsára tehetjük; ebből 270.000 q osztrák, 17—20.000 q egyéb külföldi piacokra megy, a többi a hazában marad. Leginkább a felvidék látja el magát rendesen a híres aradi liszttel. Az osztrák malmok versen-gése sok nehézséget okoz ennek az üzletágnak.

A kereskedés egyéb ágai közül nevezetesebb a disznó-zsir- és szalonnakereskedés. Vannak évek, mikor igen nagy zsirkivittelt mutat fel a statisztika. Számot tesz a nyersbőrkereskedés is; 2.500—3 000 mmázsára megy, a mit e célból Aradról elszállítanak. Eleven a vas- és fémárúkkal folytatott kereskedés, melynek terén több nagy ház látja el a keleti vidékről jövő rendeléseket. Aradra évenként átlag 3.000 tonna vasárú érkezik, a minnek a fele rúdvas. A díszmű- és norinbergi, valamint a kézműárúkkal való kereskedés folyton növekedőben van, ellenben a gazdasági gépezet nagyon csökkent s csaknem elveszítette minden jelentőségét.

A kereskedelmi forgalom illusztrálására ide iktatjuk a magyar kir. államvasutak Arad állomásán *feladásra kerülő főbb tömegárúk kimutatását**):

	Magyarországi állomásokra feladatik (állat darab)	Osztrák átlag évenként q	Egyéb külföldi átlag évenként q
Búza	26 600	4.000	—
Rozs	300	700	—
Árpa	3.000	200	200
Zab	1.800	—	—
Tengeri	5.000	200	400
Bor	25.700	4.500	2.300
Pálinka	5.000	1.400	—
Szesz	57.600	59.720	26.670
Liszt	318.500	271.000	17.000
Hízott sertés	4.580	940	—
Sovány sertés	500	—	—
Hízott marha	—	11.140	1.840
Nyersbőr	1.950	200	—
Épületfa	22.200	—	—
Talpfá	10.000	—	—
Donga	6.800	—	—
Vasöntvény	6.300	—	—
Száritott trágya	65.000	—	—
Kátrány	500	—	—
Gyújtózsínór és robbantószer	1.880	—	—
Tojás	—	2.650	—
Sör	6.100	—	—
Élesztő	2.600	—	—

Az Arad állomásra *érkező* főbb tömegárúk átlagos évi mennyisége pedig a következő, ugyancsak métermázsákban, az állatoknál darabonként:

*) Edvi-Illés Sándor: »*A magyar királyi államvasutak árúforgalmi viszonyai*« című kereskedelmi monographia 2. kötete.

Búza	605.300
Donga	10.000
Dohány	4.000
Tűzifa	271.000
Mész	20.000
Kő	55.000
Épületfa	120.000
Széna, szalma	30.000
Szén	490.000
Kőolaj	10.400
Pálinka	7.200
Só	63.000
Czukor	18.800
Rúdvas	30.000
Vascsovek, csavarok, szegecsek	7.000
Nyersvas	25.000
Fűszer- és gyarmatárú	900
Sovány szarvasmarha	13.000
Bor	12.000
Sör	29.800
Szesz	10.400

Az Aradra érkező főbb tömegárak származási helyeit illetőleg a búzát leginkább Uj-Aradon, Vingán, Szent-Andráson, Mezőhegyesen és a többi csanádmegyei állomáson, valamint Temesvárt, a tűzifát Berzován, Mária-Radnán, Tótváradon és az arad-csanádi vasutak állomásain, az épületfát Szászrégenben, Petrozsényben, kisebb részben galicziai állomásokon, a kőszent kevés, a légszeszgyártáshoz használt mennyiség kivételével, Petrozsényben, a pálinkát Zámban, Maros-Illyén, Szászvároson, a czukrot Mezőhegyesen, Nagysurányon, Szerencsen és Lundenburgban, a vasat Diósgyőrött és Németbogsánban, Kalán-Zeykfalván és Vajdahunyadon, a bort az erdélyi állomásokon, a sört Kőbányán, Budafokon, Temesvárt, Nagyszentmiklóson és Pilsenben, a szeszt Alvinczen, Budapesten, Fiumében, Marosillyén, Temesvárt stb. adják fel.

A kereskedelmet s érdekeit szolgáló intézmények és szervezetek közt van az aradi felső kereskedelmi iskola, melyet a város és a kereskedelmi testület tart fenn az állam és a kereskedelmi kamara segélyével. A jelesül vezetett intézet internátussal van összekötve; tanulóinak száma 140–150 között változik, míg az internátusban 26–40 növendék szokott elhelyezést keresni. Az aradi kereskedelmi testület, valamint az aradi Lloyd-társulat azok az egyesülések, melyekben a kereskedők a maguk ügyes-bajos dolgait megvitatják. A Lloyd-társulat kényelmes klubhelyiséggel is bír. Azonfelül itt a terményüzletben kötelességet is eszközölnek. Az aradi kereskedők köre az árukereskedők és alkalmazottak közös egyesülése; itt van a helyközvetítő intézmény is.

Említettük már, hogy míg a múlt század közepén Arad kereskedelme csaknem egészen német volt, az idők folyamán megmagyarosodott. Ma egészen magyar ez a kereskedelem, nyelv-

ben és szellemében egyaránt. Magyarok a cégfeliratok, magyarul viszik a kereskedők könyveiket és levelezéseiket és magyarok a szóbeli érintkezésben is.

Hitelügyi viszonyok. A pénz- és hitelügy terén a vidéki városok között Arad volt az első, mely a múlt században alkotással lépett fel. 1840-ben itt alakult meg az ország második pénzügyintézete: az »Aradi első takarékpénztár«. Nagyon sokáig egyedül ez az egy intézet szolgált a Tisza-Maros szögén a hiteligényeket és ez az egy is elegendő volt, mert a hitelviszonyok nagyon szűk körben mozogtak, fölötté kicsiny volt a forgalma egy olyan városnak is, minő Arad. Még 1855-ben a takarékbetétek 136.510 forintot, a váltókölcsonök pedig 151.955 forintot tettek Aradon, 1867 után azonban egymásután létesítettek pénzügyintézeteket, bankokat és takarékpénztárakat és a folytonos növekedést öltött kereskedelmi forgalommal együtt megnövekedtek azok is. A hetvenes évek válságaiban megrázkódott egyik-másik, közben egy-kettő el is pusztult, de ma elmondható, hogy az ország legerősebb pénzügyintézetei közé tartoznak az aradiak. Hat nagy takarékpénztár és bankintézet van itt részvénytársasági alapon szervezve s valamennyinek megvan a maga nagy üzletköre, mind a hat évről-évre gyarapodik, növeli a forgalmát. Ez a hat intézet a legközelebbi múltban bekövetkezett pénzügyválság idejében is megállta a sarat és állandóan el tudta látni anyagi eszközökkel az aradi kereskedelmet.

Az Aradon működő pénzügyintézetek részvényei tulnyomó részben a helybeli polgárság birtokában vannak. Pedig értékök nem csekély, mert az évek folyamán emelkedtek a részvénytőkék és az újabb alapítások is sok pénzt vettek igénybe. De az aradi piacz erejére vall, hogy mindig fel tudta venni az új kibocsátásokat és nem engedte meg, hogy idegen tőke fészkelje be magát intézeteibe és idegen befolyás érvényesüljön esetleg a hitelviszonyok alakításában. Az Aradon részvénytársulati alapon működő hat nagy pénzügyintézet *részvénytőkéje* az 1905. év végén így alakult koronákban:

Aradi I. takarékpénztárnál	720.000
Arad-csanádi »	2,000.000
Aradmegyei »	600.000
Aradi polgári »	1,800.000
Ipar- és népbank	1,000.000
Viktoria-bank	1,200.000
Összesen . . .	<u>7,320.000</u>

A részvénytőkék tíz évi emelkedése 1,200.000 koronának felel meg, mert az aradi pénzügyintézetek az utóbbi években kivétel nélkül új kibocsátásokkal léptek ki, melyeket nagy gyorsasággal a tartalékalapok gyarapítására fordított magasabb árfolyamokon vett fel a helybeli piacz.

A tartalékalapok 1905. végén tettek koronát

Az aradi I. takarékpénztárnál . .	1,447.572
Az arad-csanádi » . .	1,593.710
Az aradmegyei » . .	1,578.258

Az aradi polgári takarékpénztárnál	691.460
Az ipar- és népbanknál	653.634
A Viktoria-banknál	771.273
Összesen	6.735.907

Tíz évvel előbb: 1895. végén az aradi pénzüintézetek tartalék-alapjai 4,257.714 koronára ruhtak, tehát 2,478.193 koronát tesz tízéves szaporodásuk. Jele ez annak, hogy az aradi intézetek szem előtt tartják a belső megizmosodásukat. Igen kedvező az arány a részvénytőkék és a tartalékalapok között, mely utóbbiak csak 600.000 koronával maradtak az előbbieik mögött. Igaz, hogy erre szükség is van, mert az intézetek eme tizennégy millió koronányi saját vagyonával szemben óriási összegre ruhtak az intézetek kezelésére bizott idegen tőkék.

Sajnálatos jelenség ugyanis Aradon, hogy a tőke csak nagyon kevésbé reagál az ipari vállalatokban való gyümölcsöztetés iránt. Ipari részvényvállalatot Aradon csaknem lehetetlenség létrehozni. Az utóbbi két évben ez irányban több kísérletet tettek, de eredményre egy esetben se vezettek, mert a részvények jegyzése érdekében kifejtett fáradozások meddők maradtak. Ellenben a tőkék folyton özönlenek a pénzüintézetekbe, noha e módon való gyümölcsöztetésök sokkal csekélyebb, mintha industrialis tevékenység közben forgatnák őket. Meglehet, hogy az a fordulat, melynek küszöbén vagyunk közgazdasági politikánk terén, ebben a részben is üdvös változást fog létrehozni a tőkék birtokosainak felfogásában; egyelőre a város pénz- és hitelügyi viszonyainak jelenlegi képét óhajtván megrajzolni, csakis a meglevő állapotok konstatálására szoritkozhatunk, mikor a következő számokban az aradi pénzüintézetek betétforgalmának és álladékanak 1905. évvégi adatait foglaljuk össze.

A takarékpénztári betétek forgalmi adatai koronákban ezek:

	Volt álladék	Betétek	Kivétel	Álladék
Aradi I. takarékpénztár	13,041.310	8,434.533	8,447.013	13,028.831
Arad-csanádi takarékpénztár	14,245.739	12,061.452	11,441.742	14,865.450
Aradmegyei »	11,833.971	6,876.894	6,472.984	12,237.882
Aradi polgári »	2,847.273	6,343.383	5,321.885	3,868.774
Ipar- és népbank	5,673.859	8,958.675	10,083.890	4,548.641
Viktoria-bank	5,504.507	2,645.763	2,978.390	5,171.879
Összesen	53,146.661	45,320.698	44,745.904	53,721.457

A takarékbetétekhez járultak egyes intézeteknél a folyó- és cheque-számlára eszközölt betétek, melyek az aradi első és az aradmegyei takarékpénztárnál fordultak elő nagyobb összegekben, míg a polgári takarékpénztárnál a takarékbetétek közt vannak kimutatva. Az ily betétek álladéka az aradi első takarékpénztárnál 12,111.365 K betét és 11,275.207 K visszafizetés mellett 2,011.049 K-t, az aradmegyei takarékpénztárnál 7,612.807 K betét és 7,463.064 K visszafizetés mellett 1,403.127 K-t tettek, minek számításba vételével a betéti forgalom 128,529.045 K-t, az 1905. év végén a hat részvénytársasági szervezetű pénzüintézetnél őrzött betétek álladéka 57,135.633 K-t tett ki. Az 1895. év végén a betétek állaga az akkor fennállott aradi részvénytársaságoknál 33,061.518

K-t tüntetett fel s így a tiz évi szaporulat, melynek egy része kétségkívül a tőkésített kamathozamból állott elő, 24,074.115 K-t tesz ki.

A betéteknél, bár ezt számszerűleg nem mutathatjuk ki e helyen, csak csekély rész jut az apró betétekre s így azok emelése körül a szegényebb osztálynak csak kis része van ; a túlnyomó részt a közép nagyságú forgótőke képezi, mely a betétek és kivételek összevetéséből kitetszőleg csak ideiglenesen talál helyet a pénzüintézeteknél. E mellett azonban igen jelentékeny az alkalmazáson kívüli tőkék, alapítványi összegek stb. állandó jellegű elhelyezése is, a mi épen az állandékok csekély hullámozásában jut kifejezésre és biztos alapját szolgáltatja a hitelügynek. A betétek nagyobb összegben való felmondása csak ritka, kivételes esetekben okoz megrázkódást és az aradi pénzüintézetek alig jönnek abba a kényszerhelyzetbe, hogy adósaikat meg kelljen szorítaniok.

Az aradi üzleti forgalom nagyarányú volta mellett a pénzüintézetek saját tőkéi és az általuk kezelt betétek nem mindig elegendők a hitelügyek kielégítésére, melyek érdekében nagy tevékenységet fejtenek ki azok. Ennek az üzleti forgalomnak a nagyságát jellemezendő, néhány főbb ágazatára részletesebben terjeszkedünk ki, első sorban a legnagyobb üzletágat, a *váltóleszámítolást* véve szemügyre.

Az aradi pénzüintézetek *váltóüzletének* forgalmi adatai a következők voltak 1905-ben :

	Volt állandék	Leszámítottatott	Lejárt	Állandék
Aradi I. takarékpénztár	10,929.784	40,400.023	37,764.346	13,565.462
Arad-csanádi takarékpénztár	6 475.329	28,993.804	26,208.470	9,260.663
Aradmegyei »	7,986.523	26,159.603	25,065.689	9,080.437
Aradi polgári »	5,830.579	17,887.078	15,461.671	8.255.987
Ipar- és népbank	7,364.264	26,361.803	27,262.452	6,463.615
Viktoria-bank	6,281.197	23,896.528	22,471.832	7,705.891
Összesen	44,867.676	163,698.837	154,234.460	54,332.055

Szinte hihetetlennek tetsző emelkedéssel állunk itt szemben tiz év alatt. Az aradi pénzüintézetek mérlegei 1895. évi deczember hó 31-én csak 18,610.718 K váltó-állandékokat mutattak ki, tehát tiz év előtt 35.72 millió koronával kevesebb hitellel volt az aradi intézetek vasszekrényeiben, mint most. Ez kétségkívül a kereskedelmi forgalomnak nagy és jelentős élénkülését igazolja, mert megállapítható, hogy a váltó-állandékok nagyobb része üzleti természetű tartozásokat fedez. A tárczában ugyan jelentős összegben fordulnak elő az egyes intézetek által visszleszámított olyan váltók, melyeket az aradi intézetek protektorátusa segélyével létrejött kisebb vidéki takarékpénztárak helyeztek el ; egyik-másik intézetnél kisemberek magánváltóit is őrizik, a zöme mégis kereskedelmi váltó. A leszámítolás és visszafizetés adatainak egybevetéséből is az tűnik ki, hogy az igénybe vett hitelek nagyobb részét rövid használat után visszafizetik az érdekeltek.

A váltóleszámítolási üzlet mellett régiebb időkből eredő hagyományoknak megfelelően, erősen foglalkoznak az aradi pénzüintézetek az ingatlanokra való kölcsönzéssel, bár ez üzletág mobilitásukat károsan befolyásolja.

A *jelzálogos és törlesztéses kölcsönök* forgalmát és álladékát a következő adatok tüntetik fel:

	Volt álladék	Uj kölcsön	Törlesztés	Álladék
Aradi I. takarékpénztár	5,057.342	1,604.423	1,109.254	5,552.511
Arad-csanádi takarékpénztár . .	4,295.550	1,177.655	701.909	4,771.296
Aradmegyei »	5,469.657	1,012.918	560.077	5,922.498
Aradi polgári »	4,565.284	1,063.067	845.035	4,783.316
Ipar- és népbank	1,975.830	287.991	129.532	2,134.288
Viktoria-bank	1,031.947	353.343	145.484	1,239.806
Összesen	22,395.610	5,499.397	3,491.291	24,403.516

A jelzálogos kölcsönök álladéka az utolsó tíz év alatt erős emelkedést mutatott. A legutolsó kimutatás 24·4 millió koronájával szemben az 1895-ik év zárldataiban ez a tétel csak 14,990.958 koronával szerepelt, tehát az ingatlanokra adott kölcsönök majdnem tíz millió koronával szaporodtak. Ennek oka részben a városban ez évtized alatt foganatosított nagymérvű építkezésben kereshető, nagyobb részében azonban az emelkedés nem Arad ingatlan vagyónának a megterhelését jelenti, mert az intézetek a városon kívül a megyére és a szomszédos megyékre is kiterjesztvén üzletkörüket, a jelzálogos kölcsönök messze vidék ingatlanai között oszlanak meg.

Igen fontos üzletág — és ez szolgálja legkizárólagosabban a kereskedelem érdekeit — a lombard-üzlet, a folyószámlára és árúkra adott hitelekkel kapcsolatosan. Az aradi pénzüintézetek elég nagy arányban kultiválják ezt az üzleti ágat s az itteni üzletvilág élénken igénybe is veszi, hogy pénzszükségletét annak révén kielégíthesse. Az üzlet mégis hosszabb idő óta mintha elérte volna csúcspontját, az annak czimén előforduló összegek nagysága majdnem állandónak tekinthető. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az e czimen kitüntetett álladék oly nagy, minő egyetlen vidéki városunk pénzüintézeteinek kimutatásában sem fordul elő s ekképen azt bizonyítja, hogy az aradi kereskedelem sokkal több pénzt forgat az intézetektől, mint a többi városok bármelyikéé is.

A folyószámlai előlegek, értékpapirokra és árúkra adott kölcsönök viszonyai 1905-ben ezek voltak:

	Volt álladék	Előlegezés	Befolyt	Álladék
Aradi I. takarékpénztár	2,643.679	14,466.651	13,903.845	3,206.484
Arad-csanádi »	8,673.562	15,817.288	15,294.859	9,195.991
Aradmegyei »	4,262.053	21,656.243	20,625.962	5,292.334
Aradi polgári »	264.013	575.620	422.036	417.597
Ipar- és népbank	968.560	1,533.599	1,153.986	1,348.173
Viktoria-bank	66.540	14.994	20.196	61.338
Összesen	16,878.407	54,064.395	51,420.884	19,521.917

Ezeknek a kölcsönöknek az 1895 végi állaga 16,296.162 K-t tett s így az eltérés jelentékenynek nem mondható: az üzleti életben számot tevő eme forgalmi ág alig emelkedett 3·2 millió koronával.

Hogy teljessé tegyük azt a képet, melyet Arad pénz- és hitelforgalma nyújt, ide kell még iktatnunk az Osztrák-Magyar

Bank aradi fiókindezeteinek adatait, melyekből kitetszik, hogy az itteni hitelszervezetek üzleteik lebonyolítása körül nem csekély mértékben veszik igénybe a jegybankot. Utóbbi időkben a pénzeknek elhelyezése körül a fővárosi nagy intézetek mind szorosabb és szorosabb kapcsolatot keresnek ugyan a vidéki takarékpénztárakkal és bankokkal s a visszleszámitolások egy része elkerüli a jegybankot, mégis annak aradi fiókindezete számot tevőleg vesz részt abban, hogy az intézetek a szükséges anyagi eszközökkel elláttassanak értékeik továbbadása révén. De maga a kereskedelem közvetlenül is élénken igénybe veszi a bankfiók közreműködését szükségletei fedezése körül. Ime az *aradi bankfiókot* illető adatok:

	Millió koronákban		
	1903-ban	1904-ben	1905-ben
Pénztárforgalom	227·68	243·20	313·28
Összes műveletek	18·77	22·25	34·14
Leszámitolás	16·54	20·32	31·28
Giró-forgalom: Bevétel .	118·63	128·21	144·27
» Kiadás . .	118·38	128·39	144·59

Mint ezek az adatok mutatják, az utóbbi években a forgalom állandó növekedést mutat, jelöl annak, hogy Arad kereskedelme nem stagnál, de emelkedőben van az általánosan ismert és érzett nehéz viszonyok dacára is. Öröndetes ebben a részben a giró-forgalom adatainak növekedése.

Közlekedési ügy. A közlekedési ügyek tekintetében mindekelőtt Arad útügyi viszonyairól emlékszünk meg. A város területén 23·2 kilométer hosszúságban fut keresztül az állami közút szakasza és ebből 15·9 kilométer kavicsolt, de kőalappal nem bíró, 7·3 kilométer pedig burkolt. A törvényhatósági utak hossza 73·6 kilométer s ebből ki van építve 30·6 kilométer. Útjaiért nagyon sokat tesz a városi hatóság, különösen a főbb közlekedési vonalakon kockakő, keramit vagy asphalburkolat van fektetve. Ki van építve a pályaudvartól kezdve a város déli határáig futó hosszú útvonal, még pedig a József főherceg-út és Andrásy-út hármass beosztással, közepén keramittal, jobbról-balról asphalttal. A szakasz rendkívül széles volta és nagy forgalma tette szükségessé ezt a megoldást, mely pedig jelentékeny teherrel járt és hosszabb időre lekötötte az útalap jövedelmeinek jó részét. A két körúton kívül a pécskai-utat és a csálai erdő felé vezető nyugati irányú főközlekedési vonalakat látták el részint kockakő, részint asphalburkolattal. A legközelebbi jövőben megoldásra kerül az aradi közlekedés egyik legfontosabb kérdése: a Maroson átvezető hidak ügye is. Körülbelül két évtized óta folynak a tárgyalások arra nézve, hogy Arad a Maros tulsó partján vele szemben levő Új-Arad községgel kapcsolatot nyerjen és az állami út e község főutcájának tengelyébe helyezzék. Minthogy ama összeköttetést nyújtó fahíd elhelyezésénél fogva is inkább a várba való közlekedés, mint a város forgalmának az érdekeit szolgálja, erre a hidra nagy szükség van. De megnehezítette a kérdést az a körülmény, hogy mind ez a hid, mind a Maroson való révátkelési jog kincstári

tulajdon, az állam pedig nem tudott, vagy nem akart a város által kívánt irányban vashidat építeni. Végre is olyan megoldást nyert az ügy, hogy a kincstár átengedte a városnak a jelenlegi hid vámszedési jogát és a révátkelési jogot, ezzel szemben amaz kötelezte magát a fahidon kívül még egy hidat építeni, hogy a várbeli összeköttetés ne szenvedjen. A hidak építése előreláthatólag az 1907. évben megkezdődik s az aradiak attól piaczuk forgalmának nagyobb fellendülését várják.

Arad közúti közlekedése még mindig elmaradott. A közúti forgalmat ma is az 1872-ben létesített lófogatú vaspálya látja el s annak teljesítménye ellen sok a panasz, de még több a vállalat elleni, mesterségesen is szított animozitás. Hosszú időn keresztül folytak tárgyalások, hogy e vállalat alakítsa át vonalait villámos üzeműekké, de mert a város a lóvasut kizárólagossági jogát nem volt hajlandó meghosszabbítani, ez nem ment bele az átalakításba. Azután a vállalat megváltásáról tárgyalt sokáig város és részvénytársaság, de ez is negatív eredményre vezetett. Így most megvárják, míg a társaság kizárólagossági joga tizenkét év múlva letelik és annak egész vagyona és üzeme a város birtokába jut. Addig automobil-omnibuszokat helyez a város forgalomba saját üzemben, hogy a panaszokat lecsendesítse. A közúti vasúttársulat 2.660 drb 200 koronás részvényre oszló 532.000 korona részvénytőkével és 74.836 korona tartalék-alappal bír. Nyeresége 57.200 korona volt s az utóbbi években tiz-koronás osztalékot adott a részvényeseinek. Üzemi bevétele a személyszállításból 98.553, a teherszállításból 56.211 koronát tesz s mint ebből látható, forgalma nem igen nagy azon az egyetlen (8,4 kilométer hosszú) vonalon, mely a város déli végpontjától a Gáj-külváros széleig megy.

A vasúti közlekedésnek nagy és erős góczpontját képezi Arad. Az egykori tiszavidéki vasútnak volt e város végállomása, később épült ki az első erdélyi vaspályának Gyulafehérvárig menő vonala, majd az arad-temesvári vasút. Ezeknek a vonalaknak államosítása óta kezdett a tulajdonképeni vasúti forgalom kifejedni, mert az által nyert a város közvetlen összeköttetést egyrésztől Budapeستtel, másrésztől Predeálon át Rumániával. Szó volt annak idején arról, hogy az orsovai csatlakozást Aradon át vezessék s ez e városnak az emelkedését rohamosan és óriási mértékben mozdította volna elő, de hogy a csatlakozás Temesváron ment keresztül, ez az emelkedés elmaradt. Annak némi kárpótlását az arad-csanádi egyesült vasútnak hozták meg. Előbb Aradról a Körös völgyén át Boros-Sebesig, majd Gurahonczig, később Brádig vezették ezt a vicinalis vasútnak, azután egy másik fővonalat Aradról Szegedre építettek ki s abból később számos elágazást teremtettek. Ez a vasút, melyet még ma is a vicinalis vasútnak mintaképének tartanak és pedig nem ok és alap nélkül, igen nagy forgalmat teremtett Aradnak, mert oly vidékeket hozott vele összeköttetésbe, a melyekre utalva van, de melyekkel eddig az út-miseriák miatt alig érintkezhetett. Az arad-csanádi vasut fennállásának huszonhét esztendeje alatt olyan közlekedési vállalatná nőtte ki magát, melynek jelentősége igen nagy. Ez a vasúttársaság 30,511.400 korona alaptőkével bír, mely összeg

86.600 darab törzs- és 65.957 darab elsőbbségi részvényre oszlik. A vasútépítés 21,051.400, a beruházás 10,772.834 koronát tesz a társaság legutóbbi mérlegében. A vasútüzleti bevételek 4,566.131 koronára rúgtak s a nyereségből 6°/_o-os osztalékot kapnak a részvényesek. A vasút 1,586.026 utast, 1,033.646 tonna gyors- és teherárút szállított, utasforgalmát azonban tetemesen megsokszorozta az által, hogy tavaly óta összes vonalain a motoros üzemet honosította meg. Már az első évben 13°/_o-os utasszaporulat mutatkozott ez újítás folytán; Arad állomás egymaga 426.750 utassal szerepel a forgalomban, az 1906. év eredményei pedig még nagyobbak. A vidék lakosságának a tetemesen leszálított vitelbérek mellett Aradra özönlése igen üdvös hatással van az ottani kereskedelemre s annak nyomai már most is érezhetőek.

Az aradi vasúti állomás forgalma nagyon eleven. Naponta 34 személyszállító vonat érkezik oda és indul onnan öt irányban, a tehervonatok száma ennél is nagyobb. A máv. állomásaira felszálló utasok száma az államvasúti vonalakra 381.594-et, a csanádi vasútiakra 426.750-et, együtt 808.344-et tesz. Ezzel a nagy forgalommal sehogy se áll arányban a pályaház, melynek kibővítése, illetőleg újraépítése rég folyik, de nagyon lassan megy s a felvételi épület, a melyben rettenetes nagy a torlódás, igen kezdetleges és egyáltalán nem felel meg a szükségletnek.

Az 1906. év végén nyitották meg a forgalmat egy Aradról kiinduló új vasútvonalon. Ez az »arad-hegyaljai helyi érdekű motoros vasút«, mely Arad város területéről indulva Gyorokig megy s ott kétfelé ágazva egy irányban Világosnál, másik irányban Radnánál torkollik a csanádi, illetőleg az államvasútba. A 60 kilométer hosszú új vasúttól egyrészt az aradi hegyaljának a fellendülését, másrészt Arad kereskedelmi forgalmának az emelkedését várják ama községek lakosainak bevonása révén, melyeken ez a közlekedési eszköz keresztül halad. Csak a jövő fogja megmutatni, mennyiben válnak be azok a remények, melyeket az új vállalatához fűznek az érdekeltek.

A postai-, távirdai- és távbeszélő-intézmények jelenlegi állapotait akarjuk még pár adattal megvilágítani. Ezek a következők az 1905. évre vonatkozólag:

Érkezett levélpostai küldemények száma . . .		3,542.058
» csomag	darab	178.204
» pénzes levél	»	13.468
» utánvétel	»	25.246
Utalvány-befizetés	»	110.593
»	korona	8,221.814
Utalvány-kifizetés	darab	262.977
»	korona	12,173.082

Mindezek a számok az előző évekre vonatkozókkal szemben nagy emelkedést mutatnak. Ellenben csökkenő irányzatot követ a táviratok száma a telefon használatának gyors terjedése következtében. Feladtak 1905-ben táviratot 79.119-et és leadtak 67.787-et.

A távbeszélő nagyon rohamosan terjedt el Aradon s ma már nélkülözhetetlen mind a helyi, mind a helyközi érintkezésben. A város területén 576 távbeszélő állomás van, melyeken 3,606.525 kapcsolást eszközölnek egy évben. Az interurban beszélgetések száma a tiszta magyar forgalomban 11.449, Bécs felé 725, Bécs felől pedig 780 volt egy év alatt. Ebben a részben csakis Temesvár forgalma közelíti meg az aradit, a többi városé mögötte marad.

A postatakarékpénztári és cheque-forgalom adatai ezek:

Postatakarék-befizetés	korona	. . . . .	365.218
»	kifizetés	»	. . . . . 446.994
Cheque-befizetés	»	. . . . .	16,124.677
»	kifizetés	»	. . . . . 8,743.600

Egy törekvő, folytonos életmozgást kifejtő városnak ez a képe ime, rövid vonásokban odavetve. Kivül esvén Arad az államigazgatás zónáin, soha se jutott abba a szerencsés helyzetbe, mely más városainkat véletlen esélyek vagy kormánytámogatás révén magasra emelte. Most is az a jelszó Aradon, hogy a város »mostoha gyermek«. Nem kapott se állami főhivatalokat, melyek a jövedelmüket itt költő, nagyobb életigényekkel bíró intelligens társadalmat szaporították és ez által a forgalmat emelték volna; nem jutott az első, de még a második küzdő vonalba se a főiskolák tervbe vett elhelyezése körül: maga erejéből kell emelkedésének a feltételeit megteremtenie. Azt a korszakot éli most, a melyet ural erre a megteremtésre sarkalló vágy, törekvés és szivós munka. A legközelebbi multban erős felbuzdulás vett erőt a város társadalmán s hogy ez összeesett a városi közigazgatás vezetőinek a felfrissítésével, szép remények dagasztják az aradi polgárok keblét. Mennyiben válnak valóra, megjósolni alig lehet. Vannak végzetek a városok életében is. Aradot a szabadságharcz hozzá fűződő emlékei révén sokan szeretik kegyeleti helynek nézni s a haladásra törő város alig tudja lerázni magáról a traditio nyögét. Pedig becsüli, ápolja az emlékeket, de nem akar csöndes muzeum, zarándokló hely, Golgota lenni: élni, haladni, fejlődni akar. S mert ezt akarja, van rá kilátás, hogy a maga erejére hagyatva is kivívja a maga számára a magyarországi városok között azt a kiváló helyet, melyet megérdemel.

Edvi-Illés László.

A japán valuta történetéhez. I.

Körülbelül a mi időszámításunk szerinti 1600-ik esztendő táján¹⁾ törvény állapította meg Japánban a pénznemet: alakját, súlyát, mennyiségét. De mint minden hűbéresrendszerű országban, a hol a földbirtokosság adómentességet élvez és a jobbágy-ságot a sok robot, hűbéreshányad²⁾ stb. az állambevételek szempontjából quantité négligeable-lá teszik, a központi kormányzat főjövedelmi forrása a pénzcrosszabbítás, előbbkelő nevén *lucrum camerae* volt. Kevés kivétellel³⁾ minden Shogun⁴⁾ pénzcrosszabbításból fedezte mind a saját, mind a Mikádó udvartartásának súlyos költségeit.

De nemcsak a Shogunatus rontotta a pénzt. Az egyes hűbéresfejedelmek, Daimiók, országszerte rendezték be a titkos pénzverdét. A mit pedig a Shogun és a Daimiók meghagytak az ércpénz kevéske kis értékéből, azzal elbántak a pénzhamisítók. De ez még a kisebb baj; a nagyobbik az, hogy mind a Shogun, mind pedig partikularisztikus közigazgatási kerületeiken belül a Csák Máték vigan nyomtatták a beválthatatlan papírpénzt, a melynek értéksökkenése csodálatos mértéket öltött. Bonyolította még a pénzpiacz állását, hogy ezeknek a csere- és fizetési-eszközöknek (arany, ezüst, réz, vas és papír), mind csak az őket kibocsájtotta Daimió »Han«-jában (hűbértartományában) volt forgalomképességük. Magánszemélyek is bocsájtottak ki papírpénzt.

¹⁾ Japán időszámítás szerint Kéichy 6-ik évében.

²⁾ L. Okuma Shigenobu : *A General View of Financial Policy during 13 Years*. 1868 - 80. Tokyo. 1880. (30) 5. fejr. Taxation. Mikor a hűbéruralom megszűntével a központi kormány átvette (1866.) az egyes hűbéruraktól a partikularisztikus közigazgatást, nem kevesebb, mint 1545-féle adót találtak. Képzeltető, milyen súlyosan terhelte ez a sok adó a parasztságot, ha megemlítjük, hogy a Hán-ok (hűbérfejedelemségek) szerint változó számos földadókulcs »közül a legsúlyosabb $\frac{7}{10}$ -et az évi termésből a földesúrnak, $\frac{3}{10}$ -et a parasztnak juttat. A legenyhébb $\frac{3}{10}$ -et a földesúrnak és $\frac{7}{10}$ -et a parasztnak. Ezek között voltak 4—5—6 tizedes kulcsok.«

³⁾ 1715—1734-ig. AGS. 1. o.

⁴⁾ Bár nem tartozik is szorosán ide, mégis a régiebb japán történet megértéséhez föltétlen szükséges a Shogun és Mikádó viszonyára némi világot vetnünk. A Mikádó istenszerű homályba burkolva élt Kyótóban. Hatalma árnyék-hatalom volt. Senki őt nem látta, senkivel sem beszélt. Szerepe annyi, mint a frank roi fénéantoké. A Shogun teljes címén Sei-i-tai Shogun (barbárviiszaverő főhadvezér), mint amannak major domusa minden hatalom gyakorlója. Mikor idegenekkel volt dolga, szuverénitását kifejezendő Taykun (nagyherceg) címet viselt. L. Mitford, A. B.: *Tales of old Japan*, London. MacMillan & Co. 1874. 5. o. 1. jegyzet.

Mikor 1859-ben Japán megnyílt az idegen kereskedelem számára, a pénzügyi helyzet körülbelül olyan volt, mint ahogy azt a fentebbiekben vázoltuk. Megjegyzendő, hogy általában érezhető pénzsűkség uralkodott. Közkézen papír, bronz, vas és kivételesen ezüst forgott. Az arany kobang¹⁾ a köznép számára csak mint fogalom élt. Egészében a gazdag földesurak kincsesházaiban hevert. Itt-ott egy-egy takarékos pénzváltó vagy kisebb földesúr kezén is megfordult. Hogy mi volt az egész forgalomban levő pénz mennyisége, azt megállapítanunk nem sikerült.

Mindezekhez hozzájárult még egy sajátságos pénzügyi művelet. A nemesség nem elégedett meg azzal, hogy pénzrosszabbtással és beválthatatlan papiospénzzel rabolja a parasztságot. Kerestek és találtak még egy módszert, a melytől valóban nem tagadhatjuk meg csodálatunk adóját. A kormány először is behozta az ezüstegyedárúságot. Azután bevonta a közkezen forgó ichibu²⁾ ezüstérméket és ismét kibocsájtotta azokat még pedig egyharmad súlyban, de a régi névérték mellett. Azelőtt négy ichibu ment egy arany rio-ra vagy kobangra. A fentebb említett manőver után beszerzési költségüknek háromszorosáért adták el a szegény népnek. A kormány egy arany kobangért kapott négy ichibut és adott 1·3-det. Ellenben az ötvösök céhe önköltségáron kapta az ezüstöt, úgy hogy az urak a régi áron kaptak ezüstit, ezüstpipát és egyéb fényűzési cikket. »Az uralkodó osztály aránya és a fényűzési tárgyai régi értékükben megmaradtak, az elnyomott osztályok számára kibocsájtott pénz értékét szemérmetlenül leszállították egyharmadára.«³⁾

Ez a hajtóvadászat a »kamara nyereségére« egy ideig fényesen ment, míg egy véletlen baklövással az egészet el nem rontották.

Az 1858. június 19-én Tokyóban aláírt amerikai szerződés, a mely a többi szerződés mintájául szolgált, V-ik pontjában a következő kikötést tartalmazza: a szerződés ratifikálása után egy évig — és fölmondás hijján tovább is, — az idegenek Japánban belföldi érmékkel folytatják a kereskedelmet, miért is a Shogun kormánya az idegeneknek kereskedelmük folytatásához szükséges pénzt rendelkezésükre bocsájtja és pedig cserébe az idegen érmékért »súlyt súly ellenében«. A Shogun kormánya továbbá beleegyezik mindenféle érmék korlátlan kivitelébe.⁴⁾ E tényállásnak közvetlen következménye kettő volt. Először is az idegenek ezüstje háromszor annyit ért, mint a japániaké. Azaz az idegen 1·33 ezüst dollárjáért »súlyt súly ellenében« 4 ezüst dollár névleges értékű pénzt kapott. Ezért pedig, az akkori arálynak megfelelőleg 1 arany kobangot vagy riót lehetett kapni. Így tehát 1·33 aranyforintért egy körmöczi aranyat vásárolt.

¹⁾ Kobang = arany rio = 9 K. 60 fill. azaz kb. egy régi körmöczi arany l. 3. o. 1. jegyzet.

²⁾ Egy ichibu névleges értéke egy ezüst dollár v. Mexikói dollár, a mi megfelel a mi aranyforintunknak. tehát kb. 2 K. 40 fill.

³⁾ L. »*Japan Gazette*.« 1881. márczius 5. A Happy Financial Blunder id. C. J. 229. o. et passim.

⁴⁾ A rézpénz kivételével.

A másik következmény az volt, hogy az ő ezüstjének a névleges értéke háromszorosa lévén annak, a mi a lakosokéjé, azaz ő egy harmadárban jutván hozzá pénzeszközhöz, bámulatos olcsón vásárolt. Legjobban akkor járt, ha ezüstitárgyat vagy aranyat vett. Ezeknek mindössze egyharmad értékét fizette.¹⁾

Az első letelepedő kereskedők nem láttak jobb üzletet a pénzkivitelnél. Ez tiszta sor volt: behoztak egy dollárt, kaptak érte hármat; négyért kaptak egy aranyat. Az első esztendőben ennek folytán nagymennyiségű arany ment ki az országból. A kormány rémülve látta baklövésének következményeit. A miniszterium tehát — a szerződés ellenére és a normális pénzügyi kormányzat általánosan bevett szabályainak ellenére, — arany-pénz idegennek való eladását halálbüntetés terhe alatt megtiltotta.

Ez a rendelkezés azonban nem szüntette meg az arany-eladást. Mindössze az ára szállott fel 4 dollárról 8 dollárra. Minthogy az idegen a 8 dollárt 2 dollár 66 centért vette a kormánytól, neki az üzlet még mindig 200°/_c-ot hajtott; a japáni pedig természeténél fogva nem sokat gondol a fejével. Így tehát bár az idegenek egy néhány ^o/_o-ot, a japánok egy pár fejet vesztek, az üzlet vigan folyt tovább. Az arany tömegesen hagyta el az országot. Végre is 1860 tájt a kormány közhirrre tette, hogy az arany kobangot 12 ichibuért vásárolja. Az üzlet ezzel megszűnt. A kormány jutányosabban vásárolt, mint az idegen. De az ország aranykészletének jó része eltűnt.

Az idegenek, bár az arany jórészét kivonták az országból, (mennyiségét vagy 1 millió dollárra becsülik, egyedül az első évben: nagy összeg az akkori, pénzszükségben szenvedő országnak), másrészt nagy mennyiségű ezüstöt hoztak be. Ennek mennyiségét 1860-tól 1868-ig, a mig ugyanis Japán kereskedelmi mérlege activ volt, kb. \$ 30,000.000-ra teszik.²⁾ Ezt az ezüstöt a vámhivatalban japán ichibukra³⁾ cserélték be, egy dollárt, — súlyt súly ellenében — 3.11 bu-ra.

Mindez a teljes valutaanarchia jellegét viseli magán. A Shogunatus kezdte belátni, hogy a dolgok rosszul állnak. Ugy 1868 tájt tervezett is valami reformot; ez annyiban maradt, ellenben a Shogunatus megbukott. Helyét a Mikádó kormánya foglalta el. A kiotói megbabonázott királyfi felébredt 673 éves álmából. A restauratio beköszöntött és vele a modern eszmék áramlása. A Mikádó kormánya hozzálátott az ország újjászervezéséhez. Ezen nem értettek egyebet, mint a hadsereg és a tengerészet

¹⁾ Innen az a sok csodálatos mese, a mely szerint Japánban az ezüst és az arany annyival olcsóbb, mint másutt. Nem az arany és ezüst volt olcsóbb, hanem a kormány ügyetlensége folytán a vásárló idegenek súlyértékben szerezték meg azt az ezüstöt, a melyet az eladó benszülött háromszoros névértékben fogadott el. A pénzített nemesérczek ezen osztályharcza érdekes jelenség az osztályharczok történetében. Sajnáljuk, hogy további elemzésébe hely hijján nem foghatunk.

²⁾ L.: *Japan Gazette* 1881. febr. 26. A chapter of History. id. CJ. 225 et passim.

³⁾ ichi = egy; bu = yen-dollár = \$ = 1 arany forint.

európai alapon való szervezését: különben minden megmaradt a régiiben.¹⁾

Már 1869-ben, Méiji első esztendejében megalapították az oszakai pénzverdét, 1870-ben a kormány megkezdte a pénzverést az 1868-iki valutatervezet alapján. Pénzegység az ezüst yen, váltópénz annak hányadai. Ezek mellett van arany érme is: 10 yen. Ez azonban csak kisegítő forgalmi eszköz és csak 100 yen összegéig törvényes fizetési eszköz.

Ekkor Jto Hikobumi, jelenleg Marquis Jto, a Mikádó első pénzügyminisztere emlékiratot²⁾ terjesztett a kormány elé, a melyben az aranyvaluta azonnali behozatala mellett kardoskodott. Ennek hatása alatt 1871. május 10-én³⁾ az aranyvaluta behozatala elhatározott és új érmék kibocsájtása elrendeltetett.

Az idéztük rendelet intézkedései szerint a japán pénzrendszer a következőképen alakult:

Arany érmék:

megnevezés	20 yen*)	10 yen*)	5 yen*)	2 yen*)	1 yen*)
finomság	900	900	900	900	900
a fin. arany súlya g.-ban	30	15	7.5	3	1.5
az érme súlya	33 ¹ / ₃	16 ² / ₃	8 ¹ / ₃	3 ¹ / ₃	1 ² / ₃

*) törvényes fizetési eszköz korlátlan mennyiségben.

Ezüst érmék:

megnevezés	1 yen**)	50 sen**)	20 sen**)	10 sen**)	5 sen**)
finomság	900	800	800	800	800
a fin. ezüst súlya g.-ban	24.26726	10.00	4.00	2.00	1.00
az érme súlya	26.9563	12.50	5.00	2.50	1.25

***) Váltópénzül tekintendők. Törvényes fizetési eszközül szolgálnak akár egy megnevezésű, akár több megnevezésű csoportban 10 yen összegéig.

¹⁾ Arra természetesen nem gondoltak, hogy a régi hűbéres hadsereg megbontásával az eddigi társadalmi keretek jelentőségét is megváltoztatják. Hozzájárult ehhez, hogy a külkereskedelem hirtelen nagy mennyiségű kereskedelmi tőkét hozott az országba; ez a két körülmény két végén egyszerre gyújtotta meg a hűbéres társadalom gyertyáját. Az uralkodó osztály csökkenő jelentősége egyrészt, — a kereskedelmileg fejlődő polgári tőkésosztály kialakulása másrészt — csakhamar végzett vele. Helyét elfoglalta az álalkotmányos, leplezetten autokratikus polgári királyság, nemesi kormányzattal.

L.: *Polányi A.* »A japán kapitalizmus fejlődése.« — Huszadik Század. 1905. január.

²⁾ *Reasons for Basing the Japanese New Coinage on the Metric System* 1871. Id. teljes tartalmában AGS 2. o. et passim.

³⁾ *The Imperial Ordinance of 10th day of May of the 4th Year of Méiji* (1871). Ez a rendelet igen érdekes, a mennyiben bevezető részeiben elmondja a valutarendezés szükségességének okait:

»Tekintettel arra a körülményre, hogy a birodalom összeköttetése idegen birodalmakkal a multban igen korlátolt volt; a valutarendszer nyers és tudománytalan; az érmékben nagy a változatosság, csak így az egységekben; az egész rendszerben nincs egyöntetűség. Először is vannak aranyérmék: Keicho, Kioho, Monji, Oban, Koban, Jhibu, Nibu, Shibu. Szintügy nagy a különfelesége az ezüst, réz és bronce pénznek. Vannak továbbá pénznemek, a melyek csak korlátolt időtartamban vannak forgalomban; míg mások, bár időtartamukban korlátozva ninesenek, területhez kötvék. Hozzájárul mindehhez, hogy az egynevű érmék súlya és finomsága gyakran fölötte különböző, minthogy ez ország törvényes egység híjján szűkölködik. Növeli a zűrzavart a hamisítványok fölötte nagy száma. Ilyen viszonyok közt a rossz pénz nagy sebességgel úzi ki a forgalomból a jót. Ez részben kincsesítettik, részben külföldre kerül. úgy hogy az érmék értéksökkenése napról-napra érzékenyebb stb...«

Az egy yenes ezüst érmék csakis a szerződéses kikötők¹⁾ forgalmát hivatvák szolgálni és csakis ott tekintetnek törvényes fizetési eszköznek. A szerződéses kikötőkön kívül sem vám- sem adófizetésbe nem fogadtatnak el. Az arany és ezüst yen aránya a szerződéses kikötőkön: 100 yen ezüst = 101 yen arany.

Igy tehát Japán már korán bevezette az aranyvalutát, míg az ezüst yen, mint kereskedelmi érme, megmaradt a szerződéses kikötők területén. Tekintettel arra a körülményre, hogy a távol Kelet általános csere- és fizetési eszköze a Mexikói Dollár volt, ez elkerülhetetlen volt.²⁾

Eddig tehát minden látszólag a legnagyobb rendben folyt le. De a shogunatus megdöntése és az azzal járó átalakulás tetemes anyagi áldozattal járt. Az új kormány voltaképpen forradalmi kormány volt. Az ország szegény volt. A kormány jövedelmei névlegesenek. A költségek fedezésére a kormány nem látott egyéb eszközt, mint papiropénz kibocsátását.

A papirpénz-kibocsátás bevallott célja az ipar és kereskedelem előmozdítása volt. Tényleg a kormány deficitjét fedezte belőle.³⁾ Az első kibocsátás az úgynevezett Daijokwan Satsu (Daijokwan: a császári kormány székhelye; Satsu: pénzpapír). Ezek 13 év alatt voltak visszaváltandók. Kibocsátásuk formája a közigazgatási kerületek és ipari, valamint kereskedelmi vállalatoknak nyújtott kölcsön volt. Ezzel megtörtént az első lépés azon a lejtőn, a mely Japánt nagyon közel hozta a csődhez. Csakis a kínai rablóhadjárat mentette meg az országot a pénzügyi bukástól. A papirpénz azonban még nem volt feltétlenül beválthatatlan, hisz megvolt az ígéret a visszaváltásra.

Az új kormány első évi állami mérlege ilykép 33,080.000 yen bevétellel szemben 30,500.000 yen kiadást tüntetett fel, tehát 2,580.000 yen »fölösleget.« Ez természetesen fiktív fölösleg, minthogy az egész papirpénzvisszaváltási összege terhelte.

Megvolt az alapja az államadósságnak: 24,000.000 yen Daijokwan papirpénz. És megvolt az első »fölösleg«: 2,580.000 yen.

Méiji második esztendejében további 23,962.000 yen papiropénz kibocsátása vált szükségessé, minthogy a forradalom és a háboruszkodás még folyt és a rendes kezelésben való bevétel 5,059.293 yen maradt, a kiadás (rendes és rendkívüli) a 20,780.000

¹⁾ Szerződéses kikötők: Jokohama, Kobe, Nagasaki, Hakodate, Niigata. Ezek a shimonoseki-i béke szerinti szerződéses kikötők. Az 1899-iki új szerződések még további 26 kikötőt nyitottak meg a kereskedelemnek. Bővebben *General View of Commerce and Industry in the Empire of Japan*. Paris. Brunoff, 1900. 328. o. et passim.

²⁾ 1875-ben a kormány a Mexikói Dollár kiűzésére ezzel majdnem egyenlő súlyban és finomságban veretett ezüst yent. l. *Imperial Ordinance No. XXXV. of the 28th day of February of the 8th Year of Meiji* (1875): •1 yen ezüst érme ezentul megnagyobbított súlyban fog az osakai állampénzverdében nyomatni, Boyeki gin (Trade dollar) elnevezéssel. E terv azonban nem sikerült és a kormány 1878-ban beszüntette a Boyeki gin verését. l.: *Imperial Ordinance No. XXXV. of the 26th day of November of the 11th Year of Meiji* (1878).

³⁾ Az első év kiadásai meghaladták a 30,500.000 yent, míg a rendes adóbevétel alig érte el a 700.000 yent. A teljes rendes kezelésbeli bevétel 3,660 000 yen volt. Ehhez járult belföldi és idegen kereskedőktől felvett kölcsön és a Daimioktól behajtott birságok és adományok 5,380.000 yen összegben. Az összes rendes és rendkívüli bevétel 9,040.000 yen.

yent meghaladta. A második esztendőben a Mikádó kormányának papirospénz tartozása 50,090.867 yen volt (az ezzel szemben álló érczpénzkészlet 19.611 yen).

E második papirospénz-kibocsájtás bevallott célja az volt, hogy az első esztendei Daijokwan-pénzt, a mely $\frac{1}{2}$ yen-en felüli megnevezésű volt, kisebb megnevezésű papirpénzért becseréljék. Ez azonban tisztára ürügy maradt. A tényleges cél az volt, hogy egyrészt fedezzék a tetemes deficitet, másrészt pedig ez uton is igyekezzenek a közkézen forgó kevés váltópénzt bevonni. Sikerült is a készpénzkészletet a második esztendőben 39.873 yenre emelni.

Az első három esztendőben kibocsájtott papirpénz, legalább elvben, beváltható volt. 1871-ben¹⁾ a kormány, azon ürügy alatt, hogy a régi, sokféle papirospénz igen durva és hamisításra fölülte alkalmas, Frankfurtban új, tetszetős és jobb minőségű papirpénzt készíttetett. Az összes papirpénzt (60,272.000 yen)²⁾ ezután ezzel kicserélte. Ezeket a pénzjegyeket azonban még csak elvi előismerése sem volt a beválthatóságnak. Japán papirospénze beválthatatlanná vált.

Az örökös, bár titkolt és leplezett állami deficit fedezésére kibocsájtott papirpénz nem maradt büntetlen. A papirpénz értéke rohamosan csökkent. Míg 1868 januárjában egy mexikói dollárért 0.741 yen papirost adtak, 1860 januárjában már 0.867 papiros yenre, ugyanazon év októberében 1.093-ra szállott!

Az 1868-iki átlag :	1 mexikói dollár =	0.748 papiros yen
» 1869-iki » :	1 » » =	0.962 » »
» 1870-iki » :	1 » » =	1.033 » »

Már 1869-ben találkozunk intézkedésekkel, a melyek büntetés terhe alatt tiltják, hogy bárki is papiros és érczpénz kicserélésekor praemiumot ajánljon vagy fogadjon el.³⁾ Ez az eszköz természetesen hatástalannak bizonyult.

(Folytatása következik.)

Polányi A.

¹⁾ L.: *Imperial Ordinance of the 27th day of the 12th Month of Méiji.* (1869).

²⁾ A régi papirpénz különböző, 8–14 cm. hosszú és 2 cm. széles kemény papirszalagok voltak, egyszerű fekete nyomással.

³⁾ L.: *Imperial Ordinance of the 28th day of the 5th Month of Méiji* (1869), a ki pedig praemiumot követel vagy vesz papirpénznek érczpénzre való beváltásakor, a praemiummal egyenlő birságban marasztalendő. A ki a praemiumot fizette, a praemium fél összegével egyenlő birságban marasztalendő. Visszaesés esetén az előbb említettnek kétszeresére emelendő.« AGS. 24. o.

Közlemények és ismertetések.

Régi súlymértékek.

A Daciával kereskedelemben állott aldunai és pontusmeléki görög gyarmatok kereskedelmi súlymértékei időszámításunk első századában.

A régi Dacia kereskedelmi forgalmát már a praehistoricus idők leleteiből megállapíthatólag az Alduna torkolatánál és a Pontus mellékén megtelepedett keleti üzletemberek befolyásolták. Még boldogult Erdi (Luczenbacher) János »A legrégebb pénz« című értekezésével¹⁾ megállapította volt még 1840-ben, a mikor a külföldinek alig vala arról sejtelve, hogy a különböző méretben mutatkozó aranykarikák, sőt a velük alakra, nagyságra egyező bronzkarikák is pénzszerépét töltötték be őslakóinknál. Utána Kiss János egyetemi tanárunk mérési súlyadatokkal is támogató »A karikapénzről«²⁾ szóló tanulmányában ezt az elméletet, mely a külföldön csak 1879-ben találta meg szószólóját³⁾ dr. Much Mátyás bécsi szaktársunk személyében.

Nemzeti muzeumunk felszaporodott aranykarikáiról Hampel József egyetemi tanárnak köszönhetünk igen tanuságos mérési adatokat. Ő valami 52 aranykarikát mért le, melyek eredetileg négyszögalakra préselt két végükön keskenyülő rudakká valának alakítva s utólag karikává görbitve s láncszerűleg egymásba fűzve kerültek a könnyebb kezelhetőség kedvéért forgalomba. Ezeket aztán a tulajdonosok hiusága itt-ott ékszer gyanánt is felhasználta, miként az a délvidék szerb, bolgár, oláh nőinél, sőt Krassó-Szörény, Temes, Torontál megyékben, Hunyad, Szeben megyék havasalji helységeiben nálunk is divat olyannyira, hogy a falusi gavallérok jövendőbelijük pénzzétehető hozományát mindig nyilvántarthatják s mérlegethetik. Olynemű gyakorlat lehetett ez, minőt az üstfoltozó sátoros cigányoknál is láthatunk, a kik minden féltettebb értéküket, sőt még a felhasználandó rezet, önt is övükön, a nők nyakukbanlánczokba fűzve hordják és szükség idején a kellő mennyiséget egyszerűen kiválasztják és értékesítik. Hunyadmegyének egy elzárt néprajzi szigetén az u. n. Erdőhátságon a szegény hegyi lakosság ifjusága többszörösen dereka körül fonódó szíjjakra sajátkezűleg öntött ólom-pityké-

¹⁾ *Tudománytár* 1840. májusi füzet.

²⁾ *Archaeologiai közlemények* 1859. évf. 174. l.

³⁾ Mathias Much: Baugen und Ringe. *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft* Wien 1879. IV—VI. füzete.

ket, a sátoros cigányoknál található sárga rézgyűrűket fűz többszörös sorban és váltópénze fogytával ezzel törleszti kisebb korcsmahitelét, vagy játékveszteségét.

A cserekereskedelemnek ezen öntudatlan gyakorlata még más alakban is tartja magát, a forgalom fővonalaitól félreeső völgyekben, ritkán megközelíthető sziklahátakon, hova a váltópénz nehezen jut el s a termények értékesítési piaczeitől elzárt nép jóformán cserekereskedelemből fedezheti saját házanépe munkájából ki nem tellő szükségleteit.

Az erdélyi aranyhegyek északi határáról, Máramaros megyéből a muzeumba került karikákon Hampel József egyetemi tanár által eszközölt mérések tizes súlyrendszerben tüntetik fel a praehistoricus hazai népek arany karikáit.¹⁾ Így a gyűrűnyi nagyságuakból kitelő csoport 9.7, 9.8, (5 drb.), 9.8, 9.95, 10, 10.1, 10.2, 10.3 (4 drb.), 10.5 (2 drb.), 10.7 (2), 10.8 (2), 10.9, 11 (2), 11.2, 11.3, 11.4, 11.5, 11.6, 11.9 gramm súlyt mutatott s csak 2 karika nyomott 12.6 és egy 13.4 grammot, úgy hogy a 33 karika közép-súlya 10.2—11 grammot mutatván, nyilvánvaló, hogy az eltérések lemérési alakítási hibák rovatára esnek. Egyetlen gyűrűnyi karika mutatott 7.7 grammot.

A második csoport 9 karikája 20.1, 20.4, 20.5, 20.9 (2), 21, 21.9, 21.6, 21.8, grammot nyomott, úgy hogy a középérték 20.5 grammban az első csoport kétszeresét adja. E csoportból nekem is vala alkalmam egy példányt éppen az erdélyi aranyhegység zónájába eső Füzesdről Kisbánya (Boicza) Brád közeléből 20.7 gramm súlyban lemérni.²⁾ Tehát ez a példa is igazolja a készítő alkalmazkodását valamely rájuk mérvadó kereskedelmi súlyrendszerhez.

A nagyobb karikák 31, 37, 39, 42, majd 52, 54 grammban ismét 59, 65.5 gr. készültek, úgy hogy a második és harmadik csoport 3042.22 gramm kerekedik ki vagy az 1810 grammot tevő babyloniai minával majdnem összevág; míg az első csoport 335 grammja a babyloniai minának éppen harmadát tünteti fel.

Nem sokban tér el a Szombathy Józsefnek a bécsi antropologiai társulat közlönyében olvasható kimutatása³⁾ egy határszélünkről s éppen a magyar Érczhegység irányából odakerült karika-csoportról.

Dr. Szombathy méretei öt csoportban tüntetik fel a karikák beosztását. Az I. csoport 4 drbjának átmérője 85—86 mm., súlymaximuma 65.8, minimuma 65.6, átlaga 64.8 gr. A II. csoport 4 drbjának átmérője 57—59 mm., súlymaximuma 35.5, minimuma 33.9, átlaga 34.5 gr. A III. csoport 2 drbjának átmérője 50—59 mm., súlymaximuma 20, minimuma 14.8, átlaga 17.9 gramm. A IV. 4 darabból álló csoport átmérője 28—33 mm., súlymaximuma 15.5, minimuma 14.4, átlaga 14.8 gr. Az V. több száz vékony

¹⁾ Hampel József Máramarosmegyei aranylelet. *Archaeologiai Értesítő* XIV évf. 29—32. lapján.

²⁾ Téglás Gábor őskori nemesfém-bányászatunk némely adalékai. Kolozsvár 1887. Erdélyi Muzeum egyeslet. Új folyam IV-ik kötete.

³⁾ *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft* in Wien XV. Band. II. Heft 63—91. I.

sodronyból álló csoport átmérője 12–17 mm., súlymaximuma 1,7, minimuma 0,6, átlaga 0,8 gramm. Még ennél is nyomatékosabban bizonyítja a babyloniai minához alkalmazkodó daciai aransúlyrendszert egy Totesdről (Hunyadmegye) az erdélyi Érczhegység és zsilvölgyi aranymosások közeléből a bécsi császári régiségtárba jutott aranyelet. A 14 karpereczszerű karika nagy szekérvető láncz alakjában összefűzve került elő s az egyes karikák átlag 105 grammot nyomván, 10 karika éppen kiadja a jó bőven mért babyloniai mina 1010 grammját, míg négy karika csak megközelíti, 420 grammjával, annak felét.

Aranykarikáink némi vonatkozása az egyiptomi 96 gramm súlyú uten-ten súlyrendszerhez szintén kiviláglik a méretekből. E számadatokból kitetszőleg azonban a hazánkbeli aranykarikák mégis a görögök súly- és értékrendszere előtti idők mintáját, vagyis a babyloniai eredeti minát követték. A görög államokban átvett mina nagyon is eltérő egységgel tér el a babyloniaiától. A Krisztus előtti VII. században az eginai mina állt érvényben a helléneknél s ez 617 grammnyi súlylyal birván, a babyloniai felénél többet képviselt. Majd az euboeai kelt versenyre 437 gr. súlyegységével. Az attikai mina 598,95 gr. súlylyal Solonig vala használatos, mert ő az euboeai minát vezette be, de ettől valamennyire eltérő 655 grammnyi súlyegységgel. Mindezek egymás mellett is forgalomban valának, sőt a mint alább kitűnik, a gyarmatok önálló helyi súlyrendszerrel is követhették.

Nem egészen érdektelen tehát ránk nézve a Pontus mellékéről a bucaresti gyűjteményekbe került súlymértékek ismerete, miután köztudomás szerint hajdankori kereskedelmünk circulatorioja a Dunán lefelé a Pontushoz irányult s az ott keletkezett görög városok útján jött forgalomba Dacia aranya is. Így Tyras a Dnjeszter torkolatánál, Olbiopolis a Bug és Dnjeper közt, Borysthenes, a jonok által a Krisztus előtti VII. századtól létesített városokban virágzott fel ezen aranykereskedelem révén az a műipar, mely a mi területeinken századokig kedveltségnek örvendett s a világkereskedelem egyik fő cikkét képezé.

Ezek a görög gyarmatosok a római uralom életbeléptetésével is megtartották kereskedelmi fölényüket olyannyira, hogy a kereskedelem nyelve tulnyomólag görög maradhatott akkoriban is s a társadalom színe-java görög műveltséggel élvén, a történelmi emlékek tulnyomó része is görög. Az a befolyás és túlsúly, mely ellen a románok, bulgárok mostanában oly türelmetlenül kikelnek, évszázados, sőt évezredes tradíciók folyamánya s a Duna delta-vidékén a görög kereskedelmi hajók fölényét a római befolyás sem szüntethette meg. A görög kereskedelmi nyelv tehát a rómaiak alatt is tovább érvényben maradt, habár a leletekből megállapíthatólag a római súlyrendszer is behatolt közéjük.

Tocilescu Gergely bucaresti egyetemi tanár, kivel a délvidéki Kárpátok daciai vonatkozásait közösen munkába vettük, a vezetése alatt szépen felgazdagodott nemzeti muzeumban szives vala felhívni figyelmemet néhány pontusmelléki súlyra, melyeknek a daciai lakossággal általam beigazolt kereskedelmi kapcsolat alapján őskori forgalmunkra feltételezhető befolyása kívánatossá teszi,

hogy közgazdáink is tudomást nyerhessenek létezésükről és rendszerükről.

A bucuresti muzeum eme csoportjában Bormann Ernő bécsi egyetemi tanár tanulmánya is kiváló fontosságúnak minősítette a következőket: ¹⁾

1. Az Ovidius szomorú számüzetéséről elhiresült Tomiból, a mi a Constanca (Küsztenzse) közelében két háromszögben formált nehezék. Súlya 161·7 gr. Az ólommal beöntött s csinosan keretelt előlapon Hermes mellképe petasos és caduceussal. Hátlapja lesimitott acél. Az előlap Hermesképe alatt: CTPITH betük = $\tau\rho\iota\tau\eta$ vagyis fél mina. Súlya 212·2 gramm.

2. Hasonlóképen háromszögben formált súlynehezék. Előlapján a Hermesfej alatt ezen betük TETHPO olvasd = $\tau\epsilon$ [$\tau\alpha\rho\tau\eta$] **HPO**. Az előrész tehát $\frac{1}{4}$ minát jelent, s az utolsó három betű Heraclea városának névbélyege. Egyébként a bélyegkészítőmester monogrammját is tartalmazhatja. Az alább 4. szám alatt bemutatandó súly szerint azonban inkább vonatkozik Heracleára. Az attikai mina súlyrendszeréhez tartozhatik.

3. Kerek súly Tomitól délre Mangliából 240·8 gr. Elöl Herculesfej oroszlánbőrrel, melynek karmai a nyakon fogóznak együvé. Hátlapján farkas, puzdra nyilakkal, Hercules fütyköse. Ezek közt **HMI** betük fél minát jelenthetnek és $\epsilon\mu\iota$ [$\mu\upsilon\alpha\iota\sigma\upsilon$] olvasandók. E szerint egy teljes mina 482 grammnak felelt volna meg. Alább egy $\text{\AA}$ u látható. Tán $\delta\eta\mu\sigma\iota\omega\upsilon\sigma$ mesterjegye.

4. Tomi-Küsztenzseből való háromszögű ólomsúly Stuzu úrnál Bucarestben. Súlya 129·5 gr. Előrészen Dionysos feje borostyánkoszorúval. Hátlapján: **HPA**

TETAP vagyis **HPA** = Heraclea **TETAP** = $\tau\epsilon\tau\alpha\rho$ [$\tau\eta$] = $\frac{1}{4}$ mina. Tehát ez is a minára vonatkozik, mely a Pontus körül ily módon 518 grammnak felelt meg; míg az italiai és ptolemaeusi mina Nissen szaktanulmánya szerint (Index Metrol. Ser. $\mu\upsilon\alpha$ n 7 és 10) 491 gramm lett volna.²⁾

5. Szintén Küsztenzseből most Bucarestben látható négyszögű ólomsúly. Súlya 50·6 gramm. Előlapján **ΔΙΟ**

ΥΝ
CIN vagyis

$\delta\iota\omega\upsilon\upsilon\alpha\iota$ [υ]. Hátlapján pedig ez a betű sor olvasható: **ITA**

ΛΙ
KON = $\iota\tau\alpha\lambda\iota\omega\sigma\upsilon$.

Mint hogy a római uncia normalsúlya 27·288 gr. így ez épen két unciának felel meg.

6. Quadraticus ólomsúly, szélein sérült, felső része átlyukasztva. Súlya 42·35 gr. Előlapján elszortan **Ψ** **Δ** Hátlapján koszorú.

Ο **Υ** **Θ** Ez alatt **Ο**);

KI **E** **N** majd jobbra **I** **N**

Tacilescu tanár szerint $\epsilon\delta(u)\sigma$ $\sigma\upsilon\gamma\kappa\iota\epsilon$ = $\sigma\upsilon\gamma\kappa\iota\alpha\iota$. A kettős E a város neve volna.

¹⁾ E. Bormann: Antike Bleigewichte aus der Dobrudzsa. *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*. 1887. Jahrg. XI. 19. lap.

²⁾ Lásd Hultsch Metrol. Ser. I. 105.

7. Szintén quadraticus súly, alsó szélei és jobb csucsai letörve. Felül a bal csucs átlukasztva. Erősen sérült. Súlya csak 38.05 gramm. Előlapján ezek a betük **A I O Y**

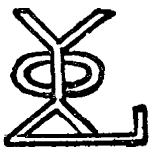
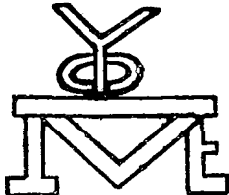
N K

Ω Λ

Ez Bormann E. bécsi egyetemi tanár szerint $\delta\iota\omicron\nu\kappa(\iota\sigma)\upsilon\delta\iota\kappa(\alpha\iota\omicron\nu)$. Hátlapján $\Delta I K = \delta\iota\kappa(\alpha\iota\omicron\nu)$, vagy $\delta\iota\kappa(\epsilon\sigma\nu)$, mert évek előtt Gomperz egy téglalap kiemelkedő betűiben súlybélyegzőt ismert vala fel egészen ezen constanzai nehezékre emlékeztető bélyeg formuláreval: $\delta\iota\kappa\epsilon\sigma\nu \parallel \circ$; $\delta\iota\kappa\epsilon\sigma\nu \parallel \varsigma$ $\tau\rho\epsilon\iota\omicron\nu\kappa\iota\nu \parallel \delta\iota\kappa\epsilon\sigma$.¹

E nagyobb súlyok, mellett kisebbek is fordulnak elé. Ezekből egy csoport rokon súlyegységet képvisel. Így:

8. Jól megtartott példány, háromoldalas 29.41 gr.

Előlapján: hátlapján: ez a bélyeg.

9. Négyyszögű súlymérték. Súlya 26.52 gr.

10. Alig 15.75 gr. súlya. Erősen rongált.

11. Kerek, súlya 15.15 gr. **C T A Θ Ε Ω** bekarcolt betük. Egyik oldalán **E**, másikon **H** kétszer.

12. Súlya 15.3 gr., oldalon a **H** lesurolva.

13. Majdnem ilyen súlyú, 15.1 gr. oldalán **H**.

14. Súlya 14.3 gr., szele sérült, oldalán **E**.

15. Törött, 13 gr. súlyú.

A következő csoportba két nehezék tartozik.

A 16. négyszögalakú 7.85 gr. erősen részült példány. Egyik oldalán **L**, másikon leolvashatatlan betű.

A 17. négyszögalakú súlya 7.6 gr., mindkét oldalán kiemelkedő párkány zárja körül az **A** betűt.

Ezen betűk valamely súlyrendszer jelei; de még a gyűjtés nem haladt a teljes megoldhatóságig. Így a 11-es **C T A Θ Ε Ω** Kubitschek bécsi tanár véleménye szerint $\sigma\tau\alpha(\tau\eta\varsigma)$ -re olvasható s mert a 12—15. számúak mindkét oldalán ismétlődik az **E** és súlyuk is nagyban azonos. Ezeken is hasonló súlyjelzés feltételezhető, csak lekoptak.

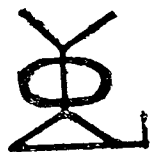
A 17-nél kérdésbe jöhet, vajjon a $\Delta \delta\eta\mu\acute{o}\sigma\iota\upsilon\nu$ vagy $\delta[\rho\alpha\chi\mu\acute{\eta}]$ olvasható-e?

A súlybeli eltérések dacára a három csoport egy súlyrendszer tagozatát képviselik oly módon, hogy az első a kettős, a II. és III. csoport a $\frac{1}{4}$ -dese a súlyegységnek. A két első jól megtartott darab (8) súlya 29.41 gr. nem sokkal haladja túl a római

¹) E. Bormann: Antike Bleigewicht aus der Dobrudzsa. Archaeol. epigraphische Mittheilungen 1897. Jhg. XV., 19. lapja.

uncia 27·288 grammját. Ebből láthatólag az italiai súlyrendszer is érvényben állott a Pontus mellékén s erre vonatkoznék a διουγκω

(ρσι ουγκω). A 8-ik számú mindkét oldalán előjövő

tehát

az O és Φ, valamint Y szépen CY-ra, illetőleg ουγκια-ra olvasható. A másik oldalon mutatkozó Δ pedig δι[καια], vagy δεκα δ[ραχμαι] lehetett. A harmadik oldalon előjövő Π Ε Μ esetleg: πέμπτον vagy πεντε δραχμαι-ra lehetne értelmezni, úgy hogy ez nem belföldi, súlyrendszer, hanem az attikai mina tagja lehetett. Mert az attikai mina (drachma) 598·75 gramm súlyának egy százada valóban 6 grammot ad s ez a súly 29·41 grammja kerekén megfelel öt drachmajának (πεντε δραχμαι).

Mindezekből megállapíthatólag ugyanazon egy városban a pontusi világforgalom különféle irányának befolyása alatt a sajátos helyi mértéksúlyok mellett többféle súlyrendszert használhattak s a római kormány türelmessége a külföldi árúknak saját származása vagy megrendelési piacaik szerinti mérlegelését teljességgel nem korlátozta. Minthogy a Pontus-mellék görög gyarmatai Dacia kereskedelmét is befolyásolták, tehát ránk nézve is tanuságosak Alsó-Moesia eme súlydarabjai.

Téglás Gábor.

✧ *Középosztály-politika.*

Dr. J. Wernicke: *Kapitalismus und Mittelstandspolitik*. Jena, 1907. VIII. és 1009. lap.

A Németországban az utolsó 10—15. alatt az agráriránnyal kapcsolatban fejlődött az u. n. »Mittelstandspolitik«, melyet a nálunk divatos »középosztály-mentő« politikával nem szabad összetéveszteni, képezi ezen hatalmas munkának tartalmát. Nem olvasókönyv ez, hanem oly nélkülözhetlen kézikönyv, mely minden egyes a német »Mittelstandspolitik« keretén belül felmerül kérdésre, a mellette és ellene felhozhatók egész tárházát öleli fel. Iránya határozottan liberális és elkárhoztatja a »Mittelstandspolitik« híveinek törekvéseit. Szerzőnk előszavában azt mondja: »Beható tanulmányok útján és személyes gyakorlati tapasztalatok alapján mindinkább jobban győződtem meg arról, hogy az u. n. középosztály-politikusok és a mostani középosztálymozgalom által követett középosztálypolitika tulságos követeléseikkel és kivált a verseny teljes elfojtásával nemcsak teljesen elhibázott dolog, hanem felette veszedelmes is, mert az irigység, gyűlölet és az igazságtalanság futóhomokján épül, végre is az általános hanyatlásra fog vezetni és kivált a kisipari osztály gyöngítésére szolgál«.

A munka reánk is elég jelentőséggel bír; mert habár nálunk még a németországi értelemben vett »középosztályos

politikusok« mint tömörített csoport nincsen, a »kisember« védelmének kedvelt jelszava alatt mégis igen sok kérdés, melyet Németországban a középosztályos politikában tárgyalnak, szóba kerül és ismételt vitatkozás alapját képezi.

Maga a munka két részre oszlik. Az első rész a kapitalizmus és a középosztály fejlődésével, a második rész a középosztály politikájával foglalkozik.

A kapitalizmus köztudomás szerint a legújabb kor technikai, tudományos és forgalmi nagy fejlődésnek következménye és ha a középosztály imádói szeretettel és áhitattal tekintenek vissza arra az állapotra, a melyben a középosztály állítólag a legújabb kor társadalmi és gazdasági viszonyai előtt virágzott, szerzőnk helyesen utal arra, hogy akkor az összes állapotok egészen más keretekben állottak, de különben sem látja a legújabb időben beállt szabadtevékenységi irányban azt a hatást, melyet rendszerint a középosztályosok neki tulajdonítani szoktak. »Nem eléggé lehet hangoztatni azt, hogy a középosztály a késői közepkorban éppen nem volt általában fényes helyzetben; hogy a mesteremberek és kiskereskedők nagyrészt sokkal rosszabb dolga volt, mint ma; hogy a céhek a mesterségek tovább fejlődésére teljesen alkalmatlanokká váltak, sőt határozottan akadályt képeznek erre nézve; és hogy a technikai és gazdasági haladás csak a céheken kívül, sőt a céhekekkel való küzdelemben következett be. A céhes középosztályos politika, a mely az iparüzésnek kiskeretben és egyenlő mértékben való fentartását és monopóliumok és szincurák teremtésére törekedett, végre is annyira fiascot mondott, hogy csak a céhlánczok teljes összetörése menthette meg a kisipart a teljes tönkremenetelről.«

A kapitalizmus uralma leginkább abban nyilvánul, hogy a termelésben a technikai vívmányokat meghonosította és így a termelés módozatait teljesen átalakította. Oly haladást látunk mindenütt, melyről az előbbeni korszakban senkinek még csak sejtelme sem lehetett. A városok egészen más képet nyertek. Utak és terek hasonlíthatlanul szebbek, az utcái és házi világítás határtalanul nagy haladást mutat az előbbeni időhöz képest, épügy az egész egészség- és betegügy. A házak nagy városokban sokkal kényelmesebben és fényűzőbben épülnek, a lakások nagyobb fénynyel és egészségesebb módon rendeztetnek be; minden téren a művészet szerepel. Jó utak, országutak és vasutak vonulnak végig az egész országon át, gyárak füstölnek gyárak mellett, mindenütt gyarapodnak a gépek. A kereskedelem és forgalom, termelés és fogyasztás óriási módon emelkedik. Vaskorszakban élünk, a természet messzemenő alkalmazásával. Az emberi erő szerszámok és gépek segélyével a természeti erők által nemcsak rendkívüli módon fokozódik, hanem teljesen helyettesítetik; a munkaidő sok foglalkozásban már lényegesen rövidebb. A kapitalisticus korszak tehát — nemtekintve az emberiség politikai és szellemi felszabadulását — az emberiségnek a mechanikai munkától való technikai felszabadítását jelenti. Az ember, még a socialis legsó fokán álló munkás is, így mindinkább annak a munkának lesz szervezője, vezetője és ellenőrzője, a mely az állat vagy, a gőz és villamosság mechanikai

természet erőiben nyilvánul«. »Igy azt látjuk, hogy a sokat ócsárolt tőke arra van hivatva, hogy az emberiséget megszabaddítsa a politikai társadalmi és természeti bilincsektől. Nem abban szenvedünk, hogy sok a tőke, hanem éppen ellenkezőleg abban, hogy még nagyon kevés. Ha valami a mit kapitalisticus korszaknak hiánya gyanánt föl lehet sorolni, az az a körülmény, hogy még nem hatolt át a termelési ágak mindegyikén és kivált a földbirtokon, első sorban a nagybirtokokon még nem alakította át a termelést oly módon, hogy az összeségnek legjobb szolgálatokat tehetne. Egyébiránt az egyes osztályok miveltségi állapota is annyira eltérő, hogy a kapitalismus áldásai az összes lakosságra nem terjedhetnek ki egyenlőképp; az egészségtelen lakás, élelmezés és időtöltés még nagyon is feltünteti a nép elmaradottságát, daczára a kapitalisticus irányzatnak.

A kapitalismus a kisiparban és kereskedésben nagy változást idézett elő és a németországi középosztálypolitika leginkább a kis üzemeknek a nagyüzemek által való tönkretételéről beszél és ez ellen keres orvoslást. Szerzőnk ép ez okból bőven foglalkozik a mesterségek és a kisüzletek helyzetével. Tagadhatatlan, hogy a kézmivestesterség az új korban lényegesen átalakult; de helyesen mondja Schmoller »a kézmivességnek a válsága nem magában álló dolog, csak természetes következménye összes gazdasági viszonyaink átalakulásának. A technica és a forgalom teljes fordulata, rendkívülien szaporodó népesség, az ipar és mezőgazdaság helyszíneinek teljes áthelyezése, a termelésnél összeműködő erők egészen más szervezése, egészen átalakult osztály- és birtokviszonyok, egészen más gazdasági törvényhozás, mindezek a mozzanatok összevéve teremtették meg a sociális kérdést«, Sokszor hallani azt, hogy a kisipar megmentésére a művészeti ipar és a motorgépek szolgálnak. A tapasztalás e tekintetben teljesen negativ eredményű. »A művészeti ipar — Bücher szerint — csak ott életképes, a hol nagy üzemekben ápoltatik, utalok e részben a butorgyárakra, az agyagiparra és kis motorgépek csak nagy üzemekben előnyösök«. »Ha a mai helyzetet a kézmivesség aranyidejével összehansolítjuk, nem ad panaszra vagy meggondolásra nagyobb okot, mint minden más gazdasági átalakulás; növési fájdalmak azok, a mikről panaszkodnak«, Midőn az ipar megmentésére a képesítés, a kényszertestület, a kézmivesek kamarái hozatnak javaslatba Stieda tanár helyesen mondja, hogy ezek az eszközök a technicai és gazdasági átalakulásokat, melyek a nemzet- és a világgazdaságban az utolsó században beálltak, nem veszik figyelembe és ellenük alkalmas szerekül nem szolgálhatnak. Nem az ipar-szabadság, hanem az okok egész lánczolata idézte elő a mesteriparok mai helyzetét. Itt a tőke, ott a gépek; itt a nyersanyag beszerzésénél alkalmazott nagyobb kereskedelmi tapasztalat, ott a munkafolyam jobb beosztása; itt a közönség izlésének és szükségletének megváltozása, ott a világgazdaság szervezetének átalakulása okozta a kézmivesipar visszanyomását.

Szerzőnk maga rendszerbe foglalja az okokat, melyek szerte egész mesterségek és a kézművesipar nehéz helyzetét és visszafejlődését okozták. Szerinte vannak okok, melyek a modern

kapitalisticus fejlődésből és mások, melyek magából a kézműves-ségből folynak. A kapitalisticus fejlődés a termelés, a kereskedelem, a forgalom és a szükségletek átalakulásával hatott a kézművesség háttérbe szorítására. A technica kifejlődését, nagyobb és nagyobb gépeket, főképp specialis gépeket csak a nagy és tőkeerős vállalatok tudnak alkalmazni; a nagyvállalatok a kézművesiparral szemben előnyösebb helyzetben vannak, mert tökéletesebb felszerelésekkel nagyobb mennyiségeket állítanak elő és így olcsóbban termelnek; azonkívül jobban vannak kereskedelmileg szervezve, a bevásárlásnál épúgy, mint az eladásnál előnyben vannak. Maga a kereskedelem fejlődése is kihatott a kézművesség állapotára; a tömeges gyártás folytán megszaporodtak a részletüzletek és azokat az iparcikkeket, melyeket előbb nagyobbbrészt az iparosok hoztak forgalomba, üzletük körébe vonták. De számos ok található még magában a kézművesiparban, a mely miatt a versenyben többé helyt nem állhatnak. Így hiányzik a kereskedelmi és technikai képzettségük, nincsen tőkéjük, még pedig befektetésre épúgy, mint forgalomra; az erők a kézműiparban túlságosan szét vannak fecsérve; üzletükben hiányzik a választékosság; aránylag drágábban termelnek, mert aránylag nagy a házbérük, melyet üzlethelyiségeikért fizetniök kell, magasak a munkabérek és üzleti költségek.

A kereskedelmi üzletek épúgy panaszkodnak elnyomásról a nagy árúházak és a fogyasztási szövetkezetek részéről, a mint a kézművesek a nagy ipar ellen hangoztatják vádjukat. Szerzőnk itt is azt az álláspontot foglalja el, hogy a tömeges termelés mindinkább arra törekszik, hogy eladási helyei is ne túlságosan nagy mennyiségűek legyenek s így a nagyobb üzletek felé hajlik; de a nagy üzletek számos gazdasági előnyeiknél fogva amúgy is háttérbe szorítják a kisebb üzletet s így a gazdasági fejlődés természetes következménye az, hogy a nagy árúházak előnyben vannak.

A munka második részében maga a »középosztály-politika« tárgyalatik a lehető legnagyobb részletességgel. Szerzőnk mindenek előtt tisztába akarja hozni azt, mit értenek tulajdonképen »középosztály« neve alatt. Elméletileg a középosztály nézete szerint »a többé-kevésbbé művelt polgári osztály, belefoglalva a hivatalnokokat és a szabad foglalkozásbelieket, ellentétben egyrészt a népesség gazdag rétegével, melynek nagy a jövedelme és másrészt a birtok nélküli munkásokkal és a mechanicali szolgálatokat teljesítő osztályokkal. Vagy másképp mondva, a középosztály áll azokból a néprétegekből, a melyek szolgáltatásaik, műveltségük és vagyonuk által a munkások nagy tömegéből kiválnak, a nélkül, hogy jövedelmüknél fogva már a tőke- és birtokgazdag osztályba emelkednének.« Együttal kifejti a szerző, hogy a németországi Mittelstand-politika nem egy ilyen középosztályt lát maga előtt, hanem törekvéseinél más és más osztálybeliekre gondol, szóval nincs egységes fogalom, mely törekvéseinél czélul szolgálhatna. Kezdetben ez a politika csak a kisiparosokkal, később kézműves mesteremberekkel foglalkozott, azután áttérjeszkedett a részletkereskedésre, továbbá a hivatalnokokra és a magántisztviselőkre. Mintegy két sark körül forognak a

viták, az egyik a régi középosztály, a kisiparosok és önálló foglalkozásbeliek; a másik az új középosztály, a tisztviselők és szabad foglalkozásbeliek serege.

A középosztály, melynek érdekében a németországi küzdelem folyik, szerzőnk szerint újabb időben erősen gyarapszik; az 1895-iki fölvételek az 1882. éviékhöz képest 42⁰/_o-os gyarapodást tüntetnek fel, tehát nem áll az a panasz, mintha itt a gazdasági fejlődés a középosztály ártalmára lett volna. Szerzőnk egészen helyesen utal arra, hogy a középosztályban levő számos foglalkozás nem is tűr meg egy egységes mentési actiót és politikát; sőt a mi az egyiknek hasznára látszik lenni, határozottan kárára van a másiknak. Így a mezőgazdasági vámok, melyek a gazdák jövedelmének emelésére szolgálnak, ártalmára vannak a többi fogyasztóknak; a mezőgazdasági szövetkezetek károsítják a kereskedők érdekeit; az iparosok, ha nem háziurak, alacsony házbérekre törekszenek, a háztulajdonosoknak ellenben minél magasabb házbér az érdekük; a kereskedők és részben az iparosok is a fogyasztási egyletekben ellenségeket látnak stb., stb. Ez okból maga Posadowsky gróf is a birodalmi gyűlésen helyesen fejtette ki, hogy egységes középosztály-politika nincsen, mert mindenütt érdekellentétek jelentkeznek éppen a középosztálybeliek között.

Miben nyilvánult eddig a németországi középosztály-politika? kezdetben az iparszabadság volt az a tárgy, mely ellen a küzdelem folyt és az iparszabadság elleni izgatás képezi alapját a középosztály-politikának. A folytonos izgatás alapján különböző egyesületek alakultak már 1862-ben a »Deutscher Handwerkerbund«, 1882-ben az »Allgemeine Handwerkerbund«, 1884-ben a »Zentralausschuss vereinigter Innungsverbände«, 1891-ben a »Verband deutscher Gewerbevereine« és 1895-ben a »Mittelstandspartei« és számos más egyesület azon törekedett, hogy az ipartörvény sok intézkedéseit az ugynevezett középosztály érdeke szerint módosítsák.

A németországi politikai pártok többé-kevésbé a középosztály iránt rokonszenvet mutatnak; eleinte a középosztály hivei külön politikai pártot akartak alakítani, de a középosztálybeliek oly ellentétes nézetek mellett küzdöttek, hogy egy tömör párt alakulása majdnem lehetlenné vált, de különben is sokkal jobban érték el céljukat, ha esetről-esetre más-más párt támogatását vették igénybe. Maga a tudomány is eléggé előékenyen tekintett a mozgalomra és főképp az agrárius törekvésekkel kapcsolatban a gyöngébbek védelmének jelszava alatt folytatott küzdelemben szívesen résztvett. A liberális irány természetesen ellenezte mindazokat a követeléseket, a melyek az állam tulságos közbenjárását követelte a középosztály érdekében.

Szerzőnk a középosztály politikusainak az érdekeik védelme szempontjából emelt követeléseit a következőkbe foglalja össze: a verseny megszüntetése, vagy legalább gyöngítése végett, nevezetesen a tőke ellen és a capitalisticus verseny ellen a részvényügy korlátozó reformját, a nagy üzemeknek az ipartestületek keretébe vonzását és a nagyüzemeknek általános forgalmi adó alá vetését kívánják; a fogyasztási szövetkezetek versenye ellen

indítványozzák, hogy a fogyasztási szövetkezetek a szövetkezetek lajstromába bevezetendők, csak ott engedjék meg a szövetkezet, a hol annak szüksége megokolt; külön szövetkezetek munkások számára csak átmenetileg engedélyezendők, hatóságok ne adjanak olcsó helyiségeket ily szövetkezeteknek, meg kell tiltani a községi és állami hivatalnokoknak és a tiszteknek a részvételt szövetkezeteknél, de különösen azt, hogy a szövetkezetek igazgatásában tevékenyek; büntető intézkedésekkel meg kell tiltani az árúeladást nem tagok számára; meg kell tiltani a jegyekkel való elárusítást, az osztalékadást, a pálinka eladását; teljesen egyenlő alapra kell fektetni a fogyasztási szövetkezeteket más üzletekkel az adózás, élelmi szerek ellenőrzése, mérték és súly ellenőrzése és a vasárnapi munkaszünet tekintetében. Kivált a nagyárúházak és fogyasztási cikkek eladására alakult részvénytársaságok ellenében kívánják azt, hogy engedélyezésnek vettessenek alája, hogy tisztviselői és tisztí árúházak tiltassanak el, hogy a nagy árúházak forgalmuk szerint adóztassanak meg, hogy fiókjaik és vándorraktáraik külön adók alá vettessenek, hogy a nagy árúházak üzlethelyiségei a földszintre és az első emeletre korlátoztassanak és hogy üzlethelyiségeikben frissítőikkel ne szolgáljanak. A piszkos verseny és a végeladások korlátozására óhajtják a végeladások bejelentési kényszerét, az árúk pótlásának tilalmát, a piszkos verseny ellen szóló német törvény és a csődeljárás szigorítását. Az iparosok tulságos versenyzése ellen kívánják a nagy képesítési igazolást, vagyis a mesterségnek megtanulását és kellő vizsgálatot; vagy legalább a kis képesítési minősítést, azaz azt, hogy csak vizsgálatot kiálló mester legyen jogosítva inast tartani; vagy végre legalább az építőiparnál akarnak képesítést látni.

A kisipar versenyképességének erősítésére az ipar fejlesztésére szolgáló mindenféle nép-, szak- és továbbképző oktatás előmozdítását és országos iparhatóságok fellállítását hozzák javaslatba; előmozdítani kívánják az ipari szövetkezeteket, a takarékos és rabategyesületeket; szabályozni óhajtják a közszállítások ügyét, a hatóságok és fegyintézetek iparos versenyzését; biztosítani akarják az építőiparosok követeléseit, mellőztetni akarják az iparosok kettős megadóztatását a kézművesek és a kereskedelmi kamarák czimén; megkívánják a kisiparosok számára a jótékonyági intézményekben való tevételes részvételenek megszorítását és a nyugdíjban való részesedést.

Szerzőnk azután külön fejezetekben tárgyalás alá veszi a középosztály törekvéseit az egyes közgazdasági elvek és intézmények ellen. Először is a tőke elleni küzdelmet fejtegeti, s e részben nagyon jellemzően felhossa Gerlachnak megjegyzéseit: »megakarják akadályozni azt, hogy a technica szabadon fejlődjék és hogy a közjólétnek szolgáljon és ez tulajdonképpen a középosztály politikájának a közveszélyes volta, mert ellentétben áll a technika vivmányaival és az új kor szellemével«. A középosztály harcza a tőke ellen megnyilvánul az iparszabadság elleni küzdelmében, a tőzsde és a nagy bankok ellen kívánt korlátozásokban, a vízi csatornák építése ellen felállított nézeteiben, a közvetítő kereskedés ellen folytatott támadásokban, a nagy-

vállalatok nagyobb megadóztatásának követelésében és a részvénytársasági jog reformjának folytonos hangoztatásában.

A németországi középosztálybeliek legerősebb küzdelmük folyt a fogyasztási szövetkezetek ellen. Mig Schultze Delitzsch a német szövetkezeti mozgalom főrendítője a szövetkezetekben találta a kisipar és a középosztály egyik leghathatósabb támaszát, az 1890-es években erős izgatás kezdődött a kereskedők és kisebb iparosok részéről a fogyasztási szövetkezetek ellen. »A fogyasztási szövetkezetek hivatalos és befolyásos körökben nem tekintetnek többé az alsó és kevésbé tehetős osztálybeliek társadalmilag kiegyenlítő önsegély eszközének, hanem inkább a socialdemocratia függelékének és eszközének; a socialdemocratia ördögös ravaszsággal hatalmába kerítette ezt az eszközt, hogy a »középosztályt« tönkre tegye és a középosztály tönkretétele után a jövő államát megvalósíthassa.« A német középosztály vezetői azt állítják, hogy a szövetkezetek naponként 10 ezer iparos-existentiát semmisítenek meg, hogy a középosztályt teljesen tönkre teszik és hogy Németország fejlődésének rákfenéje a szövetkezeti ügy!! Erre az erős mondásra a száraz statisztika kimutatja, hogy Németország évi 20 milliárd márkos részletkereskedelmével csak 250 milliót foglal le a maga számára az 1922 fogyasztási szövetkezet körübelől 980.000 tagjával, azaz az összes forgalom 1·1%-a tenné tönkre a német részletkereskedőket!

Végig tárgyalva a középosztálybeliek kívánságait és a különböző oldalról felmerült eszméket, szerzőnk határozottan ellenezi az államilag is többé-kevésbé támogatott törekvéseket és a középosztály politikáját jelenlegi viszonyaink közt megokoltnak nem tartja. Nézete szerint »modern fejlődésünk« épp úgy, mint jövőnk gazdasági, pénzügyi és katonai hatalmunkban fekszik. Mindezek a technical capitalisticus fejlődéstől függenek. Minél jobban halad Németország a technicában és a tőke gyarapításában és minél kevésbé marad vissza főversenyzői: Nagy-britannia és Amerika mellett, annál biztosabb Németország jövője. Németország önfentartásának kötelessége tehát a technica és a tőkefejlődést mindenképpen előmozdítani. Ezzel karöltve a belső védelmi politikát állandóan ki kell egészíteni és pótolni. De ezáltal nem szabad a technica-capitalisticus viszonyokat további fejlődésükben gátolni vagy akadályozni, hanem csak ezen fejlődés mellékkövetkezményeit az egyes népesedési rétegek számára kell eltávolítani. Belső és külső politikánkban a terméketlen negatio helyébe a positiv céloknak és feladatoknak kell lépniök. A negativ politika csak a külön jogosítványok, a monopolok, mások kizárása, elnyomatása, vagy megadóztatása, a mi századokon keresztül és főképp a középkortól kezdve a 19. század végéig uralkodó volt, nem illik többé a jogállamba, melynek az igazság alapján kellene nyugodnia. A negativ politika modern államban csak a jogtalanság mindazon maradékainak eltávolítására irányulhat, a melyeket azon »régijó« idők imádói ismét visszaidézni szeretnének. Politikánknak positivnak, szervesen érintkezőnek és összefoglalónak kell lennie. El kell háritania a népesség minden osztályai számára a haladás akadályait és emelnie kell valamennyi néposztály, különösen az alsónak tevé-

kenységi képességét azáltal, hogy minden néposztály lehetőleg jó kiképezést és nevelést nyerjen és ekkép képesítsék saját erőinek és képességeinek saját maguk és a közjólét számára való érvényesítésére.

Ezért javítani kell a részben teljesen elavult népoktatást, fejleszteni kell a továbbképző és szakoktatást, be kell rendezni népkönyvtárakat, magasabb néptanfolyamokat, támogatni kell a szövetségi ügyet, szóval mindazokat az eszközöket és berendezéseket, a melyek alkalmasak a nép tehetségeit kiképezni, erőit összefoglalni és ezáltal sokszorosítani. Közgazdaságunk még nagyon szenved az erők szükségtelen és terméketlen szétforgácsolásában, miáltal rendkívül erős pazarlás következik; épp ezért az egyesek minél teljesebb kiképzésén kívül, haladó szervezkedésre is kell törekedni. Minél képesebb lesz az egész népesség technikai gazdasági tekintetben, annál jobban emelkedik a jólét, annál szilárdabbak lesznek pénzügyeink, annál erősebb lesz katonai hatalmunk, annál nagyobb lesz világhatalmi állásunk. Így felfogva és helyesen kezelve, ipari és világhatalmi politikánk a belső socialpolitikával nem áll ellentétben, hanem kölcsönösen kiegészítik és áthatják egymást.«

(—vits.)

Allamsocializmus Amerikában.

Dr. E. Herz. *Der Zusammenbruch der Wirtschaftsfreiheit und der Sieg des Staatsocialismus in den Vereinigten Staaten von Amerika.* Jena, 1906. VIII. 461. l.

Ha a munka címét és három szakaszának következő jelzését: a belső politikai kereskedelem és forgalom szabadságának vége! — a nemzetközi kereskedelem és forgalom szabadságának vége! — és az iparszabadság és a munkaszerződés szabadságának vége! — olvassuk, és meggondoljuk, hogy mindez Amerikáról, a gazdasági szabadság és szabad elhatározás eldorádójáról szól, szinte a legnagyobb mohósággal fogunk a munka olvasásához és kíváncsian kérdezzük, igazán Amerikáról fogunk-e csodadolgokat olvasni és igazán felfordul-e minden azokban az országokban, a melyekben eddigi fejlődésük szerint a gazdasági szabadság a fő politikai elv. És ha végig olvassuk a munkát és tüzetesebben keressük a szabadság háttérbe szorítását, mintegy mosolyogva kérdezzük, ugyan milyen szemekkel nézte a szerző Amerikát és nem olvasta-e akárhány szakmunkában, hogy Amerikában hoznak ugyan szigorú törvényeket, melyek esetleg hivatva vannak a gazdasági életet is szigorúan megrendszabályozni, de ezek csak papiros törvények, melyeket az amerikai nem respectál és melyeket az amerikai közigazgatás végrehajtani nem is akar. Ha az amerikai törvényhozásban mutatkoznak is jelenségek a gazdasági élet korlátozásaira, ha főképp Rooseveltt, a jelenlegi elnök, beszédeiben és megnyitó üzeneteiben az individualistikus kapitalizmus tulkapásai ellen az állami közbelépés szükségét hangsúlyozza is, ha az államok szövetsége ép úgy, mint az egyes államok újabb és újabb megszorító intézkedéseket törvényeikben elrendelnek is: az amerikai gazdasági élet még

mindig a teljes szabadság irányában folyik és még az államsocialismus leglágább fuvalata sem bántja a szabadmozgást.

Ha tehát szerzőnk színezése nem felel is meg a valóságnak, mégis való dolgokat tár fel és érdekes képeket tüntet szemeink elé; csakhogy felfogását és azt, a mit ő a dolgok menetéből következtet, nem kell kész dolognak venni.

Mindjárt előszavában hangoztatja, hogy »az államsocializmus ma az Atlanti- és Csendes-oczeán közt elterülő hatalmas közlétnek a jelszava és az fog maradni belátható időkre«. Hát ha államsocialismus alatt a törvényhozás azon működését ismerjük el, hogy a felmerülő nagy anyagi kérdéseket szabályozni akarja, igaza van; de ha az államsocialismust a maga igazi mivoltában vesszük, ha alatta az államnak azt a tevékenységét értjük, melyben a gazdasági élet funkciói közül az eddig a magán vagy társas működésben levőket a saját működésének a körébe vonja: akkor nincs igaza.

A munka bevezetése utal arra, hogy Amerika államszervezete abban a szellemben készült, mely függetlenné válásakor Angolországban uralkodott. Ez a szellem azt vallotta: »minél kevesebb állami tevékenység, annál jobb«. Az állampolgár jóléte leginkább akkor mozdítottak elő, ha minél kevesebbet avatkozik be az állam működésébe. Ezt az elvet az Egyesült-Államok alkotmánya akkép vitte keresztül, hogy gazdasági kérdésekben a törvényhozást és intézkedést egészen átengedte az egyes államoknak; csak a posta kezeltetett az Egyesült-Államok által, a közbenső-forgalom számára biztosított a teljes szabadság, melynek korlátozása az egyes államok közt tehát az egyes államoktól független maradt és a külfölddel szemben a vámpolitika megszabása a kongressus dolga. Ezzel szemben Rooseveltnél 1905. december 5-én, az 59-ik kongresszushoz intézett üzenetében — szerzőnk nézete szerint — az állami socializmus és az állami hatalomnak központosítása mellett nyilatkozott. Ő a közgazdasági élet nagy testületeit (trust, cartel, pool) a szövetség felügyelete és törvényhozása alá akarja vonni; a központnak nagyobb hatalmat követel a vasuti ügyekre nézve s főképp vitedíjaira; a biztosítási ügyet ki akarja vonni az egyes államok hatósága köréből; a kereskedelmi hajózást államsegélyekkel kívánja megerősíteni; a bevándorlást korlátozni akarja és a szövetségre kívánja bízni a bevándorlók elosztását az egyes államokba; szövetségi törvényeket óhajt az élelmiszerek meghamisítása ellen; Amerika természeti szépségeit (a Niagara esését, a Yosemite-völgyet) és a bivalyok fentartását a szövetség védelmében részelteti; a gyermek- és női munkát szabályozni akarja és a vasutasok számára a maximalis munkaidőt a szövetségi törvényhozástól követeli. Mindezt természetesen akarja Rooseveltnél, de hogy az amerikai közvélemény, főképp a kapitalismus óriási hatalma mellett, melylyel a törvényhozókat befolyásolja, mit enged belőle életbeléptetni: más kérdés.

A munka első fejezete a belső, illetőleg a szövetség államai közt mozgó forgalom kereskedelmi politikájával foglalkozik. Legnagyobb jelentőséggel bír természetesen az Egyesült-Államokban a nagy vállalatok csoportosulása óriási vállalatokká; a

trust-ök és pool-ok uralkodása az amerikai közvéleményt is erősen izgatta s miután kitünt, hogy az egyes államok számos külön törvénye, ha még oly szigorral lépett is fel ezen óriási vállalatokkal szemben, sikerre nem vezetett, hangosan követelték az ügynek a szövetség törvényhozása által való rendezését. Így jött létre az 1890. július 2-iki u. n. Sherman-Act, mely »az ipart és kereskedést a törvénytelen korlátozások és monopolok ellen« védi. Sikerre azonban ez a törvény ép oly kevéssé vezetett, mint az egyes államok külön törvényei. Maga szerzőnk kénytelen elismerni, hogy a törvények uralma alatt a trustök hatalma még csak fokozódott, és nagyobb és nagyobb óriásvállalatok uralkodnak az amerikai piacon. Ez okból 1898-ban egy nagy bizottság (Industrial Commission) ült össze, mely hosszú tanácskozásait és eredményüket 19 vagy kötetben tette közzé. A bizottság azt ajánlja, hogy ezek a társasági alakulatok a szövetség fölügyelete alá kerüljenek, hogy nyersjövedelmük után évi progressiv adó alá vettessenek; alakíttassék egy szövetségi felügyelő-hivatal, mely e vállalatok üzleteredményeinek nyilvánosságra hozásáról is gondoskodik. Ha ez sem használna, az engedélyezési rendszert ajánlja, és a németországihoz hasonló részvénytársasági törvényt. Valóban az 1903. február 14-iki törvény egy nemét a kereskedelmi ministeriumnak állította fel (Departement of Commerce and Labor), melynek részben hivatása a társaságok működését figyelemmel kíséreni, de beavatkozási joga nincsen. A trustök kérdését tehát egyelőre meg nem oldották. A biztosítási ügy az amerikai államokban óriási fejlődést mutat; ez idő szerint a megkötött biztosítások 50 milliárd dollár értékig szólnak; az évi biztosítási díjak egy milliárd dollár. Hogy az amerikai biztosító-intézeteknél fordulnak elő visszaélések, az eléggé ismeretes. Ismételten szóba került az, hogy maga a szövetség szabályozza ezt az ügyet is; de egyelőre csak az egyes államok hoztak többé-kevésbé szigorú intézkedéseket és a szövetségi törvényhozás csak ismételt óhajnak volt a tárgya. Legújabbán a közvélemény sokat foglalkozik a munkások biztosításával, melyet szintén a szövetség törvényhozási hatáskörébe kívánnak fölvétetni, a nélkül azonban, hogy e részben egyes javaslatnál egyéb eléretett volna. A bankügy oly nagy mértékben fejlődött az amerikai államokban, mint sehol másutt, és szerzőnk nézete szerint »sehol sem gyakorol az állam oly szigorú és beható felügyeletet, mint Amerikában«; csak hogy ez az állítás nem igaz. Az Egyesült-Államok 1864. június 3-iki törvényükkel megállapították a bankjegyek kibocsátásának módzatait, az ismeretes amerikai bankfedezési rendszert, mely szerint állami kötvényeket kell az állampénztárba letenni és a letét 90% erejéig bankjegy bocsátható ki; az állam csak azt őrzi ellen, vajjon a jegybank ebbeli köteletségének megfelel-e, minden további üzletére nézve semmikép sem avatkozik bele. Szerzőnk maga is felemlíti, hogy a jegybankok mellett a banküzleteket úgynevezett trusttársulatok szokták folytatni, melyek kezelik a felek pénzeit, szóval végzik a banküzletek nagy részét; ezek pedig semmiféle törvény által nincsenek szabályozva vagy korlátozva s ha újabbán több államban az engedélyezési eljárást

követelik is, a banküzletek terén — a jegyek kibocsátását kivéve — teljes szabadság uralkodik. Az élelmi szerek és italok hamisítása és közegészségellenes készítése Amerikában oly elterjedt, hogy 40—50 százaléka a forgalomba jövő czikkeknak hamisítás és rossz. Egyes államokban számos törvény intézkedik, de siker nélkül. A szövetségi törvényhozás a külföldről behozott czikkek chemiai megvizsgálását rendelte el; a husvágást ellenőrzés alá helyezte és ismételten intézkedett a szeszes italok közegészségi szempontból való szabályozása iránt. Csakhogy a szövetségnek eddigi intézkedései szorosan összefüggnek a vámpolitikai magatartásával és abban az irányban, melyet szerzőnk vél a szövetséges államoknak tulajdonítani, hogy t. i. államsocialis gondoskodással nyul be a magántevékenységbe, igazán semmi sem történt. A vasutügy óriási fejlődésében, a vasutak egymásközti versenyében és az e közben kifejlődött visszásságokban természetes, hogy az egyes államok számos törvényhozói intézkedést tettek; csakhogy az erős vasutakkal szemben hatást alig tudtak elérni, mert a forgalom több államra terjed ki s az illető törvények az állam határán megszűnnek érvénynyel birni. Érezték ezt az amerikaiak is s ezért rég óta törlik a fejüket, miképen lehetne a vasutügyet az államok szövetségének törvényhozása alá terelni. 1886-ban hoztak is törvényt, mely az államközi vasuti forgalmat szabályozta, de kevés sikert értek el vele; a vasuti királyok, poolok és tröstök továbbra is tetszésük szerint jártak el, még pedig annál is inkább, mert a szövetségi törvénytörvényes eljárásukat törvényellenesnek nem találta. Ez az állapot azonban csak fokozza azt a kivánságot, vajha a vasutak tulhatalmaskodása valamiképen korlátok közé szoríthatnák, és a törvényhozás első feladatai közé sorolná a vasutügy rendezését, a miben Rooseveltt is teljesen egyet ért. Egyelőre azonban e téren is még távol állanak az állami socialismus érvényesítésétől. A tengeri hajózásnál az állami befolyás még legjobban érvényesült; itt ugyanis a kalauzügy, a kikötők mélyítése, a fénytornyok és jelzők felállítása, a folyamok mélyítése, a kikötők nemzetközi rendőri szolgálata, a víziépitmények rendőri vizsgálata a szövetség által szabályoztatik; szóval a nemzetközi forgalomban az állam által teljesített közigazgatási intézkedések itt is az állam által fogantatosítottak; de tovább nem is megy az állami beavatkozás. A hirszolgálatnál csak a pósta kezeltetik az állam által; a táviró és távbeszélő magánkezekben van, habár újabb időben mindinkább több hang hallatszik ez ágak államosítása mellett.

A mű második fejezetében a külső kereskedelemmel foglalkozik. Hogy e téren Amerika Egyesült-Államai erősebben nyulnak bele az életbe, az koránsem socialis hajlamuknak, mint inkább az amerikai közigazdaságnak és főképp politikai nagy hatalomra való törekvésüknek a következménye. Szerzőnk a vámpolitika ismeretes elzárkozó és védőrendszerét is az állami socialismus keretébe szorítja; pedig a ki az amerikai vámpolitikai fejlődést ismeri, a ki tudja, hogy az elzárkozás rendszerét mily hatalmas magánérdekek erőszakolták ki, az előtt világos, hogy vele az állami socialismusnak semmi köze sincs. A tengeri hajózás

terén kétségtelenül sokat tesznek legujabban az Egyesült-Államok; postavonatok segélyeztetnek; a parthajózás épügy, mint a tavakon való hajózás fön van tartva az amerikai hajóknak; a hadsereg és a haditengerészet számára csak amerikai hajókon szabad szállítani; a szabadhajózás állami támogatásban részesül. Mindezek az intézkedések erős állami beavatkozást mutatnak ugyan, de alapjuk az a politikai meggyőződés, hogy a nagy-britanniai tengerészettel szemben Amerikának is meg kell erősödnie, különben politikai hatalma nem elég nagy. Végül a be- és kivándorlási kérdésben is korlátozó intézkedéseket tesz Amerika, s így beavatkozik e téren is az élet szabadságába.

A harmadik szakasz az iparszabadság és a munkaszerződés ügyeivel nagyon is felületesen foglalkozik és címének, mely szerint Amerikában az iparszabadság és a munkaszerződés szabadsága a végéhez közelednék, az elősorolt dolgok nem igen felelnek meg. Számos amerikai államban mutatkozik törvényhozói törekvés a szabadság korlátozására; így a vasárnapi munkaszünet sok államban többé-kevésbé szigoruan rendeltetik el, Georgis államában például még a vasut is szünetel vasárnap; több államban egyes iparágak, így a borbély, patkolókovács, locomotivvezető, gőzhajómérnök foglalkozása képesítéshez kötik. Dakota állama a gabonaraktár-üzletet törvénnyel szabályozza; bizonyos üzletágak, kofa, zsibárus, házaló, közvetítő-üzletek engedélyhez vannak kötve; az arany- és ezüsttartalom hamis megjelölése büntettetik. A munkásügyi törvényhozás sok államban elég terjedelmes; a gyermekmunka tilos; a munkabér visszatartása és a trustrendszer több államban meg van tiltva; a munkaszerződés szigorú megtartása elrendeltetik; a sweating-munka ellen sok intézkedés áll fenn; több államban van munkáshivatal és munkásbékéltető. De mind ezek az intézkedések még nagyon messze vannak attól, hogy a szabadrendelkezés rendszerét, mely az amerikai üzleti élet sajátja, egyelőre még csak legkisebb mértékben is veszélyeztessék.

A negyedik szakasz magának az államnak közvetlen gazdasági tevékenységét kívánja feltárni. Itt a Panama-szorosnak kiépítését említi a szerző, melyet a szövetség valóban az állam által kíván keresztülvinni. Ujabban hadihajókat is állami hajóépítő telepeken készítenek; a vízszabályozások nagy részben állami költségen történnek; a mezőgazdaság támogatására az állam sokat tesz; kísérleti, meteorologiai és statisztikai hivatalai az amerikai gazdaságnak nagy előnyére válnak. Némely állam a czukortermelést jutalmazással kívánja előmozdítani. Újabb időben az erdőirtás veszélyei ellen védőerdők fentartását követelik.

Egy függelékben felsorolja még a szerző az amerikai városoknak azon törekvéseit, melyekkel közhasznú vállalatokat, főképp légszeszgyárak, vízvezetékek, vasutak, villamos telepek kezelését városi igazgatásba szeretnék vonni.

(- vits)

HIRDETÉSEK.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

— BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ. —

Alapított 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiallitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

czímére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös áron megbízhatóan foganatosíttatnak.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns étterem. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

— Mérsékelt árak. —

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

„TAURIS”

a jelenkor legszivósabb tömitő-
anyaga.

—————

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya *~ ~ ~ ~ ~*
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczin a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya *~ ~ ~ ~ ~*
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal   Dr. Falk Zsigmond

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

$\frac{1}{1}$ évre 16 K., $\frac{1}{2}$ évre 8 K., $\frac{1}{4}$ évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két díszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR
RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világítási és erőátviteli berendezések egyen- és váltakozó áramra. Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák reklámczélokra. Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakítása.

Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, aprító- és takarmányozó-berendezések.

Motorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. Üzemköltség $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ fillér lóerőnként és óránként.

Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.

Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.

Gőzmotoros személyszállító vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.

Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállításra. Vasuti fölszerelések. Kéregöntésű kerek (Griffin rendszere).

Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. Egész malmok berendezése és fölszerelése.

Brikettsajtók szén-, fűrészpor s effélék brikettezésére.

Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztosításával.

Speciális gépek a papir- és cellulóze-gyártáshoz.

Transzmissziók. Füstémésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szívesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferencziek-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti kocsik- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-**idomvasak**, valamint mindennemű kereskedelmi **vasak**, Bessemer-aczéll, továbbá **vasuti czélokra** való anyagok, nevezetesen **sinék** és sinkapcsoló szerek, **koosi- és hintótengelyek**, **sodrony** és **sodronyszegek**, kereskedelmi és méretes **lemez**ek, **horganyozott** és **hullámlemez**ek, **tetőlemez-zsindelyek**, **fehérlemez**ek, **faszén**, **nyersvas**, **öntődei** és **kavar czélokra**, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Beocsini Cémentgyári Unio

Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarorszában, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb építkezéseknél kitűnő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállítva: gyorsan vagy lassan kötő románcémetet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszítésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes színben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdsáért.

Portlandcémentünk a szabványok által előírt 28 napos szilárdságot már 3 nap múlva éri el.

———— Egyenlő súlyú zsákok és hordók. ————

Az 1896. ezredéves orsz. kiállításon egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállításon első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétevárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utca 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsa
portlandcément.
1,000.000 métermázsa
románcément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Kándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₂-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzintézetek szavatossága és készfizetői kezesége**. Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezeséget vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek.*) — Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magya. országi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Brémában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékul szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utca 7. sz.

— — — — — Alapított 1869-ben. — — — — —

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ★ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság: Elnök: Bárány-Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Bárány-Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő és Thors J. Henrik.

Felügyelő-bizottság: Matuska István, Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank
konverzionális nyereségekötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyereségek: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos mellényereség.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal,
tehát minden sorsjegy 140%-kal fizetetik vissza.

Ezen nyereségekötvények az 1897:XXXII. törv.-cikkben megállapított biztosítékkal bírnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogosított más testületeknek alapszabályszerűleg nyújtott kölcsönökből áll. Az idézett törvénycikk értelmében ezen nyereségekötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékkul, szolgálati és üzleti biztosítékul elfogadtatnak és alapítványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordíthatók. E nyereségekötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyújtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók a bank pénztáránál, a hol a nyereségek kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
□□□□□□ igényeknek megfelelően készíti el. □□□□□□

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.

Betűöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.

Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

111.823/900. számhoz.

Földhaszonbérleti hirdetés.

A magyar vallásalap tulajdonát képező s Borsod vármegyében Sajólad község határában fekvő 122/1505/1600 kat. holdas mezőgazdasági birtokrész 1907. évi október hó 1-től 1913. évi szeptember hó 30-ig, vagyis 6 évre terjedő időre az alólirott ministerium IX-ik ügyosztályában (Vadász-utca 33.) az 1907. évi május hó 23-ik napján déli 1 órakor tartandó zárt ajánlatú versenytárgyalás útján fog haszonbérbe adatni, mely zárt ajánlatok nyilvános felbontásánál érdeklődők jelen lehetnek.

Az egykoronás bélyeggel ellátott, lepecsételt írásbeli ajánlatok az alólirott ministerium segédhivatalának igazgatóságánál legkésőbb május 23-ikának délelőtti 10 órájáig nyujtandók be. A boritékon jelzendő »Ajánlat a sajóládi bérletre«.

Az ajánlatban nem a holdankénti, hanem az egész birtokra felajánlandó évi haszonbér számokkal és betűkkel irandó ki. ☞

Az ajánlatok csak akkor tárgyalatnak, ha a kiszolgáltatót ajánlati minta perrendszerüleg két tanu előttemezésével van aláírva.

Bánatpénzül 400 korona vagy készpénzben, vagy biztosítéképes értékpapirokban, bármelyik állami (adóhivatali) vagy a közalapítványi közp. pénztárnál teendő le és az arról szóló letéti nyugta az ajánlathoz csatolandó. Elkésve érkezett, kellőleg ki nem állított avagy fel nem szerelt ajánlatok, valamint az utóajánlatok sem fognak figyelembe vétetni. A kik gyámhatalom vagy gondnokság alatt állanak, úgyszintén a kik az uradalommal szemben hátrálékos tartásban vannak, vagy bármi czímen perben állanak, a versenyből kizáratnak.

A részletes versenytárgyalási és haszonbérleti feltételek, nemkülönben az ajánlati minták a ministerium segédhivatalai igazgatóságánál (Hold-utca 16.) a hivatalos órák alatt megtekinthetők.

Budapest, 1907. évi márczius hó 22-ikén.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi Ministertől.

M. KÖZGAZD. EGYETEM
S. Helt. sz. 51942733 / 42

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK:

HEGEDÜS LORÁNT   MANDELLÓ GYULA

1907. — XXXI. ÉVFOLYAM. — 38. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1907.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

TARTALOM.

1907. XXXI. ÉVFOLYAM. — 38. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Edvi-Illés László: A magyar városok gazdasága I. II.	627, 676
Edvi-Illés László: Arad vármegye közgazdasági leírása I. — II.	754, 829
Exner Kornél: A magyar egyenes adók reformjának ismertetése	721 — 75
Ferenczi Imre: A munkáskamarák megteremtése	661
Jónás János: Az ipari munkásság kereskedelmi politikája	690
Makai Ernő: A socialista válságelmélet	511 —
Matlekovits Sándor: A kivándorlás	577 —
Moldoványi István: A bajorországi ipar munkásjóléti intézményei	612 —
Müller Vilmos: A készfizetések elmélete	806 — 8
Polányi A.: A japán valuta történetéhez II.	447
Rácz Gyula: Az orosz föld	455 —
Ruttkay Vilmos: Az angol gyarmatügyi értekezéslet	505 —
Szántó Menyhért: Balesetügyi, iparegészségügyi és munkásjóléti kiállítás Budapesten	650
328.102 Szeberényi Lajos Zs.: A parasztkérdés a skandináv népeknél különösen a dánoknál	793
Vágó József: A kézizálogüzlet államosítása	433

II. Közlemények és ismertetések.

Agrárpolitika (Téglás Gábor)	788
A jegybank-kérdés (—vits)	713
A kézműipar (—vits)	715
A kötelező betegsegélyezés első három éve (1903—1905) Luxemburgban (Moldoványi István)	705
Angol ipar (—vits)	775
Ausztria jövedelme (h.)	646
Az ipari béke (—vits)	545
Az osztrák socialdemokratia (—vits)	541
Budapest lakáskérdése (Ferenczi Imre)	776
Czéhek (—vits)	558
Eladósodás (H. L.)	559
Értékemelkedés adója (—vits)	645
Füstnélküli város (H. L.)	644
Gabona-kérdés (—vits)	845
Gyári munkások munkaideje Németországban (Moldoványi István)	561
Hajózás (—vits)	863
Ipari békeltetés (—vits)	639
Kartellek (—vits)	704
Kereskedelmi főiskolák (—vits)	718
Kivándorlás (H. L.)	492
Kiviteli vámok (—vits)	789
Középeurópai vámszövetség (—vits)	704

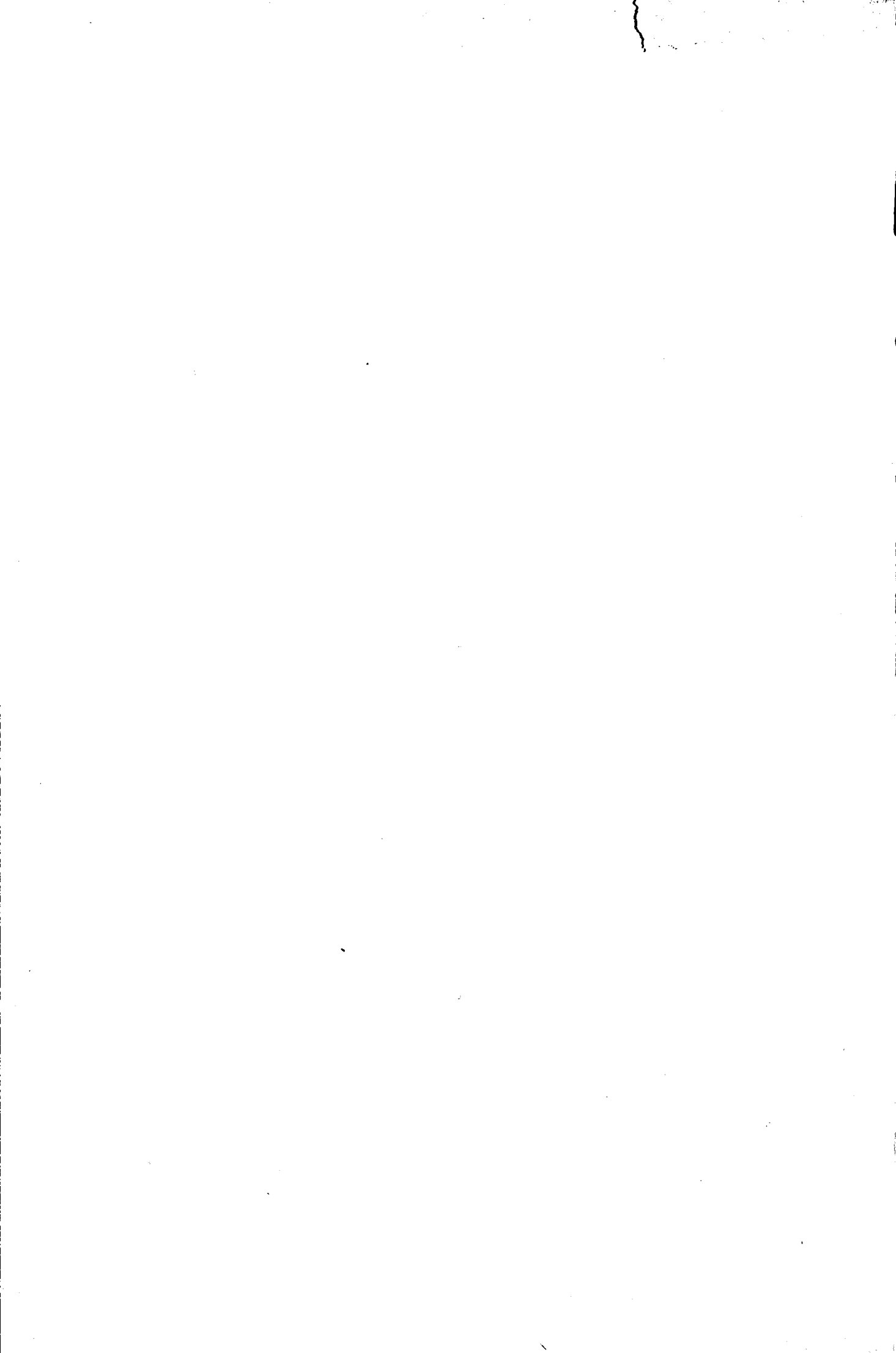
Közös munkaegyezmény (Ferenczi Imre)	497
Magyar Compass (m. zs.)	720
Magyar Közgazdasági Társaság 720, 791,	864
Magyarország nemzetközi mérlege	765
Munkaadók szervezkedése (h.)	496
Munkabér problémája (-vits)	856
Munkás szakszervezetek (-vits) 501,	716
Oroszország kereskedelmi politikája (-vits)	861
Parasztjaink helyzete (Ferenczi Imre)	493
Politikai Számítan (Altenburger Gyula)	570
Socialista államháztartás (h.)	500
Szabadelvű közgazdasági politika (-vits)	782
Sztrájk (h.)	495
Sztrájk (-vits)	642
Sztrájk és szocialpolitika (Somogyi Manó)	846
Tarifaegyezmények a német birodalomban (Moldoványi István)	549
Vámpolitika (-vits) 548,	790

III. Ismertetett művek.

A kivándorlás ellen. Irta Molnár Lajos, szekszárdi rendőrkapitány. 30 l. Szekszárd 1907.	492
A parasztok helyzete Magyarországon. Irta Szeberényi Lajos. Békéscsaba 1907. 100 oldal	493
Bein, Bogyó és Havas: Politikai Számítan. a M. T. Akadémia által jutalmazott munka. 2 kötet, Budapest. 1907	570
Bernstein E.: »Der Streik, sein Wesen und sein Wirken.« Buber »Die Gesellschaft« című gyűjteményében. Frankfurt 1906. 119 l.	495
Brandt Hans: Gewinnbetheiligung und Ertragslohn. Beiträge zur Geschichte und Kritik der Theorien über die Theilnahme der Arbeiter am Reingewinn. Dresden. 1907. 319. lap	856
Born Erich Dr.: Die finanzielle Heranziehung der Zentralbanken durch den Staat in Europa. Leipzig, 1904. X és 114. l.	713
Das neue Knebelgesetz gegen die Gewerkschaften. Verhandlungen des deutschen Reichstags über den Entwurf eines Gesetzes betreffend die gewerblichen Berufsvereine. Mit einer Einleitung und den Anlagen des Gesetzentwurfes. Berlin, 1907. 227. lap	716
Der Tarifvertrag im Deutschen Reich. Bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amt, Abteilung für Arbeiterstatistik. Berlin 1906—1907. I. Band 180 lap; II. Band 407 lap; III. Band 424 lap	549
Die Arbeitszeit der Fabrikarbeiterinnen. Nach Berichten der Gewerbeaufsichtsbeamten, bearbeitet im Reichsamt des Innern. Berlin, 1906. 543 lap	561
Die Bodenpacht. Agrarhistorische Papyrusstudien. Von St. Waszynski I. Bd.: Die Privatpacht. Leipzig, Teubner XII. u. 178	788
Die Krankenversicherung im Grossherzogtum Luxemburg während des Geschäftsjahres 1906. Bearbeitet im Staatsministerium, Departement der Auswärtigen Angelegenheiten, Abteilung für Arbeiterversicherung. Luxemburg, 1907. 55 lap	705
Előterjesztés a székesfőváros lakáspolitikai feladatai és a lakásügyi hivatal szervezése tárgyában. Irta Szalay Sándor dr. székesfővárosi tanácsjegyző. Budapest. 1907. 103 l. 4 ^o	776
Fellner Frigyes dr.: A Magyar Közgazdasági Társaságban 1907 október 26-án tartott nagyszerű előadásának vázlatát a következőkben adjuk át addig is olvasóinknak, a míg a mű, a kérdésnek minden részletét felölelve, megjelenik s ismertetésére visszatérhetünk	763
Ferenczi Imre: Sztrájk és szocialpolitika. I. kötet. Budapest, 1907	846
Fodor István: A füstnélküli város és az ipar. Budapest. 1907. 56 lap 18 ábrával	644
Gilman G. Nicholas: Wege zum gewerblichen Frieden. — Methods	

	Oldal
of industrial peace. — Autorisierte Übersetzung von Dr. Bernhard Franke. Berlin, 1907. XI. és 347 l.	545
Guthmann Oskar Dr.: Ein Zollbündniss zwischen Belgien und den Niederlanden. Tübingen, 1907. IM. és 112 l.	790
Gyárák nélkül. Egy pusztuló vármegye emlékiratából írta ifj. Leopold Lajos. 43 l. Szekszárd 1902	492
Heilborn Otto Dr.: Die »freien« Gewerkschaften seit 1890. Ein Überblick über ihre Organisation, ihre Ziele und ihr Verhältniss zur socialdemokratischen Partei. Jena, 1907. VI. és 196 l.	501
Kumpmann Karl: Die Wertzuwachssteuer. Tübingen. 1907. VIII. és 124 lap	645
Leiter Friedrich Dr.: Die Verteilung des Einkommens in Österreich. Nach den Ergebnissen der Personaleinkommensteuer in den Jahren 1898 bis 1904. Wien, 1907. 567 l.	646
Levy Hermann Dr.: Privatdozent an der Universität Halle. Ausfuhrzölle und die deutsche Handelspolitik. Berlin, 1907. 61 l.	789
Lippe A v. d. Generalmajor a. D.: Ein mitteleuropäischer Zollbund. Berlin, 1907. 16 l.	704
Max Pr. Dr. Apt.: Zur Handelshochschulbewegung in Deutschland. Berlin, 1907. 40 l.	718
Mayer Maxmilian Dr.: Statistik der Streiks und Aussperrungen im In- und Auslande. Leipzig, 1907. 253 l. és két táblázat	642
Mayer Otto Dr.: Schiffsabgaben. Kritische Bemerkungen zu der gleichnamigen Schrift des wirklichen geheimen Oberregierungsrats M. Peters. Tübingen, 1907. 59 l.	863
Methoden des gewerblichen Einigungswesens. Verhandlungen der 3. Generalversammlung der Gesellschaft für Sociale Reform. Jena, 1907. 239 l.	639
Morgenroth Willi Dr.: Die Exportpolitik der Kartelle. Unternehmungen über die Handelspolitische Bedeutung des Kartellwesens. Leipzig, 1907. VIII. és 119 l.	704
Naumann Fr. Dr.: Neudeutsche Wirtschaftspolitik. Berlin, 1906. 430 l.	782
Oetelshofen G.: Das Schutzzoll- und Prämienproblem. Cöln am Rhein. S. a. 68 l.	548
Pásztor Mihály: Az eladósodott Budapest. Második kiadás 1907. 206 l.	559
Penndorf Balduin Dr.: Hauptlehrer an der öffentl. Handelslehranstalt zu Leipzig. Das Innungswesen im Königreich Sachsen seit Einführung der Gewerbefreiheit. Leipzig, 1907. XVI. és 230 l.	558
Rácz Lajos dr.: Az ipari béke megvalósítása kollektiv munkaegyezmények által. Debreczen, 1907. 134 l.	497
Report of The tariff Commission Vol. 5. The pottery industry — Vol. 6. The glass Industry — Vol. 7 Sugar and Confectionary. — London, 1907	775
Scherrer H. Dr. Prof.: Das Handwerk sonst und jetzt. Berlin, 1907. 72 l.	715
Schwechter K.: Chefredakteur des Grazer Volksblattes. Die österreichische Sozialdemokratie. 4-te veränderte Auflage. Graz. 1907. VIII. és 230 l.	541
Snowden Ph.: The Socialist's budget. Labour ideal series. London, 1907. 88 l.	500
Tänzler Fritz Dr.: Die Hauptstelle Deutscher Arbeitgeberverbände. (Schriften der Hauptstelle Deutscher Arbeitgeberverbände II.) 2-ik kiadás, 1907. 52 l.	496
Utchormansky B. N. Dr.: Die Getreideproduction der Vereinigten Staaten von Nordamerika seit 1890 und die zukünftige Gestaltung der Getreideausfuhr. Erlangen, 160 l.	845
Zweig Emil: Die russische Handelspolitik seit 1877. Unter besonderer Berücksichtigung des Handels über die europäische Grenze. Leipzig, 1906 180 l.	761

A kézizálogüzlet államosítása.

A közgazdaságtan, amidőn különbséget tesz termelési és fogyasztási hitel közt s az elsőről minden képzelhető jót elmond, a másiknak pedig még a létjogosultságát is kétségbe vonja, nem fejezte még be tudományos kötelességét a hiteljelenségek kutatása terén. E jelenségek egyik általános nagy típusa a szegényemberek, a bérmunkások hitele, amelynél nehéz megállapítani, hogy az fogyasztási, avagy termelési hitel-e? Ha azt vesszük, hogy a bérmunkás a hitelbe kapott pénzen nem termelési eszközöket, hanem élelmi szereket, háztartási, vagy ruházati czikkeket szokott vásárolni, könnyen készek vagyunk felületes ítéletünkkel, hogy a munkáshitel mindenesetre fogyasztási hitel, tehát inproduktív. Ha evvel szemben azonban megfontoljuk, hogy a bérmunkás csak önmagát, egészséges szervezetét s testi és szellemi munkáját viszi bele a termelésbe s ereje reprodukálását csakis a fogyasztás révén éri el — a fogyasztás lehetősége érdekében igénybe vett hitelétől nem tagadhatjuk meg a produktivitás, a termelés előmozdítására szolgáló jellegét. Annál kevésbé, mert egyfelől munkabére nem mindig elegendő az önfentartásához szükséges fogyasztási czikkek beszerzésére, másfelől néha egy-egy betegség, a házbér, egy esedékesség vagy más rendkívüli esemény foglalja le a megkéréssett bérösszeget s nem jut a mindennapi szükségletekre. Ilyenkor a hitel rántja ki a szegény embert nemcsak az éhségből, hanem a munkaképtelenségből is, tehát a munkásoknak adott hitel a legnagyobb mértékben produktív és pedig minden alakjában az: úgy árúhitel, mint házbérhitel, valamint pénzhitel formájában is. E produktivitásnak egy előfeltétele van azonban: a hitelért követelt ellenszolgáltatásnak nem szabad a hitellel nyújtott szolgáltatásnak értékét ellensúlyoznia illetve paralizálnia, más szóval a hitel fejében fizetendő kamatok, kölcsöndijak, kockázati prémiumok az uzsora határán innen kell, hogy maradjanak. Mert mihelyt a munkás, hitelre szorultsága következtében az árú-, házbér- vagy tőkeuzsora áldozatául esik, a hitel produktivitása igen prekariussá, szerfölött kétségessé válik.

Ez általános megjegyzések előrebocsátása után rátérek fejtegetéseim tulajdonképeni tárgyára: annak a kutatására, hogy pénzhitel dolgában miként vannak ellátva a magyar bérmunkások. A dolog természetében rejlő okoknál fogva a bérmunkásnak

személyi hitele nincsen. Árúhitele némileg még személyi motivumokon alapszik és az élelmiszerkereskedő rendszeren kettős alapon nyújtja. Az egyik hiteltörvényeinknek az a rendelkezése, hogy fogyasztási cikkekért való tartozása fejében a munkabér lefoglalható s az adós ingóságai elárverezhetők. A másik alap, amelyen a munkás árúhitele rendszeren nyugszik, a munkás többé-kevésbé pontos fizetése, a mi a kereskedőben bizalmat kelt az illetőnek relativ, személyi megbízhatósága iránt. A házbérhitelnek is meg van a maga többé-kevésbé reális alapja. Lakást rendszeren csak oly lakók kapnak utólagos fizetésre bérbe, akiknek némi ingóságuk is van, amelyet kihurczolkodáskor a háziur csak a házbér kifizetése után enged elvinni a házból. Egészen másképp áll a helyzet, ha a munkás pénzhitelt kíván igénybe venni. Az ily kölcsönökkel tulságos nagy kockázat jár karöltve, sem mint-hogy pénzüintézetek azt elvállalhatnák. A munkás bérére elsősorban a fogyasztási cikkek hitelezőknek van igényük, ingóságaira a háziurnak s így a pénzkölcsönzőknek alig maradna fedezetük követeléseik biztosítására. Egyébként tény az, hogy még a legalsóbbrendű korona-hitelszövetkezetek klientélája sem igen terjeszkedik ki a munkásosztályra. A munkásosztály egyetlen pénzkölcsönforrása a zálogház, amely kézizálogtárgyak értékének egy részéig adja kölcsöneit, olyformán, hogy a kézizálogtárgyat őrizetbe veszi, esedékesség idején pedig, ha kamatostul kiváltják, visszaadja, ha csak a kamatokat fizeti meg az adós, prolongálja a kölcsönt, de ha sem kiváltás, sem prolongálás nem történik, a zálogtárgyat nyilvános árverés alá bocsátja, s az árverésen elért árból kártalanítja magát az adott kölcsön és időközi kamatának összege erejéig. Az esetleg fenmaradt összeg néhány évig még az adós rendelkezésére áll, azontúl azonban közczélokra fordíttatik.

Ha a kézizálogkölcsönök jellegét vesszük szemügyre, két ellentétes hatású jellemvonása domborodik ki. Az egyik, hogy relative nagy biztosítékot nyújtó kölcsönök, amennyiben a hitelt adó fél nagyobb értékű zálogtárgy birtokában marad, mint a mekkora értékű kölcsönt adott. A másik, hogy a kölcsönt nyújtó fél a zálogtárgyak megőrzésére, jókarban tartására, tűz-, betörés s egyéb károk elleni biztosítására tetemes költségeket visel, amelyeket még növel az a körülmény, hogy a zálogtárgyak értékének megbecslése céljából megbízható és jelentékeny szakértelemmel rendelkező, tehát jól fizetett becslőt kell alkalmaznia, a törvény és szabályrendeleteknek megfelelő könyvelés, valamint a megbízható pénz- és tárgykezelés céljából megfelelően díjazott segédszemélyzetet igényel; adóján kívül igen terhes bélyegilletékek viselésére is kötelezve van, amely költségek semmiféle megengedett módon a kölcsönvevőre át nem háríthatók. Amíg tehát az első körülmény: a csekély kockázat igen alacsony kamatlábat tenne indokolttá, addig a kölcsönnyújtással egybekötött aránytalanul nagy s át nem hárítható költségek a kölcsöndíjnak magasabb voltát okolják meg. Elképzelhető, hogy szerfelett nehéz e tekintetben az igazságos mértéket eltalálni és nincs is rá semmiféle államban törvényes szabályozás. Hazánkban a kézizálogüzletekről intézkedő 1881: XIV. t.-cz. 11. §-a

a zálogházakban szedhető maximális díjnak meghatározását a törvényhatóság (és kereskedelmi kamara) meghallgatásával a kereskedelmi miniszterre bizza. Egy-egy zálogház engedélyezésénél a zálogházi kölcsöndíjak megállapítása szabad mérlegelés tárgya; ennél tekintetbe jön, hogy mekkora forgalomra számíthat a zálogház s milyen értékű tárgyakból fog állani e forgalom zöme; minő költségek hárulnak majd a tulajdonosára, szóval a zálogháztulajdonos normális megélhetéséhez minő kamatláb aránylik méltányosan? A mérlegelésnél irányadó körülmények nagy része incommensurabilis lévén, tiszta véletlen dolga, hogy a kölcsöndíj százaléka túlmagasan, vagy esetleg megélhetést sem biztosító túlalacsonyán állapíttatik-e meg. Hogy e tekintetben a valóságban minő szétágazóak a viszonyok, az a statisztikai évkönyv következő adataiból derül ki. A szorosabb értelemben vett Magyarországnak 280 zálogháza közül ingóságokra adott kölcsönt 150 zálogház. E 150 zálogház közül 10%-os vagy azon aluli kamatot szedett 13; 10–15% közt váltakozik 45-nek a kölcsöndíja; a zálogházak zöme 18%-os zálogdíjat szed, de van 17 olyan is, amely 18–24%-ot szed, sőt nemrég még 2 olyan is volt, amelynek megengedték, hogy 36%-os kölcsöndíjat vegyen; megengedték minden bizonynyal azért, mert ritka népeségű vidékeken zálogház csakis ily magas kamatláb mellett számíthat arra, hogy némileg megéljen.

De nagyot tévednénk, ha azt hinnénk, hogy 24% az a maximális kölcsöndíj, amelyet hazánkban kézizálog-kölcsönökért fizetnek. Hazánk fővárosában, az ország szívében ennél jóval magasabb százalékat szedő, monopoliumos zálogházak is működnek, sőt a mint rögtön ki fog derülni, székesfővárosunkban, a kir. zálogház két anyaintézetén kívül, épen a magánzálogházakban szedik a legalacsonyabb kölcsöndíjakat. Megjegyzendő, hogy az ily kölcsönökre utalt bérmunkásosztály szempontjából még a magánzálogházak kölcsöndíja is túlmagas, különösen a kölcsön fejében zálogul átengedett tárgyakban rejlő biztosítékot is szem előtt tartván. De, a mint mondtam, nem a magánzálogházakban szedett 12, illetve 15%-os kölcsöndíjak a munkás-hitel botránykövei itt a fővárosban. A kézizálog-kölcsönre utaltak a magánzálogházakon kívül igénybe vehetik a kir. zálogház és közvetítőinek, valamint a budapesti takarékpénztár és országos zálogkölcsön r.-t. hitelforrásait. A mi a kir. zálogházat illeti, az a mi viszonyaink közt a kamatláb szempontjából a legideálisabb munkáskölcsönintézet. Nagy baj azonban, hogy ily zálogház a székesfővárosnak csak két pontján található, a hol a 9%-os kamatláb elérhetésének a kedvéért nap-nap után rengeteg nagy a tolongás, úgy, hogy a kölcsönvevőknek órákig kell várakozniok, míg pénzhez juthatnak, vagy elzálogosított ingóságukat kiválthatják. További baja ez állami intézetnek, hogy két zálogháza a város központjában van elhelyezve, a hová a munkásnegyedek nagyobb részéből csak hosszú gyaloglás, vagy költséget emésztő közlekedés útján lehet eljutni. Az idő- és költségkimélésre szorult szegény emberek nagy része tehát a kir. zálogház közvetítőihöz, vagy az országos zálogkölcsön r.-t. zálogintézeteihez kénytelen fordulni. Hogy minő eredménnyel

az egyiknél, és minővel a másiknál, azt a következő szám adatok fogják megvilágítani.

A kir. zálogház közvetítő intézetei alapján csak ugyanazt a kamatot szedik, mint maga a kir. zálogház. Ezenfelül azonban, pusztán abbéli funkciójáért, hogy a kölcsönre szorultaknak hozzáférhetőbb helyen, mintegy előlegezik azt a kölcsönt, a melyet egy nappal rá már maga a kir. zálogház nyújt tulajdonképen, a következő nagyságu közvetítési díjak szedésére vannak följogosítva:

	2 koronáig	6 fillér
2— 4	»	10 »
4— 6	»	12 »
6— 8	»	16 »
8— 10	»	20 »
10— 12	»	24 »
12— 14	»	28 »
14— 16	»	32 »
16— 20	»	36 »
20— 40	»	40 »
40— 60	»	50 »
60— 80	»	60 »
80—160	»	70 »
160—200	»	80 »

200 koronán felül minden két korona után 1 fillér. Ezek a díjak minden egyes közvetítési ügylet után szedhetők és pedig úgy az elzálogosítás, mint a meghosszabbítás és kiváltás alkalmával.

Hogy ezek a közvetítési díjak mennyire megrágitják a kir. zálogház kedvezményes 9°/_o-át, kiderül a következő táblázatból.

Egy hónap folyamán kiváltott tárgy után fizetendő a kir. zálogház közvetítő intézeteinél:

A kölcsönösszeg nagysága	9 ^o / _o -os kamat	Elzálogosítási és kiváltási köz- vetítési díj	Együtt	A kölcsön díj tehát a kölcsön- összegnek
		f i l l é r	fillér	
1 K	0·75	12	12·75	15·3 ^o / _o -a
2 »	1·30	12	13·50	81 ^o / _o -a
3 »	2·25	20	22·25	89 ^o / _o -a
4 »	3—	20	23.—	69 ^o / _o -a
5 »	3·75	24	27·75	66·6 ^o / _o -a
11 »	8·25	48	56·25	61·36 ^o / _o -a
21 »	15·75	80	95·75	54·7 ^o / _o -a
41 »	30·75	100	130·75	38·24 ^o / _o -a
81 »	60·75	140	200·75	29·7 ^o / _o -a
161 »	120·75	160	280·75	20·9 ^o / _o -a
202 »	151·5	162	313·5	18·6 ^o / _o -a

Mielőtt az e táblázatból kiemelkedő jelenségek közelebbi méltatására áttérnék, igazolni akarom azt, hogy összeállítása nem önkényes. A statisztikai évkönyv adatai ugyan nem terjesz-

kednek ki annak a kimutatására, hogy egy-egy zálogkölcön-
 ügylet mily hosszú tartamú volt, hanem mindenki, a ki háztar-
 tási budgetek utján, vagy egyéb autopszián nyugvó módon
 tanulmányozta bér munkásaink életviszonyait, tudja, hogy zálog-
 tárgyaikat lehetőleg 1 héten belül, 1 hónapon belül azonban
 okvetlenül kiváltják. Ezt a tényt a maguk tapasztalatai
 és számadásaik alapján elismerték előttem mindama zálogház-
 tulajdonosok is, a kiket efelől kikérdeztem. Különbén máskép
 alig volna érthető a statisztikai évkönyvnek az az adata, hogy
 az egy év folyamán elzálogosított 1,417.000 arany-, ezüst-, vagy
 ékszer-zálogtárgy közül az év folyamán 1,317.000-et váltottak
 ki, 1,146.000 egyéb tárgy közül 1,037.000-et. Ezt a tényt
 csakis az a körülmény képes megmagyarázni, hogy munkás-
 osztályunk a hét folyamán elzálogosítja valamilyen ingóságát,
 s mivel azt soká nem nélkülözheti, szombaton, bér fizetés napján
 ismét kiváltja. Ugyanigy tesz a kishivatalnoki és joghallgatói
 kar is, avval a különbséggel, hogy a hónap elején váltja ki a
 hó folyamán elzálogosított ingóságait. Ha azonban mindebből
 nem derülne ki eléggé a fenti táblázat kiinduló pontjának helyes
 volta, kiszámítható a közvetítőknél szedett kölcsöndíj százaléka
 egy egész év folyamára is. Ez esetben azonban számolni kell
 avval a körülménnyel, hogy ezek az intézetek a zálogkölcön
 lejáratát egy félévben állapítván meg, egész éves kölcsönöknél
 a meghosszabbításért járó közvetítési díj is számításba veendő.
 Ily körülmények közt a fenti táblázat a következőleg módosul:

Kölcsönösszeg nagysága	9%-os kamat	Elzálogosítási, meghosszabítási és kiváltási közvetítési díj	Együtt	A kölcsöndíj tehát a kölcsön- összegnek
koronákban		fillérekben		
1	9	18	27	27 ^o /o-a
2	18	18	36	18 ^o /o-a
3	27	30	57	19 ^o /o-a
4	36	30	66	18 ^o 5 ^o /o-a
5	45	36	81	16 ^o 2 ^o /o-a
11	99	72	171	15 ^o 54 ^o /o-a
21	189	120	309	14 ^o 71 ^o /o-a
41	369	150	519	12 ^o 63 ^o /o-a
81	729	210	936	11 ^o 5 ^o /o-a
161	1.449	240	1.689	10 ^o 6 ^o /o-a
202	1.818	243	2.061	10 ^o 2 ^o /o-a

Már most akár az előbbi, akár az utóbbi táblázatot fogad-
 juk el helyesnek, kétségtelen, hogy a bér munkások igénybe vett
 pénzhitelükért megdöbbenően magas, uzsorás kamatokat fizet-
 nek épen azoknál az intézeteknél, a melyeket azért létesítettek,
 hogy a kir. zálogház megfelelő és méltányos kölcsöndíjai alap-
 ján közvetítsék a szegény néposztályok részére a kölcsönöket.
 Kétségtelen továbbá az is, hogy épen a legkisebb értékű, tehát
 a legszegényebb néposztálytól eredő zálogtárgyakra adott köl-
 csönöknél a legmagasabb százaléku a kir. zálogház közvetítői
 részéről szedett zálogdíj. Ennek a körülménynek a fontosságát
 az a körülmény adja meg, hogy épen a kisértékű zálogtárgyakra

adott kis kölcsönök teszik az összes zálogházaknak, s így a kir. zálogházak s közvetítőinek is a legnagyobb forgalmát, a mit a következő kimutatás is igazol:

az 1901—1905-ös évtöd átlagában évenként 2,811.252 zálogtárgyra adtak az összes zálogházak kölcsönöket. E két és $\frac{3}{4}$ milliónál több zálogkölcsön közül 20 koronán aluli kölcsön adatott 2 és $\frac{1}{3}$ milliónál több. A kölcsönök átlaga 16 koronára rug, de azért volt állandóan 1 milliónál több oly kölcsön is, a mely 4 koronán alul mozgott.

Körülbelül ugyanezek a viszonyok állottak fenn a kir. zálogház és közvetítőinek forgalmánál is, a mennyiben az utolsó kimutatás szerint az év folyamán adott 1,276.672 kölcsön közül körülbelül 1,203.536 volt 20 koronán 544.156 pedig 4 koronán aluli; csakhogy itt a kölcsönök átlaga körülbelül 7 és fél koronára rugott, tehát egy hónapon belüli kiváltás esetén 66⁰/₀-os, sőt 153⁰/₀-os s egy éven belüli kiváltásnál is 16⁰/₀-os, sőt 27⁰/₀-os kamatot eredményezett. Hogy az 1 és $\frac{3}{4}$ millió kölcsön közül mennyit adott a két főintézet, mennyit a közvetítő intézetek, az a különben is hiányos statisztikai kimutatásokból nem derül ki, de tekintve azt, hogy a két főintézettel szemben a székesfővárosban 25 zálogházi közvetítő van, nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy a forgalomnak nagyobb része ez utóbbiaknak jutott.

De nem ez az egyetlen sérelem, a mely az elzálogosító szegény embert a kir. zálogházak révén éri. A kereskedelmi minister 1900. évi december hó 6-án 76.730. sz. a. kiadott rendeletével ugyanis még tetézte a fent előadott bajokat azzal, hogy az u. n. bekötési díjak szedését engedte meg a zálogházi közvetítőknek. Ez abból áll, hogy oly esetekben, a mikor a kölcsönt kérő a zálogtárgyat nem köti be a közvetítő által megfelelőnek tartott kendőbe, a közvetítő bocsátja azt a fél rendelkezésére s e czímen kisebb kendőért 10 fillért, nagyobb kendőért 20 fillért szedhet a szegény embertől. A miniszteriumot a bekötési díjak engedélyezésénél az a szempont vezette, hogy az egyes zálogtárgyakat megfelelő csomagolás által kell megkimélni az összecseréléstől; csakhogy ezért még nem kellett volna újabb teherrel sújtani a szegény néposztályt, mert ezt akár díjtalanul is igényelhetne volna a közvetítőktől, akár csomagolópapir használatát is előírhatta volna. Mert így, még ha a fél a kiváltásnál birtokába is jut annak a hasznavehetetlen kendőnek, annak a 10, illetve 20 fillérben megállapított ára a zálogkölcsönügyletet tetemesen megrágitja. Hogy mennyire, azt csak egy példával kívánom megvilágítani. Egy munkás az ünneplőkabátját viszi a közvetítőhöz és arra kap 3 koronás kölcsönt, s ezt a kabátját egy hó folyamán belül ismét kiváltja. Ez esetben a következő díjakat számíthatja föl neki a zálogházi közvetítő: 1. kamat fejében 2·25 fillér; 2. közvetítési és kiváltási díj 20 fillér; 3. bekötési díj 20 fillér; összesen 42·25 fillér. Százalékokban kifejezve ez a kölcsöndíj a kölcsönösszegnek 169⁰/₀ -ára rug.

Ha a fővárosi bérmunkások az őket ily nagy mértékben zsaroló zálogházi közvetítőket ki akarják kerülni, a magánzálogházakon kívül a budapesti takarékpénztár és országos zálogkölcsön r.-t. zálogházaihoz is fordulhatnak kölcsönökért. Csakhogy

L. 734. 198

ennél is pórul járnak. Ennek a pénzügyintézetnek ugyanis szintén kiváltságos helyzete van a főváros többi zálogkölcson-vállalata sorában. Annak fejében t. i., hogy 10 millió korona alaptőkével létesült, a melyből 800.000 koronát kisiparosok hitelígényeinek kielégítésére kell fordítania, a kereskedelmi miniszterium megengedte ez intézetnek, hogy zálogházakat állíthasson föl, a melyekben a magánzálogházaknak engedélyezett díjakat szedheti, de a 4 koronán felüli zálogkölcsonök után »a szedhető díj minimuma 40 fillérnél kisebb nem lehet«.

Mielőtt még annak az illusztrálására rátérnénk, hogy ez a kölcsöndíj-minimum minő terhet ró a zálogba tevő szegény emberekre, csak mellékesen akarom megemlíteni, hogy ez a nagy pénzügyintézet a kisiparosok hitelígényeire szánt 800 ezer koronát az országos központi hitelszövetkezet üzletrészeinek vásárlására fordította s így ez a csekély összeg, a mely a kisiparosok hitelígényeinek nagyságával semmi arányban nincsen, pusztán a szövetkezetekbe tömörült kisiparosoknak jut osztályrészlül, holott ez utóbbiakról az orsz. közp. hitelszövetkezet amugy is gondoskodik, míg ellenben a szövetkezetekbe nem tartozó, tehát még inkább hitelre utalt kisiparosok az orsz. zálogkölcson r.-t. részéről sem jutnak hitelhez. A szolgálat tehát, a melyet ez az intézet a kisiparosoknak tett, igen elenyésző s épséggel nem érdemelte ki azt a jövedelmező monopoliumot, a melyet azért cserébe kapott. De még ezt nem is tekintve, nagyon furcsa, hogy a kisiparosok hitelügyének tett ily csekély szolgálatot (a mely szolgálatra az intézet nemcsak hogy rá nem fizet, hanem ellenkezőleg kötjegyei után 5%-os jövedelmet is húz) azzal jutalmazott meg az állam, hogy a kézizálogkölcsonökre utalt legszegényebb néposztályok terhére engedi busás jövedelemre szert tenni.

Visszatérve a monopoliumos kölcsöndíj-minimumnak jellemzésére, az alábbi táblázat százalékokban fejezi ki az ezen intézet zálogházaiban fölvelt kölcsönök után egy hónapon belül való visszaváltás esetén szedett zálogdíj relativ magasságát.

A 40 filléres kölcsöndíj-minimum kitesz :

5 koronás kölcsönnél	96'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
6 » »	80'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
7 » »	68'05 ⁰ / ₁₀₀ -ot
8 » »	60'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
9 » »	53'33 ⁰ / ₁₀₀ -ot
10 » »	48'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
12 » »	40'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
15 » »	32'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
18 » »	26'06 ⁰ / ₁₀₀ -ot
20 » »	20'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
24 » »	20'— ⁰ / ₁₀₀ -ot
30 » »	16'— ⁰ / ₁₀₀ -ot

Tehát itt is ugyanazzal a jelenséggel állunk szemben, a melylyel a kir. zálogházak közvetítőinél: a legszegényebb kölcsönre szorultaktól szedik a legmagasabb kamatokat, oly magasakat, a melyek a törvényes kamatláb maximumát tizszeresen

mulják felül. A dolgok ilyen állása mellett szinte önkénytelenül merül föl az a kérdés, hogy a kézizálog-kölcsönüzlet a magánvállalkozás kezébe való-e egyáltalában? Mind általánosabbá válik az a nézet, hogy nem. És pedig azért nem, mert a zálogkölcsönre szorultak szempontjából méltányos és a kölcsön fejében zálogul lekötött értékekben rejlő biztosságnak megfelelő kölcsöndíj mellett a magánvállalkozás tönkremenne, a mint ezt az alábbiakban még ki fogjuk fejteni, a zálogházi magánvállalkozást kielégítő kölcsöndíjak pedig, a mint a föntebbiekből kétséget kizáró módon kiviláglik, oly uzsorás-magasságúak, hogy azt szoczialpolitikai szempontból megengedhetetlennek kell nyilvánítani.

Az előbb azt mondtuk, hogy a kölcsönkérőkre nézve csak némileg is tekintettel lévő kamatláb mellett a magánvállalkozás okvetlenül tönkremegy. Ezt igazolandó, a fővárosi magánzálogházak lassankinti megszűnésére, s ennek okaira kell utalnom. Tudvalevő, hogy a budapesti magánzálogházak arany-, ezüst- s ékszerneműek után 12°/o-os, egyéb ingók után pedig 15°/o-os kölcsöndíjak szedésére vannak följogosítva. Mindenki láthatja, hogy e magánzálogházak aránytalanul kisebb és szoczialpolitikai szempontból megfelelőbb kamatokkal kénytelenek beérni, mint monopoliumos versenytársaik, a kir. zálogház közvetítői és a budapesti takarékpénztár és orsz. zálogkölcsön r.-t. zálogházai. Ha a 12, illetve 15°/o-os kölcsöndíj e zálogházaknak megmaradna költségeik fedezésére és megélhetésük biztosítására, sem e zálogházaknak, sem klientelájuknak nem volna panaszra okuk. Csak-hogy az államkincstár épen az aránylag legméltányosabb kölcsöndíjakat szedő zálogházakat sújtja megélhetésüket rendkívül megnehezítő, sőt gyakran egyenesen kizáró kincstári illetékekkel. Ezek az illetékek minden egyes kölcsön után az I. illetve a II. fokozat szerint fizetendők és legalább is 10 fillérre rúgnak. Hogy ez a magában véve talán nem is túl magas illeték a filléres jövedelmekre alapított magánzálogházakra minő vészes kihatással jár, kiderül abból, hogy a magánzálogháztulajdonos oly 5 koronás zálogkölcsönnél is köteles a 10 filléres illetéket leróni, a melynél a zálogot 1 hó leforgása alatt kiváltják s a minek következtében ez ügylet után csak 5 fillért vehetett be. Az illeték-kötelezettség következtében tehát a magánzálogháztulajdonos az ilyen 5 koronás kölcsönügyletekre készpénzben 5 fillért egyenesen ráfizet. De ráfizet magasabb összegű kölcsönöknél is. Így pl.:

- 6 koronás kölcsön hoz neki 6 fillért, de belekerül 10 fillérjébe s így ráfizet 4 fillért,
- 7 koronás kölcsön hoz neki 7 fillért, de belekerül 10 fillérjébe s így ráfizet 3 fillért,
- 8 koronás kölcsön hoz neki 8 fillért, de belekerül 10 fillérjébe s így ráfizet 2 fillért,
- 9 koronás kölcsön hoz neki 9 fillért, de belekerül 10 fillérjébe s így ráfizet 1 fillért.

A 10 koronás kölcsönöknél készpénzben nem fizet rá az üzletére a magánzálogháztulajdonos, csak a munkája, kezelési költsége, tőkénének kamatja, személyzetének fizetése, irodai dologi

kiadásai, házbére, őrzési s biztosítási költségei nem találnak megtérülésre a 10 koronás zálogkölsönök utáni zálogdíjában, ha a zálogtárgy nem marad 1—2 hónapnál hosszabb ideig az őrizetében. Ugyancsak alig térülnek meg mind ez üzleti költségek és kiadások a 10—20 koronáig terjedő kölcsönök után szedhető zálogdíjakban.

A kölcsönösszegek után egy hónap alatt járó zálogdíjak ugyanis, a kincstári illeték levonása után

12 koronás kölcsönöknél	2 ⁰ / ₀ -ot
13 » »	2·76 ⁰ / ₀ -ot
14 » »	3·42 ⁰ / ₀ -ot
15 » »	4 ⁰ / ₀ -ot
16 » »	4·05 ⁰ / ₀ -ot
18 » »	5·02 ⁰ / ₀ -ot
20 » »	6 ⁰ / ₀ -ot

jövedelmeznek a magánzálogház tulajdonosának, 14 koronáig terjedő kölcsönöknél tehát kevesebbet, 15 koronáig terjedőknél pedig alig valamivel többet, mint a mennyit takarékbetétek, járadékok, záloglevelek, elsőrangú részvények minden munka, zaklatás, kockázat, társadalmi lenézetés stb. nélkül könnyű szerrel biztosítanak neki. Ha ehhez még hozzávesszük azt is, hogy a némileg nagyobb, de 12⁰/₀-ot soha el nem érő jövedelmezőséget nyújtó 20 koronán felüli kölcsönök alig teszik ki az összes zálogkölsönöknak a 12⁰/₀-át is (2,772.780 tétel közül mindössze 380.971 rúg 20 koronán felül): nem csodálhatjuk, hogy a magánzálogházak egyre fogynak, s tulajdonosaik válságos viszonyok közé jutnak. Volt alkalmam egyes zálogháztulajdonosoknak az üzleti könyveit áttekinteni, s azokból megállapíthattam, hogy a legtöbb a léttel küzdök, sőt egyesek veszteséggel zárják évi mérlegeiket. Igy pl. az egyik magánzálogháznál, a melynek az évi forgalma 2 millió koronára rúg, az üzleti bevételek 90.038 K 56 fillért, a kiadások 97.728 koronát tettek ki. Ráfizetett tehát abban az évben 7.689 K-t és 98 f-t. Ez az oka annak, hogy míg 1899-ben még 28 volt a magánzálogházak száma Budapesten, addig ma csak ötre megy föl azok száma. A főváros legszegényebb kerületében 3 zálogház közül 2 folytonos üzleti veszteségek miatt ment tönkre, a belvárosban az egyik magánzálogháztulajdonos egyenesen csődbe jutott, s az egész országban, a mióta a zálogházak fölött szigorúbb felügyeletet gyakorolnak, tehát 1899. óta 357-ről 280-ra szállt le a zálogházak száma.

Mindebből megint csak az következik, hogy a kézizálogüzlet, mihelyt a szegény emberek érdekeivel számot vető kölcsön-díjakra van utalva, nem lehet oly jövedelmező üzletág, hogy az a magánvállalkozás által való felkarolásra érdemes lenne.

Boldogult emlékü Hegedüs Sándor minisztersége idején, 1901-ben a kormány foglalkozott evvel a kérdéssel és segíteni kívánt az e téren fenforgó bajokon. Ugy fogták föl a kérdést, hogy e részben a magánvállalkozás és a szegény néposztály érdekeinek az összeegyeztetését kell megkísérelni. A miniszterium akkor három javaslattal, illetve eszmével lépett föl. Az egyik a zálogházak számának korlátozása volt. Abból indulhatott ki a kormány

e javaslat fölvetésénél, hogyha ugyanaz a forgalom kevesebb számú zálogháznak jut, akkor egy-egy zálogház esetleg még alacsonyabb kamatláb mellett is inkább volna képes magát fenntartani. Ennek a feltevésnek az alaptalanságát könnyű volt a javaslat felől meghallgatott szaktestületeknek kimutatni. Egyszerűen rá kellett mutatniok a fentebb kifejtett ama tényre, hogy a zálogkölsönök 80—90%-a oly kis összegű tételekből áll, a melyeknél a zálogkölsönzők ráfizetnek az üzletre s így a forgalom megnagyobbodása esetleg veszteségeik fokozásával járt volna. Egyébiránt 280 zálogház nem sok egy országnak akkor, a mikor a kormány a kir. zálogház közvetítő intézeteiből azonnal 25-öt szabadított rá a magánzálogházakkal akkor még amúgy is kellően ellátott fővárosra. Azóta különben a zálogházak számának csökkenése önmagától, a mostoha helyzet következtében állott be, a nélkül, hogy a viszonyok bármikép is megjavultak volna.

A másik javaslat a lombard-üzletágra kiterjedő pénzintézeteket és a szövetkezeteket kívánta a zálogházi üzletkör egész terjedelmét felölelő tevékenységre szorítani. E javaslat kivihetlensége kézenfekvő. A rendes magánzálogházi kamatláb mellett nem akadna intézet, a mely elvállalná a kézi zálogkölsönnyújtást ingóságokra, s inkább lemondana a lombard-üzletágról egészen, csakhogy ne kelljen zálogüzlettel bibelődnie s erre ráfizetni. A budapesti takarékpénztár és orsz. zálogkölsön r.-t. zálogkölsön-nyújtási föltételei különben élénk fényt vetnek amaz előfeltételekre, a melyek mellett a többi, kevésbé tőkeerős pénzintézetek tán mégis hajlandók lennének a zálogüzleti hatáskör felvételére. Csakhogy abból kamatláb-leszállítás ugyan nem lesz, hanem ellenkezőleg lesz fokozott zálogházi uzsora!

Miután tehát a kereskedelmi miniszterium részéről néhány évvel ezelőtt fölvetett javaslatok nem nyujtanak módot arra, hogy a kézizálogüzlet a magánvállalkozás érdemes tárgya lehessen, azt a kérdést vetem föl újból, általában a magánvállalkozás kezébe való-e ez az üzletág?

A leghatározottabb nemmel erre a kérdésre akkor fog mindenki felelni, ha egyfelől tisztába jön avval, hogy mily föltételek megvalósításától várják a magánzálogházak tulajdonosai üzleteik válságos helyzetének a megszűnését, másfelől pedig a külföldön jövedelmezően működő zálogházak kölcsön-föltételeit tartja szem előtt.

A zálogháztulajdonosok üzletáguk kedvezőtlen helyzetét arra az okra vezetik vissza, hogy a kézizálogüzletekről szóló törvény megtiltja a megállapított zálogdíjon felül mindennemű kezelési, biztosítási, őrzési stb. költségnek a felszámítását. Ez a rendelkezés, a mely semmiféle más üzletágra nem alkalmaztatik, szerintük, nem ellenkezik semmiféle más üzletág természetével annyira, mint éppen a kézizálogra való kölcsönzés természetével. Mert ez nem egyszerű kölcsönüzlet, a melynél kellő biztosíték mellett pénzt adnak hitelbe s azt ismét bizonyos százaléku haszonnal vissza veszik. A kölcsönök fejében letett tárgyakat ugyanis őrizetben és jókarban kell tartani, biztosítani kell azokat tűz, egyéb elemi károk s betörés ellen, elhelyezésük czéljából nagy

helyiségeket kell bérelni, fölbecsülésük végett megbizható becslőt kell alkalmazni, az üzlet rendszeres vitele s a törvény előirta ellenőrzés lehetővé tétele érdekében komplikált könyveket kell vinni s e végből jól díjazott, megbizható személyzetet kell alkalmazni s végül oly illetékeket kell fizetni, a minőkkel más üzletágak megterhelve nincsenek. Arra utalnak továbbá a magánzálogháztulajdonosok, hogy a zálogházi kölcsöndíj voltaképen két elemből alakul, a melyeknek csak egyike a kamat, másika a zálogtárgyak kezelésével felmerülő munka és költségek megtérítése. És miután az egy-egy zálogtárgynál felmerülő költség és munka egyformán nagy, akár kisebb, akár nagyobb értékű a zálogtárgy, ennél fogva a kisebb értékűek után is bizonyos oly minimális kölcsöndíjat tartanak magukra nézve szükségesnek, a mely kölcsöndíj-minimumban a kezelési költségek okvetlenül megtérülésre találnak. Azt a kölcsöndíj-minimumot, a melyet törvényünk már most is megenged, hogy t. i. egy havi kamatot számithasson a zálogház a rövidebbre szóló kölcsönök után is, e célra nem találják elégségesnek. Hanem szükségesnek tartják, hogy a budapesti takarékpénztár és orsz. zálogkölcsön r.-t.-nak engedélyezett minimumnak a mintájára nekik is engedtéssék meg egy bizonyos kölcsöndíjminimumnak, pl. 24—30 fillérnek a minden esetben leendő fölszámithatása. Ha pedig ennek a megengedése beleütköznék az orsz. zálogkölcsönintézet r.-t.-nak adott privilegiumba, akkor kérnék a zálogháztulajdonosok, hogy engedtéssék meg nekik minden esetben, vagy legalább 50 koronán alúli tárgyaknál 3 havi kamatnak a minimális fölszámithatása. S ha mind ebbe a kormány nem menne bele, akkor külföldi példákra való útalással azt kérik a zálogházak tulajdonosai, hogy engedtéssék meg nekik, hogy a megállapított kamatlábon felül, bizonyos, szintén engedélyezendő nagyságú kezelési költségnek a felszámithatása.

A külföldről vett példák közül azok, a melyek magánzálogházakra vonatkoznak, tényleg demonstrálják, hogy ott bizonyos időbeli, vagy összegbeli kölcsöndíj-minimumok szedésére vannak a privátzálogházak feljogosítva, továbbá egyes helyeken külön kezelési költségeket számithatnak föl a megállapított kamatokon felül, végül, hogy ott is az az eredménye az ily jogositványoknak, hogy kisebb kölcsönöknél magasabb százaléku a kölcsöndíj, mint nagyobb összegű kölcsönöknél.

Ha meggondoljuk, hogy csakis ily feltételek mellett biztosithatjuk elegendő számú zálogházaknak a fenmaradását s meggondoljuk azt is, hogy a magánzálogházak mindenütt a világon csakis ily feltételek mellett működnek, akkor már igazán nem nehéz arra a konkluzióra jutni, hogy a kézizálogüzlet nem való a magánvállalkozás kezébe.

Nem való két szempontból: a szegény emberek hitele szempontjából azért, mert csak uzsoráskamatok mellett jutnak a magánvállalkozás részéről kölcsönökhöz. A magánvállalkozás szempontjából azért nem, mert mérsékelten uzsorás kamatok tönkremenésre kárhóztatják őket; megélhetést pedig pusztán a jogállamban túrhetetlen magasságú uzsora-kamatok biztosithatnak nekik.

A kézizálogra való kölcsönadást tehát nyereszkesedésre nem alapított intézetekre kell bízni. Nyereszkesedésre nem alapított intézetek fentartása várható a községektől, társadalmi karitatív szervezetektől és magától az államtól. Láttuk az elébb, hogy az állam csakugyan fenn is tart két oly zálogházat, a melyekben 9%-os kölcsöndíjak ellenében ad zálogkölcsönöket. A feladat megoldása tehát e 9%-os kölcsöndíj mellett való kézizáloghitel általánosítását s a szegény embereknek való hozzáférhetővé tételét igényli. Avval a móddal, a mint ezt a kir. zálogház ez idő szerint a fővárosban teszi, természetesen gyökeresen szakítani kell. A zálogházi közvetítés szintén egyik alakja lévén a nyereszkesedésre alapított magánvállalkozásnak, a kézizálog-hitel szervezetébe absolute nem illik be s így abból kikapcsolandó. Már azért is, mert még a mostani ultra-uzsorássá fokozódott közvetítési és bekötési díjaik mellett sem igen képesek a közvetítő elemeknek biztos megélhetést nyújtani, a miáltal azok könnyen hajlanak a visszaélésekre. A kir. zálogháznak a székesfőváros minden kerületében s főleg a munkásnegyedekben fiókokat kellene nyitnia s tevékenységét a vidék ipari góczpontjaira is kiterjeszteni. A relative alacsonyabb zálogkölcsöndíjnak ily módon való hozzáférhetővé tétele, igaz, kiszámíthatatlan újabb terheket róna az államra. De ez elől nem volna szabad elzárkózni, ha tekintetbe veszi azt, hogy az aránylag olcsó kölcsönök nyújtásával az állam éppen a legszegényebb polgáraival, anyagilag leggyengébb elemeivel szemben teljesítené szociálpolitikai szempontból elemi kötelességét, hogy a szociális nyomor legkirívóbb tüneteit orvosolná, hogy széles néprétegek országos pénzzavarainak enyhítésével tönkremenőfélben levő existenciákat a végelzülléstől s az igazán fojtogató titkos uzsora körmei közé kerülésétől mentene meg. Az államnak ezt az újabb tehervállását azonban nagy mértékben meg lehetne könnyebbíteni. Megkönnyebbíthetné mindenekelőtt az, ha módosabb községeinket rá lehetne venni, hogy akár községi takarékpénztárral kapcsolatban, akár pedig önálló intézményképen községi zálogházakat létesítsenek. A zálogházi tevékenységnek községi hatáskörbe való átutalásának szószólóitól lehetetlen elvitatni álláspontjuk logikus és igaz voltát. »A kézi zálogüzlet intézménye — a mint azt ez álláspont meleg felkarolója kifejtette — helyi igényeknek kielégítésére szolgál. A kézi zálogüzlet a szegényügyhöz tartozik, a mely eminenter kommunális feladat. A község háztartása szempontjából a községi zálogház feltétlenül előnyös, mert helyes és becsületes kezelés mellett a zálogüzlet terjedelméhez képest kisebb-nagyobb hasznot is eredményezhet, a mi amúgy is túlterhelt városainkra bizony ráfér.« A hol tehát a módosabb községek 9—10%-os kamatláb mellett vállalkoznának a kézi-zálog üzlet fölvetelére, vagy ott, a hol a községeket erre rá lehet szorítani, ott fölöslegessé válnék állami zálogházak létesítése.

Az államra a zálogházak államosítása esetén háramló terhek apasztásának, illetve a minimumra való csökkentésének a tervét nagy vonásokban egy nagy képzettségű közgazdasági író, dr. Éber Antal orsz. képviselő 1901-ben vetette föl. Ez a

terv abból indul ki, hogy az államnak nem szabad e téren nyereségre dolgoznia, mindazonáltal finanziaális szempontból arra törekedhetnék, hogy maguk a zálogházak fődözzék a saját költségeiket, az esetleges veszteségeket s az államkincstár részéről befektetett tőkének $4\frac{1}{2}\%$ -os kamatját. A szükséges pénzt Éber dr. terve szerint $4\frac{1}{2}\%$ -os kamatfizetés mellett az állami zálogház könnyen beszerezhetné a postatakarékpénztártól. És pedig oly módon, hogy az állami zálogházak $4\frac{1}{2}\%$ -os pénztárjegyeket bocsátának ki, a melyekbe a postatakarékpénztár köteles volna fölös tőkéit elhelyezni. Így azután a zálogház olcsó pénzhez a postatakarékpénztár pedig elégséges és biztos kamatozáshoz, jutna, s megszűnnék az a fonák állapot, hogy a szegény ember a neki alapított takarékpénztárból betétei után a legkisebb kamatokhoz jut, de a mikor kölcsönre szorul, a legmagasabb kamatok mellett jut csak pénzhez.

Ezen az Éber-féle terven elindulva, még messzebbmenő javaslatok kínálkoznak a zálogházak államosításának megvalósítására. Így pl. mindenekelőtt kézenfekvő dolog, hogy az állami kibocsátású $4\frac{1}{2}\%$ -os pénztári jegyek nemcsak a postatakarékpénztárnak szolgálnának alkalmas tőkeelhelyezésül, hanem a magántőkének is, s hogy ilyenformán a postatakarékpénztár szükségletétől eltekintve, bőségesen találkoznék tőke, a melyre az állami zálogházaknak a fölmerülő zálogos hiteligenyek kielégítésére szüksége van. Maga az állam is pénztári készleteit részben ilyen pénztári jegyekben helyezhetné el. A kellő biztosítékról oly módon lehetne gondoskodni, hogy a zálogház csak a nála elhelyezett zálogtárgyak becsértékének 50–60%-a erejéig legyen följosgositva pénztári jegyek kibocsátására.

Még továbbmenőleg magát a postatakarékpénztárt kellene nézetem szerint fölhasználni arra, hogy a zálogkölcönüzletet az állami zálogház számára kultiválja. E mellett szól az a körülmény, hogy megfelelő helyiségekkel s nagy hivatalnoki karral rendelkezik s hivatalnoki karának csak előnyére válnék, ha a megfelelő képesítés elnyerése után fizetési pótlék ellenében a zálogházi teendők elvégzésével is megbizatnék. E terv megvalósítása rendkívüli mértékben apasztaná a kezelési és személyzeti költségeket s az államot megkimélné attól, hogy ráfizessen erre a szocialpolitikai akcióra. A zálogtárgyak megbecslésére a bírósági és adóhivatali becsüsöket lehetne fizetési pótlék ellenében fölhasználni. Igaz, hogy ezeket a hivatalnokokat a zálogházi funkcionálás elvonná egyéb, számos teendőiktől, de ezt könnyű szerrel lehetne ügyis rendezni, hogy a vidéki állami zálogházi fiókok a napnak csak bizonyos, a rendes hivatalos időn kívül eső órákban állanának a közönségnek szolgálatára. A rája szorult közönség majd alkalmazkodnék ehhez, a hogy egyebekben is alkalmazkodnia kell a hivatalok kimért idejéhez.

A nélkül, hogy e terv részleteibe tüzetesebben belemennék s a nélkül, hogy csak megközelítőleg is megvilágítani akarnám a terv finanziaális oldalát, az az impresszióm, hogy az államkincstár 9–10%-os kamat szedése mellett nem járna rosszul.

E mélyreható reform kapcsán meg lehetne oldani egyéb, a kézizálogházi tevékenység körébe vágó fontos feladatokat is.

Ilyen volna pl. a zálogházi czédulák összevásárlásának, s az e körül kifejlődött visszás gyakorlatnak a megszüntetése. Erre a legkipróbáltabb módszer az, a mely a párisi Mont de piété-nél gyakorlatban van s abban áll, hogy használatban volt, tehát nem új tárgyaknak árverésen való kényszereladását lejárat előtt is kérheti az elzálogosító fél.

Nagyon kívánatos továbbá annak a keresztülvitele is, hogy az elzálogosítók részletekben is törleszthessék zálogkölcsonüket. Természetes, hogy egy-egy törlesztés után csak a fenmaradó összeg után fizetné az adós a további kamatot. Ennek a javaslatnak a kiváló horderejét azt hiszem nem kell bővebben kiemelnem. A szegény ember, a ki néhány ingóságához nagyon ragaszkodik s azokat csak a legnagyobb szükség idején zálogosította el, gyakran sokáig, néha sohasem jut egyszerre annyi pénzhez, hogy ingóságát újból kiválthassa, de lassankint egy-egy részletet törlesztve, könnyebben kerülhet abba a helyzetbe, hogy azt ismét visszaválthassa magához.

A mostani vegyes zálogházi rendszer helyébe tehát szintén vegyes rendszert ajánlok: az állami és községi zálogházak rendszerét. Javaslatom, tudom, nem egészen új, fölvetették és propagálták, habár nem is ebben a formában, azt előttem mások is. Célom csak az volt, hogy egyfelől kétségtelenné tegyem a mostani állapot tarthatatlan voltát, s hogy az államosítás és kommunizálás tervének már-már elaludt ügyét ismét napirendre hozzam s egy-két többé-kevésbé czélszerű javaslattal a megvalósításhoz közelebb vigyem.

Vágó József.

A japán valuta történetéhez. II.

Ezért a kormány már 1873-ban rászánta magát hatásosabb eszközök igénybevételére.¹⁾ A terv a következő volt:

A kormány a papirospénzt beváltja 6°/o-os Kinsatsu²⁾ beváltási kötvényekkel. Ezután hozzáfognak a Nemzeti Bankok alapításához. A Nemzeti Bankok³⁾ a beváltási kötvényeket a kormánynál letéteménybe helyezik és ezek alapján beváltható bankjegyeket bocsájtanak ki. A bank alaptőkéjének 60°/o-át papírpénz beváltási kötvényekben letéteménybe helyezi a kormánynál. A kötvényekért papirosban fizet. Az alaptőke 40°/o-a fedezetkép ércpénzben fentartandó.

Ez a terv magában véve nem volt rossz. Azonban kivihetetlen volt, tekintettel az ércpénz csekély mennyiségére. 1873-ban mindössze 2 bank alakult, a bankjegyforgalom 1,362.000 yen volt. Ha, a mint tervezték, 100,000.000 yen lett volna a Nemzeti Bankok bankjegy kibocsájtása, ehhez 40,000.000 yen készpénz beváltási tartalék lett volna szükséges, nem tekintve 60,000.000 yen beváltási kötvény évi 6°/o-os kamatjának fizetéséhez szükséges további évenkénti 3,600.000 yent. Már most, ha megnézzük az oszakai pénzverde statisztikáját, azt találjuk, hogy 1873-ban az országban forgalomban lévő ércpénz 60,446.288 yen volt (ebből 14,819.127 yen a kormány kezében. A terv kivihetetlen-sége kézenfekvő. 1876-ig a kibocsájtott bankjegyek nem haladták meg az 1,362.210 yent.⁴⁾ A kormány által kibocsájtott beválthatatlan papírpénz 1876-ban 105,147.582 yennyi tekintélyes összegre emelkedett. Komplikálta a helyzetet, hogy az osztálypolitika minduntalan belejátszott a valutakérdésbe. Az 1868-ban védkötelezettség alapján szervezett hadsereg nem szorult rá a régi hűbéresfejedelmek, Daimiok és hűbérurak, Samuraiok szolgálataira. Az újonnan megnyílt számos közhivatal annyira a mennyire pótolta elvesztett posztójukat. De Samurai sok volt, hivatal pedig

¹⁾ L.: *Imperial Ordinance No. CCCXLIX of the 15th day of the 11th Month of the 5th Year of Meiji* (1872), concerning National Bank Regulations és *Imperial Ordinance No. CXXI of the 3th day of the 3rd Month of the 6th Year of Meiji* (1873), Concerning the Regulation relative to the Kinsatsu Exchange Bonds. id. AGS. 24. o.

²⁾ Kin satsu; kin = arany; satsu = papír. Tehát aranypapír, a papírpénz japán megnevezése.

³⁾ Az amerikai: National Banks.

⁴⁾ Alakult ugyan 15 Nemzeti Bank 12,450.000 yen osztókével, de négy kivételével tönkrementek.

nem elég. A Samurai nem értett semmihez. Holt súlyként csüngött az országon: közpénzekből fedezett, örökös nyugdíjat élvezett. Ez a nyugdíj rizsben volt fizetendő. A rizsfizetések megváltása fejében a kormány 1873 és 75 között kb. 174 millió yen értékben kamatozó nyugdíj-kötvényeket bocsájtott ki, amivel kettős célú kívánt szolgálni. Először, hogy az üzletképtelen samuraiságot a rizsértékesítéssel járó veszteségektől megkímélje, másodsor, hogy az így kibocsájtott kötvények útján a nyugdíj-járandóság tőkeértékét forgalomba hozza, a mit úgy vélt elérni, hogy a kötvények, mint biztosítékok ellenében nemzeti bankoknak papirpénz kibocsájtására ad engedélyt. Abból a végzetes tévedésből indultak ki, hogy a bankókibocsájtás egyenlő tőkeszerzéssel¹⁾. Csak kevés bank alakult meg ez alapon és ezek is hamarosan tönkrementek.²⁾

1876-ban a kormány belátta, hogy ércpénzkészlet híján az egész bankterv papiroson maradt.

Pedig ebben az évben az európai selyemtermelés balul ütött ki és a japán selyemkivitel rendkívül nagy méreteket öltött. A mikor az árakat megállapították (az árak kb. 150 % -kal szöktek fel), a Mexikói Dollár 1·02—1·03 papiryent ért. Mikor fizetésre került a sor (az idegenek Mexikói Dollárban fizettek), a papirospénz oly kevésnek bizonyult, hogy a rendkívüli keresletnek eleget tenni nem tudott és egészen 0·942-re emelkedett. Azaz az értéktelen papir az ezüst fölött praemiumot élvezett.³⁾

A pénz kevés volt. A kormány nem látott más menekvést, mint a bankjegykibocsájtást gátló ércztartalék-kényszert megszüntetni.

¹⁾ *Matsukata*: A.G.S. 25. o. »these ideas were based on the erroneous notion that capital and currency were interchangeable terms.«

²⁾ Másodsor foglalkozunk az osztálypolitikával a japán pénzügyben. Az első: a szegény munkálkodó nép pénze értékének a leszállítása; ez a második. Annak következményeit láttuk. Ezé sem maradt el. Kötvényeik 10 % -os kamatai 10.440.000 yen, évi átlag 30.000.000 papirpénz 10 % -os kamatai, (bár az átlagos kamatláb 12—13 % volt), 3.000.000 yen = összesen 13.440.000 yen, oly országban a melynek évi állami budgetje 30—40 millió yen. De ez még a kisebbik hiba. Ezzel a manőverrel aláásták az ország gazdasági nyugalmit, értéktelenné tették pénzeszközét, a bukás szélére sodorták az országot. »What is then the function of the one hundred and forty odd military banks and how do their idle proprietors gain their livelihood, which it was the object of government to provide for them? All these men, who have no qualification whatever for the business they are carrying on? ... It was as much robbery as those debasements of the coinage under the old régime...« »Japan Gazette« 1881 ápril 23.

³⁾ Papiros yent adtak	Arany yenért	Mexikói Dollárért
1876 január	1·000	1·016
február	1·032	1·023
márczius	1·049	1·002
április	1·035	1·005
május	1·024	0·999
junius	1·031	0·996
julius	1·026	0·987
augusztus	1·006	0·953
szeptember	1·000	0·948
október	1·000	0·977
november	1·000	0·981
deczember	1·019	0·989

Rendelet jelent meg, a mely leszállította az érczfedezet kényszert a kibocsájtandó bankjegy 20⁰/₀-ára és a bankjegyeket »minden törvényes fizetési eszközzel« beválthatókká nyilvánította. Ezzel a bankjegyek szintén beválthatatlan papirpénzzé váltak. Még ez esztendő folyamán a bankjegyek 1,744.000 yenről 13,352.751 yenre emelkedtek. A Mexikói Dollár 1877. januárjában már ismét 0·0137 praemiumot élvezett. Ez és az a körülmény, hogy 1877-ben kitört az u. n. Satsuma forradalom, miért is a kormány »a fölmerült rendkívüli költségek fedezésére«¹⁾ a papirospénz-tartalékból²⁾ 27,000.000 yent bocsájtott forgalomba, a papirospénz értékét egyre csökkentette. Az árak emelkedtek. Az ország egész gazdasági organizmusán valami lázas spekuláció vett erőt. A rendes kereskedelmi ügyletek, a szükségletfedező vétel és eladás helyét, a papirpénz és érczpénz közötti folyton változó jegyzéseken alapuló spekuláció foglalta el. A kereskedők játékosokká lettek.

A bizonytalanság egyre nőtt. A kormány kapkodott. Okuma Shigenobu pénzügyminister azt hitte, hogy az ezüst praemiumja nem a papirpénz csekély értékelésének, hanem az ezüst túlbecsülésének következménye.³⁾ Ebből azt következtette, hogy ha vagy 2 millió ezüstdollárt a piacra vetnek, ezzel megállítják az ezüst praemiumját. Mi volt 2 millió yen 165,697.598 yen beválthatatlan papirpénz ellenében? Ugyanez időben végre a sajtóban is szóba került a papirospénz dolga és az államfináncziák szabályozásának a kérdése. Az 1877—1882. évek polémiáiról átnézetes képet nyújt egy 1882-ben megjelent könyv,⁴⁾ a mely a kormány ténykedésére vonatkozó kritikai anyag egy részét tartalmazza. Magát a hivatalos anyagot egy, Matsukata Masayoshi pénzügyminister által az aranyvaluta behozatala után, az öszministerium elé terjesztett hivatalos jelentés⁵⁾ tartalmazza. Ez

¹⁾ l. *Imperial Ordinance No. LXXXVII. of the 27th day of 12th Month of the 10th Year of Meiji (1877.)*

²⁾ A papirospénztartalék a kormány által a megrongált jegyek kicserélésére készletben tartott tartalék.

³⁾ *Matsukata*. AGS. IV. »They regarded the difference in price between silver and paper as an indication not of the depreciation of paper, but of the appreciation of silver.«

⁴⁾ *The Currency of Japan*. A reprint of articles letters and official reports published at intervals in the foreign newspapers of Japan, together with translations from japanese journals relating to the currency, paper and metallic of the Empire of Japan. Edited and published by request. Yokohama. »Japan Gazette«. Office 1882. 8° (XXII.) 331. o.

⁵⁾ *Matsukata Masayoshi*. Report on the Adoption of the Gold Standard in Japan. Tokyo: Government Printing Office 1889. 8° (XV. 389 o.) = AGS.

Ez a két könyv ugyszólván egyedül nyújt fölvilágosítást erről a súlyos és komplikált kérdéstről. A régibb fináncztörténetről két adat (hivatalos) van. Az egyik 1868—1875-ig terjedő korszakra vonatkozólag Okuma Shigenobu pénzügyminiszter által a külföldi követségek számára szerkesztett szűkszavu »Statement of the actual receipts and expenditure of the nation, for the eight fiscal periods between the first Year of Méiji (1868) and the sixth month of the eighth year of Méiji (1875). Inkább félrevezetésre, mint felvilágosításra szánt röpirat. A másik az 1877-iki válság által felkelített kritika elnémitására 1880-ban ismét csak félrevezetésre szánt General View of the Financial Policy during thirteen years 1868—80. 30 lapos röpirat. Szerzője Okuma Shigenobu, államtanácsos, volt pénzügyminister, számvevőszéki elnök.

utóbbi tulajdonképpen csak 1878-tól értékes. Ekkor vette át u. i. Matsukata a pénzügyministeri tárczát.

1878-ban a helyzet ez volt. Az ország papirospénz készlete 165.697,598 yen volt. Ebből 139.418,592 yen beválthatatlan állampapirpénz, 26.297,006 ugyancsak beválthatatlan bankjegyek. A kincstár ércpénzkészlete 17,537,727 yen. Az évi elszámolás ugyan 53,520.000 yen »fölösleget« vagy a mint ők nevezték »tartalékalapot« tüntetett fel. Ez a »tartalékalap« azonban nem volt egyéb pénztári egyenlegnél. A tényleges államháztartási egyenleg 37.620,878 yen deficit volt. Röviddel Matsukata pénzügyministerré való kinevezése előtt a szerződéses kikötőkben cirkuláló Mexikói Dollárt »a forgalom megkönnyítése céljából« az egész országban törvényes fizetési eszköznék tették meg. A valutarendszer ezzel hivatalosan bimetallisztikussá, de facto ezüstvalutává lett. Ennek az intézkedésnek tényleges célja az volt, hogy ezuton is hozzájussanak a külföldön eszközendő beruházások fizetésére szolgáló ezüstpénzhez.¹⁾

A helyzet elég zavaros volt. A papirpénz már 60—55—50°/o-on cirkulált.²⁾ Matsukata belátta, hogy az érték hanyatlás főoka sem a túlkibocsájtás, a mint azt a »Japan Gazette« állította, sem az ezüst túlságos megbecsülése, a mint Okuma pénzügyminiszter gondolta, sem a »pénzváltók és boltosok spekulációja«, a mint a Gentry lapjai irták, sem a »szenvedő kereskedelmi mérleg«, a mint a nagyfejű állambölcsek hirdették,³⁾ hanem annak oka az, hogy a papirpénz csak papirpénz. Nemesak de iure, hanem hanem akkor is beválthatatlan volna, ha a kormány hajlandó volna beváltani, annál az egyszerű oknál fogva, mert nincs rá fedezet. Belátta, hogy a legelső és legfontosabb feladat mindenáron ércpénz fedezetet teremteni. De honnét? Japán maga csak kevés nemesérczet termelt. Az egyedül lehetséges módja ennek az volt, hogy külföldön ércpénzért adjanak el japán árúkat, a bevett ércpénzt pedig tartalékba helyezték. A másik fontos teendő a számos Nemzeti Bank által (kb. 140) kibocsájtott papirpénz bevonása. Harmadik feladat az országban levő papirpénzt gazdaságilag hatékonyabbá tenni azaz előmozdítani a hitelgazdaságot, életerősen szervezni az agyonszervezett bankügyet.

¹⁾ Eddig úgy segítettek magukon, hogy papirpénzen rizst vásároltak és azt a külföldön ezüstért eladták.

²⁾ A mexikói dollárért fizettek papiryenben :

1868	0·748	1878	1·099
1869	0·906	1879	1·217
1870	1·033	1880	1·212
1871	0·978	1881	1·477
1872	1·018	1882	1·696
1873	1·036	1883	1·571
1874	1·038	1884	1 264
1875	1·029	1885	1·089
1876	0·989	1886	1·055
1877	1·033	1887	1·000

³⁾ Choya Shinbun 1880. augusztus 5-én : »A Nemesi Club egy nemrég tartott gyűlésén Iwakura Udajjin Ó Kegyelmeisége, a club elnöke a következőket mondta : »Ennek az országnak a behozatala nagyban meghaladja a kivitelt; ennél fogva a papirpénz értéke hanyatlik és a nemzeti pénzügy fegyvetőbb állapotban van, mint valaha...«

Matsukata pénzügyminister e feladatok teljesítésére egy erős központi jegybank felállítását javasolta. Ezenkívül ércpénzgyűjtőül egy külföldi leszámítoló bankot tervezett.

Az erre vonatkozó terjedelmes emlékiratában¹⁾ a központi jegybank feladatát következőkben írja körül: 1. a pénzforgalom megkönnyítése, 2. tőkék nyújtása bank- és iparvállalatoknak, 3. a kamatláb csökkentése,²⁾ 4. egyes kincstári teendők ellátása,³⁾ 5. külföldi számlák és váltók leszámítolása, 6. bizonyos idő múlva konvertálható bankjegyek kibocsátása.

1882-ben a Bank of Japan megalakult. A bank alaptőkéje 10 millió yen, elosztva 50.000 részvényre. Az alaptőkéhez a kormány 10.000 részvényt jegyzett⁴⁾ és föntartotta magának a kormányzó és helyettes-kormányzó kinevezési jogát.⁵⁾ A bank meglehetősen eredményesen működött. A kincstár jövedelme nőtt.⁶⁾ A bevételtöbblet 50⁰/_c-át papirpénz bevonásra fordították.

Az 1882/3. pénzügyi évben 7,369.736 yen papirpénzt vontak be és ugyanebben az időszakban a nemzeti bankok jegyeiből 109.613 yen vándorolt vissza. (A papiryen, a melyből 1881-ben az átlagszámítás szerint 1.696 ment 1 ezüst dollárra, 1882-ben 1.571-re és 1883-ban 1.264-re javult). A kormány ezután a kiviteli kereskedelmi helyeken: Lyonban, Londonban, New-Yorkban konzulátusokat létesített és a bank útján külföldi számlákat és váltókat vásárolt, hogy ezuton is ércpénzt szerezzen be.⁷⁾ Ez az üzlet oly jól ment, hogy már 1884-ben a készpénzkészlet 42,265.640 yenre emelkedett, az összes pénzhelyettesítő 118,500.485 yenre csökkent (88,345.096 yen papirpénz + 30,155.389 yen beválthatatlan bankjegy), a papiryen paritása egyre javult. A kormány elérkezettnek látta a pillanatot, a mikor a papirjegyek bevonására és a Japán Bank útján beváltható bankjegyek kibocsátására a kellő lépéseket megtegye.

A nemzeti bankok utasítást kaptak, hogy tartalékalapjaikat a Japán Banknál helyezték el és bankjegyek beváltására tartásuk fenn, továbbá üzleti nyereségük 2.5⁰/_c-át, két félévi részletben ugyanezen célra a Japán Banknál fizessék be. A Japán Bank ebből az alapból keresztülviszi a bankjegybeváltást, a melynek mértékéhez képest a bankok a kincstárnál letett kötvényeiket visszakapják.

¹⁾ 1882. márczius 1-én.

²⁾ Az uralkodó kamatláb 1882-ben 15.20% volt.

³⁾ Államkölesönök fölvétele és visszafizetése, állami készpénzkészletek értékesítése, arany-ezüst vásárlás.

⁴⁾ Ezeknek az osztalékát a többiekéhez úgy állapította meg, mint 6:8 a kormány hátrányára, míg a különbözet részben a bank tartalékalapját növeli, részben a hivatalnokoknak jut.

⁵⁾ A kormányzó ministeri rangban van és a császár nevezi ki; az alkormányzót a pénzügyminister nevezi ki. Körülbelül ministeri tanácsosi rangja van.

⁶⁾ Hozzájárult ehhez a kormány egynehány új adó behozatalával: 1882. szabadalmazott gyógyszeradó, ügynökségi engedély bélyegilletéke, saké (rizsbor) és dohányadó-revizio.

⁷⁾ Hasonló, de sikertelen kísérletek azelőtt is történtek. Ezek főképp abba buktak bele, hogy a pénzt, a melyet külföldön kaptak, ott mindjárt ki is adták, katonai és egyéb felszerelésekre. 1880-ban a Yokohama Specie Bank útján fogtak bele leszámítolási ügyletekbe, de minthogy nem értettek hozzá, a bank rövid időn belül majd az egész alaptőkéjét elvesztette.

Mint említettük, 1885-ben az állam ércpénzkészlete maximumára hágott és a kormány 1886-ra ígérte a készpénzfizetések felvételét.¹⁾ Ezek a készpénzfizetések ezüstben történtek. Az ország valutája tehát de facto ezüstvaluta volt; annál is inkább, mivel a Japán Bank konvertálható bankjegyei szintén ezüstre szóltak. A kormány még 1886-ban 20,544.257 yen, 1887-ben 11,985,797 yen, 1889-ben 9,080.311 yen állami papírpénzt váltott be. A papíryen a becsületes pénzügyi politika folytán már 1886-ban parin állott az ezüstrrel és a mi papírpénz forgalomban volt, az mint konvertálható utalvány, árfolyamingadozásoktól menten teljesítette az általános értékmérő és csere-eszköz földadatát. A bankkamatláb is elhagyta a regényes magaslatokat és keleti kamatlábhoz képest szerény 10⁰/₀-nyi átlag körül ingadozott. 1886-ban a papírvaluta rendezése befejezett mű volt. De még sok megpróbáltatás várt rá. A szélső Kelet fő pénzeszköze az ezüst. Mexikó a főezüsttermelő ország, Kína és India a két nagy ezüstfogyasztó ország. Japán közbe fekszik.

Az ezüst értéke az aranyéhoz képest 1868-ban 15·59 : 1 volt. 1873-ig nem igen változott. De az 1871 óta fokozott ezüsttermelés²⁾ Európa és Amerika valutapolitikáját nagyban befolyásolta.

A valutapolitikusok visszaemlékeztek arra, hogy 1848–52. idején, az arany hasonló túltermelésekor³⁾ a francia bimetalis-

¹⁾ L. *Imperial Ordinance No. XIV. of the 6th day of June of the 18th Year of Meiji* (1885).

év	arany- termelés	ezüst- termelés	évi átlagos értékviszony
	u n z i á k	b a n	
²⁾ 1868—70	6·270.086	43,051.583	15·59
1871	5·591.014	63,317.014	15·57
1872	5·591.014	63,317.014	15·63
1873	4·653.675	63,267.187	15·92
1874	4·390.031	55,300.781	16·17
1875	4·716.563	62,261.719	16·59
1876	5·016.488	67,753.125	17·88
1877	5·512.196	62,679.916	17·22
1878	5·761.114	73,385.451	17·94
1879	5·262.174	74,383.495	18·40
1880	5·148.880	74,795.273	18·05
1881	4·983.742	79,020.872	18·16
1882	4·934.086	83,772.091	18·19
1883	4·614.588	89,175.023	18·64
1884	4·921.169	81,567.801	18·57
1885	5·245.572	91,609.959	19·41
1886	5·135.679	93,297.290	20·78
1887	5·116.861	96,123.586	21·13
1888	5·330.775	108,827.606	21·99
1889	5·973.790	120,213.611	22·10
1890	5·749.306	126,095.062	19·76
1891	6·320.194	157,170.919	20·96
1892	7·094.266	153,151.762	23·72
1893	7·618·811	165,472.621	26·47
1894	8·764.362	164,610.394	32·56
1895	6·641.337	167,288.729	31·61
1896	9·817.991	165,100.887	30·65
1897	11·489.291	183,096.090	34·34

³⁾ L : *Sombart, W. Der Moderne Kapitalismus. Leipzig : Dunckert und Humblodt. 1903. II. köt. 9. o. Die jährliche Goldausmünzung in den fünf Staaten Gross-Brittanien, Vereinigte Staaten, Frankreich, Russland, Preussen betrug vor 1847: 38,385.715 Thlr. Im Jahresdurchschnitt 1847—52 119,211.151 Thlr.*

mus mentette meg a világot az arany hasonló értékesökkenésétől ¹⁾ és föltámadt a nagy bimetallista világszövetség kísértete.

Ellenben Németország a francia hadizsákmány segítségével 1873-ban beszüntette az ezüstérmék veretését. Ugyanebben az évben a legnagyobb ezüstvalutájú ország, az Unio, elfogadta az arany alapot. Ezek példáját követték 1874-ben Svéd- és Norvégországok, a Latin Unio és Hollandia, 1875-ben, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Belgium 1876-ban korlátozták a szabad ezüstverést. Az ezüst értéke oly ijesztően csökkent, hogy az északamerikai ezüstérdekeltség 1878-ban a Bland Acta ²⁾ útján 1890-ben a Sherman Acta útján akart akadályt gördíteni az ezüst elértéktelenedése elé. De hiába. 1892-ben Ausztria és Magyarország, 1894-ben Perzsia, (míg India 5% vámot vetett ki az ezüstbehozatalra), 1895-ben Chili, 1896-ban Costa Rica az arany valutára tértek át.

1895-ről 1896-ra az ezüst egy kissé javult. Ennek egyik oka az a téves felfogás volt, hogy Kína a simonoseki-i békében ³⁾ kikötött 200 millió kuping tael⁴⁾-nyi kárpótlást ezüstben fogja kifizetni, a másik még fontosabb tévedés az amerikai Egyesült-Államokban az ezüstpárt elnökjelöltjének győzelmi kilátásai. Mind a két remény hiúnak mutatkozott: Bryan megbukott és Mac Kinley-vel az aranypárt győzött; a simonosekii hadikárpótlást pedig egy 1895. október 6-án a kínai kormányval kötött pótegyezés szerint Londonban, aranyban fizették ki. (Az árfolyam 1 unzia ezüst = 30·44292026662 d. angol pénzben.) Matsukata pénzügyminister 1897. február 25-én benyújtotta az aranyvaluta elfogadására vonatkozó törvényjavaslatot. Az indokolás szerint Japán aranykészlete ekkor 33 millió yen a Japán Bank pénztárában és 65 millió yen a kínai hadikárpótlás. A jövőt illetőleg Kalifornia, Ausztrália és Korea közelsége által biztosítottak mondja az ország arany fogyasztását. 1897 márczius 26-án kihirdetett a Méiji 30-ik évében márczius 26-án kelt XVI. számú törvény.

Ennek alapján az új japán valuta a következő érméket ösmeri.

Arany érmék:

megnevezés	20 yen*)	10 yen*)	5 yen*)
finom arany . . . . . } _{0/100}	900	900	900
réz . . . . . } _{0/100}	100	100	100
érme súlya	16·6665 g.	8·3333 g.	4·1666 g.

*) törv. fizetési eszköz korlátlan összegben.

Ezüst érmék:

megnevezés	50 sen*)	20 sen*)	10 sen*)
ezüst . . . . . } _{0/100}	800	800	800
réz . . . . . } _{0/100}	200	200	200
érme súlya	13·4783 g.	5·3914 g.	2·6953 g.

*) törv. fizetési eszköz 10 yen összegéig.

¹⁾ L.: *Giffin, R.* The Case against Bimetallism. London. Bell & Sons. 1892. On some bimetallic fallacies. 40. o. et passim.

²⁾ Felhatalmazza a kormányt bizonyos mennyiségű ezüst vásárlására és az ezüst: arany arányt 16:1 állapítja meg. L. *Giffin*: The American Silver Bubble. *Nineteenth Century*. August. 1890.

³⁾ 1895. április 17-én.

⁴⁾ Kuping tael imaginarius pénzegység = 575·82 gramm finom ezüst.

Nickel érme. 250 rész nickel, 780 rész réz. Sulya 4.6654 g.

Bronce érmék.

Megnevezés	1 sen*)	5 rin')
réz ‰	950	950
cink ‰	10	10
cinn ‰	40	40
érme sulya g.-okban	7.1280	3.5640

*) Törvényes fizetési eszköz: egy yen összegéig.

Ez azonban csak a törvény maga. Keresztülvitelét számos körülmény bonyolította. A legfontosabb az, hogy a japán yen nemcsak Japánban, hanem Honkongban, Jávában és a Straits-Settlementekben mint törvényes fizetési eszköz forgalomban volt. Az itt forgalomban levő pénzmennyiség kb. 120 millió yenre rugott. Már most félő volt, hogy ez az egész mennyiség Japánba vitetnék és ott becserélésre bemutatnák. Azonban gondos kutatás kimutatta, hogy a beváltásra kerülő mennyiség nem lesz több kb. 10 millió yennél.¹⁾ Különböző, többé-kevésbé sikerült operációval túladtak az ezüstön. Nagyrészt a Yokohama Specie Bank singaporei fiókja útján gyűjtötték össze és Bombayban az angol pénzverdében British Trade Dollárra verették át. Egy másik részét lebélyegezték és Formozában helyezték forgalomba. 19 millió yent 50 sen-nes váltópénzzé alakítottak át, a többit, mint ezüstérczet, Kinában adták el²⁾.

A Japán Bank a szükséges papírpénz fedezésére 1897-ig 197,248.775 yen aranyba váltható bankjegyet³⁾ bocsájtott ki, míg az ércpénz összesen 146,454.978 yen volt. (Vagy 6 millió régi papírpénz is forgalomban volt még.) Az egész forgalomban lévő pénz mennyisége 285,619.698 yen volt.

1899-ben a beváltás műve be volt fejezve.⁴⁾

Kobe, 1906 augusztus havában.

Pólányi A.

¹⁾ Tényleg csak kevéssel haladta meg ezt az összeget.

²⁾ Az egész ügylet képe a következő:

Ezüst yen mennyiség az arany valuta behozatalakor 163,133.710

Ebből

1. Demonetizáltatott	490.904
2. Külföldre kivitett	99,508.740
3. Formozában forgalomban helyzetett	5,732.027
4. A japán-kinai háború folyamán Kinában elköltött mennyiség	11,028.633
5. Aranyért beváltatott	38,648.297
6. Adó és vámfizetés útján befolyt	6,940.072
7. Beválatlan maradt	2,815.037

163,133.710

³⁾ Ennek fedezetéül 65,513.471 yen ércpénz.

⁴⁾ 1904 június havában Formozára is kiterjesztették az aranyvalutát.

Az orosz föld.

Magyarországi és külföldi lapokban, könyvekben, folyóiratokban előadásokban és beszélgetés közben gyakran olvasunk és hallunk olyan véleményeket Oroszországról, hogy ennek az országnak belső egysége nincsen, csupán az autokracia és militarizmus külső hatalma köti össze mechanikusan heterogen részeit; hogy e részek az erőszak uralmának gyöngülésével kiszakadnak a birodalomból és az agyaglábbon nyugvó északi óriás saját súlya következtében omlik össze, mielőtt elérhetné, megalkothatná magasabb társadalmi, gazdasági és kulturális egységét. Nem is kell azért tőle tartani a jövőben.

Vizsgáljuk meg, vajjon alapos-e ez a mondhatni, általános felfogás? Vajjon pusztán hóditással, erőszakkal összetákolt birodalom-e a mi hatalmas északi szomszédunk; avagy inkább mélyebben levő természeti erők s fizikai törvények útmutatását követte öntudatlanul is az orosz hatalom, midőn uralmát a Moszkva körüli sikságról, Európa keleti s Ázsia középső és északkeleti részére kiterjesztette a Csendes-tengerig, miként az orosz uralom előtt egy ázsiai világhatalom, a mongol-tatár birodalom átnyult Mandzsuriától, északi és középső Ázsián át a Perzsa-öböl s Dnyeper folyamig?

Az az óriási nagyságú terület, mely egész Európának keleti felét és a legnagyobb világrésznek, Ázsiának egész északi részét a Csendestengerig, valamint Középázsia egy részét elfoglalja, melyet északon a Jegestenger, keleten a Bering-, Okhoczk-(jégverem) japáni és kínai tengerek, délen Kína, Mongolia, Kelet-Turkesztán, Afghanisztán, Perzsia s a Törökbirodalom határolnak a Kaspi és Feketetengerekkel s melyet nyugaton porosz, svéd, osztrák-magyar, román, török szuronyok szorítanak vissza a tengertől: neveztetik Oroszbirodalomnak. Területe egyetlen tagban 23,500.000 négyszögkilométer; csak az öt világrészben szétoszló Britbirodalom múlja ezt felül nagyságával, mely 31 millió négyszögkilométer. Akkora birodalom egy tagban, egy uralkodó, egy nép uralmában még aligha volt. Külső nagyságát valóban csak ismertebb országokkal való összehasonlítás után érthetjük meg; ha pl. tudjuk, hogy a mi Magyar királyságunk hetvenkétszer volna az oroszokéból kihasználható; egész Európa pedig két és félszer férne el benne. Vagy másként: az egész Északamerika (Unió, Kanada, Mexiko), hozzáadva: Ausztria-Magyarország és Bosznia, a Németbirodalom,

Nagybritannia, Franciaország, Spanyolhon és Olaszország – így Nyugateurópa és Északamerika együttesen – épen akkora területet foglalnak el, mint az Oroszbirodalom (Mandzsuriát is hozzáértve) egymaga. Vagyis az orosz csáré az egész szárazföldnek egyhatod része, a föld felületének egy huszonketted része, egyetlen, megszakítás nélkül való tagban. E birodalomnak törzse, az európai Oroszország, az egésznek egynegyed részét, Európának keleti felét, öt és fél millió km²-t; a birodalom 142 milliónyi lakosságának háromnegyedét (125 milliót) foglalja magában.

Három agressiv világbirodalommal bíró faj, négy világvallás közé ékelve, a nyílt világoceánoktól elzárva: kormányozható-e ilyen szörnyeteg birodalom egy középpontból? Nem török-e darabokra az első támadás alatt, vagy nem omlik-e össze saját súlyától, kérdezzük akaratlanul? S ha kormányozható valahogyan, műveltség, anyagi jólét fejlődhetik-e ott? Nem marad-e népe örök rabszolgaságában a tudatlanságnak s nyomornak?

Ezen kérdésekre adott kedvező feleleten fordul meg az Oroszbirodalom, az orosz nemzet jövője. Területe a legsajátságosabb, grandiózus egyszerűségében a legérdekesebb, legtanulmányosabb példáját adja annak a hatásnak, melyet földjének fizikai természete a rajta élő nép jellemére, szokásaira, egységére, történelmére, világhelyzetére és jövőjére szemmel láthatóan gyakorol. Seholy sem bizonyult be világosabban, mint itt, Ritter Károly szava, hogy: „a történet nem a természet mellett, hanem a természetben van!“¹⁾ Az Oroszbirodalomra ráillik Ratzel Frigyes híres megállapítása: „a terület természetéhez bilincselte állam“. Az orosz föld valóban magához bilincselte népét, népének multját s jelenét, de különösen döntőleg köti magához jövőjét.

Az Oroszbirodalom a világtörténelem leghatalmasabb példáján bizonyítja be „a megsemmisített távolságok“, a „rabságba hajtott természeti erők“, az ember által „lenyűgözött természet“ korszakában, hogy a műveltség haladásával, a gazdasági fejlődés emelkedésével nem csökken, sőt növekszik az embernek s a társadalomnak: a természeti viszonyoktól való függése. Ámbár a modern ember nem függ úgy környezetének szeszélyétől, mint a gőzgépek, gőzhajó, általában a productiv energiateremtése kora előtt; s bár ma hathatósabban tudjuk kiaknázni a természetet, de épen ezzel a művelődés még több, szorosabb kapcsolattal fűz bennünket, az embert, mint társadalmat, a természethez és talajhoz. A modern társadalmak bensőbb kapcsolatban élnek a földdel s kincseivel, mint a régiek; a nagy területek, nagy birodalmak, mindenféle nyers anyagot, élelmet, embert bőségben produkálhatnak s tarthatnak fenn.

Nagybritannia, Belgium, Németország ipara azonnal elveszteni világgazdasági hatalmát s jelentőségét, ha hamarosan kiapadna a szén- és vastelepe, mely két anyagon a mai ipari élet nyugszik.

Az orosz világhatalom is nagyon benső kapcsolatban van és még inkább lesz területével. Valóban ráillenek Ratzelnek s Curtiusnak Görögországra értett szavai, hogy az orosz nép nagy-

¹⁾ Idézi Ratzel Frigyes: »A föld és az ember« Budapest, 1887., 28. l.

sága és történeti szerepe kétszeresen függ attól a tértől, melyet a történelmi végzet számára kijelölt.

Az orosz világhatalom útját a múltban, mint jövőjének menetét is általános vonásokban kijelölték az orosz kontinens természeti törvényeit. Ki tudja-e használni az orosz nép géniusa a természetadta előnyöket, megérti-e földjének, földrajzi helyzetének ujjmutatásait; avagy lomhán, szegényen, tudatlanul heverni hagyja a kinálkozó kincseket? ettől függ jövője. Eddig a primitív gazdasági viszonyok között a természet ereje, a föld fizikai törvényei, a földrajzi fekvés alakító befolyása elegendő volt arra, hogy azon a területen betöltse az orosz nép hivatását. Az orosz föld eddig is a maga képére formálta népét. Ezért meg kell vizsgálnunk annak egészen sajátos tulajdonságait, vajjon milyen szerepet s hivatást töltenek be e föld fizikai tulajdonságai az orosz nép és orosz társadalom jelenében, főleg jövőjében.

Itt két dolgot kell különös. az eddigénél nagyobb figyelemre méltatnunk, politikai és történeti szempontból: a földrajzi fekvést, és a föld fizikai tulajdonságainak alakító hatását az egyénre, annak életére, s a társasélet szokásaira, valamint a műveltségre és kormányzatra.

A történet-földrajzi beosztás szerint az Oroszbirodalom két világrészen, Európában és Ázsiában terül el mint egyetlen földdarab. Vagyis magában foglalja a föld legnagyobb síkságövét, »az eurázsiai« északi egységes sík földet. Ez a síkságöv kezdődik Ázsia keleti partján a Bering-tengernél s nyugot felé folytonosan szélesedő rónaövben vonulva, Középszibériában már nagyjában 1500 km. széles, Nyugotszibériában s Turánban, valamint Európában 4000 km. széles síkságot alkotva a Kárpátokig megszakítás nélküli egységben húzódik; a Kárpátokat délfelől megkerülve bekanyarodik Magyarország belsejébe; északra tőle pedig tovább húzódik Német- és Franciaországon át, az Atlanti-tenger partjaira és Angliába.

Az Oroszbirodalom belseje tehát, egy óriási törésvonal nélküli síkság, melynek átlagos magassága Európában és Nyugatszibériában, leszámítva az Ural terrace-os emelkedéseit és a Valdaj-halmokat, melyek változatosabbá teszik inkább, mintsem ketté osztják ezt az egységes síkságot, alig ér el pár száz méter tengerfeletti magasságot: sőt a Fekete-Kaspi-Aral—tengerek vidékén az u. n. Kaspi-depresszió földszíne, 26 méterrel mélyebb, a tenger vízszínénél.

A birodalmat és a nagysíkságot déli határán hegységek és pusztaságok népválasztó, vízválasztó, növényzet elkülönítő sorozatai vidék. Így a Kaspi-tenger délkeleti partjától keletfelé húzódik az orosz határon a Demavendtől a Hindukus, Pamir, Tien-sán, Dsungaria, Alatan, Altaj, Szaján, Jablonoj, Sztanovoj s tőle délre a Khingán hegyrendszerek láncolata. A belső róna-terület így be van zárva északon a Jegesoceán, keleten a Csendes-tenger fagyos, zord vidéke; délen a középázsiai hegyrendszereknek a Jeges-tenger felé lejtősödő plateauai, s a Pamirhoz csatlakozó északi száraz sivatagok, Perzsia, Aménia plateauai, a Fekete-tenger s a Kárpátok hegyláncza közé. Nyugati része nyitva áll Németország határán.

Már a geológiai újabb korokban is egységes volt ez a terület. Mert a harmad- s negyedkorban Déloroszországot, a Fekete-Kaspi, Aral vidékeit egy tenger borithatta: hasonlóképen Nyugotszibéria egész alföldjét is: a déli és északi két tenger valamelyes öböl által összefügghetett a Kirgizpuszták s Araltó vidékén. E korokban rakodhatott le e vidékeken az a gazdag lösz réteg, mely valamiképen televény földdel keveredve, hires fekete föld régióival felülmulja az amerikai prairiek termékenységét.

A hegyek s puszták ¹⁾ övezte belső orosz rónaságot még egységesebbé fűzi a minden—irányban közlekedésre igen alkalmas hatalmas folyamok szétágazása. Így Oroszország fővizei Európában egy csomóponton, a Valdaj-dombok lápos területén erednek, aránylag közel egymáshoz, s miként a szív erei a testben, a világ négy ellenkező főtája felé, óriási területeket átölelve, öntözve, az ellenkező irányban eső tengerekbe öntik vizüket. Mig Szibéria folyói bár párhuzamosan dél-északi irányban haladnak, de nyugat-kelet felől óriási kanyarulatokat tevő, bővizű mellékfolyóik annyira megközelítik egymást, hogy egyikből a másikba átjutni, — miként európai Oroszország folyórendszerénél is, — igen könnyen lehetséges. A közlekedés azért úgy észak-dél, mint kelet-nyugat felé, alig talál fizikai akadályra.

Mielőtt azonban ennek jelentőségére bővebben utalnék, arra kell fordítanunk figyelmünket, hogy az európai és ázsiai Oroszbirodalom geografiailag, nincs elkülönítve egymástól. A két különnevű rész egységét, nem csak politikailag, de fizikailag is jogosan, természetesen, helyesen fedi az Oroszbirodalom neve. Mert a két: európai s ázsiai kontinens, ellenére annak, hogy a tenger közelsége s a történelmi erők, történelmileg önállóvá tették Nyugateurópát, keleten fizikai tulajdonságaiban sokszorosán összefüggő teljes egységet alkot. Keleteurópa és Ázsia nem különíthető el egymástól sem geografiailag; sem klímájával, sem növényzetével, állatvilágával, még kevésbbé lakóinak etnografiai jellemével nem alkot külön egyéniséget. Vagyis a két világrész fizikai alakulása, tagolatlan egysége, éghajlati viszonyai, növényzete, állatvilága, egész élete, forgalmi útjai, fővizrendszerével a Volgával: egyetlen testet alkot, s e fizikailag egységes test, ázsiai jellegű.

A történelmi korban, hogy miként gátolta, befolyásolta és

---

¹⁾ A pusztaságok és sivatagok: a víz gyors elpárolgásának, az esőtlen, száraz szeleknek eredményei. A szárazföldnek gyors kiemelkedése óta a vizek gyors elpárolgása folytonosan tart; e körülmény a történelmi korban a civilizáció alakulására nagy befolyást gyakorolt. Az Ural, Altaj, Kaspi medence stb. vidékein lakó népek, ugor, mongol, török, aránylag művelt törzsek Középpázsia folytonosan elpárolgó vizei, s esőtlen pusztává változó mezői miatt, folytonos nyugtalanságban, vándorlásban voltak; keletre Kína, India felé s nyugatra a Rómaibirodalom felé vándoroltak. Vándorlásuk, folytonos háborúik, becsapásaik megakadályozták a birodalom népeinek romanizálását: meggátolták azt, hogy a római kultúra áthassa az u. n. barbárok szélesebb tömegeit: sőt összetörték a nyugati civilizációt a nyugati társadalom látható védelmezőjét, fentartóját a római államot is. Mig a keleti kínai kultúrát megőrizte a kínai fal; v. ő. Ratzel és Mommsen, újabban Helmolt és Marczali hasonló történet felfogását.

vetette új irányba e körülmény a nyugateurópai népek fejlődését: az eléggé ismeretes a Róma Birodalom, s hazánk történelméből. Arra azonban már különösebben felhívjuk a figyelmet, hogy Keleteurópa, átmeneti fekvésénél fogva, bár folytonosan érezte s állandóan felszívta a nyugateurópai civilizáció hullámain, erejét: mégis a történelmi korszak alatt, folytonosan az európaiaktól különböző — félig ázsiai — jelleművé fejlődött. A Róma Birodalom nyugati felében a latin nyelv és latin keresztyénség; a keleti felében a görög nyelv, Konstantinápoly görög műveltsége, görög szokásai, görög keresztyénsége, mondhatnám a keresztyénség ázsiai formája, volt uralkodó. S az orosz szlávok Európa ezen félig ázsiai jellemű hitének, műveltségének, intézményeinek alakító hatását, irányító befolyását érezte kezdettől fogva állandóan. De ez a hatás nem volt folytonos és megszakítás nélkül való és egyedüli. Mert a görög hit és kultúra befolyásának átmeneti korában, a mongol uralom kiterjesztette hatalmát egész Észak- és Keletázsiaiában a Csendes tengertől a Kárpátokig és Visztuláig; a X—XV. században ázsiai népek fenhatósága alatt volt a mai Orosz Birodalom északi szláv népessége és török szuzeraint uralt a déli szlávok jóval tovább. Történelmének kezdete óta állandó és eleven hatással voltak a görög hitű orosz népre az ázsiai népek is. Ez ázsiai hatás átalakította civilizációját, hitét, szokásait; a mongol s tatár vérkeveredés: jellemét és kormányát is; mondható, hogy félig ázsiaivá tette.

A geographiai fekvés tehát először azt eredményezte, hogy a szláv népesség majdnem olyan észrevétlenül olvad belé — kelet felé — az ázsiai népekbe, mint az európai sikság észrevétlenül csatlakozik Ázsia száraz sivatagaihoz s alföldjeihez. Második hatása pedig: a két kontinens állandó történelmi kapcsolatában jelentkezik. Hol a mongolság és törökség nyújtja hatalmát, tölja át népességét, hitét Ázsiából a Kárpátokig; hol pedig Keleteurópa szlávok foglalja el a hanyatló mongol és török népek földjét a Csendes-tengerig s délfelé a Fekete-tenger és — a mennyire a mai viszonyokból a jövőre következtetni szabad — a Földközi- és Perzsátengerig s hatalmával együtt viszi az orosz, félig európai civilizációt, hitet s intézményeket.

Ha már a multban is, újra meg újra ismétlődő érintkezés, activ és passiv hatás keletkezett a két continens között, még erőteljesebb, folytonosabb, mélyebb érintkezést létesítenek a közel jövőben, az újabb gazdasági, történelmi alakulatok.

Annál műveltebb egy önállóságát megtartani tudó faj, mennél több oldalról érzi, tőle különböző műveltségű, fajú népek hatását.

Oroszországnak az volt szerencsétlensége, hogy az óriási távolságok miatt, a szárazföldi közlekedés gyarlósága s vasutak hiánya miatt népének nagy tömege, sőt műveltebb felső rétege is, el volt zárva a keleti cultura főfészkekétől, Chinától, sőt Indiától is. Culturáramlatok az utolsó két századon át — az ázsiai népek támadásának megszűnése után — nem hatottak be Oroszországba sem keletről, sem délről; ez oldalról élettelen szomszédjai voltak. Európa culturája sem hozhatta teljes erővel forrásba az orosz népet másrészt, mert a tengeri és szárazföldi

gyér közlekedés miatt az európai cultura sem érinthette az orosz nép mélyebb rétegeit. A Németországból átesapó kulturhullám csak a felső osztályokat vonta be az európai műveltség körébe; hatása lefelé, mentől messzebbre haladt, annál gyöngébb lett. Úgy hogy a milliók s milliók tömegeit alig érintette Európa műveltsége.

Megváltozott azonban a helyzet az utolsó évtized idején. A vasuti közlekedés, hajózás, a szibériai, kaspiai vasutak, a kelet-ázsiai politikai viszonyok, a gazdasági élet elevensége és meggyorsított forgalma, az orosz kereskedelem, az ipar emelkedése, a nagyszabású nyersárú-export, a gyári munkások gyorsan szaporodó tömege s ezeknek nyugati mintájú szervezete, a socializmus nagy gondolatai, mind nagyobb és nagyobb tömegeket kényszerít az európai és chinai civilizációval bensőbb érintkezésbe.

A régi laza politikai actió és reactió most már culturactióvá is kezd lenni. Az egész orosz társadalom földrajzi fekvése, világhelyzete révén, egyszerre két eleven és agresszív cultura, két világhatalom politikai s gazdasági életének forgatagába került, mely az eddig rettenetesen elnyomott népet fel fogja rázni, eddigi lomha, tunya tétlenségéből. Bármelyik műveltség győzelmeskedik Oroszországban, vagy akár, ha a kettőből egy új, orosz műveltséget hoz létre, miként azt eddig is sikerrel, bár öntudatlanul és primitive megkezdte: a két szomszédos műveltség ellen-sége lesz neki.

Ime az Oroszbirodalomnak elég figyelemre nem méltatott földrajzi helyzete, a jövőben fokozott erővel befolyásolja s irányítja az orosz műveltség fejlődését, menetét.

A geographiai fekvés, politikailag még súlyosabbá lesz, ha tekintetbe vesszük, hogy világhelyzete és földrajzi viszonyai, az állandóan használható meleg éghajlatú, szabad világtengeri kikötők hiánya: bele kényszerítik a távoli jövő legvéresebb világháborúiba az orosz nemzetet. Az orosz világhatalomnak kell eldöntenie földrajzi fekvése miatt: 1. ki legyen a Törökbirodalom európai és kisázsiai tengerpartjainak örököse; 2. a Perzsia felé tigrisugrásokkal haladó Oroszbirodalomnak kell kiküzdenie ki legyen, vagy ki ne legyen Perzsia s az Indus-tenger birtokosa; 3. Európa megtarthatja-e Ázsiában kereskedelmi vezérszerepét, vagy pedig elvesziti ott is, mint Amerikában.

A földrajzi keretek látjuk — nagy erővel hatnak a nép történetére, multjára és jövőjére. Hasonló nagy alakító hatással működnek állandóan, különösen Oroszországban, azon természeti tényezők — a föld jelleme és tulajdonságai, az éghajlati viszonyok, eső, szelek, folyók — a melyek között az orosz nép elhelyezkedik. Bár igaz az, hogy ma függetlenebbnek hiszi magát a természettől az ember, mint bármikor; de az ember, társas csoportjaival, tömegeivel ma is rabja a föld vonzásának, mint a fa, vagy kődarab; a földhöz van kötve, rabja a földnek. S a mai nemzetek, társadalmak jövője, sorsa jobban összefügg azzal a földdarabbal, a melyre a viszonyok, a végzet, a történeti erők s belső tulajdonságai rendelték, mint eddig bármikor a világtörténelemben.

Nem állítom, hogy általánosan minden nép úgy belehelyez-

kedik természeti környezetébe, mint valami lágy, idomítható anyag; azt sem vitatom, hogy a különböző népek jellemére, társadalmára, az egyének s tömegek lelkére; a kormányformára, és műveltségre mindenkor és mindenütt le nem törölhető bélyeget nyomtak. Hiszen természeti külső hatások, a történelmi külső és belső változások, alakulások és belső faji, nemzeti tulajdonságok együttesen alkotnak általában társadalmat, nemzetet, államot. Az orosz földre azonban elmondható bátran, hogy természeti tulajdonságainak erejével a maga arczulatára formálta népét. Társadalmi, állami kialakulásában fizikai törvények irányították történelmét. A térképre vetett tekintet, minden hosszabb argumentálás nélkül meggyőző erről. Európai Oroszország egyetlen síkság, sehol hegység, tenger avagy lakatlan sivatag részekre nem tagolja. Geometriai középpontjától kissé északra a Valdaj-dombokban emelkedik a legmagasabbra, 300 méteren felül. A síkság felülete azonban az átlag 200 méter tengerszin feletti magasságot sem igen éri el. Erdős emelkedések (átlag 170 méter magas) találhatóak ugyan a Dnjeper és Don folyók felső vidékén; továbbá a Dnjeper és Visztula eredete táján s végül az Oka és Volga találkozásának nagy déli kanyarulatában; ezek azonban a síkság jellegét meg nem zavarják. Síkságnak mondjuk azért az egész Oroszország területét. Ez ötmillió négyszög kilométer sík föld, osztatlan, tagolatlan geográfiai egység. Sem a földszinalakulat, sem a folyók segítségével részekre nem különíthető, mert tágas területén természetes belső határok nincsenek. Egységes természetű földrajzi test az. Még éghajlati övek, éghajlati különbségek segítségével — melyeknek nagy gazdasági fontosságuk van — sem osztható részekre Oroszország. Mivel a Valdajt kivéve átlag 200 méter alatti síkság lévén, az egész természetes klimatikus egységet alkot. Belső hegyi határok hiányoznak, azért az atmoszferikus mozgalmak akadálytalanul terjedhetnek szét a Fehértengertől a Fekete-tengerig, vagy Besszarábia alföldjétől a Pecsora lapályáig. A Sarki-tengerről induló hideg szelek akadálytalanul juthatnak a Pontus-Euxinus partjaira; s viszont, a déli tengerek langyos szellőit, az Ural lejtőin is megérzik. A hegyek által több részre osztott más országokban, észak és dél éghajlata még kisebb területen is, mint Oroszország, felötlő, fölismerhető különbségeket hoz létre egy ugyanazon népben is; Oroszországban: észak és dél népe között sincs ellentét, mert nincs hegységek által tagolt földje sem; nincsenek élesen elkülöníthető éghajlati övei sem; annyira szelid az átmenet a hideg övből a melegebbe és viszont, hogy észre is alig vehető.

A geológiai, geográfiai, klimatológiai egységet teljessé teszi Oroszország szerencsés és rendkívül nevezetes folyam alakulata. Mint egy organikus test vérrendszere a szivból, úgy erednek s ágaznak szét Oroszország főfolyói egy középpontból a Valdaj-dombokból; a Volga hatalmas mellékfolyóival, az egész keleti oroszországnak, a Kaspi-tenger vidékének s Északperzsiának, mintegy negyed-európanyi területnek főközlekedési útja: alig 25 km. távolságban veszi eredetét a Balti-tengerbe ömlő Njemennel; alig 80 km.-re a Fekete-tengerbe ömlő Dnjeperrel s Balti-tengerbe folyó Dünával. A Don és Volga egymástól távol erednek ugyan, de

középső folyásukban annyira össze hajolnak, hogy majdnem érintik egymást, s két külön tengerbe ontják vizöket. Hasonlóan különböző, egymástól távoli eredetök van a Dnjeper, Bug és Dnjeszterfolyóknak mégis torkolatuk, mondhatni, majdnem egyetlen torkolat, egymáshoz oly közel ömlenek a tengerbe.

Miért fontos mindez, milyen történelmi alakulás szülője lehet ez, megmutatta az orosz történelem?

Ez egyetlen sík, egy klimájú, egy flórájú, egy faunájú terület közepén, Moszkva és a folyók eredetének vidékén él a mult évezred elején az egyfajú orosz szlávtság. A terület közepét, a test legfontosabb szervének, a vízrendszernek szívéét birtokában tartja. Onnan lassan észrevétlenül, mint az összeolvadó homok, a tovalibbenő szél, a lefutó vízhab s a szél szárnyain röpitett mag, kiárad s szétömlik az idegen népeklakta vidékekre. Ha lehet, elfoglalja; ha ellenállásra talál, úgy csak vásárjogot és vásárterületet kér az idegen nép földjén s ez uton lassankint bekeríti, beolvasztja a szlávtságba a finn, ugor, török, mongol, tatár, stb. néptörzseket. Az egységes országot betölti az egységes orosz nép; alig néhány század alatt elfoglalja Európa nagyobb felét. »Ez az egyetlen földrajzi egység történetének folyamata is: egyhangú és nagy erővel egyöntetű politikai szervezetet alkotott«. ¹⁾ Mert általános törvénynek ismerjük ma már azt, hogy a soktagú területen politikai soktagúság keletkezik; az egytagú, tömeges területen nagy terjedelmű, kevés politikai testek alakulnak.

Teljes határozottsággal kimondani először Leroy-Beaulieu merte, hogy: »Oroszország egysége oly természetes, hogy a szigeteket s félszigeteket kivéve, nincs a föld kerekiségének más része, mely oly nyilvánvalóan egy hazának volna szánva«. ²⁾ Pedig már a félszázad előtt író Kriegk G. L. 1840-ben felismerte, hogy »Nyugoteurópa népessége mindig számos államba volt oszolva; Keleteurópában majdnem mindig kevés, de nagy ország volt. A nyugati részt, állandóan s az összevegyülés után is, különböző, sokféle nép lakta; míg a keleti rész, története bonyodalom nélkül, egyszerűen folyt le; területét jobbadán szlávok lakták, kiknek ágai bensőleg és külső szokásaikban annyira hasonlók voltak egymáshoz, hogy a nyugati germánoknál ilyet hiába keresnénk; még műveltségök is alig különbözött s hasonló nemű, hasonló fokú volt«. ³⁾ Bár Kriegknek ez állítását kritizálja Ratzel Frigyes, de ő is kénytelen elismerni, hogy »Keleteurópa felszínének alakja éppen annyira előmozdítja az országok nagyobbítására, s a népek összeolvasztására való törekvést, mely a történelmi fejlődéssel azonos, a mennyire ezt Nyugateurópa felszínalakja gátolja.« ⁴⁾

Mai tudásunk alapján, ilyen óvatosság nélkül, határozottan állithatjuk, hogy az orosz társadalom egységét természeti tör-

¹⁾ Ratzel Fr.: »*A föld és az ember*« 169. l.

²⁾ Leroy-Beaulieu: »*The Empire of the Czars*«. New-York, Putnam, vol. I; p. 35.

³⁾ Idézi Ratzel: »*A föld és az ember*« 33. l.

⁴⁾ Ratzel: »*A föld és az ember*« 34. l.

vények: a föld, a klíma, a folyamrendszer, a flóra és fauna egysége alkották meg.¹⁾

De nem csak létrehozták hanem meg is tartották az egységet. A nagy birodalmak belső összefüggése, állandósága, népén kívül három tényezőtől függ: 1. a gyors és alkalmas közlekedéstől; 2. a birodalom részei természetes összetartozásának; 3. s a részek természeti egymásra utaltságának mértékétől.

Természeti összetartozását, természeti egységét, úgy vélem, bebizonyítottam. Oroszország részeinek egymásra való utaltsága pedig kétségtelen volt mindenki előtt mindig; Hanthausen már a múlt század elején egész biztossággal kifejezte azt, hogy »Oroszország egységes volta természeti kényszerűség, mert az európai birodalom négy óriási része egymás nélkül meg nem élhet. Az északi erdős vidék; a középső terméketlen, de iparos terület; fekete föld öve s a délkeleti puszták, legelső életszükségletüket illetőleg egymásra vannak utalva. Forgalmuk és közlekedésünk nem esetleges, hanem szükségképeni. Mindenik rész érzi az összetartás szükségét. Érzi, hogy ha még elkülönítve volnának is, előbb-utóbb, kénytelenségből egyesülnének. S kétségtelen, hogy mindig is meg volt bennök az egyesülésre való hajlandóság.²⁾

Olyan természeti tény ez, melyet támadni, vagy bizonyítani fölösleges, mert nyilvánvaló. Csupán rá kell mutatni, s valóságát mindenki átlátja.

Az európai Oroszország kialakulását: területének alacsony volta, sík jellege; fizikai egysége; a részek összetartásának s könnyebb megélhetésének természeti kényszerűsége; folyamainak egységes rendszere, mely egy centrumból mind a négy főirányba hatalmas, hosszú folyamokat küld, megkönnyítvén ezzel a különböző irányokban való közlekedést s a távol eső részeknek összetartását és létre hozta a folytonos közlekedéssel s az egységes klíma hatása alatt az egyféle, nagy tömegű néptípust: az orosz síkság e természeti tulajdonságai irányították, könnyítették az orosz állam megalakulását, fenmaradását. A föld természeti hatásai, alkotó erői azonban az európai orosz állam létrehozása után is, tovább működtek, éppen természeti okokból.

¹⁾ Ez a kérdés ma is sok ellenmondást vált ki, nagy jelentősége érthetővé teszi az alapos megvitatást: v. ö.

G. G. Chishelm: »*Europe*« vol. I, Stanford 1902, 2 kiad.

A. H. Keane: »*Asia*« vol. I, Stanford 1902, 2 kiad.

D. Mackenzie Wallace: »*Russia: The Land and its People*«, London 2 kiad.

F. H. E. Palmer: »*Russian Life in Town and Country*«. L. 1902.

Leroy-Beaulieu: »*L' Empire des Tsars*«, vol I; angol kiadását használtam.

Ratzel Fr.: »*A föld és az ember*«, Bp. 1887.

Henry Norman: »*All the Russias*«, London 1902.

E. V. Brüggén: »*Das heutige Russland*«, Berlin.

Dr. Thomsen: »*Origin of Russians*«, London.

Schulze-Gävernitz: »*Volkswirtschaftliche Studien aus Russland*«.

C. A. Stoddard: »*Across Russia from the Baltic to the Danube*«, London 1892.

²⁾ *Studien* I. XIV., idézi Ratzel Fr. i. m. 209 l.

A nagy terjedelmű síkságnak terjeszkedésre ösztönző természete már eddig is bebizonyult. Keleteurópai óriási rónaságát az oroszok szapora népével betöltötte; s nyugat felé a németek, délfelé a török uralom gátolta a további népáradást; továbbá, mivel többféle ok akadályozták az ipar s a vele járó népsűrűsödés megindulását, mely könnyítette volna a nép megélhetését; s mivel a latifundiumok roppant területe, valamint az orosz paraszt külterjes gazdálkodása, s falukban való közös birtoklási módja is nehezítették az életet: az orosz nép nyugtalansága, vándorlási hajlandósága nem szűnt. Nem is szűnhetett, mert Oroszországot hegységi vagy tengerhatárok nem különítették el keleten Ázsiától. Az Ural hegység, fokozatosan emelkedő terraceival nem alkot határt még a belső orosz kormányzóságok között sem, nemhogy országhatárnak, népválasztó határnak beillett volna. Továbbá az Ural hegység és Káspi-tó közötti termékeny sík minden idők népvándorlásának nyílt kapuja: gyér népességű és termékeny; klíma, növényzet, állatvilág tekintetében az európaival teljesen azonos földet mutatott, kínált a falujából Ázsiába kivándorló orosz parasztnak. Mit tudhatta ő s ha tudta volna is, mit törődött volna vele, hogy egy új kontinens szabad földjére lépett az Uralon túl, mikor az a föld s természeti viszonyai az Uralon innenihez egészen hasonlatos s a mellett ellenállás nélkül elfoglalható is volt.

Természetes ösztönével érezte azt a természeti igazságot, hogy az Uralon túli föld, természeti egységet alkot az Uralon innennel. Geológiai s geográfiai, mint politikai tekintetben az Uralon inneni orosz síkság csak nyugati része az Uralon túl levő óriási északázsiai és Turáni síkságnak; mely a Csendes-tenger partjánál kezdődve Északáziát s Kelet- s Északeurópát elfoglalva az Atlanti-tengerig: a föld legnagyobb síkság övét alkotja. Maga az Ural, Altaj hegyek s Léna folyó között elterülő turán-szibériai alföld földünk legnagyobb mélysíkját alkotja, mely 15 millió négyszögkilométer területével, s a vele összefüggő európai orosz síkság 5 millió négyszögkilométer területével egy-harmadszor nagyobb, mint Északamerika sarki és a délamerikai Amazon folyó alföldje együttvéve. A Turán-szibériai alföld, 106 méteres közép magasságú volt tengerfenék, kavicstalan rónaságával összekapcsolódik az u. n. Kirgiz pusztá hullámos, dombos (2–500 m.), vidéke a Tiensán és Perzsa párkányhegyekig és nyugat felé pedig a Kaspi-tengernek 600.000 km² a magyar és osztrák birodalmak területével felérő depressziója, mely 26 méterrel süllyed a Fekete-tenger vízszíne alá. Micsoda csekélység ezekhez viszonyítva Kinának 1,100,000 km² területű alföldje! Eurázsia ez alföld-óriását az Ural hegység szét nem tagolja, ketté nem vágja; legfeljebb változatosabbá teszi. Az Uralontúli egységes nagy rónaságot még bevégzettebb fizikai egységgé teszi a déli középázsiai hegységek láncolata, mely a Káspitól kiindulva, meredek, zord, erdős hegygerinceket s aljában esőtlen, lakatlan sivatakokat alkotva húzódik egész Középázián át a Csendes-tengerig. S a mint az Uralon inneni Oroszország fizikai, politikai, gazdasági egysége folyó rendszerének egységén, klimatikus egységén nyugszik: épen annyira egységessé fűzik az Uralontúl eső tago-

latlan fizikai testet, folyamai; az anyagcserének érrendszere; a gazdasági, politikai közlekedésnek sokféle érintkezésnek utjai, közvetítői. Szibéria s az Araltó folyói vagyis, Oroszország ázsiai nagy síkságának vízi utai; mind délen erednek s északfelé folynak. És pedig Szibéria folyói mind a középázsiai heglánczok északi plateauin erednek¹⁾ s délfelől északfelé, a Jeges-tenger-felé (az Amur kivételével) óriási kanyarulatot téve, jobbról, balról, hatalmas, bővizű, sokágu mellékfolyókat felvéve, öntik vizüket a tengerbe. Mindenik szibériai folyam, a déli szibériai termékeny rónán legyezőszerűleg terül szét, ennek következtében az egyes folyam rendszerek mellékágai olyan közel jutnak egymáshoz, hogy egyikből a másikba, miként az európai Oroszország folyóiból is, igen könnyen lehet átjutni. A közlekedés tehát nemcsak dél és észak, hanem nyugat és kelet irányában egyformán könnyen történik.

Az orosz parasztság elterjedése és az orosz hatalom hódítása: Európában és Ázsiában a folyók irányát követte.

Az Oroszbirodalom Uralon inneni és túli folyórendszereit ma már vasutak; Szibériában csatornák is kapcsolják össze. A Volga-Kuma felső vidéke és az Ob folyók között az Ural hegységen át vasut tartja fenn az összeköttetést. Gőzhajón bejárható az Ob és Jenisszej folyamok óriási vidékének nagy része; a víz megközelíthetővé teszi az Ob folyam 3,500.000 km², s a Jenisszej 3,200.000 km² vízterületét; valamint a Volga folyam 1,459.000 km² vizkörnyékét. Két ilyen vízrendszert összekötő vasut mit jelent, azt e számok maguk mondják el; habár felednünk nem szabad, hogy a folyók vizkörnyéke, nem jelenti egyszersmind azt, hogy a folyók környékének minden talpalatnyi területe is megközelítő volna.

Az oroszországnak Északázsiaiba való átterjeszkedése azonban még a vasut építése előtt történt. Politikai, gazdasági, vallási okokból eredő kivándorlás, mint pusztán vándorlási hajlandóság s a természet utmutatása: gazdag, gyér népességű alföldek, azonos klimatikus viszonyok, azonos növény- és állatvilág, a folyókon való könnyű közlekedés: természetszerű, lassú térfoglalással teremtették meg ott az orosz uralmat. Az igazságtól nem járunk messze, ha azt mondjuk, hogy az orosz faj roppant termékeny népáradata, miként a víz, természetes hegyi vagy tengeri határokat keresve — kiáradt medréből, előntötte az ázsiai nagy rónaságot a Léna folyótól keletre emelkedő kelet-szibériai hegyekig. A többi hódítás, Amuria, Mandzsuria meghódítása azután magától következett.

Bármint jött azonban létre a térfoglalás, az bizonyos, hogy a mai Oroszbirodalom, európai és nyugatázsiai egységes síkságával, a szélességi fokok keletnyugati irányában elnyuló, egységes szélsőségekbe csapó klimájával; északi tundra, moh és zuzmó,

¹⁾ Kivételt a Jenisszej tesz, melynek egyik nagy mellékfolyója a Szelenga, a középázsiai hegláncztól délre ered, a Nagy-Khingán hegységben s vizét a Szelenga a Bajkal-tóba önti. s ezzel hidrografiailag Mongólia Szibériához van csatolva a Nagy-Khingán vízválasztójáig, s valószínűleg, az e réven kifejlődő különféle érintkezés hozza létre, hogy Mongólia politikailag az Orosz-birodalomhoz csatoltassék.

középső erdőövével; déli fekete földje földművelő és legdélibb szőlőt, gyümölcsöt, indigót, pamuttermő övével, egységes állatvilágával: egyetlen geophysikai szerves testet alkot, melyet a történelem tanúsága szerint azonnal hatalmába vett egy egyfajú nép, mihelyt annyi ereje volt, hogy az ott élő idegen nomád-törzseket leverje. A mongol-tatár uralom Mandzsusország partjaitól Észak-Ázsián át a Kárpátokig bírta ezt a síkság-óriást három századon át. És nevezetes, hogy politikai hatalmát, suzerainitását az ellenséges perzsa-mogol, szláv-orosz, lengyel-litván s török hatalmak ellenzése daczára is, háromszázadon át, aránylag könnyen fentarhatta még a több részre szakadt mongol khánság is mindaddig, míg a tatárokkal összevegyült nagy-oroszok síksági népe, s a mongolság belső viszonyai uralmukat össze nem törték.

A történelem régi alakulását azonban megismételték ez egységes geophysikai test viszonyai azonnal, mihelyt az orosz népnek annyi népfölöslege volt, hogy betöltötte az európai orosz síkságot s az Uralon túlra ömlött néhány milliójával, mint többséggel szoríthatta le, — minden katonai erő nélkül — az ott élő idegen gyér népességet.

Ha pedig 40—50 millió orosz fajú ember él majd Szibériában a mai 10 millió helyett, elgondolhatjuk, politikailag is mennyire összeforrott, egységes részét teszi a turán-szibériai alföld az Oroszbirodalomnak. Mert a népesség szaporodása, a vasuti közlekedés javulása, a földművelés a rónákon, az ipar, kereskedelem, bányászat megindulása a déli határhegyekben és Kelet-szibéria érc-, fagazdag hegységeiben: gazdaságilag is olyan egységessé teszik e területeket, a milyen egységes physikailag, politikailag és geographiailag.

Az orosz világhatalom birtokában lévő geophysikai test rendeltetése: hogy az »orosz világ«, mint Pobjedonoszejev kifejezte, az orosz világállam, orosz kultúra, orosz világgazdasági hatalom, orosz ethnos kifejlődésének s jövő terjeszkedésének természetes alapjává, természetes tényezőjévé legyen. A még mindig alakulóban levő oroszország bölcsőjének főjellemvonása az unalmas egyhangúság, változatlan azonosság volt. A mai Oroszbirodalomban minden nagyarányú. Földrajzilag ott alakultak a legnagyobb alföldek és legnagyobb depressiók, a legnagyobb belső tengerek; nagy folyói a föld leghatalmasabb folyamai közé tartoznak, hosszúság, vízbőség, vízkörnyék tekintetében. Nagy terjedelménél fogva, a legnagyobb tömegű egységeket s egyhangúságokat, mint a legszélsőségesebb ellentéteket, physikailag, ethikailag, társadalmilag, vallásilag: az Oroszbirodalom egyesíti magában. A hetvenkétszerte nagyobb Oroszbirodalom határpusztaságain és határhegyein, tengerpartjain, miként Magyarország hegyes határvidékein, a föld felszínének minden változata, a sokféle tájalakulatnak minden szegénysége és gazdagsága, egekbe törő kopár, havasok, millió s millió hektárt borító érintetlen ősrétegek, víztelen kopár sivatagok; ellenséges, idegen fajú, idegen vallású meghódított néptörzsek százával: mind megtalálhatók... Míg e pusztasági, hegységi és jegesövi kereten belül az egységes tagban elterülő óriási síkságot nagyjában az

egységes orosz nép, egységes kormányával, jellemével, egységes szokásaival, élete-módjával, egyforma műveltségével, vallásával a Visztulától és Dnjesztertől az Amurig beteríti.

Ilyen óriási testnek természete a lassú haladás, lassú változás. Az orosz hatalom különben is fiatal; a fejlődésnek, művelődésnek, erő-, vagyongyűjtésnek a legkezdetén van. Szerencsétlensége, hogy a gazdasági és a belőle következő politikai világverseny primitív népét igen súlyos és terhes erőfeszítésre kényszerítik, s nyugodtabb, békés haladását zavarják.

A még be nem végzett, alakulóban levő orosz nép egységének létrehozásában azonban továbbra is segítő, determináló befolyással fognak hatni: az orosz föld physikai tulajdonságai.

Az ország kiterjedése, mai politikai hatalma a nép roppant szaporasága mellett síkságának egységén alapszik, a mely síkság s egységes klimája hatást gyakorolt a népegység, jellembeli egyformaság, életmódbeli hasonlóság, egyfokú műveltség s kormányforma kialakulására. Általános törvénynek mondottuk azt, hogy az egytagú, tömeges területen kevés nagy terjedelmű politikai test keletkezzék. Az orosz síkság hasonló egyhangúvá s egy tagúvá alkotta az orosz népet is. A fölszin egyhangúsága egyhangú életet, népet alkotott. Ez az egyhangúság meglátszik a nép életének minden nyilvánulásában. Komoly tudósok, az orosz nép tanulmányozói, mint Schulze-Gävernitz (»Volkswirtschaft. Studien aus Russland«), Stoddard (»Across Russia«), Chisholm és Keane (»Europe« és »Asia«), Palmer (»Russian Life«), Henry Norman (»All the Russias«) M. Wallace (»Russia: The Landtits People«): mindannyian itt fel nem sorolható bizonyítékokkal erősítik meg a különben eléggé ismert tényt, hogy az Oroszbirodalom terjedelmes területén egységes a nép; nincsenek nagyon különböző, egymást meg nem értő nyelvjárások a távol-első vidékeken; a meglevő csekély nyelvi eltérés nem bontotta meg a lassú közlekedés, ritka érintkezés hosszú századain át sem a szellembeli egységet. Ugyanazon nyelven beszél úr és paraszt, irodalom és nép, mint akárcsak az egységes magyar földön. Annyira szembeötlő volt ez mindenkor, hogy már Haxthausen 1840-ben azt írta róla (Studien I. 309. 1): »Nincsen Európában több ilyen egyöntetű néptömeg. Különbségek a szó igazi értelmében alig fordulnak elő az egyes tartományok, s az egyének élete módjában; kevés a változatosság, minden egyhangú, csekély az élet üde költészete, de minden kellék megvan arra, hogy egy erős, nagy politikai hatalom keletkezhessék«.

S az az orosz császári herceg, a kit Perceval Gibbon nemrégén meginteriewelt (Daily Mail, 1904. június 11.), történelmi igazságot, nagyjelentőségű tényt fejezett ki, mikor így szólt: »... Nézze csak a muzsikot. Olyasfélének látja őt, mintha fél-nevelésű, fél-étvágyú ember volna? . . . Éppen nem! Jelleme mélyén ott van a keleti, az orientális (sic!) s ez az orientális jellem az a hajtó erő, mely viszi, kormányozza a muzsikot. Ön hasonlatosnak látja más fajtákhoz, mivel az orientális ember sem járhat meztelenül . . . De nem csak a muzsik ilyen. A muzsik a törzse az oroszországnak s belőle, mint ágak a törzsből, hajtottak ki a Romanovok, a kormányzó osztály, a hasznot húzó osztály, a dekoratív osztály. Én is . . .«

Az egész lakosság egyöntetűségének következése, hogy még a népviseletben is kevés a változatosság. Annál kevesebb a nép élete módjában, erkölcsében, szokásaiban. Az orosz síkság kiegyenlítő természete, mely az elkülönítést s a vele járó külön sajátságok megőrzését, erősödését nyíltságával gátolja és vele szemben segíteni, előidézni a különféle szokások, sajátságok összekeveredését, elmosódását: az orosz síkság, e kiegyenlítő természete még az idegen nyelvű, fajú, népek jellemére is hat. A szibériai alföldön élő, primitív ugor, török finn, mongol eredetű törzsek élete módja, szokásai, jellege, nagyon hasonlatos, majdnem azonos a bevándorolt muszka muzsikéval; hasonló hatásról szólnak az iszlámhitű turáni törzsek ismerői.

Az orosz síkság természeti erejével segíti a szláv faj innatus, felszívó tulajdonságát a népek keveredését és egybeolvadását.

Az orosz síkság hatásának lehet tulajdonítani az orosz patriarchális államforma kifejlődését, mely annyira megkülönböztette Oroszországot a feudális Nyugateurópától. Az egyes szaporodó törzsek mindig találtak újabb, békésen elfoglalható területeket. A foglalásra és birtoklásra nem kellett egyesíteni, egységes hadi szervezetbe foglalni erőiket egy vezér kizárólagos tekintélye alatt mint pl. magyar őseinknek, kiknek kormánya teljhatalmú vezéruralom, majd királyuralom volt kezdetben. Az orosz nép, nagy területein a patriarchális uralom laza kötelékeiben is, egységes maradhatott. Egységét különben is segítette földjének, folyóinak, éghajlatának egysége, s a különböző részek megélhetésének, gazdasági egymásra-utaltságának érzete. Az orosz imperiális kormányzat: ma is a legteljesebb patriarchális kormányzat alapjaiban; a centralisztikus fejlődés, különösen az utóbi évtizedek kormányzati törekvésének eredménye.

Ide tartozik az is, hogy a síkság és éghajlat hatása következtében létrejött élettani s pszichikai hatások: az oroszot restté, türelmessé, kontemplatív, egészében passzív természetűvé tették (gondoljunk a magyar alföldi paraszt hasonló vonásaira); hogy a parasztság egyéni önállósága nem fejlődött ki, továbbá, hogy kollektív hatások, kollektív társas működés s élés (az orosz paraszt nem szeret kint élni tanyáján, hanem falujában, de ez talán lehet a közös birtoklás eredménye is) a parasztságban mélyen rejtve élő víziók, fanatizmus fejlődtek ki. A nagy tömegű, egyöntetű nép lassan változik, ragaszkodik a meglevőhöz, a belső ellentétek hiánya miatt nem ösztönzi a haladás vágya.

A műveltség és ipáros-kereskedő középosztály hiánya mellett: részben ezért sem lehet hamarosan népuralmat biztosító parlamenti kormányformát Oroszországnak adni; s a ma meglevő, mély gyökerű és a primitív népet kevés reformmal kielégítő kormányzatát eltörölni.

A belső hegységek által övekre nem osztott egyetlen síkság s az ennek következtében észre nem vehető átmeneteiben egységet alkotó orosz klíma létrehozta lelki, jellegbeli tulajdonságok hátráltatták eddig az orosz ipar kifejlődését, s közvetve az általános műveltséget is.

A síkság határtalansága — a természetes határok korlátozásának hiánya — gátolta az által, hogy a szaporodó népesség nem volt kénytelen összehalmozódni, sűrűsödni nagyobb városokban, hogy földmivelés helyett iparral keresse kenyerét, mint Nyugateurópa nemzetei. Ha nagyon megszorodott az orosz falu és város lakossága, ha kevés volt a falu földje: fölkerekedett — mint ma is — a falu egy része, asszonyaival, gyerekeivel, összes ingóságaival s új telepet, falvat alkotott Oroszország, vagy Ázsia szomszédos gyér népességű gazdag alföldjein. A közös földbirtoklás rendszere, az orosz csinovnik s az »Atyuska« hatalma kísérte a parasztot mindenüvé. Föld hiányában nem kellett ipari munkára adni magát, sem városba költöznie, hanem kiköltözött barátaival, rokonságával, családjával új földmives községek alapítására. Nem keletkezettek ezért nagy ipari-kereskedő városok; sem iparból élő polgárság. A mi, relative nem nagy ipara van Oroszországnak, az nem természetes fejlődés, hanem erőszakolt iparteremtés eredménye; agyaglábon is, a kormány rendelkezésein nyugszik ez a sok teherrel járó ipar.

Az éghajlati viszonyok gátolták a fejlődést azzal, hogy a hosszú — s nagyon kemény szárazföldi tél — a mit nem enyhíthet a tenger paradus szeleinek áramlata — hosszú munkaszünetre kárhóztatja a lakosságot. Ez önkénytelen munkaszünet, korlátozott munkaidő, a jobbágyság felszabadítása ellen jóideig, a főargumentuma volt az orosz földes uraknak, akik azt állították, hogy a hűvös éghajlat miatt, csak nagyban és robot munkával lehet a földet haszonnal művelni. Azt is észrevették már, hogy Oroszországban s észak felé azért csökken az ország közepén még igen élénk ipar, mivel az éghajlati szélsőségek a lakosságot északon restebbé, elégedettebbé, lassubbá, kevésbbé vállalkozóvá teszik.

A hosszú téli munkaszünet unalmas, kényelmetlen, szobában való élésre kényszeríti a parasztot; az örömtelen tél alatt ráér foglalkozni, ha kedve tartja, önmagával, a lelke és családja dolgaival. Azt a kevés gondolatot, a mit ismer, minden oldalról megismeri, meghányja-veti, át meg át gondolja, azért ragaszkodik is ahhoz, megingathatlan kitartással.

A hideg éghajlat miatt szobába szoruló életmód, téli tétlenség, a barátkozásra való erős hajlandósága együttesen okozzák az orosz paraszt közmondásos iszákosságát, mely sokféle nyomoruságának, romlásának is alapjává lesz. Az iszákos parasztok egész falva, kerülete adósa lesz az uzsorás koreshároshoz, a ki minden keresetét elveszi, azonkívül a parasztot, a kamatok fejében, mint régen a földes ur, heti 1—3 napon ingyen dolgoztatja, legfeljebb ujjal egy kis pálinkát ad neki. Az éghajlat előidézte restségnek tulajdonította már Montesquieu azt, hogy keleten a törvények oly kevésbé fejlettek. »Egy muszkát nyuzunk kell, ha érzékennyé akarjuk tenni«, írta az *Esprit des lois* (14-18.) lapjain.

Az éghajlat okozta több kedvezőtlen hatást, a haladó műveltség majd ellensúlyozza. A klimatikus viszonyok különös jelentősége, melyet a nép jövőjére gyakorol, részben abban van, hogy az óriási kiterjedésű birodalomban éjszak és dél népei között, még annyi különbség sem fejlődik ki, mint a mennyi az Unió-

ban van, mivel az ország egy éghajlati övet alkot, s főként mivel nyugat-keleti irányban, a párhuzamos körök közt nyulik el: nagyjában ugyanazon éghajlati övekben fekszik a birodalom főtömege. Ez identikus övek, egyformává teszik az orosz és a nem oroszok életfeltételeit, foglalkozását, élete módját, szokásait, jellemét, s így elősegítik az összevegyülést, növelik az orosz nép veleszületett beolvasztó erejét. E természeti erők már az állam öntudatos hódítása és oroszosító politikája előtt, természetes alapot adtak Ázsiában az orosz uralomnak. Ha pedig öntudatos politika is támogatja ezt minden eszközével, csodákat mivelhet.

Másrészt az Oroszország jövőjére igen jelentős befolyása lesz annak, hogy nyugatról-kelet felé, az éjszaki mérsékelt övben terül el a lakottabb művelhető föld. A klimatikus mérsékelt öv összeesik az u. n. műveltségi övvel. A történelem bizonyossága szerint, az utóbbi néhány ezredév legnagyobb eredményű, leg-hatalmasabb történeti fejleményei a mérsékelt égövben jöttek létre. Az oroszország gazdasági jövőjére biztató jelenség, hogy a mérsékelt égöv adja legnagyobb számmal a legmunkabiróbb, legfoganatosabb munkáju, energikus egyéneket, a kiknek kezdeményezésétől, egyéni tehetségétől függ az ipari, kereskedelmi vállalatok sikere.

Az Oroszbirodalom politikai, katonai, erejére, erejének hathatós alkalmazására, birodalmának védelmére s kormányzására és egységben tartására döntő befolyása lesz: egyetlen, meg nem szakított százazföldi kiterjedésének. Csak más nagy birodalommal, pl. a Britbirodalommal kell összehasonlítani, hogy megértsük ezen ténynek valódi értelmét. A Britbirodalom afrikai, indiai, ausztráliai, amerikai gyarmatainak védelme, mily rendkívüli nehézségeket okoz tengeren, a nagy távolság, a hajók, a katonaság és fölszerelés késedelme, a tenger veszedelmei következtében: ezt láttuk a búrháború idején. Pedig Nagybritánia az egyetlen állam, a mely hajózásának mai legtokéletesebb fejlettsége következtében meg tudta tenni azt, hogy Európából védje dél-afrikai biztokait. De milyen áron, mekkora kockázat és veszedelmek, másnemű, pl. kínai érdekeinek feláldozása, elhanyagolása árán! És ez a háború nem is volt egyszerre szárazföldi és tengeri háború! Nem is folyt egyszerre a birodalom minden tagja ellen!

Mekkora veszedelmek fenyegetik a tenger által elválasztott és csak tengerről védhető kolóniákat, könnyen megérthetjük, ha elgondoljuk, hogy ma nem volna meg a szibériai vasut, melyen Oroszország Mandzsuriába szállítja katonáit, hanem csak tengeren volna kénytelen szállítani katonáit, a százezreket (legnagyobb hajóin sem tud 3000-nél többet) összes fölszereléseikkel, élelemmel, lovakkal, ágyukkal!

Viszont, mennyivel hathatósabban tudná védeni magát, ha szibériai vasutja nem egyes, hanem többes vágányú lenne, a minek megépítése különben a képzelhető legtöbb: kétévtized kérdése lehet! Az Oroszbirodalom kontinuitása megóvta őt a többi birodalmat fenyegető súlyos veszedelemtől, attól, hogy részei elszakadva, önálló, független államokká váljanak. Még ha olyan részekre törne is valaha, mint a kínai birodalom,

mint annak példája mutatja, az együttműködés, közös védelem lehetősége, a népesség együttérzése, együttmaradása, hosszú századokon át lehetséges. De az Oroszbirodalomnak ilyesféle szakadása a XX. század folyamán, a kormányzó osztály teljes vaksága s örültsége nélkül, teljesen kizártnak tekinthető. Még a rossz kormányzás, sokféle külső vereség sem törheti szét a mai birodalmat, melynek egysége természeti, gazdasági s ethikai kényszerűség eredménye.

Egységes fajú, nagytömegű uralkodó népesség: elengedhetetlen kiegészítője a fizikai egységnek; ezt azonban mint látjuk később, Oroszország szintén birni fogja. A legerősebb uralma; a terület egysége; a faj nagytömegű egységes népe; a közlekedés javítása; az ázsiai orosz uralom könnyen meg nem ingó, sok külső, belső vihart kibíró alapjai.

Azt mondhatjuk azért, hogy az Oroszbirodalom olyan összeműködő, természeti alapokon nyugszik, mint a sok ezredéves Kinaibirodalom. A történelem zivatarai nem változtatják meg, mivel mélyebben nyulnak gyökerei, mint a mennyire a történelem hullámai érnek és mivel egymásra utalt tagjai egyensúlyban tartják egymást. Csak a legrendkívülibb történelmi viharok és a társadalom belső teljes felbomlása együttesen fenyegetik veszedelemmel egységét. Ez egység; egymásra-utaltság érzetét; a viribus unitis cselekvés mérhetetlen hasznát ad oculos demonstráló belátást; a faji, nyelvi, vérbeli kötelékek szorosabbá tételének szükségét, tudatát folyton növelik a társadalmi, műveltségi, politikai érdekek és főként a gazdasági világverseny együttműködésre szorító ereje és a közlekedés nagyszerű fejlődése.

Az orosz föld természeti gazdagsága.

Habár a birodalom fizikai tulajdonságait s egészen sajátos földrajzi helyzetét nem azért vizsgáltuk, hogy abból, mint természeti kényszerűségből vezessük le jövő nagyságát, hatalmát; azt azonban bizvást vallhatjuk, hogy e tényezők tudatos számba vétele nélkül, helyes, vagy megközelítőleg helyes ítéletet: az orosz világhatalom politikai s gazdasági állandó tényezőiről, világhelyzetéről, három világhatalmi faj, négy világvallás, két világkultura közé ékelődött primitív orosz nép jövőjéről senki nem alkothat.

Fontos mindezt ismernünk azonfelül azért is, hogy megtudjuk, milyen alkalmat nyújt az ország földrajzi helyzete a természeti erőforrások, a föld termésének, ásványkincseinek, erdősegeinek kihasználására, értékesítésére.

A föld termőerejének, a termelés fokozása lehetőségének, ásványkincseinek ismerete nélkül pedig nem mondhatunk véleményt a birodalom gazdasági jövőjéről. Sokféle szunnyadó potencia, életre-keltést váró sokféle gazdasági energia hever az orosz föld felszínén s belsejében érintetlenül. Erőforrásainak gazdagsága, elaszticitása tekintetében az Oroszbirodalom vetekszik az amerikai Unióval, vagy is második a világon. Ha földjének sokféle alvó erőit az orosz nép, nem keltette is eddig életre, a miatt bánatra nem igen van oka. Vigasztalhatja magát

azzal, hogy eddigi indolenciája jövőjének nyereségévé válik, mert az Unió kivételével, — a mai összes nagyhatalmak rohamosan kimerülő természeti erőforrásaival szemben: Oroszországnak annál több ereje maradt a jövőben való értékesítésre.

Az Oroszbirodalom tudvalevően; óriási síksága s a meleg párákat küldő déli tengerek távolléte miatt óriási klimatikus zónákat alkot, geográfiai fekvésének megfelelőleg. Az éjszakai fagyos sarkvidék zónájával párhuzamosan az ész. 38° és 78° s a k. h. 17° és 190° közt terül el; roppant kiterjedésénél fogva, a maga közel 24 millió négyszögkilométer területével egész kontinenst alkot, klimatológiai tekintetben nagy különbségeket mutat. Északon arktikus állandó fagyos; lejjebb középfőmérsékletű s déli melegebb zónákat alkot, nem a föld felszínalakulata, hegyiségek, szél és esőválasztó vonalak bősége miatt, hanem földrajzi fekvése s talajának természete miatt. E három éghajlati öv azonban nem válik el rögtön, élesen egymástól; a hegységtelen síkságon észak és dél, kelet-nyugat irányban akadálytalanul fújó szél- és légáramlatok kiegyenlítik az éles ellentéteket, szeliddé, fokozatossá, lassan észrevehetővé teszik az átmeneteket.

A klimatológiai feltételektől függő növényzet, a birodalom nyugat-keleti irányú, hosszú elnyulása miatt, az azonos szélességi fokok között az egész birodalomban azonos.

A nyugat-keleti irányú, kontinentális klimájú, geográfiailag egységes síkság növényzete, állatvilága is sajátosan egységes, egyhangú. Északázsiát és Keleteurópát: vagyis az Oroszbirodalmat — a Balti-tenger és Csöndes-tenger között, a Jeges-tengertől dél felé az 50° fokig — Blagovesenszk, Szemipalatinszk, Kajmacsin, Kiev, Krakkó vonaláig, egyugyanazon növénytakaró borítja, t. i. északon: a mohot, zuzmot, bokrot termő, fagyos klimájú és mocsaras talajú tundra; középen: ősröngyerdő s szántásra, vetésre alkalmas lösz vidék; délen pedig: a legsűrűbben benépesedett, ma leginkább művelt fekete föld zónája, buza, köles, rizs, kukoricza, szőlő, gyümölcs termésével. Mindhárom növényes klimatikus zóna áthúzódik az egész birodalmon. A legészakibb fagyos, alig pár hónapon át, fölengedő tundra vidéken Oroszországban és Szibériában is gyér lakosság tengeti halászatból, mammutagyar ásásból, életét. Az erdőöv, mondhatni, a kevés lokális irtásokat leszámítva, — megszakítás nélkül húzódik Finnországból az Uralon és egész Szibérián át a Csöndes-tengerig, nagyszabású halászáti, vadászati állattenyésztési alkalmakat, foglalkozást nyújtva a szintén gyér lakoságnak. Ez erdőöv lösz rétegeivel s kellemes, nyáron meleg klimájával igen termékeny gazdag földet kínál a művelésre, kalászos növények termelésére is, mely itt már megterem; a tavaszi árpa, augusztusra már megéri a jakutok földjén az északi szélesség $62^\circ 2'$ alatt is, tehát magasabb é. sz. fok alatt mint Amerikában, a mit az magyaráz meg, hogy a juliusi isothermák Szibéria észak-keleti részében mind magasabbra, a sarkkör felé emelkednek.

A földművelés határa Európában az é. sz. 59° , Nyugat-Szibériában az é. sz. 61° , a folyók mentén a $62^\circ 2'$, Kelet-Szibériában a 60° észak felé. Kalászos növények buza, a főexport-cikk, rozs, a lakosság kenyéradója, árpa, kukoricza, köles, rizs,

len, kender stb. mindenütt termelhető a birodalomban az é. sz. 59° alatt. A Volga, Don, Dnjeper, Nyugotszibéria, Altáj vidékén s az Amur völgyein termelt gabonafélék versenyeznek Amerika prairiejeinek terményeivel; minőségét csak a magyar alföld termése mulja felül; bár a földművelés kevés kivétellel, mindenütt a legprimitívabb extenzív módon történik; a föld termőerejét kirabolják inkább, mint észszerű gazdálkodással használják, mégis a világnak második gabonatermő állama az Oroszbirodalom.

Klíma és növénytakaró szempontjából megkülönböztethető a birodalomban még egy negyedik meleg öv is. Ebben azonban már csak egyes részek a Kaukázus, Transzkaspia és Turkesztán, valamint Mandzsúria tartoznak. Ezeknek meleg éghajlatú, termékeny földje megterem mindenféle gyümölcsöt, szőlőt, rizst, festőnövényeket, indigót, pamutot, teát, olajbogyó növényeket. Mig az Altáj s Pamir fele a pusztákat elborító buja fűtakaró tavasszal és nyárelején, állattenyésztésre, tej, vaj, sör, szőr s hasonló állati termékek nagyarányú produkálására kínál alkalmat.

Habár az Oroszbirodalom geographiailag egységes síkságot alkot, mégis tévedés volna azt gondolni, hogy az egész termékeny s művelhető alföld. Az egész birodalom művelhető termő területének nagyságáról eddig pontos, hivatalos adataink nincsenek, mert Szibéria, Turkesztán területeiről megbízható méréseket még nem kaptunk. Adatok dolgában egyes tudósok, államférfiak megbecslésére hozzávetőleges számítására vagyunk utalva, kik egy-egy részt felkutatva, arról könyveikben számot adtak.

Ez egyes adatokat sem kísérelte meg eddig, tudtommal senki összefoglalni. Az alábbi kísérlet így az első ilyesféle lesz. Számításaimban a régebbi Jandricev, Bohol, Nordenskjöld, Lansdall, Schultze, Gävernitz, Brüggén s az utóbbi évek angol, amerikai íróinak, mint Beveridge, Fraser, Shoemaker, Gerrare és Vámbéri e nemű becsléseit, valamint az oroszok által 1893-ban és 1901-ben a chicagói és glasgowi kiállításokra kiadott két nagy statisztikai dolgozat¹⁾ adatait vettem tekintetbe. Az egyes részekre vonatkozó adatok nem mindig egyeznek, nem egyszer ellentétesek. Ezeknek kellő megfontolása után mondható, hogy az egész birodalomnak mintegy negyedrésze termő, művelhető csupán.

Az egész 2350 millió hektárból művelésre alkalmas 631 millió hektár és pedig: Európában 371 millió, Kaukáziában és Ázsiában összesen 260 millió hektár.

A 631 millió hektárból jelenleg művelés alatt van 112 millió hektár az egész birodalomban és pedig: Európában 98 millió hektár, 14 millió pedig Kaukáziában és Ázsiában.

A szaporodó népesség tehát még jó ideig találni fog bőséges alkalmat; a földművelés terjeszkedését térszüke nem gátolja, bár nem szabad felednünk, e művelhető lőszréteges földnek legalább jó felét erdőség borítja.

A szántott területek mindenik részének összes évi terméséről nincs pontos statisztika. A hivatalos 72 kormányzóságának:

¹⁾ »*The Industries of Russia: Agriculture, Forests, Manufactures and Trade*« transl. by J. M. Crawford, 5 vols; St.-Petersburg, 1893.; »*Russia: its Industries and Trade*« edit by Lodijenszky and others Glasgow 1901.

Oroszország, Lengyelország, Észak-Kaukázia, Szibéria, Pustasági kormányzóságok összes termését mutatják az alábbi adatok eredeti orosz mértékben (1 pud = 16.36 kg.):

Gabonafélék	1897–1901. évi periódus alatt egy évi átlag termés	1902. évi összes termés
p u d o n k é n t		
Buza	699,303.000	1.009,121.200
Rozs	1.233,885.000	1.425,120.300
Zab	677.763.000	824,685.900
Árpa	332,128.400	449,592.600
Különféle	296,672.500	339,758.500
Összesen . . .	3.239,751.000	4.108,278.500

Összes gabona termése a 72 kormányzóságnak volt 1897–1901. alatt évi átlagban, átszámítva 530,332.636 mm. és 1902-ben volt 672.1 millió mázsa.¹⁾

A termés főexport cikke a buza s a nép főtápláléka a rozs, buzatermés volt 1902-ben 165,092.229 mm., ezzel szemben Magyarország buzatermése 1902-ben volt 49,788.000 mm. és rozs 14 millió mm. kerekszámában. Az Oroszbirodalom 72 kormányzóságának évi burgonyatermése 1730 millió pud, vagyis 283 millió métermázsa. Szénatermése a 72 kormányzóságnak 1902-ben volt 545 millió mm., mintegy 70 millió katasztrális holdon.

Bortermése 1899-ben, Vladikaukáziában az eladásra termelt szőlőt nem számítva, 645.145 hektoliter volt 101.000 hektár területen; az utóbbi évek alatt azonban a szőlőterület is emelkedett. 1902-ben már 146.000 hektár föld volt itt szőlővel beültetve Vladikaukáziában. Kuban területén 1897-ben 146.000 tonna dohány termett 16.000 hektárnyi területen. A teatermelés is terjedni kezd Kaukáziában.

Ha már most az összes termés után azt vizsgáljuk, hogy miként oszlanak meg a tulajdonképeni Oroszország és ázsiai nagyobb tagjai között a szántott és szántható területek: érdekes eredményre jutunk. Voltaképen csak a részek mai termésének s szántható területei még el nem foglalt földjeinek részletesebb — bár vázlatos — ismerete után láthatjuk, hogy hol van tere az oroszországnak a jövőben való terjeszkedésére, szaporodására, ha ezután egy talpalatnyi földet sem hódítana meg többé.

Európai Oroszország (Finnland kivételével) 501 millió hektár területéből, szántásra alkalmas 371 millió hektár, vagyis két harmadrésze; terméketlen egy ötödrésze. Ténylegesen művelnek ebből ma 98 hektárt, egy ötödét az országnak, míg két ötödrészét erdőség borítja.

A híres televény fekete föld öve a Fekete-tenger északi partján 320 km. széles övben 91,057.000 hektárt foglal el, ezt művelik legjobban; ez a legnépesebb rész, itt terem az exportált buza jó része, sőt ez a régió élelmezi tulajdonképen a európai 120 millió főnyi oroszországot.

¹⁾ *Statesman's Yearbook* 1903. és 1904. évf. London.

Orosz- és Lengyelország területe, a föld természete szerint a következőleg oszlik meg: ¹⁾

A z ö s s z e s f ö l d b ől		Magántulajdonból
szántható . . .	135,025.106 hektár	42,385.539 hektár
legelő, rét . . .	67,911.996 »	24,607.666 »
erdőség	168,711.113 »	46,840.874 »
nem művelhető	85,799.186 »	18,609.966 »
összesen	457,447.401 hektár	132,444.045 hektár

Érdekes tudnunk európai Oroszország földjének miként való felosztását, mert a lakosság majdnem kizárólag mezőgazdaságból él. A felnőttek 81·2 percztjének foglalkozása gazdálkodás, földművelés; 5·6 perczt erdei munkát, faszállítást végez; 2·8 perczt halász, vadász, városban élő kereskedő, vasuti alkalmazott, hajós; ugyanannyi nomád vagy állattenyésztő. Összesen: 92·4% él közvetlenül a földből. Száz milliót meghaladó földművelő népességét eltarthatja-e az országnak ma művelt egy ötödrésze?

Ime e részletezés azonnal rávezet európai Oroszország legnagyobb bajának egyikére. Az országnak nem terem minden része; ma csak déli kisebb fele szántható, az évente e kisebb részen termő 85—115 millió mm. m.-mázsa között váltakozó buza-termése, a melynek jórészét exportálják, Schulze-Gävernitz szerint azért, hogy »javítsák a kereskedelmi egyensúlyt s ugyan akkor csökkentik a paraszt kenyérfogyasztását«, továbbá az Európában évente termő 195—230 millió mm. között váltakozó rozs termése épen elég volna belső fogyasztásra, kivitelre a lakosság buza-fogyasztásának erőszakos csökkenése nélkül nem igen sok gabona jutna. Ha az európai Oroszország összes buza- és rozstermését a lakosság otthon fogyasztaná el, a mostani alacsony 38·6 kg. buza-fogyasztás fejenkint 18 kg.-mal emelkednék; a mostani per capita: 150 kg. rozsfogyasztás pedig 16·36 kg.-mal emelkednék; a rozs és buza együttes fogyasztása tehát a mai 188·6 kg. helyett 223 kg. lenne. Más szóval, ha Oroszország semmit nem exportálna, lakosságának kenyérfogyasztása hasonlítana a francia nép kenyérfogyasztásához, a hol fejenkint 229·5 kg. kenyér jut mindenkire.²⁾

Bár úgy tekintik Oroszországot, mint Európa granáriumát, mégis, mint e gondos számítások mutatják, a parasztság nem táplálkozik kielégítő módon. Ha pedig gyöngé termés van, 12—20 millió szerencsétlen paraszt éhezni, nélkülözni kénytelen, barmait elprédálja, évekig tartó nyomorba esik. Az oroszországi éhínségek másfél évtized óta minden 3—4 évben ismétlődnek, úgy hogy már sokan a híres fekete föld kimerüléséről beszélnek és hogy a föld kénytelen minden 3—4 évben, szűk termést adván, pihenőt venni ereje pótlására. S habár valószínű, hogy ez túlzott állítás, e nézet azonban még sem teljesen alaptalan. Az orosz paraszt semmi földjavítót nem használ; a hol mesterségesen javítják a földet, ott is csak felületesen történik a javítás. A három táblás rendszer, a gabonafélék forgatása korlátolt és az ugar nem elégséges a föld termőerejének helyrehozására. A paraszt, mint

¹⁾ »The Statesman's Yearbook«, London 1904. évf. 1056—1059 l.

²⁾ V. ö. »Daily Mail Yearbook« 1904. évf. 211. l. és »The American Almanac« 1904. évf. 587. l.

ősei ezer esztendővel ezelőtt, sok helyütt faekével túrja fel földjét, mely sem kellőleg fölszántva, sem gondozva nem lévén, nem csoda, ha nem váltja be minden évben a gazda reményeit. Másrészt a modernebb gazdálkodású földesurak földjén termett gabonát exportálják évente mindinkább növekedő arányban, úgy hogy szűk termés idején, nincs az országnak elég tartaléka. Bár az orosz törvények szerint minden község tartozik egy községi gabonaraktárt, állandóan gabonával telve tartani, hogy szűk termés idején azt kioszthassák a község lakói között; továbbá a kerületi községtanács pénzalapról is köteles gondoskodni, s ha a községi készletek nem elégségesek az inség csillapítására, a központi kormányhoz fordulnak segítségért. Azonban, mint minden egyéb, úgy ez a rendelkezés is, jobbadán papiron maradt. Az orosz paraszttól a közraktárak részére évente rendszeren beszedett termést akkor sem adják a raktárfelügyelők az orosz parasztnak vissza, mikor újjal cseréli ki az előző évi gabonát. Vagy tönkremegy az egész készlet a gondozatlan raktárakban, vagy ellopják a »nép ügyének gondozói« s mikor beüt az inség, a parasztnak nincs segítsége. Rendszeren a központi kormánytól kapnak a községek pénzt és gabonát, mint kamat nélküli kölcsönt s ezzel újabb alkalom nyílik a szerencsétlen nyomorult nép kizsárolására, adósságba verésére. Valóban az orosz tisztviselők, a népnek e kegyetlen, lelketlen hóhérai, szövetkezve a falusi szatócscsal, korcsmárossal, uzsorással: gazdaságilag a legrettenetesebb rabságba döntötték ezt a gyámoltalan parasztságot. A tömegnyomor alig hihető arányokat ölt egy-egy szűk termés idején. De általában szegény ország ez a dúsgazdag Oroszország; talán »sehol sincs olyan általános, egyhangú, sivár szegénység« mondta Henry Norman, a nemrég kinevezett oroszországi angol követ, mint itt. Alig is lehet az másként, a hol a lakosság 92·4 százaléka függ közvetlenül a mezőgazdaságtól és alig hasznosított óriási erdőségtől, mely az országnak két ötöd-részét borítja el. Ugyanis a Kiev, Tula, Kazán városok közt húzott vonaltól északra az erdőöv terül el, fel egészen a Fehértenger sarki vidékéig, a tundrák mohos, lápos, mocsaras, puszta, fagyos vidékéig. A nagyjában Kiev és Pétervár közötti erdőövben a földművelés csak mellékes nyári foglalkozása a lakosságnak ott, a hol az erdőirtások ezt lehetővé teszik; a mezei lakosság erdei munkából él, a városok pedig a régi orosz iparnak székhelyei. Az orosz iparos vidék ma is Moszkva és Kiev nagy vidéke, a hol a háziipar, helyesebben paraszti ipar és az újabban szervezkedni törekvő iparí házi munka legjobban virágzik. A középső Volga és Káma vidékétől északra a sarkvidéki tundrákig majdnem megszakítás nélküli rengeteg erdőség van, mely a közlekedést is gátolja. Az orosz sikságtól nyugatra, Lengyelországban és a balti tartományokban hatalmas, nagy kiterjedésű erdőségek, bányavidékek váltakoznak kellemes éghajlatú, termékeny és jól művelt szántóföldekkel. Bár Lengyelországnak 53·2%-a szántóföld és 40·7%-a legelő és erdőség, mégis gabonabevitelre szorul a lakosság; évente 36 millió korona értékű gabonát importál a fekete föld vidékéről, újabban Szibériából; hasonlóképen 30 milliónál többet ad ki importált kenyérre évente a

balti tartományok lakossága; Finnországnak 64⁰/₀-a erdőborította terület, egész területének 12 perzentjét víz, tó, folyó borítja, ugyanannyi a lápos, vizenyős talaj, csak egy tizedrésze művelhető, de ennek is fele leelő.

A nagy európai orosz síksághoz kelet felé csatlakozó Kaspi-tó körüli puszták átmenetet alkotnak Európa és Ázsia között; a Kaspi-tótól 220 km-re is a tenger színe alá süllyed a talaj felszíne; művelésre is alkalmas volna, ha öntözhető volna, mert a nyári forróság kiégeti a talajt, mint Szádeczky Lajos dr.-nak a gr. Zichy-féle expedícióval tett festői utleírásából is tudjuk. Turkesztán, nem számítva hozzá Khiva és Bokhara kánságait, három akkora területet foglal el, mint Franciaország; Kína, Perzsia párkány-hegyei, Afganisztán s északon Tobolszk és Tomszk kormányzóságok között. Óriási síkság ez (a szibériai alfölddel együtt 15 millió km²), melynek egy része a tenger színe alá süllyed ma is, azaz a talaj felszíne 26 méterrel alacsonyabb a Fekete-tenger vízszintjénél. A síkság középső részét, régen nagy tenger borította, melynek a Kaspi és Aral részei voltak, ez a hajdani tengerágy ma is sós, homokos, szikes, terméketlen pusztaság; mert a nyári esőtlen forróság kiégeti, folyóvíz pedig nincs, a víztől távol, a lakosság »folyó és kútvíz hiányában az esővizet ciszternákban fogja fel, azokban fürdenek, vesznek lábvizet s azokból merítik a vizárusok juhbörtömlőkbe az ivóvizet«. Bár Bokharáról írja ezt Szádeczky dr., de elmondható ez Turán többi víztelen sivatagjairól is. Ily helyeken tavasszal és nyáron a dús esőzés következtében, ha kinő is a fű, óriási füves, gyepes legelőket alkotva, e kora nyáron bekövetkező forróság kiégeti azt. A déli hegyek aljában elterülő alluvialis talaj azonban háttartalanul buja termékenységgű s egész Turkesztán ilyen, a hol mesterséges öntözéssel, vagy a folyók völgyében vízzel táplálható a növényzet.

Turkesztánban kétféle szántóföld van, öntözött és nem öntözött, u. n. bogarni; a kettő együtt 2,469.479 hektárt tevő kitűnően művelt föld, lósz rétegeinek termékenysége felülmúlja a fekete földet is, ezt a lószréteg mélységének tulajdonítják egyrészt és az öntöző vízből a talajba jutott, felbomló ásványanyagoknak másrészt. »Továbbá természetes talajjavítót kap a föld a levegőből nagy mennyiségben belejutott faporból is.« A klíma változatossága a mély fekvésű oázok és a hegyaljai lejtők között sokféle termelést tesz lehetővé. Mégis a közlekedés és a mesterséges öntözés lehetősége a legfontosabb itt. A transzkaspiai vasút megépítése, az építés alig elhíhető nehézségeinek legyőzése, dicsőségére válik az orosz energiának, kitartásnak mindenha. Az igaz, hogy nem a lakosság érdekeit nézték az építésnél, hanem katonai, politikai célok vezették a kormányt, de a kereskedelem is fellendült itt nagyon, miről két magyar utazónk: Vámbéri Ármin és Szádeczky Lajos jól ismert műveiből, a külföldi utazókénál megbízhatóbb tájékozást nyerünk.

Az öntözés, csatornázás kérdése azonban, mely az esőtlen területen a legfontosabb, mert — Rohrbach szerint — a »Hindukus és Kaspi között a civilizáció kérdése«, a kérdés megoldása eddig nem látszott az orosz kormányzat érdekében levőnek,

mert eddig ennek javítására semmit sem tett. A vízhez jutó területek főterménye a buza és rizs, árpa, kukoricza, rozs, zab. A termés mennyiségét Turkesztánban és Transzkaspiában átlag 13 millió m.-mázsára becsülik évente, ebből 7 millió m.-mázsa buza; 2,317.000 m.-mázsa rizs; 1,944.000 m.-mázsa árpa. Az úgynevezett Steppék összes gabona termése 1902-ben s Statesman's Yearbook szerint 19 millió m.-mázsa volt. A mai gabonatermés nem volna elég a lakosság élelmezésére, ha nagyszabásu kerti művelés, mindenféle zöldség, híres dinnye, gyümölcs, szőlő bősége nem pótolná; Transzkaspiá pedig gabonabevitelre szorul, melyet Khiva, Turkesztán, Perzsia, Oroszország szállit neki. Nagyban természetnek itt olajtartalmu növényeket is, főként sok sesamumot, borsot, mákot, sáfrányt, lent és lenmagolajat.

A rostos növények közül a legfontosabb Középázsiaiában a pamut. A pamuttermelés Turkesztánban, Transzkaspiában és Vladikaukáziaiában alig egy évtized alatt nagy mértékben haladt mennyiségileg, s az amerikai pamut átültetése óta minőség tekintetében is; úgy hogy Oroszország nyers pamutját, erőteljes fejlődésnek indult iparához, részben a saját földjéről kapja már ma. A pamuttermelés pedig még csak a kezdet kezdetén van: annál nagyobb fontosságú lesz Oroszország iparában a közel jövőben. E termelési ág expanzív irányát mutatja az a tény, hogy az 1901. évi pamutdrágaság idején, midőn az amerikai importált pamut ára 7 rubelről 11-re szökött, s az ázsiai pamutnak Oroszországban nagy kelete lett, egy év alatt csupán Ferganában 30⁰/₆-al több pamutföldet műveltek, mint az előbbi évben. Egész Középázsia pamuttermelője 1901-ben 446.000 hektár volt és termése 1900-ban 12.400 torna; 1901-ben 9.000 tonna nyers pamut. A pamuttermés hektáronként változik a terület szerint, így Ferganában — most fő-pamuttermesztő hely — 1 deszjatina (1.093 hektár) 60 pud (1 pud = 16.36 kg.) nyers pamuttermést ad. Mervben 50 pudot, Taskendben 30 pudot. Egy pud (16 kg.) nyers pamut csak 4¹/₂ kg. körüli tiszta pamutot ad s így Turkesztán legtermékenyebb pamutföldje 245 kg. körüli tiszta pamutot ad 1.093 hektáronként, míg Amerika hasonló területe 360—490 kg. tiszta pamutot ad. A jelenlegi pamuttermelés azonban Moszkva gyárai szükségletének csak egyharmadát fedezi, de remélik ott, hogy az amerikai és indiai pamut teljesen kiszorítható lesz nemsokára Oroszországból, ha a pamuttermelés Turkesztánban általánosabbá lesz. Mert ma még nincsenek pamutábrák, hanem mindenik gazda ¹/₂ vagy ³/₄ hold földet fordít csak pamuttermelésre, mely így is nagyon jövedelmező a gazdának és munkásnak egyaránt. A Taskend és Orenburg közötti vasutvonalat azzal a czéllal építette ki a kormány, hogy szibériai gabonával lássa el Középázsia lakosait, s a gabonaterméstől fölszabadult földeken pamutot termeljen. A csatornázás javításával tehát itt hamarosan nagy fejlődés várható.¹⁾

¹⁾ Rohrbach: »In Turan und Armenien« 155. lap; Krause: *Russia in Asia* I. f.: Vámbéri Armin sok cikke: dr. Szádeczky Lajos leírásai a Zichy J. által rendezett expeditió kiadványában. N. Crawford: »*The Industries, Manufactures and Trade of Russia*« 1903. III. kötet:

»*Foreign Office Report.*« Miscellineens Sr. No. 409, London, 1896.

Nagy jövője lenne itt a dohánytermelésnek is. Az állattenyésztésre roppant fontos, a gyep kora kiszáradása miatt egész Középázsiaiában a száraz takarmány. Az állattenyésztés, bár a puszták lakóinak főfoglalkozása, mégis kezdetleges fokon áll; a minőséggel nem igen törődnek, csak a lótenyésztés haladottabb a Kirgiz és Turkomán törzsek között. Turkesztánban és a Kaspin túl volt 1,700.000 ló, 1,600.000 szarvasmarha, 15 millió juh, kecske, 866.000 teve, 100.000 szamár.

Ásványkincsei Turkesztánnak, a közlekedési eszközök és tőke hiánya miatt, tétlenül hevernek. Sok a kősója, és Ferganában nagy nafta-forrása van, de nincs tőke, nincs munkás.

A Kaspin túli vasut azonban már itt is kezdi éreztetni lendítő hatását.

Oroszország földmivelésének, gyümölcs, pamut, dohány, bor termelésének nagy jövőt ígér a Kaukázus hegység két oldalán elterülő két nagy síkság; a hegység pedig ásványgazdaságával, iparának lehet központja. Mert Kaukázia két síkságának területén a legváltozatosabb talaj és éghajlati különbségeket találhatjuk geográfiai viszonyai miatt. A Kaukázus északi síkja folytatása az orosz feketeföld zónának és nagyon termékeny; ott a mezőgazdaság és állattenyésztés a fő foglalkozás. Vladikaukázia két zárt völgye pedig, fekvése és éghajlata szerint különböző déli növények termelésére alkalmas. Így Kaukázus hegységen túl a nyugati részen sok az eső s meleg az éghajlat, ezért minden bőségben termelhető; kelet-felé haladva azonban, az ázsiai forró puszták kiszáritják,—keleti részében kevés az eső, s a mesterséges öntözés elengedhetetlen a termeléshez. Itt mintegy 1,100.000 hektár öntözött területet mívelnek, de még 1,500.000 hektár a csatornázás kiterjesztésével pamut, dohány, szőlő, kerti növények stb. termelésére könnyen felhasználható. Az éghajlat is meleg: nyáron a 3000 láb magas Eriván tetején is 36° C.

Az oroszország jövő fejlődésének és Oroszország világhatalmának, kontinentális terjeszkedésének alapja: Szibéria. Összesen 12·5 millió km.² területével majdnem felét teszi Ázsia törzsének s egyharmaddal nagyobb Európánál. Az északi mérsékelt és hideg övben terül el, ezért óriási rónasága nem mindenütt művelhető. Így a Jeges-tenger partjain 300—800 km. szélességben, itt is mint Európában az u. n. tundra-öv terül el, melynek lápos, ingoványos, 9—11 hónapig fagyott földjében mohon, zuzmón, szegényes bokrokon kívül más nem terem. Ettől délre egy óriási ösrengeteg erdőöv húzódik az Ural hegység és Csendes-tenger között 1800—2700 km. szélességben, melyet csak kevés helyen szakít meg irtott kiégett terület. S az erdőövhöz csatlakozik dél-felé a művelhető terület, mely elterül egészen a középázsiai erdős, ásványkincsben gazdag határhegyekig.

A szibériai alföldet ketté vágja nyugatról keletfelé a szibériai vasut mely, a nagy rónaságnak főközlekedési ere. E vasutól északra és délre összesen mintegy 700 kilométer széles termékeny öv vonul az Ural hegységtől a Bajkál vidékéig, a mely nagy termékeny alföldhöz, mely nem régen még tengerfenék volt, az Ural hegységtől délre eső nyílt rónaságon át csatlako-

zik a nyugotfelé 1150 km. és észak-délfelé 4000 km. széles európai orosz rónaság; délfelé pedig a Turán-kaspiai nagy medenczével olvad össze. Magának Szibériának termő területe azonban, területéhez viszonyítva nem nagy; az egésznek csak egy-hatod része termékeny, ennek az egy-hatodrésznek kell a többi 5/6 részt eltartani terményeivel. Azonban ez az egyhatod termő terület is egész agrikulturális birodalom, ha tekintetbe vesszük, hogy termő területe összesen 210–240 millió hektár között van, a legóvatosabb becslés szerint is: ebből 8 millió alatt levő lakossága, alig művel ma 6 millió hektárnyit. »Ha Szibéria termékeny rónáit egykor 20–30 milliónyi ember úgy benépesíti és úgy műveli, mint Indiána, Illinois és Jowa földjeit: akkor Szibéria minimum termő területe 38 millió embert tud eltartani. Ha pedig a mai Franciaországhoz vagy Németországhoz hasonlóan benépesítik és művelik: úgy 120 milliónál is több népeiséget tud eltartani. ¹⁾ Hozzá tehetjük, hogy ez a becslés, akkora kavicstalan fekete televény talajra, melyen oly sok és bővizű, legyező alakban szétterülő folyó van, melyek öntöző csatornázásra csaknem önként kínálkoznak, a legóvatosabb, melyet a valóság valószínűleg meghalad. Szibéria termő rónaságain a kalászos növények termelési határa az ész. sz. 62° 2'; a 60° szélesség alatt, buza mindenütt termelhető. S ha a szibériai vasút többszörös vágányú lesz, a közlekedés gyorsabb, könnyebb lesz, a népesség sűrűsége gyarapodik, a mai primitív gazdálkodás helyett intenzivebb módon művelik a földet: Szibéria gabona termése nagyon jelentős tényezője lesz a világpiacoknak. Amerika két gabona termelő nagy állama és Magyarország is, súlyosan megérezhetik azt.

A mostani primitív birtoklási és termelési rendszer mellett is, nagynak mondható Szibéria gabona termése. Így termése pudokban volt:

	Az 1897–1901. időszakban egy évi átlag	Az 1902. évben.
buza	53,545.700	51,165.700
rozs	34,927.200	35,790.200
zab	43,268.600	30,196.600
árpa	5,834.900	3,492.700
másféle	3,511.100	3,398.800
összes	141,087.500	124,044.000

Összehasonlítás céljából métermázsákban átszámítva, az 1897–1901 ciklus évi átlaga összesen: 23,081.921 m.-mázsa és 1902 évben; 20,293.598 m.-mázsa; csupán buza 1902. évben termett 8,370.708 m.-mázsa, ²⁾ és évi burgonya termése 3–4 millió m.-mázsa.

¹⁾ Arthur Beveridge: »*The Russian Advance*« 213 lap.

²⁾ *Statesman's Yearbook* 1901: Arthur Beveridge, konzuli jelentések alapján (*Russian Advance* 214 l). az 1902. évi termést összesen: 32,917.698 hektoliterre teszi s ebből a

buzatermés: . . .	30,796.000 bushel
rozstermés: . . .	23,080.000 »
zabtermés: . . .	34,078.000 »
árpatermés: . . .	2,628.000 » (1 bushel = 36.348 liter)

Kétségtelen bizonyítéka ez a föld termékenységének, melyet valóban csak akkor tudunk megérteni és méltányolni, ha ismerjük a birtoklási rendszer és a gazdálkodás módját. Szibéria 6—7 milliónyi lakosainak $\frac{2}{3}$ része orosz bevándorolt földművelő paraszt, ők művelik a földet, míg a török, mongol, finn, ugor eredetű őslakók: nomádok halászok és vadászok inkább. A bevándorolt, tudatlan parasztság fölött könnyen gyakorolhatja fenhatóságát a csári kormány, a mely le is foglalt minden földet Szibériában az államnak s csári családnak. Jog szerint minden föld, az állam tulajdona; a hegyek, erdők, bányák, szántóföldek egyformán állami birtokok s az állam haszonélvezetre adhat földet magánosoknak. Ezt az államtól használatra kapott földet, akár benszülöttség czímén, akár első foglalás, vagy művelés czímén mint a XVI—XVIII. század régi szabad bevándorlói is akár új kiosztás alapján birja művelője: örök jogon az államtól soha el nem veheti, az állam korlátlan joga az egész földre meg nem szűnik; a haszonélvezetre kapott föld sem el nem adható, sem adóssággal meg nem terhelhető. Kivételt csak a csár személyes birtokai, valamint a kozák tiszteknek adott birtokok s kozák községek közös földjei tesznek, melyeket »az államnak tett szolgálatok fejében« főként Amuriában, Mandzsuriában és Kirgiz-pusztákon kapnak; katonai kolóniák ezek, a melyekről még lesz szó később.

A bevándorló orosz földműves paraszt kap az államtól akkora földet, a mekkorát ő megművelhet, s melyen családjával megélhet; 15 hektárnyi — mintegy 7 magyar holdnyi — föld jut annak a családnak, melynek egy férfi tagja van; de a hol több fiú van, minden fiúra ad az állam haszonélvezetre 15 hektárt, úgy hogy egy-egy családnak 60, vagy több hektár föld is juthat, férfi tagjai szerint.¹⁾ A földet itt is, mint Oroszországban községenként, nem egyénekenként birják, néhol kerületenként, a családok a községektől kapják, s időnkint a közös földeket ujólag fölosztják a családokban esett változás szerint: a hol — sok a parlagon heverő termékeny föld, mint Közép-Szibériában és Kelet-Szibériában, ott az egyének, családok addig birhatják időleges újra kiosztás nélkül, a mig akarják.

A gazdálkodás módja a legprimitivebb. Egy-egy község letelepszik egy területen, ott az erdőt kiirtja, földjét beveti, s 2—3 éven át mindig gabona-félét termel a földben, azután egy évig ugarban pihenteti. Ezt ismétli addig míg a föld terem, ha a földet kiélte ily módon, újabb erdőt irt és a régi földet a legtöbbször, véglegesen odahagyja. Ha a földet nagyon kihasználják, gyakran az egész község együttesen tovább vándorol s új földet keres. Mesterséges talajjavításról, gépekről, intenzív művelésről szólni sem lehet.

Az ilyen birtoklási és gazdálkodási rendszer kiöli az egyéni kezdést, egyéni nagyobb tevékenységet, szorgalmat. Szibériában azonban föntartható, mert sok a szabad föld; a kétszázhusz

¹⁾ V. ö. Gerrare: »Greater Russia« 2-ik kiadás, 1904, F. Fraser: »Real Siberia«, 49. l.; Wolf von Schierbrand: »Russia« (Szibériáról szóló fejezetek); Jadrincev: »Sibirien«, V. f.; Leroy-Beaulieu: »Empire of Tsars«-val, 3.; »Foreign Office Reports«, London, Misc. Ser. 585. szám 7. lap és 2708. szám.

millió hektárnyi termékeny földből, alig művelnek hat millió hektárt. Legtöbb művelhető föld van Nyugatszibériában, mintegy 150 millió hektár, a mely különösen termékeny. Az itt művelésre lefoglalt 4,917.000 hektár földnek mintegy fele, 42 percentje búzával van bevetve; a búzatermés bőséges itt, a helyi fogyasztáson kívül évente nagy tömegű búzát exportál is, Szibéria többi részébe. A Balti-vidékekre és Turkesztánba, hogy ott a földet a gabonatermelés alól nagyszabású pamuttermelésre felszabadítsa. Nyugotszibéria azonfelül főtermőhelye a rozsnek (15⁰/o); zabnak (35⁰/o), árpának; burgonyát, kendert, lent, lenmagolajat, dohányt, stb. nagy arányban termel. A termelés még nagyobb lehetne, ha a forgalom nagyobb volna. De gyarló és drága Szibériából a szállítás; épen úgy saját zsirjában fuldoklik e gazdag föld, mint Magyarország is a vasutak előtt. A roppant gazdagság, mondhatni, használatlanul hever, mert gyér a lakosság; az utak rosszak, a folyókon szállítani pár hónapig lehet csupán, a vasuti szállítás drága; a lakosság nyersterményével valóságos rabló-gazdálkodást üz; az erdőket nyakra-főre pusztítja, a vadat czél-talanul öldösi: az iparcikkek csak drágán kaphatók. A szibériai vasut kissé javította ugyan a helyzetet s mióta megnyílt, nyugotfelé gyorsan növekedett a nyersárúk exportja, de a valóságos javulás még messze van.

Középszibéria felülete már hegyesebb, ezért kevesebb is ott a termékeny föld, mely 31 millió hektárra rug mind a mellett is; ebből azonban csak egy millió hektárnyit művelnek; a Bajkálon túli tartományban a művelhető terület még kevesebb: 1,520.000 hektár, Amuria tartományban 13,300.000 hektár; azonban amott tényleg csak 303.600 hektárnyit művelnek. E vidékeken is a termelés feltételei s a termés hasonlóak a nyugatszibériai viszonyokhoz. Az egész Szibéria rendszeres kolonizálására az orosz kormány csak 1896. óta fordít gondot. A föld minden gazdasága mellett is sokféle akadálylyal kell küzdenie ott, mert szegény tudatlan paraszt telepesei az állam segítsége nélkül semmire sem mennek. A gyarló közlekedés miatt az óriás terület szét-szórt népessége helyhez kötött, a nagy vidékek egymástól elzárva vannak, s gyakran megesett eddig, hogy míg a nyugoti rész alföldjének népe nem tudott mit csinálni bő termésével, a középső, északi, keleti lakosság a kenyértelenség sanyaruságai-val volt kénytelen küzdeni. A belső közlekedés fejlesztése első feladat, mert az által a keleti vidékek ásvány-kincsben igen gazdag hegyei, a körülöttük elterülő és közéjük ékelődő gazdag rónákkal olyasféle középpontjai lesznek az iparnak, kereskedelemnek, bányászatnak, mint az amerikai Unió keleti hegyes-, iparos-, bánya-vidékei. Egy értelmesebb, nagyszámu népesség minden föltételt bőségben megtalálhat ott, a mi az ipart s értékesítést nagygyá és nagyarányúvá teheti.

Az állattenyésztés, mint a lakosság főfoglalkozása a hegyes vidékeken, az erdő-övben és a Kirgiz-pusztákon és Nyugotszibéria déli részében igen fontos, mert a lakosságnak egyik fő foglalkozása; míg Nyugotszibéria földműves lakosságára nézve csak másodrendű. Egész Szibériában kezdetleges fokon van a tenyésztés; nem használják ki kellőleg az óriási, buja legelőket, réteket,

hegyoldalakat, erdővidékeket ; és nem tekintenek a minőségre sem. Inkább az a fontos, hogy legyen 1—2 lova, tehene, juha a szibériai parasztnak: a minőség nem számít, a lovaknál a fajra stb., a szarvasmarháknál a húsrá, tejre, más egyebekre nem gondolnak. Azért sok itt a javítani való: sokkal nagyobb számú barmot és jobb minőségűeket lehetséges ott tenyészteni, kissé több gondnal, pénzzel, fáradsággal; az élő állatoknak, mint állati termékeknek valóságos export-birodalmává tehető Szibéria. A bevándorló parasztság számának növekedése s a szibériai vasut már is kezdi javító hatását éreztetni, mert kapósabb lesz az Oroszország és Kína felé szállított hus, gyapjú, vaj, bőr, szaru stb. Az orosz hivatalos adatok szerint ¹⁾ 1900-ban európai Oroszországban 100 lakosra átlag jutna 25 ló, Szibériában 70 ló és három tehén, 12 juh, minden családra; a Bajkálon túl minden 100 lakosra jut 100 ló, 200 marha, 250 juh s 100 sertés, kecske stb.; a kirgizeknél 125 ló, 26 teve, 129 juh; Amuriában csak sertést tartanak a parasztok. A vaj-export a vasut kiépítése óta Szibériának legvirágzóbb kiviteli czikke. Öt évvel ezelőtt tej-, vajkereskedő még nem volt Szibériában és 1902-ben már 41 millió kg. volt a Nyugotszibériában készített vaj mennyisége, a melyből a vasuton mintegy 33 millió kg. vajat exportáltak a megtelepedett dánok, németek. Hetenkint ötször indul a 24 fagyasztóval ellátott vasuti kocsiálló vonat Hamburg, London felé vajjal és 1902. óta Kinába, sőt Japán felé is. A szibériai vaj összes értéke 1900-ban 265 millió koronát tett. A külfölddel való jobb összeköttetés nyugat és kelet felé, a vajkészítés javítása otthon, az állattenyésztés javulása: képzelhető milyen mértékben fokozzák a közel jövőben a termelést, a kivitelt és annak értékét. A vajkészítésből és szállításból azonban a lakosságnak eddig kevés a haszna, mert az idegenek monopóliumában van. De az orosz czári kormány itt is közbe lépett, állami megbízottakat küldve ki, a parasztság kitanítására és szervezésére. Általában az egész birodalomban: a Nagybritanniába való hús-, tojás-, vaj-, tej-kivitel nagy mértékben ösztönözte és buzdítja a birodalmi kormányt és lakosságot egyaránt az állattenyésztés javítására. Így a pénzügyminister, hivatalos jelentés szerint évi segítséget ad a »Moszkvai Gazdasági Egyletnek« azzal a feltétellel, hogy állandóan kísérletezzen a Nagybritanniába való hús-kivitellel, azonfelül évente tizezer rubelt használjon fel arra, hogy orosz gazdák és kereskedők évente látogassanak el az angol hús- és állati termékek fő piacára, hogy személyes érintkezésbe léphessenek az angol kereskedőkkel. Az orosz tevékenységet siker is koronázta, mert az utolsó 4 év alatt az élelmi szerek exportja Angliába óriási mértékben növekedett. Oroszország 1901-ben már 35,544.000 rubel értékű tojást, 27,008.000 rubel értékű tejterméket és 2,149,000 rubel értékű húst szállított.

A birogalom évi húsproductiója a föld egész húsmennyiségének $\frac{1}{5}$ részét teszi. Mig az Oroszbirodalom összes élő álla-

¹⁾ »Industries of Russia« 204—229. 1. és »Statesman's Yearbook«, 1904. évf. 1058. 1.

tainak száma ¹⁾ az 1900. évi hivatalos becslés szerint a következő volt :

Ló	25,961.706
Szarvasmarha	43,586.897
Juh és kecske	70,647.322
Sertés	14,000.000
Másféle	369.000

Csak az Egyesült-Államoknak sokkal fejlettebb állattenyésztése mérhető össze tömegére nézve az Oroszbirodaloméval, mert az Uniónak 1904-ben lova 16,736.524, szarvasmarhája 61,019.414, juha 51,680.000 és sertése 47,000.000 volt. Számra nézve körülbelül egyforma a két birodalom állatmennyisége, értékre és minőségre azonban az oroszoké nem mérkőzhetik teljes átlagában az Unió házi állatainak átlagos jóságával. Az Unió farmállatainak értéke 1904. év első napján 14.991 millió koronát tett;²⁾ míg az Oroszbirodalom összes háziállatainak értéke ennek csak fele és kétharmada között váltakozik, s a legszigorúbb becslés szerint is csak az 5000 millió koronát éri el. Kétségtelen azonban, hogy a lakosságnak és kormányának nagyobb figyelme, mit a minden irányban megindult vasuti közlekedés óta az állattenyésztésre fordít, rohamos emelkedést fog hamarosan előidézni, mind a mennyiségben, mind a minőségben, mind a tej, tojás és hús-produkciójában s ez a kereseti forrás egyik legbecsesebb lesz az ország minden, de különösen a hegyvidéki és pusztasági lakosaira nézve.

Egy másik folytonosan növekedő fontosságú keresetforrása az Oroszbirodalom lakosságának, csaknem kimeríthetetlen erdősége. E tekintetben csak a forró övek ősrengetegei versenyezhetnek a birodalom roppant erdővidékeivel, Orosz-, Finn-, Lengyelországok és Kaukázia összes területének 39 perczentjét és egész Szibériát a Jeges-tengerparti tundrák s kirgizpuszták kivételével, erdőség borítja; Európában az országnak Kíev-Kazántól északra fekvő része erdőség.

Ez erdőségekben az európai lakosságnak 5–6 perczentje, az ázsiaiak 25 perczentje, keresi kenyerét, a vadászatból élőkét nem számítva. Hány száz millió hektárt borítanak ez erdők a birodalomban, azt eddig — hivatalos adatok hiányában — csak hozzávetőleg tudjuk; a félezer millió hektárt azonban feltétlenül meghaladják. Európában és Kaukáziában levő cser, tölgy, bükk, nyír, fenyő-erdőségei 222,585.000 hektár területökkel egymagukban is felülmulják az amerikai Unió 203 millió hektárnyi erdeit. Szibériát pedig az Ural-hegység és Csendes-tenger között 1.800–2.700 km. széles és 5.000 km. hosszúságban csekély lokális irtásokkal, lomb, váltónyirek, cser és nyárfák őserdősége; ettől északra az érintetlen urmanok — időnkint a kiáradó víz által elöntött — jegenye és luczfenyő-erdők öve foglalja el. Legszélesebb az erdőköve a Bajkál-tó fölött s a Jenisszej-folyó vidékén. Leg-

¹⁾ »Statesman's Yearbook«. 1904. évf. 1059. l.

²⁾ »The Statesman's Yearbook«, 1904. évf. 1281. l. és »The American Almanac« 482. és 463. l.

nagyobbszerű az az erdőöv, mely Nordenskjöld szerint az é. sz. 58—59° és a sarkkör között 1.000 km. szélességben az Ural és Csendes-tenger között majdnem megszakítás nélkül vonul és fejszecsapástól majdnem érintetlen még.

Az erdők határa az Ob-folyó mellett az é. sz. 67°, a Jeniszej-folyó mellett a 60°, de néhol helylyel-közzel még a 70° alatt is előfordul erdőség.

Az erdőségek esőt és hőmérsékletet szabályozó tulajdonságait, mint a fák értékét, a lakosság eddig nem ismeri; csak helylyel-közzel a puszták s hegyek szélein, a hol a termő talaj rögzítésére a nedvesség, eső szabályozására és néhol irtással a túlsok nedvesség korlátozására kezdi használni. Ujabban azonban az állam törvényes védelmébe vette az erdőket, bár a megvesztegethető és zsvány hivatalnokok a törvény kijátszását maguk is elősegítik. Ez a védelem pedig annál könnyebb volna, mert az erdők 64 perzentje az Uralon innen az állam tulajdona; az állam erdőbirtokai az Uralon innen és Kaukázusban 123,187.000 hektárt, összesen tehát 380 millió hektárt tesznek ki, vagyis csupán az állam erdői majdnem kétszeresét adják az amerikai Unió roppant erdőségeinek. Hozzáértők azonban azt állítják, hogy ebből mintegy 100 millió hektárnyi terület erdőséget lehet haszonnal ipari célokra, exportra értékesíteni, a többi gyöngemínőségű. A fahasználat az egész birodalomban házi tüzelésre a hosszú, szigorú télen át, valamint házak stb. építésére — Szibériában pl. csupa faépületek vannak, — vasuti, gyári gépek fűtésére terjed ki, sok helyen ipartelepeken is fát égetnek, ezért a fafogyasztás rendkívül nagy. Európai Oroszországban csupán 197 millió tonnára becsülik az összes fa- és szénfogyasztást; ebből magánosok által eltüzelt fa évente 153·3 millió tonna és ipari telepeken eltüzelték 21 millió tonna fát, vagyis az összes tüzelőanyag-nak 90 perzentje fa, 7·3 perzentje kőszén, 2·5 perzentje nafta. A birodalom ázsiai részében a fa tüzelőanyag majdnem kizárólagos. Ezért az erdőirtást barbár kegyetlenséggel és tudatlansággal űzik. Kőszén aránylag még keveset bányásznak a szükséglethez képest. Az erdőségek az ipar előhaladásával, celluloz, festő, chemiai anyagok gyártására sok anyagot kínálnak. Az állam bevétele a saját erdeiből 1900-ban 55,997.000 rubel, 1901-ben 57 millió rubel volt. S mivel kiadása évente 10—10 millió rubelre rugott, tiszta jövedelme 1900-ban 45,825.000 és 1901-ben 48,000.000 rubelt ért el. Ilyen rengeteg őserdőségeknél természetesen — habár 120 millió koronát meghaladó tiszta jövedelem igen sok, — ez mégis csak kezdetnek tekinthető.

A rendszeres erdősítésnek a turáni száraz rónaságok vidékein, a levegő páratartalmának lekötésére, a talaj kiszáradásának meggátlása céljából még igen nagy jelentősége lesz. A nagy magyar Alföld klimája is azért olyan száraz nyaranta, mert kevés az erdőség, a paradus felhők és légáramlatok elrohannak, kiszikkadnak fölötté.

Viszont Szibéria északi részében, rendszeres irtással, lecsapolással még sok talajt nyerhetnek meg művelésre, rétnek, legelőnek.

Miként látjuk, az orosz nép mindeddig nem használta föl,

csak igen csekély mértékben azt a sok természeti erőt, melyet földjének termékenysége, általában felülete, könnyen hozzáférhetőleg, s oly nagy arányokban kínál értékesítésre; sőt komoly s intenzív módon még alig kezdte meg azok kihasználását. Még inkább elmondhatjuk ezt azon erőforrásaira, melyeket oly mesés gazdagságban rejt nagyterjedelmű földjének mélyében. Az Oroszbirodalom földjében mindenféle drágakő, nemes és közönségesen hasznos ásvány bőségben található. Ásványkincseinek sokféle telepe még nincs is mindenütt felfedezve; de az eddig ismertekből is azt állítják hozzáértő geológusok, hogy gazdagságra és bőségre vetekszik az Egyesült-Államok ásványgazdagságával; legalább is, évszázadokon át fedezni fogja az orosz nemzet mindenféle ipari, kereskedelmi, gazdasági szükségletét: s az orosz iparnak évszázadokra biztos alapokat nyújtanak ásványkincsei. Mig Európa mai legfejlettebb nemzeteinek gazdasági erőforrásai, ásványtelepei kimerülőben vannak s nagyon is belátható időben, nem tudják többé szenük, vasuk, rezük, aranyuk, ezüstjük telepeiből, kellő mennyiségű nyersanyaggal ellátni mind nagyobb arányokat őltő iparukat, hacsak idegen területek ásványgazdagságát fel nem használják, ugyanakkor az orosz nemzet, leghatalmasabb vas, szén s egyéb ásványtelepeinek kiaknázását komolyan még meg sem kezdte. Egy olyan korban, midőn a kultúra és nemzeti lét jövője egyaránt a gazdasági élet erőtől, fejleszthetőségétől, gazdasági potenciáitól függ, midőn a társadalmak vagyongyűjtése, a nemzetek ereje, birodalmak hatalma, s közvetve egész műveltsége a gazdasági élet alapjaival, az ásványanyagok bőségével, vagy csökkenésével együtt növekszik, erősödik, vagy erőtlenedik, hanyatlik: e tényezők érintetlen voltának, az orosz nemzet egész jövőjére való rendkívüli jelentőségét fölösleges volna különösebben hangsúlyozni.

Minél műveltebb, minél fejlettebb, azaz gazdaságilag minél haladottabb egy nemzet — mert szegény nép, sohasem fejleszthet nagy kulturát, nem alkothat kultur-nemzetet — fejlett gazdasági rendszere annál kevésbé elszakítható szállal kapcsolódik és fűződik össze természeti gazdagságával: ásványtelepeivel s termőföldjével. Gazdag termékenységű rónaságok, a világ legelső, leghatalmasabb kenyértermelő birodalmává teszik az oroszok földjét; ásványgazdagságával pedig mindjárt a leggazdagabb Unió után másodikul következik, nem kisebb tudós mint Eduard Suess, ítélete szerint; orosz és német geológusok pedig az Unióval egyenlő ásványgazdagság birtokosának vélik az Orosz birodalmat.

Minden idők embereinek legkedvesebb, legkapósabb kincséből, az aranyból 1902-ben 40.000 kilogrammot termelt az Oroszbirodalom; tíz évvel előbb, 1892-ben pedig 43.000 kilogrammot. ¹⁾ Aranytermelésével az aranyat ásó Transvaal, Egyesült-Államok és Ausztrália után negyedikul következik. Az aranyat az Ural-hegységben, Kelet-sibériában, Nyugat-sibériában és Finnországban találják. Összes arany mennyiségének 25 percentjét az

¹⁾ V. ö. »*The Statesman's Yearbook* 1904. évf. és »*Hazell's Annual* 1904. évf. »Russia« fejr.

Uralhegységéből, 70 percentjét Kelet-szibéria erdős hegyeiből, s 5 percentjét Nyugot-szibériából kapja; van ezenkívül sok apró aranyos az Uralon innen és az Uralon túl.

Továbbá hatalmas, bőséges aranytelepek vannak az Amurfolyó jobb partján; középső Mandsuriában, Mugden vidékén s a déli Mandzsú-tartományban is; ezüst és réz szintén található ott.

Az utolsó tizenöt év alatt az oroszok aranytermelése hanyatlott, de nem telepeiknek kimerülése miatt, hanem a tőke, közlekedési és szállítási eszközök, munkások hiánya s a kapzsi pénzügyi politika miatt. Ez utóbbi okozza azt is, hogy Leroy-Beaulieu szerint az aranytermelésből évente legkevesebb tizenöt millió frank értékűt (5000 kilogramot) eltagadnak. »Sok aranyér, melyet a bányászat kezdetlegessége miatt elhagytak, újólág megnyitható; igen sok szegényebb, de modernebb módszerrel, eszközökkel hasznot hajtó telep kiaknázását meg sem kezdték; még felfedezetlenül is lappanghatnak gazdag erek; mindezt összevéve mondhatjuk, hogy Szibéria aranytermelése korántsem érte el maximumát.« Jelenleg azonban a világ összes aranytermésének, a mi: 391.000 kg., csak egytizedénél valamivel többet tesz az orosz föld aranya.¹⁾ Ezüstöt találnak az Uralon innen is és az Altaj, Nercsinszk, Szemipalatinszk területén, az ezüsttermelés azonban szintén külső okok miatt hanyatlott, 1892-ben 11.182 kgról 1901-ben 352 kgra esett. Hasonlóan hanyatlott ólomtermelése 874 méter tonnáról 323 méter tonnára (1 métertonna — 1000 kg.). Platina termelése azonban növekedett, 1892-ben 4.572 kgról 1901-ben 6.223 kgra; a világ platina szükségletének 96 percentjét Oroszország látja el, melyet az Uralhegység szolgáltat. Rézet az Uralban, Kaukázusban és Tomszkban találnak; a világ összes 553,709 m. tonna réztermeléséből Oroszország ad 8.258 m. tonnát; 466.000 tonna összes cinkből pedig: 6000 tonnát. Az igen értékes mangánból 710.000 m. tonnát a Kaukázus és Kutaisz szolgáltatott 1900-ban, eddig azonban a közlekedés hiánya gátolta a nagyobb produktiót; chromot ad az Ural 15.600, aszbesztet 2.700, higányt 400 méter tonnát. Nagymennyiségű, vastag kősórétegek vannak az Uralon innen és túl, valamint a Kaukázusban, azonban kevés kősót aknáztak eddig, évente alig másfél millió tonnát, mert a nép sószükségletét nagyobb részt a sós tavak dúszótartalmú vizéből párolás útján nyert sóval fedezi déli Oroszországban, a Kaspi, Aral, Balkás vidékén is; forró nyáron át természetes szikkadás folytán 4—5 hüvelyk sóréteg rakódik le a partokon; Tomszk és Szemipalatinszk a legnagyobb sószáritók. Igen gazdag, eddig nem sokra becsült grafit-bánya van Szibériában, azonfelül többféle márvány, lápis-lazuli s másféle értékes kövek, melyek egykor mind igen nagy értékre fognak emelkedni.

Nagymennyiségű vastelepei vannak az Oroszbirodalomnak, melyek az Ural hegységben s a Donecz völgyében, valamint Lengyelországban és Szibériában találhatók; a birodalom vastermelése a tőkehiány, közlekedési eszközök gyarlósága, primitív

¹⁾ Ezt és a következőt v. ö. »*Statesman's Yearbook* 1904; »*Colonial and Foreign Statistics of Quarries*«, London, 1901.

tisztítási, feldolgozási módszere, s munkások hiánya ellenére is negyedik a világon (Egyesült-Államok, Nagybritánia, Németország után); a világnak közel 40 millió méter tonna vasterméből 3 millió tonna esik az oroszokra. A vasprodukció főhelye ma a Donecz völgye, Jekaterinoszláv, hol a vasat s kőszent egymástól nem messze találják, s a hol a legmodernebb amerikai arányú gyárak vannak. S bár a birodalom sok vasat termel, 1892-ben 1,055.000, 1902-ben 2,800.000 méter tonnát, s még többet bányászhatna érintetlen európai és szibériai telepeiből, külső körülmények miatt nagy vasszükségletét nem tudta eddig a magáéból fedezni s évente mintegy 900.000 m. tonna nyersvas importra szorul. Így pl. szibériai vastelepei, kőszénmezők közelében könnyű, nagy haszonnal járó kiaknázást kínálnak, azonban a nehéz, kezdetleges közlekedési eszközök, tőke és vállalkozás hiánya gátolják meg azt, hogy Szibéria ipari fellendülése ásványtelepei körül megindulhasson.

A legrégebbi idő óta bányászott s legjobb vasat szolgáltató Ural hegységi vasbányák s a Donecz vidéke fedezhetnék a birodalom vasszükségletét, ha az urali bányákat s vasgyárakat is, Jekaterinoszláv vasműveihez hasonló modern felszereléssel, modern módszerrel művelnék. Ennek azonban útját állja a tudatlanság és sovinizmus. Az Ural vasműveit szén vagy nafta helyett fával fűtik még ma is, a munkásokat a környék tanulatlan parasztjaiból veszik, a feldolgozás a mellett — hogy a fa csekélyebb hevítő ereje miatt, korlátolt — nem a legujabb, leggazdaságosabb módon történik; a gyárak távol vannak a bányáktól, vasuti közlekedés, szállítási eszköz hiányzik; változtatni a dolgokon a pánszláv hazafi bölcsesség miatt eddig lehetetlen volt, mert, »csak a nemzeti szokások s intézmények megóvása védi meg, tartja meg, a nemzetet«, a nyugati nemzetek kapitalista és modernebb elnemetietlenítő hatása ellen! S így a leggazdagabb urali vasbányák viszonylag tétlenül hevernek.¹⁾

Az orosz vasgyárak az utóbbi években állandóan pénzügyi zavarokkal küzdöttek, mert a megelőző évtized nagyszabású vasut építései megszűnván, az állami megrendelések csökkentek. A krízist éveken át csak mesterségesen tudta jó részük kikerülni; a jelen háború s az utána következő produktív beruházások, vasut-építések szünetelése, bizonyosan pusztító hatású lesz az orosz vasiparra s így egyelőre e téren is, külső okok miatt, hanyatlásra lehetünk elkészülve. Az Oroszbirodalom, a már említett nyersvas mennyiségen kívül: 1900-ban 1,816.000 méter tonna, 1902-ben 1,730.000 méter tonna hengerezett vasat és aczelt készített. Ez aránylag csekély évi termelés s muló kedvezőtlen viszonyok azonban, meg nem téveszthetnek bennünket, mert kétségtelen az, hogy gazdag és nagyszabású vastelepei, a külső viszonyok változása, esetleg idegen tőkések s munkások nagyobb arányú megtelepedése után, pl. a Donecz vidéki vas-

¹⁾ V. Ö. J. M. Crawford: »*The Industries, Manuf., and Trade of Russia*«, 1893, St.-Petersburg; Lodijenski és mások: »*Russia: its Industries and Trade*«, Glasgow 1901, 270—277, 306. l.; »*Mineral and Metalhergical Industries of Russia*« Foreign Office Reports, Miscellaneous Series, London 1902.

műveket angolok, belgák, francziák, birják -- az egyszer megindult ipari föllendülés többé tartósan vissza nem eshetik, s a műveltség terjedésével az orosz nemzet elfoglalja a világprodukczióban is azt a helyet, melyet őt földjének gazdagságánál, vastelepei bőségénél, kitünő minőségénél, s népe természetadta tehetőségénél fogva megilleti.

Vasiparához hasonló viszonyok uralkodnak kőszéntermelésénél is. ¹⁾ Századokon át ki nem merülő kőszén vidékei mellett, melyek Lengyelországban, Czensztohovo; Oroszországban az Uralhegység, Moszkva környékén, a Donecz vidékein Szibéria keleti hegyeiben, Mandzsuriában; továbbá Turkesztánban és Kaukázusban terülnek el. Sok külföldi kőszént importál Oroszország s azonfelül, rablógazdálkodással pusztítja roppant erdősegeit, és oktalanul kiéli a világ leggazdagabb petroleum forrásait. Az Oroszbirodalom évi kőszéntermelése 1900-ban 16,200.000, 1902-ben 15,372.000 méter tonnára rugott. Ez azonban korántsem fedezi szükségletét, mert ipari s házi tüzelő anyagának, a kőszén, még mindig csak 7·3 perzentjét teszi; ezért részben az orosz szénnek nem mindig első minősége miatt is, pl. 1901-ben 3,650.000 méter tonna szenet volt kénytelen importálni. Természetesen a vasolvasztásnál és hajókon szükséges angol szenet Oroszország sem nélkülözheti mostani viszonyai között, de azért importját, már ma is harmadára szállíthatná le, telepeinek erősebb kihasználása mellett. Hiszen csak lengyel telepén a Dombrova völgyében 1.245 km² területű széntelepen, mintegy 500 millió méter tonna kőszén van, melynek alig $\frac{1}{7}$ részét bányászták ki mindeztideig. Magában az Uralon inneni Oroszországban Ed. Loze szerint: ²⁾ 52.000 km² területű kőszénmezők vannak: és legóvatosabb becslés szerint is legalább kétszerannyi az Uralon tuli birodalomban, úgy hogy: 156.000 km² széntelepeivel, ha mögötte marad is, Kína 648.000 km² és az Egyesült-Államok 518.000 km² szénterületének, de versenyez minden más birodalommal, s mindenestre elég tartalék erővel bír ahhoz, hogy ipari fejlődése s a forgalmi eszközök növekedése akadálytalanul történhessék, ha számításba nem vesszük még azt a valószínűséget is, hogy az orosz hatalom s az orosz tőke okvetlenül utat találnak Észak-Kína gazdag kőszénbányáihoz is. Az Oroszbirodalomra, az óriási sikságokat átfogó, össze-vissza hálózó óriási arányú vasutak hazájára roppant fontosságú tény mindez; (több százezer millió tonnára tehető az orosz terület szénmennyisége). Az Oroszbirodalomnak sok fája s kőszene mellett, még azon előnye is megvan, hogy az ő birtokában vannak a világnak eddig ismert leggazdagabb nafta forrásai. ³⁾ Mindenféle nyers nafta produktuma 1897-ben 76 millió és 1901-ben

¹⁾ V. Ö. J. M. Crawford: i. m. a chicagói kiállításra és Lodijenszki i. m. a 1901. glasgowi kiállításra kiadott művét: a *Foreign Office Reports* idézett 555. számát és »*Coal Crisis of Russia*« Foreign Office, Misc. Serie 523, London 1902.

²⁾ »*Les Charbons Britanniques et leur Epuisement*« és idézi a »*Colliery Gaurdian*« 1901. szept. 6. sz. is.

³⁾ V. Ö. »*The Oilfields of Russia*« etc. by A. Beeby Thompson Chief Engineer and Manager of the European Petroleum Company's Russian Oil Properties (D. Vam Nostrand 1904); és a fentebb idézett műveket.

105 millió métermázsá volt; s a világ 200 millió métermázsát tevő, petroleum- és nafta-termék szükségletének több mint felét Baku forrásai fedezik.

Pedig vannak ezenkívül más helyütt is haszonnal értékesíthető nafta forrásai, így különösen Turkesztánban; remélhető hogy a közlekedési viszonyok javulása, s a vállalkozási kedv növekedése elősegítik majd ezek kihasználását is.

Az orosz petroleum-források néha egy-egy fúrás után oly bőséggel törnek elő Baku vidékén, hogy Thomson főmérnök szerint, néha elöntik a városnak egy-egy külső negyedét is, feketére mocskolva, megrongálva minden épületet, s a bajelovi városrészben pl. 1901-ben okozott kár megfizetése majnem az egész hasznot fölemésztette. »Egy-egy forrás Baku vikékén több olajat kiad, mint az Egyesült-Államok 25.000 kutja összesen: így az 1901-ben nyitott forrás naponta, hosszú időn át, 4 millió gallon petroleumot adott, s több száz lábnyi magasra szökő nem fékezhető sugara roppant kárt okozott az egész vidéknek; egy másik éveken át folyó kutból 240 millió gallon olajat nyertek.«

Az Oroszbirodalom erőforrásainak gazdagsága és elaszticitása, érintetlenül heverő gazdasági kincsei, sokféle és századokig ki nem használható ásvány telepei: óriási sík birodalma, melyet a jobb viszonyokért sóvárgó szegény paraszt, a vándorlási ösztönétől hajtott elem, a gazdagságot, változást kereső kalandos és vállalkozó természetű népelem egyik végétől a másikig gyalog bejárhat: ez óriási egységes birodalomnak termékeny rónái és ásványai megadják az orosz népgazdaság nagyságának természetes alapjait, állandó tényezőit. Az orosz föld bőségben kínálja mindazon kellékeket, bőséges, jóminőségű élelmet a népnek, szenet, vasat, fát, s másféle szükséges nyersanyagot feldolgozásra az iparnak, a melyeknek megszerzése sok küzdelmébe, sok költségbe kerül pl. a német, angol, nemzeteknek. Az Oroszbirodalom erőforrásait természeti kincseit, alvó potenciáit tekintve a világ egyik leggazdagabb birodalma, s a valóságban mégis a világ legszegényebb népe! Mivel természeti gazdagsága, s nagy népessége mellett is tudatlan és földmivelő ország: adófizetője az idegen iparos nemzeteknek, a kik sokszor a saját terményeit ipari cikkeké feldolgozva, hatványozott áron adják vissza az orosz népnek. Itt is beigazolódik, hogy a földmivelő országoknak nincs soha készpénz tőkéjük, népességökből hiányzik a vállalkozó szellem és kedv, neveltség, kézügyesség, szóval hiányzik az anyagi haladás minden feltétele. Az orosz népesség gazdasági helyzetét nagy átlagosságban nem javíthatja meg az a tény, hogy egész országnyi termő rónások hevernek parlagon a birodalom területén, a mig nem tudja hogy a jelenlegi primitív, középkorba illő földmivelési módszer idejét multá; s az ember és állat csekély fizikai erejét fáradtságos munkáját, a fáradság nélkül, intenzivebb hatással s nagyobb eredménnyel dolgozó gazdasági gépeknek kell helyettesíteni.

Az orosz mezőgazdaság és bányászat, általában az egész gazdasági rendszer főhibája a tudatlanság, elmaradottság, s a kezdetleges, megszokott termelési módokhoz való ragaszkodás.

A primitív földművelés, mely csak kiszívja, kirabolja a föld termőerejét s táplálékot a földnek vissza soha sem ad: valamint az elavult, kezdetleges módszerrel s eszközökkel, tehát sok felesleges költséggel és kevés eredménnyel dolgozó bányászat: igen sok kikerülhető veszteséget, pazarlást okoz, mely a nép átlagos jólétének emelésére volna fordítható, megmenthető. A technikai ismeretek elemeiben is igen nagy az általános tájékozatlanság: a technikai ügyesség hiánya roppant sok kárt okoz; pedig az orosz paraszt született ezermester, született iparos. Tehetségeit csupán fejlődésnek indítani és művelni kellene, hogy miként faekével barázdált gazdag földje, gazdagon fizesse vissza a művelés okozta fáradozást.

Az Oroszbirodalom gazdasági fejlődése lassu marad, s természetadta, mérhetetlen gazdasági kincseinek és erőforrásainak, az orosz lakosság és a világgazdaság javára való kihasználása nem vehet nagyobb lendületet mindaddig; míg egész lakosságának majdnem kizárólagos foglalkozása a földművelés és állattenyésztés marad, s a míg a bányászat s a nyersanyagokat feldolgozó ipar gyáraival, gépeivel, mozgó nagy tőkéivel az intelligens munkások szervezeteivel, a maihoz hasonló állapotban gyermekkorát éli.

Viszont ha igaz a Ratzel Frigyes állítása (416. l), hogy a természet azon adományai a legdrágábbak az embernek, a melyek a benne lakozó erőforrásait tartós működésre kényszerítik: és hogy az élő természet által az embernek kínált kincsek közül nem a sok anyag, hanem a sok erő, vagyis inkább erőltető a legbecsesebb: úgy a politikai, mint a gazdasági hatalomnak egyik determináns, állandó tényezője, az orosz föld felületének és belsejének rendkívüli gazdagsága; természeti kincseinek, erőforrásainak sokfélesége; a természeti és gazdasági viszonyok által előidézett állandó küzködés, valamint az orosz föld világhelyzetének tartós erőfeszítést kiváltó természete, az orosz földnek »erőltető« tulajdonságai, a mennyire emberi előrelátás terjedhet: rendkívüli nagysággal biztatják az orosz nemzetet.

Ráczy Gyula.

Közlemények és ismertetések.

Kivándorlás.

1. *A kivándorlás ellen.* Irta Molnár Lajos, szekszárdi rendőrkapitány. 30. l. Szekszárd 1907.

2. *Gyárak nélkül.* Egy pusztuló vármegye emlékiratából írta ifj. Leopold Lajos. 43. l. Szekszárd 1902.

A Magyar Gyáripárosok Országos Szövegsége által rendezett kivándorlási ankétnek (melynek eredményeire visszatérünk) sajtóságosképpen ugyanazon vármegyének kivándorlásáról jelent meg két kisebb füzet, a melyek tökéletesen ellentétes álláspontot képviselnek. Mindkettő ugyanabból a megdöbbentő tényből indul ki, hogy Tolnavármegye lakossága fogy; népszaporodása nem bírja pótolni a kivándorlás okozta ember-veszteséget. Megjegyeznek abban is, hogy a kivándorlás folyton-folyvást növekszik, s hogy ezen sietve segítenünk kellene. Ebben a pillanatban azonban kettéválik a két röpirat s mindegyik a maga során kivándorlási irodalmunknak legellentétebb pólusát képviseli. Ezért hívjuk rájuk fel olvasóink figyelmét mint jellegzetes tünetekre.

Molnár Lajos rendőrkapitány igen világos logikával fejtegeti azt, hogy az államnak joga van az egyén vándorlási szándékait szabályozni, s azután »a kivándorlás ellen« káros következtetésre jut. Először: hogy ankét tartassék a kérdés újabb, országos megvitatására, — ez azóta megtörtént. Másodszor: hogy a belügyminister küldjön ki megbizottakat az amerikai magyarság viszonyainak megismerésére; ez meglehetősen fölösleges, mert már igen sokan tanulmányozták Amerikát is, ott a mi véreinket is, s az amerikai magyarok levelei mindent elmondanak. Végül: a kivándorlási törvény olyatén megváltoztatását, hogy »a polgárok és az állam közti kötelék szorosabbra fűződjék«. Ez mindenesetre nagy cél, de a szerző felelete nem egyéb merő, jóakarató formalizmusnál.

Ifj. Leopold Lajos (kitünően megírt füzetében) szintén Tolna vármegyét siratja meg, ugyancsak a kivándorlás okából. De semmiféle tiltó parancs eszébe nem jut. Ellenben felsorolván a nagy közgazdasági hiányokat, gyárakat keres és nagy gyárakat ajánl, e lelkes indokolással: »Mídon a nyugati országok kapitalisztikusan dolgoznak, mi, befogadott nyugati államrendünkkel és

bürokracziánkkal, mint ama nagy kulturközösség egyenrangú tagjai, nem értékesíthetünk praekapitilisztikusan. Ha csökönnyösen gyarmat módjára adunk-veszünk, tönkremegyünk az éles, hideg verseny folytán. Életünk színvonala további sülyedést fog mutatni, mint mindazoké, kik nem értették meg az idők szavát.»

E két kis tolnamegyei munkálat tökéletesen hű tükre annak a két külön felfogásnak, mely a kivándorlás meggyöngítése tekintetében úgyszólván egész társadalmunkat két eltérőn gondolkozó táborra osztja.

H. L.

Parasztjaink helyzete.

A parasztok helyzete Magyarországon. Irta: Szeberényi Lajos. Békés-Csaba 1907. 100 oldal.

Az Alföld szívében kellett ennek a kisebb terjedelmű, de igen jelentős tanulmánynak megjelennie, a melynél közvetlenebbet talán csak Vadnay Andor irt az alföldi parasztság helyzetéről. A modern socialpolitikus világfelfogásával és tudományos módszereivel nagy sikerrel oldja meg önmaga kitüzte czélját: kimutatni amaz okokat, a melyek a parasztságnak siralmas gazdasági helyzetét a jobbágyság felszabadítása után felidézték.

Lelkes szavakkal méltatja a szerző a földmunkásnép jelentőségét egy mezőgazda - nemzet életében és bizonyos fájdalmas elkeseredéssel vázolja azt a nemtörődömséget, a melylyel a magyar vezető osztályok nemcsak a 48 előtti rendi korszakban, de az alkotmány helyreállítását követő időszakban is a parasztságnak, a magyar nemzet ezen igazi gerinczének gazdasági és kulturális jóléte iránt viseltettek. Nem annyira a mezőgazdasági válság okozta, Szeberényi szerint, a magyar kisbirtokos osztály rohamos pusztulását, bár kétségtelenül az is siettette folyamatát, hanem szomorú közállapotaink. A dolgos nép 1867-en túl sem képviselhette érdekeit a népképviselőben, innen a közterheknek a socialis igazságosság legelemibb követeléseit sértő ránehezedése a kisemberre, innen a földművesnép szakművelésének elhanyagolása. A nép mai politikai és socialis elégedetlenségének talaját szerző szerint nagy mértékben a 48-as párt demagógjai készítették elő, a kik a 67-es kormányok kiméletlen bírálata kapcsán szélső politikai, gazdasági és socialis ígérekkel hozták mozgásba a tömegeket. S az »uri« politikusoktól cserbenhagyott, nyomorgó népben azután már teljesen megérett közönséget talált a »socialista izgatás«. (Fejtegetésének e politikai részével itt nem foglalkozhatunk.)

A parasztság helyzetét általánosságban jellemző bevezető fejezet után Sz. az alföldi népesség különböző rétegeinek meglepő megfigyelésekben gazdag jellemzésére tér át. A minthogy Sz. dolgozatának becse nem annyira népünk bajainak kimerítő és szoroson tudományos megállapításában rejlik, mint ama meleg, közvetlen, földszagú milieu-rajzban, a melynek keretében először az alföldi nagy földművesvárost mutatja be, a maga pénzimádó,

gőgös parasztarisztokráciájával, egyre jobban felszaporodó piaczi proletariatusával, uzsorás fiskálisaival, eladósodott hivatalnokaival és pusztulva is folyton politizáló mesterembereivel. A modern nagyvárosok bűnei egyesülnek ezekben a mi sajátos társadalmi képleteinkben a hagyományos műveletlenséggel. A bordélyok már sűrűn lepik el ezeket a nagy parasztvárosokat is; de a könyves-boltoknak még máig is hiába keressük a nyomát, vagy legalább a könyvvásárló közönségét. Nem csoda, hogy a tudatlan hiszékeny népet egészen a legujabb időkig a legalacsonyabb színvonalon álló, de ügyes demagógok is ki tudták a maguk egyéni céljaikra használni.

Az egészségtelen birtokmegosztásnak legjellemzőbb tünetei ama nagy alföldi falvak, a melyeknek egészen eluszott már a határuk. Az ilyen falvaknak a népe egykor legalább, mint feles és harmados gazda dolgozhatott a szomszéd nagybirtokon, ma azonban az is önkezelés alatt áll. A nép tehát szertezüllik az országban, ha ugyan nem vándorol már innen is Amerikába. Csak az olyan becsületes és közvetlenül az életből meritett részletfelvételek, a minő a Szeberényié, tárhatnák fel igazán népünk sokszoros bajait és azzal a kivándorlás legmélyebb okait is.

A falvak vigasztalan képe után sorakozik az alföldi munkásmozgalomnak finom és lelkes elemzése. Megtaláljuk e rajzban ama gazdasági okokat, a melyek miatt a vagyontalanok rétege az Alföldön folyton nő, és azokat a lélektani mozzanatokot, a melyek azt ujabban folyton haragos hullámzásban tartják és egyre biztosabb socialis irányba terelik. Más országokban többnyire csak egyes vidéki gyáripari központokon — a melyeket Leroy-Beaulieu oly találóan jellemez — áll csak oly ridegen szemben a dúsgazdagoknak és a földhöz ragadt szegénységnek tábora; csak ilyen vidékeken fejlődik ki az a tipikus kapitalisztikus függőség, a mely alatt az öntudatos munkás vagy sikeresen küzdhet a tisztos megélhetéséért vagy pedig teljesen odahagyja azt a vidéket. Nálunk »az alföldi szép nagy rónaságon« is szakasztott ez a helyzet. A kiélesedett osztályellentéteknek Sz. szerint minden socialista izgatás nélkül is idővel osztályharczokhoz kellett vezetniök, annál is inkább, mivel a közjogi ellenzéknek parasztfogó agitatója a fennálló rend tekintélyét rég aláásta és nem volt az Alföldön egyetlen tényező sem, legkevésbé maga a közigazgatás és a papság, a mely a tátongó osztályellentéteket pártatlan socialis munkával áthidalta volna.

A földmunkásmozgalom ismert adatainak rövid összefoglalása után a béresek helyzetét vázolja szerzőnk, még pedig sokkal sötétebb színekkel, mint az a képviselőházban a cselédtörvényjavaslat tárgyalása alkalmával általában történt. Sz. még határozottabban, mint a maga idejében Vadnay Andor, megjósolja azt, hogy mihamar nem fog akadni jóra való és munkabíró munkás, a kikre majd az új cselédtörvényt egyáltalán alkalmazni lehetne.

Az alföldi kivándorlás kérdésére térve át, Sz. a népnek szülőföldjéhez való ragaszkodását dicséri, mivel még a mainál jóval sűrűbb rajokban nem hagyja oda hazáját. A teljes kivándorlási szabadság hive és a rendőri jellegű intézkedések közül legfeljebb a visszavándorlás megkönnyítésétől vár előnyököt.

Az »izgatás« című fejezetben ez a bátor protestáns lelkipásztor maró gunnyal megy neki a nálunk közkeletű »izgatási elmélet«-nek, a melyet kivált azok szeretnek hangoztatni, a kik komoly társadalmi kérdésekről még gondolkodni is restek, avagy pusztuló népünk helyzetén pozitív socialis munkával és — a mi a fő — anyagi áldozatokkal javítani nem akarnak. Lehetetlen azt a mélyreható társadalmi forrongást, a mely, épügy mint Oroszországban, egyre inkább előtérbe szorítja nálunk is a földkérdést, egyes emberek bűnös csinálmányának keresztelni. Nincsen olyan komoly társadalmi mozgalom, mely megokolt ne volna és nincs veszedelmesebb az olyan forrongásnál, a melynek nincsenek felelős vezetői. »A politikai pártok — mondja szerzőnk — rendszeren az ellenpolitikai pártok működését izgatásnak minősítik, pedig az igazság az, hogy a hatalmon levő politikai párt szabadon izgathat, míg az ellenpárt izgatása veszélylyel jár oly országokban, melyekben nincs politikai szabadság« (66. l.) A szerző tehát, a socialdemokrata párt működésének csak vallásellenes voltát kifogásoló méltatása kapcsán, az általános, titkos, egyenlő és községenkinti — még csak az irás-olvasáshoz sem kötöttválasztójogot követeli, a mely ezt a politikai szabadságot Magyarországon meg fogja teremteni. A demagógiának nincs szerinte biztosabb ellenszerre a pozitív alkotó munkára való lehetőségnél. A tulzó sovinizmus sehol sem tudta a harczt a nagy tömegek realis életkérdéseivel felvenni. A műsérelemek és közjogi jelszavak kora lejárt, a kivándorlás leküzdése főleg a kisbirtok állami szaporítása és szövetkezetekkel való megerősítése útján: a magyar socialis reform legfőbb feladata, A parcellázás céljaira első sorban az állami, egyházi és a külföldiek birtokai sajátítandók ki. A szerző lelkes felhívással zárja be törülmetszett magyarsággal megirt, elmés dolgozatát, a melyben socialis munkára ösztökéli a felsőbb osztályokat.

Ferenczi Imre.

A sztrájk.

E. Bersntein : »*Der Streik, sein Wesen und sein Wirken. Buber »Die Gesellschaft«* című gyűjteményében. Frankfurt 1906. 119 l.

Bubernek »Die Gesellschaft« című gyűjteményében, negyedik. kötetül, Bernstein írta meg a sztrájk összevont monographiáját. Könyve szabatos, világos és rendszeres, de nem mindig érdekes. Talán azt mondhatnók róla, hogy eleinte szokatlan vaskalaposággal akarja a sztrájkot s annak különböző nemeit a fogalom-meghatározások és megkülönböztetések spanyolfalai közé elhelyezni. Mihelyt pedig ezen túl van, akkor tárgyilagos bonczoló helyett vitázó irattá válik, melynek célja az, hogy a legerőszebb sztrájkátamadást is enyhe szükségszerűségnek minősitse.

Első, túlságosan iskolaizú fejezetében, a sztrájk lényegeiről, céljáról s nemeiről elmélkedik, némely szóbeli megkülönböztetésnek túlságos fontosságot tulajdonít. Ezután áttér a sztrájk-nak gazdasági szerepére — s különös gondot fordítván a sztrájk

taktikájának (enyhitő) megvilágosítására — egészen a politikai sztrájkig viszi mind aktualisabb úton kérdését. A könyvnek a gyakorlatibb részére szabadjon néhány megjegyzést tennünk, mert azt hisszük, hogy ez egyoldalúságok elkerülésével, elméleti súlyban növekedett volna a dolgozat.

Bernstein szerint három főpont körül sarkallanak a sztrájkok s ezek a munkabér, a munka joga s a munka jogi rendje. (25. l.) Ezzel szemben nem kellene elfelednie, hogy éppen a legmodernebb sztrájkok egy nagy részében a vitapont a munkások vagy munkaadók szervezetének elismerése. Bernstein azt állítja, hogy a munkások szakszervezetei először sztrájkszervezetek s azután változnak át segélyző, s részben jótékony szövetkezésekké. Példa gyanánt arra hivatkozik, hogy az »uj« angol trade uniók később fölvtették költségvetésükbe a munkások betegsegítését is. Ez a tétel tökéletesen fejetetejére állítja az igazságot. Angliában a régebbi nagy trade uniók, bizonyos czélszerű hagyományok hatása alatt, kezdetben főként temetkezési és betegsegélyezéssel foglalkoztak, s csak később mentek át a sztrájk támogatására is. A későbbi, lazább munkásszervezeteket éppen azért nevezték el ellentétül »uj unióknak« (new unionism), mert ezek fősúlyukat a sztrájkok vezetésére vetették. S bár igaz az, hogy ezen »uj« uniók között vannak olyanok, a melyek a békekesség éveiben betegsegítéssel is foglalkoznak, de ezek mögött megint feltámadt a »legujabb unionismus« (newest unionism), mely a híres canny-mozgalom jegyében áll (ezt nevezik nálunk amerikázásnak) s ez még kevesebbet akar tudni egyébről, mint sztrájkokról. Bernstein a sztrájkstatisztika bemutatásában igen óvatos: az 1905. évet nem említi, mely — különösen Németországban — irtózatosan megduzzasztotta a sztrájkok számát. Bernstein szerint (105. l.) mindenütt a munkaadók azok, kik a békítő hivatalok döntése elől húzódoznak, ez erős túlzás.

Végeredményében azt hisszük, hogy ez egyoldalúságok hiányában a könyv teljesebb lett volna, s talán nagyobb fontosságot tulajdoníthatott volna ennek a kutatásnak, — a melyen a sztrájk igazi birálata megfordul — hogy a szakszervezetek megerősítései csakugyan megkevesebbitik-e a sztrájkokat s a sztrájkokkal járó gazdasági veszteségeket?

(h.)

Munkaadók szervezkedése.

Dr. Fritz Tänzler: *Die Hauptstelle Deutscher Arbeitgeberverbände.* (Schriften der Hauptstelle Deutscher Arbeitgeberverbände II.) 2-ik kiadás 1907—52 l.

A munkaadók szervezkedése, mely nálunk még csak szakadozott kísérletekben mutatkozik, Németországban hatalmas, szakmákat és országrészeket átfogó berendezéssé alakultak. Nem csak egyes szakok teremtették meg sztrájk vagy bojkott, esetére gyáraik összefogódzását, nemcsak egyes helyek, gyárvárosok egész iparossága egyesült egy-egy szervezetben: hanem e kettős

rétegen felül, azokat bekoronázva, megalakult a német munkaadók országos központja is. E »Hauptstelle Deutscher Arbeitgeberverbände« voltaképpen az 1903. augusztusában Crimmit-schauban kitört, (s azóta világhírűvé vált) szövőgyári sztrájkból nőtt ki, mikor a szász szövőgyárosok bérharczának a westfaliai kőszénbányák s a többi gyáriszakok fővállalkozói siettek segítségére. Így alakult meg 1904. június 6-án a német Munkaadó központ, mely 1,800.000 szervezett munkással szemben, vette fel az ellenszervezkedés munkáját. A Munkaadó központ meghonosította a sztrájksegélyezésen, s az ellen-boykotton kívül a sztrájkbiztosítást is, de ezenfelül irodalmilag is igyekszik a munkaadók szervezkedése mellett hangulatot teremteni, s ez irányban példaadásra buzdítani. Ezt a célt szolgálja, világos összefoglaló modorban, Tänzler füzete, mely magának a német Munkaadó központnak történetét és céljait ismerteti s végül közli az alapszabályokat is, melyek sokoldalú meghányás-vetés után e nagyjelentőségű szervezetnek külső keretét adják.

Viszonyaink között, midőn a munkaadók szervezkedésének kérdése a napirendről le nem vehető, Tänzler nálunk is számíthat érdeklődő olvasókra.

(h.)

Közös munkaegyezmény.

Dr. Rác Lajos: *Az ipari béke megvalósítása kollektív munkaegyezmények által.* Debreczen, 1907. 134 l.

Szerzőnk könyve címében maga jelöli meg munkájának célját és jellegét. Az általános fegyverzörej között meg akarja mutatni a kibontakozás egyedül lehetséges útját, azáltal, hogy megismerteti mindkét féllel a melyeknek munkáját ajánlja, a kollektív egyezmények általános hatásait a külföldön és részben már hazánkban is. Törekvése tehát nem a tudomány továbbfejlesztése, új igazságok felderítése, hanem — mint előszavában maga mondja — a gyakorlat érdekeiért dolgozik és ezért fejtegetéseiben oly mértéket és módot kellett követnie, hogy az érintett társadalmi osztályoknak adott viszonyaik között minél általánosabban megérthető tájékoztatást nyújtson. Nem kevésbé, sőt talán első sorban szólnak ennek a derék és szorgalmas tanulmánynak tanulságai a magyar közigazgatásnak. Az egész dolgozaton meglátszik az a buzgó törekvés, hogy a gyakorlati élet terén működő, elemi műveltséggel bíró emberek is megértsék. Innen a szerző világos, eleven nyelvezete, elméleti vizsgálódások, tudományos viták és mélyreható bizonyítások kerülése.

Rác Lajosnak talán ebből a gyakorlati szempontból még mindig tulságosan tömör dolgozatában tényleg benne van mindaz, a mi alkalmas arra, hogy munkaadóinkat a munkásszervezetekkel való kollektív egyezkedésre, önmagukat pedig szakmabeli és szakmák közötti tömörülésre bírja. Az első fejezetben szembeállítja az egyéni egyezkedés anarchikus állapotait és hol az egyik, hol a másik félnek kedvező ököljogát, a munkások és a munka-

adók szakszervezetein nyugvó ipari alkotmánygyal. Utal arra, hogy a munkások tömörülését hatalmi eszközökkel többé feltartóztatni nem lehet és nemzetközi statisztikával igazolja nagymérvű elterjedésüket és megizmosodásukat. Elismeri a sztrájk »természetes létjogosultságát«, de a munkások szerint csak addig élhetnek vele, a míg mások szintén jogos érdekeiket nem sértik. Erősen kárhóztatja a szakszervezeteknek görcsös ragaszkodását túlhajtott kívánalmaikhoz, de éppannyira gáncsolja azt, ha a munkaadó osztálya rendőrhatalommal kívánja a munkásságnak helyzete javítására irányuló törekvéseit elnyomatni. A munkások túlzásaival szemben nincs biztosabb és jogosultabb mentség a munkaadók szervezkedésénél abban az esetben, ha ez a szervezkedés elismeri a szakszervezetet a munkások parlamentáris képviselője gyanánt és vele iparkodik a jövő egyéni munkabérszerződések bizonyos időre kötelező tartalma felett megállapodásra jutni.

A dolgozat második fejezetében a szerző a kollektív ipari szabályozásnak organikus kialakulását mutatja be a munkarendtől, az üzemi kollektív egyezményen át, az egész iparágakat egységesen szabályozó országos kollektív egyezményekig. Megállapítja a kollektív munkaegyezmények fogalmát és kimutatja, hogy mindkét félre az a kívánatos, hogy az ilyen egyezmények kötésénél szervezeteik legyenek a szerződő felek. Itt a szerző elfelejt rámutatni a magyar egyesülési és gyülekezési jog amaz ésszerűtlen gyakorlatára, a mely az ipari békének illetően kialakulását nemcsak hogy elő nem mozdítja, hanem a mint azt én e szemle hasábjain a mult esztendőben kimutattam, lépten-nyomon akadályokat gördít az elé. Azután áttér a kollektív egyezmények tartalmának a vizsgálatára és a gyakorlat férfiainak igen hasznos utmutatásokat ad arra nézve, hogy utólagos surlódások elkerülése végett mi mindenre kell az ilyen egyezségnek megkötésénél tekintettel lenniök. Az idevonatkozó igen kimerítő fejtegetésekhez, a melyeknél a szerző részben a hazai kollektív egyezményekre is tekintetet vetett, csak egy megjegyzésünk van. Rácز kifogásolja, hogy nem helyesbítettem »Sztrájk és sociálpolitika« című művemben — a melyet szerzőnk különben bizonyára érdemén felül méltat és idéz — az észak-amerikai munkásügyi hivatal 1904. évi »Bulletin«-jéből vett azt az adatot, a mely szerint nálunk a munkaidő általában $12\frac{1}{2}$ óra volna. Én ezt az amerikai statisztikát nem a munkaidőnek a különböző országokban való tényleges megállapítása végett idéztem, hanem kifejezetten, annak a tételnek az igazolására, hogy — ceteris paribus — minél gyengébb a szervezkedés, annál hosszabb a munkaidő (i. m. 340 l.). Az amerikai statisztikai hivatalnak ez az adata legjobb esetben e század elejére, de lehet, hogy még a mult század végére vonatkozó becslésen alapszik. S ha számbavesszük, hogy a magyar gazdasági munkásmozgalom csak 1902. év után indult meg igazán, nem is látok nagy túlzást a munkaidőnek arra az időre $12\frac{1}{2}$ órára való felvételében. Rácز pedig éppen a legutóbbi három-négy esztendőben létrejött kollektív egyezményekre tamaszkodva állítja, hogy ma már $10\frac{1}{2}$ óra a munkaidő. Hogy különben a

munkaidőnek, még pedig csakis a szakszervezeti mozgalom hatása alatt, legutóbb nálunk is végbement jeletékeny csökkenését én sem vonom kétségbe, az kitetszik az illető jegyzetben foglalt megjegyzésemből: »Mi szerencsésen legalul állottunk eddig, bár ujabban nagy haladásunk kétségtelen.« Csak a helyes rendszer szempontjából tartottam tehát fenn magamnak, hogy a tényleges magyar munkaviszonyokra, nevezetesen a munkaidőre nézve is gyűjtött igen részletes és még Rácz feltevésénél is kedvezőbb adataimat munkámnak előre láthatólag még az idén megjelenő második kötetében közlétegyem.

A kollektiv munkaegyezmények hatásait vizsgálva, szerzőnk mindazt megismétli, a mit a kollektiv egyezmények hatásait illetőleg a magánérdekek és a közérdek szempontjából már számosan felhoztak. Érdeme itt sem annyira az érvek ujságában, mint a világos, meggyőző, gyakorlati szellemű előadásban van, a mely hivatottá tenné arra, hogy munkásaink és munkaadóink nagy részére egyaránt ráférő socialis kurzusokon kötelező olvasmányul irassék elő.

A kollektiv munkaegyezmények jogi helyzetéről és szabályozásáról szóló befejező rész felületességét szerzőnk dolgozata gyakorlati czélzatával okolja meg (123 l.). S ha a részletes jogi fejtegetések, valamint a külföldi törvényhozási kísérletek elméllőzését ebből a szempontból szívesen elnézzük is neki, határozottan hiányosnak és tévesnek kell mondanunk azt, a mit a kollektiv egyezmények érvényességéről, a hazai jog szempontjából is elmond. Így pl. sem az ipartörvény 162. §-ának, sem a 140. §-ának szempontját nem méltatja helyesen, ennek következtében reformjavaslatai is az ötletesség hatását keltik.

Legfőbb hibáját ennek a legtiszteletreméltóbb lelkesedéssel megírt hasznos művecskének abban látom, hogy ez azt, a ki e munkából szerez először tudomást a kollektiv egyezkedés módszeréről: könnyen félrevezetheti e módszernek önmagában rejlő jótékony ereje felől. Szerzőnk lehet, hogy csak a helyszüke miatt a kollektiv egyezkedést mintegy a profán földi élet felett lebegő jótékony nemtőt tünteti fel és egyáltalán nem is érinti azt az igen szoros összefüggést, a mely e kétségkívül leghathatósabb békéltető módszer kilátásai és minden egyes nemzet általános nyilvánjogi socialpolitikája között megvan. A hol mint nálunk, emez általánosabb socialpolitikai előfeltételek hiánya folytán a munkásviszonyok javítására a közhatalom részéről igen kevés történik, ott a kollektiv egyezkedésnek nem lehet meg ugyanaz a jótékony, az ipari békét előmozdító hatása, mint a demokratikus és socialis szellemű nyugati államokban. S ezen a helyzeten az olyan, az értelmi meggyőzésre igen alkalmas munkák, a minő a Rácz Lajosé is, sem tudnak jelentősebb mértékben változtatni, hanem csak a socialpolitikai irány teljes érvényesülését biztosító intézményes reformok.

Socialista államháztartás.

Ph. Snowden: *The Socialist's budget. Labour ideal series.* London, 1907. 88 l.

A legutóbbi angol választások a britt parlamentbe bevitték a socialdemokrátiát, s a munkásképviselek egy része nyíltan Marx elveihez állott. Az angolok azonban igen praktikus emberek, a kik az eseményeket is kézzelfogható alakban szeretik. Ezért George Allem kiadó, miként előbeszédében elmondja, zsebalakban akarja átnyújtani az angol közönségnek a socialisták elveit, a párt egyik tagja, Philip Snowden pedig (kinek könyvéről most szó van) egyenest azt akarja kiszámítani, hogy a socialista állam hány fontba, shillingbe és pennybe fog kerülni a legfőbb hatalomnak, tudniillik a választóközönségnek.

A kísérlet úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból igen érdekes.

Elméleti jelentősége, sőt furcsasága abban van, hogy míg a német socialdemokratia inkább a távolabbi jövő elméleti elvein vagy a politikai taktika erkölcein vitáz, az alatt az angol tollat s papirost vevén elő, számol a zsebével. E műveletében annyira megbecsüli az elméletet, hogy például Snowden az összes nagy — ellentétes — pénzügyi alapelveket elfogadja az adózás alapjául, mert abból indul ki, hogy az adózásnak a szolgáltatási képességgel is arányban kell állania, de ugyanakkor az állam által az egyeseknek adott előnyök is mértékét kell, hogy képezzék az államháztartás adóberendezésének. E két nagy elvnek illetén gyors összepárosítása minden német elméleti pénzügyi író-t a legnagyobb szörnyűködésre fog indítani.

Gyakorlati alapon pedig Snowden socialista államháztartása a következő végeredményre jut: Megszünteti az italadók kivételével az összes fogyasztási adókat 13·3 millió font értékben, megszünteti a bélyeget és illetéket, mely 16 millió font sterlinget tenne. Tehát megszüntet 29·3 millió font adót, vagyis 360 millió forint állami jövedelmet — egy tollvonással. Ezenkívül az állam átveszi a szegények eltartását a községektől, behozná az állami aggkorbiztosítást, a munkátlanoknak segélyt adna, nagy erdőültetéseket végezne, sőt az országgyűlés a képviselőknek is fizetést szavaz meg, — mi eddig tudvalevőleg nem volt divatos Angliában. Mindez csekély 42 millió font, tehát 600 millió forint évi kiadást fog jelenteni. Ennek az összesen 960 millió forint (1920 millió korona) évi szükségletnek a fedezésére Snowden felemeli a jövedelmi adót, mely progressive 30%-ig menjen, behoz egy új földadót és végül, tekintettel arra, hogy 1895—1905-ig 75 olyan ember halt meg, kinek vagyona egy millió fontnál nagyobb volt, felemeli az örökösödési adót progressive 50%-ig. Így hiszi azt Snowden, hogy az adóból mintegy 2000 millió koronát fog kapni Anglia.

A mint olvasóm láthatja, írónk ugyancsak neki lendült az adók rendezésének s azt bizton elmondhatjuk róla, hogy kicsinyeskedés nem akasztotta meg repülését.

(h.)

Munkás-szakszervezetek

Dr. Otto Heilborn: *Die »freien« Gewerkschaften seit 1890. Ein Überblick über ihre Organisation, ihre Ziele und ihr Verhältniss zur socialdemokratischen Partei.* Jena, 1907. VI. és 196 l.

A munka a socialdemokrata szakszervezetekkel foglalkozik. A német Gewerkverein le van foglalva a munkások azon egyesületei számára, melyeknek főcéljuk jobb munkaföltételeket elérni, ha lehet békés úton, ha nem erőszakkal. A német »Gewerkverein« ép oly lefoglalt szó az említett munkásegyletek számára, mint a magyar »szakszervezet«.

A német szakszervezetek tulajdonkép 1868 óta kezdték meg működésüket és kezdetben lassan fejlődtek. 1877-ben 30 szakszervezet működött 49.000 taggal. A midőn 1878-ban a socialdemokratia közveszélyes működése ellen törvényt hoztak, a munkásegyletek közül is több feloszlott és a szakszervezetek nem igen gyarapodhattak. Csak a 80-as években kezd ismét élénkebb mozgalom mutatkozni.

A német szakszervezetek szervezésénél a helyi szervezet sokáig küzdött a központi szervezettel, míg főként 1899. óta a központi szervezet győzött. A központi szervezet abból áll, hogy a helyi munkásegyletek, kerületi egyletben és a kerületiek egy központban tömörülnek. A központ legfontosabb feladata, hogy a sztrájk iránt döntenek; itt fekszik felelősségének súlypontja, ő tekinti át az illető iparág munkásainak helyzetét, s ő van hivatva a helyi tüzes, vagy akaratos esendháborítók vak előretörését ellenezni. A központok az egyes tagok illetekeiből fedezik kezelési költségeiket, a melyek mindinkább nagyobbodnak. A központok bevételei voltak

1891. évben	49 központ	1,116.588 márka
1904. »	63 »	20,190.630 »
1905. »	64 »	27,812.257 »

kiadások voltak 1905-ben 25,024.224 márka; még pedig sztrájkra 9,674.084 m., saját lapjukra 1,415.397 m., munkanélküliek segélyezésére 1,991.924 m., fizetésekre 466.856 m., agitatoria 1,305.132 és kezelési anyagokra 542.000 m.

A központi szervezetek nemsokára még nagyobb központosság felé törekedtek. Már 1890. évben a központi szervezetek elnöki tanácskozásában (Berlinben) felmerült az az eszme, hogy egy főbizottság Hamburgban alakittassék, melynek főadata volna az egyes központok közt a szükséges összeköttetést fentartani, sztrájkoknál közreműködni, lapot kiadni és szakszervezetek congresszusát egybehívni, illetőleg előkészíteni. Az eszme mellett és ellen sokáig folyt a harcz, míg 1905-ben végre a főbizottság általánosan elismert intézménynek tekintetett, mely most már az egész szakszervezeti ügyet Németországban vezeti is.

A szakszervezetek kartelljei az egy helyen lévő szakszervezeti közegeket egyesíti magában; a főbizottság nem igen szerette a kartellek föllépését és terjedését, de mint sztrájk-ellenőrök, sztrájk-szabályozók és sztrájk-segélyezők mégis erős befo-

lyással birtak, újabb időben pedig leginkább azáltal mozdítják elő a szakszervezetek ügyeit, hogy a tagszerzésben, az elszállásolásban, a tájékozások nyújtásában igen tevékenyek. Felette fontos szervezet a munkásügy terén a munkástitkárságok; ezek a munkásoknak összes ügyeikben ügyészi tanácsokat adnak és a munkásokat perekben és peren kívüli eljárásokban képviselik; 1905. évben 68 ilyen munkástitkárság működött, összes kiadásai 233.700 márkára rugott és 323.000 tárgyat intéztek el; a munkástitkárság központja 1903-ban Berlinben létesült és első sorban a munkásbiztosítási ügyeknek a biztosító hivattal szemben való érvényesítésére szolgál.

A most említett szervek főműködése az agitatioiban fekszik, mely első sorban a tagok gyűjtését tüzi ki célul. Az agitatio szóval és írásban történik; erős törekvés irányul legujabban a nőknek a munkásszervezetekbe való bevonására, ami hosszabb küzdelem után legujabban sikerült is. Legerősebb fegyver a socialisták kezében is a sajtó. 1905. évben 64 szakszervezet 61 lapot 1,550.450 példányban adott ki, a mi 1,425.597 márkába került. A szakszervezetek lapja közül volt 1 a mely hetenkint 3-szor, 29 mely hetenkint egyszer, 3 mely havonként háromszor, 16 mely tizennégy naponként, 6 mely havonként kétszer és 6 mely havonként egyszer jelenik meg. Abban a nagy szervezetben, mely most a szakszervezet működését irányítja, rendszeres hivatalnokokra van szükség. 1904-ben a szakszervezetek hivatalnokai 677-re gyarapodtak meg, fizetésük átlag évi 1825 márka. 1906 óta külön szaktanfolyamot rendeztek ezen hivatalnokok további kiképzésére; a tanfolyamban a következő előadások tartatnak: a német szakszervezeti mozgalom története és elmélete, 20 óra, az ellentétes szakszervezetek Németországban, a biztosítási törvényhozás, a szakszervezeti irodalom, az ipari munkaszerződés, könyvvitel és kereskedelmi forgalom, a szakszervezeti mozgalom a külföldön, kartellek és vállalkozói egyesületek, közgazdaságtan és statisztika. Igaza van szerzőnknek, mikor erre a tananyagra azt mondja, hogy: »a négy heti tanfolyamra több mint gazdag program.«

A német szakszervezeti életben erős küzdelemre adott okot, vajjon az egyes szervezetek általános iparszövetségekben, vagy foglalkozásszerinti csoportosításban keressék közös érdekeik érvényesülését; már az egyik, már a másik irány nyert fölényt és még most is tart a küzdelem s valószínűleg a kérdésben végleges elhatározásra nem is jutnak.

A németországi szakszervezet egészének célja a munkásokat összetartásra birni kifelé a munkaadókkal szemben a végből, hogy jobb bér- és munkafeltételeket érhessenek el. Ezeket a célokat első sorban a munkások segítése és támogatása által kívánják elérni; a munkásbiztosítás volt kezdetben a segítség első alakja, mely mióta az állami biztosítás életbe lépett, némileg háttérbe szorul ugyan, de azért mégis e címen a szakszervezetek 1905-ben 2,853.000 márkát adtak ki.

Sokkal nagyobb jelentőségűek most már azok a segítések, melyeket a jogi ügyek elintézésénél, az utazásoknál és kivált a munkanélküliségnél a szakegyletek nyújtanak; a munka-

nélküliek 1891—1905-ig 10,356.200 márka segélyt kaptak a szakszervezetektől. A szakszervezetek fontos működése a strike rendezésében és szabályozásában áll; e tekintetben a központi szervezetek nagyon meggondoltan járnak el és figyelemmel vannak arra, hogy könnyelműen a munkások ne strikeoljanak. 1891—1900-ig a szakszervezetek 9,237.600 márkát adtak ki strikeokra, sőt 1905-ében egymagában 9,674.000 márkát költöttek strike segélyezésre; ezekből a számokból is kitűnik, hogy a strikekérdés egyelőre még a legnagyobb jelentőségű ügy a szakszervezeteknél. A szakszervezetek a munkaközvetítés kérdését is nagy figyelemmel kísérik; sokáig azon az állásponton álltak, hogy a munkaközvetítés csak általuk történjék, utóbb az a vélemény nyert túlsúlyt, mely a vegyes rendszert, már a munkások és munkaadókból alakult közvetítő intézettel tartja jobbnak. A szakszervezetek a munkások felvilágosítására is törek-szenek; ez okból statisztikai felvételeket csinálnak, könyvtá-
rat alapítanak, szakszervezeti épületekben elhelyezést adnak munkásoknak. A szövetkezeti ügyre nézve a szakszervezetek álláspontja még nem egészen tisztult; a produktív szövetkeze-
teket nem pártolják, a fogyasztási szövetkezeteket legalább
tűrik; de nagy rokonszenv itt sem mutatkozik. Az iparfel-
ügyelők működését előmozdítják azáltal, hogy a felügyelőkkel a
munkások panaszait és óhajait alkalmas uton közlik; az ipar-
biróságnál a munkások érdekeit védik; a munkáskamarák esz-
méjét támogatják. A collectiv szerződésekkel szemben kezdet-
ben inkább ellenséges álláspontot foglaltak el, de csakhamar át-
látták, hogy a munkások hasznára vannak és azóta erősen küz-
denek mellettük; ma Németországban 4000 collectiv szerződés
van érvényben. A szocialpolitikai követelések közül a szakszer-
vezetek is többre nagy figyelemmel vannak; így erősen küzde-
nek az ellen, hogy a munkás a munkaadónál lakást és élelme-
zést nyerjen, az otthonmunka ellen dolgoznak, a fegyenczipart
támadják, az alkoholelles mozgalmat támogatják. Az akkord
munka tekintetében nagy ellenkezés mutatkozott. Az első május
ünneplése Németországban még nem oly általános követelmény,
mint pl. nálunk, a nézetek egyelőre még megoszlanak s így a
szakszervezeteknél is más-más felfogás mutatkozik. Az egyesü-
lési jog feltétlen kiküzdésére természetesen a szakszervezetek is
törek-szenek. Az általános strike vagy tömegstrike kérdése sincs
még tisztába hozva. A szakszervezetek 5-ik közgyűlése (Köln-
ben) elítélte az általános strikeot, mondván: »az általános strikeot
így, amint azt az anarkisták és emberek, a kiknek fogalmuk
sincsen a gazdasági harczról, akarják, a közgyűlés kivihetetlen-
nek tartja és óvja a munkásvilágot, hogy az efféle eszmék párto-
lása által a tulajdonképi szocialis munkálkodástól elvonat-
nak«. Ez a határozat azonban óriási küzdelemre adott okot.
A jeni szocialdemokrata közgyűlésén maga Bebel támadta
meg ezt a határozatot, és a közgyűlés azt határozta, hogy főkép
az általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazati jog vagy az
egyesülési jog veszélyeztetése esetén az összes munkás osztály-
nak kötelessége a legalkalmasabbnak látszó ellenszert alkal-
mazásba venni; ilyen eszközül tűnik fel az általános strike is;

de hogy ezen harczy eszköznek alkalmazása lehetővé váljék és lehetőleg használjon is, a munkásosztály politikai és szakszervezeti szervezkedésének legnagyobb kiterjesztése és a tömegek felvilágosítása szükséges. De a jeni határozat daczára később a vezetők az általános strike iránt meghidegültek és maguk a szocialdemokraták hirdették, hogy a szakszervezetek nélkül tömegstrike nem lehetséges. Nagy kedv a tömegstrikerára azonban épp a szakszervezeteknél nincsen. Nemzetközi vonatkozásba a szakszervezetek csak a legujabb időben jutottak; így résztvettek különböző nemzetközi congressuson és meghívtak saját közgyűléseikre más nemzetbelieket; de e téren sem haladt az ügy nagyon.

Németországban a szocialdemokrata párt és az u. n. szabad szakszervezetek (Hirsch-Dunkert-féle és a keresztény-szocial szakszervezetekkel szemben így nevezve) sokban együtt haladnak, de több kérdésben határozottan ellenkeznek egymással; mindkét szervezet erősen fejlődik és sokban egyuton is halad, de nem mindenben. Naumann nézete szerint a szocialdemokraták közt erős szakadás fog beállani és egy részük a radicalis liberalismushoz fog csatlakozni; — Sombart azt hiszi, hogy a szocialdemokrácia elválaszthatatlanul összeolvad a szakszervezetekkel; — Brunhuber és szerzőnk pedig abban a véleményben vannak, hogy a szakszervezetek el fognak válni a szocialdemokrata párttól, ők mint a negyedik osztály, a jobb helyzetben levő munkások képviselői reformpártot fognak képezni, mely a jelen állam talaján céljainak megvalósítására fog törekedni, holott a többi munkások és elégedetlenek a forradalmi socialdemokrácia lobogóját fogja követni. Más kérdés az, hogy mikor fog ez a szakadás bekövetkezni; ez függ a német belső politikától a szocialpolitikától és első sorban attól, vajjon a forradalmi izgatás szavai a néptömegekre továbbra is oly hatással maradnak.

(— vits)

Magyar királyi államvasutak téli menetrendje.

A vonatok indulása Budapestről. Érvényes 1907. október 1-től. A vonatok érkezése Budapestre.

A keleti pályaudvarról				A nyugati pályaudvarról				A keleti pályaudvarra				A nyugati pályaudvarra			
vonat-szám	óra	perc	vonat neve	vonat-szám	óra	perc	vonat neve	vonat-szám	óra	perc	vonat neve	vonat-szám	óra	perc	vonat neve
28	6:15	sz. v.	Délelőtt	102	1:00	k. s. exp.	Délelőtt	645	5:00	t. sz. sz.	Délelőtt	701	1:50	k. s. exp.	Délelőtt
1502	7:30	gy. v.	Nagy-Kanizsa, Triest	146	5:45	sz. v.	Wien, Páris, Ostende, (teszt)	837	5:20	v. v.	Berlin, Ruttká	721	5:30	sz. v.	Konstantinápoly, Bukarest
906	7:00	"	Kassa, Csorba	712a	5:50	"	Rákospalota-Ujpest	1707	5:45	sz. v.	Stanislaw, M.-Sziget	143	5:35	"	Czegléd
802	7:15	"	Ujvidék, Zimony	122	6:00	"	Szeged, Szolnok	909	5:50	"	Belg., Bosna-Brod, Sarajevo	721a	5:45	"	Dunakeszi-Alag
908	7:15	sz. v.	Ruttká, Poprád-Felka	150	6:15	"	Párkány-Nána	807	6:10	"	Gödöllő	4109	5:50	"	Monor
604	7:25	gy. v.	Belgrád, Brod	4102	6:30	"	Gödöllő	17	6:15	"	Brassó, Arad	8505	6:00	"	Dorog
1302	7:30	"	Jyulafehérv., Nagyszében	8502	6:40	"	Esztergom	17	6:15	"	Bicske, Gyékényes	6701	6:15	"	Lajosmizse
10	7:35	sz. v.	Kolozsv., Tóvis, M.-Sziget	148	6:55	"	Lajosmizse, Kecskemét	17	6:15	"	Lemberg, Kassa, M.-Sziget	145	6:25	"	Czegléd
402	7:40	gy. v.	Fehring, Graz, Triest	1404	7:20	gy. v.	Rákospalota-Ujpest	17	6:15	"	Wien, Triest	1407	6:35	"	Rákospalota-Ujpest
1018	7:45	sz. v.	Wien, Graz, Sopron	104	8:00	"	Zsolna, Berlin	17	6:15	"	Gödöllő	217	7:05	t. sz. sz.	Berlin, Zsolna
802	7:50	sz. v.	Szerencs, Lemb., M.-Sziget	152	8:05	sz. v.	Wien	17	6:15	"	Kiskörös	709	7:15	sz. v.	Párkány-Nána
102	7:50	gy. v.	Gödöllő	158	8:15	"	Dunakeszi-Alag	17	6:15	"	Brassó, Kolozsvár	4101	7:20	"	Bukarest, Bázias
606	8:00	sz. v.	Zágráb, Fiume, Torino, (Róma, Pécs, Vinkovca	116	9:20	"	Lajosmizse	17	6:15	"	Graz, Fehring	147	7:55	"	Esztergom
1506	8:10	"	Arad, Brassó	154	9:35	"	Rákospalota-Ujpest	17	6:15	"	Hatvan	117	7:45	"	Rákospalota-Ujpest
1008	8:20	"	Kassa, Csorba	708	9:40	gy. v.	Bukarest, Bázias	17	6:15	"	Bukarest, Brassó	6501	7:50	"	Páris, Wien
408	8:35	"	Zágráb, Fiume, Pécs, Brod	6506	11:15	sz. v.	Lajosmizse, Kecskemét	17	6:15	"	Fiume, Zágráb, Brod, Pécs	149	7:55	"	Kecskemét, Lajosmizse
806	9:00	"	Munkács, Máramarosziget (Kolozsvár, Brassó, Mára- marosziget, Stanislaw	158a	11:25	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	17	6:15	"	Csorba, Kassa	131	8:10	"	Göd
506	9:20	"	marosziget, Stanislaw					17	6:15	"	Szolnok	718	8:20	"	Párkány-Nána
808	9:20	"	Ruttká, Berlin					17	6:15	"	Hatvan	151	9:10	"	Kiskunfélegyháza
944	11:15	teszsz.	Wien, Sopron					17	6:15	"	Torino, Róma, Fiume, Zágr.	705	9:15	gy. v.	Dunakeszi-Alag
			Kiskörös					17	6:15	"	Győr, Székesfehérvár	1403	9:25	"	Szolnok
								17	6:15	"	Berlin, Ruttká	1409	10:10	sz. v.	Berlin, Zsolna, Pozsony
								17	6:15	"	Sopron, Győr	153	10:20	"	Esztergom
								17	6:15	"	Szabadka	158	10:20	"	Rákospalota-Ujpest
								17	6:15	"	Triest, Nagy-Kanizsa	715	10:40	"	Szeged, Szolnok
								17	6:15	"		119	10:50	"	Érsekújvár

Magyar királyi államvasutak téli menetrendje.

A Budapest ny. p. u. - Párkány-Nána, Budapest k. p. u. - Bicske, Budapest k. p. u. - Gödöllő-Hatvan és Budapest k. p. u. - Szolnok között közlekedő személyszállító vonatok menetrendje. Érvényes 1907. évi október hó 1-től.

Budapest ny. p. u. - Párkány-Nána és vissza.															
Állomások	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.
Budapest ny. p. u. ... ind.	5:45	6:00	6:15	6:30	6:45	7:00	7:15	7:30	7:45	8:00	8:15	8:30	8:45	9:00	9:15
Palota-Ujpest ...	6:01	6:12	6:28	6:43	6:58	7:13	7:28	7:43	7:58	8:13	8:28	8:43	8:58	9:13	9:28
Vác ...	6:17	6:28	6:44	6:59	7:14	7:29	7:44	7:59	8:14	8:29	8:44	8:59	9:14	9:29	9:44
Nagyvaros ...	6:33	6:44	7:00	7:15	7:30	7:45	8:00	8:15	8:30	8:45	9:00	9:15	9:30	9:45	10:00
Párkány-Nána ...	6:49	7:00	7:16	7:31	7:46	8:01	8:16	8:31	8:46	9:01	9:16	9:31	9:46	10:01	10:16

Budapest k. p. u. - Bicske és vissza.															
Állomások	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.
Budapest k. p. u. ... ind.	11:15	11:30	11:45	12:00	12:15	12:30	12:45	13:00	13:15	13:30	13:45	14:00	14:15	14:30	14:45
Bicske ...	11:31	11:46	12:01	12:16	12:31	12:46	13:01	13:16	13:31	13:46	14:01	14:16	14:31	14:46	15:01

Budapest k. p. u. - Hatvan.															
Állomások	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.
Budapest k. p. u. ... ind.	15:15	15:30	15:45	16:00	16:15	16:30	16:45	17:00	17:15	17:30	17:45	18:00	18:15	18:30	18:45
Hatvan ...	15:31	15:46	16:01	16:16	16:31	16:46	17:01	17:16	17:31	17:46	18:01	18:16	18:31	18:46	19:01

Budapest k. p. u. - Szolnok.															
Állomások	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.	Szv.
Budapest k. p. u. ... ind.	19:15	19:30	19:45	20:00	20:15	20:30	20:45	21:00	21:15	21:30	21:45	22:00	22:15	22:30	22:45
Szolnok ...	19:31	19:46	20:01	20:16	20:31	20:46	21:01	21:16	21:31	21:46	22:01	22:16	22:31	22:46	23:01

Az angol gyarmatügyi értekezéslet.

Az idei április és május hónapokban Londonban ülésezett tanácskozás, melyen az Egyesült Királyság és az önkormányzatu gyarmatok kormányainak vezetői a világbirodalom szétszórt alkatrészeinek gazdasági és politikai szorosabb egyesüléséről tanácskoztak, nagy fontossággal bir nemcsak az érdekelt felekre, hanem a világpolitikában számot tevő államokra is. Eddig is voltak már hasonló összejövetelek, ezek azonban csak nagy ünnepélyes alkalmak idején a birodalom központjában összegyűlt colonialis államférfiak közötti alkalmi megbeszéléseknek nevezhetők; ilyenek voltak az 1887. és 1897-ben Viktoria királynő jubileuma alkalmából tartott tanácskozások.

Az imperialistikus eszmék zászlóbontója, Chamberlain elnöklete alatt 1902-ben Edward király koronázási ünnepélyére az angol gyarmatokból összegyűlt államférfiak tanácskozása már határozottabb jelleggel birt. Ez összejövetel egy már előre megállapított program alapján lett összehiva és egy gazdasági és politikai közösségen felépítendő államszövetség létrehozásának módzatairól tanácskozott.

A gyarmatokat illetőleg Angliában két, teljesen ellentétes elvből kiinduló párt létezik; az egyik a gyarmati birtokoknak nagy fontosságot tulajdonit az anyaország és a gyarmatok, valamint a gyarmatok egymásközti viszonyának minél bensőbbé tételét tartja kívánatosnak; a másik a gyarmatokra nem fektet súlyt és ezeknek minél teljesebb függetlenítését óhajtja. Különösen a liberális párt egy része, a »little Englander«-ek vallják e nézetet. Ezekkel szemben a conservatívek a gazdasági és politikai egyesülésben látják a legjobb megoldást, tartván attól, hogy a gyarmatokat az anyaországhoz fűző kapocs meglazul és idővel az északamerikai Egyesült-Államok példájára teljesen elszakadhatnak.

Chamberlainnek öt év előtt a szabadkereskedelmi rendszer ellen hatalmas erővel megindított propagandája éppen az elszakadás veszedelmét tartotta első sorban szem előtt; célja az volt, hogy az eddigi eszményi kapocs helyébe egy kölcsönös vámkedvezményen, esetleg vámunión alapuló érdekkapcsolat lépjen, és hogy az összbirodalmat közösen érdeklő ügyek vezetésére egy központi szervezet alakittassék, melyből az egységes »Nagybirodalom« alkotmányos törvényhozó testülete fejlődnie ki.

Chamberlainnek imperiális propagandája azonban kudarcot vallott és az anyaország lakossága nemcsak, hogy nem volt hajlandó az eddigi vámrendszertől a gyarmatok kedvéért eltérni, de a legutolsó általános választások alkalmával azzal bizonyította be a »Free Trade«-hez való ragaszkodását, hogy az alsóházba egy óriási többséggel rendelkező liberális szabadkereskedő pártot küldött. A kormányból kibukott conservatív párt, melynek egy része a vámrendszer megváltoztatásáért küzdött, megtizedelve jelent meg az 1906. évi új parlamentben, ahol az orthodox szabadkereskedő Campbell-Bannerman és hívei vették át az ügyek vezetését.

Ilyen politikai szintéren közeledett az 1907. évi gyarmatügyi conferentia, melynek időpontja a legutolsó 1902. évi összejövetel alkalmával előre meg lett állapítva. A liberális kormány, mely alig, hogy átvette a kormányrudat, gyarmatügyi politikáját azzal mutatta be, hogy az újonnan megszerzett Transvaal és Oranje gyarmatoknak megadta az önkormányzatu alkotmányt és mely a választásokon éppen a »Free Trade« jelszavával aratott eddig nem ismert diadalt, természetesen nem nagy örömmel nézett elébe a federalisztikus és védővamos irányra célzó gyarmatügyi conferentiának.

Miután azonban a conservatív pártnak az utolsó választások után megmaradt töredéke Balfour pártvezérrel együtt véglegesen átment a vámreformereknek a legutolsó időben mindinkább növekedő táborába, a szabadkereskedő kormány kénytelen volt legalább szinteg érdeklődést tanusítani a gyarmatok miniszterelnökei által a conferentián tett javaslatok iránt. Annál inkább tehette ezt a kormány, mivel a conferentián résztvevő colonialis államférfiak között szövetségesekre is talált, akik a hazájukban elfogadott nézeteket képviselve, szintén ellenezték a vámkedvezményeken alapuló szorosabb kapcsolat létrehozását.

A tanácskozás programjának tárgyait fontos politikai és gazdasági kérdések képezték, ilyenek: kedvezményes vámok a gyarmatoknak egymásközti és az anyaországgal való kereskedelmi forgalmában, a birodalom védelmére vonatkozó kérdéseknek közös szabályozása; a szabadalom és védjegy-ügyek egyöntetű rendezése, egységes posta- és távirdailleték, a hajózási törvénynek egységesítése és más több hasoncélú intézkedés, melyek mind az egyesülés és a szorosabb függés alap gondolatából erednek és a gyarmatoknak gazdasági és politikai erősödésében egy centralisált, hatalmas összbirodalom megalapítására irányulnak.

Bár az imperialisticus eszmék szempontjából a conferentia eredménye nem volt kielégítő, mégis a tárgyalások szelleme és a hozott határozatok tagadhatatlanul haladást jelentenek ez irányban. A fontosabb megállapodások a következők: el lett határozva, hogy a tanácskozások állandóvá tételnek és minden negyedik évben automaticamente megtartva; egy külön szerv, egy titkári hivatal lett felállítva, melynek feladata lesz a conferentián vitatás alá kerülő anyagot összeállítani, előterjeszteni, jegyzőkönyvet vezetni és az irattárat kezelni, ez fogja képezni a tanácskozások állandó administratióját, melyből idővel egy Londonban székelő központi kormányhivatal nőheti ki magát.

Fontos eredmény az, hogy a colonialis és az anyaország vezérlő államférfiainak rendszeres időben tartandó összejövetelei állandóvá tettek, a mi által egy állandóan működő imperialis gépezetnek az alapja lett lerakva. Fontos eredmény továbbá egy birodalmi védelmi bizottság alakítása is.

A gyarmati termékeknek az anyaországban kedvezményes elbánásban való részesedését illetőleg a conferentia eredménye nem felelt meg az érdekeltek várakozásának és a colonialis államférfiak közül azok, a kik ennek kieszközlésére hazájukban mandatumot kaptak, valamint Chamberlain hivei nem is hallgatták el abbeli véleményüket, hogy a conferentia fiaskóval végződött. A vitatkozások folyamán elhangzott nyilatkozatok nemcsak hogy nem eredményeztek közeledést az ellentétes álláspontok között, hanem inkább szélesítették az űrt, rámutatván az éles különbségre, mely a különböző érdekek által előírt közgazdasági elvek között létezik.

A végeredmény tehát az, hogy világossá vált, hogy a gazdasági érdekközösségen alapuló federatio megvalósítása jelenleg, a míg egy szabadkereskedelmi kormány vezeti az ügyeket, nem vihető keresztül. Az anyaország egyelőre nem hajlandó az elfogadott vám- és pénzügyi rendszertől a kedvezményes vámok és a védővamos rendszer javára eltérni. E meggyőződés félreismerhetlenül kifejezésre jutott a kincstári kanczellárnak, Mr. Asquit-nak a gyarmati termékek kedvezményes elbánása tárgyában feltett kérdésekre adott laconicus kijelentésében: »mi nem adhatunk semmit«.

Az anyaország részéről tett categoricus kijelentés, hogy a szabadkereskedelem elvétől nem tágit, a conferentiának eredményét ezen leglényegesebb kérdésben meddővé tette. A gazdasági kérdésekben tehát eredményről nem lehet szólni, sőt a gyarmatok részéről e kérdésben elfoglalt álláspontok közötti ellentétek kiélesedtek. A védővamos politikát követő gyarmatok képviselői a kedvezményes vámok érdekében emeltek szót, míg Transwaal, Ujfundland és a kiterjedésre legnagyobb gyarmat, India az anyaország képviselőivel együtt minden kedvezményes bánásmódot elleneztek. Az itt felsorolt három gyarmatnak érdekei nem kívánják az anyaország által nyújtandó előnyöket, Anglia pedig azzal indokolja a gyarmatok által kért kedvezmények megtagadását, hogy miután az egész birodalom védelmi költségeinek oroszlánrészét ő viseli, joggal élvezzi az egyes gyarmatok által önként nyújtott vámkedvezményeket, anélkül, hogy ellenszolgáltatásra volna kötelezve.

A kormány hajthatatlan maradt, nem tagadhatván meg politikai programját, melynek többségét köszönheti. Tényleg, a gyarmatok által követelt vámkedvezmények megadása Angliára nézve nemcsak a vámrendszer, hanem az állampénzügyi és adózási rendszer megváltoztatását is jelentené; másrészt az angol fogyasztóközönség élelmi szerét, különösen a legszegényebb néposztályét megdrágítaná, anélkül, hogy az anyaország ez érzékeny veszteségért recompensatióra számíthatna, mert hiszen Angliának a külföldi államokkal való kereskedelmi forgalma jelentékenyen nagyobb, mint a gyarmatokkal lebonyolított forgalom.

Hogy vajjon az anyaország részéről tanusított nagyobb előzékenység csakugyan kielégitené-e a gyarmatok érdekeit, e kérdésre nagyon nehéz megadni a feleletet; tény az, hogy egy a különböző geográfiai helyzet, klíma, néprajzi stb. viszonyok folytán különböző, gyakran homlokegyenest ellentétes érdekekkel bíró gyarmatok mindegyikét kielégítő fiscalis rendszernek felállítása és ennek a gyakorlatban való beválása olyan problema, melynek következményeit előre látni nem lehet. Kérdéses az is, hogy vajjon az autonomiájukra annyira féltékeny gyarmatok eltűrnék-e az anyaország részéről el nem kerülhető beavatkozást? Továbbá hogy a vámügyekben kölcsönösen adandó reciprocitas nem-e nehezitené meg úgy a gyarmatok, mint az anyaországnak a külállamokkal fennálló szerződéses viszonyát?

Ha megvizsgáljuk a jelenlegi helyzetet, látjuk, hogy a politikai és gazdasági gyámkodás fogalma nem igen alkalmazható az Anglia és gyarmatai között fennálló viszonyra. A gyarmatok egynémelyike fokozatosan a függetlenségnek és az önállóságnak olyan fokát érte el, hogy politikájuk irányzata akárhányszor összeütközik az anyaország érdekeivel, különösen áll ez a gazdasági kérdésekben. A külfölddel szemben államiságuk érvényesítése gyakran olyan korlátlan módon történik, mint suverain államoknál. A függetlenítés tendenciája pedig mindinkább növekedni látszik. Csak egy példát hozunk fel: Kanada magatartása a nemzetközi relatiókban ugyancsak nem felel meg egy gyarmatállam helyzetének. Legutóbb követett tarifapolitikája előreláthatólag azt fogja eredményezni, hogy az 1902-ben Angliának nyújtott kedvezményes vámtételek, a mely az angol kereskedőnek a külfölddel szemben előnyt adni volt hivatva, illusoriussá fognak válni. Ugyancsak Kanada legutóbb az angol »Foreign Office« megkérdezése nélkül külföldi hatalmakkal kereskedelmi szerződések kötése végett tárgyalásokba bocsátkozott, a mi a Kanadának közvetlen szomszédjával, az északamerikai Egyesült-Államokkal szemben tanusított magatartásával, valamint Németország behozatalának az Angliának nyújtott előnyök kilátásba helyezett megadásával együtt ugyancsak szemet szurt Londonban.

Egy másik nagy és hatalmas gyarmatnak, Ausztráliának helyzete is figyelemre méltó. Ausztrália képviselője leglelkesebben küzdött a gyarmatügyi tanácskozáson a kölcsönös vámkedvezményekért, mindannak daczára, hogy tavaly az angol kormány óhajtására az angol áruknak eddig nyújtott kedvezményeket megszüntette. Kitünt ugyanis, hogy az ausztráliai piacon az anyaországnak adott előny a gyakorlatban nem helyezi az angol kereskedőt a külföldinél jobb helyzetbe.

Ausztrália tavaly általános vámtarifáját 10%-kal felemelte és az angoloknak ujonnan adandó kedvezmények feltételeinek megállapítása éppen a jelen conferentián kellett volna, hogy megtörténjen; ez azonban a kedvezőtlen auspitiók mellett természetesen elmaradt. Ausztrália leginkább képviseli a gyarmatok között a védvamos irányzatot és ha Anglia a reciprocitási viszonyba belemenne, idővel alig kerülhetné el, hogy idővel maga is a védvamos ösvényre lépjen, saját fogyasztóközönségének nem csekély kárára.

Anglia gyarmatügyi politikájának egy fontos oldalát világította meg a lefolyt conferentián az angol külügyminiszter, Sir Edward Grey a következő kijelentéssel: »a gazdasági kapcsolatnak legfőbb nehézsége a birodalom alkatrészei között levő óriási távolságokban nyilvánul«. Hogy mennyire ragaszkodik a jelen kormány a szabadkereskedelmi rendszerhez, kitűnik abból is, hogy a jobb hajójáratok érdekében adandó állami subventiók iránt tett indítványt sem fogadta el.

Amennyire rideg ellenállást tanusított Anglia a gazdasági kérdésekben, viszont épen olyan közömbös állást foglaltak el a gyarmatok a közös védelem költségeihez való arányosabb hozzájárulásnak már sokszor felmerült eszméje iránt. Vajjon a »do ut des« jelszóhoz való alkalmazkodás lebeg-e szemük előtt? Vajjon nagyobb bőkezűséget gyakorolnának-e, ha az anyaország a vámkedvezményekben volna hajlandó megadni az equivalenst? Bár a közös védelem kérdését illetőleg nem mondhatni, hogy a conferentia teljesen semleges eredménnyel végződött volna. Az angol hadügyminister, Mr. Haldane indítványozására ugyanis egy javaslat lett elfogadva, mely az összbirodalom haderejének egyöntetű szabályozását egy nagyszabású tervezetben öleli fel.

Vajjon az Egyesült Királyság és a földgömbön szerteszórt gyarmatok között a jövőben létre fog-e jönni a német birodalom mintájára egy a gazdasági, védelmi és politikai egyesülés alapján felépülő federatio? E kérdésre a lefolyt conferentia eredményéből következtetést vonni alig lehet, de tagadhatatlan, hogy Angliában a legutolsó időben a fiscalis reformtörekvésekkel karöltve az imperialistikus eszmék tért hódítanak. Igaz, hogy a szabadkereskedelmi tanok mélyen vert gyökere, a Cobdenismushoz traditióként való ragaszkodás a modern áramlatot erősen ellensúlyozza. Miért is változtatná meg Anglia eddigi vámrendszerét? Hiszen a legutolsó évek kereskedelmi mérlege eddig soha el nem ért, valóban gigantikus számösszegeket mutat fel; az ipar, a kereskedelem virágzik, a lakosság prosperitása állandóan növekszik. A gyarmatok kedvéért? Hogy ezek el ne szakadjanak, hogy ezekkel szorosabban egyesülve egy modern római világbirodalmat alapítson?

Mindenesetre, mint minden közgazdasági változás, úgy a szabadkereskedelemtől való eltérés is nagy anyagi áldozatokkal járna. Vajjon kívánatos-e az anyaország szempontjából, hogy az imperialistikus eszmékért ezt az elkerülhetetlen áldozatot meghozza és a régi bevált rendszertől eltérve, új, ismeretlen ösvényre lépjen?

A gazdasági változás természetesen politikai kihatást is eredményezne, az imperialisták a birodalom mai szerkezetében e változást szükségesnek is tartják, mivel szerintök a birodalom történeti fejlődésének útjában fordulóponthoz érkezett. Hogy merre fog fordulni? Nézzük csak meg a legutóbbi fejleményeket.

A meghódított búr köztársaságoknak, Transvaal-nak és Orange-nak a gyarmati birtokokhoz való csatolása az önkormányzatú gyarmatok politikai súlypontját, az anyaországgal szemben, csak megerősítette. A központi kormánynak a gyarmatok feletti felsősége az utóbbi időkben jelentékenyen csökkent,

sőt az öntudatra ébredt gyarmati államok nem egyszer beleavatkoznak az anyaország ügyeibe, mindinkább nagyobb osztályrészt követelvén maguknak a birodalom sorsának vezetésében. Ausztrália nemrég egy a gyarmatok és az Egyesült királyság képviselőiből alakítandó, rendszeresen ülésező központi tanács félállítást hozta javaslatba, mely hivatva volna az összbirodalom alkotmányának alapvető intézményéül szolgálni.

A birodalom mai szervezetében a központi kormánynak és a koronának a gyarmatok törvényhozási jogkörébe biztosított vetojoga inkább csak névleges, mint tényleges befolyást jelent. Vajjon a nagybirodalmi egyesülés eszméje át fogja-e hatni a százmilliókra menő lakosságot? Vajjon az önkormányzatú gyarmatok hajlandók lesznek-e államiságukról lemondva, magukat egy birodalmi szervezet keretébe beilleszteni? Meg fogjuk-e érni egy központi parlament és kormánynak Londonban való létesítését?

E kérdésekre a leghivatottabb körök, maguk az érdekelt felek sem képesek ma feleletet adni, sőt még tájékoztató véleményt nyilvánítani sem. A jelen conferentia eredményéből a jövő alakulásaira következtetést vonni még kevésbé lehet. Tény az, hogy a gyarmatok képviselői csalódva távoztak ez alkalommal. Lehetséges, hogy a négy év múlva összegyűlő konferentia az imperialistikus törekvéseknek kedvezőbb politikai keretben — nem egy liberális — szabadkereskedelmi, hanem egy védővamos — conservatív kormány aegise alatt — a mainál nagyobb eredményeket fog felmutatni.

Hogy be fog-e következni és mikor az az időpont, melyben a végcél, az angol birodalom szétszórt alkatrészeinek egy államszövetséggé való egyesülése eléretik, ez nyílt kérdés marad. Félreismerhetetlen a tendentia, mely a vámkedvezmények, hajózási, kereskedelmi szerződések által képződő kapocsnak mindszorosabbá tétele felé gravitál. Tény az, hogy a közvéleményben mindinkább gyökeret ver a felfogás, hogy ha ez az egyesülés nem történik meg, a hatalmas államokká fejlődő gyarmatok saját utjukon haladva végképpen el fognak szakadni az anyaországtól. Diplomatiái ügyességgel eddig sikerült az ellentéteket kiegyenlíteni és elérni azt, hogy a mostani rendszer kielégítően működjék, de az összetartás elé gördülő nehézségek napról-napra növekednek.

A folyamatban levő történeti fejlődés alakulásait a jövő fogja megmutatni. Hogy az egyesülés vagy a szétválás felé törekvő áramlatok közül melyik fog felszínre kerülni, ezt úgy az angol birodalom belső fejlődése, mint a világpolitikának jövő alakulása fogja eldönteni.

A gyarmatügyi conferentiának jelentősége az angol piacon érdekelt exportáló országok szempontjából abban összpontosul, hogy egyelőre a szabadkereskedelmi rendszer továbbra is érvényben marad és a magyar kiviteli kereskedelemnek, mely mind- eddig nem foglalta el az őt megillető helyet, mindent el kellene követnie, hogy az angol világpiacon tért hódítson.

Ruttkay Vilmos.

(London.)

A socialista válságelmélet.

A modern gazdasági szervezetnek ama széleskörű bírálataiban, a mely a socialista írók műveiben található, igen fontos szerepet játszik a gazdasági egyensúly kérdése. A socialista íróknak e kérdéstről vallott nézeteit és theoriáit a közgazdasági tudomány a »socialista válságelméletek« körébe sorozza. Noha e válság elméletek mind oda concludálnak, hogy a gazdasági életnek egyensúlya a mai tökéletlen szervezet mellett nincsen biztosítva, a kiinduló pont sokféleségénél és az érvelések különbözőségénél fogva, e tekintetben az eszméknek és theoriáknak oly gazdag tárházára bukkanunk, a mely nemcsak a socialista irodalom, hanem első sorban a gazdasági egyensúly problémája szempontjából valóban méltó arra, hogy e helyütt részletesebb tanulmány tárgyává tegyük.

A rendszeres tárgyalás érdekében a socialista válságelméleteket két csoportba osztjuk, a szerint a mint az illető írók főképp a termelés- vagy a jövedelem-eloszlás sphaerájában kutatták azokat a gazdasági jelenségeket, a melyekből elméletüket levezették.

Termelés.

Midőn Marx azt állítja, hogy az egész gazdasági és társadalmi élet a termelés függvénye, úgy ezzel túlságos jelentőséget tulajdonít ugyan a termelésnek a gazdasági élet terén, mindazonáltal kétségbe nem vonható tény, hogy az összes gazdasági jelenségek között a termelést illeti meg a vezérszerep. A termelés nagy jelentősége nemcsak abban nyilvánul, hogy előállítja az emberiség boldogulásának és jólétének előfeltételeit, hanem sok más irányban is kidomborodik kiváló fontossága, különösen a modern termelési viszonyok között. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy mielőtt még a fogyasztásra szánt javak egyáltalában előállítottak, máris érezhető a gazdasági szervezetben, hogy termelési tevékenység van folyamatban. E processus sok tekintetben érezteti hatását. Így első sorban szükségessé teszi a tőkéknek e célra való rezerválását és koncentrálását, azután óriási keresletet támaszt termelési eszközök, gyári berendezések, gépek és nyers anyagok iránt, úgy hogy bátran állítjuk, miszerint a termékek legnagyobb részét maga a termelés absorbeálja. Ehhez járulnak még a termelés céljaira szolgáló forgalmi eszközök és közlekedési intézmények és végül ide sorolandók az emberiség milliói,

kik közvetlenül vesznek részt a termelés nagy munkájában, ezek alatt e helyütt azokat értvén, kiket nem a termelés eredménye, hanem maga a termelési tevékenység tart fenn munkabérek, honoráriumok stb. alapján.

Mindezekből azt látjuk tehát, hogy a termelés, mint olyan, már magában véve felöleli széles körben a gazdasági életnek egyéb jelenségeit is, a mennyiben a nyersanyag felszívása révén kihat a fogyasztásra, a pénzügyi és közlekedési segédszervek révén befolyást gyakorol a forgalomra, a munkabérek és egyéb szolgáltatmányok által pedig a jövedelem-eloszlásnak válik egyik alaptényezőjévé, mielőtt még a termelési folyamat befejezést nyert volna.

De a termelésnek structurája nem volt mindig ily bonyolult s ezért a termelésnek morphológiája is időről-időre változásnak volt kitéve. A legkezdetlegesebb termelési rendszer kétségkívül az volt, midőn mindenki a maga számára termelt. Mindenki ismervén saját szükségletének mérvét és fogyasztási képességének fokát, nem termelt felesleges javakat, hanem csak annyit, a mennyi céljainak épen megfelelt. A gazdasági egyensúly szempontjából ez kétségkívül ideális korszak volt, mert a túltermelés lehetősége ki volt zárva és így gazdasági válságok nem léphettek fel, ha csak válságosnak nem tartjuk azt a körülményt, hogy az ily gazdasági izoláltságban élő ember, nélkülözvén a munkamegosztásnak és csereforgalomnak előnyeit, csak aránylag szűk körre szoríthatta gazdasági tevékenységét és így bizonyára sokat volt kénytelen nélkülözni.

Nagy haladás volt ehhez képest, midőn az emberek már nemcsak a saját céljaikra, hanem mások használatára is termeltek. Az ily munkamegosztáson alapuló termelési rendszer keretein belül azonban ismét több korszakot különböztethetünk meg.

Hogy a tiszta csereforgalmi állapotot ne is emlitsük, azzal a korszakkal kezdjük, a melyben a termelés idegen használatra csakis előzetes megrendelés alapján történt, vagy ha közvetlen megrendelés nem is előzte meg a termelést, a termelő mégis teljes tudatában volt annak, hogy kik részéről és mily mértékben számíthat fogyasztásra azon szűk körön — falun, városon, vagy kerületen — belül, melyre termelési tevékenysége kiterjedt. Ez a kicsinyben való termelés (összekötve a czéhrendszerrel, a városok privilegiumaival és a középkor egyéb korlátozó intézményeivel), mely egészen a társadalmi és gazdasági szabadság hajnalhasadásáig tartott, sok hátránya daczára legalább bizonyos stagnáló egyensúlyt kölcsönzött a gazdasági szervezetnek és azt nagyobb rázkódtatásoktól megóvta. Nem tagadhatjuk, hogy ebben a korszakban is voltak válságok, de azok nem valamely helytelen termelési rendszerből származtak, hanem rendkívüli okokra, mint háborúra, járványra, pénzhamisításra, voltak visszavezethetők.

Mindez azonban lényegesen megváltozott a 18-ik század vége felé, különösen pedig a mult század elején, a midőn az eddigi primitív rendszert a piac számára nagyban való termelés váltotta fel, mely a technikai vívmányok és a liberalismus sok új

intézményének segélyével a termelés képét egészen átalakította. A tőke és a munka, mely eddig egy kézben összpontosult, most teljesen szétvált; a termelő helyét a vállalkozó foglalta el, kinek tevékenysége — mint az elnevezés különbsége is mutatja — sokkal koczkázatosabb volt az előbbi kisebbszerű termelők ez irányú funkciójánál. Az összes előfeltételek által kellőképen biztosított fokozott gazdasági tevékenység ebben az új korszakban bámulatos eredményt ért el: a termelés hirtelen fellendült, a vagyonosodás folytán nagyobb mérveket öltött, a gyártmányok tetemesen olcsóbbodtak; de e fényes keretet gyakran megzavarta a gazdasági válság képében egy szomorú tünet, mely a termelők előtt eddig ismeretlen volt.

A válságok az új termelési rendszer corollariumaként jelentkeztek és mint actualis, új gazdasági tünetmények egyik specialis anyagát alkották a gazdasági fellendülés idején classicus bölcsőkorát élő nemzetgazdasági tudománynak.

A termelési rendszernek fentebb vázolt alapintézményei idővel továbbfejlődtek, lassanként újabb institutiókkal szaporodtak, melyek a régiekkel együtt megteremtették a termelés evolutiojának jelenlegi stadiumát, a »modern capitalismust«.

A gazdasági válságok azonban ebben az újabb stadiumban sem maradtak el, sőt míg korábban csak elvétve bukkantak fel, most már bizonyos rendszeresség volt észlelhető fellépésükben, a mi szintén nyilvánvalóvá látszott tenni azt, hogy a gazdasági szervezet és a válságok közt szoros összefüggésben van.

A termelés és a válságok közti összefüggést különösen a socialista írók kutatták nagy buzgalommal, a kik a válságok okainak feltárásával is bebizonyítani igyekeztek a modern termelési illetve gazdasági rendszernek tarthatatlanságát.

Louis Blanc egyike az elsőnek azon francia írók közül, kik felemelték tiltakozó szavukat a modern termelési rendszer ellen, melynek legkárosabb hatása szerinte a féktelen versenyben nyilvánul. Ez a verseny kényszeríti a termelőket arra, hogy a termelést még áldozatok árán is folytassák, mert mindenki arra számít, hogy versenytársa hamarabb fog kidűlni az ádáz küzdelemben. Másrészt viszont a munkások is kénytelenek eltűnni, hogy a verseny folytán létrejött árcsökkenésért a munkaadók a munkabér megrövidítése által kárpótolják magukat.

Miután Blanc minden gazdasági baj közös kútforrásának a versenyt tekinti (a szabad versenyt »expropriation universelle«-nek nevezi¹⁾), ennél fogva a válságok orvoslásául a termelés rendszeres szervezetét ajánlja.

Az iniciatívát szerinte az államnak kellene kezébe ragadnia, közös műhelyeket állítván fel azok részére, kik a termelés munkájában részt venni kívánnak és arra tényleg alkalmasak is. Minthogy a közös munka, előrelátó vezetés, kamatnélkül élvezett hitel folytán az ily közös műhelyeknek versenyképessége fölülmulná a magánvállalatok versenyképességét, reméli, hogy idővel ez utóbbiak is feladják a versenyt és a közös műhelyrendszerhez csatlakoznak.

¹⁾ Louis Blanc: »*Questions d'aujourd'hui et de demain.*« Paris, 1882. 345. o.

Louis Blanc kétségtelenül helyes érzékkel mutatott rá a szabad versenyre, mint egyik válságalkotó tényezőre, azonban a szabad versenynek teljes korlátozását és a termelésnek állami műhelyek útján való szervezését mégsem helyeselhetjük, mert végeredményben mégis a szabad verseny az, mely a physikai és szellemi erőknek végsőig fokozásával egyengette az emberiség intellectualis és materialis fejlődésének útját.

De ettől eltekintve, a szabad verseny magában véve még nem meríti ki azokat az okokat, melyek a gazdasági egyensúly megzavarása körül közreműködnek, mert maga a szabad verseny is már egyik intézménye a modern termelési rendszernek és így a válságok kérdése csak a termelési rendszer problémája kapcsán oldható meg. Ily irányú kutatással csak aránylag kis mértékben találkozunk a francia íróknál, ellenben a német írók s ezek között első sorban Marx Károly annál nagyobb gondot fordítottak a válságok és a termelési rendszer mélyén rejlő okok közti összefüggés felderítésére.

Marx Károly műveiben a gazdasági válság kérdését jelentőségéhez mért figyelemmel tárgyalja.

A legbecsesebb fejtegetéseket e tekintetben ott találjuk, a hol a haszon csökkenésének okaival foglalkozik. (Gesetz des tendentiellen Falls der Profitrate.¹⁾

Felmentve érzem magam ama feladat alól, hogy Marx nemzetgazdasági rendszerének fejtegetésébe bocsátkozzam. Sokkal ismertebbek azok, semhogy e helyütt bővebb magyarázatot igényelnének. Az alábbiakban tehát Marx törvényeit, mint alaptételeket vesszük és csak ott fogunk ezeknek velejére hatolni, a hol a válságelméletnek bonczolása szükségessé teszi az alaptételek birálatát.

Marx a termelésre fordított tőkében kétféle elemet lát, ú. m. a változó (variables) és az állandó (constantes) tőkét. Változónak nevezi a tőkének azt a részét, a melyet a termelő a munkabérekre, állandónak pedig azt, a melyet a nyersanyag beszerzésére fordít. E sajtáságos megkülönböztetés Marxnak értékelméletén alapszik, a mely szerint az egyedüli értékalkotó tényező (wertbildende Substanz) a munkamennyiség.²⁾ A nyersanyagot is bizonyos munkamennyiség eredményének tekintí, de minthogy ez a munkamennyiség már realizálva van, ennél fogva a nyersanyag oly tényező, melynek értéke már nem esik változás alá s így állandó (értékű) tőkének nevezhető. A termelésre fordított munkának értéke azonban sokkal rugalmasabb. A munkabér csak a munka csereértékének felel meg; míg a munka igazi gazdasági jelentősége a munka használati értékében nyilvánul, azaz azon tulajdonságában, hogy a nyersanyagnak értékét növelheti. Ezen értéknövelő tulajdonságánál fogva nevezi tehát Marx a munkát változó (értékű) tőkének.

Ennek az állandó és változó tőkének egymáshoz való viszonya nagy befolyást gyakorol a termelés alakulására s ebből

¹⁾ Marx—Engels: *Das Kapital*. III. 1. 191—242. Hamburg, 1894.

²⁾ Es ist also nur das Quantum gesellschaftlich notwendiger Arbeit, oder die zur Herstellung eines Gebrauchswerts gesellschaftlich notwendige Arbeitszeit, welche seine Wertgrösse bestimmt. — I. m. I. 6. old.

a kölcsönhatásból vezeti le Marx a haszon csökkenése révén a gazdasági válságokat.

A haszon (Profit) azonos az értéktöbblettel, vagyis a munka csere- és használati értéke közt mutatkozó különbözettel, melyet a termelő nyereség czímén a maga javára fordít. De míg a haszon mennyisége egyenlő az értéktöbbllet mennyiségével, addig a haszonráta már nem alakul ugyanazon törvények szerint, mint az értéktöbbllet rátája.

Az értéktöbbllet rátája ugyanis $\frac{m}{v} = \frac{\text{Mehrwert}}{\text{var. Capital}}$, a haszonráta pedig: $\frac{m}{c + v} = \frac{\text{Mehrwert}}{\text{const.} + \text{var. Cap.}}$

Beállhat tehát az az eshetőség, hogy az értéktöbbllet a munka kizsákmányolása révén emelkedik, de a haszonráta, vagyis a vállalkozók nyeresége mégis csökken, ellentétes irányú tényezők hatása alatt, a mi végeredményben, mint alább látni fogjuk, válságra vezet.

A vállalkozói nyereség csökkenésével, mint válságos körülménnyel az angol classicusok is foglalkoztak már, de míg ezek a nyereség csökkenését a tőke versenyére (Smith), az élelmiszerhiány által megdrágított munkabérekre (Ricardo) és a hasznos tőkebefektetések hiányára (F. St. Mill) vezetik vissza, addig Marx a termelés belső structurájának átalakulásával hozza a profitráta csökkenését összefüggésbe.

Marxnak erre vonatkozó eszmemenetét a következőkben foglaljuk össze:

Adott munkabér és munkaidő esetén, bizonyos mennyiségű változó tőke, pl. 100 font, egy bizonyos munkamennyiséget képes mozgásba hozni. Tegyük fel például, hogy 100 munkás heti bére 100 font. Ha a 100 munkás ugyanannyi szükséges munkát (notwendige Arbeit) végez mint munkatöbblletet (Mehrarbeit), azaz ha naponta ugyanannyi ideig dolgozik a saját munkabérének reproducálására, mint az értéktöbbllet előállítására, úgy az összes termékük értéke 200 font lenne, a miből magára a értéktöbblletre 100 font esnék (az állandó tőkétől itt Marx az egyszerűség kedvéért eltekint. Az értéktöbbllet rátája lenne $\frac{m}{v} = \frac{100 \text{ font értéktöbbllet}}{100 \text{ font munkabér}} = 100\%$. Ez az értéktöbbllet-ráta azonban különféle nagyságú haszonrátában nyilvánulhat, a változó tőkének a forgó tőkéhez fennálló aránya szerint,¹⁾ a következőképen:

$$\begin{aligned} \text{ha } c &= 50, v = 100, \text{ úgy } p = \frac{100}{150} = 66\frac{1}{3}\% \text{ } ^2) \\ \text{» } c &= 100, v = 100, \text{ » } p = \frac{100}{200} = 50\% \\ \text{» } c &= 200, v = 100, \text{ » } p = \frac{100}{300} = 33\frac{1}{3}\% \\ \text{» } c &= 300, v = 100, \text{ » } p = \frac{100}{400} = 25\% \\ \text{» } c &= 400, v = 100, \text{ » } p = \frac{100}{500} = 20\% \end{aligned}$$

Ha tehát feltételezzük azt, hogy a tőkének összetétele a constans rész előnyére és a variabilis rész hátrányára nem változik, kivéte-

¹⁾ I. m. III. 1. 190.

²⁾ $c = \text{const. Cap.}$, $v = \text{var. Cap.}$, $p = \text{profitráta}$, $m = \text{Mehrwert}$.

lesen az egyes iparágakban, hanem e változás általánosságban a termelés minden ágazatában konstatalható, úgy az állandó tőkének folytonos növekedése a változó tőkével szemben szükségképen a profitráta hanyatlására fog vezetni.¹⁾ Mit jelent a capitalisticus termelési rendszerre nézve a tőke összetételének átalakulása? Ezen átalakulásnak jelentősége abban áll, hogy a munkásoknak ugyanazon száma, azaz ugyanazon emberimunkaerő, a termelési módozatoknak változása folytán, képes az eredeti munkaidő fentartása mellett folyton növekvő munkaanyagot, gépeket, szerszámokat mozgásba hozni, több nyersanyagot consumálni, azaz az állandó tőkének egy nagyobb tömeget felhasználni. Marx a változó tőkének relativ csökkenését az állandó tőkével szemben a tőke magasabb szervi összetételének (höhere organische Zusammensetzung des gesellschaftlichen Kapitals) nevezi, mely összefüggésben van a munka productivitásának emelkedésével. Az állandó tőke növekedésével együtt hanyatlik a termékek ára, mert minden egyes termék kevesebb változó tőkemennyiséget tartalmaz, mint a termelési rendszernek alacsonyabb fokán és így kisebb a nyereszkesedésnek lehetősége.

Marx azért nevezi a profitráta alakulását csak hanyatló irányzatúnak, nem pedig tényleg hanyatlónak, mert többféle körülmény képes a hanyatlást ideig-óráig feltartóztatni. Ilyen paralysáló körülmények:

1. A munkaerő jobb kihasználása, a munkaidő meghosszabbítása és a munka intenzitásának fokozása által (Erhöhung des Exploitationsgrads der Arbeit).

2. A munkabérek csökkentése (Herunterdrücken des Arbeitslohns unter seinen Wert).

3. A nyersanyag olcsóbbodása (Verwohlfeilerung der Elemente des konstanten Kapitals).

4. A viszonylagos túlnépesedés által előidézett munkabérhanyatlás. (Relative Übervölkerung).

5. A külkereskedelem (Der auswärtige Handel).

6. A részvénytársulati forma terjedése. (Die Zunahme des Aktienkapitals).

A profitráta hanyatlásából vezet le Marx válságelméletét, melyet a 15. fejezetben »Entfaltung der innern Widersprüche des Gesetzes« cím alatt fejt ki.²⁾ A profitráta hanyatlásából Marx három irányban von conclusiót, a mennyiben

1. megállapítja, hogy a profitráta hullámozása a gazdasági tevékenységnek leghatalmasabb rugója (Allgemeines);

2. constatálja, hogy a termelés fokozása nem biztosítja a termékek értékesítésének lehetőségét (Konflikt zwischen Ausdehnung der Produktion und Verwertung);

3. kifejti, hogy a jelenlegi termelési rendszer túltermelésre és túlnépesedésre vezet (Überfluss an Kapital bei Überfluss an Bevölkerung).

¹⁾ Dies allmälige Anwachsen des constanten Capitals im Verhältnis zum variablen, muss notwendig zum Resultat haben einen graduellen Fall in der allgemeinen Profitrate bei gleichbleitender Rate des Mehrwertes. I. m. III/1. 192.

²⁾ I. m. III., 222—249.

Áttérve az egyes conclusiók részletezésére, előrebocsátjuk Marx jellemzését a profitráta hatásáról a termelésre: »— der kapitalistische Produktionsprozess besteht wesentlich in der Produktion von Mehrwert, dargestellt in dem Mehrprodukt oder dem aliquoten Teil der produzierten Waren, worin unbezahlte Arbeit vergegenständlicht ist«. Marx szerint tehát tévedés, ha azt mondják, hogy a termelés célja a szükségletek fedezése, mert a termelés egyedüli indító oka az értéktöbblet alkotása ¹⁾ és ha az értéktöbblet létrejött, akkor a termelési processus első phasisa be van fejezve. Most következik a feladat második része: a termelt árútömegnek olyképen való értékesítése, hogy úgy a felhasznált állandó és a változó tőke, mint a termelés útján létrehozott értéktöbblet megtérüljön. Ha ez egyáltalában nem, vagy csak részben, illetve csak oly árak mellett lehetséges, melyek a termelési költségek alatt állanak, úgy a munkást kihasználták ugyan, azonban a kihasználás egyáltalában nem, vagy pedig csak tőkeveszteséggel realizálható. Ebből tehát az következik, hogy a munka kihasználásának és értékesítésének feltételei nem azonosak.²⁾ A munka kihasználásának mérve a társadalom termelő erejétől függ, míg az értékesítés lehetőségét a termelési ágak arányossága és a társadalom fogyasztási képessége állapítja meg. A társadalom fogyasztási képességének viszont határt szab a jövedelem-eloszlás, mely a fogyasztási képességet egy csekély minimumra redukálja.³⁾

A termelési ágak aránytalanságából és a hiányos jövedelem-eloszlásból eredő termelési zavarokra már Marx előtt Sismondi is rámutatott és így e tekintetben Marx csak annyiban mondott új dolgot, a mennyiben e két jelenséget az értéktöbblet alakulásával, illetve a termelési viszonyokkal hozta kapcsolatba.

Marx szerint tehát a termelés szervezetében benső ellentmondás rejlik, mely abban nyilvánul, hogy minél erősebben fejlődik a termelőerő, annál élénkebb ellentétbe jut az a korlátolt fogyasztási képességgel.⁴⁾ Ez a konfliktus az ellentétes erők közt időszakonként válság útján elsimul. A válságokat tehát Marx az ellentmondások pillanatnyi erőszakos megoldásának tekinti, egy oly erőteljes eruptiónak, mely a megzavart egyensúlyt rövid időre ismét helyreállítja.⁵⁾

A válság hatása alatt a profitráta csökken, a tőke elérték-telenedik, az accumulatio is csekélyebb mérvben történik.

A capitalisticus termelési rendszer az említett korlátokat, melyek fejlődésében akadályozzák, igyekszik ugyan megkerülni, de azok az eszközök, melyeket e célra felhasznál (verseny, a

¹⁾ I. m. 225. o.

²⁾ »Die Bedingungen der unmittelbaren Exploitation und die ihrer Realisation sind nicht identisch.« I. m. 225. o.

³⁾ I. m. III/1. 226.

⁴⁾ Je mehr sich aber die Produktionskraft entwickelt, umsomehr gerät sie in Widerstreit mit der engen Basis, worauf die Konsumtionsverhältnisse ruhen. I. m. III/1. 226.

⁵⁾ Die Krisen sind immer nur momentane gewaltsame Lösungen der vorhandenen Widersprüche, gewaltsame Eruptionen, die das gestörte Gleichgewicht für den Augenblick wieder herstellen. I. m. III/1. 231. o.

tőke centralizálása, munkabér leszorítása stb.), még erősebb gátakat támasztanak.

Ezekre az akadályokra való tekintettel mondja Marx: »Ha tehát a capitalisticus termelési rendszer csak egy történeti phasisa azon törekvésnek, mely az anyagi termelőerőnek fejlesztését és az ennek megfelelő világpiac megteremtését célozza, úgy e termelési rendszer egyuttal állandó ellentétet alkot historiai hivatása és a fenforgó társadalmi termelési viszonyok közt¹⁾.

A túltermelés és túlnépesedés fogalmát, mint a capitalisticus termelési rendszer következményeit, érdekesen fejti ki Marx a fentemlitett fejezet 3. részében (Überfluss an Kapital bei Überfluss an Bevölkerung.¹⁾)

Marx, az egyszerűség kedvéért, a túltermelés fogalmát nem az árúhoz, hanem a tőke mennyiségéhez kapcsolja.²⁾ Miként John Stuart Mill, úgy Marx is arra a következtetésre jut, hogy a tőke accumulációja kapcsolatos a profitráta hanyatlásával és hogy a hanyatló profitráta az, mely a kedvező befektetést kereső tőkét speculációra, üzérkedésre csábítja és végül válságba sodorja. De mig J. St. Mill a hanyatló profitrátát és így a tőke túltermelését pusztán a »field of employment« túlságos kihasználására vezeti vissza, addig Marx tudományosabb alapot ad elméletének azáltal, hogy a túltermelés kérdését is a Mehrwert szempontjából vizsgálja.

A tőke abszolút túltermelése — úgymond Marx — akkor áll be, ha a tőkeszaporulat a termelés céljait semmivel sem mozditja elő. Ámde a társadalmi termelés célja a tőke értékesítése, azaz a munkatöbblet kihasználása, illetve értéktöbblet, vagyis haszon teremtése. Mihelyt tehát a tőke oly mértékben növekedett meg a népességgel szemben, hogy a munkásoknak sem abszolút, sem relatio értelemben vett munkaideje már nem túlható ki, vagyis mihelyt a megnövekedett tőke csak ugyanoly vagy még kisebb mennyiségű értéktöbbletet producálhat, mint az accumuláció előtti normalis tőke, úgy beállott a tőke abszolút túltermelése. A való életben a túltermelés abban nyilvánul, hogy a tőkének egy része parlagon hever, mert a tőketöbbletnek előbb ki kell szoritania állásából a már functionáló korábbi tőkét, hogy egyáltalában értékesíthető legyen.³⁾

Ez az újabb folyamat a tőkések egymás közti harcza útján megy végbe, mely a normalis viszonyok helyreállításával ér véget. Ez a harcz a verseny és most az egyes vállalatok specialis positiója dönti el azt, vajjon az egyes vállalkozók csak viszonylagos veszteséggel, vagy tőkék egy részének parlagon való hevertetésénél, vagy pedig tőkék tényleges megsemmisülésével fejezik-e be ezt az ádáz küzdelmet.⁴⁾

¹⁾ I. m. III., 232.

²⁾ Überproduktion von Kapital, nicht von einzelnen Waren — obgleich die Überproduktion von Kapital stets Überproduktion von Waren einschliesst — heisst . . . weiter nichts als Überakkumulation von Kapital. I. m. III.; 233.

³⁾ I. m. III.; 233—234. o.

⁴⁾ I. m. III.; 235.

E válságos helyzetből való kibontakozást ugyancsak maguk a felforgó gazdasági viszonyok hozzák létre.

A termelés részleges szünetelése ugyanis feleslegessé tette a munkások egy részét, miáltal egyszersmind a foglalkozást találó munkások is kénytelenek szerényebb munkabérral megelégedni; e tény már magában véve úgy hat a termelésre, mintha a normalis munkabérek mellett az értéktöbblet szaporítható lett volna. Viszont az áresés és az erős verseny arra indítja a termelőt, hogy új termelési rendszert inauguráljon, új gépeket alkalmazzon, vagyis a munka productivitását emelje és ez által a munkások egy részét feleslegessé tegye. Ezenkívül a constans tőke értékének hanyatlása is kedvező befolyást gyakorol a profitráta emelkedésére. A gazdasági pangás tehát előkészíti a fellendülést, mely csakhamar általánossá válik.

Az előbbi körforgás most ismét kezdetét veszi, a régi módszer szerint, mely azután újból válságot idéz elő.¹⁾

Marx azokkal is polemizál, kik a túltermelés lehetetlenségének tanát hirdetik. E kérdést a harmadik kötetben csak röviden érinti, de annál bővebben fejti ki az erre vonatkozó elméletét már az első kötetben, midőn a modern áruforgalmat jellemzi.

Marx mindenekelőtt kifejti, hogy a termelésnek célja nem használati javaknak, hanem áruknak termelése. Az áru csak kellő forgalmi viszonyok mellett, azaz a piacon érvényesülhet. Az árúnak értékesítése oly sokféle körülménytől függ és maguk az árúk oly sokféle irányban befolyásolják a gazdasági viszonyok alakulását, hogy ezért az árúk földöntúli fogalommal, a fetisszerűséggel ruházhatók fel. (Der Fetischcharacter der Ware und sein Geheimnis. I. 37—50. old.)

Majd áttér Marx »Die Metamorphose der Waren« cím alatt (I. 68—78.) annak a vizsgálatára, hogy az áruforgalom tulajdonkép hogyan megy végbe.

Marx Robinsonádá-nak nevezi az angol classicusoknak azon felfogását, hogy termékek termékekkel cseréltetnek és azzal vádolja őket, hogy a túlságosan abstract példákból igyekeznek elméleti törvényeiket megconstruálni. Ilyen túlságosan elvont dolognak tartja azt is, midőn nem veszik észre, hogy az áru nem cseréltetik be közvetlenül árúra, hanem közbejön a pénzforgalom, mely lehetővé teszi azt, hogy az egyik áru eladását ne kövesse azonnal egy másik árúnak a vétele. A pénz közbenjöttével létesülő áruforgalmat $W-G-W$ képlettel jelöli (Waare-Geld-Waare), melynek gazdasági jelentősége korántsem egyenlő $W-W$ -vel, azaz az egyszerű, de tényleg nem létező árucserével.

Mert igaz ugyan, hogy senki sem adhat el, ha nincs vevője, de senkinek sem kell közvetlenül ismét vásárolni, ha már eladott. Az adásvételi ügylet kapcsán szereplő pénzforgalom ugyanis a termékek kicserélésének folyamatát gátló helyi, időbeli és individualis korlátokat lerombolja az által, hogy a cserét adásvétellé változtatja. Az eladás és vétel kifelé két önálló, befelé azonban egyenként tekintve annál kevésbé önálló művelet. Ha tehát a

¹⁾ I. m. III.; 237.

külső önállóság bizonyos határt túllép, akkor a benső önállóság (t. i. az adásvétel azonossága) erőszakos módon, válság útján érvényesül.¹⁾

A tőke túltermelésen kívül Marx még egy másik válságos körülményre is kiterjeszti vizsgálódásait és ez a túlnépesedés kérdése.²⁾

Marx a túlnépesedés fogalmát szintén a capitalisticus termelési rendszerrel hozza kapcsolatba. A tőke accumulációjának haladásával ugyanis megváltozik a változó és állandó tőkének egymáshoz való viszonya. Míg a capitalista termelőmód alacsony fokán a tőke variabilis része úgy aránylik a constans részhez, mint 1 : 1, 2 : 1, 3 : 1, addig a tőke szervi összetételének magasabb fokán rendszeresen csak $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{5}$ rész esik a variabilis tőkére és $\frac{7}{8}$, $\frac{5}{6}$, $\frac{4}{5}$ rész a constans tőkére. Miután a munka utáni kereslet mérvét nem az össztőke, hanem a tőkének variabilis része állapítja meg, ennél fogva az accumulációval kapcsolatban a munka utáni kereslet progressív mértékben csökken, a helyett, hogy emelkednék. Ezt a jelenséget — úgy mond Marx — a köznapki közgazdák gyakran félreismerik, amennyiben azt állítják, hogy a népesség túlságosan elszaporodott a tőkével szemben, holott ez nem áll, mert a tőke gyarapodása haladta meg a fennálló népességet.³⁾

Áttérve Marx válságelméletének bírálatára, mindenekelőtt szemünkbe ötlék az a nagy hasonlatosság, mely a munkaérték-elmélet tekintetében Marx és az angol classicusok tanai közt mutatkozik. De míg a classicusok előtt épen a munkamennyiségre, mint azonos értékforrásra való tekintettel, a gazdasági egyensúly problémája igen egyszerűnek látszott, addig Marx azt igyekezett bebizonyítani, hogy a munkaérték a kizsákmányolás révén nem a gazdasági egyensúly fentartására, hanem ellenkezőleg a gazdasági válságokra vezet. Ha ennek beigazolása — Marx bámulatos dialektikája dacára — nem is sikerült, úgy Marxot mégis nagy elismerés illeti meg azért, hogy tudományos érvekkel támogatva, rámutatott arra az antagonizmusra, mely a termelés és a fogyasztás irányai közt fenforog s a mely így a mai termelési rendszer fentartása mellett örökös forrása lehet a válságoknak.

Marx válság-elméletének lényege az értéktöbblet alakulásából és a profitráta hullámzásából levezetett törvényeknek kifejtése. Marx tételei logikailag kétségkívül helyesek, de minthogy a kiinduló pontul szolgáló fictiók helytelenek, ennél fogva a conclusiók értéke is alább száll.

Igy mindenekelőtt téves az a feltevése, hogy a munka az egyedüli értékalkotó tényező. Nem vette észre, hogy maga a termelés csak használati cikkeket hoz létre, nem pedig értékeket; a javak értéke a forgalom folyamán alakul ki, mely forgalmi folyamat sokkal bonyolultabb és nehezebb, mint a termelési

¹⁾ I. m. I. 78.

²⁾ Progressive Produktion einer relativen Übervölkerung oder industriellen Reservearmee. I., 593—613.

³⁾ I. m. I., 594.

eljárás. A termelés egy mechanikai folyamat, mely könnyen sikerülhet, mert nehézség nélkül megszerezhetőek a kellő eszközök, az értékesítési processus azonban azért nehezebb, mert itt az értékesítéshez szükséges előfeltételeket előbb meg kell teremteni a verseny legyőzése, a piac biztosítása, a fogyasztás irányítása, szóval csupa oly tényezők által, melyekkel a vállalkozónak meg kell küzdenie. Nagy elfogultság és egyoldalúság kell tehát a forgalmi, mint értékalkotó factor jelentőségének a lekicsinyléséhez, mert hiába állítják elő a munkások ezrei a cikkekét, mégis egyes embereknek, a kereskedőknek, vagy — ha közvetlenül történik ez értékesítés — a vállalkozóknak — egyéni tehetsége az, mely az értékesítést egyáltalában lehetővé teszi és így teljesen jogosult, hogy ők is részesedjenek az értékalkotás munkájának gyümölcsében.¹⁾

E szerint a Mehrwertnek forrása nem a munkásoknak kizsákmányolása és a Mehrwert alakulására nem annyira a variabilis tőke, mint inkább az értékesítőknek, a kereskedőknek és vállalkozóknak tevékenysége van befolyással.

Ugyanaz, a mi az értéktöbbletre áll, vonatkoztatható a profitráta is, azzal a különbséggel, hogy a profitráta hullámzására, illetve fentartására, még több tényező gyakorolhat befolyást. Marx ugyanis azt állítja, hogy a profitráta csökkenését a variabilis tőke systematicus reducálása és a constans tőkének állandó gyarapodása okozza. Ámde a gyakorlati életben a vállalkozó sohasem kutatja azt, hogy a tőkének melyik alkotó része, a variabilis, vagy a constans elem teszi-e lehetővé a termékeknek nyereséggel való értékesítését. Ha a conjunkturák kedvezők, ha egy ügyes ötlet segítségével a vállalkozó újabb termelő módot eszelhet ki, vagy új piacok nyílnak meg a termékek számára, úgy a nyeresége és így a profitráta is emelkedni fog, tekintet nélkül a variabilis tőke csökkenésére, míg ha aránylag csekély constans tőke használata mellett a kelendőségi viszonyokban hirtelen változás áll be, úgy a profitráta is esni fog a nagy variabilis tőke daczára.

A variabilis tőke állandó csökkenésének okát Marx a gépek fokozódó használatának tulajdonítja, mely időről-időre bizonyos munkástömegeket tesz feleslegessé. Ezért mondta Bernstein is, ki egyébként nem csatlakozott mindenben Marx nézeteihez, hogy a gépek használata által a capitalisták agyonütik azt a tyúkot, mely az aranytojásokat költi ki számukra. Hogy ez a gyakorlatban nincs így, azt a tények eléggé bizonyítják. Hiszen a gépet mind nagyobb és nagyobb mértékben alkalmazzák és ennek daczára a vállalkozók mégis nagy nyereségekre tesznek szert. Persze Marx és Bernstein nem vették figyelembe, hogy épen a gépeknek használata teremt újabb és újabb munkaalkalmakat, a

¹⁾ Schmoller indokolatlannak tartja a socialistáknak támadását a »capitalisták« ellen, holott »nicht der Kapitalist, sondern der Marktkenner und der Marktbeherrscher ist der, welcher heute leicht mehr Merte als die übrigen Gesellschaftsklassen erwirkt.«

Gustav Schmoller: *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*. Leipzig. 1901. 97. o.

hol a más téren felszabadult munkáskezek ismét alkalmazást találhatnak.

Legujabban Tugan-Baranowsky foglalkozott behatóan Marx válság-elméletével és kimutatta, hogy a munka productivitásának haladása (mert a gépek alkalmazása ennek tekinthető) nemcsak hogy nem vezet a profitráta csökkenésére, sőt ennek emelkedését idézi elő.¹⁾

Tugan-Baranowsky ugyanis arra hivatkozik, hogy a productivitas emelkedésénél az árak hanyatlanak és így csökken a constans tőkének ez értéke is. A Marx által felállított eredeti képletben $\frac{m}{v+c}$ tehát nemcsak a v kisebbedik a variabilis tőke csökkenése révén, hanem a c is a nyers anyag értékének hanyatlása által és ennél fogva az m -nek viszonya a v és c -hez változatlan marad, vagyis a profitráta nem hanyatlik. De Tugan-Baranowsky szerint elképzelhető az az eset is, hogy a productivitas emelkedésének hatása alatt a termelés oly nagy lendületet nyer, hogy az m és v változatlan marad és csak a c csökken, mely esetben természetesen a profitráta emelkedik.

Marx Károly tanaival iskolát teremtett s azok, kik nyomába léptek, nem annyira új eszmékkal, mint inkább Marx tanainak népszerűsítésével tűntek ki, s így csak felesleges ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha részletesen foglalkoznánk azokkal a kisebb jelentőségű német-socialista írókkal, kik szintén Marx tanainak alapján állanak. Mégis meg kell azonban emlékeznünk e helyen Engels Frigyesről és Kautsky Károlyról. Engelstől (»Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft« Leipzig 1878. cz. művében) ered az a meghatározás, mely számos variációban más írónál is visszatér, hogy t. i. a gazdasági válságokat az okozza, hogy a termelés társadalmilag van szervezve, a vagyons- és jövedelem-eloszlás pedig individuális alapokon történik. Kautsky a »Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil erläutert« (Stuttgart 1902.) című művében foglalkozik a válságok kérdésével és a válságok okát a termelési tevékenység tervszerűtlenségében látja. Ennek a hibás termelési rendszernek megszüntetése érdekében nem tehetnek sokat a jelenlegi cartellek, mert nemzetközi cartelleket nehéz létesíteni és a megállapodásokat még könnyebb kijátszani. Ámde ha az összes cartell-alkulatok egyetlen kötelékbe olvadnának össze, amely valamennyi nemzet termelési eszközei felett rendelkeznék, — vagyis ha az egyesek tulajdonjoga a termelési eszközök felett tényleg megszűnnék — akkor és csakis akkor lehetne a cartell-rendszer segítségével a válságoknak elejét venni. Kautsky tehát a termelési eszközök kisajátításának elvénél fogva egészen Marx álláspontjára helyezkedik.

Azok az írók azonban, a kik a jelenlegi termelési rendszert

¹⁾ Eine je geringere Quote des gesammten Kapitals das variable Kapital bildet, umso grösser wird die Productivität der Arbeit. Die Wirkung beider Momente auf die Profitrate — und das ist von Marx verkannt — compensirt sich und die Profitrate kann nicht, trotz der Veränderung der Zusammensetzung des Kapitals, fallen. Dr. M. Tugan-Baranowsky »Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England.« Jena, 1901. 210. oldal.

elitélik, korántsem állanak valamennyien a marxismus alapján, hanem többé-kevésbé gondolkodásuk önállósága által tűnnek ki. Ezek között említendő első sorban Schäffe, a kiváló politicus és író.

A modern capitalismusnak igen érdekes leírását találjuk Schäffle „Bau und Leben des socialen Körpers“ című művében. Alig van közgazdasági író, a ki oly elevenen tudta volna formulálni ezt a tant, hogy a tőkeérdek (Capital-Interesse) az a tengely, mely körül az egész gazdasági tevékenység forog, a mi nemcsak a termelés terén, hanem minden más irányban is érezteti hatását.

A mai gazdasági mozgalmak élén — ugymond¹⁾ — a capitalisták állanak; ők organisálják, vezetik az üzemet és uralkodnak alantasaik felett. A capitalisták túlságos hatalmas következtében mindenütt az egyéni érdekek emelkednek túlsúlyra, a mi lehetetlenné teszi a termelésnek közérdekű szervezését. Schäffle tehát feladatául tűzte ki a tőke túlsúlyából (Übermacht des Capitales) eredő szervi hibáknak (constitutionelle Fehler) kifejtését.

A Schäffle által constatált hibákat a következőkben foglalhatjuk össze:

A capitalista, túlsúlyának fentartása és versenyképességének emelése érdekében, a nyereségét a termelés kiterjesztésére fordítja, a mi csak növeli a capitalismus hátrányait.²⁾

Miután a termelés hozadékában való részesedés mérvére nézve nem a termelési tevékenységben résztvevők munkájának jelentősége, hanem a tőkehatalom az irányadó, ennél fogva igazságos jövedelem-elosztás sem képzelhető.

De nemcsak a jövedelem-elosztás, hanem az áralakulás terén is könnyörtelenül jut érvényre a tőkeerő túlsúlya, a mi annál jellemzőbb, minthogy a piaczi verseny terén nem a vállalkozó és a munkás, hanem maguk a tőkésék állanak egymással szemben. „Der Marktpreis richtet sich normaler Weise nach den Sonderkosten des letzten nach absatzfähigen Producenten“,³⁾ — mondja Schäffle — a miből következik, hogy megint csak a leghatalmasabb tőkésék járnak a legjobban, mert ők képesek a legolcsóbban termelni, az árak azonban nem az ő olcsón előállított, hanem a kisebb termelőknek drágán produkált termékeik szerint alakulnak és így a hatalmas tőkésék a kisebb termelőkkel szemben jogosulatlan járadékot élveznek.

A mai kereskedelmi intézményeknek, mint például az értékpapírforgalomnak és a tőzsdének is, az a legnagyobb hátránya szerinte, hogy az abnormális nyereségek révén hozzájárulnak a capitalismus vezéreinek, a pénzaristocraták hatalmának növeléséhez.

Mindezeknél fogva Schäffle a capitalismusnak általános bírálatát abban foglalja össze, hogy a hatalmas vállalatoknak túlságos tőkeereje az egyesek monopoliumára vezet, a mi azon-

1) Dr. A. E. Schäffle »Bau und Leben des socialen Körpers« Tübingen, 1881. Die Kritik der kapitalistischen Epoche. 419—457.

2) I. m. 421. o.

3) I. m. 431. o.

ban lassan megy végbe a kisebb vállalatok felszívásával, tönkretételével és válságok előidézésével.¹⁾

Ha elismerjük is egyrészt Schöfflel, hogy a capitalismusnak sok káros kinövése van, másrészt azonban tagadásba kell vennünk, hogy a modern termelési rendszer okvetlenül válságokra vezet. Schöffle ugyanis egyáltalában nem vette figyelembe a capitalismusnak amaz intézményeit, melyek, mint a cartellek, trustök, részvénytársaságok sok tekintetben hozzájárulnak a gazdasági egyensúly fentartásához és így közvetve a capitalismus hátrányait csökkentik.

* * *

A most elmondottakból megállapíthatjuk, hogy azok a socialista írók, a kik a kifejlődött capitalista termelőmód mellett vizsgálták a gazdasági élet egyensúlyának törvényeit, a fennálló termelési rendszerben igen sok veszélyt láttak a gazdasági egyensúly szempontjából. A baj orvoslása céljából tehát a jelenlegi keretek lerombolását és a gazdasági berendezéseknek, a magántulajdon megszüntetése mellett, socialisticus alapon való szervezését proponálták.

Nézetünk szerint azonban — nem socialpolitikai, hanem közgazdasági szempontból bíráljuk e kérdést — a fennálló gazdasági rendszer mellett is megvalósíthatók azok a követelmények, a melyek a válságok elkerülése érdekében a gazdasági egyensúly biztosítása céljából elengedhetetlenül szükségesek.

Bizonyos, hogy a fennálló termelési rendszer kellő szervezkedés hiányában örökös forrása lesz a válságoknak, de viszont meg vagyunk győződve arról is, hogy a termelésnek a mutatkozó szükséglethez való alkalmazása mellett, kikerülhető a túltermelés és ennek minden hátrányos következménye. E végből korántsem szükséges az uralkodó gazdasági rendszert alapjában felforgatni, hanem csupán oly intézmények létesítésére kell törekedni, a melyek mellett a káros verseny elkerülhető és a termelés mennyisége a tényleg mutatkozó szükséglethez alkalmazható.

A termelési tevékenység, minden felsőbb beavatkozás nélkül, már is ily irányban halad, a mennyiben a cartell- és trust-rendszer az a vállalati forma, a mely a verseny csökkentése mellett egyuttal a túltermelés lehetőségének is elejét veszi. Ez a rendszer nem ellenkezik a gazdasági szabadság szellemével, sőt ellenkezőleg, a termelők szempontjából ép a kartell- és trust-rendszerben rejlik a társadalmi rendnek egyik erős biztosítója, a mi ellen ép oly kevésbé lehet kifogást emelni, mint a fogyasztók tömörülése ellen fogyasztási szövetkezetekbe vagy a munkások tömörülése ellen szakszervezetekbe. Mindezek az alakulatok azok a jogos fegyverek, a melyeket az egyes társadalmi körök és osztályok érdekeik védelme és jogaik kivívására ragadnak kezükbe. Ezek az intézmények bizonyára nem fogják a társadalmat anarchiába ragadni, sőt az egyes érdekcsoportokon belül a legnagyobb rendnek megvalósulását teszik lehetővé. De tovább

¹⁾ I. m. 438. o.

megyünk egy lépéssel. Ha ezek az intézmények általánossá válva, még tovább fejlődnek és úgy befelé az egyes érdekeltekkel szemben, mint pedig kifelé a többi érdekcsoportokkal szemben szilárd szerkezetet nyernek, ha tekintélyük és hatalmuk egyaránt emelkedik: úgy a termelő és a fogyasztó, a vállalkozó és a munkás nem közvetlenül, hanem a trustök, fogyasztási szövetkezetek és a munkás-coalitiók útján fog egymással érintkezni és ha nem sikerült eddig az egyes embernek érdekeit a tömeggel szemben megvédeni, úgy bizonyára inkább fog ez sikerülniök a jól szervezett egyesüléseknek, a melyek nem az egyesek, hanem az összes érdekeltek nevében lépnek fel. Ha igaz az, hogy a 19. század az egyéni érvényesülésnek, a 20. század pedig a tömeg-szervezeteknek a kora, úgy a termelésnek, rendjét és ezzel együtt a gazdasági egyensúlynak kérdését is a tömegszervezetek segítségével kell rendezni.

Jövedelem-eloszlás.

A jövedelem-eloszlás az a csatorna, a melyen át a termelés által létrehozott javak rendeltetési helyükre jutnak. A jövedelem-eloszlás természetesen nem egyenlő és így némelyiknek több, másoknak kevesebb jut a termelt javakból. Vannak, a kik azt állítják, hogy a jelenlegi jövedelem-eloszlási rendszer igazságos, mert mindenki tehetsége és szorgalmához képest díjaztatik; viszont a socialisták nagy igazságtalanságot látnak a fennálló jövedelem-eloszlási rendszerben, mert szerintük a hatalmasabbak csak a gyengébbek kizsákmányolása révén juthatnak nagy jövedelemhez.

Mélyreható socialis kérdések fonódnak tehát össze a jövedelem-eloszlás problémájával és ez az oka annak, hogy a socialista írók — a mint alább látni fogjuk — a jövedelem-eloszlás szempontjából még behatóbban foglalkoztak a gazdasági egyensúly kérdésével, mint a termelés szempontjából.

P. I. Proudhon, a tudományos anarchismus egyik alapvetője, a francia közgazdasági írók közt épp oly előkelő helyet foglal el, mint a németek közt Marx.

Műveiben erős támadást intézett a tőke és a fennálló jövedelem-eloszlási rendszer ellen és bár elméletét nem támogatta oly nagy tudományos apparátussal, mint Marx, a világos okfejtést Proudhontól sem lehet megtagadni, jóllehet, ő is az egyoldalúság hibájába esett. Ez az egyoldalúság válság-elméleténél is megnyilvánul, a mennyiben erre vonatkozó kutatásaiban csakis a jövedelem-eloszlási viszonyokra volt tekintettel, de sőt ezen kereten belül is teljesen mellőzte a tőkés vásárlóképességét és conclusióit egyedül a munkások jövedelmén alapuló fogyasztásból vezette le.

Proudhont megelőzőleg már Malthus és Sismondi is azt hangoztatták, hogy a jövedelem arányos megoszlása a kereslet szempontjából igen kívánatos; ezt az állításukat többféle érveléssel bizonyították, a nélkül, hogy kifejtették volna, hogy a jövedelem aránylagos megoszlása mily alapon volna keresztülvihető. Proudhon azonban erre a kérdésre is megfelel.

Okoskodását arra fekteti, hogy minden érték munkától ered, tehát azt, a ki dolgozik, megilleti a tulajdonjog a termelt jószágra nézve. Miután pedig a mai termelési viszonyoknál ez még nincs így, a mennyiben a munkás csak munkabért kap, ennél fogva a vállalkozó kezében visszamaradó gyári terméket jogtalanul eltulajdonított jószágnak tekinti¹⁾ (la propriété c'est le vol).

A tulajdoni intézménynek mai helytelen szervezetéből Proudhon szerint a következő válságalkotó mozzanatok fakadnak:

1. A vállalkozónak a jövedelemből tőkét és járadékot kell fizetnie, ezt pedig rendesen vagy a munkabér vagy a munkások számának csökkentése által fedezi.

2. A munkások jövedelmének csökkentése által az egész társadalom vásárlóképesége csorbát-szenved és ebben a csökkenő vásárlóképeségben rejlik Proudhon szerint a gazdasági egyensúlyra nézve a legnagyobb veszedelem.

Proudhon ebbeli fejtegetéseinél csakis a munkásosztály fogyasztását veszi figyelembe és a tőkésosztály fogyasztásának oly csekély jelentőséget tulajdonít, hogy számításainál — mert érveléseit könyvviteli számadatokkal documentálja — erre egyáltalában nincs is tekintettel. Ily körülmények közt nem csoda, ha arra a conclusióra jut, miszerint a gazdasági egyensúly csak akkor van biztosítva, ha a munkásosztály munkabérével képes az általa termelt összes javakat visszavásárolni a vállalkozóktól. Ez pedig a mai termelési viszonyok között természetesen nem lehetséges, mert a vállalkozó a munkabérekben nem adja ki a terméknek egész értékét és így az igazságtalan jövedelem-eloszlási viszonyok folytonos tápot adnak a válságoknak.

Proudhon fejtegetései, ha nem is meggyőzők, de már a módszer eredetiségénél fogva oly érdekesek, hogy e helyütt ezeket behatóbban kívánjuk részletezni.

Bastiathoz intézett 11. levelében²⁾, »Système de l'intérêt« fejezetben, Proudhon mindenekelőtt a jelenlegi helyzetet ecseteli, hogy ennek tarthatatlanságát bebizonyítsa és kimutassa az általa tervezett új hitelrendszernek indokoltságát, a mely új hitelrendszer meg fogja szüntetni a mostani tulajdoni viszonyokból eredő anomáliákat.

Proudhon abból indul ki, hogy a mai gazdasági rendszer keretében kétféle gazdaságtársadalmi-osztály különböztethető meg és pedig egyrészt a vállalkozóknak és tőketulajdonosoknak, másrészt pedig a munkások osztálya. A számítások egyszerűsítése kedvéért egy személynek tekinti az összes tőkéseket és vállalkozókat és ezeket A-val jelöli, míg B, C, D, E, F, G, H, I, K, L-betűkkel jelöli a munkásokat.

A. 10.000 fr.-kal kezdi vállalatát s ezért B-től L-ig 1.000—1.000 fr.-ért munkát vásárol s ily módon egész tőkéjét munkába fekteti; ezt a munkamennyiséget árúnak is tekinthetjük, melyet A. a munkásoktól vett. Most A-nak az árút ismét pénzzé kell változ-

¹⁾ *Gratuité du crédit*. Discussion entre Bastiat et Proudhon. Paris. 1850. 200. old.

²⁾ *Gratuité du crédit*. 172—212. old.

tatnia, vagyis árúit el kell adnia. Az eladásnál azonban arra törekszik, hogy minimalis 10⁰/₀ bruttó-nyereségre tegyen szert, mely tőkeamat, járadék és vállalkozói nyereség közt oszlik meg. Kinek adja el *A* árúit? *B*, *C*, *D*, stb.-nek egész *L*-ig, mert hisz a fogyasztók csak a munkásokból állanak. *B*, *C*, *D*, stb.-nek tehát 1.100–1.100 fr.-ért adja el azt, a mi neki 1.000 fr.-ba került és a miért *B*, *C*, *D*, stb.-nek szintén csak 1.000–1.000 fr.-ot fizetett. Kérdés már most, honnan vegyék a munkások, kik csupán a munkabérből élnek, azt a 100 fr. többletet, melyet ez árúért fizetnek? Legszomorúbb képe ez a társadalom mai gazdálkodásának, így látszik, hogy nyomor és proletárság hogyan keletkezik a társadalmi gazdaság hibás szervezetéből. Az előbb vázolt folyamat ugyanis kétféleképpen végződhetik, vagy a munkások fogyasztanak csak 1.000–1.000 fr. árút és ekkor 1.000 fr. eladatlan árúja hever a vállalkozónak, vagy a vállalkozó lemond a nyereségről és egész árúkészletét 10.000 fr.-ért engedi át a munkásoknak. De ha a vállalkozó lemond a nyereségről, akkor nem képes kamatot és járadékot fizetni és így a vállalkozó megy tönkre. Mindkét esetben tehát önmagát pusztítja a társadalom.¹⁾

Proudhon e számításoknak nagy jelentőséget tulajdonít, a mennyiben azt mondja ezen összeállításról: »Le tableau . . . est l'image fidèle, présentée algébriquement, de l'économie actuelle de la société.« Ebből szerinte azt a meggyőződést is lehet nyerni, hogy a proletariatus és a nyomor nem erednek rendkívüli okokból, mint a minők árvíz, háború vagy ragály, hanem származásuk a társadalom szervezetével inhaerens, organicus okokra vezethető vissza.²⁾

E bajokon Proudhon szerint csak akkor lenne segítve, ha a termeléshez szükséges tőkét a munkások megkapnák, a nélkül, hogy tőkeamat vagy járadék járna utána. Ennek lehetővé tétele céljából Proudhon felveti az u. n. cserebank (banque d'échange) eszméjét, a minek az előfeltétele, hogy a közönség a bank hiteljegyeit készpénz gyanánt fogadja el. A bank alacsony 1–2⁰/₀ mellett escomptál és hiteljegyeket bocsájt ki pénz gyanánt. *B*–*L* munkások 1.000 fr. hiteljegyet vesznek a banktól; (illetőleg csak 990 fr.-ot kapnak, mivel a bank 1⁰/₀ kamatot már előre levon). 990 fr.-ért nyersanyagot vásárolnak *A*-tól, ki még mindig a tőkepénzes (most nyersanyag-tulajdonos szerepét játszsza). *A*. elfogadja a hiteljegyeket, mert ezekkel viszont *B*, *C*, *D*, stb.-től termékeket vásárolhat. Proudhon a legnagyobb optimizmussal feltételezi, hogy a munkások, kik most egyszersmind vállalkozók is, 10⁰/₀-kal drágábban adhatják el a termékeiket, tehát 1.089 fr.-ért, ezt a 10⁰/₀-os nyereséget *A*. fogyasztása szolgáltatja, a ki 10⁰/₀-kal drágábban kénytelen termékek alakjában visszavásárolni azt, a mit ő nyersanyag alakjában adott a munkásoknak. Ezen üzlet mellett tehát a munkások mindig nyernek, a tőkepénzesek pedig veszítenek 10⁰/₀-ot, vagyis a hely-

¹⁾ L'interêt est comme une épée à deux tranchants; de quelque côté qu'il frappe, il tue. *Gratuité du crédit*. 197. old.

²⁾ I. m. 196. old.

zet megfordítottja az előbbinek, a midőn a munkások 1.100 fr.-ért voltak kénytelenek árút vásárolni, holott ők csak 1.000 fr.-ot kaptak munkájukért.

A korábbi helyzettel szemben azonban Proudhon szerint a gazdasági egyensúly szempontjából abból állana a főkülönbség, hogy minden egyén egy személyben lehetne tőkés és munkás.

Áttérve Proudhon rendszerének bírálatára, azonnal konstatalhatjuk, hogy érvelései, a tőke jelentőségének és a tőkésosztály fogyasztásának teljesen figyelmen kívül hagyása folytán, igen egyoldalú. Proudhon mereven felállítja azt a tételt, hogy *A*-nak termékeit *B*, *C*, *D*, — *L* munkásoknak munkabérükből kell megvásárolniok, a mi természetesen lehetetlenség, mert a munkabér csak egy töredéke a termék értékének. De ha Proudhon figyelembe vette volna azt, hogy még mások is vásárolhatnak *A*-tól termékeket, így például, a többi termelők, a kik szintén fogyasztanak, részint produktív, részint improduktív módon, akkor bizonyára Proudhon is nem a jövedelem-eloszlás terén, hanem más irányban kereste volna a válságok okait.

Proudhonnak az ingyenes hitelre vonatkozó eszméje pedig oly utópia, melynek megvalósíthatatlansága és előreláthatóan káros hatása már előre elméletileg is kimutatható.

Az ingyenes hitelrendszer ugyanis csak akkor általánosítható, ha a bank jegyeit a forgalomban mindenki pénz gyanánt fogadja el. A nemes érczekkel fedezett bankjegyek helyét tehát problematikus értékű vállalatokkal fundált bankjegyek fogják elfoglalni, melyeknek forgalma bizonyára csak kényszer-folyammal lesz állami beavatkozás mellett fentartható. De míg egy szilárd szervezetű jegybank könnyen daczolhat a válságos áramlatokkal, addig az ingyenes hitel mellett kibocsátott bankjegyeknek értéke még kényszerfolyam mellett is, devalválódní fog kedvezőtlen üzleti konjunkturák idején, mert a közönség jól tudja, hogy a bankjegyek értéke szorosán összefügg azon üzletek és vállalatok sorsával, melyek az ingyenes hitelt igénybe vették. Gazdasági zavarok esetén, — melyek még ingyenes hitel mellett sem lesznek elkerülhetők, — az ingyenes hitelrendszer még tetézni fogja a rossz valuta folytán a válságok káros következményeit.

Julius v. Kirchmann egyike volt azon német socialistáknak, kik a jövedelem eloszlási sphaerában kutattak a gazdasági válságok okai után. Értekezései 1849-ben »Über die Grundrente in sozialer Beziehung« és »Die Tauschgesellschaft« cím alatt a breslauer »Demokratische Blätter« cz. folyóiratban láttak napvilágot, de minthogy önálló munkák alakjában nem jelentek meg, Rodbertus maga szükségesnek tartotta, hogy e dolgozatokat a Kirchmannhoz intézett tudományos leveleiben szó szerint recapitulálja. Az alábbiakban tehát mi is Rodbertus könyvét használtuk forrásul.¹⁾

Kirchmann Say azon elméletének bírálatából indul ki, mely

¹⁾ Dr. Rodbertus-Jagetzow: *Zur Beleuchtung der sozialen Frage*. Berlin, 1884 I. 10—18. II. 34—45. v. Kirchmannhoz intézett II. és IV. socialis levele.

szerint a túltermelés lehetősége ki van zárva, mert minden árú, a mely eladásra van szánva, egyuttal vásárlóképességet is rejt magában. Kirchmann kimutatja, hogy az az álláspont, mely szerint árúk árúkkal vásároltatnak, nem áll meg. Minden termelő ugyanis csak akkor bir vásárlóképességgel, ha termékeit már eladta, már pedig épen az eladás ütközik nagy nehézségbe, a minek főképen a jövedelem aránytalan megoszlása az oka.²⁾ Kirchmann a jövedelem aránytalan megoszlásának káros hatását a gazdasági életre a következő példával bizonyítja :

Egy falut állit elénk, melynek lakói maguk termelik a szükségleteik kielégítésére szolgáló összes javakat. Egyszerűség kedvéért felteszi, hogy csak háromféle termelő-osztály van, és pedig: az első osztály ruházati czikkeket, a második élelmiszereket, a harmadik pedig bútorokat és házi ipariczikkeket termel. Minden iparágban van egy vállalkozó, ki a tőkét és a nyersanyagot szolgáltatja és 300 munkás, kik a mechanikai munkát látják el. Az évi jövedelem felét a munkások kapják bér fejében, a második fele pedig a vállalkozóé tőkekamat, járadék és vállalkozói nyereség czimén. Ily módon a falu lakossága 903 emberből áll olyképen, hogy a 3 vállalkozó 300—300 munkásával 903 embernek az illető iparág körében felmerülő szükségletét fedezni képes. Megvan tehát látszólag a gazdasági egyensúlynak minden kelléke. Az eredmény azonban mégsem kielégítő. Csakhamar ki fog derülni, hogy a 900 munkás nyomorogni kénytelen, a 3 vállalkozó raktára pedig telve van eladatlan czikkekkal. A vállalkozók kelendőség hiányáról, a munkások pedig kielégítetlen szükségérzetről és nélkülözésről panaszkodnak. Honnan származik tehát az általános elégedetlenség, holott a termelés mennyisége a lakosság számának és szükségletének épen megfelel. A válság oka ez esetben nem a termelés aránytalanságában, (mint azt Say és Ricardo állitaná), hanem a jövedelem aránytalan megoszlásában rejlik.

A jövedelem ugyanis nem oszlik meg egyenlően a 903 lakos között, hanem a 900 munkásra együttvéve annyi jut, mint magára a 3 vállalkozóra. Világos tehát, hogy a 900 munkás az összjövedelem felével csak félig fogyaszthatja el a 900 embernek szánt termékeket és így további 450 embernek szánt termékek a vállalkozó nyakán maradnak. Ily módon rosszul járnak a munkások, mert szükségleteiket csak félig elégithetik ki, de rosszul járnak a vállalkozók is, mert hárman nem tudják a 450 embernek szánt termékeket elfogyasztani és így gyártmányaik eladatlanul hevernek.

Ez a példa Kirchmann szerint hiven illusztrálja a való élet termelési viszonyait. Az mitsem változtat a dolgon, ha háromféle iparág helyett százféle iparágat és falu helyett egy ország viszonyait vesszük alapul. Az eredmény mindig ugyanaz lesz, mert a munkások jövedelme mindig sokkal kisebb, mint azon termékek értéke, melyek fogyasztásra vannak szánva.

²⁾ Die zu ungleiche Verteilung der Produkte unter die, welche bei deren Erzeugung mitgewirkt haben. Rodbertus: *Erster socialer Brief*. 10. old.

Figyelembe veendő azonban még a luxus-czikkék termelése is, a mennyiben fel lehetne hozni, hogy ha abban a minta-faluban a lakosságnak fele fényüzési czikkék gyártásával foglalkoznék, a melyeket a vállalkozók fogyasztának el, úgy nem volna felesleges árúcikk a faluban. A való életben azonban a fényüzési czikkék gyártása daczára is mutatkozik túltermelés, mivel a vállalkozók nem fogyasztják el egész jövedelmüket, hanem takarékoskodnak.

Kirchmann következtetése ezek után az, miszerint¹⁾ ebben a faluban a válságos helyzetnek csirája abban a körülményben rejlik, hogy a vállalkozó nem osztozik munkásaival egyenlő arányban, a mennyiben a jövedelem egy részét lefoglalja tőkekamat fejében, mielőtt még az osztozkodásra került volna a sor. Ha ezen levonás nélkül osztozkodnék, úgy minden ruhakészítő munkás termékeinek egyharmad részével beszerezhetné saját ruházatát, a második egyharmad részével bőséges élelmiszereket, tüzelő- és világító-anyagot szerezhetne és az utolsó egyharmad részét mint házbért egy egészséges és kényelmes lakás bérletére forditaná. A másik két iparágnak munkásai ugyanily helyzetben lennének és így a falu összes lakói jólétben és boldogságban élnének, bőségesen táplálkoznának, jól ruházkodnának, kellemes lakásuk volna a nélkül, hogy egy perczcel is több munkát kellene végezniök, mint végeztek akkor, a midőn a vállalkozó a tőke-jövedelem felét magának tartotta fenn. Ez a falu matematikai bizonyosságot szolgáltat arról, hogy Say törvénye nem áll meg, hogy a termékek kelendőségét maguk a termékek nem biztosítják, hanem igenis bizonyítja azt, hogy a kelendőségnek még egyéb feltétele is van és ez a termékek arányos megoszlása azok közt, kik az előállításuknál közreműködtek.

Rodbertus volt az első, a ki Kirchmann-nak válságelméletét beható bírálattal tárgyává tette. De bár Rodbertus Kirchmann elméletén sok kifogásolni valót talált, bírálata mégsem ment minden elfogultság alól, mert Rodbertus is a socialista szemüvegen át vizsgálta a Kirchmann falujában végbemenő gazdasági processust.

Igy például Rodbertusnak főképen az ellen volt kifogása,²⁾ hogy Kirchmann a munkások jövedelmének csekélységéből vezette le a válságot, holott Rodbertus szerint, — mint saját elméletének kifejtésénél látni fogjuk, — a válságok nem a munkások csekély részesedési arányából, hanem ezen aránynak a productivitáshoz képest mutatkozó folytonos csökkenéséből erednek.

Nézetünk szerint a Kirchmann által felhozott falusi csere-társaság egyáltalában nem alkalmas arra, hogy komoly következtetéseknek alapjául szolgáljon, mert abban a jövedelem-

1) Rodbertus: *Zweiter sozialer Brief.* 15. old.

2) Sie behaupten, dass die Ursache der Handelskrisen in der Geringfügigkeit des Anteils der arbeitenden Klassen liegt, der nicht hinreichte für den übermässigen Anteil der Kapitalisten Abnehmer zu schaffen, ich behaupte, dass diese Ursache nicht in der Geringfügigkeit dieses Anteiles sondern in dem Fallen desselben bei steigender Productivität zu suchen ist.

Rodbertus: *Vierter sozialer Brief an von Kirchmann.* Berlin 1884. 35. o.

eloszlásnak módja túlságosan önkényesen van feltüntetve. Nem a munkások jövedelmének csekély értendő ez alatt, hanem az, hogy a való életben a tőkejövedelem, (mely itt tőkekamatot, földjáraadékat és vállalkozói nyereséget fejez ki) 900 munkással szemben nem 3, hanem sokkal több egyén közt oszlik meg. Mert a vállalkozók sem dolgoznak mindig saját tőkéjükkel, hanem kölcsön-pénzzel, vagy idegen birtokon, minélfogva a vállalkozókon kívül a 900 munkás által létrehozott termékekből a pusztán tőkekamatot és földjáraadékat élvezők is részesednek. Ezenkívül figyelembe veendő az is, hogy a tisztán testi munkával foglalkozó munkásokon kívül van még egy középosztály is a faluban, mely a szellemi foglalkozást űzőkből recrutálódik. Mindez pedig nagy befolyással van a jövedelem eloszlására és ennek révén a vásárlóképességre, mert az világos, hogy egy 50–60 emberből álló intelligens társaságnak fogyasztása (ennyire becsülhetjük a tőkésék és a szellemi foglalkozást űzők számát) lényegesen különbözik 3 vállalkozónak fogyasztásától. Ha az 50–60 egyén közt megoszló jövedelem 3 ember kezében koncentrálódik, úgy természetesen nagy a valószínűsége annak, hogy a 3 vállalkozó, egyéni szükségleteinek bőséges kielégítése után, jövedelmének fenmaradt részét a termelés kiterjesztésére fordítja, ellenben, ha 50–60 ember részesedik ugyanazon összegű nagy jövedelemben, úgy ezek oly intenzív és változatos keresletet idéznek elő, hogy e körülmény már magában véve lényegesen hozzájárulhat a kelendőség fokozásához és így a gazdasági egyensúly fentartásához.

Elismerjük ugyan, hogy a munkások helyzete ily körülmények közt még mindig elég nyomorúságos lehet, de hogy az alacsony munkabér egyedül képes lenne túltermelési válságot előidézni, azt tagadnunk kell, mert a keresletre nemcsak a munkások, hanem a tőkésék osztálya és a szellemi foglalkozást űzők is befolyást gyakorolnak.

Dr. Karl Rodbertus-Jagetzow volt az, ki a német socialista írók közül a legnagyobb buzgalommal és éles okfejtéssel igyekezett bebizonyítani, hogy a jövedelem-eloszlás hiányossága állandó veszélylyel fenyegeti a gazdasági élet egyensúlyát. Erre vonatkozó fejtegetései részben a »Die Handelskrisen und die Hypothekennot der Grundbesitzer« című művében, részben pedig a Kirchmannhoz intézett leveleiben található fel.

Rodbertus a jelenlegi gazdasági szervezet (Staatswirtschaftliche Organisation) hiányainak káros hatását kétféle körben kutatja, úgy mint a pauperismus és a kereskedelmi válságok terén.

»Eine Barbarei inmitten der Zivilisation« jelzővel aposztrofálja azt a jelenséget, hogy a szegénység rohamosabban nő mint a népesség, míg a népesség szaporodását viszont hatalmasan túlszárnyalja a nemzeti vagyon gyarapodása.¹⁾ Ennek a két ellentétes jelenségnek egyidejűségét arra vezeti vissza, hogy a gyarapodó nemzeti vagyonban a társadalomnak csak igen kis része részesedik. Azok a statisztikai adatok tehát, melyek kimutatják, hogy egy-egy főre a gazdasági fejlődés kapcsán a nem-

¹⁾ Rodbertus: I. Brief. 102. o.

zeti vagyonnak mind nagyobb és nagyobb része esik, ideális csalódást okoznak, mert nem tüntetik fel, hogy a nemzeti vagyon gyarapodásának előnyeiből a társadalomnak egy nagy rétege, a munkásosztály ki van zárva. Elismeri ugyan, hogy a jövedelem különbözősége alapján véve indokolva van, azonban indokolatlannak találja azt, hogy a nemzeti vagyon gyarapodásából a társadalomnak egyik osztályára mindig több, a másikra pedig mindig kevesebb jut.¹⁾

A modern gazdasági szervezetnek második káros jelensége a gazdasági válság, vagy mint Rodbertus mondja, a kereskedelmi válság; ez Rodbertus szerint túltermelésben nyilvánul, mely azután árhanatlást, bukást, munkanélküliséget és sok más egyéb calamitást okoz.

Rodbertus a válságoknak közös alapokát a Kirchmannhoz intézett 4-ik socialis levelében fejti ki körülményesen²⁾ és kimutatja, hogy nem egyedül a munkásosztálynak a jövedelemben való csekély részesedése, hanem a részesedésnek fokozatos csökkenése okozza a termelés és a fogyasztás közötti egyensúly megzavarását.

Azbn keresletnek foka, — úgymond, — melylyel valaki a piacon felléphet, nem függ egyáltalában az általa előállított termékek mennyiségétől, vagy productivitásának mérvétől, hanem azon részesedéstől, mely őt a termékek értékéből megilleti.³⁾ Ami egy egyénre vonatkozik, ugyanaz áll egy egész osztályra nézve is, úgy hogy az egyes társadalmi osztályoknak vásárlási képessége attól függ, hogy mily irányban részesednek az egyes osztályok a nemzeti termelés által létrehozott javakban. Ez a részesedési arány állapítja meg fogyasztásuknak, vásárlási képességüknek és szükséglet-kielégítésüknek fokát.

Ezen részesedés nagyságához kell tehát a vállalkozóknak a termelés terjedelmét alkalmazniok. Ha a termelés visszamarad, úgy a hatékony kereslet mihamar a termelés fokozására fog vezetni, míg ha az egyes termelési ágak terjedelme meghaladja a részesedés nagyságát, úgy túltermelés áll be, mely óriási értékmegsemmisülés révén a kellő egyensúlyt helyreállítja. Viszont, ha a termelés terjedelme épen megfelel a részesedés nagyságának, úgy a vállalkozók megoldották feladatukat és a nemzeti termelés teljes összhangban lesz a jövedelem-eloszlás által támasztott igényekkel.

Sajnos azonban — folytatja Rodbertus, — az a vállalkozó, aki egy bizonyos időpontban mutatkozó keresletet, illetve jövedelem-részesedési arányt venne termelési tevékenységének alap-

¹⁾ Die Verschiedenheit des Einkommens ist in ihrem tiefsten Grunde sicherlich gerechtfertigt, aber unmöglich lässt sich mit dieser natürlichen Verschiedenheit rechtfertigen, dass beim Steigen des Nationalreichtums der eine Teil der Gesellschaft immer mehr, der andere immer weniger davon bekommen soll. I, m. 102.

²⁾ *Characteristik der Handelskrisen.* 45—70. oldal. Berlin. 1884.

³⁾ Das Gewicht, welches jeder auf den Markt der einzelnen Waren übt . . . wird heute überhaupt nicht durch die Masse der Produkte, die er herstellt, oder durch den Grad seiner Productivität, sondern lediglich durch die Grösse seiner Abfindung oder des Anteils bestimmt, den er vom Wert des Produktes erhält. IV. Brief. 72. o.

jául, igen rosszul járna, mert mire a termelési folyamat befejezést nyert, ki fog derülni, hogy időközben máris csökkent a munkások részesedési aránya és így a vállalkozó elszámította magát. Ily jelenségekre pedig el kell készülnie a modern termelési rendszer mellett, mert a munka productivitása mindig halad — és haladni is fog mindaddig, míg az emberi szellem valamit alkotni képes,¹⁾ — ez által ugyanazon munkamennyiség segítségével a termékek nagyobb tömege állitható elő, azonban a munkásokra a változatlan munkamennyiség és munkabérek folytán, csak ugyanannyi termék jut, mint azelőtt, vagy talán még kevesebb, ha a vállalkozó a productivitás haladását, nem akarva termelését kiterjeszteni, a munkások egy részének elbocsájtására használta fel. A productivitás haladásával tehát a részesedési arány csökken.

Rodbertus azonban keres és talál módot arra is, hogy a munkabér hanyatlása és a productivitás emelkedése közt mutatkozó anomália miképen szüntetheti meg. Ebbeli fejtegetései »Der Normal-Arbeitstag« cím alatt találhatók fel a »Kleine Schriften« című gyűjteményében, melyet Max Wirth rendezett sajtó alá.

A megoldás módja a termelők és a munkások részesedése közti aránynak igazságos megállapításában rejlik. E végből a termékek értékének megállapítására egy új mértékegység, a munkaidő egység alapján alakuló normális munkanap (normaler Werkarbeitstag) szolgálna. Eszerint minden termék annyit érne, a hány munkanap kellett az előállításához. De nemcsak a termék értékét kívánja munkanap alakjában megállapítani, hanem a munkabért is, még pedig a termék munkanap-értéke arányában. Ha tehát a gazdasági szervezetben módot fognak találni arra, hogy a munkanap mértéke alapján megállapított munkabér forgalomképes fizetési eszközökben folyósítsák, úgy a socialis kérdés meg volna oldva, mert ily módon a munkabér emelkednék a productivitással és minél több munkanap volna valamely termékbe fektetve, annál több munkanapot folyósítanak fizetési eszközökben a munkásoknak.

Miután Rodbertus válság-tanának gerinczét azon elmélet képezi, hogy emelkedő productivitás mellett a munkások részesedési aránya, illetve vásárlóképesége csökken, főképen ezt a tételt kell tisztáznunk. Mi nem vonjuk ugyan kétségbe, hogy a javak termelése gyorsabb ütemben halad, mint a munkabérek emelkedése, azonban e körülmény magában véve még nem idéz elő válságot, még pedig a következő két okból:

1. a termelés kiterjesztése folytán az árak csökkennek és munkások a változatlan munkabérviszonyok dacára is, ugyanoly hatékony keresletet fejthetnek ki a termelés kiterjesztése után, mint akkor, midőn a termelés még a normalis keretekben mozgott és a munkások a szükséges termékeket csak magas árak mellett szerezhették be ;

¹⁾ Die Productivität steht zum Heile der Gesellschaft so lange nicht still, als der menschliche Geist sich seine Freiheit und damit seine unendliche Entwicklungsfähigkeit bewahrt. Rodbertus IV. Brief. 54. o.

2. a termelés kiterjesztése nem nyilvánul mindig a közvetlen fogyasztás céljaira szolgáló javak előállításában, hanem ellenkezőleg, leginkább a termelés céljaira rendelt nyers anyagokban, gépekben stb., mely utóbbi cikkek fogyasztásánál nem is számítanak a munkásosztályra, hanem csakis a vállalkozókra, úgy hogy a productivitás emelkedése alig érinti a munkásosztály állítólag csökkenő vásárlási képességét.

Azon írók, kik a jövedelem-eloszlási sphaerában keresték a gazdasági válságok okát, főképen a munkabér és a vállalkozói nyereség aránytalan megoszlásában látták a gazdasági egyensúly fenyegető veszélyét. George Henry, e kiváló amerikai nemzetgazda az egyedüli, a ki a jövedelem-eloszlásnak egy másik iránya, t. i. a földjáradék felé fordította figyelmét és a földjáradék alakulásából igyekezett a válságokat levezetni.

George a „Progress and Poverty“ című munkájában azt a feladatot tűzte maga elé, hogy kimutassa, mi az oka annak, hogy a gazdasági erők rohamos fejlődését válságok és a munkásnép széles rétegeinek nagy nyomora kíséri. E mű tendenciája határozottan socialista-agitatorius, de a benne kifejtett alapfelfogásnál fogva mégis lényegesen különbözik azoktól a német socialisticus művektől, melyek nálunk Európában oly nagy népszerűségre tettek szert.

Mig az európai socialisták majdnem kivétel nélkül a munkát tekintették minden érték egyedüli forrásának és heves támadást intéztek a tőke ellen, tekintet nélkül annak mineműségére, addig George a földet tekintette a legfontosabb, úgyszólván egyedüli értékalkotó elemnek. Elismerte ugyan az emberi munka nagy jelentőségét a termelési processus terén, azonban szerinte a föld segítése nélkül semmiféle munka sem volna eredményes. Sőt George határozottan tiltakozik azon nézet ellen, hogy a munka javakat képes termelni, ¹⁾ mert a munka szerepe csak abból áll, hogy a természeti erők segítségével már meglevő anyagokat átalakít és így az emberi erőnek mindenekelőtt erre az őszanyagra, illetve az ezt létrehozó termőföldre van szüksége. ²⁾ Miután pedig a föld csak aránylag kevesek számára hozzáférhető, ennél fogva, az emberiség nem fejthet ki korlátlan termelési tevékenységet és ebben rejlik a jelenlegi gazdasági szervezetnek fonáksága is.

George széles alapon bizonyítja, hogy mily sokféle irányban érezteti hatását a birtokmonopolium (mert ennek nevezi a jelenlegi egyéni földtulajdoni rendszert). Először is azt a kérdést igyekszik tisztázni, hogy mily viszonyban van a földjáradék — mely szerinte a föld termelési jelentőségének exponense — az egyéb jövedelmi ágakkal, mint a munkabérekkel és a tőkekammattal. Ez alkalommal mindjárt constatálja, hogy a termelés és ez által a hozadék folytonos növekedése daczára a munkabér és a tőkekamat nagysága nem változik és így szerinte világos, hogy a megnövekedett hozadék oroszlánrésze földjáradék alak-

¹⁾ Henry George: *Fortschritt und Armuth*. Berlin 1892. 238. old.

²⁾ Der Grundbesitz ist die grosse fundamentale Tatsache, welche schliesslich die soziale, die politische und folglich auch die intellectuelle und moralische Lage des Volkes bestimmt. I. m. 260. old.

jában a földtulajdonos javára esik. George itt azt a hibát követte el, hogy a vállalkozói nyereséget teljesen figyelmen kívül hagyta és a vállalkozói nyereséget, vagyis a jövedelem azon részét is a földjáradékhoz számítja, a mely tulajdonképen azoké, a kik nem a földtulajdon, hanem üzleti képzettségük révén vesznek részt a termelésben.

A földjáradék folytonos emelkedése megmagyarázza ennél fogva, hogy miért nem emelkedik a munkabér és a tőkekamat. Az a körülmény tehát, hogy a munkabér és a tőkekamat az új országokban¹⁾ magasabb, mint a régiekben, arra vezethető vissza, hogy ott a föld olcsóbb és így a munka és tőke busásabb javadalmazásban részesülhet, minthogy a hozadékból több esik reájuk.

George az által, hogy a földjáradékot tekinti a növekvő productivitásból származó hozadéktöbblet felszívójának, tulajdonképen arra az alapra helyezkedik, — és ez különbözteti meg őt élesen az európai socialistáktól, — hogy nem a munka és a tőke közt van érdekellentét, hanem egyrészt a munka és a tőke másrészt pedig a földtulajdon közt mutatkozik óriási antagonizmus.

George ezután rátér annak kifejtésére, hogy a népesség szaporodása, az ipari haladás és a spekuláció mily befolyást gyakorolnak a földjáradék alakulására.

Példának felhozza egy telep alakulását valamely termékeny, de vadon vidéken. Az első telepes család tetszés szerinti mennyiségben foglalhatja le magának a legtermékenyebb földeket, azonban munkájának eredményessége mégis igen gyarló lesz, mert a termelés tekintetében egészen magára van utalva. Ha még néhány család letelepedik az első mellé, akkor korántsem rosszabbodik az előbbinek helyzete, sőt javul, úgy az övé, mint az összes telepeseké, mert most már a munkamegosztás alapján rendezkedhetnek be. A kis telepből idővel egy népes kerületnek városa lett és azt a területet, melyet annak idején az első telepes nagy fáradsággal mívelt meg, most gyártelepek, vagy hatalmas bérpaloták foglalják el. Ennek a talajnak az értéke tehát most óriási mértékben emelkedett. Mi idézte ezt elő? Talán a mívelés alá vont egyéb területeknek csökkenő termőképessége? Hisz fel lehetne tételezni azt, hogy — a mint ez Amerikában tényleg úgyis van — felhasználhatatlan mértékben állanak a szűzi területek a városok körül a termelés rendelkezésére. A földjáradék emelkedését ez esetben a népesedési és forgalmi viszonyok közös hatása hozta létre.

Ezért mondja George, hogy a használatba vett földterületek hozadékképességében mutatkozó különbség, mely a földjáradék folytonos emelkedésének forrása, nemcsak abból a kényszerűségből ered, hogy a népesség szaporodásával gyarlóbb területeket is használatba kell venni, hanem és főképen arra a megnövekedett hozadékképességre vezethető vissza, melyet a megszorított népesség a már használatban levő területnek kölcsönöz. Az anyaföldnek legértékesebb talaja, vagyis az, mely a legnagyobb

1) George, az amerikai viszonyokat véve alapul, ez alatt a keletkező settlement-szerű kis tartományokat érti.

földjáraadékat képes felmutatni, nem az, melynek természetes termőképessége a legnagyobb, hanem az, melynek a népesség szaporodása rendkívüli használhatóságot kölcsönöz.

A földjáraadék emelkedését előidéző másik tényező gyanánt George a speculációt említi. A speculatio e tekintetben abban nyilvánul, hogy a földbirtokok tulajdonosai az ingatlanokat igen magas, a felforgó viszonyokkal arányban nem álló árakon tartják, abban reménykedve, hogy idővel a földéhség mégis arra fogja kényszeríteni a vevőket, hogy az igényelt magas árakat megadják. Így keletkezik a jövő viszonyok mérlegelésének hatása alatt a föld speculativ értéke, szemben a tényleges értékkel, melyet a mindenkori normalis viszonyok állapotának meg.¹⁾

Miután George ilyképen kifejtette a földjáraadék nagy jelentőségét a gazdasági élet terén, áttér a tulajdonképpeni válságok és a válságokat megelőző eszközök tárgyalására.

Felvetvén azt a kérdést, hogy mi okozza a gyakran ismétlődő válságokat, George hamar kész azzal a felelettel, hogy az ok a talaj-érték speculativ emelkedésében áll, a mi a munka és a tőke remunerációját a termelés eredménye körül igazságtalanul csökkenti és ezáltal a termelési tevékenységet megfosztja minden további impulzustól.²⁾

Ez az állapot üzleti pangással jár, mely csakhamar átcsapromboló hatású válsággá túltermeléssel illetve fogyasztási hiánnyal kapcsolatban.

A válságos helyzet George szerint addig tart, míg:

1. a földjáraadék speculativ emelkedése meg nem szűnik;
2. míg a munka-hozadék növekedése, a népesedés szaporodása és a folytonos ipari javítmányok folytán, a normális földjáraadékat a speculativ földjáraadékkal egy színvonalra nem helyezi;
3. míg a munka és a tőke nem hajlandó csekélyebb jövedelem-részesedés ellenében is a termelésben részt venni.³⁾

Valószínűleg mindhárom tényező egyaránt fog közreműködni az egyensúly helyreállítása körül, a midőn a gazdasági erők újból normális tevékenységet képesek kifejteni. Erre azután ismét bekövetkezik a földjáraadék emelkedése, ezt fokozza a speculatio, úgy hogy a termelés ismét meg lesz akadályozva és az előbbi körforgás újból kezdetét veszi.

Mint látjuk, George igen logicusan tudta levezetni, hogy a válságok a földjáraadék túlságos emelkedésére vezethetők vissza, de minthogy a földjáraadék és a föld termékei közt mutatkozó összefüggést George nem magyarázta helyesen, ennél fogva az ebből levezetett conclusiói sem állhatnak meg.

George ugyanis abból a téves nézetből indul ki, hogy a

¹⁾ i. m. 228.

²⁾ ... sowohl aus der Betrachtung der Principien als auch aus der Beobachtung der Erscheinungen erhellt, dass die grosse ursprüngliche Ursache in der speculativen Steigerung der Landwerte zu suchen ist: i. m. 231. o.

³⁾ i. m. 232. o.

földjáradék magassága okozza a föld termékeinek és egyáltalában mindazon iparczikkeknek drágaságát, melyek a legkisebb ös szefüggésben állanak a föld termékeivel. Már pedig nézetünk szerint, éppen ellenkezőleg, az ipari termékek magas ára hat vissza a földjáradékra, a mit a következőkkel indokolhatunk:

A föld terméke, a nyers anyag, a kész iparczikkek értékének legminimálisabb részét teszi, mert nem a nyers anyag, hanem a nyers anyagot feldolgozó munka és a munka termékéforgalomba hozó üzleti szellem ama tényezők, melyek a javaknak tulajdonképeni értéket kölcsönöznek.

Ha tehát az iparczikkeknek ára emelkedik vagy csökken, úgy ezt nem a földjáradék emelkedése, illetve hanyatlása okozza, hanem az, hogy a kereslet vagy kínálat terén módosulás állott be.

Gyakran találkozunk oly jelenségekkel a gazdasági életben, hogy az iparczikkek árában emelkedés észlelhető, ellenben a nyers anyag ára továbbra is állandó marad, vagy pedig fordítva, a nyers anyag ára emelkedik és az iparczikkek termelői az áremelkedést még sem képesek a vevőkre áthárítani, a mi szintén a mellett bizonyít, hogy a kész iparczikkek ára és a földjáradék közt nincs oly okozati összefüggés, mint azt George képzelte.

Hertzka Tivadar, e nagynevű magyar tudós, tudományos kutatásaival szintén hozzájárult a válság fogalmának tisztázásához.

A »Társadalmi fejlődés törvényei« cz. munkájában Hertzka a túltermelésben nyilvánuló válságok okát egyrészt a kizsákmányolt munkások alacsony, a létminimum niveauját meg nem haladó munkabérében, másrészt pedig a kizsákmányoló munkaadóknak a jövedelmükkel arányban nem álló, csekély fogyasztásban, azaz a túlságos takarékoságában látja.

A munkásosztály kizsákmányolásának kérdésével említett munkájának a »Die Ausbeutung« című fejezetben foglalkozik.¹⁾

A jelenlegi termelőmód hiveinek azon argumentumából indul ki, hogy a munkások kizsákmányolása, magában véve nem tekinthető jogtalanáságnak, mert a világ teremtése óta voltak munkaadók és munkások, kizsákmányolók és kizsákmányoltak, úgy hogy ezt a rendszert a társadalmi conventió és a jogrend már sanctionálta. Hertzka ezzel szemben azt mondja, hogy nem jogi, hanem gazdasági értelemben vett czélszerűségi szempontról van szó, mely azt kívánja, hogy a kizsákmányolási rendszer mellőztessék, mert a kizsákmányolás, a mely azelőtt szükséges volt, lassanként káros és jogtalan lett.²⁾

Szerinte tehát nem igaz az az állítás, hogy a kizsákmányoláson alapuló gazdasági rendszer mindig hátrányos volt. A kizsákmányolás évezredekén keresztül az emberi cultura haladásának kizárólagos feltétele gyanánt szerepelt és épp ez okból évezredekén át a legnemesebben gondolkodó elmék ezt az intéz-

¹⁾ Theodor Hertzka: *Die Gesetze der socialen Entwicklung*. Leipzig. 1886. 34—45. Magyarul is.

²⁾ i. m. 35. o.

ményt az erkölcsi felfogás ítélőszéke előtt fentartandónak vélelmezték. Egy Socratesnek, Platonak vagy Aristotelesnek erkölcsi érzülete épp oly finom volt, mint a minő a mi modern sociál-filosófusainké; Socrates, Plato s Aristoteles és velük együtt az ó-kor legfenköltebb gondolkodói mégis önként értetődőnek tartották a rabszolgaság intézményét, épp úgy, mint ma a legtöbb ember nem ütközik meg a munkabérszerződésen; azok sem voltak érzéktelenek a rabszolgák szenvedései iránt, hanem elismerték e szenvedések szükségszerűségét.¹⁾

Hertzka az ókori rendszeren jogi szempontból sem talál semmi kifogásolni valót, mert szerinte a jog mindig az, a mi a köznek javára válik, már pedig a rabszolgák kizsákmányolása határozottan a köz érdekéből történt és így joggal megkövetelhetők a rabszolgáktól, hogy a szabadságra való igényéről lemondjon. Természetesen a közérdek akkor azonos volt az arisztokraták érdekével, mindazonáltal ez nem változtat azon a tényen, miszerint a magasabb cultura felé való haladásnak előfeltétele a tőkefelhalmozódás és egy oly társadalmi osztály, a melyet nem nyomnak az élet mindennapi gondjai. Ez volt tehát a rabszolgaság intézményének gazdaság-politikai bázisa.²⁾

Hertzka a rabszolgaság intézményének előnyéül még azt is megemlíti, hogy ez lehetővé tette ama primitív népek közt a munkafelosztást, azaz a munkának oeconomicus szervezetét, továbbá rendre és dologra szoktatta az akkor még őstermészetük-nél fogva könnyen tunyaságra hajló hordákat.

Hertzka azonban nem elégszik meg annak constatálásával, hogy a munkaerő kizsákmányolása előfeltétele volt a culturalis haladásnak, hanem felveti azt a kérdést is, vajjon továbbra is fenforog-e ennek szüksége. Szerinte a kizsákmányolási rendszer ma már nem jogosult. Régente ezért volt e rendszer fentartása kívánatos, »mivel az emberi munka nem volt elég productiv arra, hogy az egyes embernek, közepes megerőltetés mellett, előteremtse a magasabb szükségletek kielégítésére szolgáló eszközöket«. Mihelyt azonban a munka productivitása oly mértékben emelkedett, hogy — az ügyetlenkedőktől eltekintve — mindenki, a kinek meghagyják teljességben szorgalmának gyümölcseit, mérsékelt erő kifejtés mellett az elengedhetetlenül szükségesnél többet termelhet, akkor érezhető már a kizsákmányolásnak káros hatása is, sőt a kizsákmányolás a cultura emeltyűje helyett annak hátráltatójává válik.

Annak tudományos felderítése, hogy a kizsákmányolás a gazdasági erők kifejlődését bizonyos fokon már akadályozza, első sorban Hertzka érdemének tudható be.

E káros hatásokat Hertzka a következőkben foglalja össze:
a) a haladás foka nemcsak az anyagi eszközök mennyiség-

¹⁾ i. m. 36. o.

²⁾ »Man weiss, dass die Sklaverei dadurch von Vorteil war, dass sie die Grundlage einer Aristokratie bildete, die mehr besass als das Notwendigste und ihren Überfluss einerseits zu industriellen Verbesserungen, anderseits zur Pflege von Künsten und Wissenschaften benützte.« i. m. 370. o.

³⁾ i. m. 38. o.

gétől, hanem ezeknek mikénti megoszlásától is függ, már pedig a productiv erők korlátolt kifejlődése folytán az anyagi javak ma aránylag kevés egyén kezében halmozódnak fel;

b) a mai gazdasági rendszer mellett egyrészt a tehetetlenség, másrészt az elbizakodottság érzete fokozza a gyűlöletet és az ellenszenvet a munkás és a munkaadó osztály között.

Az »Überproduktion« című fejezetben¹⁾ ezek után Hertzka rátér arra, hogy a gazdasági erők korlátolt kifejlődéséből eredő kedvezőtlen jövedelmi viszonyok, mint idézték elő a túltermelést.

Rámutat arra a jelenségre, hogy a termelésnek emelkedő eredményessége semmiféle összefüggésben sincs a tömeg fogyasztási képességével, a mennyiben a munkások bére nem emelkedik a munka productivitásával.

A gazdasági egyensúly szempontjából tulajdonképpen még ebben sem rejlik valami nagy veszedelem, mert a munkástömeg fogyasztását pótolhatná a munkaadó-osztálynak fogyasztása és e tekintetből tényleg teljesen közömbös, hogy a fogyasztás emberi szükségletek kielégítésére szolgáló javakra, avagy pedig oly tárgyakra irányul, melyek a jövő fogyasztásra, azaz termelési célokra vannak szánva. A baj csak egy pontban van, t. i. abban, hogy a jövő termelés céljaira szolgáló fogyasztás (azaz investitio) csak akkor üdvös, ha a jövő termelés jövő termelési fogyasztással van biztosítva. Ez pedig rendesen alig következik be, mert az emberek könnyen szánják rá magukat a termelésre, de nehezen a fogyasztásra.²⁾

A termeléssel szemben tehát nem mutatkozik fogyasztás, mert azok, a kiknek kielégítetlen szükségleteik vannak, a kizsákmányolási rendszerrel fogva, kellő vásárlóképesség hiányában szűkölködnek, azok pedig, a kiknek ölébe hull a hozadéki többlet, önszántukból tartózkodnak a fogyasztástól.

Igy jön létre azután a túltermelési válság, nem pedig üzérkedés és speculatio által, mint némelyek hiszik.³⁾

Ezután következik Hertzka elméletének legérdekesebb részlete, t. i. annak kifejtése, hogy a mai gazdasági rendszernek legnagyobb hátránya az, hogy a munkaképes népességnek csak igen kis része fejtheti ki teljesen productiv erejét. A modern segédeszközökkel felszerelt termelési rendszer mellett ugyanis minden munkás 10-szeresét termelheti annak, a mire létfontartása céljából okvetlen szüksége van. Miután azonban a munkás a munkabér vastörvényénél fogva, a munka eredményé-

¹⁾ *Die Gesetze der sozialen Entwicklung.* 95—105. old.

²⁾ »Sie alle wollen verkaufen, aber nicht kaufen, d. h. für den Erlös ihrer Produktion nicht die Produkte Anderer einhandeln, sondern »abwarten«, d. h. ihre Kapitalien baar aufbewahren, oder Besitztitel über bereits durchgeführte Kapitalanlagen erwerben.« I. m. 98.

³⁾ Nunmehr erklärt sich auch die auffallende Regelmässigkeit der Wiederkehr dieser Katastrophen, die mit Schwindel und Spekulationsfieber nichts zu tun haben, sondern ihrem Wesen nach nichts anderes sind, als die nothwendige Konsequenz jedes Aufschwunges der Produktion in einer Gesellschaft, deren Wirtschaftsordnung jeden über eine gewisse, verhältnismässig sehr eng gesteckte Grenze hinausgehenden Konsum unmöglich macht. I. m. 99. o.

nek csak tized részét kapja meg munkabér fejében, ennél fogva nem lévén tulságos nagy érdeke a nagyban való termelésben résztvenni, visszavonul a kisiparhoz, illetve a törpegazdasághoz, a hol ugyan, kellő eszközök hijján, tizszer kevesebbet termel, mint a gyári munkás, azonban munkájának hozadéka felett teljes egészében maga rendelkezik.¹⁾

Ebben nyilvánul szerinte a kizsákmányolásnak általánoságban már fentebb érintett anticulturális hatása (kulturfeindliche Wirkung der Ausbeutung). Ebből is kitűnik tehát, hogy a jövedelem-eloszlás aránytalansága mily káros hatást gyakorol az egész nemzeti vagyonna, vagyis más szóval, hogy a fennálló gazdasági rendszer nemcsak igazságtalan jövedelem-eloszlást okoz, hanem a javak megsemmisítését is eredményezi.²⁾

Hogy a productiv erőknek megkötöttségét közvetlenül a modern gazdasági viszonyok okozzák, az korántsem látszik előttünk oly plausibilisnek.

Épen a mai nagy ipari és munkamegosztási rendszeren alapuló termelés teszi lehetővé annak az elvnek az érvényesülését, melyet a németek classicus rövidséggel úgy neveznek, hogy »Der richtige Mann am richtigen Ort«. Ha tehát az elv valamennyi üzemben érvényesül, úgy a termelés kapacitása oly fokra emelhető, hogy e mellett igazán eltörpül az a termelékenységi veszteség, mely a kisiparosok és kiscgazdák munkájánál mutatkozik. Ha az egyes termelési ágak között meg van a kellő proportio, akkor a gazdasági tevékenység végsőig fokozható és még a munkástömeg alacsony vásárlási képessége sem fog zavart okozni, mert ma már maga a termelés oly óriási nyersanyagot absorbeál, hogy a termelés zavartalan fentartását tulajdonképen nem a nagy tömeg fogyasztása, hanem a termelők kereslete a nyersanyag után biztosítja. Természetesen ez nem változtat azon a körülményen, hogy a munkás osztálynak alacsony fogyasztási képessége nagy társadalmi baj és megfontolást érdemel az a kérdés, vajjon az emberiségnek rendeltetése abból áll-e, hogy óriási eredményeket producáljon a termelés tekintetében, a nélkül hogy annak az emberek legnagyobb része hasznát vehetné vagy pedig nem idealisabb hivatás volna-e az, a termelést olyképen szervezni, hogy kisebb összeredmény mellett is, az egész emberiségre nézve biztosítható volna a jólétnek egy minimalis foka.

Az emberek visszavonulását a kiscgazdaságokhoz nem lehet csupán, mint Hertzka fejtegeti, arra a közömbösségre visszavezetni, mely a munkásokat — az alacsony munkabér folytán — a nagyipari hozadékkal szemben elfogja, hanem e körülmény inkább az egyéneknek, velük született önállóságra való törekvésében leli magyarázatát.

* * *

¹⁾ Für den Arbeitenden ist es das nämliche, ob zehnfach weniger erzeugt wird, oder ob neun Zehnteile des Erzeugnisses abgetreten werden müssen. I. m. 101.

²⁾ I. m. 102. o.

Mint láttuk, azok a sociálista írók, a kik a gazdasági egyensúly kérdését a jövedelemeloszlás szempontjából tárgyalták, fejtegetéseikben tulságosan kidomborították a sociális háttért és tulajdonképen ez teszi elméletüket, ha nem is meggyőzővé, de mindenesetre rokonszenvessé. Ámde éppen az a körülmény, hogy a most tárgyalt írók a socialismus eszményi magaslátán állanak, egyoldaluvá teszi az elméletüket és ezért a jövedelemeloszlás jelenségeit más látószögből is kell vizsgálnunk, ha tárgyilagos eredményre kívánunk jutni. Ennek figyelembevételével tehát a megoldandó kérdést a következőképen formulázhatjuk: »Biztosítva van-e a jelenlegi jövedelemeloszlási rendszer mellett a gazdasági élet egyensúlya? Ismételjük, hogy most nem a sociálpolitikus szemüvegén át vizsgáljuk az ide vágó tüneteket s ezért a feltett kérdésre a választ a következőkben foglaljuk össze:

A jövedelemeloszlás a gazdasági élet rendes menetét kétféleképen befolyásolhatja, és pedig:

1. A nemzeti jövedelem nagyságának hullámozása következtében a fogyasztók vásárlóképesége a kínálattal szemben nem állandó.

2. Az egyéni jövedelemben beálló hullámozások a fogyasztás irányát folyton változtatják és így a kereslet és a kínálat összhangját megzavarják.

E tétel első pontja tulajdonképen nem szorul bővebb kifejezésre, ellenben a második tételnél meg kell állapodnunk, mert ez az a pont, mely világot vet a nagy- és kisjövedelmek válságalkotó hatására.

A fogyasztás iránya ugyanis a kis- és nagyjövedelmű egyéneknél nem azonos, a mennyiben a kisjövedelemből élők fogyasztásában sokkal nagyobb állandóságot konstatálhatunk, mint a nagyjövedelműeknél. E körülmény abban leli magyarázatát, hogy a szegény ember jövedelmének legnagyobb részét a legnélkülözhetetlenebb első rendű szükségletet fedező cikkek (főképen élelem) beszerzésére fordítja, míg a jómóduak jövedelmük jelentékeny részét fényűzési cikkekre költhetik. Már most azt látjuk, hogy az első rendű szükségletek, mint élelem és ruházat, hosszú időn át alig vannak valami változásnak alávetve, míg a fényűzési cikkek, sőt a közepes fontosságú szükségleteket kielégítő cikkek is a divat, izlés és hajlam szerint gyakran esnek változás alá. Ebből tehát azt látjuk, hogy a kereslet állandósága és ezzel együtt a gazdasági élet egyensúlya a kisjövedelmek mellett jobban van biztosítva, mint a nagyjövedelmek által. És e körülmény annál fontosabb, mivel a statisztika tanúsága szerint a nemzeti összjövedelem tulnyomó részben apró jövedelmekből recrutálódik.

Továbbá még azt is megállapíthatjuk, hogy újabb időben különösen a nagy vagyonok és jövedelmek számában jelentékeny szaporodás észlelhető és így ha a jövedelemeloszlás okoz is gazdasági zavarokat, e zavarok inkább a nagy, mint a kisebb jövedelmekből erednek, minthogy a fogyasztás irányát leginkább az utóbbiak változtatják meg.

A kik tehát arra hivatkoznak, (s mint láttuk, ezeknek száma igen nagy) hogy a jövedelemeloszlás aránytalansága már magá-

ban véve válságot idézhet elő, azok tévednek, mert éppen ellenkezőleg a kisjövedelmek nagy száma és a nagyjövedelmek csekély aránya inkább hozzájárul a gazdasági egyensúly fentartásához. Az a körülmény, hogy a kisjövedelem mellett a nép nagy részének a vásárlóképessége korlátolt, nem fog válságot okozni akkor, ha a termelési ágak különben arányosan oszlanak meg, mert a mai termelési rendszer mellett, midőn a termelés önczél, a kereslet legnagyobb részét nem a kisjövedelmű fogyasztók, hanem a nagyjövedelmű vállalkozók idézik elő productiv fogyasztás (nyersanyag, gépek beszerzése) alakjában. Természetesen az ismét más kérdés, vajjon a jövedelemeloszlásnak ilyen aránya sociálpolitikai szempontból helyeselhető-e?

Tagadhatatlan, hogy e tekintetben a fennálló társadalmi és gazdasági rendszer sok kívánni valót hagy hátra, de bizonyos az is, hogy akkor, a midőn a socialisták az egyenlőtlen jövedelemeloszlás miatt — mint láttuk — a leghevesebb támadást intézik az ugynevezett kizsákmányolási rendszer ellen, tulzásra ragadtatják magukat, mert a nagy vagyon, illetve jövedelem ép oly kevésbé alapszik visszaélésen, mint a mily kevésbé tekinthető az csupán személyes érdemek jutalmának. Ámde bizonyos, hogy a munkások életmódjának rendszeres fejlesztése, munkásjóléti intézmények teremtése, az állami sociális törvények lényegesen hozzájárulhatnak a szegény és gazdag közti nagy ellentét elsimításához és ezzel a társadalmi béke megteremtéséhez, a nélkül, hogy a most fennálló kereteket erőszakosan kellene megbolygatni.

Makai Ernő.

Közlemények és ismertetések.

Az osztrák socialdemocratián.

K. Schwechter, Chefredakteur des Grazer Volksblattes. *Die österreichische Sozialdemokratie*. 4-te veränderte Auflage. Graz, 1907. VIII. és 230 lap.

A kis munka 1906. október 30-án jelent meg először és már 1907. márczius 4-én új kiadást ért. Ez eléggé igazolja időszzerűségét; de a szerző egészen tárgyilagos és rövid, de mégis mindenre kiterjeszkedő előadása is a munkát kellemes olvasmányává teszi. Bevezetésében arra utal, hogy az osztrák socialdemokraták főemberei, így dr. Adler, dr. Ingwer, dr. Ellenbogen, dr. Verkauf s mások izraeliták. Az osztrák socialismus csak a 60-as évek vége felé kezd életjelt mutatni. 1867. december 15-én alakult meg a munkásképző-egyesület Lassalle elvei alapján; már 1868. augusztusban öt tárgyra követeltek agitációt; ez az öt tárgy a következő: általános szavazati jog, szabad egyesülési és gyülekezési jog, coalitójog, az ujságbélyeg megszüntetése és a colportage megengedése. A socialisták nemsokára kellemetlen helyzetbe jutottak. Giskra belügyminister eltiltandónak találta mindazokat a munkásgyűléseket, a melyek az eisenachi programm alapján hivatnak össze; erre 1869. decz. 13-án 30—40.000 munkásból álló felvonulás rendeztetett a birodalmi tanács előtt levő térre és a munkások az egyesülési jogot követelték. Deczember 14-én Herbst igazságügyi minister az egyesülési jog novelláját beadta ugyan, de a demonstratio rendezői ellen bűnvádi eljárás indított meg és Oberwinder 6 évi, Most, Scheu és Papst 5 évi s mások 2—10 havi fogságra ítéltettek el. A socialisták üldözése azonban megszűnt, a midőn 1871. nov. 8-án Schäffle lett kereskedelmi minister, a ki elvileg az általános választójog mellett és a socialisták üldözése ellen állást foglalt. A socialisták közt azonban nagy egyenetlenség keletkezik; erőszakoskodások és merényletek követtetnek el, úgy hogy a kormány 1884. január 31-én a rendőrséget felhatalmazza az ujságok elnyomására, egyének kiutasítására, gyűlések eltiltására és az esküdtszékek felfüggesztésére. E körülmények készítették a socialistákat arra, hogy újra szervezkedjenek. A szervezkedés fordulópontja a hainfeldi pártgyűlés, 1888. deczember 30., 31. és 1889. január 1-én. Most már erősebben követelik a választójogot; 1893. június 15-én „Egy kérdés a jogtalanokhoz“ című röpirat az egész monarchiában szétküldetik és július 9-én 40.000 munkás ismét felvonul a parlamenthez és október 8-án a bécsi pártgyűlés a tömegsztrájkot helyezi kilátásba, ha a választójog kérdése nem lesz megoldva s ime Taaffe

október 10-én előterjeszti a választási reformot, de csakhamar megbukik s így a socialdemocratia is elesik biztos győzelmétől. A Badeni-féle választási reform után 14 socialista kerül a parlamentbe. De az 5 forintos választók még ki nem elégítik a socialistákat; ismét erőteljesebben követelik a választás reformját; utcái demonstratiók készülnek és 1905. november 28-án egy-negyed millió munkás vonul fel ismét a birodalmi tanács elé, követelve az általános választójogot.

Az osztrák socialismus programmja a történelmi materialismus, az értéktöbblet, az immanens törvények és a katasztrófa elméletein alapszik. Küzd a jövő államáért. A mióta a parlamentben képviselői ülnek, kénytelen a leginkább rokon politikai pártokhoz simulni és így első sorban a szabadelvűekhez, hogy egyáltalában a parlamentben nyomatékkaal birjon.

A gazdasági küzdelemben erős támogatást nyer a szakszervezetekben, melyek — nem úgy mint Németországban — nagyon is a socialdemokraták vezetése alatt állnak; kevesebb figyelmet fordítanak a szövetségi ügyre, habár újabb időben a fogyasztási szövetségek a munkások körében mindjobban terjednek. A munkásvédelmi törvényeknél sokáig habozó állást foglaltak el a socialdemokraták, utóbb azonban a kötelező munkásbiztosítás szervezeteiben a saját pártjuk értékes összetartó kapcsát találták meg és a munkásvédelmi intézmények kiépítésén igen tevékenyen résztvesznek. Az iparpolitikában a védővámok mellett foglalnak állást, mert a socialismus célja, hogy a nagyipar minél erőteljesebben fejlődjék, mert csak erős nagyipar mellett történhetik az átalakulás a socialisticus formákba. Sajátságos hogy a cartell-kérdésben ellenséges törekvések nyilatkoznak s itt a nagyiparral ellentétes nézetben vannak. A kézmíves kivánságaival nem rokonszenveznek és a kézmívesek törekvéseit nem támogatják, mert éppen az a céljuk, hogy a nagyipar minél erősebb legyen és a kézmívességet felszivja magába. Az agrár kérdésben a socialisták igen nehéz helyzetben vannak; azt jól tudják, hogy a kis földbirtokost nem igen tudják a socialismus alapelveibe behálózni; nem pártolják az agrárvámokat, közönyösen nézik a küzdelmet a határidős üzlet ellen, a mennyire lehetséges azonban a parasztságot törekszenek zászlójuk alá gyűjteni, habár nem nagy eredménnyel.

Művelődési kérdésekben az osztrák socialisták sokban eltérnek a német szaktársaik felfogásától. Így a vallás kérdésében nem mernek oly vallástagadó állást elfogadni, miután az osztrák nép még igen vallásos, és ez okból a vallást indifferens magán dolognak tekintik, melylyel mint párt nem foglalkoznak, erkölcsi törekvéseiben szintén mellőzik a vallást, habár még erősen a kereszténység befolyása alatt állanak. A női kérdésben a nők teljes egyenjogositását követelik. A nemzetiségi kérdést sokáig nem akarták figyelembe venni, utóbb azonban az osztrák nemzetiségi viszonyok még is arra készítették őket, hogy a nemzetiségek jogait is magukévá tegyék s most már ők is azt hangoztatják, hogy Ausztria, democratia, nemzeti szövetséges állammá alakuljon. A katonai kérdésekben a katonaságnak democratizálására igyekeznek.

(—vits)

Az ipari béke.

Nicholas G. Gilman: *Wege zum gewerblichen Frieden. — Methods of industrial peace. — Autorisierte Übersetzung von Dr. Bernhard Franke.* Berlin, 1907. XI. és 347. l.

Gilman amerikai írónak ez a munkája 1904-ben jelent meg; német fordításának most megjelenő kiadása alkalmat ad arra, hogy ezt a rendkívül élvezetes és átgondolt művet most, a mikor nálunk a munkások ügye napi kérdés, ismertessük. A szerző maga előszavában következően jelzi álláspontját: »A munkazavaroknak elhárítása első sorban a munkaadók és a szakszervezetek kezében maradjon. De ha ezek nem elég gyorsan és nem kielégítően járnának el, akkor kell, hogy a közönség találjon módot a béke helyreállítására.«

A munkában mindenekelőtt a coalitio, az egyesülési jog fontosságáról szól: »jogi vagy erkölcsi szempontból most már okos ember a munkásoktól az egyesülési jogot meg nem tagadhatja«, »csak egy reactió munkaadó veheti ma már rossz néven azt, hogy a munkás életviszonyainak biztosítása és javítása céljából egyesületbe lép.« A szakszervezetekről (vagyis a munkások egyesüléseiről) szólva, egészen helyesen utal a társadalmi formák ezen módozatainak természetére, a midőn ezt mondja: »a trade union nem békés, hanem harczias testület, többé-kevésbé a munkások harczai szervezete, a mely a munkaadók ellen védekező és támadó viszályok esetére készül«. A munkaadók szervezete sokkal könnyebben létesülhet, mert a munkaadók egyesülése egyszerűbb. Ott a hol a munkások és a munkaadók egyesülései megvannak a munkáskérdések szabályozása a collectiv szerződések útján történhet, ami az üzleti élet számára a békét biztosítja.« A collectiv szerződések általában az ipari békét előmozdítják, mert általuk a megállapodások meghatározott időre változatlanul fentartatnak és rögtöni és gyors egyenetlenségek uralmuk alatt nem igen lehetségesek.« »Számok bizonyítják, hogy a strikeok nagyobb számúak azokban az iparágakban, a melyekben collectiv szerződések szervezetlen munkásokkal, mint a hol szakszervezetekkel kötettek.« Collectiv szerződéseknel azonban gondoskodni kell az esetleg felmerülő vitás kérdések alkalmas eldöntéséről. A munkásügyben sokszor igen előnyösnek mutatkozott az u. n. simuló fokozat (sliding scale), vagyis a munkabérnek akkép való megállapítása, hogy az a termelt árú árához simuljon, a szerint emelkedjék és csökkenjék. A bérszabályozásnak ez a módja mindazáltal lassankint kijött a divatból és elméletileg is jobbnak tartják, ha a bérkérdések együttes tanácskozások alapján bizonyos időre megállapittatnak.

Szerzőnk súlyt fektet arra, hogy a munkaadók és a munkások egyesülései jogi személyekül szerepelnek és megköveteli, hogy a törvényhozás meghatározza az alakiságokat, a melyeknek teljesítésével az óhajtott cél eléressék. A munkások egyesülései vagy a szakszervezetek »a munkásnak főeszközei arra, hogy becsvágyát kielégítse«. »A szakszervezeti ügy a modern munkások legnagyobb vívmánya, mert az együttműködés politikáját lehetővé teszi«, de hogy jó eredményre vezessen, a szakszervezetet a legokosabb munkásokra, a munkások aristokrátiájára kell bízni. A szakszervezet nem panacea, de nem is eszköz, melyet egyesek

kezébe lehetne adni.« »A munkareform nem vihető keresztül rögtön vagy ugrásokban, csak úgy érhető el, ha a munkaadókra állandó, de lassú nyomás gyakoroltatik, hogy a munkásoknak a termelésből méltányos részt juttassanak.« »A trade unionok törekvése is a munkások sorsának állandó javítása.« Szerzőnk szerint a szakszervezeteknek célja a béreket emelni, a munkaidőt lehetőleg nyolcz órára leszállítani és a munkás általános helyzetét a biztonság, egészség és kényelem tekintetében javítani. A szakszervezeteknek minden törekvésüknél, melyet a munkások érdekében tesznek, meg kell gondolniok azt, hogy az illető vállalat termelési képességét ne csökkentsék, ne akadályozzák meg a vállalat fejlődését és megélhetési képességét, mert ha törekvéseik erre vezetnek, akkor csak maguk alatt vágják el a fát és helyzetük nem fog állandóan megjavulni. Ép ezért a «ca canny» vagy az »amerikázás« rendszere a munkásoknak saját jól felfogott érdekében mellőzendő.

Az ipari háború jellemzésével foglalkozván, a strike és a kizárás, a bojkott és a fekete listák természete tárgyalatik. Szerzőnk szerint a strike a munkásoknak ép oly jogosult fegyvere, mint a kizárás a munkaadóké; csak hogy erkölcsi tekintetben egészen más szempontok alá esnek; mielőtt a gyáros munkásait kizárja, meg kellene gondolnia azt, micsoda kárral fog a kizárás a munkásokra nézve lenni! A szakszervezeteknek befolyása a strikeoknál abban nyilatkozik meg, hogy a strikeok ritkábbak lesznek. A fekete listák vezetése és közlése a munkaadók fegyvere; Amerikában több állam ezeket tiltja. A munkások egyik erős fegyvere a bojkott, melyet kétféle módon alkalmaznak; az egyszerű bojkottnál a bojkottált egyénnel semmiféle üzleti összeköttetést nem szabad folytatni; a combinált bojkottnál mindazok, a kik egy bojkottált egyénnel mégis üzletet folytatnak, bojkott alá esnek, azaz velük nem szabad üzleti összeköttetést folytatni. Ez a combinált bojkott tényleg az összességet vonja be oly actióba, a mely tulajdonkép magánvita és küzdelem és ép ezért az amerikai törvényszékek ép úgy mint az angolok a bojkottot törvénytelennek jelentették ki.

A munkások és munkaadók küzdelme csak részben az ő ügyük, általa az összesség is érdekelve van s ép azért az összesség nem nézheti közönyösen a két fél küzdelmét. Az összességnek arra kell törekednie, hogy a két fél tényleg a szabad verseny alapján tárgyalhassa ügyeit, de egyuttal, hogy akkép rendezkedjenek, hogy a termelés folyamatja meg ne akadjon és a közbéke meg ne zavartassék. Anarchiát nem lehet és nem szabad türni. Egyik küzdő félnek sem szabad hinni azt, hogy joga van a harcot erőszakkal dülőre juttatni: „mindegyik félnek jogában áll a törvény és az összesség akaratára fölebbezni, de egyik sincs jogosítva törvényt ököllet és puskával kierősztokolni.“ Ezért a munkáskérdésben felmerülő vitákat egyezkedő bíróságok vagy hivatalok elé szokták sok államban terelni s így kívánják a gazdasági békét biztosítani. Legfőbb érdek az, hogy oly berendezések létesüljenek, a melyeknél az egyenetlenségek megoldásáig a munka és termelés mégis zavartalanul folyjon. Amerika több államában állami egyeztető hivatalok

állítottak föl és több-kevesebb sikerrel működnek is. Angolországban egyeztető bíróságokat maguk az érdekelt munkaadó és munkásegységek teremtettek és működésükkel nagyon meg vannak elégedve.

Monopolszerű vállalatoknál, milyenek a vasutak, a nagy közönség érdeke megkívánja azt, hogy oly zavarok a munkaügy következtében be ne álljanak, a melyek a forgalmat megakasztják; és ha a vasuti munkásoknak megengedhető is az, hogy szakszervezetbe tömörüljenek, a strikebe állniok nem szabadna. Ugyanez áll a hasonló közszükségletet kielégítő vállalatoknál, a milyenek a légszesz-, villamos és vízvezetési művek.

A munkában a szerző az újzeelandi munkástörvényt ismereti, a mennyiben az a munkaügyben előforduló vitás kérdésekre vonatkozik. Újzeelandban 1894. óta hatósági egyeztető hivatalok állítottak föl, melyek döntők az efféle vitákban. Az intézkedés eddig bevált. Az állami egyezkedő hivatal jelentőségét a közgazdasági írók elismerik, de helyesen mondja Métin „ezek a hivatalok csak akkor hatásosak, ha kötelezők; a munkáltatók mindenütt ellenzik ezt az intézményt.« Szerzőnk nézete szerint kétségtelen a kormánynak az a kötelessége, hogy minden strike-nál a közrend fentartásáról gondoskodjék és hogy a tettlegességeket, bármely okból követtessenek is el, elnyomja. „Fölvilágosodott népnek nem szabad tűrnie azt, hogy szakszervezetek és munkáltatók viszálykodásaik kiegyenlítése tekintetében szabadságot élvezzenek, míg az összesség a belőlük folyó károkat viselje.“ „A munkás egyenlenségek törvényes szabályozását némelyek a socialismus előfokának mondják. Ha ez tényleg így volna, úgy az, mint az a határ tekintendő, a meddig az emberiség hosszú időre, talán minden időre is elmenni szándékozik.“

Az ipari béke elérésére a fődolog az, hogy munkáltatók és munkások a tényleg létező viszonyokat felismerjék. A szakszervezetek ne csak agitáljanak, hanem kötelességet és felelősséget is vállaljanak. A szakszervezet vezetőinek tudniok kellene, hogy a munkások sorsának javítása csak fokozatosan érhető el; nem szabad azt hinniök, hogy a haladás óriási lépésekkel történik. Ha a munkáltatók és a munkások két nagy pártja rendes egyezségre jutni nem tudnak, az összesség esetleg a bíróság útján erős kézzel kényszerítse őket a békére vagy az üzletet abba kell hagyni. Szerzőnk művét a szakszervezetekről való nézeteivel zárja. „A szakszervezeteknek — ugymond — nagy a jövőjük. Ezt a jövőt nagyon szeretném érvényesítve látni a nagy hatalom mély felelősség érzetével, és ezen hatalom mértékletes felhasználásával valamennyi osztály javára. A morál azon egy nagy alapigazságát tartsák szem előtt a szakszervezet emberei, hogy mindnyájan egy nagy egésznek részei vagyunk. A szakszervezeti ügy az általános társadalmi élet egyik tényezője. Legyen fölvilágosodott, bölcs és okos. Akkor önmaga fogja magát az összességnek ajánlani és mindinkább eszközül fog használtatni arra, hogy fokról-fokra, de teljes biztonsággal az ipari béke birodalmát megteremtse.“

(— vits.)

Vámpolitika.

G. Oetelshofen. *Das Schutzzoll- und Prämienproblem.* Cöln am Rhein. S. a. 68. I.

E mű a vámpolitika alapjául nem az egyes gazdaságok és vállalatok, hanem a nemzetgazdaság érdekét kívánja venni. »Chablon arra, hogy mikép üzze egy ország kereskedését, nincsen és nem is lehet soha. Általában csak az mondható, hogy minden nép külkereskedését úgy üzze, hogy azáltal saját termelése, mely polgárai átlagos életfentartásának alapját képezi, lehetőség szerint fokoztassék.« A kormány feladata az, hogy az egyes gazdasági vállalatok egoismusát élessze vagyis gondoskodnia kell, hogy az egyes vállalatoknak alkalmuk legyen nyereséges tevékenységre. Azonban az egyes vállalat érdeke ellentétbe jut a nemzet más vállalatainak érdekeivel, és gyakran a nemzetgazdaság érdekeivel, ez okból arra kell törekedni, hogy az egyes vállalatok tevékenysége minél kevesebbet sértse a nemzetgazdaság érdekeit. És ebben van szerzőnk nézete szerint a külkereskedés politikájának alapja. Két mód van arra, hogy az egyes vállalatok a külkereskedésben a közgazdaság érdekében való működésre szoríttassanak, és ez a két mód a védővámok és a kiviteli praemiumok. A védővám az egyes vállalat szabad cselekvését annyiban gátolja, hogy saját érdekét a közgazdaság érdekével kell összeegyeztetnie. A vám sohasem emeli a nemzeti bevásárlási árt, de rendszerint emeli az egyes gazdaság bevásárlási árát. A vám hatása ez okból az, hogy az egyes gazdaságot ösztönzi arra, hogy a vámmal védett áru termelését fokozza. A kiviteli vám emeli a nemzeti eladási árt szemben az egyes gazdaság eladási árával; rendszerint tehát az illető áru világára emelkedik kiviteli vámnál. A kiviteli praemiumok ugyanoly hatásúak a gazdaság fejlődésére, mint a védővámok, csak azzal a különbséggel, hogy míg a védővámok az egyes vállalatokat a külföldi verseny ellen a vámterületen belül támogatják, a praemiumok lehetővé teszik a versenyt a külföldi vámterületeken. Hogy a kiviteli jutalmak (legalább az államiak) ritkábban jönnek alkalmazásba, mint a védővámok, annak oka abban van, hogy a jutalmak pénzbeli kiadást okoznak, a vámok bevételt szolgáltatnak a kincstár számára. Annál nagyobb azonban újabb időben az elrejtett praemiumok alkalmazása, különösen viteldíjak leszállítása által, vagy a kartellek útján a belföldi árak felemelése folytán. Szerzőnk a védővámok és praemiumok alkalmazását gyakorlati politikusok döntésére hagyja; elv arra nézve, mikor és mily mértékben kelljen alkalmazni őket nincsen. Tévesnek mondja azt a nézetet, hogy a nemzetközi áruforgalom a vámok és praemiumok által károsan befolyásoltatnék, és hogy a világkereskedés általuk kisebbednék. Amerika és Németország példái igazolják, hogy a védővámok emelkedése mellett is óriásian emelkedett forgalmuk. Ebből magyarázható meg az az aránylagos mozgalom is, melylyel Angolországban a continens és Amerika védővámok politikáját megtürik; mert tudják, hogy a forgalom általa nem nagyon szenvedhet.

Tarifaegyezmények a német birodalomban.

Der Tarifvertrag im Deutschen Reich. Bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amt Abteilung für Arbeiterstatistik. Berlin 1906—1907. I. Band 180 lap; II. Band 407 lap; III. Band 424 lap.

A német császári statisztikai hivatal munkásstatisztikai osztálya nemrég tette közzé három kötetben annak a nagyarányú felvételnek eredményét, melyet 1903. év nyarán a német birodalomban érvényben levő kollektív szerződések rendszeres egybegyűjtésére megkezdett.

Az adatokat a munkásszervezetek (Hirsch-Duncker-félék és keresztény szakszervezetek) továbbá a munkaadó szervezetek, különösen az építőiparágak és a szabók szervezetei, végül az ipari bíróságok szolgáltatták. Egyes ismert kollektív szerződések eseteiben a statisztikai hivatal közvetlenül a szerződő felektől kérte be a részletes adatokat.

Ily uton az 1905. év nyaráig, midőn a felvétel az adatok feldolgozása végett befejeztetett, összesen 1.577 kollektív szerződésről szerzett a statisztikai hivatal tudomást. E szerződések az egyes iparok szerint következőkép osztottak meg: Építőipar 400 szerződés (és pedig az építőipar egyes ágai szerint: kőművesek 162, ácsok 131, kőművesek és ácsok 55, kőművesek, ácsok és építő segéd munkások 25, kőművesek és építőmunkások 13, végül építőmunkások 14 szerződés), sörfőzők 156, fémmunkások 150, szabók 137, fazekasok 118, famunkások 105, szobafestők 62, kövezők 57, kikötőmunkások 44, szállítóipar 37, stukkómunkások 34, üvegesek 32, kőfaragók 32, cipészek 32, kárpitások 26, könyvkötők 24, sütők 22, tetőfedők 2, molnárok 16, kádárok 15, bőrmunkások 14, szűcsök 6, textilmunkások 6, könyvnyomdászok 5, nyergesek 4, kesztyűsök 4, tengerészek 4, kertészek 3, rézművesek 3, pecsétmetszők 1, irónkészítők 1 és végül borbélyok 1 szerződés. Ezenkívül a könyvnyomdászok, fénynyomdászok, réznyomók, formakészítők és kottametszők általános, az egész birodalom területére kiterjedő kollektív szerződést kötöttek.

Ez utóbbiak közül különös említést érdemel az 1902. év január hó 1-én öt év tartamára létrejött német könyvnyomdásztarifa, melyet 1.659 helységben 5.583 cég és 49.497 munkás, vagyis kerek számban az üzemek 66⁰/₀-a és a munkások 99⁰/₀-a ismer el kötelezőnek.

A feldolgozott 1.577 tarifaszerződés közül a már említett öt általános tarifa mellett, mintegy 80⁰/₀ localis tarifa volt, vagyis a hatályuk egy vagy több, rendszeren egymással szomszédos helyiség meghatározott iparára terjed ki.

A többi kollektív szerződés egyszerű cégszerződés volt, azaz egy-egy üzemtulajdonos megállapodása az üzeméhez tartozó összes munkásokkal vagy ezeknek egy csoportjával. Ezek a kollektív szerződések a fejlődés szempontjából a tarifaegyezményeknek legkezdetelegesebb formáját képviselik.

Az összegyűjtött anyag nem nyújtott tájékoztatást arra nézve, hogy az egyes iparokban a munkások és üzemek mily mérvben csatlakoztak a szerződéshez. Pedig éppen az érdekeltek részvételének foka képezi az egyedüli helyes és biztos alapot

a tarifaegyezmények jelentőségének megítélésére. A statisztikai hivatal ennél fogva a részvétel mérvének megállapítására külön kérdőívvel fordult az érdekeltekhez, mely a következő kérdőpontokat tartalmazta:

1. Kik a szerződő felek? (Szakszervezetek, munkaadószervezetek, testületek.)

2. A szerződés jogterületén hány munkaadó, illetőleg hány üzem ismerte el a tarifaegyezményt? (Ha pontos számbeli adatok nem közölhetők, a becslés alapján megállapított adatok ismertetendők.)

3. Az előző pontban említett munkaadók hány oly munkást foglalkoztatnak, kik a tarifáegyezmény által érintett munkáskategoriákhoz tartoznak?

4. A tarifaegyezmény jogterületén hány munkaadó, illetőleg hány üzem nem ismerte el a tarifaegyezményt?

5. Az előző pontban említett munkaadók hány oly munkást foglalkoztatnak, kik a tarifaegyezmény által érintett munkáskategoriákhoz tartoznak?

6. A tarifaegyezmény jogterületén az egyezmény által érintett munkáskategoriákhoz hány munkás tartozik?

7. Mely időre terjed a tarifaegyezmény hatálya? (Ha a tarifaegyezmény lejárt, vajjon megújított-e, vagy helyébe mi lépett?)

Az előbbi adatok az esetben is közzendők, ha a tarifaegyezmény 1904-ben vagy már korábban járt volna le.

A statisztikai hivatal ezen kérdőívek a munkaadó- és munkásszervezeteknek küldötte szét és pedig a szervezetek központjai útján, kik viszont a kérdőíveket az egyes helyi csoportokhoz továbbították, melyek aztán a kérdőíveket megfelelően ismét a központ útján, néhány esetben azonban közvetlenül is, a statisztikai hivatalhoz visszajutatták.

A munkásszervezetek jóformán az összes iparokra nézve kimerítő felvilágosításokat nyújtottak. Csak néhány iparágra nézve nem sikerült a munkásoktól a részvétel mérve tekintetében pontos adatokat szerezni. Ezekben az iparokban azonban különben is csak néhány tarifaegyezmény jött létre és így e hiány a felvétel teljességét alig befolyásolta.

A munkaadószervezetek saját részükről csakis az építőiparra, a szabóiparra, a sörfőzőiparra, a kőfaragóiparra, a fémiparra és a faiparra nézve voltak képesek a kérdőívet kitölteni. A többi iparra nézve a munkaadók adatokat azért nem szolgáltathattak, mert ez iparokban a munkaadók a kérdőív szétküldése alkalmával (1905-ben) szervezve még nem igen voltak.

Előre kell bocsátanunk azt, hogy a statisztikai hivatal felvétele nem öleli fel a Németbirodalomban megkötött vagy a felvétel idejében érvényben állott összes tarifaegyezményeket. Tíz esztendővel ezelőtt a Németbirodalomban a tarifaegyezménynek még a fogalma is széles körökben ismeretlen volt, míg ma, mintegy 3.000—4.000 tarifaegyezmény létezik, a melyek 700.000 800.000 munkás munkaviszonyát szabályozzák. Ezzel szemben a német statisztikai hivatal kiadványa, mint már említve volt, összesen 1.577 tarifaegyezményről számol be, a melyek — a munkásszer-

vezetek adatszolgáltatását alapul véve, — 367.000 munkás, — az építő ipari munkaadószervezetek adatait számba véve, — pedig, 477.000 munkás, kerek számban tehát egy félmillió munkás munkafeltételeit érintik.

A tarifaegyezmények legfontosabb pontja a *munkaidő* szabályozása. A feldolgozott 1.577 tarifaegyezmények közül alig van néhány, mely e kérdésre ki nem terjeszkedik.

A szerződéses megállapodások alapján szabályozott munkaidő átlagos tartama tíz óra. A számba vett szerződéseknek 59·67¹/_c-a a napi munkaidőt tíz órában állapította meg. A munkaidő tartamát az egyes szerződések a következőképp szabályozták:

Tényleges napi munkaidő tartama	Kollektív szerződések száma	Az ide tartozó összes szerződések százalékában	
8 óra	6	0·51	90·98
8 ¹ / ₂ »	11	0·93	
8 ³ / ₄ »	1	0·08	
9 »	174	14·81	
9 ¹ / ₂ »	164	13·97	
9 ³ / ₄ »	12	1·01	
10 »	701	59·67	9·02
10 ¹ / ₄ »	1	0·08	
10 ¹ / ₂ »	56	4·77	
11 »	48	4·09	
11 ¹ / ₂ »	1	0·08	

Az egyes iparok közül számra nézve a legtöbb tarifaegyezmény az *építőiparban* jött létre. A statisztikai hivatal ez ipar köréből 400 tarifaegyezményt dolgozott fel. Ezeknek túlnyomó része helyi szerződés, melyek gyakran több helységekre terjednek ki. A czégszerződések ez iparban a kivételek közé tartoznak és az építőiparnak csakis egyes különleges ágaira, mint például a betonmunkásokra, Rabitzmunkásokra stb. vonatkoznak.

Az építőiparban a munkaidő tartama a nappali világosságtól függ. Ez okból a rendes munkanap a nyári hónapokra esik, míg ellenben a téli hónapokban a munkaidő tartama a nappali világossággal karöltve csökken.

Az év különböző szakjaiban az építőipari munkaidő általában a következő:

Évszak	Készenlét	Tényleges napi munkaidő a munkaközi szünetek leszámításával
Április 1-től szeptember 30-ig	reggeli 6 órától este 6 óráig	10
Október 1-től október 31-ig	» 6 ¹ / ₂ » » 5	9
Novemb. 1-től november 15-ig	» 7 » » 5	8 ¹ / ₂
Novemb. 16-től november 30-ig	» 7 ¹ / ₂ » » 4 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂
Deczemb. 1-től január 31-ig	» 8 » » 4 ¹ / ₂	7
Február 1-től február 15-ig	» 7 ¹ / ₂ » » 5	8
Február 16-től február végéig	» 7 » » 5	8 ¹ / ₂
Márczius 1-től márczius 31-ig	» 6 ¹ / ₂ » » 5	9

Az építőiparban a normál munkanap tizenkét órai készenlét mellett tíz óráig tart. A feldolgozott 400 tarifaegyezmény közül 292 egyezményben a napi munkaidő tíz órában van megállapítva.

Ennél rövidebb munkaidő, t. i. napi kilencz vagy kilencz és fél óra 52 egyezményben található, tiz óránál hosszabb munkaidő pedig 31 egyezményben. Az egyes munkáscsoportok munkaidejét a következő táblázat tünteti fel:

Tényleges napi munkaidő tartama	A jelzett napi munkaidőt megállapító tarifaegyezmények száma :				Az ide tartozó összes tarifaegyezmények százalékában
	a kőműveseknél	az ácsoknál	a kőműveseknél és ácsoknál	a kőműveseknél, ácsoknál és építősegédmunkásoknál	
9 óra	9	6	3	5	6·13
9 ¹ / ₂ »	11	8	5	5	7·73
10 »	123	98	40	31	77·87
10 ¹ / ₂ »	8	9	4	4	6·67
11 »	3	—	2	1	1·06

A *szobafestőiparra* nézve feldolgozott 62 tarifaegyezmény közül 5 egyezmény a munkaidő tekintetében nem intézkedett.

Ez iparban a napi munkaidő tartama valamennyire megegyezik az építőipari tarifaegyezményekben megállapított munkaidő tartamával, aminek természetes magyarázata az, hogy a szobafestőipar, ép úgy mint az építőipar, sőt talán még fokozatosabb mérvben, a nappali világosságtól függ. Emellett a szobafestőiparban létrejött tarifaegyezményekben szembevetendő az irányzat a napi tiz órai munkaidő még további megrövidítésére. A tarifaegyezményekben túlnyomó ugyan a napi tiz órai munkaidő, de, mint az alábbi táblázat mutatja, nem jelentéktelen mérvben vannak oly egyezmények is képviselve, melyekben a napi munkaidő tiz óra alatt marad.

Tényleges napi munkaidő tartama	Tarifaegyezmények száma	Az ide tartozó összes tarifa egyezmények %-ában
9 óra	8	14·04
9 ¹ / ₂ »	8	14·04
9 ³ / ₄ »	1	1·75
10 »	35	61·40
10 ¹ / ₂ »	4	7·12
11 »	1	1·75

Üvegesipar. Az üvegesiparban 32 tarifaegyezményt ismertet a kiadvány. Ezek kivétel nélkül helyi szerződések voltak. Közülük négy a munkaidő kérdését nem érinti.

Az üvegesiparban a tulajdonképpeni heti munka keddtől péntekig terjed. Hétfőn a munka későbbben kezdődik és szombaton korábban ér véget. A napi munkaidő általában 9—10 órában van megállapítva, csakis egy egyezményben van ennél hosszabb, tudniillik 10¹/₂ órai munkaidő kikötve.

Tényleges napi munkaidő tartama	Tarifaegyezmények száma	Az ide tartozó összes tarifa egyezmények %-ában
8 óra	1	3·57
8 ¹ / ₂ »	1	3·57
9 »	5	17·89
9 ¹ / ₂ »	10	35·70
10 »	10	35·70
10 ¹ / ₂ »	1	3·57

A napi munkaidő szombaton $\frac{1}{4}$ —2 órával korábban fejeződik be, mint a hét egyéb napjain, anélkül, hogy ez a bérbe beszámíttatnék. Hétfőn a munka reggel 6 óra helyett hét órakor veszi kezdetét.

Faipar. A faipar számos különleges ágazatra oszlik, melyek mindegyikében külön tarifaegyezmények jöttek létre. A feldolgozott 105 tarifaegyezmény között az építő- és butorasztalosiparnak, mint a faipar tulajdonképpeni képviselőinek kollektív szerződésai mellett csekélyebb számban feltalálhatók a parketta-munkások, fafaragók és kosárfonók tarifaegyezményei is.

Ez iparágra vonatkozó tarifaegyezmények túlnyomórészt helyi tarifák. Jellemző a faipari egyezményekre, hogy ezeknél mindkét részről mint szerződő felek leginkább a központi szervezetek (munkaadó- és munkásszervezetek) lépnek előtérbe.

A tarifaegyezmények szerint a faiparban a napi tizórai munkaidő általános. A legtöbb egyezmény egyébként nem a napi munkaidő tartamát, hanem a heti munkaórák számát állapítja meg.

A 78 tarifaegyezményben, mely a munkaidő szabályozása iránt intézkedik, a napi munkaidő tartama a következőleg oszlik meg:

Tényleges napi munkaidő tartama	Tarifaegyezmények száma	Az idevonatkozó összes tarifaegyezmények %-ában
9 óra	22	28·20
9 $\frac{1}{2}$ »	23	29·49
10 »	31	39·75
10 $\frac{1}{2}$ »	1	1·28
11 »	1	1·28

A *fazekasiparban* létrejött tarifaegyezmények közül 118 egyezményről közöl a statisztikai hivatal a munkaidő tekintetében részletesebb adatokat.

E 118 egyezmény közül 17 cégegyezmény, és mint ilyen csakis egy-egy üzemre szorítkozott, a többi pedig helyi egyezmény.

A munkaidő itt is általában tíz órára terjed. De nem ritka az ennél rövidebb munkaidő sem. A feldolgozott 118 egyezmény közül 87 intézkedik a munkaidő iránt, még pedig a következőképpen állapítva meg a napi munkaidőt:

Tényleges napi munkaidő tartama	Tarifaegyezmények száma	Az idevonatkozó összes tarifaegyezmények %-ában
8 $\frac{1}{2}$ óra	1	1·14
9 »	20	22·99
9 $\frac{1}{2}$ »	9	10·34
10 »	46	52·88
10 $\frac{1}{2}$ »	4	4·60
11 »	7	8·05
	87	100·00

A *szabóiparra* vonatkozólag 137 tarifaegyezményt tartalmaz a kiadvány. E tarifaegyezmények legtöbbje pusztán bértarifa, a

mi mellett a munkaviszony minden egyéb kérdése, még a munkaidő is, háttérbe szorul. A bértarifáknak majdnem fele nem is tartalmaz semmiféle intézkedést a munkaidő tekintetében. Ennek oka egyébként a munkafelosztás egyenlőtlenségében is keresendő. Az idény alatt például óriási munkamennyiséget kell a szabóiparban teljesíteni. Ez okból ilyenkor általános a hosszabb munkaidő, míg az idényen kívül a munkaidő tetemesen meg rövidül.

A legtöbb tarifaegyezmény számol is ezen körülménnyel és más-más munkaidőt állapít meg az egyes évszakokra.

Az idényre való tekintet nélkül 71 tarifaegyezmény intézkedik a munkaidő iránt. A munkaidő tartama szerint ez egyezmények a következőképpen oszlanak meg:

Tényleges napi munkaidő tartama	Tarifaegyezmények száma	Az idevonatkozó összes tarifaegyezmények %/o-ában
9 óra	1	1'41
9 ¹ / ₂ »	1	1'41
10 »	40	56'34
10 ¹ / ₂ »	9	12'67
11 »	19	26'76
11 ¹ / ₂ »	1	0'41
	71	100 —

Ezek szerint a szabóiparban az összes iparok között legtovább tart a munkaidő. Még a napi tizenkét órasi munkaidő sem tartozik itt a ritkaságok közé.

A mi a bérkérdést illeti, e tekintetben a tarifaegyezmények három csoportra különíthetők el. Az egyik csoportot azon iparok alkotják, a melyekben az időszerinti bérrendszer túlnyomó. E csoportba tartozik a szoros értelemben vett építőipar (kőművesek, ácsok, építő-segéd munkások) és a grafikai iparok. Ezen csoporttal szemben egy másik csoport áll, a melyben az akkordbér képezi a díjazás gyakoribb formáját, az idő szerinti bér ellenben csak mellékes jelleggel bír. Ezen csoportba sorolhatók a stukkómunkások, famunkások, fazekasok, kőfaragók, kádárok, szabók, czipészek, könyvkötők, a fémmunkások köréből a vas- és ónöntők, reszelővágók, végül a könyvnyomdászok és kottametszők.

Az előbbi két csoportnál a bérfizetés formái észrevehetően elválnak egymástól és vagy az egyik vagy a másik rendszer nyomul előtérbe a másik rovására, ha mindjárt az akkordbér-csoportban félreismerhetetlen is az irányzat, a darab szerinti bérrendszernek az időszerinti bérrendszerrel való helyettesítésére. Egy harmadik csoportnál, mely csak néhány ipart foglal magában (üvegesek, kárpitások, bőripar, bádigosok, szerelők, épület- és géplakatosok), a két bérrendszer egyike sem volt képes túlsúlyra jutni s a munkások a bérfizetés tekintetében határozott állást még nem foglaltak.

A darabszám szerinti bérfizetés alkalmazásának az egyik, az időszerinti bérfizetés rendszerítésének a másik iparban, általános, valamennyi iparra érvényes oka meg nem állapítható.

Számos körülmény játszik közre abban, hogy az egyik iparban az egyik, a másik iparban a másik bérfizetési rendszer túlnyomó. A két csoporthoz tartozó iparok szembeállításából azonban annyi kitűnik, hogy az időszerinti bérfizetés azokban az iparokban képezi az uralkodó bérfizetési rendszert, melyekben a munka aránylag egyenletes, és a részletekbe menő munkabeosztás ki van zárva. A kőmives, tetőfedő vagy a kövező tevékenysége lényegében mindig hasonnemű vagy egyenlő munkálatokra szorítkozik; lényeges különbségek az egyes munkások feladatainál itt alig fordulnak elő.

Ezzel szemben az akkord-béresoporthoz tartozó iparok munkálatai egy-egy iparágon belül gyakran feltűnően eltérnek egymástól. A munkafolyamat számos részletre oszlik, miért is az egyes munkás különleges képessége és ügyessége döntő tényező a munkaeredményre nézve. Így például az egyik famunkás egy művészies kivitelű butordarabon vagy egy egyszerű konyhaszéken, a fazekas egy művészi edényen vagy egy közönséges főzőfazekon dolgozik. E tények valamennyire megmagyarázzák a darab- vagy időszerinti bérek uralkodó szerepét az egyik vagy másik iparban: az oly iparok, melyekben a munka egyenlő nemű, vagyis a hol a munkás tevékenysége az egyes munkálatoknál aránylag nem nagy eltérést mutat, az időszerinti bérek, ellenben azokban az iparokban, a melyekben az egyes munkatevékenységek lényegesen különböznek egymástól, a darabszerinti bérek túlnyomók. Ez a következtetés azonban pusztán csak a tényekre van alapítva és nem érinti azon tovább felmerülő kérdést, hogy a munkások mily álláspontra helyezkednek az idő- és daraszám szerinti bérekkel szemben, továbbá miért részesül előnyben egyes iparokban a darabszám szerinti bér, másokban ismét az időbér és mily irányzat várható e két bérfizetési rendszer jövő fejlődésében.

A statisztikai hivatal részéről összegyűjtött tarifaegyezményeknek a bérvizonyokra vonatkozó intézkedései, melyek az egyezmények tartalmának legfontosabb részét képezik, azt a benyomást keltik, hogy a munkások általában inkább hajlanak az időszerinti bérrendszerhez, tehát az akkordbérek kiküszöbölésére törekednek, ha nem is minden iparban egyenlő nyomatékkal. A harc különösen azokban az iparokban leghevesebb, a hol egymás mellett idő- és akkordbérek vannak rendszeresítve és a hol a bérfizetésnek sem az egyik, sem a másik formája túlsúlyra emelkedni nem volt képes. Oly iparokban, a melyekben, mint például a sörgyártásnál vagy a sütőiparban az időbérek, vagy másrészt a melyekben, mint például a kőfaragó-, fazekas- vagy szabóiparban, az akkordbérek túlnyomók, a tarifaegyezményekben a munkások elvben nem is foglalnak állást az akkordbérek ellen.

Az akkordbérek elleni küzdelem a tarifaegyezményekben abban jut kifejezésre, hogy az egyezmények az egyes iparok szerint változó nyomatékossgal kifejezett megállapodásokat tartalmaznak az akkordbérek teljes kiküszöbölése, vagy csak bizonyos esetekre való korlátozása iránt.

A tarifaegyezmények leglényegesebb tartalmát, mint már

említve volt, a munkaidőre és munkabérre vonatkozó megállapodások alkotják.

A munkaidő és munkabér szabályozásán kívül a tarifaegyezmények még sociálpolitikai természetű intézkedéseket is foglalnak magukban. Ezek a sociális természetű intézkedések némely iparág tarifaegyezményeiben homlokterében állanak, míg ismét más iparok tarifaegyezményei a szerződéses megállapodások ezen részére alig fektetnek súlyt. A statisztikai hivatal által feldolgozott tarifaegyezmények általában arra engednek következtetni, hogy azokban az iparokban, melyekben a kollektív szerződés gondolata már mélyebb gyökeret vert és hosszabb tapasztalat a tarifális egyezmények fejlődését elősegíti, a sociálpolitikai természetű, megállapodások is gyakoribbak, mint azokban az iparokban, a melyekben a tarifálistozgalm csak újabban indult meg.

Bár a sociális természetű megállapodások az egyes kollektív szerződésekben nem jelentkeznek egyöntetűen, mégis félreismerhetlen e megállapodásoknak bizonyos belső összefüggése, a mennyiben azokban mindig határozott irányzatok nyilvánulnak meg.

A tarifaegyezmény ellenőrzésére és végrehajtására rendelt választott birói intézmények létesítése a tarifaegyezményeknek leggyakoribb sociálpolitikai intézkedése. E mellett nem ritka a munkások egyesülési jogának elismerésére irányuló megállapodás, továbbá gyakran előtérbe lépnek a május elsejének megünneplésére és a német polgári törvénykönyv 616. §-ában foglalt rendelkezések biztosítására vonatkozó szerződéses határozmányok.

A választott birói intézmény azokban a tarifaegyezményekben jelentkezik legtökéletesebb alakjában, melyekben a tarifális mozgalom legfejlettebb, tehát az általános, az egész birodalom területére érvényes tarifákban, a milyen a német könyvnyomdászoké és néhány a könyvnyomdászattal rokon grafikus iparé.

A legkezdetlegesebb alakja a választott birói intézménynek a cégтарifában található, a hol ez intézmény tulajdonképen olyanféle közvetítő fórum munkás és munkaadó között, ki — a dolog természetéből folyólag, — a vitás ügyeket önhatalmulag dönti el, miért a közvetítő fórumnak, bármilyen elnevezés alatt szerepeljen is, feladata pusztán arra szoritkozik, hogy munkások panaszait és kívánságait átvegye és azokat, ha jogosaknak találja, a munkaadó elé terjeszse.

Ezeknek az ugynevezett gyári választott bíróságoknak a szervezete igen nagy eltérést tüntet fel. Leggyakoribb a munkás-választmányok vagy gyári bizottságok alakítása. Választásuk, működésük és feladatuk tekintetében az egyes tarifák részletesen intézkednek.

Valamennyinek közös vonása, hogy a tagok egy részét a nagykorú munkások saját kebelükből választják, másik részét pedig a munkaadó nevezi ki. A választhatóság rendszerint bizonyos feltételekhez, így leginkább meghatározott szolgálati időhöz van kötve. Döntő szerep e bizottságoknak, mint már említve volt, nem jut; ezt minden esetben a gyárvezetőség tartotta fenn

magának. Egyes szórványos esetekben ettől eltérő megállapodások is találhatóak. Így egyes cégтарifák a felmerülő vitás ügyeket a munkaadó és a helyi munkásszervezet elnökének közös döntése elé utalják, a szabóiparban pedig néhány kollektív szerződés a vitás ügyeket a munkaadó-szervezet döntésének tartja fenn.

Mint hogy a feldolgozott tarifaegyezmények túlnyomó része helyi egyezmény, önként érthető, hogy az ezekben szervezett választott bíróságok ez intézménynek a gyakorlatban leginkább elterjedt alakulatait képviselik.

A helyi tarifaintézményekben létesített választott bíróságok legtöbbször a munkaadók és munkások megbízottjaiból állanak, kiket a paritás elvének megfelelően a szerződő felek külön-külön választanak. Általában 3—5 munkaadó és ugyanennyi munkás ül egybe, kik saját kebelükből egy ad hoc elnököt választanak. Egyes esetekben a tarifális megállapodások az elnöki tisztet kifejezetten egy munkaadónak tartják fenn. Néhány tarifaegyezmény rendelkezése szerint a választott bíróság döntése előtt sem a munkások a munkát be nem szüntethetik, vagy a munkaadók a munkásokat ki nem zárhatják, sem pedig a vitás eset a szak- vagy egyesületi sajtóban meg nem tárgyalható.

Némely tarifaegyezmény a választott bíróság döntése ellen jogorvoslatról is gondoskodik. A választott bíróság határozatai rendszerint az ipari bírósághoz felelbevezhetők meg.

A vitás ügyek választott birói úton való eldöntésének leg-tökéletesebb formája az általános tarifákban lelhető fel, a melyek kivétel nélkül a német könyvnyomdászok tarifájának mintájára készültek. E tarifák megfelelő rendelkezései szerint a felmerülő vitás ügyek elsősorban a helyi választott bíróság elé kerülnek, mely a paritás alapján munkaadókból és munkásokból alakul és ennek határozata a tarifahivatalhoz, mint legfelsőbb fokhoz, felelbevezhető meg. A tarifahivatal döntése kötelező.

Megjegyzendő még, hogy a választott bíróságok feladata a szerződésből felmerülő vitás ügyek elintézésével általában nem merül ki. Különösen a helyi tarifák a választott bíróságot bízták meg a tarifaegyezmény megújításának vagy új egyezmény kötésének teendőivel is.

A tarifaegyezmények nagy része még egy további kérdést szabályoz, a melyre nevezetesen a munkások helyeznek nagy súlyt, tudniillik a szervezkedés jogát. Az erre vonatkozó intézkedésekkel különösen azoknak az iparoknak a tarifaegyezményeiben lehet gyakrabban találkozni, a melyekben a tarifális mozgalom már nagyobb lendületet vett, vagy a hol a munkások szervezkedése már bizonyos tökéletességet ért el.

A tarifaegyezményeknek a munkások koalíció-jogára vonatkozó határozmányai általában oly irányban intézkednek, hogy a munkásnak a megrendszabályozását vagy elbocsátását pusztán azért, mert valamely szakszervezet kötelékébe tartozik, kifejezetten tiltják. E mellett némely tarifaegyezmények még tovább menő engedményeket tartalmaznak a munkásszervezetek javára, a mennyiben ezeket a munkaviszonyra vonatkozó tárgyalások, illetőleg a munkaviszony feltételeinek megállapítása céljából

a munkaadó-szervezetekkel teljesen egyenrangú tényezőknek ismerik el.

A megállapodások, melyek a német birodalmi polgári törvénykönyv 616. §-ának határozmányaira vonatkoznak, rendszerint kizárják, vagy legalább korlátozzák e határozmányok alkalmazását. A polgári törvénykönyv nevezett szakasza szerint ugyanis a szolgálatra kötelezett nem veszi el illetményeire való igényeit azzal, ha aránylag nem hosszú időn át saját személyében fekvő oknál fogva önhibáján kívül a szolgálattételben akadályozva van, köteles azonban magának beszámíttatni azon összeget, mely őt az akadályoztatás idejére valamely törvényes kötelezettség alapján létező megbiztosításból folyólag megilleti. Ezen határozmány alkalmazását a tarifaegyezmények nagy része, már a mennyiben e pontot egyáltalában érintik, a tartalékos katonák ellenőrzési szemléire való jelentkezés, munkástársak temetésén való részvétel stb. folytán okozott távollét eseteire korlátozzák. Ilyenkor természetesen bérlevonásnak nincs helye.

Moldoványi István.

Czéhek.

Dr. Balduin Penndorf, Hauptlehrer an den öffentl. Handelslehranstalt zu Leipzig. *Das Innungswesen im Königreich Sachsen seit Einführung der Gewerbefreiheit.* Leipzig 1907. XVI és 230. l.

Németországban is mióta az iparszabadság életbe lépett, a mesteremberek és kisiparosok állandóan a »régi jó idő« után sopánkodnak és a »czéhek« korszakát kívánták ismét visszaállítani. A német törvényhozás próbálkozott a mai kor igényeihez képest az »ipartestületek« (Innungen) szervezetét valamiképp megalakítani, új és új jogokkal látta el a testületeket, mindenképp igyekezett életet teremteni bennük, de természetesen a régi czéh abbeli hatalmát, hogy az ipar gyakorlatára döntő befolyása legyen, nem honosította meg. Az 1881. jul. 18-án kelt ipartörvény-novella első ízben adott az ipartestületeknek önkormányzati jogokat, az 1884. decz. 8-iki törvény kényszeríti az iparosokat még ha gyártulajdonosok is, hogy az ipartestületnek a tagsági díjakat fizessék, az 1886. április 25. és jul 6. törvények a mestervizsgálatokat rendezik, az 1897. július 26-iki, a testületi szövetségeket és a mesteremberek kamaráit honosítják meg. Ezen törvényeknek hatásáról Szászországban szól munkánk. Az eredmény rövidesen az, hogy a mesterembereket mindezek a törvények ki nem elégítik, és hogy az ipartestületek sem az iparosok, sem a törvényhozás kívánságainak nem feleltek meg, a mi igen természetes. Az iparosok, illetőleg a mesteremberek mindig csak a régi czéhrendszer áldásai után sopánkodnak, és a törvényhozás minden mást szívesen meg akar adni, csak a régi czéhrendszer lényegét tagadja meg mindvégig, és így, ha novella novellát ér is, és mindig újabb és újabb jogositványokat kérnek is az ipartestületek és a mesteremberek, ezek az új jogositványok nem elégítik ki a mesterembereket, mert szándé-

kaiknak nem felelnek meg. Nagy városokban — a hol társadalmi önműködés a mesteremberek előnyére van — még leginkább látszik az ipartestületek hatása. Kisebb helyiségekben egyes testületek, főképp a mészárosok testületei szintén szép sikert mutatnak fel, de a testületek inkább a társasélet felelevenítésében hatnak. Nagyban és egészben azonban az ipari élet átalakítására nézve nagyon csekély hatást tüntetnek fel. Szászországban is az a tapasztalat, hogy a törvény által óhajtott kötelező testületeket a szabad egyesületek számra és működésre nézve túlszárnyalják. Volt ugyanis:

1899. évben	382	kötelező,	786	szabad	testület
1902.	»	364	»	859	»
1905.	»	354	»	862	»

Mig a kötelező testületek száma fogy, a szabad ipar-egyesületeké emelkedik. Sőt legujabb időben erős a törekvés, mely e kötelező testületek helyett másféle szervezeteket óhajt létesíteni. Szóval Szászországban a mesteremberek álma a czéhek megifjítását illetőleg nem vált be.

(—vits.)

Eladósodás.

Pásztor Mihály: *Az eladósodott Budapest.* Második kiadás. 1907. 206. l.

Második kiadásban jelent meg Pásztor Mihálynak »Az eladósodott Budapest« című könyve. Ritka siker a mi közgazdasági irodalmunkban. A mű első megjelenését az egész fővárosi sajtó erősen üdvözölte s adatai egy interpellatio alakjában a képviselőházba is bekerültek. Sajnos, semmi, de semmi gyakorlati rendszabály nem kelt sem a könyv, sem az interpellatio nyomán.

Pásztor sikerének titka legelsőben a nagyszerű ujságírói ösztönnel megválasztott tárgyban vagyon. Budapest eladósodása (a cím így lett volna magyarosabb) mindnyájunk zsebét érdeklí, sőt egyenest idegeinket izgatja.

Tegyük hozzá mindjárt, hogy a szerző még egy másik dologhoz is kitűnően értett, nevezetesen ahhoz, hogy minden fejezetében úgy lebbenti meg a fátyolt, mintha mindent el akarna mondani, de azután részben adatai, részben bizony néha türelme is megfogynak s a szépen induló tanulmány, essay, nem egyszer tárczaczikké változik becsületes, de kevésbbé tanulságos és megfontolt befejezéssel.

Mindettől eltekintve azonban közönségünk is, irodalmunk is, őszinte köszönettel tartozik az írónak, mert kellő bátorsággal hurezolt elénk egy olyan életbevágó kérdést, melyet mindenki érez s melyről mindenki csak hallgatni szeret. Az adósságcsinálás kényszerűsége és szenvedélye, mint Budapest sociológiai életének belső rugója: művészettel van »beállítva«. A sokoldalú világítás igen jól sikerült s különösen szerencsés Pásztor keze abban, hogy a fényezésnek tetszetős hiúságait, — mint a

kávéházakat, borraivalókat, lóversenyt és színházlátogatást — miként bogozza egybe az adósságba való bevonulással. Kár, hogy könyvének egyes részlete csak nagyon is elszórt vázlat maradt: így a »toilette«-kérdés, az egyes kaszinók kártyapénzeinek dolga, az adósságok és sikkasztások összefüggése és így tovább. Viszont egyes »point«-eket tulságosan kiszinezett Pásztor, mert például a tisztviselők óriási eladósodása semmiképpen sem jelent mindjárt oly nagymértékű korrupciót, mert — az ellenőrzésen kívül — egyrészt az alsó fokú tisztviselők nagyrésztének ugyyszólván semmi hatalma sincs, a mivel visszaélhetne, másrészt pedig ugyanaz az úri czifra látszat is vissza tartja őket a büntől, melynek különben való hátrányait maga a szerző oly kitünően meglátja.

Pásztor könyvére hasznos sociológiai szerep vár: kívánatos volna, ha mennél többen olvasnák. Még az adósságtól legmesszebb állókat is meg fogja ragadni erős általánosítási hajlama, s a sorokban elrejtett társadalom-filozófiai hangulata. Összeállításai, a bevándorlók és kivándorlók számától kezdve a példaképpen beszerzett háztartási adatokig mindig tanulságosak. Nagyon kívánatos volna, ha kivált háztartásaink statisztikája több gyűjtőben keltené fel az érdeklődést, mert e nélkül alig fogunk az élet budgetjében az igazi helyes beosztás felé közeledni, holott ez életkérdés nemcsak Budapestre, de az egész országra nézve is. Szerzőnktől is nagyon szívesen vennők, ha akár egy újabb kiadásban, akár egy új könyvben teljes erővel nekifeküdnek ennek a problémának.

Végig nézve Pásztor adatait, futólag a következőkben akadunk meg: Nagy tulzás az, hogy Budapest háztulajdonosainak kétötöd része el van adósodva (33. l.). Midőn az utolsó harmincz év házbérvédelmét számítja s 2.049 millióra adja össze, elfelejti levonni az adóra s a javításokra kiadott összegeket, melyek legalább 40%-át teszik a bevételnek (35. l.). Tulságos optimizmus azt hinni, hogy ha Ausztria meg tagadja tőlünk a hitelt, akkor Franciaország és Belgium adnának nekünk elég újabb kölcsönt (37. l.). Bár a statisztika szerint Budapesten csak 73.000 »önálló kereső« volt, az »alkalmazottak« egyrésze (bankigazgatók stb.) sokszor legalább is épp oly »függetlennek« tekinthető, mint az »önállók« (53. l.). Az pedig, hogy csak százezernyi egyenes »adóalanyunk« van, mai tárgyi (objectiv) adórendszerünk mellett egyrészt semmit sem jelent, másrészt pedig mindig ötöt vévén (cselédekkel) családképző számnak, ez még négyszázezer családtagot ad természetesen. A 71. és következő lapokon bemutatott adóstatistikából ebben az alakjában alig vonható le valamely épkezláb következtetés. A hitelszövetkezetek statisztikáját (116. l.) viszont okvetlenül meg kell toldani a visszleszámitási összeg kimutatásával, mert így a váltó-tárca igazi jelentősége nem domborodik ki.

Ezeknek a hiányosságoknak megjavítása megerősitené a könyv tárgyilagos következtetéseit, és semmit sem ártana erős, közvetlen hatásának. Ennek a hatásnak egyik nem utolsó eszköze végül Pásztornak igen jó előadási módja, regényirői tulajdonságai. Egyes megjegyzései: (»Budapesten több embert tart

össze a váltó-zsiró és hazugság, mint a felebaráti szeretet,«) röpkeszavakká válhatnának. Ha újabb kiadásában a fölösleges germanismusokat (sortirozni, stráfkocsi, próbáltunk rámutatni stb.) is kigyomlálná: még jobban örülnénk követésre méltó könyvirői munkásságának.

H. L.

A gyári munkásnök munkaideje Németországon.

Die Arbeitszeit der Fabrik arbeiterinnen. Nach Berichten der Gewerbeaufsichtsbeamten bearbeitet im Reichsamt des Innern. Berlin, 1906. 543. lap.

A német birodalmi gyűlésen, a belügyi költségvetés tárgyalása alkalmával, évről évre megújul az a kívánság, hogy a tizenhat esztendőnél idősebb gyári munkásnök munkaidejének a törvényben megállapított maximalis tartama leszállíttassék.

A birodalmi ipartörvény (137. §-a) értelmében a női munkások, korukra való tekintet nélkül, éjjeli időben, azaz esti nyolcz és fél órától reggeli öt és fél óráig, továbbá szombaton s ünnepeket megelőző napokon délután öt és fél órán túl, gyári munkával nem foglalkoztathatók. A törvény további rendelkezése szerint a tizenhat esztendőnél idősebb munkásnök munkaidejének tartama tizenegy órát, ünnepeket és vasárnapokat megelőző napokon pedig tiz órát meg nem haladhat. Ezen munkaidő alatt a munkásnöknek délben legalább egy óráig tartó munkaközi szünet engedélyezendő.

Az oly tizenhat évesnél idősebb munkásnök, kik háztartásukat is ellátják, legalább egy fél órával a déli munkaközi szünet kezdete előtt a munkából hazabocsátandók, hacsak a déli munkaközi szünet legalább másfél órában rendszeresítve nincs.

A birodalmi kancellár az ismételt felszólalásoktól indítva, 1902-ben megkereste a szövetséges államok kormányait, hogy iparfelügyelők útján a gyári munkásnök napi munkaidejének tartamát állapíttassák meg, úgy hogy az ekként egybegyűjtött anyag a munkaidő leszállításának kérdését minden oldalról, különösen pedig a czélszerűség és a gyakorlati kivitel tekintetében kellően megvilágítsa.

Az iparfelügyelők ez adatok gyűjtésénél a következő kérdőpontok alapján jártak el:

1. Meddig tartott 1902. évi október hó 1-én a gyárakban és az ezekkel azonos telepeken alkalmazott tizenhat esztendőnél idősebb munkásnök napi munkaideje és déli munkaközi szünete az egyes üzemekben. A napi tizenegy órán kívül teljesített túlmunka (Überarbeit) figyelmen kívül hagyandó.

Ez adatok csoportosításánál az iparfelügyelőknek esetleg ki kellett terjeszkedniök arra is:

a) mennyiben változnak az idényiparoknál a megállapított számbeli adatok az idény tartama alatt;

b) mennyiben tér el a munkaidőnek a számlálás napján megállapított tartama a munkaidő rendes, azaz — eltekintve

a munka torlódástól (Hochkonjunktur) és üzleti pangástól, — az üzlet normalis menete mellett szokásos munkaidő tartamától.

2. Mennyiben szokásos egyes iparnemeknél a munkát szombati és ünnepeket megelőző napokon délutáni öt és fél óránál korábban befejezni s mily mérvű a munkaidő ily megrövidítése.

3. Czélszerű-e és gyakorlatilag kivihető-e:

a) az ipartörvény 137. §-ának 2. bekezdése értelmében engedett maximális napi munkaidőt tizenegy órától tíz órára leszállítani;

b) az ipartörvény 137. §-ának 3. bekezdése szerint engedélyezendő minimalis déli munkaközi szünetet egy órától másfél órára meghosszabbítani;

c) a munkát szombati és ünnepeket megelőző napokon délutáni öt és fél óránál korábban és pedig mely időben befejezni.

A mennyiben az a)–c) pontok tekintetében aggályok merülnek fel, melyek azok, általánosak-e, vagy pedig csak egyes iparágakra szorítkoznak.

Az adatgyűjtésnek egy meghatározott napra való korlátozása azért volt elkerülhetetlen, hogy ily módon az adatok egyöntetűsége és összehasonlíthatósága biztosíttassék. Ez eljárás szükségképeni következménye azután az volt, hogy azok a telepek, melyek az adatgyűjtés napján üzemben nem voltak, a számlálásból kimaradtak. E telepek száma azonban, nevezetesen azoké, melyek üzemüket az év bizonyos szakában beszüntetik, aránylag csekély, úgy, hogy az adatgyűjtés teljességét e hiány nem érinti. Tökéletlenek egyedül a téglavető-telepekre vonatkozó adatok, minthogy e telepek nagy része a nyári időnyt október hó elején már befejezte s a munkát beszüntette. Ezen kívül a cukorgyárakra vonatkozó adatok sem felelnek meg teljesen a tényleges állapotoknak, mert a cukorgyárak egy része a téli időnyt a jelzett napon még meg nem kezdte.

Minthogy az összes adatok csakis egyetlenegy nap munkaidejére vonatkoznak, ennél fogva általános érvényű tételeket ez adatokból csak az esetben lehetett következtetni, ha bizonyossá vált, hogy a munkaidő tartama a számlálás napján a rendes munkaidőtől általában nem, vagy csak elenyésző mérvben tért el. Ez az iparfelügyelők jelentéseiből beigazolást is nyert, úgy hogy az 1902. évi október hó 1-én megállapított munkaidő általában megfelel a munkásnők szokásos foglalkoztatási idejének.

Az iparfelügyelők az adatok egybegyűjtése végett egyrészt a munkaadókkal és művezetőkkel, másrészt a munkásokkal és munkásnőkkel léptek érintkezésbe, módot nyújtván ilyképen az érdekelt feleknek, hogy a munkaidő leszállításának czélszerűségéről és gyakorlati kivihetőségéről közvetlenül nyilatkozhasanak.

Az egyes iparfelügyelői kerületekben azon üzemek, melyek női munkaerőt csak csekély mérvben vesznek igénybe, az adatgyűjtésnél figyelmen kívül maradtak. A számok nagy tömege mellett azonban e néhány üzem az adatgyűjtés eredményére befolyást nem gyakorolt s annak értékét nem csökkenti.

I. A megszámlált üzemek száma 38.760, az ezekben alkal-

mazott tizenhat esztendőnél idősebb gyári munkásnők száma 813.560 volt. E munkásnőknek közel fele, szám szerint 348.538 (42·9%) a textilipari csoportban volt foglalkoztatva. Sorrendben ezután az élelmezési és élvezeti cikkek iparcsoportja következik 119.744 (14·7%) munkásnővel. A többi iparcsoport e részben messze elmarad e számok mögött.

A női munka jelentőségének megítélésére támpontul szolgál még azon arány, melyben a női munkások, s pedig a tizenhat esztendősnél idősebbek száma — minthogy csak ezekről van itt szó, — az összes munkások számához áll. A német birodalmi iparfelügyelők 1902. évi jelentéseiből megállapítható, hogy a német birodalomban ez évben foglalkoztatott 4,849.108 ipari munkás közül 860.087, tehát az egész munkáslétszámnak 17·7%-a női munkás volt. Persze e számok nemcsak a gyárakra és az ezekkel azonos telepekre vonatkoznak, hanem kiterjednek a német birodalom egész iparára, tehát a nagyiparra és kisiparra egyaránt.

A megszámlált üzemekben a női munkások napi munkaideje:

kilencz óráig vagy ennél rövidebb ideig tartott 6.768 (17·5%) üzemben 86.191 (10·6%) munkásnővel;

kilencz órán túl bezárólag *tíz* óráig tartott 18.207 (47·2%) üzemben 347.814 (42·7%) munkásnővel.

A gyári munkásnők napi munkaideje tehát *tíz* óráig és ennél rövidebb ideig tartott 25.035 üzemben 434.005 munkásnővel. Ellenben 14.053 üzemben 379.555 munkásnővel a napi munkaidő meghaladta a *tíz* órát.

Közbevetőleg megjegyzendő, hogy azon üzemek száma, melyekben *tíz* órai vagy ennél rövidebb, és azon üzemek száma, melyekben *tíz* óránál hosszabb volt a napi munkaidő, nem egyezik teljesen a megszámlált üzemek összes számával. Az eltérés oka abban leli magyarázatát, hogy némely üzemben a munkásnők napi munkaideje nem volt egységesen szabályozva. Egyik csoportjuk hosszabb, a másik pedig rövidebb ideig állt munkában. Az ily üzemek azután az adatok csoportosításánál esetleg többször vétettek számításba, a szerint, a mint a munkásnők között voltak olyanok, kik *kilencz* órai vagy *tíz* órai, vagy ennél hosszabb munkaidőre voltak alkalmazva.

A megszámlált gyári üzemeknek tehát mintegy kétharmadrésze (64·7%-a) a felnőtt munkásnőket naponként csak *tíz* óráig vagy ennél rövidebb ideig foglalkoztatta. Erre az üzemekre az összes felnőtt munkásoknak csak fele (53·3%-a) esik. Az üzemek egyharmadrészeiben (36·3%-a) ellenben a munkásnők napi munkaideje *tíz* órán túl tart s ezen üzemek az összes felnőtt munkásnők 46·7%-át alkalmazták. Ezek szerint egy-egy üzemre, melyben a napi munkaidő *tíz* óránál rövidebb volt, átlag tizenhét felnőtt munkásnő, míg egy-egy oly üzemre, melyben a munkaidő *tíz* órán túl tartott, átlag huszonhét munkásnő jut.

Téves volna azonban ebből a körülményből általánosságban arra következtetni, hogy a kisebb üzemek között, melyek aránylag kevesebb munkásnőt foglalkoztatnak, a napi *tíz* órai munkaidő nagyobb mérvben volt elterjedve, mint a nagy üzemekben. Ha az egyes üzemekben alkalmazott női munkások számát a munka-

idő tartama szerint elkülönítve, minden iparcsoporthoz nézve külön kiszámítjuk, úgy az eredmény szerint nyolcz iparcsoporthoz egy-egy üzemre, mely munkásnőit tíz óráig foglalkoztatja, átlag kevesebb munkásnő jut, mint az oly üzemre, melyben a munkaidő rövidebb.

A 379.555 munkásnő közül, kik naponként tíz óránál tovább álltak munkában, közel kétharmadrész, azaz 246.765 munkásnő (65%) egyedül a textiliparcsoporthoz jut. A textiliparcsoporthoz a hosszú munkaidő általában gyakori. A 348.538 textilipari munkásnőnek csak 2%-a dolgozik naponként kilencz óránál kevesebbet, 27.2%-a naponként kilencz óránál többet, bezárólag tíz óráig és 70.8%-a tíz óránál többet, ha mindjárt a törvényben megengedett maximalis munkaidő, a teljes napi tizenegy óra, csak kevés üzemben is volt rendszeresítve. Jóformán fordított a viszony a munkaidő tekintetében a sokszorosító iparcsoporthoz. Ez iparcsoporthoz összesen 25.231 felnőtt munkásnő dolgozik. Közülök 11.8% napi kilencz óráig és annál rövidebb ideig, 69.1%, tehát túlnyomó részük, kilencz óránál tovább, de tíz óránál rövidebb ideig, 19.1% tíz órán túl van foglalkoztatva.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy az adatgyűjtő iparfelügyelők jelentései szerint a munkásnők részéről tényleg betartott munkaidő sok esetben a napi foglalkoztatás hivatalosan bevallott időtartamánál rövidebb volt. Ennek oka kizárólag a helyi viszonyokban keresendő. Oly vidéken, hol bizonyos iparágakra iskolázott női munkástörzs nem áll rendelkezésre, a vállalkozó kénytelen a napi munkaidőnek a munkásnők részéről való önkényes és egyoldalú megrövidítését elnézni. Így a zittai (Szászország) iparfelügyelői kerületben a munkarendben megállapított napi munkaidőtől való eltérés néhol eléri a negyven percet is. E kerületnek megülepedett gyári lakossága nincs. A nagyobb üzemek harmincz-ötven esztendő óta állanak fenn és a házi szövőiparról a gyáriparra való fokozatos átmenet útján létesültek. Kedvező üzletmenet mellett munkaerőben rendszeresen hiány van s a munkásnők, ha eddigi munkaviszonyukat kellemetlennek találják, hamar jutnak újabb munkaalkalomhoz.

A *déli munkaközi szünet* a megszámlált üzemeknek közel fele részében, azaz 18.330 üzemben (47.3%) egy óránál tovább tartott. Ezen üzemekben 351.030 felnőtt munkásnő volt alkalmazva, tehát az összes munkásnőknek mintegy kétötöde (43.2%-a). Hogy a napi munkaidőt hány üzem szakította félbe délben két óránál tovább, arra számszerű adatok nem állnak rendelkezésre, de az iparfelügyelők jelentéseiből következtethető, hogy ily hosszú tartamú déli munkaközi szünetek a ritka kivételek közé tartoznak. Azon üzemek túlnyomó részében, melyekben a déli munkaközi szünet egy óránál tovább tartott, a munkásnők másfél órai szünetet élveztek. Ennél tovább tartó déli munkaközi szünet csak 3.534 üzemben, tehát az összes üzemeknek nem is egészen egytized részében (9.1%) volt rendszeresítve; 20.376 üzemben (52.7%), melyekben 462.530 női munkásnő (56.8%) volt alkalmazva, a déli munkaközi szünet a törvényes egy órát meg nem haladta.

Az egyes iparcsoporthoz közül ismét a sokszorosító iparban

foglalkoztatott munkásnők helyzete volt a déli munkaközi szünet tekintetében a legkedvezőbb. Ezen iparcsoportban 25.231 munkásnőnek épen a fele, azaz 12.776 (50·6⁰/₀) egy órától másfél óráig tartó déli munkaközi szünetben részesült, 5.401 munkásnő (21·4⁰/₀) munkaközi szünete pedig még ennél is tovább, bezárólag két óráig tartott. A gép- és szerszámipari csoportok munkásnői közül 55·6⁰/₀ egytől másfél óráig tartó déli munkaközi szünettel szaktotta félbe a napi munkaidőt s így ezen a ponton még a sokszorosító iparcsoport munkásnőivel szemben is előnyben volt; ámde másfél óránál tovább tartó munkaközi szünet a gép- és szerszámipari csoporthoz tartozó munkásnők közül már csak 2·2⁰/₀-nak jutott. A gyűjtött adatokból általánosságban az állapítható meg, hogy a hosszabb déli munkaközi szünetet élvező munkásnőknek száma azokban az iparcsoportokban aránylag a legnagyobb, a melyekben a napi munkaidő megrövidítése is leginkább haladt előre és viszont.

Az egyes üzemekben a déli munkaközi szünetek megállapításánál — az iparfelügyelők jelentése szerint, — első sorban a helyi viszonyok voltak irányadók. Egy óránál hosszabb déli munkaközi szünetek különösen ott vannak rendszeresítve, a hol a munkások többsége délre az üzemhelyiséget elhagyja és hazáig hosszabb utat kénytelen megtenni. A hol ellenben a munkások — a mint ez faluhelyen legtöbbszörre áll, — a telep közvetlen környékén, vagy a teleptől oly távolságra laknak, hogy délben haza nem térhetnek, ott a déli munkaközi szünet rendszerint nem haladja meg az ipartörvényben megállapított egy órai minimalis időtartamot. Faluhelyen tehát jóval ritkább az egy óránál hosszabb munkaközi szünet, mint a városokban.

Ha a helyi viszonyok nem engedik meg, hogy a munkások ebédre családjukhoz visszatérjenek, úgy a munkások a legtöbb esetben arra törekednek, hogy a napi munkaidő minél előbb bevégeztessék. Hogy a munkaidő előbb legyen befejezhető, inkább a déli munkaközi szünet megrövidítését ajánlják. A német birodalmi ipartörvény (139. §-a) déli munkaközi szünet korlátozására módot is nyújt. Felhatalmazza nevezetesen a felsőbb közigazgatási hatóságokat, hogy az esetben, ha a munkásokra való tekintetek ezt kívánatosnak teszik, a déli munkaközi szüneteknek a törvénytől eltérő szabályozására engedélyt adhassanak. Igen sok helyen, hol a jelzett feltételek meg voltak, a munkaadók a munkások kívánságára, a törvény ezen kivételes rendelkezése alapján, a déli munkaközi szünet megszorítására kértek és nyertek engedélyt.

II. Azon üzemek száma, a melyek munkásnőiket szombati és ünnepeket megelőző napokon a törvényben előirt időnél, vagyis délutáni öt és fél óránál korábban bocsátják el a munkából, az iparfelügyelők jelentése szerint elenyészően csekély. Az iparfelügyelők több esetben találtak oly üzemet, melyben a szombati munkaidő délutáni fél hat óránál korábban fejeződött be, de ez a vállalkozók kijelentése szerint csakis a számlálás idején néhány iparágban beállott kedvezőtlen üzletmenetnek volt a következménye s az üzlet rendes menetének visszaállításakor ismét megszűnik.

Elég gyakori eset azonban, és pedig még azon üzemeknél is, hol a szombati s ünnep előtti napi munkaidő a törvényes időnél korábban nem fejeztetik be, hogy a nagy ünnepnapok, tehát husvét, pünkösöd és karácsony előtti munkanapokon a munkásnők a törvényes időnél korábban bocsáttatnak el a munkából. Érdekes felemlíteni, hogy e szokás a német birodalom azon részeiben van leginkább elterjedve, melynek lakossága majdnem kizárólag evangélikus vallású.

III. Az iparfelügyelők vizsgálatának súlypontja a törvényben megállapított tizenegy órai maximalis napi foglalkoztatásnak tíz órára való leszállítására vonatkozó kérdésre esett. Az iparfelügyelők túlnyomó része a munkaidő leszállítását kívánatosnak és kivihetőnek tartja. Nyolczvannégy vélemény közül hatvanhat a felnőtt női munkásnők napi tíz órai munkaidejének törvényes elrendelése mellett, tizenegy pedig ellene szól. Az iparfelügyelők e kérdést főleg két szempontból, a munkásnők egészségi és erkölcsi érdeke és a munkaadók és munkásnők gazdasági érdekei tekintetéből mérlegelték.

Az előbbi szempontból az iparfelügyelők többsége utal a nők sajátos testi szervezetre, mely a nagy mérvben kimerítő gyári munkát érzékeny károk nélkül el nem viselheti, a nők anyai hivatására, a családi tűzhely fentartására, a gyermekek nevelésére, a családi élet ápolására, mely a nők rendeltetése. Szóval mindmennyi indok a nők munkaidejének leszállítására, mely tehát a munkásosztály testi, szellemi és erkölcsi fejlődését minden tekintetben előmozdítaná.

Különös jelentősége van a munkaidő megrövidítésének a telep helységén kívül vagy a teleptől távol lakó munkásnőkre nézve. A nagy városokban a munkába való jövet és hazamenet tetemes időbe kerül s így nem tartozik a ritkaságok közé, hogy még az oly munkásnők is, kik naponként csak tíz óráig állanak munkában, teljes tizenkét órát vannak hazulról távol. A fáradtságos napi munka által okozott kimerülés után alig lehet megütődni azon, hogy a férjes munkásnő, mikor végre a napnak már előrehaladt szakában haza kerül, inkább a pihenésre, mint háztartásának ellátására gondol.

Az iparfelügyelők egy része a napi munkaidő leszállítását a családi élet ápolásán kívül még a szellemi továbbképzés szükségével is indokolja. Az utóbbi időben a munkásosztály széles rétegeiben mozgalom indult meg az önképzésre, a mely mozgalmat figyelmen kívül hagyni nem lehet, mert a munkásnő szellemi kiképzése csak jótékonyan hathat a családi életre.

Egyes iparfelügyelők ezzel szemben kiemelik, hogy a napi munkaidő leszállítását épen erkölcsi szempontból nem tartják indokoltnak. Szerintük a meghosszabbított szabad időt különösen a hajadon munkásnők fogják erkölcsi szempontból aggályos módon eltölteni. Azért a munkaidő leszállítását csakis a férjes és családos munkásnők tekintetében tartják indokoltnak. Azt is hangoztatják, hogy a nők munkaidejének törvényes korlátozása a női munkaerő értékét és általában a nők keresetképességét lényegesen csökkentené. De még azok az iparfelügyelők is, a kik

a jelenlegi jogállapot fentartása mellett nyilatkoztak, elismerik a munkaidő leszállításának üdvös befolyását a családi életre.

Azon kérdés tekintetében, mennyiben volna a munkaidő leszállítása a munkaadó és munkásnők gazdasági érdekei szempontjából gyakorlatilag kivihető, az iparfelügyelők véleményei sokban eltérnek egymástól. Néhány iparfelügyelő abból, hogy a munkaidő nagyon kevés iparágban egyforma tartamú, arra a logikus következtetésre jut, hogy a tizenegy órás napi munkaidő tulajdonképpen nem általános követelménye az iparnak. A munkaidő szabályozásánál első rangú szerepet mindig a helyi s üzemi viszonyok játszanak. Egyébként az iparfelügyelők túlnyomó részének tapasztalata szerint az iparban tagadhatatlanul fennáll az irányzat a munkaidő megrövidítésére.

Némelyek ebből azt következtetik, hogy a napi tíz órás munkaidő lassanként törvényes kényszer nélkül is meghonosodnék. A fejlődést ez irányban különösen a szervezett munkások mozditják elő, kik már esztendő óta arra törekszenek, hogy a napi munkaidő mindenütt tíz órában állapíttassék meg.

Abban a legtöbb vélemény megegyezik, hogy a munkásnők munkaidejének korlátozása a munkateljesítményt lényegesen még oly üzemekben sem befolyásolná, a melyekben a nők munkaidejének leszállítása a férfiak munkafeltételeire is visszahatna. A munkás teljesítménye a munkaidő kiterjesztésével tetszés szerint nem fokozható. A fokozás a munkások testi és szellemi képességeinek határainál megszűnik. Az állandóan túlhosszú ideig munkában álló s ennél fogva naponként bizonyos mértékben túleröltetésnek kitett munkás munkaereje napról napra csökken. Tehát nemcsak a munkások egészségének követelményei, hanem a munkaadó gazdasági érdekeinek szempontjából is a legelőnyösebb a munkaidő tartamának olyan szabályozása, mely lehetővé teszi, hogy a munkás foglalkoztatásának egész ideje alatt egyformán megfeszített tevékenységet fejtsen ki, a nélkül hogy túleröltetésnek lenne kitéve. Innen magyarázható, hogy a munkaadók jó része a törvényes tizenegy órás munkaidőt minden külső kényszer nélkül már is leszállította tíz órára. Feltehető tehát, hogy a munkásnők tíz órás munkaidejének elrendelése folytán a munkaidőben beállott veszteség a munkaképesség fokozódása útján fog kiegyenlítést nyerni.

Hogy a kiegyenlítő folyamat mily arányú lesz, a különböző körülményektől, de mindenekelőtt és főleg attól függ, mily mértékben támaszkodik valamely üzem termelése az emberi munkaerő kifejtésére. Oly üzemeket, a melyek termelésében még jelentékeny feladat jut a kézi erőnek, a tíz órás maximalis munkanap legkevésbé érintené kedvezőtlenül, minthogy a munkások fokozott tevékenysége a munkaidő veszteségét kiegyenlitené. Oly üzemekben ellenben, melyekben az emberi munkaerő túlnyomó részt egyformán haladó gépek kezelésére szorítkozik, a melyeknek gyorsasága tehát tetszés szerint nem fokozható, a termelés bizonyára csökkenne. Ámde éppen ezen üzemeknél a munkaidő korlátozása ez üzemekkel járó nagyobb balesetveszély és az emberi munkaerő túlságos kimerítése miatt feltétlenül indokolt. De az is kétségtelen, hogy a technika utat és módot találna arra,

hogy a munkaidő leszállítása folytán beállott termelési hiány tökéletesebb gépek útján ismét megtérüljön.

A tiz órás maximalis napi munkaidő ellenzői az ily törvényes rendelkezés gazdasági hátrányaival érvelnek. Szerintük tartani lehet attól, hogy a termelés csökkenést, melyet a tiz órás munkaidő az egész vonalon maga után vonna, a női munkások állandó hiánya folytán többé helyreállítani nem lehetne. Különösen azon üzemekben, a melyekben a női munkások munkaidejével a férfimunkásokét is egyidejűleg le kellene szállítani, a termelés megdrágulása elmaradhatatlan volna.

Ez általános szempontokon kívül figyelembe veendő még néhány különleges körülmény, mely részben a női munkások munkaidejének korlátozása mellett, részben pedig ellene szól. Legkedvezőtlenebbek a viszonyok a munkaidő leszállítására a textilipari csoportban. Pedig a kérdés épen ezen iparcsoport tekintetében a legjelentékenyebb, mert, mint említve volt, az összes felnőtt munkásnők fele (42·9⁰/₀-a) ezen iparokban van alkalmazva, és azon munkásnők közül, kik a számlálás napján tiz óránál tovább voltak foglalkoztatva, háromnegyedrész (65⁰/₀) a textiliparokra esett. A textiliparban a női munkások munkaidejének leszállítását nyomon követné a férfiak munkaidejének leszállítása, minthogy a munkásnők túlyos részét oly gépek mellett dolgoznak, a melyeket ugyanazon erőforrás táplál, mint a férfiak által kezelt gépeket.

A munkaidő tervbe vett leszállításának a munkások érdekei szempontjából való megítélésénél három kérdésre kellett megfelelni. Meg kellett nevezetesen állapítani, hogy a munkaidő leszállítása mily befolyást gyakorolna a munkabérvédelemre, hogy a tiz órás munkaidő törvényes elrendelése nem fog-e okul szolgálni a munkásnők tömeges elbocsátására s végül, hogy a munkaidő leszállítása nem fog-e a nők gyári munkájának korlátozására s az otthoni munka nagyobb arányú elterjedésére vezetni.

Az iparfelügyelők a munkabérvédelem csökkenésétől nem tartanak. Az akkordmunkás már azért sem veszíthet munkabérvben, mert nagyobb szorgalommal ugyanazon munkateljesítményt s ugyanazon munkabért lesz képes elérni, mint az előbbi állapot alatt. A női munka hiánya pedig a munkapiacra a női munkabér hanyatlását megakadályozná s a munkások saját részükről is hozzájárulnának ahhoz, hogy a munkabér leszállítását meggátolják. Egyébként az is figyelmet érdemel, hogy a munkabér esetleges csökkenése kiegyenlítést nyerne az által, hogy a munkásnő a munkaidő leszállításával rendelkezésére álló hosszabb szabad időben fokozottabb házi tevékenységet fejthetne ki s ez által a háztartásban némely, eddigelé szükséges kiadás (ruhák javítása, fehérnemű mosása stb.) feleslegessé válnék.

Az időszertinti bér ellenében dolgozó munkásnők bére sem szállna állandóan az eddigi niveau alá, minthogy a munkaadók kénytelenek lennének a bértételeket a munkaidő megrövidítésének megfelelő mérvben felemelni. E feltevést a Franciaországban tett tapasztalatok támogatják. Ott a tiz órás munkaidő be-

hozatala nyomán a munkabérek nem hogy csökkentek volna, hanem igen sok esetben emelkedtek s első sorban a darabszám szerint dolgozó munkások érték el a béremelést.)

A női munkások tömeges elbocsátásától sem kell tartani. A munkaadók a női munkaerőt már azért sem mellőzhetik, mert aránytalanul olcsóbb a férfimunkások foglalkoztatásánál. De meg azután a női munkaerő különösen ott, a hol kézi ügyesség-ről van szó, csak bizonyos határig helyettesíthető a férfi munka-erejével.

Ha meg is valósul az a feltevés, a mit az iparfelügyelők egy része hangoztatott, nevezetesen, hogy a női munkások munkaidejének leszállítása az otthoni munkások számát fogja szaporítani, úgy az különös aggályra nem ad okot. Elvégre csak arról lehet szó, hogy a tiz órai munkaidő elrendelésével egyidejűleg az otthoni munka is szabályozandó s ha ez utóbbi kellő törvényes korlátok közé van szorítva, a nők számára a gyári munkánál sok tekintetben még előnyösebb.

A déli munkaközi szünetnek egy órától másfél órára való meghosszabbítását az iparfelügyelők túlnyomó (mintegy négyötöd része) czéltalannak és szükségtelennek jelzi. E pontnál annyira döntők a helyi viszonyok, hogy csak megközelítőleg is egységes szabályozásra még gondolni sem lehet.

A mi végül a munkának szombati és ünnepeket megelőző napokon való korábbi befejezését illeti, arra nézve az iparfelügyelők többsége újabb intézkedést feleslegesnek tart. A jelenleg érvényben levő törvényes rendelkezés, mely a munkaidő végét ily napokon délutáni félhat órában allapítja meg, teljesen megfelel a munkásnők érdekeinek. Ezen túlmenő megszorítás sértené egyrészt a vállalkozókat üzleti érdekeikben, másrészt pedig a munkásokat kereseti viszonyaikban.

Moldoványi István.

¹⁾ Franciaországban az 1900. évi márczius hó 28-án kelt törvény a tizenyolczadik életévüket még be nem töltött mindkét nembeli munkások, továbbá az asszonyok napi munkaidejének maximalis tartamát tiz órában állapítja meg. Hogy a munkaidő megrövidítése egyrészt üzemi nehézségeket ne okozzon, másrészt a munkabérek hanyatlását ne vonja maga után, a törvény a napi tiz órai munkaidőre való berendezkedésre *négy* évi átmeneti időt engedélyezett. A törvény hatályba lépésével a maximalis napi munkaidő tizenegy órában volt megállapítva, a törvény életbelépését követő két esztendő mulva napi tiz és fél órai és végül további két évi időszak után tiz órai munkaidő volt kötelező. A jelzett szempontokból, de még a törvény rendelkezéseinek hatályosabb végrehajtása érdekében a törvényhozás továbbá úgy intézkedett, hogy a fiatalok munkásokkal és asszonyokkal egy helyiségben dolgozó felnőtt munkások munkaideje az említett határidők letelte után a védett munkások munkaidejének maximalis tartamára, vagyis végeredményben napi tiz órára leszállítandó. Ez egységes tiz órai munkaidő 1904. évi április hó 1-én lépett érvénybe. A munkaidő leszállítása a munkabérekre általában kedvezőtlen hatást nem gyakorolt s a munkások keresménye tekintetében nem volt lényeges eltérés az új rend és a korábbi jogállapot között. (Részletes adatokra nézve l. Bulletin de l'Office du Travail XII. 1905. 193. 1.)

Politikai Számtan.

Bein, Bogyó és Havas: *Politikai Számtan*, a M. T. Akadémia által jutalmazott munka. 2 kötet, Budapest, 1907.

A Magyar Tudományos Akadémia a Pesti Hazai Első Takarékpénztér díjával jutalmazta Bein, Bogyó és Havas urak Politikai Számtanát. Ez a száraz szavakban elmondott tény igen örvendetes és igen fontos eseményt jelent. Örvendetes az esemény — eltekintve attól, hogy komoly emberek, komoly munkája részesült a jól megérdemelt elismerésben — azért, mert végre van olyan modern magyar könyvünk is, amely pénzügyi műveletek matematikáját részletesen tárgyalja; fontos ez az esemény pedig azért, mert az, hogy bekövetkezhetett, bizonyosága annak, hogy elérkezett az az idő, a midőn az Actuáryk minálunk is a közgazdasági élet elsőrangú tényezőivé lesznek. Örömmel üdvözlöm ezért a szerzőket nagy munkájukért, a mely hivatva van arra, hogy a jövő nemzedék útmutatója, irányítója legyen.

A könyv két vaskos kötetből áll. Az első azokat a pénzügyi műveleteket tárgyalja, a melyek technikája a kamat és kamatoskamatszámításon alapszik, a második az életbiztosítással foglalkozik. Már itt reá kell mutatnom arra, hogy a mű két része nem lehet egyformán standard-munka.

Az első részben ugyanis olyan disciplinával állunk szemben, a melynek módszerei teljesen ki vannak fejlődve, a hol tudományosan vitás kérdésekkel úgyszólván egyáltalán nem találkozunk, a hol tehát a szerzőknek a feladata az volt, hogy a megállapodott igazságokat foglalják rendszerbe és adják elő úgy, hogy az olvasó tiszta képet nyerhessen necsak magukról ezekről az igazságokról, hanem arról is, hogyan alkalmazzák a pénzintézetek ezeket az igazságokat az életben. Ezt a feladatot a szerzők gyönyörűen oldották meg. Nem szeretek superlativusokkal élni, de mégis ki kell mondanom, hogy ez az első rész olyan abszolút becsű munka, a mely mindenkor megbízható útmutató lesz a pénzügyi műveletek labirintusában.

A munka második részében a szerzők lényegesen más feladattal állottak szemben. Az életbiztosítás matematikájának terén ma még a forrongás korszakát éljük. Alig van olyan probléma ezen a téren, a melyet véglegesen megoldottnak tekinthetnénk. Ebből következik, hogy könnyen lehetséges az, hogy ezen kötet második kiadása egészen más lesz, mint a minő az, a mely előttünk fekszik. Több fontos kérdésre nézve pl. magam is más állásponton vagyok, mint a szerzők, de azért el kell ismernem azt, hogy saját szempontjukból tekintve igen szépen irták meg a munka második kötetét is.

A könyv részletes ismertetésére áttérve, mindenekelőtt azokat a dolgokat fogom felemlíteni, a melyek a könyvben nincsenek benne. Ezek a dolgok két csoportra oszlanak. Az első csoportba azokat sorolom, a melyekről jónak tartom, hogy nincsenek meg a könyvben, a másodikba pedig azokat, a melyeket sajnálattal nélkülöztem.

Az én meggyőződésem szerint teljes joggal kihagyták a szerzők a risiko elméletre nemkülönben az egyes biztosítások

maximális összegére vonatkozó vizsgálatokat. Az előadás teljesége szempontjából talán czélszerű lett volna arra is utalni, hogy komoly emberek komolyan foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel is s a gondolkozás elmélyítése czéljából talán helyes lett volna az utalás ezen elméletek generikus hibájára, de azért nem baj az sem, hogy a szerzők ezeket a kérdéseket egyáltalában nem is érintik.

Olyan műben a melynek vezető eszméje az előszó szerint »Az életből az életnek«, sajnálattal kell azonban nélkülöznünk először is azt, hogy a tabelláris számítások keresztülvitelének módjával szinte egyáltalában nem foglalkozik. Szükségesnek tartanám pl. annak részletes leírását miként kell a tabelláris számításokat úgy berendezni, hogy egyrészt maga a számítás a lehető legcsekélyebb munkával legyen keresztülvihető, másrészt azonban a számítás helyessége is könnyűszerrel legyen ellenőrizhető. A számológép működésének és berendezésének leírása s alkalmazásának megokolása szintén idetartozik.

Sajnálattal látom továbbá, hogy az életbiztosítás tárgyalásánál a szerzők szemelláthatólag arra szorítkoznak, hogy az üzletnek nálunk Magyarországon szokásos vitele módját ismerlessék anélkül, hogy kritikát gyakorolnának fölötte. Igaz ugyan, hogy a könyv tankönyvnek készült, olyanok számára első sorban, a kik ezt a disciplinát egyáltalában nem ismerik s így a kiindulásnak feltétlenül elementárisnak kellett lennie, de úgy látjuk, hogy az első részben a kamatos-kamatszámítás legkomplikáltabb problémáit is felöleli a könyv, s megtanítja olvasóját arra, hogy a hazai pénzintézetek működését meg is tudja bírálni, úgy látjuk továbbá, hogy - a második kötetben - a matematikai statisztikában a legujabb vizsgálatokat is felöleli, ellenben az életbiztosítási részben féltő gonddal őrködik a felett, hogy minden kritikától tartózkodjék és a pusztá leírásra szorítkozik.

Miként már említettem, az én álláspontom a szerzőkétől sok tekintetben eltér, s ezért nélkülözöm is a könyvben a biztosítottak nyeresényrészesedésére vonatkozó fejtegetéseket, a kötvényvisszaváltás, tőkésítés és átváltoztatásra vonatkozó elméleti vizsgálatok ismertetését, nélkülözöm továbbá azt is, hogy a könyv nem tanítja meg az olvasót a mérleg olyan olvasására, hogy abból a társaság bonitásának teljes képét alkothatná meg. Nevezetesen nem találtam meg a könyvben az üzleti feleslegek formális analizisét s a mi ezzel szorosán összefügg, az üzleti költségek olyan elemzését, hogy a mérlegek alapján legyen lehetséges a brutto díjak racionális megállapítása.

Jól tudom, hogy az e nemben legismertebb standard-munka az angol text-book sem terjeszkedik ki ezekre a részletekre, sőt lényegében sokkal kevesebbet nyújt, mint a szerzők könyve, mert tisztán a formális relációkat öleli fel anélkül, hogy magát az életbiztosítási üzletet csak érintené is. A szerzők az okai annak, hogy könyvükkel szemben az igényeket magasra csigázzák, olyan sokat nyújtanak, hogy az ember önkénytelenül is megkívánja a munka teljes betetőzését s csalódottságot érez, hogy az igen sok helyett még többet nem kaphatott.

Ebből a szempontból említem csak fel, hogy nincs meg

a könyvben a grafikai kiegyenlítési módok között ezen módszer nagy mesterének Sprague eljárásának leírása. A díjtartalékok csoportokban való számításánál Lidstone zseniális módszerének, Spraguenek és Höcknernek a díjtartalék üzleti jelentőségére és megbecslésének különféle módjára vonatkozó vizsgálatainak az uniform seniority elve gyakorlati alkalmazásának ismertetése, a szelekt-táblák gyakorlati jelentőségének hangsúlyozása, a stornónak az üzletre gyakorolt befolyásának példákon való bemutatása sem. De ezzel azután ki is merittem teljesen azt, a mit a könyv ellen a legmagasabb tudományos igények szempontjából felhozhatok s ismételten is hangsúlyozom, hogy ezeket is csak azért említettem fel, mert a szerzők az általuk nyújtott anyag bősége által a végletekig felcsigázzák a könyvükkel szemben keletkező igényeket.

Áttérhetek már most annak ismételtesére, hogy mi van a könyvben. Az első kötet bevezetésében a számolási segéd-eszközök rövid felsorolása után a kamat fogalmának ismertetésével a kamatnak és a discontnak s ezek kiszámításának magyarázatával és a kamatos folyószámla leírásával találkozunk. Követi ezt a kamatos-kamat lényegének és az erre vonatkozó táblák ismertetése, a folytonos kamat és a járadékok elmélete, a kamatláb meghatározása. Mindez pedig olyan világos s a mellett az összes tudományos és gyakorlati igényeket kielégítő előadásban, a minővel semmi más hasonló tartalmú könyvben, ideértve a híres angol és francia munkákat is, nem találkozunk. Nem tudom ugyan, hogy, az átlagos olvasó rendelkezik-e azzal a matematikai képzettséggel, a mely a könyv teljes megértésére föltétlenül szükséges, de konstátálhatom azt, hogy pl. a kamatláb meghatározására vonatkozólag Bertelsen és Steffensen eljárásának leírása a szerzők könyvében sokkal világosabb, mint az eredeti értekezésben. Az első kötetnek legnagyobb és magyar viszonyaink szempontjából legérdekesebb fejezetei a jelzálogos kölcsönök matematikájával, az azokra vonatkozó jogviszonyok ismertetésével s azok kereskedelmi lebonyolításával foglalkoznak. A könyvnek ezen fejezetei teljesség dolgában is felülmulják a szakirodalomban található hasonló tárgyú műveket, a mennyiben teljes és hű képét mutatják a magyarországi jelzálog-hitelintézetek szokásainak. Kiegészíti az első kötetet egyéb hosszúlejáratú pénzügyi műveletek és pedig: a járadékok, törlesztéses kötvények és sorsjegy-kölcsönök részletes ismertetése.

Különös előnye e könyvnek, hogy nem elégszik meg pusztán leírással, hanem bírálatot is mond egyes üzleti berendezésekről, miért is a munka első kötetét tökéletesen sikerültnek kell minősítenünk.

A munka második kötetére nézve megállapítottam már azt, hogy a szerzők az életbiztosításra vonatkozólag szigorúan ragaszkodnak ahhoz, hogy a meglevő berendezéseket ismertessék, a reformtörekvéseket pedig csupán futólag érintik. Érthetőnek találom a szerzőknek ezt az álláspontját, mert hiszen a mi magyar vállalataink külföldi üzletükre való tekintettel, sajnos, már régóta arra vannak kényszerítve, hogy alkalmazkodjanak az ottani törvényes rendelkezésekhez, a melyek szinte kizárólag abban

a felfogásban gyökereznek, hogy az életbiztosítás tulajdonképpen nem is üzlet, hanem matematikai problémák alkalmazása az életre. Ebben a felfogásban, a melynek téves voltát épen minálunk talán legkevébbé kell magyarázni, gyökereznek azok a restriktív intézkedések, a melyek lehetlenné teszik, egyelőre legalább, hogy biztosító vállalatunk esetleges jobb meggyőződésüket szabadon követhessék. Ezeknek a következménye az is, hogy biztosító vállalatunk annyira ragaszkodnak a fixdíjas rendszerhez, holott azokban az államokban, a melyekben az életbiztosítás leginkább ki van fejlődve, ez a rendszer teljesen letűnt, annak daczára, hogy ott is a részvénytársaságok vannak igen nagy túlsúlyban a szövetkezetekkel szemben, épúgy, mint minálunk. A szerzők ilyformán nem is oldották volna meg helyesen feladatukat, ha azt a minálunk utópiaszámba menő üzleti politikát irták volna le, a melyet teljesen szabad, de felelősségüknek annál inkább tudatában levő szakemberek követnének, hanem szigorúan ragaszkodnak ahhoz, hogy a valóságos viszonyokat írják le. De azért gondoskodtak a szerzők arról is, hogy az olvasó legalább sejtse azt, hogy nem az az egyedül helyes, a mit könyvükben leirtak, sőt, hogy éppen az alapfogalmak körül folyik igen mélyreható vita. A sejtetesen és egyes vitás kérdések futólagos érintésén túl alig mennek, a mi talán helyes, mert hiszen a könyv tankönyvnek készült olyanok számára is, a kik az abban feldolgozott anyagot még egyáltalában nem ismerik s így nem is alkothatnak maguknak helyes ítéletet azokban a kérdésekben, a melyekre nézve még a szaktekintélyek sem tudnak véglegesen megegyezni.

De azért mégis óvakodniok kellett volna a szerzőknek attól, hogy olyan, bár inkább csak szemléltető képül használt, de lényegében mégis helytelen, sőt veszedelmes mondatot irjanak le, mint a minő a könyv első fejezetének dült betűkkel nyomtatott utolsó mondata. Igaz ugyan, hogy még akadnak ma is, a kik azt a nézetet vallják, hogy az életbiztosítás takarékpénztári ügylet egyesítése a kockázat viselésével, de a komoly tudományos világ már végérvényesen megállapította, hogy ez a felfogás csak tetszetős tévtan. Különbben maguk a szerzők is megczáfolják munkájuk további folyamán azt, mintha ebből a tanból szabad volna következtetéseket vonni a díjtartalék jogi természetére vonatkozólag.

A munka második kötete a bevezető első fejezeten kívül három részből áll. Az első rész (a kötet II., III. és IV. fejezete) a valószínűségszámítást, a matematikai statistikát és a halandósági táblák kiegyenlítését, a második rész (V., VI. és VII. fejezet) az életbiztosítást technikáját, a harmadik rész (VIII. fejezet) az életbiztosítási üzlet praxisát tárgyalja.

A valószínűségszámításból, a munka céljának megfelelően, csupán a formalis relatiókat öleli fel ugyan a könyv, de ezeket oly világosan adja elő, hogy a ki ezt megtanulta, könnyen bele foghat a modern természettudományos és philosophiai alapon álló művek tanulmányozásába.

A matematikai statistikában a legmodernebb szempontok vezették a szerzőket és elismerésre méltó az a könnység, a

melylyel még a bonyolultabb természetű fogalmakat, pld. a halandóság intenzitását tárgyalják és megértetik. Ebben a fejezetben nincsen benne a risiko elmélete, a Lexis-féle dispersio-elmélet s sok más hasonló még ki nem forrott tan. Eltekintve attól, hogy nézetem szerint ezek amúgy is csak gyakorlati jelentőséggel nem bíró elméletek fognak maradni, már csak azért is helyeslem kihagyásukat, mert a tanítás célját szolgáló kézikönyvben a fogalmak megértetése helyett azok félre magyarázására vezetnének.

A kiegyenlítési módszerek közül talán túlságosan sokat is felsorolnak a szerzők. Didaktikailag talán helyes, hogy megmutatják, mennyi különféle módon mentek neki a tudósok ennek a problémának, de azért olyan gyenge kísérleteket, a minők Graf eljárása, vagy a Fischer és a Kaan-féle grafikai módszerek, bizvást elhagyhattak volna, különösen akkor, a mikor ki maradt a könyvből Spraguenek a grafikai módszer világhírű nagymesterének eljárása.

Itt különösen kell hangsúlyoznom a könyvnek egy igen nagy előnyét. A szerzők azt, a mit mások csináltak, általában véve sokkal egyszerűbben és érthetőbben adják elő, mint forrásaik. Fényes bizonyossága ez annak, mennyire uralkodnak tárgyuk fölött, de bizonyossága szerénységüknek is, mert mégis úgy adják elő, mintha nem ők, hanem azok a mások csinálták volna meg úgy, a mint azt ők leírták. A Bernoulli-theorema levezetésében p. csupán a szerzők könyvében találkozunk annak bizonyításával, hogy a $(p+q)^m$ kifejtésénél csakis egy vagy két (szomszédos) maximális tag fordul elő. Ez a bizonyítás az egyik szerzőtől, Bogyótól ered, a mi a könyvben nincs megemlítve.

Az életbiztosítás technikáját három fejezetben tárgyalják a szerzők: külön a díjak számítását, külön fejezet szól a díjtartalékról és egy harmadik fejezet a rokkantsági és a nyugdíjbiztosítást tárgyalja.

A díjak számításáról szóló rész a munka legterjedelmesebb fejezete. Nem kevesebb, mint 107 oldalon foglalkoznak ezzel a szerzők, számos példával és az életből meritett gyakorlatokkal fűszervén előadásukat. Ennek daczára kissé nehéznek és fárasztónak találom az előadásnak ezt a módját, különösen azért, mert bő részletességgel foglalkoznak az életbiztosításnak azon fajtáival is, a melyet a gyakorlati életben igen kevés szerepet játszanak. Ezen két fejezet előadásmódjának talán némileg hátrányára szolgál azok túlságos gazdagsága formulákban. Nézetem szerint a könyv céljának talán jobban is megfelelt volna, ha az életbiztosítás standard formáját, a vegyes biztosítást tárgyalták volna le a szerzők, egybe foglalva mindazt, a mit a biztosításnak ezen fajáról egyáltalában el lehet mondani és különösen kiemelve azokat a különféle szempontokat, a melyekből az összetett biztosítási formákat tekinteni lehet. Ezáltal ide illeszkedett volna logice úgy az egész életre szóló, mint a temporaer haláleseti biztosítás, szintúgy a tisztán megélés esetére szóló biztosítás is s az olvasó egy kerek képben megismerkedhetett

volna mindazokkal az irányelvekkel, melyek az életbiztosítás technikai és üzleti kezelésénél mérvadók.

Egy ilyen kép keretében lett volna helye nézetem szerint a biztosítás átváltoztatása, visszaváltása vagy tőkésítése tárgyalásának is s az olvasó öntudatosan követhette volna ezen nehezebb problémák historiáját, a mi a könyv mai beosztása mellett nézetem szerint a kezdőknek bizonyos nehézséget fog okozni. Ez után az ily irányú részletes tárgyalás után könnyebben ment volna a komplikáltabb biztosítási fajok ismertetése, és az által, hogy sok helyütt elégséges lett volna a részletes fejtegetés helyett csupán az alapgondolatok ismertetése, nézetem szerint a könyv áttekinthetőség dolgában is sokat nyert volna.

Ez különben tisztára nézet dolga. A szerzők, mint olyan férfiak, a kik évtizedek óta foglalkoznak tanítással, a didaktikai módszerek tekintetében mindenesetre hivatottak arra, hogy tapasztalataik alapján bírálják el, hogy az előadásnak melyik módja a legczélyszerűbb. Némileg elhibázottnak tartom azonban azt, hogy a Zillmer-féle módszer alkalmazásánál esetleg mutakozó negatív díjtartalékokat együtt tárgyalják azokkal a negatív díjtartalékokkal, a melyek csökkenő évi koczkázattal járó biztosításoknál akkor léphetnek fel, ha ezeket állandó évidíj mellett kötjük meg. Az esetleges negatív díjtartalékok ezen két faja annyira elütő egymástól, hogy egybekapcsolásukat csakis azzal tudom magamnak megmagyarázni, hogy a szerzők a költségek számbavételét a díjtartalékok megbecslésénél s a törlések figyelembe vételét a díjak megállapításánál annyira perhorreskálják, hogy még ezt az irányzatos csoportosítást is felhasználják álláspontjuk erősítésére.

A rokkantsági és a nyugdíjbiztosítást igen szép és világos előadásban tárgyalják a szerzők. Csupán az özvegyi nyugdíjbiztosítás tárgyalásánál találtam egy pontot, a melynek szövegezése nem eléggé világos. Miután t. i. a szerzők megállapították azt a tőkét, a melyre akkor volna szükség, ha az aktivitásból akár halál, akár rokkantság folytán kivált férfiak feleségeinek lehetne évi 1 koronás életjáradékot fizetni, nem mondják ki világosan azt, hogy ezen tőkeösszegeből, miután csupán özvegyeknek fizetendő a járadék, le kell vonni azon járadékok tőkeértékét, a melyek az élő rokkantak feleségeinek minaddig nem járnak, a mig férjük életben van. Ez által válik pedig világossá az, hogy a rokkantak halandósági táblája is belép, mint a számítás egyik segédeszköze. A formulából ugyan kitűnt volna az, hogy a szerzők így értelmezik a dolgot, de a formulában sajtóhiba van, a mint azt a szerzők a könyv végén helyesbbitették is.

Ezen kötet harmadik része az életbiztosítást mint üzletet írja le. A szerzőknek ebben a részben nem volt egyéb céljuk, mint az, hogy bepillantást nyujtsanak egy életbiztosító-vállalat nagy műhelyébe, megmutassák a gépeket és azok használati módját úgy, miként ezt gyári üzemek udvarias tulajdonosai vendégeikkel szemben szokták megtenni. Nem is igen tehettek szerzők másképp, mert hiszen a hány vállalat, annyi eltérés szinte minden egyes részletben, s minden berendezés jó, ha csak szolgálja az üzleti élet céljait. A könyv ezen részének inkább

informatív jelentősége van és különösen alkalmas arra, hogy az olvasóval megismertesse az üzleti élet szövevényes voltát s megérttesse vele azt, hogy bármennyire elsajátította is az életbiztosítás technikáját, valóban szakemberré csak akkor válhat, ha rendelkezik mindazokkal a kereskedelmi, jogi és orvosi ismeretekkel is, a melyek nélkül életbiztosító üzletet vezetni egyáltalán nem lehet.

A könyvet az életbiztosításra vonatkozó használatos tabellák bő sorozata zárja be.

Csupán a teljesség kedvéért mutatok rá néhány apró, inkább szépséghibára. Az első kötetben a szerzők, miután már bevezették és megmagyarázták a fontos alapfogalmakra vonatkozó jelöléseket, bizonyára gyakorlati szempontokat tartva szem előtt, ezek helyett azokat a római számokat alkalmazzák, a melyekkel ezen mennyiségek számértékeit magukban foglaló Murai-féle tabellák jelölve vannak. Szépséghibának mondom ezt azért, mert nézetem szerint nem volt szükség reá. Mert hiszen, a ki odáig jutott, hogy a formulákat megértette, az a tudományos jelölés által megadott mennyiségeket bármilyen tabelláris munkában azonnal fel fogja ismerni; a ki pedig nem érti a formulákat, annak azt hiszem, a jelölésnek ez a módja sem lesz segítségére.

A második kötetben található néhány sajtóhibát a munka végén helyreigazítottak.

A mérlegdíjtartalékról szóló szakaszban van egy kis lapsus is. Szerzők azt mondják, hogy haláleseti biztosításokra nézve

$$V_{\rho} + P > V_{\rho} + 1.$$

Ez az egyenlőtlenség csupán a biztosítás első részében igaz, nagyobb ρ -knál az ellenkezője igaz. Ez azonban a tárgyalás további menetét nem zavarja.

Mindent egybefoglalva: tudományos irodalmunknak határozottan nagy nyereségét látom ebben a könyvben, a melyért méltán illeti teljes elismerés a szerzőket és köszönet a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületet, mely áldozatkészségével a munka megírását és kiadását lehetővé tette.

A munka kiállítása a Franklin-társulat gondosságát dicséri és méltó a tartalom gazdagságához.

Altenburger Gyula.

A kivándorlás.

Magyarország az utolsó tíz év alatt sok gazdasági bajban szenved, ezek között egyike a legveszélyesebbeknek a kivándorlás. Főkép az Amerikába vándorlás oly nagy mérveket öltött, hogy az általa mindinkább nagyobbodó munkáshiány mezőgazdaságot és ipart, de elsősorban az országot sujtja, mert népessége, mely évenként közel 1°/_o kal emelkedik, növekedésében hirtelen megáll; pedig fejlődő országban a népesség megállapodása általános hanyatlást jelent. Hazánk a gyér népességű országok közé tartozik; ha túlnépes országokban a kivándorlás még védhető, gyér népességű országban a kivándorlás biztos jele közgazdasági és társadalmi bajoknak.

Az Amerikába való kivándorlás kezdete nálunk a hetvenes évekre esik; már a nyolczvanas években erőteljesebb mértéket ölt. Öt évi időközökben átlag évenként Amerikába kivándorolt:

1886—1890. években	25.725
1891—1895. »	25.006
1896—1900. »	32.056
1901—1905. »	110.187 egyén.

Kivált 1898 óta aránytalanul gyarapodott a kivándorlók száma; így Amerikába vándorolt:

1898. évben	22.069
1899. »	43.394
1900. »	54.267
1901. »	71.474
1902. »	91.162
1903. »	119.944
1904. »	97.340
1905. »	170.430
1906. »	186.000
1907. » június végéig	124.000 egyén.

A kivándorlás hátrányait elsősorban megérezték a mezőgazdák; mert a kivándorlók zömét mezőgazdasággal foglalkozó napszámosok, cselédek, parasztok és kisebb gazdák képezték. Ez okból már 1902. évben az Országos Gazdasági Egyesület az ország különböző vidékein a kivándorlás kérdéseinek megbeszélésére kongresszusokat rendezett; így a felvidéki kerületek kongresszusa 1902. május 31-én és június 1-én, a dunántúli kivándorlói kongresszus Siófokon június 28. és 29-én, a délvidéki kivándorlói kongresszus augusztus 11. és 12-én, a székely kongresszus Csiktusnádon augusztus 28., 29. és 30-án, végül az e kongresszus határozatait összefoglaló országos kongresszus Pozsonyban szeptember 9. és 10-én tartatott meg. Ezeknek a kongressz-

szusoknak kemény és a gazdák részéről nagyon zokon vett kritikáját adta Hegedüs Loránt a Budapesti Szemle 1904. évi folyamában megjelent »A kivándorlási kongresszusok eredménye« című és a M. Közgazdasági társaságban felolvasott nagy értekezésében. Gyakorlati eredményre ezek a kongresszusok nem igen vezettek.

Időközben a kormány és törvényhozás is foglalkozott a kivándorlással. Elkészült az 1903: IV. t.-cz., a kivándorlási törvény és ugyanazon évi VI. t.-cz., az utlevéltörvény, a hozzávaló szabályrendeletekkel.

A sors véletlensége úgy akarta, hogy ugyanakkor, a midőn a törvényhozás törvény útján a kivándorlás kérdését szabályozza, a kivándorlás nagyobb léptekkel gyarapodik. Most már nemcsak mezőgazdasági munkások, hanem gyári és bányamunkások szaporítják az Amerikába induló magyarok számát. Mezőgazdák, bányák és gyárak súlyosan érzik a munkáshiányt; sőt a bánya és gyári vállalatok súlyosabban szenvednek a kivándorlás nyomása alatt, mert fellendülő gazdasági viszonyok közt kell a munkásokat nélkülözniök, azaz ép akkor, midőn sok szűk év után a kereslet fokozódása folytán a megrendelések nagyobb mértékben kínálkoznak és a vállalatok teljes erejüket kihasználhatnák, jelentkezik a munkáshiány és kényszeríti a vállalatokat újabb pangásra.

Ezek a körülmények indították Hegedüs Loránt igazgatót arra, hogy a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 1907 ápril 21-én tartott közgyűlésén a kivándorlás ügyében enquete tartását indítványozza. Azon beszédét, melyben a kivándorlás ügyében nézete szerint a legszükségesebb teendőket jelezte, azzal kezdi, hogy »ipari életünknek legnagyobb, azt mondhatni, legrettenetesebb problémája a kivándorlás, s az általa okozott munkáshiány. Szomoruan konstatálható, hogy Magyarország népessége két esztendő óta fogy, ilyen óriási mérvű kivándorlással nemcsak tovább nem lehet fejleszteni az ipart, hanem még a jelenlegi gyáraknak a működése is megakad«.

A közgyűlés tényleg elfogadta az igazgatónak javaslatát; először írásban felhívta tagjait, hogy kérdőpontjaira válaszokat adjanak, s azután 1907 június 19., 20., 21. és 22. napjain délelőtt és délután teljes szólásszabadsággal szóbeli enquete folyt, a melyen az ország minden vidékéről és a közgazdasági körök minden ágából jött szakférfiak elmondották nézeteiket, még pedig a Gyáriparosok Országos Szövetsége által felállított 5 kérdőpont alapján, habár a szólásszabadság, mely az értekezleten az elnök vezetése mellett mindvégig uralkodott, a felszólalókat szabadon vitte a többé-kevésbé a kivándorlással összefüggő mindenféle tárgyak megvitatásához.

A szakértekezlet főként az amerikai kivándorlással foglalkozott; de ezenkívül beszéd tárgyát képezték még a leánykereskedés és a Romániába való költözés is, sőt Hegedüs Loránt igazgató a szakértekezlet figyelmét a Németország felé legújabb időben megindult vándorlásra is rá irányította. Mielőtt az értekezlet tüzetes ismertetésére térnénk, röviden kívánjuk jelezni az e három tárgyban felmerült eszméket.

A *leánykereskedés* ügyét a Gy. O. Sz. iglói fiókja vetette fel és Hegedüs Loránt igazgató az enquete kezdetén utalt arra, »nemcsak Európában virágzik a Hungarákkal való kereskedés, hanem különösen az antwerpeni kikötőn át Amerikába is sokkal több magyar nő megy ki, mint férfi. Mivel Magyarország az 1902-ben Párisban tartott *traite de blanches* kongresszuson hozzájárult azokhoz a megállapodásokhoz, a melyek nemzetközileg sujtják a leánykereskedést, felirat intézendő a kormányhoz, hogy mivel már öt évvel ezelőtt hozzájárult ehhez, a magyar törvényhozás cikkelyezze be ezeket a megállapodásokat és a kormány hajtsa végre«. A tárgyalások folyamán egyedül Vizaknai Antal, az országos statisztikai hivatal aligazgatója szólt e kérdéshez, de ő azután kimerítően foglalkozott minden részletével.

A *székely kivándorlást* Sándor József, az erdélyrészi magyar közművelődési egyesület képviselője, Borszéki Soma, a marosvásárhelyi székelytársaság küldöttje és Szakács Péter képviselő fejtegették. Sándor kívánsága az, hogy az amerikai kivándorlás mellett mint nem kevésbé fontos tényező, mindenütt a romániai kivándorlás is felveendő a teendő intézkedések körébe. Borszéki a vasutak kiépítésében találja a székely kivándorlás meggátlását. Szakács végre utal arra, hogy 1901 óta a székelység is Amerikába vándorol; felemlíti, hogy a tervszerűen dolgozó román pénzüzetek a székelységre is kiterjesztik hálójukat. »A míg a székelyföldön a pénz bizonyos megkötöttséggel, bizonyos aggodalmakkal adatik a lakosságnak, a román pénzüzetek szívesen keresik fel és igen gyakran osztatják ki pénz a nép között heti vásárok alkalmával; a román pénzüzetek képviselői ismerik a népet és megelégszenek, ha az illető, a kit erre jónak tartanak, váltót ad a pénzösszegekről. Hogy mi ennek a következménye, azt tudjuk számtalan árverésről és számtalan birtoknak gazdacseréjéből.« Követeli a székely birtok-rendezés minél gyorsabb foganatosítását; a közlegelők szabad felosztásának megtiltását; oly iparvállalatok megteremtését, a melyek a népnek otthonában, a házában nyújtanak foglalkozást.

A *német kivándorlás* ügyében Hegedüs Loránt igazgató a következő javaslatot tette: szükséges a hatóságok beavatkozása a porosz »Arbeitsamt der Landwirtschaftskammer Preussisch Brandenburg« hivatalos munkástoborzásával szemben, mely a kivándorlási törvénybe ütközik.

A szakértekezlet most megjelent tárgyalásaiból a bő anyag-tár lényeges részét a következőkben adjuk.

A *kivándorlás okai*val az enquete elé tűzött kérdőpontok nem foglalkoztak, de természetes, hogy majdnem mindegyik felszólaló többé-kevésbé kénytelen volt szólni a kivándorlás okairól, már csak abból a szempontból is, hogy az általa javaslatba hozott intézkedésekre nézve kellő megokolást találjon. A sokoldalú felszólalásokból a kivándorlás okául az élet igényei és a szerzési alkalmakból folyó jövedelem közti aránytalanságot kell tekinteni; sokkal kisebb a kereset, sem hogy a kivándorló az általa igényelt szükségleteket fedez-

hesse, s mivelhogy Amerikában ez az aránytalanság nincsen meg, vagyis ott a keresettel a szükségleteket bőven ki lehet elégíteni, sőt, a mint a kivándoroltak által Magyarországon maradt rokonaikhoz küldött pénzekből kitűnik, a saját szükségletein felül még elég tekintélyes megtakarításokat is lehet elérni. Míg előbb rendszerint a nyomor volt főindítója a kivándorlásnak, most, mióta sok kivándorlónak sikerült az amerikai kereset alapján vagyongára szert tenni, vagy pénzeket rokonaihoz küldeni: a meggazdagodás vágya ad ösztönt a kivándorlásra. Az országban mindig emelkedő drágaság, sokhelyütt az alacsony munkabérek és ezzel szemben Amerikában a kereset könnyebbsége, a polgári szabadság teljes élvezete, ez vonzza a kivándorlókat Amerika felé.

Hogy ezen anyagi okok mellett más értelmi okok erősen ösztönöznek a kivándorlásra, ez természetes. Helyesen mondja *Komjáthi Béla*: »Minden lépésében összeütközik az ember a közigazgatásnak követeléseivel... az ember születésétől haláláig minduntalan beleütközik olyan törvényekbe, melyek az ő érdekeinek meg nem felelnek... a törvény nem más, mint az erőseknek erősítése a gyengékkel szemben.« És sokkal drasztikusabban mondja *Rákosi Jenő*: »Nekem egy szolgabíró barátom mondotta, hogy itt oly rendezett állam van és olyan precis és körültekintő, mindenre kiterjedő törvény, hogy ő vállalkozik rá, hogy bárkit az ő területén 24 órán belül lecsukasson... A törvények formáin belül egy vidéket tíz év alatt ki lehet fosztani, tönkre lehet tenni a nélkül, hogy ott bántódása lenne az illetőnek... itt annyira szervezve és paragrafizálva van minden, hogy itt az emberek vállalkozási kedve a minimumra szállott le; önállóság, vállalkozási kedv és bátorság itt már csak a tolvajokban és gyilkosokban van. Más ember, a ki vállalkozni akar, a ki akar valamivé lenni, a ki akar valamit szerezni, vagy csaláshoz fordul, vagy kimegy máshová, a hol érvényesítheti az egyéniségét; itt nem lehet.« A tulságos gyámkodás és rendezési mánia a polgárszabadság és egyéni tevékenységet békókba szorítja, holott Amerikában az egyén minden tekintetben szabad, állami korlátozást nem ismer.

Szintén erősíti a kivándorlási ösztönt az a közfelfogás, mely a műveltség haladásával az osztály-felfogásról lemondani nem tud s a nép alsó osztályát most is még a régi szemüvegen látja. Igaza van a különben túlzásokban tetszelgő *Papp Dávidnak*: »Magyarországnak negyven év óta kötelező népiskolai törvénye van, a mely kezdi meghozni gyümölcseit. Erről a tényről mindnyájan megfeledkezünk és így előáll egy szörnyű dissonantia; előáll az, hogy egyre civilizáltabb néptömegeink vannak, munkarendszerünk és közigazgatási rendszerünk pedig megállt a néppel való bánásmód tekintetében, úgy hogy szembekerül egymással e téren két világfelfogás, az 1830-ik és az 1907-ik.« Ezen, az alsó nép viszonyát a politikai hatóság és a közigazgatás eljárásával szemben az amerikai demokrata helyzetet találoán festi *Kovács József*, midőn arról a bizonyos tót legényről szól, kit mikor Amerikából hazajött, a szolgabíró letegezett, hogy »Mit akarsz Janó?« A mire ez azzal felelt: »én nem vagyok

Janó, ja szom gentleman!« Ha ez az amerikai szellem hazajön, ez már nem fog beleilleszkedni azokba a keretekbe, a melyeket itt számára évszázadok előtt felállítottak és itt be kell állania valami változásnak.«

Lehetetlen akkor, midőn a kivándorlás okairól szólunk *Bernáth István* felfogását hallgatással mellőzni, ki ismeretes világnézete szerint a kivándorlást erkölcsi kérdésnek tekinti. »Ha Magyarországon az erkölcsi érzés, a nemzethez, a hazához való ragaszkodás nem apadt volna meg oly mértékben, mint tényleg megapadt: akkor sokkal kevesebben vándorolnának ki... szándékosan és tudatosan dolgoztunk oda, hogy a nemzetben az ideális tartalom megapadjon, hogy a hazafias érzés csökkenjen, nagyon is materiális irányban igyekeztünk a fejlődést vezetni... A ki látta a kivándorlási hajókat Fiumétől kéthetenként indulni, a ki megfigyelte azokat az embereket a kik kivándorolnak, és látta, hogy legnagyobb részük jóformán könnyhullatás nélkül hagyja itt hazáját, az nekem okvetetlenül, kell hogy igazat adjon«. Az enquête tagjai ezt az erkölcosteljes nézetet azonban nem igen osztották és szépen felelt erre a felfogásra a kivándorlást húsz éven át saját kamarai (miskolczi) kerületében folyton figyelemmel kísérő s így a közvetlenség alapján beszélő *Sugár Ignác*: »Faluról-falura járva láttam Gömörmegyében, hogy micsoda kegyelettel, micsoda hazafias ragaszkodással viseltetnek a kivándoroltak otthoni dolgaik iránt. Mily szeretettel irnak haza, hogy a házfedelet ha zsup volt zszindelyessé, ha fazszindelyes volt, hogy cseréppel lássák el, hogy az ablakokat, az ajtókat javítsák. Súlyos és igazságtalan vád az, a mely ezt a szegény elemet azzal a szemrehányással illeti, hogy benne az erkölcsi felfogás meglazult volna. Az erkölcsi felfogás jogosultsága egyaránt megilleti a vagyonos és a szegény embereket. Megilleti azokat a szegény embereket is, a kik egyáltalán nem könnyű szívvel vándorolnak ki. Tessék megnézni egyszer Fiumében egy kivándorló-hajó indulását! Részemről meghatottság nélkül, ma sem tudok visszaemlékezni rá. Tessék megnézni az olyan állomást, a hol kivándorlók szállnak fel vasutra! Hogy néznek ki azok az emberek! Micsoda lelki állapotban vannak ők és hátramaradottjaik! Micsoda aggodalommal mennek ki és micsoda siró-rivó hangulatban vannak! Szívesen senki azt a rögöt, a melyen született, sem szegény, sem gazdag ember nem hagyja el«. A zajos taps, mely ezekre a szókra az összes, nagyszámú jelenlevőkből önkénytelenül kitört, hangos jeléül szolgált azon visszhangnak, melyet ezek az igaz szavak mindenkiben keltettek.

Mielőtt a kivándorlás okaitól búcsuzunk, szükséges fölemlíteni, hogy a közvetlen okok közt természetesen a *kötött birtok* nagy száma, s így a földéhes nép földbirtok szerzésének lehetetlensége is szerepel. Egyuttal fölemlítettett, hogy a legujabb időben a folytonos *sztrájkok* is főkép a jobb és képzetesebb munkásokat hajtják kivándorlásra; részint maguk a sztrájk intézői mozdítják elő a kivándorlást, sok esetben azonban éppen a legjobb munkások, kik a hosszú sztrájkolás folytán a henyélést nem tűrik, és a sztrájk-pénztárból való segélyezést ép oly kevésbé szeretik, mint azt a terrorizmust, melylyel az intézők

a sztrájk fentartását biztosítani szokták, szívesen menekülnek az országból, hogy rendszeres munkaviszonyok közé jussanak. Végül a német fellendülő közgazdasági s főképp ipari viszonyok rendszeres ügynökségek útján csábítják kivált a bányamunkásokat, s a legujabb időben ép ez a körülmény erős kivándorlásra adott okot.

A kivándorlás megszüntetésének mikéntje képezte az en-quête főcélját. Hogy az orvosságok egész serege vonult föl, az az en-quête teljes szabadra eresztése mellett egészen természetes. Mielőtt a szűkebb megoldási módokat beható vázolásába bocsátkozunk, tartsunk szemlét a kivándorlás különböző ellenszereiről. Szellemeskedő megjegyzést tett *Gelléri Mór*, ő törvényt hozna, mely pusztán két szakaszból állna: »1. §. Meg kell teremteni Magyarországon mindazon előfeltételeket, a melyek mellett nálunk épp úgy megélhetnek az emberek, mint Amerikában, a melyek mellett tisztességes keresethez juthatnak. 2. §. Vissza kell telepíteni minden magyar embert Magyarországra.«

A felmerült számos javaslat közül nagy rész az ország köz-igazgatási viszonyainak módosítását akarja. Maga *Hegedüs Loránt* abban a nagy indítványában, melylyel 1907 április 27-én a Gyáriparosok Országos Szövetségének közgyűlésén az egész en-quête okot szolgáltatott, feladatnak tekinti, hogy minden erővel küzdjünk az állami alkalmazottak számának szaporítása ellen, »a cél nem sok és rosszul fizetett, hanem kevés és jól fizetett tisztviselő és midőn az en-quêteen történt felszólalások erről az eszméről nem igen emlékeztek meg, sajnálja, hogy eszméje nem talál méltatásra, vagy legalább nem oly mértékben, a miként azt óhajtotta volna és ez az, hogy az állami teendőket le kell szállítanunk, mert ha az állam így nő a nyakunkra, akkor az állami terheket leszállítani nem fogjuk, nem pedig azért, mert felfogásunkban az állam Leviathan, a mely mindent felszív, a társadalom pedig egy utczai nő, a ki lépten-nyomon felkinálja magát az államnak, hogy államosítsa«. Felhangzott különben, hogy főképp sok a politikai karakterrel bíró hivatal és ez hat károsan magára a közélet minden oldalára. Több oldalról hangoztatták azt, hogy a kivándorlás elkeserítő növekedésében rendkívüli része van közigazgatásunk hiányainak. Közigazgatásunkat gyorsabbá és humánusabbá kell tenni. Egyik felszólaló *Uszkay Bálint* azt hangoztatta, hogy közigazgatásunk nagy hiánya az, hogy a járás képezi sarokpontját. Nézete szerint, »ha azt akarjuk, hogy a közigazgatás a socialis törekvéseknek elősegítője legyen, az önkormányzati életnek súlypontját a vármegyei központok mellett át kell tennünk nem a járásba, hanem a községekbe; meg kell tölteni a helyi önkormányzat kereteit tartalommal, meg kell teremteni abban a mezőgazdasági és ipari érdekképviselőt. És ha az a szellemi erő, mely ma a járásokban akták gyártására és felsőbb rendeletek közvetítésére van lekötvé, a földrajzi községek helyébe lépő közigazgatási körközségek élére helyeztetik, lesz Magyarországon olyan önkormányzati élet, a mezőgazdaságnak és iparnak olyan lendülete,

melyet nem előz meg a híres angol önkormányzati élet sem. *Az Országos Iparegyesülethez* érkezett vélemények közt sok hangsúlyozta, hogy a nép ügyes-bajos dolgait ellátó közigazgatási tisztviselők, főleg a községi és körjegyzők a néppel humánusan bánjanak, ügyeiket gyorsan elintézzék és a díjak fölszámításánál is méltányosak legyenek és hogy erre nézve kellő ellenőrzés is biztosítottassék. *Bottlik József* a közigazgatás rosszságát a közigazgatás államosítására való törekvésben látja. »Tizenöt esztendő óta általános jelszó volt, legalább a túlnyomó többség körében, hogy a törvényhatóságok intézményei, legalább is a törvényhatósági autonomia fejlesztése, t. i. a tisztviselők választása és a tisztviselőknek közigazgatási területükön való beosztása lomtárba való, avult intézmény, ebből következik, hogy az államhatalom 15—20 esztendőn át valósággal a legnagyobb mértékben elhanyagolta a municipalis szervezeteket; már pedig a municipalis szervezetek az állam feladatait közvetítvén a közigazgatásban, ez által az állam feladatai, közigazgatási feladatai hanyagoltattak el. Nálunk a közigazgatás nem fejlődött az igazgatás többi ágaival és hogy nem fejlődött, ez tisztán az említett okra vezethető vissza.« Végül *a politikai jogok kiterjesztését*, illetőleg a választói jognak általánosítását követelték. *Egger Gyula* súlyt kíván helyezni arra, hogy »a Gyáriparosok szövetségében hangsúlyoztassék, hogy a munkásság azon törekvései iránt, a melyekkel magának politikai jogokat akar szerezni, nemcsak hogy ellenszenvvel nem viseltetik, sőt ellenkezőleg, a legmelegebb támogatásunkra számíthat. Mi azon állásponton vagyunk, hogy nekünk és munkásainknak az érdeke közös. Ha növekedni fog a munkások politikai és társadalmi befolyása, akkor növekedni fog a mienk is; legyünk őszinték, nekünk gyáriparosoknak sincs több befolyásunk ebben az országban, mint a munkásoknak. Mert szavazati jogunk egyénileg van ugyan, de mit ér ez? Hány iparos ül a parlamentben? A hány munkás. Bátran utalhatunk tehát arra, hogy befolyásunk annyi, mint a munkásoké!«

Számos felszólalás *az oktatásügy* hiányainak orvoslását sürgette; a népoktatás az elemi iskolákban épúgy, mint a gazdasági ismeretek terjesztésében gyökeres reformokat igényel. Többen az ingyenes népoktatást kívánják. A Gyáriparosok Országos Szövetségének *nagyváradi fiókjá* részéről *Mártonffy Marcel* titkár szerint »a kivándorlás az általános műveltség emelkedésével egyenes arányban fogy. Kivánatosnak látszik az általános műveltség növelése, ennek pedig egyetlen célravezető eszköze az ingyenes, kötelező állami népoktatás, a mely a népesség legszélesebb rétegeit a kultura áldásaiban fogja részesíteni és garanciáját fogja képezni annak, hogy minden magyar állampolgár a magyar haza hú fiává neveltessék«.

A kívánságok egy része *erkölcsnemesítő intenciókból* fakadt s főkép a szeszes italok élvezetének korlátozására irányul: az italmérés szigorú ellenőrzése és az iszákosság meggátlására kellő intézkedéseket kell tenni. (Országos Iparegyesülethez érkezett véleményekből.) »A vasárnapi munkaszünet — Wein Károly késmárki gyáros szerint — a korcsmákra és pálinkamérésekre is

hozassék be. Vegyünk csak egy dolgos, józan munkás-családot, vagy a feleség fogja férjét a kivándorlásra ösztökélni, félvén a romlástól, vagy a férj és feleség együttesen fognak kivándorolni akarni, hogy a gyermekek ne romoljanak el ezen átkos és vészes környezetben, mely minden héten egész vasárnap a csapszékek, korcsmák és pálinkabódék körül játszódik.« Szintén részben erkölcsi, de főképp népességi szempontból emelte fel szavát *Vargha Gyula*, az országos statisztikai hivatal igazgatója, a midőn az ország sok vidékén annyira elterjedt egy- vagy két-gyermekrendszer ellen hívta fel az intézkedés szükségét. Ennek a rendszernek »oka ugyanaz, mint a kivándorlása, tehát orvos-szere is ugyanaz, ha megtudjuk tenni mindazokat az intézkedéseket, a melyek e bajok visszaszorítására szükségesek és másrészt, ha közegészségünket javítjuk, akkor halálozási számunk is le fog apadni.«

Az igazságügyi igazgatás terén az Országos Iparegyesület véleményei közt az olcsó jogsegélyt követelték és a végrehajtási törvény szigorának enyhítését, ennek keretében a végrehajtási költségek minimumra való leszállítását és a létfenntartáshoz szükséges eszközök elérverezhetőségének megszüntetését.

Legtöbb óhaj merült fel természetesen *közgazdasági kérdésekben*; nem említve azokat a fontos követelményeket, melyek a kivándorlás kiválóan közgazdasági jellegű ügyével szoros kapcsolatban állanak és a melyek az enquête főanyagát és tartalmát képezik, számos kívánság merül fel, melynek célja részint helyi, részint országos érdekekben bizonyos kedvezőtlen viszonyoknak alkalmas gyógyítása. *Teleki Arvéd gróf* országgyűlési képviselő *takarékosságra* kívánja a népet neveltetni »mert akkor el lehetne érni, hogy takarékosága útján képessé válják birtokok szerzésére, és akkor itthon maradhatna öregje-apraja, az öregek a gazdaságban tovább foglalkozva, a fiúk pedig az iparban kellő elhelyezést találva«. *A hitelviszonyok* alkalmas rendezését több oldalról hangsúlyozzák. *Az Országos iparegyesülethez* érkezett véleményekben a többek közt következő különös felfogásra való javaslatokkal találkozunk: »Kivánatos a népnek a vidéki hitelintézetek kezéből való kiszabadítása az állami hitel szervezése által. A vidéki takarékpénztáraknak nem csupán nembánomsága, de főleg azon intentiója, hogy a kivándorlót üzletnek nézi, nagy hátránya a kivándorlási iránynak és nagy elősegítője a kivándorlásnak. Kivánatos az élelmiszer uzsora és az árúhitelezéssel üzött uzsora céltudatos megakadályozása. A nép eladósodásának és demoralisatiójának egyik nagy oka a korlátlan szenvedő váltóképesség. Habár bajos a szenvedő váltóképesség bármiféle korlátozása tekintetében állást foglalni, mert a váltónak, mint kereskedelmi hitelpapirnak fontosságát nem lehet kétségbe vonni: nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ily ügyletek éppen a tapasztalatlan, miveletlen pór nép közt igen sokszor fordulnak elő, de a legritkábban szokott törvénybe ütköző visszaélésnek kiderítettnei.« *Komjáthi Béla* fölvetvén a kérdést, hogy miért vándorol ki a kiskgazda? azzal válaszol, »mert hitelviszonyaink minden kritikán aluliak. Nem ritkaság, hogy a szegény paraszt 10–12%-ot fizet kölcsöne után. A jelzálogkölcsönök a tudatlan

népnek hozzáférhetőnek. Nagy baj az is, hogy a vidéki pénzintézetek gomba módra szaporodnak, mert mindenkinek állás kell és ezt a sok állást csak 12%-os kamatokkal lehet fentartani, különösen a mikor az ilyen pénzintézeteknek betétjük nincsen és budapesti reescompttal kénytelenek dolgozni. A hitelügyet szervezni kell, még pedig oly módon, hogy a nagyobb vidéki emporiumok budapesti segítséggel létesítsenek bankokat. Budapesten pedig legyen egy nagy központi bank, a mely ezeket a vidéki intézeteket táplálja. A hitelszövetkezetek nem sokat jelentenek; annál kevésbé, mert ilyen szövetkezeteket csak ott lehet csinálni, hol az intelligens elem dominál. De a szövetkezetek keretei sokkal szűkebbek, mintsem hogy azokban gazdasági politikát lehessen folytatni. Államilag garantált jelzálogpapirokat kell kibocsátni és azokat adni kisbirtokosoknak és ebben a pontban lehetne a közigazgatást a sociális reformba bekapcsolni, hogy a közigazgatási hatóságok adják ezeket a kölcsönöket és ekkor az a szegény paraszt nem látná a közigazgatásban csupán elnyomóját.

Az Országos iparegyesülethez érkezett vélemények közt egész özönét találjuk a reformtervezeteknek. »Lehetővé kellene tenni az egyszerű *barnaszemeknek és vizerőknek* ipari, gazdasági és különösen vasuti forgalmi értékesítését. Elektromos központokat kellene felállítani. Folyóink völgyszinkülönbségének tanulmányozása alapján, továbbá az energiabányászat, vízvásztókat átharántoló tunelleket (vizitörök) bányászati kivezetési segélyével rendkívüli mennyiségű vizerőhöz juthatnánk.« Nem ily nagy tervekben töri fejét *Gerster Béla* a magyar földrajzi társaság kiküldöttje, midőn a törvényhozás kötelességének tartja »arról gondoskodni, hogy az alapvető iparunkban feldolgozandó és bányászás által nyert és kimeríthető természeti kincsek, mint a minők az érczek és a szén, kivitel által ne meríttessenek ki. Elodázhatlan szükségnek tekintem már ma a vasércz kivitelét korlátozó rendszabályok életbeléptetését, illetve a vasércz kivitelének egyenes megtiltását.« *A háziipar* rendszeres ápolását több oldalról hangoztatják. Így az Országos Iparegyesület véleményei közt »a munkások családjainak a házi ipar illetve a házigazdaság (baromfinevelés, főzelék-, tojás-, vaj és tejkereskedés, gyümölcsstermesztés stb.) által állandó és jutalmazó mellékfoglalkozást kell biztosítani és főleg a munkás koloniákkal, egy az ezektől külön is álló munkáscsalád házakkal kapcsolatban e célnak megfelelő intézményeket (tanfolyamok, értékesítő szövetkezetek stb.) kell létesíteni és istápolni.« *Tauber Hugó* a háziipari szaktanfolyamok alapítását sürgeti, *Sax Lajos* pedig óhajtja hogy a munkások családjának női tagjai kötelezőleg főzni tanuljanak. *Sugár Ignác* a vasuthálózat alkalmas kiépítésére fektet súlyt. »A viczinális vasuti törvény is módosítandó oly értelemben, hogy a vállalkozó ne ott építsen vasutat ahol akar, hanem ott, ahol a közszükséglet követeli, hogy ne forduljon elő oly helyzet, hogy még a huszadik században is lehessenek 20—30 kilométernyire egymástól fekvő helyiségek, a melyeken közvasuti összeköttetés nincsen.«

Hogy iparosok körében e minden bajon panacaea, az *önálló*

vámterület felállítására, nem hiányzott, és hogy ez a követelés a kivándorlás megszüntetésére is fő segítőnek tüntettetett föl, ezt a számos közgazdasági óhaj utolsója gyanánt szintén felemlítjük.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének 5 kérdőpontja közt az első kettő ugyyszólván kényszerítette az enquêtet arra, hogy a törvényhozás és a kormány azon intézkedéseit, melyeket az a legutóbbi időben a kivándorlás meggátlása vagy jobban mondva ellenőrzése ügyében tett, bírálat tárgyává tegye. Ugyanis a két első kérdőpont a következő: »A kivándorlási törvény (1903: IV.) és az utlevéltörvény (1903: VI.) megváltoztatásával csökkenthető lenne-e a kivándorlás és mily rendszabályokkal? — A kivándorlási törvény végrehajtásában mely hibák vannak, helyes-e a Cunard-szerződés?« Ezek a kérdőpontok mintegy kieroszakolták a kivándorlás erőszakos és rendőri intézkedések által való korlátozására vonatkozó kívánságokat. Általában legtöbb nézet tényleg azt a látszatot tünteti fel, mintha a törvény intézkedései és a kormány által tett vagy túrt rendszabályok a kivándorlást előmozdították volna, s mintha törvény és rendszabályok által a kivándorlást gátolni lehetne. Pedig szépen fejtegette *Hieronymi Károly* az 1903: IV. törvényezikk keletkezésének okait és a törvéynél a kormány és a törvényhozás szándokait. »Azok, a kik ezt a törvényt készítették — így szól — abból az elvből indultak ki, hogy a kivándorlást semmiféle policiális és erőszakos intézkedésekkel megakadályozni nem lehet; hogy a kivándorlás alapoka mindig az anyaország erkölcsi, társadalmi és gazdasági viszonyaiban rejlik és hogy a ki a kivándorlást meg akarja szüntetni, annak az erkölcsi, társadalmi és gazdasági bajok orvoslására kell törekedni. A mennyiben pedig a kivándorlást megakadályozni nem lehet, minden államnak kötelessége azokat, a kiket a sors abba a szomorú helyzetbe hoz, hogy hazájukat elhagyni kénytelenek, a körülményekhez képest ebben is lehetőleg támogatni, a kivándorlást irányítani, a kivándorlottak és az anyaállam közötti összeköttetést lehetőleg fenntartani. E mellett meg volt a törvényjavaslatnak az a másik intentiója is, hogy igyekezett a kivándorlást a magyar állami hatóságok ellenőrzése alá helyezni és ez által a tiltott kivándorlást lehetőleg csökkenteni. Midőn a kormány előterjesztette ezt a törvényt, világosan megmondta, hogy nem lehet más célja, mint hogy a kivándorlást oly utra terelje, a mely a magyar állami hatóságok ellenőrzése alatt áll és e célra legmegfelelőbbnek találta a fiumei utirányt.« Tagadhatlan, hogy az 1903: IV. törvény oly időben hozatott, mikor a kormánynak a nehéz politikai viszonyok sokkal több gondot adtak, sem hogy a kivándorlás ügyével behatóan foglalkozzék és találóan utalt báró *Lévay Lajos* — a kivándorlás ügyével megbizott kormányközeg — azokra a nehézségekre, melyek a törvény végrehajtását politikai okokból gátolták. »A kivándorlás oly időben nyert törvényhozási rendezést, a mikor a parlament alig functionált, a mikor a törvény meghozatalától az első végrehajtási utasítás kibocsátásáig ötnegyedév telt el. Nagyon szomorú és nehéz időket éltünk.

A törvényhozás működése stagnált; négy év alatt öt kormány-nyal volt dolgunk és az öt kormány, mikor elfoglalta hivatalát a kérdést még nem ismeri, mikor elhagyta hivatalát már ismeri, de bizony még intézkedést nem tehetett. Ez volt oka annak, hogy nem tétettek meg mindazok az intézkedések, melyek szükségesek lettek volna«. A felmerült felszólalások közt talán nem egészen alap nélkül találjuk azt a nézetet is, hogy a kivándorlási törvény alapján a kivándorlás »népszerűvé« tétetett. »Mert a mig az előtt — mondja *Székács Antal* — a nép csak titokban és a tilalom ellenére működő ügynökökkel tárgyalhatott a kivándorlás dolgában, addig most államilag privilegizált kivándorlási meghatalmazottakkal tárgyalhat, a kikhez természetesen a legnagyobb bizalommal kell, hogy viseltessék.«

Abban, hogy a kivándorlást egyszerű tilalommal meg nem lehet akadályozni az enquête tagjai tisztában voltak, de törvényes és rendőri intézkedéseket sok irányban követeltek. Így a *gölniczvölgyi vasgyárosok* eltiltandóknak mondják a kivándorlási hirdetések közzétételét; az *első magyar jutafonógyár* a kivándorlásra buzdító minden agitációt megbüntetőnek tartja. *Thék Endre* szerint »a kiskorúak kivándorlását nem lehet megengedni, mivel a szüléknek gyermekeikkel szemben sem lehet azt a jogot megadni, hogy a kiskorú gyermekeiket hontalanokká tegyék.«

Legtöbben az *utlevelek kiállításánál* kívántak szigorúbb intézkedéseket. Így a *temesvári fiók* véleménye szerint »mindazon kivándorlók, kik valamely adózási nemnél (állami, községi, katonai, hitközségi, vizszabályozási, árterületi s egyéb adójaikkal) hátralékban vannak visszatartandók és részükre kivándorlási engedély nem adható«, »ha valamely kivándorlónak munkavagy aratásszerződése van s azt megszegve akarna kivándorolni, mindenesetre visszatartandó és a szerződés betartására kötelezendő«. Ha ezeket a kívánságokat az életben keresztül lehetne vinni, akkor a kivándorlás nagyon megcsappanna; a legújabb cselédtörvény ugyan körülbelül a temesváriak nézetét akarja érvényre hozni, de alig valószínű, hogy a törvénynek ez a rendelkezése írott malaszt ne maradjon. Körülbelül ilyféle tilalmakat óhajt a Heinzelmann-féle vasgyár, mikor ezt mondja: »utlevél csak úgy adható ki, ha a kivándorló az itt hagyott családtagokról való gondoskodás, hadmentességi díjnak fizetésére stb. óvadékot tesz le«. Az utlevelek arczképekkel láttassanak el a visszaélések meggátlására. (Temesvári fiók.) Katonakötelezettek ne kaphassanak utleveleket. A nagyváradai László-gőzmalom és Moskovics Farkas gyáros, a kivándorlást a vallás-változtatás módzataihoz hasonlókkal akarják nehezebbé tenni; szerintük: »az utlevél-kiállító hatóság a kivándorló előtt ismertesse az amerikai bevándorlási törvényt, tudakozza meg kivándorlásának okát, értesítse a munkaközvetítő hivatalt, s az utlevelet 2—3-szori, egy-egy havi időközben történő jelentkezés után adja ki«.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének temesvári fiókja óhajtana: »hogy az olyan kivándorló, ki a jegyén kívül legalább 300 korona készpénzt a hajón való felszállása előtt felmutatni nem képes, visszautasítandó azon foknál fogva, hogy a munka-

szerzés idejére ennyi tőke okvetlenül szükséges odakünn, különben nyomorogni fog».

Hogy az utlevélügy bármiféle rendezése nem igen segít a bajon, azt tapasztalati adatokkal igazolta több felszólaló. Így báró *Lévay Lajos* utal arra, hogy az utlevél nélkül kivándorlók száma mindinkább emelkedik, különösen azokról a tájakról és azokból a megyékből, a melyek közel vannak a határhoz és a hol a határon egyszerűen átsétálnak. 50 százaléka az összes magyar kivándorlóknak minden hatósági ellenőrzés nélkül hagyja el az országot. »*Uszkay Bálint* Mezőtúr város főjegyzője felemlíti, hogy a 80-as évek végén midőn Bereg vármegyében a kivándorlás kezdetét vette, a megyei hatóság és a belügyminister megtagadta az utlevél kiadását. Ez az intézkedés azonban egyetlen kivándorolni akarót sem marasztalt itthon; eredménye csupán az volt, hogy a kivándorló az utlevél megszerzéseért járó 3 - 5 korona helyett, 80, 100, 300 koronát fizetett annak a titkos ügynöknek, a ki Amerikába utazását elősegítette.«

Sok oldalról az a kívánság hangzott fel, hogy az *utlevél-ügy egészen a belügyministeriumba* helyeztessék át és hogy vármegyei közegek többé utleveleket ki ne adhassanak, a mit a Gyáriparosok Országos Szövetségének brassói fiókja azzal a megjegyzéssel pártol, hogy a Balkán-államokkal közlekedő határszéli vármegyékre mindenesetre kivételt kellene tenni, s ott az eddigi eljárást vagyis az utleveleknek könnyebb megszerzését kellene lehetővé tenni. Felmerült különben az az eszme is, hogy a kivándorlás összes ügyei egy külön osztályra, egy külön hivatalra bizassanak.

A korlátozó intézkedésekre vonatkozólag *Hegedüs Loránt* már azon javaslataiban, melyeket az ügy megindításakor tett, egészen helyesen mondotta: »a kivándorlási törvény rendészeti megváltoztatásával a kivándorlás meg nem akadályozható« és a *selypi cukorgyár* az eszmét magáévá téve hozzáfűzi »a kivándorlásnak kényszerrel való megakadályozása az elégedetlen néptömegeket a socialismus karjaiba kergetné, gátló eszközöket a tengerentúli államok napról-napra súlyosabb rendszabályai szolgálatnak« és a temesvári fiók szerint »oly törvényes rendelkezések, melyek a parlamentben is felmerülnek és magánjogi szerződések alapján akarják eltiltani a kivándorlást egyrészt keresztülvihetetlenek, másrészt a munkások és munkaadók viszonyát elmérgesítik«.

A *határszéli intézkedések* szigorítását is sokan kívánták, így az Országos Iparegyesülethez érkezett véleményekben hangoztatják, »hogy a jelenlegi laza ellenőrzési rendszer mellett egy utlevéllel ketten, hárman, sőt néha 30-an is és ezek közt sok katonaszökevény is kivitorlázhat.« De *Sugár Ignác* saját közvetlen tapasztalatai alapján hangsúlyozza, hogy »hiába itt a határrendőrség. Az én kerületemben pár évvel a kivándorlási törvény előtt marhalevéllel vándoroltak ki az emberek. Hogy az élet milyen átalakulásokat idéz elő, mutatja az, hogy pl. az én kerületemben van egy külön kivándorlási ruha és egy külön kivándorlási láda, ezek az emberek úgy ki vannak tanítva, hogy kijátszák a határrendőrséget. Elmennek ezek Orlóig, Ruttkáig,

Galicziáig, vagy ha kell Stettinig és onnan kivándorolnak. A határrendőrségnek vagy hasonló intézkedéseknek tehát absolute nincsen jelentősége: legfőlebb bizonyos mérvű zaklatás van a dologban, de foganatja nincsen.»

Az 1903-iki törvény végrehajtásánál eddig a kormány sokat mulasztott s ezért *Hegedüs Loránt* már javaslataiban követelte, hogy »a belügyminister intézkedjék az iránt, hogy az elinduló kivándorlóval a hajótársaságnak előbb meg kell ismertetnie az amerikai bevándorlási törvényt«. Végül követeli, hogy a belügyminister hívja össze állandó munkára az 1904-ben megalakított kivándorlási tanácsot. Mindenesetre különös, hogy egy tanácsot alakítanak abból a célból, hogy a kormányt egy oly fontos országos jelentőségű ügyben, mint a milyen a kivándorlás, tanácsával támogassa és azt egyetlen egyszer még csak össze se hívja. Különbén ez a magyar közigazgatás rendszerének egyik kiváló sajátága. Alakítatnak — rendszerint a külföld példájára — országos tanácsok és vagy sohasem, vagy egy párszor hivatnak össze s azután rendszerint csak a hivatalos kimutatásokban szerepelnek. Egy ország igazgatása sem viseli magán annyira a ministerium élén álló férfiak absolut gondolkozását, mint Magyarország. Nálunk az országos tanácsok vagy a kormány által egybehívott enquêtes csak üres formaságok, melyet legfőlebb arra használnak, hogy velük a ministeri akarat még bizonyos nimbussal öveztessek körül; mihelyt az enquête vagy a tanács nem a ministeri nézet mellett foglal állást, működése alkalmatlan, tanácsa nem kell. Talán az, hogy a kivándorlási tanácsot össze nem hívják, szintén abból a félelemből származott, hogy ez a tanács önállóan merne gondolkodni.

A *Cunard-line vállalatával kötött* szerződés s belőle folyólag az hogy a Cunard-line hajói számára külön meghatalmazottak állami engedéllyel működtek, erős támadás tárgyát képezte. A kivándorlásról szóló törvénynek az az intentiója, hogy a kivándorlók lehetőleg a hajóra szállásig az állam ellenőrzése és gondozása alatt álljanak csak ugy lehetséges, ha Fiuméből rendes személyjáratú hajóközlekedés tartatik fenn Amerikával. Széll ministerelnök mindjárt a törvény meghozatala után utána járt, hogy vállalatot találjon e célra. Az Adria hajózási társulat rendeltetése szerint árúfuvarozásra van berendezve, de kellő feltételek mellett talán személyszállításra és amerikai járatokra is vállalkozott volna; hogy ilyen nagyon is nagy befektetéseket követelő szolgálatot s új hajók beszerzését és forgalomban tartását és különösen régi személyszállító vállalatokkal való verseny felvételét subventio nélkül nem teljesíthet, ez a kormány előtt világos volt; már pedig a kivándorlási törvény tárgyalásakor a kormány a képviselőházban ugy nyilatkozott, hogy a kivándorlásnak Fiumén át való terelése az államot költségekkel terhelni nem fogja. Ez oknál fogva, ha voltak is az Adriával megbeszélések, azok subventionált vonalakra nem irányultak. Tervben volt egy egészen új személyszállító vállalatnak megteremtése és a magyar folyam- és tengerhajózási vállalat közreműködése, illetőleg az ezen vállalat pénzerőivel folytak is tárgyalások, melyek mindazáltal leginkább azért nem vezettek

eredményre, mert itt is a befektetendő tőke állami segély útján való kamatoztatását követelték, a mire a kormány reáállani nem akart. Ezért kapóra jött az a harcias verseny, mely 1904-ben az Amerikába járó hajóvállalatok közt kitört, s mely a Cunard-czéget arra bírta, hogy személyszállító hajóival Fiuméba jöjjön. A Cunard régóta szoros viszonyban volt és van az Adria tengerhajózási társasággal; ismerős Magyarország fuvarviszonyaival és közgazdasági állapotával és így készséggel bocsátkozott a kormányval tárgyalásokba, melyek ugyan szintén azzal a föltétellel indultak meg, hogy állami segély ezekre a járatokra nem fog adatni. A Cunard-line a kivándorlásnak általa Fiuméből való eszközlésénél csak azt az előnyt kapta, hogy a más (főként német) kikötőkön át való kivándorlással szemben mintegy állami ellenőrzés- és pártfogásban részesül. A Cunard-vállalat, mint külföldi társaság, a törvény értelmében magyarországi képviselőt volt kénytelen kijelölni, s mint ilyen az Adria tengerhajózási társaság neveztetett meg. Az Adria pedig a törvény értelmében az ország különböző részeiben megnevezte megbizottjait, kik a kormány részéről a kivándorlási ügy lebonyolítására engedélylyel láttattak el s ezek az u. n. ügynökök, kik ellen a közvélemény az enquête nyilatkozatai szerint annyira kikel.

Hogy miért, miért nem, a Cunarddal kötött szerződés az enquêten sok oldalról határozottan károsnak mondatott. Maga *Hegedüs Loránt* is első javaslatában ezt kívánja: »a Cunard-line szerződésének megváltoztatására törekedjék a kormány; semmi esetre se menjen bele a kormány oly szerződésbe, mely akár a fiumei hajójáratokat szaporítsa, akár újabb harcra szolgálna indokul«. Bármennyire nyomozzuk is az okokat, melyek a felszólalókat a Cunard szerződése ellen indították, mindig és mindenütt csak azt találjuk, hogy mivel a Cunard szerződése óta a kivándorlás megnagyobbodott, azért a Cunard szerződése okozta a szaporodást, szóval post hoc ergo propter hoc-féle okoskodás.

Igy *Márton Ödön* a hegyvidéki kirendeltség vezetője azt állítja, hogy »a Cunard-szerződés megkötése óta a titkos ügynökök száma a hajóstársaságok versenye folytán megkétszereződött«. *A szepességi gyárosok* mondják, hogy a Cunard-társaság szepességi irodája tetemesen növelte a kivándorlást és még községi házakban is kifüggesztették a kivándorlásra való hirdetményeket. *Kossányi István* csiszolókerék gyáros a szerződésnek egyik baját abban látja, hogy reá való hivatkozással, az ügynökök előterjesztik, hogy a kormány akarja a kivándorlást. *Lázár Zoltán* szerint »mivel kétségtelen, hogy a Cunard-szerződéssel támadt és azzal szorosan összefüggő törvényes intézkedések adták éppen a rugót arra, hogy az északi kikötőknél is olyan nagy mértékben vándorolhassanak ki, kétségtelennek vélem az összefüggést a Cunard-szerződés és a kivándorlók nagy tömege közt«. *Az Éczetgyárosok Országos Egyesülete* szakvéleményében tüzetesen foglalkozik a Cunard-szerződéssel; szerinte »a szerződés tulajdonképeni célja a kivándorlást az észak-német kikötőkből kiszorítani és Fiume felé terelni. Ezt a célt a Cunard-szerződés kellő szervezés hiányában nem érte el, sőt ezen idő óta a magyar kivándorlók száma a német kikötőkben jelen-

tékenyen emelkedett. A szerződés megkötése után a magyar kormány a külföldi hajóvállalatok itteni működését meggátolni törekedett, minek egyenes következménye az volt, hogy a német hajóvállalatok a fejbért lényegesen felemelték, s így az emberhús értéke emelkedvén az agitatio nem szünetelt, hanem más utakon és más módon eredményesen működött tovább. A szerződés megkötése a kormánynak humánus cselekedete akart lenni — megakartá véreinket a kizsákmányolástól óvni — és így államköltségen (?) úgyszólván egy csatornát vezetett be, melyből nemzeti és gazdasági erőinknek legértékesebb elemei tengerentúli vidékekre szivárognak ki. Nézetünk szerint ezen visszás állapotnak oka abban keresendő, hogy a kivándorlás irányítása egyedül a Fiume—newyorki hajójáratok megteremtésében merült ki és hiányzott az illető tényezők körében ama nagy conceptio, mely a kivándorlók sorsának további gondoskodó irányítását — egészen a visszavándorlásig is — felkarolta volna.

A Cunard-szerződésre nézve *Hieronymi* felszólalásában mondja »mielőtt az értekezletre jöttem újra átolvastam (a szerződést) s igazán nem tudnám miben lehetne azt módosítani. A kik azon az állásponton vannak, hogy a kivándorlást erőszakos rendszabályokkal kell megakadályozni, azok természetesen a Cunard-szerződés eltörlését fogják követelni«. *Laehne Hugó* képviselő kiemeli azt a jóbánást, melyben a kivándorlók a Cunard hajóin részesülnek »tapasztaltam, hogy ott az ellátás nagyon is jó, ha szóba állok visszavándorló honfitársaimmal, a kik az előtt az észak-német kikötőkből utaztak, ezek nem győzték eléggé dicsérni, hogy mennyivel jobb az ellátás, mennyivel jobb a bánásmód és minden a Cunard-line-on, mint az észak-német hajókon«. Tüzetesen állást foglalt a Cunard-line mellett *Kovács József* az Adria tengerhajózási társaság képviselője, ki adatokkal igyekezett igazolni, hogy a kivándorlási hajózási szerződés csak előnnyel van a kormányra és az országra. Utal mindenekelőtt arra, hogy »a Cunard-társaság egyike a világ legelső és legtekintélyesebb társaságainak, mely Angliának büszkesége, s mikor ez a tekintélyes, utolsó porczikájáig correct és becsületes angol társaság idejön és minden ellenszolgáltatás nélkül lehetővé teszi a kivándorlási törvény végrehajtását, akkor »emberkereskedést« úz és vádak egész halmazával illetetik«. Ha nem lesz fiumei vonal, az északi vállalatoké lesz az egész magyar kivándorlás. Hogy akkor azután a magyar állam hogyan fogja a kivándorlóknak akár csak egy részét is ellenőrizni, a kiknek tekintetében pedig a Cunard-társaság alávetette magát a magyar törvényeknek és azok minden betűjét igazi angol becsületességgel megtartja, azt nem tudom; azzal, ha a Cunard-szerződést agyonütjük, a kivándorlást még nem küszöböltük ki. Ugy van ezzel az ember, mint a villamos ívlámpa körül röpködő rovarokkal; ha eloltják az ívlámpát, nem látjuk a rovarokat, de azért ép úgy megvannak, mint azelőtt.

A Cunard-szerződésnek az a fő tartalma, hogy rendes járatokat tartson fenn Fiume és New-York közt, és hogy az általa szállított kivándorlókra nézve az állam szigorú ellenőrzési joga fentartassék, talán jogosan meg nem támadható, s tényleg ezen intézkedések ellen okok fel nem hozattak.

Sokkal erősebbek voltak a támadások a szerződés azon intézkedése ellen, a mely a Cunard-line-nek megengedi, hogy állami jóváhagyás mellett *kivándorlási ügynököket alkalmazhasson*. Már maga *Hegedüs Loránt* első javaslatában indítványozza: »a kivándorlási megbizottaknak adott ügynöki megbízások a belügyministerium által mind visszavonandók«. A Gyáripárosok Országos Szövetségéhez beérkezett írásos vélemények közt azt hangoztatják: »a meghatalmazott ügynökök minden képzelhető módon csábítják az embereket a kivándorlásra, mert az, ki minél több hajójegyet tud eladni remunerációban részesül«. E dologból kifolyólag a német hajóstársaságok sem maradtak vészteg, titkos ügynökökkel árasztják el az országot, ezek még nagyobb összegű járulékokat fizetnek. Előfordult az az eset is, hogy ugyanaz a kivándorlási meghatalmazott, a nagyobb kereset okából, a német hajótársaságok részére is toborozta a kivándorlókat. Az ügynökök elleni erős ellenszenvvel szemben *Hieronymi* meglehetősen közönyös állást foglal el, nem tesz kifogást az ellen, hogy a Cunard nyilvánosan működő ügynökségei azonnal szüntettessenek meg.« Csakhogy azt hiszem, hogy a nyilvános ügynökségek megszüntetése akkor, a mikor nem tudjuk megszüntetni az észak-európai hajóstársaságok titkos ügynökségeit, vajmi keveset fog érni. Lehet, hogy az eredmény egyszerűen az lesz, hogy még több ember megy az észak-európai kikötőkön át, de a kivándorlók száma csökkenni semmi esetre nem fog. Különben ennek a dolognak valami nagy fontosságot egyáltalában nem tulajdonítok.« *Kovács József* az Adria tengerhajózási társaság képviselője a Cunard kivándorlási ügynökeire nézve a következő felvilágosításokat adta: 1905-ben a Cunard-szerződés első esztendejében volt 36 ügynöke, a kivándorlók száma Fiumén át 38.948, volt az összes kivándorlás pedig 166.000; 1906-ban az ügynökök száma 27, a fiumei kikötőn át a kivándorlottaké 34.648 és összesen 186.000; 1907. júniusig működött 19 ügynök, Fiumén át kivándorolt 14.220 és az összes kivándorlás 124.000. Ma van 15 ügynök. A Cunardnak 63 ügynökségre volna joga; a Cunard azonban számolt azzal a körülménnyel, hogy az ügynökök működése aggodalmat keltett és ezért ő maga leszállította az ügynökök számát. Az ügynöki intézmény megszüntetése a helyzetet mit sem fog változtatni; tovább fog működni a posta, tovább fognak működni az amerikai levelek és képeskönyvek és minden kivándorlásra csábító dolgok.«

A felszólalók közt több érezte azt, hogy a hatóságilag engedélyezett ügynökök helyébe mégis csak tanácsos volna valami szervet fentartani, hogy a titkos ügynökök ne lepjék el teljesen az országot. Ez okból az *Ipáregyesülethez* érkezett vélemények közt az az eszme vettetik föl, »hogy jó volna a kivándorlási ügynökségeket direkt államosítani vagy az illető szolgabírói hivatalnak direkt és minden tekintetben alárendelni«. Úgyanezt az eszmét pártolja *Mezey Gyula* a Felsővidéki Közművelődési Egylet képviselője, ki »állami kivándorlási irodákat« óhajt felállíttatni.

A *külföldi vagy titkos ügynökségek ellen* természetesen hangozó követelések szóltak. Legdrasztikusabban nyilatkozott *Rákosi Jenő*: »ha jön egy ember — így szól — és azt mondja, én tiz,

husz, ötven forintért elviszlek téged oda, a hol dúskálni fogsz és ezzel elbolondítja, megszedíti és elámitja az embereket: ezt az embert, ha én itt megfogom, agyonütöm». A *hegyvidéki ministeri kirendeltség* vezetője felolvasott egy alispáni jelentést, melyben »a titkos kivándorlást közvetítők és a kivándorlásra csábítók büntetését legalább hat havi elzárásban és 1200 K pénzbüntetésben« kívánja megszabni. *Thék Endre* kártalanítási igényt akar adni »a kivándorlónak azon ügynök ellen, kinek csábító ígéretei nem váltak be«. *Székács Antal* szerint »kivándorlási ügynököt ennek az országnak területén türni nem szabad, s mert a magyar állam az egyéni szabadságot mindenesetre köteles megővni, nem tilthatja el a kivándorlást, de nem köteles megtűrni azt, hogy saját házában olyanok agitáljanak ellene és olyanok csalják el háza népét, a kik nem ennek javát, hanem saját érdekükben való felhasználását akarják; meggyőződésem az, hogy a magyar állam nem állithatja ki magának azt a szegénységi bizonyítványt, hogy az igazság büntető keze ezeket (a titkos ügynököket) el ne érhetné, ha a kellő közegre biznák az ellenőrzést és ha ennek a közegnek kellő anyagi eszközöket bocsátanának rendelkezésére . . . a detektivek bonyolultabb kérdéseket is kinyomoztak már, mint a titkos ügynökök működését«. Ez az öntudatos felszólalás gyöngye visszhangra talált báró *Lévay* nyilatkozatában, ki a kormány eddigi törekvéseit a titkos ügynökökkel szemben így festi: »a titkos ügynökök ellen dolgoztunk is, a mennyire a szervezet rendelkezésünkre állt, de noha százával meg százával tartjuk nyilván a titkos ügynököket, nem voltunk képesek elérni azt az eredményt, melyet óhajtottunk volna. A büntetések szigoritása, meglehet, hogy némileg elriasztó lesz, de nagy eredményt nem várok tőle«. *Rédey Rezső* a debreczeni kereskedelmi kamara titkára azt a tapasztalását közli: »hogy a visszavándorlók közül szokták toborozni a külföldi hajóstársaságok a legveszedelmesebb ügynököket; az a kivándorlott a ki visszajön a társaság pénzeért, a sógornál, a kománál a szavahihetőség összes attributumaival lép föl és valóságos pusztítást visz véghez a nép lelkében«. A *nagyvárad* *László-gőzmalom* »a községi hatóságok, birtokosok és gazdatisztek által támogatva kívánja kinyomozni a kivándorlásra csábítókat«.

A felszólalások sulya alatt mondta ki Chorin az enquête abbeli nézetét, »hogy a hatóság kivándorlási intézménye eltörrendő és drákói szigorral kell különösen a külföldi, megbízás nélkül működő titkos ügynökök itteni működését megakadályozni«.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége 3-ik kérdőpontjában az adó kérdését veti fel, midőn mondja: »az állami és közterhek emelkedése összefüggésben van-e a kivándorlással, ha igen, mi volna a teendő az állami kiadások csökkentése s az adók reformálása terén?« A kérdésre *Hegedüs Loránt* első javaslatában már úgy szólt: »addig is, míg a szerves adóreform keresztülvihető, a munkásokat és gazdákat legközvetlenebbül bántó adók a II. osztályú kereseti adó legalsó osztálya és a munkások I. osztályú kereseti adója törültsék el«. *Hieronym* felszólalásá-

ban kifejti azt, hogy az adóreformra nem szabad várni; az egyenes adók reformja egy rendszeres munka, melyet máriól-holnapra megcsinálni nem lehet; de az adórendszer legkiáltóbb visszásságait, s ilyenekül tekinti a munkás és szegény népre az I. és II. osztályú kereseti adót, valamint a házosztályadót minél előbb meg kell szüntetni. *Mezey Gyula* a Felvidéki Köz-művelődési Egyesület képviselője pártolja az említett kereseti adók megszüntetését, de »ez sem elég intézkedés az adóügy terén; ez csak bevezetését képezheti a rendszeres és általános adóreformnak«; a földadót igazságossá és arányossá kell tenni. »Ennek érdekében feltétlenül szükséges a kataszteri tiszta jövedelem kiigazítása és a progresszivitás behozatala.« Számtalan felszólaló követelte az I. és II. osztályú kereseti adó megszüntetését. Szépen fejtette ki az adóügynek visszás helyzetét *Hegedüs Loránt* abban a beszédében, melyet az enquête végén mondott: »Adatok alapján mondhatom, hogy Magyarországon az egyenes adózás határozottan degresszív. Míg másutt mindenütt a világon az egyenes adók igyekeznek kiegyenlíteni a közvetett adók ugyis degresszív hatását, Magyarországon még az egyenes adók is megfordított progresszivitással működnek. Ez annyira megy, hogy csak a földnél, még ha a kataszteri tiszta jövedelem kis- és nagybirtoknál valóban egyformán volna is megállapítva a 10 korona kataszteri tiszta jövedelemmel bíró ingatlan 60°/o-ot, a 100.000 koronával bíró pedig 0.08^o/o-ot fizet másodosztályú kereseti adóban. Az egész állami adóteher, a mely sújtja azt a kis ingatlant 97°/o, az pedig, a mely a nagy ingatlanokon fekszik csak 33°/o. Így van azután a házadónál is. Ezért nem bírnak munkásaink lakást találni, illetőleg ha lakást akarnak venni, az illető község tiltakozik ellene, mert akkor a község házai mint bérlemények belekerülnek egy magasabb adózási kategóriába. Így szorítja az adó a várost, és a város viszont kiszorítja a gyárost és annak munkásait«, szerinte »rögtön lehetséges az I. és II. osztályú kereseti adó megfelelő kategóriáinak eltörlése, mert a hivatalos statisztika szerint az I. osztályú kereseti adó Budapesten a munkásokra kivettétven 1895. évben befolyt annak 9°/o-ka és nem folyt be 91°/o-ka. 1897-ben a budapesti munkásokon követelt egész I. osztályú kereseti adó kitett egy millió koronát; ebből befolyt 32.000 korona«.

Határozottan követelték a *fogyasztási adóknak leszállítását*, miután ezek az adók erősen hatnak az élelmezés megdrágítására. Hieronymi a *söradónak* és *czukoradónak* leszállítását s az így netán beállható pénzügyi kisebb bevételnek a szeszadó fel-emelése utján való pótlását kívánja. Ismételten utaltak arra, hogy a sör drága volta főképp ipari és gyári szempontból nagy hátrány, különösen a külföldi munkások betelepítését nagyon megnehezíti. A *húsfogyasztási adónak* igazolatlan voltát ismételten hangoztatták.

Szóba került a *községi adózás ügye is* és ennek rendezése az adóreform keretén kívül is lehetőnek és szükségesnek mondatott. Különösen *Uszkay Bálint*, Mezőtúr város főjegyzője foglalkozott a községi adóügygyel. Mindenekelőtt arra utal, hogy a törvényhozás folyvást újabb és újabb állami teendőt utal a köz-

ség működése körébe, de nem gondoskodik az ez által a községekre nehezedő feladatok költségeinek fedezéséről; szerinte »a kis- és nagyközségek igazgatási költsége nagy átlagban 50—60 millió koronára tehető és ebből az állam körülbelül 3—4 millió koronát fedez; és ez, hogy az állam olyan mostohán bánik el a községekkel, egyik legfőbb oka a községi terhek elviselhetlen növekedésének«. A községi vagy önkormányzati adók egységesítését nem tartja keresztülvihetőnek. A bor- és húsfogyasztási adóknak a községek számára leendő átengedését sem tartja czélszerű megoldásnak, mert eltekintve, hogy jövedelmük nem volna elegendő a községi kiadások fedezésére »a községek nem képesek a fogyasztási adók teljes és igazságos kihasználására. Legtöbb helyen évről-évre apadna az átengedett fogyasztási adók jövedelme és lassacskán oda jutnánk, hogy ez az adó nem a közrend és közérkölcsiség igen nagy hátrányára és a közgazdaság észrevehető előnye nélkül elkallódnék«. Nézete szerint porosz mintára legalább a földadót kellene átengedni községi célokra, »a községek törzsvagyonából eredő jövedelem és az átengedett földadó — nézete szerint — belátható időn belül fedezné a községek háztartási szükségletét«. A mennyiben egyik-másik községben ez nem volna elegendő, egyes jogositványok, patikajog, korcsma-engedély, dohánytőzsde stb. engedélyezésétől, a vadászati jog gyakorlatából, községi takarékpénztárak útján lehetne újabb és újabb jövedelmeket teremteni.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének az enquête elé terjesztett 4-ik kérdése: *A kivándorlás ellensúlyozására az iparfejlesztésnek mely közgazdasági akadályai volnának elhárítandók? mely fokozatban létesítenek sociálpolitikai reformok és a munkáslakások ügye miként mozdíttassék elő?* — sokféle javaslatra adott alkalmat. Ezeket a következő főpontok szerint csoportosítjuk *a)* az iparfejlesztés, *b)* a munkáslakások, *c)* a munka és sociális kérdés, *d)* a munkabérek, *e)* munkásjóléti intézmények és *f)* a drágaság tárgyában felmerült eszmék szerint.

Az *iparfejlesztés* gyárosok körében természetesen felette fontosnak tüntették fel. *Hegedüs Loránt* első javaslatában »a rendszeres iparfejlesztést nagyarányú eszközökkel szükségesnek tartja, legelső sorban pedig az ipari foglalkozást bénító és akadályozó rendelkezések és törekvések eltávolítását« követeli. Ezen meglehetősen homályosan tartott nyilatkozatát bővebben jellemezte az enquête végén, a midőn felsorolta mindazokat a súlyos hibákat, melyekkel törvényhozás és kormány virágzó magyar iparágakat fejlődésükben megbénít; fölemlíti a malomipar súlyos helyzetét az őrlési forgalom megszüntetése következtében, a gazdasági gépgyárak és vasgyárak az állami gyárakkal szemben erős és egyenlőtlen versenyben állanak; a szeszipar most kerül sorra és fog esetleg a mezőgazdaság érdekeiért fölláldoztatni. Ezek a kormányténykedések korántsem illenek bele az iparfejlesztés keretébe.

Az enquêteen különben többféle óhaj merült fel, mely a kormány iparfejlesztési actiójánál figyelembe volna veendő. Így,

miután a magyar munkás nyáron elhagyja a gyárat és mezei munkára vágyik, s miután viszont mezőgazdasági munkásaink egész télen át nem kereshetnek, az a kérdés, hogy a cukorgyárak mintájára nem rendezkedhetnének-e be más gyárak is, bár eleinte beruházások árán, hogy főtermelésük a késő ősztől a korai tavaszig legyen. Egy további óhaj, hogy »új állami segélyben való részesítésnél az állam ügyeljen a már meglévő gyárak munkaerejére«. *Gerster Béla* tekintettel a kivándorlás folytán beállt munkáshiányra, »az állam kötelességének tartja, hogy megfelelő segélyeket folyósítson, hogy az alapvető iparokban foglalkozó ipari munkások bérniveauja a külföldi bérniveaura emelkedjék«. *Sugár Ignác* bajnak tekinti azt, hogy az iparfejlesztésnél a vidék nem vétetik kellő figyelembe és hogy legtöbb új gyár Budapesten jön létre. »Budapesten azt látjuk, hogy szükségtelen, felesleges vállalatok valóságos vasgyűrűje nyomja a székesfővárost, míg a vidék elnéptelenedik; ez magyar nemzeti kulturális szempontból is igen elszomorító jelenség... fájó hazafias érzés fog el, a mikor azt látom, hogy az erdélyi részekben egyes helyeken még faekékkel szántanak, a mikor idefenn pedig fényes villamos boulevardjaink vannak... az sem egészséges állapot nemzeti jövőnk szempontjából, hogy ipartelepeink nagyrésze számításból a Nyugaton helyezkedik el«. *Lázár Zoltán* erős kritikának veti alá az eddigi iparfejlesztési irányt; egészen őszintén kijelenti, »hogy az iparfejlesztési törekvéssel legalább abban a mederben, a melyben az halad, teljesen téves nyomon indultunk el és pedig azért, mert nem a teljesített munkát jutalmazzuk, nem a piacra hozott iparcikkeket védjük meg, hanem a kormány legtöbbször kis, pénztelen kísérletező támogatásban meríti ki tevékenységét és ha akadnak olyanok, a kik komoly munkára hajlandók, azoknak is akkor fogy el az anyagi erejük, a mikor az első kísérlet nehézségével küzdenek és a mikor az új vállalat nyomain felserkedő külföldi verseny támogatására legnagyobb szükségük volna. Az állami segélyt nem a gyáralapítóknak kellene adni, hanem azoknak, a kik ezen a téren már valamiféle munkát végeztek, a kik ipari cikkeket hoztak piacra, mert a pénztelen kísérletező nyomán a bukás jár, a mely komoly vállalatok sikerét is kockáztatja; ha azonban az állam az iparcikkeknak nyújt támogatást, akkor ennek két fontos előnye van; az egyik az, hogy akkor nyújt segélyt, a mikor a kezdet nehézségeivel küzdő vállalatnak arra legnagyobb szüksége van, a mikor a külföldi verseny ennek megsemmisítésére törekszik; a másik pedig az, hogy ennek a versenynek a harcában álló ember vagy vállalat a kormány támogatásával nemcsak anyagi, hanem erkölcsi fegyverekre is tesz szert, és képes lesz megállani a maga lábán addig is, a mig sikerülni fog majd iparunk megteremtésére védővámokat behozni«.

b) Az iparfejlesztés körül felmerült nézeteknél alaposabb felszólalásokat látunk a munkáslakások ügyében. Igen sok felszólaló utalt arra a visszásságra, mely a munkások lakásügyénél tapasztalható. Drága és rossz lakásokba szorulnak a munkások.

Azon okok közt, melyek a szegény népet a kivándor-

lásra ösztönzik, ismételten felhozták azt, hogy a *lakásviszonyok* rosszak és a lakások drágák. Felemlítették, hogy e bajon, főként oly városokban és elsősorban Budapesten, a hol közuti vasutak vannak, azáltal is lehetne segíteni, ha a közuti vasutak a munkások számára olcsó áron munkásvonatokat rendeznének be és így lehetővé válnék, hogy a munkások a közeleső helységekből és falvakban lakhatnának olcsóbban és egészségesebben. Nagy sulyt helyeztek az enquêten a munkásházák ügyére. Így a *selypi cukorgyár* véleménye szerint »a munkásjóléti intézmények fokozatos, az ipar teherbíró képességének megfelelő létesítése, első sorban a munkásházák megteremtése. Új gyártelepeknek állami kedvezményben való részesítésénél a munkásházák létesítése az állami kedvezmények előfeltételévé teendő«. A temesvári gyufagyár kívánja, hogy »a városok iparpártolása főképp a munkásházák létesítésében álljon«. Wein Károly kézmárki gyáros szerint »a gyárosok által építendő munkásházákat az állam és község csatornázással, vízvezetékekkel, bölcsőde állításával támogassa«. *Szántó Győző*, a Gyáriparosok Országos Szövetségének debreczeni elnöke kívánja, »hogy a városok köteleztesse- nek, hogy vagyonuk illetőleg befektetéseik egy hányadát a munkáslakást építő egyesületek és szövetkezetek címleteibe fektessék« és hogy »a munkáslakások építése legalább is oly mérvű állami támogatásban részesíttessék, mint az a mezőgazdasági cselédek lakásai részére már megadatott«. *Hieronymi* szerint a gyárosok »leginkább azzal működhetnének közre a kivándorlás apasztásában, ha lehetőleg arra törekszenek, hogy minden munkásnak legyen meg a saját háza; ne hogy a gyáros építsen számára házat, hanem hogy a saját háza legyen meg s hogy ezt mozgassa elő a lehetőség szerint a gyáros. Csehországban azok a gyárosok, a kik leglelkiismeretesebben veszik a dolgot — s ezeknek van a munkásaikkal a legkevesebb bajuk — mind óvakodnak attól, hogy bárminemű kényszerrel állítsanak fel abban a tekintetben, hogy a munkás köteles legyen a gyáros házában lakni. Ellenben ha a munkás házat akar építeni, a munkaadó szerez neki valamelyik takarékpénztártól olcsó kölcsönt. Csak ha a takarékpénztárnál kölcsönt szerezni nem képes, akkor ad neki a sajátjából kölcsönt... ez a legerősebb eszköz, melylyel a munkást itthon lehet tartani.« *Lázár Zoltán* kívánja, hogy köteleztesse a törvény által a munkaadók, hogy »munkásaiknak legalább bizonyos számát korszerű, a mai igényeknek megfelelő lakásokban elhelyezzék«.

c) *A munkás és socialis kérdés* bő anyagot szolgáltatott a felszólalásra, a munkások ösztönzésére és jólétük javítására számos javaslattal találkozunk. A *zsolnai posztógyár* »a tiztizenöt éven át egy gyárban dolgozó munkást jutalmazásban akarja részesíttetni«. *Eisner Frigyes* kőszegi gyáros szerint »a munkaalkalmakat nem annyira quantitative, mint qualitative kell fokozni; a gyárak gépberendezését kell tökéletesíteni, hogy így a munkabérek termelő képessége fokoztassék s nagyobb bérek legyenek elérhetőek«. Szerinte továbbá »a munkások értelmi színvonalának emelésére társadalmi erőik által tanfolyamok és könyvtárak létesítendőek. A magyar iparcikkeknek propagandát esi-

náló védőegyesületek a munkások szellemi képességének emelésére központosítják munkájukat». *Kramer Tivadar* mondja: »munkaközvetítő-hivatalok felállítása szükséges; minden egyes megyében egy ily munkaközvetítő-hivatal létesíttessék, mint fiókja a budapesti központi munkaközvetítőnek.«

Ezen egyes esetekre szóló javaslatok mellett feltárult a munkáskérdés egész valójában. A munkások politikai jogosultságának elismerése általános támogatásban részesedik. *Lukács Jenő* a mostani parlamenti rendszert nem tartja képesnek, hogy az ország érdekeinek megfelelő törvényeket alkosson: »az ezen osztályparlament alkotta törvények, a melyek első sorban az uralkodó osztályoknak és főképp az agrárosztálynak érdekeit képviselik, nem járulhatnak hozzá a kivándorlási láz csökkentéséhez: ellenkezőleg, a cselédtörvény, a gyülekezési jognak, a sajtószabadságnak korlátozása mind alkalmas arra, hogy a kivándorlási lázat ne csak csökkentse, hanem az embereket elkeserítse és kétségbeesésbe kergesse, ha haszonra vezető, czélszerű munkát akarunk végezni, a legelső dolog az, hogy új parlamentet teremtünk és hogy az enquête foglaljon határozottan állást az általános választási rendszernek mentől gyorsabban való bevezetése érdekében.«

A munkások harcziás és folytonos *sztrájkokra* vezető magatartása *Laehne Hugó* képviselőt arra a kifakadásra bírja, »hogy ha nem fiskálisok, újságírók, orvostudorok és hasonló emberek lesznek a munkások vezéremberei, hanem maguk az öntudatos és önérzetes józan munkások fognak a szakszervezetek élén állani, akkor a munkások be fogják látni, mit lehet a termelő osztályoktól munkabérekben követelni«. Igen erős vita tárgyát képezte a sztrájkjog kérdése. *Laehne Hugó* a sztrájkjog szabályozását kívánja, »legyen joguk azoknak, kik sérelmet látnak abban, hogy alacsony a munkabér, sztrájkolni, de egyszersmint gondoskodjék az állam arról, hogy az, a ki sztrájkolni nem akar, meg legyen védve; a sztrájkjog szabályozásánál biztosítani kellene azt is, hogy a ki accordmunkát akar vállalni és így akar dolgozni, az is dolgozhassék«. *Mezey Gyula* a sztrájkokról mondja, hogy »minden irányban, úgy a termelésben, mint a fogyasztásban tapasztalt drágító hatása elvitathatatlan, minden nagyobb sztrájk után tömegesen váltják meg a munkások az Amerikába szóló utleveleket; nagyon fontos lenne a munkások egyesülési szabadságának sérelme nélkül a sztrájkkérdést munkásra és munkaadóra egyaránt méltányosan megoldani.« A sztrájk egyik megakadályozójául szolgálnának a hosszabb időre szóló munkaszerződések; e mellett az eszme mellett szólalt fel *csetei Herzog Péter báró*, midőn mondja: »meg kellene a módot adni arra, hogy a munkásokkal hosszabb időre terjedő szerződéseket köthessünk, mondjuk hat hónapra, mint másutt is történik.«

Igen súlyos érvek hoztak föl arra nézve, hogy főképp iparfejlesztésünk érdekében a *szociális béke* létrejöjjön és a folytonos harc munkás és vállalkozó közt végre megszűnjék. Ez okból számos gyáros melegen óhajtja, hogy »a munkás-szervezetek túlkapásával szemben a munkaadók solidaritásán alapuló szervezetek alakítandók az iparbéke érdekében«. Az enquête fel-

hozták azt, hogy nálunk a munkásviszonyok igen ziláltak. A gyárosok és munkaadók többnyire abban a hiszemben vannak, hogy ők az erősebbek és a sztrájkoló munkásokat és a munkás-szervezeteket legyürik. Ezzel szemben a munkások oly fegyelemmel szervezkedtek, hogy a munkaadókkal szemben ők a hatalmasabbak. A munkásügyet máskép mint békés uton, ha gyárosok és munkások nyugodtan megbeszélik a helyzetet és kölcsönös engedékenységgel rendezik, a munkaszerződést megoidani nem lehet. A Gyáripárosok Országos Szövetségére vár a nehéz feladat, hogy ezt a békét megteremtse és hogy az iparterén ismét türhető helyzet álljon be.

d) A *munkabérek* ügye szintén számos felszólalás tárgyát képezte. *Gerster Béla* mindjárt az enquête első napján azt a tételt vitatta, hogy a kivándorlásnak főoka a nálunk szokásos alacsony munkabér; szerinte »a munkást egy munkáskézipiaczhoz — egy országhoz — kötni már csak a máshol is elérhető legkedvezőbb béraequivalens, vagyis a nemzetközi munkabér felkinálásával lehet. Ezt a béraequivalenst Magyarországon sem a mezei, sem az ipari munkás nem kapja. A mi kisebb igényű, de fizikailag ép és erős mezei munkásunknak, a mi napszámunknak nyers erejét kétségtelenül jobban fizetik meg nyugaton, mint nálunk«. Épp ezért szerinte »alaposan és minden téren szakítani kell az eddigi csak a munkabérek alacsony niveaujára pályázó antidiluvialis gazdasági politikával; a gazdasági és mezei munkások amerikai kivándorlása mindaddig meg nem akasztható és az előreláthatólag mindaddig tartani és fokozódni fog, a míg a mi munkásaink is nem érik el az amerikai vagy poroszországi munkabérek niveauját«. *Papp Dávid* daczára annak, hogy elismeri, miszerint a munkabér kérdése egymagában nem ok a kivándorlási mozgalom megfejtésére, mégis jónak látja az iparosokat és a mezőgazdákat így apostrofálni: »vagy megértik az urak az idők járását és ekkor a munkabérek három év alatt 50 százalékkal fognak felemelkedni, vagy nem értik meg és akkor 250 százalékkal fognak felemelkedni azért, mert nem lesz ember, mert ma is kevés a munkás, és akkor be fog következni egy olyan rettentő katasztrófa, a milyent a világ még nem látott.« A *magyar vasművek és gépgyárosok országos egyesülete* is az alacsony bérekben látja a kivándorlás egyik főokát. »A mai kedvező gazdasági helyzet mellett itt sok esetben lehet segíteni, ha a localis viszonyok tekintetbe vétele mellett, a minimalis bérek egyenlő niveaura emelkednének. Ha ez az egész vonalon történik meg, akkor az iparos versenyképessége társaival szemben nem csökken, bár tagadhatatlan, hogy a külföldi versenynyel szemben a mainál hátrányosabb helyzetbe jött«. A munkabérnek hasonló mesterséges megállapítása van *Lux Lajos* rózsahegygyárosnak indítványában, midőn ezt javasolja: »Amerika példájára be kell szüntetni a napszámban való dolgoztatást, ennek helyébe az accord- (szakmány) munkát kell érvényesíteni. Minden egyes iparág bizalmi férfiainak, az iparfelügyelőnek és a politikai hatóságnak közbenjöttével állapittassék meg az accordmunkára való átmenetel átszámítási kulcsa. Minimalis napszámul 3 korona veendő, mely az itteni körülmények között ellensúlyozni tudja

az amerikai egy dolláros munkabért«. A *hatvani cukorgyár* »a munkaidőnek folytonos megrövidítésére irányuló törekvés helyett, helyesebbnek találná magasabb munkabérekkel a munkaidőt lehetőleg kihasználni«. A munkabérek emelése ellen sok oldalról hozattak fel érvek, melyek legvelősebb kifejezőre találta *Vizaknai Antal* statisztikai aligazgató beszédében. Azzal az állítással szemben, hogy a munkabérek emelkedése a gyárosra, az iparosra nem hátrányos, mert nagyobb munkaeredményen jár a jobban fizetett munka, azzal felel: ez áll Angliára, de nem Magyarországra, »az utolsó három évben a munkabérek bizonyos iparágakban 30–40%-kal emelkedtek és ki mondaná azt, hogy a munkateljesítmény nem 30 százalékkal, de egyáltalában emelkedett? Nálunk ezek a törekvések, melyek a munkást és munkaadót nem összebékíteni hanem összetéveszteni igyekeznek, ezek mind arra irányulnak, hogy a munkás minél kevesebbet dolgozzék és ez a legnagyobb baj«.

e) Az élelmezés és általános *drágaság* a kivándorlás egyik főokául ismertetett el, és számos javaslat tétel a drágaság mérséklésére. A Gyáriparosok Országos Szövetsége *nagyvárad* *fiókjá* »az általános drágaság megszüntetésére a közigazgatás rendezését elsőrendű szükségletnek tartja«. A többi felszólalók a dolgot közelebbről nézik, így *Leviter Miksa* nagyvárad gyáros, a városi közigazgatás főfeladatának mondja az élelmiszerekkel való ellátás elősegítését. A Gyáriparosok Országos Szövetsége *debreczeni* fiókjának igazgatója *Szánthó Győző* javasolja, hogy »városokba és központokba irányuló élelmiszerforgalom tarifakedvezményekkel lényegesen megkönnyíttessék.« A temesvári fiók »a kenyér olcsóbbá tételét nagy gépüzemű kenyérgyárak létesítése által akarja elérni«. *Hieronimi* és mások »a hús olcsóbbá tételét a Balkán-államokkal való szerződés«, illetőleg a határoknak a vágómarha számára való megnyitása által, valamint nagy húsvágók felállítása által mondják lehetővé. A temesvári sörgyár azt a középkori intézményt említi föl, hogy »a vásárpiaç akkép szabályoztassék, hogy délelőtt 10 óráig csak magánfogyasztók és munkások vásárolhassanak«. *Kossányi J.* gyáros kívánja: »külön árúraktárak létesítendők, melyekből a munkások olcsó élelmiszerekkel ellátandók«. *Az Eczetgyárosok Országos Szövetkezete* »elsőrangú jelentőségűeknek tartja a nagyobb vállalatoknak mindazon intézkedéseit, melyek hivatva vannak az élelmi- és közszükségleti cikkek árhullámzásából a munkásokra háramló visszahatást ellensúlyozni. Általános szomorú tapasztalata minden vállalkozónak, hogy munkásai szombati hetibérének jó részét a korcsmáros krétája absorbeálja. Ha tehát munkásaink életszükséglete nagy részét u. m. lakást, élelmi- és ruházati cikkeket természetben kapják és ezeknek ellenértéke a bérbe beszámíttatik, akkor az egyes családok megélhetéséről eleve gondoskodva van«. A drágaság következményeinek mérséklésére egyébként társadalmi uton sokat lehetne tenni; a munkások fogyasztási szövetkezetekbe vonhatók és a munkás fogyasztási szövetkezetek számára egy központi bevásárlási szövetkezet létesítendő. A városok és főképp a főváros az élelmezés rendszeresítése érdekében átgondolt intézkedé-

seket tehetnek, szóval az összes tényezők közreműködése szükséges ezen, különben nemcsak a munkásokat sujtó fontos kérdés megoldásánál, a drágaság mérséklésénél.

S végül sok szó esett a *munkásjóléti intézményekről*. Több felszólaló hangoztatta azokat a nagy és szép munkásjóléti intézményeket, a melyeket a külföld s kivált Amerika a munkások érdekében megteremtett, és követelte, hogy gyárosaink és vállalataink hasonló intézményekkel siessenek a munkásokat az országhoz és az illető vállalathoz fűzni. Az Eczetgyárosok Országos Egyesülete kívánja, hogy »valahányszor egy czég ezentúl gyárat vagy ipartelepét kíván létesíteni, köteleztessék arra, hogy mindazon jóléti intézkedéseket honosítsa meg vállalatában, melyeket a kormány a modern viszonyok helyes mérlegelésével czélszerűnek és hasznosaknak tart«. A felszólalásokkal szemben Chorin az enquete elnöke utalt arra, hogy nálunk is igen szép intézmények állanak fenn, és hogy jóléti intézmények tekintetében sok vállalat nem áll hátrább a külföldi hasonló intézményekkel szemben.

Legnagyobb vitára adott alkalmat a Gyáriparosok Országos Szövetségének 5-ik kérdőpontja: *mennyiben mozdítaná elő a munkáshiány megszüntetését a munkások letelepítése vagy földhöz juttatása*. Hegedüs Loránt már abban az indítványban, melyet az enquete megtartása okából tett, a következő javaslattal lépett föl: »a sík vidékeken a hitbizományok megszüntetendők; a holt kéz birtokszerzési joga megszüntetendő; alapítványi birtokok állami kötvényekre cseréltessenek ki olyképpen, hogy az állam elővételi joga fentartatván ezen módon biztosíttassék, hogy csupán paraszt- és munkáscsaládok számára alkotassanak kisbirtokok«; kifejti, hogy »ez senkinek jogát nem bántja, ellenben a magyar népnek megadja a letelepedés lehetőségét és a magyar iparnak a fejlődés bizonyosságát«. Beszéde végén mondja, hogy ezen, benne hosszú tanulmányai alapján megérlelődött javaslata miatt »nagyon sok surlódásnak és nagyon sok, talán személyi támadásnak voltam és leszek kitéve. Erre azt felelem, hogy ezzel leszámoltam s azt a csekélységet, melylyel rendelkezem, t. i. a jövőmet szívesen fölteszem erre az egy kártyára: hogy Magyarország iparfejlesztés nélkül elpusztul és hogy Magyarország iparfejlesztésének országutja a kötött birtok fölbontásán át vezet«.

A felszólalások, melyek Hegedüs nézete ellen az enqueten elhangzottak ha többen nem is tagadták a magyar földbirtokpolitikának reformra szükséges voltát, lényegükben a következő alapokon történtek: *tagadták a szoros összefüggést a kivándorlás és a földbirtok kötött volta közt*; a kötött birtok földarabolását a mai közhangulat mellett nem tartják lehetőnek és e kívánság által az iparosság még jobban ellentétbe helyezkedik a mezőgazdasággal; ha elrendeltetnék is a kötött birtok parcellázása, keresztülvitele oly hosszú időt venne igénybe, hogy a kivándorlás baján, mely gyors orvoslást követel, nem segítene; a kötött birtok parcellázása mint ezt főkép Angolország példája mutatja, a kívánt eredményre — erős parasztság képzésére — nem vezet.

A felszólalók közül *Bernáth István* képviselő először utal arra, hogy teljes lehetetlenség, hogy a mostani bajokon a földbirtokpolitika megváltoztatásával sürgősen segíthessünk, ha tehát oda halad a Gyáriparosok szövetsége, hogy a kérdés sarkpontja az, hogy a birtokpolitikát kell megváltoztatni, akkor először is a nemzet nagy részével antipaticus álláspontot foglal el, másrészt pedig lehetetlenné teszi minden téren, hogy gyors sikereket érjen el. Angolországnál alig van feudálisabb szerkezetű ország és az ipar ott mégis fejlődött, s vajjon Csehországban nem a nagybirtokosok voltak-e lényeges tényezői a nagyipar fejlődésének? Igen, nálunk nem, mert a nagybirtokos és a kisbirtokos is örül, ha gazdaságát úgy tudja vinni, hogy megélhet. « Szerinte statisztikai adatokból oly hihetetlen összeomlást lehet konstatálni a magyar földbirtokos-osztálynak a milyent a világon nem tapasztalunk; ha a gyáriparosok szövetsége ezt az álláspontot (a kötött földbirtok mobilisatióját) akarja elfoglalni, akkor okvetlenül számolnia kellene ezekkel az ellenvetésekkel és számolnia kell azzal is, hogy tökéletesen hamis az az állítás, hogy Magyarországon nem lehetne földet szerezni. Sehol inkább a földbirtok mobilisálva nincs, mint Magyarországon. Szörnyű sok az eladó birtok, sokkal több, mint a mennyi az egészséges fejlődés érdekével megegyeztethető volna. Azon, hogy minden paraszt abban a faluban, a hol lakik, nem kap földbirtokot, azon segíteni nem lehet. Az iparnak abból, hogy minden paraszt földhöz jut, nem lesz semmi haszna, mert az a paraszt, a ki földhöz jut, földmives lesz, ebből az iparnak nem lesz semmi haszna, legalább directe nem. De talán, ha a paraszt nem is lesz gyárimunkás, de fiai közül lesznek gyárimunkások. »Ámde ha generációkra, ha az utódokra akarunk provideálni, ez talán bekövetkezhetnék, de nekünk sürgősen szükségünk van arra, hogy a bajok gyorsabban orvosoltassanak. « De ha fel is osztják a kötött és nagybirtokokat, azzal a paraszton nagyon keveset segítenek, mert a parasztok egy része ma még öröklött, tehát ingyen kapott birtokán sem tud megélni, és ha mindenféle adósságokkal terhelt birtokot adnának neki, azon még kevésbé tudna megélni. Angolország már husz esztendeje igyekszik új birtokpolitikát inaugurrálni, de nem sikerül. Azt mondják, alapvető és közvetlen oka a kivándorlásnak a magyarországi birtokrendszer, de »hisz ez a birtokrendszer talán nem tegnapról való, sem tegnapelőttről; csodálatos, hogy most lett az a birtokrendszer ennek egyedüli és kizárólagos oka. Ez korlátolt felfogás! « »Az értekezlet nem végez csümölcsöző munkát, ha bizonyos animositással megy neki a földbirtoknak, a mikor minden igaz magyar hazafi tudja, hogy nekünk a földbirtok stabilisálására rendkívüli nagy szükségünk van. «

Hieronymí azokat a törekvéseket, melyek a magyar földbirtokpolitika megváltoztatására irányulnak, nem akarja támadni, de utal arra, hogy Angolország husz éve fáradozik a kisbirtokok megteremtésében, óriási pénzáldozatokkal dolgozik és ma alig 5⁰/₀-ig oldotta meg azt a feladatot, a melyet maga elé tűzött. De a birtokmegosztás nincs is közvetlen kapcsolatban a kivándorlással. Az 1905. évi adatok szerint az önálló őstermelők (földtulaj-

donosok és bérlők) 1·7⁰/₀, a cselédek és napszámosok 1·6⁰/₀ vándorolt ki; »az a körülmény, hogy valakinek földbirtoka van, valami döntő befolyással arra, hogy ne vándoroljon ki, ninesen«. Példákat hoz fel. Küküllő vármegyében egy uradalmat parcelláztak; parasztok megvették a parcellákat, s azóta azokból a községekben, a hol addig nem ismerték a kivándorlást, nagy számban vándorolnak ki a parcellatulajdonosok, mert drágán vették és kimennek Amerikába, hogy ott a vételért megszerezzék. *Vincze-hidy Ernő* torontálmegyei főjegyző szerint »az idén 13.000 útlevelet adtunk ki, pedig a vármegyében a földbirtok 70⁰/₀-ka kicsiny és törpe birtok; daczára ennek a kivándorlás óriási nagy és kivándorolnak kisbirtokosok, sőt 60 holdas gazdák is, maga az a körülmény, hogy a paraszt földhöz jut, a kivándorlást megakasztani nem fogja.« *Laehne Hugó* képviselő sincsen ellene egy helyes földbirtokpolitikának, és a parcellázást és telepítést kizárólag állami feladatnak tekinti, de azért mégis következően apostrofálja Hegedüs terveit: »az az országút, mely a kötött birtokon visz keresztül és így apasztja a kivándorlást, nagyon rögzös és nagyon görbe lesz. E kivándorlási mizéria nagy baja az egész nemzetnek, iparosoknak és mezőgazdáknak egyaránt; kapcsoljunk ki ebből mindent, a mi disonanciát idézhet elő vagy legalább is annak látszatát keltheti, mintha a kivándorlás nagy baját jelszóul akarnók felhasználni és előtérbe tolni, hogy régi szerzett jogokat sértsünk. Ahhoz az országúthoz, melyet itt építeni akarunk, ne a nemzeti állam alapjaiból vegyük ki a köveket, és ne onnan robbantsuk azokat dynamittal; mert ha e kérdéseket a kivándorlási kérdéssel kapcsoljuk össze, akkor nem fogunk barátokat szerezni, akkor a gazdaosztályt, a mely pedig szintén, s még hozzá régebb idő óta, mint az iparosok foglalkozik e kérdéssel, egyáltalában el fogjuk idegeníteni magunktól.« *Leopold* és *Papp Dávid* mindketten a kötött birtokok megosztását elvben helyeslik, azonban utalnak arra, hogy azok a kötött birtokok, melyek intenzíve műveltetnek vagy fekvésüknél fogva ekkép művelhetők, országos közgazdasági szempontból igenis nagy birtokok alakjában maradjanak meg, s így a parcellázás nem minden áron, hanem okkal móddal eszköz-lendő. *Lázár Zoltán* pedig szükségesnek látja figyelmeztetni éppen az iparosságot arra: »mentől több munkást juttatnak földhöz, annál rosszabb lesz a gyáripar helyzete munkás tekintetében.« *Vargha Gyula*, az országos statisztikai hivatal igazgatója illusiót lát abban, hogy a kötött birtok mobilisatiója megszüntetné a kivándorlást. Felsorolja, hogy az összes termésterület 33⁰/₀-a kötött forgalmú birtok, de a művelési ágakat véve az erdő 63, a legelő 56, a szántóföld 10, a kert 8, a szőlő 3 és a rét 14⁰/₀-a esik kötött birtokra. A 2,274.000 hold szántóból közel 1,000.000 hold már ma lelkészi és tanítói illetmény földekre esik, tehát utóvégre kisbirtok jellegével bír. Helyenkint lehetnek bajok, melyeket éppen a kötöttbirtok szabaduló tételével kell orvosolni. De általános arcanumnak a kötött forgalmú birtokok szabaddá tételét nem lehet tekinteni.

A felszólalók közül sokan szívesen kitértek a kötött birtok szabaddá tételének általános kérdése elől és nem akartak szólni

a hitbizományok, az egyházi birtokok és az állami birtokok szabaddá tételéről, de annál nagyobb súlylyal érveltek a mellett, hogy a *községi nagy fekvőségek kisebb darabokban* művelő kezekbe kerüljenek. Így *Lévay Lajos* báró szerint »módot kell találni arra, hogy a nép olesón juthasson földhöz. Meg kell bolygatnunk a magyar földbirtokviszonyokat, a nélkül, hogy a hitbizományok vagy a holt kéz birtokaihoz nyulnánk s ez nem is olyan nehéz, ha figyelmünket reáirányítjuk a nagy községi birtokokra. A magyar Alföldnek éppen azon a részén, a hol legtöbb kötött nagybirtok van, fekszenek a legnagyobb községek és városok. Szeged városát körülveszi a Palavicini-féle közel 100.000 holdnyi, a Károlyi-féle közel 100.000 holdnyi és a csanádi káptalan és püspökség óriási kiterjedésű birtokai egyrészt, másrészt a kalocsai káptalan birtoka és egyéb nagy birtokok. Ehhez járul még, hogy Szeged városának magának is van 82.000 hold birtoka s ez a birtok hoz $\frac{5}{4}\%$ -ot, vagyis annyit, hogy abból a város még $7\frac{1}{2}$ millióra rugó adósságainak kamatait sem tudja fizetni. Ugyanaz áll Magyarországon 131 további községi nagybirtokra, többek közt Kecskemétre, Debreczenre és más nagy városokra is. Debreczennek 89.000, Kecskemétnek 49.000, Szabadkának 48.000, Zentának 27.000, Sopronnak 17.000 hold birtoka van. *Laehne Hugo* képviselő szintén a községek birtokainak parcellázása mellett nyilatkozik: »a községi és városi birtok rendszerint kellő szakértelem hiányával kezeltetik, a községeknek és városoknak kellő jövedelmet nem hoz, és így a községeken és városokon csak segítve lenne, ha parcelláztatnának, a mivel egyszersmind nagyon sok embert földhöz is lehetne juttatni.«

Természetes, hogy a felszólalók nagy része Hegedüs mellett is foglal állást és a *kötött birtokok, még pedig első sorban a hitbizományok és az egyházi javak mobilizálását*, még pedig a kivándorlás megszűnésének érdekében helyes eszköznek jellemezte. A sok közül különösen kiemeljük a következő megjegyzéseket. *Lázár Zoltán* kijelenti, »hogy a gazdasági cselédek és törpe birtokosok nagy tömegeinek lekötéséhez a kötött földterület felszabadítása, az egészséges alapon való parcellázás lényegesen hozzájárulhat.« A parcellázást azonban a magyarság érdekében kell irányítani »s ezért a telepítési műveletnek csak a szinmagyar vidékekre kell kiterjedniök. Nemzetiségi vidékeken egyenesen szükséges a nagy magyar birtokok fentartása, mert azok sikeresen küzdő várai a magyarságnak.« Javaslati szerint »hitbizományi birtokok alapítása ezentúl csak az ország nemzetiségi vidékein engedtessek meg; a már lekötött hitbizományi és holtkézbirtokok felszabadítása szinmagyar területeken esetreléte a törvényhozás külön kikérendő hozzájárulása mellett lehetővé teendő; ezt megelőzőleg azonban törvénybe iktatandók olyan intézkedések (birtokminimum, annak elidegeníthetlensége, otthon védelme stb.), melyek a kis- és törpebirtokok megvédésére hivatottak; a most folyamatban levő telepítési üzérkedés kormányrendelettel azonnal betiltandó és törvényhozási uton a parcellázás az állam működési körébe utalandó. *Uszkay Bálint*, Mezőtúr város főjegyzője felemliti, hogy Beregmegye

azon részén, hol a kivándorlás első ízben felütötte fejét, abban a községben, hol ő akkor jegyző volt, 2300 lélek élt 1300 hold területen; közel esett a gróf Schönborn-féle hitbizományi uradalomnak 6000 hold kitünő minőségű része; a gróf akkor a sík területen levő összes birtokát, 30—36.000 holdat haszonbérbe adta egy társasczégnek évi 10 koronával a holdját; a községhez eső 6000 holdért ajánltak a kisgazdák 40 korona haszonbért, de nem kapták meg, mert »nehéz volna az uradalomnak a haszonbérnek darabonkint való kezelése«; ma azon a vidéken alig van munkabíró ember, mind Amerikába költözött, holott ha csak haszonbér útján is földhöz jutottak volna, abból a faluból egyetlen ember sem hagyta volna el hazáját. »Jelenlegi lakóhelyén 90.000 hold a város határa, él rajta 25—26.000 lélek. Innen nem is vándorol ki senki az országból, mert a nép boldogulásának nem állja útját a nagy uradalom és a kötött birtok. Békésmegyének földje valóságos Kánaán és ott már felütötte fejét a kivándorlás, mert tele van a vármegye kötött birtokkal, melyek mindegyike örök akadály a nép boldogságának. Ha az ország térképét megnézzük, azt látjuk, hogy a kivándorlás azokon a vidékeken tömeges, a hol nagy uradalmak és kötött birtokok vannak; ebből a tényből pedig az következik, hogy ha a kivándorlást korlátozni akarjuk, meg kell akadályozni a nagyterjedelmű hitbizományoknak a sík területeken való létesítését és lehetővé kell tenni, hogy a termékeny kötött birtokhoz a nép hozzájusson. A kötött birtoknak az a része, mely ma a r. k. egyház kezén van, azzal a kötelezettséggel adományoztatott annak idején, hogy az adományozott birtok jövedelméből köteles a birlaló az ország hadügyi és kulturális szükségleteinek fedezésére. A hadügyi költségeket már rég magára vállalta az ország közönsége. Ha már most az állam az elemi népoktatás államosítása révén magára vállalja a kulturális költségeket is, nincs arra semmi jogczím, hogy azok a nagy birtokok azontúl is kötött birtokok és a r. k. egyház kezelése alatt maradjanak. Ezeknek a rengeteg földeknek fölparcellázása és kis- és közép-birtokká átalakítása, czéltudatos telepítési politika mellett ma meg sem állapítható mértékben csökkentené a kivándorlást és a föld árának kamatai alapul szolgálhatnának az ingyenes és nemzeti kötelező állami népoktatás megteremtésére.« *Komjáthy Béla* hasonlóképp a kötött birtok ellen szólt. »Mindnyájan egyetértünk, kik nem vagyunk hypocriták, hogy a nagybirtok a közszabadságokra mindig hátránnyal jár, a nagybirtok gazdaságilag mindig a kisemberek kizsákmányolására vezetett. Méltóztassanak nekem mondani egy nagybirtokot — akárhol, még kötött birtokot is — a mire a környezetében élők azt mondják, hogy az áldás! Azok mind ki vannak zsákmányolva, mert vagy ki kell vándorolniok, vagy éhen kell veszniök, ha annak az akaratára előtt meg nem hajolnak, a kinek a birtok a kezében van.«

A kérdőpontok közt nem szerepelt, de azért majdnem mindegyik felszólaló foglalkozott részint az Amerikába vándorolt magyarok visszaszállításával és főképp azzal a kérdéssel, mily szervezettel s mely intézkedésekkel lehetne a kivándorlásra buzditást ellensúlyozni.

A *visszaszállítást* illetőleg, a temesvári fiók ezt javasolja: »az állam béreljen egy hajót az Adria magyar tengerhajózási társaságnál, a mely hajónak ne legyen más tevékenysége, mint a hazába visszakivándorló egyéneket ingyen visszahozni és élelmezni. Az ilyen kivándorló, a ki egyszer ily módon jutott haza, még egyszer kivándorlási engedélyt semmi körülmények közt ne kapjon. A kibérelt hajónak »Vissza Magyarországra« legyen a neve. Feltételezhető, hogy az ilyen hajó évenként 10-szer fordul és 15 ezer embert visszahoz különösen akkor, ha arra a kintlevő hazafiak a consulatusok és a hírlapok, valamint az országban közzétett nyomtatványok útján figyelmeztetnek«. Több oldalról hangoztatott az a vélemény, hogy a visszatérésre egy hatalmas ösztön abban állana »ha bizonyos időn belül visszatérő hadkötelezetteknek kegyelem eszközöltetnék ki«. Az Eczetgyárosok Országos Egyesülete szerint a visszavándorlás szervesen összefügg a földszerzés kérdésével. Külföldről visszatérve honfitársaink földeiket, a melyeket potom áron voltak kénytelenek eladni, óriási áráért valóságos uzsorapénzért kénytelenek visszavásárolni. Ezen kérdés megoldásánál (az egyesület által szükségesnek talált kivándorlási) bankvállalat hazai ága esetleg a magyar kormány, birtokok megvásárlásával parcellázás útján segíthet. Módot kell a visszavándorló népnek nyújtani arra, hogy jutányosan földhöz és házi állatokhoz jusson. Ha tehát a magyar honos egyén megtakarított pénzével hazatérni kívánna, úgy pénzeért a tervezett bank közvetítésével földet és az állami állat- vagy egyéb állományból jó minőségű lovat, marhát, birkát és egyéb házi állatot kell rendelkezésére bocsátani. A meny nyiben a szükséges pénzüsszeg csak részben állana rendelkezésére, úgy az állam érdekeinek teljes megóvása mellett, bizonyos annuitás útján volna a felesleg törlesztendő«.

Bernát István országgyűlési képviselő a visszavándorlási kérdést nagy óvatossággal mondja tárgyalandónak, nehogy Amerika a tervbe vett módozatokat meghiusítsa.

Sokkal nagyobb jelentőségűek azok a felszólalások, melyek *a kivándorlási láz csillapítására szóba kerültek*. Többen jutalomban kívánnák részesíteni az olyan községi jegyzőket, kiknek környezetében a kivándorlás csökken; ezzel szemben mások ezt nem tartják célra vezetőnek, »mert a kivándorlók csökkenése sokszor semmi összefüggésben sincsen a jegyző tevékenységével; ellenben legsúlyosabb fegyelmi büntetés alá vonandók mindazon közhivatalnokok, a kik a kivándorlást elősegítik«. A Gyáriparosok Országos Szövetsége temesvári fiókja »ismertetni kívánja nyomtatványban azt a statisztikát, mely kimutatná, hogy a kivándorlók közül hány ember hal el odakünn a nehéz munka következtében, hányan betegségben, hányan nyomorban? az ilyen kimutatásokat a kormány különböző nyelven terjessze olyan vidékeken, a hol a kivándorlás nagy mértéket ölt«.

Az Országos Iparegyesülethez beérkezett vélemények szerint: »szükséges a nép felvilágosítása főleg oly értelemben, hogy a kivándorlóknak mily sok viszontagságon kell keresztül mennie, mennyit kell szenvedni és nélkülözni, míg keresethez jutnak és végül, hogyha itthon úgy akarnának dolgozni, mint Amerikában, idehaza is fényes existenciát biztosíthatnának maguknak«.

Hieronymi is sajnálja, hogy ebben az irányban kevés történik; szerinte a kivándorlási törvény intentiói közé tartozik: »a kivándorlók felvilágosítása azokról a viszonyokról, a melyek reá Amerikában várnak. A törvény szerint a kivándorlási meghatalmazottaknak volna ez a kötelessége. Tudomásom szerint azonban vajmi kevés történt ebben a tekintetben s azt hiszem kötelességünk az illetékes tényezőket erre a körülményre figyelmeztetni. De kötelességünk nagy gondot fordítani az összeköttetésre a kivándoroltak és a haza között. Ez nem tisztán humanismus kérdése, mert ha az összeköttetés fenn fog állani, akkor a visszavándorlók száma tetemesen szaporodni fog: kívánatos, hogy a consulátusok száma szaporittassék és nevezetesen oly helyeken, a hol nagyobb számban csoportosulnak a magyar kivándorlók, consulátusok létesíttessenek, követnünk kellene azt a példát, melyet Olaszország adott, hogy t. i. Amerikában bankot alapított; egy ilyen bank a kivándorlóknak mindenféle tanácscsal szolgál s egyébként is támogatására van; gondoskodik róla, hogy a kivándorlók megtakarított pénze olcsón és biztosan jusson hazájukba, utba igazítja őket, megismerteti az ottani viszonyokkal stb«.

Csetei Herzog Péter báró vetette fel elsőnek az eszmét, hogy a kivándorlás elleni mozgalom ne csak hivatalos uton történjék, hanem »társadalmi uton is abban az irányban, hogy egyesületet létesítsünk a közmívelődési egyesületek mintájára, a mely közreműködnék a többi factorokkal abban, hogy a kivándorlást megakadályozza oly módon, hogy felvilágosítást nyújtson, röpiratokat intézzen, praemiumokat adjon különösen jegyzőknek, a kik a kivándorlás visszaszorítása és a nép felvilágosítása terén sikerrel működnek. Azonfelül a visszavándorlás céljait is mozditná elő ez az egyesület s bocsássa a visszavándorlóknak esetleg rendelkezésére a szükséges anyagi eszközöket«. Ugyanezt az eszmét fejtegette kissé bővebben Laehne Hugó képviselő, ő arra kérte a Gyáriparosok Országos Szövetségét »létesítsen egy kivándorlási vagy visszavándorlási hazafias ligát, szóval egy egyesületet, a mely állandóan foglalkozik a kivándorlással és a visszavándorlással társadalmi uton. A gazdasági és ipartársadalmi vezető testületek létesítsenek egy ilyen ligát, a mely azután értelmes embereket tart, a kik figyelemmel kísérik a kivándorlóknak sorsát, a kik a borzasztó és rettentő példákat leírják, azokat haza küldik és itt terjesztik. Szóval a csábitással szemben ellen-agitációval kell dolgozni. Gondoskodni kell arról is, hogy a visszavándorlók, ha visszajönnek, munkát kapjanak, még pedig természetüknek megfelelő munkát; ha iparos-munkás volt, iparos-munkát kapjon az illető, ha mezőgazdasági munkás, földesket; és ezzel a törekvéssel már karöltve kellene működnie az államnak«.

Végig haladva a Gyáriparosok Országos Szövetsége által rendezett enquête részletein, örömmel állapíthatjuk meg, hogy *azon komoly munka és komoly szándék lengett* át elejétől végig és ha a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke azt az ígéretét, »hogy a felvetett eszmék egyike sem fog nyomtalanul elenyészni, mert gondoskodunk arról, hogy az összes beszédek kiadassanak és a kormány, a törvényhozás, szóval minden illetékes factor körében

terjesztessenek», beváltja és ha az a központ megteremtetik, »melynek feladatává tesszük a kivándorlási kérdésnek folytonos ébrentartását és azt, hogy irányítólag hasson a társadalomra»: akkor a kivándorlási ügy folyton ébren tartatik és talán kilátás van reá, hogy évek során át folytatott munkálkodás után a kivándorlás lassan-lassan meg fog szünni és közgazdaságunk ismét rendes mederbe fog jutni.

Lehetetlen ezen enquête tárgyalásainak elolvasása után Chorin felfogását nem osztani, ki záró beszédét így kezdé: »Sötét kép tárul fel előttünk társadalmi, közgazdasági és pénzügyi viszonyainkat illetőleg; de annak a kritikának, a mely közállapotainkról felhangzott, nem az volt célja, hogy a nemzetet lehangolja, hanem ellenkezőleg, hogy felköltse azt a meggyőződést, hogy itt komolyan cselekedni kell, az a célja, hogy felköltse nemzetünkben a tetterőt s mindnyájunkat lelkesít a remény, hogy ez a nemzet, a mely oly nagy veszélyeket és csapásokat állott ki, ezt a veszedelmet is képes lesz elhárítani.« Ebben a mondatban meg van jelölve az út, a mely abban áll, hogy *az összes nemzetnek erős munkájára van szükség, hogy a kivándorlás baja megszűnjék*; az enquête csak kijelölte az utat, melyen sokáig haladni kell, különben célhoz nem jutunk. *Az enquête maga csak szóbeszéd, ha utána erős társadalmi és állami munka nem következik, hiába volt megtartva.* Mert ismét Chorin szavaival élve: »az összes elhangzott beszédekből meg lehet állapítani azt a meggyőződést, hogy céltudatos sociálpolitikai actio, adótörvényeink gyökeres reformja és közigazgatási állapotaink alapos revíziója nélkül a nemzetünk széles rétegében lappangó elégtelenség megszűnni nem fog;« már pedig sociálpolitikai, pénzügyi és közigazgatási reform az ország összes tényezőinek állandó és folytonos munkálkodását követeli.

Fájdalom, nálunk nagyon sokat *bizakodunk az államban és nagyon keveset teszünk saját magunk*, főképp társadalmi uton. Nincs ország a világon, melyben annyi volna az egyesület mint nálunk, tehát igazságtalannak látszik a vád, a melyet a magyar társadalom ellen felhoztunk; csak hogy nincs azután ország a világon, a hol az egyesületek (egyesek kivételével) oly keveset törődnének céljaik megvalósításával, mint nálunk, s az épen bajunk. Egyesület egyesület után keletkezik, de az egyesületek élete rendszerint nagyon meddő munkában folyik. Pedig, ha a kivándorlás ügyében a fősulyt nem fektetjük a társadalmi tevékenységre és itt is mindent az államtól várunk, a baj nem fog mulni.

Tagadhatlan, *az állam közreműködése is szükséges*, s itt első sorban a *pénzügyi téren* sok a teendő. A kivándorlás egyik főoka: a megélhetés nehézsége és e részben rossz adórendszerünk sok tekintetben sujtja a kisembert. A munkások és a kisemberek egyenes adóit meg kell szüntetni; s ezért csak örömmel vehetjük a pénzügyministernek közvetlenül az enquête megtartása után beterjesztett azon adójavaslatát, melylyel a II. osztályú kereseti adót a 10 korona adóalappal bíróknál megszüntetni, s a többiekre is leszállítani fogja; de sajnáljuk, hogy egyuttal nem terjesztette ki figyelmét az I. osztályú kereseti adóra is; mert a kis existenciákat s főképp a munkásokat és az iparosságot ez az adó is nyomja. Pénzügyi téren különben sok a teendő

és főkép a fogyasztási adóknál ép a kivándorlás megakadályozása czéljából kell reformokat csinálni. A húsfogyasztási adó, a sör és czukor adó mind átalakításra várnak. Maga a községi adózás legjobban súlyosodik a kisemberre; de ha az egyenes adók nagy reformjával kapcsolják össze mindezeket a kérdéseket, alig érünk czélt. *Novelláris intézkedések és pedig minél gyorsabbak szükségesek.*

Törvényhozási intézkedések szükségesek a *munkáskérdés* körül is. Igaz e részben legtöbb végzendő a társadalmi uton; a munkás és a munkaadó közt létre kell jönnie az ipari békének; a harc, mely hosszú időn át dúl nem használ sem a munkásoknak, sem a munkaadóknak, árt pedig a közgazdaságnak. Az a pótolhatlan kár, mely az által érte a magyar közgazdaságot, hogy ép akkor, mikor lendületes fejlődésre kínálkozik alkalom és régi gyárak kibővíülhettek és számos új keletkezhettek volna: egyik legnagyobb baj, mely a folytonos sztrájkok eredménye; a munkáskérdés rendezetlensége gyors orvoslást igényel. A társadalom, mely leginkább van hivatva a béke helyreállítására, azonban nehezen haladhat, *ha a törvényhozás és a kormány azt a kapkodó politikát abba nem hagyja, melylyel ma a munkásügyet kezeli.* Tisztázni kell a coálitio jogának mivoltát; tudni kell mikép mérkőzhetik a két párt egymással, miben támogatja a törvény a két párt egyezkedési kísérleteit, esetleg a collectiv szerződéseket, szóval meg kell adni a két párt által megteremthető béke hátterét. Az ipari társadalomnak feladata mindaddig meg nem nyugodni, míg végre rá nem bírja a kormányt és törvényhozást, hogy a munkásügy békés megoldásához a törvényes előfeltételeket meg nem teremtik. Addig is azonban *legalább oly modus vivendi létesítendő társadalmi uton*, mely a folytonos sztrájkolást megszünteti; fegyverszünetet kell létrehozni, hogy tartama alatt a végleges béke létrejöhessen. S itt a Gyáriparosok Országos Szövetségének az Országos Iparegyesülettel karöltve jutott a föladat minél előbb és minél erélyesebben föllépni, hogy főkép a fővárosban és a socialisták vezéreinek az örökös harcra való törekvés ellen találjon gyógyszert. A munkások föltétlen megadása nem lehet kiindulási pont a tárgyalásoknál; kölcsönös engedékenység mindkét részről vezethet csak czélhoz; és ha őszinte szándékkal fogunk hozzá a felek kibékítéséhez: lehetetlen, hogy a zilált viszonyok továbbra is oly ridegek maradjanak.

Sok szó esett a kivándorlási törvény, a Cunard-line szerződése és az utlevél ügye körül és e részben erélyes törvényhozási és kormány intézkedések követeltettek. Nálunk szokás törvényeket hozni, de ritkán szokták egyáltalában, s főkép abban a szellemben végrehajtani a törvényt, melyben az létrejött. Így vagyunk ezekkel a törvényekkel is. Ha intézkedéseit érvényesítik, az a sok panasz, mely az enquêten elhangzott, nem fakadt volna. De különben, ha valamiben, itt nem használ a törvény szigora. Minél szigorubbak az intézkedések, annál jobban burjánzik fel *a titkos csábítás és ügynökösködés*, a mely pedig a kivándorlásnak legnagyobb baja. A legnagyobb szigor sem fogja meggátolni, hogy a Brémában, Hamburgban vagy akár Bécsben működő kivándorlási ügynökségek posta utján küldjék a kíván-

dorlásra való csábító iratokat, felvilágosításokat, hajójegyeket stb. és a titokban működő ügynökségeket nem fogja megtalálni a magyar törvény büntető karja. *Minél nyittabban működik a kivándorlási ügynök,* annál könnyebben lehet ellenőrizni tevékenységét; és ha a kormánynak kötelességévé teszi a törvény, hogy a kivándorlást bizonyos irány (Fiume) felé terelje, és egy oly erős vállalatot tudott megnyerni e célra, milyen a Cunard, akkor gondoskodni kell arról is, hogy e vállalat az országban megbizottakkal is birjon; mert különben a kivándorlók a titkos ügynökségek martalékai lesznek és az állam által kívánt utirányban nem fognak utazni, ellenőrzése alatt nem lesznek. Ugyancsak így vagyunk az utlevél ügygyel is; az az óhaj, mely annyira hangsúlyoztatott az enquêten, hogy az utlevélügy központosítottassék a belügyministeriumban, azaz utlevelet csak a belügyminister adjon és ne mint azt az 1903 : VI. t.-cz. mondja a törvényhatóságok is: ismét csak arra fog vezetni, hogy az utlevél nélküli kivándorlást — tehát az ellenőrzés nélkülit — fogja gyorsítani. Rendőri intézkedésekkel e téren egyáltalában nagyon keveset lehet elérni, sőt majdnem azt lehet mondani, hogy a rendőri szigor még fokozza a bajt, a kivándorlást. *Itt a fennálló törvényeken nem kell módosítani, csak okossággal értelemmel és erélylyel kell őket végrehajtani.*

A kormány teendői közé tartozik az általában óhajtott erélyesebb *iparfejlesztés*; csak hogy ezt gátolja éppen a kivándolás folytán folyvást nagyobbodó munkáshiány. Munkások nélkül nem csak nem lehet új vállalatokat teremteni, hanem pangásra utaltatnak még a meglevők is. Ha tehát iparfejlesztésről kívánnak szólni, első sorban a munkáshiányon kell segíteni, a kivándorlás ellen kell küzdeni.

A *földbirtok megkötöttsége* ellen felhangzó kívánságok engem meglehetősen hidegen hagytak. Nem azért, mintha a kötött birtok szabaddá tételét és jó birtokpolitikát nem tartanám szükségesnek; hanem főképp azért, mert a mai zilált politikai és közgazdasági viszonyok közt legparányibb reményem sincsen, hogy ezzel a kérdéssel ma komolyan foglalkozni merne a kormány; oly ellentétek állanak e téren fönn a kormány kebelében, ép úgy mint a közgazdaság és a politika számos tényezői közt, melyek célravezető eredményre nem vezethetnek. Mióta a parlamentáris élet 1867-ben megújult, állandó napikérdést képezett egy nagyon fontos földbirtokkérdés, a telepítés ügye: és milyen eredményt mutat fel az elmúlt negyven év!! Szép az a lelkes felbuzdulás, melylyel Hegedüs Loránt a dolog mellett kardoskodik: ámde ez a kérdés lesz valószínűleg az, mely az enquêten fölvetett javaslatok közt legkésőbb fog tárgyalás alá vétetni; mert egyelőre a törvényhozás nagy többsége ezt a kérdést noli me tangere-nek tekinti.

A kormány és törvényhozás működése kellene a folyton növekedő *drágaság mérséklésére is*; a vámpolitika hatása sok tekintetben erősen kiérzik a drágaság fokozásából; a Balkán-államokkal szemben elfoglalt állatvédekezési rendszabályok a hús megdrágulását nagyban elősegítik. De itt se várjunk gyors fordulatot. A *drágaság elleni küzdelem is társadalmi uton veendő fel.* Rendszert kell teremteni arra, hogy a gyárimunkások

mint fogyasztók a nagybanvásárlás előnyeiben részesüljenek. A gyárosok, vállalatok és munkaadók kötelessége a munkásokat e tekintetben a drágaság veszélyei ellen megóvni; olcsó és jó élelmiszerek, fűtőanyag, ruházat és főképp lakás biztosítandó kellő szervezettek útján. A gyárosok és iparosok országos egyesületei számára itt tág tér nyílik a tevékenységre és ha e részben a Hangyával érintkezésbe lépnek, talán gyorsabban érnek célra, mintha a kormány és a törvényhozástól követelik a különben megokolt intézkedéseket.

Ugyanezt kell mondani a *munkásjóléti intézmények* fogalma alá eső ügyekről. Arról, hogy a törvényhozás a munkásbiztosításnak még hiányzó két ágazatát az *aggkor és munkanélküliség* ellen való segítséget mielőbb rendezze, egyelőre szó sem lehet. A betegsegély és balesetbiztosításról szóló most életbelépő törvény hatását és működési sikerét kell bevárni, míg e téren csak egy lépéssel is tovább haladnánk. Ugyis attól kell tartani, hogy e törvény az életben nem fog oly simán beválni, a miként az ki volt gondolva és a tulságos központosítás, meg a munkások és munkaadók képzelt paritásos együttműködése szép illúzió, mely a valóságban előnyöket alig fog teremni. Egyéb jóléti intézményekre — jó lakások, közös éttermek, fürdők, kórházak, casinók, mulatók, könyvtárak stb. — első sorban ismét a társadalmi tevékenységet fogják igénybe venni s itt ismét a vezető egyesületek lesznek hivatva kész tervekkel föllépni, és a gyárat és nagyobb vállalatokat ösztönözni arra, hogy közreműködjenek munkásaik jólétének és megelégedettségének fokozására.

És mindezeknek előfeltétele az, hogy a kivándorlási árfolyam visszaszorítsa, hogy legyen az országban munkás a mezőgazdaságban ép úgy, mint az iparban, hogy megtartsák az országban az az elem, mely most az új világban keres boldogulást. És e célra ismét első sorban a társadalom van hivatva erőteljes actióra, mert az állam eddig erre gyöngének, erőtlennek, tehetetlennek bizonyult. Szép és helyes eszme az, a melyet az enquêten megbeszéltek, hogy a kivándorlási ügy helyes mederbe szorítására, illetőleg a kivándorlás meggátolására és a visszavándorlás előmozdítására az érdekelt egyesületekből *egy központi testület alakítsassék*, mely állandó tevékenységét a kivándorlásra fordítaná. De ne legyen ez a központ talán megint egy új egyesület, ne szaporítsuk az egyesületek számát és ne fecséröljük el a kínálkozó anyagi és szellemi erőt új szervezetekkel. A Gyáriparosok Országos Szövetsége, mint a megtartott enquête vezetője, álljon élére az ügynek, hívja fel a rokon egyesületeket (gazdaságiakat ép úgy, mint az ipariakat és közművelődésieket) alakítsa egy központot, melynek irodáját a Gyáriparosok Országos Szövetsége fogja irodájában nyújtani; és a központ fogja a benne képviselt egyesületek segítségével a vidéki hálózatot megteremteni, fog a baj helyére megbizottakat küldeni, fogja Amerikában a visszavándorlási actiót kezdeményezni, fog a kormány és a törvényhatóságok számára dolgozni s őket a szükséges közreműködésre felszólítani. Szóval ez lesz az a szerv, mely sikerrel szembe száll a most meglevő és folyton fokozódó bajokkal. Ha a Gyáriparosok Országos Szövetségének sikerül ezt a központot megalakítani és vezetni, akkor az általa rendezett enquête a legszebb gyümölcset termi.

Mattekovits Sándor.

A bajorországi ipar munkásjóléti intézményei.

A legutóbbi évtizedben rendezett általános, vagy különleges ipari kiállításokon tág teret foglaltak el a szociális jóléti intézmények. Az állam, a községek és egyesületek mellett egyes jelentékenyebb ipari vállalatok munkaadói statisztikai táblázatokkal, grafikonokkal, képekkel és modellekkel tették szemléltetővé a munkásosztályról való gondoskodásukat. A közelmultból csak az 1902. évben Düsseldorfban tartott ipari és művészeti kiállításra (Industrie-, Gewerbe- und Kunstausstellung) utalok, hol általános figyelmet keltettek a rajna-westfaliai ipar munkásjóléti intézményei.

A mult év május havában Nürnbergben rendezett hasonló kiállítás pedig a bajor ipar munkásjóléti intézményeit mutatta be. A kiállítás ezen részének rendezését a müncheni Museum für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen — mely időközben »Königliches Bayerisches Arbeiter-Museum« czimmal új szervezetet nyert, — vállalta magára, s ennek gyűjteményei képezték a kiállítás alapját.

Ez a kiállítás szolgáltatott alkalmat a bajor ipar munkásjóléti intézményeinek összeírására. Az adatgyűjtést a bajorországi statisztikai hivatal végezte, egy külön e célra kidolgozott kérdőív útján. A kérdőív megszerkesztése, a munkásvédelmi intézmény tág és határozatlan fogalmát tekintve, némi nehézségekkel járt. Az elmélet szerint a munkásjóléti intézmény fogalmának egyik lényeges eleme, hogy a munkaadó munkásainak jólétéről való gondoskodást önczélnek tekintse.¹⁾ Ily szigorú mértéket azonban a gyakorlatban alkalmazni nem lehet, mert a munkásjóléti intézmények alkotásának célja a legtöbb esetben nem igen ismerhető fel. A bajor statisztikai hivatal ennél fogva ép úgy, mint az osztrák Arbeitsstatistisches Amt az osztrák ipar munkásjóléti intézményeinek 1899. évi összeírásánál,²⁾ számba vette mindazon berendezéseket, melyek a munkások gazdasági és szociális helyzetének előmozdítására alkalmasak,

¹⁾ Flesch, *Wohlfahrtseinrichtungen für Arbeiter und deren Familien.* Jena 1904. 1. k. 1.

²⁾ *Die Wohlfahrts-Einrichtungen der Arbeitgeber zu Gunsten ihrer Angestellten und Arbeiter in Österreich.* Herausgegeben von k. k. Arbeitsstatistischem Amt in Handelsministerium. II. Teil. *Wohlfahrts-Einrichtungen der gewerblichen und Handelsbetriebe.* Wien 1904. — A munka ismertetését l. *Közgazdasági Szemle* 1904. 32. k. 724. l.

tekintet nélkül arra, hogy a munkaadó részéről az alkalmazottak helyzetének javítása volt-e a főczél és hogy a munkások az intézményben tényleg munkásjóléti intézményt látnak-e, vagy sem.

Figyelembe kellett továbbá venni az alkalmi okokat, melyek az egyes munkásjóléti intézmények létesítésére vezettek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a munkaadó szolgáltatása csak az esetben bír a munkásjóléti intézmény jellegével, ha az a munkaadó szabad elhatározásából, tehát törvényes kényszer nélkül jött létre.¹⁾ Nem tekinthető például munkásjóléti intézménynek némely ipartelep fürdőberendezése, ha ezt törvényes jogszabály kötelezőleg elrendeli. A német birodalmi ipartörvény (Gewerbeordnung 120. §-ának) felhatalmazása alapján a szövetségtanács határozatából kibocsátott rendeletek az ólomfesték és alkali-kromát-gyárakra, a könyvnyomdákra és betüöntődékre, továbbá az állati szörneműeket feldolgozó ipartelepekre teszik kötelezővé a fürdőberendezést. Az ily berendezések tehát semmi esetre sem mehetnek munkásjóléti intézmények számába, de esetleg azzá válhatnak, ha a munkásoknak a törvényes követelményen túlmenő kényelmet vagy előnyt (ha például az ipartelep fürdőjét a munkások családtagjai is igénybe vehetik stb.) nyújtanak. Mellőzni kellett továbbá egyes telepek oly üzemtechnikai berendezéseit is, melyek az üzemekkel járó és a munkások egészségét különös mérvben veszélyeztető káros következmények elhárítására szolgálnak. Ha általában törvényes kényszeren alapuló ily berendezések tekintetében egyes munkaadók szabad elhatározásukból, nagy áldozatok árán jelentékenyket is alkottak, például egy költséges, a törvényes kivánalmat messze meghaladó szellőztető berendezést, ugy ezt még mindig nem lehet munkásjóléti intézménynek minősíteni, minthogy végső elemzésben a berendezés létesítésének mégis csak a törvény rendelkezése szolgált indokul.

A szabad elhatározás momentumát egyes munkásjóléti intézmények létesítésénél néha külső okok is befolyásolják. Így a legújabb időben a Németbirodalomban a munkaadók és munkások között létrejött kollektív szerződések, az úgynevezett tarifaegyezmények, igen gyakran bizonyos, inkább munkásjóléti jelleggel bíró munkásvédelmi berendezéseket kötnek ki.

A bajorországi munkások és munkaadók között a legutóbbi időben kötött tarifaegyezmények leginkább a következő feltételeket tartalmazzák: korpótlék, hosszabb szabadságidő engedélyezése rendszeres munkabérrel, magasabb betegpénz, mint a mennyit a betegsegélyezési törvény előir, a hadgyakorlatokra bevonult munkások segélyezése, s legsűrűbben a szállásbérpótlék. A munkások továbbá a tarifaegyezményekben igen gyakran a munkaadó kötelezettségét szabályozzák a német polgári törvénykönyvben (616. §.) is érintett azon esetre, ha a szolgálatra kötelezett valamely személyében rejlő ok miatt, saját hibáján kívül aránylag nem huzamos időn át (für eine verhältnismässig nicht erhebliche Zeit) a szolgálat teljesítésében akadályozva van. A német polgári törvénykönyv ily esetben a szolgálá-

¹⁾ Flesch i. m. 4. l.

latra kötelezettnek a munkabérre való igényét biztosítja ugyan, de a rendelkezés oly általánosságban van tartva, hogy szociálpolitikai jelentősége alig van. A kulmbachi sörgyárosok és munkások között létrejött tarifaegyezmény mindezekon kívül még a munkaadók részéről létesítendő fürdőberendezések iránt is intézkedik.

A bajor statisztikai hivatal által e szempontok figyelembe vételével kidolgozott kérdőív megszerkesztésénél az osztrák Arbeitsstatistisches Amt említett adatgyűjtése alkalmával használt kérdőív szolgált mintául. A bajorországi kérdőív is tizenkét csoportra különítette el a munkásjóléti intézményeket. A csoportosítás alapjául szolgált a bérfizetés (jutalomrendszer, nyereségosztalék, drágasági pótlék stb.); a munkaidő (fiatalkori s női munkásoknak a törvény rendelkezésein túlmenőleg nyújtott kedvezmény a munkaidő tekintetében, szabadságolás); a munkaadó és munkásai közötti szerződéses viszony (munkásválasztmányok); a takarékos és előlegintézmények (kivételes kamatláb, takarékosági jutalom, olcsó kölcsön stb.); a segélyintézmények (munkások özvegyeinek, árváinak segélyezése, munkanélküli segély, a katonai gyakorlatokra bevonuló munkások családjának segélyezése); a munkások táplálkozása és életmódja (fogyasztási egyletek, a munkások ellátása élelmiszerekkel, tüzelőanyaggal önköltségi áron, étkező helyiség, földhaszonélvezet); a lakásügy (munkáslakások, könnyítések telekszerzésnél és házépítésnél, szállásbérpótlék, könnyítések a munkásoknak lakásuktól az ipartelep helyére való szállítása tekintetében); a munkásegészségügy (üdülőintézetek, gyermekágyas nőknek a betegsegélyezési törvény határozmányait meghaladó mérvben való segélyezése, fürdő- és uszodaberendezések, tornaterem, mosókonyha a fehérenemű tisztítására, gyári kertek és játszóhelyek); a felnőtt munkások szellemi és erkölcsi nevelése (templom, gyári lelkész, gyári istentisztelet, könyvtár, olvasóterem, tanulságos felolvasások, dalárda, hangverseny, színházi előadások, társas kirándulások); gyermekek és fiatalkori munkások oktatása (bölcsoede, óvoda, gyári iskola, továbbképző tanfolyamok, háztartási, főző- és varróiskola stb.), végül a tizenkettedik csoportba egyéb, az előbbi pontok szerint nem osztályozható munkásjóléti intézmények tartoznak. A kérdőív végül nyilatkozatot kér a munkaadóktól arra nézve, mily mérvben veszik a munkások az egyes munkásjóléti intézményeket igénybe, mily hatást gyakorolnak azok a munkaadó és munkás közötti viszony alakulására és végül arra nézve, hogy a kevésbbé ismert, inkább csak kísérletképen alkotott munkásjóléti intézmények mennyiben válnak be a gyakorlatban.

Az adatgyűjtésnél általában csak oly üzemek részesültek figyelemben, melyek rendszerint ötvennél több munkást foglalkoztatnak, ennél kisebb üzemek csak az esetben, ha a kérdőívek szétküldésével megbízott közigazgatási hatóságok tudomása szerint ez üzemek valamelyike jelentékeny munkásvédelmi intézménnyel rendelkezik. A számlálást 1905 évi május havában hajtották végre. Ez időben Bajorországban 1.622 oly ipartelep volt üzemben, melyekben rendszeren több mint ötven munkás van alkalmazva. Hozzávéve az előbb jelzett kisebb üzemeket, összesen

1.985 kérdőív küldetett szét és 1.496 érkezett megfelelő adatokkal kitöltve vissza. Ezek közül 966 kérdőív adatai kerültek feldolgozás alá, úgy, hogy e munka ugyanannyi üzembről és azok munkásjóléti intézményeiről számol be. Az adatgyűjtés teljessége tehát, az üzemek számát tekintve, kifogástalan.

Ennek az adatgyűjtésnek az eredményét a bajor statisztikai hivatal, egy emlékiratban¹⁾ tette közzé, mely a nürnbergi kiállításon bemutatott anyaghoz mintegy magyarázó szövegül szolgált.

A munkásjóléti intézmények megítélése szempontjából nagy jelentőség jut az egyes üzemekben alkalmazott munkások számának. A munkásjóléti intézmények némely neme általában csak népesebb üzemekben létesíthető. Éppen ezért már az adatgyűjtés is túlnyomórészt csak a legalább ötven munkást foglalkoztató üzemekre szorítkozott. A számba vett 966 üzemből együttesen 212.253 munkás volt alkalmazva. Ez üzemeknek valamivel több mint tizedrésze egyenként ötvennél kevesebb munkással dolgozik, több mint kétharmad részében azonban a rendes munkáslétszám meghaladta a kétszázat. Harmincz üzemnek egyenként ezernél több munkása volt, ezek közül az egyik (Badische Anilin- und Sodafabrik, Ludwigshafen) 7.270 munkást, egy másik pedig (Siemens-Schuckertwerke, Nürnberg) 4.035 munkást foglalkoztatott.

A mi a 966 üzemnek az egyes iparcsoportok szerint való megoszlását illeti, első helyet a kő- és földipar foglalja el 187 üzemmel (30.346 munkással). A munkáslétszám tekintetében első helyre a textilipar kerül, mely csak 127 üzemmel van ugyan képviselve, de ezek 44.825 munkást foglalkoztatnak. Egyébként az egyes munkásjóléti intézmények jelentőségét tekintve, szintén a textilipar említendő első helyen. Az építő iparban, ez iparban általában foglalkoztatott munkások nagy számának arányában, a legkevesebb munkásjóléti intézmény található, a mely jelenség különben abban leli természetes magyarázatát, hogy ez iparban a munkások gyakori változása miatt munkaadó és munkás között szorosabb viszony nem fejlődhetik.

A munkások száma mellett a munkások neme és kora is jelentékeny szerepet játszik a munkásjóléti berendezéseknél. A számba vett 966 üzemből alkalmazott 212.253 munkás közül 154.109 férfi, s 58.144 nő volt. A női nem igen csekély számban van képviselve a gépiparban, az építőiparban s a közlekedési iparban, ellenben aránylag nagy számú női munkás dolgozik a fémiparban, a papíriparban, az élelmezési iparban, a sokszorosító iparban és a ruházatiparban; a textiliparban pedig a női munkások száma meghaladja a férfi munkásokét (25.075 női munkás és 19.750 férfimunkás).

A 212.253 munkás közül 14.405 tizenhat esztendőnél fiatalabb volt. A legtöbb fiatalkori munkás a textiliparban található.

A 966 üzem túlnyomó részében a munkásjóléti intézmények a bérfizetés, a segélyezés és a táplálkozás tekintetében könnyi-

¹⁾ *Die Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen in bayerischen Fabriken und grösseren Gewerbebetrieben.* Denkschrift bearbeitet und herausgegeben im Auftrage des K. Staatsministeriums des königlichen Hauses und des Äusseren vom K. Bayerischen Statistischen Bureau. München 1906.

tenek a munkások helyzetén. Ellenben igen ritka az olyan üzem, melyekben a fiatalok munkásokról vagy a munkások gyermekeiről gondoskodó munkásjóléti intézmények léteznek.

A *bérfizetés* terén leggyakoribb jóléti berendezés a jutalomrendszer, mely 126 üzemben van meghonosítva. A munkások rendszeres jutalmazását általában munkásjóléti intézménynek szokták tekinteni. E nézet azonban kétségtelenül téves. A bérfizetés terén ugyanis csak az olyan esetek vonhatók a munkásjóléti intézmény fogalma alá, a hol a bérkérdés nem, vagy legalább nem első sorban üzleti érdekek után igazodik.¹⁾ A bérjutalmak rendszeresítése azonban általában üzleti érdekekre vezetendő vissza, minthogy a munkaadó ettől várja a termelés fokozását. De még azonkívül annyi visszásság jár a jutalomrendszer nyomában, hogy az újabb szociálpolitikai irányzat a bérfizetés ezen módjának kiküszöbölése mellett nyilvánul meg.²⁾

A munkáskorpótlék magánüzemekben eddigelé alig van rendszeresítve. Mindössze kilencz üzemben részesülnek a munkások előre megállapított korpótlékban. Ugy látszik, a munkaadók nem igen kedvelik a hosszú szolgálati időnek ily módon való megjutalmazását. Az egyik munkaadó a kérdőív vonatkozó pontjára egész nyersen azt feleli: »Szolgáltatásuk s nem koruk szerint fizetem a munkásaimat.« A munkások viszont, mint már előbb is említettem, a tarifaegyezményekben éppen ellenkező álláspont érvényesítésére törekszenek.

Nem ritka azonban a nagyobb üzemekben, hogy a munkások huzamosabb, tíz, husz, huszonöt esztendei szolgálat után jutalomképen egy bizonyos összeget kapnak ajándékba, mely az egyes üzemek szerint változik. A Siemens-Schuckert-művek huszonöt évi szolgálat után 200—300 márka jutalomban részesítik munkásaikat.

Az elmélet nemcsak a bérfizetés terén, hanem általában is, a legfontosabb munkásjóléti intézménynek a nyereségben való részesedést tartja. Ezen, a naturalis gazdálkodás korában általános bérfizetési rendszer (métayage), mely az őstermelésnél (halászat, mezőgazdaság) hajdani primitív alakjában napjainkig-fentartotta magát, mind nagyobb tért kezd hódítani az ipar terén.³⁾ A bajor iparban e tekintetben egyelőre csak tapogató kísérletekkel találkozunk. A nyereségben való részesedés alatt — melyet egyébként oly különbözőképen szoktak értelmezni — a bérfizetésnek csak azon módja értendő, melynél az üzem tiszta hozadékának előre megállapított hányada osztatik szét egy állandó kulcs szerint a munkások között. Ily alakban a nyereségben való részesedés mindössze egy bajor iparüzemben van rendszeresítve. De itt sem részesül valamennyi alkalmazott

¹⁾ Albrecht, *Handbuch der sozialen Wohlfahrtspflege in Deutschland*. Berlin 1902. 164. l.

²⁾ A bajor iparfelügyelők 1904. évi jelentése szintén ezt az álláspontot foglalja el: Im Interesse des sozialen Friedens wäre die Aufhebung des Prämiensystems allerdings dringend zu wünschen. (Jahresberichte der kgl. Fabr. und Gewerbeinspekt. für 1904. Anh. 91. l.)

³⁾ Stiel: *Die Gewinnbeteiligung der Arbeit. Ihre soziale Bedeutung und Durchführbarkeit*. Dresden 1905. 8. k. 1.

a nyereségben, hanem a tisztviselőknek, művezetőknek és előmunkásoknak csak egy töredéke. Ezeknek fizetése, illetőleg munkabére két részből áll: egy állandó illetményből és egy változó pótlékból. Ez utóbbi pedig egy egység és együttható eredménye. Az egységet a munkaadó az üzem nyeresége szerint évről-évre állapítja meg, az együttható pedig az alkalmazott fizetésének, illetőleg munkabérének nagysága és szolgálati ideje után igazodik. Minden 150 márka évi illetmény és egy esztendei szolgálat egy-egy egységnek számít. Ha tehát valamely alkalmazottnak 3000 márka évi fizetése van s nyolcz esztendő óta szolgál, úgy $\frac{3000}{150} + 8 = 28$ egységre tarthat igényt rendes fizetésén, vagyis 3000 márkán kívül. A bérfizetés ezen módja a nyereségrészesedés rendszerének legtökéletesebb képviselője, minthogy — mint látható — számba vesz jóformán minden tényezőt, mely e részben jelentőséggel bír.

A *munkaidő* tekintetében a női és fiatalkorú munkások törvényes munkaidejének megrövidítése és a munkások rendszeres szabadságolása a legelterjedtebb munkásjóléti intézmények. A védett munkáscsoportokra nézve a törvényben előirt maximalis napi foglalkoztatási idő mindössze negyvenkét, tehát aránylag csekély számú üzemben van leszállítva. Ennek oka kizárólag abban keresendő, hogy a munkások munkaidejének eltérő tartama nem ritkán üzemi zavarokat okoz, másrészt pedig a leszállított munkaidő a munkások keresményét is befolyásolja, és pedig úgy a darabszám, mint a napszám szerinti munkabér mellett, az előbbi esetben a dolog természetéből folyó okokból, az utóbbi esetben pedig azért, mert a napszám bér minden esetben a munkaidő tartamához viszonyítva van megállapítva. Így tehát sem az érdekelt munkások, sem pedig a munkaadók a törvényes munkaidő leszállítására különös súlyt nem helyeznek.

Kiválóan fontos munkásvédelmi intézmény a munkások rendszeres szabadságolása a bérfizetés beszüntetése nélkül. A megfelelő tartamú szabadságidő módot nyújt a munkásoknak a fizikai megerősödéssel és különösen némely veszélyes üzemben, az egészségre kártékony befolyások kiheverésére. De a munkamegosztás mai fejlettsége mellett a bérmunkás monoton foglalkozásának időnkénti megszakítása mindenekelőtt a munkás szellemére gyakorol jótékony hatást. Bajorországban 118 üzem engedélyez rendszeresen munkásainak szabadságot. Ez üzemeknek egy negyed részében azonban, például a sörgyárakban, a munkások szabadságolása nem a munkaadó szabad elhatározására vezetendő vissza, hanem a tarifaegyezményekben elvállalt kötelezettség teljesítése, miért is ez üzemekben a munkások szabadságolása munkásvédelmi intézménynek nem is tekinthető. A szabadságidő tartama rendszerint egy-két hétre terjed s a szolgálati idő arányában változik. A legtöbb üzemben a szabadságidő kedvezménye általában szintén bizonyos számú szolgálati évhez van kötve.

Állandó *munkásválasztmány* 368 üzemben, tehát a számba vett üzemek 38%-ában működött. E választmányok szervezete általában alig tüntet fel eltérést. Választó rendszerint minden

teljes korú munkás. Néhol az alapszabályok a választói jog gyakorlását még meghatározott szolgálati időhöz is kötik. A megválaszthatóság általában magasabb életkor és szolgálati időhöz van kötve, mint a választójog. A munkásválasztmányok hatásköre is meglehetősen egyöntetűen van szabályozva. Feladatuk általában a gyári rend fentartásában és különösen az óvszabályok keresztülvitelében közreműködni, a munkások között felmerült ellentéteket elsimítani s igen gyakran az üzem munkásjóléti intézményeinek (nyugdíjpénztár, munkásházak stb.) igazgatásában résztvenni. Szokatlan hatáskörrel rendelkezik egyik üzem munkásválasztmánya: a gyártelep tulajdonosán kívül kizárólag az ő illetékességéhez tartozik ötven pfennignél magasabb rendbíróság kiszabása vagy a munkásnak büntetéskép való elbocsátása. Néhány üzemben a munkások a pénzbírságok kiszabása ellen a munkásválasztmányhoz felebbezhetnek. A munkásválasztmányok rendszerint negyedévenként ülnek össze, kivéve ott, hol működösük nap-nap mellett felmerülhető ügyek elintézésére terjed ki. A munkaadók szokás szerint az alapszabályokban biztosítják maguknak azon jogot, hogy a választmány ülésain magukat képviseltethessék.

A munkásválasztmányok hatását illetőleg eltérők a vélemények. A munkaadók egy tekintélyes része nem sok jót tud ez intézményről, a melyre pedig a szociálreformerek oly nagy súlyt helyeznek. Sőt néhány munkaadó arról is tett jelentést, hogy az üzemében szervezett munkásválasztmányt a munkások kifejezett kivánságára kénytelen volt feloszlatni.¹⁾

Gyári *takarékpénztár* 115 üzemnél létezik, illetőleg ez üzemekben a munkaadók a munkások megtakarított pénzét betétképen kezelik és kamatoztatják. E 115 üzem közül 41-nél a takarékbetétek elfogadása, kamatlába stb. iránt írott szabályok intézkednek, míg a többinél e részben a szokás, illetőleg az esetről-esetre létrejött szóbeli megállapodás irányadó. E takarékpénztárak kizárólag munkásjóléti intézmények. A takarékbetéteknek az országos kamatlábat messze meghaladó kamatozása, továbbá a néhány üzemben rendszeresített takarékkossági jutalmak kiválóan alkalmasak a takarékkosság fejlesztésére. E mellett a németországi ipartelepeken korábban oly gyakori takarékkényszer, mely iránt a munkások általában nagy ellenszenvet tanúsítottak, mindinkább eltűnik. A takarékkényszer különben sem egyeztethető össze a munkásjóléti intézmény fogalmával. A munkások nem ritkán adósságba keveredtek, hogy a gyári rend e követelményének megfelelhessenek s a takarékkényszer ily módon gyakran ellenkezőjére vezetett annak, a mit célba vett. De különben teljesen felesleges is a takarékkényszer ma, midőn a betegség, baleset vagy rokkantság esetén a legtöbb államban törvény gondoskodik a munkásokról.

A munkások közreműködése a gyári takarékpénztárak igazgatásában csak néhány üzemnél van rendszeresítve. A legtöbb

¹⁾ A bajor iparfelügyelők 1904. évi jelentésében is az olvasható, hogy Oberfranken textilgyáraiban szervezett munkásválasztmányok fast durchgängig nur ein Scheindasein führen und wohnt ihnen kein Leben inne (Jahresberichte der Kgl. Fabr.- und Gewerbeinspekt. für 1904. Anh. 72. 1.)

gyári takarékpénztárnál mindazonáltal az érdekelt munkások kiküldötteik útján az évi zárszámadásokat megvizsgálhatják.

A gyári takarékpénztárak iránti bizalmat a munkások körében kétségtelenül fokozná, ha e takarékpénztárak a betétek biztosítására köteleztetnének. A 116 bajorországi üzemnek, melyben gyári takarékpénztár van szervezve, mintegy egynegyed része önként nyújt ily biztosítékot s állampapirokat vagy egyéb értékpapirokat helyez letétbe, vagy pedig a takarékbetéteket jelzálogra kölcsönzi ki. Ez esetben a befolyó kamatjövedelem és a munkásoknak a munkaadó részéről fizetett kamatok közötti különbség természetesen kizárólag a munkaadó pénzbeli áldozata. A legtöbb gyári takarékpénztár a munkások takarékbetéteit a gyári vállalatba fekteti, a betétek így nagyobb jövedelmet hajtanak és lehetővé teszik a munkaadónak, hogy a rendesnél magasabb kamatokat fizessen. Két üzem a munkások bizalmának megerősítésére gyári takarékpénztárát a közigazgatási hatóság rendszeres ellenőrzése alá helyezte.

Néhány üzem, figyelembe véve az idővesztést és egyéb nehézségeket, melyekkel a sok apró betét kezelése jár, a takarékbetétekre egy minimalis összeget állapított meg. De ezen üzemek is legtöbbször liberálisan jártak el e tekintetben. Néhány üzemnél e minimum 10 és harmincz pfennig között változik, a melynél kisebb összeg takarékbetétnek tényleg el nem fogadható. A legtöbbnél a minimum ötven pfennigtől egy márkáig terjed s mindössze három üzemnél van ennél nagyobb minimum megállapítva: három, öt, illetőleg tíz márka.

Némely gyári takarékpénztárnál a betétek felfelé is korlátozva vannak. Egy üzemben a betétek maximuma fejenként öt ezer márkában van megállapítva, a többi üzem túlnyomó része pedig e kérdést akként szabályozza, hogy vagy a munkanapra, vagy a befizetés időszakára eső betét nagyságát szorítja meg.

A takarékbetétek némely üzemben oly tekintélyes összeget képviselnek, hogy a visszafizetési határidő szabályozásáról is kellett gondoskodni. A visszafizetési határidő kisebb betétekre rendszerint nyolcztól tizennégy nap, nagyobb betétekre egytől három hónap. Az egyik üzemben ezer márkát meghaladó összegek után, egy félesztendőben van a fizetési határidő megállapítva, azonban az alapszabályok szerint elegendő pénztári készlet esetén a felmondott betétek, nagyságukra való tekintet nélkül, nyomban visszafizetendők. Ugyanezen alapszabályok előrelátásból akként intézkednek, hogy a betevők nagyobb pénzügyi válságok, tehát például háború esetén, kötelezve vannak készpénz helyett a pénztárban levő értékpapirokat a legutolsó zárszámadásba beállított árban elfogadni. Nagyon sok üzem visszafizetési határidőt csak magasabb összegekre, ötszáz vagy ezer márkától felfelé állapít meg.

Néhány gyári takarékpénztár alapszabálya még oly rendelkezést is tartalmaz, mely szerint a takarékpénztári könyvek elzálogosítását, vagy a takarékbetéteknek harmadik személyekre való átruházását a takarékpénztár figyelembe nem veszi, illetőleg semmisnek tekinti. A takarékbetétek átruházási tilalma a polgári törvénykönyv (399. §-a.) értelmében törvény

erejével bir, ellenben a betétek birói lefoglalása meg nem akadályozható.

A bajor üzemi takarékpénztárakra vonatkozó főbb adatok a következők: az 1904 év végén az üzemi takarékpénztárak száma 103, ez üzemekben alkalmazott munkások száma 65.802, a takarékbetevők száma pedig 18.299. Az összes takarékbetétek a kamatláb szerint a következőképen oszlanak meg: $3\frac{1}{2}\%$ -ot kamatoz 254.804 márka, 4% -ot kamatoz 2.932.127 márka, $4\frac{1}{2}\%$ -ot kamatoz 721.243 márka, 5% -ot kamatoz 2.770.838 márka, 6% -ot kamatoz 6.400 márka, változó ($3\frac{1}{2}\%$ — 6%) kamatlábra 3.642.996 márka betét van elhelyezve, az összes takarékbetétek összege pedig 10.328.408 márka.

A munkások szempontjából bizonyára a legértékesebb munkásjóléti berendezések a gyári *segélyintézmények*. Kétségkívül ezek érdemelnek legtöbb figyelmet, minthogy túlnyomó esetben kizárólag a munkaadó áldozatkészségének köszönik létüket s fentartásuk némely vállalatnak jelentékeny kiadásokat okoz.

Ide sorolandó mindenek előtt a munkaadóknak a törvényes kötelezettségen túlmenő szolgáltatása a betegsegélyezés és rokkantbiztosítás terén; 134 üzemben — közöttük negyvenkettő kétszáznál több munkást foglalkoztat, — a munkaadó vagy a betegsegélyezési vagy a rokkantbiztosítási, vagy mindkét járulékot egészben sajátjából, tehát a munkások törvényesen megengedett megterhelhetése nélkül fedezi.

Nyugdíjpénztárt, özvegyeket és árvákat segélyező pénztárt, vagy általános segélypénztárt 309 üzem tartott fenn. E pénztárak szervezetét tekintve, legtöbb figyelemre azok tarthatnak igényt, a melyekhez a munkások járulékokat szolgáltatnak, illetőleg melyeknél a munkások járulékszolgáltatásra kötelezve vannak. Az adatgyűjtés eredménye szerint már csak harminczkilencz gyári segélypénztár működik a bajor iparban, a melyeknél járulékkényszer áll fenn. Ezeknél a munkások járuléka, melyet a munkaadó a bérfizetés alkalmával visszatart, általában oly csekély, hogy ezekből a pénztárak szolgáltatásai még csak megközelítőleg sem volnának fedezhetőek s így minden esetben a munkaadó nagyobb mérvű hozzájárulása válik szükségessé.

Az oly gyári segélypénztárak, melyeknél a munkások a munkaszerződés értelmében járulékfizetésre kötelezve vannak, mindjában eltűnnek a bajor és általában a német iparból. Újabb időben bizonyos ellenszenv nyilvánul meg az ily munkásjóléti intézmények iránt. A kényszersegély-intézmények a munkásoknak törvényesen biztosított szabad költözködési jogát és a bérszerződés megkötése alkalmával a másik szerződő féllel, a munkaadóval való teljes egyenjogúságát kétségtelenül megszorítják. A fejlődés természetes irányzata szerint egyébként az ily gyári segélyintézmények hovatovább kizárólag a munkaadó vállaira fognak nehezenedni. A kényszerintézmények lassú eltűnése első sorban a munkásbiztosítási törvényekre vezetendő vissza, melyek az ily-nemű gyári intézményeket, vagy legalább a munkásoknak az azokhoz való kötelező hozzájárulását feleslegesekké tették. Azután meg nem minden üzem alkalmas kényszerpénztárak létesítésére. Az oly telepeken, hol sok női munkás van alkalmazva,

kik arra számítanak, hogy házasság útján fognak magukról gondoskodni, nem igen sikerül kényszerpénztárt teremteni. Ez az oka annak, hogy a textiliparban, mely túlnyomórészt női munkásokat foglalkoztat, a legkevesebb ilyenmű pénztár található.

E pénztárak működésére vonatkozó rendelkezések közül fontossággal bírnak azok, melyek a munkások részéről szolgáltatott járulék visszatérítését szabályozzák az esetre, ha a munkás az üzemből kiválik, mielőtt segélyre igényt tarthat. A kényszerpénztárak ellenzői épen azzal érvelnek, hogy a munkást a munkából való kilépés esetén fenyegető járuléavesztés a szabad költözködést erősen megszorítja. A bajor iparban létező kényszerpénztáraknak kerek számban kétharmad része azonban az üzemből kiváló munkásnak a tőle beszedett járulékokat nagy mérvben visszaszolgáltatja. Ellenben azon gyári pénztáraknál, melyeknél a munkások a belépésre kötelezve nincsenek, a járulékvisszatérítés, mint egyáltalában az önkéntesség elvére alapított minden segélyegyletnél, a kivételek közé tartozik.

Az egyes pénztárak célját, illetőleg szolgáltatásait tekintve, első sorban azon betegsegélyző pénztárak említendők, melyek tagjaikat, illetőleg a telepen alkalmazott munkásokat a segélyezés törvényesen megállapított minimalis tartamán (26 héten) túl menő segélyben részesítik.

E gyári pénztárak azonban, a német betegsegélyezési törvény 1903 évi május hó 25-én kelt novellája folytán, mely felhatalmazza a törvényes betegsegélyző pénztárakat, hogy alapszabályaikban a segély minimális mérvét, így nevezetesen a segélyezés tartamát huszonhat hétről egy esztendeig, a betegpénzt pedig az átlagos napibér háromnegyed részéig kiterjeszthessék, jórészt jelentőségüket veszítették.

A *nyugdíjpénztárak* állandóan munkaképtelen, vagy korlátozott munkaképességgel bíró tagjaikat (rokkantakat), vagy ezek özvegyeit és árváit részesítik segélyben. A nyugdíjra való igény természetesen várakozási időhöz van kötve, mely a pénztárak legtöbbjénél tíz esztendőben van megállapítva. E nyugdíjpénztárak munkásjóléti jellegének mérvét természetesen azok az elvek szabják meg, melyek a nyugdíjjogosultság megállapításánál érvényesülnek, illetőleg az a tárgyilagosság, mely az e részben követett eljárásnál a munkás részére biztosítottatik.

A nyugdíjpénztárak tekintélyes számánál a nyugdíjra való igényjogosultság megállapítása a munkaadó szabad mérlegelésére van bízva. Másoknál ismét az alapszabályok az igényjogosultság megállapítását egy, üzemi tisztviselőkből és munkásokból alakított választmánynak tartják fenn. A legbiztosabb támpontot a rokkantság beállásának megítélésére kétségkívül az szolgáltatja, ha a munkás részére törvényes rokkantjáradék engedélyeztetik. Ez okból néhány nyugdíjpénztár alapszabályai a gyári nyugdíj folyósítását a törvényes rokkantjáradék folyósításától teszik függővé. Sok esetben a nyugdíjigény bizonyos életkor betöltéséhez van kötve. Egy-két pénztár a hetvenedik, mások azonban már a hatvanötödik, sőt a hatvanadik életév elérésénél a nyugdíjjogosultság igazolását nem írják elő.

Megjegyzendő még, hogy a nyugdíjak engedményezését vagy elzálogosítását a pénztárak egy részének alapszabályai kifejezetten kizárják, a német birodalmi polgári törvénykönyvnek (399. §.) azon határozmányára támaszkodva, mely szerint nem engedményezhető a követelés, ha másnak, mint az eredeti hitelezőnek a tartalom megváltozása nélkül ki nem szolgáltatható, vagy ha a követelés engedményezését adós és hitelező egyezségileg kizárja. A nyugdíjak birói lefoglalhatatlanságát a birodalmi polgári perrendtartás (850. §-ának 3. és 4. pontjai) biztosítja.

A munkások *táplálkozásának* és *életmódjának* javítására szolgáló munkásjóléti intézmények közül a legfontosabbak a fogyasztási egyletek, a melyek azonban a bajor iparban igen gyér számban vannak képviselve. E jelenség magyarázata abban keresendő, hogy az általános fogyasztási szövetkezetek igen fejlett fokon állanak Bajorországban s a gyári munkások ezeknek kötelékébe tartoznak, úgy hogy külön gyári fogyasztási egyletek létesítésére nem igen mutatkozik szükséglet. Mindössze öt üzemben van külön fogyasztási egylet szervezve, melyeket a munkaadók támogatásban részesítenek, a mennyiben helyiséget bocsátanak az egylet rendelkezésére és az igazgatási teendőket saját üzemi tisztviselőikkel végeztetik. Pusztán ennyiben tekintendők e fogyasztási egyletek munkásjóléti intézményeknek.

Nagyobb jelentőséggel bír e téren a fontosabb élelmi és fogyasztási cikkeknek, mint például a tüzelőanyagoknak, a munkaadó részéről önköltségi áron való szállítása. Olcsó szénnel 321 üzem látja el munkásait. Két üzem munkásai számára külön vágóhidat létesített. Említésre érdemes továbbá két üzem, mely külön tehenészettel rendelkezik és munkásainak a tejet (literenkint 16 pfennigért) házhoz szállítja.

A szociálpolitika egyik legfontosabb feladatának tekinti a *lakáskérdés* megoldását. Minthogy éppen az ipari munkások nagy tömegeinek bizonyos területeken való központosítása képezi a lakásinség legfőbb okát, az államhatalom első sorban a nagyobb ipari vállalatokat igyekszik e visszasságok megszüntetésében való közreműködésre megnyerni. És mégis a munkásjóléti intézményeknek egyetlen egy neme sem részesült annyi támadásban, különösen az utóbbi idő óta, mint a munkaadók munkásházai. Szemére vetik nevezetesen ez intézménynek, hogy a munkást azon körülmény, hogy a munkaviszony felbontása esetén egyuttal hajléktalanná is válik, erősen függő helyzetbe hozza munkaadójával szemben és hogy a lakások átengedéséhez kötött különböző feltételek, melyek a munkást szabad költözködésében gátolják, messze felülmulják azon előnyöket, melyeket e munkáslakások egészségügyi, gazdasági és erkölcsi szempontból kétségtelenül nyújtanak.¹⁾ Ha e vád egyes konkrét esetekben talán alappal is bír, — a legtökéletesebb emberi intézmény sem zárja ki a visszaélés lehetőségét, — azonban tagadhatatlan, hogy a közhatalom vagy a társadalom gondoskodása a lakásügy terén még nem oly fejlett, hogy a munkaadók közreműködése e téren mellőzhető volna.

¹⁾ Flesch, i. m. 1. l.

Előre kell bocsátani, hogy nem minden munkásház, melyet a munkaadó építtetett és munkásainak átenged, bir feltétlenül munkásjóléti intézmény jellegével. Számos vállalatnál, különösen azoknál, melyek lapályokon vannak elszórva, a munkaadó részéről épített munkásházak egyszerűen előfeltételei az üzem lehetőségének, tehát kényszerűség, mert máskép a szükséges munkaerő meg nem volna szereshető. Ily munkásházak csak az esetben tekintendők munkásjóléti intézménynek, ha magasabb egészségügyi követelményeket elégítenek ki. Oly helyeken ellenben, hol elegendő számú lakás áll rendelkezésre, melynek bérösszege a munkásokra nézve azonban túl magas és melynek berendezése a szerényebb követelményeknek meg nem felel, az illető helységben levő vállalat tulajdonosa részéről az átlagosnál csekélyebb bérért rendelkezésre bocsátott és megfelelően berendezett munkáslakások tényleg munkásjóléti intézmény számába mennek.

A lakásgondoskodás legelterjedtebb formája a munkaadó által épített családi házaknak bér ellenében való átengedése. Ily családi házakkal 311 üzem rendelkezik, közte 33 olyan, melynek átlagos munkáslétszáma ötvennél csekélyebb. A családi házak a legtöbb esetben a vállalat tulajdonát képezik, néhány esetben azonban a vállalat csak mint főbérlő szerepel. A 311 üzem közül 308 a gyári lakásviszonyokra nézve részletesebb adatokat is közölt, melyek az alábbi összeállításban vannak egybefoglalva.

Iparcsoport	Üzemek száma	Egy-családos házak száma	Több-családos házak száma	Lakások száma általában	Lakások száma kert-használattal
Bányászat	7	—	191	974	951
Kő- és földipar	84	64	320	1.533	674
Fémipar	23	100	111	783	531
Gépipar	17	—	171	763	537
Vegyipar	24	735	102	1.330	741
Textilipar	62	114	580	3.094	1.778
Papíripar	33	43	146	632	366
Élelmiszeripar	21	17	161	535	293
Egyébb csoportok	37	13	122	368	116
Együtt	308	1.086	1.906	10.022	5.978

A házbérszerződések a legtöbb esetben azt a jótékony rendelkezést tartalmazzák, hogy a bérlő ingóságait tűzkár ellen köteles biztosítani. A házbér mellett némely vállalatnál a bérlő a gyári tűzoltóságban is tartozik szolgálatot teljesíteni az átengedett ház vagy lakás fejében.

A gyári munkásházak munkásjóléti jellegének megítélésére különös fontossággal bir a munkabér-szerződés felmondásánál a lakásbérlet felmondásának szabályozása. Az üzemek tulajdonos részénél, melyek itt tekintetbe jönnek, a munkaviszony felmondása egybeesik a lakás felmondásával, vagyis a munkás az üzem elhagyásánál a lakást is kénytelen átengedni. Oly üzemeknél, melyekben felmondási idő rendszerezve nincs, a lakás kiürítésére külön határidő van megállapítva, szabály szerint nyolcz nap, mely a munkás azonnal való elbocsátásának eseteiben is érvényben marad. Néhány üzemenél ezen határidő egy hónapban, hat hétben, sőt egyes esetekben

hat hónapban van megszabva. Ha e hosszabb felmondási határidők meg is óvják a munkást attól, hogy a munkaviszony megszűnése őt és családját hajléktalanná ne tegye, úgy viszont ezzel szemben nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a munkás a lakbért a felmondási határidő leteltéig lesz kénytelen fizetni, még akkor is, ha például más helységben kapott alkalmazást és a lakást tovább nem is használja.

Ujabb időben mindjobban tért hódít az a felfogás, hogy a munkaadó, az előbb említett kifogásokra való tekintettel, ne saját maga építtesse meg a munkásházakat, hanem e helyett munkásainak építőszövetkezetekbe való tömörítését mozdítsa elő és e szövetkezeteket támogassa. Eddigelé tizenöt üzem részesíti munkásainak építőszövetkezeit rendszeres segélyben. A legjelentékenyebb ezen szövetkezetek közül a nürnbergi Siemens-Schuckert cég munkásainak szövetkezte, mely 1896-ban kezdte meg működését 200.000 márka tőkével, melyet a cég $3\frac{1}{2}\%$ -os kamatra adott a szövetkezetnek kölcsön.

Végül még megemlítendő, hogy néhány városi cég munkásait vasuti bérletjegyekkel látja el és ezáltal lehetővé teszi nekik, hogy a külső városrészekben vagy faluhelyen lakhassanak és az olcsóbb házbér előnyeit élvezzék.

A *munkásegészségügy* terén, mint munkásjóléti intézmények, különös említést érdemelnek a gyári kórházak, üdülőhelyek és fürdőintézetek. Külön gyári kórházzal csak néhány nagy üzem rendelkezik. Egy üzem pedig külön tüdőbeteg-szanatoriumot tart fenn munkásai számára. A befektetés 180.000 márkát vett igénybe és az évi fentartási költségek (1903-ban) 20.030 márkát tesznek ki. Egy-egy munkás napi ellátása átlag 2.63 márkába kerül. Egy-egy beteg rendszeren hat hónapig tartózkodik az intézetben, de különös esetekben a tartózkodás egy esztendeig is meghosszabbítható. A munkások ezenkívül a pénztári betegpénznek megfelelő napi segélyben részesülnek. 1903-ban az intézetben 253 munkás állt ápolás alatt, kik közül 52 állítólag teljesen gyógyultán bocsáttatott el.

Egyéb, a betegápolásra szolgáló intézményt 30 üzem tart fenn. Néhány üzem alapítványokkal biztosított nyivános kórházakban munkásai részére szabad helyet, mások ismét nagyobb terjedelmű ambulatoriumot rendszeresítettek, gyári orvosi szolgálattal, és végül néhány üzem a munkások házi ápolására külön betegápolónőket alkalmaz. E téren a munkaadó szolgáltatásai közül talán ez a legértékesebb, mert a kórházak elégtelensége folytán mindenütt arra irányul a törekvés, hogy a munkáosztály lehetőleg otthon, családjá körében ápoltsassék, s hogy ez az ápolás a gyógyászati követelményeknek megfeleljen.

Végül e helyen említendő a gyári *fürdőberendezések*, a melyek azonban csak annyiban bírnak munkásjóléti jelleggel, a mennyiben a fürdő létesítésére a munkaadót jogszabály nem kötelezi. Így az ólom- és horganykohászati üzemekre, az ólomtermékek előállítására szolgáló gyárakra, a Thomassalakmalmokra, a tükörfoncsorozó gyárakra és az állati szörneműeket feldolgozó telepekre a szövetségtanács határozata folytán a fürdőberendezés kötelező.

A gyári fürdőknek nagy hygienikus jelentőségük van. A szegényebb néposztály egy nagy része ugyanis ez idő szerint, különösen télen, még nélkülözni kénytelen a fürdőt, minthogy csak a nagyobb városok gondoskodnak a fürdőzés szükségletének olcsó kielégítéséről. E mellett a fürdő létesítése, illetőleg fentartása igen sok üzemben nagy költséggel nem jár, minthogy e célra a géptelep kihasználatlanul lefolyó kondenzvize értékesíthető.

A felnőtt munkások *szellemi és erkölcsi* jólétének előmozdítására szolgáló munkásjóléti intézmények közül első sorban a gyári imaházak említendők. Az üzemek, melyek munkásaikról e téren gondoskodnak, számra nézve természetesen csekélyek, minthogy a templomegyesületek a lelki szükségletekről általában kielégítő mérvben gondoskodnak és mert igen különleges helyi viszonyok, így a telepnek, illetőleg a munkásházaknak a templomtól vagy a lelkésztől való nagy távolsága, azután a gyári munkásoknak eltérő vallása a környék lakosságának vallásától stb. indíthatják a munkaadót ily irányú áldozatkészségre.

Tizenöt üzem gondoskodott ez irányban munkásairól, közötté három üzem, melynek átlagos munkáslétszáma kétszáz alatt marad. Ez üzemek többsége, tulnyomórészt katolikusoktól lakott vidéken, protestans munkásai számára imatermeket tart fenn és fedezi az istentisztelet költségeit.

Nagy jelentőség jut e téren a gyári könyvtáraknak és olvasótermeknek. A képzettség, melyet bármely magas fejlettségű népoktatás nyújtani képes, az élet számára még tökéletlen és hiányos és e hiányt önmivelés nélkül még a magas színvonalon álló német továbbképző iskolák sem tudják kiegészíteni.¹⁾ Ebben keresendő a gyári könyvtárak és olvasótermek értéke. Gyári könyvtárral 32 üzem rendelkezett. Ezek közül különös említést érdemel egy vegyészeti gyár, melynek 3.000 kötetből álló könyvtára és minden este és vasárnapokon nyitott olvasóterme van. Az alapítás első évében (1901-ben) a vállalat munkásai 16.777 könyvet kölcsönöztek ki a könyvtárból és e szám további három esztendő mulva (1904-ben) 24.788-ra emelkedett.

Huszonhárom üzem munkásai számára folyóiratokat tartott, vagy népszerű oktató előadásokat rendezett, 61 üzem munkásainak társaséletét mozdította elő a munkások köréből alakult zeneegyletek segélyezésével, vagy műkedvelői előadások, kirándulások stb. költségeinek fedezésével.

Az oktatás terén mindössze csak néhány üzem gondoskodik munkásainak jólétéről. Huszonhét üzem, melyeknek közel kétharmad része a textiliparra esik, munkásai részére óvodákat, gyermekkerteket vagy bölcsődéket tart fenn, melyekben a gyárban alkalmazott szülők még nem iskolaköteles gyermekei nyernek a munkaidő tartamára elhelyezést. Ezenkívül további 21 üzem a megfelelő községi vagy egyesületi intézményeket rendszeres segélyben részesíti, vagy munkásainak gyermekei számára alapítványok útján ingyen helyet biztosít. Tizenhárom

¹⁾ Albrecht, i.m. 290. 1.

üzem munkásainak leánygyermekai részére háztartási tanfolyamokat szokott rendezni, s néhol ezzel kapcsolatban főzőiskolát is tart fenn, vagy pedig saját költségén a leánygyermekkel egy nyilvános főzőtanfolyamot látogattat.

Egyéb munkásvédelmi intézmények közül megemlítendő a munkások közterheinek átvállalása a munkaadók részéről. Intézményszerűen ez három üzemben volt biztosítva. A kedvezményben a munkások rendszerint csak hosszabb szolgálati idő után részesülnek. Két üzem munkásainak házassági ajándékot szokott adományozni és az egyik e célra 100.000 márka alapítvánnyal rendelkezik. Az egyik üzem a gyári tűzoltóságban való közreműködést külön díjazza.

A mi végül a munkásjóléti intézményeknek a munkás és munkaadó közötti viszonyra gyakorolt hatását illeti, a mire a statisztikai felvétel szintén kiterjedt, arra nézve igen eltérően nyilatkoztak a munkaadók. S e pontnál első sorban kiemelendő, hogy ép azokat az üzemeket, melyek a munkásjóléti intézmények szempontjából a legjelentékenyebbek közé sorolhatók, az 1904. évi bérmozgalmak legkevésbé kerültek el. Innen néhány munkaadó elkeseredett nyilatkozata, hogy nagymérvű anyagi áldozatainak semmi eredményét nem látja és a jóléti intézmények fejlesztését feleslegesnek tartja. E pesszimiztikus hangokkal szemben körülbelül ugyanannyi vállalkozó és pedig nagy üzemek munkaadói, kiterjedt munkásjóléti intézményekkel, kedvező tapasztalatokról számol be és a munkásjóléti intézményeknek a munkaadó és munkások közötti viszonyra való jótékony hatását hangoztatja. Egyébként magasabb szempontból tekintve a munkásjóléti intézmények jelentőségét, a hála vagy az elismerés külső jeleinek megnyilvánulása teljesen közömbös. Az egyik legnagyobb üzem, mely a felvételben szerepel és mely a munkásjóléti berendezések szempontjából is első helyen áll, e pontnál így nyilatkozik: »A gyár a termelés céljaira alapított; fejlődése és boldogulása a tudomány és technika részéről nyújtott eszközök szakadatlan tökéletesítésén alapszik. De oly telepre, melyben ezer és ezer ember jut munkához és tartja fenn életét, még egy másik kulturális feladat is hárul, és ez a munkások és alkalmazottak helyzetének javításáról való gondoskodás, a kiknek, mint egy nagy és rendezett szervezet tagjainak, e szervezet körében kell jólétüket biztosítani«.

Moldoványi István.

A magyar városok gazdasága. I.

Hála istennek, ma már beszélhetünk városokról hazánkban. Még mindig nem olyan értelemben ugyan, mint a nyugateurópai nagy országokban, a hol egymás mellett hatalmas emporiumok jegezedtek ki az ipar, a kereskedelem és a forgalom önálló, erős középpontjai gyanánt, vagy mint az Egyesült-Államokban, hol mesés arányokban fejlődött városok tűnnek szemünkbe, de mégis csak beszélhetünk. Lassú bár, de folytonos a magyarországi vidéki városok emelkedése, erősödése, egy vagy más irányban való önállóságra törekvése. Igaz, még mindig *csak egy* valódi városi központja van Magyarországnak és ez még sokáig a székesfőváros egyedül marad ilyen gyanánt, de künn a perifériákon serényen foly a munka, hogy a multak mulasztásait pótolva, intézményeket alkotva, tágítják a kereteket, melyek szűk határai közt még nem is olyan régen a városi élet mozgott és az ország különböző földrajzi központjai valóságos középpontjaivá emelkedjenek a reájok támaszkodó nagyobb vidékeknek.

Az 1905. év végén kiszámított lakossági szám szerint a székesfővárostól és Fiumétól eltekintve, tizenhat olyan városa volt hazánkknak, melynek népessége meghaladta a harminczöt-ezer lélekszámot. Ezek a városok a következők:

Szeged	111.144	lakossal
Szabadka	88.432	»
Debreczen	83.014	»
Pozsony	71.627	»
Hódmezővásárhely . .	63.170	»
Kecskemét	62.341	»
Arad	62.219	»
Temesvár	58.164	»
Kolozsvár	55.106	»
Nagyvárad	54.674	»
Pécs	48.629	»
Kassa	44.712	»
Miskolcz	43.096	»
Győr	40.967	»
Brassó	36.646	»
Sopron	35.663	»

Ebben a tizenhat városban tehát közel egy millió: 959.604 lakos él és az ország népességének ez a számbelileg is jelentős hányada

még nagyobb súlylyal bir kvalitatív, mint kvantitatív tekintetben. A városokat az ország értelmiségének zöme lakja, azokban csoportosul az ipar, a kereskedelem és a forgalom csaknem egész számottevő képviselője; ezek az országnak legértékesebb gyűjtőpontjai, melyekből az intellektuális ügy, mint a gazdasági emelkedés tényezői kifelé kell, hogy érvényesüljenek. Nem érdektelen tehát, ha azt vizsgáljuk a statisztikai adatok világánál, miképen alakul a lakosság helyzete ezekben a városokban s azok közületei: az önkormányzati tényezők, miképen kezelik a lakosság jólétét, boldogulását, a mi elsősorú feladatukat kell, hogy képezze.

Ezzel a kérdéssel foglalkozva, midőn a magyar városok gazdasági viszonyait kívánjuk tárgyalni, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy hazai városaink igen nehéz viszonyok közé jutottak az idők folyamán, még pedig önhibájukon kívül. Jóllehet egymástól élesen elütő, kétféle jelleg szerint osztályozhatjuk e városokat, bajaik mégis közös forrásból erednek és azonosak is. Az egyik rész: az öreg városok, századokra menő multra tekinthet vissza s a régi város fogalmának mindenben megfelel, de ez a fogalom most már nem fedi annak mai értelmezését. A másik rész, jelesül az alföldi városok csak újabb és legújabb időben indultak el a városias berendezkedés felé vezető úton és annak minden lépését alapozniok kellett, hogy előre haladhasanak. Igazi városi élet, a városhoz kötött amaz igények megnyilatkozása, melyeket ma nemcsak természeteseknek, de nélkülözhetleneknek tartunk, nem volt se amott, se itt. A régi város patritiusa elzárkózott a maga puritán életmódjának sánczai közé, az alföld népe, a múlt század derekáig a sík-vidéki városok lakossága, a kőfalak közt is tanyai életet élt. Tényleg a szabadságharczig városaink egyik részében sem volt fejlődés, haladás vagy emelkedés észlelhető. Megállapodottság volt, mert a városi polgárok úgy szokták meg a közállapotokat, a hogy apáiktól örökölték, vagy mert nem volt semmi nagyobb igényük. Az elnyomatás korszakában a városok tulnyomó része hazafias lemondásból és passzív ellenállásból hagyott mindent a régi állapotban és csak az a néhány város emelkedett, a melynek polgársága megalkudott a körülményekkel és ha nem is rokonszenvezett, de legalább nem ellenkezett az idegen hatalommal. Ezek a jobbára nem magyarajkú közönség-lakta városok az osztrák uralom alatt fejlődtek is, mert megrakták őket hivatalokkal, középpontjaivá tették őket az államigazgatásnak s így nagy számát kapták az olyan lakóknak, a kik igényeket tápláltak, viszont megkapták egy nagyobb, elevenebb, habár mesterségesen csinált forgalomnak a biztosítékait is. Ennek a korszaknak a hatása ma is meglátszik az illető városok viszonyaiban s ennek a hatásnak annál nagyobb volt a visszahatása a rendszeresen és céltudatosan elhanyagolt többi városon. Az alkotmány helyreállítása után aztán az egész vonalon megindult a felpezsdülés processusa; az ébredés szinte csodás felfrissülését, csaknem feltámadását hozta meg az erőknél és az erővel arányban nem álló mohó vágyaknak. Minél többet mulasztottak el azelőtt, annál többet akartak pótolni egyszerre, s mert az alkotmányos élet hajnala gazdasá-

gilag is derült, rózsaszínű volt, minden város úszni kezdett a divatossá lett áramlattal és rövid néhány esztendő alatt beleúszott az anyagi zavarok forgatagába.

Pedig városaink, mint erkölcsi testületek nagyobb részükben számottevő vagyon urai voltak a múltban, és azok még a jelenben is. De ezt a vagyont patriarkálisan kezelték, annak jövedelmeit nem fokozták a múltban és így esett, hogy lassankint az egész vonalon hozzá kellett szokni a községi pótdóhoz. Legtovább tartotta magát ez ellen Debreczen város, mely sokáig híres volt arról, hogy a saját jövedelmeiből nemcsak a háztartásának összes szükségleteit képes ellátni, még pedig a »civis«-büszkeségnek megfelelő külső reprezentálás fényével, de azonfelül a közbirtok előnyeiből természetbeni részesedést élveztek a polgárok: minden beltelek után bizonyos mennyiségű ingyentüzelőfa járt ki a város erdejéből. Ma már Debreczen is »porciót« szed, mert másképp nem képes a mérlegének egyensúlyát helyreállítani, a városias intézmények létesítése végett felvett kölcsönöket törleszteni.

A fentebb elősorolt városok egyike sem adósságmentes jelenleg. A városi vagyon egyharmadán túl megvan terhelve és az önkormányzat vezetőinek mindenütt erősen fő a fejük, hogyan tudják az elvállalt kötelezettségeket a lakosság újabb, fokozott megterhelése nélkül teljesíteni. Miképen áll városaink vagyoni helyzete, arra nézve ime az összefoglaló adatok, melyekhez az 1905. évi zárszámadásokat és mérlegeket használtuk fel, közvetlenül az egyes városok hatóságaitól egybegyűjtve:

	Összes vagyon	Adósság K o r o n á k b a n	Tiszta vagyon
Szeged	61,086.401	17,095.337	43.961.064
Szabadka	43,371.377	7,187.463	36,183.914
Debreczen	58,840.418	12,879.820	45,960.598
Pozsony	27,866.662	17,462.116	10,404.546
Hódmezővásárhely . .	9,017.265	2,737.369	6,279.896
Kecskemét	19,468.563	12,517.068	6,951.495
Arad	12,794.509	4,903.419	7,891.090
Temesvár	15,353.357	9,015.033	6,338.324
Kolozsvár	19,710.202	8,918.931	10,791.271
Nagyvárad	27,031.101	13,366.860	13,664.241
Pécs	22,713.500	7,260.454	15,483.046
Kassa	22,586.715	8,368.576	14,218.139
Miskolcz	9,450.989	2,667.480	6,783.509
Győr	21,356.587	7,184.467	14,172.120
Brassó	19,149.175	2,914.979	16,234.196
Sopron	10,800.460	6,387.700	4,412.760
Összesen	400,597.281	140,867.072	259,760.209

Ezekből a számokból látjuk, hogy négyszázmillió koronányi vagyon van tizenhat nagyobb városunk birtokában, de ez a vagyon száznegyvenegy millióval van megterhelve. Látjuk azt is, hogy a városok vagyonosságának megoszlása nem egyenletes. Míg a négy legnépesebb város vagyonálladéka az első sorban vezet, már az ötödik legnagyobb városunknak: Hódmező-

vásárhelynek a vagyona a legutolsó helyre szorul le: vagyoni-
lag ez a város a tizenhatodik helyet foglalja csak el. A lakos-
ság száma szerinti sorrendből Kecskemétet, Aradot, Kolozsvárt,
a vagyoni rangsorban kiszorítják Nagyvárad, Pécs, Kassa, Győr,
a melyek vagyonosabbak. Leggazdagabb a városok sorában
Szeged és utána Debreczen, mely városoknak óriási terjedelmű
földbirtokaik vannak.

A vagyonnak elhelyezése az egyes városoknál nagyon eltérő
egymástól, mégis megállapítható, hogy annak zöme, csaknem
kétszázharmincz millió korona értékű, ingatlanokban fekszik.
Az ingatlan az alföldi városoknál legnagyobb részben föld-
birtokból áll; a felső vidéken és délen erdőket, bányákat foglal
magában. Így Kassának, Pozsonynak nagy erdőbirtokai vannak;
igen jelentékeny az erdőbirtoka Brassónak, Sopronnak, Pécsnek.
Nagy összeget képvisel azonban az ingatlan vagyon értékében
a házbirtok és tulajdonkép ezen városi házak okozták azt, hogy
a városok terhei oly nagy mértékben felszaporodtak. Különösen
katonai laktanyák építésébe történtek óriási befektetések, mert
a katonai kincstár Magyarországon nem épít kaszárnyákat,
hanem oda helyezi a helyőrségeket, a hol számára megfelelő
férőhelyiségeket biztosítanak. És mert csaknem valamennyi város
igyekezett magának nagyobb számú katonaságot biztosítani,
hogy annak révén forgalmát növelje, erős versengés fejlődött
ki a múlt század vége felé a városok között kaszárnyák létesí-
tése terén. Közvetlenül nem jó befektetés ez, mert a laktanyák
használati bérét alacsonyan szabják meg s jó, ha az építkezésre
felvett kölcsön törlesztési és kamathányadát fedezi a hozadék,
a fentartási költségekről nem is szólva; a városok azonban úgy
találják, hogy a katonaság elhelyezéseért hozott nagy áldozataik
közvetett uton megtérülnek, mert a katonaság biztosan fizető,
jó fogyasztó. Így vannak városok, a melyek milliókat költenek
kaszárnyákra s többek közt a kis Sopronnak három milliónál
többe kerültek a laktanyái, Nagyvárad pedig öt milliónál nagyobb
összeget fordított erre a célra. Ezenkívül egyéb beruházások
is szükségesek voltak; iskolaépületekkel egyetlen város se ren-
delkezett olyan mennyiségben, hogy befogadhatta volna a tan-
köteleseket; egyre-másra kellett építkezni. Az épületek növelték
a városi vagyont, de szaporították a terheket, az adósságokat is.
Az iskolaügy terén az államnak ugyanez a politikája éreztette
súlyos hatását a városokra, a mit már a kaszárnyáknál jelez-
tünk: állami iskolákat is csak olyan városok kaptak és kapnak,
melyek legalább az iskolaépületeket a saját terhükre előállítják.
És a városok fontosnak tartják azt, hogy polgáraik gyermekei
helyben végezhessek tanulmányaikat, kénytelen-kelletlen bele-
mennek az áldozatokba, szaporítván egyik oldalon a nemjövö-
delmező vagyont, másik oldalon az adósságot. Városi székházak
építése, árvíz ellen biztosító védtöltések emelése, járda-építés,
stb. járulnak hozzá, hogy a vagyonmérleg végösszege emel-
kedett, de a jövedelem nem szaporodott és a terhek törlesztése
a törvényhatósági bizottságoknak örökös gondot ad.

A száznegyvenegymillió koronára rugó municipális teher
valóban igen súlyos a városokra, mert kölcsöneik meglehetősen

drágák, jóllehet elsőrangú intézetektől felvették azokat, s a Magyar Földhitelintézet, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a Hazai Első Takarékpénztár stb., mindenkor a legelőzékenyebben jártak a városok kezére. Vannak azonban városi terhek, melyek a múlt század hetvenes éveinek elejéről valók, mikor Magyarországon még nagyobb üzleteket nem tudtak vagy nem mertek kötni a városokkal a hazai intézetek és a kölcsönökben Béccsel kellett relatiót keresni. Az osztrák Bodencredit-Anstalt ugy körül-kötötte a hozzá fordult városokat, hogy azok csak igen tetemes storno-díj mellett konvertálhatnának még akkor is, ha nálunk elég kedvezők volnának a pénzviszonyok a konverzióra és annyira betábláztatta a követeléseit a városok ingatlanainak összességére, hogy ezeknek egy-egy újabb kölcsön létesítése a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Általában csodálkoznunk kell, hogy a kormányok még eddig nem fordítottak elég gondot arra a kérdésre, sőt határozottan idegenkednek attól, hogy törvényhozásilag rendezzék a városok anyagi helyzetét, a mi egy nagyobb nyeremény-kölcsön kibocsátása útján lehetséges volna. A városok az állami funkciókból oly sokat vettek át vállalkra, hogy azoknak költségei nem kevésbé emelik a háztartási kiadásait; ezzel szemben méltányos volna súlyos terheik apasztása.

Visszatérve a városi közvagyon álladéjának részletezéséhez, annak második sorban legnagyobb, bár az elsőhöz képest jelentéktelen tömegét a jogok és javadalmak adják, csaknem teljes hatvannyolcz millió koronával. A javadalmak vagyonértékét városaink igen eltérő módon mutatják ki záró-számadásaikban és egyes városok mérlegében nagyon nehéz megállapítani, mikép vétettek azok fel a leltárba. Legalább is különösnek mutatkozik, hogy míg a javadalmak értékét a legtöbb város millió koronákban veszi fel, ily czímen Hódmezővásárhely és Temesvár igen csekély összeget szerepeltetnek mérlegükben. Jelentékeny összegét teszi a vagyonnak városainknál a tőkék és értékpapírok állaga: hatvanhárom és fél milliót. Az italmérési jog kártalanítását elrendelő törvényhozási intézkedés folyamánként jutottak a városok kisebb-nagyobb értékű ugynevezett regále-kötvényhez, a melyek nagyobb részének még birtokában vannak, mint vinikulált, kötményezett papírok s csak a városok kisebb része adta el azokat, hogy értéküket egyéb, hasznos beruházásra fordítsa. Legnagyobb pénz- és értékpapírvagyon fölött Szeged, Debreczen, Pozsony és Nagyvárad rendelkeznek, a legkisebb Temesvárnak és Sopronnak van birtokában. Végül a vagyonálladék legfontosabb kategóriájaként a városi vállalatokat és üzemeket említetjük fel. Eddig mindössze nyolcz olyan városunk van, a mely arra az útra lépett, hogy a lakosság számára közszolgáltatást teljesítő üzemeket vagy maga létesítse vagy pedig, a mennyiben ilyenek eddig magánvállalkozók útján létesültek volna, magához váltsa. Az ez irányú törekvés egyelőre a vízművek, világítási központi telepek, közuti közlekedés létesítésében és házi kezelésbe vételében nyilatkozik meg és pedig oly irányban, mely biztató arra, hogy a városok háztartási viszonyai a közel jövőben nagy átalakuláson menjenek át. A városi üzemek ugyanis mindenütt, a hol létesülnek, kedvező eredménnyel működnek és

pedig nem csupán a városi pénztár, de a lakosság kiszolgálása érdekében is. Az üzemek nemcsak bőségesen járulnak a beléjük fektetett tőkék amortizálásához és megfelelő kamatoztatásához, de közvetve vagy közvetlen jövedelmet is hoznak az illető városoknak. Legfényesebb sikereket e részben Temesvár mutat fel, mely villamos áramfejlesztő telepével, közuti vasutjával, téglagyárával, stb. már eddig azt érte el, hogy közvilágításra egy fillért se költ, az üzemek bevételei fedezik a törlesztési és kamathányadot s azonfelül évi százezer koronát szolgáltatnak a városi pénztárba fölöslegükből. Hasonló kedvező eredményt tüntet fel Pozsony, mely saját üzemében kezeli a villamos áramtelepet, a légszuszgyárat és a vízművet, a három nagy vállalatot, melybe öt millió koronánál többet fektetett be. Csak egy városunk van, a hol a közszolgáltatást teljesítő üzemre rá kell fizetni és ez Pécs. Itt az 1,875.720 koronába került vízmű évi szükséglete 122.000 korona, fedezete pedig a vízfogyasztási díjakkal együtt csak 82.000 korona, úgy, hogy a város kénytelen volt külön 6⁰/c-os vizadót vetni ki a lakosságra.

A városi köztvagyon legfőbb kategóriáinak városonként való megoszlását a következő összeállításunk tünteti elő koronákban:

	Ingatlanok	Vállalatok, üzemek	Tőkék, értékek	Jogok, javadalmak	Ingó vagyon
Szeged	37,013.973	—	10,092.141	12,116.615	1,858.499
Szabadka	31,515.492	—	2,151.651	4,440.000	388.408
Debreczen	40,232.726	1,550.062	8,469.124	6,283.279	840.812
Pozsony	9,054.080	5,988.450	7,244.500	4,757.548	822.082
Hódmezővásár- hely	6,601.077	—	1,819.637	337.250	264.200
Keekemét	9,369.412	1,869.974	6,721.828	1,134.000	254.026
Arad	8,532.605	—	2,093.382	1,856.254	68.906
Temesvár	8,012.892	5,545.381	687.170	219.940	76.725
Köszvár	10,689.613	—	3,771.228	5,043.660	205.700
Nagyvárad	12,077.584	2,937.589	4,913.620	6,545.356	556.952
Pécs	8,583.142	1,875.720	2,197.906	8,705.466	189.472
Kassa	13,345.354	—	4,113.872	2,978.607	257.953
Miskolcz	5,739.504	—	2,485.696	1,104.000	121.788
Győr	11,537.299	1,891.877	1,814.003	5,698.140	236.775
Brassó	8,698.934	1,687.491	4,303.961	3,933.940	313.634
Sopron	7,040.033	—	669.444	2,755.932	110.517
Összesen	228,043.720	23,346.544	63,549.163	67,909.987	6,566.449

E kimutatáshoz, mely az 1905-ik évről szerkesztett zárószámadások alapján készült, meg kell jegyeznünk, hogy abban az üzemek és vállalatok rovatában Szeged új városi vízműve még nem volt felvehető, mert ezen alkotás akkor még nem készült el. A zárószámadásban szerepel ugyan a tartozások között azon 1,300.000 korona, melyet Szeged e mű létesítése céljából kölcsön vett, de az el nem készült vízmű vagyonértéke még nem értékeltetett. Ma már üzemben van ez a városi vízmű is, a mint befejezvék a tárgyalások Aradon a részvénytársasági tulajdont képező vízvezetéki vállalat megváltása iránt. Ez utóbbi műve-

letet szintén kölcsön segítségével bonyolítják le s e czímen a két város mérlegének vagyoni és tehertételei azonos összeggel növekednek.

A városi közvagyon nem teljesen jövedelmező. Minden városnak jelentékeny összegű olyan vagyona van, a mely semmi hasznot nem hajt. A középületek, út- és járdatestek, nevelési, emberbaráti nyilvános intézetekbe fektetett vagyon természet-szerűleg semmi jövedelmet nem szolgáltat. Az ilyen vagyonrészek Győrnél 6·91, Nagyváradnál 5·50, Szabadkánál 5·41, Pécsnél 4·00, Szegednél 2·55 millió koronát tesznek, s a legtöbb városnál megközelítik a két millió koronát. Általában minél több befektetést eszközölnek a városok közczélú és közérdekű alkotásokért, annál inkább gyarapodik a nemjövedelmező vagyon összege s a legnagyobb jövedelmeket ott hozza meg a városi közvagyon, a hol még kevesebb igényekkel lép fel a lakosság a városi közülettel szemben, vagy a melynek külön rendeltetésű tőkái és alapítványai vannak bizonyos intézmények létesítésére. Egyes városoknál, mint pl. Debreczennél és Szabadkánál azt látjuk, hogy gonddal gyűjtenek ilyen külön rendeltetésű alapokat a lakosság megterhelésének elkerülése érdekében, más városoknál pedig a közterheknek egy időn keresztül való fokozása segítségével szaporítják a közvagyont. Arad például a nagyszámú és nagyértékű iskolaépítkezéseket évtized óta úgy létesíti, hogy a tandíjakkal amortizálja az e czélra felvett kölcsönöket és oktatásügyi intézményeinek összes szükségleteit a köz költségvetés terhére fedezi. Az eljárás gyakorlatinak bizonyult, ámbár természetesen könnyebb a szabadkai és a debreczeni példa követése, ha annak megvan az előfeltétele.

Ha már most városaink háztartási mérlegét nézzük, úgy találjuk, hogy egyetlen városunk se képes a maga jövedelmeiből fedezni szükségleteit; valamennyinek hiánynyal záródik a költségvetési előirányzata és a zárszámadása. Ebben a részben a következő kép áll előttünk:

	Bevétel	Kiadás	Hiány
	k o r o n á k b a n		
Szeged	4,266.294	5,349.590	1,083.296
Szabadka	1,934.703	2,319.194	384.491
Debreczen	2,715.004	2,915.257	200.253
Pozsony	2,259.841	2,806.450	546.609
Hódmezővásárhely . . .	389.332	1,022.970	433.638
Kecskemét	1,926.475	2,145.967	219.492
Arad	1,055.640	1,663.660	608.020
Temesvár	2,020.583	2,558.875	538.292
Kolozsvár	2,054.740	2,536.298	481.558
Nagyvárad	1,590.640	1,933.234	342.594
Pécs	1,324.736	1,858.994	334.258
Kassa	1,981.540	2,205.973	224.433
Miskolcz	761.995	1,064.701	302.706
Győr	1,340.668	1,682.824	342.156
Brassó	1,663.297	1,740.966	77.669
Sopron	1,267.244	1,718.284	451.040
Összesen . . .	28,952.732	35,523.237	6,570.505

Látható ebből, hogy a legnagyobb városnak: Szegednek a saját bevételei is legnagyobbak a városok között. Ennek első sorban az az oka, hogy Szeged tetemes földbirtokokkal rendelkezik nagy határában, melyeket bérlet útján hasznosít, másodszorban pedig az, hogy haszonvételi jogai is sokat jövedelmeznek. A népesség szerinti sorban utána következő Szabadka már sokkal kevesebb saját jövedelemmel bír, jóllehet ingatlan vagyona csak kevéssel kisebb, mint Szegedé. Valamivel nagyobb bevételeknek örvend Debreczen, a melynek legnagyobb a vagyona és mégis mögötte marad jövedelem dolgában Szegednek. Jelölül annak, hogy az értékesítési és gyümölcsöztetési viszonyok a két utóbbi városban sokkal kedvezőtlenebbek. Ez a kedvezőtlen tünet legszembeszökőbb Hódmezővásárhelyen, mely város kilencz milliónyi vagyon mellett csak valamivel fél millión felüli saját jövedelmet tud felmutatni. Ennek a jellemző tünetnek az okait akkor látjuk, ha alább részletezzük a városok bevételi forrásait. Egészben a bevételek alakulása még azonos viszonyok között levő városoknál is nagyon eltérő egymástól. Ha szembeállítjuk Szeged 4·2 milliós, Debreczen 2·7 milliós és Hódmezővásárhely 0·5 milliós bevételi összegét, vagy egybevetjük Temesvár 2·0, Nagyvárad 1·5, Arad 1·0 millióra menő saját bevételeit, látjuk, hogy a jövedelmeket illetőleg némely város sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van a másiknál, dacára annak, hogy valamennyien nagy és erős igyekezetet fejtenek ki a jövedelmek szaporítása érdekében és sok helyen olyan jövedelmi forrásokat nyitnak, a melyek a városi életet hatalmasan megdrágítják. Annál inkább utalvák erre, mert a birtokok jövedelmezősége s a városi gazdálkodás hozama, mint már mondtuk is, csak a földéhes alföldi-néplakta városokban kielégítő; a legtöbb városnak a gazdálkodása kevés jövedelmet hoz. Ebben a részben csak néhány adatot kívánunk itt felsorolni: Brassónak az 5·2 millió értékű erdőbirtoka 368.766 koronát hoz, de ezen birtok kezelése 173.310 koronába kerül s így a tiszta jövedelem csak 195.456 koronát tesz; Győr 216.473 korona bevétellel szemben 119.981 koronát költ a gazdasági kezelésére s így az csak 96.492 koronát hoz; Pécsnek az erdők, bányák stb. kezelése 251.776 korona bevétel mellett 224.133 korona kiadással jár, tehát a haszon csak 27.643 korona; Pozsony erdőszete 108.883 korona bevétellel szemben 74.908 korona kiadást okoz s a városi pénztárnak csak 33.975 korona jövedelme marad; Szegednek az erdei csak 8.116 koronát, a házai 17.774 koronát hoznak tisztán, a városi gőzfürdő pedig ráfizetéssel jár. Kedvezőbb jövedelmezési viszonyokat mutat fel Kassa gazdálkodása; ennek a városnak a hegyaljai szőlője ugyan 58.662 korona bevétel mellett csak 1.336 koronát jövedelmez, ellenben erdőbirtokainak 551.084 koronányi hozamából az üzemi költségek leszámítása után 229.941 koronája marad. Ilyen körülmények között a városok mindenféle nemét behozzák a közvetett adóknak; helyi illetékeket, pótdadókat rónak ki a fogyasztás sokféle cikkére, a volt erdélyi részek városai olyan arányban, hogy az a Királyhágón innen lakók előtt szinte megmagyarázhatatlan. Innen van, hogy az iskolázás se ingyenes a városokban; a tandíjak itt kisebbek, ott nagyobbak, de szerepelnek pár ki-

vétellel mindenütt, holott az ideális állapot az ingyenes népoktatás volna. Mindezek a jövedelmek együttvéve se lévén elegendők a folytonosan növekedő szükségleteket fedezni, a régi önkormányzati rendszer egyetlen csálhatatlan eszközét veszik igénybe a városok: az állami adók után kivetett községi pótagók kirovását. Az e czímen befolyó tetemes összegek aztán megadják a hiányzó hetedfél millió koronát és a városok székházaiban nyugodtan egyenlítik ki a tartozás és követel rovatok közötti különbözeteket.

Az eddig mondattakból már látható, hogy a magyar városok gazdasága még mindig inkább bürokratikus, mint gazdasági alapra van fektetve. Ennek az alapnak a tarthatatlansága évről-évre kirivóbbá lesz s okvetlenül be kell következnie a városok életében annak a nagy fordulatnak, mely a törvényhatóságokban a teher-átutalás eddigi egyoldalú módja helyett az — úgymondjuk — üzleti szellemű gazdálkodást honosítja meg. Láttuk, hogy az a néhány város, mely üzemeket tart saját kezelésében, pompásan boldogul; ezzel ki van jelölve a követendő út iránya. Igaz, hogy ennek sok és nagy előfeltétele van; a legtöbb város újabb adósságcsinálás nélkül nem volna képes üzemeket létesíteni vagy saját kezelése alá venni, újabb hitelt pedig a legtöbb város mai lekötöttségében már nem igen szerezhethet. Ám ezen is lehetne segíteni, még pedig a városi lakosság boldogulásának elősegítésével. A városok gazdaságai nem elég jövedelmezők, ellenben ott, a hol a városi ingatlanok bérbe vannak adva, biztos a város haszna és alkalmá, módja van a gazdálkodással foglalkozó lakosságnak is arra, hogy megélhetésének eszközeit megszerezze, teherviselő képességét öregbitse. A helyes városi gazdálkodás tehát az lesz, mikor a föld, erdő, szőlő stb. birtokokat nem kezelik maguk a hatóságok drágán, a hogy most történik, de a lakosság kezébe bocsájtják akár bérlet, akár — még helyesebben — eladás útján. Annál helyesebb az utóbbi mód, mert az szociális tekintetben is üdvös hatásokat vonhat maga után. Elég e részben a kivándorlási statisztika adataira utalnunk, melynek ijesztő számai tetemesen megapadnának, ha a városokban lakó, mai egzisztenciáját biztosítani nem tudó kisember a maga viszonyaihoz mért kis gazdaságnak a birtokába juthatna. A városok pedig a maguk pénztári érdekeit a lakosság jóléti érdekeivel szorosabb kapcsolatba hozva inkább boldogulnának, mint most, mikor nagy tőkét képviselő birtokaik jó, ha a 2—2^{1/2} száztólit meghozzák.

Érdekes különben közelebbről szemügyre venni, mik a városok főbb bevételi forrásai és miképen oszlanak azok meg az egyes városok között. Legtöbb városunknál még a régi kamerális számviteli rendszer dívik s azért fáradságos munkával jár olyan összeállítás szerkesztése, mely ebben a részben el igazitson bennünket, de megkisérlettük azt az 1905. évi zárószámadások alapján és a következőkben adjuk néhány legfontosabb adatát a városi bevételek ágazatainak:

	Birtokokból	Tőkékből K o r o n á k b a n	Katonai jövedel- mekből	Oktatásügyi bevételekből
Szeged	1,381.691	332.224	175.599	123.162
Szabadka	1,119.346	148.725	86.059	54.429
Debreczen	1,406.324	478.855	202.353	16.900
Pozsony	541.834	302.246	110.830	13.038
Hódmezővásárhely	105.252	39.691	—	4.661
Kecskemét	830.178	51.867	—	82.502
Arad	296 166	68.920	33.626	23.965
Temesvár	351.255	35.696	—	136.022
Kolozsvár	182.055	206.157	108.046	16.786
Nagyvárad	287.408	29.703	131.936	125.251
Pécs	227.593	100.928	123.241	31.232
Kassa	756.132	195.756	351.337	33.986
Miskolcz	220.647	78.921	3.600	21.925
Győr	251.745	100.105	66.254	47.095
Brassó	518.223	164.764	—	—
Sopron	300.293	232.021	180.148	3.284
Összesen	8.776.142	2,566.579	1,573.029	734.238

Ezekhez a számokhoz kevés magyarázatra van szükség. A birtokok és azok jövedelmezőségének kérdésével már foglalkoztunk; alig van mit mondani a tőkék kamataiból eredő jövedelmekhez is. A mely városnak megvannak még a regálekötvényei, ott nagyobb a kamathozadék, mint ott, a hol ezt a vagyont értéket más alakban fektették be. De nagyobb ott is, a hol szerencsésebbek voltak a regále kártalanítása körül. A megváltási kötvényeket bizonyos kulcs alapján megállapított értékbecsléshez képest kapták a városok s ezek egyike-másika ugyancsak rövidet húzott, mikor elkészült az értékmegállapítás. Voltak ugyanis városok, melyek abban az időben, mikor övéké volt a regálejog, úgy könyvelték az e czímen származó jövedelmeket, hogy minél kevesebb állami adót kelljen az után fizetniök. Ez az eljárásuk megbosszulta magát, mert a kisebb jövedelmek tőkésítése nyomán nyerték a megváltást. A katonai jövedelmekhez megjegyezzük, hogy azok laktanyabérekéből és beszállásolási díjakból erednek. Legnagyobbak Kassán, a hol az összes kaszárnyák városi tulajdont képeznek, míg e czímen nem fordul elő jövedelem Temesvár számadásaiban, mert itt, mint egykori városban minden férőhely a katonai kincstár tulajdonát képezi és kevés a katonai jövedelem Aradon is, a hol a közös hadseregbeli helyőrség szintén az egykori vár kazamátaiban fekszik. Az oktatásügyi bevételek legnagyobbak Temesvárott és Nagyváradon, az itt kimutatott összegekben azonban már 5%-os külön iskolai adó beszédési eredménye is foglaltatik. Szeged tetemes iskolaügyi bevételeinek zömét: 79.477 koronát a tandíjak teszik s az állam korpótléksegélye 18.683 koronával járul azokhoz. Szabadkának a földmives-iskolája hajt nagyon szép jövedelmet, egyebekre ennek a városnak iskolaügyi jövedelme alig van; Debreczen e czímen mindössze tanügyi alapítványának kamatait és a református egyháznak az ingyen iskoláztatás céljaira adott

ezer hold városi föld adójának megtérítése czímén befolyó összeget veszi bevételebe; Kecskemétnek hatalmas népiskolai alapítványa egyedül 45.121 koronával járul a tanügyi bevételekhez. Oktatásügyi czélokra egyes városok kisebb-nagyobb, de egymástól nagyon eltérő összegű államsegélyeket is élveznek. Legtöbbet húz az állam pénztárából ilyen czímen a szerencsés Temesvár, melynek mindenféle tan- és nevelőintézetét segélyezi a kultuszminister. Ennek a városnak az oktatásügyi államsegélye együtt véve 50.620 koronát tesz, míg az a város, mely utána legtöbbet nyer e czímen: Nagyvárad, csak 23.289 koronával tudja az állam anyagi támogatását kimutatni. Tizennégyezer korona körüli összegekkel segíti a kultuszministerium az iskolákat fentartó városok közül Szegedet, Kecskemétet és Aradot, elenyésző, kisebb összegeket kapnak Hódmezővásárhely, Miskolcz és Sopron, de ezzel szemben vannak városok, melyekben az iskoláztatás terheinek jelentékeny részét az állam viseli, saját iskoláinak fentartása által.

A városi jövedelmek másik főbb csoportját a különböző javadalmakból és közvetett adókból származó összegek képezik. Ezeknek alakulása és megoszlása következő:

	Állami fogyasztási adó	Állami segély a fogyaszt. adókhoz	Városi fogyasztási illetékek	Köveztvám
K o r o n á k b a n				
Szeged	598.208	71.624	132.876	215.287
Szabadka	295.089	34.138	60.956	58.340
Debreczen	301.103	43.371	64.638	130.000
Pozsony	420.288	138.758	141.522	96.673
Hódmezővásárhely .	107.784	7.185	28.219	27.843
Kecskemét	215.230	12.040	80.836	33.125
Arad	235.759	76.502	67.796	128.433
Temesvár	321.922	177.159	93.439	221.482
Kolozsvár	210.516	141.765	127.684	164.602
Nagyvárad	227.383	46.416	141.581	151.833
Pécs	290.914	29.699	67.387	88.000
Kassa	293.876	75.858	106.986	55.187
Miskolcz	163.000	34.427	68.500	—
Győr	279.182	96.780	64.929	70.662
Brassó	197.201	31.111	68.209	67.938
Sopron	232.021	31.305	26.124	61.759
Összesen	4,369.466	1.048.136	1.345.682	1.574.174

Ezek a számok nagyon tanulságosak. Azt mutatják, hogy az egyes városok lakossága a közvetett adóztatás alapján minő óriási terheket kénytelen viselni élelmezési cikkeinek fogyasztásáért. A városok 960 ezer főnyi lakosságára állami fogyasztási adók és városi fogyasztási illetékek czímén 5.71 millió korona évi adóztatás esik, tehát csaknem hat koronával járul évenként és fejenként a városok lakossága a közterhekhez oly cikkek után, a melyek a háztartásban nélkülözhetetlenek. De ezenfelül a köveztvám czímén befolyó másfél milliót is megfizeti a lakosság, mert nagyon természetes, hogy a kereskedés áthárítja ezt a terhet is a fogyasztásra. Elmélet szerint legigazságosabb terhet

képeznek a fogyasztási adók, a gyakorlatban azonban azt találjuk, hogy azok alkalmazása a városoknak nem válik javára. Minél nehezebbé teszik a sokféle fogyasztási adók egy városban a megélhetést, annál kisebb azokban a városokban a betelepülés. Pedig egyes városaink csakugyan túlzásig használják ki azt a jogukat, hogy a fogyasztás különböző nemeire az állami fogyasztási adókon felül illetékeket vessenek ki. Szeged, Pozsony, Nagyvárad, Kolozsvár, Kassa ebben a részben elől járnak. Kassa 44·7 ezer lakosa 107 ezer, Kolozsvár 55 ezer lakosa 127 ezer, Nagyvárad 54 ezer lakosa 145 ezer korona városi fogyasztási illetéket fizet, a mi mindenestre aggályos tünet és legkevésbé se alkalmas arra, hogy ezeknek a városoknak a gazdasági politikáját helyes világításban tüntesse fel. Minél jobban megkönnyíti egy város a lakosainak megélhetését, annál jobban emeli azok teherviselési képességét s valóban legfőbb ideje volna, ha a fiskális városi politika helyét az okszerű gazdasági politika foglalná el. De tanulságosak a fennebb csoportosított számok abból a szempontból is, hogy nem a legnépesebb városok egyzersmind a városiasság tekintetében az elsők. A fogyasztási adók és kövezetvámok arányából megállapítható, mely városokat lakja nagyobb életigényekkel bíró közönség, mely városnak nagyobb a kereskedelmi forgalma. Hogy Szeged ebben a részben is elől jár, érthető, mert igény nélküli paraszt-lakossága mellett legnagyobb — talán Pozsonyt kivéve — az intelligenciája. De hogy a kis Kassa, Pécs, Győr, valamint Temesvár, Arad előre jutnak a fogyasztási adófizetés sorában, hogy a sokkalta népesebb Hódmezővásárhelyt messze elhagyják, a még népesebb Debreczennel és Szabadkával felveszik a versenyt, ez azt mutatja, hogy ez a három nagyvárosunk, lakosságát tekintve, ez idő szerint nincsen a városiasság első sorában s élelmezési viszonyai sok kívánni valót hagyhatnak fenn. A kövezetvámokat illetőleg a legnagyobb kereskedelmi árúforgalomra Temesvár adatai bizonyítanak, majd Kolozsvár és Nagyvárad következnek s csak azután jön a népesség tekintetében harmadik Debreczen, ezt pedig nyomban a népességi sorban hetedik Arad követi. Leghátulra esnek a sorban Kecskemét és Hódmezővásárhely, mely városok vezetőinek az erőt még sokáig fogja megfeszíteni az a nehéz, bár az eddigi eredmények nyomán nem lehetetlen feladat, hogy e két várost a parasztsorból kiemeljék. A mi azok szintiszta magyar jellegére való tekintettel, kedvező fekvésükre való figyelemmel, csakugyan módfelett kívánatos is.

(Folytatása következik.)

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

Ipari békéltetés.

Methoden des gewerblichen Einigungswesens. Verhandlungen der 3. Generalversammlung der Gesellschaft für Sociale Reform. Jena 1907 239 l.

Az 1905-ben kitört nagy szénbányászsztrájk Németország közfigyelmét nagyobb mértékben terelte a munkáskérdésre. A feszült viszony munkás és munkáltató közt nagy a kőszénbányászatnál, a vasiparnál és a textil-iparnál, vagyis a miként ezt a németek kifejezik a nehéz (schwere) iparoknál, holott a mestersegeknél, és a nyomdaiparnál a collectiv szerződések nagy teret foglaltak és ezeknél az iparoknál a társadalmi béke eléggé biztosított. A »Gesellschaft für Sociale Reform« ez okból egy bizottságot küldött ki Angolországba, hogy helyszinén a bánya és nagyiparok azon intézményeit tanulmányozza, melyek által ott a munkáskérdés békés mederbe tereltetett. Ezen bizottság jelentése képezte az 1906 december 3. és 4-én Berlinben tartott közgyűlésnek tárgyalási alapját. A felszólalók majdnem egy értelembe abban az irányban nyilatkoztak, hogy csak collectiv szerződések vezetnek célra, és hogy ezekért a munkásszervezetek fejlődésének örülni, e szervezetekkel tárgyalásokba bocsátkozni s végre az egyezséget létrehozni kell.

A felette érdekes és a mi iparunk harci viszonyai közt igazán tanulságos közleményből érdekesnek tartjuk a következő jellemző eszméket összefoglalni és közölni:

Angolország, a munkáskérdések mintaországa már régen túlhaladta azt az állapotot, a melyben mi még ma is vagyunk, és melyben a vállalkozók a munkásokkal vagy szervezeteikkel tárgyalni nem akarnak. Pedig a közvélemény már kezdi érezni, hogy a gazdasági életnek és a társadalmi békének az a megháborítása, melyeket a munkásoknak, a munkáltatókkal való küzdelmei okoznak, már eltűrhetlen fokot értek el, és hogy minden uton és módon más irányokat kell elérni.

Angolországban a tőke és munka közötti kibékülés első sorban abban az ösztönszerű, politikai és vallási tradícióban fekvő érzésnek tulajdonítható, mely valamennyi foglalkozási ágnak és osztálynak egyenjogúságát elismeri, mindenkinek becsületét egyenlően tiszteli, és még a legalsóbb néposztály elhatározási jogát is tiszteletben tartja. Angolországban hiányzik az a keleteurópai irányzat, mely minden polgári és társadalmi viszonyba a subordinatio kaszárnyaszellemét szeretné beoltani, hiányzanak azok az elemek, melyek erőszakkal és kényszerrel akarják pótolni azt, a mit csak a személyes emberies tekintély és bizalom tud létrehozni. Az angol vállalkozó a munka- és bér-

feltételeknek a munkásokkal való megbeszélését a kereskedő józan tekintetével szemléli, a ki szintén vevő felével tisztába akar jönni az árú árára. Hogy a munkásság szervezve van, azt ő a ki szintén szervezve van, természetes dolognak tekinti; sőt nagyon kívánatosnak tartja a szervezeteket, mert a szervezetek nevelő és fegyelmező hatását becsülni tanulta, és tapasztalta, hogy tárgyilagosabban, okosabban és eredményesebben lehet iskolázott és felelősségtudó munkásvezetőkkel tárgyalni, a kik az iparág gazdasági helyzetét ismerik és nem úgy, mint a tömeg csak ösztönszerű kívánságokkal lépnek föl, hanem az elérhető lehetőségét mérlegelik. Igaz, a brit ipari egyezkedés jogi alakjában még sok dolog nincs tisztába hozva, és az egyezkedési eljárás meglehetősen nehézkes, de a munkaszabályozásnak megtestesült és életképes alkotmányos szervezete van. Ezen alkotmányosságban a vállalkozók technikai és üzleti elhatározási jogukból nagyon keveset vesztek. A mit esetleg a munkafeltételeknél mozgási szabadságukban vesztek, azt más oldalon a piszkos verseny megszűnésében nyertek, mely csak alacsony bérek mellett lehetséges. Angolországban a szervezetek alapján, az érdekek szabadon akart paritásos rendje következtében, többé-kevésbé collectiv szerződésekkkel a társadalmi béke (a mennyiben ez ebben a tökéletlen társadalomban lehetséges) létrejött, és az angol vállalkozók és munkások vele jól érzik magukat. A munka- és bérviszonyokat illetőleg a »parlamenti együtthatározás« jogának elnyerése által a szervezett angol munkás az ipar ellenségéből fejlődésének érdekelt barátjává növesztetett fel.

Németországban éppen a legnagyobb vállalatoknál hiányzik a békés viszony munkás és munkaadó közt. A munkaadó, sok esetben az üzletvezetőség alárendelt közege, dictálja — természetesen az üzleti helyzetre való tekintettel — a munkafeltételeket még pedig minden egyes munkás számára. A szervezett munkásokról, a szakszervezeti képviselőkről, »ezekről a fizetett izgatókról és agitátorokról, kik a munkások filléreiből hizlalják magukat« a német kőszénbánya, vasmű- és textil-ipartulajdonos, nem akar semmit sem tudni. Csak a »saját« munkásaival közlekedik, legföljebb még a munkásválasztmánynyal áll szóba. Mindenféle jótékonyági intézetekkel gondoskodik munkásairól; arra törekszik, hogy munkássegélyző egyesületek útján elvonja őt a »vörös« vagy a még veszélyesebb keresztyén és Hirsch-féle szakegyesületektől. A nagyiparos legjobban szeretné vállalatát a szakszervezeti tagoktól teljesen mentve látni. A német tőkeerős iparnak jelszava: »Nem kell tárgyalni! nem kell jogot feladni!« -- magunk vagyunk az urak saját házunkban és azok is akarunk maradni, különben tönkremegy az egész német ipar. A munkásoknak, vagy éppen a szakszervezeteknek beavatkozását üzletünk vezetésébe nem akarjuk tűrni.« Mindaddig, míg az ujkori socialis követelmények teljesítéséhez a vállalkozóknál hiányzik az akarat és a belátás; mindaddig míg a vállalkozók lapjai a »lázongó« munkásokkal szemben az osztályharcz parazsát szitják: békés viszonyokról álmodozni sem lehet. Egyelőre a vállalkozók Németországban magukat még sokkal erősebbeknek tartják, semhogy sztrájkot tárgyalás útján meg-

szüntetni akarnának. Pedig a nagyipar ne várja meg azt, hogy mint Oroszországban véres forradalom útján jusson a munkás-ság alkotmányos formákhoz. Évről-évre jobban kitünik, hogy a munkásharezok, a sztrájkok és kizárások mindig kevesebb számban végződnek teljes sikerrel, hanem tényleg leginkább compromissum útján szűnnek meg, szóval maga a dolog természete arrafelé tereli a munkásküzdelmeket, hogy kölcsönös engedékenység útján végződjenek. És a vállalkozók és a munkások kell, hogy találjanak valamelyes módozatot, mert a küzdelem mindkét félnek árt.

Nagyon helyesen mondta felszólalásában Wagner tanár, hogy a vállalkozók és a munkások küzdelme utolsó és első fokon a nagyközöniséget is érdekli. »Nagyban és egészben a fejlődés fokozódó nyereségnél, fokozódó béreknél odairányul, hogy mindennek érvényesülnie kell az árak emelkedésében. És ki az, a kinek ezt viselnie kell? Igen sok esetben az ipar, de nagyban és egészben mégis csak a fogyasztók, tehát a nagyközöniség az, a ki a többköltséget fedezni tartozik. A munkáskérdés tehát nemcsak a munkáltatók és a munkások ügye, hanem a nagyközöniségé is, és neki is van joga a hozzászóláshoz és nem nézheti közönynyel a folytonos háboruskodást.

Mindenkinek, a ki a munkásügygyel foglalkozik, tisztában kell lennie az iránt, hogy bármilyen rendezkedés történik is, a munkás és munkáltató közti egyenetlenségek vagy a sztrájkok teljesen megszűnni sohasem fognak; panacaea, mely a tőke és munka közti összeütközéseket tökéletesen megszünteti, nincsen. A sztrájkot összes gyökereivel kiirtani nem lehet. Csak arra kell és lehet törekedni, hogy a sztrájkok minél ritkább esetekre szoríttassanak, és hogy hatásaikban a két félre ép úgy, mint az összes közgazdaságra lehetőleg kevés kárt okozzanak, azaz lehetőleg gyorsan kiegyenlítettessenek.

Kiindulási pontul szolgáljon e tekintetben a teljes szabadegyesülési és gyülekezési jog. Hiába utalnak sokszor arra, hogy a munkásokkal viselkedésük miatt nyugodtan tárgyalni nem lehet. Igaz, hogy a munkások szeretik hallani a munkáltatók szidalmazását; a ki a legerősebb gyalázó szókat használja a munkáltatókkal szemben, az a munkások szemeiben a legnagyobb hős. Igaz, hogy az izgatók a munkásoknak gyakran mondogatják: »egy sztrájk, mely tizennégy héten át tart, de eredmény nélkül végződik, jobb, mint az a sztrájk, mely tizennégy nap alatt győzelemre vezet«. Ámde a panasz a szakszervezetek terrorismusa ellen rendesen túlozva van; mintha ott, a hol gyalulnak, a hol ezer és ezer durva munkás összecsődül, nem hullanak forgácsok; de másrészt a munkáltatók eljárása sem mindig bársonykesztyűs! A szervezett munkásokkal a tárgyalás sokkal könnyebb, mert a szervezett munkások vezetői higgadtan nézik a helyzetet, és nem vezettetik magukat csak a pillanatnyi felhevülés által, mi a sztrájkoló munkástömeagnél rendszerint történik; sőt a munkásvezetőket sokszor vádolják azzal, hogy a munkások érdekeit nem eléggé erélyesen védik. Különbén a sztrájkok sok esetben nem is a bérek vagy munkaviszonyok szabályozása végett rendeztetnek, hanem hatalmi

kérdést is jelentenek. A munkások saját kezükben kívánják látni a hatalmat és pedig még a politikai hatalmat is követelik. A félelem a vörös zászlótól korunk legkevésbé sympathicus jelensége, melyért magunkat lelkünk mélyéig szégyenelnünk kellene. Ha a munkásokat megakarjuk nyerni, meg kell mutatnunk, hogy az állam és a társadalom, különösen azonban az utóbbi a jelen állapotokban is egyenrangú állampolgároknak tekinti s nekik helyzetük emelésére megadja a szükséges mozgási szabadságot. Igaz, a munkások lapjainak legnagyobb része oly hangot használ, mely — fájdalom — nagyon alacsony; ámde a munkaadók lapjai sem nagyon udvariasak.

Mit kell tenni a béke helyreállítására? Mihelyt a szakszervezetek annyira megérették, hogy velük tárgyalni lehet, lassankint törekedni kell kölcsönös megállapodásokkal a munka- és bérfeltételekre nézve szabályokat felállítani. A paritás alapján bizottságokat kell alakítani, melyek egyes kérdések eldöntésére hivatvák. E szabályozásoknál a fődolog, hogy akarni kell békés viszonyban élni, becsületesen és világosan közös együttműködésben mindkét fél törekedjék rendben élni. Ha egyszer az ipari fegyverszünetre a szerződéses alapot megtaláltuk, akkor folytatni lehet az egyeztetési intézmények további kiképzését és fejlesztését. Az ipari egyezkedést és a társadalmi békét, nem lehet a vállalkozókra és a munkásokra rákényszeríteni; mindaddig, a mig mint ellenséges testvérek, kik köztudomás szerint legjobban gyűlölik egymást, állanak egymással szemben, és mig fel nem ismerték azt, hogy értelmes együttműködés mindkét fél érdekeit legalább ép úgy mozditja elő, mint a nyilt harcz: — ki egyezésre remény nincsen.

(—vits.)

Sztrájk.

Dr. Maxmilian Mayer. *Statistik der Streiks und Aussperrungen im In- und Auslande.* Leipzig, 1907 253 l. és két táblázat.

A sztrájkstatisztika elveit és az eddig Németországban, Ausztriában, Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban, Nagybritanniában és az amerikai Egyesült-Államokban fölvetett statisztikai adatokat tüzetesen ismerteti a szerző és összehasonlítással fejezi be tanulmányát, melynek fő adatai a következők:

	Egy évben volt átlag sztrájkoló
Németországban (1900—1904. években)	86.212
Ausztriában (1900—1904. években)	55.582
Franciaországban (1900—1904. években)	176.226
Belgiumban (1900—1904. években)	20.107
Olaszországban (1900 - 1903. években)	146.059
Angolországban (1900—1904. években)	102.596
Amerikai Egyesült-Államokban (1896—1900. években)	281.275

Ha a keresők számához viszonyítjuk a sztrájkolókat 1000 keresőre Olaszországban 28, az amerikai Egyesült-Államokban 24, Franciaországban 22, Ausztriában 13, Belgiumban 12,

Angolországban 8·3 és Németországban 8·1 sztrájkoló esik. A sztrájkok tartama leghosszabb Németországban. Ugyanis a sztrájkok közt volt:

	30 napnál	
	rövidebb	hosszabb
	százalékokban	
Németországban	81·1	18·9
Ausztriában	90·2	9·8
Belgiumban	91·2	8·8
Olaszországban	94·2	5·8
Franciaországban	90·1	9·9

Németországban legtöbb sztrájk (38·1%) van az építő-iparban, az Egyesült-Államokban is sok építő-sztrájk van (23·3%), Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban és Belgiumban legtöbb sztrájk a textil-iparokban fordul elő. Angolországban a bányászat adja a legnagyobb számot.

A sztrájkok a munkásokra nézve a következő eredménnyel végződtek:

	Győzelem-	Egyez-	Vereség-
	mel	séggel	gel
	s z á z a l é k o k b a n		
Németországban 1899—1904-ben . . .	22·1	32·0	45·9
Ausztriában 1899—1904-ben	19·8	42·5	37·7
Belgiumban 1896—1900-ban	18·8	17·9	63·3
Olaszországban 1898—1903-ban	25·1	29·7	35·2
Franciaországban 1899—1904-ben . .	24·1	38·3	37·6
Angolországban 1899—1904-ben . . .	26·8	31·9	41·3

»Első pillanatra — mondja a szerző — az eredmény nem tetszik vonzónak. A sztrájkoknak csak $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ része vezetett kedvező eredményre. Sokan a munkásokat talán kárhoztatják, hogy reményeiket mindig újra és újra a sztrájkba helyezik. Fel-tüntetik a veszteséget, felbecslik a nyereséget és arra az ered-ményre jutnak, hogy a sztrájk többet árt, mint használ. De ha látszatra a sztrájkok eredménye kicsinynek mutatkozik is, tény-leg nem az. A számadás nem vág, hacsak a sztrájkolók nyere-sége és vesztesége számíttatik és hasonlított össze. Sztrájkból nemcsak és sztrájkolóknak van előnyük, hanem az összes mun-kásság részesül benne; mert ha a munkabérek sztrájk folytán egyes üzemekben emelkednek, emelkedni fognak csakhamar valamennyi üzemben is. Ezért a sztrájkolók veszteségével szem-ben az összes munkásság nyeresége áll. Ez a számítás mindaz-által számszerűen nem vihető keresztül, mert az indirect hatás, mely a sztrájkkal összefügg, nem igen állapítható meg. De a sztrájk momentán eredménytelensége még nem jelenti azt, hogy a sztrájk nem használ a munkásoknak; abban az üzemben és abban az időben, melyben a sztrájk eredménytelenül végző-dik a munkásoknak nem használt; de hány vállalat van, mely a folytonos sztrájkok hatása alatt lassan-lassan önként emeli a munkabért és javítja a munkaviszonyokat. Mindezek oly mozza-natok, a melyek számszerűen meg nem állapíthatók.«

A sztrájkok főokaira nézve a következő adatok szolgálnak. Az összes sztrájkokból volt:

	Bérvétel	Munkaidő	Mások
	százalékban		
Németországban . . .	54'0	16'5	29'5
Ausztriában	36'7	17'1	46'2
Franciaországban . .	53'2	9'4	37'4
Belgiumban	55'9	1'8	42'3
Olaszországban . . .	61'5	7'5	31'0
Angolországban . . .	63'6	3'1	33'3

(—vits.)

Füstnélküli város.

Fodor István: *A füstnélküli város és az ipar.* Budapest, 1907. 56 lap 18 ábrával.

Fodor István, a budapesti általános villamossági részvénytársaság vezérigazgatója, kitünő tollal, lebilincselő olvasmányul írta meg a füstnélküli gyárváros megteremtésének tervezetét. Műszaki ember, gyáros vagy kisgazda egyaránt érdeklődéssel veheti kezébe a szép kiállítású füzetet, s ha egyszer kinyitotta, nem fogja letenni addig, míg az utolsó lapra el nem érkezett; sőt valószínűleg újra végig fogja lapozni a képekkel szemléltető magyarázatokat.

Az értekezésnek első főérdeme, kiváló előadási módja. Második előnye az a gondos ügyesség, melylyel a közgazdasági és műszaki fejtegetéseket úgy kapcsolja össze, hogy mind a két tábor embereit érdeklik, a nélkül, hogy bármelyik is fölöslegesen tartaná a magyarázatokat.

Ily formában Fodor István először a füstcsapást rajzolja elénk, kimutatván többek között, hogy Budapesten évenként legalább is 65.000 métermázsza korom száll alá. A városi füstköd, s a füst által keletkező betegségek leírását kapjuk. Most tér át szerzőnk a füst- és koromcsapás okainak s az okok elhárításának kutatására. A közönséges kazántüzelés óriási hátrányait ecseteli, pontosan lefestvén a füst keletkezésének folyamatát. Ezután a legelső segítségnek, nevezetesen a füstemésztésnek különböző módozatait s próbáit mutatja be az olvasónak, közvetlen tapasztalatai s becses kísérletei alapján, különös súlyt vetvén a mechanikai tüzelésekre, nevezetesen a láncrostély alkalmazására. Gazdasági eredményét s e füstproblémának ebben az alakban való megoldását abban látja, hogy a láncrostély alkalmazásával 18°/o-al kevesebb szénre van szükség s ugyanazon szükséglet fedezése végett egyharmadával kevesebb kazánt kell befűteni mint azelőtt, a város pedig ugyszólván teljesen megszabadul a füstökádó kémények áldásaitól.

Ugy látszik, mintha szerzőnk evvel kimerítette volna kérdését. De ellenkezőleg: most újabb s még nagyobb jelentőségű problémákat talál a füstnélküli gyárak dolgában. A szénben foglalt energiának füstfejlődés nélkül, a leggazdaságosabb módon más energia-formává való átváltoztatását, a szén desztillációját veszi vizsgálata alá. Innét kezdve kitünő benyomást szerez arról az olvasó, hogy a technika örökké forrongó próbálgatásaiban mily versenyre keltek egymással a különböző motorfajok. Szer-

zónk plastikusan domboritja ki azt a nagy harczt, mely az erőgázzal hajtott motorok, a Diesel-motor, a gőzturbina és a gázturbina között megy végbe s mind újabb és újabb perspektívát nyújt a füstnélküli haladás terén.

Hazai szempontból különösen fontosak azok a megfigyelések, melyeket Fodor István a magyar barnaszén alkalmazására nézve mond. Fáradhatatlan kísérletei közgazdasági szempontból is jelentőségteljesek. Ezen az uton jut el azután végkövetkeztetésére, a hol is megjelöli ama átalakulásokat, melyeken az elektromos műveknek át kell menniök, hogy a kormozó és füstölgyári erőberendezéseket a tiszta elektromótorral helyettesítsük.

Lendületes szavakban szól Fodor István végül arról, hogy a füst el fog tűnni a földről, még pedig magának az iparnak haladása folytán, mely legbiztosabb előmozdítójává leszen így a városok egészségügyének is.

Ezekben ismertettük röviden a tanulmányt, melynek minél több olvasót kívánunk úgy a közgazdák, mint a műszaki világ képviselői köréből.

H. L.

Értékemelkedés adója.

Karl Kumpmann : *Die Wertzuwachssteuer*. Tübingen 1907. VIII és 124 l.

Németországban egyrészt a földbirtokreformerek, másrészt a községi szükségletek folytonos gyarapodása állandóan felszinen tartják az értéknövekvésből származó nyereségnek megadóztatási kérdését. A megbeszélés tárgyát képező munka e kérdéssel tüzetesen foglalkozik. Bevezetésében főlemlíti azokat a tényeket, melyek egy értéknövekedési adó lehetőségére okul szolgálnak; utal arra, hogy nagyvárosokban a város annyi közművelődési, forgalmi és egészségügyi intézkedéseket tesz, melyek a városnak annyi költségébe kerülnek és általuk az egyes földbirtokok és házak értékükben mennyire növekednek, a nélkül, hogy tulajdonosuk az értéknövekvésre nézve csak a legcsekélyebbet közreműködött volna; szóval ingyen kap nagyobb vagyont. Igen helyesen mondja Brentano a városi házhely tulajdonosáról: »mig ő alszik, szivarozik vagy iszik, gondoskodik a népesedés szaporodása, hogy a terület, a melyet vásárolt, értékében emelkedjék. Mindent, a mit a község a jólét emelésére a határon belül tesz, neki jut előnyül és ha az érés időpontját megjöttek véli, akkor eladja telkét és bezsebeli az értéket, a melyet a község és az állam intézkedései és a népesség szaporodása megteremtett«. Az értéknövekedés az adózásnak tárgyául csak városi telkeknél szolgálhat, mert a mezőgazdaságban használt telkek egyrészt értékükben nem is növekednek oly nagy mértékben, mint a városiak; de másrészt a mezőgazdasági területeknél a helyes agrárpolitika a birtoknak lehetőleg egy kézen maradását kívánja, s így kevesebb alkalom nyilnék az értékemelkedés mozzanatainak megállapítására. Ezen adónemnek közgazdasági jelentősége abban fekszik, hogy a telekspeculatiót mérsékli; az a félelem, hogy ez az adó az építési kedvet lohasztani fogja, egészen alaptalan s ott a hol tényleg alkalmazzák,

ilyen hatást nem tapasztaltak. Szerzőnk abban a nézetben van, hogy az adó a házbérek és a földár olcsóbbítására fog hatni. Sokan azt gondolják, hogy ez az adó egyszerűen át fog hárittatni a bérlőkre; ez azonban számos körülménytől függ és első sorban az adókivetés módozataitól. Az értéknövekedés megadóztatását sokan azért nem tartják igazságosnak, mert a föld vagy ház értékének esökkenése esetén az így előálló veszteségért pótlék nem adatik; ez az ellenvetés nem áll az esetben, ha az adó akkép rendeztetnék be, hogy az előbbi időkben fizetett adók csökkenés beálltával aránylag visszafizettetnek; de efféle kifogás minden jövedelmi adónál is tehető, ha egy vállalat, mely nagy jövedelme után erős adót fizet, veszteséget szenved, ő sem kap adóvisszatérítést. Az értéknövekedési adót sokan csak a be nem épített háztelkek után akarnák szedni, hogy ez által az építkezés elősegítették és a telekspeculatio gátoltassék; ez azonban nem felel meg a községek céljainak és a dolog természetének, miután az értéknövekedés a közönség tevékenysége folytán a beépített területeknél is, még pedig gyakran még nagyobb arányokban jelenkezik. A beszédés időpontjára nézve két mód kínálkozik, vagy a birtokváltásnál vagy időszakonként szedhető, sőt a két módozat kombinálása sem lehetetlen. Czélszerű, ha a nyereség növekedésének bizonyos hányada adómentesen hagyatik, a nagyobb nyereség, esetleg a rövid idő alatt elért, pedig progressiv uton adóztatik meg. A szóban álló adót tényleg meghonosították majnai Frankfurtban 1904-ben, Kölnben 1905-ben, Gelsenkirchenben 1905-ben és több kisebb német városban. Berlinben hosszú tárgyalások után 1907-ben elvi határozatot hoztak, hogy ezt az adót meghonosítják.

Szerzőnk tanulmányának eredményét a következő tétélekbe foglalja össze:

Az értéknövekedési adót csak oly vidékeken lehet meghonosítani, a hol a földjáradék erősen gyarapodik, így különösen városokban és főkép nagyvárosokban; meg kell adóztatni a beépített és az üres telkek árnövekedését, kivált a birtokos változásánál, de ezenkívül a birtoklás közben előállt értékgyarapodás megadóztatására időszakonként szedett adóaequivalens honositandó meg. Esetleg beálló értékcsökkenésnél a tulajdonos kártalanítandó. A birtokosé maradjon az értéknövekedés nagy része, bizonyos minimum egyáltalában adómentes legyen. Progressiv adózás kívánatos és főkép az igen nagy és gyors értékelkedések erősebb adó alá jussanak. Az adó egyáltalában méltányosan kezelendő.

(—vits.)

Ausztria jövedelme.

Dr. Friedrich Leiter: *Die Verteilung des Einkommens in Österreich. Nach den Ergebnissen der Personaleinkommensteuer in den Jahren 1898 bis 1904.* Wien, 1907. 567 l.

Rendkívül érdekes s a mi viszonyainkra is (de különösen készülő adóreformunkra) igen fontos Leiter könyve, melyben az osztrák jövedelmi adó részletező adataival világít bele Ausztria népeinek jövedelmébe. Az osztrák adóreform legfontosabb részé-

nek, a jövedelmi adónak minden egyes rendelkezése plasticus lenyomatban jelenik meg ebben a szorgalmas összeállításban. Ausztria kereseti viszonyai, lakosságának vagyoni állása, helyi és társadalmi csoportosulása pontosan visszaverődnek a számok tükrében. A szomszéd állam vagyoni megerősödése, az utolsó évek gazdasági fellendülése oly jelenségeket tárnak elénk, melyek hazánk gazdasági helyzetére, sőt bizonyos tekintetben közjogi viszonyainkra is éreztetni fogják, vagy önkéntelenül máris éreztetik visszahatásukat. Mindezek között s mindezekeken felül különösen a középosztály európai problémájának egyes részleteit valóban meglepő s tanulságos érdekességgel világítja meg az osztrák statisztikának eme feldolgozása. Ezek után, úgy hisszük, fölösleges bővebben indokolnunk azt, hogy Leiter könyvét igen ajánljuk a hazai közgazdasági és politikai élet figyelőinek.

Tartalmát vázlatosan a következőkben foghatjuk össze. Először igen röviden ismerteti az 1906-iki osztrák adóreformot, futólagos visszapillantást vet a reform előtti időkre, s az új jövedelmi adónak rendelkezéseit írja le. A könyvnek ez a része semmi önállóságot nem mutat; száraz is.

Ezután rögtön megkezdí szerzőnk az új adóstatisztika eredményeinek feldolgozását s a 15-ik oldaltól kezdve az 514-ikig folytonosan a táblázatok felállítása s azok magyarázata, valamint a magyarázatok következtetései járulnak elénk. Kezdődik bemutatása az első 1898-iki kivetés adataival. Ezeknek legváratlanabb eredménye az volt, hogy Ausztria adóköteles s adó alá bevallott jövedelmének csak 8·28⁰/₀-a került elő a földbirtokból, vagyis 2673 millió korona bevallott jövedelemből 221 millió. Világos bizonyosága annak, hogy a jövedelmi adó behozatala a legtökéletlenebb az agrár-vidékeken s hogy az adóreform tényleg a földbirtok adóbeli könnyítésére vezetett. Ezután a jövedelmek helyi megoszlása következik, igen sok részlettel; belőle minket csak az érdekel, hogy Alsó-Ausztria Béccsel együtt az egész jövedelmi adónak majdnem felét, 48·9⁰/₀-át fizette.

Az I. rész negyedik fejezetében Leiter áttér a jövedelmi adó további fejlődésére s 1898-tól 1904-ig dolgozza fel igen nagy részletességgel, a hivatalos adatokat, mindenféle összeállításban s vonatkozásban. Bunkója e nagyjelentőségű kimutatásoknak az, hogy hét év alatt Ausztriában a jövedelmi adóköteles adósok száma teljes egyharmaddal emelkedett 711.000-ról 923.000-re, Ausztriának a jövedelmi adóba befogható (tehát az 1200 koronát meghaladó és adó alá tényleg bevallott) nemzeti jövedelme ugyancsak hét esztendő rövid időköz alatt 2673 millió koronáról 3421 millió koronára nőtt, tehát majdnem 800 millióval növekedett. E nagy változásnak minden egyes fejlődési része elénk kerül a rubrikákban. A hatodik fejezet ezt is felbontja az adóalapok különbözősége szerint. A most következő hetedik fejezet, a jövedelmi adó statisztikáján épülve, jövedelmi fokozatok szerint szedi szét Ausztria népeinek adóköteles jövedelmét. E táblázatok minden magyar közgazdásznak folytonosan forgatnia kellene. Bemutatnunk itt őket természetesen lehetetlenség, de talán fel fogja az érdeklődést kelteni, ha azt mondjuk, hogy az osztrák jövedelmi adó egész terhének 48⁰/₀-át az adózók

felső 2·7⁰/₆-a viseli, ezeké a jövedelemnek 25⁰/₆-a, vagy ha kibőn-
gésszük azt, hogy 1903-ban 307-en vallottak be Ausztriában
200.000 koronánál nagyobb évi jövedelmet s ezek között egy
adózó évi 8,500.000 korona jövedelmet adóztatott meg. Méltóz-
tassanak evvel szemben a magyar adóvallomásoknak s a mi
adóterhünk degressziv megoszlására gondolni!

Könyvének legnagyobb súlyát szerzőnk annak II. részére
vetette, mely »hivatás és jövedelem« címét kapott. Ennek az
anyagának legnagyobb részt ugyancsak osztrák szempontokból
van fontossága, de a számtengerből egyes oly csúcsok merednek
ki, melyek minden kutatót érdekelni fognak s ezért legfonto-
sabbjaikat legalább nevök szerint megemlítjük. Ime: látjuk az
osztrák nép fokozatos felszállását a vagyoni fokozatokban.
Ellentétben a socialista tanítással s egybehangzóan a porosz
eredményekkel, a középjövedelmek sokasodnak és erősödnek.
Az előrenyomulás évenként és hivatásonként más és más. Egyes
foglalkozási ágak összehasonlítása rendkívüli következtetéseket
mutat. Kitűnik az, hogy iparban és kereskedelemben az alkal-
mazottak átlagának nincs rosszabb dolga, mint a kisebb önálló
keresőknek. Feltűnik az osztrák alkalmazottak, állandó fizetésűek
nagy száma. A »szellemi proletáriátus« kinlódásai, különösen a
megélhetés szélén álló orvosi osztály, korok és viszonyok szerint
lebilincselő megfigyelésekre adnak alkalmat. A sort a női adó-
zók kérdéseinek megvitatása zárja be. A mint e hirtelen felsoro-
lásból is látható: a közgazdasági kérdések egész özönére felelnek
az osztrák adók száraz számai.

A munka III. része a leggyöngébb, pedig ennek kellene
legeredetibbnek lennie. Arról lenne szó benne, hogy Ausztria
jövedelme most már hasonlított össze más államok népeinek
keresetével s viszont az adóstatisztika socialpolitikai következtetése
levonassanak. Ugy látszik azonban, hogy szerzőnk el-
vesztette erejét, mihelyst a táblázatok támasza elmaradt előle.
A nemzeti jövedelmek összehasonlításánál kizárólag Mayer,
Wieser, Kühnert és Wagner Adolf ismeretes kutatásait állítja
össze s végeredményül abban állapodik meg, hogy Ausztria
nemzeti jövedelme 6 millió koronánál kevesebb nem lehet.
Socialpolitikai fejtegetései pedig csak hat oldalt foglalnak el s
inkább általánosságokban mozognak.

Ezért is olvasóink figyelmét ismét vissza kell terelnünk e
mű I. és II. részéhez, melyek — mint említettük — úgy álta-
lános, mint magyar tekintetekből, igen nagy tanulságokat rej-
tenek magukban s a magyar kutatóknak is biztos támasztékaik
lehetnek.

(h.)

Balesetügyi, iparegészségügyi és munkásjóléti kiállítás Budapesten.

Kevés törvény hatályba lépése elé néztünk oly nagy várakozással és érdeklődéssel, mint az 1907. évi XIX. t.-cz. elé, mely az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szól. Ez a törvény nemcsak hogy új alapra helyezi az ipari munkások betegsegélyezését, hanem meghonosítja egyszermind a kötelező balesetbiztosítást is az ipari és kereskedelmi alkalmazottak részére. Sajátságos fejlődése socialpolitikai törvényhozásunknak, hogy előbb gondoskodtunk — ha szerényebb mértékben is — a mezei munkások egy részének, az éves gazdasági eseményeknek balesetbiztosításáról, mint a baleset veszélyének jobban kitett ipari munkásokéről. Ezt a mulasztást pótolta az 1907. évi XIX. t.-cz.

A balesetbiztosítás költségeivel ez a törvény — némi állami hozzájáruláson felül — a biztosításra kötelezett üzemek tulajdonosait terheli meg. Így van ez a nyugati államokban is; a balesetekből eredő kockázat mindenütt, a hol ez a balesetbiztosítási ág szervezve van, a termelési költségnek alkotja egyik részét. Hogy az egyes üzemek olyan arányban járuljanak a kötelező balesetbiztosítás költségeihez, a milyen mértékben igénybe veszik a biztosító intézményt, gondoskodik a törvény arról, hogy a baleset ellen biztosított ágak és üzemek veszélyességük foka szerint osztályoztassanak és e szerint fizessék a köteles járulékokat. Az egyes üzemeknek a különböző veszélyességi fokozatba való sorozása nem állandó, hanem a majdan szerzendő tapasztalatok figyelembevételével módosulni fog. Mindjárt az országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító pénztár működésének megkezdésekor megállapítja az állami munkásbiztosítási hivatal az első veszélyességi táblázatot, természetesen a mi eddigi — minden esetre még hiányos — tapasztalati adataink alapján és a külföldi biztosító vállalatok eredményeinek figyelembevételével. Az első veszélyességi táblázat módosulni fog, mihelyt a különböző üzemekben előfordult balesetek száma a módosítást megkívánja, sőt az országos pénztár minden öt évben köteles a veszélyességi táblázatot átvizsgálni, és ha kell, módosítani.

Még az egyazon iparághoz tartozó egyes üzemek közt is különbséget tesz a törvény annyiban, hogy az egyes veszélyességi táblázaton belül különböző osztályozást ír elő, a szerint, a mint az illető üzem a munkások életének és testi épségének megóvása szempontjából jobban vagy hiányosabban van felszerelve. Az ipari és gyári vállalatok tulajdonosainak tehát érde-

kükben áll, hogy ugy a saját ipartelepeik, mint az illető ipar-ághoz tartozó többi vállalatok is mentül jobban föl legyenek szerelve balesetelhárító készülékekkel.

A törvény maga is előírja, hogy a balesetbiztosításba bevont egyes üzemekben mindazok az intézkedések megtétessenek, melyek az alkalmazottak életének és egészségének megóvására és a balesetek lehető elhárítására szükségesek. Hasonló rendelkezés volt az ipari felügyeletről szóló 1893: XXVIII. t.-cikkben is; de az 1907. évi XIX. t.-cikknek ebbeli határozata nyomatékossabb, mert kimondja, hogy ha valamely munkaadó az előirt rendszabályokat vagy óvókészülékeket nem alkalmazza, annak az üzemét az országos balesetbiztosító pénztár a veszélyességi táblázatnak magasabb osztálya alá sorozhatja, esetleg a megfelelő díjtételnek kétszeresével róhatja meg.

A törvénynek azt a rendelkezését, mely a balesetek lehető meggátlására törekszik, a munkásvédelem szempontjából sokan még fontosabbnak tartják, mint a baleset érte munkás és családjának anyagi kártalanítását. Így a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása alkalmával Bernáth István képviselő a balesetelhárítás érdekében még fokozottabb tevékenységet sürgetett. Az ő felszólalásával kapcsolatban a kormány ki is jelentette, hogy a balesetelhárítás érdekében nagyobb arányú tevékenységet vett tervbe, a Társadalmi Muzeumot fel fogja szereltetni mindazokkal a készülékekkel és berendezésekkel, a melyek a folyton fejlődő technika vívmányai szerint a munkások életének, testi épségének és egészségének megóvására alkalmasok; gondoskodni fog arról, hogy munkaadók és munkások, gépgyárosok és technikusok egyaránt tájékozást szerezhessenek a technika ebbeli haladásáról.

Az a nagy gazdasági érdek, mely az ipari vállalatokat e törvényből kifolyólag érinti, továbbá az a humánus szempont, mely e kérdéshez fűződik, számos ipari, gazdasági és egyéb közhasznú egyesületünket arra indította, hogy még a folyó évben egy kiállításon szemléltetővé tegyék a munkásvédelemnek ezt az egész körét. Különösen Bossányi Endre, ki különböző nagy ipari egyesületek vezető állásában évtizedeken át gyakorlatilag és irodalmilag szolgálta már a hazai iparfejlesztés ügyét, buzgólkodott ily kiállítás létrehozatalán.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége f. évi február hó 24-én értekezletet tartott e tárgyban, melyen 42 egyesület kiküldött képviselőivel elhatározták, hogy a balesetbiztosító törvény közeli hatályba lépésére való tekintettel, még a folyó év őszén kiállítást rendeznek a balesetelhárító technika, az iparegészségügy és a munkásjóléti intézmények köreire kiterjedő tárgyakból. Minthogy e téren Magyarország még nem fejtett ki elegendő tevékenységet, a kiállítást nemzetközi részvétellel tervezték. Ennek érdekében a kiállítás végrehajtó közegei külön bizottságot szerveztek Ausztriában, Németországban, Francia- és Svédországban az illető ország legjelesebb szakembereinek bevonásával.

Az érdeklődésnek ilyenén fölkelte igen szerencsésnek bizonyult, a mennyiben különösen a német és osztrák bizottság nagy tevékenységet fejtett ki a kiállítás érdekében.

A német osztály kiállításában részt vett a birodalmi bizto-

sító hivatal, a munkásbiztosításra, a baleset-statisztikára és a balesetek elhárítására vonatkozó grafikai táblázatával, az óvó-rendszabályok gyűjteményes kiállításával és egyéb irodalmi munkákkal. Részt vett továbbá a kiállításon a charlottenburgi muzeum 600 fényképpel, melyek az egyes iparágakban használatos védőkészülékeket iparágak szerint csoportosítva és rövid magyarázó utmutatásokkal tüntetik fel. E fényképek, minthogy a balesetelhárító technikának egész mezejére kiterjeszkednek, főlttöbb tanulságosak, nemcsak az iparosokra és a munkásokra nézve, hanem haszonnal tanulmányozhatják technikusaink és gépgyárosaink is. Megismerhetik belőlük azokat az irányelveket, melyeket az e téren haladottabb német gépipari technika megvalósítani törekszik. Hazai gyáraink ugyanis a balesetvédő technikával még nem igen foglalkoztak; a kötelező balesetbiztosítás fogja csak a gépszerkesztésnek emez elhanyagolt ágát kifejlesztetni. Németországban több mint két évtizede már, hogy a munkások baleset ellen való biztosítása kötelező; ebbe az időszakba esik a munkagépeknek védőkészülékekkel való — sokszor igen leleményes — fölszerelése. Az új törvénynek előreláthatólag nálunk is meglesz ez a hatása.

Örvendetes körülmény tehát, hogy a charlottenburgi muzeum ezeket a fényképeket a magyar Társadalmi Muzeum-nak ajándékozta és a kiállítás bezárása után ott fognak ezek állandó elhelyezést találni.

Ezek a fényképek az 1900-ik évi párisi világkiállítás alkalmára készültek és így e képek egyike-másika már elavult védőszerkezetet tüntet fel, melynek ma már csupán a gépszerkesztés fejlődése szempontjából van jelentősége. Ezeknek a tanulmányozása is értékes a szakemberre nézve, mert megkimélheti oly kísérletek tételétől, a melyek különben a könnyű siker csábító hatásával birnának. Viszont vannak a balesetvédő gépszerkesztésnek olyan újabb vivmányai is, melyek e fényképek között még nem fordulnak elő. Kivánatos volna tehát, a fényképgyűjteményt a védőkészülékek technikájának fejlődésére való tekintettel kiegészíteni és így a haladó étellel folyton érintkezésben tartani. Maga a gyűjtemény, így is a hogy van, a balesetelhárító gépszerkesztésnek mai színvonalán áll és az ajánlatos védőkészülékeknek tulnyomó részét felöleli.

A charlottenburgi muzeum azzal is közreműködött a kiállítás sikerén, hogy a kiállítás német osztályának elrendezéséhez néhány hétre ide küldte az ilyen munkákban jártas szerelőjét. Azonkivül a muzeum és a birodalmi biztosító hivatal vezető emberei, különösen Hartmann Konrád, titkos tanácsos és dr. Albrecht tanár, kik a munkásvédelem terén különben is vezető szerepet töltenek be, több izben ide fáradtak és a kiállítás rendezésében tevékeny részt vettek.

Résztvettek a kiállítás német osztályában a nagyobb betegségyező pénztárak, több országos biztosító intézet, melyek tudvalevőleg a kötelező aggsági és rokkantsági biztosítást látják el és a tüdővész elleni küzdelemben évek óta tevékeny munkát fejtenek ki. Megjelentek a kiállításon továbbá a németországi balesetbiztosító szövetkezetek (Berufsgenossenschaft) is, óvórendszabá-

lyaik gyűjteményeivel, fényképeikkel, nyomtatványaikkal, statisztikai tabelláikkal és egyéb közleményeikkel.

Azonkívül mintegy 50 németországi gyáros vett részt a kiállításon különféle biztonsági, munkásjóléti és védőkészülékekkel és gyártmányaikkal. Hogy a számban és minőségben egyaránt nagyon fejlett német gépipar nem vett nagyobb arányokban részt ebben a kiállításban, annak az idő rövidségén kívül az volt az oka, hogy a németországi gépgyárak mostanában annyira el vannak halmozva megrendelésekkel, hogy alig jut idejük kiállítások számára dolgozni. Állandó üzleti összeköttetésre pedig — egy-kettő kivételével — nem lehet számítani, mert a legtöbb védőkészülék olyan, a mit a szerkezet megismerése után hazai gépgyáraink is elkészíthetnek.

A német után a külföldiek közül legnagyobb az osztrák kiállítás. Ebben a legelső és legnagyobb helyet a bécsi ipar-egészségügyi muzeum foglalja el. Ez a muzeum a saját gazdag gyűjteményéből több száz tárggyal jelent meg a kiállításon, akként válogatva meg az ide küldött tárgyakat, hogy lehetőleg minden egyes iparágnak a védőkészülékei képviselve legyenek. A bécsi muzeum gyűjteménye majdnem csupa modellekből áll, holott a gyárosok kiállította tárgyak maguk a természetes nagyságú gépek, melyeket — villamos hajtóerő segítségével — a kiállításon működésben is láthatunk. A működésben levő eredeti nagyságú gépek nagyobb hatást gyakorolnak a szemlélőre; a modellek, képek és leírások tanulmányozása már nagyobb türelmet és szakértelmet kíván.

A bécsi ipar-egészségügyi muzeum ezenkívül képekben bemutatott osztrák ipartelepen lévő számos munkásjóléti berendezést: munkáslakházakat, fürdőket, kórházakat, gyermekek és rokkantak menedékházait. A bécsi muzeumon kívül két munkásjóléti intézet mutatta be képekkel, táblázatokkal és nyomtatványokkal tevékenységi körét. Ezenkívül mintegy 30 gyár állította ki az általa készített biztonsági és védőkészülékeket.

Svédország kiállításában a stockholmi munkásjóléti egyesület írásban és rajzban mutatja be Svédország iparfelügyelőinek tevékenységét, a munkás-statisztikára és a betegsegélyező pénztárakra vonatkozó hivatalos jelentéseket a munkásvédelemre vonatkozó iparfelügyelői utasításokat, továbbá néhány munkásjóléti berendezés rajzát és néhány védőkészülék mintáját. A svéd osztályban három gyáros vett részt.

A kiállítás olasz osztályában az olasz kormány és különféle egyesületek, továbbá két magánkiállító vett részt rajzokkal, grafikonokkal, táblázatokkal és nyomtatványokkal.

Hasonló terjedelmű a francia kiállítás négy-négy egyesület és két magánkiállító részvételével.

Hollandiából és az amerikai Egyesült-Államokból egy-egy kiállító vett csak részt.

A kiállítás legnagyobb részét a magyar osztály foglalja el. Számos állami és közintézet, ugymint a földművelésügyi minisztérium, a Közlekedési Muzeum, a Társadalmi Muzeum, az államvasutak igazgatósága, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület és Budapest székesfőváros hatósága rajzban, modellben, tábláza-

tokban és nyomtatványokban mutatják be a kezelésük alatt álló intézetek és üzemek berendezéseit, védelmi és biztonsági készülékeit és jóléti berendezéseiket. Ezenkívül mintegy 70 vállalat (gyárak, iparosok, kereskedők, mérnökök stb.) kiállította azokat a találmányokat és készülékeket, melyek a különböző ipari foglalkozások mellett az életbiztonsággal, a munkásvédelemmel és a közegészségügyi szolgálattal kapcsolatba hozhatók. Óhatatlan, hogy ily kiállításon oly tárgyak is meg ne jelenjenek, melyek már kívül állanak a munkásvédelem körén. Mindössze azonban azt lehet mondani, hogy a kiállítás összbenyomása kedvező és tartalma — ha a tárgyak száma szerint nem is nagyon gazdag — mégis világot vet a munkásvédelem valamennyi ágára; főképen pedig alkalmas módon tájékoztatta közönségünket a baleset-elhárítás, iparegészségügy és munkásjóléti intézmények tágas birodalmáról, azokról a kérdésekről, melyek a haladottabb országokban már évtizedek óta foglalkoztatják a nagyközönséget és a melyekkel nálunk is az ediginél sokkal behatóbban kell foglalkozni. Ez volt a kiállítás hivatása.

* * *

A kiállítás tárgyai felett szemlét tartva azokat három csoportba sorozhatjuk: a balesetelhárító és biztonsági készülékek, az iparegészségügyi tárgyak és a munkásjóléti berendezések.

Gyári munkásoknál legtöbb sérülés a faiparban történik; a kiállításon aránylag sok a famegmunkáló gép, melyeknek védőszerkezetei a baleseteket elhárítani iparkodnak. Az alkalmazott védőszerkezetek azonban mindeddig nem nyújtanak teljes biztonságot, a védőszerkezetek mellett a munkásnak a kellő óvatossággal kell dolgoznia.

A látogatók figyelmét már az első napon is nagy mértékben magára vonta a Carstens-féle gyalugép. A késtartó tengely hengeralakú és így ha a munkás szórakozottságból a gyalupad nyílásáig tolja is a kezét csak kisebb sérülést szenvedhet, holott a négyszögű tengelyre erősített gyaluvas igen súlyos kézcsontkitást okoz.

Még tovább menő védekezést látunk egy svéd gépgyárnak (Wernamo Mekaniska Verkstad-nak) a gyalupadján. Ennek is hengeralakú a késtartó tengelye, de a mellett még a gyalupad nyílását három részre osztott domború sárgaréz lemez borítja. A lemez előtt három gomb van a gyalupadon. A deszka vagy lécz súlya a gombot lenyomja, s akkor a gyalupad alatti emeltyű a lemez illető részét elhuzza a gyalukéstől. Mihelyt a lécz elhagyja a gyalukést, a lemez ismét elfödi.

Körfűrészeknek és szalagfűrészeknek számos védőszerkezete van a kiállításon képviselve, melyek már nálunk is eléggé ismeretesek és elterjedtek. Külön is figyelemre méltó a brünn-königsfeldi gépgyár által kiállított körfűrész-védősisak, melyet pusztá beállítással különböző nagyságú körfűrészekre lehet alkalmazni.

A köszörűköveken és csiszoló korongoknál többféle védőkészüléket láthatunk a kiállításon. A védőszerkezetek igen fontosak, mert ha forgás közben a köszörűkő megreped, az esetleg széjjelröpülő darabok a munkást halálosan megsérthetik. A védő-

eszközöknek legtöbbje arra szorítkozik, hogy a korongnak felső területét erős vaspánttal veszi körül. A legtöbb védősisak hullámos lemezből készült, abból a célból, hogy a csiszolókörepedése esetén a kivágódott kődarabok át ne repeszszék a védősisakot, mely elgörbül ugyan, de rugalmas alakjánál fogva csupán csak kihajlik és a szétröpülő korongdarabokat visszatartja.

Egyik csiszolókorongon szívószerkezet is van, mely a csiszolás közben keletkező és a munkás egészségére ártalmas port mindjárt a keletkezés helyéről eltávolítja.

Vannak ejtőkalapácsok. sajtoló- és furógépek, melyeken ujjelhárítót alkalmaznak, hogy a munkás kezét a lefelé haladó szerszám meg ne sértse. Az ujjelhárítót, a sajtoló vagy furó lefelé haladtában oldalvást mozgatja és a munkás kezét eltolja.

Egy lábnyomású ütősajton a munkás ülve dolgozik, a kezei szabadok. A pöröly csak akkor megy le, mikor a két kéz a fogantyút fogja és a veszélyes téren kívül van.

Vannak továbbá emelőgépek, melyeknek a féke úgy van berendezve, hogy amint a forgatót eleresztjük, azonnal megáll és így körülcsapkodásával nem veszélyezteti a munkást. A terhet a forgató visszafelé nyomásával lehet sülyeszteni.

Van a kiállításon egynéhány lift modell személy- és teherfelvonásra. A védőszerkezet abban áll, hogy az aknába való leesés megakadályozására rácsajtot alkalmaznak, mely csak akkor nyílik, ha a felvonó arra a szintre ér, a hol ki akarnak szállni, vagy terhet be vagy kirakni; és azonnal magától zárul, ha a felvonó a szintet elhagyja.

Van néhány szíjfeltevő készülék is a kiállításon. A munkás a szijat biztos állásból szíjfeltevő rúddal teszi fel a szíjkorongra. A szíjfeltevő peczek úgy van a rudra erősítve, hogy a szíjfeltevésnél a munkás magával viheti addig, a míg a szíj a korongot elhagyja. A berlin-anhalti gépgyár az ő szíjfeltevő-készülékét munkaközben is bemutatta a kiállításon.

Ugyanez a gyár egy kikapcsoló készüléket is bemutat, melynek segítségével, egy gomb megnyomása és egy elektromágnes alkalmazása által a gyár egyes részeit minden időben és tetszés szerinti helyről hirtelen ki lehet kapcsolni. Veszély esetén szükség lehet a gép hirtelen megállítására s erre a villamos erő igénybevétele alkalmas, de az eddig ismert szerkezetek egyikével sem tudjuk azt elérni, hogy a már kiiktatott kerekek még egy kis ideig mozgásban ne maradjanak. A szükséges védelmet tehát még nem tudjuk biztosítani, de az eddigi felfedezések is tanulságos kísérletek arra nézve, mely irányban szükséges ezeket a találmányokat tökéletesíteni.

Látunk továbbá többféle rendszerű vetélőfogót a szövőiparban használatos vetélő kiugrásának elhárítására.

Itt van továbbá Anger bécsi gyárosnak a nyomdákban használható ujjvédő készüléke, mely a munkás kezét az asztal és a nyomólap közti veszélyes helyről ideje-korán eltávolítja.

Két cséplőgépgyár állította ki készítményeit, mind a kettő a német osztályban: az egyik Gierke rathenowi, a másik Klinger, stolpeni gyáros. Gierke a cséplőgépeknél alkalmazott új etető-szerkezetet mutat be. Cséplőgépeknél ugyanis gyakorta kelet-

keznek balesetek akképen, hogy a géppel foglalatostkodó munkás szerencsétlen véletlen, vagy vigyázatlanság folytán a dobba kerül. A sérülések igen súlyosak s nem ritkán a munkás halálát okozzák. A védőszerkezet abban áll, hogy a kéve betevése után körív alakú aczélpántok borulnak a dob fölé és így megóvják a munkást attól, hogy teste a veszélyes helyre kerüljön. Az etetés egyenletesen történik, a mi a munkás biztonságára és a gép tartósságára is előnyös. A készülék az etetés mennyiségéhez képest szabályozható, így tehát a legkülönbözőbb teljesítő-képességű gépeknél is lehet alkalmazni.

Egész gépet állított ki Klinger stolpeni (Szászország) gyáros. A védekezés rendszere ennél az, hogy az etető oldalvást áll a dobhoz. A hajtószijakat és kerekeket drótból készült rostély borítja; a gép hátsó részén porszívó készülék van, mely a port, apró töreket, szemetet stb. hosszú csövön át elvezeti.

Vannak itt továbbá több különféle rendszerű indító-forgattyuk különféle motorokhoz. Vannak továbbá a gőzgépeken használható visszacsapó szelepek.

A biztonsági készülékek közt említésre méltók a különféle rendszerű gyors fecskendő-készülékek (minimax, pluvius, optimus), melyeknek közös alapelvük az, hogy a keletkező tüzet szénsav rábocsátásával elfojtják. Ezek között több magyar gyártmányt is látunk.

Egész sorozatát látjuk a különféle rendszerű bánya-lámpásoknak; van közöttük Davy-féle biztosító lámpa; villamos bánya-lámpa (az utóbbi a magyar osztályban), mely biztosan világít még a veszélyes bányalégben is; van továbbá olyan biztonsági lámpa, mely csak mágnes segítségével nyitható ki. A mágnest a bányán kívül tartják, hogy a veszélyes helyen a munkás vigyázatlanságból ki ne nyithassa.

Mind a magyar, mind az osztrák csoportban látni gyulékony anyagok szállítására alkalmas tartályokat és kannákat, melyek a Davy-féle lámpák elve alapján fémszövetten vannak ellátva. A becsapódó láng csak ezen a fémszövetten át juthat a robbanékony folyadékhoz, a fémszövet pedig a meleg elvonása által a különben gyulékony anyag robbanását meggátolja.

Az iparegészségügy tárgyai — bár nem oly számosak a kiállításon — eléggé tanulságosak. Az iparegészségügynek, mely a sociális hygiénének nagy területéhez tartozik, tudvalevőleg már több mint kétszáz éves története van, mert már régi időben is szükségét érezték annak, hogy a különböző mesterséget űző munkások életének és egészségének megvédelmezésére kötelező határozatokat hozzanak. Ezzel kapcsolatban az orvosi tudomány is mindinkább arra törekszik, hogy a betegségeket megelőzni segítsen. És e téren valóban számottevő már az eddig is elért eredmény. Sehol sem lehet nagyobb hasznát venni a prophylaxisnak, mint éppen az ipari foglalkozások körében.

Az iparegészségügy körébe első sorban azok a kérdések tartoznak, melyek az általános közegészségüggyel függnek össze; ilyen a műhely elhelyezése, köbtartalma, világítása, fűtése, szellőztetése. A műhelyek és lakások szellőztetésére és fűtésére több magyar kiállító mutatta be érdekes gyártmányait.

Ugyancsak több magyar gyártmányt látunk a műhelyek

kellő megvilágítására. Különösen érdekesek ezek között a luxfer prizmagyár tárgyai; külön fülkében helyeztettek el, a végből, hogy egy szük udvarra nyiló, tehát rosszul világított munkahelyiséget utánozzon. Az ablak előtt elhelyezett fénytörő-ernyő az egész helyiséget, mely különben szemrontó, mesterséges világitásra szorulna, természetes fényű világitással látja el.

Az iparegészségügynek fölöttébb fontos része az ipari betegségek kérdése. Ezek tudniillik azok a betegségek, a melyek keletkezésükre nézve közvetlenül, vagy pedig közvetve a foglalkozás módjával állanak összeköttetésben. Az ipari munkáknál előforduló pornemek igen különfélék lehetnek és bár kisebb-nagyobb mértékben valamennyi pornem káros hatást gyakorol a munkások egészségére, mégis vannak bizonyos pornemek, a melyek kiválóan károsan hatnak a munkások tüdejére. Például a szarupornak, a mi esztergályozás közben keletkezik, izgatása nem nagy ugyan, de azért hegyes és éles szélű részeket tartalmazván, a légzőszervekben igen könnyen sérüléseket okoz. A megsérült tüdő pedig sokkal fogékonyabb a gümőkórra, vagy egyéb megbetegedésre, kivált ha a munkás szellőzetlen műhelyben, egészségtelen lakásban lakik, vagy táplálkozása nem olyan, mint kellene. Számos ily példát lehetne felhozni a különböző pornemek ártalmas voltáról, a mi mind azt mutatja, mennyire fontos, hogy az ipari port a veszélyeztetett munkás közeléből eltávolítsuk.

Erre a célra már régebb idő óta respirátorokat használnak. Ezeknek számos példányát látjuk a kiállításnak mind magyar, mind külföldi osztályában. Gyakorta vádoljuk a munkásokat azzal, hogy nem törődve egészségükkel, a védőeszközöket félrelökik és különösen a respirátorokat nem szeretik. Az esetek nagy többségében ez a vád jogosulatlan, mert a védőeszközöknek egy része olyan, hogy a munkást gátolja munkája teljesítésében. Maga Albrecht tanár, a ki e téren egyike a legnagyobb szaktekintélyeknek, a folyó év szeptember havában Berlinben tartott egészségügyi és néprajzi kongresszus alkalmával a charlottenburgi muzeumban előadást tartván a kongresszusi tagokból álló társaság előtt egy respirátort mutatott be, azt szája elé tevén úgy nyilatkozott, hogy ennek használata mellett lehetetlen hosszabb ideig dolgozni.

Más módon kell tehát a pornak az eltávolításáról gondoskodni. Arra kell törekednünk, hogy már a keletkezés pillanatában eltávolítsuk a port, mert különben a körülötte foglalatoskodó munkás mégis csak beszívja. Némely esetben még arra is gondot kell fordítanunk, hogy — mivel a port nem tudjuk azonnal és teljességgel eltávolítani — az ott foglalatoskodó munkásra rá ne szálljon. Így például a bécsi iparegészségügyi muzeum tárgyai között van egy eszterga és fölötte alkalmazott védő-üveg. Ez arra való, hogy a munkás lásson, a nélkül, hogy a por a szemébe mehessen. Ezt a védő-készüléket különösen rézművek esztergályozásánál használják, mert a réz porát delejjel sem lehet a szemből kivenni. Ugyancsak a bécsi iparegészségügyi muzeum tárgyai között van egy rongy-osztályozó asztal hat munkás számára, hat részből áll; mindenik rész alján finom

szita, ez alatt meg fatölcsér van. A fatölcsérek egy közös csőbe nyílnak, melyen át egy exhauston kiszívja a rongyra tapadt szemetet, s nem száll a munkás arcába, tüdejére.

Többféle készüléket látunk az ipari porok a keletkezés pillanatában való eltávolítására. Ezek mind az úgynevezett exhaustorok (porszívók), melyek légritkítással dolgoznak. Így például a magyar osztályban Schuckardt és Schütte cégnek egy kovács tűzhelye, földalatti füstleszivással. A német és osztrák osztályban többféle porszívót látunk a famegmunkáló gépekre szerelve. Van amerikai porgyűjtő-készülék is az iparban előforduló porfajok gyűjtésére, mi által különféle gépeket és készülékeket (hengerkeféket, sikszitákat, tisztító-gépeket, elevátorokat) meg lehet tisztítani a portól.

Érdekes porszívót mutatott be Beth, lübecki gépgyáros. E készüléknél az exhaustor a gépekből felszívja a port, mely a sűrű szövésű tömlő falaira lerakódik. Időnkint a készülék lerázza a tömlő falain összegyülemlett port és alul egy garaton át összegyűjti. Ugyanakkor automatikusan másik tömlőbe kezdi vinni az ezen idő alatt keletkező port. Ez a porszívó készülék különösen oly ipartelepen bir jelentőséggel, a hol maga a keletkező por az ipari termék (például a liszt, cement, paprika) vagy a hol az illető telep elhelyezése miatt a keletkező port a levegőbe vezetni nem szabad.

Az ipari mérgek részint por, részint gőz és gáz alakjában jutnak a munkás szervezetébe. Említésre méltó például a foszfor, a melyről tudvalevő, mennyire megroncsolja és eltorzítja a megbetegedett munkás alsó állkapcsát. Ez az úgynevezett foszfor-nekrózis, a minek természetesen legjobban úgy lehetne elejét venni, ha a fehér foszfor használatát a törvény kitiltaná a gyűjtő-gyártás köréből, a mit nemzetközi megegyezéssel a közel jövőben remélni is lehet. Addig is, míg e tilalomnak sikerül érvényt szerezni, legalább is az eddig ismert óvó-eljárást kellene szigorúan alkalmazni, a melyet dr. Antal János egyetemi tanár talált fel. Ez hypermangansavas káliummal való szájoöblítésben áll. A kiállításon Antal tanár is résztvett a Társadalmi Múzeum gyűjteményes kiállításában és igen sikerült négy képen bemutatta: az egészséges állkapcsot; a foszfornak a romlott fogakon való behatolását, a foszfor által megbetegített és végül a teljesen tönkretett állkapcsot.

Az ipari poroknak és ipari mérgeknek mondhatni teljes gyűjteményét láthatjuk a Társadalmi Múzeum kiállításában dr. Sommerfeld berlini tanár összeállítására szerint; ugyanitt vannak az ipari porok által előidézett tüdőbajok preparátumai, továbbá a nem mérgező hatású ipari porok belélegzése által előidézett tüdősérülések mikrofotogrammjai. Ugyancsak Sommerfeld tanár mulázsonon is bemutatja a foglalkozás okozta káros elváltozásokat. A mulázsonok részint ama károsodásokat mutatják melyeket a különféle porok a tüdőben okoznak (például vas, szén, mész, dohánypor, kőpor stb.), részint pedig ama különféle bőrbántalmakat, a melyek az ipari ártalmaknak, mérgeknek behatása következtében a vele foglalkozó kezén támadnak. Bemutatja továbbá egy-egy mulázson a takonykört és lép-

fenét is, mely az ily betegségbe esett állattal vagy annak husával, bőrével foglalkozó munkás megfertőzése folytán támad.

Alig van olyan testrésze az embernek, a mely az ipari foglalkozással kapcsolatosan kisebb-nagyobb veszélynek ne volna kitéve. Különösen azok a károk fontosak, a melyek a szemet érhetik. A látás elvesztése talán a legnagyobb veszteség, mely az ember munkaképességét érheti. Egy egész gyűjteményben mutatja be a Társadalmi Muzem dr. Fejér Gyula szemorvos összeállítása szerint ama súlyos szembántalmakat, a melyeknek a munkások hivatásuk körében ki vannak téve. De nemcsak a betegségeket mutatja be jól sikerült szemteke-utánzatokkal, hanem egyuttal azon védő-szemüvegeket is, a melyek a keletkező balesetektől lehetőleg megóvják a munkás szemét.

Hogy az ipari foglalkozások és az azok körében a munkásokra leselkedő veszélyek mily nagyok, azt leolvashatjuk azokról a tabellákról, melyeket a budapesti kerületi munkásbiztosító pénztár állított ki. Fölöttébb nagyok azok a számok, melyek a munkásoknak gümőkórban való megbetegedését tüntetik fel. Ez különben évek óta felismert súlyos baja hazai társadalmunknak nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. A baj súlyos voltának fölismerésével kapcsolatban indult meg néhány évvel ezelőtt az ellene való erélyesebb védekezés szanatóriumok építése által eddigelé nagyobbrészt közadakozásból.

Itt látjuk az Erzsébet királyné-szanatórium fényképeit, tabeláit, a gümőkórral való fertőzés elhárítására használatos különféle eszközeit, dr. Kuthy Dezső szanatóriumi igazgatónak a fertőtlenítés hatását feltüntető tudományos praeparátumait és az általa készített óvó rendszabályok gyűjteményét.

A Társadalmi Muzem gyűjteményes kiállításában látjuk továbbá a József főherceg-szanatórium képeit és grafikonjait. Ezek a gyulai tüdővész-szanatóriumot ábrázolják szerény külsővel ugyan, de nagy érdemök, hogy aránylag olcsó és így a mi szűkös anyagi viszonyaink közt is hamarább remélhetjük országszerte a szükséges számú szanatóriumok létesítését.

A beteg munkások felvételére és gyógyítására vállalkozik a tengerparti gyógytelep-részvénytársaság, melynek telepe most van épülőfélben Abbáziában. A telepet és berendezését huszonöt színes kép tünteti fel és mindez annál czélszerűbbnek mutatkozik, mivel a telepen egy-egy munkásnak az ellátása gyógykezeléssel együtt átlag napi négy koronába fog csak kerülni.

Egy külön szekrényben állította ki a Társadalmi Muzem dr. Kayserling charlottenburgi orvosnak a tüdőgümőkórra vonatkozó bonczani praeparátumait, melyek a gümőkór különböző stádiumait tüntetik fel; továbbá a gümőkór-bacillusoknak a tüdőbe való behatolását feltüntető nagyított rajzait; látjuk itt a gümőkór elterjedésére és a védekezésre vonatkozó általánosabb értékű adatokat; végül a gümőkór elleni védekezésre szolgáló eszközöket.

Az ipari ártalmak csökkentésére irányul az a törekvés is, mely az ólomfehér festéket ki akarja küszöbölni az ipari használatból. Sommerfeld tanár néhány táblát mutat be, melyeken a mérges ólomfehér pótlószerei láthatók, mellette összehasonlításra az ólomfehér festék is. Sajnos azonban hogy ezek

a pótló szerek manapság még nem olyan szépek, mint a kártékony ólomfehér festék, de a kitartó törekvés idővel bizonyára sikerre fog vezetni.

Egyébiránt az ólommérgezés veszélyének csökkentése a legnagyobb fontossággal a betüöntők és nyomdák műhelyeiben bír. A bécsi iparegészségügyi muzeum nyomdába való betűszedő-szekrényt állított ki, melyekben a betűk kilyukgatott lemezen fekszenek, hogy azon át a betűkről leporlódó ólomszemcsék a szekrény fenekébe hulljanak. Mellette látható Werber bécsi vegyészeti laboratóriumának akremnin-szappana, mely a kézre tapadt ólompor maradékát kénólomra változtatja.

Czélszerűbbnek látszik a Budapest székesfővárosi nyomdában használt ama védekezés, mely egy kis exhaustorral eltávolítja a szedőszekrényekben támadó ólomport.

A munkások egészségügyével kapcsolatosan meg kell még emlékezni arról a nagy veszélyről is, melyet a szeszes italok élvezete rejt magában. Sikerült képek és tabellák mutatják be ama szörnyű rombolásokat a melyet az alkohol okoz a munkások között. Ez is egyik égető kérdése társadalmunknak. Egyik táblán a szeszfogyasztás fejenkénti nagysága látható az egyes európai államokban. Sajnos, Magyarország ezen a téren jó előre került, különösen pálinkafogyasztásával. Elrettentő például ki vannak állítva dr. Pertik egyetemi tanár muzeumából olyan praeparátumok, a melyek megmutatják az alkohol által előidézett degenerációját a szivnek, májnak és vesének. A képek, tabellák és praeparátumok között szétszórtan ki vannak függesztve a budapesti kerületi munkásbiztosító pénztár figyelmeztető és intő plakátjai, a melyek népszerű nyelven mutatnak rá az alkohol élvezetével járó különféle veszélyekre.

A kiállítás kiterjeszkedett a munkásjóléti intézmények bemutatására is. Ide tartoznak mindazon intézmények, melyek a munkások erkölcsi és anyagi javainak védelmezésére és gyarapítására, testi épségüknek biztosítására és ezzel kapcsolatban munkaképességük megtartására, sőt fokozására vannak hivatva.

A kiállítás német osztályában előkelő helyet foglalnak el a Krupp-féle esseni gyár munkásjóléti intézményei. A világhírű gyár a munkástelepek tervrajzait és fényképeit, azonkívül egy munkásfürdő modelljét mutatja be. Ennek a gyárnak területe tudvalevőleg négyszázkét hold, melyből hatvanhárom holdon épületek állanak. A Krupp-féle gyártelep munkásházai a gyakorlatban szerzett tapasztalatok figyelembe vételével többféle rendszerben épültek; vannak egy család befogadására alkalmas munkásházak kis kerttel, ezek mutatkoztak azonban legdrágábbaknak. Idővel a két család befogadására alkalmas házak, majd ismét később a több, de legfeljebb hat család befogadására alkalmas munkásházak építésére tértek át. A munkásoknak van fürdőjük, társalgójuk, könyvtáruk. A lakószobák izlésesek, kényelmesek és az egészség követelményeit minden tekintetben kielégítik.

Nagyon szépek és czélszerűek az osztrák csoportban a nussdorfi sörgyár munkáslakházai. Szépek továbbá a magyar földművelésügyi ministerium által készített munkáslakások tervrajzai.

Látható továbbá az a modell, melyet Budapest székesfőváros állított ki az általa a legközelebbi időben építendő munkáslakásokról.

Említésre méltók a német osztályban az országos biztosító intézetek működését feltüntető képek, grafikonok és jelentések. Ezek az intézetek az aggsági és rokkantsági biztosítás végrehajtó szervei lévén, a náluk felgyülemlett díjtartalékokból számos ily intézet gyógytelepeket és üdülőhelyeket épített. Igen szép például a cottbusi gyógyintézet látképe. Az üdülő nőknek való telep Hamburg mellett Gross-Hausdorffban; a tüdőbeteg rokkantak otthona ugyancsak Gross-Hausdorffban, stb. Mindezek a gyógyító-telepek ezer és ezer német munkást adnak vissza épen a munkának és a hazának.

Gyógytelepek és üdülőhelyek létesítésében a biztosító intézetekkel nemes versenyre kelnek a betegsegélyző pénztárak, melyek közül itt látjuk a lipcei betegsegélyző pénztár két képét az általa létesített üdülőtelepekről. Láthatók továbbá erdei és más üdülőtelepek képei is.

Az osztrák osztályban láthatók a witkovici vasgyár képe.

A magyar osztályban láthatók Budapest székesfőváros kórházainak berendezései és képei, melyek oly mintaszerűek, hogy semmivel sem állnak mögötte a legjobban berendezett külföldi kórházaknak sem.

A munkásjóléti kiállításon méltó hely illeti meg a munkások jólétének kérdéseivel foglalkozó könyveket, folyóiratokat, továbbá mindazon rendeleteket és törvényeket, melyek a munkások anyagi vagy erkölcsi boldogulásuk előmozdítását czélozzák. E tekintetben gazdag a német osztály kiállítása; Carl Heyman berlini és Ernst Heinrich Moritz stuttgarti cég külön-külön szekrényben állították ki azokat a könyveket, röpiratokat és folyóiratokat, melyek a németországi munkásvédelmi berendezésekről kiadásaikban megjelentek. Hartmann titkos tanácsos a munkásvédelemnek új irodalmát állította ki. Wackanath lipcei műkiadó az első segélynyújtást magyarázó nyolcz szép czimertáblát állított ki.

A kiállítás magyar osztályában is méltó helyet foglalhattak volna el idevágó számos törvényeink gyűjteménye, az ipartörvény, az ipari és gyári alkalmazottaknak balesetelleni védelméről és az iparfelügyelőről, a vasárnapi munkaszünetről, a gazdasági munkás- és cselédsegély-pénztárról szóló törvényeink stb.

Látható a kiállításon az országos iparegyesület által kiadott »Magyar Ipar« című lap 10 kötete, továbbá az egyetlen ily irányú magyar szaklapnak, az »Iparegészségügy«-nek eddig megjelent összes kötetei.

A kiállítás tanulságainak hasznosítása érdekében a kiállítási bizottság felszólította a gyártelepeket, hogy munkásaikkal a kiállítást tekintessék meg és e célra 10 filléres belépőjegyeket bocsátott rendelkezésükre. A kiállítás időszakának utolsó két hetét arra fogja a kiállítási bizottság felhasználni, hogy kiváló szakemberek meghívásával a balesetek elleni védekezésről, az iparegészségügyről és az ezekkel kapcsolatos kérdésekről előadásokat tartat.

A munkáskamarák megteremtése.

Ma, midőn közgazdaságunk leginkább a tömeges kívándorlás és a folytonos bérmozgalmak hatása alatt szenved és a nemzetnek mégis nagyarányú és céltudatos iparfejlesztési politikába kell bocsátkoznia, elérkezett az idő arra, hogy munkásainknak régóta hangoztatott és kitartó szívóssággal napirenden tartott gyakorlati óhajaival is komolyan foglalkozzunk. Kiváltképpen ajánlatos a munkásosztálynak ama kívánságait lehetőleg sürgősen teljesíteni, a melyek leginkább fokozhatják a hazai röghöz való ragaszkodásukat és gazdasági és erkölcsi helyzetükkel való megelégedésüket, a nélkül, hogy a nemzet többi osztályainak jogosult érdekeibe ütköznenek. A munkásosztálynak a gyakorlati megvalósításra rég megérett kívánságai között talán nincsen jogosultabb és a közérdeket is annyi bizonyossággal szolgáló óhajtás, mint a munkáskamaráknak, azaz olyan testületeknek a követelése, a melyek a többi hivatási rendek (kereskedők és iparosok, ügyvédek stb.) kamaráinak mintájára a munkásosztály érdekeinek törvényes képviselőit lennének hivatva.

Már a legnagyobb magyar társadalmi politikus, gróf Széchenyi István is azt felelte azoknak az uraknak, a kik azzal kérkedtek, hogy az embereknek sehol jobb dolguk nincsen, mint Magyarországon: »Ezen állítást tagadni is lehetne, mert igazságos ítélet előtt Magyarország minden lakosát s nem kirekesztőleg a Nemeseket kellene kihallgatni.«¹⁾ De ez a kívánság sokáig nem ébredt fel magukban a dolgos néptömegeinkben. Széchenyi óta azonban megvalósítottuk — annyira a mennyire — az általános népoktatást, az általános katonakötelezettség a legelrejtettebb falu szülőttét is bevonta az igényeket fokozó kultúra bűvös körébe. Alig négy évtizedes modern ipari fejlődésünk pedig nemcsak hazánk fővárosában, de a nagyobb vidéki városokban is azt a számban folytonosan emelkedő öntudatosan szervezett munkásosztályt teremtette meg, a mely ma már a leghatározottabban a politikai és gazdasági egyenjogúságra törekszik. Jóllehet a szervezett munkásság, az előbbi legfőbb biztosítékául az általános és titkos választójogot, az utóbbiél a törvényesen biztosított szervezkedési szabadságot tekinti, már 1902. évben Budapesten megtartott II. szakszervezeti kongresszus kimondotta »hogy szükségesnek tartja a munkásság életbevágó érdekeinek kellő megővhetése szempontjából a munkáskamarák haladéktalan felállítását, melyek a kereskedelmi és iparkamarák mintájára és ezek

¹⁾ Széchenyi István gróf, *Hitel*. Pest, 1830. III. kiad. 247. l.

székhelyén szerveztetvén, ezekhez hasonlóan és velük egyidejűleg minden a munkásokat érdeklő törvényhozási és községi intézkedés megtétele előtt erre nézve véleménymegadásra felkértesse nek és általában felügyeleti és tanácskozási hatáskörrel birjanak; továbbá elhatározza a kongresszus, hogy mindaddig míg a munkáskamarák ügye törvényhozásilag rendeztetnék, lépéseket tesz Budapest székesfőváros tanácsánál, hogy a munkásszervezetekkel egyetértve tegye meg saját hatáskörében a szükséges előmunkálatokat a központi munkáskamara létrehozására, mely a többieknek követendő mintául lesz hivatva szolgálni.»

Ennek a kívánságnak az erkölcsi jogosultsága kitetszik már abból is, hogy a legkiválóbb iparosmunkaadóink is már évek óta Neuschloss Marcellel azt hangoztatják: »Magyarország ma az egyetlen állam, a melyben a munkásosztálynak az államéletre nincs befolyása; de még az existenciáját legközelebb érintő életfeltételeit szabályozó törvények és rendelkezések megalkotásánál még csak informatív votuma sincs.«¹⁾ S e vád igazságának a hatása alatt az »Országos Iparegyesület« és legutóbb a »Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara« is pártolólá foglaltak állást a munkásoknak külön érdekképviselet iránt kifejezett kívánalma mellett. Csak a magyar törvényhozás okult úgy látszik azon a közmondáson, a mely szerint a néma gyermek szavát még a saját édes anyja sem köteles megérteni: némaságra kárhoztatta a mai napig a dolgozó népmilliókat és mindaddig azzal áltatta magát, hogy hiven gondjukat viseli, a míg azok rá nem jöttek az elfojtott panaszkodásnak veszedelmes új formáira: a kívándorlásra és a sztrájkolásra.

Igaz, hogy az Országos Ipartanácsban meghívta a kormány a »Magyarországi Szakszervezeti Tanács« három képviselőjét is, de ezt senki sem fogja a magyar munkásság méltányos kívánságait teljesen kielégítő rendszabálynak minősíteni. A munkásosztálynak a mai napig sincsen még olyan pártfelekezeten kívül álló hivatalos szerve sem, a mely például nagy számú ügyesbajos dolgaiban ingyenes tanácssal kezére járhatna és a melyet viszont a közigazgatás a nagyszámú munkásügyekben szakértő véleményeért megkereshetne. Pedig a munkaadók érdekkötelékei, a kereskedelmi és iparkamarák is évtizedek óta tapasztalják az ilyen általánosan elismert munkásérdekképviseletnek a hiányát olyan esetekben, a midőn pl. a kormányhatóságoktól felszólítást kapnak a munkaadók és a munkások vélemények meghallgatására, a midőn a munkások kereseti és életviszonyainak megállapítása végett rá vannak szorulva olyan statisztikai adatokra és életmegfigyelésekre, a melyeket csak a munkások köréből megalakult, azoknak teljes bizalmát élvező és azokkal folyton érintkező szerv tud pontosan és kielégítő teljességgel felvenni. Ha tehát el is tekintünk attól, hogy az ily szervek kellő épületben elhelyezve a munkások társadalmi életének, önmívelésének és nemesebb szórakozásainak központjává válhatnak, el kell ismernünk azt, hogy a modern társadalomgazdasági fejlődés

¹⁾ Neuschloss Marcell, *A munkáskamarákról*. Magyar Ipar. XXIII. köt. 1149. l. s. k.

nálunk is oly socialis szükségleteket teremtett, a melyeket csak egy közjogilag is megszervezett és elismert munkásérdekképviselő tud a nemzeti összérdek szempontjából kívánatos mértékben és irányban kielégíteni. A hazánkban ma létező munkás-egyletek, önképzőkörök, kaszinók stb. ezekre a feladatokra — a tapasztalatok igazolják — nem kielégítőek. Közjogilag elismert és megszervezett szakmaközi érdekképviselőre, munkáskamara-
 rakra van nálunk is szükség, a melyeknek legelőbb az értelmesebb és érettebb ipari munkások érdekében való létesítésére az ipartörvény revisiója nyújtja a legközelebbi alkalmat.

Igaz, hogy az angol munkásság ily államilag támogatott érdekképviselőre nem tartott soha igényt és e nemzet vezető körei nem tartották és nem tartják szükségesnek létesítésüket ma sem. Az angolszász fajt jellemző társadalmi önsegély rávezette a munkásságot arra, hogy maga építsen ki oly szervezeteket, a melyek teljesen kielégítőek arra, hogy osztályérdekeit a közhatalommal szemben képviseljék. Tudvalevő, hogy az angol munkások igen hatalmas és gazdag szakszervezetekkel (trade-unions) bírnak, a melyek első sorban arra szolgálnak, hogy a munkaadókkal szemben a munkásság gazdasági érdekeit lehetőleg a békés collectiv egyezkedés útján képviseljék. A munkafeltételek szabályozásának ezt a nagy tökélyre emelt módszerét még Nagy-Britanniában is elég gyakran váltják fel még a nyílt osztályharcz formái: a sztrájk, a lockout és a bojkott. Mindazonáltal ma már a trade-uniók a gazdasági belátásnak, az erkölcsi fegyelemnek és a társadalmi hatalomnak oly magas fokára emelkedtek, hogy az angol nemzetnek minden egyes illetékes tényezője, a munkaadóktól kezdve a községi és grófsági tanácsokon keresztül a lordok házáig, bennük látja a munkásosztálynak nemzeti szempontból is nagy értékű érdekképviselőt. A különböző szakmákbeli trade-uniók minden nagyobb községben egy szakszervezeti bizottságot (trade-council) alkotnak. Ez az iparszakmaközi szerv az, a mely a munkásságot egyetemlegesen érintő közügyekben eljár, véleményt ad, a munkásság művelődéséről gondoskodik, értekezleteken résztvesz stb. Egyszóval a munkásosztálynak a trade-uniók eme bizottságai épp annyira az egész nemzettől elismert képviselői, mint a formailag szintén csak bejegyzett magántársaságok jellegével bíró angol kereskedelmi és iparkamarák.

Nem állami szervezetek az olasz munkáskamarák (camere del lavoro) sem, hanem szintén a munkásszervezetek helyi kartelljei, a melyeket azonban a községek anyagilag támogatnak.¹ Az olasz munkásosztálynak eme társadalmi képviselőire azért kell kissé részletesebben kitérnünk, mivel hazai munkásszervezeteink előtt is első sorban eme társadalmi organisatiók képe lebegett akkor, a mikor 1901-ben Budapest székesfőváros közönségéhez fordultak fentemlitett kérelmükkel.

Az olasz munkáskamarák csak a nevüket köszönhetik némi-
 leg az Ausztriában már a hetvenes években felmerült ama javas-

¹) L. i. v. Pinardi és Schiavi, *Die italienischen Arbeitskammern*. Jena, 1904. (Schr. d. v. f. soc. Reform. H. 14.)

latoknak, a melyek valóságos állami osztályérdek-képviselők, igazi munkáskamarák létesítését sürgették. E reformtervek hatása alatt Olaszországban már a 80-as években erős agitáció folyt az iránt, hogy az olasz munkásosztály magasabb és egységes társadalmi szervezetekbe egyesüljön. De csak a párisi munkatőzsde (bourse du travail), a mely első sorban munkaközvetítő intézet, tűzött reálisabb célra eme mozgalom elé. A propaganda a milánói munkásszervezetektől és munkáspárttól indult ki, úgy, hogy az első camera di lavoro 1891 szeptember 22-én megkezdhette működését. Ezt a sikert nagy mértékben előmozdította az, hogy Milanó város községtanácsa évi 15.000 líra pénzbeli járulékot szavazott meg e munkástestületnek és ezenfelül egy palotaszerű épületben vagy nyolczvan szobát és termet bocsátott rendelkezésére. A milánói kamara létesítése után egy fáradhatatlan agitatio sorra járta a nagyobb olasz iparos városokat és a legtöbb városban községi évi vagy egyszersmindenkorra szóló segélylyel létesített hasonló intézményeket. Bolognában maga a Kereskedelmi Kamara járult 5000 lírával az ottani munkáskamara megalapításához. Az olasz munkáskamarák, a melyek többnyire a milánói szervezet mintájára alakultak, az 1893. évben Pármában megtartott első kongresszusukon még inkább biztosították a jövőre működésük egyöntetűségét. Nevezetesen elhatározták az olasz munkáskamarák szövetségének (Federazione italiana delle camere del lavoro) és egy központi szaklapnak (Giornale delle camere del lavoro) alapítását. Ezek mellett az évenként egybegyűlő kamarai kongresszusok is ápolják a kamarák között a szolidaritás szellemét és a fontos ügyeknek egyöntetű kezelését.

Az olasz kamaráknak belső alkotmánya és működési köre igen változatos annak folytán, hogy törvény nem szabályozván működésüket, a tagoknak kizárólagos befolyása alatt állanak. Egyes kamaráknak csak munkásszervezetek lehetnek tagjai, mások egyes munkásokat is felvesznek, végül kivált az előbbi években, egyes kisiparos városokban az olyan czéhszerű egyleteknek (societe unite) is megengedték a belépést, a melyekben a munkaadók és a munkások még együtt foglalnak helyet. A munkaadók befolyását azonban a munkásság a minimumra korlátozta az által, hogy az összes tagokat iparágak szerint szakosztályokba sorozta. Ezen szakosztályoktól egy-egy évre választott végrehajtó-bizottság vezeti a munkáskamara ügyeit. Minden száz tag után azonkívül egy küldöttet szoktak a szakosztályok kiküldeni és a delegatusok ezen egyeteme azután a maga kebeléből különböző bizottságokat küld ki (békebirósági, közigazgatási, ellenőrző, statisztikai stb. bizottság). Az összes ügyeket a kamarai első titkár intézi, a kit az imént említett végrehajtó-bizottság választ meg. Ő szervezi a munkaközvetítést, vezeti a szakosztályok működését, a munkásstatisztikát, intézi a levelezést, szerkeszti az évi jelentést. A másodtitkár a gazdasági ügyeket vezeti; a pénztáros a pénzügyeket kezeli.

Az olasz munkáskamarák a legérdemesebb gyakorlati tevékenységet eddig a munkaközvetítés terén fejtették ki. Alessio olasz képviselő a következő tömör szavakkal írja körül feladataikat: 1. Küzdenek a munkanélküliség ellen az által, hogy külön

szervezeteket létesítenek erre a célra és a munkapiacot szabályozzák; 2. ipari viszályok alkalmával a békét közvetítik a munkaadók és a munkások között; 3. a munkásosztály technikai és gazdasági kiképzésén fáradoznak. Mint említettük, mindezen célokra külön bizottságokat alakítanak; így például a római békéltető-bizottság már 1893-ban 50 esetben egyeztetett sikerrel sztrájkok alkalmával. De a kamarák eme főteendőiken kívül még a socialgazdaság számos más terén is fejtettek ki áldásos tevékenységet. A napi politikától meglehetősen tartózkodva, főleg azoknak a kérdéseknek tárgyalására szorítkoztak, a melyek a munkásosztály társadalmi és gazdasági helyzetének emelésére vonatkoznak. Így például a munkásvédelem fejlesztése terén érték el sikereket. A velencei kamara egy a bukás szélén álló vállalat munkásainak az által biztosította a kenyereket, hogy az illető vállalat számára jelentékeny kedvezményeket eszközölt ki.

A kamarák mindézek folytán szépen fejlődnek, noha 1898-ban váratlanul megszakította fejlődésüket az a körülmény, hogy a milanoi kamara egy forradalmi zendülésbe keveredett. Ezen esemény hatása alatt a kormány egy időre megtiltotta a községeknek, hogy a kamarákat anyagilag támogassák. Csakhamar azonban a politikai viszonyokban történt fordulatok hatása alatt ez az anyagi támogatás tovább folyósított. Az 1906. évben Genuában tartott utolsó kongresszusukon 35 munkáskamara volt képviselve körülbelül 150.000 munkással.

Az olasz munkáskamarák, a mint azt fejlődésük rövid vázlatából láttuk, nem állami intézmények, hanem az olasz munkásosztály autonóm alkotásai, szabad szervei. Még azok a kamarák, a melyek a községektől támogatásban részesülnek, sem állanak községi felügyelet és ellenőrzés alatt, bár némi tekintettel természetesen mégis tartoznak lenni a községtanácsban képviselt összes érdekek iránt.

Az olasz és az angol érdekképviselési rendszerrel szemben bizonyos államok szükségesnek látták azt, hogy maguk szervezzék és ellenőrizzék a munkásosztály érdekképviselését is. S látni fogjuk, hogy nem az állami beavatkozás, mint olyan, hanem annak téves kiindulópontjai és céljai voltak azok, a melyeknek következtében ezek az államilag elismert és szabályozott érdekképviselések nem tudtak hivatásuknak annyira megfelelni, mint az autonóm testületek.

Érdekes, hogy abban az államban, a melyben először vetették fel és legtöbbször foglalkoztak a munkások törvényes érdekképviselésével, még máig sincsenek munkáskamarák. Ez az állam Ausztria, a hol a képviselőház elvben már 1874-ben állást foglalt a munkáskamarák mellett, 1886-ban és 1891-ben pedig már idevágó konkrét javaslatokkal foglalkozott, a melyek egyuttal a választói reformmal is összefüggtek.¹⁾ Most, hogy ez a reform az általános és titkos választás elve alapján került megoldásra, a munkásérdekképviselés ügyei csakhamar ismét előtérbe fognak nyomulni.

Belgium volt az az állam, a mely az 1887 augusztus 16-iki törvé-

¹⁾ L. Mataja, *Arbeiterkammern*, Hdw. d. Stw. II. Aufl. Bd. I. S. 461 ff.

nyével munkakamarák ¹⁾ (conseils de l'industrie et du travail) létesítéséhez fogott. Ez az intézmény szolgált jórészt mintául az 1897 május 2-iki törvénnyel Hollandiában létesített Kammerz van Arbeid számára. ²⁾ A belga törvény értelmében a munkakamarának hármass feladata van. Képviselek az iparnak és a munkának érdekeit, kiegyenlítik az ipari viszályokat és szakértői véleményt adnak a kereskedelemre és az iparra vonatkozó általános problémákra nézve. A hollandi kamarák, e feladatukon kívül, a tartományokkal és községekkel is élénk összeköttetést tartoznak fentartani s egyeztető-hivatali jellegük is jobban kidomborodik azáltal, hogy az esetben, ha az érdekeltek collectiv egyezményeket óhajtanak, javaslatokat tartoznak kidolgozni és közvetítés útján a feleket egyezségekre birni. Eltér a hollandi kamara a belga kamarától különösen az által, hogy a munkaviszonyokból eredő jogviták elintézését is feladatai körébe utalták. A belga kamarák királyi rendelet által hivatalból vagy pedig a községtanács, illetve a munkaadók vagy munkások óhajára azokon a helyeken létesítettnek, a hol azok iránt szükség mutatkozik. Magánkezdeményezésből kifolyólag 1889-ig munkakamarák egyáltalában nem jöttek létre, és olyannyira nagy volt az ellentét a két osztály között, hogy a kormány kénytelen volt hivatalból hozzálátani létesítésükhöz. De még ekkor is gyakran mind a választók, mind a jelöltek visszavonultak a kamarai tagok megválasztása elől. Ezért a hollandi törvény egyáltalában nem bizta a felek tetszésére a kamarák létesítését, hanem azok egy vagy több község kívánalmára, egy vagy több ipar számára, királyi rendelet útján létesíthetők mindenütt, a hol a szükség irántuk felmerült. A kamarák feloszlata is ugyanezen az uton történik. A belga kamarák az illető kerületben létező fontosabb iparágak szerint szakosztályokra oszlanak, a melyekbe a munkaadók és munkások (25 évesektől felfelé) az általános szavazati jog alapján egyenlő számban (5–10) küldik képviselőiket, a kik napidíjat huznak. Az 1903. év elején működésben lévő 76 belga kamara közül 25 egy, a többi 2–24 szakosztályból állott. Minden szakosztály egyenlő számú munkaadóból és munkásból áll, a kik a maguk kebeléből elnököt és jegyzőt választanak és évenként legalább egyszer gyűl egybe. A munkakamara saját kezdeményezésére nem gyűlhet össze. Minden egyes esetben a tartományi tanács állandó választmányánál kell az egybehívásért folyamodni.

A hollandi kamarák szervezete a következő: A tagok számát királyi rendelet állapítja meg (rendszerint 10–10). A kamarák egyes iparágak szerint létesítettnek. E körülmény nagy mértékben hatott ugyan arra, hogy a kamarák szabályszerű módon, nagy számban jöttek létre, de hátránya, szemben a községek szerint létesített belga munkatanácsokkal, hogy ezek e központosság folytán az eléjük utalt kérdésekben az illető községek egész iparának álláspontját is képesek kifejezni, míg ellenben a hollandi kamarák csak egy-egy iparágét vagy legfeljebb egy-egy

¹⁾ Varlez, Louis, *Die Organisation der Industrie und Arbeitsräte in Belgien*. Jena, 1904. (Schr. d. Ver. f. soc. Reform. H. 13.)

²⁾ L. Harms, Bernhard, *Die holländischen Arbeitskammern*. Jena, 1904. (Schr. a. d. f. soc. Reform. H. 12.)

iparcsoportét. Ezt a hátrányt a törvény még az által is fokozta, hogy megengedte ugyan a kamaráknak, hogy egymással érintkezésbe lépjenek, de mivel egymáshoz való viszonyukat nem szabályozta, azok egészen idegenül állanak egymással szemben. Viszont — mint mindjárt látni fogjuk — az egyeztetés feladatának éppen eme szakszerű szervezetük folytán jobban felelnek meg a hollandi kamarák. 1903 végén körülbelül 100 kamara volt tevékenységben. A hollandi kamarák szintén paritásos alapon nyugsznak, rendszerint 5—5 munkaadóból és munkásból állanak. Választásuk általános és titkos szavazás útján ama munkaadók és munkások részéről történik, a kiknek képviselőjére az illető kamara hivatva van. A kamara elnöksége a két elnökből áll, a kiket a munkások és munkaadók saját körükből külön választanak és a kik felváltva egy fél évig hivataloskodnak és két további tagból, szintén egy munkaadó- és munkásból. A kamara itt már évenként legalább négyszer gyűl egybe rendes ülésre; különben pedig annyiszor, ahányszor az elnök jónak tartja, vagy más két előjárósági tag, vagy a kamarai tagok egy harmada megokolva írásban kívánja. Ellenben az ülések itt nem nyilvánosak. A kamarának egy állandó titkár áll rendelkezésére. A költségeket nem a tartományok, hanem az állam viseli.

A mi a két intézmény sikereit illeti, a belga kamarák a véleményadás és óhajnyilvánítás terén jelentékeny szolgálatot tettek, de hibás szervezetük folytán egyeztető tevékenységük sikere igen csekély volt. 1896-tól 1900-ig 610 munkaviszály közül a munkakamaráknak közbenjárása folytán 16 és döntése útján csak 2 szűnt meg. A »Revue du Travail« adatai szerint az 1901. és 1902. évben 6—6 munkaviszály került eléjük, az előbbi évben egy, az utóbbiban két egyeztető kísérlet vezetett eredményre. Az 1903. évben egyáltalában nem értek el sikert. A hollandi kamaráknál ugyszólván egyik téren sem mutatkozik eddig teljes siker. A kormány ritkán fordul a munkakamarákhoz véleményükért, legfeljebb csak statisztikai feladatok terén végeznek eredményes munkásságot. Az egyeztetés terén nagyobb sikereket tudnak ugyan felmutatni a belgánál, de épp a legnagyobb sztrájkok alkalmával tehetetlennek mutatkoztak. Az 1902. évben 75 kamara jelentése szerint tizenhatnak egyáltalán nem, további hatnak egy-egy vitás esettel volt dolga.

A két intézmény békéltető szervezetét összehasonlítva, kiemeljük, hogy a belga egyeztető hivatal nem írja elő a felek megjelenési kötelezettségét a szakosztály előtt, a mely az érdekviszályok elintézésére van hivatva. A kormányzó, a polgármester vagy elnök csak akkor hívja össze, ha a felek valamelyike a viszály kitörése esetén hozzáfordul. A békéltetés megindulása annyi formassággal van összekötve, hogy néha 42 nap is szükséges, míg a tanácsok megalakulnak. A békéltető eljárás további hibája, hogy a munkakamarák igen különböző iparágakra terjedvén ki, a békéltető-bizottság nem szakértelemmel bíró egyénekből alakul meg. Így pl. a vasipar neve alatt kilencz különböző iparág van egyesítve. A felek tehát nem viseltetnek a szükséges bizalommal a hivatal iránt. A döntés sem tud meghonosodni, minthogy a felek nem az egyeztető tárgyalások elején

szólíttatnak fel a pártatlan harmadik megválasztására, a ki a tárgyalásokon résztvéve, a tárgy alapos ismerete alapján formálhatná meg döntését, hanem csak a nyilvánosság kizárásával lefolyt tárgyalások után.

Helyesebb alapon van a hollandi kamara békéltető funciója megszervezve. A munkakamara itt is csak a felek felhívására szerepel egyeztető hivatalként. A hivatalos békéltetés az egyik fél felhívására (a mi egy kitöltött űrlap benyújtásával történhetik), működésbe lép, de a polgármester, vagy a tartomány királyi biztosa is felhívhatja a kamarai hivatalt a közbelépésre. Ha a munkakamara késznek nyilatkozik a közvetítésre, az elnökség az egyszerű ügyeket maga igyekszik elintézni. A közvetítés nagyfontosságú szerepét tehát a hollandi kamara szervezete kellőképp kifejezésre juttatja. Csak ha a közvetítő tevékenység sikertelen, küld ki a munkakamara kebeléből egy egyeztető-bizottságot, mely a két félnek a kamarához tartozó képviselőiből egyenlő számban választott tagokból alakul meg. De ekkor is vagy a kamara valamelyik tagja, vagy egy azon kívül álló tekintélyes egyén választatik elnökül, a ki a tárgyalásokat vezeti és a közvetítő szerepével van felruházva. A törvény kimondja, hogy a felek a vizsgálat tartama alatt az elnök előzetes értesítése nélkül a munkát be ne szüntessék. Az egyeztető-bizottság szótöbbséggel hozza határozatát. Szükség esetén az elnök döntő szóval bír, de a döntésnek nincs kötelező ereje. A feleket mintegy csak értesíti az érdekviszály elintézésére alkalmasnak tartott kivezető utról, valamint az esetleges kisebbségi véleményről is. A törvény az által törekszik az érdekeltet a javaslat elfogadására bírni, hogy az egyeztető javaslatot közhírré kell tenni. Hogy a hollandi kamara, számos előnye ellenére, nagyobb eredményeket kivívni nem tudott, az annak tulajdonítandó, hogy a törvény a fennálló munkaszerződésekből származó jogviták elintézését is, — habár csak facultative — reájuk ruházta. Tanukat megidézhetnek ugyan, de a megjelenésre vagy a tanuságtételre éppenséggel nem kényszeríthetik őket. Az elnök, mint láttuk, csak a tárgyalás vezetésére szorítkozik s így megesett nem egyszer, hogy még abban a néhány esetben is, a mely a kamara békéltető tanácsa elé kerül, a tanács munkaadó tagjai a munkaadóknak, munkás tagjai pedig a munkásoknak adtak igazat. Nagyobb collectiv viszályok alkalmával pedig a jól megszervezett munkaadók, mint Vliegen kifejti, vonakodtak magukat a békéltető eljárásnak alávetni. Ennek magyarázatát pedig Harms azon adatában találjuk, hogy a hollandi munkásszakszervezetek igen gyenge lábon állanak. A hollandi kamarák az érdekviszályok elintézése körül eredményeket alig értek el. Az 1902. évben 75 munkakamara közül, a melyek évi jelentést terjesztettek a minister elé, tizenhat egyáltalán nem foglalkozott semmiféle vita kiegyenlítésével. A többi kamara pedig tulnyomólag a munkaviszonyból származó apró vitás ügyekkel (174 esetben) bajlódott, kollektiv érdekvita pedig mindössze 42 került a kamarák elé.

Tulajdonképeni feladatukat tekintve, a sociálstatisztikai adatok gyűjtése és a felmerülő társadalmi problémák felett való véleménynyilvánítás terén sem feleltek meg a várakozásnak. Ez

első sorban az érdekképviselőlet és érdekkiegyenlítés összeházasítására irányuló hibás szervezetnek tulajdonítandó, de a fent elméletileg kifejezett organikus hibát fokozza még az is, hogy a törvény e kamarákat hivatalos teendőik teljesítésére sem a kívánatos jogkörrel, sem a kellő segédeszközökkel és segéd-erőkkel el nem látta.

A francia munkakamarák a fenti intézményektől abban térnek el, hogy mindaddig az egyeztetés feladatát nem ruházták teljesen kizárólag reájuk. Az 1895. évben tartott vizsgálat alkalmával a francia felső munkatanács (Conseil supérieur du travail) ugyanis a törvényesen létesített munkakamarákat nem tartotta alkalmasnak a collectiv szerződések létesítésére, hanem erre a célra »szabad, állandó és paritásos egyeztető és döntő hivatalokat« ajánlott¹⁾.

Attól tartott ugyanis, hogy mind a vállalkozók önállósága, mind a munkásszervezetek fejlődése csak szenvedne a kamarai intézmény folytán. Az a megoldás, hogy a szakszervezetek válaszsák a kamarák munkás tagjait, akkoriban még nem merült fel. A felső munkatanács későbbi véleménye alapján Millerand ministertől egy 1900 évi decretummal létesített munkakamarák (conseil du travail) tehát a következő teendőkre szorítkoznak:²⁾ Véleményeket adnak munkásügyekben a kormány vagy az érdekeltek kívánságára; közreműködnek a »felső munkatanács« ajánlatára elrendelt vizsgálatoknál; hitelesen megállapítják, hogy az egyes iparágakban mi tekintendő, például a közszállítások szempontjából, normalis bértarifának és normalis munkanapnak; végül a munkakamarákat általában jellemző javasló és véleményadó tevékenységet fejtenek ki. Egyeztető tevékenységük annyiban van, hogy a munkaadók és munkások közös egyezményeinek fejlesztésén közreműködnek, viszályok alkalmával a közvetítők szerepét teljesítik és általán a munkaadók és a munkások képviselőinek egyesülését előmozdítják, békés tárgyalásokra szoktatják. Igen fontos sajátosságuk, hogy a kamarai tagoknak már a kamara kerületében székelő, törvényesen bejegyzett vállalkozó- és munkássyndikatusok a választási szerveik. Azonkívül a kerületi iparbiróság küldhet ki tagjai közül bizonyos számú képviselőt. Számuk azonban nem lehet a szakosztályi tagok felénél nagyobb. A kamarák a belga minta szerint szakosztályokra oszlanak. Működésükről eddig még kielégítő adatok nem állanak rendelkezésre.

Az imént ismertetett belga és hollandi kísérletek már magukban véve is eléggé tanusítják azt, hogy a munkásokból és munkaadókból álló paritásos testületek nem alkalmasak a munkásosztály érdekeinek hű és leplezetlen képviselésére. Az ilyen mestersegesen összehorontott szervezetek iránt ugyanis sem az egyik, sem a másik fél nem lelkesedik, mert nem látja benne a maga érdekeinek valódi képviselőjét. A kormány pedig az ilyen szervezetek által éppen nem ismeri meg akár az egyik, akár a másik

¹⁾ Ives—Guyot—Raffalovich, *Dictionnaire du Commerce de l'industrie et de la Banque*. 1901. t. I. p. 1009.

²⁾ L. Jay Raoul. *Die Arbeitsräte in Frankreich*. (Schr. d. Ver. f. soc. Ref. H. 12. Jena 1904.)

osztály igaz szükségleteit, mivel a testületekből eléje csak compromissumok kerülnek. Ha pedig a kormány ezek alapján készít el valamely törvényjavaslatot, akkor esetleg mindkét osztály ellenérzésével találkozik azért, mivel az eléje került egyöntetű javaslatok megtévesztették. A belga és a holland törvények azért választották a paritásos formát, azaz egyenlő számú munkaadóból és munkásból álló szervezetet, mivel egy a munkásérdek-képvisellettől elütő, egészen más feladatot is ugyanazzal a szervevel akartak megoldani, hogy köznapi szólammal éljünk: két legyet egy csapásra agyonütni. Ez az ugyancsak nagyfonságú, de egy egészen különös, tényleg paritásos orgánomot igénylő feladat: a tőke és a munka között felmerülő érdekellentéteknek és jogi vitáknak a békés elintézése és ezáltal a számos társadalmi és egyéni áldozattal járó munkabeszüntetéseknek az elkerülése. Ez a feladat csakugyan csak a két osztály tekintélyes bizalmi férfiainak részvételével u. n. egyeztető és döntő hivatalokban, illetve iparbiróságokban oldható meg sikeresen. Ellenben a munkásosztály a maga különös, gyakran más osztályok érdekeivel összeütköző szükségleteinek, kívánalmainak és birálatainak csupán olyan kizárólag a munkásosztály képviselőiből álló autonóm szervezetben adhat kifejezést, a minőkkel a kereskedők, iparosok, mezőgazdák, az ügyvédek, az orvosok, a közjegyzők és más kereső rendek minden culturállamban régóta birnak. Ha már most e különös érdekek és kívánalmak tolmácsolását az érdekellentétek kiegyenlítésére szolgáló testületekre ruházzuk, akkor azok, amint azt a belga és hollandi tapasztalatok igazolják, nemcsak érdekképviseleti szervként nem válnak be, de a munkaadók és a munkások közötti békét sem tudják úgy ápolni, mintha a békéltetéssel külön szakszerű szervek foglalkoznának. A belga kormány éppen most foglalkozik azzal a tervvel, hogy a fennálló paritásos munkakamarákat egyszerűen egyeztető hivatalokká alakítsa át. Nem csak a jogegyenlőség, de a célszerűség is megkívánja tehát azt, hogy a munkásosztály tiszta munkáskamarákat kapjon, a melyeknek a törvényhozás tartozik kijelölni feladatkörét, megállapítani pénzügyi fentartását és ellenőrizni működését.

Ma már csak Németországban vannak a paritásos munkakamaráknak elméleti és hivatalos hívei. De a munkásság ujabban ott is túlnyomólag a tiszta munkáskamarák mellett foglal állást. A német sociáldemokrata szakszervezetek 1905. évi kölni kongresszuson szakítottak a pártnak régebbi állásfoglalásával, amennyiben 771.663 szavazattal 379.431 ellen a tiszta munkakamarák mellett foglaltak állást. Az ugyanezen évben megtartott jénai pártkongresszus pedig szintén hozzájárult eme, a pártnak régebbi álláspontját revideáló határozathoz. A Hirsch-Dunker-féle nemzeti szak egyesületek régtől fogva tiszta munkáskamarákat sürgetnek. Csak a keresztény-sociális szakszervezetek hívei a munkakamaráknak, de tudnunk kell, hogy ők lényegileg a tőke és a munka közötti jó viszonyt ápoló egyeztető hivatalokat tartanak szem előtt. Különben Németországban az elmélet legtöbb képviselője, így Harms tanár¹⁾, Schulze, a berlini iparbiróság elnöke és

¹⁾ L. Harms Bernhard alapvető munkáját: *Deutsche Arbeitskammern*. — Tübingen 1904.

mások főleg azért ragaszkodnak a paritásos szervezethez, mivel úgy vélik, hogy a sociálpolitikát történeti alapon t. i. a kitünően bevált *Gewerbegericht*-ek alapján fejleszthetik tovább. De ezen kiváló szakférfiak is szem előtt tévesztik azt, hogy ezen vitában azért értik meg egymást oly nehezen a vitázók, mivel nem ismerik fel, hogy itt két teljesen különböző társadalompolitikai funkciót tévesztenek össze: a politikai osztályérdekképviselőt és az iparszakmai érdekkiegyenlítést.

A legvilágosabban még Wirminghaus tanár ébred a különbség tudatára. Szerinte a munkásképviselőnek nem a sztrájkok elhárításában, sem a munkásstatisztika vezetésében van a tulajdonképeni hivatása, hanem abban, hogy a munkásosztálynak a készülő törvényekre vonatkozó sajátos óhajait és a szükséges reformok iránt való javaslatait a kormány előtt tolmácsolja. Schmidt Róbert revisionista tudós szerint a munkásságnak igazi véleményét leplezetlenül csak a tiszta munkáskamara tudja feltárni, csak annak a titkárja vesz magának fáradságot, hogy a munkások ügyes-bajos dolgaiban gondosan eljárjon. Fuchs dr. volt badeni iparfelügyelő szerint a paritásos kamaráktól egyhangú vélemények és egyöntetű javaslatok alig várhatók. A kisebbség véleménye fogja majd többnyire az egyik vagy a másik osztály leplezetlen érdekeit képviselni. Főleg ez a méltányossági szempont vezeti az ezzel a tárggyal behatóan foglalkozó Herknert és Dochowot is akkor, a mikor a munkáskamarák mellett érvelnek¹⁾.

Mindebből látjuk azt, hogy már a paritásos u. n. munkáskamarák sem elégithetik ki a munkásosztálynak érdekképviselői szervek iránt felhangzó igényeit. De egyenesen szerencsétlennek minősíthető az a nálunk is régóta kísértő gondolat, hogy munkáskamarák létesítése helyett a fennálló kereskedelmi és iparkamarák munkásosztálylyal egészítettessenek ki. A gazdasági kamarák iránya — érvel helyesen Moldoványi is — általában ma az élethivatások az érdekkörök pontos elkülönítésére törekszik. Ezért mutatnak oly sokféle tagoltságot, manapság a gazdasági kamarák. A gyakorlatból merített elv szerint csak hasonnemű hivatások egyesülhetnek kamarákba... Mindettől azonban eltekintve fontos ethikai tényező áll utjában annak, hogy a munkásosztály a kereskedelmi és iparkamarákban foglaljon helyet. A bizalmatlanság, mely a tőke és a munka között tényleg fennáll, a kamara három osztályának háborítatlan együttműködését jóformán lehetetlenné teszi. Az érdekellentétek adott esetben annyira kiélesednek, hogy az egész intézmény inkább károsan, mint jótékonyan hatna.²⁾

Tényleg, ha csak a kamarai intézmény közelmúltjára visszatekintünk, megállapíthatjuk azt, hogy a kereskedelmi és iparkamarák megóvták ugyan a prestigeüket az ipar és a keres-

¹⁾ L. i. von. *Vorschläge zur Gestaltung der Arbeitskammern Sociale Praxis* Jg. XV. Sp. 1081. u. 1106; *Referate und Verhandlungen. Arbeitskammern und Consumvereine.* Jena, 1904. (Schr. d. ver. f. s. Reform H. 16.)

²⁾ Moldoványi István, *Munkáskamarák* cz. Közgazdasági Lexikon II. köt. 787 l.

kedelem terén elfoglalt összes osztályok képviselte szempontjából, de mégis azt látjuk, hogy az egyes szűkebb érdekkörök, a kereskedők, a gyáriparosok, a kézműiparosok, mind létesítettek maguknak külön egyesületeket is, a melyek a maguk egyoldalú érdekeiket a kamarákban szintén képviselt más érdekekre való tekintet nélkül hathatósabban érvényesítik. A kereskedelmi és iparkamarákba beválasztott munkások és a kamaráknak régibb elemei között azonban a személyes és tárgyi jellegű surlódások előreláthatólag egyenesen elkerülhetetlenek volnának. A munkásosztálynak is lehetnek külön óhajai, a melyek ellentétben vannak azoknak a köröknek kívánalmaival, a melyeket a kamarák eddig kizárólag képviseltek. Már az elnökségnek és a kamarai tisztviselőknak megválasztásánál kifejezésre jutnának azok. Az egyik vagy másik fél folytonos bizalmatlanságával találkozva, a kamara vezetőségének munkássága szükségkép megbénulna, ha ugyan teljesen lehetetlenné nem válnék. Az oly kamarában, a melyben a kereskedelmi-, iparos- és munkásosztályok együtt működnek, tárgyi tekintetben főleg attól kellene tartani, hogy mindegyik szűkebb érdekesoport, de kivált a munkásosztály — a maga szempontjából teljes joggal — a saját érdekeinek megvédését, a saját ügyeinek a tárgyalását, a maga sérelmeinek orvoslását és a maga jólétének emelésére vonatkozó reformok szorgalmazását állítaná előtérbe, míg a többi osztályok közömbösen, ha nem ellenségesen foglalnának e prepotentia ellen állást. A legkényesebb helyzete az ilyen összeütközések alkalmával természetesen az elnökségnek és a titkároknak volna, a kik minden oldalról a bizalmatlanságnak és a gyanakodásnak volnának tárgyai. Szóval ez az oly egyszerűnek látszó megoldás nem juttatná a munkásosztályt érdekképviselőhez, ellenben a kereskedőknek és önálló iparosoknak jól bevált kamaráit lehetetlen helyzetbe, mintegy holt pontra juttatná. Az ily módon megreformált kereskedelmi és iparkamarák formailag az ipar terén érdekelt osztályok jogegyenlőségét megteremtenék tehát az által, hogy bennük egyik osztály sem látná a maga érdekképviselőt, de éppen nem abban az irányban, a mely a közérdeknek megfelel.¹⁾

Mindezen megfontolások alapján oly közjogilag megszervezett tiszta munkáskamarák mellett törünk lándzsát, a melynek a szervezetét és működését a törvény szabályozza, az állam ellenőrzi és mint ilyen, alkotmányos szempontból szabályozott szerv illeszkedik bele a hazánkban már fennálló hatóságok és közjogi testületek körébe. Az ilyen munkáskamarák hatáskörének mindazon gyakorlati kérdések előmozdítására kell kiterjednie, a melyek a munkásosztály gazdasági, kulturális és erkölcsi érdekeit érintik. Az ipari munkáskamarák egyenesen a kereskedelmi ministerium, illetve a mennyiben egy legfőbb munkahivatal létesítése, talán a francia és belga »Office du Travail« mintájára a közel jövőben elkerülhetetlen lesz, mint segédszervek közvetlenül eme hivatal felügyelete alá volnának helyezzen-

¹⁾ L. Szerző: *Sztrájk és Szociálpolitika*. Budapest. 1907. I. köt., 376. l. s. k.

dők. Hivatásuk teljesítésében a munkáskamaráknak meg kell adni minden eszközt arra, hogy úgy az ország törvényhatóságával, mint a magántestületekkel és magánosokkal, végre egymás között is szabadon és könnyen érintkezhessenek.

A munkáskamarák hivatása és kötelezettségei közelebbről a következőkben írhatók körül :

a) a munkásosztály szükségleteit folytonosan figyelemmel kísérve, javaslatokat készíteni s ezeket megfelelő formában az illetékes tényezők elé terjeszteni ;

b) a kormánynak és az ország egyéb hatóságainak munkásügyekben a kívánt felvilágosítást, illetve véleményt megadni ;

c) a munkások szakképzését és műveltségét fejleszteni, s egyáltalában a munkásosztály anyagi és erkölcsi fejlődését az összes rendelkezésre álló eszközökkel minden irányban, de kivált a törvényhozásnál, a kormánynál és a községeknél szorgalmazni ;

d) a munkapiacz alakulásáról, a munkabérekről, az élelmezési és lakásviszonyokról stb. statisztikát vezetni és a munkásviszonyokat állandóan tanulmányozva a szerzett tapasztalatokról, panaszokról és kívánalmakról minden év végével a legfőbb munkásügyi fórumhoz rendes évi jelentést tenni ;

e) minden egyéb a törvényhozástól, illetőleg a kormánytól hatáskörébe utalandó ügyben a munkásosztályt képviselni, így pl. a munkaadókkal közös érdekű ügyek elintézésére hivatott szervezetekben, ministeri enquêteken stb.

Tekintettel egyfelől eme most jelzett feladatok közérdekű voltára, másfelől a munkások vagyontalanságára a munkáskamarák fentartásáról a törvényhozás által megszabott keretben az államnak és a községeknek közösen kellene gondoskodniok. Mindazonáltal a munkáskamarák csak akkor fognak hivatásuk magaslatán állani, s csak akkor fogják a munkásosztály felfogását hiven visszatükröztetve annak jogosult igényeit kielégíteni, ha annak akarata már a kamarai tagok választásánál tisztán és szabadon érvényesülhet. Ebből a szempontból első sorban a választás szabadságát kell minden irányban a munkásoknak biztosítani, a mi első sorban a választási eljárás titkossága által érhető el. A hatóságnak tisztán a választási eljárás vezetésére, a rend fentartására kell szorítkoznia.

Sokkal nehezebb az activ választó joggal bírók körének körülhatárolása. Vannak, a kik a mellett foglalnak állást, hogy a munkáskamarai tagok választására csak a szakszervezetek tagjai legyenek jogosultak, mivel azoknak rendes és állandó munkás jellege mégis némi erkölcsi ellenőrzés alatt áll. E mellett azonban — s ez a fő érv volna — a békés sociális fejlődés szempontjából is nagy érdek fűződik ahhoz, hogy ezek a ma szükségkép szélsőségekre hajló elemek a positiv gazdasági és társadalmi alkotások terén érvényesíthessék tudásukat és tetterejüket. Ezzel szemben méltán lehet azonban épen hazai szempontból felhozni azt, hogy a szakszervezetek, noha a gazdasági munkásmozgalom az utolsó néhány évben nagyon fellendült, még az ipari munkásságnak is csak kis hányadát öleli fel és ez a választási forma már ezért is méltánytalan jogfosztást jelentene a munkásság ezreire nézve. De meg ha e felett a kifo-

gás felett túltennők is magunkat azon megfontolás alapján, hogy hiszen ezek a munkáselemek is megszerezhetik egy könnyen a kamarai választójogot akkor, ha egyszerően maguk is belépnek iparszakmájuk munkásszervezetébe: nem szabad megfelelkezünk arról, hogy ezek a modern társadalmi gazdasági fejlődéssel szükségkép együtt járó szociális képletek ma még mintegy a jogrenden kívül állanak, csak mintegy rendőrileg türt testületek, de sem jogképességük, sem teendőjük köre sem a tagok belépési és kilépési joga törvényhozásilag nálunk, úgy, mint Nagybritanniában, Franciaországban és Belgiumban, szabályozva nincsen.

Mindezen megfontolások alapján csak azt mondhatjuk, hogy addig, a meddig a szakszervezeti mozgalomnak helye és szerepe nemzetünk társadalmi szervezetében megjelölve és elismerve nincsen — talán a különben igen kétes értékű kötelező szakszervezet formájában — a munkások kamarai választójogát nem lehet ahhoz kötni, vajjon szakszervezeti tagok-e, vagy nem. Csak ha kötelezővé tenné az új ipartörvény a szakszervezeteket a szakmabeli összes munkásokra nézve, lehetne a munkásszervezeteket a kamarák választó szerveivé tenni és azután az így megalakított helyi munkáskamarákat, az ugyancsak kötelező ipartestületek központi vezetőségeivel különböző célokra (ipari bíraskodás, collectiv egyezkedés stb.) összemunkáltatni. Ha ez a reform be nem következik és szerintem kívánatos, hogy be ne következzenek — ezt a nézetet más alkalommal kívánom megokolni — akkor felmerül az a kérdés, hogy van-e ma nálunk más olyan államilag elismert munkásszervezet, a mely az összes ipari munkásokat állandóan magába foglalja? Igenis van: a baleset és betegsegélyző pénztáraknak az egész országot behálózó organisatioja, a melybe minden ipari munkás köteles belépni. A szóba jövő nagy tömegekre való tekintettel célszerűtlen volna, ha a pénztári tagok (természetesen mind a férfiak, mind a nők) a kamarai tagokat közvetlenül választanák meg. Időtakarítás céljából kívánatos volna, hogy azokat követve a közgyűlési kiküldöttek válasszák. Ezen értelmesebb munkások, a kik maguk az összmunkásság bizalmát nagy mértékben élvezik, a leghivatottabbak arra, hogy nem okvetlenül a maguk sorából, hanem a pénztári tagok egész nagy köréből azokat a társaikat válasszák be a kamarákba, a kikben legtöbb biztosítékot vélnek fellelni az iránt, hogy a munkásság érdekeit a legjobban fogják képviselni. A passiv választójogot legfeljebb magasabb életkorhoz és hosszabb helybeli tartózkodáshoz lehetne kötni, de semmi esetre sem szabadna csak a férfiakra szorítani, a mint hogy Belgiumban, Hollandiában és Franciaországban nők is választhatók kamarai tagokká.¹⁾

A munkáskamarák számának és területi beosztásának a létező helyi szükséglet szerint kell igazodnia. Kiinduló pontul minden esetre a létező rokontestületek, a kereskedelmi és iparkamarák kerületei szolgálhatnának. Ez nem zárná ki azt, hogy

¹⁾ L. i. v. Linzer-Ernst Clara, *Die Arbeiterin und Arbeitskammern*. Leipzig. 1905.

oly kereskedelmi és iparkamarai kerületekben, a melyekben az ipar viszonylag kis mértékben van képviselve munkáskamara ne létesíttessék, viszont más kerületekben, a hol azt a fenforgó szükséglet megokolja több is állíttassék fel. Az egy városban székelő kereskedelmi és iparkamarák egyfelől és a munkáskamarák másfelől közös érdekű ügyek megbeszélése végett közös értekezleteket tarthatnának, esetleg állandó közös bizottságokat jelölhetnének ki azok intézése végett. Az ilyen esetről-esetre jól megfontolt közös érdekből folytatott tanácskozások minden esetre jobb socialis hatást eredményeznének, a kölcsönös engedékenységet nem egy tekintetben sokkal inkább fejleszthetnék, mint a mesterségesen összeboronált vegyes kamarák.

Összefoglalhatólag újra elmondhatjuk, hogy ilyen törvényes érdekképviselő testületek, tiszta munkáskamarák iránti igényei feltétlenül jogosultak, mert szilárdul meg vagyunk győződve arról, hogy semmi sem rejt magában oly veszélyt a békés társadalmi fejlődésre, a magyar állam társadalmi és gazdasági, katonai és pénzügyi megerősödésére nézve, mint a mai helyzet, a midőn a munkások milliói az alkotmány sánczain kívül állanak és minden tekintetben óriási ür választván el őket a nemzet kiseded vagyonos rétegétől: kénytelen-kelletlen csak a mai társadalmi és állami rend ellen irányuló szervezetekben tömörülhetnek a végből, hogy érdekeik védelmében kiméletlen osztályharcot folytassanak a nemzet történelmi osztályai, de kivált a leginkább exponált ipari munkaadók ellen, a kiknek épen hazánkban, amugy is megannyi nehézséggel, nyílt és titkos ellenféllel kell nemzetfentartó közgazdasági hivatásuk közepette megküzdeniök. Ha ellenben a munkásosztály a nemzetnek politikailag és gazdaságilag egyenjogú tényezőjéül fog elismertetni és a választójog mellett saját autonom munkáskamarái útján is részt vehet majd a nemzetösszesség közös nagy gazdasági és társadalmi kérdéseinek gyakorlati megoldásában és az alsó néposztályok gazdasági és kulturális felemelésére irányuló nyilvánjogi socialis reformactióban: akkor kétségkívül le fogja vetni a fennálló alkotmányt támadó irányzatát, gazdasági téren pedig az eddiginél békésebb törekvéseket fog követni. Ezért munkásaink azon törekvésében, hogy gazdasági, művelődési, társadalmi és önszegélyző ügyeiket az államhatalomtól is elismert testületekben maguk intézhessék, mi is egy jobb kor hajnalhasadását látjuk, a melyben az öntudatra ébredt munkásságnak minden jólelkű magyar ember által örömmel üdvözölt együttes, vállvetett, komoly munkája fogja helyettesíteni polgári társadalmunknak eddig e téren kifejtett jóhiszemű kontárkodását.¹⁾

Ferenczi Imre.

¹⁾ Neuschloss Marcell, i. h.

A magyar városok gazdasága. II.

A tizenhat magyarországi város, mint már kimutattuk, heted-fél millió koronányi összeget lakosságának egyenes megadóztatása útján biztosít háztartása részére akkép, hogy a költségvetésében mutatkozó hiányt a területén fizetett egyenes állami adó arányában kiveti. A legtöbb város igen magas községi adópótlékkal dolgozik; csak kevés van abban a helyzetben, hogy kisebb kulcs szerint vethesse ki a póttadókat. Az egyes városok ilyen % arányban szedik a póttadót:

Szeged	50 %	Kolozsvár	64%
Szabadka	41 »	Nagyvárad	52 »
Debreczen	26 ¹ / ₂ »	Pécs	50 »
Pozsony	45 »	Kassa	41 »
Hódmezővásárhely .	66 »	Miskolcz	55 »
Kecskemét	30 »	Győr	58 »
Arad	69 »	Brassó	22 »
Temesvár	35 »	Sopron	63 »

Ebben a százalékban már bennfoglaltatik Kecskemétnél, Nagyváradnál és Temesvárnál az 5%-os iskolaadó, melynek kivetési jogával a többi városok nem élnek, ugyancsak Nagyváradnál a 2%-os ipariskolai és 3%-os kisdédóvási adó, Debreczennél pedig 3¹/₂ százalékos szegényadó, melyet 1893 óta a koldulás megszüntetése kapcsán szednek, a melyből 33.700 korona foly be, valamint a 2%-os tüzi adó, a mit tüzoltási czélokra hajtának be. De nincs benne Sopronnál a 63%-ban a 4%-os ugynevezett házbérfillér. Legnagyobb a póttadó Aradon, hol az idén már 73%-ra emelkedett fel, utána Hódmezővásárhely, Kolozsvár és Sopron következnek. Az itt mutatkozó aránytalanság oka abban található, hogy a városok lakossága által fizetett állami adók összege különböző s míg pl. Arad lakosai 918.600 koronát, Kolozsvár lakosai pedig 787.836 koronát fizetnek állami adó fejében, addig Hódmezővásárhelyen csakis 681.476 korona állami adó után vethető ki a községi póttadó.

Nézzük már most, mire fordítják városaink az évi harminczöt és fél millió koronát kitevő összeget, melyet szükségleteikre előirányoznak. Egy tekintet a záró-számadásokra eligazít bennünket abban az irányban, hogy mely főbb kiadási csoportok veszik igénybe a közjárulmányok és jövedelmek leg-

nagyobb hányadát. E csoportok közt természetesen első a szorosán vett közigazgatási és a rendészeti szükségleteké, a melyek együttesen hét millió koronát igényelnek, tehát az összes szükségletnek 20⁰/o-át teszik ki. A városok adminisztrációjára és a közrend, az élet- és vagyonsbiztonság fentartására fordított összegek az egyes városok között következőképpen oszlanak meg:

	Közigazgatás	Rendészet	Összesen	Esik egy lakosra korona
	k o r o n á k b a n			
Szeged	355.576	219.429	575.005	5·1
Szabadka	399.742	230.690	630.432	7·1
Debreczen	338.466	213.035	551.501	6·7
Pozsony	278.329	250.996	529.325	7·4
Hódmezővásárhely .	233.834	108.707	342.541	5·5
Kecskemét	307.054	126.227	433.281	6·9
Arad	307.132	92.178	399.310	6·4
Temesvár	273.471	130.656	404.127	7·4
Kolozsvár	318.358	224.925	543.283	9·8
Nagyvárad	373.702	11.717	385.419	7·0
Pécs	296.930	136.513	433.443	8·9
Kassa	180.222	110.144	290.363	6·6
Miskolcz	154.263	123.541	277.807	6·5
Győr	251.170	125.911	377.082	9·3
Brassó	288.505	117.468	405.973	11·1
Sopron	368.321	10.709	379.030	10·1
Összesen	4,725.075	2,232.836	6,957.911	—

Mint a fentebbiekből látjuk, a városok háztartása nem egyformán van berendezve és egyes kisebb városainknak az ügyvitele sokkal többet kerül, mint a jelentékenyen nagyobb városoké. Ime, a kis Kolozsvár csaknem ugyanannyit fordít az önkormányzati kiadásokra, mint a hatalmas nagy Debreczen, a még kisebb Brassó pedig többet, mint a négy nagy városrészből álló Temesvár, vagy a szintén nagy Arad, míg Sopron és Győr drágábban adminisztrálják a maguk kis területét és kevés lakosságát, mint a nagykiterjedésű és igen népes Hódmezővásárhely. Ebből származik aztán, hogy az önkormányzati terhekből legtöbb esik ama városok egy-egy lakosára, a melyek a legkisebbek; Brassó és Sopron, a két utolsó vezet ebben a részben.

A közigazgatási terhek nagy összege abból származik, hogy — mint fentebb már mellékesen érintettük is — igen sok átruházott állami teendőt kénytelenek a városok végezni és tisztviselői állományukat e miatt magasra kell emelniük a nélkül, hogy megfelelő kártalanítást nyernének. Hogy a közigazgatás teendői csaknem egyforma hivatali berendezkedést és tisztviselői státust kívánnak, azt igazolják a tisztán közigazgatási kiadásoknak egymáshoz igen közel eső végösszegei. Azért teljesen igazolva van a városoknak ama régi törekvése, hogy az állam helyett végzett állami funkciókért segítséget eszközöljenek ki maguknak. Tulajdonképpen akkor, midőn Magyarországon nin-

esen állami közigazgatás, valóságos abuzus-számba megy, hogy az állam a saját erejükből magukat fentartó városokra oktrojálja az állami teendők egy részének — ingyen — teljesítését. Szűkeblű politika eredménye ez a gyakorlat és ha az új politikai korszak vezetői sulyt fektetnek arra, hogy a városok ne jussanak a csőd elé, de a modern Magyarország erős oszlopaivá válnanak, nem térhetnek ki ezen feladat elől. Annál kevésbé, mert a tizenhat nagyobb város 4·7 millió koronát igénybe vevő közigazgatási kiadásainak megfelelő arányban való fedezése legfeljebb 1·5 millió korona állami segílyt igényelne, ezen az állam budgetjében elenyésző összeg pedig a városokat abba a helyzetbe hozná, hogy lakosságuk szükségleteit megfelelő módon tudnák kielégíteni.

A rendészeti kiadások 2·23 millió koronányi terhe szintén nagy a városoknak, bár ezzel a teherrel nem képesek feladatuk színvonalára emelkedni. Egyes városok, mint Arad, Nagyvárad és Sopron nem mutatják ki elkülönítve a rendőrségre fordított személyi kiadásokat s azok a közigazgatás czímén elszámolt összegben foglaltatnak, de ha ezt hozzá vesszük is a külön kitüntetett tételhez, nem kapunk olyan összeget, mely elegendő lehetne arra, hogy a nagy területeken fekvő városok biztonsági szükségletét fedezhesse, főkép ha tekintetbe vesszük, hogy a rendészeti kiadások czíme alatt számolják el a tűzörségi szükségletet is. Általában a városok összes rendőrfőkapitányai örökösen panaszkodnak, hogy nincs elegendő beiskolázott legénységük s ez nem is lehet, mert havi 40—50 koronával fizetik a városok a közrendőrt, a kitől nagyon terhes szolgálatot várnak. Nem csoda, ha csak oly elemek vállalkoznak erre a feladatra, a melyeknek nincs más keresetük s-a melyekből tehát jó rendőrséget képezni nem lehet. A vidéki városok rendőrsége tényleg régen megérett az államosításra és a rendészet élén álló municzipális közegek legjobb igyekezete is zátonyra fog jutni mindaddig, míg ez a reform be nem következik. Az e téren mutatkozó nehézségek megoldásának a módját egyébiránt Szabadka szolgáltatja. Agilis polgármesterének kezdeményezéséből olyan megegyezésre jutott a város a kormánylyal, hogy a nagy külterület közbiztonságát az állami csendőrség látja el, a város részéről szolgáltatott bizonyos anyagi megtérítés ellenében. Értesülésünk szerint ez a megállapodás nagyon jól bevált és minden tekintetben olyan eredményekre vezetett, melyeket a városi rendőrségnek még olyan nagymérvű szaporításával se lehetett volna elérni. A nagy külterülettel biró városoknak mindenesetre követendő példa ez, habár csak átmenetileg is. A városi törvényhatóságok bizottságai ezen a ponton semmiféle áldozatkészségre nem hajlandók, pedig a területben és lakosságban megnövekedett és folyton növekedő városokat oly rendőri apparátussal, mely a múlt század nyolczvanas éveinek viszonyaihoz volt mérve, ma már lehetetlen ellátni. Rendészet czímén lévén elszámolva a tűzoltási kiadás, azt is meg kell állapítanunk, hogy ebben a részben a városok nagyon hátra vannak. A hol nincs önkéntes tűzoltóság, ott maga a városi tűzörség nem volna képes nagyobb tűzveszedelemnek urává lenni. Jól szervezett városi tűzoltói intézménye alig

van négy-öt városnak, ott is olyan kicsiny az emberek és a lovak létszáma, hogy a városokat csak a véletlen szerencse menti meg a rettenetes károsodásoktól. Igaz, hogy negyedszázad előtti viszonyokhoz képest a haladás nagynak mondható, de az állapot mégse megfelelő és kielégítő. Sajnos, az anyagi nehézségeken kívül az önkormányzati tényezők ósdi felfogása is sok helyen hozzájárul ahhoz, hogy igazán modern állapotok ne jöhessenek létre a lakosság legfontosabb érdekeit védő intézmény terén.

Az imént tárgyalt szükségleti csoporthoz hasonló nagyságú a kiadások másik főcsoportja, mely a városok összszükségletének szintén 20°/c-át emészti fel. Ebbe az adósságok tőkének törlesztésére és kamatozására szükséges összegek tartoznak, hatalmas erőket kötve le és megbénítva a városok szabad mozgását. Az alkotások parancsoló, elodázhatlan szükségessége indokolhatta csak meg, hogy városaink olyan óriási kölcsönműveletekbe bocsájtkoztak és a felügyeletet gyakorló belügyminis-teriumnak sablónos jóváhagyási eljárása eredményezhette, hogy erőiket annyira és hosszú időre lekötötték, hogy hét milliónál nagyobb évi teher nehezedik a vállaikra, a legtöbbnek még 30–50 éven keresztül. A kormányok aligha foglalkoztak a városok sorsával behatóan, hanem esetről-esetre aktaszerűen intézték el a kölcsönműveletek iránt hozott határozatokat, különben lehetetlen, hogy az a helyzet állott volna elő, melyben ma a városok szinte tehetetlenül vergődnek. Az adósságtörlesztési és kamathányadok ugyanis évenként és városonként következő összegekre rugnak koronákban :

Szeged	2,013.288	Kolozsvár	394.115
Szabadka	341.142	Nagyvárad	490.977
Debreczen	556.950	Pécs	196.618
Pozsony	534.396	Kassa	273.728
Hódmezővásárhely	104.476	Miskolcz	168.576
Kecskemét	513.793	Győr	294.542
Arad	159.762	Brassó	177.275
Temesvár	484.450	Sopron	454.717

Ha a rendkívüli viszonyok közt levő Szegedtől, melynél 5.34 milliós budgetben 2.01 milliónak kell adóssági kvóta címén szerepelni, el is tekintünk, a fentebbi számok kiáltóan követelik a városok adósságának konverzióját az állam közbejöttével. Semmiféle háztartás nem lehet egészséges, ha összes szükségletének egyötödét a hitelezők veszik igénybe, legyenek bár még olyan jók és üdvösek a beruházások, a melyeket adósságra csináltunk. Ez a hét milliónyi teher mindig lehetetlenné fogja tenni a városok szabad fejlődését, hiszen az alkotások, a melyeket azzal törlesztenek, nem elegendők és mindig újabb és újabb szükségletek merülnek fel, a melyeket csakis a már eddig is nagyon megterhelt lakosság további megadóztatása segélyével hozhatnak létre vagy pedig — mint a legtöbb esetben tapasztaljuk — elodáznak, levesznek a napirendről.

Hatalmas két tételt képez a kiadások sorozatában a birtokok kezelése, gazdaságok fentartása czímén előálló szükséglet és az állami fogyasztási adók bére, valamint az ezek kezelésére fordított költség. Az utóbbi ugyan ellentételét találja a bevételekben, de mert a városok zárószámadatai egyik oldalon az egész bevételt, másik oldalon az e célra szükségelt összes kiadást tüntetik ki, itt is fel kellett azt vennünk. Ez a két kiadási csoport a harmadik húsz száztólit emészti fel, vagyis már eddig a jövedelmek hatvan százalékát látjuk lefoglalva a nélkül, hogy azokból a városi lakosságnak a javát és előnyét előmozdító szükségletek közvetlen fedezésére telnek. Ez a két csoport így oszlik meg a városok között :

	Birtokokra, gazdaságra	Állami fogyasztási adókra
	k o r o n á k	b a n
Szeged	117.540	614.864
Szabadka	158.111	274.702
Debreczen	690.397	300.000
Pozsony	119.320	488.032
Hódmezővásárhely . . .	62.084	80.764
Kecskemét ³	187.663	199.535
Arad	48 998	233.625
Temesvár	99.562	354.152
Kolozsvár	31.153	240.466
Nagyvárad	45.573	243.342
Pécs	187.412	298.125
Kassa	392.294	395.248
Miskolcz	50.787	169.000
Győr	136.954	278.889
Brassó	173.310	244.088
Sopron	94.110	220.095
Összesen	2,595.238	4,635.012

Jeleztük már, hogy a városi birtokkezelés drága, nehézkes és azt eredményezi, hogy a 8·77 milliónyi nyers-jövedelemből 2·59 millió lemegy a költségekre. Tovább alig kell ezzel a kérdéssel foglalkoznunk s csupán a második számsorhoz tartjuk még megjegyzendőnek azt, hogy a fogyasztási adókért az államnak fizetett 4.635 ezer koronával szemben a városok a fogyasztási adókból és az ezek kiegészítésére adott kártalanításból 5.417 ezer koronát kapnak, tehát összesen 782 ezer korona az a haszon, a mi nekik a nagy kockázatért és rengeteg munkáért megmarad. Mindenesetre nagyon jól jár a pénzügyminister, a kinek ilyen módon könnyen sikerül a városok közreműködésével hatodfél millió koronányi közvetett adót biztosítani az állampénztár részére.

Kézen fekszik azonban, hogy a városok önkormányzati tevékenységének köre nem merülhet ki azokban a funkciókban, a melyekre az eddig feltüntetett kiadások szolgálnak. Kell, hogy városias intézményeket létesítsenek, fentartsanak s minél jobban növekednek és népesednek a városok, annál nagyobb lesz az ez irányban reájuk háruló kötelesség sulya is. Ez a

kötelesség annál terhesebb, mert épen ez az a tér, melyen hazai városaink leginkább el voltak maradva. A legtöbbnek még egy negyedszázaddal ezelőtt is kövezetlenek vagy rosszul kövezettek voltak az utcái; csatornázásról, a belső szennyvizek és csapadékok levezetéséről nem történt gondoskodás, nyitott folyókák és árkok szegélyezték még a főbb forgalmi vonalakat is, az utcák és terek rendszeres tisztításáról, sétányok, parkok gondozásáról vajmi kevés szó esett, a közvilágítás kezdetleges volt. Rohamos lépésekkel kellett pótolni a mulasztottakat, a mi különösen az alföldön nehéz feladatnak bizonyult, mert itt hiányzik a kőanyag s azt csak drága áron tudták messze vidékekről szállítani. Azért a városokban az utak és utcák rendezésénél mind nagyobb szerepet játszik az aszfaltburkolat, a mely mellett itt-ott keramitot is használnak. Szóval utczakövezéseket igen nagy arányokban készítenek az utóbbi évtizedek alatt és készítenek még folyton, mert a városok legtöbbje nagyon nagy területen fekszik és a kövezetlen utcák száma mindenütt igen nagy. A belső forgalmi részek azonban, ma már többé-kevésbé járhatók, ha a külvárosokra csak később kerülhet is majd a sor. Csatornázása azonban ma még többek közt olyan nagy városnak sincsen, mint Debreczen; e részben nagyon rosszak az állapotok, mert a csatornázatlan városokban a talaj és a levegő megfertőzése állandó s ez a közegészségi viszonyokra hátrányos befolyással bír. A közvilágítás terén a kőolajlámpákat még nem sikerült egészen kiszorítani; sok városunknak van légszuszfejlesztő telepe; azok, a melyek ujabban rendezik a közvilágítás ügyét, elektromos áramtelepeket létesítenek, szóval az esti világosság szépen terjed a vidéken. Halad a befásítás, a parkok ültetése is és legtöbb helyen öntözik és rendszeresen söpörtetik legalább a főbb utcákat. Ezekre a feladatokra a városok háztartási szükségletének tíz száztólja megy a következő megoszlásban:

	Utczafentartás, kövezés	Utczák tisztítása, parkok, ültetvények	Közvilágítás
	k o r o n á k b a n		
Szeged	278.693	70.002	117.557
Szabadka	99.784	—	58.805
Debreczen	131.808	59.941	40.255
Pozsony	156.055	36.702	64.126
Hódmezővásárhely . . .	76.040	10.428	15.913
Kecskemét	254.384	16.664	37.786
Arad	350.800	60.008	42.214
Temesvár	282.840	69.873	—
Kolozsvár	130.673	59.520	62.335
Nagyvárad	119.927	14.500	47.000
Pécs	89.722	56.313	56.106
Kassa	48.666	12.227	34.730
Miskolc	17.323	52.236	51.400
Győr	137.253	44.107	41.929
Brassó	106.652	30.024	42.300
Sopron	77.978	21.427	31.340
Összesen	2,358.598	613.972	753.796

A hármaskiadási csoport 3,726.366 koronát igényel évenként a tárgyalt tizenhat városnál. A 2·35 millió koronányi kövezési költség egészben elég jelentékeny, megoszlásában azonban aránytalan. Szabadka csaknem százezer koronája, Hódmezővásárhely 76.000 koronája s Miskolcz tizenhétezer koronája például aránylag igen kevés; tényleg ezekben a városokban még kevés a kövezet. De Debreczen 131 ezer koronája is csak egy csöpp a tengerben; a Hortobágy melletti emporiumban bizony télen elakadnak a taligások a mellék-utczákban, a hol itt-ott van csak téglajárda, de az utczaközép még sártenger. Maga Szeged se bír urává lenni a reá váró feladatnak, a rendelkezésére álló eszközökkel. A város rekonstrukciójakor lerakott kövezet az azóta eltelt huszonöt év alatt alaposan megromlott és roppant áldozatokkal igényel annak kiegészítése a még mindig nem eléggé szilárd feltöltéses talajon. A szegedi külvárosok és nagyon sok utca a két körut közötti övben is kövezetlen maig. Szeged azonfelül a budgetjéből kénytelen mintegy 22 ezer koronát az utalappénztár javára is szolgáltatni, mert az utadóból óriási nagy külterületén nem volna képes másképp biztosítani a közlekedés folytonosságát. Igen nagy és csodával határos a haladás Kecskeméten, melynek modern városias irányban való fejlődése teljes elismerést érdemel. Kőútja, keramit-utczái, aszfaltjárdái vannak a homoki városnak, s talán ezeknek a megcsinálásánál is nagyobb munkát végeztek azok, a kik az ottani népet megnyerték a megcsináltatás eszméjének. Roppant munkát végez e téren Arad; itt van az országban a legtöbb aszfaltburkolat lerakva, bár nem szabad, hogy az idegen a külvárosokat is meglátogassa, ott még nagyon rosszak az állapotok. Igyekszik Kolozsvár és Nagyvárad is, míg Brassó könnyen végzi a dolgát: kövezet helyett kavicsoltatja és hengereli az utczáit s ez az ottani viszonyok közt elég jó állapotokat hoz létre. Az a 613 ezer korona, a mit a köztisztaságra fordítanak városaink, elenyészően csekély összeg; tényleg nagyon sok kívánni valót hagy hátra a városok utczáinak tisztasága. Érdekes, hogy egy akkora városnak, mint Szabadka, budgetjében egy fillér sincs külön felvéve az utczák, terek, sétányok gondozására; az elkerülhetlen teendőket elvégzi a város gazdasági hivatala a maga erejével, igaz, hogy olyan is az eredmény: a vasuttól a Mária Terézia-térig a város képét kapja az idegen, azon belül a faluét. Az új városi regime, mely pár év óta áll az előbb sok hányattatáson keresztül ment törvényhatóság élén, ebben az irányban is fáradozik, de a lakosság konzervatív felfogásán sok jó igyekezete megtörik. Mégis keresztül vitte, hogy egy millió korona értékű utczaburkolat rakassék le a legközelebbi évek során és utczai gázlámpáinak számát 440-ről ezerre szaporítsa egy-két éven belül fokozatosan. Nem kevésbé kirívó a helyzet a másik alföldi nagyvárosban: Hódmezővásárhelyen, a hol csak tizezer korona jut a köztisztasági feladatokra. Ilyen czímen még Nagyvárad is keveset költ és Kecskemét is csak valamivel többet, ellenben Temesvár, Arad, Kolozsvár és Pécs előljárnak és a kisebb Miskolcz is modern felfogású polgármesterének vezetése alatt sok haladást tanusít. A közvilágítás szempontjából leg-

nagyobb a sötétség Hódmezővásárhelyen; ezt a roppant területű várost alig tizenhatezer koronából tudták megvilágítani, holott olyan kis területtel bíró város is, mint Sopron, ennek a kétszeresét égeti el lakosai kényelmére. Érdekes, hogy ez a rovat Temesvár mellett üres. Ez onnan van, hogy e városnak egy fillérjébe se kerül a közvilágítás; a városi villanytelep annyit keres, hogy a közvilágítás céljaira szolgáló nagymennyiségű áram ingyenben marad. Már ez idén, de a jövő évben mindenestre ugyanez lesz a helyzet Nagyváradon is, a mely előbb még 47.000 koronával fizette meg a villamos erőt a saját vállalatánál, de ez olyan jövedelmezővé lett, hogy a tételt most már törülni lehet. Brassó is ingyen világít tulajdonképpen: a költségvetésébe felvett 42.300 koronát csak egyik zsebéből a másikba teszi, a városi gázműnek számolja el. Ez furfangos önámítás, melynél a temesvári és nagyvárad eljárással egyszerűbb és egyenesebb. Leghátrább áll közvilágítás dolgában Debreczen. Ez az óriási város negyvenezer koronával látja el ebbeli szükségletét, mikor ugyanez a kis Kolozsvárnak is 62 ezer koronájába kerül.

Összes szükségleteiknek ugyancsak tíz szántóliját fordítják a városok az iskolázás, a nevelés ügyének javára. Az egyes záró-számadásokból első tekintetre alig lehet megállapítani az ebbeli szükséglet összegét, mert sok helyen egyazon cím alatt az összes kulturális kiadásokat foglalják össze s az iskolák javadalmazása egy fejezet alatt fordul elő a felekezetek segélyével, meg a színházfenntartási kiadásokkal. Ha azonban megállapítjuk a szorosán iskolákra és óvodákra fordított összegeket, úgy találjuk, hogy a városok ezekre a célokra 3,416.560 koronát költenek évenként. Tekintélyes, nagy összeg, mely kihívja elismerésünket a városok iránt. Hisz az oktatásügyi szükséglet csak az utolsó két évtizedben növekedett ilyen magasra és a törvényhatóságok messzemenő áldozatkészségét igazolja, midőn hivatásuk magaslatára emelkedve minden áldozatot meghoznak az oktatásügyért. Igaz, hogy ehhez az összeghez némi állami segély járul, a mi az egyik oldalon apasztja a terheket, ámde a másik oldalon azzal a fonák helyzettel találkozunk, hogy a városoknak korábban kötött szerződések értelmében jelentékeny összegekkel kell hozzájárulni állami oktató intézetek fenntartásához. Az iskolázásra fordított kiadások városonként a következők:

	Az összes kiadás koronákban	Lélekszám szerint egy lakosra esik korona
Szeged	418.600	3·76
Szabadka	349.371	3·95
Debreczen	221.637	2·67
Pozsony	145.149	2·02
Hódmezővásárhely	78.639	1·23
Kecskemét	274.522	4·40
Arad	260.933	4·20
Temesvár	331.487	5·70
Kolozsvár	200.869	3·60
Nagyvárad	255.510	4·70

	Az összes kiadás koronákban	Lélekszám szerint egy lakosra esik korona
Pécs	170.272	4'20
Kassa	258.890	5'75
Miskolc	81.464	1'90
Győr	194.678	4'75
Brassó	44.308	1'21
Sopron	130.231	3'30
Összesen	3,416.560	—

A mint látjuk, legtöbbet Szeged, Szabadka és Temesvár költenek az iskoláztatásra. Szeged a népiskolákon kívül, melyek száma a külterületen: a tanyákon évről-évre szaporodik és a melyek fenntartása 1905-ben 283.701 koronába került, 30.495 koronával polgári leányiskolát, 62.794 koronával főgymnasiumot tart fenn. Ipariskolája 21.092, kereskedelmi iskolája pedig 11.330 koronába kerül. Ezzel szemben a város tandijakból 79.477 koronát vesz be. Szabadka is legtöbbet: 256.732 koronát, az elemi oktatásra költ; fenntart azonkívül városi gymnasiumot 84.537 korona, földmives iskolát 73.178 korona költséggel. Van ipari és kereskedelmi iskolája és jó nevű zene-tanító intézete. Temesvárnak 146.390 koronába kerülnek az elemi iskolák, az állami főgymnasiumhoz és főreáliskolához 15.560 koronát, a felső kereskedelmi iskolához 40.797 koronát ad a városi pénztár. Debreczen maga nem tart fenn iskolákat, de az iskolafenntartó felekezeteket bőkezűen segíyezi; már említettük, hogy ezer hold földet adott a református egyháznak azért, hogy iskoláiban ingyenes legyen az oktatás. Az elemi iskolákhoz azonkívül 72.961, a főiskolához 25.130, az állami főreáliskolához 18.000 koronával járul. A kereskedelmi felső iskolát, a tanonciskolákat és az ovodákat városi eszközökkel tartják fenn Debreczenben. Pozsony szintén nem iskolafenntartó; az állami iskolákhoz nyújtott segélyek azonban tetemesek. Az állami főreáliskolához 19,636, az állami ipariskolához 21.559, a kisközségi iskolákhoz 25.000, a kereskedelmi iskolához 2.800 koronát ad a városi jövedelmek terhére. Kedvező helyzetbe jutott pár év óta Hódmezővásárhely, melynek külterületi iskoláit az állam átvette, azt kötvén ki azzal szemben, hogy a város az 5%-os iskolaadó megváltása címén évi 10.600 koronát fizessen az állampénztárba. Így csak a belterületi elemi iskolák 8.890 koronányi terhe maradt a városnak, mely azonban a gymnasiumra 11.018, az állami polgári iskolára 11.000, az ovodákra 11.230 koronát áldoz. Nagy az oktatásügyi költség Kecskeméten is, bár az e város által kimutatott oktatásügyi szükségletet növeli az a körülmény, hogy e máskülönben gyorsan haladó alföldi városunknak még nincs elegendő iskolaépülete és 25.408 koronába kerülnek a bérelt iskolahelyiségek. Kecskemét különben az elemi iskolákon kívül, melyek költségeit részben külön alapjának kamatai fedezik, hozzájárul a jogakadémia, a gymnasium, a polgári leányiskola és a zeneiskola fenntartásához. Arad maga tartja fenn igen csekély állami segítség mellett az összes elemi és mindkét nemű ifjúság számára

fennálló kettős — párhuzamos osztályokból álló — polgári iskolákat, a tanonciskolákat; hozzájárul a felső kereskedelmi és az állami ipari szakiskola fenntartásához. Csak most fog állami felsőbb leányiskolához jutni és külterületein jövő évre állítanak hat új állami elemi iskolát. Kolozsvár erős mértékben az iskolák városa. Alig van a vidéken annyi felsőbb, közép- és alsóbb oktatási intézet, mint az egykori Erdély fővárosában. Tulajdonképpen az iskolák legnagyobb részét nem a város tartja fenn, mert az elemi oktatás a felekezetek kezében van és az állam is létesített elemi iskolákat s kevés a községi népiskolák száma, melyek mellett egy városi eszközökből fenntartott polgári iskola áll fenn, de a kolozsvári városi pénztár tetemesen javadalmaz mindennemű tanítási intézetet. A községi népiskolák 23.500, a városi polgári iskola 28.500 koronába kerül; a felekezeti iskoláknak 13.268, az állami felsőbb leányiskolának 30.000, az állami faipari szakiskolának 44.997 koronát ad a város, míg alsófokú ipariskolája 16.767 koronába kerül. Ovodái is vannak és süket-néma iskolája is, melyhez 5.000 korona a városi hozzájárulás összege. Nagyvárad 169.085 koronával tartja fenn az elemi és 26.663 koronával az ipariskolákat, segíyezi az állami reáliskolát, a felső kereskedelmi iskolát és áldoz a kiseddévásért; Pécs eléggé jól ellátja az elemi oktatást, míg Kassa ugyancsak megfeszíti az erejét, hogy lépést tartson a kor követelményeivel. Maga tartja fenn az elemi iskolákat, a tanonciskolákat és az ovodákat; az állami polgári iskolához 60.000, a reáliskolához 16.000 koronával járul. Fennebb kimutatott szükségleti pénzösszege különben azért olyan nagy, mert a városi számvevőség ezen a czímen könyveli az iskolaépítésekre felvett kölcsönök 42.685 koronányi annuitását. Miskolcz a maga szerényebb viszonyaihoz mérten nagy áldozatokat hoz az oktatás ügyeért, mikor tizenegy elemi iskolát, öt ovodát, egy zeneiskolát tart fenn és számos tanítási intézetet segíyez. Győrnek igen fejlett az iskolaügye, az e célra hozott áldozatok a jövőben még nagyobbak lesznek a város területének megnagyobbítása folytán. Eddig is sokat költött a tanügyre; a népiskolák fentartásához 77.460, a felső kereskedelmi iskolához 40.060, a polgári iskolához 21.352, a középiskolákhoz 17.518 és az ovodákhoz 11.672 koronával járult és több vegyes tanügyi kiadást fedezett a saját háztartásának terhére. Keveset költ iskolára Brassó; ott az ágostai ev. felekezet vagyonos, annak a kezében vannak az iskolák, míg Sopronban közepes az áldozat mit a tanítás a városi pénztártól igényel, bár az ottani viszonyokhoz képest elég nagynak mondható. — Egészben véve látjuk, hogy a városokra az állam, a felekezetek és a társadalom áldozatkészsége mellett is nagy terhet hárít az oktatásügy megfelelő ellátása és látjuk azt is a városok számadási és költségvetési irataiból, hogy mindenütt tudják, miszerint az e czímen hozott áldozatok még nem érték el a legnagyobb fokot. A hogy eddig nőttek — és 1868-tól, Eötvös József báró halhatatlan törvényhozási alkotásának becikkelyezésétől maig valóban lavinaszerűleg nőttek — az iskolaügyi kiadások, úgy fognak azok növekedni a közelebbi jövőben, arányban a városok lakosságának szaporodásával és

a még ma ki nem elégített és ki nem elégíthető szükségletének fokozatos kielégítésével. Daczára ugyanis azoknak a millióknak, melyekkel a szellemi igényeknek adózunk a városokban, még mindig nem értük el azt az eszményi állapotot, melyben az összes iskolaköteleseket megtaníthatnánk legalább az elemi ismeretekre. De az bizonyos, hogy ha a legközelebbi népszámlálás Magyarországon az írni-olvasni tudók magasabb arányszámát mutatja ki, az a városok érdeme lesz.

A humanisztikus feladatok egy város életében elsőrangú fontossággal bírnak. Ehhez képest vizsgálunk kell tárgyunk körében: mennyire felelnek meg a hazai városok ezen feladatoknak; miként oldják meg a szegény- és árvasegélyezés és ellátás nehéz kérdését. Sajnos, teljesen kielégítő megoldásról nem beszélhetünk, daczára annak, hogy itt már a társadalom is hatékonyan támogatja a hatóságokat. De hát épen olyan nagy és nehéz a feladat, hogy teljes megoldásra alig is lehet gondolni. És minél inkább növekednek a városok, annál nagyobb lesz falaik között a pauperizmus, a melylyel számolniok kell. Kevesebb a nehézség a földmivelő népesség-lakta alföldi városokban, de annál több azokban, a hol általában is nehezebb a megélhetés, különösen az iparúzó helyeken, hol a munkás-osztály köréből nagyobb számban toborzódnak az önmaguk eltartására képtelenné váló egyének és azok családtagjai. Tényleg nem is tudnak a városok ezekkel a nehézségekkel megbirkózni és a szegényügy csak kevés helyen mondható rendezettnak. Mert rendezésnek nem lehet tekintenünk az oly állapotot, a minő például Hódmezővásárhelyen fennáll, a hol 200 egyén napi tiz fillér, száz egyén pedig napi husz fillér alamizsnát kap. A havi három koronányi összeg szatirája a segélyezésnek, főkép hogyha hatóság részéről jön. A legtöbb város érzi is, hogy a mit tesz és tehet, nem elegendő és sok terhet igyekszik átruházni a társadalomra, melynek jó szivét bizony nagyon is sűrűn veszik igénybe.

A szegény- és árvaügyi kiadások nem nehezednek a maguk egészében a városok háztartására. Igen sok helyen különböző alapok vannak, melyeknek jövedelmét a közpénztár csak pótolja, kiegészíti. Ha ilyen alapok nem állának rendelkezésre, városaink annyit se tehetnének, a mennyit valóban tesznek a szegényügyért. Mert ha az általános szegénységhez és nyomorhoz, a mely különösen a keresetnélküli téli hónapokban válik nagygyá a vidéki városokban is, kevés aránylag az 1,326.746 korona, a mit segélyezésre a városok évenként költenek, nem lehet tagadni, hogy ez az összeg a városok viszonyai között igen jelentékenynek mondható és nem kis gondot okoz annak előteremtése. Az egyes városok szegény- és árvaügyi kiadásai imigy oszlanak meg koronákban:

Szeged	123.288
Szabadka	195.580
Debreczen	68.963
Pozsony	185.893
Hódmezővásárhely	46.577

Kecskemét ¹	97.984
Arad	110.650
Temesvár	92.917
Kolozsvár	57.794
Nagyvárad	48.873
Pécs	35.670
Kassa	34.129
Miskolcz	33.074
Győr	80.705
Brassó	57.592
Sopron	57.057
Összesen	1,326.746

A szegényügyi feladatok ellátása általában kétféle módon történik: menházbeli ellátás és pénzbeli segélyek nyújtása által. Ezenkívül árvaházakat tartanak fenn a városok a vagyontalan árvagyermek gondozása céljából. Sok helyen téli időnyben népkonyhákat nyitnak és ingyen ételt bocsájtanak a szegények rendelkezésére, a gyermekeknek pedig tejet osztanak ki. Itt-ott van hajléktalanok menhelye is. Szegeden az árpolda fentartása 78.328 koronába kerül s ennek keretében történik a házi szegények segélyezése 49.200 koronával. Ez olyan kevés Szegedhez, hogy a koldulást ott máig nem lehetett megszüntetni. Az árvaház fentartása 38.960 koronát vesz igénybe. A város a szegényalapot a birságokból és a lakósítási díjakból gyarapítja s közvetlenül a házi pénztár terhére is javadalmazza. Van a városnak közkórháza is, mely 192.429 koronával szerepel a költségvetésben. Szabadka a szegények házára 20.394, az árvák eltartására 6.386 koronát költ, de nagyobb súlyt fektet a házi szegények segélyezésére, a mi 168.800 koronát emészt fel. Debreczenben aránylag nem nagy a szegénység, az erről való gondoskodást is átveszi a várostól egyház és társadalom a maga régi berendezkedéseivel. A mit a városi pénztár és a szegényalap erre a feladatra költ, az a lakosság számához képest aránytalanul kevés volna különben. Már Pozsonyban nagyobb fáradságba kerül az inség enyhítése. A város itt sokféle ágazatát gyakorolja a jótékonságnak; a különböző szegény-intézeteket 22.675 koronával segíti, a Lazaréthum-agghajlékra 25.962, a sinlódók házára 41.785, az elhagyott gyermekek tartására 24.611, a hajléktalanok menhelyére 4.828 koronát fordít és azonfelül pénzsegélyeket is oszt ki; népkonyhai célokat is támogat; Hódmezővásárhely filléres segélyeit már érintettük. Itt azonkívül 13.885 korona költséggel árvaházat és 10.678 koronával szeretetházat tartanak fenn. Nagyon fontos emberbaráti intézménye e városnak a szemkórház, mert a trachoma itt nagy pusztításokat végzett. Kecskeméten van szegények háza, de e mellett a házi szegények pénzbeli segélyezése rendszeres; erre a célra 71.773 korona szükséges évenként, míg az elhagyott gyermekek tartása 25.641 koronába jön. Arad menházat tart fenn és havi segélyezést folytat, hozzájárul a nőegyletek emberbaráti tevékenységének költségeihez, a szegény tanulók konyhájához, a népkonyhához és az egyleti menedékházban lakó agg polgárok

ellátásához. Legújabbán németországi minta szerint egészen új alapokon tervezi a szegényügy rendezését kerületenkint, árvaház és szegényatyák ellenőrzése alatt. Árvaháza mintaszerű. Temesvárnak szintén van árvaháza, polgári menedékháza; az előbbire 22.971, az utóbbira 24.619 koronát költ a város, mely 45.327 koronát ad a szegényalap javadalmazására, hogy a pénzbeli segélyezés eszközölhető legyen. Kolozsvárnak kevesebb a szükséglete, az eljárás ugyanaz, mint a mit az előbb említett városok követnek; Nagyváradon is az árvaházon, a szegények házáon kívül a házi szegények pénzbeli gyámolítása a bevett gyakorlat. Pécsnek többféle alapja van emberbaráti czélokra, ezek jövedelmeinek kiegészítésével a város teljesen el tudja látni a szegényeket és az árvákat. Szegényápolója van Miskolcznak is, míg Győr fiuárvaházat, agg-menházat tart fenn és négyszáz szegényt segélyez, igaz, csak nagyon kis mértékben, mert 300-an heti 70 fillértől 1 korona 40 fillérig és százan 2.40 koronától 3 koronáig menő havi segélyt nyernek. Brassóban kisebb a szegénység; itt a pénzzel való segélyezéssel kívül egy sinlődők intézete is áll fenn, régi alapítvány jövedelméből fenntartva. Végül Sopron a fősúlyt az ápolásra fekteti, szegényügyi szükségletének legnagyobb részét: 47.249 koronát annak a fenntartására fordítván.

A fennebbieken részletezett főbb kiadásokon kívül azonban számos egyéb terhei is vannak városainknak. Ezek között a nagyobbak közé tartozik az, a melyet saját tisztviselőik és alkalmazottaiknak nyugalmi ellátása ró reájok. A nyugdíjalapokat vagy csak újabb időben alapították meg vagy nem javadalmazták régebben eléggé és mert egy-két kivétellel a szolgálatban megöregedett városi tisztviselők nyugdíjigényei növekedtek, a városok legnagyobb része kénytelen az alap jövedelme és az ellátási szükséglet közötti különbözetet felvenni az évi költségvetésébe. Erre a célra tizennégy város 689.883 koronát költ és pedig Szeged 77.199, Szabadka 124.700, Debreczen 79.040, Pozsony 42.380, Hódmezővásárhely 41.250, Kecskemét 32.227, Arad 60.200, Temesvár 21.600, Kolozsvár 33.885, Nagyvárad 32.400, Pécs 44.200, Kassa 49.196, Miskolcz 3.000, Sopron 48.606 koronát. — Egy másik, nagyobb kiadási tételt az egyházak javadalmazása, illetve a kegyúri kiadás képez tizenkét városban összesen 389.509 koronával. Erre a célra a legtöbbet fordít Szeged 93.678, Győr 75.309 és Kassa 67.606 koronát. Szabadkának 31.180, Temesvárnak 30.224, Aradnak 29.843, Pécsnek 21.967 koronáját veszi igénybe az egyházak támogatása, míg a többi város ebbeli szükséglete sokkal jelentéktelenebb. Végül jelentékeny a színházak fenntartására fordított összeg is: tizenhárom hazai város a színművészetet 343.543 koronával mozdítja elő. Dicséretes, hogy ezt az összeget kizárólag a magyar színeszet gyámolítására fordítják. A legnagyobb összegeket e czímen Kassánál 85.080, Temesvárnál 48.827, Pozsonynál 47.665, Debreczennél 31.623, Pécsnél 35.300, Szegednél 25.994, Nagyváradnál 22.281 és Kecskemétnél 20.839 koronával találjuk, de még a kisebb Miskolcz is 8.000 koronával segíti a színeszetet. Szegednél megemlítendő, hogy az árvíz után a Pester Lloyd című lap óriási összegű gyűjtésének maradványából jelentékeny alapítvány is létezik színházi czélra

s ebből a mindenkori szinigazgató állandó javalmazásban részesül. Kisebb, de egyes városokat mégis érzékenyen érintő kiadás gyanánt szerepel még több helyen az állandó árvízvédelem és vízszabályozás költsége s azonfelül minden városnak vannak különleges belkezelési kiadásai, melyek nem kevésbé szaporítják a közterheket, mert a folytonos fejlődés évről-évre újabb szükségleteket dob felszínre, melyek elől nem lehet elzárkózni.

Ebből a vázlatos ismertetésből kitetszik, hogy a magyar városok nagyban és egészben nem stagnálnak, de mint élő szervek a feladatuk és hivatásuk körébe eső munkásság minden terén jelentékeny és nagyra értékelhető tevékenységet fejtenek ki. Nem csekély az áldozat, a mit ezért a városokat lakó polgárság hoz és elég sűrűn panaszolják is, hogy a városokban nehéz a megélhetés, de azért, mikor arról van szó, hogy a haladás, a városiasság tekintetében való emelkedés terén ezeket az áldozatokat fokozni kell, a legtöbb helyen nem találkozunk habozással. Mert a városi polgárok tudják, hogy nem csupán a jelennek, de a jövőnek is alkotnak, mikor befektetéseket tesznek, alkotásokat létesítenek és tudatával vannak ama ténynek, hogy a városoknak a jövőendő bármily megrázó esélyeivel való megerősítése olyan nemzeti feladat, mely elől kitérniök nem szabad. Innen van, hogy a kép, melyet a fennebbiekben oda vetettünk, sok derült vonással bír és reményt nyújt arra, hogy annak sötét árnyalatai is el fognak tűnni lassan-lassan a városi polgárság szívós kitartása és lelkes haladási törekvése segélyével.

Edvi-Illés László.

Az ipari munkásság kereskedelmi politikája.

A munkások, még pedig a nagyipar bér munkásai sokkal inkább mint a mezőgazdaságnak tartósan vagy időlegesen alkalmazott munkásai s a kisiparban működő segédek, két egymással ellentétes irányban vannak érdekelve a kereskedelmi politika alakulásaiban. Míg a mezőgazdaság s a kisipar munkásai jó részben még ma is terményekben és élelmezésben kapják bérüket, a nagy- és a gyári ipar munkásainak egyre növekedő tábora, a truck-rendszer megszűnése óta, mindenütt pénzben kapja meg részét a nemzeti jövedelemből és az egyre fokozódó mindennemű szükségletek kielégítésére szolgáló javakat a nyílt piacon kénytelen beszerezni. A többi munkásokkal, valamint a tisztviselőkkel s a kamatjövedelemből vagy járadékból élőkkel együtt a nagyipar munkásai alkotják tehát kiváltkép a fogyasztók ama nagy tömegének legjelentékenyebb részét, a melyet minden vám, különösen pedig az elsőrendű életszükségleti cikkekre vetett vám első sorban érint és terhel. Nemcsak a szoros értelemben vett pénzügyi vámok, hanem az ugynevezett gazdasági vámok is kiváltkép az ő élettartásukat alterálják, emelik fel a jobb megélhetés fokára, vagy szoritják le a létminimum határához többé-kevésbé közel álló mértékre. Mert ha vita tárgya lehet is az a kérdés, hogy a védővám egészben vagy részben és milyen részben nyer kifejezést a védett cikkek piaci árában a védett területen, kétségbe nem vonható és általánosan elismert igazság az, hogy a vám a védett cikkek árát bizonyos mértékben emeli, a körülmények szerint kisebb-nagyobb arányú megdrágulásukat okozza, azok háztartásában tehát, a kik e megdrágított cikkek fogyasztói, éppen úgy hat, akár a tulajdonkép való pénzügyi vám. A többé-kevésbé megbízható statisztikai adatokon alapuló becslések eltérhetnek egymástól annak meghatározásában, hogy a bér munkás összes munkaidejének hanyadrészét, hány munkanapot kénytelen fordítani a maga és családja pusztá életfenntartására, ha a kenyérre, húsrá, zsírra, gyapju- és pamutszövetre kiszabott vám ennyi meg ennyi százalékkal emelkedik; de nem hagynak fenn kétséget az iránt, hogy e cikkek vámjának minden emelkedése okvetetlenül megfosztja a munkást annak lehetőségétől, hogy élettartását a kényelmi, szellemi és fényűzési szükségletek kielégítése szempontjából emelhesse. Ehhez járul, hogy

a puszta életfentartás megnehezítése nem kis mértékben gyengíti a munkás-osztályt a vállalkozók ellen vívott harcában. Mert e harcnak egyelőre még mindig leghatalmasabb, sőt jóformán egyetlen fegyvere a sztrájk. Már pedig világos, hogy maga a sztrájk megindítása, még inkább pedig sikerrel biztató keresztülvitele csak akkor válik lehetővé a munkásoknak, ha a kereset idejében mennél többet voltak képesek megtakarítani és összegyűjteni a munka és kereset nélkül való állapot napjaira, esetleg heteire és hónapjaira.

Más oldalról tekintve, a bérmunkások általában a piacra kerülő javaknak nemcsak fogyasztói, hanem termelői is. Ha a termelésnek védővám útján biztosított jobb eredménye első sorban a vállalkozói nyereséget növeli is, és a munkások belőle csak kisebb-nagyobb harcz útján vehetik ki a maguk részét: mégis kézenfekvő dolog, hogy a termelés fokozásában és eredményességében ők is közvetlenül érdekelve vannak. A termelés kiterjesztése és fokozása, minden egyes új gyár keletkezése vagy nagyobbitása, minden egyes hektár földnek eke alá vonása növeli a munkáskezek után való keresletet, jobb és biztosabb megélhetést nyújt a munkásoknak is; míg megfordítva, a külföldi ipar vagy mezőgazdaság térfoglalása a hazai piacon, valamint a hazai ipar és mezőgazdaság leszorulása a külföldi piacról okvetetlenül visszahat a munkásokra is, feleslegessé teszi munkájukat a verseny által megszorított téren, munka nélkül tengődő kisebb-nagyobb tömeget teremt, a mely az életfenntartásáért vívott harcával, munkakinálatti versenyével a termelés virágzó ágaiban alkalmazott munkások bérére is erős nyomást gyakorol.

A kétféle érdekelttség emez ellentétes volta könnyen érthetővé teszi azt az ingadozást, a mely a munkás-osztály állásfoglalásában a kereskedelmi politika főproblemájával szemben mind a vezéreknél, mind a tömegeknél ismételten mutatkozik. A munkások általában csak későn, mondhatni a 19. századnak csak utolsó negyedében ébrednek annak tudatára, hogy hazájuk kereskedelmi politikájának váltakozó iránya, a forgalom szabadsága, majd az iparnak és utánna a mezőgazdaságnak mesterséges védelme őket is közletről érinti, és az idevágó kérdésekkel pártirodalmukban és pártgyűléseiken jóformán csak azóta kezdenek komolyan foglalkozni, még pedig főképp Német- és Angolországban¹⁾, a mióta képviselőik ez országok törvényhozó testületeiben helyet foglalnak és az aktuális politika irányítására közvetlen befolyást gyakorolni hivatva is, kötelezve is vannak.

A 19. század közepén innen és túl levő egy-két évtizedben az angol és a német munkások vezetői, ide számítva Marxot,

¹⁾ Amerikában, Francia- és Olaszországban a munkások sohasem zavarták határozott fellépéssel az államnak következetesen védő politikáját; legalább nekem eddigelé nem sikerült nyomát találnom az irodalomban, hogy a hol mérsékeltebb, hol messzebbre, sőt néha nagyon messzire menő vámvédelem ellen mint párt állást foglaltak volna. Az orosz munkások szeme és törekvése előtt más czélok lebegnek, mint a kereskedelmi politika irányítása. A mi pedig az osztrák s a magyar munkásokat illeti, ezek a szóban forgó kérdésre nézve is csak a Németországból áthangzó jelszavak után indulnak.

Engelst és Lassallet is, még mint alapvető dogmára esküsznek a munkabér vas törvényére, a melynek értelmében a munkások valóságos bére sohasem emelkedhetik tartósan magasabbra a létminimumnál. E törvény világánál pedig a vámpolitikai harcok csak úgy tűnnek fel, mint a tőkés polgárság két nagy osztályának, az iparbárokknak s a földbirtokos nemességnek egymás ellen vívott testvérharczai, a kiváltságosak viaskodása az állam által biztosított konczon. Ha a gabona lépcsőzetes vámja Angolországban a kenyeret, a vas- s a szövőipar készítményeinek vámja Németországban az iparcikkeket megdrágítja, ebből a munkásra nézve csak az következik, hogy háztartásának mindig szűkes számadásában valamivel nagyobb tételek szerepelnek, a nélkül, hogy a kiváltságosoknak még gazdagabban terített asztaláról az ő számára csak egy morzsával is több hullanék.

E megrögzött meggyőződés, a mely az elmaradottabb socialisták tudományának sok tekintetben még ma is alfája és omegája, teszi érthetővé, hogy a munkások első szervezett fellépése Angolországban, a harminczas és negyvenes évek ugynevezett chartista mozgalma, nemcsak együtt nem tart a gabonavámok ellen irányuló nagy mozgalommal, hanem annak törekvéseit még meg-hiusítani is törekszik. A chartisták befurakodnak a gabonavámok ellen agitálók sűrűn tartott gyűléseibe és szétugrasztyják őket.¹⁾ A chartisták az egész mozgalmat szédelgésnek tartják, a melynek csak az a célja, hogy a nyerstermények árának s a munkabérnek csökkentése útján a tőkésék nyereségét emelje. Így mondja Rose:²⁾ »A (gabonavám ellenes) ligának épügy volt oka félni a chartista munkások ellenállásától mint a földbirtokosoké s a bérlőkétől. A chartista izgatók számos gyűlést vagy megzavartak, vagy szétrobbantottak és örökösen szónokoltak a szabadkereskedés mint a polgári pártok új mesterfogása ellen (against freetrade as another middle-class trick).« A chartista mozgalom egyik vezetője O'Connor ekkép inti párthiveit a Northern Star egyik 1849. évi számában³⁾: »Legyetek meggyőződve, hogy a ti osztályotok mindama változtatásokból és intézkedésekből, a melyeket a pénzes osztályok politikai vagy pénzügyi tekinteteből ajánlanak, egy pipa dohány, vagy egy lat cukor, avagy egy pint sör értékét sem nyerné. Mert mivel a munka ma nem egyéni, hanem tömeges, a ti béretek pontosan ama cikkek ára szerint mérődik, akár magas, akár alacsony az ár.« Sőt az angol Social Democratic Federation egyik vezére, Hyndmann, még később is így itél: »Többen a chartisták közül folytonosan arra tanították a munkásokat, hogy még rosszabbul is járhatnak, mint a hogy korábban voltak, ha a gabona vám-

¹⁾ »A chartisták a gabonavám ellenesek meetingjeit vagy leszavazni, vagy szétugrasztyani törekedtek és csakhamar elérték azt, hogy ezek többé nem is tarthattak nyilvános gyűléseket, hanem csak olyanokat, a melyekre a liga tagjai külön meghívókat kaptak.« *Die Chartistenbewegung in England*: Zürich 1887.

²⁾ Rose, *The rise of democracy*. London 1897. 120. l.

³⁾ Idézve Schippel Miksa könyvében, *Grundzüge der Handelspolitik*. Berlin – Bern 1902. 328. l.

mentességét követelik a földbirtok államosítása nélkül. Mert ama törvény szerint, a mely a munkabér alakulását mindenütt irányítja, a hol a munkás el van választva a termelés eszközeitől, a bér átlagosan mindig annyit tesz, a mennyi a munkásoknak épen szükséges, hogy osztályuk élettartásának fokán maradhassanak, a míg a tőkének rájuk szüksége van, és hogy utódaikat hasonló sorsra felneveljék. Már pedig így állván a dolog, világos, hogy minden olyan intézkedés, a mely a standard of life e fokán szükséges javakat olcsóbbá teszi, szükségkép csökkenti ama munkaórák számát is, a melyeket a munkás bérének megszerzésére fordítani kénytelen. A mi több fizetetlen órát dolgozik, az a tőkésnek, vagy azoknak válik hasznukra, a kik az ekkép termelt több értéken vele osztozkodnak. Ha például a búza olcsóbb lesz, mint eddig volt, akkor a szabad bér munkás kisebb bérrel is megelégedhetik, és a különbség végre is okvetetlenül nem a munkás, hanem a tőkés zsebébe foly. A gabonatörvények eltörlése tehát csak a tőkésnek jelentett nagyobb nyereséget, talán még a népesség szaporodása következtében a földbirtokosoknak is nagyobb járadékot, de közvetetlenül a munkásoknak egy szemernyit sem használt sem az elméletben, sem — mint később ki fogom mutatni — a valóságban.«¹⁾

Egészen ilyen okoskodással találkozunk a socialista irányú elméleti írónál, különösen Marx Károlynál, Engels Frigyesnél és Lassalle Ferdinándnál. Marx az ő korabeli szabad-kereskedelmi mozgalmaknak a munkás-osztály szempontjából csak annyiban tulajdonít nagyobb jelentőséget, a mennyiben a polgári gazdálkodásnak a végletekig való kifejtése a munkások által óhajtott jövő gazdasági rendszert készíti elő. De a szabad-kereskedelem közvetlen hatását egészen az orthodox munkabér-törvény szellemében itéli meg. »Ha az árukat termelő gép mozgatása kevesebb költséget kíván, akkor a munkásnak nevezett gép munkaerejének fenntartása is olcsóbbá válik. Ha minden áru olcsóbb lesz, akkor olcsóbb lesz a munka is, a mely szintén csak áru, sőt ez az áru, a munka, mint később látni fogjuk, aránylag még sokkal olcsóbb lesz, mint mind a többi áru.«²⁾ Vagy megfordítva: »A míg a gabona ára és evvel együtt a munkabér is magasabb volt, a munkásnak ebből legfeljebb az az előnye eredt, hogy már a kenyérfogyasztásnak csekély megszorításával is lehetővé tette magának más szükségletek kielégítését. Ellenben, mihelyt a kenyér és vele együtt a munka is nagyon olcsó, semmit sem takaríthat meg a kenyéren, hogy más szükségleti cikkeket vásárolhasson.«³⁾ Egészen hasonló értelemben nyilatkoznak Engels és Lassalle, midőn nemcsak a vámról, hanem általában minden

¹⁾ Hyndmann. *The historical basis of socialism*. London 1883. 223. l.

²⁾ Marx Karl, *Das Elend der Philosophie, Anhang II. Rede über die Frage des Freihandels*. Stuttgart 1885. 197. l.

³⁾ U. o. 195. l. Marxnak emez okoskodásával még később is gyakran találkozunk a szocialista irodalomban, a mikor azt akarják bizonyítani, hogy a drága kenyér a munkásra nézve bizonyos tekintetben még előnyt is jelent.

adóról azt akarják bebizonyítani, hogy sem ilyenek behozatala, sem pedig megszüntetése a munkásokat valósággal nem érdekli. »Adók!« — így kiált fel Engels még 1872-ben is,¹⁾ — »biz ezek olyan dolgok, a melyek a bourgeoisiet nagyon, de a munkásokat alig érdeklik. A mit a munkás adóban fizet, elébb-utóbb a munkaerő termelő-költségéhez számítódik, tehát a tőkés részéről szükségkép megtérítendő lesz. Mindezek a dolgok, a melyeket némelyek úgy akarnának feltüntetni, mint a munkásra nézve is nagyon fontos kérdéseket, valósággal csak a bourgeoisra és még inkább a kispolgárra nézve lényegesek, és így Proudhonnal ellentétben azt kell mondanunk, hogy emez osztályok érdekeit gondozni nem a munkás-osztály feladata.« Lassalle munkáiban pedig ismételtén találkozunk avval a felfogással, hogy az élelmiszerek olcsóbbodása semmit sem használ a munkásnak, minthogy »a munkabér szükségkép ugyanazon arányban száll le, a melyben az élet fenntartása olcsóbbá lesz.«²⁾

Az elméleti írók s a vezérek által több-kevesebb következetességgel hangoztatott eme felfogás nyilatkozik meg a többszörösen tartott munkás-kongresszusokon is. Így például az 1876-ban Gothában tartott szociáldemokrata pártgyűlés a következő határozati javaslatot fogadja el: »A kongresszus kijelenti, hogy a németországi szocialisták egészen egykedvűen nézik azt a harczot, a mely a védővám és a szabad-kereskedelem kérdése nézve a vagyonos osztályok között kitört; hogy az a kérdés, vajjon szükséges-e a védelem avagy nem, tisztán gyakorlati természetű és a körülmények szerint esetről-esetre oldandó meg; hogy a munkás-osztályok baja és szüksége az általános közgazdasági állapotokban gyökeredzik, de hogy a birodalmi kormány a fennálló kereskedelmi szerződéseket a német iparra nézve kedvezőtlenül kötötte meg, miért is azok megváltoztatása szükséges; végül, hogy a párt sajtója felszólítandó, hogy óvja a munkásokat, a kiket a védővámokban rejlő állami segélyt követelő polgári osztály arra akarna felhasználni, hogy számára a gesztenyét a tűzből kikaparják.«³⁾

Már e határozat is elég óvatosan kerüli a nyílt és egyenes feleletet arra a kérdésre, hogy a szociáldemokrata párt határozottan a védelem vagy a szabadság mellett foglal-e állást. A kertelessel s a kétértelmű állásfoglalással egyes angol és német szocialista írók munkáiban is elég sűrűn találkozunk. Mert ha az írók s a vezérek a kapitalista gazdasági rendszer ellen való harczukban a munkabér vas törvényéről szóló dogma hatása alatt azt vitatják is, hogy a szabad-kereskedelem nyomában járó olcsóság a munkás-osztálynak keveset vagy épen semmit sem használ, mégis csakhamar átcsapnak mind Angol-, mind Németországban a szabad-kereskedelem táborába.

¹⁾ Engels Friedrich, *Zur Wohnungsfrage*. (Leipzig 1872. 22. és 23. l.

²⁾ Lassalle, *Offenes Antwortschreiben. Reden und Schriften*. Berlin 1892. II. 428. l.

³⁾ Idézve Schippel Miksa beszédében: *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés der socialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten in Stuitgart vom 3. bis 8. Oktober 1898* Berlin 1898. 179. l.

Különösen Angolországban a munkások sem zárkózhattak el annak belátásától és beismerésétől, hogy ott az 1846-ban inaugurált és azóta következetesen fenntartott szabad-kereskedelmi rendszer óriási lendületet adott az iparnak s a kereskedelemnek, és hogy a fellendülés igen nagy mértékben javította a munkások helyzetét is; bérük a nagy kereslet következtében egyre emelkedett, élettartásuk örvendetesen fokozódott, hatalmuk és befolyásuk a jobb kereset által is lehetővé tett erősebb szervezkedéssel egyre növekedett. Ehhez járult mind Angol-, mind Németországban még egy erkölcsi momentum is. A munkás-osztály politikai szempontból egész természeténél fogva radikális osztály. E természetével homlokegyenest ellenkezik minden olyan állami intézkedés, a mely, mint a vámvédelem is, a már kiváltságosoknak nyújt újabb előnyöket és kiváltságokat. Szabadabb mozgást követel a maga számára és ennél fogva a mai jogrend keretében már elvből is csak a szabadságnak lehet híve minden irányban. Akármennyit szónokol is Marx a többi nemzeteket leigázni és kizsákmányolni törekvő szabad-kereskedő Anglia ellen¹⁾, épen ő másfelől a nemzetközi szervezkedésnek, a nemzeti határfalak lerombolásának leglelkesebb szószólója; a gazdálkodás nemzetközi szervezése pedig a nemzetközi munkamegosztás alapján a szabad-kereskedelemnek is egyik legfőbb hitelve. A munkás-osztály továbbá minden izében agitáló-osztály, a mely annál erélyesebben iparkodik párthiveket szerezni a maga törekvéseinek a nép többi osztályaiban is, mennél inkább kecsegteti a remény, hogy a kiterjesztett vagy általános szavazójog révén az aktuális törvényhozásban is érvényesítheti a maga elveit. E párthiveket a szociáldemokrácia természetesen első sorban a kisiparos, a kiskereskedő, a kis tőkepénzes s a kishivatalnok körökben keresheti és keresi; ez osztályok pedig, nem úgy mint a munkások osztálya, csak egyoldalúan és súlyosan érzik minden vámvédelemnek hatását megélhetésüknek megnehezítésében. Velük szemben tehát a szociáldemokrácia önmaga zárná el maga elől a hódítás útját, ha nem a szabad-kereskedelmet írná határozottan programjára. Különösen a mióta a Német Birodalomban a mezőgazdaság érdekeit képviselő Junkerek pártja, a szociáldemokraták e halálos ellensége, szintén a vámvédelem követeléséhez szegődött, úgyszólván természetellenes alakulásnak tünnék fel, ha a munkások képvisellete nem helyezkednék az ellenkező oldalra és a munkás-párt nem volna egyértelmű a kereskedelem szabadságát követelők pártjával.

A fordulat, a munkás-osztály határozott állásfoglalása a szabad-kereskedelem elvei mellett, Angolországban csakugyan már korán bekövetkezik. Itt a 19. század második felében a

¹⁾ »A mennyivel szabadabb a verseny valamennyi monopólium megszüntetése által, annál gyorsabban pontosul össze a tőke az ipari nagyurak kezében, annál gyorsabban megy tönkre a kispolgárság, annál gyorsabban igazza le a tőkemonopólium hazája, Angolország, a többi államokat. Ha megszűnik a francia, a német, az olasz bourgeoisie monopóliuma, akkor Francia-, Német- és Olaszország proletárrá süllyed alá a mindent felszívó angol bourgeoisievel szemben.« Marx Károly a Neue Rheinische Zeitung 1848. augusztus 1-jén kelt számában.

kereskedelem szabadsága valósággal nemzeti hitvallássá lett, és minden törekvés, a mely az ellenkező irányt akarta volna érvényességre juttatni, már alapjában meghiusult. A munkásoknak a század végéig nem volt okuk, de alkalmuk sem igen volt rá, hogy vámvédelmet követelve, a nemzet túlnyomó nagy többségével szembehelyezkedjenek; de nem volt okuk és alkalmuk arra sem, hogy a szabad-kereskedelem mellett való állásfoglalásukat különösen kihegyezzék.

Az okot és az alkalmat a pártállás határozott kidomborítására Angolországban csak a jelen század elején adta meg Chamberlainnek ma már határozottan kudarczot vallott védővamos törekvése. A nagy államférfi szenvedélyes agitációja századunk első éveiben a leghevesebb pártharczok tüzével árasztotta el a szigetországot és felujította, ugyan ellenkező irányban és értelemben, a mult századbéli negyvenes évek politikai küzdelmeinek emlékét. A kísérletről, a mely Németország példájára, a »Greater Britain« (nagyobb Britannia) megteremtését, az egységes angol impérium szervezését az anyaországra és összes gyarmataira kiterjedő vámegyesület útján akarta előkészíteni, itt behatóbban nem szólhatunk. E helyen csak az a kérdés érdekel bennünket, milyen állást foglaltak és foglalnak el az angol munkások ama törekvéssel szemben, a mely az elsőrendű életszükségleti cikkekre is, sőt kiváltképp ezekre alkalmazandó különbözeti vámokkal akarja becsempészni a messzire menő vámvédelmet Angolországna eddig következetesen szabadkereskedelmi politikájába. Erre a kérdésre a hirlapi cikkek, röpiratok és gyűlési határozatok egész özöne adja meg az egyhangú feleletet.

Legrészletesebben kifejtve találjuk e feleletet I. Ramsay Macdonaldnak, 1903-ban a munkáspárt leicesteri képviselőjelöltjének, »The Zollverein and British Industry« című könyvében, a mely a független munkáspárt vezetőségének hozzájárulásával (»with the general approval and under the auspices of the Council of the Independent Labour Party«) jelent meg és hivatalosan fejezi ki a szocialisták és általában a munkáspárt álláspontját a vámegyesület s a szabadkereskedelem kérdésében. Kérülve a könyvből kiirható jellemző idézetek hosszabb sorát, a melyek az egész kérdést inkább elhomályosítanak, mint megvilágítanak, czélszerűbb eljárást vélek követni, ha inkább néhány általános tételbe foglalom össze a könyvnek tárgyunkra vonatkozó lényeges tartalmát.

Az angol munkásosztály kereskedelem-politikai programja nem merithető ki ma a vámvédelem vagy a szabadkereskedelem pusztá jelszavával. A munkások a szabadkereskedelem elvét vallják ugyan elméletben és tiltakoznak minden olyan vámvédelem ellen, a mely az élelmiszereket és más elsőrendű létfenntartó javakat megdrágítaná, a termelés monopolizálását megkönnyitené, a nemzetek között surlódásokat idézne elő és lebilincselné a javak nemzetközi kicserélésének szabadságát. De ha a szabadkereskedelem híveinek is vallják magukat, azért még nem járnak egy uton Cobdennel és a manchesteri iskolával. Mert míg ezeknek a szabadkereskedelem végcél, a mun-

kások csak átmenetet látnak benne egy eljövendő tökéletesebb szervezethez, a mely nemcsak a vagyoni keletkezését, hanem igazságos megosztását is biztosítja. A szabadkereskedelmi politika nem érinti a földjáraadékat, a mely a gabonát, a kőszénét, a vasat és más nyersterményeket kizárólag a föld tulajdonosa érdekében megdrágítja; nem érinti a tőkekamatot s a vállalkozói nyereséget, a mely a vagyonnak egyes vállalkozók kezében való összegyülemelését okozza; nem érinti a vasutak magas fuvardíjait sem, a melyek az árúkat a fogyasztóra nézve megdrágítják. A munkások első sorban érzik a bajt, a melyet a rosszul fizetett külföldi munkával termelt javak szabad behozatala okoz; de e baj ellen nem a vámvédelemben keresnek orvoslátot, hanem arra törekszenek, hogy magában Angolországban a munkabérek s a munkafeltételek törvényesen szabályoztassanak, továbbá, hogy a munkások helyzetének javítása nemzetközi egyezményekkel mindenik országban biztosítottassék. »A jövő, így mond Macdonald¹⁾, »a kooperációé és a koordinációé, azé a párté, a mely nem szoritkozik csupán a szabadkereskedelem jelszavának hangoztatására, hanem olyan eszmék megvalósítására törekszik, a melyek a kereskedelem helyesebb szervezését biztosítják, a munka és az ügyesség mai kedvezőtlen helyzetén könnyítenek, az elavult feudalizmusból az ipar rovására fennmaradt terheket teljesen eltörlik, a tőkeversenyből eredt kaotikus szervezetlenséget megszüntetik. A verseny e bomlasztó szabadságát a munkások pártja csak természetes átmenetnek tekinti a középkori egyházi és katonai szellemű társadalmi szervezetből, a feudalizmusból, a jövő ipari és nemzetközi szervezet, a szocialismus felé.«

Noha a német munkások túlnyomó nagy többségének hitvallása a kereskedelmi politika szempontjából lényegben az imént kifejtett elvekben csúcsosodik ki, a német szociáldemokrata-párt álláspontja és ez álláspont történeti kialakulása mégis külön és behatóbb tárgyalást kíván. Míg Angolországban a szabadkereskedelemnek, Franciaországban és Amerikában a védelemnek elve a 19. század egész második felében és mind a mai napig zavartalanul dominál az elfogadott, a hivatalos kereskedelmi politikában: Németország felváltva majd az egyik, majd a másik irányt követi, és kereskedelmi politikájának hirtelen fordulataival annál nagyobb befolyást gyakorol a többi állam magatartására is, mennél inkább fokozódik az 1871-ben megalakult Német Birodalom politikai és gazdasági súlya a nemzetközi viszonyokban. A német hivatalos kereskedelmi politika fordulatai természetesen nem maradhattak hatás nélkül a munkásosztály magatartására sem.

A német munkások pártszervezkedése a negyvenes években indul meg. A szervezkedés előtt lebegő célok között a nemzetközi kereskedelmi politika irányítása még alig vagy egyáltalában nem szerepel. Ha a munkások táborából itt-ott ebben az irányban is hallszik szó, mint például a Neue Rheinische Zeitungban, a német munkásosztály első nagy napilapjában, az, mint már fentebb is mondtuk, inkább a védelem, mint a szabad-

¹⁾ Az idézett könyv 161. lapján.

kereskedelem mellett nyilatkozik. List Frigyes hatalmas agitációja a nemzeti munka védelme érdekében a nyugat-németországi gyári munkásokra sem tévesztette el hatását; apostolaik pedig, különösen Marx és Engels, ismételten hangoztatják, hogy Angolország a maga kereskedelmi szabadságával csak a többi, ipar szempontjából elmaradottabb nemzet gazdasági leigázására törekszik. Így Marx¹⁾: »A kizsákmányolás kozmopolitikai alakulását általános testvéresülésnek nevezni olyan eszme, a milyen csak a bourgeoisie kebelében keletkezhetett. Mindazok a romboló hatások, a melyeket a szabad verseny valamely ország belsejében okoz, még sokkal nagyobb arányban ismétlődnek a világpiaczon. Szinte felesleges bővebben foglalkoznunk azokkal a szofizmákkal, a melyeket a szabadkereskedelem hívei erre a kérdésre nézve felállítanak. Ha ők nem tudják megérteni, mikép gazdagodhatik az egyik ország a másíknak rovására, ezen nincs okunk csodálkozni; hisz ők még kevésbé akarják azt megérteni, mikép gazdagodik meg bent az országban az egyik osztály a másíknak rovására.«

Az ötvenes, hatvanas, sőt még a hetvenes években is, a mikor a német Zollverein, illetve később a német birodalom kereskedelmi politikája általában a szabadság irányában mozgott és a mérsékelt vámvédelmet csak az ipar, különösen a vas- a szövőipar érdekében alkalmazta, a német munkásoknak nem volt okuk, hogy az uralkodó iránynyal szembehelyezkedjenek. Hisz a német ipar megerősödése nekik is javukra vált, és ha hódítani akartak a pártjuknak nyitvaálló kispolgári körökben, a szabadelvű politika oldalán kellett állást foglalniok. E három évtizedben gyökeredzett meg a munkás s a hozzá közelálló körökben az a meggyőződés, hogy a szabadkereskedelem szükségkép beletartozik a munkásosztály programjába.

A fordulat itt a hetvenes évek végén következik be. A vaskanczellár hajsztát indit a szociáldemokraták ellen, míg más oldalról az állam részéről szervezett és támogatott munkásbiztosítással törekszik megnyerni vagy legalább a szélső törekvésektől elhódítani a munkásokat. Évvel mindenesetre elérte azt, hogy a munkásokat a fogyasztóknak s a termelőknak ellentétes érdekén kívül még egy harmadik érdek is kötötte a most inaugurált kereskedelmi politikához. Mert ha a munkások és vezetők nem csupán távoli jövőben elérendő célokra szegezték szemüket, hanem a fennálló társadalmi és gazdasági rend keretében is lehetően javítani akartak helyzetükön, be kellett látniuk, hogy a míg csak egyes állam kezdeményezi nagyobb szabásban a munkásjóléti intézményeket, ennek az államnak szükségkép meg is kell védenie kivételes terhekkal megrótt iparát a munkásvédő intézmények létesítésével késlekedő külföld iparának versenyé ellen. Így mondja a munkások egyik kitünő vezére, Liebknecht,

¹⁾ Marx Karl, *Das Elend der Philosophie. Stuttgart 1885. Anhang II. Rede über die Frage des Freihandels.* 207—208. I. E beszédet Marx a negyvenes években francziául tartotta Bruxellesben; német fordítása csak 1885-ben jelent meg először. De hasonló értelmű nyilatkozatai már korábban németül megjelent munkáiban is találhatóak.

a ki különben határozottan a szabad-kereskedelem híve, az 1876-iki gothai pártgyűlésen tartott programm-beszédjében: »Nincs kizárva annak lehetősége, hogy mi magunk is a szocialistikus munka megvédése érdekében behozatali vámok mellett foglalunk állást olyan országokkal szemben, a melyek nem állapítanak meg rövid normális munkanapot és nem korlátozzák észszerűen a nők s a gyermekek munkáját.¹⁾« Ugyan ő még sokkal határozottabban így nyilatkozik a szász Landtagban 1880 január 27-én tartott egyik beszédében²⁾: »Azt mondták az imént, hogy Németország semmiesetre sem szoríthatja meg a munkaidőt, mert akkor nem versenyezhetne Belgiummal. De, Uraim, ez nagyon különös felfogás! Belgiumban más törvények érvényesek. Ott a gyermekmunka nincsen megtiltva, a munkaidő nincsen korlátozva. Ott, sajnos! a manchesteri elmélet teljesen uralkodik a gazdasági életben. De ebből nem az következik, hogy mi németek is utánozzuk a belga eljárást és szintén feláldozzuk gyermekeinket. Ellenkezően, ha ilyen körülmények között a verseny ránk nézve csakugyan lehetetlenné volna téve, akkor védekeznünk kellene Belgium ellen, és én részemről itt csak ismételhetem azt, a mit már más alkalommal is nyilvánosan mondtam, hogy ilyen esetben a védővámot teljesen jogosultnak tartanám.«

Jóval messzebb megy még és a munkásoknak mint termelőknek érdekeit nyíltan kidomborítja a szociáldemokraták egy másik vezérémbere, Bracke a ki 1877-ben a vasvámok tárgyalása alkalmával, mint Auer a stuttgarteri pártgyűlésen mondja, a párt vezetőségének komolyan megfontolt határozata alapján — a következő nyilatkozatot teszi a birodalmi gyűlésben: »Mi elismerjük, hogy vannak bizonyos esetek, a melyekben a hazai ipart vámvédelemben kell részesíteni. Ezek az esetek a következők: Először, ha olyan iparágról van szó, a mely az országban még csak fejlődőfélben van, de jó eredményekkel biztat. Másodszor, ha már fennálló védővámnak megszüntetése tönkretevéssel fenyegetne valamely iparágat. Itt a munkások helyzete forog kockán. Mi igenis elismerjük a munkások s a munkaadók érdekének harmóniáját ott, a hol e harmónia valósággal megvan. Végül, mi nem foglalnánk el ellenséges állást a védővám ellen, ha benn az országban foganatosított ipari reformok következtében a hazai ipar a külföldivel szemben kedvezőtlen helyzetbe jutna, például, ha itthon a nők s a gyermekek munkája erősen korlátoztatnék, míg a külföldi ipar ezeket az olcsó tényezőket korlátlanul alkalmazná.«

Kitünik ez idézetekből, hogy a német szociáldemokrata-párt, noha magát elvben a szabadkereskedelem hívének vallotta és általánosan ilyennek is tartatott, bizonyos körülmények között épen a munkásosztály jól felfogott érdekében nagyon is meg tudott volna barátkozni az iparnak átmeneti vámvédelmével. Csakhogy azt a kereskedelmi politikát, a melyet Bismarck, húsz

¹⁾ Protokoll, 37. l.

²⁾ Ez a beszéd akkoron külön füzetben tétetett közzé.

éves multtal szakítva, 1879-ben inaugurált, nem az egyes iparcikkekre vetett kisebb vagy nagyobb vám, hanem az agrárérdek határozott felülkerekedése, a gabonavám jellemezte. »A gyomorra mért eme csapással« a szociáldemokrata-pártnak lehetetlen volt megbarátkoznia, ha teljesen el nem akarta veszteni presztizsét a nép széles fogyasztó-rétegei körében, ide érve különösen a mezőgazdasági munkásokat is, a kik szintén nem laknak jobban a drágább kenyérrel, valamint a kisparasztokat, a kiket csekély eladnivalójuknak mesterségesen felfokozott ára nem kárpótolhat a földjáradék, a földár és a haszonbér felszökötéseért. A szocialistáknak teljesen lehetetlen volt együtt menniük legádázabb ellenségeikkel, a porosz Junkerekkel, a pártjuk ellen irányuló üldözés szentesítőivel. És csakugyan azt látjuk, hogy 1879 óta a német szociáldemokrata-párt egyre határozottabban elvének vallja a szabadkereskedelmet, a parlamentben, gyűléseiben és sajtójában a leghevesebb agitációt fejtí ki a gabonavámok ellen, vámkérdésekben mindig együtt szavaz a liberális irányú pártokkal, sőt Caprivi alatt egyenesen döntő befolyással van a szerződéses politika új érvényesítésére.

A gabonavámok ellen kifejtett elkeseredett harezban tehát egy táborban találjuk az egész szociáldemokrata pártot. Máskép áll a dolog az iparvédelem és az általános kereskedelmi politika szempontjából. E tekintetben többé-kevésbé elmosódó határvonalakkal egymástól lényegesen eltérő két irányt látunk képviselve a pártban. Az egyik az orthodox, mondhatnók az utopisztikus, úgy is, hogy a nemzetközi irány minden cselekedetében és minden nyilatkozatában az eljövendő szocialisztikus államot tartja szeme előtt és csak kénytelen-kelletlen tesz meg minden koncessziót. A kereskedelmi politika szempontjából ez az irány a kereskedelem szabadságát vallja elvéül, de azért nem zárkózik el egészen az ipar bizonyos ágainak mérsékelt vámmal való megvédése előtt ott, a hol ezt a védelmet a munkás osztály kézen fekvő érdeke is kívánja. A másik a heterodox, mondhatnók az aktualis, a nemzeti irány, ha nem tagadja is meg nyíltan hitét a szocialisztikus állam eljövételében, azt vallja, hogy minden olyan intézkedésből, a mely a fennálló individuális gazdasági szervezet keretében a nemzet termelő erejét kifejteni és fokozni alkalmas, tehát a körülmények szerint kellően alkalmazott vámvédelemből is, siker esetében a munkások is kiveszik a maguk teljes részét.

Világosan megnyilvánult a két irány eltérése egymástól, majdnem azt mondhatnók, ellentéte egymással a németországi szociáldemokrata-pártnak Stuttgartban 1898 október havában tartott pártgyűlésén.¹⁾ A gyűlés előtt a vám- és kereskedelmi politika tárgyában két határozati javaslat feküdt; az egyiket beterjesztette Schippel Miksa, a kijelölt előadó, a másikat számos aláírással²⁾ Kautsky Károly, a kit a gyűlés folyamában kértek

¹⁾ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Stuttgart vom 3. bis 8. Oktober 1898.* Berlin, 1898. Vorwärts.

²⁾ Az aláírók között találjuk többek között *Bebel, Singer, Liebknecht* és *Vollmar* nevét.

föl társelőadónak. A párt állásfoglalásának kidomborítása érdekében szükségesnek látszik, hogy mind a két határozati javaslatot egész terjedelmében ideiktassam.

Schippel határozati javaslata :

— A pártgyűlés a Bismarck herczeg bukása után megindított kereskedelmi szerződéses politikában lényeges haladást lát a korábbi nemzetközi versengéssel szemben, a mely a vámokat mindinkább felszöktette.

A német munkásosztály érdeke jövőre is nemcsak azt követeli, hogy kivitelünk a külföldi vámoknak általános szerződések megkötése útján lehetően biztosittassék, hanem követeli azt is, hogy különösen az élelmiszerekre kirótt vámtételeink, a melyek épen a nép legszegényebb rétegeit nyomják súlyosan és épen ezeket akadályozzák meg élettartásuk javításában, fokozatosan leszállitassanak és végre teljesen megszűnjenek.

A magas vámvédelmet szövetkezve követelő ipari és agrárius körök minden olyan kísérlete ellen, a mely vámtarifánk szükséges revízióját újabb vámemelésre akarná felhasználni, a párt minden rendelkezésére álló eszközzel küzdeni fog, mint olyan eljárás ellen, a mely a német munkások és fogyasztók kizsákmányolására irányul, a mely ezenfelül a külföldet ellenséges visszatorlásra ösztönzi és szükségkép elkeseredett vámháborúkat vonna maga után. —

Kautsky és társai határozati javaslata : — Tekintve :

1. hogy az élelmiszerekre vetett vámok a legelsőrendű élet-szükségleti czikkeket megdrágítják és a munkás osztályok élettartását mind a városban, mind a vidéken lenyomják ;

2. hogy a Német-Birodalomban a kapitalisztikus érdekek között ma uralkodó hatalmi viszonyok következtében az ipari vámok szükségkép együttjárnak a gabonavámokkal ;

3. hogy a német ipar immár eléggé ki van fejlődve arra, hogy vámvédelem nélkül is megállhasson ;

4. hogy a védővám a nagyipar mai fejlettsége mellett, a leghatékonyabb eszköz kartellek, trösztök és más vállalkozói szövetkezések megteremtésére ;

5. hogy e szövetkezések az árúk árát a normális foknál magasabbra emelik, evvel pedig nemcsak a fogyasztókat és kiváltkép a munkásokat károsítják meg, hanem elég gyakran magát az ipart is, a melynek »a nemzeti munka védelme« állítólag emelésére volna rendelve, holott a szövetkezések az iparban legszükségesebb nyers- és segítő-anyagokat is (a vasat és a kőszenet) megdrágítják ;

6. hogy e szövetkezések továbbá arra is nagyon alkalmasak, hogy a munkások egyesüléseit megbénítsák, helyzetük javítására irányuló törekvéseiket tönkretegyék és őket modern helóta-állapotukban fogvatartsák ;

7. hogy a védővámok egyszersmind pénzügyi vámok is, a melyek a kormányoknak bőven szolgáltatják az eszközöket a militarizmus fenntartására, holott ez a védő-politika nélkül sohasem fejlődhetett volna ki a mai fokig ;

8. végül, hogy a védővámok a proletárok nemzetközi szolidaritása ellen hatnak, a mennyiben a kapitalisztikus termelés és

elárusítás viszonyaiból eredő érdekellentéteket a nemzetek között még mesterségesen is fokozzák:

a pártgyűlés kijelenti: a védővámpolitika sem a Német-Birodalomban, sem bármely más államban, a hol a nagyipar ki van fejlődve, nem egyeztethető össze a proletárok, a fogyasztók, a gazdasági és politikai fejlődés érdekeivel és kizáróan csakis a nagy föld- és ipar-monopolistáknak, a militarizmusnak és a demokratikus ellenőrzés alatt nem álló kormányoknak, tehát a proletáriátus és a demokrácia leggonoszabb ellenségeinek fekszik érdekében. Ezek azok az osztályok, a melyek egyfelől a munkások szövetkezeteit fegyházzal fenyegetik, másfelől pedig a vállalkozók szövetkezeteit a védővám segítségével megteremtik.

Szükséges tehát, hogy különösen a kereskedelmi szerződések megújítása alkalmával a szabad-forgalomra irányuló minden törekvést támogassunk, ellenben minden olyan intézkedés ellen a legerélyesebben állást foglaljunk, a mely a mai védővamos politika erősbitésére vagy akár csak fenntartására is irányul. — Hasztalanul törekszik Schippel a 'maga határozati javaslatát megvédeni; hasztalanul mondja, hogy hiszen elvben ő is szabadkereskedő, és hogy csak az internacionális szabadkereskedelmet nem fogadhatja el, mert a munkások az iparban nemcsak mint fogyasztók, hanem mint termelők is érdekelve vannak és így nekik is óhajtaniuk kell a hazai termelő-erőknek megfelelő védelem útján való kifejtését.¹⁾ A pártgyűlés túlnyomó nagy többsége a Kautsky-féle határozati javaslatot fogadja el avval az egyetlen csekély módosítással, hogy a megokolás 3. pontja egy szó közbeszúrásával ekkép kezdődik: »hogy a német ipar immár *általában* eléggé ki van fejlődve arra« stb.

A stuttgarti gyűlés határozata mind a mai napig leghivebben fejezi ki a német szociáldemokratáknak mint pártnak kereskedelempolitikai programját. Abban a nagy és szenvedélyes vitában, a mely 1901/2-ben a német birodalmi gyűlésben az új vámtarifa körül folyt, a párt képviselői teljesen e program keretében mozognak. Jól tudva azt, hogy »védővámokat sokkal könnyebb alkalmazni, mint eltörölni«, szabadkereskedelmi álláspontjukat csak annyiban törekszenek érvényesíteni, hogy a leghevesebb ellentállást fejtik ki az agrár-vámoknak (részben az ipari vámoknak is) újabb és nagyfokú emelése ellen és a szabadelvű pártokkal egyetértve, erélyesen olyan politikát követelnek a birodalmi kormánytól, a mely a szomszéd államokkal fennálló barátságos és szerződéses viszony sima megújítását biztosítani alkalmas. E törekvésük, a mint tudjuk, hasztalan volt és nem tartóztathatta fel sem Németországban, sem máshol a magas védelem új korszakának beköszöntését.

¹⁾ Schippel a maga álláspontját később egy nagyobb szabású és kiváló tudományos készültséggel írt könyvben is kifejti; ennek címe: *Grundzüge der Handelspolitik*. Berlin-Bern 1902. — Heterodox állásfoglalásának árát, mint legilletékesebb helyről kapott magánértesülésből tudom, majdnem a pártból való kizáratásával adta meg. — Kautsky szintén könyvben fejti ki később a maga álláspontját; a könyv címe: *Handelspolitik und Sozialdemokratie*. Berlin 1901. Vorwärts.

Kitűnik e tárgyalásunkból, hogy az angol- és a németországi munkáspártok mai álláspontja a kereskedelmi politika kérdésében lényegben megegyezik. Elvben a szabadkereskedelem hívének vallja magát mind a kettő, feltétlenül perhorreszkálja a védelmet mind a kettő. Eltérések csak a program formulázásában és az aktuális politikával szemben való magatartásban mutatkoznak. Ez eltérések a tényleges viszonyokban lelik magyarázatukat. A szigetországban egy félszázad következetes fejlődése erős és szinte meg nem ingatható alapot teremtett a szabadkereskedelmi politikának, a mely ellen Chamberlain csak a képviselőjelölt és agitátor szónoki állványáról, nem pedig a kormány padjaiból intézhette dugába dőlt támadásait. A kontinensen és különösen Németországban, de nálunk is a munkások rövid idejű megszakítás után újra foganatosított védőpolitikával állnak szemben, a melylyel legalább bizonyos határig a maguk jól felfogott érdekében is kénytelenek, ha nem is elvileg, de legalább gyakorlatilag, megalkudni. E racionális megalkuvás biztosíthatja legjobban pártjuk befolyását a jövő politikájának alakulásaira. Vezérek és íróik természetesen a távolabbi jövőre is irányítják szemüket és nem ritkán megkisértik legalább nagy vonásokban kifejtteni az eljövendő szociális állam kereskedelmi politikáját. Az erre vonatkozó elméletek, vagy helyesebben elmefuttatások tárgyalása túlesik e rövid tanulmány körén.

Jónás János.

Közlemények és ismertetések.

Középeurópai vámszövetség.

A v. d. Lippe Generalmajor a. D. *Ein mitteleuropäisches Zollbund.* Berlin 1907 16 ol.

Kis értekezés, mely a középeurópai vámegyesülés mellett kardoskodik. Zokon veszi, hogy a középeurópai közgazdasági egyesületek kitérnek e kérdés elől, sőt ezen társaságok tervezője dr. Wolff világosan kijelentette, hogy ezen egyesületek nem akarnak vámegyesülést, hanem csak vámalliance-okat az illető államok közt; nem egy nagy szabad forgalommal rendelkező területet akarnak elérni, hanem a gazdasági érdekeket előmozdítani. Szerzőnk ezt nem tartja helyesnek, a középeurópai közgazdasági egyesületek így igen hasznos, de csak apró munkát végezhetnek, Németország és Európa számára okvetlenül szükség van a középeurópai vámegyesülésre. A vámegyesület tagjai nem lehetnek Angolország, Oroszország, Törökország, a Balkán-félsziget államai (kivéve Romániát), Spanyolország, Portugál- és a Skandináviaországok. Az egyesülésbe okvetlenül felveendőek: Németország, Franciaország, Olaszország, Svájc, Hollandia, Belgium, Ausztria-Magyarország és Románia. Sokan nem tartják lehetőnek, hogy Franciaország Németországgal egy kereskedelmi egészben részt venne; a francia ellenszenv Németország ellen állítólag oly nagy, hogy vámpolitikai együttműködésről szó sem lehet. Szerzőnk pedig éppen erre fektet nagy súlyt, hogy Franciaország kezdettől fogva résztvegyen a középeurópai vámegyesülésben. A francia ellenszenv nézete szerint megszűnik, ha az a tizedrésze a francia népnek, mely a többi kilencz tizedet minden tekintetben vezeti megnyeretik az eszmének. Arra kell tehát törekedni, hogy a vezető francia politikusok lelkesüljenek az eszméért, és ha ez meg lesz, könnyű a vámegyesülést megteremteni.

(— vits)

Kartellek.

Dr. Willi Morgenroth. *Die Exportpolitik der Kartelle.* Unternehmungen über die Handelspolitische Bedeutung des Kartellwesens. Leipzig 1907 VIII. és 119.

A kartellek összefüggése a védővamos politikával képezi ennek a munkának tárgyát. A kartellek átirányító hatása a magas vámokban találja legerősebb eszközét; a kartellek a védővámoknak iparfejlesztő hatását megszüntetik, mert az ipartelep szaporítását bénítják, maguk határozzák meg a termelés nagyságát; a kartellek a termelésnek azt a részét, mely a belső

fogyasztásnál nagyobb, a belföldön nyert magasabb áron szedett nyereség alapján a külföldön olcsóbban kínálják mint a belföldön, s ekkép a kivitel előmozdítják. Ez képezi a munka tartalmát. Már az előszóban találkozunk annak fölemlítésével, hogy a kartellek export törekvései legtöbb országban ellenszenvet költöttek fel. Angolországban Chamberlain felszólalása részben a kartellek által az angol piacra dobott olcsó árúknban találja legerősebb támogatásait. Oroszországban Witte pénzügyminister szólalt fel már 1902-ben a kartelleknek vámpolitikai hatása ellen. Olaszországban Luzzetti, Franciaországban Yves Guyot támadták meg a kartellek említett hatásait. A brüsszeli convent a kartelleknek a czukor kivitelére terjedő hatását tiltja. Canadában az egyesült amerikai államokkal szemben a pocsék árak (dumping) ellen intézkedéseket tett. Szerző kartellelles állást foglal el és a kivitelnek fejlődését a szabad-kereskedés által sokkal inkább látja biztosítottnak, mint a védővámok által nagyra növesztett kartellek utján. (—vits)

***A kötelező betegsegélyezés első három éve
(1903—1905) Luxemburgban.***

Die Krankenversicherung im Grossherzogtum Luxemburg während des Geschäftsjahres 1906. Bearbeitet im Staatsministerium, Departement der Auswärtigen Angelegenheiten, Abteilung für Arbeiterversicherung. Luxemburg, 1907 55 lap.

Luxemburgban az 1901. évi július hó 31-én kelt törvény a betegség esetére való biztosítást kötelezővé tette a gyárak és kohászati üzemek, a vasutak és a közuti vasutak, a belvizi hajózás, az ipari fuvarozás, a komp- és révátkelesi vállalatok, a kotróüzemek, a bányák, a kő-, mész-, pala-, gipsz- és homokfejtőtelepek, a posta-, távirtda- és távbeszélő igazgatás, az építőipar, a kereskedelmi vállalatok, a kézműipar és minden állandó iparüzem, végül mindazon üzemek alkalmazottaira, melyekben gőzkazánok vagy elemi erővel hajtott erőművek vannak alkalmazásban. Biztosítási kötelezettség alá esnek továbbá még az alvállalkozók (Zwischenmeister), a kik tehát saját üzemhelyiségeikben idegen iparosok számára termelnek.

A betegség esetére való biztosítás az érdekeltek kölcsönös-ségének elvén alapszik. A biztosítás szervei az elismert segélypénztárak, a kerületi betegsegélyző pénztárak és a gyári vagy vállalati betegsegélyző pénztárak, a mely utóbbiakkal egyenlőknek tekintendők a munkaadók által valamely belföldi, vagy a belföldön üzletvitelre jogosult külföldi biztosító-társasággal alkalmazottaik javára kötött biztosítási szerződések, feltéve, hogy az alkalmazottak legalább is azon szolgáltatásokat igényelhetik, a melyeket a törvény előir.

Az 1901. évi betegsegélyezési törvény 1903 január hó 1-én lépett hatályba. A most közzétett jelentés tehát a kötelező betegsegélyezés harmadik esztendejét öleli fel.

A jelentés évében mindössze 73 betegsegélyező pénztár szolgálta a betegsegélyezés ügyét. Ez a szám a törvény életbe-
lépése óta nem változott. Akkor is, az 1905. évben is, 21 kerületi

betegsegélyző pénztár, 48 gyári vagy vállalati betegsegélyző pénztár és 4 elismert segélypénztár működött.

A betegsegélyző pénztárak, a belépésre kötelezett tagokon kívül, a pénztár kerületében lakó személyeket önkéntes tagokul vehetik fel. Ezek a köteles tagokkal teljesen egyenlő elbánásban részesülnek, pusztán annyiban vannak az előbbiekkal szemben hátrányban, hogy az alapszabályok ez önkéntes tagokra felvételi díjat írhatnak elő, s a segélyezést bizonyos várakozási idő betöltésétől tehetik függővé.

A betegség esetére a jelentés évében átlagszámban mindössze 33.580 személy volt biztosítva, a mi az előző évhez képest, a mikor a biztosítottak száma 31.037 volt, 7.73%-nyi növekedést jelent. Az átlagszám akként állapított meg, hogy a betegsegélyző pénztárakban az egyes hónapok végén kimutatott tagállományok összege a hónapok számával elosztott.

A betegsegélyző törvény életbelépése óta a jelentés éveig lefolyt három esztendő (1903—1905) alatt a biztosított tagok száma, a tagok neme és a betegsegélyző pénztárak kategóriája szerint részletezve, a következőkép alakult ki:

		Kerületi betegsegélyző	Vállalati betegsegélyző	Elismert segély ¹ *)	Összes	
		p é n z t á r a k				
A pénztárak száma	{	1903	21	48	4	73
		1904	21	48	4	73
		1905	21	48	4	73
A biztosításra kötelezett tagok száma	férfi	1903	9.927	17.686	185	27.798
		1904	10.112	18.748	193	29.053
		1905	11.332	19.864	202	31.398
	nő	1903	1.287	616	—	1.903
		1904	1.264	625	—	1.889
		1905	1.395	618	—	2.013
	együtt	1903	11.214	18.302	185	29.701
		1904	11.376	19.373	193	30.942
		1905	12.727	20.282	202	33.411
Az önkéntes tagok száma	férfi	1903	—	—	—	—
		1904	—	—	—	—
		1905	131	15	—	146
	nő	1903	—	—	—	—
		1904	—	—	—	—
		1905	19	4	—	23
együtt	1903	—	—	—	—	
	1904	133	12	—	145	
	1905	150	19	—	169	
Az összes tagok száma	{	1903	11.214	18.302	185	29.701
		1904	11.509	19.385	193	31.087
		1905	12.877	20.501	202	33.580

*) Az elismert segélypénztárak 1903. évi kimutatásaiban a tagok kötelező és önkéntes tagság szerint, az 1904. és 1905. évi kimutatásaiban pedig a tagok nem szerint nem voltak elkülönítve.

A kerületi betegsegélyző pénztáraknál egy-egy pénztárra a jelentés évében átlag 613 tag jut; a vállalati betegsegélyző pénztáraknál egy-egy pénztár átlagos taglétszáma 427 és az elismert segélypénztáraknál egy pénztár átlagos taglétszáma 50 volt. Az összes pénztárakat együttvéve, egy-egy pénztárra 460 tag esik.

Az összes tagok százalékában egy-egy kerületi betegsegélyző pénztárra 38·35°/_o jut, és pedig 34·14°/_o férfi és 4·21°/_o női tag, egy-egy vállalati betegsegélyző pénztárra 61·05°/_o és pedig 59·20°/_o férfi tag és 1·85°/_o női tag és egy-egy egyesületi betegsegélyző pénztárra 0·60°/_o férfi tag; ez utóbbiaknál a női tagok oly csekély számban vannak képviselve, hogy százalékban kifejezve, egészen elhanyagolható hányadot alkotnak.

A jelentés évében a luxemburgi nagyhercezség összlakosságának 13·74°/_o-a volt betegség esetére biztosítva. Az 1905. évi népszámlálás adatai szerint Luxemburg lélekszáma 244.229 volt, ezek közül 123.461 férfi és 120.768 nő. A törvény uralmának első évében (1903) az összlakosság 12·66°/_o-a, a második évében (1904) pedig 13·24°/_o-a volt betegség esetére biztosítva. Az utóbb említett két esztendő ezen arányszámainak megállapításánál még az 1900. évi népszámlálás eredménye szolgált alapul. Akkor a nagyhercezség 234.709 lakost (117.287 férfit és 117.422 nőt) számlált.

A női tagok túlnyomó része a kerületi betegsegélyző pénztárak kötelékébe tartozott. Száz férfi-tagra a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 12·34 női tag, a vállalati betegsegélyző pénztáraknál pedig 3·13 női tag jut. Az összes női tagoknak több, mint két harmadrésze, vagyis 69·50°/_o-a, a kerületi betegsegélyző pénztáraknál, 30·50°/_o-a pedig a vállalati betegsegélyző pénztáraknál volt biztosítva.

Az 1901. évi törvény értelmében a betegsegélyző pénztárak legalább a következő szolgáltatásokat kötelesek nyújtani: a betegség kezdetétől számítva legfeljebb tizenhárom hét tartamára díjtalan orvosi kezelést, gyógyszert és egyéb gyógyeszközöket, munkaképtelenség esetén a megbetegedést követő harmadik naptól kezdve minden egyes munkanapra az átlagos napibér felének megfelelő betegpénzt, ugyancsak tizenhárom hét tartamára, gyermekágyas nőknek a betegpénzzel egyenlő segélyt négy hét tartamára, végül halál esetén az átlagos napibér húszszoros összegét temetkezési segély fejében. A mennyiben a megbetegedett pénztári tag kórházi ápolásban részesül és ha oly hozzátartozói vannak, kiket eddig munkakeresményéből tartott el, úgy a díjtalan kórházi ápoláson és ellátáson kívül, a betegpénz felét kapja, mely hozzátartozóit illeti.

Eddigélé a pénztárak túlnyomó része a minimális szolgáltatásokra szorítkozott, a-mit egyébként a pénztárak rövid fennállását tekintve, természetesnek lehet találni. Csak két gyári betegsegélyző pénztár nyújtott tagjainak — a munkaadók áldozatkészségéből, — többet, mint a mennyit a törvény előir. Az egyiknek alapszabályai 26 hét, a másiké pedig 52 hét tartamáig biztosítják a díjtalan orvosi kezelést és a betegpénz folyósítását. Ezenkívül még egy elismert segélypénztár részesítette tag-

jait husz hétig betegsegélyben, de a tizenharmadik hét leteltével csekélyebb betegpénzt nyújtott. A többi 70 betegsegélyző pénztárnál a betegsegély tartama a törvényesen megállapított minimumon, azaz tizenhárom héten túl nem terjedt.

A jelentés évében a betegség esetére biztosított 33.580 pénztári tag közül 128 tag huszonhat hétig tartó betegsegélyre és 2.634 tag ötvenkét hétig tartó betegsegélyre tarthatott igényt. Százalékban kifejezve, a kerületi betegsegélyző pénztáraknál a tagok 100%-a törvényesen megállapított minimális betegsegélyre volt biztosítva, a gyári betegsegélyző pénztáraknál a tagok 86·90%-a minimális betegsegélyre, 0·250%-a ennek kétszeresére és 12·850%-a ennek négyszeresére, az elismert segélypénztáraknál pedig a tagok 61·880%-a a minimális betegsegélyre, 38·120%-a pedig ennek körülbelül kétszeresére.

A betegsegélyző pénztárak kötelezettségei kiterjednek minden megbetegedési esetre, tekintet nélkül a betegség okára, tehát a tulajdonképeni betegségekre ép úgy, mint a balesetek által okozott és gyógykezelést igénylő sérülésekre.

Az 1905. évben az összes pénztáraknál 45.113 megbetegedés fordult elő. E számban benfoglaltatnak — a szülések kivételével, — mindazon betegségek és balesetek, melyek a jelentés évében álltak be, tehát azok is, melyeknek segélyezése az 1906. évre is átnyult, akár okoztak munkaképtelenséget, akár pedig csak orvosi kezelésre és gyógyszer szolgáltatására adtak alkalmat.

Száz biztosított tagra általában 134·34 megbetegedés esett és pedig 123·44 a kerületi betegsegélyző pénztáraknál, 141·91 a gyári betegsegélyző pénztáraknál és 61·38 az elismert segélypénztáraknál.

A férfi-tagok általában inkább ki vannak téve a megbetegedésnek, mint a női tagok. Száz férfi-tagra 135·43 megbetegedés, száz női tagra ellenben csak 117·44 megbetegedés jutott. Ez az eltérés a korábbi években is fennállt:

	Száz férfi tagra eső megbetegedések száma	Száz női tagra eső megbetegedések száma
1903-ban	116·73	93·32
1904-ben	113·07	110·59
1905-ben	135·43	117·44

Ha elkülönítjük azokat a megbetegedéseket, melyek munkaképtelenséggel jártak azoktól, melyek a megbetegedett pénztári tag kereseti viszonyait nem érintették, — mi mellett megjegyzendő, hogy ez utóbbiakról egyáltalában csak annyiban lehet szó, a mennyiben, azok a pénztárnál egyáltalában bejelentettek, — úgy a munkaképtelenséggel járó megbetegedések tekintetében ismét a női tagok vannak előnyben a férfi-tagok felett, míg ellenben a munkaképtelenséget nem okozó betegségek sűrűbben lépnek fel a női tagok, mint a férfi-tagok között.

	1903.	1904.	1905.
Száz pénztári tagra esik munkaképtelenséggel járó megbetegedés	84·83	87·46	96·81
Száz férfi-tagra esik munkaképtelenséggel járó megbetegedés	—	89·52	99·24
Száz női tagra esik munkaképtelenséggel járó megbetegedés	—	55·32	59·18

	1903.	1904.	1905.
Száz pénztári tagra esik munkaképtelenséggel nem járó megbetegedés	30 90	32·35	37·53
Száz férfi-tagra esik munkaképtelenséggel nem járó megbetegedés	—	30·86	36·12
Száz női tagra esik munkaképtelenséggel nem járó megbetegedés	—	55·48	59·38

Ezen számokat természetesen csak bizonyos fentartással szabad egymással összehasonlítani. A nők, általános tapasztalat szerint, fiatalabb korukban, illetőleg csak bizonyos korhatárig foglalkoznak ipari (gyári vagy műhelyi) munkával. Azontúl visszavonulnak családjuk vagy háztartásuk körébe és legfeljebb otthoni munkát (Heimarbeit) végeznek. Ehhez képest a betegsegélyző pénztárakba tartozó női tagok átlagos életkora alacsonyabb, mint a férfi tagoké és így természetes, hogy megbetegedés esetén a nők, fiatalabb szervezetükkel nagyobb ellenállást képesek kifejteni, mint a férfi tagok, kik e mellett általában nehezebb munkát végeznek, tehát gyorsabban és inkább fogyasztják életerejüket, mint a nők. Innen a munkaképtelenséggel járó megbetegedéseknek általában nagyobb arányszáma a férfiaknál.

A munkaképtelenséggel járó és munkaképtelenséggel egybe nem kötött betegségi eseteknek egymáshoz való viszonyát a következő számok tüntetik fel:

	Száz megbetegedés közül	
	munkaképtelenséggel járt	munkaképtelenséget nem okozott
1903	73·19	26·81
1904	72·99	27·01
1905	72·06	27·94

A betegsegélyző pénztárak terhére eső balesetek száma az 1905. évben 7836 volt. Előre kell azonban bocsátani, hogy e szám magában foglalja az összes baleseteket, tehát azokat, melyek üzem közben fordultak elő és azokat is, melyek az üzemen kívül történtek s a balesetbiztosítás szempontjából a tulajdonképeni baleset fogalma alá nem esnek. Ezenkívül ez utóbbi tekintetben csak azon balesetek jönnek figyelembe, a melyek három napnál tovább tartó munkaképtelenséget vonnak maguk után, míg a betegsegélyezés tekintetében ezen körülmény teljesen lényegtelen, a mennyiben a díjtalan orvosi kezelés és gyógyszer már a betegség első napjától jár.

Száz megbetegedési eset közül 1905-ben 17·37 betegséget baleset okozott.

A megfelelő arányszámok az 1903. évre 17·51 % és az 1904. évre 18·60 %. A munkaképtelenséggel járó betegségi esetek közül 1905-ben 24·10 %-ot, 1904-ben 25·59 %-ot és 1903-ban 23·65 %-ot baleset idézett elő. Halállal végződött 1905-ben a baleset 0·93 %-a, 1904-ben 0·63 %-a, 1905-ben 0·66 %-a.

A jelentés szerint az összes betegnapok száma 455.520 volt. Ezen szám azonban csak azon megbetegedési esetekre vonatkozik, melyek betegpénz folyósítását vagy kórházi ápolást igényeltek, szó-

val, a melyekben a megbetegedett pénztári tag munkaképtelen volt. Azoknak a betegségi eseteknek tartamát, melyek munkaképtelenséget nem vontak maguk után, nem igen lehet kimutatni, minthogy a pénztárak ily betegségeknel a legritkább esetben értesülnek a gyógyeljárás befejezéséről és mert azonkívül a betegség természete, a mely igen sokszor csakis időszakos orvosi consultatiót tesz szükségessé, az ily kimutatást különben is megnehezítené és megbizhatlanná tenné. E szerint a betegnapok mindazon napokat foglalják magukban, melyek munkaképtelenséggel voltak egybekötve és a melyeken a pénztári tagok betegségyben, tehát díjtalan orvosi kezelésben, ingyen gyógyszerellátásban és betegpénzben részesültek. A betegnapok között ismét megkülönböztetendők azok, melyekre betegpénz vagy kórházi ápolás járt és olyanok, melyeken a betegpénz folyósítása szünetelt, vagyis a vásár- és ünnepnapok, a melyeken a betegpénztári tagok ha munkaképtelenek is, a törvény értelmében betegpénzre nem tarthatnak igényt.

A jelentés évében egy-egy pénztári tagra eső betegnapok számát, valamint az egy-egy megbetegedésre eső betegnapok számát, a tagok neme szerint elkülönítve, a következő kimutatás tünteti fel:

	Betegnapok száma	
	általában (betegpénzzel és betegpénz nélkül)	betegpénz nélkül
Egy-egy tagra általában esik betegnap	13·59	2·08
» betegségre általában esik betegnap	10·12	1·55
» férfi tagra esik betegnap	13·82	2·10
» férfi tag betegségére esik betegnap	10·20	1·55
» női tagra esik betegnap	10·10	1·85
» női tag betegségére esik betegnap	8·60	1·57

A halálesetek, melyek után a pénztárak temetkezési segélyt fizettek, az összes tagok, azután a férfi és női tagok százalékos arányában, ez összeállításban vannak számszerűen csoportosítva:

	1903.	1904.	1905.
Halálesetek száma az összes tagok számának %-ában	0·88	0·85	1·04
» a férfi tagok számának %-ában	0·91	0·88	1·07
» a női » » %-ában	0·47	0·37	0·54

Az összes haláleseteknek 1903-ban 21·15⁰/₀-át, 1904-ben 16·60⁰/₀-át és 1905-ben 14·94⁰/₀-át baleset okozta.

A pénztárak részéről nyújtott gyermekágyi segélyt a jelentés évében a női tagok 2·90⁰/₀-a vette igénybe. A női tagokat ért betegségek 2·47⁰/₀-ára gyermekágyi segély jutott. Egy egy gyermekágyi segély átlag 24 napig tartott. A női tagok száz betegnapja közül 6·88 napra esik gyermekágyi segély.

Az 1901. évi törvény rendelkezései szerint a pénztári járulékok a tagok átlagos napibérének százalékában állapítandók meg olyképen, hogy a pénztár esetleges egyéb bevételeivel együtt az alapszabályszerű segélyezés, az igazgatás és tartalék-alapgyűjtés céljaira szükséges összegeket fedezzék. A járulékok kétharmad része a biztosított tagot, egyharmad része pedig

ennek munkaadóját terheli. A pénztárak szervezésénél (1903. évben), a járulékoknak a biztosított tagok által fizetendő része az átlagos napibér két százalékát, a teljes járulékok pedig, tehát a munkaadó és munkás terhére eső hányadokkal együtt, az átlagos napibér három százalékát meg nem haladhatták.

E két, illetőleg három százaléknál nagyobb járulékkulcs később három, illetőleg négy és fél százalékra volt fölemelhető. Az elismert segélypénztáraknál a munkaadók járulékfizetésre nincsenek kötelezve. Azonban számos munkaadó, kinek munkásai ily segélypénztáraknál vannak betegség esetére biztosítva, a pénztárakba mint tiszteletbeli tagok léptek be és ily minőségükben fizetnek pénztári járulékokat.

A jelentés évének végén a pénztárak túlnyomó része az átlagos napibér három százalékát szedte járulékképen. Az egyes pénztáraknál megállapított járulékok nagyságát a következő kimutatás tünteti fel:

	A kerületi	A gyári	Az elismert segély pénztárak százalékában.	Az összes
A járulék az átlagos napibér 1'00 ⁰ / ₀ -a	—	2'08	—	1'37
» » » » » 1'15 ⁰ / ₀ -a	—	—	25'00	1'37
» » » » » 2'00 ⁰ / ₀ -a	—	2'08	50'00	4'09
» » » » » 2'50 ⁰ / ₀ -a	9'52	—	—	2'74
» » » » » 2'75 ⁰ / ₀ -a	—	—	25'00	1'37
» » » » » 3'00 ⁰ / ₀ -a	90'48	68'75	—	71'24
» » » » » 3'75 ⁰ / ₀ -a	—	2'08	—	1'37
» » » » » 4'00 ⁰ / ₀ -a	—	2'08	—	1'37
» » » » » 4'50 ⁰ / ₀ -a	—	22'93	—	15'08

Egy-egy tagra járulék czimen, ideértve a munkaadót és a munkást terhelő járulékhányadot, az összes pénztárak bevételeiből a jelentés évében átlag 39'00 frank esik; a kerületi betegsegélyező pénztárnál egy-egy tagra eső járulékatlag 30'75 frank, a gyári betegsegélyező pénztáraknál pedig 44'18 frank volt.

Orvosi kezelésért az összes betegsegélyező pénztárak az 1905. évben egy-egy tag után átlag 7'92 frankot költöttek. Az orvosi kezelés költségei a betegsegélyező pénztárak három évi működése alatt, a megbetegedések és a tagok szerint részletezve, a következő összeállításból láthatók, mi mellett megjegyzendő, hogy az elismert segélypénztáraknál e költségek kizárólag a biztosításra kötelezett tagokra külön ki nem mutathatók:

Az orvosi kezelés költségeiből esik:		1903	1904	1905
		frankokban		
Egy-egy tagra	a kerületi	5'31	7'19	9'07
	a vállalati	6'28	7'52	7'20
	az összes	5'91	7'40	7'92
Egy-egy megbetegedésre . .	a kerületi	5'65	6'22	7'34
	a vállalati	4'90	6'14	5'07
	az összes	5'13	6'17	5'88
Egy-egy megbetegedésre be- tegpénz folyósításával . .	a kerületi	8'62	9'09	10'65
	a vállalati	6'39	8'13	6'89
	az összes	7'01	8'45	8'18

Az 1901. évi törvény a betegsegélyző pénztári tagoknak a szabad orvosválasztás jogát biztosítja olyképen, hogy a pénztárok az orvosi díjazást tarifaszzerűen megállapítják és ennél többet sem a pénztári orvosnak, sem a szabadon választott orvosnak nem fizetnek. Egy-egy, a nagyhercegségben gyakorlatra jogosított orvosra a betegsegélyző pénztárok által fizetett orvosi költségekből átlag 2542·40 frank jut. E mellett számításba vették az összes orvosok, tekintet nélkül arra, hogy pénztári tagokat kezeltek-e vagy sem. Egy-egy orvos átlag 321 pénztári tagra jut. A nagyhercegség összlakosságához viszonyítva 2257 lélekre jut egy orvos.

Gyógyszerekre és egyéb orvosi eszközökre az összes pénztárok egy-egy tag után átlag 5·80 frankot fizettek. Egy-egy megbetegedés 4·30 frank és egy-egy betegnap 0·43 frank gyógy-költséget okozott.

Betegpénz címén az összes betegsegélyző pénztárok a jelentés évében egy-egy tag után átlag 21·76 frankot adtak ki. Egy-egy betegségre 22·41 és egy betegnapra 1·89 frank betegpénzt fordítottak.

Egy-egy gyermekági segély a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 22·89 frank, a gyári betegsegélyző pénztáraknál 55·50 frank és az összes betegsegélyző pénztáraknál 24·00 frank kiadást okozott:

A pénztárok egy-egy tagra eső összes bevételei és kiadásai a következőképen oszlanak meg:

Egy-egy tagra esik	A kerületi A gyári Az összes betegsegélyző pénztáraknál f r a n k o k b a n			
	Az összes bevételek- ből	1903-ban	33·27	51·82
	1904-ben	39·29	59·30	51·84
	1905-ben	36·44	52·76	46·47
A járulékbvételekből (a munkaadóra eső járulékhányadot ide nem értve)	1903-ban	21·96	26·98	25·08
	1904-ben	24·14	29·48	27·49
	1905-ben	22·13	30·63	27·35
Az összes kiadásokból	1903-ban	33·27	51·82	44·77
	1904-ben	39·29	59·30	51·84
	1905-ben	36·44	52·76	46·47

A pénztárok igazgatási költségei pénztári nemenként és tagonként a következőképen oszlottak meg:

Igazgatási költségek az összes kiadások %-ában	A kerületi A gyári Az összes betegsegélyző pénztáraknál f r a n k o k b a n			
		1903-ban	7·24	0·93
	1904-ben	7·75	0·85	2·73
	1905-ben	7·66	1·09	3·29
Egy-egy tagra eső igazgatási költség	1903-ban	2·21	0·44	1·11
	1904-ben	2·76	0·48	1·33
	1905-ben	3·04	0·54	1·50

A betegsegélyző pénztárok a törvény értelmében tartalék-alapot kötelesek gyűjteni, melynek legalább egy évi kiadás átlag-

összegét kell elérnie, de ez összeg kétszeresét meg nem haladhatja. Valameddig a tartalékalap a jelzett minimumot el nem érte, a pénztári járulékok legalább egy tizedrésze a tartalékalap javára fordítandó. Ezen rendelkezéstől csak az esetben lehet eltérésnek helye, ha a törvényben megállapított minimális segélyek biztosítása a járulékok egy tizedrészének a tartalékalap javára való fordítását meg nem engedik. Az 1905. év végén fennállott 73 betegsegélyező pénztár közül 18 a törvényben megállapított minimális tartalékalapot (egy évi kiadás átlagösszegét), 18 pedig ennek felét gyűjtötte össze. Tizenhárom pénztár pedig tartalékalappal egyáltalában nem rendelkezett.

Moldoványi István.

A jegybank-kérdés.

Dr. Erich Born: *Die finanzielle Heranziehung der Zentralbanken durch den Staat in Europa.* Leipzig, 1904 X és 114 l.

A munka első részében az angol, francia, belga, németalföldi, német, osztrák-magyar, norvég, olasz, portugál, spanyol, görög, román, szerb és svájci jegybankok vázlatos történetét találjuk. A második részben rendszeresen felsoroltatnak azok a szolgálatok, melyeket az egyes jegybankok az illető államnak tesznek, és pedig a következő pontozatok szerint: mennyiben nyújtanak a bankok az államnak hitelt; mennyiben részesülnek az illető államok a bankok nyereségében; mennyiben vannak megadóztatva a bankok üzletükben és pedig kibocsátási üzletükben; mennyiben segítik a jegybankok az egyes államokat állami pénzügykezelésükben. A harmadik rész végül statisztikai adatokban tünteti fel a jegybankok viszonyát az államokhoz. Ebből a részből a következő adatokat közöljük. Átlag az 1901 - 5 években a részvényesek nyeresége a jegybank utján volt:

Spányolországban	27,024.000	márka
Franciaországban	18,396.000	»
Németországban	9,698.540	»
Ausztriâ-Magyarországon . .	8,236.500	»
Portugáliában	5,663.081	»
Olaszországban	4,320.000	»
Németalföldön	3,114.400	»
Görögországban	2,768.000	»
Romániában	2,361.792	»
Norvégiában	1,516.945	»
Szerbiában	432.000	»

Az államok részesedése a bank nyereseményéből pedig volt:

Németországban	13,596.746	márka
Spanyolországban	7,159.382	»
Franciaországban	5,740.320	»

Belgiumban	4,931.383	márka
Németalföldön	3,194.377	»
Olaszországban	2,836.450	»
Ausztria-Magyarországban . .	2,543.382	»
Portugáliában	2,379.447	»
Romániában	776.012	»
Norvégiában	471.854	»
Görögországban	110.336	»
Szerbiában	48.618	»

Általában és aránylag is legtöbb részt kap a bank nyereségéből Németország. Ugyanis az említett évek átlagában a nyeresémből esett:

	Az államra s z á z á l é k b a n	A részvényekre
Németországban	58·4	41·6
Németalföldön	50·6	49·4
Belgiumban	45·1	54·9
Olaszországban	39·6	60·4
Portugáliában	29·7	70·3
Romániában	24·7	75·3
Franciaországban	23·8	76·2
Norvégiában	23·7	76·3
Ausztria-Magyarországban .	23·6	76·4
Spanyolországban	20·9	79·1
Szerbiában	10·1	89·9
Görögországban	3·8	96·2

Ha a nyereséget és az állam részesedését a bank alapítójához viszonyítjuk, az említett hat év átlagában a részvényesek oszthaléka volt:

	Százalékban
Romániában	24·60
Spanyolországban	22·52
Görögországban	17·30
Belgiumban	15·—
Franciaországban	12·60
Szerbiában	10·80
Portugáliában	9·29
Németalföldön	9·16
Norvégiában	8·20
Németországban	6·22
Ausztria-Magyarországban	4·61
Olaszországban	3·—

Az állam részesedése a bank nyereségében a bank alapítójához arányitva volt:

	Százalékban
Belgiumban	12·30
Németalföldön	9·42

	Százalékban
Németországban	8·72
Romániában	8·08
Spanyolországban	5·96
Franciaországban	3·92
Portugáliában	3·86
Norvégországban	2·70
Olaszországban	1·96
Ausztria-Magyarországban	1·42
Szerbiában	1·22
Görögországban	0·70

Az angol bankról nem állnak oly adatok rendelkezésre, melyek összehasonlításra szolgálhatnának.

(—vits.)

A kézműipar.

Prof. Dr. H. Scherrer. *Das Handwerk sonst und jetzt.* Berlin, 1907 72 l.

A mesterségért melegen érző hanggal, de egyuttal azzal a tudattal írott munka fekszik előttünk, hogy a régi czéh »boldog« viszonyait többé visszaidézni, vagy újra megteremteni nem lehet. Szerzőnk a régi czéheket a német törvény által fölélesztett ipartestülettel (Innung) hasonlítja össze. Kifejti, hogy a czéhek azon hatalmát, melylyel a munkásviszonyt, a kelendőség feltételeit és a termelést rendezte s így a mesteremberek jólétét épügy, mint a fogyasztóközönség érdekeit biztosította, a közigazdaság mai fejlődésében visszaállítani nem lehet. Talán, ha annak idejében a midőn a gyárak keletkeztek a törvényhozás a mesterségeket jobban támogatja, és gondoskodott volna a tőke behatásának kellő módon való működéséről, a czéhek is átmódosultak volna oly intézményekké, melyek a mesterségeket jobban megvédték volna a tulságos versenyzés ellen. De miután 40–50 éven át a kézműves mesterember teljesen ki volt téve a szabadverseny hatásainak, a törvényhozás már nagyon keveset tehetett és még legjobb volt, hogy Németország az ipartestületek megteremtésével a mesteremberek erkölcsi összetartandóságára fektetett súlyt és nem tévelygett arra a térre, a hol az osztrák törvényhozás keresett gyógyulást: a képesítés kérdésének életbe léptetésével.

Szerzőnk a mesterembernek azt a tanácsot adja, tartson erősen az ipartestülethez; főképp törekedjék szövetségi összetartás és önsegély útján sorsán javítani. Igyekezzen tudomást szerezni minden újabb munkagépről és szerszámról, a mely mestersége terén jelentkezik. Mert a mesternek mesterségében megállania nem szabad! A városok és a kormány sokat tehetnek a mesteremberek jólétének emelésén, főképp a fiatal iparosok oktatása, a továbbfejlesztő tanfolyamok tartása, munkagépek aján-

dékozása és beszerzése által, valamint a kézművesek egyesületeinek, kamaráinak és más társas alakulásainak kellő figyelemmel kísérése által. A mesterségek jövője a képzésben és a technika ujtásának elsajátításában áll; ha a mesteremberek így fogják fel helyzetüket, fennállhatnak a gyáarak mellett is.

(- vits.)

Munkás szakszervezetek.

Das neue Knébelgesetz gegen die Gewerkschaften. Verhandlungen des deutschen Reichstags über den Entwurf eines Gesetzes betreffend die gewerblichen Berufsvereine. Mit einer Einleitung und den Anlagen des Gesetzentwurfes. Berlin, 1907, 227 lap.

Németországban a számos szakszervezet és munkásegylet egyelőre nem működik mint jogi személy s így mindazokat a magánjogi cselekményeket (vagyonszerzés, pörbeállítás stb.) melyekhez személyi minősítés szükséges, rendszerint a szervezet elnöke saját felelősségére teszi meg. Ez az állapot a szervezetek működését bizonyos tekintetben bénítja s ez okból ismételtén felhangzott az a kívánság, hogy a szakszervezetek jogi helyzete törvény útján rendeztessék. A német kormány e kívánságnak meg akart felelni, a midőn 1906 november 12-én a birodalmi gyűlés elé a »bejegyzett szakegyesületek«-ről törvényjavaslatot adott be, a melynek indokolásában felsorolta a Belgium-, Franciaország-, Nagybritannia-, Olaszország-, Németalföld-, Ausztriában és Magyarországon érvényes intézkedéseket. A javaslat erős támaszra talált a birodalmi gyűlésén és az ez alkalommal elhangzott felszólalásokat adja egész terjedelemben az előttünk fekvő füzet. A közleményt a socialdemokratapárt adta ki és jellemző, hogy ez a 227 oldalra terjedő közlemény 75 fillér árban kerül a piacra.

A felszólalások legnagyobb része abban találta alaphangját, hogy a törvény a jogi személyiség előnyét oly feltételekhez köti, melyek a szervezetek szabad működését bénítják és túlságos hatósági beavatkozást adnak. A kormány ép ez okból visszavonta a javaslatot s ez nem lett törvénytényé.

A felette érdekes beszédekből egy pár szemelvényt kívánunk közölni. Giesbert így szól a többek közt: »ha mi munkások szervezet és szervezet, vagy szervezet és nagyobb vállalkozó közt collectivszerződést kötünk: akkor becsületbeli kötelességünk azt lelkiismeretesen megtartani, annak megszegését szakszervezet soha sem helyeselte.« Traeger a szabadelvű néppárt tagja szerint »a szakszervezetek nem a törvény ellenére, hanem a törvény mellett nagy virágzásra és áldásdús tevékenységre fejlődtek. Félreismerné a szakszervezetek szándékait, a ki azt hinné, hogy harci szervezetek, vagyis hogy a harcz minden áron a céljuk. Nem csak úgy cselekszenek, mint minden kormány: előkészülnek a harczra, a végett, hogy a békét biztosítsák.« Dr. Mugdan, a szabadelvű néppárt tagja, a sztrájkjogról szólván, mondja:

»a sztrájk kétségkívül jogos eszköz. Már Gneist 1872-ben azt hirdette: a sztrájk lehetőségét nem lehet megszüntetni, a nélkül hogy a munkásokkal szemben a legnagyobb igazságtalanságot el ne kövessük. Ha valaki a sztrájkjog mellett szól, azért még nem kell őt a munkaadókkal szemben animozitással vádolni.«

A törvényjavaslat nem akart a mezőgazdasági munkások ügyeibe avatkozni és megokolásában a mezőgazdasági munkások egyesülési és sztrájkjogosultságát kétségbe vonja. Ez ellen a felszólalók erősen kikeltek. Így Legien a socialdemokrata-párt főszónoka így szól: »Miért nem hivatkozik a kormány a mezőgazdasági munkásoknál a külföldi törvényhozásra? Tudomásom szerint a német államokon kívül nincsen ország, a melyben a mezőgazdasági munkások egyesülési joga tiltva volna. De nálunk az egységes szabad Németországban egy hatalmas munkásosztálytól megtagadják a coalitiojogot, hogy továbbra is a műveltség legalsó fokán tartsák. Angolországban meg van az egyesülési jog. A belga törvény határozottan megadja a mezőgazdasági munkásoknak a szabad egyesülési jogot . . . De halljuk Giolitti olasz miniszerelnököt, hogyan szól ő a mezei munkások egyesülési jogáról. Két évvel ezelőtt az olasz képviselőházban szemrehányásokkal illették azért a politikájáért, melyet akkor, mikor miniszerelnök volt, a számos mezőgazdasági sztrájkkal szemben követett. Erre Giolitti így válaszol: a mezei munkások sztrájkjai az országnak évi 45 millió lira több jövedelmet szereztek. Ezek a sztrájkok nem ártottak az ország mezőgazdaságának, hanem ezen sztrájkok következtében a munkabérek feljavítása által a latifundium birtokosai kényszerítve lettek arra, hogy a mezőgazdasági üzemekben javításokat eszközöljenek, intenzívebb gazdálkodást folytassanak és ekkép az olasz mezőgazdaság lényegében haladt.« Posadowszky miniszer a kormány álláspontját védve utal arra, hogy 1866. évben Itzenplitz porosz miniszer tényleg törvényben meg akarta adni a mezei munkásoknak a coalitiojogot. Azonban törvényeket nem lehet elvont elméletek szerint csinálni; törvényeket a dolgok tényleges helyzete szerint kell hozni, 1866-ban egészen mások voltak a viszonyok. Akkor még nem létezett az a részben mesterségesen megteremtett hasadék és ür munkás és munkaadó közt; akkor még végtelenül békés viszonyok közt éltünk és maga a mezőgazdaság is egészen más helyzetben volt . . . A mezőgazdaságban a termények áránál sokkal fontosabb kérdéssé vált a munkáskérdés! . . . Minden gyáros bizonyos körülmények közt, ha gyárában sztrájkolnak, kénytelen gyáráat szüneteltetni; de egyetlen egy tulajdon sincs oly kevésbé védve, mint a mezőgazdasági; a gazda termése az isten szabad ege alatt fekszik, számos esélynek van kitéve; ha már most munkások, kik egész évre vannak szerződötve, a gazda házaiban laknak, illetőséget élveznek oly időszakban, a midőn néha órától függ, hogy egy év munkájának eredményét megmentsék és biztosítsák: a munkát egyszerűen otthagyják! azt kérdezem, ha ez lehetséges, melyik gazdának volna még egyáltalában bátorsága ahhoz, hogy továbbra is gazdálkodjék?! . . . Pachsiecke a szabadelvűek egye-

süléséből erre csak azt válaszolta, hogy a mezőgazdasági munkásoknak meg kell adni a coalitiojogot; mert e jog megtagadásával ugy sem lehet megakadályozni a sztrájkolást. A mezőgazdasági munkások sztrájkolnak most is, nem kell ahhoz coalitiojog!« De különben olyan károk, milyeneket a sztrájk a mezőgazdákknak okoznak, előfordulnak gyárakban is; a közgazdasági bajok mindenütt jelentékenyek.

A kormány a törvényjavaslatban és megokolásában az egyesülést és sztrájkjogot a vasuti alkalmazottakra, a hajós személyzetre és a vasutak gyáraiban alkalmazottakra kiterjeszhetőnek nem tartja. Ezt a felfogást a felszólalók egy része szintén erősen megtámadta. Legien socialdemokrata mondja, ha a vasuti alkalmazottaink ellenében alkalmazott rossz bánásmód mértéke megtelik ép úgy túl fog az ömleni, a mint megtörtént az a bányamunkásoknál, tekintet nélkül a fennálló törvényekre és büntető határozatokra, tekintet nélkül arra, elismerik-e szervezetüket vagy sem. Azzal a mi a törvényben áll a vasutasok sztrájkja nem lesz meggátolva.« Giesbert, (a centrum pártjából) utal a bajor vasuti igazgatóság magatartására; ott nemcsak munkásbizottságok vannak szervezve, még pedig meglehetősen nagy hatáskörrel, hanem megengedi, hogy összejöveteleket is tartsanak magasabbrangú vasuti hivatalnokok jelenlétében. Itt azután a munkások mint a parlamentben tárgyalják kívánásaikat és a dolog oly jól vált be, hogy a munkások lemondanak a sztrájk jogáról.« Posadowszky minister a kormány álláspontjának védelmére idézte Rouvier francia miniszerelnöknek 1905 november 7-én mondott következő szavait: köztársasági módon kormányzott államban a kormány valamennyi alkalmazottjainak és tisztviselőinek a munkamegszüntetés jogát adni annyit tenne, mint az anarchiát megteremteni. Egyetlen kormány sem adhatja meg a tanítóknak vagy a postatisztviselőknek a szervezkedés jogát, hacsak öngyilkosságot nem követ el.« Ezzel szemben Mugdan képviselő azt hangoztatta, hogy ha a pékek vagy a molnárok sztrájkolnak sokkal nagyobb a közveszély, mert liszt- és kenyérszükség fenyeget.«

(—vits.)

Kereskedelmi főiskolák.

Pr. Dr. Max. Apt. *Zur Handels hochschulbewegung in Deutschland.* Berlin, 1907, 40 l.

Felhivásra Stockholmban tartott felolvasást a szerző és ezt tartalmazza a szóban álló füzet. Németországban a kereskedelmi iskolák szervezetük és tananyagukra nézve a lehető legkülönbözőbb alakulatokat mutatják; miután a közoktatási kormány kevesett törődött velük s így az egyes helyek igényei szerint fejlődtek. Németországban vannak továbbképző (megfelel a nálunk honos tanonciskoláknak) kereskedelmi iskolák és keres-

kedelmi főiskolák. A kereskedelmi iskolák ismét kétfélék, a szerint a mint növendékeiktől megkövetelik, az egyéves önkéntességhez való képzettséget s ezek a felsőbb iskolák, vagy e nélkül veszik fel a növendékeket és kiképeztetésük által megadják az említett képzettséget. A kereskedelmi iskolák száma Németországban nem nagy, összesen van 13 alsó (nálunk Magyarországon közel 40) és pedig 6 osztályú iskola Köln, Berlin, München és Nürnberg városaiban, 4 osztályúak Erfurt és Stuttgartban, 3 osztályúak Lipcse, Drezda, Chemnitz, Gera, Osnabrück és Bautzenban. Magasabb kereskedelmi iskola van majnai Frankfurt, Aachen, München és Mainzban; ezek 3 osztályúak. A kereskedelmi kiképeztetés legmagasabb fokára szolgálnak a főiskolák. Szerzőnk szerint »a kereskedelmi főiskolák csak azokban az országokban birnak létjogosultsággal, a hol a kis-, közép- és nagykereskedelmi üzletek szerint lényegesen szétválik a kereskedők kara és ez a szétválás akkor fog beállni, ha egy ország a túlnyomóan agrárfejlődésből a világgazdaság hálózatába fonódik«. A főiskolák felállítása ellen több oldalról történnek felszólalások; az a nézet, hogy a legmagasabb kiképzés az általános képzésre és nem a szakkiképzésre törekszik, mely leginkább az egyetemek részéről szokott felhozatni, már elavult és a mezőgazdasági és technikai főiskolák felállítása és működése folytán már a gyakorlatban is háttérbe szorítottatott. Egy további nézet az, hogy a kereskedőnél a földolog a gyakorlat és hogy az elmélet inkább gátolja a kereskedőt; főkép a hamburgi kereskedelmi kamara vallja ezt a nézetet, holott a német kereskedelmi kamarák legnagyobb része ezzel szemben az elméleti képzésre igen is nagy súlyt fektet. A kereskedelmi főiskola ép ezért Németországban tényleg érvényre jutott is. 1898 április 25-én Lipcsében, 1898 október 1-én Aachenben, 1901 május 1-én Kölnben, 1901 október 2-án Frankfurtban és 1906 október 27-én Berlinben nyílt meg egy-egy kereskedelmi főiskola. Az állam nem gátolta ezen intézetek keletkezését, de kivéve a lipcseinél pénzzel részt nem vett létesítésükben. A főiskolák szervezetükre nézve különbözőek. A lipcsei az egyetemre, az aacheni a technikai főiskolára támaszkodik és hallgatói számára csak a szoros kereskedelmi tantárgyakban ad külön épületben előadásokat, míg a többi előadásokat az egyetemen, illetőleg a technikán hallgatják. Szerzőnk a kereskedelmi főiskolák ilyenét szervezését nem tartja kielégítőnek. Nézete szerint a főiskolának célja nemcsak az, hogy a hallgatóságot oktassa, hanem hogy a tanároknak is módot nyújtson a kereskedelmi ismeretágak mélyebb művelésére és ezt az utóbbi célzt csak akkor lehet elérni, ha a főiskola önállóan és függetlenül más főiskoláktól működik és áll fenn. Sok főiskola azonban ne legyen és szerzőnk azt hiszi, hogy Németországban már is elérték azt a számot, a mely teljesen kielégíti a kívánalmat és hogy már több főiskola ott nem kell.

Magyar Compass.

Galántai Nagy Sándor »Magyar Compass«-a az idén korán megjelent első kötetével, szólván az 1907/8-as esztendőre. A gondosan gyűjtött, világos áttekintésben közrebocsátott anyag majdnem 1400 oldalra duzzadt meg, jóllehet ez a (pénzüntézet) rész a budapesti szövetkezetek bemutatásával végződik s a vidéki szövetkezeteket kénytelen volt a jövő kötetre hagyni. Így 1933 pénzüntézet és 162 budapesti hitelszövetkezet adatait kapjuk. A Compass régi, nélkülözhetetlen segítőtársa minden pénzüntézet embernek. Az idén azonban, a midőn a pénzpiacz nehéz helyzete a közönség összes szerző elemeire oly közvetlen hatást gyakorolt és gyakorol ma is: ezt a gazdag anyaggyűjteményt szélesebb rétegeknek kell tanulmányozásra kutforrásul ajánlanunk.

(m. zs.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Társaságunk helyiségei a volt tőzsdeépület (Mária-Valéria-utca 12. szám) átalakításai folytán november hó elsején fognak megnyilni. ugyanezen épületben, melyet a pesti Lloyd társulat teljesen újra építtetett, modernné és kényelmessé tett. November elsejéig Társaságunk irdodáját az országház főrendiházi részében tartja.

Választmányunk folyó hó 26-án, szombaton 1/26 órakor gyűl össze első ülésére a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének helyiségében (V. Zrínyi-utca 1. Gresham-palota I. emelet). Az ülés tárgya: a munkaprogram megállapítása.

A választmányi ülést *este 6 órakor felolvasó ülés* követi, melyen *dr. Fellner Frigyes* tart előadást „*Magyarország fizetési mérlegéről*“. Ez aktualis előadás iránt máris igen nagy az érdeklődés tagjaink között.

Magyar királyi államvasutak nyári menetrendje.

A vonatok indulása Budapestről.

Érvényes 1907. évi május hó 1-től.

A vonatok érkezése Budapestre.

A keleti pályaudvarról				A nyugoti pályaudvarról				A keleti pályaudvarra				A nyugoti pályaudvarra			
vonat-szám	óra	perc	vonat-néme	vonat-szám	óra	perc	vonat-néme	vonat-szám	óra	perc	vonat-néme	vonat-szám	óra	perc	vonat-néme
316	6:05	sz. v.	Hatvan	102	1:00	k. e. p.	Wien, Páris, Ostende, L. német	645	5:00	t. sz. sz.	Máriaradna, Arad, Nagyvárad, Debreczen	701	12:50	k. e. p.	Konstantinápoly, Bukarest
1502	6:15	gy. v.	Nagy-Kanizsa, Triest	146	5:45	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	327	5:20	v. v.	Berlin, Ruttka	141	4:15	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
802	7:00	gy. v.	Kassa, Csorba	712	5:50	sz. v.	Szeged, Szolnok	1707	5:45	sz. v.	Stanislaw, M.-Sziget	143	5:35	sz. v.	Dunakeszi-Alag
908	7:15	sz. v.	Újvidék, Zimony	122	6:00	sz. v.	Ersekújvár	909	5:50	sz. v.	Belgrád, Bosna-Brod	721	5:40	sz. v.	Czegléd
604	7:25	gy. v.	Belgrád, Brod	150	6:15	sz. v.	Gödöllő	807	6:10	sz. v.	Brassó, Arad	6505	6:00	sz. v.	Lajosmizse
1802	7:30	sz. v.	JGyulafehérv., Nagyszombat, Kolozsv., Tóvis, M.-Sziget	6502	6:40	sz. v.	Lajosmizse, Kecskemét	17	6:15	sz. v.	Bicske, Gyékényes	6701	6:15	sz. v.	Szolnok, Czegléd
402	7:35	sz. v.	Fehring, Graz, Triest	4102	6:45	sz. v.	Esztergom	405	6:35	sz. v.	Lemberg, Kassa, M.-Sziget	145	6:25	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
10	7:40	sz. v.	Wien, Graz, Sopron	148	6:55	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	11	6:40	sz. v.	Wien, Triest	1407	6:35	sz. v.	Páris, Zsolna
806	7:45	sz. v.	Kassa, Lemberg, M.-Sziget	152	8:05	sz. v.	Zsolna, Berlin	1509	6:55	sz. v.	Csorba, Kassa	217	7:05	sz. v.	Berlin, Zsolna
818	7:45	sz. v.	Gödöllő	712	8:30	sz. v.	Dunakeszi-Alag	11	6:50	sz. v.	Gödöllő	709	7:15	sz. v.	Bukarest, Bázias
1002	7:50	gy. v.	JZágráb, Fiume, Torino, Róma, Pécs, Vinkovce	134	8:50	sz. v.	Temesvár, Karánseb, Bázias	913	7:10	sz. v.	Kiskőrös	4107	7:25	sz. v.	Dorog
606	8:00	sz. v.	Arad, Brassó	116	9:20	sz. v.	Nagymaros	507	7:20	sz. v.	Brassó, Kolozsvár	147	7:35	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
1508	8:10	sz. v.	Kassa, Csorba	110	9:05	sz. v.	Piliscsaba	1307	7:25	sz. v.	Graz, Fehring	117	7:40	sz. v.	Páris, Wien
1008	8:20	sz. v.	Zágráb, Fiume, Pécs, Brod	116	9:20	sz. v.	Wien, Berlin	809	7:35	sz. v.	Hatvan	6501	7:50	sz. v.	Kecskemét, Lajosmizse
408	8:35	sz. v.	Munkács, Máramarosziget	154	9:35	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	1911	7:40	sz. v.	Paks, Brod, Eszék	149	7:55	sz. v.	Göd
506	9:00	sz. v.	JKolozsvár, Brassó, Marosziget, Stanislaw	708	9:40	gy. v.	Rákospalota-Ujpest	501	7:50	sz. v.	Bukarest, Brassó	131	8:10	sz. v.	Nagymaros
806	9:20	sz. v.	Ruttka, Berlin	6508	11:15	sz. v.	Lajosmizse, Kecskemét	1005	8:05	sz. v.	Fiume, Zágráb, Bród, Pécs	718	8:20	sz. v.	Kiskunfélegyháza
9	9:30	gy. v.	Wien, Graz, Sopron	186	11:35	sz. v.	Rákospalota-Ujpest	1509	8:15	sz. v.	Csorba, Kassa	4101	8:35	sz. v.	Esztergom
944	11:15	sz. v.	Kiskőrös	8704a	11:55	sz. v.	Czegléd	501	8:30	sz. v.	Hatvan	123	8:45	sz. v.	Páris, Wien
								511	8:45	sz. v.	Torino, Róma, Fiume, Zágr.	705	9:15	sz. v.	Dunakeszi-Alag
								1003	9:05	sz. v.	Győr, Székesfehérvár	1403	9:25	sz. v.	Szeged
								307	9:15	sz. v.	Berlin, Ruttka	153	10:20	sz. v.	Rákospalota-Ujpest
								911	10:15	sz. v.	Sopron, Győr	715	10:40	sz. v.	Szeged
								27	10:35	sz. v.	Szabadka	119	10:50	sz. v.	Ersekújvár

Budapest ny. p. u. — Párkány-Nána és vissza.																			
Állomások	Szv. 146	Szv. 122	Szv. 150	Szv. 148	Szv. 140	Szv. 152	Szv. 134	Szv. 116	Szv. 156	Szv. 136	Szv. 156	Szv. 133	Szv. 158	Szv. 128	Szv. 160	Szv. 120	Szv. 170	Szv. 162	Szv. 130
Budapest ny. p. u. ... ind.	5 45	6 00	6 15	6 55	7 20	8 05	8 50	9 20	9 35	11 25	11 35	12 15	12 20	1 10	2 20	2 30	3 20	4 10	4 20
Palota-Ujpest ... ind.	6 01	6 12	6 33	7 11	7 36	8 22	9 03	9 33	9 58	11 40	11 52	12 31	12 41	1 25	2 38	2 43	3 38	4 28	4 38
Vác ... ind.	6 52	7 05	7 25	8 03	8 28	9 14	10 12	10 42	11 19	13 00	13 10	13 49	13 59	2 50	3 03	3 38	4 28	5 18	5 28
Nagymaros ... ind.	7 25	7 38	7 58	8 36	8 61	9 47	10 30	11 03	11 40	13 21	13 31	14 10	14 20	3 18	4 10	4 45	5 35	6 25	6 35
Párkány-Nána ... ind.	8 06	8 19	8 39	9 17	9 42	10 28	11 11	11 44	12 21	14 02	14 12	14 51	15 01	3 54	4 50	5 25	6 15	7 05	7 15

Megjegyzések: * A 117. és 118. sz. személyvonatoknál az egy útra szóló szomszédos forgalmú menetjegyek érvénytelenek.
† Május hó 19-től bezárólag szeptember 29-ig vasár- és ünnepnapokon közlekedik.
‡ Május hó 19-től bezárólag szeptember hó 15-ig vasár- és ünnepnapokon közlekedik.
§ Június hó 1-től kezdve Vác és Nagymaros között is közlekedik.
¶ Június hó 1-től kezdve közlekedik.

A magyar egyenes adók reformjának ismertetése. ¹⁾

Teljesen tudatában vagyok annak, hogy képességemet mennyire meghaladó feladat jutott részemül most, a midőn a Közgazdasági Társaság ismételt és igen megtisztelő felszólítása folytán egyenes adóink reformjának, e tiszteletet érdemlő nagy alkotásnak rendszeres ismertetésére vállalkozom.

Egy egész adórendszert átfogó reform szükségképpen mélyreható átalakulást idéz elő állami, közgazdasági és társadalmi életünk minden rétegében, teljes összességében. Megszilárdítja vagy elgyöngíti az államot, a szerint, a mint képessé teszi egyre fokozódóbb feladatainak teljesítésére, avagy elvonja tőle az anyagi erőket; pártokat teremt és átalakít; megmozgatja az ingatlanokat: a földet és az épületeket, megváltoztatja ezek tőke- és forgalmi értékét és ezzel növeli vagy csökkenti a magán- és a közvagyonot; a tőkék elhelyezését átalakítja; kihat az üzletek és vállalatok, nemkülönben az összes foglalkozások jövedelmezőségére; befolyásolja a gazdasági élet minden vonatkozását, a hitelviszonyokat; tőkét édesget az országba vagy elűz innét; fejleszti az ipart, avagy megakasztja haladásában; döntőleg hat a termelési költségekre és a termékek árára, mindezekkel pedig a megélhetésre és a drágaság enyhítésére vagy növelésére; megteremti egyesek és egész társadalmi osztályok boldogulásának és életérdekeinek feltételeit, avagy lerombolja ezeket; megállítja az Amerikába induló hajókat, vagy pedig a Cunard Line ügynökévé szegődik; felidézi a teherkönnyítés törekvését és harcát az egyesekben úgy, mint az érdekcsoportokban és a különböző néprétegekben. Ez a bellum omnium contra omnes. Így lesz az adóreform ezernyi látható és még több láthatatlan tényező és ok együtthatásának vagy tusájának eredménye. Így esik az gazdálkodó személyiségként, tehát fejenként különböző megítélés alá.

... És e forгатag közepett nekem teljesen pártatlan; tárgyilagos, minden érdektől és befolyástól ment ismertetőnek kellennem. Kötelességemmé teszi ezt ez az előkelő hely, a Közgazdasági Társaság előadói széke, mely mindig felette állott pártok és osztályérdekek szolgálatának.

---

¹⁾ Felolvasva szerző a M. Közgazdaság Társaságnak f. évi november 16-án tartott ülésén.

Feladatomban azonban nem a szigorú tárgyilagosság megővése a nehezebb része, hanem az, hogy az egész reformot ismertetve, bírálólag se mellette, se ellene semmi irányban se nyilatkozzam. Ezt a magatartást egyrészt hivatali állásom szabja elém, másrészt pedig az a véletlen körülmény parancsolja, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök korszakos conceptiójának megvalósításához, a magyar egyenes adórendszer új palotájának fölépítéséhez én is hordtam téglát és homokot.

Az egyenes adók ujjaalkotásának ismertetésénél tehát az én feladatom nem lehet más, mint az, hogy a reform által teremtett idegen tájakon a becsületes vezető, a megbízható Baedeker szerepét igyekezzem betölteni.

Az adófejlődés távlata.

Helyezzük a magyar adóreformot az általános adófejlődés perspectivájába és vizsgáljuk képét az adótörténet távlatában.

Spencer Herbert az adókat az ajándékokból származtatja.¹⁾ »A kiengesztelő ajándékokból, melyek kezdetben önkéntesek és kivételesek, de a melyek a politikai hatalom megerősödésével kevésbé önkéntesek és általánosabbak lesznek, végül általános és kényszerű járulékok fejlődnek ki... Az önként adott ajándékok elvárt s végül megkövetelt ajándékokba mentek át, az önkéntes segítség pedig kikényszerített szolgálattá változott... Az önkéntesből a kényszer-összműködésbe való átmenet, szükségkép az igényelt cikkek és munka mennyiségének kiszabása által kísérve, végül könnyen azoknak pénzfizetés útján való helyettesítésére vezet: az adókra.« Ehhez hozzákapcsolva Közép-Európa egyenes adóinak fejlődési irányát, Wagner Adolffal és Hegedüs Loránttal²⁾ arra az eredményre jutunk, hogy az adók fejlődése az egyes államokban továbbra is az általános megszabottság törvényének van alávetve. A fejlődés első fokán minden népnél fejadó-jellegű adókkal találkozunk, melyek a közgazdaság haladásával lépésttartva, a második korszakban egyszerű tárgyi adókká alakulnak át; majd a munkamegosztás és az ipar megjelenése a foglalkozásokat és az azokhoz fűződő adótárgyakat mindjobban megkülönbözteti és létet ad a harmadik korszakban a teljesen kifejlett hozadéki adórendszernek, mely azután a fejlődés negyedik korszakában fokozatosan tért enged a jövedelemadó elvei érvényesülésének; míg végül a személyes jövedelemadó és a kiegészítő vagyonadó összetett rendszerében éri el a fejlődés világtörténeti folyamatának mai csúcspontját.³⁾

Alkalmazzuk ezt a mértéket a magyar adórendszerre.

Nem szorul bizonyításra, hogy az adófejlődés harmadik korszakában veszteglő hozadéki adórendszerünk úgy a maga egészében, mint egyes tagozataiban, a huszadik század követel-

¹⁾ Spencer Herbert, synthetikus filozofiájának kivonata, 488. és 541. oldal.

²⁾ Hegedüs Loránt: Adórendszerünk betegségei. 1906.

³⁾ Exner: Egyenes adóink ujjaalkotása. Budapesti Szemle. 1907. áprilisi füzet.

ményeit tekintve, mily kiáltó igazságtalanságokat rejt magában; ezek közismeretű tények. Ennélfogva csak annyiban kívánok ezekre az általános bajokra a lehető legrövidebben rámutatni, a mennyiben ez, az általános adófejlődés perspectivája szempontjából, a tervezett reform teljes megértése és tárgyilagos méltatása érdekében elengedhetetlenül szükséges.

Vessünk egy futó pillantást egyenes adóink sorozatára. A földadó-kataszternek az osztályozásban jelentkező óriási tévedései és részben elavultsága, a művelési ágban beállott változásnak a földadó megállapításánál való figyelmen kívül hagyása, — az a nagy teherkülönbözet, mely a házadó két alakját: a házosztályadót a házbéradótól nem ritkán 700%-kal is elválasztja, — a családtagok megadóztatásának, továbbá az I. és a II. osztályú kereseti adónak fejadójellege, — a III. osztályú kereseti adónak, valamint a tőkekamat- és járadékadónak az adóerkölcsöket megrontó, lehetetlenül magas adókulcsa, — a részvénytársaságok és a szövetkezetek adójának, nemkülönben a bányaadónak a végrehajtás során észlelt számtalan hiányossága, — végül az általános jövedelmi pótdadónak az alapkivetések helytelenségeit tetéző igazságtalanságai: mind oly okok, melyek egyenes adórendszerünk gyökeres átreformálását parancsolólag követelik. Ha hozzávesszük ezekhez még hozadéki adórendszerünknek azt az eredendő bűnét, hogy az adózónak több forrásból fakadó együttes jövedelmével nem számol, s míg bizonyos jövedelmeket többször és többszörösen is adó alá von, addig egyes jövedelmi részeket teljesen adózatlanul hagy, úgy világosan látjuk, hogy a magyar adórendszer a fejlődés harmadik korszakában visszamaradt. Ennélfogva az adóalapok kinyomozásában és feltárásában, valamint az adókulcsok nagyságában és a különböző hozadékoknak egymáshoz viszonyítva aránytalan megterhelésében észlelt igazságtalanságoknak hozadéki adórendszerünk gyökeres újjáalkotásával való megszüntetése: csak félmunka lenne, mert ezeken kívül szükséges megjavított hozadéki adóinknak a személyes jövedelemadóval való betetőzése és ezzel adórendszerünknek az adófejlődés negyedik korszakába, a személyes adózás területére való átvezetése is.

Az általános megszabottság törvénye, hogy midőn egyenes adóinkat reformáljuk, akarva sem zárkozhatunk el azok elől a nagy haladások elől, melyeket az újabb adóelmélet éppen a jövedelem megadóztatásának követelésével felmutat, és kétségkívül le kell vonnunk a tanulságokat, mint egyenesen a korszellem követelményét, a személyes jövedelemadónak és az ezzel szerencsés frigyre lépő modern vagyonadónak újabban a művelt államokban tett hódító utjából.

A természettudományi világnézet e perspectivájába állítva a tervezett adóreformot, tekintsük meg azt közelebbről.

A reform alapelvei.

Ha gondosan áttanulmányozzuk Wekerle Sándor adóreformját, tisztán láthatóvá válik az a két oszlop, melyeken a nagy mű nyugszik. A kettős alap gondolat egyike elvi tartalommal bír és

a reform valódi célját fejezi ki, másika pedig gyakorlati jelentőségű és a keresztülvitelre vonatkozik.

A reform célja: arányos adóztatás elérése, oly adórendszer létesítésével, melyben minden adózó szolgáltatási képessége arányában, úgy járuljon az állami kiadások fedezéséhez, hogy az adó fizetése által mindenki a lehetőségig egyenlő áldozatot hozzon. A gyöngébbek védelme, az áldozat-elmélet életrehívása az a feladat, melynek megoldását az adórendszer fejlődésének filozóphiája korunkban világszerte megköveteli és a változatlan természeti törvények erejével államról-államra megvalósítja. Az igazságosság kiegyenlítő munkája kelti fel az adózók tömegében a megnyugvás érzetét, melynek elérése: az államnak is érdeke. A nagy adó súlyos próbára teszi ugyan a polgári kötelesség-érzetet, de egymagában nem szítja annyira az adórendszer berendezésével szemben az igazolt elégtelenséget, mint az aránytalanul elosztott adóteher.¹⁾ A reform arányosságot akar teremteni, célja tehát megfelel a korszellem követelményének. Ebben domborodik ki socialpolitikai jelentősége is, a mennyiben ez uton is meg akarja előzni azokat a nagy társadalmi veszedelmeket és betegségeket, a melyek — mint azt több államban látjuk — az államnak életerejét támadják meg.

Az adóreform gyakorlati jelentőségű, másik alapgondolata a pénzügyi eredményre vonatkozik. E szerint a reform úgy valószínűsíthető meg, hogy az egyenes adókból jelenleg származó bevétel — állambevételeink közt az egyenes adókat elszigetelten tekintve — a lehetőségig biztosítsa, sem többet, sem kevesebbet. Az összes adózók együttes terhe tehát a mai maradjon, de igazságosabban elosztva. A többletet visszaadja az állam az adómentes létminimum összegének emelésével, a keveslet ellen biztosítja az államkincstárt az általános kereseti adónak és a jövedelemadónak contingentálása.

A reform e második alapgondolatából nyilvánvaló, hogy egyenes adóink újjáalkotása általános teherkönnyítést éppen úgy nem akar létesíteni, mint általános tehernövekedést sem. A reform csupán teher eltolást jelent: a gyöngébb vállakról az erősebbekre.

A kifejtett kettős alapelv megvalósítására a következő módon törekszik a reform:

először: egyes igazságtalan adóink teljes eltörlésével, illetve egyes adórészek eltávolításával;

másodszor: életképes hozadéki adóink megtartásával és megjavításával; végül

harmadszor: a tudományos elmélet követelményeinek és a gyakorlati élet viszonyainak megfelelő új adónem behozatalával.

Eltörendő adóink.

Eltörli a reform: a családtagok adóját az egész vonalon, ugyszintén a II. osztályú kereseti adót és az általános jövedelmi

¹⁾ Fuisting: Die preussischen direkten Steuern. IV. köt. 8. oldal.

pótadót; továbbá névleg teljesen, érdemileg részben: az I. osztályú és a IV. osztályú kereseti adót; végül csak névleg: a bányaadót. Vegyük ezeket szemügyre egyenkint.

A családtagok adója.

A családtagok adóját a reform kiküszöböli a kereseti adónak mind a négy osztályánál és ezzel eltávolítja a magyar adórendszerből. Aránytalanul kiszabott fejadó ez, melynek csak tisztán pénzügyi szempontok adtak létet. A családtagok adója az adóztatás legkezdetlegesebb formáira emlékeztet; onnan merít, a hol nincs adóforrás. Hiszen a családtagok eltartásának kényszerűsége nem adózóképességnek a jele. Ha némely családtag keres is annyit, mint a mennyibe fenntartása kerül, még ezzel nem fokozza a családfő adózóképességét, mert szabad jövedelmet nem enged át a családfőnek. Ha pedig a családtag maga is külön keresetet űz, megszűnik az adóztatás szempontjából családtagnak lenni és egy külön adónem alanyává válik. A gyermekek fölnevelése az ember küldetésével járó nemes kötelesség ugyan, de egyúttal az államnak hozott anyagi áldozat is. Már pedig mai adórendszerünkben a nőtlen ember és a gyermektelen házaspár előnyben részesül a sok gyermekkel megáldott családapával szemben.

A családtagok adójának egyenesen az állami érdekebe ütköző ily kihatásai mellett még nagy hibája az is, hogy nincs a családfő szolgáltatási képességére kellő tekintettel, mert határai szűkek. Míg a legszegényebb adózó családtagjai 1 korona 20 fillérrel, mint minimummal rovatnak meg fejenként, addig a leggazdagabb adóköteles családtagjai maximumként csak 4 korona adóval terhelhetők.

Nem szenved kétséget, hogy megreformált egyenes adóink conceptiójában a családtagok megadóztatását, a mult idők e maradványát, fenntartani nem szabad; ellene szól annak az adóreform kitűzött célja: az arányos adóztatás elve, ellene az a törekvés, mely a szegényebb néposztályok egyenes adóterheniek igazságos könnyítésére irányul.

A II. osztályú kereseti adó.

A családtagok adóján kívül a II. osztályú kereseti adónak teljes eltörlését is javaslatba hozza Wekerle Sándor, mert miként a családtagok adójának, úgy a II. osztályú kereseti adónak sincs jogosultsága. Tagolatlan fejadó ez is, a legnagyobb aránytalanságokkal, a kisbirtokosokra és a kistőkésekre nehezedő fordított progressióval. A II. osztályú kereseti adó alá tartoznak ugyanis: *a)* a föld- és házbirtokosok s a házközösségek fejei; *b)* azok, a kik tőkekamat- és járadékadóval vannak megróva; az adó tételei pedig: 4, 6 és 8 korona. Mindebből azután az az igazságtalanság áll elő, hogy 2 fillér földadó már a legkisebb 4 korona II. osztályú kereseti adó fizetését vonja maga után, míg ellenben a legnagyobb birtokosra sem róható ki 8 koronánál több. Az adóstatisztika adatai szerint (I. kötet, 374. lap) földbirtokosaink

zöme — a földadó alanyainak 88 százaléka — csak 100 koronáig terjedő kataszteri tiszta jövedelemmel bír, s e törpebirtokok szegénysorsú tulajdonosai mindannyian egyenként 4 korona II. osztályú kereseti adóval vannak megróva, de az az 52 nagybirtokos, kiknek latifundiumai egyenként 200.000 koronát meghaladó kataszteri tiszta jövedelmet nyújtanak, csak 8–8 korona II. osztályú kereseti adót fizet.

Ez a szembeszökő aránytalanság épp úgy mutatkozik a házbirtoknál is, mint a földbirtoknál. A házak összes száma ugyanis a magyar korona országaiban nem egészen 3,000.000. Ezek kétharmada (1,857.307) egyszobás ház, a házosztályadó 1 korona 60 filléres, a második fokozatban 2 korona s a harmadikban 2 korona 40 filléres tételeivel megróva, mely tételekre egyenként ránehezedik a II. osztályú kereseti adó 4—4 koronával. Az összes háztulajdonosok kétharmadrésze tehát — s ez éppen az egyszobás házakba szoruló szegényebb néposztály — a pótladó jellegével bíró II. osztályú kereseti adóban az alapadónál többszörösen nagyobb terhet kénytelen viselni.

Ezt az aránytalanságot éppen így ki lehet mutatni a tőkekamat- és járadékadót kísérő II. osztályú kereseti adónál is. Itt is a kistőkére elviselhetetlen teherrel nehezedik az adó, míg a nagytőkések csak mikroskóp segítségével láthatják azt meg.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a II. osztályú kereseti adó nemcsak a legaránytalanabb közszolgáltatás, hanem egyszersmind a legveszedelmesebb adónk is. Ez a kis adó, mint a filloxera, behuzódik közgazdasági életünk gyökerébe és ott mérhetetlen pusztítást végez.¹⁾

A családtagok adója 8·5 millió korona, a II. osztályú kereseti adónál a családfők együttes adója 11 millió korona s így a családtagok adójának és a II. osztályú kereseti adónak eltörlése a kivetésben 19·5 millió korona teherkönnyebbitést jelent, túlnyomólag a kisebb ház- és földbirtokosokkal szemben.

A családtagok külön megadóztatására és a II. osztályú kereseti adóra vezethető részben vissza, hogy az adóstatisztika adatai szerint (VI. kötet, 295. lap) egyes vármegyékben oly nagyok az adóhátralékok, s hogy országos átlagban is az évi előírásnak egy negyed része válik adóhátralékká s idővel legnagyobb részben behajthatatlanná, a minthogy az adótörténet is tanúságot tesz arról, hogy az igazságtalan adók rendszerint behajthatatlanok. Ebből következik, hogy a jelzett adókatégoriák eltörlése az adóbefizetés szempontjából távolról sem jelent az államkincstárra nézve közel 20 millió korona veszteséget. Hogy mennyi veszteséget jelent a valóságban, azt ma, midőn egyenes adóink befizetései együttesen és nem adónemenként elkülönítve könyveltetnek, számszerűleg kimutatni nem lehet. Kétségtelen azonban, hogy ezeknek a több millióra rugó adótételeknek kivetése, előírása, nyilvántartása, a behajtás megkísérlése és végül jelentékeny részének behajthatatlansága czímén való törlése, a hivatalos közegeket sok meddő munkával terheli és az államnak nagy költséget okoz.

¹⁾ Pallér István: A legveszedelmesebb adónk. Pénzügyigazgatás.

A családtagok adójának és a II. osztályú kereseti adónak eltörlése tehát, míg egyrésztől éppen ama népréteg terhein könnyít, melyre a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkek adói és jövedékeink fokozott súlylyal nehezdednek, addig másrésztől jelentékeny munkamegtakarítással is jár s így a pénzügyi közgazgatás javítására, különösen pedig ez adónemek kivetésére hivatott községi (városi) közegek teendőinek nevezetes apaszására is kihat.

Az általános jövedelmi pótdadó.

Eltörli a reform az általános jövedelmi pótdadót is. Az az adónem, mely az alapkivetések igazságtalanságait másodszeros és nem kiegyenlítő terhével tetézi, nem tartható fenn az arányosság munkájánál.

A magyar állam hajója már már elmerült a deficit tengereben, midőn mentő eszközül megalkotta a törvényhozás az általános jövedelmi pótdadót. E szerint nem az arányos és igazságos adóztatás létesítésére, hanem egyenesen a megromlott pénzügyi viszonyok javítására, az állam bevételeinek gyors növelésére irányuló törekvés szülte ezt az adót, mely állandóságra jogosult igényt nem is tarthatott.

Nem más ez az adó, mint a föld-, ház-, tőkekamat- és kereseti adónak, meg a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és a bányaművek adójának százalékos fölemelése. Ennek hatásaként az adózó szolgáltatási képességével amúgy sem számoló hozadéki adórendszerünk hibái még érezhetőbbekké váltak, mert ha már valami alapjában rossz, annak súlyosbbitása csak fokozza a bajt s nem egyenliti ki a terheket.

Az általános jövedelmi pótdadó évenként a kivetésben átlag 38 millió korona, a befizetésben pedig (a zárószámadások adatai szerint) 33 millió korona durván elosztott terhet jelent.

A családtagok adójának, a II. osztályú kereseti adónak és az általános jövedelmi pótdadónak a reform után immár a létező adónemek között nem lesz helye. Az adórendszer tagozatai, az egyes adónemek között szintén érvényesül tehát a természetes kiválasztódás, az alkalmasak túlélésének és az alkalmatlanok elpusztulásának feltartóztatatlan törvénye.

Az I. osztályú kereseti adó.

Az I. osztályú kereseti adó a reformban névleg teljesen, lényegileg azonban csak részben szűnik meg. Mint külön, önálló adó nem fog ugyan létezni és az adózóknak foglalkozásuk szerint való kategorizálása, osztályozása is elesik, de az I. osztályú kereseti adónak adóerős alanyai bevonulnak részint az általános kereseti adóba, részint csupán a jövedelemadóba. Az elválasztó határvonalat az szabja meg, hogy a jövedelem szolgálati viszonyból származik-e vagy nem. A szolgálati viszonyból folyó illetmények és ellátások ugyanis csak a jövedelemadóban adóznak, míg minden más haszonhajtó foglalkozás gazdasági eredménye az általános kereseti adóban és az ezt kiegészítő

jövedelemadóban kerül majd adó alá. Minthogy pedig a reform 600 koronás létminimumot úgy az általános kereseti adóban, mint a jövedelemadóban adózatlanul hagy, az I. osztályú kereseti adó alanyai közül ezután csak azok lesznek adókötelesekké, a kiknek évi jövedelme a 600 koronát meghaladja. Feltéve tehát, hogy jövedelmük a létminimumon felül van, az I. osztályú kereseti adó alanyai, megnevezve, így fognak a reformban sorakozni:

a mezőgazdasági cselédek, továbbá a gyárakban, kereskedelmi és iparüzletekben vagy vállalatokban cselédként alkalmazott egyének; a házi cselédek; a gyárakban, kereskedelmi és iparüzletekben alkalmazott segédek és munkások, bármely módon és címen huzzák is illetményeiket, ha darabszámra dolgoznak is (az iparigazolvánnyal ellátott iparosok egyedüli kivételével); a napidíjasok, irnokok és általában az írásbeli, számviteli vagy felügyelői teendőket, valamely üzletben vagy intézetben végző egyének mindannyian kizárólag csak a jövedelemadóba vonulnak;

az önálló kézműiparosok és a házalók pedig az általános kereseti adó és ezzel kapcsolatban a jövedelemadó alanyaivá lesznek.

Megszűnik azonban — és ez lényeges újítás — a munkaadónak, a gazdának az alkalmazottja adójáért való szavatossága az egész vonalon. Az 1875. évi XXIX. törvénynek annyi jogsult panaszra alkalmat szolgáltatott 11. §-a tehát, mely szerint a cselédek, továbbá a gyári, kereskedői és iparossegédek és segédmunkások keresetadóját a munkaadók kötelesek fizetni, jogukban állván a lefizetett adónak az alkalmazottak béréből való levonása, — teljesen hatályát veszti.¹⁾

Az I. osztályú kereseti adó egy évi összege a kivetésben 4 millió korona.

A IV. osztályú kereseti adó.

A IV. osztályú kereseti adót, mint ilyent, eltörli a reform és a szolgálati viszonyból származó illetményeket az ujonnan létesítendő jövedelemadóba viszi át. Ezzel a 600 koronás létminimum adómentességét a mai IV. osztályú kereseti adó alanyaira is kiterjeszti.

Figyelemre méltó körülmény, hogy míg minden más adózóra nézve, azaz a földadónak, a házadónak, a tőkekamat- és járadékadónak, az általános kereseti adónak, végül a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójának alanyaira nézve, a jövedelemadó másodszeri, bár kiegyenlítő teherként fog jelentkezni, addig a köz- és magánalkalmazottaknak a jövedelemadó egyedüli és kizárólagos adójuk lesz. Viszont azonban az új jövedelemadóban létesített jövedelemadó pótlék egyedül a szolgálati járandóságokra fog nehezedni.

¹⁾ A gazdának az adóért való szavatosságát a reformban egyedül a jövedelemadóról szóló javaslat 69. §-a ismeri. E szerint azok, a kik az állam, a kir. kormány igazgatása alatt álló közalapítványok, avagy a törvényhatóságok, községek, részvénytársaságok és szövetkezetek szolgálatában állanak, adójukat havi levonások útján közvetve fizetik az állampénztárba.

A IV. osztályú kereseti adó kivetett évi összege 7·7 millió korona.

A bányaadó.

A reform a bányadó nevét az adótörténetnek adja át, amelyeket pedig két adónem, névszerint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adója és az általános kereseti adó közt osztja meg, a szerint, a mint a bányaművelést részvénytársaság vagy magánvállalkozó folytatja.

A bányaadó egy évi összege kivetésben csak félmillió koronát tesz.

Ezekben elősoroltam azokat az adónemeket, melyeket a reform tényleg vagy csak névleg megszüntet. Ezekkel tehát az új magyar adórendszerben már nem fogunk találkozni.

Lássuk most már azokat a hozadéki adóinkat, a melyeket az újjáalkotott adórendszerben vizionlátunk.

Megjavítva megtartandó adóink.

Az adóreform feltárt kettős alapgondolatának valóra váltása érdekében életképes hozadéki adóinkat megjavított alakjukban fenntartja. Ezek az adónemek: a földadó, a házadó, a tőkekamat- és járadékadó, a keresetadó, valamint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adója. Az adók elnevezésében csupán az a változás áll be, hogy a keresetadó a reform keresztvizében »általános kereseti adó«, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adója pedig »nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adója« hivatalos nevet nyer.

Allapítsuk meg, hogy ez az öt adónem egyenként mily változáson megy keresztül a reformban.

Előrebocsátva megjegyzem, hogy mind az öt adónemnél megszűnik s ezzel végképpen elenyészik az állami törzsadó és a földtehermentesítési járulék elavult megkülönböztetése. Nincs is annak ma már értelme, hogy az egyenes adótörvényeinkben megállapított adónak 70⁰/_c-át állami adó, 30⁰/_c-át pedig földtehermentesítési járulék czímén szedjék. Tudvalevő, hogy a magyar kormány az 1889. évben az 5⁰/_c-os földtehermentesítési kötelevényeket 4⁰/_c-os állampapirokkal cserélte ki s a törlesztési időt az 1959. évig kitolta. Ez az előnyös conversio az adósság tőkeálladékanak némi növelésével, de ezzel szemben az évi kamatterher jelentékeny csökkentésével járt, úgy hogy ma a tőketörlesztés, a kamat és a kezelési költség évi szükséglete együttesen 17 millió korona; a földtehermentesítési járulék czímén beszedett összeg pedig évenként 48 millió korona. Nyilvánvaló ebből, hogy ez a két tétel nem fedi egymást és nincs is köztük okozati összefüggés.

A földtehermentesítési járulék számításának elejtése csak a volt határőrvidék adózóira nézve bir gyakorlati jelentőséggel, a mennyiben ott a földtehermentesítési járuléknak megfelelő százalékokat nem szedik. Ez a kedvezmény a reformban meg-

szünik s ezzel a volt határőrvidéki részeken is érvényesül az egyenlő elbánás elve.

Lássuk ezek után a földadót az ujjaalkotott adórendszerben.

A földadó.

Földadó-kataszterünk mig egyrészt már eredetileg is aránytalanságokat foglalt magában, addig másrészt azért, mert az állandó természetű művelési ágváltozások, továbbá a tiszta jövedelmi fokozatoknál az idők folyamán beállott eltérések, valamint az osztálybasorozásnál s a becslésnél előfordult tévedések megigazítása mindeddig elmaradt s így ezek a föld hozadékára kiható tényezők az adózás terén folytatólag kifejezésre nem juthattak, földadó-kataszterünknek nagy része elavulttá vált. Ezekre az okokra vezethető vissza, hogy a »kataszteri tiszta jövedelem« távolról sem egyezik meg a tényleges jövedelemmel, a földbirtok valódi hozadékával. Ennek a különben is köztudomású állításnak bebizonyíthatása végett mindenekelőtt arra a kérdésre kell megfelelnem, hogy a kataszteri tiszta jövedelemre alkalmazott 25·5⁰/₀-os adókulcs hány százaléka a föld valódi hozadékának, a földbirtokos tényleges jövedelmének?

A házilag kezelt földbirtok valódi hozadékának, különösen adóstatisztikai célokra való kinyomozása, mig egyrésztől csaknem legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, addig másrésztől a kinyomozás bármely módja megtámadható s így kétségbevonhatatlan adatokkal csak a bérbeadott földbirtokoknál lehet előállni, a melyeknél a haszonbérösszegek, azaz a földtulajdonos tényleges jövedelmei, ismeretesek. Az adóstatisztika I. és V. kötetében közzétett adatok azt bizonyítják, hogy a bérbeadott földbirtokok zöménél a bérösszeg átlag két és félszer nagyobb, mint a kataszteri tiszta jövedelem.

A kataszteri tiszta jövedelem egyenlőtlen kimunkálásának és meghaladott voltának következménye az adóstatisztika által feltárt tarthatatlan helyzet, mely szerint a földadónak névleg 25·5⁰/₀-os kulcsa, a bérösszegekhez viszonyítva, a valóságban $\frac{1}{2}$ ⁰/₀ és 100⁰/₀ közt hullámszik, átlagban pedig 10·5⁰/₀. (Egyenesadó-statisztika, V. kötet, 50. lap.)¹⁾ Ez más szavakkal kifejezve azt bizonyítja, hogy van a magyar korona országaiban több oly földtulajdonos, a ki tényleges jövedelmének csak $\frac{1}{2}$ ⁰/₀-át fizeti földadó fejében, de viszont van több olyan is, a kinél csupán a földadó az egész jövedelmet elnyeli.

Ezek a kiáltó aránytalanságok hiven mutatják a földadónak legnagyobb hibáját: a kataszteri tiszta jövedelem egyenlőtlen megállapítását és immár meghaladott voltát. S ezt a nagy ürt, mely az elenyészően csekély adóztatás és az adótulterhelés közt van, még tágitja a különféle pótlékok alkalmazása.

Mind e bajok orvoslása végett a reform hat lényeges újítást tartalmaz.

¹⁾ A földadónak tényleges alacsonyabb kulcsát mutatja ki Hegedüs Loránt »Adórendszerünk betegségei« című tanulmányában a pénzintézetek birtokbecslései alapján.

Először is elrendeli a művelési ágakban beállott állandó-jellegű változásoknak a kataszteri munkálatokban való keresztülvézetését; másodsor gondoskodik arról, hogy a művelési ágakban a jövőben beálló változások a kataszteri nyilvántartás tárgyai legyenek; harmadszor lehetővé teszi a földek minőségi osztályának megállapításánál előfordult tévedések, illetve az elavult osztálybasorozások helyesbitését; negyedszer módot nyújt ott, a hol az feltétlenül szükséges, a tiszta jövedelmi fokozatok kiigazítására; ötödször $5\frac{1}{2}$ 0/0-kal mérsékli a földadó kulcsát; és végül hatodsor a földadó contingentálását elejti.

Ezeknek a jelentékeny módosításoknak némi megvilágítására szolgáljanak a következők.

A reform csak a meglévő kataszteri munkálatok revisióját rendeli el, nem pedig új kataszter készítését, a mi rengeteg költségbe és időbe kerülne.

A művelési ágban beállott változások közül csak az ugynevezett állandók, azaz a tartósjellegű változások fognak a kataszterbe fölvétetni és nyilvántartatni, az átmenetiek, az ideiglenes jellegűek ellenben nem. Így például ha az erdő talaját, az erdő letarolása után, annak újabb beültetése előtt, egy vagy két esztendőn át ideiglenesen szántóföldnek használják s azután beültetve ismét erdőművelési ág alá vonják, az ily ideiglenes ágváltozást nem fogják figyelembe venni. De ha a rétet feltörték és szántófölddé alakították át, ez a permanens művelési ágváltás már keresztülvézetendő lesz a kataszterben. A reform tehát megszünteti azt a képtelen helyzetet, hogy a jól jövedelmező szántóföld még mint egykori legelő legyen megadóztatva.

Az új osztálybasorozásra és új tiszta jövedelmi fokozatok felállítására vonatkozólag a kérvényezés jogát a reform-javaslat a földbirtokosnak közvetlenül nem adja meg. Javaslatot tehetnek ebben az irányban: a törvényhatóság, a pénzügyigazgatóság, a székesfővárosi kir. adófelügyelő, a helyszinelési felügyelőség, a kolozsvári kataszteri igazgatóság és a községi előljáróság. A föld tulajdonosának tehát a községi előljáróság útján lesz módjában, hogy a kiigazítást kérelmezze. Míg tehát a törvényhatóság és a község, előreláthatólag, lefeléható irányban, addig a pénzügyi hatóságok többnyire emelkedő irányban fogják a kataszter helyesbitését javasolni, hogy azután ez a két ellentétes áramlat a tényleges állapotnak megfelelő közös medret ásva, igazságos kiegyenlítést találjon.

A kiigazításra irányuló javaslatok fölött — a vármegyei, esetleg az országos földadóbizottság meghallgatása után — a pénzügyminiszter végérvényesen határoz.

A törvényjavaslat kimondja, hogy új tiszta jövedelmi fokozatok felállításának akkor van helye, ha valamely becslőjárásban a ma fennálló tiszta jövedelmi fokozatok nemesak a tényleges állapottól, hanem a szomszédos becslőjárások tiszta jövedelmi fokozataitól is nagy eltérést mutatnak. Például, ha aránytalannak mutatkoznék az, hogy míg a szeredi becslőjárásban egy hold első minőségű szántóföld kataszteri tiszta jövedelme 27 korona, addig a komáromi becslőjárásban ugyanilyen prima földé csak 24 korona.

Az osztálybasorozást a pénzügyminiszternek a vármegyékbe kirendelt szakközege intézi el. A jogorvoslat útja az alakítandó vármegyei földadóbizottságon át az országos földadóbizottsághoz vezet. -

A tiszta jövedelmi fokozatok kiigazítását a vármegyei földadóbizottság végzi. Ezek a munkálatok — az egész államra kiterjedő egyöntetűség és összhang megóvása érdekében — megvizsgálás és végérvényes döntés végett hivatalból az országos földadóbizottság elé kerülnek.

Végeredményben tehát úgy az osztálybasorozás, mint az új tiszta jövedelmi fokozatok megállapítása dolgában az adózó polgárok sorából alakított bizottságok fognak érdemileg határozni.

A földadó kulcsát, mely eddig a kataszteri tiszta jövedelem és az adókontingens összeméréséből automatikus módon jött létre s 25·5⁰/₀-kot tett, a javaslat — a kiigazítási munkálatok befejezésétől kezdve — 20⁰/₀-ra szállítja le; az adókulcsot tehát 5·5⁰/₀-kal, az adót magát pedig 21·5⁰/₀-kal mérsékli.

Tekintettel arra, hogy a reform a földadó contingentált főösszegét elejti, az újonnan megállapítandó kataszteri tiszta jövedelemnek szintén 21·5⁰/₀-kal kellene növekednie, hogy a földadónál az adókulcs leszállítása következtében veszteség ne álljon elő. A 303 millió korona kataszteri tiszta jövedelemnek e szerint 65 millióval kellene duzzadnia.

Látható ebből, hogy a földadó sorsa a kiigazítási munkálatokon fog eldőlni.

De térjünk át a házadó reformjának imertetésére.

A házadó.

Házadórendszerünk bajai köztudomásúak. A házadó két alakja: a házbéradó és a házosztályadó, át nem hidalt nagy teherkülönbözetet jelent. Házadótörvényeink értelmében az, hogy valamely helységben az általános házbéradó, vagy mily fokozatu házosztályadó rovassék ki, egyrészt a bérbeadott, másrészt a ki nem bérelt, illetőleg a háztulajdonos által használt lakásrészeknek egymáshoz mért számarányától függ. Azok a helységek, a hol a tényleg bérbeadott lakásrészek száma a létező lakásrészek összes számának felét eléri, általános házbéradó alá kerülnek. Ez a criterium pedig a gyakorlatban nagyon különös eredményre vezetett. A magyar korona országainak 14·5 ezer helysége közül kerekszámban mindössze száz esik általános házbéradó alá. Ha azonban azt hinnők, hogy ez a száz helység épen az ipar, a kereskedelem, a fényűző építkezést kereső jómód, a kényelemhez szokott társadalmi és értelmi előkelőség nagyobb népességű száz városa, úgy nagyon tévednénk az általános házbéradó feltételének előlegezett helyességében. Általános házbéradó alá tartoznak oly jelentéktelen községek is, mint Árvaváralja, Frigyesfalva, Lucsony, Galánta, Bán, Királyhida, Gönyő, Pusztafödemes, Kischlivény és Szentandrás. Ellenben hiányzanak az általános házbéradó alá tartozó helységek névsorából oly tekintélyes városok, mint Szeged, Debreczen, Nyiregyháza, Szolnok, Kecskemét, Zombor, Baja, Ujvidék, Nagybecskerek, Esztergom és Szabadka.

Nyilvánvaló tehát, hogy a törvényben előirt alapon nem sikerült a magyar birodalom helységei között a helyes osztályozást létesíteni, nem sikerült mindazokat a városokat így kiszemelni, a melyekben legnagyobb a házak haszonértéke. A véletlen szeszélye és nem ritkán épen a szegénység, mely bérelt lakásokba szorul, feltolja a községet a házosztályadó magasabb fokozatába, vagy épen az általános házbéradó terhes kategóriájába.

Ha pedig valamely község véletlenül belezökken az általános házbéradóba s a háztulajdonosokra az enyhe házosztályadó helyett egyszerre rászakad a súlyos házbéradó, válság áll ott be minden téren, az élet megdrágul, a község visszafejlődik.

Főleg ezeknek, de a házadó más hibáinak kiküszöbölését is czélozza a házadóról szóló törvényjavaslat, melynek ujitásai a következő pontokba foglalhatók össze:

1. a házbéradó kulcsait a legtöbb helységekre vonatkozólag mérsékli és ezzel összefüggésben a gyógyfürdőhelyeket enyhébb adózás alá vonja;

2. fokozatos átmenetet létesít a házosztályadóról az általános házbéradóra: a népesség számbavételével és adóközetek alakításával; s ezzel kapcsolatosan nagyobb teret enged ugyan az általános házbéradó érvényrejutásának, de egyuttal ennek behozatalára moratoriumot ad;

3. a házosztályadó néhány tételét enyhén fölfelé kikerekíti;

4. az időleges házadómentességet részben új alapon szabályozza;

5. házadókatasztert létesít;

6. a házadónak évenként való kivetését rendeli el; végül

7. a házbéradó-vallomás beadását az eddiginél hatályosabban biztosítja.

Csak egy-két szóval leszek bátor ezekre a változtatásokra kiterjeszkedni.

A házbéradónak ma háromféle kulcsa van: 22, 20 és 16⁰/₀, még pedig a ház tiszta bérhozadékára alkalmazva. A tiszta bérhozadék tudvalevőleg a nyers hozadéknek az a része, mely az épületfenntartásra és értéktörlesztésre engedélyezett 20, 25 és 30⁰/₀ levonása után áll elő. E kettős számítás elejtésével a ház nyers hozadékából közvetlenül megkapjuk a mai házbéradót, ha a bruttóbevételre 17·6 vagy 15, illetve 11·2⁰/₀-ot alkalmazunk.

A reformjavaslat ezt az egyszerűbb számítást akarja életbe léptetni, — a mi az adókezelés könnyebbségére előnyösen kihat, — de azzal a lényeges módosítással, hogy a százalékok tizedes törtrészeit elhagyja; így állanak elő a következő adókulcsok: 17, 15 és 11⁰/₀.

A 17⁰/₀ Budapest házbéradó-kulcsa lesz. Ez tehát a székesfőváros háztulajdonosainak az adókulcsban 0·6⁰/₀, az adóban pedig 3·4⁰/₀ mérséklést jelent. Tekintettel arra, hogy Budapest házadója az 1905—1907. évi adókivetési időszakra 9,048.338 korona, az adómérséklés pénzben kifejezve csupán házadóban — a hozzátapadó pótlékok nélkül — 307.643 korona; a ma időlegesen adómentes házak adómentességének lejártával pedig ennek az összegnek több mint kétszerese.¹⁾

¹⁾ Ideiglenes adómentesség czímén ugyanis Budapesten évenként 9,295.163 koronáról mond le az államkincstár.

Meg kell itt jegyeznem, hogy Óbuda kivételes házadókulcsa megszűnik, s így a házadó az óbudai városrészben is oly magas lesz, mint a székesfőváros többi részében. Ez Óbudára nézve az adókulcsban 2°/_o növekedést jelent. Viszont ennek folyománycént az ideiglenes adómentesség határideje tekintetében is egyenlő elbánás alá kerül Budapest többi részeivel, a mi a házadómentesség tartamát Óbudán 3, illetve 2 évvel meghosszabbítja.

A házbéradó kulcsa változatlanul a mai 15°/_o marad azokban az általános házbéradó alá tartozó helységeekben, a melyeknek lakossága legalább 15.000 lélekből áll. Ilyen helységünk mindössze 27 van; névszerint: Kassa, Arad, Pécs, Nagyvárad, Miskolcz, Brassó, Erzsébetfalva, Kispest, Ujpest, Székesfehérvár, Győr, Selmezbánya, Kolozsvár, Komárom, Nyitra, Pozsony, Kaposvár, Sopron, Nagyszeben, Temesvár, Szombathely, Pápa, Nagykanizsa, Sátoraljaujhely, Fiume, Zágráb és Eszék. A reform tehát ezt a magasabb házbéradót csak legnépesebb városainkra lokalizálja, holott ma ez a terhes adó nehezedett a legkisebb községre is, ha általános házbéradó alá került.

A házadó kulcsának 4°/_o-os mérséklésével találkozunk a reformban a gyógyfürdőkre, az általános házbéradó alá tartozó s a helységtől legalább egy kilométerre fekvő nyaralótelepekre és végül mindazokra a helységekre nézve, a melyeknek lakossága az ezret meghaladja, de a tizenötezret nem éri el.¹⁾ Itt az adókulcs a mai 15°/_o helyett 11°/_o-ra csökken, a mi egyenlő az adónak 26°/_o-kal való leszállításával.

Ebben az adómérséklésben részesülnek mindazok a gyógyfürdők, a budapestiek kivételével, a melyek a gyógyfürdői elnevezésre az engedélyt — a közegészségügyről szóló törvényünk 101. §-a alapján — a belügyminisztertől megkapták. Tehát pl. Pozsonyban az az egyetlen ház, mely gyógyfürdő elnevezést nyert, egymagában 11°/_o-os házbéradó alá fog vonatni. De ebben a kedvezményben részesülnek majd összes gyógyfürdőhelyeink is, azzal a változtatással, hogy tekintet nélkül a kibérelt lakásrészek számarányára, mind az általános házbéradóba emeltetnek. De hiszen gyógyfürdőhelyeink legtöbbje ma is ott van.

Az általános házbéradó alá nem eső azokban a helységeekben, melyeknek lakossága ezernél nem több, ma a házbéradó 11°/_o, a reform után pedig 11°/_o lesz; a mérséklés tehát az adókulcsban 0°/_o 2°/_o, az adóban 1°/_o 7°/_o.

Ez az adóztatás az anyaország 12.600 községe közül 8.300-ra, tehát az összes községek 66°/_o-ára fog kiterjedni.²⁾

Végül az általános házbéradó alá vont azokban a községekben, a melyeknek lakossága ezernél nem több, a házadó kulcsa a mai 15°/_o helyett 9°/_o lesz; tehát az adókulcs 6°/_o-kal, az adó pedig 40°/_o-kal csökken.

Már az adókulcs ismertetésével kapcsolatosan kitünt, hogy a reform az erősebb házbéradó alkalmazásánál a helység lélekszámát figyelembe veszi s ezzel több fokozatot létesít a házbér-

¹⁾ Figyelmet érdemel azonban az a körülmény, hogy a helység külső területének elkülönítendő adózása következtében több helység fog az általános házbéradóba belejutni, mint ma jut.

²⁾ Kenéz Béla: Magyarország népességi statisztikája, 25. lap.

adóban, a melyet ekként közelébb hoz a házosztályadóhoz. A házadó két alakjának ezt az áthidalását mozdítja elő a reformban a házadókörzetek létesítése is, azon az alapon, hogy elhatárolja azokat a területeket, a melyeken belül a házak hasznosértéke egyenlékeny és adózás szempontjában különbséget tesz a helység belső és külső területe közt, »nehogy — a törvényjavaslat megokolása szerint — a község vagy város belső területe a mezőgazdasági majorságokat, tanyákat és pusztákat, nemkülönben a külső részeken fekvő csekélyebb hasznosértékű házakat is belevigye a magasabb házosztályadóba vagy esetleg a béradóba, és viszont, hogy a mezőgazdasági jellegű épületek ne billentsék le a mérleget a ki nem bérelt lakásrészek javára a város vagy község egész területére kihatólag akkor, a mikor az illető helység a vidék góczpontjává fejlődött és a házakban realizált tőke magas kamatot nyújt«.

Ezeknek az elveknek megvalósítása vezet a gyógyfürdők külön megadóztatására is, továbbá a külön házadó-körzetek alakítására. Ily házadó-körzetek lesznek: a helységtől legalább egy kilométerre fekvő *a)* erdő- és mezőgazdasági területeken (majorságokon, tanyákon, pusztákon, szőlőtelepeken vagy gyümölcsösökben) emelt épületek; *b)* nyaralótelepek, ha a velők közigazgatásilag összekapcsolt községet az általános házbéradóba emelnék; *c)* bánya-, ipar- és efféle telepek; végül *d)* a legalább 15.000 lélekből álló helységek ama fejlettebb részei, melyekben a lakásrészeknek legalább fele bérbe van adva.

E legutóbbi pont értelmében Szegednek, Debreczennek, Szabadkának, Kecskemétnek és több oly népesebb városnak egy része, mely ma nem tartozik általános házbéradó alá, be fog jutni az általános házbéradóba. E szerint a reform az általános házbéradót a mainál nagyobb területre terjeszti ki, de a 15%-os házbéradó behozatalára három évi átmeneti időt állapít meg oly módon, hogy a 15%-os házbéradó alkalmazása feltételének beállta után három éven át még 11%-os házbéradó vetendő ki.

A házosztályadó tételei, a következő néhány, de nem lényegtelen változástól eltekintve, a maiak maradnak. Mindössze öt tétel módosul; és pedig az első és a harmadik fokozatban az egyszobás ház adója 1 K 60 f helyett 2 K és 2 K 40 f helyett 3 K lesz; a házosztályadó második fokozatában pedig a kétszobás ház adója 7 K 20 fillérről 8 K-ára és a 8—9 szobás ház adója 44 K-ról 45-re, a 12—13 szobás ház adója pedig 72 K-ról 75 K-ra emelkedik. Ezeknek a változtatásoknak pénzügyi kihatása a házosztályadónak közel 800.000 koronával való emelkedésében jelentkezik. Az I. fokozat egyszobás házainak adótételeiből ugyanis 719.926 K, a III. fokozat ily tételeiből 131.718 K, végül a III. fokozat kétszobás házainak adótételeiből 34.512 K, összesen tehát 786.156 K adótöbblet áll elő a mai adókivetéssel szemben. A többi tétel emelésének pénzügyi jelentősége nincs. (Adóstatistika, VII. köt. 60. lap.)

Az időleges házadómentesség szabályai — kisebb változtatásoktól eltekintve — annyiban nyernének módosítást, hogy az ideiglenes jellegű, valamint azok az épületek, a melyeknek

fennállása határidőhöz van kötve, ideiglenes adómentességben nem lesznek részesíthetők.

A reform minden helység részére házadó-kataszter készítését rendeli el. Elejti a házadónak három év tartamára szóló kivetését, hogy az adó jobban simuljon a tényleges bérhozádekhöz s ne csupán egy önkényesen kiszakított év bérhozádekéhoz igazodjék három évi változhatatlansággal.

A házbérvédelem-vallomás beadását azzal kívánja a javaslat biztosítani, hogy az, a ki a vallomást be nem adja, a kivetés során megállapított adónak 5°/o-át fogja pótlék fejében fizetni, függetlenül az esetleges eltitkolásért kiszabandó pénzbüntetéstől. Ezt a példát létesítette a kényszervallomás érvényrejuttatása érdekében a porosz védelemadó 31. §-a s ezt fogadja el a mi adóreformunk is, még pedig nemcsak a házadónál, hanem az összes adónemeknél a kényszervallomások életbeléptetése szempontjából.

A házadóreform pénzügyi kihatását mérlegelve, hozzávetőlegesen azt mondhatjuk, hogy az adókulcsok leszállítása folytán mutatkozó apadás és az általános házbéradónak nagyobb területen való érvényesüléséből, valamint a házosztályadó tételeinek fölfelé való kikerekítéséből előálló növekedés, a compensálás után, bevételi többletet fog mutatni.

A tőkekamat- és járadékadó.

A tőkekamat- és járadékadó ujjaalkotásánál a következő reformokkal találkozunk.

Az 1875. évi XXII. törvényünknek az a rendelkezése, hogy a tőkekamat- és járadékadónak alanya csak »az ország valamely lakosa« lehet és így a külföldi lakosok kikerülnek ezt az adót, a tőkekamat- és járadékadónak, mint hozadéki adónak alapelvébe ütközik, mely alapelv a belföldön létező minden hozadéki forrásnak megadóztatását követeli. A külföldi lakosok vagy külföldi jogi személyek a hazánkban elhelyezett tőkék kamatai után jelenleg nem adóztathatók, még akkor sem, ha ezek a külföldi lakosok magyar állampolgárok.

Ezzel szemben az adóreform-javaslat kimondja, hogy a magyar birodalom területéről származó kamat- és járadékvédelem adóköteles, akár a belföldön, akár a külföldön lakik annak élvezője.

Ennél az adónemnél jelentékeny adóleszállítást contemplál a törvényjavaslat. A tőkekamat- és járadékadó kulcsát ugyanis általában véve 10°/o-ról 5°/o-ra, tehát felére mérséklí. Az adókulcs 5°/o-kal, az adó pedig 50°/o-kal csökken. Pénzpiacunk versenyképességének fokozása az egyik főoka, a szintén egyidejűleg mérséklendő kereseti adó kulcsával való egyenlősítés a másik főoka ennek a nagy adómérséklésnek. Kiterjed ez a mérséklés a 9 millió korona készpénzt hozó betéti tőkekamatadóra is, tehát oly adóra, mely az utolsó fillérig befolyt az állam pénztáraiba.

Már a lajstromos kivetésen nyugvó tőkekamat- és járadékadó leszállításánál könnyebben lehetett nagylelkű a pénzügy-

miniszter, mert hiszen az adónak ez a kategóriája csak 3·4 millió koronát képvisel s ennek is csak töredékes része verődik le pénzben, tényleges állami bevételként; a mi pedig befolyik belőle, azt javarészt fölemésztik ennek az adónak aránytalanul nagy kezelési költségei.

Mindazonáltal az adónak további mérséklése — a czélszerűség szempontjai mellett — elvi alapon is nyugszik. Két százalék lesz az adó ugyanis a mai 10⁰/_o helyett a házassági életközösségben nem lévő nőnek tartásdíja, a lemenőknek, fogadott gyermekeknek, vőnek vagy menynek s a testvéreknek ellenszolgáltatás nélkül, de tényleg kikötötten és rendszeresen adott járadékok után. Ezekkel a járandóságokkal szemben, melyek jelenleg az adókulcs súlyos volta miatt egyrészt titokban maradnak, másrészt pedig menthető elnézésből adó alá csak elvéve vonatnak, 80⁰/_o az adómérséklés, de valójában az a 2⁰/_o-os adó is bevételi többletet fog jelenteni, ha az adókulcs leszállítása felébreszti az adóerkölcst s az adóztatás hálójába tudja terelni ezeket a járulékokat. A rokoni kötelékben álló egyéneknek nyújtott ezek az apanázsok azonban csak akkor lesznek adókötelesekké, ha jogilag kikényszeríthetők és egyuttal ismétlődő szolgáltatások. Tehát például az az apanázs, a melyet az após, bár rendszeresen, de jogilag kötelező alap híján csak önként nyújt vejének, nem adótárgy.

Ugyancsak 2⁰/_o lesz az adó a katonai adóköteles házassági óvadék hozadéka után is, szemben a mai 10⁰/_o-kal.

Az adózás általánosságát juttatja érvényre a javaslat, midőn a gyámoltak és gondnokoltak tőkekamat- és járadékadó alá eső vagyonhozadékanak tényleges megadóztatásáról gondoskodik.

A 630 koronás adómentes létminimumot, mely a gyakorlatban ugy sem érvényesülhetett,¹⁾ ennél az adónemnél elejti. De itt is behozza a vallomási kényszert.

Jelenleg az adóalap híján kivetett tőkekamat- és járadékadó, minden megszorítás nélkül, az évek bármely hosszú sorozatára is visszamenve, törlendő, és ha azt időközben befizették, visszafizetendő. E szerint a visszakövetelési jog, a kereshetőség, elévülésnek alávetve egyáltalán nincs, holott a jogrend, mely gyakorlati célok megvalósítására törekszik, kénytelen a jog összes mezején, tehát a pénzügyi jogban is, a jogi igény érvényesíthetését határozott időtartamra korlátozni. De e mellett különös, hogy [mig az államkincstár az adótörlést, illetőleg a visszafizetést a szóban forgó esetben a végletekig teljesíti, addig adóztató hatalma csak öt évre, tehát korlátolt időtartamra nyulhat vissza, mert itt már beleütközik az elévülés sziklafalába. Kétségtelen, hogy egyrészt a visszahatólagos adóztatásnak, mint jognak, és másrészt az alap hiányában kivetett adók törlésének, mint kötelességnek, a helyes jogrendszerben egymással egyensúlyban kell állnia.²⁾ Ezt a megbillent egyensúlyt állítja helyre a javaslat, midőn a visszaható törlés idejét öt évre korlátozza.

¹⁾ Exner : Magyar pénzügyi jog, 208. lap.

²⁾ Adó- és illetékvisszatérítés. »Pénzügyigazgatás.« 1906. évi 3. sz.

Az általános kereseti adó.

A reformban életre hívott általános kereseti adó egy állam iparadójának vagy kereseti adójának sem másolata. Mai I. osztályu kereseti adónk, bányaadónk és főleg III. osztályu kereseti adónk sajátosságainak keverődéséből, ez adónemek öröklött és szerzett tulajdonságainak kombinálódásából, a természetes kiválasztódás folyamataként állott elő, azzal a rendeltetéssel, hogy a változott körülményeknek, az új adott viszonyoknak megfelelőbb, az életre alkalmasabb legyen elődeinél.

Mindjárt konstatálhatjuk, hogy a III. osztályu kereseti adónak ellenszenves főhibáját, a lehetetlenül magas adókulcsot az általános kereseti adó nem örökölte. Ma ugyanis nálunk a kereskedő, az ügyvéd, az orvos, az iparos 2000 korona évi kereset, tehát oly összeg után, mely egyes államokban létminimum címén adó alá sem kerül, fizetni köteles 200 K III. osztályu kereseti adót, 70 K általános jövedelmi pótdadót, 62 K átlagos községi pótdadót és 10 K országos betegápolási pótdadót, összesen tehát 342 K adót; a nem jelentéktelen törvényhatósági, a különösen nagy és aránytalanul kimért egyházi és egyéb közszolgáltatásokkal együtt a kereset 20 százalékát. Ily nagy terhet a nem fundált jövedelem, a személyes tevékenységen alapuló bizonytalan üzleti és kereseti nyereség nem bírhat el.

Mi természetesebb, hogy a gyakorlatban nem érvényesülhetett ez a megadóztatás ily mértékben?! A ma megadóztatott átlagos évi kereset: a téglagyárosoknál Budapesten 3.933, a vidéken 647 K, a cementgyárosoknál 10.998, illetve 1.165 K, a budapesti ügyvédeknel 1.666 K, a vidéki ügyvédeknel 917 K, a budapesti orvosoknál 1.543 K, a vidéki orvosoknál 622 K, a budapesti korcsmárosoknál 1.430 K, a vidékieknél 527 K. Széles Magyarországon — a székesfővárostól eltekintve — nincs ügyvéd 8.000 koronát felülhaladó kereset után megadóztatva, 8.000 koronás is csak egyetlen egy van. És legnagyobb vidéki városainkban, összevéve mind, a legkeresettebb orvos évi 6.000 K után adózik. Ilyen 3 van. De hagyjuk az egyeseket és nézzük az adózók összességét. A legújabb adóstatistikai adatok szerint III. osztályu kereseti adóval meg van róva Magyarországon 439.974 ember; ezek közül csak 13.761 adózó, tehát mindössze 3·2% fizet 2000 koronát felül haladó évi keresete után adót és 426.211 adózó, azaz 96·8% ezen alól maradó kereset után.¹⁾ Nagyon szomorú statisztika volna ez, ha csak megközelítő valóságon is nyugodnék. Az aránytalanság és igazságtalanság, mely más adónem alá tartozó adóalanyok szolgáltatási képességének és ezzel szemben álló adóterhének egybehasonlításából kirí, menthetővé teszi a bevallás hiányosságát; az elviselhetetlenül súlyos adókulcs demoralizál, az adóztató hatóságot pedig elnézővé teszi. Az adórendszerben van a hiba, nem az emberekben. Ubi omnes peccant, nemo peccat. Az államnak követelnie kell, hogy mindenki a becsületesség útján haladjon, de előbb járhatóvá kell tennie ezeket az utakat!

¹⁾ Adóstatistika, VIII. kötet, 1362. oldal.

Végzetes kölcsönhatásban állanak itt: a lehetetlenül nagy adókulcs és a megadóztatott kereset. Az adózó elenyészően csekély keresetet vall be, mert nagy az adókulcs; viszont az állam nagy adókulcsot állít fel, mert a kereset eltitkolható, abból tehát, a mit megfog, kárpótolni kívánja magát. Ebből a végzetes circulus viciosusból a reformjavaslatban megteszi a kormány az első kivezető lépést: az adókulcsok leszállítását javasolja. Vajjon fogja-e követni ezt a példát az adózó közönség is? Megteszi-e szintén a valóságos kereset bevallásához az elhatározó lépést? Erre csak a jövő adhat autentikus feleletet.

A reformtervezet az általános kereseti adó kivetési kulcsát 4, illetve 5⁰/₀-ban állapítja meg, az adókulcsot tehát 6, illetőleg 5⁰/₀-kal, az adót pedig 60 és 50⁰/₀-kal mérsékli. Négy százalék lesz az adó az irodalmi, művészi tevékenységből, a magánoktatásból és más egyéb, nem szolgálati viszonyon alapuló értelmi (orvosi, ügyvédi, mérnöki stb.) foglalkozásból eredő kereset után; öt százalék pedig minden más esetben.

Kivétetnek a százalékos adóztatás alól és megállapított fix tételek szerint fognak adózni: a házalók és a külföldi utazó ügynökök. A házalók adóját az I. osztályu kereseti adóból változatlanul ülteti ide át a javaslat, a külföldi utazó ügynökök évi adóját pedig 80 koronában állapítja meg. Minthogy azonban csaknem minden államszerződésünk az adóztatásra vonatkozólag a belföldiekkel való egyenlő elbánás elvét köti ki, a külföldi utazó ügynökökre alig lesz az az adótétel alkalmazható, melynek a belföldiek nincsenek alávetve.

Az adókulcs leszállításának egyik szükségszerű következményeként feltaláljuk a reformban a bevallás kötelezettségének sanctióval ellátott törvénybeiktatását.

Bevallást kíván az adózóktól a jelenleg érvényben levő törvényünk is, sőt azt is előírja, hogy »azok az adókötelesek, a kik segédekkel dolgoznak, tartoznak a vallomáshoz segédek jegyzékét csatolni«, de mind ennek elmulasztására jogi következményeket nem állapít meg. Ezzel szemben az általános kereseti adóról szóló törvényjavaslat a vallomás benyújtása tekintetében határozottabban rendelkezik és úgy a nyers bevételnek, mint az üzleti kiadásnak elkülönített kimutatását, valamint a minimális kereseti nyereség kiszámításához szükséges adatok (haszonbér, lakás- és üzlethelyiségbér stb.) feltüntetését is kívánja. Az üzleti nyereség- és veszteségszámla benyújtását azonban azoknak sem teszi kötelességévé, a kik szabályszerű üzleti könyveket vezetnek. Ez az adózónak csupán facultativ jogai. Az adókivető bizottság az üzleti könyvek megvizsgálását — titoktartás kötelezettsége mellett — csak két esetben rendelheti el. Először akkor, ha az adózó az üzleti könyveinek betekintését önmaga ajánlotta fel; másodszer akkor, ha az önként benyújtott nyereség- és veszteségszámla eredménye aggályosnak mutatkozik. A ki vallomását be nem adja, a megállapított adónak 5⁰/₀-át fizeti pótlék fejében, ugy mint azt már az előbb tárgyalt adónemeknél is láttuk.

Az adókulcs leszállításának másik elengedhetetlen folyamánya a javaslatban a minimális kereseti nyereség eddigi tételeinek fölemelése. Kutassuk, mily mérvű ez a fölemelés.

Miként eddig, úgy ezután is, ha az adózó vallomást nem ad, vagy ha a benyújtott vallomás hiányos, a kereseti nyereséget az üzletben fekvő álló és forgó tőkék kamatozására és az adózó által fizetett lakásbér, valamint az üzlet- vagy irodahelyiségbér összegére való tekintettel hivatalból állapítják meg. Az adókiivető bizottság által így megállapított kereseti nyereség azonban a minimális kereseti nyereségnél kisebb nem lehet sem ma, sem a jövőben. Így lett már eddig is a minimális kereseti nyereség a bevallás hűségének mintegy fokmérőjévé s úgyszólván a III. osztályú kereseti adó mai kivetésének csaknem kizárólagos alapjává. Alig csalódom, ha azt hiszem, hogy ezek a minimális tételek mai jelentőségüket a reform életbelépte után sem fogják elveszteni, mert a kereseti adó megállapítása a jövőben is a legtöbb esetben ezeken a minimális tételeken fog nyugodni.

Jelenleg a minimális kereseti nyereség az üzlet vagy foglalkozás folytatására szolgáló üzlethelyiség (illetőleg iroda- vagy rendelő-helyiség) bérének 25–100 százaléka és az adóköteles, illetőleg a vele közös háztartásban élő családja lakásáért járó lakásbérnek $1\frac{1}{2}$ –8-szoros összege. A reformban az üzlethelyiség 40–150 százalékaival, a lakásbér pedig $1\frac{1}{2}$ –10-szeres összegével veendő figyelembe a minimális adóalap fejlesztésénél.

A lakásbér eddig a következő módon volt számítandó: *a)* $1\frac{1}{2}$ – $2\frac{1}{2}$ -szoros összeggel, ha a lakásbér 500 forintnál nem nagyobb; *b)* $1\frac{1}{2}$ –3-szoros összeggel, ha a lakásbér 500 forinttól 1000 forintig terjed; *c)* 2–6-szoros összeggel, ha a lakásbér 1000 forinttól 2000 forintig terjed és végül *d)* 3–8-szoros összeggel, ha a lakásbér 2000 forintnál nagyobb.

A reform szerint ennél az utolsó fokozatnál a latitudo felső határa 10-szeres lett. De ez elég lényegtelen változtatás. Lényegesebb az, hogy ezek a számok sorjában mind változatlanul megmaradnak, csupán a forintok helyébe mindenütt korona lép, de — s ez egy kis figyelmet érdemel — a nélkül, hogy a koronaértékre való átváltoztatásnak számtani következményeit levonók. Tehát elmaradt a kettővel való szorzás; még pedig tudatosan maradt el. Természetes, hogy ez a módosítás a minimális tételeket fölfelé tolja.

Részben ugyanezt a célt szolgálja az az ujtás is, mely szerint ha a lakás és az irodahelyiség együtt van, az egész bér lakásbérnek számít.

A még két év óta fenn nem álló ipari és kereskedelmi üzleteknél vagy értelmi foglalkozásoknál a minimális tételek fele részben való alkalmazását a törvényjavaslat elejti.

Ezeken kívül még egy módosítást találunk a minimális kereseti nyereség kiszámítására vonatkozólag. Az 1875. évi XXIX. törvényünk ugyanis kimondja, hogy az adóköteles minden kiskorú gyermekéért a lakásbérnek 10%-a levonandó, olyformán azonban, hogy ez a levonás egy gyermekre nézve 100 koronánál és valamennyi gyermekre vonatkozólag a lakásbér 40%-ánál több nem lehet. Ez a rendelkezés helyet foglal a reformjavaslatban is, de azzal a megszorítással, hogy levonás csak 14 éven aluli gyermekek után lehetséges.

Mindezeknek a módosításoknak kihatását egy gyakorlati példában mutatom be. Tegyük fel, hogy egy ügyvéd négyszobás lakásáért fizet évi 1600 koronát; ebből 400 korona az irodára esik. Van egy 16 éves gyermeke. Ennek az ügyvédnek adóalapja ma, a minimális tételek alsó határa szerint, így számítandó ki. A lakásra eső 1200 koronából levonandó egy kiskorú gyermek után 100 korona, marad 1100 korona, ennek $1\frac{1}{2}$ -szeres összege 1650, melyhez hozzáadandó az irodabér 25% -a, azaz 100 korona s így a minimális adóalap 1750 korona, a III. osztályú kereseti adó pedig 175 korona. Ugyanennek az ügyvédnek adóalapja szintén az alsó határ szerint a reform alapján volna $1600 \times 2 = 3200$ korona; általános kereseti adója pedig 128 korona. Az adóalap tehát 1450 koronával növekednék ugyan, de az adó mégis 47 koronával lejjebb szállna. Ha ugyanezt a példát a minimális tételek felső határa szerint dolgozzuk ki, úgy a mai alapon az eredmény 3700 korona adóalap és 370 korona III. osztályú kereseti adó, míg a törvényjavaslat alapján az eredmény 9600 korona adóalap és 384 korona általános kereseti adó. Ez esetben tehát az adóalap már 5900 koronával növekszik, az adó pedig csak 14 koronával.

Ha a házosztályadóból kell a fictiv lakásbért fejleszteni, ma érvényben levő adótörvényünk szerint bérösszegül veendő a községek háromféle kategóriája szerint a házosztályadónak 50, 40 vagy 34-szeres összege; a jövőben pedig a tervezet szerint 70, 50 vagy 40-szeres összege lesz veendő.

A minimális kereseti nyereség helyett egyes foglalkozási ágakra nézve a minimális adótételeket állapítja meg a törvényjavaslat. Ezek a minimális adótételek számtanilag megegyeznek a mai törvényes minimális kereseti nyereségnek tizzel elosztott összegével, azaz a mai adótételekkel. A változtatás mégis abból áll, hogy egyrészt a tételeket kiegészíti a törvényjavaslat a kézműiparosoknak az I. osztályú kereseti adóból átvett adótételeivel, másrészt pedig a haszonbérlok adóját leszállítja.

Ennél a pontnál érdemes egy kissé elidőznünk. A magyar korona országában a haszonbérlok száma 170.000; ezek túlnyomó többsége földbérlok; a haszonbérlok között szerepelnek továbbá a fogyasztási- és italadó-bérlok, valamint a vám- és révbérlok, a telekbérlok és a vágóhidbérlok, végül a vásárhelypénzszedési, a vadászati és a halászati jog bérloei. Mindezek, a kik a III. osztályú kereseti adó alanyai összes számának 38% -át teszik, jelenleg csaknem valamennyien a haszonbérösszeg és a mellékszolgáltatások 25% -ának adóalapul vétele mellett adóznak, s így 10% -os adókulcs szerint III. osztályú kereseti adójuk a bérösszeg $2\frac{1}{2}$ százalékaival egyenlő; a reform után pedig 2 százalékaival lesz egyenlő. A haszonbérlok adója e szerint 20% -kal csökkenteni fog. Tekintettel arra, hogy a haszonbérlok adója ma 3,490.000 korona, az adóelengedés pénzben kifejezve ennél a tételnél kereken 670.000 koronát tesz.

Az általános kereseti adó megmarad az önadóztatás körében. Az adókiadó bizottságok fogják azt az új jövedelemadóval egyidejűleg megállapítani. Az adókiadó bizottság a kötelező érdekképviselet: a kereskedelmi- és iparkamarák által választandó két rendes és két póttaggal erősödni fog.

Végül mint igen fontos ujitást, ki kell emelnem azt, hogy az általános kereseti adó főösszegét — az első három évre — a törvényjavaslat meghatározza. Az adócontingens egy évi összege 28 millió korona, a házalók és a külföldi kereskedelmi utazók adója nélkül. Ez az adófőösszeg a mai III. osztályú kereseti adónak, továbbá a kézműiparosok I. osztályú kereseti adójának és a részben ide beosztott bányaadónak egybevonatosszegeiből keletkezett. Ha ugyanis megtekintjük az 1906. év adókirovetési eredményeit, ugy azt találjuk, hogy a III. osztályú kereseti adó 25,301.685 korona, az önálló kézműiparosokra kivetett I. osztályú kereseti adó 1,500.594 korona és a bányaadónak hozzávetőleg idetartozó harmadrésze 182.537, összesen tehát kerekén 27 millió korona volt. Hozzászámítva ehhez az összeghez az 1906. évtől a reform életbeléptének első esztendejéig beálló természetes növekedést, megkapjuk a contingentált 28 millió koronát.

A reform ennek az adófőösszegnek megütését akként biztosítja, hogy minden adózóra arányos pótelőírást rendel el, ha az elsőfokú kivetésnek eredménye a contingentált összegen alul maradna s a hiány 5%-nál nagyobb volna.

Ezzel az arányos teherelosztás elérésére is törekszik, mert az adófelosztással combinált önadóztatásban az adózók egymást ellenőrzik, mivel bizonyos, hogy a mit az egyik adózó jogosulatlanul elhárít magáról, azt a többinek kell majd megfizetni.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adója.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójában, az eddigi adóalanyokon kívül, a részvénytársaságok tulajdonában lévő bányaművek is adózni fognak. Ezek adókulcsai azonban itt is változatlanul a maiak, a kőszéntermelésnél 7%, egyéb ásványok bányászatánál pedig 5%; míg a bányatörvény alapján felállított segédműveknél az adókulcs — az általános kereseti adóról szóló törvényjavaslattal összhangzásban — 5%-ra, tehát a mainak felére száll le.

Minden más részvénytársaság és szövetkezet 10%-os adókulcsát fenntartja a javaslat, csupán az uzsoraesetek elfojtása érdekében 15%-ra emeli azoknak a pénzintézeteknek adóját, a melyek a nyújtott kölcsönök után, az összes mellékjárulékokkal együtt, 8%-nál magasabb kamatot szednek.

Az igazgatóság tagjainak jelenléti jegyekért, jutalékok, hányadok vagy egyéb címen járó és évről-évre külön megállapított javadalmi ezután is 10%-os adó alá fognak vonatni.

Lényeges ujitás még ennél az adónemnél az egy évi üzleteredmény adóalapul vétele a mai 3 évi átlag helyett, és a bizottsági adókirovetés elejtése. Tekintettel ugyanis arra, hogy a részvénytársaságok és a szövetkezetek megadóztatásánál az adóalapot a mérleg adataiból, valamint a nyereségi és veszteségi számlából kell kiszámítani, itt az adókirovető bizottság helyi és üzleti ismereteire nincs szükség. Ezért a reform szerint az adó elsőfokú megállapítását vidéken a pénzügyigazgatóság, Budapesten az adófelügyelő végezné.

Ujítás a törvényjavaslatban, hogy az adó kivetéséről minden részvénytársaság és szövetkezet külön határozattal értesítendő, nemkülönben az is, hogy az adó kivetése után a vállalat megbizottjának jogában áll majd az adó kivetésére vonatkozó munkálatokat bármikor betekinteni és azokból kivonatokat készíteni.

A törvényjavaslat a részvénytársaságokat és a szövetkezeteket vallomásra a többi adónemnél már ismertetett módon szorítja, azzal az eltéréssel, hogy a vallomásadás elmulasztása esetén a kiszabandó pótlék az adónak nem 5, hanem 25⁰/₀-ka.

Ezzel megjavítva megtartandó adóink sorozatát lezártuk. Végezetül lássuk, mily új adót hoz be a reform, hogy kettős alapelvét megvalósítsa.

Behozandó új adó.

A korszellemnek, a tudományos elmélet követelményeinek, a gyakorlati élet szükségleteinek és a magyar egyenes adórendszer történeti fejlődésének leginkább megfelelő új adónemek behozatalát teszi szükségessé úgy az arányos adóztatás létesítése, mint az egyenes adókból származó mai állami bevételek biztosítása. Ily adónemek volnának a személyes jövedelemadó és a kiegészítő vagyonadó.

Ez állításom bizonyításába ezuttal nem bocsátkozhatom, mert ezzel túllépném az ismertetésnek elem szabott kereteit. Csupán azt jegyzem meg, hogy az adóreform csak a jövedelemadót kívánja ugyan életbeléptetni, de midőn Wekerle Sándor miniszterelnök, mint pénzügyminiszter az egyenes adók reformját felölelő javaslatát alkotmányos tárgyalás végett beterjesztette, reformtervezetének ismertetését ezzel a nagyfontosságú kijelentéssel fejezte be: »Nem tekintem az egyenes adók reformját befejezettnek; befejezve az majd csak akkor lesz, ha a helyhatósági szolgáltatások reformjával kapcsolatban, a modern államok mintájára, mérsékelt, de fokozatos vagyonadóval lesz betetőzve.«¹⁾

Ezek után már csak a reformba beillesztett jövedelemadót kell ismertetnem, hogy ezzel azután a vezető szerepét betöltve, előadásomat befejezzem.

A jövedelemadó.

A tervezett jövedelemadó az az adó lenne, melyet az elmélet kiegyenlítő és kiegészítő jövedelemadónak nevez. Másodszori megterhelését jelentené azoknak a jövedelmi részeknek, a melyek már hozadéki adók alá vonattak s elsimitaná ezeknek az adóknak aránytalanságait. Ebben áll kiegyenlítő szerepe.

¹⁾ A magyar vagyonadó létesítésének eszméjét Láng Lajos vetette fel az 1896. évi adóenquôte-en; Fellner Frigyes pedig külön tanulmányt is írt róla, czíme: A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyenes adórendszerben. 1895.

Utolérné azokat a jövedelmi részeket, a melyek a tárgyi adók alól kimaradnak. Ebben áll kiegészítő hivatása.¹⁾

A ki már más adónem alá esik, feltétlenül fog jövedelemadót is fizetni, ha jövedelme az adómentes létminimumot túlhaladja. De, a ki majd jövedelemadót fizet, még nem okvetlenül fog más adó alá is esni. Ez tehát nem lesz minden adózónak szükségképen második adója. A szolgálati illetmények és a hozadéki adóknál mentesített jövedelmi részek ugyanis csak kizárólagosan itt fognak adó alá kerülni.

A jövedelemadónak alanyai lesznek a természetes személyeken kívül a jogi személyek is. Így van ez a porosz és a szász jövedelemadóban is, az osztrákkal ellentétben.

A törvényjavaslat szerint jövedelemadó alá tartozik az adóalanynak bármely adó alá eső, vagy pedig adómentes forrásból eredő összes adóköteles jövedelme. Adóköteles jövedelemnek tekinti a javaslat az adózónak bárhonnan eredő és akár tényleg befolyó, akár őt megillető pénzbeli, vagy értékkel bíró egyéb bevételét, a melyhez hozzászámítandó a saját házában, vagy illetménykép, avagy ingyen birt lakásának haszonértéke, továbbá akár a sajátjából felhasznált, akár illetménykép, vagy ingyen kapott gazdasági, üzleti és más cikkeknek pénzértéke is. Ennek a jövedelemnek a megengedett levonások után fennmaradó része alkotja az adóköteles jövedelmet.²⁾

Az ellenszolgáltatás nélkül szerzett rendkívüli bevételek közül az ajándékot és az örökséget, valamint az életbiztosításból, továbbá ingatlannak nem iparszerű, vagy nem nyereszkesedési célból történő eladásából eredő tőkeösszeget a vagyon növekedésének tekinti a javaslat és nem számítja az adóköteles jövedelemhez; de e tőkék hozadékát már érinti a jövedelemadóval. Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy az ajándékkal és az örökséggel hasonló elbírálás alá esik a sorsjátékból eredő nyereség, valamint az életbiztosítási tőkével a kárbiztosítási tőke is, ez utóbbi esetben azonban csak akkor, ha a biztosítás a vagyon állagára és nem csupán hozadékára vonatkozott.

A jövedelemből leszámítható tételek közül főlemlitem a következőket: a jövedelem biztosítására és fenntartására fordított összes kiadásokat, az üzleti veszteségeket, a kárbiztosítási díjakat, az üzem folytatásával kapcsolatos közvetett adókat, illetékeket és vámokat (az egyenes adók nem vonhatók le), a vagyontárgyak elhasználása fejében történő rendes leírásokat, a kényszermunkásbiztosításon és a többi socialis biztosításon alapuló kiadásokat, a szolgálati díjakat, a nyugdíjalap-járulékokat, az adóssági kamatokat, a haszonbéreket és más magánjogi terheket, végül pedig az életbiztosítási díjakat, melyek a háztartás szerint tör-

¹⁾ Mariska Vilmos: Az államgazdaságtan kézikönyve. IV. kiad. 298. lap.

²⁾ A jövedelemnek ily körülírt, hasonló meghatározásával találkozunk a szász-, a porosz- és az osztrák jövedelemadó-törvényben is. A gyakorlati célokat szolgáló adótörvények ugyanis nem elégedhetnek meg a jövedelem fogalmának oly classikus és tömör meghatározásával, mint a minő például Földes Béláé, a ki azt mondja, hogy a jövedelem: a szükségletkielégítésre évenként szabadon rendelkezésre álló javak mennyisége. (Földes: Társadalmi gazdaságtan. II. kiad. I. 306. lap.)

ténő adózásnál évi 400 korona, az egyénekenkénti adózásnál pedig évi 200 korona erejéig vonhatók le az adóalapból.

A reform szerint ugyanis minden háztartás jövedelme, mint gazdasági egység, együttes egészként vonandó adó alá. Ennek a rendelkezésnek az adó fokozatos kulcsa ad jelentőséget.

A törvényjavaslat az adóköteles jövedelem kimunkálásánál a jövedelem becslésére vonatkozólag — a főbb jövedelmi források szerint — utbaigazításokat és gyakorlati irányú rendelkezéseket tartalmaz. E tekintetben — miként a törvényjavaslat megokolása is kiemeli — a vezérlő szempont az, hogy az adózó valóságos jövedelmét a lehetőségig a tényleges viszonyoknak megfelelően kell kinyomozni, elvetve a hozadéki adók és a kataszter átlagait, a gazdálkodó személyiségenként különböző eredményeket kell adóalapul beállítani. A földbirtoknál tehát nem a kataszterben kimutatott hozadék, az ugynevezett »kataszteri tiszta jövedelem« adja a jövedelemadó alapját, hanem a gazdálkodás valóságos hozadéka, mint jövedelmi rész. A házbirtokból származó jövedelmi rész becslésénél az épületfenntartás költségeire nem a mai házadónknál meghatározott 20, 25, illetőleg 30% számítandó le, hanem az e czímen tényleg felmerült kiadás. Az adómentes értékpapírok kamatai itt adó alá kerülnek (legalább elméletileg; hogy mennyit vált ebből valóvá a gyakorlat, az az életbeléptetésig nyílt kérdés marad, annál is inkább, mert az értékpapírok kinyomozására a javaslat rendelkezéseket nem tartalmaz.) A haszonhajtó foglalkozásokból eredő jövedelmi rész az általános kereseti adóból változatlanul kerülhet a jövedelemadó alapjához, mert ez a két adónem egyaránt a tényleges kereset megadóztatására törekszik. A részvényesek a jövedelemadóban az osztalékok és a jutalékok után is adózni fognak. A szolgálati viszonyból származó illetmények és ellátások adóköteles összegének megállapításánál a fizetéssel együtt a lakáspénz is számítandó és nem vonható le az adóalapból, mint ma a IV. osztályú kereseti adónál.

Itt kell fölemlítenem a távollévők erősebb megterhelését is, a mennyiben a javaslat szerint: azoknak az ingatlan-tulajdonosoknak föld- vagy házbirtokukból eredő jövedelme, a kiknek a belföldön állandó lakóhelyük nincs és itt évenként legalább négy hónapot nem töltenek el, a jövedelemadó alapjául kétszeresen számítandó. Ennek a távolléti adónak birtokpolitikai és ethikai kihatása mellett pénzügyi eredménye sem egészen jelentéktelen. A múlt század kilenczvenes éveinek elején ugyanis a távollévők földadója 1,116.000 koronát tett. Ha föltesszük, hogy a jövedelemadó terhe átlagban megfelel a mai általános jövedelmi pótadó terhének, ugy a távolléti adó — a közölt adat alapján — csak a földbirtoknál 334.800 koronát jelent. Ismeretes azonban, hogy az idegenek birtokszerzése hazánkban a legutóbbi 15 év alatt szerfölött növekedett; továbbá a házbirtokból folyó jövedelmi rész erősebb megterhelése is számításba veendő; ugy, hogy a távolléti adó eredménye az egy millió koronát kétségtelenül meg fogja közelíteni.

A tervezett jövedelemadó az adóztatás alól kihagy 600 koronáig terjedő összjövedelmet, mint az elsőrendű életszükség-

letek fedezésére szükséges összeget; az ezen túlterjedő jövedelmet azonban növekvő adóerejének arányában fokozatosan emelkedő adókulcs alá vonja.

A létminimum adómentessége a dolog természetéből folyólag csak a fizikai személyekre nézve alkalmazható.

Annak megvilágítására, hogy az adómentes létminimum összegének fölemelése a tervezett jövedelemadót terméketlenné tenné, közli a javaslat megokolása az 1893. évi hozzávetőleges jövedelmi adóstatistikának azt az adatát, hogy a magyar korona országainak 3,868.000 adózó polgára közül 3,627.000 egyénnek adó alá vont jövedelme a 600 koronát nem haladja meg, a jövedelemadót tehát mindössze csak 241.000 adózó fizetné. Kiegészíthetem ezt azzal, hogy 800 koronás létminimum mellett a megmaradtak közül 60.160 adózó, 1.000 koronás létminimum megállapítása esetén pedig 102.360 egyén menekülne a jövedelemadó fizetésének kötelezettsége alól.

A reform conceptiójában azonban benne van az adómentes létminimum emelésének lehetősége. Sőt azt mondhatnám, hogy ez az állami bevételek emelkedésével automatikus módon következik be. Kimondja ugyanis a törvényjavaslat, hogy ha az államnak az eddig tárgyalt hat adónemből származó bevétele együttesen évi 200 millió koronát meghalad, a többlet az adómentes létminimum emelésére fordítandó.

Ha most már azt kutatjuk, hogy ez a 200 millió korona megfelel-e a megreformálandó adónemeink mai hozamának, arra az eredményre jutunk, hogy az 1906. évben a föld-, ház-, a tőkekamat- és járadék-, meg a kereseti adó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek adója, a bányaadó, végül az általános jövedelmi pótdadó együttesen 275 millió korona állami bevételt nyújtott. A hosszú ex-lex állapotra következő 1906. év bevételeiben azonban a felszaporodott hátralékok is szerepelnek s így ennek az évnek eredménye nem lehet irányadó. Megvonva tehát az 1900—1906. évek átlagát, 195¹/₄ millió korona állami bevételt kapunk.¹⁾ Ez az összeg a természetes növekedéssel együtt a reform életbeléptekor tényleg 200 millió koronának felel meg.

A jövedelemadó kulcsa 0.71⁰/_c-től fokozatosan 5⁰/_c-ig emelkedik. Az adót azonban nem százalékban, hanem gyakorlati okokból az egyes jövedelmi osztályokra vagy fokozatokra megállapított fix tételekben fejezi ki a törvényjavaslat. Így a jövedelemadó összege 600 koronán felül 700 K jövedelemig 5 K, 2.000 K-tól 2.200 K-ig 26 K, 3.000 K-tól 3.200 K-ig 50 K, 4.000 K-tól 4.400 K-ig 80 K, 6.000 K-tól 6.600 K-ig 160 K, 9.000 K-tól 9.800 K-ig 290 K, 20.000 K-tól 22.000 K-ig 800 K, 30.000 K-tól 32.000 K-ig 1.300 K, 40.000 K-tól 44.000 K-ig 1.800 K, 100.000 K-tól 104.000 K-ig 4.800 K, 196.000 K-tól 200.000 K-ig 9.780 K, 200.000 K-án felül a jövedelmi fokozatok mindig 10.000 koronával emelkednek, az adótétel pedig fokozatonként 5⁰/_o. Ha százalékokban akarjuk kifejezni az adótételeket, akkor azt találjuk, hogy — a

¹⁾ A hét évi átlagok: földadó 64.7, házadó 27.4, tőkekamatadó 12.4, kereseti adó 48.5, társulati adó 8.7, bányaadó 0.57, jövedelmi pótdadó 32.8 millió korona.

felső határ után számítva — az adó 1⁰/₀ 1.600 K-nál, 2⁰/₀ 4.800 K-nál, 3⁰/₀ 11.400 K-nál, 4⁰/₀ 30.000 K-nál, 4¹/₂⁰/₀ 80.000 K-nál és végül 4·8⁰/₀ 200.000 K jövedelemnél.

Összehasonlítva ezt az adókulcsot az osztrák jövedelemadó kulcsával, mely 0·6⁰/₀-ból kiindulva szintén 5⁰/₀-ig emelkedik, azt találjuk, hogy a tervezett magyar adókulcs rohamosabban emelkedik, mint az osztrák. Ellenben enyhébb az 1902. évi százsz jövedelemadónál s a kis jövedelmeknél leginkább a porosz adókulcshoz hasonlít. Ettől csak a közép és nagy jövedelmek megadóztatásánál tér el lényegesen, a minnek oka abban rejlik, hogy a porosz jövedelemadó csak 4⁰/₀-ig emelkedik, a miénk pedig 5⁰/₀-ig.

Támogatásra szoruló iparunkat abban a kedvezményben részesíti a javaslat, hogy a kizárólag ipart üző részvénytársaságokkal és szövetkezetekkel szemben a fokozatosan emelkedő adókulcsot 3⁰/₀-nál megállítja, úgy hogy 10.000 korona jövedelemen felül az adó kulcsa változatlanul 3⁰/₀ marad.

A jövedelemadót az adózók vallomásai, az adókötelesek összeírására rendelt bizottságok összeírási adatai s a pénzügyigazgatóság (Budapesten az adófelügyelő) rendelkezésére álló egyéb adatok alapján, az önadóztatás elvei szerint, az adókiivető bizottságok fogják megállapítani.

Azok az adózók, a kiknek adóköteles évi jövedelme a 2.000 koronát nem haladja meg, csak akkor tartoznak vallomást adni, ha őket erre a pénzügyi hatóság külön felhívja. A ki vallomását idejében be nem adja, adójának 5⁰/₀-át fizeti pótlék fejében.

Az adatszolgáltatás kötelezettsége kiterjed: minden ház tényleges birtokosára (a lakókra vonatkozólag), minden háztartás fejére és mindazokra, a kik szolgálati illetmény vagy nyugellátás kifizetésére kötelezvék.

Az adókiivető bizottságok újraszervezéséről az általános kereseti adónál már megemlékeztem, itt még csak azt jegyzem meg, hogy számuk az adókiivetés munkájának gyorsabb befejezése érdekében növekedni fog.

A törvényjavaslat az adókiivető bizottságokat a tényleges jövedelem kinyomozása érdekében kétségkívül széles hatáskörrel ruházza fel, de emellett nemcsak hogy fölösleges zaklatásokkal nem terheli az adózókat, hanem nagy távolságban áll meg attól az állásponttól, melynek a magyar tudományos irodalomban Mariska Vilmos a bátor előharczósa¹⁾ s mely a jövedelem pontos meghatározásának érdekében a teljes nyilvánosságot követeli és az adóeltitkolásokat rideg szigorral megtiltja.

Az üzleti könyvek betekintésére vonatkozólag itt is áll az, a mit az általános kereseti adónál már kifejtettem. E szerint az adózók az üzleti könyvek bemutatására nem kötelezhetők. Az adókiivető bizottságok tagjai a titoktartásra ünnepies fogadást tesznek és titoktartásra kötelezvék a tanuk, a szakértők és a pénzügyi közegek is.

Már említettem, hogy a szolgálati viszonyból származó illetmények egyedül a jövedelemadóban fognak adózni. Eddig ezek

¹⁾ Mariska Vilmos: Államgazdaságtan. IV. kiad. 198. és 309. l.

az illetmények — a cselédek, segédek és napidíjasok I. osztályú kereseti adójától eltekintve — a IV. osztályú kereseti adó és részben az ezzel kapcsolatos általános jövedelmi pótdadó alá tartoztak. Tekintettel a IV. osztályú kereseti adónak 1⁰/₀-tól 10⁰/₀-ig emelkedő progressiv adókulcsára és az általános jövedelmi pótdadónak ehhez tapadó 35⁰/₀-os terhére, a két adó együtt ma a szolgálati illetményekre a véghatárban majdnem 13¹/₂⁰/₀-os adóterhet jelent. Ez a két adó a reformban megszűnván, az adóztatás feladatát helyettök a jövedelemadó vállalja át. Igen ám, de ennek az adónak fokozatos kulcsa csupán 5⁰/₀-ig emelkedik s így az egymagában álló jövedelemadó a nagyobb szolgálati illetmények adókulcsának 8¹/₂ százalékkal való mérséklését jelentené. Minthogy azonban a súlyos adó minden magyar adózónak közös sorsa, bármely forrásból fakadjon is jövedelme, a nagyobb illetményeknek ily tehercsökkentését a reform nem kontemplálja. Erre vezethető vissza az a külön jövedelemadó pótlék, melyet a javaslat értelmében azok fognak fizetni, a kik évi 6.000 koronát meghaladó szolgálati illetményt vagy nyugellátást huznak. A jövedelemadó pótlék nem csak a 6.000 koronán felüli rész, hanem az összes illetmény után számítandó; a pótlék kulcsa 0·2⁰/₀-tól 6⁰/₀-ig emelkedik; 10.000 koronáig lassan halad, de azon túl rohamosan növekedik; 10.000 koronán felül 12.000 koronáig 1⁰/₀, 12.000—14.000 koronáig 2⁰/₀, 14.000—16.000 koronáig 3⁰/₀, 18.000—20.000 koronáig 4⁰/₀, 30.000—40.000 koronáig 5⁰/₀ s ezen felül 6⁰/₀. Ez a jövedelemadó pótlék tehát megfelel a magasabb szolgálati illetmények osztrák adójának.

A jövedelemadó és a jövedelemadó pótlék együttes kulcsa tehát a véghatárban 11⁰/₀ lehet, a mi még mindig 2¹/₂⁰/₀-kal kisebb a mai adókulcsnál. A jelenlegi és az új adóztatás sulykülönbségének megítélésénél nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy az új jövedelemadóban a lakáspénzt is az adóalaphoz kell majd számítani, holott az ma adómentes. Ennek azután az a következménye, hogy az illetmények 10.000 koronáig terjedőleg a mainál valamivel nagyobb terhet viselnének, feltéve, hogy a magántisztviselőknél az összes illetményből a lakáspénz címén huzott rész arányban áll az állami tisztviselők lakáspénzeinek összegével. A legnagyobb teheremelés ez esetben évi 8000 korona illetménynél áll elő és 40 korona 50 fillért tesz.

Hogy ez a teheremelés az állami alkalmazottaknál be ne következzen, a törvényjavaslat akként rendelkezik, hogy a VI—IX. fizetési osztályokba sorozott állami alkalmazottaknak lakáspénze mindig a negyedik lakáspénzosztály szerint számítassék az adóalaphoz. A negyedik lakáspénzosztályba tartozó helységekben állomásozó állami tisztviselők ugyanis a Budapestre nézve megállapított lakáspénznek felét kapják, e szerint tehát a budapesti állami alkalmazottak lakáspénzének csak fele lesz az adóalaphoz hozzáütendő.

Az állami alkalmazottaknak jelenlegi és a reform után előálló adóterhét, fizetési osztályok és állomáshelyek szerint csoportosítva, a következő táblázat tünteti fel:

Az állami alkalmazottak adója most és a reform után.

Fizetési osztály	Fizetés és pótlék	A reform szerint adó alá kerülő lakáspénz		A mai adóteher IV. oszt. kereseti adóban és által. jövedelmi pótdoban		A jövedelemadó megfelelő				Az új teher a mainál				Mely városokban és községekben	
		Együtt	korona	K	f	télé	pótléka		együttes összege		több		kevesebb		
							K	f	K	f	K	f	K		f
XI.	1.400	300	1.700	18	19			19		1				A magyar korona országainak területén mindenütt.	
	1.600		1.900	22	22			22							
	1.800		2.100	26	26			26							
X.	2.000	350	2.350	30	30			30							
	2.200		2.550	34	34			34							
	2.400		2.750	38	38			38							
IX.	2.600	400	3.000	42	44			44		2					
	2.900		3.300	46	56			56		10					
	3.200		3.600	75	60	62		62				13	60		
VIII.	3.600	500	4.100	91	80			80				11	80		
	4.000		4.500	108	96			96				12			
	4.400		4.900	124	20	112		112				12	20		
VII.	4.800	600	5.400	140	40	128		128				12	40		
	5.400		6.000	170	10	144		144				26	10		
	6.000		6.600	202	50	160	13	20	173	20			29	30	
VI.	6.400	800	7.200	229	50	186	21	60	207	60			21	90	
	7.200		8.000	286	20	238	32		270				16	20	
	8.000		8.800	351		264	44		308				43		
V.	10.000	2.000	12.000	553	50	376	120		496			57	50	Budapesten és Fiumében.	
	12.000		14.000	810		450	280		730			80			
IV.	14.000	2.000	16.000	1.080		550	480		1.030			50			
III.	16.000	2.000	18.000	1.350		650	630		1.280			70			
V.	10.000	1.400	11.400	553	50	344	114		458			95	50		A II. lakáspénzosztályba tartozó helyeken.
	12.000		13.400	810		450	268		718			92			
V.	10.000	1.200	11.200	553	50	344	112		456			97	50	A III. lakáspénzosztályba tartozó helyeken.	
	12.000		13.200	810		450	264		714			96			
V.	10.000	1.000	11.000	553	50	344	110		454			99	50	A IV. lakáspénzosztályba tartozó helyeken.	
	12.000		13.000	810		410	260		670			140			

Kitűnik ebből a kimutatásból, hogy az új adóteher a mai nál a IX. fizetési osztály I. fokozatától kezdve fölfelé mindvégig csökken; az adómérséklés 12 és 140 korona közt váltakozik. Ellenben a XI. fizetési osztály I. fokozatában (évi 1 K) és a IX. fizetési osztály III. és II. fokozatában (évi 2, illetve 10 K) tehernövekedés mutatkozik.

Természetesen egész másként alakul az adóalap, ha az állami alkalmazottnak más jövedelmi forrásokból eredő bevételei is vannak, mert ezek beszámításával a jövedelemadó progresszív kulcsa velök szemben is érezhetővé lesz. A jövedelemadóptlék alapjául azonban csak a szolgálati illetmények fognak vétetni.

Érdekes körülmény, hogy a nyugalmazott állami alkalmazottak adóterhe lényegesen apadni fog. A nyugalmazottak ugyanis lakáspénzt nem huznak s így náluk az adóalap nem fog növekedni, mint a tényleges szolgálatban levőknél. Így például a nyugalmazott miniszteri tanácsos ma 10.000 K nyugdíj után 553 K 50 f adót fizet, a reform után pedig 386 koronát fog fizetni, tehát 167 K 50 fillérrel kevesebbet.

A reform akként van fölépítve, hogy abban a mai általános jövedelmi pótdó helyét az új jövedelemadó foglalja el. Mérjük össze tehát, már amennyire ez a két különböző alap lehető egyenlősítése mellett egyáltalán lehetséges, a régi és az új adó- nem teherkülönbségét.

A földbirtoknál az általános jövedelmi pótdó a kataszteri tiszta jövedelemnek 7·65⁰/₀-a. A jövedelemadó ezt a százalékot sohasem éri el, mert hiszen véghatárában 5⁰/₀-ig emelkedik. Ha azonban valóságnak fogadjuk el azt, a mit a statisztikai kutatók bizonyítanak, hogy a föld valódi hozadéka országos átlagban a kataszteri tiszta jövedelemnek két és félszerese, úgy az általános jövedelmi pótdó a föld tényleges hozadékának 3·06 /.-ává törpül. Ha most már föltesszük, hogy ezt a valóságos földjövedelmet sikerül kimunkálni és a jövedelemadóba adóalappul beállítani, úgy a jövedelemadó 12.200 korona földjövedelemig teherapasztást jelent. Ez a tehercsökkenés aránylag annál jelentékenyebb, minél kisebb a földjövedelem, a mi a progresszív adókulcs folyománya, sőt a létminimumig terjedő összjövedelemnél az általános jövedelmi pótdó egész összegét elengedné az államkincstár. A jelzett összegtől fölfelé azonban az új teher a réginél fokozatosan nagyobb lesz ugyan, de az adókulcs különbsége 200.000 K földjövedelemnél is csak 1·74⁰/₀-ot tesz.

A házbirtoknál ugyanez az összehasonlítás a következő eredményre vezet. Az általános jövedelmi pótdó a házbérbevételek Budapestén 5·28⁰/₀-a, vidéken az általános házbéradónál 4·5⁰/₀-a, egyéb helyeken pedig 3·36⁰/₀-a. Ezekkel a százalékokkal szembeállítva a tervezett jövedelemadót, látjuk, hogy a létminimum összegéig ez adómentességet biztosít, ezen fölül pedig 0·71⁰/₀-ból kiindulva, 5⁰/₀-ig emelkedik, tehát az általános jövedelmi pótdó budapesti terhét egyáltalán a legnagyobb házbérjövedelemnél sem éri el; 4·5⁰/₀-ot 80.000 koronánál, 3·36⁰/₀-ot pedig 15.000 korona bérjövedelemnél fejez ki.

Más a helyzet azonban oly föld- vagy házbirtok hozadékának megadóztatásánál, melyre adósság van jelzálogilag beke-

belevezve. Ha például valamely házra 40.000 korona 6⁰/₀-os adósság van bekebelezve, mely háznak a nyers házbérhozadéka 12.000 korona, a ma kivetendő 633 K 60 f általános jövedelmi pótdából levonandó a bekebelezett adósság egy évi kamatainak 10⁰/₀-a, tehát 240 K s így a fizetendő általános jövedelmi pótdó összege 393 K 60 fillér. A reform után 12.000 K-ból lesz levonható a 240 K kamat s így a jövedelemadó alapja 11.760 K lesz, ezután pedig a jövedelemadó 376 K, tehát 17 K 60 fillérrel kevesebb a mai adónál.

A tőkekamat- és járadékadó alá vont jövedelmi részeknek az általános jövedelmi pótdó 3¹/₂⁰/₀-os megadóztatását jelenti. Ezt váltja fel a létminimum érintetlenül hagyásával és 0·71⁰/₀-os kezdő adókulcsával a jövedelemadó, mely 17.000 koronáig a mai terhen alul marad s csak ezen az összegen túl válik véghatárában közel 1¹/₂⁰/₀-kal súlyosabb adóvá.

A III. osztályú kereseti adó alá eső ipar- és kereskedelmi üzletekből, értelmi és más haszonhajtó foglalkozásokból eredő jövedelmek után, ha a jövedelem Budapesten 800 koronát, másutt 600 koronát meg nem halad, az általános jövedelmi pótdó 1⁰/₀, különben pedig 3¹/₂⁰/₀. Ennek helyébe lép a jövedelemadó, mely a mai 1⁰/₀-os adóval szemben a vidékre vonatkozólag teljes adómentességet, Budapesten pedig 600 koronától 800 koronáig 0·7⁰/₀-os adót képvisel; az eddigi 3¹/₂⁰/₀-os kulcsot pedig csak 17.000 koronánál éri el. Ha azonban föltesszük, hogy az általános kereseti adónak 50 és 60⁰/₀-kal való leszállítása mindjárt éreztetni fogja az adóerkölcöket megjavító nevelő hatását és ez alapon átlagban a ma megadóztatott keresetnek kétszerese kerül jövedelemadó alá, akkor az új jövedelemadó a régi általános jövedelmi pótdó terhét már 3.400 koronánál magában foglalja.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóköteles jövedelmére az általános jövedelmi pótdó 3⁰/₀-kal nehezedik. A jövedelemadó ennyi lesz 11.400 koronánál; ez a határvonal, melyen alul az új adó enyhébb, és a melyen fölül pedig súlyosabb, még pedig maximalis 2⁰/₀-kal, a réginél. A kizárólag ipart űző részvénytársaságokat és szövetkezeteket azonban a teher-súlyosbodás lehetőségétől is megóvjaa a javaslat, mert velök szemben a progressiv haladó kulcsot 3⁰/₀-nál megállítja.

Hogy a mai IV. osztályú kereseti adó alá eső jövedelmekre nehezedő általános jövedelmi pótdóval szemben mily változtatást jelent a jövedelemadó a kebelébe zárt pótlékkal együtt, azt már vizsgáltuk.

A tervezett jövedelemadó után semmiféle pótdó sem vehető ki, legyen bár az állami, törvényhatósági vagy községi pótdó. Azt az arányos teherelosztást ugyanis, melyet az elmélet szerint a jövedelemadó létesíteni hivatva van, halomra döntené a helységenként 0—572⁰/₀-ig változó községi pótdó. Különben a mai általános jövedelmi pótdó sem pótlékolható, pedig a reformban ezt váltja fel a jövedelemadó.

Nehogy azonban a helyhatósági önkormányzat háztartása elveszítse a mai IV. osztályú kereseti adó után szedett pótdót, a szolgálati járandóságokra és ellátásokra eső jövedelemadó-rész pótlékolható lesz. Ezért kívánja a javaslat a szolgálati illet-

ménynek vagy nyugdíjnak külön megállapítását és a kivetett jövedelemadóból erre eső rész számszerű feltüntetését. Ha tehát például egy plébános megadóztatásáról van szó, a kinek stola- és párbérjövedelme 1200 K, föld- és házjövedelme pedig 1.000 K, úgy az 1.200 K után eső jövedelemadó elkülönített összege pótlékolható lesz, a többi nem. Az állami alkalmazottak járandóságai után kivetett jövedelemadó azonban — az országos betegápolási pótdó egyedüli kivételével — pótdó alapjául nem szolgálhat.

A reform második alapelveinek érvényrejutását kívánja biztosítani annak az adófőösszegnek a megállapítása, melynél 5°/_o-kal kevesebb a jövedelemadó kivetett összege nem lehet. A kivetés első évére ezt az összeget — a szolgálati járandóságokra eső adó nélkül — a törvényjavaslat 46 millió koronában kontingentálja. Ehhez az összeghez évenként 2°/_o természetes növekedés fejében hozzáadandó.

Ha a kontingentált összeget a kivetés eredménye nem üti meg s a hiány 5°/_o-nál nagyobb, minden adózónál egységes százalék szerint pótelőírás fogantositandó. A pótelőírás összege azonban nem korlátozatlan, mert az alapkivetés 40°/_o-át nem haladhatja meg. Az ipar életérdekeinek megóvása mindazonáltal itt is előtérbe lép, a mennyiben a javaslat szerint a kizárólag ipart üző részvénytársaságoknál és szövetkezeteknél pótelőírásnak helye nincs. Ezek tehát a mai teher lehető emelkedése ellen az összes biztosítékokkal körül vannak bástyázva.

Az adófőösszeg kiszámítására vonatkozólag azt a fölvilágosítást nyújtja a törvényjavaslat megokolása, hogy a 46 millió korona a következő módon állott elő: az általános jövedelmi pótdó kivetésben az 1906. évben 38·5 millió koronát tett, ebből kereken 1 millió esik a IV. osztályú kereseti adóra, mint adóalapra, ez tehát leütendő, marad 37·5 millió korona. Ez az egyik tényező, a melyből a contingens kialakul. A másik tényező az eltörleendő II. osztályú kereseti adónak 19·7 millió korona kivétési összegéből 8·5 millió korona, vagyis az az összeg, a mekkorát — a megokolás szavai szerint — »a már tárgyalásra beterjesztett novellának törvénynyé váltta után az átmeneti idő alatt a II. osztályú kereseti adóból bevételként várhatunk«.

Hogy teljes képet nyujtsak a jövedelemadónak adórendszerünkben betöltendő hivatásáról, végezetül föl kell említenem, hogy a jövedelemadó behozatala majd a hadmentességi díjnak és az országos betegápolási pótdónak igazságos reformjára is képessé tesz bennünket. A jövedelemadó életbelépte után ugyanis a hadmentességi díjnak és az országos betegápolási pótdónak aránytalanságai el lesznek simithatók, ha majd ezt a két közszolgáltatást úgy reformáljuk, hogy azok enyhe százalékos pótlék alakjában tapadjanak a jövedelemadóhoz, mint kimérésök alapjához.

* * *

Ha ezek után az új adórendszert s annak egyes tagozatait tekintjük, azt a benyomást nyerjük, hogy az adórendszer nem lesz áttekinthetőbb, az egyes adónemek pedig nem lesznek egy-

szerűbbek. Sőt határozottan szövevényesebb az egész szerkezet s complicáltabbak annak egyes részei.

De nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy a jó adórendszernek és az igazságos adóztatásnak elengedhetetlen feltétele az egyszerűség és az átlátszóság. Mélyebben vizsgálódva ugyanis megdönthetetlen igazságnak fogjuk vallani, hogy csak a rétegszerű adóztatás, mint adórendszer és csak a sokoldalú, aprólékos részletekbe hatoló adó, mint tagozat, lehet jó. Az egyetlen súlyos adó az adózót egy oldalról durván támadja meg, míg több mérsékelt adónak egymásba fonódó öve az adózót több oldalról csak enyhén érinti. Az adótörvénynek a legkisebb részletezéseket is tartalmaznia kell, hogy a reálbirtok sokféleségéhez, a különböző adótárgyak egymástól eltérő hozadékaihoz, a gazdálkodó személyiségek fejenként különböző jövedelmeihez és végeredményben minden adózónak más és más szolgáltatási képességéhez simulhasson. Az adótörténet fejlődése tanu reá, hogy minden adónem kezdetben, a műveltség alacsonyabb fokánál igen egyszerű, egészen tagolatlan volt. A földadót a birtoknak kizárólag csak térfogata, a házadót a kapuk vagy a kémények, később az ajtók és ablakok száma után, a kereseti adót pedig, mint fejadót, személyenként változatlan összegekben vetették ki. Oly szerepet töltenek be e tagolatlan adók az adófejlődésben, mint a véglények, az ázalagok az állatvilágban. Mennyire komplikálta és ezzel igazságosabbakká tette a kutató elmélet és az élő gyakorlat idővel ezeket az adókat! Természetes azonban, hogy egyedül az adórendszer complicált volta és az egyes adónemek aprólékossága még nem biztosítéka az igazságos adóztatásnak.

Ezzel ismertetésemet befejeztem. Igyekeztem minden tekintetben a szigorú tárgyilagosság határai közt maradni s csupán ismertetést nyújtani.

Hogy az adóreform-javaslatokban van-e hasonló a hajóteherhez, a mi csak arra való, hogy veszély idején kidobható, s ezzel a többi megmenthető legyen, azt nálamnál avatottabbak fogják felderíteni.

Exner Kornél.

Aradvármegye közgazdasági leírása. I.

Hazánk délkeleti részének, a Tisza-Maros-szögnek az a darabja, melyet Aradvármegye nevével jelöl a térkép, ugy formájában, mint népességében az újabb kialakulások közé tartozik, jóllehet Arad a legrégibb vármegyék egyike. Még szent István király alapította ezt a vármegyét, melynek akkor egészen mások voltak a határai, mint jelenleg: fenn a Hegyes-Drócsa főgerinczéig értek, lenn a mai Temes- és Torontálmegyék tetemes részét magukba ölelték. Azokban az időkben az aradi síkság — egészen a tizenhetedik századig — csupa őserdő volt s ezt a vidéket Erdőhátnak nevezték. Tiszta magyar lakosság települő helye volt akkoriban ez a terület, de a dúló viharok, melyek végig söpörtek az országon, több ízben erős megrázkódásoknak, sőt a teljes elpusztulásnak tették ki Aradvármegyét. Először a tatárjárás tette semmivé az aradmegyei lakosságot, melynek helyét újból magyar nép foglalta el és jelentékenyen gyarapodott egészen a tizenhatodik századig. A török hódító hadjáratok aztán újra pusztulást hoztak, melyek alatt a Körös völgyének és a Maros mentének helységei elnéptelenedtek. A lakosság elbujdosott és a szomszéd hegyvidékek oláh népe költözött be, ugyanakkor — bár csak kisebb számban — szerbek is települtek Arad környékére. A karloviczi békénél a Maros határfolyóvá tétetett, a vármegyétől annak vizentuli részei elvonattak, ellenben 1704-ben Zarándmegyének százötven községét csatolták Aradhoz. Ez a geographiai beosztás a múlt század utolsó negyedéig állott fenn, a mikor Zarándvármegyének felosztása folytán a vármegye új kikerekítést nyert és mai alakját öltötte fel.

Ebben az alakjában Aradvármegyét északon Békés és Bihar, keleten Hunyad, délen Krassó-Szörény és Temes, nyugaton pedig Csanádvármegye határolja és területe 6.443·39 km²-re rug. Területének fele része nyugaton és északnyugaton termékeny síkság, mert mikor a kincstár eladóvá tette az Este-hercegtől birtokába jutott roppant uradalmat, nagy erővel kiirtották az őserdőket s azok helyét mezők és szántóföldek foglalták el. A keleti rész ellenben többnyire ma is erdővel borított hegységből áll. A hegyes vidék Borosjenő, Világos és Pankotánál kezdődvén, Bihar és Hunyadvármegyékbe nyulik át. Ez a Hegyes-Drócsa, a Marostól északra emelkedő magyar-erdélyi határhegység legnyugatibb keresztága, mely a kitünő borairól hirneves aradi hegyalját képező szőlőhegyekben végződik. A Drócsa-hegység

derekát lomberdők fedik, széles gerincze és oldalai azonban lakatlanok. Csucsai közül a Piatra-Alba (816 m.) Soborsin mellett van, a Drócsa 857 m., a Hegyes, Világostól délre 800 m. magas. Világosnál a hegység három kúppal végződik, melyek közül a középsőt és legmagasabbat a történelmi nevezetességű világosi vár romjai koronázzák. A hegység oldalait tetemes, gyakran mélyen bevájt völgyek képezik, melyek tengelyökre leggyakrabban függőleges irányban esnek. A Körös völgye a hegység lejtőjétől északra kanyarodva mindinkább eltávozik, míg a Maros völgyének keskeny és szakgatott szegélyét meredek hegyek alkotják, szinte regényes, festői jelleget kölcsönözve a tájnak. Ezek a hegységek kevés kivétellel jegeczes kőzetekből, többnyire csillámpalából állanak, de azokat granit és trachit borítják; itt-ott vaskövet, mészkövet, rézereket, sőt a legújabb kutatások eredményéhez képest kőszén is rejtenek méhökben.

A vármegye legnagyobb folyója a Maros, mely egyszersmind a déli határt is képezi a vármegye egész hosszúságában. Szezályos viz, melyet vízállásának szerfölötti ingadozásai és erős iszapolása következtében hajózhatónak alig lehet mondani. Esőzések idején és a hó olvadásakor hamar feldagad és mind a hegyek közt, mind a síkon nagy károkat okoz. Vízmenyisége Radnánál 995 köbméter, közepes vízálláskor azonban 2.800 köbmétert is tesz. Leginkább tutajozásra használják; fenyőt és tűzifát szállítanak rajta. Szabályozása az elfajult részek rendezésével és alulról felfelé haladó kotrással most van folyamatban, de alig hihető, hogy a hajózásához kötött várakozások teljesüljenek. Nevezetesebb folyói Aradmegyének azonkívül a Fehér- és a Fekete-Körös. Előbbi a vármegye északi részének minden vizét magába veszi s keletről nyugat felé haladva az egész területet átszeli, utóbbi a vármegye községei közül csak Nagyzerindet és Fekete-Gyarmatot érinti. Előbbibe ömlik a Taucz, Silingyia, Moroda és Szöllös mellett elhaladó Csigér, utóbbi mellékvízei közül a Töz és a Szartos említendők. A Fehér-Körösből Buttyinon alul az aradi malomcsatorna válik ki, mely kis vízálláskor a Körösnek majdnem összes vízmennyiségét magába fogadja és a vármegyét északnyugati irányban vágja keresztül. Egykor nagy jelentőséggel bírt, mert jóformán az egész vármegyei malomiparnak ez volt a hajtóereje, ma már sokat veszített fontosságából, de még most is egész sorát hajtja a kisebb-nagyobb vízimalmoknak. A csatornát egy társulat kezeli a partjai mentén érdekelt birtokok tulajdonosaiból alakulva s állandó mérnöki gondozás alatt áll. Végül a vármegye délkeleti részét érinti rövid vonalon az ugynevezett élővizcsatorna, mely az egykori holt Maros medrének felhasználásával Aradról kiindulva Mezőhegyesnek halad, hogy Csanádvármegye területén visszafusson a Marosba, miután a mezőhegyesi cukorgyár szennyvizeit felvette. Jelentékenyebb tavak a vármegyében nincsenek; mindössze a bokszegei és a borosjenői u. n. rovinai tavat említhetjük fel; Déznánál van egy kisebb mesterséges halas-tó, mely azonban semmi különösebb jelentőséggel nem bír.

Az éghajlati viszonyok a vármegyében a szélsőségek felé hajlók. A sík részeken a hideg teleket a legforróbb nyár, a nagyon

hűvös napokat pedig rekkenő hőség szokta követni. Az átmenet a fölötté bizonytalan télből a meleg nyárba csaknem a tavasz közvetítése nélkül történik, az ősz ellenben szabály szerint hosszú és nagyon szép. A keleti vidékeken, a hegyek között zordonabb az égélj; itt a tél hosszabb és a nyár rövidebb. A hegyeket sokáig borítja a hó s mikor a kései olvadás beáll, árvizek lepik el a völgyeket. A középhőmérséklet 11.7 C^0 ; legmelegebb az augusztus, átlag 24.7 C^0 és leghidegebb a január, átlag -0.7 C^0 . Az abszolút szélsőségek $+39\text{ C}^0$ és -20.1 C^0 közt ingadoznak. A csapadék évi mennyisége 634 milliméter. A szelek iránya az északi és a délnyugati.

A vármegye *népessége* közepes. Az 1900. évi népszámlálás eredményéhez képest a megye területét 329.840 lélek lakta; ez a szám 1905 végén a kiszámítások szerint 349.689-re emelkedett. A népsűrűség □-kilométerenkint 55.3 lelket tesz és nagyon lassu szaporodást mutat. 1869-ben 289.381 volt a lakosság száma s az erre következő évtizeden erősen megfogyott: 268.408-ra szállott le, a mi 7.2% apadást képvisel; attól fogva van némi emelkedés; 1880-tól 1890-ig 12.3% , 1890-től 1900-ig 9.2% a szaporodás. A sík vidékek népessége sokkal nagyobb, mint a hegyi vidékéké és a magyar lakosság szaporodása kedvezőbb a románénál; az utóbbi által lakott községek növekedése is lassubb, mint azoké, melyeket magyarok és németek laknak. A népesség csaknem egyenlő arányban oszlik meg a két nem között; 165.653 férfi mellett 163.747 nőt találtak a számlálók. A mi a családi állapotot illeti, 175.280 a nőtlenek, 133.733 a házasok és 20.120 az özvegyek száma; a családfőket 76.009-ben, a családtagokat 233.150-ben jelöli meg a statisztika. A népesség korviszonyát tekintve, a lakosság tulnyomó részét (77.1%) a negyven éven alóliak adják, öreg kort kivált a románok között kevesen érnek s a hatvan éven felüliek alig teszik a lakosság 5.2% -át.

Ez a népesség a közigazgatási beosztás szerint tíz járásban, 217 községben és 306 pusztán oszlik el 63.602 házban, melyek közül 54.338 lakóház, a többi gazdasági épület és cselédház, és melyek 77.346 lakást foglalnak magukban. Míg a vármegye nyugati sík részein kisebb számu, de népesebb községek képezik a járások területét, a keleti részeken, a hegyes vidékeken a román-ajku lakosság nagyszámu apró falvakat alkot, melyek sok esetben szétszórtan, hosszú vonalban nyulnak el a hegyek lábánál vagy a szűk völgyekben. Így pl. a borossebesi járásnak 49, a nagyhalmágyinak 34, a radnainak 36 községe van, holott a pécskai járás 8, az eleki 10, a világosi 11 és az aradi is 10 községből áll. A falvak legnagyobb része alig pár száz lakost számlál; száztizenhárom olyan község létezik a vármegye területén, melyeknek népessége nem éri el az ezernyi lélekszámot; a legtöbb 3—500 főnyi lakossággal bír. Általában a népességnek lakóhely szerinti megoszlása igen szétszórt; ötezer lakosnál népesebb község a vármegye területén mindössze tizenegy van. Ezek: Ó-Pécska 9.000, Magyar-Pécska 8.284, Kurtics 7.642, Elek 7.591, Világos 6.694, Szemlak 6.058, Borosjenő 6.014, Új-Szent-Anna 5.830, Pankota 5.299, Székudvar 5.207, Simánd 5.020 lakossal. Az 1890-iki népszámláláskor mindössze hét volt az öteznél több

lakossal bíró községek száma, s így a községek népszaporodása emelkedett, ha nem is olyan arányban, mint az kívánatos volna.

A népesség *általános műveltsége* meglehetősen alacsony színvonalon mozog: az irni-olvasni tudók száma 103.538 a 222.883-ra rugó analfabétával szemben. Általában azt mondhatjuk, hogy két zónára oszlik e részben is a vármegye, melyek közül a síkvidék lakóié az elsőbbség. A hegyek közt lakó oláhság nagyon alacsony műveltségű, a minnek oka abban keresendő, hogy a románok tanításügye a felekezetük kezében van és vajmi sok kívánni valót hagy fenn. A vármegye 348 népiskolája közül 197 gör. keleti és 11 gör. kath. felekezeti s ezek közül 208-nak oláh a tanítási nyelve. Az iskolába járás se valami pontos; a 60.145 tanköteles közül 39.308 gyermek jár iskolába, tehát csak 66·9%. Ujabbán erőteljes tevékenységet észlelünk az állami népiskolák létesítése körül; már eddig a vármegye 40 községében 46 állami elemi iskola van 8.036 tanulóval; az ilyen iskolák száma évről-évre szaporodik és azok révén mind több szellemi világosság hatol a hegyek közé. Erre annyival nagyobb szükség van, mert ott még mindig a babona uralkodik s a tudatlan nép nagyon hátra marad boldogulásának előfeltételei nélkül.

Mint fentebb már jeleztük, a megisméltődött új telepítések egészen átalakították a vármegye lakosságát s az idők mozgalmasságai közepette ezen a területen az oláhok biztosították maguknak a számbeli többséget. Valósággal nemzetiségi és nyelvi tekintetben oláh vármegyének lehet Aradot mondani, mert lakosságának túlnyomó százalékát az oláhok adják. Az 1900. évi népszámlálás eredménye szerint ugyanis lakott a vármegye területén:

	Absolut számokban	Százalé- kokban
Magyar	71.894	21·8
Német	34.505	10·5
Tót	5.306	1·6
Oláh	214.250	65·0
Ruthén	192	0·0
Horvát	670	0·2
Szerb	289	0·1
Egyéb	2.734	0·8

A nemzetiségek számaránya az előző évtizedhez képest az oláhság csekély százalékszerű apadását mutatja, még pedig a magyarság rovására. 1890-ben ugyanis 60.878 magyar lakosa volt a vármegyének, a mi 20·2%-nak felelt meg és 201.084 oláh lakosa, a mi 66·6%-ot képviselt. Mig tehát tíz év alatt az összlakosság száma 28.295 lélekkel szaporodott, addig ebből a szaporodásból a magyarságra 11.016, az oláhokra ellenben 13.166 lélek esett, jeléül annak, hogy az oláhság nem szaporodik úgy, mint a magyar népesség, a minnek oka az előbbinek életmódjában található leginkább. Hasonlóképp nagyon kevés számszerű szaporodást, de semmi százalékszerű gyarapodást nem mutatnak fel a németek, ennek azonban egészen más oka van. A németiség jómódú, sőt vagyonos, vagyonilag folyton terjeszkedő elem, de

nem szapora; a kevés-gyermekes rendszer hives így nem szaporodik a faja eléggé.

A *felekezeti viszonyok* a nemzetiségi viszonyokhoz simulnak arra való tekintettel, hogy az oláhság kivétel nélkül az orthodox egyházhoz tartozik, a németek kivétel nélkül római katolikusok, a magyarok a katolikus és református egyház közt oszlanak meg, az ágostai ev. egyházat pedig a tótok támogatják. A hitfelekezet szerinti megoszlást a következő adatok világítják meg: volt 1900-ban római katolikus 80.108, görög katolikus 13.869, görög keleti 204.099, evangélikus 8.177, református 18.612, unitárius 51, izraelita 3.983 és egyéb 501. Az utóbbiak a nazarénusok és különösen az utóbbi időben erősen szaporodó baptisták között oszlanak meg. A tíz évvel azelőtti állapothoz képest az évtizedes ciklus szaporodásából 10.862 esett a római katolikusokra, 1.759 a görög katolikusokra, 11.366 a görög keletiekre, 1.903 az evangélikusokra és 1.734 a reformátusokra, a mi szintén azt mutatja, hogy az oláhság szaporodása nem tart lépést a magyarokéval. Érdekes, hogy a tízéves ciklusban a különben se nagy számú izraeliták 146 főnyi apadást tüntettek fel, a mi onnan származik, hogy a vármegyében elszaporodó fogyasztási szövetkezetek erősen szorítják kifelé a kiskereskedőket, a kik túlnyomó részben a mózesi vallás hivei közül kerülnek ki.

A vármegye legmunkásabb és legtakarékosabb népe kétségkívül a német, mely nagyobb csoportokban az aradi, eleki, pécskai és világosi járásokban lakik olyan megoszlásban, hogy az egészen német községek száma öt, a relativ német többségüké három. Ezeknek a községeknek a kinézése előnyösen különbözik a többiekétől. A részben külföldről, részben az egykori temesi bánaságból betelepült németiség szorgalmasan dolgozik, kizárólag a gazdaságának él, vagyonát évről-évre emeli. Lakóhelyétől távolabb területeken is hódít magának földet s ujabban pl. eleki és szentannai svábok nemcsak az aradi hegyalján szereztek szőlőterületeket, de a borossebesi járásba is elmentek szántóföldeket vásárolni, mi által az oláhokat szorítják ki lassanként, rést ütvén közéjük s fokról-fokra gyarapítván a keleti részeken is tulajdonukat. Gazdasági tekintetben második nép a magyar, mely a vármegye keleti és északi részében lakik. Összesen huszonnégy absolut magyar ajkú többséggel bíró község van területünkön; legnagyobb járás a pécskai, utána a kisjenői. Az aradvármegyei magyar nép nem oly kitartó és takarékos, mint a német, de sokkal mozgékonyabb; természetes, jó fel fogással bír, erős és szívós testalkatú. Jelleme a nyílt őszinteség és eredeti becsületesség; barátságos hajlamánál fogva könnyen megfér és társul a nemzetiségekkel, melyekkel gyakran sokkal békességesebben jön ki, mint a saját fájával. Fővonása a földéhség; azért dolgozik, nélkülöz, hogy földjét szaporithassa és sokszor hihetetlen árat fizet egy hold földért, melyet akármi-kép is megszerezni igyekszik. Az oláhok, a kik a vármegye keleti felét lakják, a leghátrább állanak. Kivételt csak a magyarság közé ékelt oláhság képez, a hol a közelükben lakó nem oláh nép által ugyszólván önkéntelenül a haladás útjára sodortatik. Az

oláh nép nem szorgalmas, gondatlan és kevésbé szívós; majd a düh és bosszú szenvedélyei által felizgatva, majd meg oly alázatos és indolens, mint a vidék egy nemzetisége sem. Értelmisége igen alacsony fokon áll, kevés érzéke van a tisztaság iránt és erősen rabja a pálinka-ivásnak, mely erkölcsileg is, fizikailag is tönkre teszi. A hol az oláhság lakik, ott lakik az állandó szegénység is és érdekes, hogy a hol a civilizatio intézményei meghonosulnak, onnan az oláh nép lassan elpusztul. Az oláhok legnagyobb számban az egykori Zarándmegye felosztása után kapcsolt részekben laknak; sehol az országban oly compact tömegben nem találhatók, mint a nagyhalmágyi járásban, a hol tizennégy olyan község áll fenn, melyekben 100%-ot tesz ki az oláhság számaránya.

A vármegye lakossága a terület minden részén csaknem kivétel nélkül, mindenestre túlnyomó részben az őstermelés révén keresi kenyerét: földműveléssel, a hegyek alján szőlőműveléssel *foglalkozik*. Az utóbbi foglalkozás a múlt század nyolczvanas éveiben hosszú évekre megszűnt a filloxerapusztítás következtében s akkor a hegyaljai oláhság nagy nyomorba jutott, melyet maig is alig tudott kiheverni. A belsőbb hegyvidékek népe az erdők kiaknázása körül talál foglalkozást. Sokkal kevesebb az iparral foglalkozók száma. A foglalkozás szerinti megoszlás adatait egyébiránt az utolsó népszámlálás eredménye a következőkben tünteti fel:

	kereső	Absolut számokban eltartott	összesen	Százalé- kokban
Őstermelés	113.737	154.188	267.925	81.3
Bányászat, kohászat	64	145	209	0.1
Ipar	11.175	15.615	26.790	8.1
Kereskedelem és hitel	1.981	2.620	4.601	1.4
Közlekedés	1.276	2.802	4.076	1.2
Közszolgálat	2.149	3.721	5.870	1.8
Véderő	440	51	491	0.1
Napszámos	5.199	6.406	11.605	3.5
Tőkések, nyugdíja- sok	1.204	931	2.135	0.6
Ismeretlen foglalk.	396	1.097	1.493	0.5
Házi cselédek	4.076	597	4.643	1.4
Összesen	141.697	188.143	329.840	100.0

Ezek a számok az 1890. évi népszámlás adataihoz képest nevezetes eltérést mutatnak. Akkor őstermelőt csak 217.047-et mutatott ki a felvétel, az iparban, bányászatban és forgalomban foglalkozók számát pedig 28.130-ban állapította meg. Más alapon történhetett a felvétel a napszámosoknál is, a kiket 46.051-ben vettek fel, holott tíz évvel később csak 11.605 egyént irtak be e czímen s ha ahhoz a házi cselédek 4.643 főnyi létszámát hozzá vesszük is, látjuk, hogy elég alappal nem rendelkezünk a foglalkozások hullámvászásának meghatározására. Így a tényleges állapotok ismerete alapján állíthatjuk, hogy az utóbbi időszakban leginkább az őstermelők száma szaporodott és az iparban észlelhető szaporodás kisebb arányu.

Röviden érinteni kívánjuk e helyen a vármegye *népmozgalmi viszonyait*. E részben, jóllehet az oláh nép körében igen sok a vadházasság, a házasságkötések arányszáma elég kedvező, sőt javulást is mutat. Míg az 1890-iki népszámlálásnál 7·9 pro millét tüntetett ki a házasságkötési statisztika, 1902-ben ezer lélekre 9·5, 1905-ben 8·7 házasságkötés esett. A vármegyében rendszeren a leányok korán mennek férjhez, ellenben a férfiak csak későbbi korban nősülnek. A születések adatai tekintetében az országos átlag keretében mozognak az aradmegyei statisztika adatai, bár egyes évek között igen nagy eltéréseket mutatnak fel. Így pl. 1902-ben ezer lélekre 43·4 élve születés esett, 1905-ben pedig csak 39·6. A kilenczvenes évtizedben voltak évek 48·7-es arányszámmal is. A halálozások arányszáma az utolsó tíz év alatt az egészségügyi intézkedések következtében állandó javulást mutat: 30·1—30·2 pro millét tesz, míg azelőtt megszokott volt a 32·5 arány. Az egészségügyi szolgálat ugyanis folytonos javulást mutat. Saját körorvossal 99 község bir, míg a beosztott községek száma, melyek orvosi ellátásban részesülnek, 145-öt tesz. A gyógyszer-tárak száma 34 és azokat most már inkább igénybe veszi a különben nagyon is a kuruzsláshoz szokott oláh nép. Mégis, a fokozatos javulás daczára nem elég kedvezők ebben a részben a viszonyok, mert száz elhalt közül csak a fele: 50·7 részesül orvosi kezelésben. Különösen nagy a vármegyében a gyermekhalandóság; a halálesetek fele öt éven alóli gyermekekre esik, mert a nép nem fordít vagy nem fordíthat elég gondot gyermekei egészségének ápolására. Nagy pusztítást okoznak a vármegye ember-anyagában állandóan a fertőző betegségek; 23·1%-ja az elhaltaknak fertőző bajban pusztul el. Ezek közül legtöbb áldozatot a gümőkór szedi: az 1905-ben meghalt 10.509 egyén közül 1.597-nél volt a gümőkór a halál az oka. Ily viszonyok között nem lehet csodálkozni rajta, ha a természetes népszaporodásnak a %-ja meglehetősen alacsony és mögötte marad az országos átlagnak a megállapítható 9·4-es arányszámmal.

A legutóbbi években egy itt alig ismert nyavalya: a *kivándorlás* tizedeli erősen a lakosságot. Valóságos emberrajok hagyják el a megye területét, hogy másfelé keressék boldogulásuk eszközeit. Még néhány esztendővel ezelőtt alig volt aradmegyei kivándorló, most annál több van. 1905-ben 1.027, 1906-ban pedig már 2.556-an költöztek ki e vármegye területéről. Ebből a legnagyobb rész: 1.914 Amerikába, kisebb: 493 a balkáni államokba ment. A kivándorlók legnagyobb hányadát természetesen az őstermelők adják: 2.300 fővel, de elég nagy az iparosok kivándorlása is 204 fővel. Csak kisebb részben mennek ki aradvármegyei területről a németek; a kivándorlók zömét az oláhok adják. Mint az ország legnagyobb részében, sajnos, Arad vármegyében se történik semmi intézkedés a kivándorlás apasztása érdekében. Foglalkoznak ugyan a kérdéssel a nagyobb birtokosok a megyei gazdasági egyesület kebelében is, de idelenn a periferiákon még nem jegezedett ki eléggé az a felfogás, hogy az aratást nem csendőrséggel és az északi hazarészek népének zényelésével kell biztosítani, de a szegény népet megélheté-
leve

sében kell biztosítani. A munkás-socialismussal szemben Arad vármegyében még a régi örökölt felfogás divik; kevés modern felfogásu nagybirtokossal szemben még a középbirtokosoknak is az a véleménye érvényesül, hogy az oláh napszámos merényletet követ el a birtok ellen, mikor a régi huszkrajczáros napszám mellett többé nem akar dolgozni. Az államkinestár tett némi telepítési kísérleteket a múlt században a csángókkal. Ezeket Gyorok község mellé ültették be s azok ott meg is gyökeresedtek, bár a telepítés nem felelt meg a várakozásoknak, mert a csángók nem elég dolgoz emberek s maguk fuvarozásból, asszonyaik varrottasok készítéséből csak nyomoruságoosan élőködnek.

A vármegye *vagyoni és háztartási viszonyaira* vonatkozólag megemlítjük, hogy az administratív kiadások az 1906. évben 342.240 koronát tettek, ezzel szemben a bevétel, a belügyminister által folyósított állami javadalmazást beleértve, 330.570 korona volt; a hiányt a háztartási alap készleteiből fedezték. Törzsvagyona a vármegyének az Aradon levő és két holdnál nagyobb parkban fekvő kettős székházból, a járási szolgabiroóságok épületeiből, egyéb kisebb ingatlanokból, azonkívül mintegy 60.000 korona takarékbetétből áll. A vármegye birtokában a háztartási és törzsvagyonalappal együtt negyvenháromféle alapot kezelnek, melyek vagyonértéke 1,377.966 korona, de 524.223 korona teher van rajtuk, mihez képest a tiszta vagyon 853.743 koronát tesz. Kitészik ebből, hogy Aradvármegye a szegényebb törvényhatóságok közé tartozik. Legnagyobb vármegyei alapok a tiszti nyugdijalap 338.676 K, a jegyzői nyugdijalap 219.828 K, az Aradon levő megyei közkórház alapja 150.122 K. A vármegye különböző szükségleteire kisebb pótdátot vet ki; ilyen czímen 1906-ban 84.401 korona volt a bevétele. A tiszti nyugdijalapot 74.886 K, a jegyzői nyugdijalapot 45.260 K évi nyugdíjilletmény terheli. Ebadóból az állategészségügyi alap javára 12.603, a közegészségi alap javára 6.865 koronát vesz be a vármegye évenként. Számos olyan régi alapítványt, kisebb-nagyobb összegeket kezelnek a megyén, melyek rég elvesztették rendeltetésük eredeti célját. Többek közt van egy alap, melynek a jövedelméből két insurgenst kell kiállítani a vármegyének. Ma kórházi célokra fordítják annak a kamatait. Van azonban néhány ösztöndijalapítvány is, a melyek kamatai hasznos szolgáltatást tesznek a vármegyei ifjak kiképeztetése körül. Ezek legnevezetesebbjét, az u. n. Bibicsféléit nem a megye, de a cultusminister kezeli, az ösztöndijakat azonban a vármegye közgyűlésének kijelölésére folyosítják.

Az egyes *községek vagyoni viszonyai* nagyon különbözők. Igen gazdag községek a két Pécska, Bokszeg, Borosjenő, Buttyin, melyeknek terjedelmes ingatlan birtokain kívül értékpapir- és készpénztőkéik állnak őrizetben. Még mintegy huszonöt község rendelkezik több-kevesebb vagyonnal, ezzel szemben azonban, különösen a keleti részeken levő községek szegények. Így a nagyhalmágyi járásban az egy Nagyhalmágy községet kivéve minden község vagyontalan, olyan ágról szakadt, mint a népesége. Ezek a községek szükségleteiket pótdából fedezik, melynek összege nagyon sok esetben eléri az állami adó összegét is.

A vármegye lakosságának adózási viszonyai tekintetében fel-
említjük, hogy 1905-ben 2,568.980 koronát, 1906-ban 5,694.855
koronát tett ki a beszedett egyenes állami adó, az adóhátralék
pedig 2,375.439 koronára rug. Az imént közölt két tétel nem adja
az átlagos adózás képét; előbb az ex-lex-állapot miatt kevés
folyt be, utóbbi évben erős volt a behajtás. Az átlagos adóteher
három és féltől négy millió koronáig megy. Ennek tulnyomó
része a földadóra esik, a kereseti adók alig érik el az egy millió
koronát. A közvetett adók hozama a vármegye területén 10,912.477
koronát tett az 1906. évben, a mely összegnek előző évekhez
képest való növekedésében a fogyasztásnak némi jóllétre követ-
keztetni engedő fokozódása jut kifejezésre.

A *közrendészetet* az állami csendőrség látja el a vármegye
területén s a közbiztonsági állapotok türethőknek mondhatók.
Évekkel ezelőtt a borossebesi járásnak egy része, Bokszeg község
környéke valóságos rablófészek volt s akkor huzamosabb időn
keresztül katonai kirendeltség igyekezett helyreállítani az alap-
jában megingatott személy- és vagyonbiztonságot; utóbbi időben
azonban javult a helyzet. Lopásokon kívül csak verekedés köz-
ben elkövetett emberölési esetek adnak dolgot a bünyefenyítő
biróságoknak. A *tűzrendészet* terén még sok a kívánni való;
minden községnek megvannak ugyan a maga előirt tűzoltó-
szerei és eszközei, de rendszeresen gyakorolt tűzoltók, önkéntes
szervezésű egyletek keretében csak tizenkilencz községben
vannak. A nagyobb tűzesetek különben ritkák; a tűzkár elleni
biztosítás értéke 1905-ben 139,781.000 koronát tesz, a kifizetett
tűzkárok összege 212.000 koronára rugott. A kisebb tűzesetek
közt sok fordul elő gyujtogatásból származólag; az oláh paraszt
nem csinál lelkiismereti kérdést abból, ha csóvát dug ellenségé-
nek eresze alá. — A *szegényügyet* az egyes községek látják el,
mindeniknek van szegényalapja: azonkívül a vármegye is
kezel egy kisebb hasonló alapot. Természetes, hogy a legnagyobb
szükségben levőknek is csak nagyon parányi segély juthat a
rendelkezésre álló csekély eszközökből, viszont azonban az
egészben szegény nép a maga tehetségéhez mérten gyámolítja
azokat, a kik nem tudják megkeresni még a legsoványabb
betevő falatot sem. A *betegség esetére való ellátást* két kórház
eszközli: a vármegye Aradon levő modern, nagy közkórháza,
melyet az utóbbi évek alatt tetemesen kibővítettek és a boros-
jenői magánkórház. Mind a kettőre nagy szükség van, mert a
nehéz munkát végező, rosszul táplálkozó, hiányosan ruházkodó
köznép körében sok a megbetegülés, a melylyel szemben saját
hajlékában nem lehet legyőzni a veszedelmeket. Menházak,
lelenczházak a vármegye területén nincsenek, de ujabban az
aradi állami gyermekmenhely ápoltjainak egy részét a vár-
megye jobbmódu vidékeire, a magyar parasztesaládokhoz adják
ki táplálás és gondozás végett s a gondos felügyelet alatt ez az
eljárás meglehetősen beválk. — *Fürdőhelye* csak egy van a
vármegyének: Menyházán, a hol tizenegy forrás bugyog fel
11—25 R⁰ vasas-földes semleges kénvizekkel. E fürdő még a
mult század első harmadában épült, de nagyobb lendületet csak
mintegy tizenöt év óta nyert, mikor Wenckheim Frigyes gróf

vásárolta meg s a völgykatlanig, melyben a források fakadnak, vasutat építtetett, magát a fürdőt pedig kiépíttette, artézi kutat is furatott, melynek langyos vize ugyanazon alkatrészeket tartalmazza, a mik a források vizében felfedezhetők. Most népes a fürdő rendszerint, de idénye nagyon rövid, mert a völgy levegője nedves és augusztus második felében már barátságatlan.

A vármegye lakosságának viszonyait feltüntető, előrebocsátott adatokkal már jeleztük, hogy Aradvármegyében tulnyomó az *őstermelés*. Láttuk, hogy a lakosság 81·3°/c-ja az, mely őstermeléssel foglalkozik s ez az adott helyzetből folyik, miután a megye nyugati sík fele a legjobb termőföldekből áll, a keleti részek pedig az állattenyésztésre és erdőgazdaságra utalják a lakosság zömét. A vármegye területére 1,033.254 kat. hold termő és terméketlen föld esik s ez a terület miveltési áganként és járásonként a következőleg oszlik meg:

Járás	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Erdő	Legelő	Nádas	Nem termő	Összesen
aradi	57.583	1.514	2.023	1.141	2.993	9.426	116	4.301	79.097
borosjenői] . .	48.823	1.692	7.920	455	14.338	22.114	7	4.511	99.860
borossebesi . .	32.535	3.219	2.961	113	92.272	22.810	—	6.054	159.964
eleki]	58.581	480	2.486	1.957	531	12.809	12	3.222	89.078
kisjenői	71.243	1.999	15.303	343	12.809	40.023	35	8.153	149.908
nagyhalmágyi .	16.443	1.541	1.150	6	38.578	10.175	2	2.119	70.014
pécskai	46.887	701	2.277	505	8.303	4.005	10	3.514	66.202
radnai	20.436	3.115	6.138	1.348	106.758	21.648	113	5.030	164.586
ternovai	27.902	1.406	4.140	173	39.481	14.134	—	2.479	87.716
világosi	48.122	1.384	4.632	1.653	3.515	11.622	69	2.835	73.829
összesen	428.555	17.051	49.030	7.694	319.575	168.767	364	42.218	1,033.254

Mint ebből az összeállításból kitetszik, a mezőgazdasági miveltés átlag a terület 50°/c-jára rug s ez az átlag adja meg a vármegye közgazdasági viszonyainak jellegét, mert a hol erős a mezőgazdaság, ott nehezen fejlődik az ipar, viszont az iparra inkább ott van utalva a lakosság, a hol a föld miveltése révén nem szerezheti meg kenyereit.

A birtokmegoszlás meglehetősen aránytalan. A gazdaságoknak nagyság szerinti megoszlása azt mutatja, hogy számra ugyan a törpe- és a kisgazdaságok a tulnyomók, ezeknek a területe azonban az egész területnek nem képezi 30°/c-ját. E részben a következő adatok világítják meg az állapotokat:

A gazdaságok száma:

egy holdon alul szántóföld nélkül	9.902
» » » szántófölddel	7.841
egy-től öt holdig	18.337
ö-ttől tíz »	11.306
tíz-től husz »	5.734
husz-tól ötven »	2.714
ötventől száz »	539
száz-tól kétszáz »	142
kétszáz-tól ötszáz »	99

ötszáztól ezer holdig	49
ezer holdon felül	90
a gazdaságok összes száma	56.843

A birtokok területe nagyság szerint:

	Kat. hold
törpe- és kisbirtok	331.126
középbirtok	316.098
nagybirtok	386.030

Ehhez képest a kisgazdaságokra átlag csak 5·5 kat. holdnyi terület esik, azonban ennél is kedvezőtlenebb a helyzet a valóságban, hisz a föld műveléséből élők túlnyomó része tíz holdnál kisebb területen gazdálkodik, ott is nehéz körülmények között, mert a művelt terület számottevő része nem hozza meg a maga megfelelő jövedelmét. De kedvezőtlen a helyzet a középbirtok szempontjából is és innen van, hogy Aradvármegyében az egészséges, erős középbirtokos-osztály csak nehezen érvényesülhet.

A fentebbi állapotok természetes folyamánya, ha a birtokok kezelés szerinti megoszlását vizsgáljuk, az, hogy a tulajdonosok száma a túlnyomó. A kisebb ember azt a földterületet, a melyen gazdálkodik, a tulajdona gyanánt akarja tudni; ez az aradvármegyei népnek is nemzetiségi különbség nélkül főjellemvonása. A tulajdongazdaságok az egész területből 87°/o-ot foglalnak el, számuk 49.452, területük pedig 889.210 kat. hold, a haszonbéres gazdaságok 3·79°/o-kal, 2.155 számmal és 122.868 kat. holddal, a vegyes jellegűek 7·79°/o-kal, 4.430 számmal, míg a haszonélvezetűek 1·42°/o-kal, 806 számmal s együtt 21.176 kat. holddal szerepelnek, jeléül annak is, hogy a vármegyében kevés a hitbizomány és a megkötött birtok. E részben ugyanis következő a helyzet :

a kincstári birtok kiteszi a területnek	10·20 ^o /o-ját
a vallásalap » » » »	0·40 ^o /o-ját
a hitbizományi birtok kiteszi a területnek	1·87 ^o /o-ját
a községi, közbirtokossági birtok kiteszi a területnek	15·53 ^o /o-ját
az egyleti, vasuti » » » »	0·74 ^o /o-ját
az egyházi » » » »	0·57 ^o /o-ját
a nevelésalapítványi » » » »	0·14 ^o /o-ját
a szabadforgalmi » » » »	70·55 ^o /o-ját

(Folytatása következik.)

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország nemzetközi fizetési mérlege.

Dr. *Fellner Frigyes*-nek a Magyar Közgazdasági Társaságban 1907 október 26-án tartott nagyszerű előadásának vázlatát a következőkben adjuk át addig is olvasóinknak, a míg a mű, a kérdésnek minden részletét felölelve, megjelenik s ismertetésére visszatérhetünk.

A nemzetközi fizetési mérleg valamely országnak a külfölddel szemben fennálló összes követelése és tartozása között lévő viszony. Ha az egyenleg tartozást mutat, úgy az ország a külföldnek adósa, ha követeléssel zárul a mérleg, úgy hitelezője. Magyarország nemzetközi fizetési mérlege tehát felvilágosítást nyújt az ország és a külföld között fennálló kölcsönös kötelezettségek és követelések mibenlétéről és mérvéről, a mint ezek egy bizonyos időben számszerű kifejezésre jutnak. A fizetési mérleg a legkülönbözőbb tételekből áll. És pedig az áruforgalomból, a nemesércz-forgalomból, az értékpapírok (állami kötvények, záloglevelek, községi kötvények, mindennemű részvények, sorsjegy, váltók stb.) után teljesítendő fizetések forgalmából, a kivándorlási mozgalom- és idegenforgalomból, a nemzetközi fuvarozási üzletből, waggonkölcsönzés- és hajóépítésből, az országon kívül folytatott kereseti tevékenységből, az idegen kéz birtokából, az Ausztriával közös érdekű ügyek költségeinek fedezéséhez való hozzájárulásból stb. folyó kölcsönös követelések és tartozások egyenlege.

Feladatunk annak megállapítása, hogyan alakul a magyar szent korona országainak fizetési mérlege a külfölddel szemben? Hogyan Ausztriával szemben?

Nemzetközi fizetési mérlegünk egyik legfőbb eleme a *külkereskedelmi mérleg*, vagyis az évenként kivitt és a külföldről behozott árúk értékének különbözete. Még pedig úgy a különleges kereskedelem, mint a kikészítési forgalom egyenlege veendő számításba. Az átmeneti áruforgalomnál csak a fuvarozási nyereség jön számba. Általánosan hangoztatott tétel, hogy a behozatal-kimutatása pontosabb, mint a kivitelé, mert utóbbi tulnyomólag vámmentes, tehát a kereskedelmi mérleg activ egyenlege a valóság mögött marad. Hazánk áruforgalmi statistikája szempontjából ez nem áll, mert az adatgyűjtés nem a vámszolgálattal kapcsolatban, hanem árunyilatkozatok alapján megy végbe. Az árúk értékmegállapításánál a »határ-érték« irányadó, vagyis a melyet Magyarország a külföldnek és a külföld a belföldnek

fizet; tehát az országhatárig felmerült szállítási költségek úgy a kivitt, mint a behozott árúk értékében már bennfoglaltatnak. Az áruforgalmi kimutatásokban nincsenek meg a csempészett, sokszor nagy értékű javak és a nem kereskedelmi jellegű árúk. Külkereskedelmi mérlegünk kiviteli többlettel zárul. A kiviteli többlet (1901—1905 években) átlag évenként 96·351 millió korona. Ehhez a kikészítési forgalom eredménye gyanánt 23·840 millió korona kiviteli többlet adandó. Vagyis a külkereskedelmi mérleg egyenlege czimén 120·192 millió korona állítandó fizetési mérlegünkbe mint activum. Külkereskedelmi mérlegünk 24 év alatt 14-szer volt activ, de a kiviteli többlet összege igen változó, a természetesélyekkel összefüggésben. A gyártmányok kivitele is kezd emelkedő irányzatot mutatni, a behozatal viszonylagos csökkenése mellett.

A külkereskedelmi mérleg activumával szemben fizetési mérlegünk legjelentékenyebb eleme a tőkeforgalomból származó passiv egyenleg, vagyis a külföld birtokában lévő és Magyarországgal szemben fennálló tőkekövetelések után az ország által évente a külföldnek fizetendő *kamatok, járadékok és osztalékok összege*, szemben a külföldről ugyan e czimen befolyó csekély összeggel. Magyarország nagy részben külföldi tőkével dolgozik. A külföldi tőke a nemzeti termelő erőt gyarapítja; a termelés eredményének egy részét, a tőke kamatát kiviszi ugyan az országból, de a haszon többi része itt marad. A külföldi tőke tulnyomó részben czimlet-kivitel ellenében kerül az országba.

Mennyi kamat, osztalék, tőketörlesztési hányad és járulék stb. folyik a külföldre évenként a magyar szent korona országaiból?

A legjelentékenyebb tételt az államkölcsonök után fizetendő összegek képezik. A magyar államadósság czimleteiből — hivatalos adatok szerint — volt 1905 végén Magyarországon 2,035.517,991 korona (39·55%), külföldön 3,111.177,309 korona (60·45%). Ezen tőkeadósság után az évi kamatszükséglet 205·474 millió korona, a melyből a külföldre 133,343.885 korona folyik. Tőketörlesztés czimén 11,063.102 koronából 8,082.342 korona megy külföldre. Vagyis a magyar államadósság után kamat és tőketörlesztés czimén évenként 141,426.227 korona folyik a külföldre. További passiv tétel az az 58,376.000 korona évi járulék, a melyet a magyar korona országai az 1867: XV. törvényczikk értelmében Ausztria államadósságai kamatainak törlesztésére fizetnek (Block).

Jelentékenyen járult a külföldi tőke a magyar vasuthálózat kiépítéséhez is. A külföld kezében lévő vasuti czimletek után fizetendő osztalékok és kamatok mérvéből ez kitünik. A magyar helyi érdekű vasutak elsőbbségi részvényeiből — az egyes vasutársaságoknál szerzett adatok szerint — 228,040.600 korona Magyarországon, 283,375,500 korona külföldön van. Mig a társasági fővasutak elsőbbségi részvényeiből és kötvényeiből csak 19,055,500 korona van Magyarországon és 448,086.700 korona külföldön. Vagyis a nem kamatozó törzsrészvényektől eltekintve az összes vasuti czimleteknek 25·25 % -a van belföldön. A vasuti czimletek után Magyarország a külföldnek kamat fejében 14,463.472 koronát, osztalék fejében 10,072.277 koronát, törlesztési

hányad fejében 1,220.243 koronát fizet évenként, a mely 25,755,992 korona további passiv tétel fizetési mérlegünkben. Még kedvezőtlenebb a helyzet, ha tekintetbe vesszük, hogy az itt lévő elsőbbségi részvények alapján kibocsátott vasuti bankkötvények is tulnyomó részben külföldön vannak.

A záloglevelek, községi kötvények, hitelintézeti, ipari, közlekedési és biztosítási vállalatok részvényei is tulnyomólag külföldön vannak elhelyezve. A záloglevelek és községi kötvények 2.095,787.250 korona állományából 1.429,896.500 korona van a külföldön. Ennek alapján 4,62% kamat és tőketörlesztési annuitás mellett 66,061.220 koronát fizet az ország a külföldnek.

Osztrák intézetek által magyar ingatlanokra, illetve községeknek engedélyezett kölcsönök állománya 1905. év végén 478,850.097 korona volt, a mely után az ország 22,745,379 korona annuitást fizet Ausztriának évente.

Mennyi folyik részvények alapján külföldre?

A hitelintézetek és iparvállalatok részvénytőkéje 761,202.413 korona, a mely után 57,329,993 korona osztalékot fizettek. Ebből 27,122.822 korona jut külföldre. A magyar hajózási részvénytársulatok alaptőkéje 48,660.000 korona, ebből 10,797.000 korona a külföldön elhelyezett rész; a külföldre folyó osztalék 856.356 korona.

Az Ausztriában lévő magyar sorsjegyek tőkeértéke 8,292.580 korona, a mely után törlesztési és nyereség-huzások alapján, a 10% nyereségadó levonásával 828.517 korona folyik ki az országból.

Az áruhitelkezésből eredő és egyéb kölcsöntartozások után külföldre fizetendő kamatok összege is igen jelentékeny, a minek mérve a váltók után fizetendő kamatokban jut kifejezésre. Az osztrák-magyar bank, 1904–1906. években, a budapesti főintézeténél és a magyar fiókinézeteknél leszámított váltók és küldények után átlag évenként 7,734.779.68 korona kamatot szedett be. Minthogy a magyar pénzüzetek váltóit nem csak a jegybank, de nagyobb osztrák intézetek is leszámítolják, a melyek a girojukkal ellátott magyar váltókat szintén a jegybanknál reescomptálják, a bécsi intézetek által benyújtott váltók egy része után fizetett kamatok végeredményben szintén Magyarország terhére irandók. Mérsékelten járunk el tehát, ha a fenti összeg kétszeresét (15,469.560 kor.) állítjuk passiv tétel gyanánt a fizetési mérlegbe.

Fizetési mérlegünknek ezen összesen 358,642.073 koronára rugó passiv tételével szembeállítandó az az összeg, a mi kamat, osztalék stb. czimen viszont külföldről folyik az országba. A hazai hitelintézeteknek és az azok által kezelt alapok birtokában lévő külföldi értékpapírállomány — a hivatalos adatok szerint — 36,760.000 korona értéket képvisel. A biztosító társulatoknak 9,116.034 korona külföldi értékpapírállománya van. Minthogy azonban magánosok kezeiben és önállóan kezelt egyházi alapokban is vannak külföldi papírok, e czimen ugyanannyit számítva, a 91,752.068 koronára tehető külföldi értékpapírállományból évi 4,128.843 korona folyik az országba fizetési mérlegünk activuma gyanánt.

Nemzetközi fizetési mérlegünk alakulására nagy befolyása van a *vándormozgalomnak és idegenforgalomnak* is. A kivándorlás a nemzetnek valóságos keresetforrásává vált. A kivándorlás részint tengerentuli, részint continentális. A tengerentuli főleg Észak-Amerikába irányul. 1901—1905-ben átlag 110.187 ember vándorolt ki Amerikába az európai kikötők feljegyzése szerint. 1905-ben — magyar hatósági adatok szerint — 142.580 ember. A fizetési mérleg szempontjából passiv tételt képeznek a kivándorlók utiköltségei, a mennyiben külföldi közlekedési vállalatok bevétele, továbbá a magukkal vitt készpénz; ellenben activum a haza küldött pénz és az a készpénzkészlet, a melyet a visszatérő kivándoroltak az országba magukkal hoznak. A magyar korona országainak összes posta- és távirdahivatalaihoz az Amerikába vándorolt egyénektől 1906-ban 169,519.713 korona, 1905-ben 120,062.601 korona érkezett (postautalvány, pénzeslevél és cheque alakjában). Tehát egy évben átlag 144,791.157 korona. Ez a 144 millió a legkülönbözőbb utakon ér rendeltetési helyére. Így a bankok utján jött 64,607.032 korona, a m. kir. postatakarék-pénztár utján 9,370.045 korona, közvetlenül a czimzettekhez kézbesített a posta által 23,799.263 korona, a többi külföldi és osztrák bankok révén jut rendeltetési helyére. Ehhez a 144 millióhoz adandó volna az évenként 14.613 visszavándorolt által magukkal hozott pénzüsszeg, a mi nem lehet jelentéktelen, mert a hivatalos adatok szerint csak 2·4% volt teljesen elszegényedett. De erre adataink nincsenek.

Ezzel szemben a kivándorlók által magukkal vitt pénzüsszeg és az idegen hajóvállalatoknak fizetett utazási költség elég pontosan megállapítható. Hivatalos adatok szerint a magyar kivándorlók 1898/1903 években Amerikába érkezésük alkalmával fejenként 13·54 dollár (67·50 kor.) készpénzt mutattak ki. E szerint az átlag évenként 110.187 magyar honos kivándorló 1,491.931·98 dollárt, 7,459.659·90 koronát vitt magával. Ez inkább mérsékelt összeg, mert bizalmatlanságból a nagyobb pénzkészletet elhallgatják. További passiv tétel a kivándorlók után postautalványon Amerikába küldött átlag évi 2,314.453 korona. Ez is mérsékelt összeg, mert a bankszerű közvetítést itt is igénybe veszik. Jelentékeny azonban az a passivum, a melyet idegen hajóvállalatok szednek be utazási költség czimén a kivándorlók után. Hivatalos adatok szerint egy fedélközi utas utazási költsége hazánkból az északamerikai kikötőhelyig 250 korona. Tehát a 110.187 magyar kivándorló külföldi utazási költsége 27,546.750 korona. Vagyis az amerikai kivándorlásból származó passiv tétel 37,320.862·90 korona. Minthogy a visszavándorlók által magukkal hozott pénzüsszeget számításba nem vettük és a fent kimutatott, postán érkezett 144 millió korona legalább 40 millióval marad a tényleges állapot mögött szakértői vélemény szerint (Hennyey posta- és távirdaigazgató), ennél fogva a 37 millió passiv tételt — compensatio gyanánt — nem hozzuk levonásba.

A continentális vándormozgalom is befolyással van fizetési mérlegünkre. Átlag évenként 6.675 a Romániába kivándorlók száma; 1.772 a visszavándorló. Az erdélyrészi posta- és távirdahivatalokhoz 1,638.659 korona érkezik a kivándorlóktól. Ezzel

szemben azonban az Olaszországból ideiglenesen ide vándorolt 6.995 olasz munkás 2,098.500 koronát küld haza. A continentalis vándormozgalom activ és passiv tételei nagyjában kiegyenlítődnek.

Az országnak nagy külföldi adósságállománya után fizetendő kamatterhek törlesztését tulnyomó részben a kivándorlók haza küldött pénze biztosítja.

Az idegenforgalomból az idegenek itt tartózkodása activ, a magyaroknak külföldön tartózkodása passiv tételt képez. Budapesten átlag évenként — az államrendőrség adatai szerint — 41.205 külföldi fordul meg; átlagos tartózkodási idejük 3 nap lévén, 123.615 napot töltenek itt. Napi kiadás gyanánt 25 koronát véve fel a budapesti idegenforgalom évi 3,090.375 korona hozadékot ad. A magyar gyógyfürdőkön évenként 30.797 a külföldi vendégek száma. Ebből állandó 16.611 átlag 4 heti és 14.186 ideiglenes külföldi vendég átlag 3 napi tartózkodással, 15 korona átlagos napi költség 6,774.990 korona hozadékot eredményez. Vagyis idegenforgalom czimén 9,865.365 korona activum állítandó a fizetési mérlegbe. De van az idegenforgalomnak passiv oldala is. A bécsi szállodákban megszállott magyarok száma átlag évenként 74.504. A fenti számítás szerint 5,587.800 korona kiadást nyerünk passiv tétel gyanánt. A csehországi fürdőhelyeken (Karlsbad, Marienbad, Franzensbad) összesen 11.109 magyar fürdővendég fordul meg egy évben. Ezen kívül a tiroli, stajer stb. nyaralóhelyeket, Abbaziát, az északnémet és Keleti-tengert is tömegesen keresik fel Magyarországból. Ugy, hogy a fenti 9.865 millió activ tételt e passivummal recompensálnak vesszük. A szórakozásra visszavezethető idegenforgalom mellett nem szabad megfeledkezni a kereskedelmi utazási forgalomról sem. A mezőgazdasági termékek eladásánál — szemben az iparcikkekkel — az eladónak nem kell felkeresni a vevőt, tehát az üzleti utazási forgalom inkább activ hazánkra nézve.

A nemzetközi vasuti és hajózási forgalom szintén befolyással van fizetési mérlegünkre. Az árufuvarozás és személyszállítás költségei részint követelést, részint tartozást képeznek. A magyar áruforgalmi statisztika által felvett »határérték«-ben egy része a fuvarozási nyereségnek már számba vétetett. A magyar vasutaknak a vámkülföld vasutaival eszközölt elszámolásainak eredménye gyanánt átlag évenként 10,068.821 korona bevételünk van. Ennek magyarázata az, hogy a rendszerint külföldön beszedésre kerülő belföldi vasuti fuvar-nyereség a kivitt árúk után, az ezeket terhelő utánvételi összegekkel, állandóan nagyobb, mint a belföldön beszedett külföldi vasuti fuvar-nyereség és utánvétel a Magyarországra importált árúk után. Kivitelitöbbletünk a kivitt árúkból származó elszámolási fuvarnyereség-többletre vezet. E 10 millió fuvardíj-követelést nem állítjuk be a fizetési mérlegbe activum gyanánt, mert egy része, az országhatárig felmerült fuvar költség, már a külkereskedelmi mérlegben számba vétetett az árúk értékmegállapításánál, egy része pedig a kölcsönös elszámolásba bevont utánvételek összegét képviseli, a mit fuvarnyereség czimén elszámolni helytelen. A számba nem vett hányadrész tehát fizetési mérlegünk rejtett tartalékát képezi.

Az átviteli áruforgalomból származó nyereség — Magyarország kedvező fekvésénél fogva — nem jelentéktelen. Az osztrák kormány kipuhatolta, hogy 1901-ben az osztrák és magyar vasutak átmeneti áruforgalomból fuvarnyereség czimén 14,928.367 koronát kerestek. De külön nincs kimutatva Magyarország hányadrésze. Ezért külön kell megállapítanunk az ország átviteli fuvarnyereségét. A hivatalos vasuti statisztikában ki van mutatva a határ-állomásokon átmenő árúk mennyisége; ösmeretes az egyes határ-állomások távolsága egymástól; tehát az átmenő árúk által befutott átlagos ut is. A határállomásokon átmenő áru-tonnák szorzata az egyes relatiók átlagos kilométerhosszával adja a tonnakilométerek számát. Minthogy az egy tonnakilométerre eső bevétel hivatalosan meg van állapítva, az átmeneti áruforgalomból eredő összbevétel 4,655.278 koronában mutatható ki.

A külföldön bérbe adott vasuti kocsik után évi 481.000 korona a bevételünk.

A magyar tengeri és belvizi hajózási vállalatoknak bevétele, az osztrák kormány adatai szerint, a vámkülfölddel való forgalomból 1892—1901 átlagban évenként tisztán 4,046.789 korona. (Az áru- és személyszállításból való bruttobevétel, a külföldön fedezett kiadások levonásával számítva.) Minthogy 1901 óta a magyar kereskedelmi hajóraj tetemesen nagyobbodott (74.290 tonnatartalomról 92.484 tonnára emelkedvén) fuvarnyereség czimén ez arányban 5,037.950 korona állítandó fizetési mérlegünk követel rovatába. Ezzel szemben nem kell passiv tételt keresni, mert az az összeg, a melyet Magyarország a külföldnek az árúk fuvarozásáért fizetett, a külkereskedelmi statisztikában az árúk értékében már számba vétetett.

Önálló activ tételt jelent a Vaskapu-csatornán Magyarország javára szedett hajózási és kalauz-dijaknak az a része, a mely külföldi hajóvállalatokra esik és a mely a hivatalos adatok szerint átlag évi 113.757 korona.

A külföldön eszközölt hajóépítésből, illetve a hajók vételéből származó tartozás is figyelembe veendő. Magyarország a külföldnek hosszú járatu és kisparthajózásu gőzösök vételára fejében átlag évenként 4,571.720 koronát fizetett.

Jelentékeny tényezőivé váltak a nemzetközi fizetési mérlegnek a *külföldi kereseti tevékenységből* származó követelések és tartozások. A Magyarországon üzletüket folytató külföldi biztosító társaságok átlagos évi díjbevétele 43,308.850 korona, az általuk kifizetett károk összege 24,807.750 korona. Üzletük tehát 18,501.100 koronával volna activ. Ezzel szemben 10 magyar biztosító társaság működik Ausztriában; ezeknek díjbevétele 8,701.183 korona, az általuk kifizetett kárösszeg 6,253.267 korona. Tehát 2,447.916 korona marad a bevétel javára. Levonva ezt a 2 milliót a 18 millióból, az ország terhére 16,053.216 korona esik, a melyből a szervezési költségek, provisiók, tisztii fizetések stb. levonása után fenmaradó 8,026.608 korona képezi a fizetési mérlegbe állítandó passiv tételt.

A Magyarországon működő külföldi ipari vállalatokba fektetett részvénytőke után az átlagos évi nyereség 9,544.000 kor.

Jelentékeny a külföldiek kezében lévő magyar föld- és

házbirtokból külföldre folyó hozadék is. Az idegen kézben lévő földbirtokra kirótt földadó évi összege 1,115.688 korona; kataszteri tiszta hozadéka 4,367.407 korona. A tényleges tiszta hozadék ennek 2·40-szerese lévén, 10,481.777 koronának felel meg. Ez az adat az 1888—1893. évekre vonatkozik. Minthogy azonban az idegenek birtokszerzése épen az utolsó években öltött nagyobb arányokat, mérsékelten járunk el, ha a fenti összeg kétszeresében, 20,963.555 koronában vesszük fel az idegen kézben lévő ingatlanok után évenként külföldre szivárgó hozadékot.

A posta, távirda és távbeszélő illetékleszámolásának egyenlege 1,174.998 korona átlagos évi követelési többletet mutat az ország javára.

A nagy ujságvállalatok üzeme is nemzetközi pénzforgalomra vezet. A Magyarországra hozott külföldi hírlapok példányszáma átlag évenként 13,329.000, míg innen külföldre csak 4,821.000 Magyarországon megjelenő hírlappéldányt küldenek évenként. Egy példányt 12 fillérbe számítva, az ország külföldi hírlapokért 1,599.480 koronát fizet, míg külföldről belföldi hírlapokért csak 578.520 korona folyik be. Tehát a fizetési mérleg e czímen is 1,020.960 korona passivumot mutat.

Fizetési mérlegünket hátrányosan befolyásolja az *Ausztriával közösen viselendő terhekhez*, jelesen a külügyi és hadügyi költségekhez való hozzájárulás. A diplomatai és consulatusi kiadások csaknem kizárólag a vámkülföldre folynak; a külügy-ministerium, a közös pénzügyministerium és a közös főszámszék központi igazgatására fordított kiadások pedig tulnyomó részben Ausztriában használtatnak fel rendeltetésszerűleg. A hadi tengerészeti és szárazföldi hadsereg kiadásai részben Magyarországra is folynak, de tulnyomóan Ausztriában és a vámkülföldön használtatnak fel. Az osztrák-magyar monarchia közös háztartásának kiadása 401,963.310 korona, ennek fedezéséhez a magyar korona országai a vámbevételből 22,192.029 koronával és ezen felül — vámbevételekkel nem fedezett szükségletekhez a quota arányában — 90,721.000 koronával járultak. Vagyis a magyar korona országainak hozzájárulási összege a közös kiadásokhoz 112.913.029 korona. Ebből Magyarország fizetési mérlegébe csak annyi állítható passiv tétel gyanánt, a mennyi Ausztriába és a vámkülföldre oly módon folyik, hogy abból nem térül vissza semmi Magyarországnak. Így a diplomatai, consulatusi költségekből, a hadi tengerészeti kiadásokból, a közös ministeriumok központi igazgatási költségeiből, vagyis 66,907.563 koronából a Magyarországot terhelő részösszeg, a mely a quota arányában 23,126.201 koronának felel meg. A szárazföldi hadsereg kiadásaihoz a magyar korona országai a 112·913 millióból a 23·126 millió levonása után még fenmaradó 89,786.828 koronával járulnak; de ennek egy része az országnak visszatérül annyiban, hogy a legénység és tiszti kar részben Magyarországon teljesít szolgálatot, tehát a csapattestek és csapatok általános kiadásai részben az országban használtatnak fel; a katonai nyugdíjasok egy része az országban él; az Ausztriában szolgálatot teljesítők illetményeinek egy része (mint megtakarítás, vagy Magyar-

országban élő hozzátartozók fentartása) az országba folyik vissza; továbbá a hadsereg részére eszközölt szállítások és munkateljesítmények stb. révén. Hogy mennyi térül vissza az ország hozzájárulásából, erre nézve adataink nincsenek. A quota arányát alkalmazva 30,887.384 korona volna az az összeg, a mely a 89,786 millióból mint levonandó tétel veendő fel, tehát 58,899.444 korona volna a fizetési mérleg passiv tétele.

A fizetési mérlegbe a közös ügyek kiadásainak fedezéséhez való hozzájárulás czimén 82,025.645 korona passiv tétel állítandó.

A királyi udvartartás költségeihez Magyarország évenként 11,300.000 koronával járul. Tekintettel arra, hogy az udvar csaknem állandóan Ausztriában tartózkodik, az ország közgazdaságának csak mintegy 3,887.200 korona térül meg, a fizetési mérlegbe passiv tétel gyanánt tehát 7,412.800 koronát állíthatunk.

Végül a *nemesérczforgalom* jelenségével is kell foglalkoznunk. A nemesérczforgalom pontosan ki nem mutatható, mert igen számottevő összegben bonyolódik le utasok, kivándorlók stb. útján, a miről a statisztika nem vehet tudomást. Szállításkor pedig költségmegtakarítás érdekében arany helyett gyakran ezüstöt vullanak be. A fizetési mérlegbe a nemesérczforgalom csak annyiban veendő fel, a mennyiben mint áru (ipari feldolgozásra szolgáló nyersanyag) szerepel. Ha mint fizetési eszköz forog, úgy nem eleme a fizetési mérlegnek, hanem annak egyik részleges kiegyenlítési módja. A nemesfémforgalomnak tehát csak ipari czélra szolgáló része veendő számba. A termelési, külforgalmi és fémjelzési adatokból megállapítottuk, hogy az ezüstből átlag 1,014.817 korona kerül évenként a belföldi ezüsttermelés feleslegéből a külföldre. A belföldi aranytermelésből az ipari szükséglet fedezése után mutatkozó 8,214.393 korona feleslegből átlag 5,366.000 korona került évente külföldre. Vagyis a nemesérczforgalomban áru gyanánt évenként átlag 6,380.817 koronát viszünk külföldre, a mely összeg a fizetési mérlegben activ tételt képez.

A magyar korona országainak nemzetközi fizetési mérlege a következőleg alakul:

	Követelés	Tartozás
	koronákban	
Külkereskedelem (árúforgalom)	96,351.000	—
Kikészítési forgalom	23,840.757	—
Nemesérczforgalom	6,380.817	—
Vasuti és hajózási forgalom:		
Vasuti átviteli		
árúforgalom	+ 4,655.278	
Tengeri és bel-		
vizi hajózás	+ 5,037.950	—
Nemzetközi		
vasuti kocsi-		
bérlet	+ 481.000	
Vaskapu-illeték	+ 113.757	
Hajóépítés, il-		
letve vétel	— 4,571.720	
	5,716.265	—
Atvitel	132,288.839	—

	Követelés koronákban	Tartozás
Áthozat . . .	132,288.839	—
Vándormozgalom és idegenforgalom	144,791.157	—
Kamat-, osztalék- és járadékforgalom :		
Államadósság kamatai, törlesztő részletei	— 141,426.227	
Ausztriának fizetendő évi járulék (1867 : XV. t.-cz.)	— 58,376.000	
Helyi érd. és társ. fővasutak czímleteinek kamatai, osztalékai, törl. részletei	— 25,755.992	
Záloglevelek és községi kötvények kamatai stb.	— 66,061.220	
Jelzálog- és községi kölcsönök annuitásai	— 22,745.379	
Különféle részvények osztalékai	— 27,979.178	
Sorsjegyek nyereményei és törlesztései	— 828.517	
Váltók kamatai	— 15,469.560	
Külföldi értékpapírok kamatjövödelme	+ 4,128.843	354,513.230
Kereseti tevékenység az országon kívül :		
Biztosító társulatok üzletei	— 8,026.608	
Külföldi iparvállalatok nyeresége	— 9,544.000	
Idegen kézben levő ingatlanok hozadéka	— 20,963.555	
Ujságvállalatok üzleteredménye	— 1,020.960	
Hozzájárulás az Ausztriával közös ügyek kiadásaihoz	— 82,025.645	
A királyi udvartartás költségei	— 7,412.800	
Posta-, távirda- és távbeszélőszolgáltatból eredő illetékelszámolás	+ 1,174.998	127,818.570
Tartozás a külfölddel szemben		482,331.800
Követelés a külföldtől		277,079.996
		<hr/>
Egyenleg mint tartozás		205,251 804

A magyar korona országainak fizetési mérlege a külfölddel szemben tehát több mint 200 millió koronával passiv. Fizetési mérlegünk fő jellemvonása a nagy kamattartozás. A 350 milliónyi évi kamattartozást részint árúkivitellel törleszti az ország, a mennyiben az árúkiviteli többlet erejéig külföldi váltóink, behajtható követeléseink származnak, a melyekkel kiegyenlíthetjük

a kamattartozások $\frac{1}{3}$ részét. Ennek $\frac{2}{5}$ részét pedig a kívándorlók által remittált pénzeszettek fedezik.

Fizetési mérlegünk kizárólag Ausztriával szemben tekintve sokkal kedvezőtlenebb, a mennyiben Magyarország tartozása Ausztriával szemben 338,067.076 korona, míg követelésünk Ausztriától 10,179.632 korona, úgy hogy Magyarország fizetési mérlegének egyenlege Ausztriával szemben 327,887.444 korona tartozást mutat.

Ausztria fizetési mérlege önmagában véve kedvezőbb alakul, mint az osztrák-magyar monarchia fizetési mérlege a vámkülfölddel szemben. Viszont Magyarország fizetési mérlege önmagában véve kedvezőtlenebb, mint a közös vámterületé a vámkülfölddel szemben.

Az osztrák-magyar monarchia fizetési mérlegének főbb tételeit az osztrák pénzügyministerium *Gruber Ignác* osztályfőnök és egyetemi tanár szakszerű és körültekintő vezetése mellett összeállította és az 1892—1901. években átlag a következőleg alakult:

	Követelés	Tartozás
	millió koronákban	
Kamat-, osztalék-, tőketörlesztési forgalom	—	335
Külföldi vállalatok letelepedéséből (tőkebefektetéséből)	16	—
Külföldi vállalatok üzleti nyereségéből	—	8
Külkereskedelmi és kikészítési forgalom	201	—
Osztrák-magyar haditengerészet kiadásai külföldön	—	10
Nemzetközi vasuti és hajózási forgalom	38	—
Vándormozgalom	21	—
Idegenforgalom	47	—
	<hr/>	
Tartozás a vámkülfölddel szemben		353
Követelés a vámkülföldtől		323
	<hr/>	
És ezek tartozási egyenlege		30

Minthogy Magyarország fizetési mérlege a külfölddel szemben 205 millió passivumot mutat, az osztrák-magyar monarchiáé pedig a vámkülfölddel szemben csak 30 millió passivummal zárul, ebből következik, hogy Ausztriának fizetési mérlege a külfölddel szemben 175 millió követelést mutat. Az Ausztriával közösügyi kiadások nélkül Magyarország fizetési mérlege több mint 89 millió koronával javulna, Ausztria követelési mérlege pedig ugyanennyivel csökkenne.

A nemzetközi hitel szempontjából kétségtelenül előnyös Magyarország kapcsolata Ausztriával, viszont Ausztriának, mint leginkább érdekelt hitelezőnknek előnyére szolgál Magyarország fokozatos gazdasági megerősödése, hogy nagy kamatfizetési és tőketörlesztési kötelezettségének megfelelhessen.

Nyilvánvaló, hogy az ország fokozatos függetlenítése a külföldtől a nemzetközi hitel terén elsőrendű politikai és gazdasági érdek, ez azonban csak évek hosszú során át folytatott tervszerű közgazdasági politikával vihető keresztül.

Angol ipar.

Report of The tariff Commission Vol. 5. The pottery industry — Vol. 6. The glass Industry — Vol. 7 Sugar and Confectionary. — London 1907.

Ismét három enquete eredményét közli az a szakbizottság, mely Chamberlain védővámi agitációja alapján működik. Ez uttal az agyagipar, az üvegipar és a cukoripar viszonyaival ismerkedünk meg.

Nagybritannia *agyagipar*-ának évi termése 5,560.000 font sterling, melyből 3,300.000 font a belföldi fogyasztásra szolgál, a többi kivitelre kerül. Nagybritannia agyagföldje igen jó és a külföld nagyban veszi azt; tapasztalható is, hogy míg az utolsó 25 évben a brit agyagáru kivitele inkább egyenlő maradt, a nyersanyag kivitele nagyobbodott. Ezzel szemben a versenyző államok, jelesen Franciaország, Németország és Ausztria kivitele nagyban emelkedett. Nagybritannia legjobb piacza az egyesült amerikai államok, a hol azonban a vámtarifa nagyon leszorítja a behozatalt; 15 év alatt 40%-kal kisebbedett a brit kivitel, holott ugyanakkor Németország kivitele ugyanoda 16%-kal emelkedett; Németország ma kivisz Amerikába 1½ millió, Nagybritannia csak ½ millió font sterling értéket. A brit gyarmatok szintén jó piaczai az agyagiparnak. Canadába a kivitel 100%-kal melkedett a különbozeti előnyök folytán, évi 25.000 font sterling a kivitt áruk értéke; Ausztráliában nincs vámelőny, a kivitel nem is emelkedett; Afrikában a vámelőny nem elég nagy. A versenyző államok a brit gyarmatokban szintén nagyobb kivitelt mutatnak fel. Legnagyobb a verseny magában az anyaországban. Németország ma ötször nagyobb bevitt mutat, mint harmincz évvel ezelőtt; Ausztria tizszer annyit, mint tiz évvel ezelőtt, Frnacziaország 56%-kal többet. Legalább 10%-os értékvám volna szükséges, hogy a brit agyagipar a külföldi verseny ellen megállhasson.

Az angol *üvegipar* egyike a legrégebbsz iparágaknak; az angol piacz egyike a legnagyobbaknak és az angol üvegmunkás hagyományosan ügyes. És mégis 30 év óta az angol üvegipar hanyatlak; statisztika hiányában az egész országról tiszta képet nem lehet adni; egyik szakértő azonban vallja, hogy észak Angolországban 20 cég 54 hutával 1100 munkással abbahagyta a termelést. Nyers anyag bőven áll rendelkezésre, de mégis a fel dolgozott nyersanyag fele külföldről jön. A külföldi verseny Angolországban nagyobbodott. Ma 94%-kal több külföldi üvegáru jön Angolországba, mint 30 évvel ezelőtt. Belgium, Németország és Ausztria árasztják el az angol piaczot. Nagybritannia üvegáru kivitele hanyatlásra hajlik, habár az Egyesült amerikai államokba, Canadába és Ausztráliába nagyobbodott a kivitel. Itt is védővámokat kívánnak a szakértők és ekkép óhajtanának elérni javulást.

A *cukoripar*-ról szóló kötetben az angol cukorfogyasztás rendkivüli emelkedésére utalnak. Ötven évvel ezelőtt Angolországban fejenkint 29½ angol font volt a fogyasztás, 1895-ben 79½ és 1906-ban már 95¼. E fogyasztással szemben az angol cukorfinomító ipar erősen hanyatlott. 1885-ben még 19½ millió

angol mázsát finomítottak: 1903-ban már csak 12¹/₂ milliót, a brüsseli conventio hatása alatt pedig ismét 15¹/₂ milliót. A continens finomítói pedig ugyanezen idő alatt erősen fejlődtek. Nagybritániában 50 évvel ezelőtt a fogyasztott czukor egész mennyiségét az országban finomították; 20 évvel ezelőtt már csak 70⁰/_o-kát, 1906-ban pedig csak 45⁰/_o-kát. Nagybritánia ma 12¹/₂ millió mázsa czukrot hoz be, azaz 10 millióval többet mint 20 év előtt. A lefolyt 20 év alatt Németország czukoripara megháromszorosodott, Belgiumé megkétszerezedett, Franciaországé 45⁰/_o-kal lett nagyobb, Ausztriáé az utolsó 10 évben megkétszerezedett. Ugyanebben az időben nagyon fejlődött a répaczukoripar és a nádczukor erős versenyben részesül a répaczukor részéről. Nagybritániába a nádczukor behozatala Nyugat-Indiából 1,400.000 mázsáról 1885-ben 450.000 mázsára csökkent; brit Guineából 1,300.000-ról 220.000-re; Kelet-Indiából 850.000-ról 286.000-re. A continentális czukor azért foglalja el annyira az angol piacot, mert a kiviteli jutalmak és még inkább a kartelek folytán rendkívüli árengedményekkel lehetett a czukrot Angolországba eladni; ezért igen jótékony hatással volt az 1903-ban megkötött brüsseli conventio, melynek hatását Angolországban a meghallgatott szakértők közetkezőképen vázolták: a finomított czukor behozatala kisebbedett, a nyersczukoré nagyobbodott; a czukorfinomítók több munkást alkalmaztak, és alkalmazásuk hosszabb ideig tartott; brit Nyugat-Indiából és Guineából a nyersczukor behozatala, valamint az angol czukorgépek kivitele a nádczukortermelő brit gyarmatokba nagyobbodott; a czukorkészítmények kivitele 25⁰/_o-kal nagyobb. És ezért a brüsseli conventio fentartása mellett nyilatkozik az értekezlet; a czukorkészítményeket gyártók kívánják az angol czukor vámjának megszüntetését; végül a czukortermelő gyarmatok érdekében óhajtandónak tartják a különbözeti vámrendszer meghonosítását.

(—vits)

Budapest lakáskérdése.

Előterjesztés a székesfőváros lakáspolitikai feladatai és a lakásügyi hivatal szervezése tárgyában. Irta dr. Szalay Sándor székesfővárosi tanácsjegyző. Budapest 1907. 103 l. 4°.

Az összes érdekelt köröknek nyomása alatt a székesfőváros tanácsa megbizta dr. Szalay Sándort, mint a tanács I. ügyosztályának ideiglenes vezetőjét, hogy a székesfőváros lakásügyi feladatairól és egy községi lakáshivatal szerzése tárgyában dolgozzon ki javaslatokat. Igaz, hogy a nagytekintetű tanács még azokat a határozatokat sem hajtotta egyelőre végre, a melyeket a közgyűlés néhai Neményi Ambrus pompás előterjesztése alapján jó negyedévszázaddal ezelőtt hozott, majd egy évtizeddel utóbb, a kolerajárvány idején, még egynehány pótlással meg is toldott; de azért szívesen vesszük ezt az újabb terjedelmesebb és mindenképen a kor színvonalát megütő előterjesztést is azért, mivel a hazai és a külföldi újabb lakásügyi irodalom eredményeit nagy

haszonnal értékesíti immár a gyakorlat céljaira. Szalay előterjesztése nevezetesen abból az egyedül helyes szempontból vizsgálja a lakáskérdés problémáit, hogy a nagyvárosi lakásnyomort nem lehet egyes ötletszerű és mechanikus rendszabályokkal orvosolni, hanem hogy az tervszerűen rendszeres és következetesen szerves politikát igényel; ezen politika sokszoros feladatait pedig csak egy szakszerűen vezetett állandósított külön szerv: egy községi lakásügyi hivatal tudja a közérdeket kielégítő módon elvégezni. Szalay ismeri a mi kisszerűségük miatt nevetséges küzködéseinket és szomorú tapasztalatainkat a községi sociálpolitikának eme legfontosabb terén és gondosan tanulmányozta az ezen a téren is szerencsésebb, mert komolyabb külföld eredményes kísérleteit és ezért helyesen állapítja meg e sociális betegségnek legmélyebb forrását: városunk fejlődését. Az építkezést és a város szabályozását a maga apró és nagy kérdéseivel tulságos mértékben átengedtük a magános érdekek küzködésének; nevezetesen nem törődtünk azzal, vajjon a dolgos néposztályok számára mindenkor elégséges egészséges és olcsó lakás áll-e rendelkezésre. Pedig ezek a problémák megszűntek tisztán magángazdasági kérdések lenni; beletartoznak a nyilvánjogi községi feladatok egyre gyarapodó sorába.

Szalay tisztában van ugyan azzal, hogy addig, a meddig a lakás kínálat nem elégíti ki gazdaságias módon a vagyontalan néposztályok szükségleteit, az adminisztratív lakáspolitikai vajmi keveset tehet a viszonyok javítása érdekében. De mivel a lakászsufoltság megszüntetése a lakásrendészet híján nálunk ugyancsak kudarcot vallott, ¹⁾ nem létező kislakásoknak közvetítése csodamesterség és nem lakáshivatali teendő, ezért talán sceptikus lelkek meg fogják szólani a gondos tisztviselőt, a ki mindezeknek a kérdéseknek olyan nagy teret adott a maga gyakorlati igényeknek és actualis szükségleteknek kielégítésére hivatott előterjesztésében. Mi azonban látjuk, hogy itt csak az a szándék lebegett előtte, hogy a szervezendő lakásügyi hivatalnak egyetlen elképzelhető feladatát se hagyja ki a gondosan kidolgozott keretből. Hiszen maga is unos-untalan hangoztatja, hogy mindez csak már az épület disze, a homlokzat faragványja: az alap az pozitív, az alkotó, helyesebben az »építő« lakáspolitikai.

De korántsem végzett haszontalan munkát Szalay ott sem, a hol az adminisztratív lakáspolitikai ágait nagy szeretettel és gyakorlati érzéssel fejtegeti, bár tudja, hogy azoknak a megvalósítására részben csak később lesz módunk. Sőt azt kell mondanunk, hogy míg előterjesztésének a pozitív lakáspolitikát tárgyaló részében alig mond újat és nagy mértékben a budapesti kereskedelmi és iparkamara megbízásából irt munkám javaslataival azonosítja magát, addig az adminisztratív vagy negatív politikáról irt fejtegetései részben új kérdéseket feszegetnek sociálpolitikai irodalmunkban.

¹⁾ A székesfővárosi statisztikai hivatalnak évkönyve szerint a zsufolt lakások száma husz év alatt — a lakásfelügyelet megvalósítása ellenére — 4.785-ről 9.518-ra emelkedett és míg 1880-ban csak 43.815-en, addig 1900-ban 177.696-an laktak zsufolt lakásokban Budapesten.

A szervezendő lakáshivatalnak — Szalay tervezete szerint — két osztálya lesz: egyik a lakáspolitikai szakosztály, a másik a lakásnyilvántartási és lakásközvetítő intézet. Ez utóbbi hivatása lesz hogy havonként lakáspiaczi kimutatást állítson össze és az üres lakások nyilvántartott készletét a lakáskínálók és keresők között hatóságilag közvetítse.

A rendszeres lakáspolitikának csakugyan a pontos lakáskimutatás a kiinduló pontja. Míg más árúknak ismerjük a keresletét és kínálatát, addig a lakás statisztikánk mindeddig nem derítette fel a lakáspiaczon végbemenő árú- és árhullámzásokat. Nagy vontatva, félévi időközökben közölhette csak eddig a fővárosi statisztikai hivatal a — múlt félévben — üresen maradt lakások számát. A lakást keresőknek tehát a lakáspiacz alakulásáról nincs ma tiszta képe s ezt a helyzetet, rendszerint az erősebb fél, a háziurak aknázzák ki az által, hogy oly lakásbéreket kívánnak, a melyek gyakran nem felelnek meg a kereslet és a kínálat arányának, még akkor sem, ha a lakáskínálat még annyira elmarad is a kereslet mögött. A lakáshivatal legelső feladata tehát — az előterjesztés szerint — az lesz, hogy havonként kimutassa kerületek, utcák és lakásárak szerint való csoportosításban azokat az üres lakásokat, a melyekbe a régi lakók felmondása, üresen állás, továbbá újabb építkezés folytán be lehet költözködni. Minthogy a háziuraknak kötelessége lesz a lakásoknak kibérlését is három napon belül a lakáshivatalnak bejelenteni, a hivatal abban a helyzetben lesz, hogy a lakást keresőknek a bérbevehető lakások készletéről állandóan tájékoztatást nyújtson. A bérnegyedek alkalmával persze a megüresedett lakásokat nagy számuk miatt lehetetlen lesz azonnal a sajtó útján nyilvánosságra hozni. Ezért a bérnegyed első két hetében a megüresedett lakásokra vonatkozó bejelentő lapokat a lakáshivatal mellett kellően be rendezett s a közönség által a nap minden szakában felkereshető lakás-hirdető helyiségben fogják kifüggeszteni. Czélszerű lesz külön csoportosítani az 1 és 2 szobás kislakásokat, a közepes polgári lakásokat (3—5 szoba) és a nagylakásokat; ezt az osztályozást továbbá kerületenkint kell majd keresztülvinni. A bérnegyed első 15—20 napja múltán az a lakáskészlet, a mely a tömeges lakásváltoztatásokra szolgáló néhány nap leforgása után még új bérlőre nem tett szert, a székesfőváros közönségének a »Lakásügyi Értesítő« útján jut tudomására. A lakáshivatal által szerkesztendő és hetenkint háromszor megjelenő »Lakásügyi Értesítő« homlokzatán feltünteti majd a lakáspiacz mindenkori állapotát. Azután következnek közigazgatási kerületenkint a bérbeadható lakások legujabb állománya, a következő csoportosításban:

1. Az ipari helyiség nélkül szűkölködő lakások a szobák száma szerint és az utcák betűsoros sorrendjében. Külön rovatok szolgálnak majd továbbá — miként a lakásüresedést bejelentő czédulákon — a földszint, illetve az emelet, a mellék helyiségek (világítás, lift), a bérösszeg, a bérbeadás időpontja s közelebbi felvilágosítások helyének jelzésére.

2. Lakások, a melyek egyuttal ipari helyiségekül is szolgálnak. Igen helyes sociálpolitikai érzékről tanuskodik az, hogy

az előterjesztés a lakásviszonyok rendezését fel akarja használni az otthonmunka ellenőrzésére is oly módon, hogy ezeknél a lakásoknál ki kell majd tüntetni ama munkások létszámának a maximumát, a kiknek bennük még dolgozniok szabad és meg kell majd jelölni azokat az iparágakat, a melyeknek gyakorlására az illető lakások alkalmasak.

A »Lakásügyi Értesítő« a megállapítandó évi, illetve negyedévi előfizetési díj mellett házhoz küldetnék. E mellett bárki megszerezheti a lap egyes számaint (à 10 fillér) a rendes hirlapelárusító helyeken. Dicséretes sociális gondolat az is, hogy a szegényebb népesség érdekében a lap mindenkori legutolsó számai a lakáshivatalban, a lapnak az egyes kerületeket érintő részei pedig az illetékes kerületi előljáróságok hirdető tábláin is kifüggesztesenek.

Az ily módon megszervezendő hatósági lakásközvetítésnek nem lesz az a célja, hogy a keresetszerű közvetítést kizárja; csak mintegy tájékoztatni, irányítani kívánja a lakást kereső közönséget, a mely ma annyi hiábavaló fáradságot és időt fordít a lakáskeresésre. Kivánatosnak tartanók különben még azt is, hogy a községi lakásközvetítés a hónapos szobákra is idővel kiterjessze figyelmét, továbbá azt, hogy magukon a lakást hirdető házak kapuin is a fenti vázlat szerint részletezett lakáshirdető czédula legyen kötelezőleg kifüggesztve. Ez a rendszabály is hozzájárulna sok esetben ahhoz, hogy a lakástkereső jelentékeny idővesztéseget, a házmester hiábavaló tereferét és mászkálást, a régi lakó pedig kellemetlen zaklatásokat elkerüljön.

Az ált. lakásbejelentési kötelezettség nemcsak a közhasznú hatósági lakásközvetítésnek szolgál előfeltételül, de módot fog nyújtani — majdan — a lakásfelügyelet intensiver szervezésére is. A lakásbejelentő lapokat vagy azoknak a szelvényeit beérkezésük után a lakás-hivatal szét fogja osztani az egyes kerületek között. A bejelentési lapokból a kerületi lakáségségügyi felügyeletnek a szervei, a melyet különben már a kerületi előljáróságok létesítéséről szóló 1893. évi XXXIII. t.-cz. szervezett, megállapíthatják a lakások nagyságából és a lakók számából meg a jellegéből kb. azt, vajjon az illető lakás a fővárosi statisztikai hivatal kulcsa szerint (4 és több személy egy lakáshelyiségre) túlszufoltnak vélelmezhető-e vagy sem. Hogy a lakásfelügyelet körét ez által túlságosan szűkre ne szorítsa — a tervezet szerint — állandó ellenőrzés alá kell majd venni, a zsufoltságra való tekintet nélkül is, a következő lakáskategóriákat:

1. az összes pinczelakásokat;
2. mindazon lakásokat, a melyekre nézve már a bejelentés adataiból is vélelmezhető a túlszufoltság;
3. az összes albérlős és ágyrajárós lakásokat;
4. azokat az alvóhelyiségeket, a melyek idegenek üzletszerű beszállásolására szolgálnak, vagyis az u. n. tömegszállókat;
5. az összes helyiségeket, a melyeket a munkaadók alkalmazottjaiknak éjjeli szállásul nyújtanak.

Mindezeket a lakásalkalmatosságokat az új bérlő beköltö-

zése alkalmával esetenként, egyébként pedig évenként legalább egyszer lennének megvizsgálandók. A lakásfelügyeletet ezentúl is — a személyzet szaporítása mellett — elsőfokon az egészségügy-
 őrség, másodfokon a kerületi orvos, harmadfokon a kerületi előljáróság lesz hivatva végezni. Tekintettel a székesfőváros közönségének csekély sociális érzékére, az előterjesztés eltekint tehát teljesen a tekintélyesebb polgároknak belevonásától a lakásfelügyelésbe, a melynek pl. Strassburg oly kitűnő eredményeket köszönhet. A magunk részéről azonban meg vagyunk győződve arról, hogy a községi választójog reformja ebben a tekintetben is üdvös változásokat fog gyümölesözni, a mikor majd ezt a kérdést is a legszélesebb önkormányzat elve alapján lehet újra szabályozni.

A lakásfelügyelet szolgáltatja eredményeket az előterjesztés szerint a következő módon lehet majd a köz javára értékesíteni:

1. az egyszer már megvizsgált lakásnak méreteit és jellemző hibáit be kell majd vezetni abba a lakásnyilvántartóba, a melyet a ker. előljáróságok eddig is vezettek;

2. a vizsgálatok számát, a talált visszasságokat és a megtörtént intézkedéseket a lakásügyi hivatal statisztikailag ki fogja mutatni;

3. a lakásfelügyelés közben szerzett tapasztalatokat főképp a székesfőváros pozitív lakásügyi politikájában értékesíteni kell.

Tény, hogy ha majd a közhatalom a mai sivár lakásállapotok részleteibe belevilágít, mintegy tárgyilagos izgatást fog végezni a lakásreform érdekében. De mégis csak a tehetetlenségét igazolja majd velük szemben akkor, ha egyszersmind nem lép a lakásépítő politikának rögzös, számos és erős ellentétes érdekkörbe ütköző terére. Szalay előterjesztése csak felsorolja, értékeli és időrendi egymásutánban sorakoztatja ennek a pozitív lakáspolitikának változatos feladatait. Szerénytelenség nélkül ismételmek, hogy a mult évi javaslataimat teszi itt túlnyomólag magáévá.

Ezek szerint a székesfőváros első kötelessége és jól fel-fogott érdeke az, hogy legelőször is saját munkásai és kis alkalmazottai érdekében építsen önkezelésben kislakásokat és csak azután térjen át az u. n. »közvetett« városi munkások érdekeinek a kielégítésére. Ez utóbbiak javára nincs a fővárosnak sürgősebb teendője, mint az ágyrajárás nevű tömegbetegségnek a kigyomlálása. Kivánatos továbbá, hogy a nemek szerint elválasztandó községi munkásszállók építése mellett a vagyontalanok széles néprétegeit azáltal is támogassa, hogy a kislakások építésére irányuló valóban közhasznú (5% maximális osztalék mellett történő) építkezést, történjék az akár szövetkezeti, akár részvénytársasági formában, támogassa mihamar anyagilag is, erkölcsileg is. A »közhasznú építő alaptól« — melyet Szalay tervez — ugyan nem sokat várunk; sem az építés- és lakásrendészeti birságok, sem a »Lakásügyi Értesítő« jövedelmei nem olyan összegek, a melyek itt számba jöhetnének. A székes-fővárosnak egyelőre nincsenek olyan házai, a melyeknek a »jövedelmeit« ide utalhatná, a mi pedig a magános jötevők elvárható alapítványait és hagyományait illeti, azok egyelőre a messze jövő zenéi.

A székesfőváros jelenlegi pénzügyi helyzetében hitelkedvezményeket egyáltalán nem tud számbavehető mértékben nyújtani. Egy községi takarékpénztár vagy községi építőbank alapítására sem alkalmasak a pénzpiaczi viszonyok. Itt igazán csak az államtól várható valóban komoly támogatás, a mint hogy a külföldi lakáspolitikai törvények is par excellence állami feladatnak tekintik a kérdésnek ezt a pénzügyi részét.

De vannak más eszközei a fővárosnak, a melylyel a közhasznú építkezés föllendítésére sokat tehet. Egy olyan község, a melynek 12,804.220 □ ölre rugó földtulajdona van és a mely mindenféle terhes illetekeket szed, közvetlenül is sokat tehet, ha akar. De a mint ezt a nyugati nagyvárosok tapasztalatai egyre inkább igazolják, nem is annyira ezen közvetlen közhatalmi támogatáson mulik a lakásviszonyok általános és jelentékeny megjavulása, hanem sokkal nagyobb mértékben a céltudatos községi telekpolitikán, a mely a modern lakáspolitikai elvekre támaszkodó városszabályozó terven és építési szabályzaton, megfelelő adópolitikai és közlekedésügyi rendszabályokon a szomszédos községeknek idejekorán való beolvasztásán kell, hogy felépüljön. Ezekkel a rendszabályokkal lehet — a tapasztalatok tanúsága szerint — a telekspeculáció kinövéseit lenyesni, a telekárak alakulását a külső városrészekben mérsékelt mederben tartani és a város fejlődésében és lakásaiban az egészségügy és az aesthetika követeléseit is érvényesíteni.

A lakásügyi hivatal szervezéséről szóló szabályrendelet tervezete szerint ennek az új hivatalnak lesz a feladata »a nyilvános lakáskérdés terén a tudomány és a gyakorlat vivmányait felölelő kezdeményezéssel oly általános tervezetek készítése, melyek szükségesek és czélszerűek arra nézve, hogy a helyes lakásügyi politika előmozdítassék. Különös feladata továbbá a közgyűlés, a tanács és a polgármester által telekpolitikai, városszabályozási, közhasznú építkezési s általában lakásügyi, valamint építésügyi és lakbérleti szabályzati és közlekedési kérdésben hozzáintézett felhívásoknak megfelelni és a kívánt felvilágosításokat vagy véleményeket beszolgáltatni.«

Igen sikerült gondolat az, hogy a lakáshivatal mellé a községi lakáspolitikát érintő összes ügyekben kezdeményező és véleményező szervül lakásügyi bizottság alakittassék. A bizottság elnökét saját kebeléből választja. Tagjai a tervezet szerint — a törvényhatósági bizottság tagjai sorából három évi időtartamra választott tíz tag, továbbá a kereskedelmi és iparkamara, a budapesti orvosszövetség, a mérnök- és építészegyesület, a budapesti munkászakszervezetek 1—1 képviselője és a bizottságtól választott négy oly férfiú lesz, a kik a községi sociálpolitika, különösen a lakáskérdés terén közismert, hathatós tevékenységet fejtettek ki. Hivatalból tagjai a ker. előljárók értekezleteinek az elnöke, a t. főügyész, a középítési igazgató, a t. főorvos, a statisztikai hivatal s a lakásügyi hivatal igazgatója.

Végül meg kell említenünk azt a nagyfontosságú záradékot, a mely szerint a lakásügyi hivatal, tekintettel ama sokszoros sociálpolitikai feladatokra — a melyeknek megoldása elől a mi egyetlen valódi nagyvárosunk sem fog a közel jövőben kitérhetni

— fokozatosan »községi munkaügyi hivatallá« építtessék ki. Ama sociálpolitikai feladatok közül, a melyek ebbe a nagyfontosságú szervezetbe lassankint be lesznek illesztendőek, kiemeljük a munkanélküliek segélyezését, a községi munkaközvetítést, a cselédügyet, a városi szállítások sociális szabályozását és az élelmezés számos ágára, a közlekedésre stb. kiterjesztendő községi vállalkozásnak a sociálpolitikai vezetését.

A tanácsi I. ügyosztály előterjesztése komolyan mérlegelendő és a lakásügyi politikának ugyszólván minden kérdését felölelő munka.

Ez az előterjesztés a mi szépen szaporodó lakásügyi irodalmunkat nem egy tekintetben szerencsésen egészíti ki. De az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a mily mértékben szaporodik a lakásügyi irodalom, abban a mértékben csökken a főváros egyre növekedő vagyontalanjainak olcsó és egészséges lakásalkalmatossága. Ha valamely téren, ugy a lakáspolitikai terén bizonyította be a tapasztalat, hogy nálunk csakugy, mint az összes culturállamokban, egyedül a közvetlenül érdekelt néprétegeknek pozitív politikai befolyása és hathatós nyomása tud a sociális haladásnak utat törni. Eddig minden kezdeményezésünk ezen a téren is csak azért történt, ut aliquid fecisse videatur.

Ferenczi Imre.

Szabadelvű közgazdasági politika.

Dr. Fr. Naumann: *Neudeutsche Wirtschaftspolitik*. 1906. Berlin 430 l.

Igen érdekes, habár sok tekintetben téves nézetekkel is telt könyv, mely Németország jövőbeli gazdasági politikáját kívánja megállapítani. Megkezdi fejtegetéseit a népességgel és utal arra a nagy fejlődésre, mely Németország népszámában észlelhető. 1876-ban Németország 24·8, ma 1905-ben 60·3 millió lelket számlál. A hol kilenczven évvel ezelőtt 2 lélek lakott, ott most 5 lélek van. Az utolsó években Németország évenként 15·6 pro mille-vel szaporodott és ha ez a szaporodás így tart, husz év múlva Németország népessége 80 millió lélekre felszaporodik. Ilyen ország nem élhet saját magából, nem maradhat elszigetelten, okvetlenül más országokkal kell állandó kapcsolatban állania: »Mert szaporodunk, kell vásárolnunk és kell eladnunk. Egy gyarapodó nép gazdasági politikájának legfontosabb része a kereskedelmi politika«. »De csak oly árúk, melyeket nem tud mindenki készíteni, teszik könnyüvé a nép létét. A mit a világon megfizetnek, az mindig csak a nagyobb minőség«. »Németország kényszerítve van jobb minőségű árú készítésére. Ha túlbőségünk volna természeti javakban, akkor megelégedhetnénk azok termelésével és feldolgozásával, kell, hogy legyenek népek, a kik ezt cselekszik. De mi meg nem nagyobbíthatjuk országunkat, nincsen melegövi termékenységünk, kevés a fémünk, a fánk, legjobb tőkénk az emberekben van. Belőlük annyit nyerünk, a mennyi csak lehetséges. E mellett a technikának, az üzemformáknak, a jognak, a művészetnek és a világnézetnek is segítségül kell lennie«.

Miután a nagy népesség qualitások munkára hivatott, természetesen, hogy az iparral foglalkozók száma folyton gyarapodik. Nagy kérdés, lehet-e majd a folyton gyarapodó ipari népességet kellően foglalkoztatni s itt Németország jövője attól függ, meg tudja-e hódítani a világpiacokat, tud-e ipara számára mindig elég kelendősegi helyeket biztosítani; tudja-e a többi országokkal a kereskedelmi összeköttetéseket úgy föntartani, hogy ipara állandóan el legyen foglalva. Itt kitér szerző a nőkérdésre és azt a nézetet vallja, hogy a capitalismus rendszerben a nő főhivatottsága, az anyaság erősen veszélyeztetve van. Az állam feladata a gyermek felnevelést, a mennyire lehetséges, könnyíteni. A nőkérdésnek sarkpontja nem a tévesen hirdetett »emancipáció«, hanem az, hogy meg kell könnyíteni azt, hogyan lehet a nő anya és miképen tehet eleget anyai hivatásának.

A népesség erősen függ az anyagoktól, melyek szükségleteinek fedezésére szolgálnak. Abban a pillanatban, a mikor a föld terményei eladhatók, a nép letelepszik, állandóan egy földterülethez ragaszkodik. »A tömegárúk kicserélése és forgalma a régi népvándorlás helyét pótolja. Kénytelenek vagyunk vagy árúkat behozni vagy embereket elszállítani, ha egyszer a föld szük kezd lenni«. Az ember szükségletei ugyan ugyanazok maradtak, de az anyag, mely a szükséglet fedezésére szolgál, idővel nagyon változik. Így most az általános törekvés a fa helyébe követ vagy vasat alkalmazni, a növényi táplálékok helyét a hus váltja fel, a len helyébe a pamut lép.

Méline jelszavát, »vissza a faluba«, szerzőnk így formulázza: »földet a tömegnek«; és kimutatja, hogy Németországban azok a vidékek adják az elvándorlás anyagát, a melyek gyér népességűek. Szerinte a német gazdasági politikának egyik fő törekvése az legyen, hogy a népességet decentralisálja, mert csak így tarthat állandó népességre számot. A földéhség az emberi élet egyik legfőbb ható tényezője. Ezt a tényezőt Németországban még nem használják ki, mert a gazdasági jog éppen a legnagyobb birtokok oszthatlanságát decretálja. »A hitbizományok az egészséges gazdasági politikának éppen ellenkezője, a nemzeti létnek kára, a méhmagzatelűzés tanyája, kiindulási forrásai a városok előzőnlésének! És lovagbirtokok, melyek ugyan nem hitbizományok, de tényleg mégis osztatlan nagybirtokok, hatásokban egészen egyenlők«. »A hol nagybirtokok vannak, ott nem virul középbirtok, nem fejlődik állandó és növekedő alsó népréteg. Itt a kisvárosok életnélküliek. A mesterembernek sehol sincsen oly rossz dolga, mint lovag-jószág közelében«. »A nagybirtokok mobilisatiója és eldarabolása ma már elemi nemzeti követelés«. »Kezdeni kell a hitbizományok felosztásával. Hitbizomány annyit jelent, mint a földnek elzárása a tömeg elől«.

A föld mellett fontos a népnek a lakása. Építéssel és lakásfentartással a népesség $\frac{1}{3}$ része, vagyis 5·6 millió ember foglalkozik; már ebből is kitűnik, mily jelentőséggel bír a nép életében a lakásügy; pedig még Németországban is még sok nyomorú lakás van. »Beszélhetünk a mai kor fényéről, a lakásügy még mindig éj és sötétség«. És mennyire drágul a lakás; egy szoba Ó-Lipsében 1885-ben 192 márka, 1900-ban 243 márka. Itt

még sok a teendő! A birtokreform, a jelzálog kérdése, esetleg megváltása állami uton és számos más kérdés vár megoldásra.

Fontos gazdasági kérdéssel kapcsolatos a nép ruházkodása. Itt első sorban feltűnik, hogy Németország lakóinak ruházkodására a külföld szolgáltat óriási értékű árút; de viszont Németország nagy értékű szövetet és ruhát visz a külföldre. »Egyetlen egy téren sincs az érdekeknek oly nagy összeszövődése, mint a ruházati iparban. Rosszabbul fogunk öltözködni, ha megszününk az idegenek ruhaszállítói lenni«. A szövőiparban a német lakosság $\frac{1}{10}$ része, azaz 4·7 millió lélek tevékeny; a szövőiparban alkalmazott évi bér 690·95 márka, a szabóiparban pedig csak 764·50 márka; itt igazán nyomorbérek honosak.

Igen érdekes a szerzőnek gondolatmenete az élelmezésnek a népeiségre való vonatkozásában. Mindenekelőtt utal arra a Németországra oly előnyös gazdasági oldalra, hogy a német állattenyésztés óriási mértékben fejlődik. Szerinte »Németország jó állattenyésztő lett azóta, hogy iparos állammá alakult. Az emberek tömege megszorítja a haszonállatok számát«. Németország marhaállományának értéke 1883-ban 5·577 és 1900-ban 7·690 millió márka volt. Ez a 2 milliárd vagyonszaporodás hangoztabban szól, mint a gazdaszövetség minden agitációja. »Míg a mezőgazdák száma nem gyarapodott, istállóik értéke 2 milliárdal nagyobbodott«. A huszfogyasztás azonban még mindig külföldi behozatalra szorul és a határzár, mely a gazdák oly nagy vagyoni előnyei mellett, még mindig fennáll, éppen nem igazolt. A táplálkozás második főanyaga: a kenyér; a német gazdák követelését az agrárvámokra nem tartja megokoltnak. »Tekintettel a belga és dán mezőgazdaságra és arra a körülményre, hogy az angol parasztságok a gabonavámok megszünése óta nem csökkentek, teljesen hamis az az állítás, mintha a német gabona-termelés sorsa kérdéses volna, ha a gabonavámok megszűnnének. Az egész vámkérdés egyszerűen pénzkérdés, a mely a mostani tulajdonosra igen fontos lehet, de az összes mezőgazdaságra nagyon alárendelt«. A mezőgazdaság helyzetét röviden ekkép lehet jellemezni: azok a mezőgazdasági cikkek, melyek világárúkká váltak, árukban csökkennek; minden cikk, melynek közeli piac kell, árban emelkedik«.

Vas, szén és fa szintén fontos anyagok a népéletben. Az erdőgazdaságban szerzőnk nézete szerint a capitalistikus gazdálkodás veszedelmes. Az erdő még középkori miveltést igényel. A vastól függ Németország jövője. »A technikának minden más ága a vastechnikának testvére vagy gyermeke. A vasat megmunkálni a modern élet büszkesége és a német becsületére vall az, hogy a vassal egy nemzet sem tud oly jól bánni, mint a német.« 1903-ban Németországnak volt 254 nagy olvasztója 30.000 munkással, 525 millió márka termeléssel.

A haladás mindig jobb anyagértékesítést követel. Olcsó munka, rossz munka; mert szűken élő munkástól nem lehet nagy eredményt kívánni. »Hitvány áruval a vállalkozó, a munkás és a vevő kölcsönösen rá van szedve; mert valamiért fáradoztak, a mi nem éri meg a fáradságot.« Mennyire emelkedett a fogyaszt-

tás Németországban, kitűnik abból, hogy Németország behozatala 1889-ben 3.990 és 1904-ben 6.864 millió márka értéket mutat.

A termelés egyik fokozója a kereskedés, pedig az életben nagy bizalmatlanság fogadja a kereskedőt, »a kereskedőt születet gonosztevőnek nézik, akire ugyan szükség van, de a kinek ujaira nagyon kell vigyázni, nehogy valamit lopjon«. A világforgalommal gyarapszik a kereskedés jelentősége, de azért még sem érthető, miért szaporodott meg a kereskedők száma oly nagy mértékben. »A kereskedés mint egész productiv, de megtöltése tanulatlan elemekkel improductiv.« »Közgazdaságilag nem volt semmi ok, hogy miért gyarapodott a kereskedelmi üzletek száma oly rovarszerű módon.«

Felette érdekesen fejti ki szerzőnk a capitalismus összefüggését a socialismussal. Felemlíti, hogy a capitalismus utján válik lehetségessé az egyesek tulajdonát collectiv tulajdonná átadomítani, a miként az a részvénytársasági vállalatokban jelentkezik. Uttal arra, hogy a capitalismus mily óriási összegeket fordít évenként munkabérekre. Németországban a munkabér, hozzászámítva azon alkalmazottak fizetéseit is kik nem tartoznak a capitalisták fogalma alá, évi 13 milliárd márka. Ebből az összegből 650 millió márka jut az állami pénzügyeknek adók és illetékek fejében; egy jó része tőkegyűjtésre fordittatik a munkásbetegségélyező pénztárakban és a takaréktárakban; közel 2.100 millió márka jut lakbérekre; legnagyobb része 9.5 millárd márka áruvételre fordittatik, s ebből vehető ki, mily jelentőséggel bírnak a munkabérek.

Behatóan fejtegeti a szabadkereskedés szükséges voltát. Az áru kicserélését legfontosabb közgazdasági jelenségnek tartja s ép azért melegen szól a szabadkereskedésről s támadja a védővamosokat ép úgy, mint az agráriusokat. Ez utóbbiakról mondja »az agrárizgatás a mezőgazdaság hanyatlásáról szól, a mikor csak a jószág járadékának csökkenéséről lehetne szólania. A mezőgazdaság nem hanyatlik«. »Teljes lehetetlenség, hogy egy gyarapodó nép, melynek külföldi kenyérszükséglete évtizedről-évtizedre növekszik, örök időre kenyérvámokkal köttesse meg magát.« »Minél jobban hódolunk a szabadkereskedésnek, annál több szolgánk lesz minden kényszerítés nélkül valamennyi égőben.« »A vámok gátolják a német ipar fejlődését és sok gyárat a külföldre üznek ki.« »Az egész ipar ideges lesz, mert aggodalom közt él egy mesterséges rendszerben.« »Választásunk csak a közt lehet: a világ végén apró nép maradunk, vagy át kell mennünk a szabadkereskedésre.«

Felette érdekes az a felfogás, a mely a munka szervezetéről szóló nagy szakaszban nyer kifejezést. Szerzőnk abból a szempontból indul ki, hogy a munka nem egyes egyén működése, hanem minden társadalmi együttműködésnek az eredménye s épen azért oly nagy jelentőségű mindenütt és minden téren az ipar, a mezőgazdaság, a mesterség, a gyáripar, a kis vállalat s a nagy vállalat körében a társulás, az egyesülés, a szövetkezés, a trust, a kartell stb. A liberalismus, a mely az egyéni szabadság és szabad tevékenység elvét hangsúlyozza, csak az ellen a kényszerhelyzet ellen küzdött, a mely az egyesek szabad akarat-

megnyilatkozását gátolta, de tényleg legerősebben hatott a gazdasági erők tömörülésére és a munka társadalmi szervezeteire. »Valami csodálatos (rettenetes), mit mivelte a liberalizmus rövid idő alatt: a régi Németország új ruhába öltözködött, az egész nyugat gazdaságilag felfelé repült.« A mezőgazdaság helyzetét vizsgálva, azt találja, hogy a mezőgazdasági vállalkozó a munkapiacztól, a pénzpiacztól és az áruacztól függ, ő munkavásárló, pénzkölcsönző, áruevő és árueleadó. Mindezekben a viszonyokban függ a körülményektől; a melyek minden egyes embernek nincsenek kezében, és a melyekre csak közösségben tud hatni. « Ekkép új szervezetnek megy eléje, a melyről még bizonytalan, vajjon socialismusnak vagy capitalismusnak nevezhető-e. »A munkáskérdés a mezőgazdaságban úgy a miként ma jelentkezik, rosszul alkalmazott liberalizmusnak a folyománya«. A szabad egyesülés jogát a mezői munkásoktól elvonni czéltalan. »Azokban az országokban, a hol a szabad egyesülés nincsen megszorítva, strikeok nem fordulnak elő és a munkások az egyesülési jogot igénybe sem veszik.« »A mezőgazdasági munkás strikeja abból áll, hogy elmegy kőszénbányába vagy a városba gyári munkásnak« és ezt megakadályozni nem lehet. A mezőgazdasági munkáskérdés megoldása abban áll, hogy »növekedő és minőségileg fejlődő mezőgazdaság teremtsen magának tanult munkások törzscsoportját, a mely a maga nemében ne legyen rosszabb a gépgyáros és kőmives munkásnál«, »a mezőgazdaságban helyén van a munkásoknak nyereségben való részesítése; a meddig ez meg nem történik, szó sincsen arról, hogy a mezőgazdaságban meghonosodjék a közös gazdálkodás és közös munkálkodás, a mi pedig előfeltétele a jó gazdálkodásnak.« Tanulmányai szerint »minél szegényebb valamely vidék, annál kisebbek adósságai« s ebből következteti azt, hogy a jelzőlogok nem a szűkségnek jelei. Szerzőnk felfogása szerint a mezőgazda számára ép úgy mások csinálják az árakat, a miként a bért a munkások számára mások csinálták, mindaddig, míg a munkások nem egyesültek és most ők is befolyanak béreik meghatározásába. Ép ezért kellene a mezőgazdáknak is egyesülniök terményeik árának megállapítására.« Az ipari munka alakulásánál beható fejtegetésekkel találkozunk a mesterségről (a kisipar állapotáról). A tevékenység mai nap sokkal élénkebb, mint volt akkor, mikor a kisipar virágzott; azok az idők többé vissza nem idézhetők, s ép ezért a munkának akkori szervezete ma már be nem válik. »Az egyedüli a mi a kisipart még föntarthatja, az szolgálatainak jósága és szükséges volta. Mesterséges intézkedések csak pillanatra segíthetnek.« Sokáig az volt a törekvés: a képesítés és a testületek meghonosításával az ipart megmenteni; a tapasztalás megmutatta, hogy ezek a törekvések sem vezetnek eredményre.

»Két tévedéstől kellene tartózkodni. Az egyik az, hogy bárkinek is érdekében állana a kisebb üzemeket kiirtani és a másik az, hogy a mai kisüzem még a régi mesterség«! Fejtegetéseinél arra az eredményre jut, hogy »a legvadabb sztrájk történettel valamennyi iparágak közt nem azok bírnak, a melyekben túlnyomó a nagyüzem, hanem a tulajdonképeni sztrájkfészkek a leginkább kézműves iparok, a pék-, a malom- és a szabóipar.

A sociális ellentétek ezekben az iparokban halmozódnak össze és alapnélküli illúzió volna az a remény, a mely itt máról holnapra békét helyezne kilátásba«. A munka szervezése természetesen bő alkalmat ad a capitalismus és socialismus természetének beható vizsgálatára, ez alkalommal hangoztatja »a capitalistának átmenetele a capitalismusra a capitalistát és a socialistát egymáshoz közelebb hozza«. »A socialismus ma már nem ellentétes mozgalom a jelenlegi gazdasági rendszerrel, hanem a birtoknélkülieknek küzdelme a hataloméért ebben a gazdasági világban«. »A capitalismusnak ugyanannak a gazdasági életnek aristocraticus felfogása, melynek democraticus felfogása a socialismus«. »Minden emberi előrelátás szerint a capitalismus órája még le nem járt; határozatokkal pedig agyonütni nem lehet«.

Az utolsó fejezetben szerzőnk az államot a gazdasági élettel való vonatkozásaiban tárja fel. Először is az államot, mint gazdálkodó egyént tünteti fel és kifejti, hogy a fejlődés első szakában az állam, illetőleg feje volt a leghatalmasabb gazdálkodó; a mint a társadalmi erők fejlődtek, a fejedelem és az állam gazdálkodó tevékenységét a többi társadalmi tényezők háttérbe szorítják. »Az állam ma már nem az egyedüli nagy üzlet, hanem csak egy a többiek közt és még nagy kérdés, hogy minden időben megmarad-e a legnagyobbak közt. A többi vállalat azonban szorosán függ tőle, mert valamennyiök számára a legnékülözhetlenebb föltételt, a capitalisticus fejlődés meg nem vásárolható föltételét a biztonságot, a jogot, a forgalmat, az átlagműveltséget szolgáltatja. Ő a nagy központ, a melyből a gazdasági imponderabiliák megszerezhetők, melyeknek hiányában a gazdaság meghalna«. Nagy hatású az állam a gazdaságra az által, hogy hadsereget kell tartania. »A háború újabb időben capitalisticus actió«. A béke biztosítása céljából »a militarismusnak óriási áldozatokat hozunk azzal a biztos tudattal, hogy azok kifizetik magukat«. »A népnek katonai nevelése szintén hat a gazdasági fejlődésre«. A haditengerészet főcélja a kereskedés és világforgalmi uralom. Az alkotmány is összefügg a gazdasági élettel; az újabbkori alkotmányok abból a küzdelemből alakultak, melyeket a monarchikus államgazdaság az adófizetőkkel folytatott és most már az adófizetőknek közreműködésében állnak az állampénzek megszavazásában és hovaforchtásában. De jelen korunkban is az állam, mint gazdasági vállalat nagy jelentőségű, csak hogy »az állam mint szerzővállalat lényegileg már nem lesz erősebb, de a gazdasági ügyekben, mint ellenőrző és felügyelő közeg mindig nagy befolyással fog birni. Fölötte fontos a jognak alakulása a gazdasági fejlődésben. Itt különösen még megoldásra vár az a kérdés, ki tulajdonképen a nagy vállalatokban a tulajdonos?, mert például az a válasz, hogy nagy részvénytársaságoknál a mindenkori részvényesek a tulajdonosok, nem igen felel meg a ténynek, mert ezek a részvényesek mitsem törődnek tulajdonukkal, gond nélkül megbiznak a vállalat igazgatóságában s nem törődnek azzal, miképp folyik a vezetés, főképp ha tőkájük jól kamatozik. A német sociálpolitikáról szólva szerzőnk nem hagyhatja megjegyzés nélkül a német kormány abbeli eljárását, melylyel annak idejében a socialisták ellen tört. »Ha a

szakszervezetekre nézve nagyobb szabadságot engedtünk volna, kevesebb törvényre, büntetésre és hivatalnokokra lett volna szükségünk«, »ha a socialista törvény helyett és a rendőri boszszantások helyett a szakszervezetek számára szabad jogot adtunk volna, most jól működő összkormányzati szakszervezetünk volna, a melyben a munkások és munkaadók titkárjai collectiv szerződésük alapján egyezkednének«. »A munkások szakszervezeteinek minden rendőri üldözésével a munkáskérdés egészséges megoldása meg lett akadályozva«. Az állam befolyását a vámkérdésben a mostani világfejlődésben csak a szabadkereskedés irányában találja megokoltnak. »Látjuk, hogy korunk első világhatalmassága Nagybritannia a szabadkereskedés uralma alatt hatalomban és tengerészeti uralomban nagyon gyarapodott és nem áll az, hogy a szabadkereskedés következtében gyöngült volna szárazföldi hadsereg-állapota«.

Igen érdekes munkáját ezekkel a szavakkal fejezi be: »A német nemzet nő, nő, nő. Ez a növekedés hiányt és szolgaságot von maga után, ha technikával és szabadsággal nincs megtelítve. Egy szaporodó népesség visszamenő gazdasági politikával egy nép, mely a gond és a forradalom karjai közé siet. A védővamosok varázsát meg kell törni. Segítsen, a ki csak segíteni tud.«

(—vits.)

Agrárpolitika.

Die Bodenpacht. *Agrarhistorische Papyrusstudien.* Von St. Waszynski I. Bd.: Die Privatpacht. Leipzig, Teubner XII. u. 178.

A római provinciák agrarius viszonyairól vajmi gyér és hézagos értesüléseket örököltünk. Némileg utbaigazítók valának a kutatóra a Kis-Ázsiából időnként előkerült felirati adalékok. Már többet szolgáltatott Afrika egyes »saltusai«-val. Így Commodusnak a saltus burunitanusról szóló decretuma; majd a lex Hadriani de rudibus agris, a lex Maneciani nem csupán a gazdasági életet érintik, hanem a nagybirtokok, a latifundiumok és telepítések kezelési módozatait is behatóbb világításba helyezik. Csakhogy még olyan részletezőbb feliratok is, mint Valensnek a provincia Asiara vonatkozó edictuma, felettébb fogyatékos képét nyújtják a gazdasági szervezetnek és adminisztrációnak.

Annál örvedetesebb haladást képviselnek ezen a téren az Egyiptomból ismeretessé vált papyrusok, melyek a kiválóan földművelő tartomány általános gazdasági életével az agrarius viszonyokat részletesebben felderítvén, egyes uradalmak gazdasági szervezetét és kezelését is illusztrálják. Így Hermupolisról egész gazdasági napló maradt fenn s kiderült, hogy már a régi Egyiptom külső területeit geometriailag felmérték és valóságos telekkönyvbe foglalták az adatokat.

Ezekből a becses levelekből merité Waszynski is a czímben foglalt munkát, mely a nemzetgazdaság nagyjelentőségű őskorához valóságos bevezetésül tekinthető.

A bevezető fejezetben a magánbirtokok terjedelméről s a bérleti időszakokról tájékozódunk, megértvén azt is: hogy a Ptolemaeusok idejében s a római időszakban a közép- és kisbirtok uralkodott Egyiptomban. Olyan kiterjedtebb uradalmakat, minő az *κύρια Πετρωιανή, Μαικηρατιανή, Σενικιανή*, még a földművelés rómái nagyok is nehezen hozhatának össze a föld termékenysége következtében igen magasra emelkedett árak mellett. A régi Egyiptomban egyes kiváltságos osztályok kezében összpontosult a földbirtok s a kisemberek a bérletekre szorultak.

A papyrusokban fenmaradt bérszerződések közepes és nagyon parányi parcellákra vonatkoznak, a mi világért sem a birtok elaprósodását jelenti, mint inkább a fellahnak nagyobb bérletekre való képtelenségét. A bérlő paraszt-osztály végleges romlását jelzi a bérleti idők rövidülése. A Krisztus után 300 évvel kelt okmányok *ὁμολογῶ μεμισῶσθαι... ἐπὶ χρόνου ὅσον βουλεῖ*, avagy az *οὐν ἔξεστιν ἢ μὴν ἐντός τοῦ χρόνου προλιπεῖν τῆ μίσθωσιν* ma a Codex Theodosianus homologi coloniája jelentkezik, mely már előfutárját képezé az adscripticii-nek, vagyis a röghöz való teljes lekötöttségnek, a jobbágyságnak.

A bérlet zavartalan használatát biztosító *βεβαίωσις* kifejezés a Ptolemaeusok után már alig kivételesen merül fel a bérszerződésekben s a bérlő ama joga, hogy albérletet köthessen, lassanként háttérbe szorul teljesen, mert a bérlő hovatovább mind erősebb függési viszonyba kerül, s az V-ik században negyedes, a VI.-ban hatodos részes bérlők fellépése is illusztrálja a bérlők állapotának fokozatos silányulását.

Befejezésül vázolja szerző Egyiptom gazdasági fejlődésének menetét. A Ptolemaeusok hosszabb bérletrendszere s kétoldalú bérszerződései emelőleg hatottak a korábbi idők egy esztendő s egyoldalú szerződéseivel leigázott bérlőkre. Ellenben a római uralom, midőn Egyiptomot gabonátáraként zsákmányolni kezdi, a bérlőket lassankint colonusokká, jobbágyokká süllyesztí s az ingatlanok túlhajtott terhelésével valósággal kiszipolyozza. Érdekkel várhatjuk a munka második kötetét, mely az állami bérletekkel s a colonatus gazdasági következményeivel foglalkozván, a nemzetgazdasági alakulásnak idáig felettébb hézagos phasisait lesz hivatva megvilágítani.

Téglás Gábor.

Kiviteli vámok.

Dr. Hermann Levy: Privatdozens an der Universität Halle. *Ausführzölle und die deutsche Handelspolitik*. Berlin, 1907. 61 l.

A berlini kereskedő testület (Alttesten der Kaufmannschaft) megbizásából készült munka. Németországban kivált az agráriusok köréből a hazai termelés védelmének jelszava alatt a prohibícióval határos védekező vámpolitikát követelik és meg nem elégszenek a beviteli vámoknál már elért eredményekkel, hanem a régóta legalább az európai vámrendszerekből kiküszöbölt kiviteli vámok újra meghonosítását követelik. Kivált a kálisók, a kőszén, a rongyok és bőrhulladékok kiviteli vámjai kerültek ismételten szóba. A berlini kereskedők Levy magán-

tanárt szólították fel arra, hogy a kiviteli vámok jelentőségéről tegyen kimerítő tanulmányt. A nevezett munkában mindenekelőtt a kiviteli vámok multjáról szól és kifejti, hogy a forgalom és a gazdaság fejlődésével ezek a vámok mindinkább kiváltak a vámok soraiból és a hol megmaradtak, elvesztették közgazdasági jelentőségüket és kizárólag pénzügyi, azaz jövedelmi célból tartattak fenn leginkább oly czikkeknél, melyekre nézve az illető kivivő ország monopolszerű állással bír, pl. Chile a salétromra, Sicilia a kénre stb. Ujabb időben Angolország a háború költségeinek részbeni fedezésére szintén első sorban pénzügyi célból a szén után szedett kiviteli vámot. De már itt is mutatkozik az, hogy ha a törvényhozás tisztán pénzügyi célból is vet ki vámot, az életben a vámnak gazdasági hatása is van, azaz a termelésre és a kelendőségre is hat. Az angol kiviteli vám praemium gyanánt hatott az addig az angol kőszénnek harmadik országban versenyző kőszéntermelőkre. Németország a kiviteli vámok idejében Belgiumban, Hollandiában és Franciaországban erősen szoritotta az angol szenet. Amerika is jobban lépett föl tengeri kikötőkben szénével. Szóval, ha Angolország még sokáig fentartja kiviteli vámját, több, addig elfoglalt piacot veszít. Ebből a példából következteti a szerző azt, hogy felette veszélyes kísérlet volna Németországban a kiviteli vámok meghonosítása és sorba veszi a már említett három árúczikket, megbirálva az eshetőségeket, melyek kiviteli vámoknál előállnának.

A kálisókra Németország ugyan monopolszerű helyzettel bír; ámde a kálisóknak kiviteli vámmal való megdrágítása a kálisó fogyasztását kisebbitené, a gazdákat arra terelné, hogy kálisó helyett másféle trágyaszerekhez forduljanak; a német gazdák pedig nem nyernének semmit, mert a kálisó termelésének megfogyásával valószínűleg az ár is emelkednék; pénzügyileg ez a vám legfőlebb 3 millió márkát jövedelmezne. A kőszénnél még kevésbé szabadna kivitelemi vámot alkalmazni, mert a kőszénre nézve Németország nem bír monopolszerű helyzettel és kiviteli vámok esetében csak a más kőszéntermelő államoknak nyujtana előnyöket és ezen államok versenyét saját kereskedőinek nyakára zudítaná. A rongyok kivitelére tervezett vám egészen időszerűtlen; a rongy a papirosgyártásnál mindinkább háttérbe szoruló nyersanyag, pénzügyi jelentősége általában nincs és csakis a rongyszedés és a rongykereskedés helyzetének súlyosbitására vezetne. Szerzőnk határozottan ellenzi általában a kiviteli vámokat s a jelenkor közgazdasági irányzatába tartozóknak nem tartja.

(— vits.)

Vámpolitika.

Dr. Oskar Guthmann: *Ein Zollbindniss zwischen Belgien und den Niederlanden*. Tübingen, 1907. IM. és 112 l.

A jeni egyetem közgazdasági seminariumában készült tanulmány. Belgium és Németalföld forgalmi, kereskedelmi és fizetési adataiból a két ország egymáshoz való gazdasági viszo-

nyát tünteti fel és arra a kérdésre, mely kivált Belgiumban vetetett föl, vajjon nem volna-e előnyös, ha ez a két szomszéd ország egy vámegyesülést képezne, határozott nemmel felel. Németalföld sokkal szorosabb érintkezésben áll Németországgal, mint Belgiummal; és Belgium kereskedése Franciaországgal, Angolországgal és Németországgal egyenkint is jelentékenyebb, mint Németalfölddel. Mind a két ország tehát nem annyira egymás felé, hanem más szomszédjai felé gravitál és így még gazdasági szempontból sem tanácsos a két országnak vámegyesülése. Ezt az egyesülést azonban még az is hátráltatja, hogy a két ország vámpolitikájában nem egyirányú. Németalföld határozottan szabadkereskedő irányban halad, reá nézve a legfontosabb cikkek vámmentességének fentartása életkérdés. Belgium ellenkezőleg, mint kiválóan iparos ország, védő irányban fejtette ki vámrendszerét, melyhez újabban az agrár irányzat is megkövetelte vámjait; és habár a belga vámok a francia, német, orosz, osztrák és magyar vámokhoz hasonlítva mérsékeltek, mégis a belgák a hollandokhoz képest erősen védővamosok. A két országnak ennyire különböző vámrendszere fölötté megnehezítené az egyetértést egy leendő vámegyesülés új vámrendszerére és alig legyőzhető akadályokat gördítene a szóba hozott terv elé. Szerzőnk nézete szerint sokkal könnyebben valósulhatna meg Németalföldnek vámegyesülése Németországgal, habár a vámtarifa kérdése a két állam egyesülésénél még nehezebben volna megoldható.

(—vits.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Az igazgató választmányának október hó 26-án tartott ülése.
Jelen vannak: Kautz Gyula elnök, Hegedüs Lóránt főtitkár, továbbá Chorin Ferenc, Exner Kornél, Fellner Frigyes, Fenyvessy Adolf, Ghyczy Béla, Hieronymi Károly, Kilényi Hugó, Láng Lajos, Schober Albert, Thirring Gusztáv.

1. Üdvözlővén elnök a megjelenteket, az ülést megnyitja s miután Chorin Ferenc ő méltóságának, mint a Magyar Gyár-
iparosok Országos Szövetsége elnökének, az átengedett helyiségért köszönetet mond, a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyczy Béla és Schober Albert urakat kéri föl.

2. Főtitkár előterjesztést tesz a Társaság munkaprogrammja iránt; javasolja hogy a Társaság a megnyílt ciklusban vonja vitatkozása körébe a drágasági kérdést és azt különböző szempontból vegye tárgyalás alá.

A választmány a főtitkár javaslatát magáévá teszi és megbizta az elnökséget, hogy e részben intézkedjék.

3. Főtitkár javasolja, hogy a választmány kérné fel Exner Kornélt az új adótörvény javaslatokról fölolvasás tartására, melyet ez már legközelebb tartana meg.

A választmány a javaslatot elfogadja és a jelenlevő Exner Kornélt erre nézve felkéri, a ki az előadás megtartására hajlandónak mutatkozik.

4. Főtitkár jelenti, hogy a Társaság még a tél folyamán ki fogja adni könyvkiadó vállalatában Thirring Gusztávnak »A nagyvárosok lakásviszonyai különös tekintettel Budapestre« című munkáját, mely körülbelül öt ívnyi terjedelmet fog foglalni.

Tudomásul szolgál.

5. Olvastatik a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 2.155 számú levele, melyben kéri, hogy a folyó évi június hó 19-én kivándorlási ügyben tartandó enquêten a Társaság képviseltesse magát.

Főtitkár jelenti, hogy a Társaság képviselőjére Matlekovits Sándor kéretett fel, ki e megbízatást elfogadta.

Tudomásul szolgál.

6. Új tagokul ajánlhatnák: dr. Molnár Béla cikkíró budapesti, továbbá dr. Keleti Kornél gyáros újpesti és dr. Vajna Elemér nyárádszerepai lakosok.

Felvételnek és erről értesítettetni fognak.

7. Kilépésüket bejelentették: dr. Rózsavölgyi Manó, Wolfner Tivadar, Stettner László dr. budapesti és Maléter István dr. kassai tagok.

A kilépések tudomásul vétetnek azzal, hogy Rózsavölgyi Manó, Wolfner Tivadar és Stettner László tagsági kötelezettségei 1909. év II. feléig, Maléter István tagsága pedig 1909. év végeig állanak fenn.

Felolvasó ülés október 26-án. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének helyiségében, mely zsufolásig megtelt előkelő vendégsereggel, dr. *Fellner Frigyes* tartott felolvasást „Magyarország nemzetközi fizetési mérlegéről“. A nagyjelentőségű tanulmányt, melynek vázlatát Szemlénk más helyén közöljük, rendkívüli figyelemmel hallgatták s végül zajosan megtapsolták. A kiváló szerzőnek Társaságunk nevében *Kautz Gyula* elnök mondott meleg köszönetet.

Felolvasó ülés november 16-án. Társaságunknak egyik leglátogatottabb ülése november 16-án folyt le, midőn közgazdaságunk elméleti és gyakorlati képviselőjének jelenlétében dr. *Exner Kornél* egyetemi ny. rk. tanár tartotta meg: »Az egyenes adók reformjának ismertetése« című felolvasását. A kiváló előadást, melyet a Szemle mostani füzete egész terjedelmében hoz, megmegújuló tetszés jutalmazta. A rendkívül nagy közönség és *Kautz Gyula* elnök őszinte köszönettel adóztak e nagy sikerért *Exnernek*.

A parasztkérdés a skandináv népeknél, különösen a dánoknál.

Sokan azt hiszik, hogy a jobbágyság eltörlésével megszűnt a parasztkérdés. A jobbágyság felszabadításával ez a kérdés nincs elintézve.¹⁾ A hol az ipar gyorsan ki nem fejlődött és a parasztságot teljesen meg nem semmisítette, mint Angliában, a hol a lakosság tulnyomó része földmiveléssel foglalkozik: ott a parasztkérdés a jobbágyság felszabadítása után is nagy és nehéz kérdése marad az országoknak. És a parasztkérdés előtt nem lehet kitérni, nem lehet azt büntetlenül elhanyagolni; mert különben oly jelenségek lépnek előtérbe, a minőkkel napjainkban Oroszországban, Olaszországban és hazánkban találkozunk.

A parasztkérdés megoldásánál legtöbbet tettek a skandináv népek s ezek között különösen a szellemi vezetők, a dánok. Érdekes jelenség, hogy épen a dánok vezetők e téren, a kiknél a jobbágyság korszakában a legnyomorultabb volt a paraszt. A 16-ik század elején egy jobbágy ára, sok dán földesurnál egy vadászkutya volt — s ma ez a parasztság teljesen szabad és oly anyagi és szellemi jóléttel dicsekedhetik, amint sehol másutt Európában. A jobbágyság felszabadítását nyomban követték a legmélyrehatóbb, legáldásosabb reformok, melyeknél még ma sincs megállapodás. A kis nemzet legderekabb politikusai vesznek részt e kérdés megoldásánál.

Reánk nézve a parasztkérdés skandináv megoldásai, az ottani parasztmozgalmak rendkívül tanulságosak, mert ezekhez hasonló irányzatokkal hazánkban is találkozunk. Tanulságosak az ottani állapotok azért is, mert a skandináv népek tulnyomó része ma is paraszt, amint hazánk lakosságának többsége is paraszt.

A parasztproletariátus számának csökkentésére, helyzetének javítására legtöbbet tettek a dánok, norvégek és islandiak, míg a svédeknél az ujabban nagy lendületet vett ipar nagyrészt felszívta a paraszt proletariátust.

A kivándorlás nagy arányu volt a 60-as években a dánoknál, norvégeknél és a 80-as években az izlandiaknál, s ma már ez is a rendes mederbe tért, minden kényszereszköz nélkül.

---

¹⁾ G. F. Knapp »*Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit*«, Leipzig 1891. lásd 39-ik lapon.

A skandináv kivándorlást ma már a kis Dánia saját hajóival közvetíti Kopenhága és New-York között.

Érdekes jelenség, hogy a skandináv népeknél is ép úgy, mint másutt, minél jobban virágzott a rendi alkotmány, annál sötétebb volt a parasztság helyzete s minél erősebb volt a királyi hatalom, annál jobb sorsa volt a földnépének. A jobbagság eltörlése után pedig legtöbbet tesz a parasztság helyzetének javítására, emelésére a teljesen demokratizált alkotmányforma.

A parasztmozgalmakra, a parasztkérdés megoldására nézve mégis a legtanulságosabb reánk nézve Dánia; mert ott e kérdés felvetődésénél még az előítéletek és ellenmozgalmak is nagyon hasonlóak a nálunk uralkodó előítéletekhez.

I.

A skandináv népek között, a mikor másfelé a parasztok helyzete a legnyomasztóbb volt, aránylag legjobb helyzete volt a svéd parasztnak.

A svéd parasztság egyik legnagyobb jóltevője a zsarnok 11-ik Károly király (1660—1697). Kemény harcokat vívott a svéd nemességgel, mely a király terveinek útját állta. Ez a nemesség, különösen a grófok és bárók, a király trónraléptekor a világ leggazdagabb aristokrátiáját képezték. Az ország földbirtokának $\frac{5}{6}$ -od része az ő kezükben volt. Az ország túlnyomó lakossága vagyontalan rabszolga volt. A király 1680-ban adta ki híres „reductio“ rendeletét, mely a latifundiumokat egy csapásra megszüntette. Erre nézve Ottosen²⁾ történetíró azt mondja: »A kegyetlen és önkényes mód, melylyel a király reductio rendeletét végrehajtották, általános bizonytalanságot okozott a tulajdon jogviszonyaiban. A svéd főnemesség elvesztette nagy földbirtokait és sanyarú helyzetbe jutott. A fő és köznemesség közötti ellentét megszűnt, az olygarchák hatalma letört, a birtokok egyenlőbbek lettek, a parasztság megszabadult a nemesek hatalmától, az államadósságot kifizették, a katonaságot és a flottát lábra állították.« 11-ik Károly ép oly erőszakos a főúri birtokok Európában páratlanul álló reductiójánál, mint az előző században Vasa Gusztáv az egyházi birtokok secularisációjánál. A vadstenasi püspök észrevevén, hogy a király vágyakozik a püspökség pénzére, azt üzenté a királynak, hogy a püspökség pénze az egyház tulajdona s az csak szellemi célokra fordítható, mire a király titkárja azzal válaszolt: »Az egyház nem a bibornokok, hanem a hívők közössége és az egyház pénze a nép pénze.«

A 19-ik században a svéd parasztság részt vesz a politikai életben, képviselve ott nem a radikális, hanem a konzervatív elemet. Ujabban, különösen 1870 óta erősen fogy a parasztság száma, a mi a nagy arányokat öltő ipari vállalatoknak tudható be. A városok lakossága egyre növekszik, míg a falvak lakossága

²⁾ J. Ottosen »*Laerebog i Nordens Historie.*« Köbenhavn 1905. 179-ik lap.

stagnál, vagy épen fogyófélben van. 1870-ben még a lakosság $\frac{3}{4}$ része földmiveléssel foglalkozott, míg ma már csak a lakosság fele tekinthető földmivelőnek.

Norvégiában ép úgy, mint Izlandban, tulajdonképpen jobbágy-ság sohasem volt. A 8—10. században egyes nagy parasztok harcban álltak egymással és a királyi hatalommal. E harcnak következménye volt a 9-ik században az izlandi kivándorlás.

A törpe parasztbirtokos és proletariátus csak a múlt század közepén kezdett mozgolódni. Irányítója, szervezője Thrane volt. E mozgalom eredménye, hogy a kis parasztbérlők jogviszonyait törvényhozási uton rendezték. A törpebirtokos parasztok és földmivelő proletárok száma 1855 óta felényire apad. Ezek száma 1855-ben még 67.396 volt, míg 1900-ban már csak 27.627.

A norvég parasztok tulnyomó része tulajdon földjét miveli. A kivándorlás 1851-ben kezdődött, a mikor évenként 4000 ember vándorolt ki a különben is gyér lakosságú országból. (1 négyzetkilométer területre 7 lakos esik). A 90-es években ez a kivándorlás 30.000-re növekedett évenként. Az ipar újabb föllendülése megakasztotta a kivándorlást. A rétek mivelésére, az állattenyésztésre nagyobb gondot fordítanak.

A norvég parasztság 1830 óta kezd részt venni a politikában. A régi norvég parasztot úgy dicsőítették a költők, mint a szabadság leglelkesebb barátját. De újabb politikai szereplése részben árnyat vet ezen régi hirnévre. Parasztképviselőket választottak a stortingbe, a hol e képviselők leglelkesebb szóvivői voltak a kicsinyeskedő takarékoskodásnak az államháztartásban s támadásaik célpontja volt a hivatalnokosztály, melynek hatalmát akarták minden ponton korlátozni. Két nagy párt állott egymással szemben: a parasztpárt és az intelligensek pártja. 1884-ig ez utóbbi vezetett és pedig szabadelvű irányban, míg a parasztpárt conservatív irányu volt, követelve a mellett legkitartóbban a legkiterjedtebb önkormányzatot, hogy a nép maga válaszsza községi hivatalnokait. A parasztpárt képviselte a szigoruan nemzeti irányt a nemzetköziség felé hajló műveltekkel szemben. A műveltek egy részét ez a nemzeti elem a parasztpárt táborába terelte s ezek a meghódítottak átalakították a hódítók világnézetét, mely ma már nem oly ellenséges az urakkal szemben, mint egykor. A műveltek szabadelvű részét Svedrup egyesítve a parasztpárttal, megalapította a balpártot, mely új párt sokat tett a politikai jogok kiterjesztése kérdésénél, a népoktatás javításánál és legutóbb hatalmas kezdeményezője volt Norvégia önállósága kivívásának.

Norvégiához hasonlóan Izland is nagyrészt megóvta parasztsága szabadságát. Ez a kis, 80.000 lelket számláló nemzet ott a magas északon, tulnyomóan paraszt volt a múlt század közepéig. Kis városkái, melyeknek lakosai most az intelligens elemet képviselik, tulajdonképpen csak a múlt század közepe óta keletkeztek. Ez az elszórt tanyákon lakó parasztság elűt politikai nézetkörében a dán és norvég paraszttól. A conservatív iránytól annyira irtózik, hogy egy izlandi tanár előttem tett nyilatkozata szerint conservatív politikai lap nem találna Izlandban sem kiadót, sem olvasót.

Ujabbán az izlandi parasztság számát a kis parti városok emelkedése és a kivándorlás apasztja.

A kivándorlás Amerikába a nyolczvanas években, e sziget összlakosságához arányitva, óriási méretekben indult meg. Egy évtized alatt 20.000 izlandi vándorolt ki. A kivándorlás megakadályozására semmiféle kényszereszközöket nem alkalmaztak. A kivándorlási ügynökök ma is szabadon járnak-kelnek az országban. A földmivelés emelésére, a birtokviszonyok rendezésére sokat tett az utolsó évtizedben az izlandi képviselőház (alting). Az egyház és állam földbirtokait el akarják részben örökbérléssel, részben tulajdonul adni a parasztságnak. Az állam-birtokok eladásából befolyt összegből alapot teremtenek, melynek tőkét kölcsön adják azoknak a parasztnak, kik földbirtokot akarnak venni, kamataiból pedig jutalmazták a törekvő földmivészeket. Izlandban parasztproletariatus tulajdonképpen nincs is, mert minden törekvő munkás 25—30 éves korában az államségéllyel szerezhet földbirtokot, vagy önálló bérléssel.

II.

A parasztkérdés intézésénél, megoldásánál vezető szerepet visz napjainkban a skandináv népeknél kétségtelenül Dánia. Itt volt a 18-ik század elején a legelnyomottabb parasztság. Az ország szegényedett, a földmivelés siralmas állapotba jutott. A parasztság sűrű felkelése, úgy mint mindenütt Európaszerte, csak a nép újabb és súlyosabb elnyomatását eredményezte. Külföldi származású államférfiak, mint a rövid életű és németesítő irányú Struensee látták először az ország rossz közigazgatási viszonyainak okát a parasztság elnyomott helyzetében. A »robot« és a függő viszony kiölt minden önérzetet a parasztnak, ravaszszá, dologkerülővé tette. Volt sok olyan hely az országban, ahol a parasztgazda egy évben 200 napot volt kénytelen az uraságnak dolgozni s így tulajdon földjének megművelésére nem maradt ideje.

1702-ben egy királyi rendelet megszüntette »örök időkre« a jobbágyságot. De ez a rendelet csak a papiroson maradt. A rendelet szerint, ha egy szolga elakarta hagyni faluját, kénytelen volt jelentkezni lelkészénél, utlevelet kellett kérnie azon parasztgazdától, ahol utoljára szolgált és végre utlevelet kellett kérnie a földesurától. A katonaszolgálat céljából kiadott ezen rendelkezés újból röghöz kötötte a parasztságot; mert a földesur ez utlevélkényszer alapján rendelkezett a birtoka területén lakó parasztgazdák és cselédek felett. 1730-ban ismét királyi rendelet mondja ki a jobbágyság eltörlését és a parasztnak szabad költözködési jogát. De ez a rendelet csak négy hónapig maradt érvényben. A föld urai arról győzték meg a királyt, hogy a parasztság felszabadítása biztosan maga után vonja az ország anyagi pusztulását.

A 18-ik század első felében volt a dán földesurak aranykora.

A már említett Struensee 1770-ben kezdett befolyást gyakorolni a dán államkormányzásra és ugyanazon év november havában egy öttagú bizottságot hívott egybe a földreform ügyében, mely bizottságnak tagjává lett a szintén német

származású Oeder tanár, a ki egy évvel az előtt egy ily czimű könyvet adott ki: »Gondolatok a felett, miként lehet a parasztságnak szabadságot és tulajdont szerezni oly országokban, hol ez hiányzik«. Már 1771-ben egy új rendelet jelent meg, melynek fő elve az: »a méltányosság azt kívánja, hogy a paraszt terhe és kötelessége ne csak meghatározva, hanem egyszersmind elviselhető legyen« és e rendelet pontosan körülírja, hogy mennyi »robot« követelhető bizonyos termő földterület után. Minden elvégzett munkanap után a földesurnak nyugtáznia kellett a paraszt teljesített munkáját.

1872 január 17-én hóhérpallos vágta le annak fejét, a ki a dán paraszt szabaddá tételét, sorsának javítását olyannyira szívében viselte. Struensee utódja Guldberg, kinek erős dán nemzeti érzését dicsőítik sokan, alapelve az volt, hogy a paraszt jármát nem szabad meglazítani, ha csak a dán államot nem akarják alapjában megrendíteni. Oeder tanárt száműzte Dániából, 1773-ban eltörölte elődjének a robotrendezés tárgyában kiadott rendeleteit.

1782-ben Frigyes trónörökösnek sikerült Guldberget megbuktatnia. A trónörökös tanácsadója lett három német, gróf Bernstorff és két Reventlov gróf és egy norvég jogász Colbjørnsen. Ezen férfiak buzgólkodásának köszönhető a dán parasztság végleges felszabadítása. 1788 június 20-án megjelent királyi rendelet megszünteti a jobbágyságot, mivel e rendelet szerint a parasztság az állam polgárainak tulnyomó részét képezi, az állam ereje, jóléte a haza ezen lakosságának épségétől, munkaszeretetétől, bátorsága és hazaszeretetétől függ.

Dánia gazdasági életére nagy hatással volt e királyi rendelet. Már pár év múlva látni lehetett virágzó paraszt tanyákat s a parasztság kezében szép állatállományt.

De itt is beteljesedett, hogy a felszabadítás tényével magával még a parasztkérdés nincsen megoldva. A parasztgazdák helyzete javult. Ezek közül sokan nagy birtokot vásároltak össze, de a kisparaszt, a parasztproletár helyzete sok tekintetben — épen úgy, mint nálunk 1848 után — még nehezebb, súlyosabb lett.

A földesurak elvesztették a parasztgazdákat, de azoknál sok tekintetben kényelmesebb munkaerőt nyertek a zsellérekben, a törpebirtokkal rendelkező parasztokban, az ugynevezett »husmandokban.« (A husmand nem felel meg a nálunk ismeretes házzsellérnek; mert a dán husmandnak van rendesen háza mellett egy-két hold földje is.)

A jobbágyság korszakában a parasztproletár és házzsellér tulajdonképpen jobb helyzetben volt, mint a parasztgazda, a ki holdjai számának arányában volt kénytelen a földesurnak robotot szolgáltatni. A proletár és zsellér a közlegelőre, vagy az urasági legelőre hajthatta marháját. A jobbágyság eltörlése után ez a kiváltsága megszűnt, munkája és terhei pedig növekedtek.

A háznélküli proletárparaszt a földesur tulajdonát képező házban lakást kaphatott a maga és családja számára, de ezért bizonyos számú munkanappal tartozott a földesurnak. A földesurak minden terméketlen területet ily »munkás házzal« beépítettek, legtöbb helyen kivitték, hogy a parasztproletárok számára

bérházakat, illetőleg bérviskókat csak nekik volt szabad építtetni. A régi patriarchális jobbágyviszony helyébe lépett az ur és szolga viszonya és a földesuri korbács erősen működött, most már »házi fegyelem« címén.

A jobbágyság fölszabadításának első eredményeként jelentkezett a törpebirtokos és proletárparasztok számának növekvése. 1787-ben a házzsellérek, napszámosok, béresek száma volt egész Dániában 144.849. Tizenhárom évvel a felszabadítás után 1801-ben ez a szám már 276.000-re növekedett. Hazánkban is ugyanez volt a jobbágyság felszabadításának eredménye, különösen az alföldi vármegyékben, a melyekben akkor keletkezett az urasági földeken alkalmazott béresosztály.

Ezen legelnyomottabb paraszt néposztály érdekében, már korán felemelték egyesek szavukat, azt követelve a kormánytól, hogy lépjen közbe és ne engedje tovább terjeszkedni az új divatú jobbágyságot, ne engedje különösen azt, hogy ezek a husmandok a bérlet fejében bizonyos napokon át kötelesek legyenek munkát teljesíteni az uraságnak; felszólaltak az urasági korbács gyakori alkalmazása ellen.

A dán törvényhozó hatalom eleintén intézkedéseivel a földesurak segítségére sietett. 1807-ben kiadott rendelet szerződésen alapulónak mondta ki a földesur és bérlő munkásai közötti viszonyt, szigorúan büntetve a szerződésszegőt, kényszereszközöket alkalmazva azokra, kik a »szerződésben« elvállalt kötelezettségnek meg nem felelnek — a ki későn jött a munkára, avagy nem kellő szorgalommal és kitartással végezte, azt pénzbírsággal vagy elzárással büntette az államhatalom. Az uraság felhívására egy nappal előbb jelentkeznie kellett a husmandnak, ha azonban az időjárás kedvezőtlen volt, későbbre halasztatott a munkanap ledolgozása. Így azután, ha a husmandnak saját földecskéjén is volt dolga, azt alkalmas időjárásban alig végezhetette el. Egy uraságnak teljesített munkanapon, a pihenési időt leszámítva, tíz órát kellett dolgoznia. A rendelet a földbirtokosokat oda utasította, hogy úgy ők, mint alkalmazottjaik bánjanak embersegesen husmandjaikkal és jóakarólag biztassák őket kötelességük hű teljesítésére. De a törvény ezen »humánus« intézkedése csak írott malaszt maradt. A földmivelő munkás páriák helyzete a 19-ik század első négy évtizedében egyre súlyosabb lett. Nehéz sorsukat annál jobban érezték, mennél inkább látták, hogy a velük egy műveltségű és teljesen hasonlórú parasztgazdák a felszabadítás után minő jó módban élnek.

A husmandok ügyében a dán országgyűlésen 1835-ben először szólalt fel Jörgensen. De ezen felszólalásnak nem volt semmi eredménye akkor sem, midőn azt 1838-ban újra megismételte. Harmadszor ugyanezen tárgyban 1840-ben felszólalt Hansen, odensei földbirtokos, kiemelve felszólalásában, hogy a husmandok szomorú helyzete már azért is megérdemli az országgyűlés figyelmét, mivel e néposztálynak oly rosszak a megélhetési viszonyai, hogy egyre jobban szaporodnak a koldusok s azoknak eltartása egyre inkább meg fogja terhelni a községek pénztárát. A béresek bérükből, ha még oly szorgalmasak is, nem szerezhetnek örök tulajdonul maguknak még egy kis viskót sem,

kénytelenek 200—300 tallérért az uraságtól élethossziglan bérbe venni házat a hozzá tartozó 1—2 hold földdel, de e vételnél szolgálmányra kötelezik magokat, legalább 52 napot dolgozva évenként az uraságnak, azonkívül a körvadászatokon mint hajtók kénytelenek szerepelni, a postára, ha szüksége van az uraságnak, küldöncz-szolgálatot teljesíteni; ezek a földig terhelt szegény emberek fizetnek a bérelt viskó után minden adót, egyházi tizedet, biztosítási díjat. A bérszerződés legtöbb esetben csak a férfi élettartamára szól, ha az korán elhal, családját kiüzi a nagy nehezen megszerzett bérlakból.

Hansen földbirtokos azt akarta, hogy az országgyűlés egy bizottságot küldjön ki, mely törvényjavaslatot dolgozzon ki, a következőket tartva szem előtt: a földmivelő-munkás bérházak és földek csak meghatározott évekre legyenek kiadhatók, a bérbeadó birtokos pedig biztosítsa a községet arról, hogy e bérházak lakói nem esnek majd későbbben a község terhére; a bérszerződés egyaránt szóljon a férfi és nő élettartamára; a bérlet fejében teljesítendő földmivelő munka maximuma törvényileg meghatározottassék és végre a bérlőt, ha az családapa, ne legyen a földbirtokos feljogosítva testileg bántalmazni.

Ezen felszólaló ellen a legelőkelőbb képviselők hevesen léptek fel, hangoztatva a tulajdon szentségét és a szerződés szabadságát. Érdekes, hogy az elnyomott zsellérek és munkások érdekében Hansen földbirtokoson kívül csak a nagybirtokos főúr, gróf Ahlefeldt szólalt fel, beszédjében részvétet akart felkelteni ezen szerinte teljesen elhanyagolt és türehetetlen viszonyok között élő néposztálylyal szemben.

E küzdelmekben a zsellérek maguk is mozgolódni kezdenek. Itt is láthatjuk azt az igazságot, hogy minden elnyomás maga teremt szabadítókat és vezéreket. E vezéreknek nemcsak munkájától és tehetségétől, hanem mindenekfelett hűségétől és becsületességétől függ az igazi győzelem. A dán parasztmozgalom szerencséje, hogy nem önző és lelkiismeretlen demagóg állott az élére, hanem a nép romlatlan lelkű, őszinte, nagytehetségű fia.

Egy szegény zsellér állt a mozgalom élére és szövetségben a dán nemzet legtudósabb, legelőkelőbb férfijaival kivívja a dán zsellérek és kisparasztok jobb helyzetét és szabadságát. Hansen Péter e férfiú neve.¹⁾ Született 1801-ben Sallerup faluban, hol atyja zsellér és kovácsmester volt. A dán szokás ellenére atyja már öt éves korában a népiskolába vezette, a hol már ekkor tanujelét adta kiváló tehetségének. Falujának lelkésze a népiskolát befejező confirmatiói oktatásnál a tehetségesebb fiukkal a rendes órákon felül is foglalkozott. Ezek közé tartozott Hansen is. 1816-ban confirmálták. Hegedülni is tudott, így lakadalmakon e művészetével is pénzt szerzett, nyáron át földművelő munkásként dolgozott, télen atyjának műhelyében segített. 1828-ban megnősült s egy parasztgazdánál lakott 3 és 1/2 évig. Egy urasági tisztartó, a kinél irodai munkát végzett,

¹⁾ Hansen születése százados évfordulóján a mozgalom emlékére Zahle képviselő egy értékes művet adott ki, melyből az adatokat merítettem, melynek címe: »*Den danske Husmand.*« En politisk. historisk. Skildring. Köbenhavn, 1901.

1832-ben szerzett neki egy urasági bérházat. 1840-ben kezd agitátorként szerepelni, mely agitálásnak célja: felébreszteni a népet ellenállásra az aristocraticus alapelvek ellen. 1840-ben aláírásokat gyűjtött egy folyamodványra, melyet maga irt és vitt el a dán királyhoz, melyben a zsellérek és kisparasztok helyzetének javítását kérelmezi. E tárgyban azután a vidéki lapokba irogatott. Egyik cikkét ezen okoskodással fejezi be: »Bizonyára a teremtő célja az, hogy minden teremtmény, mely akarata folytán e földön él, egy bizonyos általa meghatározott időig élvezze ezt a földet; azért nem tudom felfogni, hogy a földbirtokosok, kik kevesebben vannak, mint alattvalóik, joggal birjanak arra, hogy tulajdonjogukkal visszaélve, annyi ezer embertársukat elnyomják és kizsákmányolják.« Érvelésének rendszeren az a kiindulási pontja, hogy a keresztény vallás ember-szeretetet parancsoló elvei mily távol állanak azok alkalmazásától a valóságos életben. Böressen lelkész egy hirlapi cikkben védelmezi a földbirtokosokat. Hansen válaszában kifejti, hogy épen a lelkésznek nem szabad elhomályosítania az irás azon szavait: »szeresd felebarátodat mint tenmagadat« és hogy »a ki elnyomja a gyengét, tulajdonképen azt sérti meg, azt gunyolja ki, a ki a gyengét teremtette, míg a ki irgalmasságot tanusít a szegénnyel szemben, tiszteletet tanusít annak teremtője iránt«. Agitálása közben arra figyelmeztette a parasztokat, hogy emlékezzenek arra, a mit a kátéból és a confirmationál tanultak, akkor meggyőződhetnek, hogy az elnyomatás ellenkezik a keresztény vallás alapelveivel. Főkövetelményként hirdette a bérlet fejében szolgáltatott munka megszüntetését és az általános védkötelezettséget, hogy ne csak a parasztok legyenek kénytelenek katonáskodni.

Faluról-falura s tanyáról tanyára járt, beszédeit nem csak a szegény zsellérek, hanem a parasztgazdák is nagy érdeklődéssel hallgatták, a kik először a védkötelezettség általánosítása érdekében csatlakoztak a mozgalomhoz. 1842-ben kiadja az »Almuevennen« (Népbarát) című lapot. E lapban egyre közli a zsellérek kizsákmányolásának eseteit. Így egy Soró mellett lakó földbirtokos azt követeli szerződésében a husmandoktól, hogy egy viskó és egy hold föld bérlete fejében 118 munkanapot végezzenek az uraság földjén s a szerződésben fel van véve az a pont is, hogy ha az illető nem végzi kielégítő módon a munkát, ugy a földbirtokos fel van jogosítva az illetőt minden felmondás és törvényes eljárás mellőzésével azonnal, családjával egyetemben kilakoltatni, a bérletből kidobni.

Ez agitációnak nem csak a parasztok felébresztése volt az eredménye, hanem az is, hogy a műveltek közül is egyre többen kezdtek érdeklődni az elnyomott néposztály sorsa iránt. 1842-ben a roskildei országgyűlésen a parasztosztály hat képviselője újból javaslatot nyújtott az országgyűléshez a husmandok sorsának javítása érdekében. Az országgyűlés egyhangúlag elfogadta a javaslatot és egy bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. De e bizottság összeállítása nem sok reményt nyújtott a kérdés helyes megoldására nézve. Néhány hónap alatt elkészült véleményes javaslatával, melyben nem

ajánlja, hogy a földbirtokos bérlőjének fél évvel előbb kénytelen legyen a bérletet felmondani. Nem ajánlja, hogy korlátozák a lerovandó munkanapok számát; mert ez megszegése lenne a szerződhetés szabadságának. A munkaidő tekintetében azt javasolja a bizottság, hogy azt ne határozza meg önkényesen a földesur s ne legyen érvényben az 1807-iki királyi rendeletben meghatározott 10 óra, hanem általános érvényűnek jelentessék ki a 12 órás munkaidő. A házi fegyelem csak a bérlők kiskorú családtagjaival szemben alkalmaztassék.

1844-ben Lolland vidékéről újból számos paraszt által aláírt kérvényt nyújtottak be az országgyűléshez, a midőn most már a kormány is jobban kezdett érdeklődni az elnyomott kisparasztok helyzete iránt. Az országgyűlés liberális pártja ez alkalommal részükre állott.

A mozgalom egyre növekedvén, annak ellenesei figyelmüket Hansen felé fordították, azt híván, hogy ha ezt az izgatót letörlik, a mozgalom meg fog szünni. A legképtelenebb rágal-makkal szórták el Hansen személyét, azt állítva, hogy egész agitálása csak kenyérkereset, jól jövedelmező üzlet. Mások meg ráfogták e tisztajellemű agitátorra, hogy közönséges gonosztevő, földosztó, »lelketlen« izgató. Megkezdődött a személyes harcz, mely minden országban, minden nemzetnél eszközeiben és lefo-lyásában egyforma. Kerestek okot, hogy vád alá helyezhessék Hansent, ha ez egyszer megtörtént, úgy az „i“ felett meg lehet húzni a pontot, jellemtelen züllött tanúk pedig akadnak Dániában is.

Hansen fiatal éveiben községi szolga volt, s egy bírósági végrehajtó megbizásából árverési pénzeket szedett be, melyekkel pontosan elszámolt. A végrehajtó későbbben sikkasztott és elzá-ratván, azt vallotta, hogy pénzhánya onnan ered, hogy régebben Hansen, mint községi szolga megdézsmálta a beszedett pénzeket. Az erélyes bíróság e sikkasztó vallomására letartóztatta Hansent, a ki három hónapig volt vizsgálati fogságban, míg teljes ártatlan-sága kiderült és kinyilott börtönének ajtaja. Ellenségei ezt az esetet akarták felhasználni, hogy őt erkölcsileg lehetetlenné tegyék. Ezen támadás ellen röpiratban felelt, melyben azt mondja, hogy midőn a parasztság és annak különösen elnyomott része felszabadításának ügyét kezébe vette, elkészült arra, hogy sorsa a börtön és üldözés lesz. Nagy változások, reformok keresztül-vitele mindég a kezdeményezők szenvedésével járnak.

Két földbirtokos 25.000 tallért ajánlott fel Hansennek, a szegény zsellérnek, a ki nyomorban élt és szegényen halt meg, ha agitációjával felhagy. Ez a vesztegető kísérlet még jobban megerősítette őt meggyőződésének helyességében.

A dán kormány egyre veszélyesebbnek tartotta a parasztok mozgolódását, ezért 1845-ben a gyülekezési szabadságot egy rendelet által korlátozta, melyben az összejövetelek tartását csak azon esetben tartotta megengedhetőkné, ha más község lakosai nem vesznek azokon részt, s ha a rendőrfőnök engedélyt ad a gyűlés tartására. A gyülekezési jog így teljesen a rendőrfőnökök önkényétől függött. Hansent rendőri felügyelet alá helyezték. Ha valahol a népgyűlésen szónokolni akart, azt a népgyűlést betiltották.

A rendőri intézkedés, korlátozás nem volt képes lecsillapítani a parasztmozgalom hullámait. A parasztság egész Dániában megmozdult, követelve most már nemcsak anyagi helyzetének megjavítását, de a politikai élet teljes demokratizálását. A parasztügy megoldása érdekében alakult meg 1846-ban a parasztbarátok társasága, mely elnökéül választotta meg a dán politikai élet kimagasló alakját, Tscherninget. Az egyesület nagy befolyással volt az 1848—49-iki törvényhozásra, külön lapot adott ki, melynek több éven át Hansen volt szerkesztője. Hansen még láthatta munkásságának eredményét. Mozgalmas élete, az örökös harc kimerítették erejét, 1855-ben halt meg.

Az 1849-iki dán alaptörvény 97. §-a eltörölt minden nemes-séghez, címhez, ranghoz kötött előjogot és kiváltságot. Ugyanazon törvény 98. §-a megtiltja a hitbizományok létesítését. Ezen rendelkezésnek kétségtelenül üdvös hatását épen Dániában van alkalmunk szemlélni, a hol az egykor elnyomott parasztság ma a dán földnek $\frac{1}{5}$ -ét bírja.

1837-ben még a termőföld 39°/_o-a bérlők által műveltetett, ma már csak 6°/_o-a van bérlők kezében. A törekvés az egész vonalon az, hogy a földtulajdonos maga művelje földjét. 1835-ben 157.000 önálló gazda volt, 1895-ben már 266.000. A törpebirtokos »husmandok« ügyét a törvényhozás és társadalom egyaránt lelkesen felkarolta. E törpebirtokokon még 1837-ben több mint felerészben bérlők laktak, kiket a földesurak kizsákmányoltak. Ma már az efajta bérlő eltűnt a földszinéről. Mihelyt a törvény megtiltotta e bérletek munka által való leszolgáltatását, a földesurak siettek tudadni azokon és a szorgalmas, igyekvő husmandok jó vevők és fizetők voltak.

A parasztproletárok földszerzését előmozdítandó célzattól 1899-ben törvényt alkottak, mely minden jóra való, becsületes munkásnak, ha a megveendő birtok vételárának $\frac{1}{10}$ részével rendelkezik $\frac{9}{10}$ részben előnyös kölcsönt nyújt. A spekuláció úgy a vevő, mint az eladó részéről a törvény által lehetőleg meg van akadályozva. Ilyen módon senki sem vehet 2 kat. holdnál kisebb és 10 kat. holdnál nagyobb birtokot. Kölcsönét, mihelyt földjével spekulálni kezd, vagy bérbe adja, azonnal felmondják. Mily ellentétben áll ezzel a mi telepítésünk, a hol sokszor nagy tere volt a földüzérkedésnek! Dániában e mozgalmak folytán előtérben van a kisbirtok s ez az irányzat még mindég emelkedőben van. 1895-ben 1.031 nagyobb birtok, (100 holdon felül) 71.858 paraszttanya (10—100 hold) birtok és 159.147 kisbirtok (1—10 hold) volt a dán területen.

1880-ig, míg a dán földművelés sulypontja a magtermelésben volt, a parasztbirtok minden tekintetben hátrányos helyzetben volt szemben a földesuri birtokokkal. A kisbirtokos paraszt a nemzetközi gazdasági viszonyok alakulása folytán ismét nehéz helyzetbe jutott. 1880 óta lelkes és a helyzetet felismerő férfiak kezdeményezésére áttértek az állattenyésztésre és ezen a téren a kisbirtok legyőzte a nagybirtokot. A kisbirtokosok szövetkeztek — és tej-hus-tojás szövetkezeteikkel nem bírja ki a versenyt a legpéldásabban berendezett és kezelt nagybirtok sem. E kisbirtokosok szövetkezve, együtt szintén nagy birtokot kezelnek,

művelnek, nem tisztartók és béresek által, hanem a tulajdonos esze, keze, lelkiismerete és szorgalma által.

E szövetkezetek hatalmas piacot teremtettek Angliában, a hol a dán hús, vaj, tojás keresett czikkek, mivel a vevők tudják, hogy az eladó jó árút visz a piacra, hogy otthonában ezer és ezer szem vigyáz a termelők és elárusítók becsületére.

III.

A dán földmives oly jólétnek örül, a minővel más nemzetek parasztjainál csak elvétve találkozunk. A földmivelő munkás, ha csak kissé igyekvő és különös csapások nem érik, biztosan számíthat arra, hogy családot alapítva saját földjére hull verejtéke és saját hajlékában végezheti be pályafutását.

Koldus paraszttal, mint a mi nagy alföldi parasztvárosainkban, Dániában nem találkozhatunk. A ki önhibájából nem tudott semmit se szerezni öreg napjaira, az a szegényházba kerül. A ki pedig becsületes munkája daczára nem tudott szerezni semmit sem és munkaképtelenné lett, az törvénybe foglalt joggal nyugdíjra tarthat igényt.

A parasztság dániai barátjai a parasztság helyzetének javításánál főcéllul tüzték ki: a paraszt gazdasági függetlenségét, személyes szabadságát.¹⁾ A politikai szabadság, az egyesületi és gyülekezési jog teljes érvényesülése kétségtelenül előmozdította a parasztkérdés helyes megoldását. Teljes politikai szabadságra nem volt mindjárt alkalmas a dán paraszt sem, hisz a negyvenes évek paraszt mozgalmaiban és egyes népgyűléseken oly jelszavak hangzottak el: »addig nem lesz jobb sorsunk, míg minden földesurat agyon nem ütünk és minden kastélyt fel nem gyújtunk.«²⁾ E kinövések daczára a nemzet jobbjai mégis a parasztok politikai szabadságáért küzdöttek, melynek tényleges léte és alkalmazása kétségtelenül hozzá járult a parasztság sorsának javításához. De tévednénk, ha a parasztság mai virágzó helyzetét teljesen a politikai küzdelem sikereinek tudnók be.

A puszta politizálásnak meg van az árnyoldala s mint az ifjuságnál, ugy a népnél is sokszor ez a züllés biztos utja. A dán parasztkérdés helyes megoldásának leghatalmasabb tényezője: az iskola. Népiskolái igazi parasztiskolák.

Egyszerű épületek minden külső czifraság nélkül, hol nem az emlékelésre és az emberdressirozásra helyezik a fősúlyt, hanem az értelem fejlesztésre és kedélynemesítésre. Kezeim közt van a dán abckönyv és olvasókönyv. Mind a legszebb képekkel van ellátva. A nemzet elsőrangú művészei versenyeznek e könyveket szép képekkel ellátni. A tanítók kivétel nélkül lelkes népbarátok. Nem csoda, hogy Dánia mostani miniszterelnöke, Christensen, a falusi tanítószágon kezdte pályafutását és népe szeretete emelte a magas polczra, melynek derekasan megfelel. Legnagyobb hálával őrzí a dán parasztság Grundtvig lelkésznek emlékét, ki az ugynevezett nép főiskolák eszméjének meg-

¹⁾ J. Carlsen: *Danmarks Kultur ved Aar 1900*. Köbenhavn 1900.

²⁾ Lásd Ottosen fentidézett könyvének 262-ik lapját.

teremtője és megvalósítója. Grundtvig eszméjének kiindulási pontja az volt: ha a paraszt belép az alkotmány sáncaiba, ha a politikai jogokban és kötelességekben egyenlővé tesszük őt, tegyük őt egyenlővé a műveltségben is. A népiskola és a kamaszkorra eső ismétlőiskola nem adja meg a nép fiainak a szükséges műveltséget. Így keletkeztek Dánia minden részében a népfőiskolák, eleintén többnyire részvénytársasági alapon. Ez iskolák hallgatói 18-ik évüket betöltött paraszt ifjak és leányok, kik valamennyien bennlakók akként, hogy a téli hónapokban az ifjak, a nyári hónapokban pedig a leányok nyernek oktatást. Az iskolákat csak faluhelyen állítják fel. A bennlakást azért követelik, mert a művelődés egyik eszközét látják abban, hogy a növendékek folyton érintkezésben legyenek a tanárokkal. A népfőiskolák tőszomszédságában vannak a földmivesiskolák, melyekben szintén rendszeren félévi tanfolyamon nyer szakoktatást az ifju paraszt nemzedék. Ez iskoláknál nem helyezik a fősúlyt a palotaszerű külsőre, hanem a komoly szellemi munkára. A dán törvényhozás csak újabb időben segíyezi ezen magántársulatok által fentartott népfőiskolákat és földmivesiskolákat, hogy tanáraik fizetését javíthassák és felvehessenek teljesen vagyontalan ingyenes növendékeket is. Ez iskolákat 1894-ben 120.000 növendék látogatta. Hatásuk látható abban is, hogy a híres tejszövetkezetek és kontrolegyletek előjáróinak 65% látogatta ezen iskolákat.

A parasztkérdés helyes irányításánál nem tétlen ma sem a dán társadalom. Az ur és paraszt közötti ellentétet igyekszik eloszlatni. Erre nézve helyes kísérletnek nevezhető az 1906-ban véghezvitt azon kezdeményezés, hogy az egyetemi ifjak egy része a nyári szünidőt parasztgazdáknál tölti, arató és gazdasági munkát teljesítve.

Az eszme megpendítője Böcher kopenhágai orvos és Rasmussen műegyetemet végzett magánzó. Szerintük az egyoldalúan végzett szellemi munkával foglalkozókra nézve a szabad természetben végzett testi munka csak előnyös lehet. Az egyetemi hallgatók nagy része jövő életpályáján úgy is a nép közé kerül, jó tehát, ha megtanulja ösmerni a népet, ha megtanulja becsülni a testi munkát, ha megtanulja értékelni azt a néposztályt, mely arcának veritékével keresi meg mindennapi kenyerét. Más részt meg a gazda és cselédje érintkezik a nemzet virágával, művelt ifjuságával. A városi fiu elhagyja az aszfalt ridegségét és megösméri a falu csendjét és gazdag világát.

A terv első kivitele fényesen sikerült s arról a tervezők egy szép képekkel diszitett füzetben számolnak be.¹⁾ A példát már utánozni akarják Svédországban és Norvégiában is.

Az első évben 52 egyetemi hallgató jelentkezett e nyári kirándulásra, a múlt évben már sokkal többen jelentkeztek.

A jelentkezők nagy része városi fiu, jómódú szülők gyermekei, kik ez uton meg akarták ismerni a vidéki életet, a föld népét.

¹⁾ E. Böcher og N. H. Rasmussen »*Studenter paa Höstarbejde.*« Köbenhavn. H. Hagerup 1907.

Az egyetemi tanárok kezdettől fogva helyeselték az eszmét. A vidéki gazdák örömmel fogadták családjuk körébe az egyetemi ifjakat.

Az ügyet intéző bizottság a munka folyama alatt is folyton levelezett az expeditio tagjaival. Érdekesek az ifjak és gazdák értesítései. Egyik egyetemi hallgató levelében azt írta, hogy nincs kifogása a munka ellen, csak gazdájának elviselhetetlen természete ellen, a ki soha sincs megelégedve munkásaival s reggeltől estig napról-napra szidja munkásait. A másik egyetemi hallgató meg azt írja: »Örülök, hogy itt lehettem. A jó friss levegőben teljesített munka erősítő hatását érzem és nagy kedvvel látok ismét egyetemi tanulmányaimhoz. Örülök, hogy megtanultam ismerni a földművelő foglalkozást, melyről eddig fogalmam sem volt. A jytlandi nép között élve, megtanultam ismerni a népet és viszonyait s ezentúl még inkább fogok irántuk érdeklődni.«

A gazdák a kísérlet végeztével szintén közölték az intézőbizottsággal tapasztalataikat. Az egyik gazda azt írja a bizottságnak, hogy a kiránduló egyetemi ifjakat oktassák ki arról, hogy a parasztek és cselédjeik ma műveltebbek, mint száz év előtt és az urfiak »szabadgondolkodó« eszméiket hagyják csak az egyetemen. Egy másik gazda szerint a hozzá küldött ifju vig kedélyével áldása volt hajlékának és munkásainak. Ismét egy másik gazda arra kérte a bizottságot, oktassák ki az ifjakat arról, hogy a munka komoly és ezért hagyják a tréfát és enyelgést a pihenés és étkezés idejére. De legjobb egy gazda következő jelentése: »A kísérlettel meg vagyok elégedve. A hozzám küldött diák derék ember, a ki elbirta végezni nem csak a könnyebb munkát, hanem a nehezebbet, sőt a legnehezebbet is.«

Íme így gondolkoznak a parasztkérdésről a külföld művelt nemzetei, mert felfogják a kérdés komolyságát és fontosságát a nemzet életére, jövőjére nézve. Ez nálunk is nehéz kérdéseink legfontosabbika, érdemes vele behatóan foglalkozni, iránta érdeklődni.

Szeberényi Lajos Zs.

A készfizetések elmélete.

A pénz elméletének irodalmában fordulópontot, új korszakot jelent Knapp¹⁾ műve. Reánk nézve különös fontosságúak a benne lefektetett elvek, mivel mi azon a ponton vagyunk, hogy a készfizetések felvételével a »koronát« illeszszük rá a valutarendezés nagy művére. Minthogy a Knapp könyve e tekintetben egészen új szempontokat tár elénk, nagyon üdvös volna, ha pénzügypolitikussaink megszívlelnék őket, mielőtt döntő lépésre határoznák el magukat a készfizetések tényleges felvétele tekintetében. Ez a szempont vezérelt engem akkor, a midőn tanainak kivonatos ismertetésével megpróbálkozom. Azonban éppen mivel bennünket Knapp elmélete oly közelről érdekel, és mivel könyvében igen gyakran idézi monarchiánkat, az ismertetésen kívül ki fogok terjeszkedni ama tanulságokra, a melyeket a gyakorlati életre nézve kell belőle leszűrünk, ha a valutarendezésnél helyes módon akarunk eljárni.

Knapp műve, melynek magyarul ezt a címet adhatnók: »A pénz elmélete az állam szempontjából,« a borotvaéles megfigyelések, meghatározások oly magaslatára emelkedik, amely szinte bölcsészeti jellegűvé teszi. Meghatározásai oly hajszálfinomak, hogy szinte a matematikai pontosságig érnek. Igen jól jegyzi meg Knapp művének előszavában, hogy »valamely elméletet a végletekig kell hajtani, különben egészen értéktelen. A gyakorlati ember fél dolgokkal is megelégedhetik, sőt tegye is ezt. A theoretikus azonban elveszett ember, ha fél dolgokkal mintegy önmagának állit fel kelepczét«.

Hogy mennyire járatlan ösvényeket taposott Knapp, azt legjobban az bizonyítja, hogy egész terminológiát volt kénytelen magának megteremteni, egy sereg új, eddig sohasem létezett fogalmat meghatározni. Ilyen furcsán hangzó szavak például: penzatorikus fizetőeszközök, exodromia, hylogenikus ércz, apocentrikus fizetések, stb. Az ezekhez hasonló, görög és latin szavakból képezett meghatározások oly gyakoriak a szövegben, hogy teljességgel élvezhetetlenné teszik a könyvet arra nézve, a ki a közepéből vagy a végéből akarna néhány fejezetet átlapozni a nélkül, hogy az előző részeket figyelmesen elolvasta volna. Az ilyen olvasóra a könyv szinte komikus benyomást

---

¹⁾ Georg Friedrich Knapp: *Staatliche Theorie des Geldes*. Leipzig, Duncker & Humblot.

tesz, még pedig nemcsak a laikusra, hanem még a szakemberre is. De annál jobban kitűnik a mű mélységes értelme, minél nagyobb figyelemmel olvassuk el.

Maga a könyv három főrésze oszlik. Az első rész a fizetésnek és a pénznek meghatározásáról és a kettőnek az érczhez való viszonyáról szól, a második a pénz-ügyet a belföldi vonatkozásokban tárgyalja, a harmadik pedig a külfölddel való pénzforgalmat világítja meg. Ezenkívül van még egy áttekintés az egyes országok szerint.

Különösen a mi szempontunkból fel kell említenem egy szépséghibát a Knapp könyvében, hogy t. i. a monarchiáról szólva, mindig az »Oesterreich« szót használja és Magyarország létezéséről csak egyetlen egy helyen vesz tudomást. Azonban ez a nyelvbtlés megbocsátható, minthogy nyilván nem czélzatosan, sem rosszindulatból történt, hanem pusztán az elnevezés rövidsége kedvéért.

I.

»A pénz a jogrend szüleménye«, így kezdi Knapp a művét. A pénz legkedveltebb formája a készpénz, vagyis az érme alakjában fellépő pénz. A papírpénz megértéséhez mindmáig nem jutottunk el. A papírpénzt általában felette aggályosnak, sőt veszedelmes pénznek tartják. Hogy azonban a pénznek egy neme rossz pénz lehessen, annak első feltétele, hogy pénz legyen.

A ki pénzt kap, kétféleképen elégitheti ki magát a pénz által: reálishan, ha a pénzben levő érczet ipari célra használja fel, vagy pedig forgató módon, ha mint pénzt tovább adja. Ez utóbbi hasonlíthatatlanul fontosabb, mint az előbbi, mivel ha a reális használhatóságot vesszük alapul, úgy minden egyes jószág már magában véve is fizető eszköz volna, mivel a technikai használhatóság minden egyes jószágnak tulajdonsága. Mi tehát a fizetőeszköz? Oly ingó dolog, a mely circulatoriusan mindenestre felhasználható. Ez pedig a jogrend egy jelensége.

Az értékegység nem a pénzben levő érczmennyiség meghatározása, hanem történelmi és jogi fogalom. Ennek pedig az a magyarázata, hogy adósságok vannak. Az adósságok értékegységekről szólnak, a mit röviden így fejezünk ki: lytrikus adósságok. Tényleg azonban ezek az adósságok a mindenkor fizető eszközökkel törlesztendőek, vagyis nominális adósságok. Ha már most az állam új pénzt hoz be, például az ezüst helyett az aranyat, úgy mindazon adósságok, a melyek az ezüstpénz fennállása alatt köttettek, most már aranypénzben lesznek törlesztendőek. Az állam megállapítja, hogy minden egyes új pénzegység mennyi réginek felel meg (rekurrens csatlakozás), ezzel összeköttetésbe hozza az új fizetőeszközt a régivel. És így megy ez vissza a legrégebb időkig. Az első értékfogalmak mindenestre a jószágoknak egymással való összehasonlítása által jöttek létre, a mint azonban az ily becslés egyszer már meghonosodott, minden jószág értékét kifejezhetjük a nominális, csupán történelmileg megállapított értékegység segítségével. Mindebből tehát ez a következtetés folyik: Minthogy a fizetőeszköz megválasztása, az új értékegységek elnevezése és azok definiálása a régiek útján

az államhatalom szabad ténye, a fizetőeszközök érvényessége nincs az anyagi tartalomhoz kötve és az értékegység meghatározásának csupán történelmi alapja van.

A fizetőeszközök beosztását a következőkben adja Knapp: vannak penzatorikus fizetőeszközök (az ércz mérlegen le van mérve) és proklamatorius vagy más néven chartális fizetőeszközök, a melyek az államhatalom rendelete értelmében szerepelnek mint ilyenek. Ez utóbbiak lehetnek hylogenikus fizetőeszközök, vagyis olyanok, a melyek csakis egy meghatározott anyagnak (hyle = görögül anyag) felhasználásával keletkeznek, vagy autogenikus fizetőeszközök, a melyeknek anyagában nincsen meg maga az érték, például a papirospénz. A chartalitás folytán a pénzdarab anyagi tartalma csupán kísérő körülménynyé válik, a melynek lehetnek különböző hatásai, a mely azonban annak érvénye tekintetében nem lényeges. A pénz tehát röviden nem egyéb, mint chartális (az állam által kötelezőleg elrendelt) fizetőeszköz. Ebből önként következik, hogy a chartális rend sohasem terjedhet valamely állam határain túl.

A circulatorius kielégítés szempontjából a következő eredményre jutunk: régente az értékegységet reálisan kellett definiálni, ebből származtak az értékegységekben kifejezett adósságok; most korábbi értékegységekről szóló adósságokat ismerünk és ezen adósságok alapján állapittatik meg a mostani értékegység, már többé nem reális, hanem történelmi alapon. Továbbá: azelőtt a fizetőeszköz fogalma az értékegység reális definitiójából eredt, ma ellenben a fizetőeszközt a pénzdarab pontos leírása által teszik felismerhetővé és autoritativ értékelése által felhasználhatóvá; az értékegység megállapítása utján már nem határozható meg többé, mivel az utóbbi nem reális.

A pénznek az érczekhez való vonatkozásait a következőképen osztja be:

A platikus vonatkozások, vagyis, hogy a pénz minémü érczlapból készült.

A genetikus vonatkozások, vagyis a pénz származásának körülményei.

A dromikus vonatkozások, vagyis annak a megállapítása, hogy a pénzrendszer valamely ércznek megszabott árat biztosít-e vagy nem.

Azt az érczet, a melyből bárki korlátlanul pénzt verethet, hylikus fémnek nevezzük. A »készpénznek« nélkülözhetetlen kelléke, hogy a hylikus érczből korlátlanul elő legyen állítható. Ebből azonban nem következik, hogy a »készpénz« az egyedüli valódi pénz. Csupán az eredeti faja a pénznek, az őspénz, és ennél fogva tiszteletre érdemes, de nem pótolhatatlan, bármily kiváló is bizonyos tekintetben. A készpénzt másképen orthotypikus pénznek nevezzük, ellentétben a nem »kész« pénzzel, a melyet notális vagy paratipykus pénznek nevezünk.

Hylodromiának nevezi Knapp azt a tevékenységet, a mely által a hylikus fém alsó és felső értékhatárát megszabjuk. Ez a tevékenység két rendszabályból áll, u. m. a szabad pénzverésből vagy hylolepsiából, a mely az ércz alsó árhatárát állapítja meg; és a kopási határ megállapításából, a hylophantizmusból, a mely

annak lehetővé tétele által, hogy az értékegységek bizonyos számáért cserében a hylikus fém egy bizonyos mennyisége mindenkor megszerezhető legyen, annak felső árhatárát biztosítja.

Az ily hylodromia ezen szigorú szabályok szerint sehol sem létezik. Épen ebből következik, hogy nélkülözhető.

A metallisták érvei tehát a következőkben czáfolhatók meg egészen röviden. Mindenekelőtt nem az arany a mi érték mérőnk, mivelhogy az értékegység csak névleges, azaz történelmi módon van definiálva. Azután pedig az a megszabott ár, a melylyel az arany minálunk és a szomszédos országokban bir, nem az aranynak a tulajdonsága, hanem a hylodromikus berendezkedésnek a következménye. Ezt a megszabott árat az állam teremti meg a lakosai részére, az nem áll elő önmagától.

A pénznemek functionális beosztására nézve általános szabály, hogy az állami pénzrendszerhez mindazon fizetőeszközök tartoznak, a melyekkel valaki az állampénztáraknál fizetéseket teljesíthet. Tehát nem az állam által teljesített kifizetések (emissio) képezik a pénz criteriumát, hanem az állam részéről való acceptatio.

Magukat a fizetéseket három csoportba soroljuk: apocentrikus fizetések, a melyeket az állam teljesít; ezek a pénznemek functionális beosztására nézve felette fontosak; epicentrikus fizetések, a melyeknél az állam mint a pénz acceptálója szerepel, és végül paracentrikus fizetések, a melyek magánosok között mennek végbe, a melyeknél tehát az állam sem mint pénzátvető, sem mint pénzkiadó nem szerepel. A pénz functionális beosztásából azt, a mi eddig is ismeretes volt, kihagyjuk és csak az új megállapítást ismertetjük. E szerint minden államban a pénznek két fő osztályát lehet megkülönböztetni: a valutárius és az accessorikus (járulékos) pénzt. Az előbbi csakis definitív, végleges pénz lehet, vagyis olyan, a mely semmiféle más pénzre be nem váltható, mint pl. Angliában a sovereign, Németországban a husz- és tizmárkás arany, Franciaországban a Napoleon-arany. Minden egyéb pénznem tekintet nélkül arra, hogy definitív-e vagy sem, accessorikus. Továbbá valutárius egy államban mindig csak egy pénznem lehet, nevezetesen az, a melyben az állampénztárak fizetnek, és a melyet tekintet nélkül az összeg nagyságára, a pénz átvevőjére rákényszerítenek. Az állam ugyanis nem a jogrend alapján választja meg, hogy milyen pénzben fizessen, hanem épen a pénznem megválasztása által állapítja meg a jogrend egy fontos részét. Az állam e tekintetben ténylegesen nincs a törvényeihez kötve, a melyeknek érvényét csupán az alattvalói részére tartja fenn; ő maga néha új jogot statuál, nem törvények, hanem tényleges magatartása által és utólag esetleg megváltoztatja a törvényeket, hogy azok az ő tényleges magatartásának megfeleljenek. Ha tehát az állam az érczvalutáról áttér a papirvalutára, és az állampénztárak azontul csak államjegyekben fizetnek, úgy az illető államban az államjegy lesz a valutárius pénz. Ez pedig maga után vonja, hogy minden egyes adósság, a melynél nem köttetett ki annak fölvétele idejében az érczben való visszafizetés, most ugyancsak államjegyekben lesz törlesztendő, habár az adós érczben kapta is annak idején az ellenértéket.

Mindebből következik, hogy nem az értékegység állapítja meg a valutárius pénzt, hanem a valutárius pénz határozza meg az értékegységet. Hogy továbbá nem a törvények döntenek el, hogy mi legyen a valutárius pénz; azok csak egy jámbor óhaj-tást fejeznek ki, mivel tehetetlenek létrehozójukkal, az állammal szemben, amelynek tényleges magatartása a fizetéseinél dönti el, hogy mi a valutárius pénz.

A valutárius pénz birhat készfizető vagy notális berendezéssel, ugyszintén az accessorikus pénz is. Valamely ország valutárius fizetőeszközei nevezhetők szorosán véve a valutának.

Az a bankjegy, a mely beváltható, a fentiekből kifolyólag nem lehet valutárius pénz, mivel nem definitív pénz. A bankjegyek beválthatósága azokhoz a rendszabályokhoz tartozik, a melyek által az állam az általa kibocsátott pénznek fölényes szerepet biztosít. Nem a készpénz, hanem az államilag kibocsátott pénz helyezendő a bankjeggyel szembe, az állami pénz pedig nem jelent önmagában véve készpénzt, hanem csupán igen gyakran az. E beválthatóság — ép úgy, mint a hylodromia megszabott árat biztosít egy ércnek — létrehozza a bankjegy szilárd árfolyamát az államilag kibocsátott pénzzel szemben.

A mi a tulajdonképeni állami papírpénzt illeti, ezt a jelenséget a metallista, a ki a pénz érvényét csakis annak anyagi tartalmából képes megmagyarázni, eddig képtelen volt megérteni. A papírpénz legyen a valutárius pénz? Ez minden rendnek a fejtetőre állítása! Erre a válasz: minden czélszerűség ellenére van így, de a szükség kényszere hozta létre. Nincsen minden rend ellen, hanem csupán új rend, a mely a kényszerhelyzetből származott. A készpénz, a mely a metallista szerint csupán háttérbe szorult, de azért titokban tovább működik, megvan még, de a valutárius pénz szempontjából teljesen kívül van a játékon. A jegyek most valódi, semmi által nem támogatott pénzüln szolgálnak.

Sokat vitatkoztak a felett, vajjon a pénz áru-e. Végezetül is azok győztek, a kik azt mondták, hogy a pénz nem áru. Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy csakis a valutárius pénz az, a mely a belföldi forgalomban sohasem lehet áru. A járulékos pénznemek ellenben gyakran változhatnak át árukká. Ebből következik, hogy a valutárius pénznek sohasem lehet positiv ágioja, a hogy Knapp az agiót nevezi, ellentétben a negativ agioval, a mely a disagio kifejezésnek szabatosabb elnevezése. Agiojuk, akár positiv, akár negativ, csakis a járulékos pénznemeknek lehet, illetőleg az accessorikus pénznemeknek mindig agiojuk van, majd positiv, majd negativ. A positiv agioval bíró accessorikus pénz a képzelhető legrosszabb, mivel a tulajdonosa nem használja fel lytrikus módon, adósságok fizetésére, hanem mint árut a külföldre küldi, a hol érczartalmánál fogva előnyösen értékesítheti. A negativ agioval bíró accessorikus pénzt ellenben sohasem fogják mint árut a külföldre eladni, hanem mindig csak lytrikusan felhasználni, ez a pénz tehát mindig a belföldön fog maradni. Innen származott az a gyakran hallott mondás, hogy a rossz pénz kiszorítja a forgalomból a jót. Ez egyike ama számtalan féligazságoknak, a melyek min-

denütt felbukkannak, a hol a fogalmi megkülönböztetéseket hanyagul veszik. Ha a »jó« pénz alatt valutárius készpénzt értenek, a »rossz« alatt pedig valutárius papírpénzt, a tétel teljesen ferde. Mert ha a bankjegyek vagy az államjegyek valutárius pénzzé válnak, ez az állam magatartása következtében áll be, nem önmagától, nem a lakosok eljárása következtében, és nem a pénzbirtokosok tetszéséből kifolyólag, hanem az állam elhatározása folytán történik, a mely elhatározásra a szükség kényszeríti a végrehajtó hatalmat. Ez a kényszerítő körülmény pedig az állam pénzügyi helyzete; e miatt kénytelen papírpénzben fizetni és ez által ezt a pénznemet valutáriussá tenni. Mindaddig, míg az állam az eddigi »jó« pénzt valutárius állásában meghagyja, addig a »rossz« pénz sohasem fogja ebből a helyzetéből kiszorítani. Valutárius pedig mindig az a pénznem, a melyben az állam apocentrikus végérvényes fizetéseit teljesíti. A valutárius pénz fogalmából kifolyólag a következő az agio szabatos meghatározása: az agio mindig azt jelenti, hogy mennyivel ér valamely járulékos pénznem többet vagy kevesebbet a benne levő anyagnál, ha az illető pénznem értékét valutárius pénzben fejezzük ki. Az accessorikus pénz egyáltalán csak akkor tartható állandóan forgalomban, ha szándékosan negative tartják.

Azonban azok az accessorikus pénznemek, a melyeknek negatív agiojuk van (mint pl. minálunk az ezüstforintos, Franciaországban az ezüst ötfrankos), rendszerint összetorlódnak az állampénztáraknál, a melyek azután, a mint az minálunk is történt, ezeket a pénznemeket a jegybankhoz utalják át, a melynek pinczéiben az mint holt készlet hever. Ez a torlódás megnehezíti az államnak az eredeti valuta fentartását, mert az állam kénytelen az ezüst kuránst korlátlanul elfogadni, kiadni azonban nem tudja, illetve nem akarja a közönségre az ezüstöt rákényszeríteni, mivel ezzel az aranyvalutát veszélyeztetné. Az állam tehát, a midőn a valutarendezés alkalmával meghagyta az ezüstöt, csak önmagának nehezítette meg az aranyvaluta fentartását, a mennyiben a valuta fentartója senki más, mint maga az állam, a melynek apocentrikus fizetési döntik el, hogy melyik pénz valutárius. Az ezüst kuráns nem a forgalomra, nem a lakosokra, hanem az államra nézve hátrányos. A forgalom csak akkor érzi meg a bajt, a mikor az állam már nem képes többé az aranyvalutát fentartani és tegyük fel, ezüstben kezd fizetni. Attól fogva azután az aranypénznek mindjárt agioja lesz és mint ilyen eltűnik a forgalomból, a külföldre exportálják. Ennélfogva határozott valutapolitika csakis az accessorikus pénznemek torlódása elleni elszánt fellépéssel lehetséges.

Ha az állam a pénztáraiban összetorlódott accessorikus pénznemek készletére támaszkodva változtatja meg a valutát, úgy ezt obstructiós változásnak nevezzük. Ebben az esetben az állam észre sem veszi, hogy tulajdonképen egy határozatot hozott, hanem azt hiszi, hogy ő a forgalom törvényeinek alá van rendelve és azoknak engedelmeskedni tartozik.

A mi azt a kérdést illeti, hogy milyen valuta a legcélszerűbb, erre ez a válasz adható Knapp szerint: A belföldi forgalomra nézve a valuta megválasztása csaknem közömbös, mivel

csak másodrangú hatásokat idéz elő. Hiszen ujonnan nyitott utak, vámtarifák, szállítási díjak megváltozása, új hajók építése következtében, napról-napra mint megannyi zavaró ok hatnak a forgalomra, a melyek az idők folyamán az egész képet teljességgel átalakítják. Ebben a nagy mozgalomban az árak mindenkor a kereslet és a kínálat szerint alakulnak, sohasem azonban a meglevő ércmennyiségek szerint. Az árak mindenkor lytrikus egységekben és nem ércmennyiségekben fejeződnek ki, de nem csupán az árak, hanem az összes fizetésre célzó kötelezettségek is. A valuta megváltoztatása a belső forgalomban csak bizonyos conjuncturák másodrendű változásai által válik érezhetővé, holott minden gazdasági közösségben a conjuncturák ezrei változnak folyton, egészen más okokból, a melyek sokszor hasonlíthatatlanul fontosabbak a valuta megváltozásánál.

A »külföldi váltók árfolyama« kifejezés helyett Knappnál szabatosabb elnevezést találunk: az »intervalutárius árfolyam«-ot és ennek meghatározása a következő: intervalutárius árfolyam alatt valamely ország valutárius pénzében kifejezett azt az árat értjük, a melyet egy másik ország valutárius pénzének bizonyos mennyiségéért fizetni kell. Az intervalutárius árfolyamnál nincsen érmepári, hanem azt csak külön berendezésekkel lehet elérni. Az intervalutárius árfolyam rendes körülmények között ingadozó. Az elméletnek nem az a feladata, hogy azt magyarázza meg, hogy az árfolyam miért ingadozik, hanem azt, hogy miért szilárd néha. A ki abból a feltevésből indul ki, hogy az árfolyam tulajdonképen szilárd, az sohasem lesz képes az ingadozást megérteni, ellenben igenis fel lehet fogni az időleges szilárdságot, ha a kiinduló pontunk az ingadozás.

Azt a tevékenységet, a mely az intervalutárius árfolyam megszilárdítását célozza, exodromiának nevezzük. E tevékenységnél néha az érmeparitáshoz csatlakoznak, néha történelmi szempontokból indulnak ki, néha azonban csak a célszerűségi tekintetek mérvadók, és ehhez képest önkényesen mondják ki, hogy ez vagy az az ár jelenti a parit. Mind a három esetben a paritás megválasztása szabad elhatározáson alapul.

Érdekes Knapp álláspontja az ezüst árhanyatlásának okait illetőleg. Szerinte az ipari, gazdasági okok az ezüst árának befolyásolásában hasonlíthatatlanul gyengébbek voltak, mint azok, a melyek a valutaárfolyamokból folytak. E szerint az ezüstár mostani állásának magyarázata tisztára ipari okokból nemcsak tévedés, hanem korlátoltság. Ezzel szemben a londoni ezüstár magyarázata pusztán az ezüstországok valutaárfolyamából szintén helytelen ugyan, de inkább megközelíti az igazságot. Feltéve ugyanis, hogy az ezüsttermelés rendkívül emelkedik, az ezüstár nem eshet ugyanabban a mérvben, a mint más fémek ára ily körülmények között hanyatlának, hanem az ezüstár csak azon a kerülő uton indulhat hanyatlásnak, hogy Anglia valutacursusa az ezüstországokkal szemben megfelelő mozgáson megy keresztül. Az arany- és az ezüstországok közötti valutaárfolyamok ingadozása annál csekélyebb lesz, mennél több ezüstország van Angliával, mint aranyországgal szemben. Ez a főoka annak,

hogy 1871 előtt az érczeknek ugynevezett értékviszonya oly kevéssé volt ingadozó; az ezüstországok nagy száma volt az ok. A míg az aranyországok (Anglia) mellett ezüstvalutás országok is voltak, addig a két ércz értékviszonya főleg az arany- és az ezüstországok közötti valutaárfolyam visszatükröződése volt. Mindebből kifolyólag azt állítja Knapp, hogy az indiai rupia és a mexikói peso árfolyamának 1876-tól kezdve akkor is esnie kellett volna, ha sem az ezüsttermelés emelkedése, sem az aranyvalutára áttérő országok ezüsteladásai be nem következtek volna. A londoni ezüstár 1871-től 1893-ig, az indiai ezüstverés beszüntetéséig és attól fogva tovább is, azért hanyatlott, mert a rupiaárfolyam különböző mercantilis és politikai természetű körülmények következtében esett; a londoni ezüstár ez ingadozást követte; mivel a rupia cursus állandóan az ezüst árának alsó határát állapította meg.

Attérve ismét szorosabban vett tárgyunkra: ha valamely ország pénze a külföldre kerül, ott kétféleképen használható fel, vagy platikus módon, azaz a papírpénzt kivéve, a benne levő ércztartalom értékesítése által, vagy pedig lytrikus módon, azaz a tulajdonos a pénzváltónak vagy bankároknak megvételre ajánlja fel a pénzt. Ennélfogva határozottan helytelen az a feltevés, hogy pénzünket a külföldön csakis platikusan ítélik meg, hanem a szerint, a mint az a tulajdonosára nézve előnyösebb: vagy platikusan vagy lytrikusan.

Az állam exodromikus tevékenysége csak oly államoknál észlelhető, a melyek a lytrikus berendezkedések tekintetében magasabb szempontra tudtak helyezkedni és a melyeknek meg is van a hatalmuk hozzá, hogy az ily szempontnak érvényt szerezzenek.

Az intervalutárius árfolyam kezdetben az államok exodromikus tevékenysége nélkül képződik, még pedig a kereslet és kínálat szabályozatlan játéka által. A midőn tehát egy bizonyos korábban megállapított pari megvalósítása végett exodromikus beavatkozásra kerül a sor, az állam, a mely ily közbelépésre határozta el magát, leszáll erre a küzdőterre és beleszól a küzdelembe; hatalmi eszközeit működésbe hozza, a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyát igyekszik megváltoztatni mindaddig, a míg a küzdelem nem eredményezi azt a célt, a melyet az állam maga elé tűzött. Az exodromikus rendszabályok tehát tözsdeszerű eszközökkel működnek és csakis ezen a módon képesek hatni.

A mi a hylodromia a belföldre nézve, ugyanaz az exodromia a külföldet illetőleg. A hylodromiánál az állam egy bizonyos ércznek az ország határain belül szilárd árat akar biztosítani. Ez azáltal válik elérhetővé, hogy az állam mint fölényes hatalommal bíró kereskedő lép fel ebben a fémben: megszabott áron veszi (hylolepsia) és megszabott árban adja (hylophantismus) az érczet, még pedig korlátlan mennyiségben. Mindaddig, míg az állam ezt keresztülviszi, a többi érczkereskedők igyekvései ezen érczszel szemben hatástalanoknak bizonyulnak, az ár változatlan marad. Az államnak azonban valamennyi kereskedő felett fölényvel kell bírnia. Ez tehát tisztára hatalmi kérdés.

Ugyanigy áll a dolog az exodromikus berendezkedésnél is: az államnak elég hatalmasnak kell lennie arra, hogy közreműködése által a többi üzérkedőket a tőzsdén sakkban tartsa. Néha a gyöngébb kínálatot kell megerősítenie, majd a keresletet támogatnia és csak ha ez sikerül neki, lesz majd képes az intervalutárius árfolyamot egy előzőleg megállapított parin tartani: tehát itt szintén csak oly kérdéssel állunk szemben, amely semmi egyében nem fordul meg, mint a gazdasági hatalmon.

A metallisták azért ajánlják annyira a hylólepsiát, még pedig azon fémben, a mely a körülfekvő országokban van elfogadva, mert azt tartják, hogy ebben az esetben intervalutárius pari önmagától helyreáll, vagyis hogy az intervalutárius pari az ily országok között automatikusan szabályozódik. Ez azonban csak akkor áll, ha a valutaárfolyamokat zavaró okok rövid tartamúak vagy gyenge természetűek. Mihelyt azonban a fizetési kötelezettségek aránya két ország között állandóan megváltozik, a valutaárfolyam automatikus szabályozódása csakhamar felmondja a szolgálatot.

Ugyanis a belföldi pénznek a másik országba irányuló kiegyenlítő kiküldése chronicussá válik. A belföldnek elküldhető pénzben levő készletei csökkennek. Ha az illető országban kiterjedt bankszervezet van, ez a jelenség a bankjegyek erős beváltása által, vagyis a jegybank készpénzkészletének folytonos csökkenése által válik érezhetővé. A bank nagyon hamar észreveszi a veszedelmet és segíteni akar a dolgon, mindenféle rendszabályokhoz nyul, állítólag, hogy a készpénzkészletét megvédje. A valóságban azonban ezeknek a rendszabályoknak mélyebbrelátó oka egészen más. Itt egy exodromikus tevékenység jön működésbe: oly rendszabályokhoz nyulnak, a melyek segítségével a valutaárfolyamoknak a paritól való tartós eltérését tudatos szándékosan igyekeznek megakadályozni. Mihelyt azonban ily tudatos közbelépések szükségessé válnak, kiderül, hogy az automaticus szabályozódás nem mindig kielégítő.

Az exodromikus tevékenységnek eddig három módját ismerjük, a melyet egyes országok a gyakorlatban alkalmaznak.

Az első és legáltalánosabb mód, a melyre már rámutattunk, a jegybank kamatlábemelése. Ez által a külföldön keresletet idéznek elő az illető országbeli fizetőeszközök iránt és ily módon a valutaárfolyamok alakulására mesterségesen új conjuncturát teremtenek. A bank érczkészlete itt csak mellékes jelentőséggel bír, habár a bankvezetőségek leginkább ezt emelik ki. Alapjában véve azonban a bank a belföldi pénz árfolyamát igyekszik ismét a párira hozni és csakis ez által háritja el azt az okot, a mely az érczkészletét csökkenéssel fenyegeti. Tehát nem az érczkészlet épségbentartása rugtatja föl a valutaárfolyamot ismét párira, hanem fordítva, a pári helyreállítása oszlatja el azokat az okokat, a melyek a készpénzkészletet veszélyeztették. A bank azt mondja, hogy azért folytat kamatlábpolitikát, hogy érczkészletét védje. A fentiek szerint azonban a bank politikájának czélja a valutaárfolyamok paritásának helyreállítása; az így helyreállított paritás védelmezi azután az érczkészletet. Hogy az érczkészletet kamatlábpolitika nélkül is meg-

lehet védelmezni, arra elegendő példa a francia bank, a mely sohasem kívánja rendszabályaival a valutapári helyreállítását elérni.

Mint minden exodromikus tevékenység, úgy a vázolt is áldozattal jár. Ez esetben az áldozatok a bank kölcsönvevő ügyfeleire hárulnak. Hogy ez jogosult-e vagy nem, az nem tartozik ide. Az exodromikus berendezkedésnek ez a módja nem is ismeretes általánosan mint ilyen, mivel hamisan első sorban mint bankpolitikai rendszabály szerepel; a valódi természete csak mellékesen kerül szóba, holott a paritás védelme a legfontosabb.

Az exodromikus berendezkedésnek egy másik példáját minálunk találjuk meg az osztrák-magyar bank ama tevékenységében, hogy a devisákat felveszi, a mikor paritás alatt állanak és a piacra veti őket, a mikor a valutaárfolyamok emelkedő irányzatot tanusítanak. Itt azonban rá kell mutatnom Knapp abbéli téves állítására, a mely szerint az osztrák-magyar banknak ezekből a műveletekből veszteségei származnának, holott a banknak tudvalevőleg a devizaüzletén tényleg nyeresége van. Ennélfogva elesik az a megjegyzése, hogy az ily exodromikus közbelépés csak addig lehetséges, a míg a bank az áldozatokat viselni képes és hajlandó. A bank tevékenysége itt nem egyéb, mint hogy az árfolyamok alakulását nem engedi át az egyéni érdekek vak játéknak, hanem beleavatkozik erős kézzel, a mely kész és képes ezeket a viszonyokat céltudatosan irányítani. Ez tehát nem tekinthető oly ellenspeculációnak, a melynek nyereszkesedés volna a célja. Egyik további tévedése a a szerzőnek az az állítása, miszerint az osztrák-magyar bank londoni devisát mindenkor, a midőn az árfolyam a paritásnál magasabb, pári árfolyamon bocsát a piac rendelkezésére. Ezt a bank nem teszi, mert az hiábavaló erőpazarlás volna a nélkül, hogy ezzel az árfolyam huzamosabb ideig a paritáson volna tartható. A mit a bank megtehet és meg is tesz, mindössze csak annyiból áll, hogy magas váltóárfolyamok idején kínálat által igyekszik nyomni az árfolyamokat, a mi többé-kevésbé sikerül is neki.

Az exodromikus közbelépés harmadik válfaját néhány évvel ezelőtt az orosz pénzügyministerium eljárásában ismertük meg. A cél az volt, hogy a rubel árfolyama Berlinben a 2·16 márkás párin tartassék. E végből az orosz kormány egy ismert nevű berlini bankháznak nagy mennyiségű német és orosz pénzt bocsátott rendelkezésére a következő megbízás kíséretében: mihelyt a rubel Berlinben 2·16 márkán alul áll, az említett bankház minden kínált rubelt 2·16 márkával váltson be. Mihelyt azonban a rubel 2·16 márkánál magasabban állana, a bankház kínáljon minden rubelért 2·16 márkát. Természetes, hogy az orosz kormány ezen fellépése áldozatokat igényelt, mivel ama nagymennyiségű orosz és német pénzt szállítania kellett, a nélkül, hogy annak kamatoztatására számíthatott volna, holott ő a pénzt bizonyára kölcsönök útján szerezte meg, a melyek után kamatot kellett fizetnie. Itt tehát végeredményében az adózók viselték az áldozatot.

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy az exodromikus rendszabályok mindig az államhatalomtól indulnak ki és áldozattal járnak. A legfontosabb példái: a kamatlábemelés és idegen fizetési eszközök készentartása egy bank vagy az állam által, a mely kész azokat a páriárfolyamon kiadni. Az első esetben azok hozzák az áldozatot, a kik a kamatlábnál érdekelve vannak, a második és harmadik esetben pedig a bank vagy az állam. Azonban mindezen rendszabályok, ha nagyobb és huzamosabb árfolyamcsökkenések eseteiben hatásosak is, nélkülözik a határtalan hatály kellékét, azon egyszerű oknál fogva, mivel csak áldozatok árán tarthatók fenn, tehát a terheltek teljesítő képességét feltételezik. Ennélfogva az az állam, a melynek valutaárfolyama párin alul áll, tartósan csakis úgy védekezhetik ez ellen, hogy hatalmi állását kereskedelempolitikailag a másik állammal szemben megerősíti. A pénzrendszer megváltoztatásával még nem ér czélt, mivel az, hogy egy jobb pénzrendszer fenttartható-e vagy sem, tisztára az erő kérdése. Vannak jó és rossz kardok, azonban a gyengén nem segít az, ha jobb kardot adunk a kezébe, mikor a karja gyenge ahhoz, hogy vele sujtson.

Arra a kérdésre tehát, hogy minek köszönheti az arany nagy elterjedtségét, az a válasz, hogy miután ez az ércz a kereskedelmileg leghatalmasabb államokban 1871 óta bevezetődött, a kevésbé jelentős államok kénytelenek voltak ehhez a helyzethez alkalmazkodni és szintén áttérni az aranyvalutára. Az államokat ebben az igyekezetükben az a szempont vezérelte, hogy valutaárfolyamukat a hatalmasabb szomszédjaikkal szemben megszilárdítsák. Franciaország 1876-ban azért tért át az aranyvalutára (az ezüstverés beszüntetésének ténye által), hogy az intervalutárius árfolyamot biztosítsa a két legfontosabb szomszédjával: Angliával és Németországgal szemben. Az ok tehát exodromikus volt. A német birodalom áttérése az aranyvalutára azon alapult, hogy mintegy öntudatlanul utánozta Angliát, a mely akkoriban gazdasági tekintetben az egész világnak mintaképül szolgált. Az ok tehát itt is exodromikus volt. Miért nem tért át az osztrák-magyar monarchia 1879-ben az ezüstvalutára, noha az obstructionálisan ajánlatos lett volna; miért hozott 1892-ben oly törvényeket, a melyek egészen világosan az aranyvalutát czélozták? Semmi egyébért, mint az intervalutárius árfolyamok biztosítása kedvéért a szomszéd aranyvalutás országokkal szemben, tehát exodromikus okokból.

Maga Anglia az aranyvalutára való áttérésnél nem cselekedett exodromikus okokból, mivel teljesen elképzelhetetlen, hogy a 18-ik században, mint feltétlenül első kereskedelmi és tőkehatalom csak ujját is megmozgatta volna azért, hogy a valutája tekintetében valamelyik szomszédhoz alkalmazkodjék. Anglia ezt egyáltalán soha sem tette, hanem elvileg mindig elutasította magától. Az erős megmarad a maga álláspontjánál, a gyenge alkalmazkodik.

Ezzel tehát a kérdés meg van oldva:

Anglia, az aranyvaluta birtokában, a mintakép. Mivel a legerősebb, a többi hatalmak vele szilárd intervalutárius össze-

köttetésbe óhajtanak lépni. Ezért, tehát exodromikus okokból, terjed el az aranyvaluta, tekintve, hogy általa ezt az exodromikus célzt a legkönnyebben lehet elérni. Tehát a valuta megválasztásánál a valutaárfolyam a mozgató erő. Azonban nem minden intervalutárius szabályozás kívánatos, hanem csupán az uralkodó kereskedelmi és tőkehatalommal szemben. Exodromikus politika alatt tehát az intervalutárius árfolyam megszilárdítását értjük a hatalmasabb külfölddel szemben.

Angliának nincsen ilyen politikája, mivel ő maga az első hatalom. A legszembeötlőbb az exodromikus tendencia az osztrák-magyar monarchiánál: itt minden ujítás arra a törekvésre vezethető vissza, hogy a nyugati nagyobb hatalmakhoz alkalmazkodják.

Az aranynak 1871-ben megindult roppant elterjedése eleinte semmi egyéb nem volt, mint exodromikus alkalmazkodás Angliához, később pedig a nyugati hatalmasságokhoz. Nem az aranyvaluta, mint olyan terjedt el 1871 óta, hanem az angol pénzrendszer, a mely szinte véletlenségből volt az arany.

Jellemző vonása a mostani pénzrendszereknek, hogy a tulajdonképeni hylogenikus pénz elterjedtsége a belföldi forgalomban mindinkább csökken a notális pénznemek javára. Természetesen csak oly országokról van szó, a hol készpénzfizetés van. Angliában a kisebb fizetések 2 font erejéig váltópénzben teljesíthetők és ott a cheque rendkívüli elterjedtsége mellett különben is kevés a készpénzben történő fizetés. Franciaországban ott vannak az ezüst ötfrankosok, a huszfrankos arany csak a száz frankon aluli fizetéseknél szerepel, azon túl már a bankjegy lép előtérbe. Németországban hasonlóképen áll a dolog. Metallisztikusan ez a dolog megmagyarázhatatlan valami, ebből a szempontból ez a jelenség egy előrehaladó elfajulás. Chartalistikus szempontból azonban nagyon természetes a dolog, mert a belföldi forgalomban teljességgel elegendő, ha notális pénznemeket használnak fizetések gyanánt. Az államok igen helyesen teszik, hogy ragaszkodnak a valutárius pénz készpénzszervezetének fentartásához. Azonban ennek nem a belföldi forgalom az indító oka, hanem az exodromikus berendezkedésnek ez által való megkönnyítése. A készpénzszervezet tehát csupán segélyeszköz — semmi esetre sem az egyedüli — az intervalutárius árfolyamok megszilárdítására.

A hylodromia nem azért czélszerű, mintha nélküle pénz el nem volna képzelhető, hanem azért, mivel általa a pénznek különösen czélszerű faja jön létre. A hylodromia azt az előnyt nyújtja, hogy csak igen egyszerű exodromikus berendezkedést igényel. Azonban exodromikus berendezkedés nélküle is egészen jól elképzelhető, a mint épen az osztrák-magyar monarchia példája mutatja.

Mindebből következik, hogy a pénzrendszer sem a belső, sem a külső forgalom szempontjából nincsen az érczek hylikus felhasználására utalva. Az érczek oly gyakoriakká válhatnak, akár csak a víz, avagy oly ritkák, mint a helium: mindkét esetben volna még egy igen czélszerű pénzrendszer elképzelhető. Felette ajánlatos ugyan, hogy a pénzünk hylogenikus legyen.

Az elmélet szempontjából azonban nem föltétlenül szükséges. A pénz a jogrend szüleménye és hylikus fém nélkül is tovább fennállhat a végső okon már azért is, mivel az értékegység nem technikailag van megállapítva, hanem történeti alapon. Usupán az volna szükséges akkor, hogy a pénzrendszer autogenikus berendezése kellőleg kiképeztesse. Gondolkoznunk kellene a felől, hogy mily szabályokhoz tartsa magát az állam az általa megteremtendő pénz mennyiségét illetőleg.

Ha a valóság szilárd talajára térünk vissza, összegezhethetjük, hogy a míg csak lehetséges, legjobb megmaradni a hylogenikus pénznél. Kulturállamainkban legjobb az aranyat meghagyni hylikus alkalmaztatásában. A lehető legjobb a valutárius pénznek a készpénz jellegét adni. A hydromikus szabályok is megtartandók, úgy a mint jelenleg fennállanak.

Honnan van az, hogy a gyengébb államok mindig sokkal szivósabban és nagyobb hévvel küzdenek az intervalutárius árfolyam megszilárdításáért, mint a hatalmasabbak, daczára ama nagy áldozatoknak, a melyekkel ez jár? Usupán kereskedelmi érdekből ez nem magyarázható, hanem igenis az állami hitel szempontjából. Ezek az államok annyiban gyengébbek, mert kölcsöneik elhelyezése tekintetében a szomszéd államokra vannak utalva. Ez a szempont a pénzrendszer megválasztásánál nagy mértékben közrejátszik.

Az ugynevezett közvéleménynek — ugymond Knapp — ily bonyolult dolgokban nem sok jelentősége van, mivel nem szabad elfelednünk, hogy a természetes ember mint metallista születik és hal meg, az tehát a mi pénzrendszerünkről nem alkothat magának helyes ítéletet.

A Knapp-féle chartaltheoria a következőkben összegezhető tehát az érczelmélettel szemben:

A metallista az értékegységet mint egy bizonyos érczmenyiséget határozza meg. Az exodromia fogalmát egyáltalán nem ismeri. A chartalista az értékegységet történelmileg definiálja és ez által oly fogalommá teszi, a mely csak egy fizetési közösségen (állam) belül él. A különböző fizetési közösségek közötti viszonyoknak rendezése az exodromikus berendezkedés feladata.

Az 1871-es év felületes szemlélődésnél azért látszik oly fontosnak, mivel az aranyvaluta hallatlan elterjedésére adott okot: az ezüstvaluta és a bimetalizmus akkoriban véglegesen elbukott. Elméleti vizsgálódásnál azonban egészen más tűnik ki: az 1871-es év az ércztheoriának adott halálos dőfést és napfényre hozta az újabb lytrikus politika exodromikus mivoltát.

A chartalelmélet nem tagadja az ércznek történelmi és gyakorlati jelentőségét, hanem arra a helyre teszi, a melyre való: az ércz volt a hid a chartalitáshoz és még ma is segédeszköze, de nem egyedüli segédeszköze az exodromiának. A valutárius pénz készpénzszervezetéhez való általános hajlandóság annak az elismeréséből származik, hogy általa az intervalutárius árfolyamnak bizonyos támasztékát nyerjük, mivel akkor a mi készpénzünk a külföldön legalább platikusan használható fel. Ebben a metallistáknak igazuk is van. A mit azonban a metallista nem képes magának megmagyarázni, az az ércznélküli pénz-

rendszerek jelensége és épen ez az, a mit a chartalista játszva megért.

Az állam szempontjából tekintve a dolgot: az állam fizetési közösségnek tekinti magát és nem törődik a rajta kívül állókkal. Megteremti a maga jogéletére nézve az értékegységet, a melyet történelmileg definiál: a fizetőeszközök az államtól nyernek proklamatórius érvényt; lehet ércztartalmuk is, a mi épen azért megengedhető, mivel az érvényesség nem a tartalomtól függ. Ebből az alaptól kiindulva az állam cselekvési módja érthetővé válik, akár a valutárius pénz készpénzszervezetét, akár annak notális berendezését szemléljük. Azonban a lytrikus politika teljességéhez még az exodromia is tartozik, a mit gyakorlatilag csak a legujabb időben ismertek fel. Minthogy pedig mindezt az állam szempontjából tekintve, nem pedig magánóhajtásokat vagy tanácsokat véve alapul, adta elő, bizonyára jogosult, ha az előadott elméletnek, noha tulajdonképen valamennyi fizetőeszközt magában foglalja, a következő elnevezést adja Knapp: a pénz elmélete az állam szempontjából.

A könyv ezután sorra veszi Angliát, Franciaországot, Németországot és monarchiánkat, hogy a benne lefektetett elvek alapján ismertesse az illető államok pénzrendszerét és birálatot mondjon felettük. Ebből csak a ránk vonatkozó részt fogom igen röviden ismertetni.

Az osztrák-magyar monarchiában jelenleg a bankjegy a valutárius pénz. Ez az egyedüli pénznem, a melyet az állami pénztárak a közönségre oktroyálnak. E pénz definitív, azaz nem váltható be más pénznemre, (hogy ezt a beválthatóságot a jövőre nézve tervbe veszik, mit sem változtat a mostani tényleges helyzeten). Az összes többi pénznemek járulékosak, természetesen az ezüstforintos is, noha kuránspénz jellegével bir; accessorikus pedig azért, mivel az állami pénztárak nem oktroyálják. Accessorikusak továbbá az összes váltópénzek. De accessorikus az aranypénz is, mivel az állami pénztárak sem nem oktroyálják az aranypénzt, sem nem hajlandók, még kívánatra sem, nagyobb összegeket aranypénzben kifizetni. Az aranyra nézve hylodromia áll fenn.

Felveti végül a kérdést, vajjon van-e nálunk valamelyes lytropolitikai érdek arra nézve, hogy az aranypénz valutáriussá emeltessék. Erre ezt a választ adja: lytropolitikai okokból ennek szüksége nem forog fenn. Mert mi a főczél? Az, hogy az intervalutárius árfolyam állandósága valamelyes exodromikus intézmény által biztosítottassék, és ez, mint köztudomásu, az osztrák-magyar bank devisapolitikája által eléretett. Ennélfogva nem szükséges, hogy a bankjegyek készpénzre beválthatók legyenek. Végül Knapp a mi pénzrendszerünket quasi mintaképül állítja oda; szilárd intervalutárius árfolyamok a nélkül, hogy az aranynak valutárius szerepe volna a pénzrendszerben.

II.

A fentiekben röviden vázoltam Knapp könyvének tartalmát. Az ismertetés természetesen nem tarthat arra igényt, hogy töké-

letes legyen. Csupán azt vettem fel belőle, a mit lényegesnek és bennünket érdeklő dolognak tartottam.—Ezek után áttérhetünk annak a megvizsgálására, hogy mily gyakorlati tanulságokat vonhatunk le az ismertetett új tanokból. Ebből a szempontból a következő négy dolgot fogom megvilágítani: a készfizetések kérdését, a bankjegyfedezet követelményeit, a bankjegyek eldarabolását és az ezüstkérdést.

Előzőleg néhány szót kívánok megjegyezni az arany szerepére vonatkozólag általában a mai pénzrendszerekben.

A mióta a gazdaságilag hatalmas Angol-, Francia- és Németország behozta az aranyvalutát, általánossá vált az a jelszó, hogy az aranyvaluta már magában véve gazdagságot jelent. Az összes országok igyekeztek a példát utánozva, az aranyvalutára áttérni. Ebből kifolyólag roppant versengés, valóságos hajsza indult meg az egyes országok részéről az arany irányában. Mindegyik ország igyekszik magának minél többet biztosítani ebből az ércből és ha már egyszer megszerezte, nemzeti ügyet csinál abból, hogy valahogy ne exportálják újra. Éppen ennek az áldatlan hajszának az eredménye az, hogy az arany egyetlen országban sincs meg elegendő mennyiségben, és éppen ennek a körülménynek köszönhetik a notális pénznemek nagy elterjedtségüket. Az arany hiánya vagy elégtelensége egyenesen rákényszerítette az országokat ezekre a pénznemekre. Az a fel fogás, hogy az aranyvaluta behozatala már magában véve a legnagyobb gazdasági erőpróba, a melyre egy ország képes, helytelen, mert a tulajdonképeni erő kifejtést nem az aranyvaluta behozatala igényli, hanem annak fentartása. Ez pedig az előbb tárgyaltak alapján tisztán az állam teljesítő képességétől függ. Mert mindaddig, a míg a magyar állam a készfizetések felvétele után képes lesz pénztárainál minden fizetést aranyban, illetve aranyra beváltható bankjegyekben teljesíteni, addig meglesz nálunk az aranyvaluta. Itt tehát végső fokon a jegybank beváltó képességén fog a valuta megmaradása megfordulni. A jegybank, hogy ezt elérhesse, a már említett két exodromikus tevékenységet lesz kénytelen kifejteni: a kamatláb megfelelő alkalmazását és devisapolitikát.

Az egyes országok belső gazdasági életére és fejlődésére nézve azonban, különös tekintettel a legutolsó idők tanulságára, az aranyvaluta inkább káros, mint hasznos hatásúnak mondható. Az arany elégtelenségénél fogva minden aranyvalutás országban már huzamosabb idő óta túlmagasan állott a kamatláb, mert mindegyik ország jegybankja meg akarja védeni az aranyát. Hogy ez a magas kamatláb milyen súlyos terhet jelent a kereskedelemre és az iparra, azzal mindenki tisztában van. Ellenben mi itt állottunk az országoknak arany iránti nagy tülekedésében a nélkül, hogy jegybankunk kénytelen lett volna a kamatlábat az arany védelmére jelentékenyen felemelni. Nálunk nem kellett tartani az arany kiözönlésétől, mivel a bank egyáltalán csak akkor ad aranyat, a mikor azt a gazdasági élet érdekében állónak tartja. Ellenben a devisapiaczon igyekszik tompítólag hatni a valutaárfolyamok emelkedésére. Ennélfogva elszigetelve tudtunk maradni a nyomasztó általános pénzszükségtől azért, mivel nem

volt aranyvalutánk, illetve a jegybankunk nem volt készfizető bank. Ellenkező esetben kénytelenek lettünk volna az aranykészlet védelme végett a többi aranyvalutás országokkal a kamatláb tekintetében lépést tartani. Franciaország is csak azért tudta elkerülni a magas kamatlábat, mert a francia bank nem készfizető jegybank; értve ez alatt azt, hogy ezüstben is joga van fizetni, ha ezt jónak látja. A külföld magas kamatlábviszonyai minálunk csak a valutaárfolyamok magas állásában nyilvánulnak meg, tehát csak azok adják meg ennek az árát, akiknek importált árukra van szükségük, vagyis nem az egész kereskedelem és ipar, a mint ez a külföldön van.

A jelenlegi európai nyomasztó pénzinség oka tehát végső fokon leginkább az arany elégtelensége. Nekünk nincs benne részünk, mivel nincs aranyvalutánk, hanem a valutárius pénzünk a beválthatatlan bankjegy. Felhozhatják ellenvetésnek azt, hogy igaz ugyan, miszerint a legutóbbi időkhöz, az általános pénzszükség idején elszigetelve tudtuk magunkat tartani a magas kamatlábtól, de egy megfordított esetben, a mikor minálunk megdrágulna a pénz, Európában pedig olcsó volna, ugyancsak elszigetelve maradnánk a külföldi tőke közbelépésétől, a mely a mi szűk pénzviszonyainkon javíthatna. A mi »papirvalutánk« — mondhatnák — bizalmatlanságot keltene a külföld előtt és a tőke nem keresne fel bennünket pénzszük időkhöz. Erre nézve az a megjegyzésem, hogy a külföldi tőke nem a »papirvalutától«, hanem a »rossz« valutától irtózik. A mi valutánk belső értékét a külföld sem a szerint itéli meg, hogy papirvaluta-e, sem a szerint, hogy az ő befektetett pénzét aranyban tudjuk-e visszafizetni, hanem a szerint, hogy az intervalutárius árfolyamaink szilárdak-e vagy sem. Ha ezek szilárdak és a külföldi tőkepénzes vagy bank meggyőződik arról, hogy nincsen kitéve árfolyamveszteségnek, a mikor a pénzét tőlünk ismét ki akarja vonni, akkor meg lesz a bizalma hozzánk, akár papirvalutánk volna is, ha pedig nem számíthat az árfolyamok szilárdságára, akkor nem lesz bizalma hozzánk, még ha aranyvalutánk volna is.

Ebből tehát a jövőben követendő valutapolitikai magatartásunkra azt a tanulságot vonhatom le, hogy: a készfizetések effektív felvétele felesleges rendszabály, miután a valutarendezés végső célja, az intervalutárius árfolyamok állandósítása jelenleg minálunk ép úgy el van már érve, akár csak valamely aranyvalutás országban, még pedig a nélkül, hogy a készfizetéseket ténylegesen felvettük volna és a külföld ezt immár hosszabb idő óta tapasztalhatja. Magyarországnak nem az az érdeke, hogy lehetővé tegye aranyának Londonba való exportálását, valahányszor az ottani piacnak segítségre van szüksége a külföldről, hanem az, hogy a jegybank képes legyen a kamatlábat itthon a lehető legalacsonyabb nívón tartani és ily módon a magyar kereskedelem és ipar nyugodt fejlődését biztosítani. Ez a létalapja egy jegykibocsátó banknak és mottója kell hogy legyen: mindent a belföldért, semmit sem a külföldért.

Már most felvetődik az a kérdés, hogy mit szól majd a külföld ahhoz, ha mi a nagy nehezen gyűjtött aranyunkat továbbra is a jegybank zára alatt hagyjuk és nem vesszük fel

a készfizetéseket. Ez a külföldön könnyen bizalmatlanságot idézhetne elő a mi valutánk irányában, a mi azután az intervalutárius árfolyamaink emelkedésében, vagyis a mi pénzértékünk csökkenésében fogna nyilvánulni. Erre az a válaszom, hogy a míg a mi jegybankunknak megvan az a hatalma, hogy a bel- és külföldi tőzsdéket a devisaügyleteivel befolyásolja és ily módon a mi pénzünk árfolyamát állandóan az ércparitáshoz közel tartsa, addig a külföld bizalma vagy bizalmatlansága az intervalutárius árfolyamokban nem is tud kifejezésre jutni. A banknak ez a hatalma azonban attól függ, hogy állandóan el tudja-e magát látni annyi devisával, hogy a külföldön a mi pénzünk iránti bizalmatlanságból eredő, esetleg nagyobb mérvű kínálatot is megfelelő mennyiségű devisának az itteni piacon való folytonos kínálata által ellensúlyozni bírja és ily módon az itteni devisaárakat képes legyen leszorítani. Erre pedig jelenlegi szervezete mellett képtelen. Nevezetesen az osztrák-magyar bank a jelenleg érvényben levő alapszabályok értelmében csak 60 millió korona értékű devisát számíthat be az érckészletébe. A többi devisakészlete az egyéb aktívák tétele alatt szerepel. Ez az állapot jelentékenyen megbénítja az osztrák-magyar bank exodromikus tevékenységét, illetve akcioképességét. A bankszabadalom megújítását célzó előzetes tárgyalások folyamán a bank vezetősége tett is erre vonatkozólag egy előterjesztést a két kormánynak, a mely szerint a devisákat a jövőben 100 millió korona erejéig számíthassa be az ércfedezetbe, de ezt a kívánást a két kormány elutasította.

Ezzel szemben az a nézetem, hogy az új bankalapszabályokban feltétlenül tágabb tért kell nyitni a devisáknak az ércfedezetben. Még tovább megyek és azt mondom, hogy a bankot fel kellene jogosítani, hogy a birtokában levő külföldi váltókat, követeléseket és bankjegyeket minden korlátozás nélkül beszámíthassa az ércfedezetbe. Felmerülhet erre nézve az az aggály, hogy a bank idővel erre a felhatalmazásra támaszkodva egész aranykészletét, a mely kamatozatlanul hever a pinczéiben, át fogja alakítani devisákká, a melyek kamatoznak és mégis ércbeli fedezetet képeznek. Én ugyan ebben egyáltalán nem látok veszélyt, azonban a pesszimisták megnyugtatósa kedvéért meg lehetne állapítani azt az arányt, a melyben az érckészlet ércbeli részének a devisákhoz kell állania, a minek analogiáját megtaláljuk az olasz jegybankoknál. Liberálisan megállapított kulcs még mindig biztosítani tudná a bank exodromikus tevékenységének sikerességét.

Ezzel kapcsolatban egy igen fontos, bár első pillanatban egyszerűnek látszó kérdés merül fel: milyen devisák beszámítása engedtessek meg? A metallisták erre igen természetesen azt felelnék, hogy az aranyra szóló váltók, tehát első sorban az angol fontváltók, azután a márka- és esetleg a frank-váltók. Pedig a kérdésnek súlypontja nem abban van, hogy az a váltó, a melyet az érckészletbe be akarunk számítani, aranyban fizetendő-e vagy nem, hanem egészen másban. Az érckészletbe való beszámításra első sorban azokra az országokra szóló váltók alkalmasak, a mely országokban az állami járadékok

vannak elhelyezve, másodsorban azokra az országokra szólók, a melyekben zálogleveleink és egyéb fix kamatozású befektetési papirjaink vannak bevezetve és harmadsorban azok, a melyekből a legnagyobb bevételünk van. Hogy az illető országokban aranyvaluta van-e vagy sem, az teljesen mellékes. Ebből az alapból kiindulva két eshetőséget kell megkülönböztetnünk. Ha Ausztriától külön válunk, a legfontosabb deviza reánk nézve az osztrák váltó lesz, a többi fontosságra nézve csak utána következik. Ha megmaradunk a közösség mellett, az állampapírok szempontjából a külországok váltói fontosságra nézve a következő sorrendben következnek egymás után: Németország, Franciaország és utoljára Anglia. A magánintézeteink által kibocsátott czimletek szempontjából a következő a sorrend: Németország, Hollandia, Svájc, Franciaország, Anglia és Belgium. A többi devisák nem bírnak fontossággal az érczkészlet szempontjából, minthogy a harmadik feltétel, a bevétel nagysága ugyanezekkel az országokkal esik össze. A fentemlitett váltók egyike vagy másika nem azért alkalmas az érczfedezetbe való beszámításra, mert aranyváltó, valamint nem lehet valamelyikök alkalmatlan csak azért, mert nem tiszta aranyvalutás országra szól. Az érczkészlethez való számításnak alkalmas volta kizárólag azon alapul, hogy ezekkel az országokkal szemben el vagyunk adósodva és így tehát velük szemben a legnehezebb megvédenünk az intervalutárius árfolyamot. Ellenben nem szükséges megerősítenünk az árfolyamainkat a balkán államokkal szemben, mivel gazdaságilag hatalmasabbak vagyunk amazoknál. Különböztetnem jegyzem, hogy az intervalutárius árfolyamból nem mindig lehet bizonyossággal következtetni arra, hogy két ország milyen gazdasági viszonyban van egymással. Így például a tavaszi pénzdrágaság idejében a newyorki sterlingárfolyam állandóan alacsony állása azt látszott bizonyítani, hogy Anglia el van adósodva Amerikával szemben, holott ennek éppen az ellenkezője köztudomású. A newyorki alacsony sterlingárfolyamnak az volt az oka, hogy a londoni bankárok nagyon sok kölcsönt adtak Newyorknak amerikai váltókra és ennek az ellenértékét kellett Newyorkba aranyba elküldeniök. Ebből kifolyólag nagy kereslet támadt az európai börzéken newyorki kifizetések után. Viszont Newyorkba részben sok angol sovereign érkezett, részben pedig a newyorki tőzsdén nagyban kínálták a londoni kifizetéseket, a melyeket a londoni bankárok a leszámított váltók részbeni ellenértéke fejében bocsátottak rendelkezésére. Ezek az okok idézték elő a newyorki sterlingárfolyam állandó alacsony árfolyamát.

Valutánk rendezésénél két cél lebegett államférfiaink szeme előtt: a külkereskedelmet megszabadítani a bizonytalanságtól és az állampapírok árfolyamát emelni. Mindkét cél elérésének eszköze az intervalutárius árfolyam megszilárdítása. Ez pedig, a mint az évek hosszú során immár tapasztalhattuk, a készfizetések tényleges felvétele nélkül is elérhető, csupán a jegybank intenzív exodromikus tevékenysége szükséges hozzá.

A bankjegyek tekintetében mérvadó fináncpolitikusainknál az az elavult felfogás uralkodik, hogy azoknak nem szabad túlalacsony összegekről szólniok, mivel az veszélyezteti a bevált-

hatóságukat. Ebből a felfogásból magyarázható az a túlságos óvatosság, a melylyel a tizkoronás bankjegyek kibocsátását körülbástyázták, teljes aranyfedezetet irván elő erre a pénznemre nézve. Ezzel szemben tapasztalati tény az, hogy minél kisebb összegről szól a bankjegy, annál tovább marad a forgalomban és annál kevesebb a valószínűség arra, hogy beváltásra kerüljön, tehát annál kevésbé veszélyes a bankra nézve. Ezzel szemben felhozhatják azt, hogy a kis összegű bankjegyek megtartása által tulajdonképpen megint csak a papirvalutánál volnánk, holott mi az aranyvalutát akarjuk. Erre az a válaszom, hogy a papirvalutának ez a faja, a mikor a jegybank intensív exodromikus tevékenységet fejt ki, a mondottakból kifolyólag korántsem jelenti egyuttal azokat a káros hatásokat, a melyek a mi régebbi papirvalutánkat jellemezték, vagyis nem jelentheti az intervalutárius árfolyamok folytonos ingadozását, a mi a külső kereskedelmet bizonytalanná tette és megbénította és a mi egyik fő indító oka volt az aranyvalutára való áttérésünknek. Kellő exodromikus berendezkedés mellett a megfelelően fedezett bankjegyforgalomból álló papirvaluta épp oly szilárd lehet, akárcsak az aranyvaluta, a nélkül, hogy az utóbbinak a hátrányai, a kamatlábnak az aranyországtól való függése, érezhetővé válnék. Az aranypénz épp úgy nem való a népnek, mint a gyufa nem való a gyermek kezébe, mert nem tud vele bánni és megégeti magát vele. Az aranynak a helye a jegybank pinczéiben van, a hol tudnak reá vigyázni és a közjó érdekében felhasználni. Az ország aranykészletének a jegybanknál kell összegyűjtve maradnia, hogy ott mintegy végső tartaléknak szolgáljon válságos idők részére, például a midőn állampapirjaink a külföldön esnek és tömegesen visszaözönlenek. Ilyen időkre való az aranytartalék, mert ha egy ország fel tudja venni a visszajövő papirjait és az ellenértéket bármily összegig aranyban vagy az illető ország valutájában képes szükség esetében visszafizetni, illetőleg — a mi ezzel egyértékű, — ha az intervalutárius árfolyamokat ilyen időkben is egyenlő szinten tudja tartani, annak az országnak a külföldön meglesz a tekintélye. Ha a külföld ily tömeges visszaküldésnél látja, hogy a valutaárfolyam ennek daczára sem inog meg, a bizalom az illető ország iránt rövid időn belül ismét helyre fog állani és a papiroknak visszaküldése csakhamar meg fog szünni. Ez a valódi rendeltetése az aranykészletnek. De ez csak úgy érhető el, ha az aranykészlet egy helyütt marad: a jegybanknál, a mely a saját érdekében is a legjobban vigyáz reá. Az aranynak nem az a hivatása, hogy a földművelő a gabonája árát arany huszkoronásokban kapja meg, mert ezt a szolgáltatást épp úgy megteszi a huszkoronás bankjegy is. E mellett mi még abban az előnyös helyzetben is vagyunk, hogy a közönségünk nem is szereti az aranypénzt, hanem előnyben részesíti a bankjegyet, tehát még csak rá sem kell az utóbbira szoktatnunk előzőleg. A legnagyobb könnyelműség volna tehát népünket a bankjegyről leszoktatni és a kisösszegű bankjegyek forgalmának megszorítása által az aranypénzt a közönségre ráoktroynálni. Nem azért gyűjtöttük össze roppant erőfeszítéssel az aranyunkat, hogy a készfizetések felvétele után néhány arbitrageur (nem beszélek

a nagy bankokról, mert ezek nem tennék) a külföldre exportálja és ennek következtében a jegybank kénytelen legyen az ércz-készlet védelme végett a kamatlábat emelni, a mit az egész ország gazdasága megsínylene. Mindebből arra a következtetésre jutunk, hogy meg kell szüntetni minden korlátozást a kibocsátott bankjegyek eldarabolására nézve. A jegybankot fel kell jogositani, hogy tiz- és huszkoronás bankjegyeket minden kontingentálás nélkül a forgalom szükségletének mérvéhez képest bocsáthasson ki. Erre a rendszabályra még akkor is szükség volna, ha a készfizetéseket tényleg felvennénk, mert még ekkor is azt a czélt szolgálná, hogy a közönség a fizetéseinél a bankjegyet használja az aranypénz helyett. Németországban is ezt czélozták a kisösszegű bankjegyek behozatalával. A német valuta ugyanis nagyon fényűzően van berendezve; roppant sok az aranypénz a szabad forgalomban, a mely pénznek nagy része ma bizonyára a birodalmi bank pinczéiben volna, ha a bankjegyek legkisebb összege eddig nem szólott volna száz márkáról és ez által egyenesen rá nem szoritották volna a közönséget arra, hogy száz márkán aluli fizetéseit aranyban teljesítse. Most azután az aranyat úgy megszokták, hogy bajos lesz az embereket leszoktatni róla. A hátrányos következménye pedig ennek az állapotnak az, hogy a birodalmi bank aranykészlete aránytalanul csekély ahhoz a gazdasági területhez képest, a melyet szolgálnia kell és azokhoz az igényekhez képest, a melyet vele szemben támasztanak. E miatt kénytelen a kamatlábat évről-évre bizonyos időszakban felemelni és a gazdasági életet ezzel a rendszabálylyal sujtani, holott nagyobb aranykészlet mellett nem kényszerülne a kamatláb oly gyakori változtatására.

A mi végül az ezüstkérdést illeti:

Az ezüstkuráns kérdésének megítélésénél két eshetőséget kell figyelembe vennünk. Az egyik az, ha a készfizetéseket elveszik, a másik, ha nem veszik fel. Ha tiszta aranyvaluta lebeg a szemünk előtt, mindkét esetben az ezüstkuráns kiküszöbölése az eszmény. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy egy készfizető jegybanknál az ezüstkuráns, a melylyel az arany mellett szintén beválthatja a jegyeit, bizonyos védőszer lehet az aranykiözönlés ellen. A jegybank ugyanis, ha aranyexport esetét látja fenforogni, egyszerűen ezüsttel fizet arany helyett, a mint ezt a francia bank gyakran megteszi és ez által elejét veszi az arany elvonásának. Knapp felfogása szerint az ily bank ez által megszűnt készfizető bank lenni, mivel szerinte a valutárius készpénz fogalma alá csak az az érczpénz tartozik, a melynek a veretése szabad, holott az ezüst a mi esetünkben (ép úgy, mint Franciaországban) ép oly notális pénz, mint az államjegy. Ebben neki teljesen igaza van. Minekünk azonban ez esetben nem kell az ő nomenclaturájához ragaszkodnunk, hanem a czélszerűség szem előtt tartásával az állam pénzügyi erejéhez kell alkalmazkodnunk. Mert mi lehet a következménye annak, hogy a bank olyankor, a mikor az intervalutárius árfolyamok az aranykivitelre kedvező emelkedő irányzatot tanusítanak, csak ezüstöt ad? Az, hogy az aranypénznek agioja támad a bankjeggyel szemben, tehát eltűnik a forgalomból, külföldre szivárog ki. Azonban az

agio szoros kapcsolatban van az intervalutárius árfolyamok alakulásával, sőt mondhatni azoknak emelkedésében jut tulajdonképpen kifejezésre. Ezt pedig a bank intensív exodromikus működéssel paralisálhatja és ily módon az agiot újra eltüntetheti, vagyis ezüstbenfizetés által megvédheti az aranykészletét a nélkül, hogy ez az eljárása agiot idézne elő. Ennélfogva megállapíthatjuk, hogy a készfizetések felvétele esetén az ezüstkuráns fentartása az aranykészlet megvédése szempontjából kívánatos és nem rejti magában azokat a veszélyeket, a melyeket ennek a körülményeknek általában tulajdonítanak, ha a jegybank exodromikus tevékenysége megfelelő. A balkán államokkal való gazdasági összeköttetésünk szempontjából talán kívánatosabb lehetne a készfizetések felvétele mellett az ezüstkuráns kiküszöbölése és ez által a tiszta aranyvaluta behozatala, azonban most csupán az állam szempontjából vizsgáljuk a pénzrendszert. Az egyedüli megszorítás, a mely az ezüstkuráns alkalmazásában indokolt volna, abban állhatna, hogy az ezüst az aranytól és a devizáktól különválasztandó legyen és mint ilyen ne szolgáljon $2\frac{1}{2}$ -szeres jegy kibocsátás alapjául, hanem az ezüstforintosok készletének csupán egyszeres összege legyen bankjegyekben kibocsátható. Ez által az ezüstforintosok alapján kibocsátott bankjegyek, habár külsőleg miben sem különböznenek a többi bankjegyektől, ezüsts bizonylatokká válnának és ily módon a kizárólagos fizetőeszközünket képező bankjegy reálisabb fedezetet nyerne a mostaninál a nélkül, hogy az ezüstkuráns kiküszöbölésével járó nagy anyagi áldozatokat meg kellene hoznunk.

Ha ellenben megmaradunk a mostani állapot mellett és a készfizetéseket nem vesszük fel ténylegesen, úgy az ezüstkuráns csak utjában van a szilárd valuta fentartásának. Az ezüstkuráns, mint járulékos pénz, az állampénztáraknál összetorlódik és ez által megnehezíti az államnak az aranyvaluta fentartását, a mennyiben apocentrikus fizetéseinél aranyat kénytelen alkalmazni, az epicentrikus fizetéseknél ellenben tulnyomóan ezüstkuráns folyik be. Eddig ezen minálunk és más országokban (Francia- és Németországban is) úgy segítettek, hogy az állampénztáraknál összetorlódott ezüstpénzkészleteket a jegybanknak adták át, a hol ez az ezüst holt készletet képez. (Minálunk körülbelül háromszáz millió koronára rug.) Holt az ezüstkészlet azért, mert a jegybank, bár joga volna hozzá, elvből nem kényszeríti a közönségre, továbbá azért is, mert a jegybank exodromikus helyzetét gyengíti. Az ezüstkuránssal a bank nem fejthet ki exodromikus tevékenységet, lévén az teljesen notális, csupán belföldi érvényű biró pénz, a mely az érczkészletre nézve ugyanannyit jelent, mintha állami papírpénz volna, a mi a külföldi forgalomban tudvalevőleg szintén nem számít pénznek. Ennélfogva a készfizetések fel nem vétele esetében az ezüstkuráns, mint a jegybank exodromikus tevékenységének megnehezítője, kiküszöbölendő.

Az ezüstkuráns-készletet igen czélszerű intézkedéssel lehetne csökkenteni. Pénzforgalmunkban ugyanis igen élénken érezhető hiányt pótolna az ötvenfilléresek veretése. E váltópénz kiverésére igen jól lehetne az ezüstkuráns egy részét felhasználni.

Ugyancsak felemlitem itt, bár nem tartozik szorosan véve a tárgyhoz, hogy az ötfilléresek hiánya egyenesen képtelenség, a mi ellen már sokszor irtak fel az érdekelt körök az osztrák és a magyar kormányhoz, de mindeddig sikertelenül.

Hogy mily eshetőségnek lettünk volna kitéve, ha az utóbbi általános pénzdrágaságok idejében készfizető jegybankunk lett volna, azt a következő példa igazolja. Oly időben, a midőn a nagy londoni pénzszükség volt, az angol fontváltó árfolyama minálunk 242·15 koronán állott (márczius 30.). Az aranyarbitrage a következő számvetést készíthette volna. A font paritása 240·17. Tehát kerek összegben minden 1201 darab huszkoronásban levő aranyért Londonban ezer fontot irnak javamra. A huszkoronásoknak Londonba küldése 6 napi kamatveszteséget okoz. E szerint a Londonban javamra irandó 1000 font Budapesten így szerzhető be :

1201 darab arany huszkoronás	24.020 korona
4 ¹ / ₂ % kamat 6 napra	18 »
postabér	50 »
Összesen	<u>24.088 korona.</u>
Ellenben Budapesten minden 1000 fontért	<u>24.215 koronát</u>
kapok, tehát minden ezer fonton	127 korona

a nyereségem. Ebből még levonandó volna az esetleges manco és az a különbözet, a mely az aranyparitás és az angol bank vásárlási árfolyama között mutatkozik.

Ez a nyereség, a mely minden kockázat nélkül való és könnyen elérhető, eléggé csábító lett volna ahhoz, hogy igen sokan vállalkozzanak rá és az arany szépen megindult volna Londonba feltartóztatlanul. Igaz, hogy ez a folyamat helyreállította volna lassanként a paritást. De az aranykivitel ellen nem használt volna semmiféle kamatlábemelés, az arany utját nem lehetett volna Londontól eltéríteni, hacsak az osztrák-magyar bank nem emelte volna kamatlábját magasabbra, mint az angol banké volt. Mert a midőn a kamatláb Londonban 5⁰/₁₀₀, Berlinben pedig 6⁰/₁₀₀, akkor a mi 6⁰/₁₀₀-os kamatlábunk nem bír elég vonzerővel az európai feles tőkével rendelkező pénzvilágra, hogy a pénzét rövid lejáratu kölcsönökben mihozzánk küldje, hanem sokkal szivesebben keresi fel Berlint és Londont, mint bennünket, mert azokhoz több a bizalma. Hogy bennünket felkeressen, ahhoz szükséges lett volna, hogy nálunk a kamatláb magasabb legyen, mint azokban az országokban, a melyekből a kamatlábemelés által pénzt akarunk magunkoz vonni. Ha tehát például az 1906. év végével készfizető jegybankunk lett volna, annak a kamatlába okvetlenül magasabb lett volna 7⁰/₁₀₀-nál, a német birodalmi bank akkori hivatalos kamatlábánál. Hogy ez mily csapás lenne a mi gyenge gazdasági életünkre, azt felesleges kifejtenem. Ennélfogva nem szabad a készfizetések felvételét panaceának hirdetni, a mely minden jónak a kezdetét jelentené, mert a mi gazdasági életünk a fejlődéséhez nem aranya, hanem olcsó kamatlábra van szüksége.

Erre nézve Knapp a következőket mondja: »Ez — t. i. a

készfizetések felvétele — valószínűleg meg fog történni, azonban csupán a nyugati minták szolgái utánzásából kifolyólag. Szükségesnek egyáltalán nem mondható. Ha az én nézetemet kérdeznék, azt tanácsolnám: a belső forgalomban tartsák meg a notális pénzt, mivel a nyugaton is tulajdonképen mindenütt ez az állapot uralkodik és mindenütt be is volna vezethető. Mire jó az, hogy a közepes nagyságu fizetések valutárius készpénzben történjenek, ha a kisebb és az egészen nagy fizetések-nél a notális pénz továbbra is megmarad.«

»Felhozhatnák azt az ellenvetést, hogy hiszen akkor eltérünk az 1902. évi nagy reform céljától. Minek szereztünk be annyi aranyat, minek verettünk ki annyi arany pénzt? Nos ez az eltávolodás már bekövetkezett akkor, a midőn a kivert husz-és tizkoronásokat gondosan bezárták és helyettük más notális pénznemeket (bankjegyet és ezüstkuránst) hoztak forgalomba, mivel már akkor homályosan derengett annak a felismerése, hogy messzebbre mentek, semmint szükséges lett volna.«

Müller Vilmos.

Aradvármegye közgazdasági leírása. II.

A gazdasággal foglalkozó *lakosság anyagi helyzete* a vármegye területén az utóbbi évtizedekben határozottan rosszabbodott. Míg ezelőtt félszázaddal az ingatlan nagyobb részben tehermentes volt, addig ma a hitellekkönyvek adatai azt bizonyítják, hogy évről-évre szaporodnak a földbirtokra nehezedő terhek. Az utóbbi évek átlagában évi 12,400.000 koronára megy az az összeg, melyet a vármegyében az ingatlanra a teherörölések leszámításával új teherként bekebeleztek és ennek kétharmada a földbirtokra szól. Innét származik a gazdálkodók megélhetésének legfőbb nehézsége, mert a vásárolt ingatlanok jelentékeny részét bankkölsön segélyével szerzik meg az illetők s a birtok terhe az itt sűrűn ismétlődő rossz termések hatása alatt nem apad, de növekedik. A föld ára különben a sík részeken igen magas; különösen a magyar és a német lakosság veri fel annyira az ingatlan árát, hogy az alig hozhatja meg a jelenlegi termelési és értékesítési viszonyok között a megfelelő jövedelmet.

A mezei gazdálkodás jellegét a vármegye nyugati részén a *gabonatermelés* adja meg. A föld művelése azonban, dacára a két évtized óta észlelhető határozott javulásnak, még sok kívánni valót hagy fenn; részben még mindig a régi mód szerint történik. A gazdálkodás nem eléggé intenzív és oly állapotokat teremt, melyek normális viszonyok között tűrhetők ugyan, de melyeket egy-egy rossz termés alapjukban képes megrendíteni. Ezt a köznépnél főleg a nagyobb értelmiség, a tőke és a munkaerő elégtelenségének kell betudni. A mélyművelés nagyobb elterjedése, a trágya okszerűbb kezelése, a soros-vetés nagyobb felkarolása, mint a termelés főbb eszközei, a nép körében még nagyon hiányoznak. Nagy hátrány az is, hogy a jobb földművelőeszközök és gépek még mindig nincsenek eléggé elterjedve, dacára annak, hogy az aradvármegyei gazdasági egyesület évenként oszt ki a kiscgazdák között gazdasági eszközöket. Ez természetesen csak a kiscgazdaságokra vonatkozik, mert az uradalmakban és nagyobb birtokokon rendszeres és okszerű gazdálkodást üznek. Kiemelkednek ebben a részben József kir. herceg kisjenői és bánkúti uradalmi, a Sulkovszky herceg-féle pankotai uradalom, a Zselénszky Róbert gróf ötvenesi, a Károlyi Gyula gróf mácsai, a Wenckheim Frigyes gróf székudvari és borossebesi nagybirtoka, továbbá a Vásárhelyi, Purgli, Kinczig és más családok gazdaságai.

A síkvidéken főtermény a buza ; a rozstermelés nem jelentékeny ; a zabot főleg a helybeli szükségletre állítják elő. A tengeri azonban fontos szerepet játszik a nyugati részeken. Termelnek még dohányt, cukorrépát, kevés repczét, míg a hüvelyeseknek alárendeltebb hely jut. A mezőgazdasági miveltetés alá vett területek átlagos kataszteri jövedelme a vármegyében 7 korona 88 fillért tesz. A főbb termények termelési viszonyait a következő adatok tüntetik elő : Termelt métermázsa

	1905-ben	1906-ban	Kat. holdon
buza	1,381.299	2,299.297	218.700
rozs	90.633	124.711	11.828
árpa	113.537	209.856	18.674
zab	189.443	280.568	29 058
tengeri	457.430	1,609.921	135.692
burgonya	121.586	228.100	4.207
kenderfonál	10.865	15.872	2.598
kendermag	6.234	4.482	2.598
dohány	13.882	22.538	3 363
cukorrépa	331.500	665.000	1 839
czirokszár	2.023	6.603	281
repeze	2.860	3.432	847

A buza mellett tehát, mint látható, a termelésben a főhelyet a tengeri foglalja el s a míg a klimatikus viszonyoknak a növényzetre gyakorolt befolyása a buzánál kevésbé észlelhető, a tengeri termelés terén igen nagy hullámzások észlelhetők : egy száraz esztendő képes negyedrésznnyire lecsökkenteni a termést, a mi aztán valóságos csapás-számba megy és egész vidékeknek elveszett esztendőt jelent.

A gazdaságok felszerelése, mint már említettük, hézagos ; a gazdaságok állatállománya se mondható gazdagnak. Az utolsó hivatalos összeírásnál felvettek

egyes lófogatot	1.633-at
kettős »	14.525-öt
hármás »	2.216-ot
négyes »	267-et
kettős ökörfogatot	7.431-et
négyes »	1.606-ot
hatos »	123-at
bivalyfogatot	80-at
öszvér, szamárfogatot	51-et
tehénfogatot	1.146-ot.

E szerint Aradvármegyében kevés gazdának van négyes fogata és az ökörfogatok is csak a nagyobb birtokokon és az uradalmakban találhatók fel nagyobb számban.

A mezei gazdálkodásról szólva, itt emlékezünk meg a gazdasági munkásviszonyokról. Ezek nem olyan rosszak, mint a nagy Alföld számos részén, de az előbbi időkhöz képest rosszabbodtak. Van ugyan elég munkaerő, de a korábbi évek munkabérei most már jelentékeny emelkedést mutatnak s hozzá a munkateljesítmény nem mindig kielégítő. Az átlagos napszámbéreket a következőkben foglaljuk össze fillérekben:

	férfi	női	gyermek
tavaszzal ellátással	72	54	42
» ellátás nélkül	95	72	55
nyáron ellátással	130	85	61
» ellátás nélkül	164	110	78
ősszel ellátással	86	62	42
» ellátás nélkül	119	90	61
télen ellátással	51	41	30
» ellátás nélkül	78	63	45
évi átlag ellátással	85	61	44
» » ellátás nélkül	114	84	60

A szőlőművelés Aradvármegyében igen jelentékeny. Az aradi hegyalja szőlőit még a török uralom alatt telepítették s azok művelése jelentékeny jövedelmi forrását képezte a lakosság egy nagy részének. A hegyi szőlőkön kívül, melyek termése messze földön híres volt a ménesi vörös és a magyarádi fehér bor alakjában, síkföldi szőlők is voltak művelés alatt a múlt században. A nyolczvanas évek elején 8.198 kat. hold hegyi és 3.186 kat. hold síkföldi, összesen 11.365 kat. holdnyi szőlőterülete volt Aradvármegyének. Ezen a területen 1879-ben 211.200 hektoliter bort szüreteltek; elképzelhető tehát az a nagy csapás, melyet az 1884-ben kezdődött és 1893-ig pusztított phylloxeravész ebben a vármegyében okozott, sok existenciát téve tönkre, nagy vagyoneértéket megsemmisítve. Az 1883-ban behozott phylloxera által okozott bajt eleinte kicsinyelték az érdekeltek, majd éveken át teljes tájékozatlanságban sokfelé ágazó, kapkodásnak mondható kísérletezés folyt a szőlők megmentése körül, mialatt a veszély folyton terjedt és 1893-ig elpusztult az egész hegyalja. Még 1884-ben 199.295 hektoliter must termett, 1891-ben már csak 30.656 hektoliter nyertek, 1894-ben, mikor az utolsó szüret volt, 16.141 hektoliter volt az eredmény, azontul alig termett valami elenyésző csekélyesség. Mikor elhatalmasodott a veszedelem, már nem lehetett szó a szőlők megmentéséről: újra kellett azokat teremteni. És az állam és a társadalom felocsudott erélye újjá is teremtette a ménes-magyarádi borvidéket; ellentálló amerikai alanyokra eszközölt oltások segítségével telepítette be a hegyoldalakat ismét a régi nemes szőlőfajokkal. Nagy szőlőoltványtelep létesült a Paulis melletti Barackán előbb állami, később részvénytársasági, majd újból állami kezelés alatt, kiegészítve az Arad alatti Csálardő tisztásain több száz holdnyi területtel. Ez a telep látta el a termelőket a szükséges vessző- és oltvány-anyaggal, a törvény-

hozás pedig megadta a módját annak, hogy a szőlőterületek birtokosai a nagy áldozatba kerülő munka anyagi eszközeit hosszabb törlesztésű beruházási kölcsönök révén megszerezhesék. Így aztán ismét borág koszoruzta az aradmegyei szép hajlású hegyoldalakat és a síkon is mind több és több szőlőtelepítés jött létre úgy, hogy ma már csaknem nyolczezer kat. holdnyi szőlőterülete van újból a vármegyének. Az ültetések még mindig folynak s remélni lehet, hogy az azelőtti terület egészen vissza fog állíttatni, sőt a síkföldi telepítések serény munkáját tekintve, néhány év múlva több szőlőterület lesz Aradvármegyében, mint a phylloxera előtti időben volt.

Az aradvármegyei szőlők termési eredményeit a következő adatok világítják meg.

Termett az utolsó öt év alatt:

	hektoliter must	ebből készült hektoliter bor
1902-ben	85.112	76.601
1903-ban	100.352	90.294
1904-ben	100.047	96.852
1905-ben	91.552	82.140
1906-ban	80.489	77.175

Látható ebből, hogy sokkal kevesebb terem, mint a phylloxera előtt, de ennek oka a terület kisebb voltán kívül abban is keresendő, hogy az új ültetés más rendszerű, mint a régi volt: ritkábbak a sorok, egy holdon kevesebb a tőke, meg abban is, hogy igen sok helyen korán érő csemegefajokat ültettek és a szőlőt gyümölcs alakjában értékesítik nagy mennyiségekben. A szőlők termésének értéke 2,100 és 2,400 ezer korona közt váltakozik. Az érték is kisebb a réginél, mert a bornélküli esztendők megváltoztatták a fogyasztók izlését; a nehéz vörös és aszaborokat nem keresik s így a drágább borfajok nem is készülnek, mert nem hozhatók sikerrel forgalomba. A síkföldi szőlők termése nagyobb részben must alakjában kél el, a hegyi borokat is legkésőbb egyszeri lehuzás után elviszik; régebb évjáratú, sőt phylloxera előtti időből való bor még most is nagyon sok van itt a pinczékben, míg a közönségesebb fehér- és siller-borokat rendszeren gyorsan kapkodják el.

A *gyümölcstermelés* eléggé virágzik. A sík vidéken csak az utóbbi évtizedekben vett ugyan nagyobb lendületet, de a Maros völgyében és az aradi hegyalján régi, folyton fejlődő gyümölcsészettel találkozunk. A csontos magú gyümölcsöket úgy, mint az almát és a körtét egyaránt termelik. Fajtiszta, keresett almát Kisjenőn, Simádon, Buttyinban, Vaszolyán, Jószáshegyen, Algyesten termelnek; híres különlegessége Aradvármegyének a sikulai alma. Paulis környékén a cseresnye és a meggy válik ki; a paulisi ugynevezett szív-cseresnye szintén különlegesség. A Körös és Maros völgyeiben igen nagy területű szilvások vannak, melyek némely esztendőben páratlanul bő termést adnak, úgy, hogy még a sertéseket is azzal táplálják ilyenkor. A szilvát

legnagyobb részben pálinkának főzik ki a termés színhelyén, csekélyebb része jön szilvaiz alakjában a kereskedelembe. A gyümölcsfák száma a hivatalos statisztikai felvétel szerint következő volt:

alma	172.493
körte	65.035
cseresnye	39.459
meggy	105.387
őszibarack	41.984
kajszin barack	15.226
szilva	802.115
dió	70.565
gesztenye	4.689
eper	90.449

Kertészetet, vetemény- és konyhakertészeti termények termelését kevesebbet találunk. Az Arad környékén levő német lakosság kevés zöldséget, valamivel még kevesebb káposztát termel; zöldségtermeléssel 1.110, káposztaterméssel 727 holdon foglalkoznak. Dinnyével 689 hold van beültetve; görögdinnyét leginkább a pécskai, glogováci és csicséri parasztság termel s visz az aradi piacra.

Az állattenyésztés számottevő foglalkozását képezi a népnek, ámbár még mindig nem foglal el olyan helyet az őstermelésben, a minővel birnia kellene. A gazdák állatállománya még most is alig haladja meg a nélkülözhetlen szükséges számot s különösen az utóbbi évek járványai nagy visszaesést hoztak a vármegye állattenyésztésébe. A vármegyében található állatok száma ime ez:

szarvasmarha	112.728
ló	54.721
szamár, öszvér	166
kecske	15.406
sertés	211.365
juh	84.166
baromfi	642.878.

A szarvasmarha-tenyésztésben csak a nagyobb uradalmakban mutatkozik emelkedés. A legeltetési viszonyok egyoldalúsága, a rossz teleltetés, valamint a kellő gondozás hiánya miatt a nép körében a helyzet nem kedvező. A vidék viszonyainak megfelelően tulnyomó részben az edzett és kevésigényű magyar-erdélyi fajta van elterjedve 78.532 darabbal; utána jön a piros-tarka 18.084 darabbal és a riska 8.207 darabbal; az állomány többi része egyéb színes fajok közt oszlik meg. A tiszta faj tenyésztésére és az állomány javítására több uradalomban fajtenyészeteket tartanak fenn. A *lóállomány* a hegyi vidékek

kivételével a javulás észrevehető jeleit mutatja. Az állami ménék igénybevétele és a jobb tartás következtében sok kifogástalan állatot találhatni; a szegény oláh népnél természetesen szinte kizártnak tekinthető a javulás. A *sertésenyésztést* az egész vármegyében üzik, óriási küzdelmet folytatva a sertésvészszel, mely állandóan befészkelte magát. A kisjenői kir. hercegi uradalomban, Eleken, Uj-Szentannán nagy arányban folyik a hizlalás. Elekről 25–30 ezer darab sertést is szállítanak évenként a kőbányai piacra. A *juhtenyésztés* pangásban van, egyrészt, mert a legelőket mindenütt felszántották, másrészt, mert a gyapju értékesítése nem felel meg a hozzá kötött várakozásoknak. A sik részeken kizárólag a nagybirtokon van juhtenyésztés; a hegyeken inkább a husszükséglet céljára legeltetik a magas oldalakon a juhokat. A tenyésztésben a középfinom fésüs-gyapjas hazai faj, a hegyek közt a raczka a tulnyomó.

A haszonállatok állománya a gazdaságok között százalék-szerűen ekképen oszlik meg:

%	Szárnyasok	Ló	Sertés	Juh
A törzsgazdaságban	0.78	0.32	1.34	0.43
A kisgazdaságban	2.71	1.73	4.00	1.61
A középgazdaságban	25.71	9.68	50.94	4.77
A nagygazdaságban	162.42	24.42	429.49	331.98

Álljanak még itt a *vármegye nagyobb állatvásáraitak* 1906. évi forgalmi adatai. Eladatott:

	Szárnyasok	Ló	Sertés	Juh
Alcsilben	3.654	356	1.168	446
Borósjenőn	1.994	428	1.000	169
Csermőn	1.498	556	889	667
Kisjenőn	2.000	1.124	878	351
Nagyhalmágyon	3.913	216	820	8.698
Pankotán	897	231	1.358	5.894
Világoson	2.374	359	1.278	1.670

A *baromfitenyésztés* a sik részeken egy évtized óta nagy lendületet öltött. Most már mindenfelé nagy előszeretettel és bizonyos rendszerességgel karolja fel a nép a tenyésztésnek ezt a nemét s számot tevőleg fokozza vele a jövedelmeit. Nagyobb kereskedelmi czégek vándor-gyűjtői szedik össze a szárnyasokat a vármegyebeli községekben és jelentékeny mennyiségben szállítják a világpiacokra. Az arad-csanádi vasut állomásainak évi baromfi-forgalma 138 tonnát tesz, de legalább még egyszer annyit szállítanak be az aradi piacra szekéren. Hasonlóképp emelkedés mutatkozik a *méhészet* terén, bár a méhészeknek sok nehézséggel kell megküzdeniök, mert ha a tavasz kedvező is, a nyár rendszerint száraz és virágban szegény a tájék. Összesen

216 községben találtak a vármegye területén a számlálók 4.913 mozgó szerkezetű kaptárt és 3.560 közönséges szerkezetű köpűt. Az utolsó év méhészetének számszerű eredménye 269 mmázsa méz és 18.3 mmázsa viasz volt; a méhtermények értéke 26.258 koronát tett. Foglalkozik a vármegye népe a *selyemhernyó* tenyésztésével is, a mit megkönnyít számára az a körülmény, hogy az egyes községek eléggé szorgoskodtak az eperfák ültetése körül. A vármegye 108 községében 2.857 család foglalkozott az 1906. évben selyemgubótermeléssel; a beváltó hivataloknál 55.541 kilogramm gubót adtak át, a miért 94.750 koronát kaptak. A beváltási eredmény 1888-ban 13.900, 1895-ben 34.150 korona volt; látható ebből, hogy mily örvendetes mértékben fokozódik a nép hajlama a selyemtenyésztés iránt. — A *halászat* nem virágzik, mert a Marosban és a Körösökben szerfelett sokféle hal van ugyan, de oly kis mennyiségben, hogy a halfogás a helyi szükségletet se képes fedezni. — A *tejtermelés* különösen a falusi tejszövetkezetek létesülése óta, nagyobb lendületet mutat, bár még mindig nem érte el azt a magaslatot, melyre egészséges viszonyok között fejleszthető. A vármegye területén tiz falusi tejszövetkezet működik 1.135 taggal. Ezek az 1906. évben 13,286.000 liter tejet és 363.000 kilo vaját szállítottak és 151.000 korona bevételt értek el. Rendszeres tejjgazdaság folyik a nagyobb uradalmakban, melyek a székváros tejszükségletének ellátásáról gondoskodnak, részben közvetlenül, részben az aradi tejsarnokvállalat révén. Jelentékeny tejjgazdasága van a kisjenői uradalomnak, mely a mult esztendőben sajtgyárat létesített a bánkúti birtokrészen, s már a kezdet nehézségei közepette is biztató eredményeket ért el. Kurticson, Lókösházán, Ötvenesen és Sofronyán vannak még számottevő nagyobb tehenészetek gondos kezelés alatt, tisztességes jövedelmezést biztosító alapon berendezve.

Mint fennebb már jeleztük, a vármegye keleti része, annak hegyvidéke *erdővel* van borítva, de a síkföldön is vannak erdőterületek. Régebben e vármegye erdei sokkal gazdagabbak voltak még az őserdők irtása után is, de az új erdőtörvény életbe léptéig valóságos rablógazdálkodást üztek az erdőkkel és az állapotok e téren olyan rendezetlenek voltak, hogy sok ezer hold erdőt pusztítottak ki. Jobbak az állapotok az utolsó negyedszázad alatt, s ma már az erdők védelme és rendszeres kezelése az illető hatóságok állandó és szakszerű gondoskodásának tárgyát képezi. Ennek tulajdonítható, hogy a legujabban rohamossá lett fatermelés daczára a vármegye erdészeti viszonyai türehetőeknek mondhatók. A vármegye erdőterülete a legujabb felvételek szerint 319.575 kat. hold és a husz év előtti állapothoz képest apadást mutat, mert 1885-ben 333.723 kat. holdat mutattak ki, ekképen időközben tizennégyezer holddal kevesbedett az erdőállomány. Ezen erdők tulnyomó része a radnai, borossebesi, ternovai és nagyhalmágyi járásokra esik. Az egész állományból 166.021 hold magashegyeken, 66.408 hold középnagyságú hegyeken, a többi pedig síkföldön terül el. Talajminőség szerint véderdő 37.906 hold, feltétlen erdőtalajon álló 50.582 hold. A főbb fanemek szerinti megoszlás azt mutatja, hogy 174.424 hold tölgyerdő,

127.578 hold pedig bükkös; fenyőerdő alig van már a vármegye területén. Az erdőbirtokokból tizezer holdnál nagyobb összesen öt van; a legnagyobb erdőbirtokosok a kincstáron kívül a Wenckheim Frigyes-féle, a Sulkovszky hercegi és a Nádasdy grófi uradalmak; a községek birtokában 24.338 hold erdő van.

A fatermelést és erdőhasználatot illetőleg a vármegyei erdőségek hozamának tulnyomó része főképen az Alföld tűzifa-szükségletének a kielégítésére szolgál. Mióta az arad-csanádi vasutakat a Körös völgyében az egész vármegyén keresztül vezették, nagy lendületet vett az erdőkiaknázás és a fatermelés; a Maros völgyére lenyúló erdőségek anyagát is szorgalmasan dolgozzák fel és szállítják tutajokon Aradra, Szegedre és más síkvidéki városokba. A fatermelés mennyisége átlagban 536.540 köbméterre tehető, ez a mennyiség azonban évről-évre emelkedik. A fatermelés terén az utóbbi pár év alatt nagy átalakulás ment végbe. Rendkívüli mértékben emelkedtek a tőárak, mert erdők iránt nagy a kereslet; hallatlan összegeket fizetnek az erdők anyagáért. Ezzel az áremelkedéssel párhuzamosan emelkedtek a termelés költségei is, különösen a munkáshiány miatt, melyet a kivándorlás idéz elő. Ma a faanyagok ára olyan nagy, a minőt eddig el se lehetett képzelni s a termelés még se jövedelmező.

A *bányászat* Aradvármegyében jelentéktelen. Északkeleti részében a hegyek vasércztartalommal birnak és azok kifejtése régi idők óta folyamatban van. A Wenckheim Frigyes gróf borossebesi uradalmához tartoznak a vármegye legszámottevőbb vasbányái, a déznai, ravnai, monyászaí és a kroknai határookban: összesen 17 bányamérték, 699.212 □-méter térfogattal. Ezekből a bányákból évenként 150.000 mmázsa vasérczet fejtenek ki, a mit aztán Borossebesen dolgoznak fel. Másik vasbánya a megyében a déznai, a Török család birtokában 225.586 □-méternyi területtel. Itt a termelés jóval kisebb, csak 8—10 ezer mmázsára rug; mult évben egészen szünetelt. A borossebesi és a déznai vasat az Alföldön előnyösen ismerik. Bányakutatások legujabban serényen folynak a vármegye keleti részében, de ez ideig számottevő eredményre nem vezettek; különösen a réz után való kutatás erős, mert Aranyág és Duúd községek határában régebben találtak rezet, de kedvezőtlen viszonyok hatása alatt már évtizedekkel ezelőtt beszüntették a feltárások folytatását. Ujabban barnaszén után is fúrnak a bihari hegység aradvármegyei részeiben a nélkül azonban, hogy eddig siker koronázná a fáradságot. — Annál számottevőbb Aradvármegyében a kőbányászat. Legnagyobb mérvű ez az üzem Halmágy-Csúcsön, hol 1905-ben állami kőbányát nyitottak s annak termékeit az arad-csanádi vasut segélyével szállítják el útépítkezési anyagként. Nagyarányú kőbányamívelése van magának ezen vasuttársulatnak Borossebesen; jó gránitkövet fejtenek ki a nagyhalmágyi járásban Vosdocson, de ez ideig nem sikerült megtalálni az érdekeltséget, mely a bányáig iparvasutat építsen, e nélkül pedig az elszállítás nehézségei megakadályozzák az üzemek kiterjesztését. Talácson és Pleskuczán fejtenek követ a halmágyi járásban a már említetteken kívül, mig a Marosra nyúló hegyláncz oldalai-

ból Milován, Radnán és Baraczkánál történik nagyobb mennyiségben a kövek kifejtése. A termelés túlnyomó részben az útburkoláshoz használt úgynevezett törtkőre szorítkozik. Legnevezetesebb kőbányászatát a vármegyének a monyászhai márványfejtés képezi. Gyönyörű anyagot lelnek itt és a monyászhai, többféle színben és nagy tömbökben talált márvány feldolgozása egy évről-évre nagyobbodó iparlelepet foglalkoztat. Leginkább épületkő alakjában kerül ez a márvány piacra, de asztallapokban Oroszországba is szállítanak belőle. Mészkövet Ágris és Trojás aradmegyei községekben, Borossebes és Soborsin közelében fejtenek és égetnek ki; azonkívül Berzova marosmenti községben van mészégető, melyben a folyó tulsó felén levő lalacsinczi mészbányák anyagát égetik ki. A mésztermelés a vármegyében átlag 180—190 ezer mmázsára tehető. Égetett cserépedények készítéséhez alkalmas fehér agyagot Duúd község határában találnak és aknáznak is, míg Zimándköz és Zimándujfalú határában nagyobb terjedelmű kavicsbányák vannak, az arad-csanádi vasut birtokát képezve és ennek pályatesté jókarban tartására felhasználva.

Az *ipar* a vármegyében még mindig alárendelt jelentőséggel bír, a mi a fentebb már elmondottakban leli magyarázatát. Jóllehet újabb időben a vármegye keleti bércei közé is behatolt az ipari tevékenység és a természetadta kincseknek feldolgozása körül az előbbinél nagyobb elevenség tapasztalható, Aradmegye mégsem tartozik s előre láthatólag a sok jó igyekezet dacára még sokáig nem fog tartozni az ország iparüző részei közé. Nagyipara kevés termelési ágra szorítkozik: az erdők anyagának kitermelése, a mezőgazdasági főterményeknek örleményekké való feldolgozása adja meg ennek az iparnak a jellegét. A kézműipar nagyobbára kezdetleges állapotban van ma is; pár nagyobb mezővárosban tekintélyesebb számban laknak kisiparosok, a kiknek azonban erős küzdelmet kell folytatniok a megváltozott viszonyokkal. A vásárok forgalma nagyon megcsökkent s a nép szükségleteinek kielégítésére dolgozó iparosok erős harcot folytatnak a megélhetésért. A vármegye iparosálladéka 1906 végén következőleg oszlott meg az önálló iparosokat és ipari vállalatokat véve számba:

vas- és fémpipar	827
gépgyártás	301
kő-, föld- és agyagipar	146
faipar	432
bőripipar	69
fonó-szövőipar	124
ruházati ipar	1.416
élelmezési ipar	1.022
építőipar	575
szállodás, vendéglősipar	505
egyéb iparok	56
összesen	5.470

A vas- és fémiparban a már tárgyalt két vasgyári telep: a borossebesi és a déznai a legjelentékenyebb ipari üzemek; ezeken kívül csakis kézműiparosok vannak e csoportban; legtöbbször a kovács, a kiknek 546-ra rug a számuk. Ezek 205 inással és 188 segéddel dolgoznak. A gépgyártási csoportot, melyhez a közlekedési eszközök készítői is számítvák, kivétel nélkül kézműiparosok képviselik, míg az agyagipari csoportban legnagyobb telep az arad-csanádi vasutttársaság gurahonczai cementgyára, mely fokozatos emelkedésben van és átlag 300 munkással cementárúkat, keramit- és chamott-téglát, cementből készült fedélcserépet állít elő és készítményei (köztük 4.000 tonna cement és egy millió darab cement-fedélcserép) nagyon keresettek. A cementárúk készítésével egy-egy nagy ipartelep foglalkozik még Eleken, Erdőhegyen, Pankotán és Új-Szent-Annán. Téglá- és cserépedető 51 van a vármegyében; ezek csaknem kivétel nélkül tábori kemenczékkel dolgoznak; egy gőzüzemű téglagyár a vármegye legnagyobb e nemű gyára évi egy millió darab termeléssel. Mikalakán egy másik, kisebb pedig Kavnán dolgozik. A fazekasok közönséges cserépedények előállításában és a helyi piacokra juttatásában merítik ki az erejüket. A faiparban több erdőkiaknázó vállalatot, jelesül a borosjenői, kishjenői, tótváradi, soborsini stb. vállalatokon kívül hét gőzfűrész képezi a nevezetesebb ipari termelés góczpontjait. Ilyen fűrésztelepek Acsuczán, Ágyán, Doncsényben, Nádason, Pécskán, Soborsinban és Világoson vannak üzemben; legnagyobb részük fenyőárut, egy részük a közeli erdők bükkfa-anyagát dolgozza fel. A pécskai 25.000, a soborsini 3.000, a többi 2.000—2.500 köbméter faanyagot állít elő. Valemáron, Gurahoncz mellett nagy üzemben dolgozó hordógyár áll fenn, mely különösen franciaországi megrendeléseket teljesít nagyobb értékben. Ebben a csoportban igen nevezetes ipartelepe a vármegyének a Weitzer-féle aradi waggongyári részvénytársaság tulajdonát képező borosjenői hajlított fabútorgyár, a mely gőzölt bükkfából könnyű bútorokat készít és szállít nemcsak hazai piacokra, de Keletre is. A kádármesterség ezelőtt két évtizeddel csaknem egészen elpusztult; most a hegyaljai községekben újból fellendül, bár egykori virágzásának fokára aligha emelkedik többé. A bőripar egykor igen számottevő volt; Új-Szent-Annán különösen nagyon sok timár dolgozott és az aradmegyei készítményű bőrök messze földön hiresek voltak; most csak romjai vannak ezen régi erős iparágnak. Elenyésző a textil-ipar, abban mindössze apró takácsok készítenek közönséges vászonneműeket. A ruházati ipar adja a zömét az iparosságnak, mint mindenütt, a hol a földművelő népesség közé iktatja be magát az ipar. A szabók és a csizmadiák képezik az ez iparágban foglalkozók többségét; ezek inkább a sík vidékek községeiben laknak, mert a hegyi népnek a bocskorán meg a halinaszürén kívül ruházkodási igényei nincsenek.

Az élelmezési iparral foglalkozók aránylag nagy számából legnagyobb hányadot a molnárok foglaltak le maguk számára. A hegyi patakokon, a Körösön és a Maros felső mentén igen sok a kezdetleges vízi malom, de ezeket erősen kezdik háttérbe

szorítani a lokomobillal, legújabbán benzinmotorral hajtott kisebb malmok. Innen van, hogy tavaly már 75 gőzmalom és motor-malom volt a vármegye területén. Az előbbieket hajtó erejét nyáron cséplőgépek üzemben tartásához használják fel. Nagyobb, stabil-géppel bíró gőzmalom 23 van a vármegyében, de ezek is csaknem kivétel nélkül vámörléssel foglalkoznak; kereskedelmi malom nincs a megye területén. Az élelmezési ipar körében említendő három mezőgazdasági szeszfőzde és három cognac-gyár, mind a három Világoson, a hol francia módszer szerint állítják elő a borpárlatot. Az ipar egyéb ágairól alig van mondani, vagy felemlíteni való.

Az ipart érintő, annak előmozdítását célzó vagy az iparral kapcsolatos intézmények tekintetében is elég szegény a vármegye. Ipartestület öt helyen áll fenn: Eleken 155 taggal és 3.526 K vagyonnal, Pankotán 244 taggal és 9.878 K vagyonnal, Pécskán 240 taggal és 7.330 K vagyonnal, Kis-Szent-Annán 296 taggal és 3.971 K vagyonnal, Világoson 103 taggal és 536 K vagyonnal. Az ipartestületekbe kebeleztetett iparosok száma így 1.038, s az ipartestületek vagyona 25.211 korona. Látható ebből, hogy az ipartörvény revisiója kapcsán előtérbe toluuló ama kívánság, hogy az ipartestületek alakítása minden iparosra kötelező legyen s az iparosság érdekeinek védelmezése és előmozdítása járási ipartestületekbe tömörítették, nagyon is jogosult. Ma a versenyképesség eszközei nélkül, magára hagyottan megy veszendőbe a vármegye iparossága; ezen okvetlenül segíteni kell. A munkásbetegség-elyezés ügyét a vármegye nyugati felére nézve az aradi, keleti felére nézve a borossebesi kerületi munkáspénztár látja el. Ezen a téren is sok volt eddig a fogyatékoság, de az új munkásbiztosításügyi törvény egészen át fogja alakítani az állapotokat, s a reformnak — hisszük — sociális szempontból is nagy horderejű előnyös kihatása lesz rövid időn belül. Az iparosinasok oktatásáról tíz helyen gondoskodnak többé-kevésbé kielégítően, de kivétel nélkül nagyon is szűkös eszközökkel dolgozó ugynevezett tanoncziskolák. Ezekben 685 inast tanítanak a legszükségesebb ismeretekre 7.105 korona költséggel. Három év óta minden év nyári iskola-szünetében tanfolyamot rendez a kormány oly célból, hogy a községek elemi iskolai tanítóit az ipari rajz tanítására képesítse; ennek az intézkedésnek már eddig is látható az üdvös eredménye. Általában ipari téren a vármegyében a haladás csak apró lépésekben történik. Az iparosság szegény, nagy részben kellő előtanulmányok s a mi még rosszabb, szakismeretek nélküli egyénekből áll. Csak az újabb nemzedék versenyképessé tétele emelheti fel Aradvármegyét ipari tekintetben, ez pedig nehéz és hosszú munka lesz.

A *házi ipart* a vármegyében régi idő óta üzik, de az nem tud kiemelkedni alantasabb színvonaláról. Csaknem egészen családi jellege van ennek s épen azért nem is lendít eleget a nép szegénységén, mert a mezőgazdaság teendőitől mentes időben egységes, összpontosító tevékenység nem igyekszik értékesíteni a télen át parlagon heverő és értéktelenül maradó munkaerőt. A hivatalos felvételek megállapítják, hogy a vármegyében 117 községben 15.672 család foglalkozik vászonszövésessel. A maguk-

termelte kendert maguk készítik ki fonállá és szövik meg kezdetleges szövőszékeken durva vászonná, a melyet aztán a családtagok ruházatának készítéséhez használnak fel. A közönséges, fehérítetlen vászomból csak igen kevés jut a székváros és a nagyobb községek vásárjára. Nádason és Kerülőstön ágyterítőket és színes szőnyeget készítenek, de ezek végtelenül kezdetlegesek, se anyaguk, se színösszetételük, se kidolgozásuk nem felel meg a legkisebb igényeknek se. A szövő-fonóipar körében intenzívebb háziipari munkásság észlelhető Gyorokon, a mely aradhegyaljai községben a múlt század nyolczvanas éveiben Bukovinából csángó-magyar családokat telepített a kormány. A csángóasszonyok varrottas-féle munkát hoztak magukkal: nyers vásznon, színes mintázatokkal terítőket, asztalfutókat stb. készítenek és a készítményeikkel a városban háznak. Társadalmi uton már évek óta folyik a mozgalom, hogy ennek a kisebb csoportnak a házi iparát emelni lehessen, de mintha az actio ujabban megfeneklett volna. Minták nyújtásával, jó anyag beszerzésével és a mi a fő: eladási módokat biztosításával fel volna emelhető ezen nép házi ipara, a melyre annak hajlama és hivatottsága van. Ezeken kívül az aradvármegyei házi ipar a primitív faiparban, kosár- és vesszőfonásban merül ki. A keleti hegyvidékek népe kaszanyeleket, fateknőket, koci-ernyőfát csinál úgy, a hogy. Nincs támasza, segítője, magára van hagyatva. Kivándorlási enqueteket tartunk, de nem találjuk meg azt a közeget, mely a népet keresethez juttatja a munkája révén, hogy ne kelljen kivándorolnia kereset hiányában. Hasonló viszonyok között a Fekete-erdei nép elárasztja az országot házi ipari készítményeivel, a mi népünk éhen hal, mikor nagyon korán leesik a hó a hegyeire s a pár kecskáját se küldheti legelni a havasra . . .

A vármegye *kereskedése* csakis a helyi szükséglet lebonyolítására szorítkozik, a kiviteli üzlet a megyei székhely: Arad kereskedése révén bonyolítottatik le. A miből következik, hogy Aradmegyében kereskedésről beszélni nagyban és egészben annyi, mint ha a szatócsokról beszélnénk. Nagyon kevés a kivétel ezen általánosan felállítható tétel alól s ez a kivétel részben a termény, részben pedig az állatkereskedésre állapítható meg. Ezt az állítást igazolja a kereskedelmi ágak következő szám szerinti összeállítása. Van Aradmegyében:

állatkereskedő	244
fakereskedő	68
vas- és fémárú keresk.	12
agyag és üveg »	25
faárú »	78
textilárú »	108
élelmiszer és ital »	692
vegyeskereskedő	361
kofa és házaló ügynök	147
egyéb kereskedelmi ágú	241
összesen	1.976

A kereskedők számában figyelemre méltó emelkedés mutatkozik, mert 1895-ben csak 1.210 volt azok létszáma. Az emelkedés legnagyobb részben az élelmiszer- és a vegyeskereskedőkre esik. Az utolsó tizenkét év alatt ugyanis egy új kereskedelmi ág honosodott meg: a baromfi-, tojás- és zöldséggyűjtés és kereskedés, mely jelentékeny kivitelű közvetít és sok erőt foglalkoztat. Az állatkereskedésnek Elek, Aradszentmárton, Pécska képezik a legfontosabb helyeit; különösen a sertésüzlet mutat ezeken a helyeken nagyon élénk forgalmat még ma, a sertésvésznek évek óta tartó dühöngése daczára is. A fakereskedésnek Radna, Konop, Berzova, Tótvárad a központjai a Maros mentén, Ternova, Boros-Jenő pedig a Körös mentén. Vasuton Radnáról 120, Konopról 80, Berzováról 100, Tótváradról 205, Soborsinból 12 ezer métermázsas tűzifa és 12.000 métermázsas épületfa megy el, de még egyszer annyit tutajokon szállítanak le. A Körös völgyének fakereskedése legnagyobb részében Arad felé irányul. Ezenkívül még csak a borkereskedés bír a vármegyében jelentőséggel. Szüret idején az aradi hegyalját nagy rajokban látogatják meg a messze vidékekről való borvásárlók és élénk üzlet fejlődik ki. A frissen szűrt must túlnyomó részét elviszik ilyenkor a prés alól; legtöbbit Magyarország északi vidékeire szállítanak. Jó minőségű termést adó években alig marad valami a termelők pinczéiben. A vármegye kereskedelmi viszonyainak jellemzésére egyébiránt álljanak itt még a következő adatok. Az aradi és csanádi egyesült vasutak aradvármegyei állomásain feladásra kerül tonnákban:

bor és must	8.481
czukorrépa	109.590
dohány	4.901
érczek	16.231
fa	286.623
kender, len	14.642
liszt	34.647
mész, cement	18.458
mezei termények	167.938
szén	64.549
tégla, cserép	12.820

Élő állatokból 1.924 lovat, 6.763 szarvasmarhát, 56.308 sertést, 5.412 egyéb háziállatot szállítottak el 1906-ban az egyes állomásokról. A marosmenti vasuti állomások főbb feladási forgalma ez: pálinka Radnán 3.000, Konopon 300, Tótváradon 300, Soborsinban 240 mm.; liszt Berzován 3.000, Konopon 300, Soborsinban 600 mm.; só Soborsinban 12.000 mm. (a Maros tulsó partján levő sóhivatal itt adja fel a vármegye községeibe irányuló sószállítmányokat); mész Berzován 124.000, Soborsinban 82.000 mm. A többi cikk forgalma egészen jelentéktelen.

A vármegye *hitelviszonyai* tekintetében felemlitendő, hogy a különböző hitelszövetkezeteken, valamint az aradi pénzüzetek fiókjain kívül tizennégy takarékpénztár és bank van Aradmegyé-

ben működésben. A hitelszövetkezetek közül 29 az Országos Központi Hitelszövetkezet kebelébe tartozik. Tagjaik száma 12.078, a kik 25.560 darab üzletrésznek vannak a birtokában. Az üzletrészek névértéke 1,404.110 koronát tesz és erre az 1906. év végéig 795.930 korona volt befizetve, az aradvármegyei kisemberek tehát néhány esztendő alatt — mert az egész hitelszövetkezeti szervezet alig hatusztendős a jelen alakjában — tekintélyes összeget gyűjtöttek össze. E hitelszövetkezeteknél 744.800 korona takarékbetétet kezelnek és azoknak a tartalékalapja 100.500 koronára megy. A megyebeli tizennégy pénzüintézet főbb számadási adatai az 1906. évről koronákban a következők:

részvénytőke	1,695.000	korona
tartalékalap	783.439	»
takarékbetét	6,952.457	»
váltótárca	9,836.067	»
előlegek	501.262	»
jelzálogkölesönök	1,379.372	»
kötvénykölesönök	1,046.129	»

E pénzüintézetek tiszta nyeresége a múlt évben 284.078 koronát tett. Valamennyi intézet nyereséggel dolgozott. A nagyobb részben kis tőkével bíró intézetek részben Arad, részben a főváros intézeteinek visszleszámitolását veszik igénybe.

Közlekedés tekintetében Aradvármegye hosszú időn át nagyon kedvezőtlen helyzetben volt. A sík részeken a sárutak az ősz beálltával járhatatlanokká váltak, a hegyek között pedig egyáltalán szó se lehetett rendszeres közlekedésről. Ma az állapotok eléggé kedvezőek és napról-napra javulnak. Három állami közút érinti a vármegye területét. Egyik északról délre: a debreczeni—fehértemplomi állami út, mely Nagyzerindnél tér a vármegye területére és Zsigmondházánál, a Maros túlsópartján hagyja el azt, keresztül futván Aradon is. Másik a vármegye déli határvonalával és a Maros folyóval párhuzamosan halad; ez a szegedi—szászsebesi út, végül a harmadik, a legújabb alkotás: az alföldi transversalis állami út a vármegye északi körszéleit metszi s Békésvármegye és Biharvármegye között létesít Aradvármegyén keresztül kapcsolatot. Az első állami útból 53·47, a másodikból 33·60, a harmadikból 25·37, összesen tehát 112·44 kilométer esik a vármegyére. Mind a három pompás karban van tartva és kedvező irányuknál fogva alkalmasak arra, hogy a vármegye tengely-forgalmát előnyösen bonyolíthassa le. A törvényhatósági közutak is elég jók; rendszeren kavicsolják, legújabbban itt-ott hengerelik is azokat s ma már oda jutott a vármegye, hogy legalább a nagyobb községekkel való közlekedés biztos és akadálytalan. A vasuti pályaházakhoz mindenütt jó karban tartott utak vezetnek és az ugynevezett vicinális utak fentartására is gondot fordítanak a községek. A mi a *vasuti* közlekedést illeti, e részben Aradvármegye viszonyai a lehető legkedvezőbbek. Már Arad város közigazdasági leírásában tárgyaltuk az Aradvár-

megyét szelő és Aradra, mint góczpontba befutó vasutakat; itt rövidebben szólhatunk azokról. Az állami vasutvonal, mely az egykori első erdélyi vasutból származik, nem igen felelt meg a vármegye forgalmi érdekeinek, mert nyugaton csak kis területét érintette a vármegyének, Gyoroktól Zámig pedig a vármegye déli szélein futott végig. Így a megyei terület legnagyobb része hosszú időn keresztül nélkülözte a vasuti közlekedés előnyeit. Az arad—csanádi egyesült vasutak létesülése adta meg csak a módot arra, hogy a vármegye belseje is hozzáférhetővé váljék és annak természeti kincsei piacra hozhatók legyenek, viszont az elmaradott vidékekre behatoljon a civilisatio. Ez a vicinális vasut ma egészen behálózza a vármegyét. Aradról kiindulva a megye területének közepét szeli északkeleti, majd keleti irányban és összeköttetésbe hozza Hunyadvármegyét a megyei székhellyel, azután Ujszentannától kiágazva, áthalad a termékeny síkvidékeken északnyugati irányba és Kétegyházánál kapcsolatot nyer az államvasutak fővonalával, nyugat felé pedig Szeged felé képez csatlakozást. Ezek a szerencsésen megválasztott irányú vonalak máris nagy jelentőségre tettek szert s különösen mióta azokon a motoros-közlekedés rendszerét léptették életbe, rendkívül megnövekedett forgalmat bonyolítanak le. Kisebb vasuti vonalak a vármegye területén a borossebes—menyházai keskenyvágányu vonal, az aradhegyaljai motoros vasut, mely Aradról Gyorokra kétfelé ágazva keletnek Radnáig, északnak Pankotáig megy s itt a csanádi vasutba, amott az államvasutba kapcsolódik; végül a gyulavidéki helyi érdekű vasut, mely a vármegyének északi részén húzódik és az ugynevezett lunkasági községeket Gyulával kapcsolja össze. Néhány adatát kívánjuk ide iktatni az arad—csanádi vasutak aradvármegyei huszonkét állomásának az 1906. évi kimutatások alapján. Ezen 22 állomásról szállított a vasut az említett évben 857.444 utast és 629 tonna podgyászt. Gyors- és teherárú-forgalma az aradvármegyei állomásoknak következő volt:

belforgalom saját pályán	465.566 tonna
kiviteli forgalom honos pályákra . .	137.359 »
» » külföldi » . .	7.187 »
beviteli » honos pályákról .	45.577 »
» » külföldi » .	877 »

A *posta* táviró- és távbeszélő-intézmény meglehetősen kiterjedt hálózattal és fokról-fokra növekedő forgalommal bír Arad vármegyében, hol ez idő szerint 64 posta-, 22 táviró- és 39 telephon-állomás van. A postai forgalom főbb adatai az 1906. évről következők:

érkezett levélpostai küldemények száma	3,879.564
» csomagok száma	159.900
» pénzeslevelek száma	17.290
» utánvételek száma	59.202

utalványbefizetések száma	292.024
» » értéke korona	12,510.596
utalványkifizetések száma	145.693
» » értéke korona	8,619.884

A távirdai állomásokon tavaly 37.341 táviratot adtak fel és 50.511 táviratot adtak le, míg a távbeszélő-állomásokba bekapcsolt 210 előfizető összesen 645.886 esetben vette igénybe az élő szóval érintkezhetőség eszközt. Az interurban telephon kapcsolásainak száma 699 volt.

A postatakarékpénztári forgalom is igen eleven a legújabb időben. Ennek összevont adatait a következőkben adjuk:

postatakarékpénztári befizetés	476.777 korona
» » kifizetés	377.807 »
cheque-befizetés	11,932.381 »
» kifizetés	2,656.449 »

Ezekben ismertettem Aradvármegyét nagy vonásokban. Nem volt célom tüzetes monographiáját adni a megyének, melyről hatalmas, testes kötetet írt többek között dr. Gaál Jenő; dióhéjba foglalva, inkább az utolsó másfél évtizedben megváltozott helyzet képét kívántam vázolni s azokat az adatokat csoportosítottam, a melyeket a korábban megjelent monographikus munkák használatánál sikeresen vehet alkalmazásba az, a ki tüzetesen foglalkozik a vármegye viszonyaival. Az előre bocsájtott pár sor azonban azt hiszem, elég tájékoztatást nyújt Aradvármegye ez idő szerinti közgazdasági viszonyairól annak, a ki ezekből akarja a vármegyét megismerni.

Edvi-Illés László.

Közlemények és ismertetések.

A gabona-kérdés.

Dr. B. N. Utchormansky. *Die Getreideproduction der Vereinigten Staaten von Nordamerika seit 1890 und die zukünftige Gestaltung der Getreideausfuhr.* Erlangen, 1906. 160. l.

Az amerikai mezőgazdasági statisztika bő anyagtarának és a szerző Amerikában töltött idejének jól feldolgozott kis művecskéje elég érdekes olvasmányul szolgál. Az amerikai mezőgazdaság óriási lendületét két okra vezeti le; az egyik a mezőgazdasági területek nagy mennyisége, mely majdnem ingyen kerül a gazda kezébe és a másik a népesség óriási gyarapodása. 1850-ben 293 millió 1900-ban 623 millió acres (1 acre = 0.405 hektár) állt mezőgazdasági művelés alatt; belőle 51.3% kukoriczára-, 28.4% buza-, 16.0% zab-, 2.1% árpa-, 1.1% rozs- és 0.4% pohánkára esett. A gazdaságok európai fogalom szerint inkább nagyterjedelműek. Átlagban egy-egy gazdaság 85 hektár, holott Oroszországban 23.4, Spanyolországban 10.7, Franciaországban 7.8, Olaszországban 5.7 hektár. Amerika mezőgazdaságának nagy előmozdítója az államoknak gondoskodása, melylyel kísérleti állomásokot tartanak fenn; ezek az állomások ingyen közlik tanulmányaik eredményét minden gazdával. 1887-ben az Egyesült-Államok törvényhozása 200.000 dollár évi subventiót ad minden államnak, a mely kísérleti állomást tart fenn; ma 60 ilyen állomás működik, kiképzésre szintén 56 gazdasági tanintézet áll rendelkezésre. Mesterséges trágyaszerek nagyobb és nagyobb mértékben alkalmaztatnak és ismeretes az amerikai mezőgazdaság sajátsága, hogy gépeket bőven használ. Szerzőnk válaszolja azt a nagy kivitel, mely az Egyesült-Államokból gabonaneműekben fejlődött és vizsgálat tárgyává teszi azt, vajjon ez a gabonakivitel jövőre emelkedni fog-e vagy sem. Szerzőnk utal arra, hogy Amerikában a gabonatermelés költségei nagyobbodnak; a föld értéke gyarapszik, a föld termő ereje fogy, trágyaszerekkel kell most már azt pótolni, a munkabérek emelkednek; ezzel karöltve Amerikában a gabonafogyasztás napról-napra nagyobbodik. De más országrészek, Canada, Szibéria, Azsia is fellépnek mint versenyzők és visszaszoritják Amerikát a világpiacokról.

Mindezekből szerzőnk abbéli véleményét következteti, hogy Amerika gabonakivitele a jövőben csökkenni fog. Meddig tart még Amerika hatalma a gabonapiaczokon, az azonban bizonytalan; időre megállapítani a kivitel hanyatlását ma még nem lehet.

(—vits.)

Sztrájk és socialpolitika.

Ferenczi Imre: *Sztrájk és socialpolitika. I. kötet.* Budapest, 1907. XIII. és 523 l.

Világszerte súlyos gondokat okoznak a munkaadóknak, a közgazdáknak és államférfiaknak a munkásmozgalmak s ezek között legelső sorban a sztrájkok és bojkottok. A legutolsó években hazánk közgazdasága is kezdett már szenvedni a munkaviszályoknak mind erősebben, mind sűrűbben csapkodó és mind mélyebb rétegeket felkavaró hullámveréseitől. Ezek erősen megviselték közgazdasági életünknek amugy sem erős idegzetét. Az idegesség egyik tünetének tekinthetjük azokat a folyton megújuló kérvényeket, melyekben a munkaadók a kormányt és a törvényhozást a »sztrájktörvény«-ért ostromolják, a mely úgy a mezőgazdaságtól, mint az ipartól elhárítaná a munkaviszályok súlyos következményeit, mely lehetetlenné tenné a munkaviszályokat, vagy legalább megakadályozná ezek elfajulását, mely megelőzné a sztrájkok kitörését és mely a már kitört munkaviszály gyors megszüntetését mozdítaná elő.

A bajok égető volta közéletünk majdnem minden tényezőjét arra ösztönözte, hogy e kérdéssel behatóbban foglalkozzék. Úgy a napi sajtó, valamint a folyóiratok, a kereskedelmi kamarák, a gazdasági érdekképviseletek, a tudományos egyesületek, az országgyűlés és a ministeriumok részletesen tanulmányozták és behatóan megvitatták a problema minden alkotórészét. Nagy érdeklődéssel vizsgálták, hogy mi történt ebben az irányban a fejlettebb iparral bíró külföldi államokban.

A külföldön ugyanis már évtizedek óta foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, többféle kísérletet tettek ezen a téren és sok százra rug azoknak a kisebb-nagyobb könyveknek és értekezéseknek száma, a melyek a sztrájkprobléma megoldásával foglalkoznak. A sztrájk-kérdés a socialpolitika legfejlettebb fejezetei közé tartozik.

Nálunk az utolsó néhány év alatt örömdetesén gyarapodik a sztrájkokkal és azok elhárításával foglalkozó irodalom. Ide tartozik az Országos Iparegylet több emlékirata, a Gyáriparosok Országos Szövetségének a munkaadók szervezeteit ismertető munkálata, a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara becses »előterjesztése a hazai iparnak a tömeges bérharcok által okozott hátrányok orvoslása tárgyában«, a kereskedelemügyi ministerium több rendbeli publicatiója, nevezetesen pedig az Ipartörvény revíziója alkalmával kiadott anyaggyűjtemény egy

kötete, mely a külföldi sztrájk elhárító intézmények és törvények ismertetésével foglalkozik, az 1905. évben előfordult ipari sztrájkok és munkából való kizárások statisztikája, Kenéz Béla tanulmánya a sztrájkstatisztikáról, a Magyar Jogászegylet érdekes vitája a sztrájk jogalapjáról és — last not least — Ferenczi Imrének Sztrájk és Socialpolitika cz. műve, melynek eddig I. vaskos kötete jelent meg.

A budapesti Tudomány-Egyetem jogi kara néhány évvel ezelőtt pályadíjat tűzött ki a következő kérdés megoldására: »Fejtsenek ki a társadalmi rend biztosítékai a sztrájkok ellen«. A díjat a most megjelent műnek — a mint a szerző mondja — »első vázлата« nyerte el, nagy dicséretben részesülvén a bírálók részéről. Több év fáradhatatlan, kitartó tanulmányait szentelte Ferenczi Imre arra, hogy a pályamunka tartalmát mélyítse és kereteit kitágítsa. Vajjon nyert-e vagy vesztett-e a mű compositiója az ismételt átdolgozás folytán, nem ítéltük meg, mert az első »vázlatot« nem láttuk, »a szerény pályamunkát« nem olvastuk.

Szerző nem elégedett meg azzal, hogy a tömeges sztrájkmozgalom elleni közvetlen biztosítékokat ösmertesse és méltassa, hanem széles alapra helyezte problémáját és az általános társadalompolitikai, sőt alkotmánypolitikai reformok fejtegetésébe is belébocsájtkozott. Ferenczi ismételten hangsúlyozza, hogy tudományos munkát akart írni és kifejti, hogy »a sztrájk első sorban történeti és inductiv methodussal« vizsgálendő. (2. l.) (Itt szerző valószínűleg statisztikai methodust akart mondani, mert ugyanezen az oldalon inductiv-statisztikai módszerről beszél. Ferenczi jól tudja, hogy a történeti is inductiv methodus.) E mellett az összehasonlító módszer alkalmazását igéri. Kilátásba helyezi, hogy a »hazai viszonyoknak eme a tudomány számára szinte afrikai sötétségűnek mondható területére néhány fénysugarat vet«.

Szerző két kötetre osztotta terjedelmes tanulmányait. Az eddig megjelent első kötet (529 lapon) két részre oszlik: az első rész a socialis kérdés és a sztrájkjal általánosságban, a második rész a sztrájkok elleni közvetlen biztosítékok kérdésével foglalkozik.

Az első fejezetben (6—25 l.) azt vizsgálja, mi tulajdonképen az a mai társadalmi rend, mely védelemre szorul a sztrájkok ellen. Hosszabb társadalombölcészeti és társadalomgazdasági fejtegetések után, melyekben főleg Stein Lőrinczre és Wagner Adolffra támaszkodik a szerző, arra a conclusióra jut, hogy a sztrájk ama folyton visszatérő symptoma, mely nem engedi, hogy a felső osztályok a tőke és munka közötti viszony rendezetlenségét elfelejtsék és hamis illúzióktól ment komoly megoldásának munkájára serkenti őket. Helyesen hangsúlyozza a szerző, hogy a sztrájkkérdést és gyökerét: a modern munkásmozgalmat épp oly kevésbé lehet hatalmi eszközökkel elfojtani, mint valamely társadalom- vagy valláserkölcsei csodaszerrel a világból kibúvólni, hanem hogy csak a mai munkabérvizonynak és jogintézményeknek »az összérdekek követelte organikus és bár itt-ott még tapogatózó, de socialis szellemtől áthatott demokratikus továbbfejlesztésében rejlik a siker kulcsa«.

A II. fejezet a marxismus, syndicalismus és revisionismus bírálatával foglalkozik (25—54. l.) s itt a következő kérdéseket állítja fel:

»I. Áll-e még mai tudásunk szerint is Marxnak ama tana, mely szerint a versenynélküli társadalomnak szükségkép, még pedig az összes capitalistikus üzemek forradalmi kisajátítása útján kell bekövetkeznie?

II. Akár áll-e e tan, akár nem: követi-e a socialdemokratia a mai napig e tannak megfelelő taktikát?

III. Mi következik e tannak esetleges tudományos megdőlteből és a socialdemokratia eddigi tényleges párttaktikájából a socialistikus eszményü munkásságra nézve a szorosabb szakmai osztályharczok, a sztrájkok tekintetében?»

Igen röviden ösmerteti itt Ferenczi Marxnak rendszerét — elfogadva a Marx-kritikus Oppenheimer nézetét, ki azt mondja, hogy teljesen elégséges, ha Marx tanai közül socialpolitikai szempontból pusztán az accumulatio tanával foglalkozunk. Erre csak azt kívánom megjegyezni, hogy a Marxismus tanai szoros és elválhatatlan összefüggésben állanak egymással s itt nem lehet egy tételt kiragadni s annak bírálatára támaszkodva a Marxismus egész épületének összeroskadását állítani. A fölött alig lehet ma már nézetkülönbség, hogy a Marxismust lehet bírálni s a Marxismus téves rendszer, de Ferenczi futólagos bírálati kísérlete csak keveseket fog kielégíteni.

Ferenczi különben a feltett első kérdésekre nemmel válaszol: a tényleges fejlődés a marxistikus jóslásokat meghazudtolta. A második kérdésre azzal válaszol, hogy a socialdemokratia, taktikai okokból, minden tudományos czáfolat daczára, kénytelen lesz a forradalmi »yégczél« régi elméletéhez ragaszkodni, de gazdasági gyakorlatában immár egy erősen liberális socialismus jut érvényre s mindinkább radikális néppárttá vedlik át.

Kimutatja itt továbbá szerző, hogy a német socialdemokratia, mely az elméleti revisionismust mereven visszautasította és az összeroskadási tant tovább is fentartotta, még sem követi az elméletének egyedül megfelelő taktikát: a társadalom-forradalmi »generális sztrájk«-ra való készülődést, s így »a socialdemokratia elmélete és taktikája közötti óriási ür tátong«. Azután jóslásokba bocsátkozik a socialdemokratia jövőndő politikáját illetőleg. Azt reméli, hogy a párt kénytelen lesz az időszerű gyakorlati reformokra fordítani összes figyelmét s kénytelen lesz evolutionistikus taktikáját fokozott mértékben tovább is folytatni. Mellékesen megjegyzem, e sorok írója hét évvel ezelőtt hasonlóan nyilatkozott abban a tanulmányban, melyet a Socialdemokratiáról a Közgazdasági Lexikon számára írt.

A harmadik fejezetben, melynek czime: a liberális socialis felfogás (55—69. l.), szükségesnek tartja a szerző nyomatékosan utalni »a társadalmi fejlődés szabadelvü socialis felfogásának α -járá, az egyes nemzetek általános és titkos választói jogsultságon felépülő demokratiára«. Nagy melegséggel — de talán kissé túl optimistikusan — fejtegeti az általános választói jog jelentőségét a socialis politikára nézve. Ugyanezen a helyen

(57. l.) egy socialpolitikai programmot állít össze, mely szerinte a legsürgősebb reformokat öleli fel. Ezek (kár, hogy ilyen «rövidesen») a következők:

I. A szűkebb értelemben vett munkásvédelem.

II. Egyetemes társadalmi biztosítás, betegség, baleset, aggkor, rokkantság és halál esetére. A munkanélküliek támogatása. A munkásosztály képviselőinek ez intézménynek igazgatásában való részvétele.

III. A községi önkormányzat kifejlesztése, a vízvezeték, közuti vasutak, világítás stb. községi üzembe vétele.

A teljesen monopolisált és technikai és kereskedelmi szempontból egyszerű vállalkozásoknak (vasutak, kőszén- és egyéb bányák) erős közjogi (?) befolyásolása, esetleg államosítása.

IV. Mintaszerű munkásviszonyok a nyilvános üzemekben és a közszállítások árlejtési feltételeiben.

V. Erőteljesen közérdekű fogyasztási politika az állam és község részéről a vám-, élelmezési, lakás és közlekedésügy terén, szóval mindaz, a mi a dolgozó néptömegek physikai jólétét emeli s a kulturális célokra szolgáló szabad jövedelem képzését előmozdítja.

VI. Adóreform: úgy a közvetett mint az elévült egyenes adóformák kiküszöbölése és a fokozatos adó elvének megvalósítása. Reform, a mely a socialis terhek viselését is lehetővé teszi az államra nézve.

VII. Földreform: a mező-gazdasági és városi földjáradék növekedésének meggátlása; a létező parasztbirtokok fentartása, a kis- és középbirtok-rendszer előmozdítása, kivált járadék-birtokok meg a bérlőszövetkezetek létesítése útján; a földamelioráció és földhitelrendszer minden irányban való fejlesztés stb.

Igen sok szükséges és fontos socialpolitikai reform programmpont maradt ebben a stb.-ben. A programmpontok között legnagyobb sajnálatunkra nem találtuk az ethikai érzés erősítésére irányuló tevékenységet, a melyet a program élére állítottunk volna. Hogy Ferenczi ösmeri annak a fontosságát, munkájának több helyéből láthattuk. Pár oldallal tovább (62. l.) idézi Földes Bélának: Individualprincip, Socialprincip und social-ethisches Problem cz. dolgozatát, majd (a 113. l.) azt írja: »e téren is beválnak Földes szavai, »hogy a socialpolitika leghatalmasabb eszköze a socialpaedagógia. Eszköz, mely talán lassan hat, lassan vezet célhoz, de szilárd alapra fekteti munkáját«. A munka finalejának utolsó accordjában is felcsillan egy pillanatra ez a motívum: »az egyetlen végérvényes menedék azonban csak az összes néposztályoknak belátásos socialis szellemű neveléséből remélhető. Bizonyos, hogy e neveltetésre való akaratnak a legnagyobb mértékben az uralkodó osztályokban kell megerősödni«. (529. l.)

Hol maradt továbbá a népoktatás és népnevelés ügye, melyet minden socialpolitika alfájának neveznek.

Hol marad a közigazgatási reform? E nélkül komoly és realis socialpolitikát el sem képzelhetünk. Hol marad az alkoholizmus elleni küzdelem? Ha az alkoholizmust le nem gyűrjük,

minden socialis reformmunka hiábavaló. Ezeket a legsürgősebb socialis reformokat hosszú sorozattal bővíthetném, ha a rendelkezésemre álló tér megengedné. Ezzel a pár futólagos széljegyzettel csak jelezni akartam, hogy mily szövevényes és sokoldalú egy socialpolitikai program és mily hézagossá az, melyet a szerző nyújtott.

Ferenczi ebben a fejezetben a socialpolitika fogalmát is iparkodott megállapítani. Ez a definitio így hangzik: »A socialpolitika ama rendszabályok összessége, a melyek az osztályellentéteket, különösen pedig a modern tőkés- és bérmunkásosztály érdekellentéteit az összesség szempontjából kívánatos irányban, tehát a vagyontalanok anyagi, értelmi és erkölcsi színvonalának emelése (szűkebb értelemben vett »socialis reform«) útján óhajtják befolyásolni.«

Ebben a fejezetben domborodik ki legjobban Ferenczi elvi állásfoglalása. A mai érdekharcokat főképp a munkaviszonyok rendezetlenségének tulajdonítja, melyet a gyöngék érdekeinek teljes elhanyagolására vezető individualis-liberalis fejlődés idézett fel. Álláspontját »socialis-liberalismusnak vagy, ha úgy tetszik, liberalis-socialismusnak« nevezi. Ez a »magántulajdont és velük a gazdasági önérdéket és tetterőt az emberiség gazdasági, értelmi és erkölcsi fejlettségének mai fokán elvileg továbbra is fenn akarja tartani, mert bennük látja az összesség és egyén további anyagi és szellemi gyarapodásának előfeltételeit.« Elutasítja a mechanikus collectivismust és az organikus evolutio álláspontjára helyezkedik. Eszménye: »hogy az egoistikus társadalom rideg mezőnyeit az altruistikus érzelmek széles árama járja keresztül; de a társadalom alapvető jogintézményeit: a személyi szabadságot, az egyéni tulajdont és a szerződések megtartását a közeli jövő szempontjából fentartandónak tekintjük.«

Nem hiszem, hogy ezt az irányt helyes lenne liberalis-socialismusnak elkeresztelni. Socialismusnak csak azt a rendszert nevezhetjük, melynél nagyobb terjedelemben a collectiv tulajdon alapján történik a gazdálkodás, nevezetesen a termelés. Jobb lenne a socialpolitikai vagy socialreformatorius irány elnevezésénél megmaradni.

A IV. fejezet (70—118. l.) a modern munkaviszályok arányai-
val és káraival foglalkozik. Itt vet szerző »egy pillantást« a sztrájkstatisztikára. Kár, hogy nem foglalkozott behatóbban és részletesebben azokkal a most már jelentékeny könyvtárra rugó kötetekkel, melyekben az angol, francia, ausztriai, amerikai, olasz, belga, német stb. munkahivatalok és statisztikai központok a sztrájkra vonatkozó összes lényeges adatokat évről-évre feldolgozzák. Ez igen háladatos és gyümölcsöző munka lett volna, a melynek eredményeiből sokkal többet tanulhattunk volna, mint a Le Mouvement Socialiste, a Neue Zeit és a Socialistische Monatshefte egy rakás inkább tudákos, mint tudományos cikkelyéből. Ferenczi talán összesen 8 lapon foglalkozik a nemzetközi sztrájkstatisztika legáltalánosabb adatainak ismertetésével, a hazai sztrájkokra talán nyolcz sor sem jut. Meg vagyunk róla győződve, hogy Ferenczi az ő éles szemével és élénk socialpolitikai érzékével új szempontokat, új irányelveket, új összefüggéseket fedezett

volna fel a sztrájkproblema körül, ha a sztrájkstatisztikák bár kissé száraz, de rendkívül tanulságos táblázatait közelebbről szemügyre vette volna. Tőle, ki a bevezetésben oly nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az inductiv-statisztikai módszert akarja alkalmazni, ezt méltán elvárhattuk volna. Ha ezt megteszi, argumentumai sulyban csak nyertek volna és conclusiói szilárdabb alapon nyugodnának. Kár, hogy még nem használhatta fel a hivatalos magyar sztrájkstatisztika első kötetét, melyet 3—4 hónappal könyve megjelenése előtt adtak ki. Rendkívül sajnáljuk továbbá, hogy egyetlen kisebb vagy nagyobb sztrájknak részletes leírását sem nyújtotta. Ilyenekben az irodalom bővelkedik. Czélszerű lett volna mindenféle sztrájkok leírását nyújtani, és ezekkel a sztrájk-taktika, a sztrájk-okok, a sztrájk-psychologia érdekes problémáit megvilágítani.

Ugyanebben a fejezetben Ferenczi a sztrájk fogalmát következőképen határozza meg: »a sztrájk szabad bér munkások kisebb-nagyobb körének a coalitio-jog alapján megengedett munkabeszüntetése, mely a munkaviszonynak a résztvevő vagy más bér munkások javára való közvetlen vagy közvetett befolyásolását czélozza.«

Ugyanitt kifejti, hogy a sztrájkokat nem szabad tulságosan pessimistikusan felfogni, »minden rendkívüli és veszélyes jelenség, vegyük csak néhány rablógyilkosság előfordulását, mély megdöbbenést keltve bevésődik az emlékezetbe és tulzott rémlátásokra ad okot« A sztrájk egyszerűen a szerződési szabadság jelensége; nem egyéb, mint elhalasztása a munkaszerződés megkötésének, a mely nagy hátrányokkal jár, mindazonáltal minden kitörő sztrájk óriási felelősséget hárit azokra, a kik felidézik. Mivel a sztrájk fegyvere jogilag el van ismerve, abból még nem következik, hogy minden sztrájk socialis szempontból is jogosult volna«. (108. l.) Kiemeli, hogy a sztrájk nemcsak gazdasági tekintetben javította a munkások helyzetét, hanem társadalmi állásukat is nagy mértékben kedvezően befolyásolta, sőt culturális és erkölcsi eredménnyel is jár. »A sztrájk az emberek legszebb érzelmeit veszi igénybe, socialis lényenyé teszi az egoisztikus elszigeteltségében elkeseredett, mindenre kapható egyént!« »A sztrájk mindezek folytán nemcsak a bér munkásságnak fegyvere, mely a cultura haladásában való arányos részesedésüket biztosítja, hanem az összesség szempontjából is morális igazolásául szolgál az, hogy magánál nagyobb bajokat hárit el. Mert ki tagadhatja, hogy inségbérek, a gyermek- és női munka kiaknázása, az egészséget veszélyeztető munkaidő, commentio, avagy rossz műhelyek stb. stb. a társadalomra nagyobb bajt képviselnek, mint a sztrájk?« Utal továbbá arra, hogy a sztrájk kis tengődő üzemeknek, nagy vállalatokba való beolvadását mozdíthatja elő és gyakran nagy technikai haladást idézhet elő.

A sztrájkok mérlegét felállítva, Ferenczi arra az eredményre jut, hogy a sztrájk oly rossz, a mely bizonyos oly czélok elérésére szolgálhat, a melyek elérése az összesség szempontjából is ellensúlyozhatja a sztrájk okozta bajokat, de azért minden előnye daczára igen primitiv emeltyüje a culturális haladásnak. Hangsúlyozza, hogy a mai társadalmi rendszer hiveinek a legfőbb

érdeke, hogy a sztrájkok mértékét, fattyuhajtásait és kinövéseit helyes társadalmi politikával a minimumra korlátozzák. Behatóbban ösmertettük ezt a fejezetet, mert ebben tükröződik vissza legjobban Ferenczi felfogása.

A kötet egyik legsikerültebb fejezete az ötödik, mely a sztrájk és szakszervezet közötti viszonyról foglalkozik (119—150. l.) A Webb házaspár remek dolgozatait az angol szakegyleti mozgalomról kevesen tanulmányozták nagyobb haszonnal, mint Ferenczi, ki teljesen átértette és átérezte a szakszervezetek jelentőségét. Kimutatja, hogy a sztrájkot nagy és állandó kérdéssé mindenütt a szakszervezetek fellépése tette, utal arra, hogy tervszerű, gondosan előkészített és így hatályos, de egyúttal tömeges, huzamos és makacs sztrájkok csak a szakszervezetekkel kapcsolatban lépnek fel. Igen szépen fejtegeti, hogy épp a szakszervezetek adják meg a lehetőséget arra, hogy a munkásosztály a mai társadalmi rend alapján való gazdasági és szellemi-erkölcsi emelkedésére a sztrájknál sokkal tökéletesebb eszközökkel törekedjék. Helyesen hangsúlyozza, hogy az erős szakszervezetekkel szemben erős munkaadószervezeteknek kell állaniok. »Miként a nemzetek csak egyenjogúnak elismert képviselőik diplomatiái tárgyalásai által intézhetik el nyílt harcok nélkül felmerülő érdekellentéteiket, azonképen a munkaviszállyok megszüntetésének is kétoldalú erős szervezetek élén álló bölcs és mérsékelt vezéreknek collectiv egyezkedése az egyáltalán lehetséges béke kulcsa«. Ezt a tételt bizonyítják a szerző könyvének további fejezetei.

Az angol eszmény cz. VI. fejezet (150—238. l.) az angol szakegyleti mozgalomnak, a coalitio-jognak és az egyeztető hivataloknak alapos és színes történetét tartalmazza. A VII. fejezet (238—306. l.) a többi kulturállam szakszervezkedési jogát és mozgalmát ismerteti, kimutatva egyrészt, hogy a coalitio joga mindinkább elismertetik és bizonyítva másrészt, hogy a szakszervezeti mozgalom korlátozása káros hatással van a társadalmi békére. Itt fejtegeti a szakszervezet és socializmus közötti összefüggést. Egy alfejezet a munkáltató-szervezetek működésével foglalkozik, megkülönböztetve uszító és parlamentáris szervezeteket. Ismerteti a sztrájk-kártalanítás módjait és eszközeit. Nem feledkezik meg a megrendelések felosztásáról, a sztrájkzáradékról, a sztrájkbiztosításról, leírja a különböző munkás-kizárásokat. Arra az eredményre jut, hogy a vállalkozók mindazon törekvései, melyek a munkásszervezetek teljes kiirtására irányultak, teljes kudarcot vallottak: a sztrájkok kiküszöbölését nem érték el, a kizárásoknak legfőbb következménye ugyanis csak az, hogy a munkásszervezetek megizmosodnak s az osztálygyűlölet fokozódik. A munkaadók mindinkább kezdik belátni a munkásszervezetek elismerésének szükséges voltát és mindinkább áttérnek a kollektiv egyezkedésekre. Ezekkel foglalkozik a VIII. fejezet (306—352. l.), melyben mellékesen megjegyezve sok más (részben ide sem tartozó) kérdéstről is van szó, így a patriarchalizmusról, a munkarendről, az állandó munkásválasztmányokról, a jóléti intézményekről, a munkásosztalék rendszeréről. Behatóbban és alaposabban foglalkozik szerzőnk a kollektiv ipari egyez-

ményekkel, kimutatva, hogy azok mily előnyökkel bírnak az individualistikus munkabérszerződéssel szemben, megczáfolva a munkaadók téves előítéleteit és megállapítva a közhatalom feladatait e téren.

A IX. fejezet (352–379. l.) a közhatalom békéltető szerepével foglalkozik. Itt tárgyalja az egyeztető- és döntőhivatalokra vonatkozó törvényhozást, nevezetesen az 1892. évi francia törvényt, a németországi egyeztető eljárást, az olasz probi viri intézményét stb. Annyi anyagot halmoz itt össze a szerző, hogy maga is elvesziti az áttekintést. Így a 361. oldalon ismerteti a svéd törvényjavaslatot, mely az »egyeztető megbizott« alkalmazásáról szól és a 364. oldalon ismét foglalkozik egy svéd törvényjavaslattal, mely az előbbitől csak annyit különbözik, hogy az egyeztető megbizottat most békeközvetítő bírónak nevezi. Aránylag röviden foglalkozik Ferenczi a munkakamara vagy munkáskamara sokat vitatott kérdésével. A munkáskamara mellett foglal állást, szembe kerülve így a legnevesebb socialpolitikussal. A munkáskamarákat hivatalosan megszervezett, elismert és ellenőrzött szakszervezeti tanácsoknak nevezi. Wirminghaus felfogásához csatlakozik, a ki sem a sztrájkok elhárításában, sem a munkásstatisztika vezetésében látja a munkáskamara tulajdonképeni hivatását, hanem abban, hogy a munkásosztály sajátos óhajait a készülő törvényekre vonatkozólag és javaslatait a szükséges reformok iránt a kormány előtt tolmácsolja. Idevágó tanulmányainak eredményeit a következőkben foglalja össze: »ha az állam a munkásságnak a politikai egyenjogúság iránti igényeit különálló érdekképviseletekkel kielégíti, azaz a munkásoknak meg a kereskedelmi és műszaki alkalmazottaknak egyszerűen a kereskedelmi- és iparkamaráknak megfelelő tiszta munkáskamarákat ad, azokat a szakszervezetekre alapozza; ha az állam felsőbb egyeztető- és döntő-hivatalait nem mechanikusan oktroyálja az érdekelt osztályokra, a mi a tapasztalatok szerint egy államban sem vezetett kielégítő eredményekre, hanem a fentjelzett módon organikusan fejlődött, legfeljebb szakavatott békeközvetítőktől diplomatikusan fejlesztett és a munkás és a munkaadószervezetek paritásos békéltető-bizottságain nyugvó összervezeteket ismeri el ilyenekül; úgy e helyesen megszervezett munkakamarák a collectiv egyezmények gyújtópontjaivá válhatnak.... Az összes közös érdekek előmozdítására hivatott munkakamarák — eme feltételek mellett — az alkotmányos ipari szervezetnek valóságos parlamentjeivé válhatnak. E kerületi munkakamarákkal és egy helyesen megszervezett országos munkahivatallal, a melynek munkásságát az előbbieik számos téren leghatályosabban támogathatnák, nyerné betetőzését az az alkotmányos munkarendszer, a melyen belül a közhatalom nem megy túl a társadalom szerves fejlődésének czélszerű irányításán és megkönnyítésén«. Nem hisszük, hogy a continentális államok a közel jövőben megteremtik a munkáskamarák intézményét. Németország, Ausztria és Magyarország valószínűleg meg fogják teremteni a munkakamarákat, melyekben a munkások mellett a munkaadók is képviselve lesznek.

Hogy miképen tartom a munkahivatalokat szervezendők-

nek, azt a munkásstatisztikáról irt nagyobb dolgozatomban, mely a Közgazdasági Lexikonban megjelent, részletesen kifejtettem. Időközben Franciaországban és Ausztriában úgy fejlődtek a viszonyok, mint azt ebben a cikkben majdnem tíz évvel ezelőtt megjósoltam. Franciaországban már néhány év óta működik a munkaügyi ministerium, Ausztriában pedig most szervezik ezt.

A X. fejezet (380—429. l.) az új-zélandi és az ausztráliai munkaviszonyok lelkesedő ösmertetését tartalmazza. A munkaviszállyoknak állami szabályozása és a kényszerdöntések, a bérminimum, a bérminimum-hivatalok, a sztrájkok abszolút tilalmazása, a szakszervezeteknek adott privilegiumok mindmegannyi érdekes kérdés, mely azonban Európára nézve belátható időben csak akademikus jelentőséggel bír. Maga a szerző is belátja, hogy a bérek hatósági megállapítását elfogadva, az államhatalomnak az árúk árának megállapítására is ki kellene terjesztenie hatáskörét.

✓ Hogy ezek az intézmények különben még nincsenek kipróbálva, legjobban bizonyítja, hogy a folyó évben (Ferenczi munkájának megjelenése óta) mind a három kolóniában, melyben Arbitration Courts-ok működnek, nagy sztrájkok ütöttek ki; tehát nem áll az, mit Ferenczi állít, hogy »a sztrájkok és bojkottok végkép elmaradtak«. Sőt oly időben ütöttek ki ezek a sztrájkok, mikor a gazdasági élet virágzott. Uj-Délwales miniszterelnöke már bejelentette, hogy az Arbitration Courts-okat eltörölteti. Kérdés azonban, vajjon nem lehetne-e ezeket a kényszerdöntő hatóságokat megfelelően reformálni, a mint azt az ottani munkáspártok óhajtják.

A XI. fejezetben (429—464. l.) azt vizsgálja a szerző, vajjon meghonosítandó-e a kényszerdöntés, vagy kényszerbékéltetés Európában, még pedig a rendes iparágaknál és az otthonmunkánál? Arra az eredményre jut, hogy az állam helyesen teszi, ha a kényszerbékéltetés helyett inkább mindent elkövet, hogy a munkások és munkaadók szervezetei mentől szabadabban fejlődhetnek. Az államhatalom által mechanikusan kikényszerített egyezségtől mi jót sem várhatunk. Szerző szerint csak három téren lehet egyelőre Európában arról szó, hogy a munkafeltételeket az államok nyilvánjogilag szabályozzák: az otthoniparban, a közszolgálat terén és ama nélkülözhetetlen termelési ágakban, a melyeknek feltétlenül folytonos működése a társadalomra nézve létkérdés.

A XII. fejezet (464—498. l.) a nélkülözhetetlen termelési ágakkal foglalkozik, az utolsó fejezetben pedig a politikai tömegsztrájk rémét vizsgálja. Végconclusiói a következők: »Nem az utólagos elnyomással, hanem előrelátó socialis politikával kell a nemzeti tömegsztrájkoknak pusztá veszélyét is jó eleve elhárítani. E socialis politika . . . nem valamely egyetemes csodaszer, a mely az emberiség gazdasági, értelmi és erkölcsi inségét egy csapásra megszünteti, hanem a harmonikusan egybekötött és organikusan egymáshoz illeszkedő gyakorlati reformok sokasága«. Különösen két alapvető reformot emel ki: az általános és titkos választójogot, valamint a szakszervezkedésnek és a collectiv egyezményeknek liberalis jogi elismerését és fejlesztését.

Ha ezeken felül a nélkülözhetetlen iparágak rendjének fokozott, de specialis szellemü biztosításáról történik gondoskodás, a törvényhozás megtette mindazt, a mit a politikai tömegsztrájk megelőzésére megtehet.

A mennyire terünk engedte az előbbeniekben képet iparkodtunk nyújtani Ferenczi művének gazdag tartalmáról, megpróbáltuk felsorolni a főbb kérdéseket, melyeket tárgyal és álláspontját a kérdésekkel szemben is megjelöltük. Birálatos észrevételeinket is részben felsoroltuk. Végleges ítéletünket a második kötet megjelenéseig függőben tartjuk.

Máris constatálhatjuk azonban, hogy Ferenczi a modern socialpolitikai irány bátor és tehetséges képviselője. Alapfelfogása helyes és azon a fundamentumon nyugszik, a melyet Brentano, Hirsch Miksa, Held, Schönberg, Wagner, Schmoller, Herkner, Schulze-Gävernitz, Kulemann, Sombart, Webb, Price, Howell, Drage, Crompton, Jeans, Gilman, Lévassieur, Rousiers, Jay, Földes stb. (hogy kisebbeket ne említsünk) évtizedekig tartó kemény, de sikeres és áldásos munkával megteremtettek.

A külföldön az a felfogás már korlátlanul uralkodik az elméletben és jóformán általánosan van elősmerve a gyakorlati életben is.

Nálunk azonban még sok babonát kell kiirtani a socialpolitika terén, nálunk még igen nagy a socialpolitikai analfabeták száma.

Itt tehát egy hasonló munka kiadása, a mint Ferenczi Brentanoval együtt önérzetesen mondja, nemcsak hazafias, de socialis tett.

Ferenczi tartalmas és derék könyve hozzá fog járulni annak az igazságnak terjesztéséhez, hogy az *igazi* szakszervezetek nemcsak a harcz eszközei és szitói, hanem az ipari béke előmozdítói, és hogy a feladatuk tudatában levő igazi szakszervezetek a sztrájkok számának csökkentéséhez lényegesen hozzájárulnak. A könyv meleg és ügyes védőbeszéd a coalitio szabadsága mellett és csillapítólag fog hatni azokra, kik sztrájktörvényért esengenek.

Hazánkban a socialis érzés meglehetősen gyenge lévén, nagyon is kívánatos lenne, hogy a modern socialpolitikai felfogás, melynek Ferenczi egyik képzett és buzgó apostola, mind szélesebb körökben terjedjen el. Félünk azonban, hogy a könyv terjedelme megnehezíti elterjedését. Sokat (talán a könyv felét) bátran el lehetett volna hagyni, értékének csökkentése nélkül.

Az előttünk fekvő kötetben az anyag túltömöttsége folytán a compositio egységessége, szervessége, áttekinthetősége szenvedett. Nem domborodik ki eléggé a lényeges, a mig ellenben a lényegtelen vagy mellékes dolgok igen sok helyet foglalnak el.

Ferenczi nagy olvasottsággal bír, talán még több könyvet és cikket olvasott, mint a mennyit a sűrű és terjedelmes jegyzetekben jóformán minden lapon idéz. Forrásait jól megválogatja, bár kissé tulságosan sokat forgatja és értékükben tulbecsüli a socialista folyóiratok cikkeit, másrészt kissé elhanyagolja a közgazdasági és szigoruan socialpolitikai szemlék és folyóiratok közleményeit. Előadása világos, stylusa élvezetes, sohasem száraz, helyenként lendületes. Juditiuma és intelligentiája korához

képest meglepő. Látköre tág. Hibái — majdnem kivétel nélkül fiatalságára vezethetők vissza, tehát — napról-napra javulnak. Biztosan hisszük, hogy Ferencziben a magyar socialpolitika egy képzett, kitartó és tehetséges munkást nyert. Ilyenekre pedig nagy szükségünk van.

Ha megszívleli a legnagyobb bölcsek egyikének — Goethe-nek — mondását: In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister, ha nem fog elcsapongani tárgyától, ha jobban meg fogja tudni különböztetni a lényegest a kevésbé lényegestől, ha az inductiv módszerre nagyobb súlyt fog helyezni, — maradandó és absolut becsű munkákat fog még alkotni. Nagy érdeklődéssel várjuk a munka második kötetét.

Somogyi Manó.

A munkabér problémája.

Hans Brandt: *Gewinnbetheiligung und Ertragslohn. Beiträge zur Geschichte und Kritik der Theorien über die Theilnahme der Arbeiter am Reingewinn.* Dresden, 1907. 319 lap.

A munkabér igazságos megállapításának nehéz kérdésében sokáig a helyes megoldásnak eszményéül szerepelt: a munkásoknak a vállalat nyereségében való részeltetése. Elméleti és gyakorlati uton újabb és újabb részesítési rendszerek merültek fel; nagyban és egészben mindazáltal az a meggyőződés kezdett túlsúlyra jutni, hogy egyes vállalatokban, a hol vagy a tulajdonos lelkes szeretete ezt a rendszert gonddal ápolja, vagy a munkás szellemi közreműködésének oly tág kör nyílik, hogy tényleg munkájának fokozásától függ a vállalat nyereségének gyarapodása is, tehát kivételes esetekben a nyereségben való részeltetés nagy előnyököt nyújt; nagyban és egészben mindazáltal a rendszer általános alkalmazása nem fog megvalósulni, vagyis a bér rendszerében a részeltetésnek nincs nagy jövője.

Szerzőnk ugyan nem áll ezen a szerinte pessimistikus alapon és inkább affelé hajlik, hogy ez a rendszer tényleg megérdemli a gondos megfigyelést és ápolást; de nagyon is gondos munkájának a tanulmánya az olvasót alig fogja a pessimistikus felfogásban megingatni.

A szerző a részesedés történeti fejlődését behatóan tárgyalja és Thünen elméleti és gyakorlati nézeteivel kezdi meg a rendszerek sorát. Thünen szerint a munkás akkor, ha tudja, hogy a munkássága folytán elért nagyobb nyereségnek egy része az övé lesz, munkaerejét jobban fogja fokozni s így a vállalatnak nagyobb hasznára lesz és ez okolja meg a nyereségben való részesítést a vállalkozó szempontjából is. Tellow jószágán 1847-ben tényleg alkalmazta is a részeltetést, csak hogy nem adta ki az illető nyereséget az üzleti év végén, hanem takarékkönyvbe helyezte el és csak ha a munkás 60 évét elérte, kapta azt kezeihez. A munkások kezdetben elégedetlenek voltak, de lassan hozzá-

törődtek a rendszerhez, a mely 50 éven át volt alkalmazásban és csak a jószágnak más kézbe való átmenetelnél szűnt meg.

Thünen kísérletezése a német mezőgazdáknál a részesedési rendszer mellett élénk tevékenységre adott okot. Neumann, jószágtulajdonos Posegnickben alkalmazta azt, de a munkásoknak évenként a részesedésük egy harmadát kiadta és csak a többit tartotta vissza agg korukig. Schumacher Herman értekezésében kimutatja, hogy a munkások a részeltetési rendszernél a nagyobb berrészt nem a vállalat rovására kapják, hanem a nagyobb munkaeredményből nyerik azt. Az északnémet gazdák congressusa 1870-ben foglalkozott a rendszerrel. Goltz, az ismeretes mezőgazdasági író, behatóan tárgyalja a kérdést és nagy horderejét abban találja, hogy általa gazda és munkások közt az érdek solidaritása fejlődik. Mohl Róbert nagyon mellette szól a rendszernek, de nem tartja keresztülvihetőnek, mert az ércz bértörvényben hitt, azaz azt gondolta, hogy a részesedési rendszer a bérek csökkentésére hat. Thiel, Schulz és Settegast elvől ellene vannak a rendszernek, Thiel szerint a mezőgazdasági munkások alacsony műveltségi fokánál egy oly jutalmazási rendszer, mely csak az év végén nyilvánul meg, nem igen hatékony, az accordmunka sokkal czélszerűbb és a külön jutalmazások is jobb eredményre vezetnek.

A 60-as évek közepén (1867) dr. Engel Ernő a porosz statistikai hivatal hirneves főnöke lépett fel »a munkatársaság« eszméjével. Szerinte a vállalkozó munkásaival egy társaságot képez, mely a vállalat eredményében egyenlően érdekelve van, s épp azért belőle egyenlő arányban is részesedik. A munkást önálló termelővé akarja tenni; termelőszövetkezet utján ez nem lehetséges, mert ily szövetkezetek berendezésénél és vezetésénél nagyok a nehézségek. Az egyedüli út a cél megvalósításához a »munkatársaság, azaz a munkások részeltetése a tőke és vállalkozási nyereségben«. Ily munkatársaságot tényleg alapított is Borchert gyártulajdonos, a ki munkásaira bizta, hogy a gyár tőkéjében részletjegyek utján részt vegyenek. Engel tervét a német közgazdasági írók nagy része erősen bírálta és célravezetőségét tagadta. Ellene szóltak Eras, Adolf Schulz, H. B. Oppenheim, Prince-Smith, L. Jaucher, Rau, Roscher. Az általános nézet az volt, a meddig ez a rendszer az egyes vállalkozó önkényes engedményeitől függ, nagyon is szűk téren terjedhet és kivitelében rendkívüli nehézségekkel fog járni, a nélkül, hogy a tőke és a munka közti ellentétet igazán megszüntetné. Scheel csak akkor remél ettől a rendszertől jót, ha a munkások részeltetését nem az egyes vállalkozó, hanem intézményesen egy magasabb hatalom állapítaná meg; ha a részesedés a munkásoknak az üzlet vezetésében nyerendő részvétele utján állapíttatnék meg és ha általában érvényes elv találtatnék arra nézve, mily arányban részesíttessék a nyereségben a tőke és a munka. A Borchert-féle vállalatban, az egyedüli kísérlet Németországban 1862—72 közt, 900.000 márka tőkéből 40.000 márka a munkások kezére jutott, de 1873-ban részvénytársasággá alakul s ekkor a munkás részvevők tőkéjüket kivették s így sikeresnek a rendszer legalább Németországban nem mutatkozott.

Engel föllépése nagy figyelmet keltett a részeltetési rendszer iránt úgy, hogy a Verein für Socialpolitik 1872—73. években behatóan foglalkozott a kérdéssel. A egyesület előtt két átgondolt javaslat feküdt, az egyik Plener Ernőtől, a másik Weigert Miksától. Plener a részeltetési rendszer mellett foglalt állást; szerinte az egyszerű bér mellett a darab szerinti bér, a szakmánybér és a termelési hányaddal megjavított bér már keresi a munkások igazságosabb jutalmazását, melyet legjobban ér el a részeltetési rendszer, ha a munka által a rendes bér megtérítésén felül az üzleti év lezárásakor mutatkozó munka eredménye a munkásnak kiszolgáltatik. E rendszer által a munkás érdeklődik a vállalat eredményessége iránt, munkáját fokozni fogja, a vállalathoz ragaszkodik és eléretik az a socialis béke, mely munka és tőke közt kívánatos. Weigert a rendszer ellen szól; szerinte a vállalkozó az, a kitől a vállalat sorsa függ s a ki fáradozásait a vállalkozói nyereségben látja megjutalmazva, a vállalkozói nyereség a tőke kamatoztatása és a munkabérek kifizetése után jelentkezik. A munkás tevékenysége a vállalat eredményére nincs befolyással, a munkás egyszerűen eszköz, a melyet a vállalkozó irányít s épp ezért a különböző vállalatok egyenlő munkaerők mellett is a vállalkozó ügyessége szerint más és más eredményt mutatnak fel.

Böhmert Victor 1873—77. években a Németország 120 vállalatában alkalmazott részeltetési módozatokról enquête-szerű felvételt végzett és eredményét közzétette. Ez alkalommal az egyes vállalatok birálatánál elmondja elvi álláspontját is a részeltetési rendszerről és kedvezően nyilatkozik róla, mert ha a rendszer egyes vállalatoknál nem is vált be és sok helyt az egy izben elkezdett kísérletet hosszabb-rövidebb idő alatt abban is hagyták, ezt nem a rendszer lényegében fekvő okoknak tulajdonítja, hanem első sorban oly körülményeknek, melyek véletlenül az abbanhagyást előidézték. A részeltetési rendszer a munka productivitását fokozza, mert a bér a munkásoknak biztos létet nyújt; a munkabér fokozottabb alakjai szerinte: a nyereségben való részeltetés, a vállalatban való részesedés és a termelő-szövetkezet. A részeltetési rendszer népgazdasági előnyökkel jár; mindenütt tanácsos a munkást szoros összefüggésbe hozni magával a vállalat érdekeivel, s ez történik a nyereségben való részeltetés által. Ha a munkás jó években munkabéréen felül még a nyereség egy részét is kapja, szivesebben fogja tünni a rossz évek hatását.

1884/5. évben a strassburgi egyetem pályadíjat tűzött ki arra, hogy a Francia-, Angol- és Németországban tényleg alkalmazott részeltetési rendszer eredménye birálatosan feldolgozassék. Frommer Henrik nyerte meg a díjat. Művében kifejti, hogy ez a rendszer ott bevált, a hol a munkásoknak tényleg alkalmuk nyílik arra, hogy a vállalat nyereségére hathassanak; nem vált be ott, hol a nyereség első sorban a conjuncturáktól vagy a vállalkozó ügyességétől függ. A rendszer előnye abban mutatkozik, hogy a munka mennyisége szaporodik, a munka minősége javul és a munkástörzs állandóvá válik. Dr. Wirringhaus E. 1896-ban megjelent munkájában a részeltetési rendszert

nem tartja igazolhatónak; ő is azt a nézetet vallja, hogy a vállalat eredménye majdnem kizárólag a vállalkozó tevékenységétől függ, és a munkások pusztán mechanikai munkát végeznek, melynek eredményességét a vezetés okozta, csak kivételesen hat egyes alkalmazottnak, az üzletvezetőnek, az utazónak, az eladónak stb. ügyessége vagy szorgalma az eredmény növesztésére; épp ezért nincs megokolva a munkásnak a nyereségben való részeltetése. Ujabb időben egy értekezésében igazolhatónak és alkalmazhatónak mondja a rendszert ott, a hol a munkások a nyereség előidézésénél tényleg közreműködnek és a hol a közönséges bérrendszer a munkás foglalkozási módjának és működésének meg nem felel. Steinbrenner Lajos tüzetes munkájában inkább a részeltetési rendszer ellen szól; ugyanezt az álláspontot foglalja el Brentano és Schulze-Gaevernitz, holott Schmoller inkább a rendszer előnyét vitatja. Ez utóbbi kiindul abból a nézetből, hogy a munka eredménye a munkást illeti; csak hogy a concret esetben igen nehéz megállapítani, hogy egy vállalat tiszta nyereségében mi a munka eredménye; az igazság megkivánja, hogy a vállalatok arra törekedjenek, hogy a munkások a munka eredményét megkapják és ezt czélozza a részeltetési rendszer.

Az elméleti munkák ismertetése után, szerzőnk több német gyakorlati szakember véleményével foglalkozik. Közülök Vorster Gyula vállalkozó és képviselő egy 1896-ban tartott előadásban a részeltetési rendszer ellen nyilatkozik; szerinte nagy nyereség rendszeren oly vállalatokban van, a hol igen nagy a munkások száma, úgy hogy a megosztandó nyereség az egyes munkás javára nagyon jelentéktelen összeg; a részeltetés azonban a tőkegyűjtést megnehezíti s így közgazdasági szempontból nem előnyös; a mennyiben gyakorlatilag keresztülvihető, abban jut érvényre, hogy a jobb munkások a nagy iparban a helyi bérnél magasabbat kapnak. Abbe Ernő tanár a Zeitz-féle optikai gyár tulajdonosa és az ott meghonosított részesedési rendszer megalapítója, a részesedési rendszert előkészítőnek tartja ahhoz, hogy a munkások a vállalat tőkáját a maguk kezébe kapják. Abbe azonban a részeltetési rendszernek nem tulajdonítja azokat az előnyöket, a melyek főképp a munka és tőke közti békét megteremtenék és saját rendszerében egészen más czélokat tűzött ki, mint egy igazságos munkabér megállapítását; előtte humanistikus és emberszerető czélok lebegtek. Freese Henrik üzleti és termelési szempontból nézi a részeltetési rendszert; neki ez eszköz arra, hogy az egyes vállalatban a munkások üzleti érdekét az átlagniveau fölé emelje; megköveteli a nyereségben részeltetés fejében azt, hogy a munkás szorgosabb munkát szolgáltatson és az anyagot kiméletesen és takarékosan használja fel. A rendszer tényleg ezt eredményezi is s azonkívül a socialis békét mozditja elő. Szerinte nincsen bérrendszer, mely igazságosabb és tudományosabb alappal bírna. Azzal a kifogással szemben, melyet főképp elméleti írók felhoznak, hogy ha a munkások a nyereségben részesíttetnek, kellene nekik a vállalat veszteségeiben is osztozkodni, a mi pedig keresztülvihetetlen, Freese utal a részvénytársaságokra, a hol az igazgatósági tagok a nyereségből oszta-

lékot kapnak, de a veszteség őket nem sújtja. Epstein Jakob bórgyárában a részeltetési rendszert akkép honosította meg, hogy a gyártást az értékesítéstől elválasztja és a gyártási nyereséget a munkásoknak engedi át. Rendszerét előnyösnek mondja.

A socialdemokraták a részeltetési rendszert nem helyeslik. Így Braun Josefa 1886-ban írt értekezésében ezt a rendszert is egyikének tartja azon kuruzslási eszközöknek, melyekkel az uralkodó osztály képviselői a socialis kérdést megoldani akarják. Ez a rendszer tényleg nem egyéb, mint a munkaerő végtelen kihasználására kigondolt eszköz. Az osztálymozgalom ezen rendszer által legbelsőbb velejéig meg lesz mérgezve. »Egyetlen egy bérrendszer sem nyújt a vállalkozónak annyi eszközt arra, hogy a munkást a legvégső végletéig kihasználja és nem adja egyuttal azt a látszatot, hogy a vállalkozó áldozatkész jótevő és munkásbarát, mint a részeltetési rendszer.« Heissner W. 1907-ben megjelent értekezésében ellene van a rendszernek, mert a tultermelésre ösztönöz s ez által a munkabér nyomására hat, mert a munkásokat a solidaritás érzetében megingatja s érdeküket egy vállalathoz fűzi, mert sokszor a munkás gazdasági függetlensége ellen használtatik fel. Schippel Max 1892-ben írt értekezésében a részeltetési rendszert úgy tünteti fel, mint a melyet anyereményre vágyó vállalkozók a munkások kizsákmányolására használnak fel. Legtöbbnyire a bérpótlékok arra szolgálnak, hogy kényszerítakarékbetét, munkásjóléti intézmény s effélék útján a munkás saját hátrányára a vállalathoz lánczoltatik. A részeltetési rendszert mindenütt a munkással szemben hatalomeszközzé fejlesztették. De különben is a rendszer alapjában kapitalistikus; a vállalkozó általa a munkát hatályosabbá akarja tenni, több értéket kíván elérni, hogy ekkép gazdagodjék. A szakszervezetek érdeke homlokegyenest ellenkezik a részeltetési rendszerével. Bernstein Ede 1904-ben a rendszerről így nyilatkozik: »a miként annak idejében a termelési szövetkezetben a termelési módok magasabb alakját vélték találni mindaddig, míg észszerűtlensége elvitázhatatlanul ki nem tűnt, így jó ideig tartott, míg a részeltetési rendszernek észszerűtlen voltára jutottunk. Ma legfőlebb kis- vagy középszerű üzletekben — de itt is teljesen a vállalkozó egyéni ügyességétől föltételezve — még lehetséges, de nagy kiképzett kapitalistikus vállalatokban egészen alkalmatlan, socialistikus gazdálkodásnál pedig nem is jöhet a rendszer szóba. Ehn Adolf 1902-ben megjelent cikkében azt mondja, hogy a munkásoknak nem érdemes a részeltetési rendszer iránt lelkesedni; a rendszer akadályul szolgál a szakszervezet megerősödése ellen.

Az újabb írók közül szerzőnk még a következőkkel foglalkozik: Beck Hermann 1899. évben igazságos munkabér címe alatt írt munkájában a részeltetési rendszer mellett nyilatkozik; az ő álláspontja szerint nem kell a munkabér, tisztii fizetés stb. folytonos emelésére törekedni, hanem fenn kell tartani azt a munkabért, a melyet középszerű viszonyok közt egy vállalat adhat, a nélkül, hogy a tőkebirtokos az üzemet korlátozni volna kénytelen. Ezen felül oly collectiv bérszerződés kötendő, mely szerint a vállalat évi tiszta nyeresége valamennyi munkás közt, bele-

értve az üzletvezetőt, bérük arányában megosztandó. A megosztandó tiszta nyereség a bruttó nyereségnek az a része, a mely a tőke kamatoztatása, a vállalkozó jutalma és a leírások levonása után megmarad. Stiel Vilmos 1905-ben megjelent munkájában a rendszerre nézve a következő eredményre jut: a részeltetési rendszer a kiegyenlítő socialis igazság követelményét teljesíti, midőn az állandó bért a tiszta nyereség egy részével egészíti ki, az előbbiben a munkástermelő, az utóbbiban speculativ vállalkozói tevékenysége nyer kielégítést; a rendszer az ipari élethez mindenütt alkalmazható, a hol emberi munka útján nyereség képződik; ott a hol a munka eredménye lényeges behatással van a nyereség fokozására a vállalkozó érdekében észszerű bérrendszer; de megszűnik előnyösége, ha nyíltan vagy burkoltan a munkaszervezetek ellen használtatik ki; legális alkalmazása esetében pedig igen gyakran a socialis béke legerősebb fegyvere. Heissner V. 1907-ben Németország számos vállalatában vizsgálja a részeltetési rendszer hatását és azt egyikének azon reformtörekvéseknek tekinti, a melyeknek célja a jövedelem megosztásának igazságos alakulása; arra törekszik, hogy a munkás a vállalat céljában érdekelve legyen; külön díjazás (a nyereségben való részeltetés) által kívánja elérni a szorgalom, a gondosság stb. fokozását, vagyis a közönséges munkabérnek megfelelő munkásságot nagyobbá teszi. Ez azonban megköveteli, hogy a vállalkozó is személyes gondozással és áldozatkészséggel vezesse vállalatát. Ekkép az együttes működésnek sajátos rendszere fejlődik ki, mely következetes alkalmazásánál majdnem szövetkezeti jellegre emelkedik.

Ezen történeti, beható fejtegetések után szerzünk a saját nézetét adja elő s e tekintetben a részeltetési rendszer mellett nyilatkozik. Szerinte a rendszert ott lehet alkalmazni, a hol a munkások működése az átlagos béren felül a vállalat érdekében külön jutalomra méltó s ez által a vállalat nyeresége fokozódik és a hol a vállalat eredménye a munkások szorgalmának fokozásától függ.

(- vits.)

Oroszország kereskedelmi politikája.

Emil Zweig: *Die russische Handelspolitik seit 1877. Unter Besonderer Berücksichtigung des Handels über die europäische Grenze.* Leipzig, 1906. 180 l.

A munka élénk színekkel festi azt a szolgálatot, melyet a vámpolitika Oroszország pénzügyi rendezése érdekében tett, illetőleg előadja az orosz pénzügyministereknek azon törekvéseit, melyekkel a kereskedelmi mérleget, a mezőgazdasági cikkek kivitelét, az iparágak fejlesztését, első sorban a cukoripar, a pamutipar és a vasipar nagyranövesztését Oroszország pénzügyi helyzetének javítása okából vámokkal szabályozták. 1877-ig

Oroszország vámpolitikájával nem sokat törődött; a világforgalomban nem vett igen részt, vasutai még nem voltak s így természetével nem igen keresett más piacokat és ha vámtarifái magas tételeket tartalmaztak is, ez inkább az akkori kor szelleméből következett, a mikor Oroszország a külfölddel érintkezni nem akart. A vámpolitika azonban nagyobb jelentőségre jutott a török-orosz háború után. 1877-ben átlátták, hogy Oroszország pénzügyei csak akkor hozhatók rendbe, ha gazdasági viszonyai átalakulnak; a bőtermésű földeket fel kell használni az által, hogy termésük kivitelre jöjjön és a gazdag termés pénzt hozzon az országba; de hogy a kivitel lehetővé legyen, vasutakat kell építeni. A külföldi árúk behozatalát meg kell nehezíteni, hadd készüljenek a szükséges iparcikkek orosz földön, orosz gyárakban. Ez okból már 1877-ben aranyban szedik a vámokat és 1881-ben prohibícióval határos vámtarifa készül; így fejlődött védővámossá Oroszország. A midőn 1890-ben Németország megkötötte a Caprivi-féle szerződéseket, Oroszország mezőgazdasági cikkei érdekében követelte azokat a kedvező vámokat, melyek ezekben a szerződésben le voltak kötve és a midőn Németország ezt tőle megtagadta, Németország és Oroszország közt vámháború keletkezett, a mely 1894-ig, azaz mindaddig tartott, a míg Németország meg nem kötötte Oroszországgal azt a kereskedelmi szerződést, a melylyel Oroszország megkapta mezőgazdasági cikkeire is a legnagyobb kedvezést és Oroszország vámtarifájának nagy részét lekötötte Németország javára. Ezzel a szerződéssel Oroszország lemondott vámtarifájának autonom szabályozásáról, a szerződéses nemzetek sorába lépett, csak hogy oly magas vámokkal, melyek még mindig Oroszország iparát erősen védték, illetőleg a külföldi iparcikkeket majdnem prohibeálták. Oroszország vámpolitikája 1894 óta a következőkbe foglalható össze: fentartja a magas orosz vámtételeket, de megadja a szerződéses nemzeteknek a legnagyobb kedvezést és leköti vámtételeinek nagy részét. De a szerződéses vámpolitika lehetővé tette azt, hogy Oroszország jövőre is fizetési kötelezettségeit árúkkal teljesíthesse s így érczkivitelre nem volt szüksége, tehát valutáját nem rontotta. Együttal magas vámtételeinek fentartásával meggátolta a külföldi árúk beözönlését, azaz a külföldi árúkért nem fizetett nagyobb fémértéket. 1894 után Oroszország még háromszor emelte vámjait; 1895-ben a pamutfonalak és pamutárúk legnagyobb részénél emelték a vámokat; 1899-ben a tea vámja lett magasabb és 1900-ban az ugynevezet »china-vámok« honosították meg. A keleti bonyodalmak folytán szükséges nagyobb kiadások fedezésére az egész vámtarifa, a mennyiben a német szerződés tételeit le nem kötötte, 50, 30, 20 és 10%-kal fölemeltetett. 1901-ben miután az Egyesült-Államok az orosz cukor behozatalára kiegészítő vámokat léptettek életbe, Oroszország az amerikai árúkra harci vámokat alkalmaz; ez az orosz-amerikai vámháború 1905-ben a japáni békekötés után, mely leginkább az Egyesült-Államok elnökének közbenjárása folytán jött létre, megszűnt. 1903-ban Oroszország általános vámtarifáját — tekintettel a német vámtarifa átdolgozására — szintén átalakította, még pedig prohibítív szellemben; ez mind-

azáltal lényegileg csak taktikai szempontból történt, hogy Németországgal szemben az újbb szerződési tárgyalásokon kellő fegyverekkel rendelkezék. Tényleg 1904 július 24-én meg is kötötték Németországgal az új kereskedelmi szerződés, mellyel Oroszország a következő 12 évre is megmaradt a szerződéses nemzetek közt és vámtarifájának nagy részét nem emelheti magasabbra, a szerződésben megkötött tételeknél. Oroszország az így fejlődött vámpolitikája által kereskedelmi forgalmát eléggé nagyobbította; ugyanis 1874–1878. években átlag a behozatal 479 millió rubel, a kivitel 472 millió rubel volt és az 1899–903. években 630, illetőleg 793 millió rubelre emelkedett és míg az említett első 5 évben átlag 7 millió rubellel nagyobb volt a behozatal a kivitel értékénél, addig az utolsó öt év alatt a kiviteli többlet 163 millió rubelre rugott, vagyis az orosz vámpolitika elérte azt, hogy áruforgalma utján a külföld nemes érczet hozott be Oroszországba.

(—vits.)

Hajózás.

Dr. Otto Mayer: *Schiffahrtsabgaben. Kritische Bemerkungen zu der gleichnamigen Schrift des wirklichen geheimen Oberregierungsrats M. Peters.* Tübingen, 1907 591.

Németország akkor, a mikor 1870-ben német birodalommal alakult, a birodalmi alkotmány 54. szakaszában kimondotta azt az elvet, hogy a természetes folyókon a hajózás illetékmentes és csak annyiban szedhetők illetékek, a mennyiben a hajózás érdekében intézmények létesíttetnek és a hajó azokat igénybe veszi. Legújabb időkben, főképp a nagy csatornák tervezése okából, a hajózási illetékek kérdése napi kérdéssé vált és az agráriusok erősen azon törekszenek, hogy hajózási illetékek honosíttassanak meg, még pedig első sorban azért, hogy ez uton a külföldi gabona versenye még jobban korlátoztassék. Folyókon Mannheimba évenként 2 millió tonna gabona kerül be; ez a szállítmány 31 millió márkával olcsóbb, mintha vasuton kerülne Németországba. Az agráriusok tehát a folyamokon a hajózási illetékek elrendelését követelik. A nagy irodalmi harez, mely ebben a kérdésben most folyik, Peters ministeri előadó nagy apparatussal készült 339 lapos munkájában egy új támadó álláspontot nyert. Peters ebben a munkájában azt vitatja és adatokkal igyekszik kimutatni, hogy a német alkotmány említett 54. §-a nem gátolja a birodalmat abban, hogy a hajózási díjakat a természetes folyókon is el ne rendelhesse; szóval a porosz hivatalos felfogás az agráriusok mellett nyilatkozik meg. Mayer lipcsei jogtanár a címzett kis munkában tisztán jogi szempontból bírálja Peters munkáját és arra az eredményre jut, hogy sem az idézett 54. §. szavai, sem szelleme, sem történeti keletkezése nem igazolhatná azt, hogy hajózási díjak bármely német folyón szedessenek. Kivált

a történeti tények igen erős érvek, azaz az a körülmény, hogy az egységes német állam keletkezése előtt a különböző német államokban szedett hajózási díjak folytonos kellemetlenségekre adtak okot és hogy Poroszország akkor éppen az egységesítés eszméjének megkedveltetésére mindent felhasznált, és a hajózási díjak megszüntetését, az alkotmányba azért vétette, fel, hogy e díjak szedésének megtiltása alkalmas eszközül szolgáljon régi panaszok orvoslására. A munka világosan és elég erős kritikával van írva, és az említett napi kérdést szépen világítja meg.

(—vits.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés december 14-én. A Magyar Közgazdasági Társaság f. hó 14-én d. u. 6 órakor tartotta meg ez évadban harmadik felolvasó ülését a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének nagytermében. Az ülésen, melyen *Kautz Gyula* v. b. t. t. elnökölt, *Ecseri Lajos* tagtársunk tartott nagyérdekű felolvasást »*Az adóreform a földbirtok szempontjából*« czimmal. Előadása igen tetszett s hallgatósága tapssal jutalmazta. Úgy a felolvasást, mint az utána kifejtett érdekes vitát a *Szemle* 1908 januári száma hozza.

Társaságunk új helyiségei a »Magyar Kereskedők Házában« (IV., Mária Valéria utca 12.) már megnyitlak s ott irodáink, könyvtárunk és a Társadalmi Múzeum gyűjteményei tisztelt tagtársaink rendelkezésére állanak.

HIRDETÉSEK.

PESTI HENGERMALOM-TÁRSASÁG

— BUDAPESTEN, V., KLOTILD-UTCZA 6. SZ. —

Alapított 1839. évben.

Magyarország legelső hengermalma.

Általánosan elismert kitünőségű őrleményei minden mezőgazdasági és iparkiallitáson, a melyen képviselve voltak, az első díjat nyerték. Dara, liszt és korpának házi szükségletre szolgáló beszerzése végett

A PESTI HENGERMALOM ÁRUDÁJA KICSINYBEN

ezimére intézendők a rendelések, melyek onnan egyenesen a malomból, akár helyben, akár a vidékre mindig előnyös áron megbízhatóan fogatosítottak.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 7. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros közepén. A keleti és nyugati pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns étterem. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

Mérsékelt árak.

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

„TAURIL”

a jelenkor legszivósabb tömitő-
anyaga.

Magyar Ruggyantaárúgyár

Részvény-Társaság

Budapest.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya   vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. árú-osztálya   elfogad mindennemű terményeket és árukat a közfoglalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktáraiba leendő beraktározásra; **előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett** és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.
(Saját házában.)

Ország-Világ

szépirodalmi képes hetilap.

Szerkesztik:

Dr. Váradi Antal   Dr. Falk Zsigmond

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

$\frac{1}{1}$ évre 16 K., $\frac{1}{2}$ évre 8 K., $\frac{1}{4}$ évre 4 K.

A ki három új előfizetőt gyűjt s az előfizetési összeget utalványon egyszerre beküldi, annak két díszművet küldünk díjtalanul.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. sz.

GANZ ÉS TÁRSA

VASÖNTŐ ÉS GÉPGYÁR
RÉSZVÉNY-TÁRSULAT

LEOBERSDORF * BUDAPEST * RATIBOR

Elektromos világítási és erőátviteli berendezések egyen- és változó áramra. Kolibri ivlámpák. Brilláns ivlámpák reklámcélokra. Elektromos üzem berendezése uradalmakban és gazdaságokban. Meglévő üzemi berendezések átalakítása.

Elektromos üzemű szivattyúk, tejgazdasági berendezések, emelőgépek, ventilátorok, mezei vasutak, szántó-, cséplő-, aprító- és takarmányozó-berendezések.

Motorok benzin-, spiritusz-, gáz-, szivógáz- és kohógáz-üzemre minden nagyságban 3000 lóerőig. Üzemköltség $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ fillér lóerőnként és óránként.

Emelődaruk kézi-, gőz-, petroleum- vagy elektromos hajtásra.

Közuti hengerlőgépek. Gőzekék.

Gőzmotoros személyszállító vasuti kocsik kis és nagy vasutak számára.

Mindenféle vasuti kocsik személy- és teherszállításra. Vasuti felszerelések. Kéregöntésű kerékek (Griffin rendszere).

Hengerszékek malmok számára kéregöntetű hengerekkel. Mindenféle malomgépek. Egész malmok berendezése és felszerelése.

Brikettsajtók szén-, fűrészpor s effélék brikettezésére.

Turbinák minden egyes esetben a helyi szükségletnek megfelelően szerkesztve, tehát az elérhető legnagyobb hatásfok biztosításával.

Speciális gépek a papir- és cellulóze-gyártáshoz.

Transzmissziók. Füstemésztő-készülékek. Gyári berendezések.

Árjegyzékekkel és költségvetésekkel szívesen szolgálunk.

Városi üzlet: Budapest, IV. ker., Ferencziek-tere 2. sz.

M. sz. 887.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasuti czélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintó-tengelyek, sodrony és sodronyszegkek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Beocsini Cémentgyári Unio

Részvény-Társaság

Ajánlja Magyarországon, Ausztriában és a keleti Duna-tartományokban a legnagyobb és legkényesebb építkezéseknél kitűnő sikerrel kipróbált gyártmányait bármely vasuti vagy hajóállomásra szállítva: gyorsan vagy lassan kötő románcémetet és mesterséges portlandcémentet, valamint homlokzat-díszítésnek és öntvényeknek nagyon alkalmas cémentet szép és egyenletes színben.

Jótállás: a normáliáknál 60%-kal nagyobb húzási és nyomási szilárdságért.

Portlandcémentünk a szabványok által előírt 28 napos szilárdságot már 3 nap múlva éri el.

———— Egyenlő súlyú zsákok és hordók. ————

Az 1896. ezredéves orsz. kiállításon egyedüli díszoklevél cémentgyártásért és számos más kiállításon első díjak.

Gyárak:

Beocsinban
(Szerém-m.),
Pétervárad mellett.

Irodák:

Budapest, V.,
Alkotmány-utca 10.

Évi gyártási képesség:
1,800.000 métermázsza
portlandcément.
1,000.000 métermázsza
románcément.

MAGYAR TAKARÉKPÉNZTÁRAK KÖZPONTI JELZÁLOGBANKJA MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. BUDAPEST, V., TÜKÖR-UTCZA 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Kándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4%-os és 4 1/2%-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4 1/2%-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4 1/2%-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyminiszterium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75%-erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*) — Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Bremában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

Magyar Jelzálog-Hitelbank

Budapest, V., Nádor-utca 7. sz.

— Alapított 1869-ben. —

Befizetett alaptőke 40,000.000 korona. ★ Tartalékalapok ca 32,000.000 korona.

Igazgatóság : Kormányzó: Széll Kálmán ő excellentiája. Elnök: Báró Madarassy-Beck Nándor. Tagok: Gróf Dubsky Adolf ő excellentiája, Gróf Nádasdy Ferencz ő excellentiája, Báró Madarassy-Beck Gyula dr., Bernrieder János, Dorizon Lajos, Kubinyi Árpád, Minkus Jenő, Thors J. Henrik, Hatvany-Deutsch József, Barta Arnold, királyhalmi Neumann Miksa.

Felügyelő-bizottság: Elnök: Matuska István. Tagok: Gróf Széchenyi Aladár, Hevesy-Bisicz Lajos, Gróf Kornis Károly.

A Magyar Jelzálog-Hitelbank konverzionális nyereménykötvényei.

Évente hat huzás.

Főnyeremények: 1,000.000 K., 500.000 K., 300.000 K., 200.000 K., 100.000 K. és számos mellényeremény.

Visszafizetés már az első évtől kezdve 40% díjjal,
tehát minden sorsjegy 140%-kal fizettetik vissza.

Ezen nyereménykötvények az 1897:XXXII. törv.-czikkben megállapított biztosítékkal bírnak, amennyiben fedezetük az államnak, törvényhatóságoknak, városoknak, községeknek és közterhek kivetésére jogosított más testületeknek alapszabályszerűleg nyújtott kölcsönökből áll. Az idézett törvényczikk értelmében ezen nyereménykötvények adó- és illetékmentesek és az összes m. kir. állampénztárak által óvadékol, szolgálati és üzleti biztosítékol elfogadtatnak és alapítványi, hitbizományi és letéti pénzek elhelyezésére fordíthatók. E nyereménykötvényekre az Osztrák-Magyar Bank összes bankintézetei nyújtanak kölcsönt. Fenti czimletek mindenkor a hivatalos napi árfolyamon jutalékmentesen kaphatók a bank pénztáránál, a hol a nyeremények kifizetése és a törlesztési huzáson kisorsolt kötvények beváltása is jutalék- és költségmentesen történik.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel dúsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden □□□□□□□□ igényeknek megfelelően készíti el. □□□□□□□□

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.

Betűöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyugyár.

Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházasítási Egylet mint szövetkezet gyermek- és életbiztosító-intézet, Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. sz. Alapított 1863. évben. Folyó év november havában 1,709.200 korona értékű biztosítási ajánlat nyújtatott be és 1,489.900 korona értékű új biztosítási kötvény állított ki. Biztosítási összegek fejében 112.142 korona 78 fillér fizettetett ki. 1907 január 1-től november 30-áig bezárólag 20,936.330 korona értékű biztosítási ajánlat nyújtatott be és 17,922.530 korona értékű új biztosítási kötvény állított ki. Biztosítási összegek fejében a folyó évben 1,114.219 korona 61 fillér és az intézet fennállása óta 12,317.465 korona 52 fillér fizettetett ki. Ezen intézet a gyermek- és életbiztosítás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási R.-T. igazgatósága közli, hogy Budapest jobbpart, balpart és dunaparti teherpályaudvar állomásain Pozsony, Wien, Korneuburg és Linz állomásaira továbbá Pozsonyból Wienbe és Korneuburgba az áru felvételt kedvezőtlen vizállás miatt f. é. december 7-ével a folyó hajózási idényre megszüntette.

A Korneuburgból, Wienből és Pozsonyból Budapestre irányuló áruforgalmat azonban további intézkedésig még fentartja.

Budapest, 1907 december 3.

Az igazgatóság.